

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

CUMHURİYETİMİZİN 100. YILI KUTLU OLSUN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

The Journal of Institute of Social Sciences

SELÇUK
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

E-ISSN 2667-4750

Yıl: 2023 Sayı:

51

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

THE JOURNAL OF SELÇUK UNIVERSITY SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Yıl: 2023 - Ağustos / Sayı: 51
E-ISSN 2667 - 4750

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2023 • Sayı: 51 • E-ISSN 2667-4750

İmtiyaz Sahibi / Owner

Selçuk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Şükrü BALCI

Yazı İşleri Müdürü – Baş Editör / Editor-in- Chiefs

Prof. Dr. Şükrü BALCI

Editör Yardımcısı / Editorial Assistants

Dr. Öğr. Üyesi Havva Nur TARAKCI – Doç. Dr. Özlem ÖZGÜR
Arş. Gör. Elif KAYA

Editör Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Ali AKGÜN – Doç. Dr. Abdulkadir GÖLCÜ – Dr. Öğr. Üyesi Havva Nur TARAKCI
Doç. Dr. Özlem ÖZGÜR - Arş. Gör. Elif KAYA

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Şükrü BALCI - Prof. Dr. Alexandra MUTIU - Prof. Dr. Joots PLATJE
Prof. Dr. Karmen MEDICA - Prof. Dr. Miruna NACHESCU
Prof. Dr. Bansi L. SAWHNEY- Prof. Dr. Özdemir KOÇAK - Prof. Dr. Enderhan KARAKOÇ
Prof. Dr. Fatih MANGIR - Prof. Dr. Ahmet TARHAN - Prof. Dr. Abdullah KARAMAN
Prof. Dr. Rabia KÖSE DOĞAN - Doç. Dr. Selcen ERDAL - Doç. Dr. Ali AKGÜN

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Fatih MANGIR - Selçuk Üniversitesi - Prof. Dr. Adnan ÇELİK Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Nezir AKYEŞİLMEN - Selçuk Üniversitesi - Prof. Dr. Mustafa TOKER - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TARHAN - Selçuk Üniversitesi - Prof. Dr. Mehmet GÖKÜŞ - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Osman KUNDURACI - Selçuk Üniversitesi - Prof. Dr. Gürcan Şevket AVCIOĞLU Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Onur BEKİROĞLU - Ondokuz Mayıs Üniversitesi - Prof. Dr. Abdullah KARAMAN - Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Enes BAL - Necmettin Erbakan Üniversitesi - Prof. Dr. Rabia Köse DOĞAN - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Barbara PISKER - University of Zagreb - Doç. Dr. Hasan Ali POLAT - Selçuk Üniversitesi

Dil Editörleri / Language Editors

Prof. Dr. M. Salih GÜRAN - Gümüşhane Üniversitesi - Dr. Öğr. Üyesi Huri Deniz KARCI - Ankara Medipol Üniversitesi

Yayın ve Etik Editörü / Publication and Ethics Editor

Doç. Dr. Abdulkadir GÖLCÜ - Selçuk Üniversitesi

Yöntem ve İstatistik Editörü / Method and Statistics Editors

Doç. Dr. Yunus AKDOĞAN - Selçuk Üniversitesi

Danışman Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Metin AKSOY (Selçuk Ü.) - Prof. Dr. Alexandra MUTIU (University of Babeş Bolyai)
Prof. Dr. Murat TÜRK (Osmaniye Korkut Ata Ü.) - Prof. Dr. Joots PLATJE (University of Wrocław)
Prof. Dr. Birol MERCAN (Necmettin E.Ü.) - Prof. Dr. Karmen MEDICA (University of Primorska)
Prof. Dr. Mustafa MIYNAT (Celal Bayar Ü.) - Prof. Dr. Zülfikar DAMLAPINAR (Hacı B. V. Ü.)
Prof. Dr. Mahmut KARGIN (Celal Bayar Ü.) - Prof. Dr. Haluk DUMAN (Aksaray Ü.)
Prof. Dr. Hüseyin AKTAŞ (Celal Bayar Ü.) - Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR (Yıldırım Beyazıt Ü.)
Prof. Dr. Mehmet MUCUK (Selçuk Ü.) - Prof. Dr. Hakan AYDIN (Erciyes Ü.)
Prof. Dr. Adnan ÇELİK (Selçuk Ü.) - Prof. Dr. İzzet ÖZGENÇ (Ankara Hacı B. V. Ü.)
Prof. Dr. Mustafa AKDAĞ (Erciyes Ü.) - Prof. Dr. Hamza ÇAKIR (Kırgızistan Manas Ü.)
Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Hacettepe Ü.) - Prof. Dr. İlhan KÜÇÜKKAPLAN (Pamukkale Ü.)
Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL (Sakarya Ü.) - Prof. Dr. Aykut BEDÜK (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Çağatay ÜNÜSAN (KTO Karatay Ü.) - Prof. Dr. Mehmet Fatih KİRİŞÇİOĞLU (Hacı B. V. Ü.)
Prof. Dr. Caner ARABACI (Necmettin E.Ü.) - Prof. Dr. Nezir AKYEŞİLMEN (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Mustafa ŞEKER (Akdeniz Ü.) - Prof. Dr. Miruna NACHESCU (University of Timişoara)
Prof. Dr. Bansi L. SAWHNEY (University of Baltimore) - Assist. Prof. Luca FERRI (University of Naples Federico II)
Prof. Dr. Barbara PISKER - (University of Zagreb)

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2023 • Sayı: 51 • E-ISSN 2667-4750

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin Yer Aldığı İndeksler:

TÜBİTAK - ULAKBİM TR Dizin,

MLA,

EBSCO,

ERIHPLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences),

ProQuest | Ulrich's Periodicals Directory,

DOAJ: Directory of Open Access Journals

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin Yer Aldığı Dijital Platformlar:

İSAM (Türkiye Diyanet Vakfı - İslam Araştırmaları Merkezi),

Tei (Türk Eğitim İndeksi),

DRJI (Directory of Research Journals Indexing),

Academic Resource Index (Research Bib)

Yazışma Adresi / Contacts

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Editörlüğü

42060 Selçuklu – KONYA

Tel: 0.332.241 05 21 & Fax: 0.332.241 05 24

Kapak: Abdullah Gümüş

Dizgi: Ahmet Önder Erdoğan

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda üç defa yayınlanan (Nisan, Ağustos ve Aralık) Uluslararası hakemli bir dergidir. Dergimizde yayınlanan makalelerdeki her türlü sorumluluk yazarlara aittir.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2023 • Sayı: 51 • E-ISSN 2667-4750

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Nato ve Şangay İşbirliği Örgütü'nün Terörle
Mücadele Stratejilerinin Karşılaştırmalı Analizi

Comparative Analysis of Counter-Terrorism
Strategies of Nato and Shanghai Cooperation
Organization

(Araştırma/Research)

Fazlı Doğan – Ayşegül Güler

1 – 17

The Effects of Risk Management Practices on
Financial Performance: An Empirical Analysis on
Islamic Banks

Risk Yönetimi Uygulamalarının Finansal
Performans Üzerindeki Etkisi: İslami Bankalarda
Uygulamalı Bir Araştırma

(Araştırma/Research)

Suna Akten Çürük – Gülşah Şen Küçük – Mine Işık – Raif Parlakkaya

18 – 33

Örgütsel Değişimi Başarmak Yolunda Değişime
Direnmeyi Ortadan Kaldırmak İçin Örgüt
Kültürünün Rolü ve Önemi: Sanayi Sektörüne
Yönelik Bir Araştırma

The Role and Importance of Organizational
Culture to Remove Resistance to Change in
Achievement of Organizational Change: A
Research for the Industrial Sector

(Araştırma/Research)

Rıfat İraz – Melek Sermin Efeoğlu

34 – 53

Sosyalist Arnavutluk Döneminde Sanatın Siyasal
İşlevleri

Political Functions of Art in the Period of Socialist
Albania

(Araştırma/Research)

Ledjo Zeneli

54 – 66

Çevresel Etkili Tahviller: Genel Bir Bakış

Environmental Impact Bonds: A General
Overview

(Araştırma/Research)

Mehmet Ela – Selim Coşkun

67 – 81

Circular Economy: A Bibliometric Analysis of
Publications in the Web of Science

(Araştırma/Research)

Döngüsel Ekonomi: Web of Science'daki
Yayınların Bibliyometrik Bir Analizi

Özkan Yalçın
82 – 91

Metaverse Nedir? Literatür Art Alanı Bağlamında
Yeni Bir Tanım Önerisi

(Araştırma/Research)

What is the Metaverse? A New Definition Proposal
in the Context of the Literature Background

Mikail Batu – Celal Kocaömer
92 – 112

Kadın Yöneticilerin İş Görme Davranışlarının İş
Ortamına Etkileri: Antalya'da Çalışan Kadınların
Katılımıyla Gerçekleştirilen Bir Araştırma

(Araştırma/Research)

The Effects of Working Behaviours of Women
Managers on the Working Environment: A
Research Conducted with the Participation of
Working Women in Antalya

Hasan Güllüpunar – Nazlıhan Şimşekler – Mutlu Doğan Güllüpunar
113 – 125

İletişim Fakültesi Öğrencilerinin İletişim
Becerilerinin Çeşitli Değişkenler Açısından
İncelenmesi

(Araştırma/Research)

Examination of Communication Skills of
Communication Faculty Students in Terms of
Various Variables

Fatma Akar – Hüsamettin Akar
126 – 139

Kamuyu Bilgilendirme Modeli Bağlamında
Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı'nın (IFCN)
Betimsel Bir Analizi

(Araştırma/Research)

A Descriptive Analysis of the International Fact
Checking Network (IFCN) in the Context of the
Public Information Model

Resul Taşan – Ümit Arklan
140 – 158

Determining The Climate Change Anxiety Levels
of University Students

(Araştırma/Research)

Üniversite Öğrencilerinin İklim Değişikliği Endişe
Düzeylerinin Belirlenmesi

Galip Usta
159 – 167

An Analysis of Mass Communication in the
Pandemic (In the Example of Coca Cola Ads)
(Araştırma/Research)

Pandemide Kitle İletişimine Yönelik Bir Analiz
(Coca Cola Reklamları Örneğinde)

Ebru Çitil
168 – 187

Ötekileştirilen Şehir: Weber'de Batı ve Doğu
Şehirleri Ayrımı
(Araştırma/Research)

The Marginalized City: The Distinction between
Western and Eastern Cities in Weber

Umut Erdoğan – Tuğça Poyraz
188 – 205

Beyşehir Gölü'nün Doğu Kesiminde Doğal Ortam
Koşulları ve Arazi Kullanımına Etkisi
(Araştırma/Research)

Natural Environmental Conditions in the Eastern
Part of Beyşehir Lake and its Impact on Land Use

Gülhan Aydın – Recep Bozyiğit
206 – 224

Ötekileştirilmiş Beden ya da Engelliler: Sosyolojik
Bir Değerlendirme
(Araştırma/Research)

Otherized Body or Disabled: A Sociological
Assessment

Zhanargul Pangaliyeva – Bengül Güngörmez Akosman
225 – 241

Depremi Yaşayan Çocuklara Okunan Metaforik
Hikâyenin Etkisinin Resim Temaları ile
İncelenmesi: 6-10 Yaş Örneklemi
(Araştırma/Research)

An Investigation of the Effect of the Metaphoric
Story Read to Children who Have Experienced the
Earthquake with Painting Themes: A Sample of 6-
10 Years Old

Ayşe Alptekin – Ayşegül Sarıkaya
242 – 257

Halkla İlişkiler ve Stratejik Sessizlik: Kurumsal
Niyetler Üzerine Nitel Bir Analiz
(Araştırma/Research)

Public Relations and Strategic Silence: A
Qualitative Analysis on the Organizational
Intentions

Ebru Akçay
258 – 272

Türkiye'nin İlk Kadın Diplomatu Adile Ayda ve
Türk Diplomasisi

Türkiye's First Woman Diplomat, Adile Ayda and
The Turkish Diplomacy

(Araştırma/Research)

Arif Behiç Özcan

273 – 282

Küreselleşmenin Uluslararası İlişkilerde Yarattığı
Süreklilik ve Değişim Tartışması

The Debate on Continuity and Change Caused by
Globalization in International Relations

(Araştırma/Research)

Kürşat Kan

283 – 292

Nefret Söylemi Mecrası Olarak Sosyal Medya: Ekşi
Sözlük'te "Bizim Çocuklar" Örneği

Social Media As A Hate Speech Medium: Ekşi
Sözlük "Our Children" Example

(Araştırma/Research)

Samet Gümüş

293 – 306

Sosyal Medya ve Elektronik Ağızdan Ağıza
Pazarlama Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Twitter
Örneği

Investigation of the Relationship Between Social
Media and Electronic Word of Mouth Marketing:
The Case of Twitter

(Araştırma/Research)

Eda Dişli Bayraktar

307 – 321

Doğal Afet ve Kriz Yönetiminde Sosyal Medyanın
Etkisi: Kahramanmaraş Merkezli Deprem Felaketi
Üzerine Bir İnceleme

The Impact of Social Media in Natural Disaster
and Crisis Management: A Study on the
Kahramanmaras Earthquake Disaster

(Araştırma/Research)

Derya Şahin – Ezgi Zengin Demirbilek

322 – 333

Literatürdeki STIRPAT, EKC, Çevre Vergisi
Konularına Yönelik Çalışmaların Bibliyometrik Ağ
Analizi

Bibliometric Network Analysis of Studies Focused
on STIRPAT, EKC And Environmental Taxation
Issues in the Literature

(Araştırma/Research)

Necan Aydın – Dilek Göze Kaya

334 – 355

Dijital Şiddeti Farklı Kuşakların Anlatıları
Üzerinden Okumak

(Araştırma/Research)

Reading Cyberbullying Through the Narratives of
Different Generations

Hatice Oğuz Özgür – Metin Özkul
356 – 373

Açlık Sorunsalında Karakterin Kimlik Yolculuğu:
Platform Filmi Örneği

(Araştırma/Research)

The Character's Identity Journey in The Problem
Of Hunger: The Platform

Gökhan Demirel
374 – 390

The Mediating Role of Perceived Overqualification
in the Effect of the Dark Triad on Organizational
Cynicism

(Araştırma/Research)

Karanlık Üçlünün Örgütsel Sinizme Etkisinde
Algılanan Aşırı Nitelikliliğin Aracı Rolü

Mehmet Ali Canbolat – Aykut Bedük
391 – 407

No-Way Out: Being Entrapped in Wedlock Plays
of Alan Ayckbourn: How the Other Half Loves
and The Garden

(Araştırma/Research)

Çıkış Yok: Alan Ayckbourn'un Oyunlarında
Evliliğe Mahkum Edilmişler: Diğer Yarım Nasıl
Sever ve Bahçe

Eda Bayrakçı
408 – 420

The Role of Online Communication Platforms in
Maintaining Social Connectedness When Face-to-
face Communication is Restricted

(Araştırma/Research)

Yüz yüze İletişimin Kısıtlı Olduğu Durumlarda
Sosyal Bağlılığın Korunmasında Online İletişim
Platformlarının Rolü

Gulnur Yenilmez Kacar
421 – 436

Nörobilişsel Yaşlanma Modelleri: Kaybedilenin
Telafisi Mümkün mü?

(Derleme/Review)

Neurocognitive Models of Aging: Is It Possible to
Compensate for Loss?

Elif Güldemir – Handan Can
437 – 453

Ahmet Rıza “Pozitivizm Din Merkezîyetçilik ve
Anti-Müdahale”

Ahmet Rıza “Positivism Religious Centralization
and Anti-Intervention”

(Derleme/Review)

Mustafa Topuz
454 – 472

Nato ve Şangay İşbirliği Örgütü'nün Terörle Mücadele Stratejilerinin Karşılaştırmalı Analizi

Fazlı DOĞAN*
Ayşegül GÜLER**

ÖZ

Bu çalışmada NATO ve Şangay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) terörle mücadele stratejilerini ve üyeleri arasındaki güven sorunu karşılaştırmalı olarak tartışılmaktadır. Hem NATO hem de ŞİÖ bölgesel örgütler olarak güvenlik arayışının bir ürünü olarak kurulmuştur. Ancak iki örgüt de güvenlik sorununa farklı yaklaşmaktadır. NATO için klasik tehditler öne çıkarken ŞİÖ için geleneksel olmayan tehditler önceliklidir. Aynı şekilde NATO bir yıkıcı düşman olan SSCB'ye karşı bir askeri ittifak olarak ortaya çıkmışken ŞİÖ ise üyelerinin üç şeytan olarak tanımladıkları terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkçılığa karşı kurulmuştur. Her iki örgütünde gündemleri kurulduğu günden beri gelişip dönüşmektedir. NATO'nun, bu gelişimde, önceliklerini fazla değiştirmedikleri için terörle mücadele gündemini ikincil bir konu olarak gördüğü söylenebilir. ŞİÖ'nün ise önceliği zaten üç şeytanla mücadele olarak belirlendiği için terörle mücadelede işbirliği düzeyinin kurulduğu günden beri gelişip derinleştiği ileri sürülebilir. Bu çalışma iki örgütün terörle mücadelesini ele alırken büyük oranda betimleyici bir metot kullanmaktadır. Bu yönüyle betimleyici karşılaştırma da elde edilen verilerin bir yorumu olarak sunulmaktadır. NATO ve ŞİÖ'nün belli bir gündem üzerinden karşılaştırmalı analizinin konuya ilişkin Türkçe literatüre bir katkı sunması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Üç Şeytan, İttifak, Terörizm, Güven Sorunu, Karşılıklı Tanıma, Entegrasyonda Derinleşme.

Comparative Analysis of Counter-Terrorism Strategies of Nato and Shanghai Cooperation Organization

ABSTRACT

In this study, the counter-terrorism strategies of NATO and Shanghai Cooperation Organization (SCO) and the problem of trust among their members are discussed comparatively. NATO and the SCO, which are regional organizations, have been established as a product of the search for security. However, both of the two organizations consider differently about the security problem. While NATO prioritizes classical threats, SCO prioritizes the non-traditional threats. Likewise, while NATO emerged as a military alliance against the USSR, a destructive enemy, SCO was established against terrorism, separatism and extremism, which they defined as three devils. The agendas of both organizations have been developing and transforming since the day they were founded. It can be said that NATO sees fighting terrorism as a secondary issue since it has not changed its priorities much in this developing process. On the other hand, it can be argued that the level of cooperation in the fight against terrorism has developed and deepened since its founding day because of the SCO's priorities on fighting against three devils. This study primarily uses a descriptive method while dealing with the two organizations' fight against terrorism.

Keywords: Three Devils, Alliance, Terrorism, Problem of Trust, Mutual Recognition, Deepening in Integration.

1. Giriş

Bu çalışma, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Şangay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) terörle mücadele stratejilerini karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. İki örgütün terörle mücadele stratejilerinin karşılaştırılması yapılırken kendilerini farklı kılan niteliklerin de ele alınması gerekmektedir. Son zamanlarda ŞİÖ'nün Asya'nın NATO'su veya Yeni Varşova Paketi olduğu yönünde değerlendirmelere rastlanmaktadır. Bu çalışma, bu tarz yaklaşımların fıkirsal altyapısında hem NATO'nun hem de ŞİÖ'nün abartılarak ya da önemsizleştirilerek ele alınıyor olmasının yattığını ileri sürmektedir. Bu bakımdan, betimleyici bir yöntemle iki örgütün de kimliğinin ve tarihsel gelişiminin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi çalışmanın zemini

* Corresponding Author/Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, fdogan@selcuk.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, asemguler@gmail.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 15.12.2022; Makalenin Kabul Tarihi: 01.05.2023

Citation/Atf: Doğan, F., Güler, A. (2023). Nato ve Şangay işbirliği örgütü'nün terörle mücadele stratejilerinin karşılaştırmalı analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 1-17. <https://doi.org/10.52642/susbed.1219408>

oluşturmaktadır. Kuruldukları dönem farklı olsa ve kuruluşları farklı koşullarda gerçekleşse de günümüzde, özellikle terörle mücadele konusunda NATO ve ŞİÖ'nün karşılaştırılması anlamlı bulunmaktadır.

NATO Soğuk Savaş'ın hemen başında ve şiddetinin yoğun olduğu bir dönemde bir askeri ittifak olarak kurulmuştur. Kuruluşunun temelinde klasik güvenlik tehdidi olarak görülen başka bir devlet veya devletler grubu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) karşı güvensizlik yatmaktadır. ŞİÖ ise Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkmaya başlayan devlet dışı ve klasik olmayan tehditlere karşı kurulmuştur. Bir bakıma NATO bir dış tehdide karşı (SSCB) kurulmuşken ŞİÖ iç tehditlerden ve üyelerini birbirlerinden korumak üzere kurulmuş bir güvenlik örgütü olarak da görülebilir. Çalışmanın ana gündemi olan terör tehdidi veya sorunu NATO için görece olarak yeni bir gündem olarak kabul edilirken ŞİÖ için ise kuruluşunun temelinde yatan en önemli tehdit olarak görülmektedir. NATO üyeleri arasında terörle mücadele konusunda işbirliği veya temel öncelikler bağlamında önemli sorunlar vardır. Aynı konuda ŞİÖ nezdinde bir üyenin terör dediğine diğerleri de aynı minvalde yaklaştığı için söz konusu sorunların daha az olduğu söylenebilir. Bu yönüyle ŞİÖ'nün terörle mücadelede daha tutarlı ve verimli bir yol izlediği söylenebilir.

NATO, SSCB'ye karşı Batılı bir askeri ittifak olarak 12 devlet tarafından 4 Nisan 1949'da Washington'da (Şahin, 2017) kurulmuş ve 24 Ağustos 1949'da kurucu antlaşma yürürlüğe girmiştir. Kurulduğu tarihten sonra genişleme dalgaları ile (İsveç ve Finlandiya'nın katılımı ile) NATO'nun günümüzde 32 üyesi vardır. NATO'da kararlar oybirliği ile alınmakta ve her ülkenin veto hakkı olduğu için üyelerin egemenlik hakları örgüt nezdinde korunmaktadır (NATO, 2022c). NATO üyeleri örgüt gündemine gelen konularda istişare sürecine katılarak alınacak kararların siyasi meşruiyetine katkı sağlamaktadır. Üyelere fikirlerini dile getirme imkânı verilmesi NATO'nun siyasi boyutuna katkı sağlamaktadır. Antlaşmanın 4. maddesi üyelerin güvenlikle ilgili endişelerini tartışmak üzere konseye getirme hakkı tanımaktadır (NATO, 2020). NATO kurumsallaşmış bir yapıya sahip olduğu için varlığını, var oluş sebebi ortadan kalksa da sürdürmektedir (Hallams, 2009). NATO, Barış İçin Ortaklık, Akdeniz Diyalogu, İstanbul İşbirliği Girişimi, Küresel Ortaklar ve diğer uluslararası kuruluşlarla (NATO, 2020) ve programlarla faaliyet ve etkinlik alanını genişletmektedir. Bu minvalde NATO, 40 civarında kendi üyesi olmayan ülke ile politik ve güvenlik alanında işbirliği yapmaktadır.

ŞİÖ ise, 15 Haziran 2001'de Şanghay'da altı devletin (Çin, Rusya, Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan ve Özbekistan) kurduğu bir uluslararası örgüttür. Avrasya ile kendini coğrafi olarak sınırlayan ve Asyalı bir entegrasyon modeli sunan ŞİÖ'nün nüvesi 1996'daki "Şanghay Beşlisi" ile atılmıştır. ŞİÖ, Haziran 2017'te Pakistan ve Hindistan'ın tam üye olması ile sekiz tam üyeye ulaşmıştır. 2021 zirvesinde İran'ın tam üyelik talebi kabul edilmiş ve Belarus'un da tam üyelik için süreci işletilmeye başlanmıştır. ŞİÖ'nün örgüt tipi bölgesel ve hükümetlerarası olarak kabul edilmekte ve farklı üyelik modelleri ile entegrasyon genişlemeye devam etmektedir. ŞİÖ tam üyelik dışında gözlemci (Afganistan, tam üyelik süreci devam eden İran, tam üyelik başvurusu işleme konan Belarus ve Moğolistan) ve diyalog ortaklığı (Türkiye, Kamboçya, Ermenistan, Nepal, Sri Lanka ve 2021'de katılımı kabul edilen Mısır, Suudi Arabistan ve Katar) statüsü tanımlayarak etkinliğini arttırmaya çalışmaktadır (ŞİÖ, 2022). ŞİÖ böylece entegrasyonuna farklı ölçeklerde katılan 21 ülke ile birçok amacı aynı anda bünyesinde taşıyan bir örgüt olarak kabul edilebilir. Sıkça vurgulandığının aksine ŞİÖ'nün (özellikle başta Çin'in yaklaşımı nedeniyle) Batıya karşı bir Rus-Çin ittifakı/bloğu ve bir ittifak olmadığı (Song, 2014) söylenebilir.

Hem NATO hem de ŞİÖ kuruldukları günden beri genişleyerek ve dönüşerek gelişmelerini sürdürmektedir. Genel anlamda bu gelişim ve dönüşüm sürecini, özel olarak da iki örgütün terörle mücadele stratejilerini ele alan bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, örgütlerin kurumsal yapısı ve karar alma süreçleri karar almadaki etkenler üzerinden karşılaştırmalı ve özet olarak tartışılmaktadır. İkinci bölümde, iki örgütün varoluş gerekçesi, tercih ettiği entegrasyon modeli, örgütlere atfedilen kimlikler, üyelik havzası gibi konular ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde, iki örgütün de temel gündemlerinin kuruldukları günden beri gelişmeye devam ettiği varsayımı ile gündem genişliği/derinliği gibi konular değerlendirilmektedir. Dördüncü bölümde, çalışmanın ana gündemi olan terörle mücadele stratejileri karşılaştırılmaktadır. Bu karşılaştırmalar terörü tanımlama ve tanıma sorunu, terörle mücadelede araçları ve yöntemleri ve terörle mücadele için üyeleri arasındaki işbirliği ve güven sorunları gibi değişkenler üzerinden yapılmaktadır. Sonuç kısmında ise, NATO ve ŞİÖ'nün karşılaştırılması ve çalışmadaki bulgular genel ve özet olarak değerlendirilmektedir.

2. Kurumsal Yapı ve Karar Alma Etkinliği

Bütün uluslararası örgütlerin üyelerinin beklentilerini karşıladığı ve hedeflerini yerine getirdiği sürece varlığını koruyacağı genellemesi yapılabilir. Bir Askeri ittifak olan NATO, Sovyet genişlemesi ve askeri gücüne karşı kurulan ve üyelerin egemenliklerini garanti altına alan ve değişen koşullara karşı da esnek dilde yazılmış bir şarta sahip bir örgüt (Sloan, 2001) olarak demokrasi, özgürlük ve hukukun üstünlüğünü sağlamayı amaçlamaktadır (NATO, 2020). NATO'nun kuruluş ve varoluş gerekçesi yani Sovyet tehdidi ortadan kalksa da değişen koşullarda Hallams'ın ifadesi ile hayatta kalmasını sağlayan şey kurumsal yapısı (Hallams, 2009) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan NATO organizasyonu Genel Sekreter, Kuzey Atlantik Konseyi ve Askeri Organlardan oluşmaktadır. Konsey, NATO içindeki en üst düzey siyasi karar alma organıdır. Teorik olarak üyelerin toplam askeri kapasitesi NATO gücünü temsil etmektedir. Ayrıca NATO bünyesinde Barış İçin Ortaklık, Akdeniz Diyalogu, İstanbul İşbirliği Girişimi, Küresel Ortaklar ve diğer uluslararası kuruluşlarla ortaklık (NATO, 2020) girişimleri de geniş anlamda NATO organizasyonu içinde sayılabilir.

ŞİÖ kendi amaç ve ilkelerinin hayata geçebilmesi için yedi temel organdan oluşmaktadır. Bu bağlamda ŞİÖ'nün temel organları Devlet Başkanları Konseyi, Hükümet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Devlet Bakanları ve/veya Kurum Başkanları Konseyi, Ulusal Temsilciler Konseyi, Bölgesel Terörizmle Mücadele Ajansı'nın (RATS) ve Sekretarya olarak karşımıza çıkar. Merkezleri sırasıyla Taşkent ve Pekin'de bulunan RATS ve Sekretarya ŞİÖ'nün iki daimî organıdır (ŞİÖ, About SCO, 2020). ŞİÖ içinde terörle ve diğer tehditlerle mücadele için özel bir yapı olarak RATS oluşturulmuştur. RATS gelişimine ise henüz ŞİÖ kurulmadan önce Şanghay Beşlisi döneminde başlamıştır (Chung, China and the Institutionalization of the Shanghai Cooperation Organization, 2006). Aslında ayrı bir örgüt olarak bile incelenebilecek olan RATS bu çalışmada cevap aradığımız temel konu olan terörizmle mücadele için teçhiz edilmiştir. Dördüncü başlık altında bu bağlamdaki rolü detaylı ele alınan RATS, üyelerin karşılıklı bilgi ve istihbarat paylaşımı sayesinde tehditleri tanımlama, tehditlerin yerlerini tespit ve cezalandırma gibi alanlarda işbirliği imkanı sağlamaktadır (Aris, 2009).

NATO'da tüm kararlar 30 üyesinin ortak iradesinin yansıması olarak oybirliği ile alınmaktadır (NATO, 2020a). Bu 30 üye 14 maddelik NATO şartına (2020) göre eşit üyeler olsa da bizzat söz konusu şarta göre bariz bir Amerikan üstünlüğü söz konusudur. NATO kurulduğu günden beri Amerikan hegemonyasının bir aygıtı olması ve üyeleri bir arada tutan etkin bir ortak düşmanı olması tarihsel gelişiminde etkili olmuştur. Antlaşma metnindeki eşitlik ifadelerine rağmen NATO kapsamındaki neredeyse her türlü karar veya aksiyonda Amerikan baskınlığı gözlenmektedir (Karaosmanoğlu, 2014). Bu bakımdan NATO'nun tarihsel gelişimi ve dönüşümünde Amerikan hegemonyasının oynadığı rolü diğer değişkenlere kıyasla daha önde görmek mümkündür. Bu duruma yol açan önemli bir konu ise NATO harcamalarının $\frac{3}{4}$ 'ünü tek başına ABD'nin (Chomsky, 2017) gerçekleştiriyor olmasıdır. Ayrıca ABD'nin stratejik çıkarları açısından Avrupa güvenliği önemini koruduğu sürece (Demir & Eminoglu, 2018) Amerikan rolünün devam edeceği öngörülmektedir. ABD açısından bir başka stratejik öncelik ise Rusları dışarda tutmanın yanında Almanları (Kirchick, 2019) veya olası diğer agresif Avrupalı devletlerin de kontrolüdür. ABD böylece hem Sovyetleri durdurmuş hem de Batı uygarlığının/özgür dünyanın koruyucusu ve savunucusu haline gelmiştir (Huntington, 2014).

ŞİÖ'de prensip olarak bütün kararlar tam üyelerinin konsensüsü ile alınır. Konsensüs esası aslında bir bakıma içişlerine karışmama ilkesinin de bir açılımı olarak görülmekte ve ŞİÖ'nün kuruluş amacına uygun olarak işletilmektedir. NATO'da ABD'nin olduğu gibi Çin ve Rusya'nın ŞİÖ içindeki dominant rolü ve Orta Asyalı küçük devletler ve genişlemelerle yeni üyeler de göz önüne alındığında karar alma esası üzerinden bile örgüt kimliği ile ilgili değerlendirmeler yapılabilir. Bu bakımdan Çin ve Rusya'nın temel gündemlerine bakarak ŞİÖ'nün Batı karşıtı bir örgüt olduğu tanımı yeterli olmayabilir (Ward & Hackett, 2006). Nitekim ŞİÖ şartına göre küçük istisnalar dışında her karar konsensüs esasına dayandığı ve dolayısıyla her devletin tek bir oy hakkı olduğu için bir üyenin uygun görmediği bir konu örgütün kararı haline gelemmez. Konsensüs esasının istisnası olarak bir üyenin üyelğine son verilmesi kararı yani üyelikten çıkarılma kararı gösterilebilir (Chung, 2006). NATO'da ABD'nin etkili olduğu gibi özellikle de başlarda Çin ve Rusya'nın ŞİÖ kararlarında bir ağırlığı olduğu kabul edilebilse de ortaya çıkan kararların daha çok Çin ve Rus rekabetinin bir çeşit uyumlaştırılması olarak da görülmesi mümkündür.

Dadabaev, ŞİÖ ile ilgili yazında sıkça vurgulanan Çin ve Rusya etkisinin ve bu iki devletin ABD'nin küresel rolleri konusundaki tavırlarının yanına diğer üye devletlerin niyet ve amaçlarının da ŞİÖ ile ilgili analizlerde kullanılması gerektiğinden bahsetmektedir. Zira O'na göre, özellikle konsensüs ile karar alma ve oylama prensibi Şanghay Ruhü olarak ele alınan değerlerin temelini oluşturmakta ve görece olarak küçük güçlerin ŞİÖ'ye güvenmelerini ve kendilerini güvende hissetmelerini sağlamaktadır. Küçük üyeler bu sayede hem iki olası dış tehdit olan Rusya ve Çin'i birbirleri ile dengelemekte hem harici başka büyük güçlerin bölgede etkinliğine engel olma olanağını bulmakta hem de ŞİÖ'nün tehdit olarak tanımladığı ve tek başlarına çözüme olanakları olmayan üç şeytana karşı kendilerini koruma imkânını ŞİÖ sayesinde bulmaktadır (Dadabaev, 2014). Bu açıdan bakıldığında ŞİÖ'deki küçük üyelerin önemli kazanımları olduğundan bahsedilebilir.

Karar alma ve kararların üyelerin beklentisi bağlamındaki etkinliği iki örgütün de dönüşüm veya tarihsel gelişimi ile de ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda NATO'nun varlığını koruması sadece ABD'nin stratejileri veya Sovyet tehdidi üzerinden değerlendirilemez. Özellikle NATO'nun Batı Avrupa'yı bütünlendirmedeki rolünü ve üyelerinin paylaştığı ortak değerlere vurgu ve istikrara katkısı (Moore, 2007) diğer entegrasyonlar için kolaylaştırıcı etkisi öne çıkarılmaktadır (Snyder, 1997). Belki de NATO'nun bu yönü Soğuk Savaş sonrasındaki Avrupa güvenlik düzeni ve ABD'nin rolleri konusunda NATO'ya olan ihtiyacı belirgin kılmıştır (Asmus ve diğerleri, 1993). Yeni ortamda önemli oranda iç çatışmalar (Frantzen, 2005) olarak görülecek olan çatışmaların çözümünde sorunsuz olmasa da NATO aktif roller üstlenmiştir. Zira Balkanlardaki çatışmalara özellikle Avrupalı NATO müttefikleri mesafeli durmaya özen göstermiştir (Kaufman, 2002). NATO genişlemesi ile Orta ve Doğu Avrupa'nın demokratik dönüşümü ile güvenlik sağlanacağı anlayışı genel anlamda üyelerin hemfikir olduğu (Gheciu, 2005) konulardır.

Soğuk Savaş sonrası ortamda NATO'nun adapte olma yeteneği gözlemlenmektedir (Kaim, 2017). NATO'nun buradaki adaptasyon yeteneği sadece ortak tehdit ve düşman algısına indirgenemez. Bu bakımdan, NATO üyelerinin insan haklarının temel ilkelerine bağlı liberal demokrasiler olarak söylem ve faaliyetlerini ortak değerlere dayandırmaktadır. İttifak'ın demokratik kültürün geliştirilmesi ve demokratik kurumların güçlendirilmesi alanındaki rolü sürekli vurgulanmakta ve bu değerler üzerinden üyeler arasındaki olası gerilim kaynaklarını etkisiz hale getirebilmekte veya en azından sınırlandırılabilir (Zapolskis, 2012).

Ortak değerlerin olumlu etkisinin yanında NATO ittifakı içinde ittifakın kalitesini etkileyecek ölçüde bir "free-rider" sorunu da söz konusudur. Bu sorun her ittifak veya kolektif eylem gerektiren durumda ortaya çıkabilecek bir sorun iken NATO bağlamında örneğin Almanya'nın yetersiz savunma yatırımları olabilmektedir. 2018 tarihli bir raporda Almanya'nın askeri varlıklarının sadece üçte birinin operasyonel olduğunun (Kirchick, 2019) gösterilmesi free-rider davranışının zengin ülkeler için de geçerli olduğunu açıklamaktadır. ABD'nin NATO içindeki ağırlığı zaman zaman Avrupalı müttefikleri rahatsız etse de Avrupalıların 1990'ların başından beri askeri harcamalarını düşürdüğü görülmektedir (Ischinger, 2005). Ortak tehdit veya zorluklarla karşı karşıya olan devletlerin ortak kurumsal çaba ve prosedürlerle bunlara cevap vermesi beklenir. Müttefiklerin istediklerini başarmaları ve NATO'yu etkili şekilde kullanabilmeleri için öncelikle uyumlu çıkarlarının olması gerekmektedir (Herd & Kriendler, 2013). Ukrayna meselesinde görüldüğü üzere NATO bu bağlamda da test edilmektedir.

Karşılaştırmamızın ŞİÖ ayağına baktığımızda, ŞİÖ'nün ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi Çin-Rusya ilişkileri gerek rekabet gerekse işbirliği anlamında (Lo, 2020) ile doğrudan ilgili bir durum olduğu görülmektedir. Zira Soğuk Savaş döneminde başlayan ve sonrası hızla gelişen sınır anlaşmazlıklarının çözümü ve güven artırıcı girişimlerin neticesinde ŞİÖ vücut bulmuştur. Rusya (SSCB) NATO için bir tehdit iken ŞİÖ için bir kurucu üye ve ortak olarak görülmelidir. Rusya Batı sınırları konusunda NATO tehdidi hissederken Çin ile sınır sorunlarını barışçıl yollarla çözmeyi başarmıştır (Samokhvalov, 2017). Rusya (SSCB) her iki örgüt için de kilit bir değişken olarak kabul edilmektedir. NATO bir Batılı askeri ittifak olarak Soğuk Savaşın bir ürünü iken ŞİÖ, Sovyet sonrası ve Sovyet coğrafyasında inşa edilen bir bölgesel örgüttür (Cooper & Stubbs, 2017).

Sovyetler dağılınca Orta Asya'da bağımsız olan devletler etnik dağılım ve sınır sorunları gibi konularda hem Rusya hem de Çin için tehdit kaynağı olarak görülmüştür. Bu yeni ülkeler ile birlikte sınır sorunlarını çözmek ve karşılıklı güveni arttıracak adımların (Yuan, 2010) ŞİÖ'nün nüvesini oluşturduğu göz

alındığında, ŞİÖ'nün ortaya çıkışında üyelerinin birbirlerinden duydukları güvensizliğin önemli bir değişken olduğu anlaşılmaktadır. Soğuk Savaş sonrası Çin-Rus ilişkilerindeki olumlu gelişmeler (Samokhvalov, 2017) ŞİÖ'nün ortaya çıkmasını ve yeni işbirliği alanlarını kapsayacak şekilde entegrasyonun gelişip derinleşmesini sağlamıştır (Dze, 2017). Pratikte Çin ve Rusya'nın Soğuk Savaş sonrası sınırlarını belirleyecek müzakerelere Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın da dahil olması ile Şanghay Beşlisi olarak adlandırılan yapı, 1996 ve 1997'de sınır sorunlarını çözen ve sınırlarda silahsızlanma ve güven artırıcı önlemler içeren anlaşmaları imzalamıştır. Bu anlaşmalar sonrası elde edilen başarıların da motivasyonu ile her yıl düzenli zirveler yapan Şanghay Beşlisi dini aşırılık, etnik ayrılıkçılık ve bölgede artan terörizm tehditleriyle mücadele için bir anti-terörizm merkezi kurulması, dış politika, savunma, kamu güvenliği, sınır koruma ve kanun uygulamaları konusunda (Yuan, 2010) tedrici adımlar atmış ve işbirliğini geliştirmeye başlamıştır. Daha geniş perspektifte Amerikan tek taraflılığına karşı özellikle Çin'in çok taraflılık vurgusuyla (Chung, 2006) işbirliği arayışının hızlandırıcı etkileri ŞİÖ'nün ortaya çıkışında ele alınan bir değişken olabilmektedir (Özkan, 2011).

3. Entegrasyon Modeli ve Üyelik

NATO kurulduğu günden beri gelişmeye ve genişlemeye devam etse de temelde hükümetlerarası ve isminden de anlaşılacağı üzere bölgesel bir örgüttür. Modern dönemin en başarılı askeri ittifakı olarak kabul edilen NATO'ya üye olan ülkelerin adaptasyonunun politik bir süreç olduğu kabul edilmektedir. Yine aday veya üye ülkelere NATO sistemleri olarak bilinen askeri ekipmanların temini için siyasi baskılar (Caparini, 2002) da bu bağlamda görülmelidir. Klasik bir savunma ittifakı olan NATO entegrasyonun değişimi ve gelişimi konusu, bu çalışmanın sorunsalına açıklık getirmesi bakımından, Soğuk Savaş sonrası dönemin değerlendirilmesi ile anlamlı olacaktır.

NATO'nun ve daha da özelden Amerikan hegemonyasının hedefinin demokrasilerin ve kapitalist ekonomik düzenin yaygınlaştırılması olduğu ileri sürülebilir. Bu bakımdan NATO'nun 1990'larla yeni demokrasileri kucaklama dönemi başlamıştır (Jacoby, 2004). Demokratik yayılma konusunda NATO ve AB'ye üye olma, Orta ve Doğu Avrupalı eski Sovyet ülkelerinin temel dış politik hedefleri haline gelmesi sağlanmıştır. Ancak yine de NATO bu yeni adayların ve üyelerin ulusal güvenlik yeteneklerinin geliştirilmesine özen göstermiştir. Başka bir ifade ile NATO'nun sadece demokrasi havariliği yaptığı gibi bir indirgemeci söylem yanlıcı olacaktır. NATO'nun Prag Zirvesi'nde yedi yeni üye kabul etme kararı yanında dünya çapındaki potansiyel operasyonlar ve terörle mücadele edecek şekilde NATO'nun yeteneklerini arttırmak için üyelerinden belli taahhütler ve etkin bir NATO Müdahale Gücü oluşturulması gibi adımlar atılmıştır (Caparini, 2002). NATO'nun yeni üyelerinde Amerikan taraftarlığının görece olarak yüksek olduğu gerçeği büyük oranda Rusya faktörü veya tehdidine bağlanabilir. NATO içinde Atlantik ve Avrupa çekişmesi olduğu kabul edilir ki bu çekişme yeni üyeleri kabul etme konusunda kendini göstermektedir (Larrabee, 2003). Bu çekişme neticesinde Avrupa kanadının genişleme sürecine olumsuz yaklaştığı ve Rusya'nın Gürcistan ve Ukrayna'ya müdahalesi ile bu ülkelerin üye olarak kabulünün olanaksız hale geldiği görülmektedir. Bir bakıma NATO'nun genişlemesinin Rusya tarafından en azından doğu Avrupa için durdurulduğu söylenebilir. Diğer taraftan NATO'da üye sayısının artması ve dolayısı ile karar alma süreçlerini zorlaştırması ittifakın zayıflığı (Demir & Eminoğlu, 2018) olarak değerlendirilebilmektedir.

ŞİÖ üyesi olan Rusya NATO'nun temel düşmanı olarak görülebilir (Aktürk, 2012). NATO'nun yeni üstlendiği roller yükselmekte olan Batı karşıtlığını arttırıcı etkileri olduğu söylenebilir (Karaosmanoğlu, 2014). 9/11 olaylarından sonra NATO'nun Orta Asya ve Kafkaslarda artan etkinlikleri de (Weitz, 2006) Rusya'nın NATO içindeki zaafı görüp harekete geçmesine gerekçe olmuştur. Renkli Devrimlere NATO'nun yaklaşımı, demokrasilerin desteklenmesi penceresinden bakılsa da sonucu beklenen gibi olmamıştır. Rusya'nın NATO'nun genişleme ve demokratikleşme politikasına karşı Gürcistan müdahalesi ilk savaş olarak değerlendirilmekte ve 2014 Ukrayna krizi ise ikinci safha olarak görülmektedir. Her şeye rağmen 2020 yılında Kuzey Makedonya'nın da üye olmasıyla birlikte NATO'nun üye sayısı 30 olmuştur (NATO, 2022) ve genişlemenin son halkası tamamlanmıştır. 24 Şubat 2022'de başlayan Ukrayna işgali ise NATO içinde safların sıkılaştırılmasına ve öncesinde çok da olası olmayan İsveç ve Finlandiya'nın tam üyelik başvurusu ve bu başvurunun kabulü ile sonuçlanmıştır. Rusya'nın bir bakıma NATO'yu durdurma girişimi belki de NATO'nun genişleyerek daha da güçlenmesine sebep olmuştur. Ayrıca NATO içindeki iki

eksen de Rusya'ya karşı daha da sıkı işbirliğinin yollarını aramaya başlamıştır. Böylece ortak düşmana karşı NATO'nun etkinliğinin genişlediği söylenebilir.

ŞİÖ de NATO gibi güvenlik arayışında olan bir hükümetlerarası bölgesel örgüttür. Özellikle genişleme adımları ile ve üyelerinin kapasitesi ile sıra dışı bir örgüt haline gelen ŞİÖ için "Doğunun NATO'su" gibi yakıştırmalar yersiz görülebilir. Zira ŞİÖ içindeki temel sorun entegrasyonda derinleşme ve genişleme arasındaki tercihin, örgütün lideri kabul edilen Çin'e rağmen (Crosston, 2013) belli oranda, genişlemeden yana kullanıldığı görülmektedir. Örneğin sürekli tam üyelik talebi olan İran'ın tam üyeliği Çin için makul bulunmazken Rusya tarafından ısrarla istenmiştir (Akbarzadeh, 2015). Nihayetinde İran 2021'de tam üye olarak kabul edilmiştir. Şanghay Beşlisi olarak başlayan süreç birbirinden farklı çıkarlara ve önceliklere sahip dokuz tam üyenin olduğu bir yapıya dönüşmüştür. ŞİÖ entegrasyonunu bir arada tutan ve üyeleri için anlamlı kılan şey Şanghay Ruhu denen değerler yani güven, iletişim, dayanışma, bir arada yaşama ve ortak çıkar olarak karşımıza çıkar (Chung, 2004). Bu bakımdan sıkça vurgulanan bir detay ŞİÖ'nün bir ittifak olmadığı ve üçüncü tarafı hedef almadığı konusundadır. İttifak kelimesi yerine resmi dokümanlarda ortaklık ve işbirliği söylemi tercih edilmektedir. Böylece bu söylemler sayesinde ŞİÖ'ye belirli bir kimlik verip kısıt koymadan üyeler arasındaki ilişkileri geliştirme esnekliği sağlanmaktadır (Ambrosio, 2017).

NATO'nun demokrasi ve insan hakları gibi değerlere olan vurgusuna karşın ŞİÖ'nün otoriter rejimlerin hamisi olduğu değerlendirmeleri yapılmaktadır (Sean, 2017). Bu değerlendirmeleri haklı gösteren şey aslında ŞİÖ'nün tehdit olarak ele aldığı unsurlar ve karşılıklı tanıma ilkesi olarak görülebilir. Zaten çoğu ŞİÖ üyesinin güvenlikten anladığı ilk şey, mevcut yönetimlerin kendilerini yani rejimlerini güvende tutma arzusunun yansıması olarak karşımıza çıkar. En temelde terörizm bile bu kapsamda ele alındığı için rejim güvenliğine entegre edilebilmektedir (Komaiko, 2009). Belki de ŞİÖ'nün kurucu üyelerinin demokrasi gündemi olmaması ve demokratik rejimler olmaması (Brownlee, 2017) üzerinden rejim güvenliği tartışması bir Batılı eleştiri veya söylemi olarak değerlendirilebilir. Zira çoğu ŞİÖ'yü Batı karşıtı bir örgüt olarak ele alma eğilimindedir. Ancak ŞİÖ'de üyeleri bir araya getiren temel endişe aslında birbirlerine karşı duydukları endişelerdir. Bu endişeleri barışçıl yollarla çözdüğü hatta yeni çatışma alanlarına engel olduğun için bile ŞİÖ'nün bir barış alanı oluşturduğu söylenmektedir. Zaman zaman test edildiği üzere ŞİÖ üyeleri birbirlerinin içişlerine karışmama ve Koruma Sorumluluğu (R2P) ve insani güvenlik gibi konseptleri tanımlıyor olmaları dolayısı ile dolaylı yollardan da işbirliği yapabilmektedir. Bu işbirliğinin yansıması olarak ŞİÖ'de egemenlik konusundaki hassasiyet ile müdahaleci anlayışlara karşı çıkmaktadır (Aris, 2012).

ŞİÖ entegrasyonunda üyeler arasında işbirliğinin mi yoksa rekabetin mi öne çıktığı konusunda rekabetin daha belirleyici olduğu söylenebilir. Örgüt içinde var olan Çin-Rusya rekabetinin yanına Pakistan-Hindistan rekabeti, Çin-Hindistan rekabeti (Malone, 2011) ve İran'ın motivasyonları gibi yeni konular da eklenmiştir. Bu rekabete rağmen son dönemlerde ŞİÖ'nün ABD ve genel anlamda batıların çıkarlarına karşı bir blok oluşturduğu da ileri sürülmektedir. Aslında Avrasya yani geniş anlamda ŞİÖ havzası da diyebileceğimiz alanda tek bir hedef yerine iç içe geçmiş ve batılı ülkeler ile farklı düzeylerde ilişkileri olan ülkelerden söz etmek daha olasıdır. Örneğin Orta Asyalı göreceli olarak küçük güçlerin ŞİÖ içindeki rolü veya hedefleri veya durumu, daha çok Çin ve Rusya ile ilişkilerine endekslenmektedir (Dadabaev, 2014). Oysa bu üyeler özellikle karşılıklı tanıma ilkesi sayesinde ve diğer üyelerin rekabetinden faydalanarak daha güvende hissettikleri bir ortama kavuşmaktadır. Bir bakıma ŞİÖ entegrasyonu üyelerinin birbirini tehdit olarak görmeden işbirliği alanı bulabildikleri bir platform sunmaktadır.

4. Gündem Genişliği ve Derinliği

Her iki örgütün de temel gündemi kuşkusuz güvenlik olarak karşımıza çıkar. NATO bir Soğuk Savaş dönemi ürünü olarak Batı bloğunun askeri ittifakıdır. Sovyet tehdidi ortadan kalktığı zaman NATO'ya birçok elbise giydirilerek yeni rolleri tartışılmıştır. Meşruiyet tartışmaları olsa da yeni güvenlik konuları veya sorunlarına NATO'nun dâhil olması coğrafi sınırlarının ve kuruluşunda öngörülen görevlerinin ötesinde küresel meselelerle ilgilenen bir yapıya dönüşmeye başladığı (Bingöl, 2012) tartışılmaktadır. Güvenliğin derinleşmesi ve genişlemesi ile NATO da faaliyet alanlarını ve gündemini belirlemeye başlamıştır. Bosna-Hersek ve Kosova gibi yerlere gerçekleştirilen müdahaleler de bu minvalde ele alınabilecek konulardır. Aslında NATO kurulduktan hemen sonra üyelerine karşı konvansiyonel veya nükleer silahlarla yapılacak saldırıların yanına yine askeri içeriği olan sızma, casusluk, kimyasal saldırılara karşı da stratejiler

geliştirmiştir. Benzer saldırılar veya deprem gibi sorunlar karşısında sivillerin korunması 1950'lerde NATO gündemine girse de (Biresselioğlu, 2012; NATO, 2020b) bunları bir dönüşüm olarak görmek olanaksızdır.

Sovyetler Birliği dağılınca NATO'daki kuruluşundan beri devam eden dönüşüm daha net gözlenmeye başlanmıştır (Özlük & Özlük, 2014). Bu süreçte neredeyse her NATO zirvesinde NATO'nun rolleri ve yeni ortaya çıkan sorunlar "güvenliğin bölünmezliği" çerçevesinde ele alınmış ve neler yapılabileceği tartışılmıştır. Böylece 1990 Washington Zirvesi'nde yeni şartlara göre konseptler geliştirilmesi gereği ele alınmış ve belgeler her yeni zirvede güncellenerek NATO stratejileri ve gündemleri de değişmeye ve genişlemeye başlamıştır (Karaosmanoğlu, 2014). 1991 Roma Zirvesinde ek olarak NATO geleneksel savunma faaliyetleri yanında siyasi, ekonomik, sosyal ve çevre konularında da önemli girişimler başlatmış; çevresel sorunların istikrarsızlıklara ve silahlı çarpışmalara neden olacağı vurgulanmıştır (Çolakoglu E. , 2015). 1999'da "kolektif savunma" yerine "kolektif güvenlik" kavramı tercih edilerek NATO'nun tanımlanan güvenlik görevinden biri demokratik kurumların teşviki, uyuşmazlıkların barışçıl çözümü ve çatışmaların önlenmesi üzerine odaklanarak Avrupa-Atlantik bölgesinde istikrar ve güvenlik sağlamaktır. Siyasi istişareler yanında savunma kavramını siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel faktörleri de dikkate alarak NATO, insan hakları ihlallerini, terörizmi, kitle imha silahlarının yayılmasını ve etnik çatışmaları yeni tehditler olarak belirtmiştir (Biresselioğlu, 2012). 2010 zirvesinde de benzer vurgular tekrarlanmış ve NATO ötesindeki kitle imha silahlarının, istikrarsızlık ve çatışmaların yaygınlaşmasından bahsetmiştir. Kriz yönetimi üzerinde durarak NATO-Rusya işbirliğinin önemi de vurgulanmıştır (Zapolskis, 2012).

NATO "kriz yönetimi" kapsamında barış koruma görevleri de icra etmektedir. Bir bakıma barışı koruma görevi, yetenekleri de göz önüne alınarak NATO'nun varoluş nedeni yerine geçmeye başladığı yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır (Tardy, 2006). Ancak yine de barışı koruma görevinde askeri yönler öne çıkmaktadır. Enerji güvenliği meselesi de özellikle 2000'li yıllardaki zirvelerin ortak konularından birisi olmuştur. Rusya kaynaklı krizler başlayınca 2006 Riga zirvesinde enerji güvenliği ayrı ve özel bir başlık olarak ele alınmıştır (Biresselioğlu, 2012). NATO'nun genişlemesiyle siber güvenlik de öne çıkan konulardan olmuş ve NATO yeteneklerinin geliştirilmesi için üye olmayan ülkelerle de işbirliği yapılabilmesi kararları alınmaya başlanmıştır (Bingöl, 2012: 174). Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi ve Ukrayna topraklarındaki faaliyetleri NATO'nun yeniden topraklarının güvenliği gibi klasik konulara tekrar vurguların öne çıktığı zirveler gerçekleşmeye başlamıştır. Bu bakımdan NATO'nun genişlemesi, yeteneklerinin artırılması, üye olmayan ülke ve bölgelerin istikrarı ile sağlanacak güvenliğe önem atfedilmeye başlanmıştır. Bölgesel yardımları öngören 2016 zirvesi ve dayanıklılığa özel vurgu yapan 2017 Prag zirvesi bu bakımdan öne çıkmaktadır (Prior, 2017). Özetle NATO gündemleri büyük oranda doğrudan ve dolaylı olarak hala klasik güvenlik arayışları kategorisinde ele alınabilecek konuları kapsamaktadır.

ŞİÖ, NATO gibi dar kapsamlı bir örgüt olarak hayatına başlasa da ilgilendiği ve işbirliği aradığı gündemleri hızla genişlemiştir. RATS henüz aksiyon almamışken 2003'te kabul edilen *Çok Taraflı Ticaret ve Kalkınma Programı* ile ortaya konan hedeflerin (Ward & Hackett, 2006) pek çoğunun günümüzde gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. 2005'te kurulan İnter-Bank ve İş Konseyi önemli kurumsal entegrasyon adımları arasına girmektedir (Norling & Swanström, 2007). ŞİÖ üyelerinin bir kısmı enerjide dışa bağımlı ve bir kısmı ise temel arz yapan ülkeler olduğu için enerji gündemi oluşturması sürpriz sayılmaz. Zira ŞİÖ Enerji Kulübü, Rusya'nın 2006'da gündeme getirmesi ile başlatılan süreç sonunda 2011'de kurumsal bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu işbirliği sayesinde, yatırımların koordinasyonu; taşıma, ulaşım ve iletişim altyapı yatırımlarını yapmak; küresel piyasa ile uyumlu enerji diplomasisini oluşturmak; kolektif enerji güvenliği için çalışmak; üyelerin enerji politikalarını gerçekleştirecek ortak mekanizmalar geliştirmek ve üyelerin uzun dönemli enerji stratejilerinin koordinasyonu ve enerji politikalarının optimizasyonu (Movkebaeva, 2013) gibi konularda işbirliği sağlanması istenmiştir. Aslında enerji gündemindeki entegrasyonun başarısı bir bakıma ŞİÖ'nün de başarısı ile ilişkilendirilmektedir. Çin dünyanın en büyük enerji kaynakları ithalatçısı konumunda ve Rusya ise en önemli ihracatçısı olarak ŞİÖ'nün geleceği açısından kilit roledir (Gulick, 2007). Enerji konusundaki işbirliği ŞİÖ'nün genişlemesi ile ŞİÖ havzası dışındaki dünyanın istikrarı için de önemli bir değişken olarak önümüzde durmaktadır. Rusya'nın enerji diplomasisi adını verdiği stratejide Çin ile ilişkileri önemli görülmektedir (Xu & Reisinger, 2018). Bu konuda özellikle Ukrayna işgali sonrası Rusya'nın maruz NATO ve Batı yatırımlarını aşmak

için de ŞİÖ içindeki mekanizmalar önemli bir çıkış yolu açmaktadır. ŞİÖ Zirvelerinde güvenlik, ekonomi, eğitim, turizm, kadın çalışmaları, medya ve kanun uygulayıcıları arası işbirliği gibi birçok alanda işbirliğinin derinleştirilmesi çağrılarını yapmaktadır (ŞİÖ, 2022).

Gündem genişlemesi ve bu gündemlere ilişkin işbirliğinin yoğunluğu yani entegrasyondaki derinleşme arasında ŞİÖ nezdinde bir ters orantı olduğu çıkarımı yapılabilir. Üçüncü tarafa karşı bir ittifak olmadığını merkeze alarak ŞİÖ'nün hem gündemlerini hem de üyelerini genişletmesi üyelerin ŞİÖ'ye yükledikleri anlamı analiz edebilmek için önemli veriler sunmaktadır. Tarihsel olarak Çin entegrasyonda derinleşmeye öncelik verilmesi, genişlemenin ikinci planda tutulması taraftarı olmuştur. Rusya ise, Çin'in ŞİÖ içindeki ağırlığını bertaraf etmek için hem alternatif örgütler ihdas etmiş hem de yeni üyelerin dâhil edilmesi konusunda ısrarcı olmuştur. ŞİÖ içindeki çeşitli üyelik statüleri tanımlanmasının altında yatan temel sorun bir bakıma bu çekişmenin idare edilmesi içindir (Roy, 2012). Bu süreçte 2005'teki gözlemci statüsü yanına 2009'da ŞİÖ diyalog ortaklığı statüsü eklenmiş ve yeni üyeler için kriterler kabul edilmiştir. Hindistan ve Pakistan 2017'de süreci tamamlayarak ŞİÖ tam üyesi olmuştur (Müller, 2018). Rusya'nın Çin etkisini zayıflatmak için Hindistan konusundaki ısrarı Çin tarafından Pakistan'ın da sürece dâhil edilmesi ile yönetilmiştir (Haas, 2016). İran'ın da tam üye olarak kabul edilmesi Çin'in belki de ŞİÖ'ye eskisi kadar anlam yüklediği sonucunu çıkarmamızı sağlayabilir. Bu iddiayı desteklemek için Çin'in asıl enerjisini ve motivasyonunu alternatif projelere adanmış görülmektedir. Örnek olarak Çin'in Bir Yol Bir Kuşak girişiminde görülen başarılarından sonra (Clarke, 2018) ŞİÖ'ye yeni üyelerin kolay dâhil olduğu görülmektedir. Bu bakımdan NATO'nun üyeleri için anlamı ile kıyaslandığında ŞİÖ üyelerinin (özellikle de Çin ve Rusya) ŞİÖ'ye hayati anlamlar yüklediği söylenebilir.

5. Terörle Mücadele Stratejileri

Terörle ilgili karşımıza çıkan en temel sorunlardan birisi tanımlama sorunudur. Bu çalışmanın cevap aradığı temel soru bağlamında NATO ve ŞİÖ arasındaki temel farklılık da buradan kaynaklanmaktadır. Kimlerin terörist olduğu konusundaki anlaşmazlık aynı zamanda terör ve terörizmle mücadelenin başarısını da temelden etkilemektedir. Çalışmanın kapsamı açısından burada terör ve terörizmin akademik tanımlama sorunu üzerinde durulmadan NATO ve ŞİÖ'nün terörizmi ele alışı tartışılmaktadır. Öncelikle her iki örgüt için de terörizm ve terörle mücadele temel gündemlerinin içinde yer almaktadır.

Terörle mücadele NATO için görece olarak yeni bir gündem olarak ele alınabilir. NATO kurulduğu günden beri birçok stratejik gündem oluşturup üstesinden başarı ile gelebilmiştir. Sovyetlerin çöküşü sonrası ayakta kalma, Alman birleşmesi, Balkan istikrarı ve genişleyip yeni üyelerin entegrasyonu gibi gündemler bu kategoride ele alınabilir. NATO'nun görece olarak yeni gündemi olan terörizm ve kitle imha silahlarının yayılması gibi yeni tehditleri ele alma konusundaki yaklaşımının başarısı sorunludur (Larrabee, 2003). Terörizm gibi bir tehdidin ittifakları ve kolektif eylem motivasyonunu güçlendireceği ileri sürülmektedir. 9/11 ile de görüldüğü üzere NATO için de bu genellemenin doğruluğunu test eden araştırmalara göre terörizm, Atlantik'in her iki tarafında da en büyük tehdit olarak görülmektedir (Ischinger, 2005). NATO içinde de kabul edildiği üzere prensip olarak bu tehdit tek bir aktörün tek başına mücadele edebileceği bir şey değildir (Hallams, 2009). NATO'nun terörle mücadele rolü 9/11 ile birlikte yepyeni bir hal almış ve ilginç bir şekilde ittifakın özü olan 5. madde hem coğrafi kapsam dışında ve işlevsel olarak askeri boyutun ötesine geçilerek terörle mücadele için uygulanmıştır (Caparini, 2002). 5. madde ABD'ye siyasi destek ve dayanışma niyeti barındırır da Afganistan'daki durum NATO'nun başarısını da sorgulatmıştır. Bu bakımdan NATO'nun dirayetini ve gücünü gösterdiği ve en zorlu görevleri yerine getirdiği noktasında iyimserlerin görüşünün tersine aslında alan ve coğrafya dışı görevleri ve elde edilen sonuçları NATO'nun tükenmişliği üzerinden yorumlayanlara (Rühle, 2013) rastlanmaktadır. NATO terörle mücadele etsin diye kurulmasa da Soğuk Savaş sonrası bu konudaki gelişimini sürdürmeye devam etmektedir.

ŞİÖ açısından terörle mücadele temel var oluş gerekçesi olarak karşımıza çıkmaktadır. ŞİÖ NATO ile kıyaslandığında terörle mücadelede farklı kılan en temel unsurun ŞİÖ'nün bizzat terörle mücadele kategorisine sokulabilecek olan tehditlere karşı kurulmuş olmasıdır. Yani ŞİÖ'nün varoluş gerekçesi bir bakıma geleneksel olmayan tehditlere karşı mücadeledir ki bu NATO'nun sonradan gündemine aldığı bir konudur. Bu bakımdan daha ŞİÖ haline gelmeden üç şeytan "aşırıçılık, ayrımcılık ve terörizm" (Çolakoğlu

S. , 2004) söz konusu geleneksel olmayan tehditler olarak kabul edilmiştir. Aslında bu üç şeytan Çin ve Rusya'nın nezdinde terörizm kategorisine dahil edilerek ele alınan konular olmuştur (Sean, 2018). İlginç şekilde ŞİÖ uluslararası güvenliğin gramerini değiştirdiğine inanılan 9/11 olaylarından önce kurulmuş olsa da terörizme karşı ABD'nin küresel savaşı ŞİÖ'nün terörle mücadelede işbirliğini kısa vadede yavaşlatmıştır. Çünkü Rusya ve Çin ABD'nin küresel terörle savaş söylemlerinden faydalanarak kendi sorunlarını ŞİÖ desteğine ihtiyaç duymadan çözme fırsatı yakalamıştır. Ancak ABD'nin Afganistan işgali ve Orta Asya ülkelerinde elde ettiği kazanımlar ŞİÖ entegrasyonunun bir reaksiyon olarak gelişmesine sebep olmuştur. Özellikle de Renkli Devrimlere Amerikan desteği geleneksel olmayan tehditleri tekrar gündeme getirmiştir. ABD'nin otoriter rejimlere karşı bu tutumu ŞİÖ'nün kendini güçlendirmesine neden olmuştur (Roy, 2010). ŞİÖ üyelerinin bu bakımdan güvenlik kaygıları kendi rejimlerinin korunması ve iç siyasal statükoya karşı oluşabilecek tehditlerin terör, aşırılık ya da ayrılıkçılık olarak değerlendirilip mücadele edileceği bir ortam oluşturulmuştur (Komaiko, 2009).

5.1. Tanımlama/Tanıma Sorunu

Tanımlama ve tanıma sorunu aynı zamanda diğer gündemlerde de söz konusu olabileceği gibi örgütlerin yapısı ile temelden ilişkilendirilebilir. Bu yapı da terörizmin tanımı ve teröristin tanınması ve dolayısı ile terörle mücadelede işbirliğinin kalitesini etkilemektedir. Bu bakımdan NATO içinde bir hegemon güç vardır ve sorunlar ve çözümler büyük oranda o gücün öncelikleri ve çıkarları doğrultusunda belirlenmektedir. Dolayısıyla NATO'nun terörle mücadele konusundaki bazı rolleri ABD'nin operasyonlarına bir meşruiyet kazandırması (Bingöl, 2012) bağlamı ile ele alınabilmektedir. Nitekim Afganistan konusunda ABD, 5. madde çalıştırılıp birçok destek teklifine rağmen NATO'dan sadece sembolik ve ihtiyacı oranında destek alma gereği duymuştur (Hallams, 2009). Terörün temel bir tehdit olduğu noktasında NATO içinde Soğuk Savaş sonrası tedricen gelişen bir konsensüsün olduğu söylenebilir. 9/11 olayları tam da bu noktada önemli bir dönüm noktasıdır. Ayrıca NATO zirvelerinde belirlenen stratejik konseptlerde terörün tehdit olduğu ve güvenliğin bölünmezliği konusu da sürekli işlenmiştir. Terör tehdidi gelen ülkelere karşı da ortak çalışma koşulları ve NATO'nun oynayacağı ya da oynaması gereken roller de önemli konulardan sayılmaktadır (Larrabee, 2003).

9/11 olayları tehdidin kaynakları ve kullandığı araçlar üzerinden de NATO'nun gelişip dönüşmesine sebep olmuştur. Özellikle teknolojik gelişmeler ve internet üzerinden organize olan saldırganlara karşı siber güvenlik adına alınan önlemler terörle mücadele ile birleştirilebilecek NATO yeteneklerine dâhil edilebilir (Bıçakçı, 2014). Siber güvenlik tedbirlerine paralel var olan NATO askeri yapılanmasını terörizm ve kitle imha silahlarının yayılmasını engellemeye yönelik çalışmalara binaen Avrupa-Atlantik alanı dışında da terörü engelleme ve insani yardım amacıyla asker görevlendirilmiştir (Bingöl, 2012).

ŞİÖ ise zaten terör ve teröre neden olabilecek diğer tehditlere karşı oluşturulmuş bir örgüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel olmayan tehditlere karşı kurulan geleneksel olmayan bir örgüt tiplemesi içindeki temel tehditler üç şeytan olarak ele alınan tehditlerdir. ŞİÖ NATO'da kullanılmayan ve benimsenmeyen bir tanıma unsuruna sahiptir. Buna karşılıklı tanıma prensibi denmektedir. "Karşılıklı tanıma" prensibine göre üyelerden birinin terör, terörizm, terörist dediği bir şeye diğer bütün üyeler aynı şekilde yaklaşmak durumundadır. Bu anlayış üyeler arasında tam bir dayanışma, terörü tanımlama konusunda mutlak bir egemenlik alanı sunmaktadır. Böylece NATO ittifakı içinde bölünmelere ve anlaşmazlıklara sebep olan iyi terörist kötü terörist veya benim teröristim gibi tanımlara yol açmadan ŞİÖ üyelerini memnun eden bir anlayış ortaya çıkmaktadır. Karşılıklı tanıma prensibinin temel sorunu aynı zamanda da ŞİÖ'nün en çok eleştiri aldığı konu olan otoriter rejimlerin promosyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Üye ülkelerden birisindeki belki de basit bir gösteri ya da muhalefet gibi görülebilecek bazı girişimler söz konusu üyenin siyasal iktidarı tarafından terör kategorisine sokulabilmektedir. Terörün ne olduğu ve teröristin kim olduğu konusunda ŞİÖ üyeleri kendi başlarına karar verebilmektedir. Bu durum bir bakıma Şanghay Ruhü ile ele alınan değerlerin mevcut rejimlerin konumunu koruyan unsurlar olarak görülmesine neden olmaktadır. Meseleye demokrasi ve insan hakları açısından bakılınca otoriter rejimlerin kendisini korumak ve olası demokratik hareketlerin veya taleplerin bertaraf (Ambrosio, 2008) edilmesi için ŞİÖ'nün bir araç olarak işlev gördüğü söylenebilir. Özellikle de Orta Asyalı üyeleri ŞİÖ sayesinde kendi otoriter ve büyük oranda primordialist rejimlerini Çin ve Rusya

desteğiyle sağlama almaktadır (Rothacher, 2008). Çin'in hem kendi azınlık sorunları hem de Orta Asya'da oluşabilecek üç şeytan tehdidi için ŞİÖ dışında da otoriter rejimleri desteklediği şeklinde değerlendirmeler söz konusudur (Sharshenova & Crawford, 2017). Burada çalışma açısından yani terörle mücadele de işbirliği açısından ŞİÖ'nün NATO'ya kıyasla daha fazla bir işbirliği alanı açtığı görülmektedir.

5.2. Mücadele Araçları ve Yöntemleri

Geleneksel bir tehdide karşı kurulan NATO, geleneksel olmayan güvenlik sorunlarına tepki verme ve etkisizleştirme yeteneğine giderek daha fazla odaklanmaktadır. Siber saldırılar ve terörizm gibi konularda diyalog ve işbirliği politikası NATO stratejisinde önemli bir rol oynamaktadır. Buna göre bir NATO genel sekreterinin “Afganistan'a gitmezsek Afganistan bize gelecek” sözü ile de anlam bulduğu üzere sorunları kaynağında çözmeyi içeren bir anlayış vardır. Böylece NATO'nun güvenlik çıkarları için gerekliyse, dünyanın herhangi bir yerindeki çeşitli tehditlere cevap verebilme (Zapolskis, 2012) olanağının ve araçlarının geliştirilmesi öngörülmüştür. Zaten barış ve güvenliğin sağlanmasına yönelik 1990 sonrasında “Bosna Hersek, Kosova, Makedonya, Afganistan ve Libya'da kriz yönetimi ve barışı destekleme operasyonları” Aden Körfezi'nde uluslararası ticaretin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla korsanlarla mücadele operasyonu, Irak'ta askeri eğitim desteği ve Afrika Birliği için bir destek misyonu (Şahin, 2017) gibi birçok adım söz konusudur.

NATO'nun sahip olduğu en önemli araç hiç kuşkusuz üyelerinin NATO gündemleri konusundaki yeteneklerinin toplamı olarak ele alınabilir. Bu tek tek yeteneklerin NATO'nun yeteneği olabilmesi için temel adım ise özellikle askeri kuvvetler arasında ortak standartlar geliştirilmesi olarak karşımıza çıkar. NATO ulusal çabaları koordine ederken her devlet kendi lojistik kaynaklarını sağlamaktan sorumludur. Müttefikler iyi hazırlanarak NATO'yu daha güçlü ve krizlerle mücadelede daha donanımlı hale getireceğine inanılmaktadır. NATO'nun kriz yönetimi konusundaki yetenekleri bir bakıma terörle mücadele aracı ve yöntemi olarak görmek mümkündür. Kriz yönetimi çatışmayı önleme, barışı koruma, barışın inşası, barışı uygulama ve insani yardım operasyonları gibi NATO girişimlerini kapsamaktadır (NATO, 2020b).

ŞİÖ ise var oluş gerekçesine uygun olarak geleneksel olmayan tehditlere karşı daha donanımlı bir örgüt olarak karşımıza çıkar. ŞİÖ'nün karşılıklı tanıma konusunda elde ettiği başarı gibi mücadele araçları ve yöntemleri konusunda da NATO'ya kıyasla avantajları olduğu söylenebilir. Zira henüz ŞİÖ resmen kurulmadan önce kurumsallaşma süreci bir bakıma üç şeytan ile mücadele edecek şekilde oluşturulmuştur. Bu bakımdan ŞİÖ organlarından RATS bu mücadele görevini yerine getirmektedir. RATS ŞİÖ üyeleri için tehdit kabul edilen unsurlara karşı bir bölgede veya bir devletin içinde iç güvenlik ve yargı birimleri arasında karşılıklı tanımanın uzantısı bağlamında işbirliği kurarak mücadele vermektedir (Aris, 2012). RATS yeteneklerini ve kapasitesini de tedrici olarak geliştiren bir ŞİÖ organıdır. Belki de tek başına ayrı bir örgüt olarak bile ele alınabilecek özellikleri söz konusudur. RATS zaman için üç şeytanın yanına uyuşturucu ile mücadele, göç ve insan kaçakçılığı, siber güvenlik, renkli devrim trolleri ve finansal suçlar gibi yeni tehditlere karşı da kendini geliştirip güçlendirmiştir (Wallace, 2014). Tanımlama konusu da bir bakıma RATS nezdinde yapılmaktadır. RATS, üye ülkelerin güvenlik güçleri ve güvenlik ve yargı bürokrasisi ile birlikte teröristin kimler olduğuna karar vermektedir. ŞİÖ üyelerinin verdiği görevleri verimli şekilde icra edebilmek için RATS her düzeyde düzenli tatbikatlar yapmaktadır (Ward & Hackett, 2006).

ŞİÖ içindeki kararların konsensüs esasına göre alınması terörle mücadele konusu özelinde de anlamlı durmaktadır. İç işlerine karışmama prensibinin uygulanması olarak görebileceğimiz bu karar alma usulü aslında Çin ve Rusya gibi büyük güçler dışında ŞİÖ üyelerinin kendilerini güvende hissetmeleri yanında örgüt içinde belirleyici olma olanağını da ifade etmektedir (Ward & Hackett, 2006). Bu durum her ne kadar ŞİÖ'ye yönelik otoriter rejimlerin kurucusu/koruyucusu ve destekleyicisi eleştirilerini arttırsa da tarihsel olarak ŞİÖ'nün R2P ve insani güvenlik gibi konulara mesafeli davrandığı (Aris, 2012) ortadadır.

5.3. İşbirliği ve Güven Sorunu

Uluslararası örgütleri özünde belli konularda bir işbirliği arayışı sonunda ortaya çıkan birimler olarak ele almak mümkündür. Buradaki işbirliğini hem üyesi olmayan devletler hem de diğer örgütler nezdindeki işbirliği arayışı olmak üzere iki düzeyde ele almak olasıdır. NATO bağlamında BM ve AB ile işbirliği arayışında NATO'nun isteksiz olduğu ve kısıtlanmak istemediği sonucu çıkarılabilir. BMGK marifeti ile

Çin ve Rusya'nın şartlarına bağlı kalmak istemese de yine de daha geniş alanda barış operasyonları geliştirmek de NATO için önemli görülmektedir (Tardy, 2006). Bu tarz barış operasyonlarının BM adı ile yapılırsa da mali yükü ABD, AB ve Japonya gibi ülkeler tarafından (2006'da %88 oranında) karşılanmaktadır (Coning, 2006). Burada maliyet paylaşımı büyük oranda NATO üyelerinden karşılanırken NATO üyesi olmayan ve belki de NATO'nun düşmanı olarak ele alınan Rusya ve Çin gibi ülkelerin onayına tabi olması gibi sorunlar NATO ve diğer örgütler arasındaki işbirliğini sorunlu hale getirmektedir. Ancak bu temel ikileme rağmen NATO bir aşamada BM ile uyumlu çalışma esnekliği göstermektedir (Eide, 2006).

NATO içinde ittifak üyelerinin terörizm, siber saldırılar ve kritik alt yapı esnekliği gibi geleneksel olmayan tehditler konusunda işbirliği imkanlarının geliştirmesi (Shea, 2013) konusunda bir konsensüs vardır. 9/11 olayları NATO'nun bu anlamda dönüşmesi gerektiği tartışmalarını da arttırmıştır. Bu beklenti ile NATO'nun alan-dışına odaklanması da kaçınılmaz hale gelmiştir. NATO'nun bu süreçte gösterdiği performansın başarısı konusunda ise tam bir uzlaşma yoktur (Webber, 2013). NATO'nun Avrupa kanadı NATO rollerinin genişlemesine ABD faktörü nedeniyle çok sıcak bakmamaktadır. Özellikle terörizmle mücadele konusunda NATO içindeki çekişmeler gözlemlenmektedir (Larrabee, 2003). Son dönemlerdeki Rus saldırganlığı ayyuka çıkana kadar Amerikan üstünlüğü veya ABD'nin NATO içindeki belirleyici ve Avrupalı müttefikleri daha fazla sorumluluk almaları konusundaki baskıları NATO'nun beyin ölümü, NATO içinde yarı veya NATO üyelerinin birbirlerinin güvenliklerini baltaladıkları gibi sorunları/konuları gündeme getirmiştir. NATO'da terörizmle mücadele konusunda 9/11'in sıcak ortamı dışında sorunsuz bir işbirliği olduğunu söylemek zordur. Bu durumu Türkiye'nin PKK veya mücadele ettiği terör örgütleri ve NATO'dan bu konuda aldığı destek üzerinden analiz etmek mümkündür. Türkiye de NATO müttefiklerinin çifte standartlı yaklaşımları dolayısı ile Rusya ile askeri teçhizat (S-400) anlaşmaları yapmakta ve diğer NATO sistemlerinin (F-35) dışına itilmektedir. Rusya'nın Ukrayna saldırısı NATO üyeleri arasındaki güven sorununu şimdilik ertelemiş gibi görünmektedir. Özellikle 2022'de kabul edilen stratejik konseptinde Avrupa-Atlantik bölgesinin barış içinde olmadığı vurgusu öne çıkmakta ve temel tehdit de Rusya olarak vurgulanmaktadır (NATO, 2022c).

ŞİÖ ise terörle mücadelede bu tarz sorunlarla uğraşmadan geleneksel olmayan tehditlere karşı üyelerinin işbirliğini yansıtan bir örgüttür. Çin ve Rusya'nın belirleyici rolü dolayısı ile otoriterliğin koruyucusu (Kneuer vd., 2018) kimliği diğer üyelerin de işbirliği yaptığı bir konu olarak karşımıza çıkar. Sıklıkla vurgulanan ve resmi dokümanlarda da işlenen ŞİÖ'nün üçüncü tarafa karşı kurulan bir ittifak olmadığı ve konsensüs esasına göre karar alma prosedürü birlikte değerlendirildiğinde Batı tipi bir örgüt olmadığı anlaşılmaktadır (Aris, 2009). Yine sıklıkla ŞİÖ'nün NATO genişlemesi, Amerikan tek-tarafılığı, demokratik yayılma veya genel anlamda Batı üstünlüğüne karşı bir Çin ve Rusya ittifakı değerlendirilmesi de yapılmaktadır (Baubek vd., 2015). ABD'siz bir düzen arayışı (Zhao, 2018) veya İran'ın ŞİÖ üyeliğine kabulü ve genel olarak desteklenmesi; ticaret savaşları ve son dönemlerde Rusya'ya karşı yaptırımlar gibi sorunlar veya konularda bir işbirliği alanı sağladığı görülmektedir. ŞİÖ'ye Batı karşıtlığı kimliği vermek veya ŞİÖ'yü bu minvalde değerlendirmek büyük oranda indirgemeci ve ŞİÖ üyelerinin öncelikleri ve çıkarlarını göz ardı ederek Çin ve Rusya'nın rekabetlerini ancak böyle bir amaç için işbirliğine yönlendirebileceği yanılıgısına bağlanabilir (Aris & Snetkov, 2013).

ŞİÖ için kullanılan "geleneksel olmayan tehditlere karşı kurulan bir bölgesel örgüt" ifadesi işbirliği ve karşılıklı güven konusunda da anlamlı bir çıkarım sunmaktadır. Zira ŞİÖ gündem ve üye sayısı bakımından genişlemiş, ekonomi ve enerji alanından kültür ve eğitim konusundaki işbirliğine kadar çok sayıda alanı gündemine dahil etmiş olsa da henüz ekonomi ve güvenlik entegrasyonu bile üyelerini memnun düzeyde değildir. Tabii ki üç şeytana karşı mücadelede derin bir işbirliği geliştirildiği için diğer alanlarda da beklentiler artmaktadır (Song, 2014). Aslında diğer gündemlerdeki girişimler de geniş yorumlamada üç şeytana karşı daha etkili bir mücadele arayışının ürünü olarak görülebilir (Hansen, 2013). Üyelerin gerçek anlamda ŞİÖ'nün entegrasyonda derinleşmesini istemedikleri de söylenmektedir. Gerek Rusya'nın ŞİÖ üyelerini de barındıran ŞİÖ'ye alternatif örgütler kurması gerekse Çin'in Bir Yol Bir Kuşak girişimine verdiği ağırlık (Yılmaz & Liu, 2018; Zhou & Esteban, 2018; Clarke, 2018; Foot, 2020; Rodríguez & Rüländ, 2022) bu iddiayı desteklemektedir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, ŞİÖ için sıkça Batı üstünlüğüne bir meydan okuma, doğunun/Asya'nın NATO'su veya Yeni Varşova Paktı gibi dile getirilen söylemlere karşı NATO ve ŞİÖ'nün eleştirel bir karşılaştırma yapmak amacıyla ortaya çıkmıştır. İki örgüt karşılaştırılırken birçok değişken çalışmanın kapsamı da düşünülerek bilinçli olarak göz ardı edilmiştir. Terörle mücadele konusundaki başarıları ve yaklaşımları üzerinde daha fazla durulmuştur. Hem göz ardı edilen değişkenler hem de iki farklı örgütün karşılaştırılması için uygun zeminin olup olmadığı konusunun felsefi tartışmasına girilmemiş olmaması çalışmadaki temel kısıtlar olarak kabul edilmelidir. Bu kısıtlara rağmen iki örgütün karşılaştırılmasının konuya ilişkin Türkçe literatüre bir katkı sunması umulmaktadır.

Elde edilen bulguların sonuç ve genel bir değerlendirme yapmak adına kısa bir özetini vermek faydalı olacaktır. Bu bakımdan NATO ve ŞİÖ'yü farklı kılan en temel unsurlar örgüt kimliklerinde, ortaya çıktıkları tarihsel koşullar ve varoluş gerekçelerinde görülmektedir. NATO Soğuk Savaşın doğrudan bir ürünü iken ŞİÖ Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan koşulların bir ürünüdür. NATO doğrudan SSCB'yi hedef alan bir askeri ittifak ve savunma örgütü iken ŞİÖ resmi belgelerinde özellikle vurgulandığı üzere bir askeri ittifak değildir ve üçüncü tarafı hedef almaz. Hatta ŞİÖ üyelik kriterlerine de bir savaşın veya çatışmanın taraflarının üye olamayacağı ilkesi yerleştirilmiştir. NATO bir askeri ittifak olmanın ötesinde Sovyetler sonrası Batılı/demokratik değerlerin koruyucusu olarak kabul edilmektedir. ŞİÖ ise tam tersine otoriter rejimlerin destekçisi olarak etiketlenmektedir.

NATO ve ŞİÖ'nün varoluş gerekçesinin merkezinde güvenlik yer almaktadır. Aynı gerekçe ile kurulmuş olsalar da hem tehdit kaynakları hem de güvenliğin içeriği konusunda farklılaşmaktadır. NATO için tehdit kaynağı klasik tehditler yani diğer devletlerdir. Ancak NATO'nun ana düşmanı SSCB dağılınca yeni nesil tehditler de NATO gündemine girmeye başlamıştır. ŞİÖ için ise tehditler "üç şeytan" tüpemesi ile anlatılan geleneksel olmayan tehditlerdir. NATO bir hegemonya desteği ile yıkıcı bir düşmana karşı üyelerini bir araya getirirken ŞİÖ hegemonya desteğinden yoksun olarak üyelerin birbirlerinden duydukları güvensizliğin veya korkunun bir ürünü olarak görülmektedir. Her iki örgüt de ortaya çıktıkları tarihten beri varoluş gerekçeleri için gündemlerini çoğaltmaktadır.

Terörle mücadele stratejilerinin karşılaştırılmasına bakıldığında NATO'nun kendi bölgesi dışında daha çok faaliyet gösterdiği görülmektedir. NATO için terörün tanımı, mücadele araçları ve üyeler arasındaki işbirliği konusunun daha sorunlu olduğu ortadadır. Zira NATO üyeleri içinde yükselen bir anti-Amerikancılık eğilimi ve bir Avrupa Atlantik çekişmesi söz konusudur. Bu durum da 9/11 dönemini görmezden gelirse terörle mücadelede üyeler arası işbirliğini kısıtlamaktadır. Hatta bir üye için terör olan diğerleri için kabul görmemekte veya görse bile doğrudan veya dolaylı söz konusu terör örgütleri desteklenebilmektedir. ŞİÖ ise bu sorunları karşılıklı tanıma prensibi ile baştan çözmüştür. Bir üyenin terör olarak kabul ettiği eylem ve terörist olarak tanımladığı şeyler bütün üyelerin kabul etmesi anlamına gelmektedir. Bu yaklaşım otoriter rejimlerin rejim güvenliği bağlamında eleştirilse de ŞİÖ üyelerine terörle mücadele konusunda derin bir işbirliği imkânı sağlamaktadır.

7. Extended Abstract

In this study, the counter-terrorism strategies of NATO and Shanghai Cooperation Organization (SCO) and the problem of trust among their members are discussed comparatively. NATO and the SCO, which are regional organizations, have been established as a product of the search for security. However, both of the two organizations consider differently about the security problem. While NATO prioritizes classical threats, SCO prioritizes the non-traditional threats. Likewise, while NATO emerged as a military alliance against the USSR, a destructive enemy, SCO was established against terrorism, separatism and extremism, which they defined as three devils. The agendas of both organizations have been developing and transforming since the day they were founded. It can be said that NATO sees fighting terrorism as a secondary issue since it has not changed its priorities much in this developing process. On the other hand, it can be argued that the level of cooperation in the fight against terrorism has developed and deepened since its founding day because of the SCO's priorities on fighting against three devils. This study primarily uses a descriptive method while dealing with the two organizations' fight against terrorism. In this respect, the descriptive comparison is also presented as an interpretation of the data obtained. The comparative

analysis of NATO and SCO over a particular issue is hoped to contribute to the Turkish literature on that subject. It would be helpful to summarize the findings to make a conclusion and a general evaluation. In this respect, the essential elements that make NATO and SCO different in their organizational identities, the historical conditions in which they emerged, and their reasons for existence. While NATO is a direct product of the Cold War, the SCO is a product of the conditions that emerged after the Cold War. While NATO is a military alliance and defense organization that directly targets the USSR, SCO is not a military alliance. It does not target the third party, as it is especially emphasized in the official documents of the SCO. The SCO membership criteria include the principle that parties to a war or conflict cannot be a member. Beyond being a military alliance, NATO is regarded as the protector of post-Soviet Western/democratic values. On the contrary, the SCO is labeled as a supporter of authoritarian regimes. Security is at the center of NATO and SCO's raison d'etre. Although they were established for the same reason, they differ regarding threat sources and security content. The source of threat for NATO is classical threats, namely other states. However, when NATO's main enemy, the USSR, collapsed, new generation threats began to enter NATO's agenda. For the SCO, the threats are unconventional threats described with the "three evils" typology. While NATO brings its members together against a destructive enemy, the USSR, with the support of hegemony, the SCO is seen as a product of fear of its members from each other without any hegemonic support. Both two organizations have been increasing their agendas for the reasons of their existence since their emergence. At this scale, it is seen that NATO is more limited, and the SCO is more on the agenda, deepening integration. The fact that NATO members have more options to cooperate, like the EU, can be seen as an essential factor in this difference. When we look at the comparison of counter-terrorism strategies, it is accepted that NATO operates more outside its region. Recognizing terrorism means struggle, and cooperation between members is more problematic for NATO. There is a rising anti-Americanism tendency among NATO members and a Euro-Atlantic conflict. If we ignore the 9/11 period, this situation limits the cooperation between the members in the fight against terrorism. In fact, terrorism for one member is not accepted by others. Sometimes members of NATO can directly or indirectly support terrorist organizations. On the other hand, SCO has solved these problems from the beginning with the principle of mutual recognition. What a member defines as terrorism and what he describes as terrorist means acceptance by all members. Although this approach is criticized in the context of regime security of authoritarian regimes, it provides SCO members with a profound cooperation opportunity in the fight against terrorism

Keywords: Three Devils, Alliance, Terrorism, Problem of Trust, Mutual Recognition, Deepening in Integration.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Fazlı DOĞAN %50/ Ayşegül GÜLER %50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Fazlı DOĞAN %50/ Ayşegül GÜLER %50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Akbarzadeh, S. (2015). Iran and the Shanghai Cooperation Organization: Ideology and Realpolitik in Iranian Foreign Policy. *Australian Journal of International Affairs*, 69(1), 88-103.
- Aktürk, Ş. (2012). NATO Neden Genişledi? Uluslararası İlişkiler Kuramları Işığında NATO'nun Genişlemesi ve ABD-Rusya İç Siyaseti. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(34), 73-97.
- Ambrosio, T. (2008). Catching the 'Shanghai Spirit': How the Shanghai Cooperation Organization Promotes Authoritarian Norms in Central Asia. *Europe-Asia Studies*, 60(8), 1321-1344.
- Ambrosio, T. (2017). The Architecture of Alignment: The Russia-China Relationship and International Agreements. *Europe-Asia Studies*, 69(1), 110-156.
- Aris, S. (2009). The Shanghai Cooperation Organization: 'Tackling the Three Evils'. A Regional Response to Non-traditional Security Challenges or an Anti-Western Bloc? *Europe-Asia Studies*, Cilt 61, No. 3, ss. 457-482, 61(3), 457-482.
- Aris, S. (2012). The Response of the Shanghai Cooperation Organisation to the Crisis in Kyrgyzstan. *Civil Wars*, 14(3), 451-476.
- Aris, S., & Snetkov, A. (2013). Global Alternatives, Regional Stability and Common Causes: the International Politics of the Shanghai Cooperation Organization and its Relationship to the West. *Eurasian Geography and Economics*, 54(2), 202-226.
- Asmus, R. D., L., K. R., & Larrabee, F. S. (1993). *Building A New NATO*. Foreign Affairs: <https://www.foreignaffairs.com/articles/southeastern-europe/1993-09-01/building-new-nato> adresinden alındı
- Baubek vd., S. (2015). Shanghai Cooperation Organization and its Activities in Ensuring Human and Social Security. *Anthropologist*, 22(3), 510-517.
- Bıçakçı, S. (2014). NATO'nun Gelişen Tehdit Algısı: 21. Yüzyılda Siber Güvenlik. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 10(40), 101-130.
- Bingöl, O. (2012). NATO'nun Yeni Stratejik Konsepti, Türkiye ve Afganistan. M. S. Erol, & E. Efeğil içinde, *Türk Dış Politikasında Güvenlik Arayışları: Temel Faktörler, Kavramlar, Süreç ve Gelişmeler*. Barış Kitap. .
- Bireselioğlu, M. E. (2012). NATO'nun Değişen Enerji Güvenliği Algısı: Türkiye'nin Olası Konumu. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(34), 227-252.
- Brownlee, J. (2017). The Limited Reach of Authoritarian Powers. *Democratization*, 24(7), 1326-1344.
- Caparini, M. (2002). Security Sector Reform and NATO and EU Enlargement, SIPRI Yearbook 2003: Armaments. *Disarmament and International Security*, 237-260.
- Chomsky, N. (2017). *Güç Kimin Elinde? İnkılâp* Kitabevi.
- Chung, C.-p. (2004). The Shanghai Co-operation Organization: China's Changing Influence in Central Asia. *The China Quarterly*, 180, 990-993.
- Chung, C.-p. (2004). The Shanghai Co-operation Organization: China's Changing Influence in Central Asia. *The China Quarterly*, 180, 990-993.
- Chung, C.-p. (2006). China and the Institutionalization of the Shanghai Cooperation Organization. *Problems of Post-Communism*, Cilt 53, No. 5, ss. 3-14., 53(5), 3-14.
- Clarke, M. (2018). The Belt and Road Initiative: Exploring Beijing's Motivations and Challenges for its New Silk Road. *Strategic Analysis*, 42(2), 84-102.
- Coning, d. C. (2006). "The Future of Peacekeeping in Africa", *Peacekeeping- Peacebuilding Preparing For The Future*. FIIA Report 14, Finland: Otamedia Oy.
- Consensus decision-making at NATO* . (2022a). NATO Resmi Web Sitesi: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49178.htm. adresinden alındı
- Cooper, A. F., & Stubbs, R. (2017). Contending Regionalisms: Hubs and Challengers in the Americas and the Asia-Pacific. *The Pacific Review*, 30(5), 615-632.
- Crosston, M. (2013). The Pluto of International Organizations: Micro- Agendas, IO Theory, and Dismissing the Shanghai Cooperation Organization. *Comparative Strategy*, 32(3), 283-294.
- Çolakoğlu, E. (2015). NATO'nun Çevreye İlişkin Rolü. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(33), 101-112.

- Çolakoğlu, S. (2004). Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(1), 173-197.
- Dadabaev, T. (2014). Shanghai Cooperation Organization (SCO) Regional Identity Formation from the Perspective of the Central Asia States. *Journal of Contemporary China*, 23(85), 102-118.
- Demir, S., & Eminoğlu, A. (2018). Küresel Rekabetin Karşılaştırmalı Bir Analizi: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ). *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,(52), 115-142.
- Doğan, N. (2005). NATO'nun Örgütsel Değişimi, 1949- 1999: Kuzey-Atlantik İttifakından Avrupa-Atlantik Güvenlik Örgütü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(03), 69-108.
- Dze, S. (2017). China's Role in the New Stage of Russia's Development of Its Eastern Regions. *Problems of Economic Transition*, 59(10), 768-774. .
- Eide, E. B. (2006). "From peacekeeping to peacebuilding", *Peacekeeping-Peacebuilding Preparing for the Future*. FIIA Report 14, Finland: Otamedia Oy.
- Eminoğlu, S. D. (2018). "Küresel Rekabetin Karşılaştırmalı Bir Analizi: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ). *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(52), 115-142.
- Eminoğlu, S. D. (2018). Küresel Rekabetin Karşılaştırmalı Bir Analizi: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ). *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,(52), 115-142.
- Foot, R. (2020). China's rise and US hegemony: Renegotiating Hegemonic Order in East Asia? *International Politics*, Cilt 57, ss. 150–165., 57, 150-165.
- Frantzen, H. A. (2005). *NATO and Peace Support Operations, 1991-1999: Policies and Doctrines*. London: Frank Cass.
- Gheciu, A. (2005). *NATO in the "New Europe": The Politics of International Socialization after the Cold War*. Stanford University Press.
- Gulick, J. (2007). Russo-Chinese Energy Cooperation: Stepping Stone from Strategic Partnership to Geo-economic Integration? *International Journal of Comparative Sociology*, 48(2-3), 203-2033.
- Gürkaynak, M. (2005). Soğuk Savaş Sonrasında NATO ve Avrupa Güvenliği. *Gürkaynak, Mubarem (2005). "Soğuk Savaş Sonrasında NATO ve Avrupa Güvenliği". Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 7-27.
- Haas, M. d. (2016). War Games of the Shanghai Cooperation Organization and the Collective Security Treaty Organization: Drills on the Move. *Journal of Slavic Military Studies*, 29(3), 378-406.
- Hallams, E. (2009). The Transatlantic Alliance Renewed: The United States and NATO Since 9/11. *Journal of Transatlantic Studies*, 7(1), 38-60.
- Hansen, F. S. (2013). Integration in the post-Soviet Space. *International Area Studies Review*, 16(2), 151-153.
- Herd, G. P., & Kriendler, J. K. (2013). NATO in an age of uncertainty structural shifts and transatlantic bargains? G. P. Herd, & John Kriendler içinde, *Understanding NATO in the 21st Century, Alliance Strategies, Security and Global Governance* (s. 1-2). Roudledge.
- Huntington, S. P. (2014). Batı Tektir, Ama Evrensel Değildir. S. P. v.d. içinde, *Medeniyetler Çatışması* (s. 126). Vadi Yayınları.
- Ischinger, W. (2005). Pax Americana and Pax Europea. T. Lindberg içinde, *Beyond Paradise and Power: Europe, America and the Future of a Troubled Partnership* (s. 81-83). Psychology Press.
- Jacoby, W. (2004). *The Enlargement of the European Union and NATO: Ordering from the Menu in Central Europe*. New York: Cambridge University Press.
- Kaim, M. (2017). *Reforming NATO's Partnerships*. SWP Research Paper, https://www.swpberlin.org/fileadmin/contents/products/research_papers/2017RP01_kim.pdf.
- Karaosmanoğlu, A. (2014). NATO'nun Dönüşümü. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 10(40), 3-38.
- Kaufman, J. P. (2002). *NATO and The Former Yugoslavia: Crisis, Conflict, and The Atlantic Alliance*. Rowman&Littlefield Publishers.

- Kirchick, J. (2019). Germany Is NATO's Biggest Freeloader. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/opinions/2019/04/03/germany-is-natos-biggest-freeloader/> adresinden alındı
- Kneuer vd., M. (2018). Playing the Regional Card: Why and How Authoritarian Gravity Centres Exploit Regional Organisations. *Third World Quarterly*, 451-470.
- Kneuer, M. v. (2018). Kneuer, Marianne vd. (2018). "Playing the Regional Card: Why and How Authoritarian Gravity Centres Exploit Regional Organisations. *Third World Quarterly*, 451-470.
- Komaiko, R. (2009). The hegemon's Dilemma: Internalizing International Terrorism. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 1(1), 40-49.
- Larrabee, F. S. (2003). *NATO's Eastern Agenda in a New Strategic Era*. RAND.
- Lo, B. (2020). The Sino Russian Partnership and Global Order. *China International Strategy Review*, Cilt 2, 306-324.
- Malone, D. M. (2011). Soft Power in Indian Foreign Policy". , Cilt 46, No. 36, ss. 35-39. *Economic and Political Weekly*, 46(36), 35-39.
- Moore, R. R. (2007). *NATO's New Mission: Projecting Stability in a Post-Cold War World*. Westport: Praeger Security International.
- Movkebaeva, G. A. (2013). Energy Cooperation Among Kazakhstan, Russia, and China within the Shanghai Cooperation Organization. *Russian Politics & Law*, 51(1), 80-87.
- Müller, H. (2018). Pokhran 20 Years After: Did the World Change? *Strategic Analysis*, 42(3), 194-207.
- NATO. (2020). <https://www.nato.int/nato-welcome/index.html> adresinden alındı
- NATO. (2020a). NATO Web Sitesi: https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49187.htm. adresinden alındı
- NATO. (2020b). *What is NATO?* NATO Web Sitesi: <https://www.nato.int/nato-welcome/index.html>. adresinden alındı
- NATO. (2020c). *Crisis Management*. NATO Resmi Web sitesi: https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49192.htm. adresinden alındı
- NATO. (2022). *NATO Nedir?* https://www.nato.int/nato-welcome/index_tr.html. adresinden alındı
- NATO. (2022b). *Strategic Concept*. NATO Resmi Web Sitesi: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf. adresinden alındı
- NATO. (2022c). NATO Resmi Web Sitesi: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf adresinden alındı
- Norling, N., & Swanström, N. (2007). The Shanghai Cooperation Organization, Trade, and the Roles of Iran, India and Pakistan. *Central Asian Survey*, 26(3), 431-432.
- Oktay, E. G. (2012). NATO'nun Dönüşümü ve Kamu Diplomasisi'nin Artan Rolü. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(16), 125-149.
- Özkan, B. (2011). Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikası. *SAREM Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(16), 79-81.
- Özlük, E., & Özlük, D. (2014). NATO'yu Anlamak: Dönüşümü, Yeni Kimlikleri ve Uyum Süreçleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (31), 209-225.
- Prior, T. (2017). NATO: Pushing Boundaries for Resilience. *CSS Analyses in Security Policy*(213), 1-4.
- Rodríguez, F., & Rüländ, J. (2022). Cooperative Counter hegemony, Interregionalism and 'Diminished Multilateralism': the Belt and Road Initiative and China's Relations with Latin America and the Caribbean (LAC). *Journal of International Relations and Development*, 25, 476-496.
- Rothacher, A. (2008). Allying with an Evil Axis?: The Ambivalent Role of the Shanghai Cooperation Organisation in Central Asia. *The RUSI Journal*, 153(1), 68-73.
- Roy, M. S. (2010). Role of the Shanghai Cooperation Organisation in Afghanistan: Scope and Limitations. *Strategic Analysis*, 34(4), 545-561.
- Roy, M. S. (2012). India's Options in Shanghai Cooperation Organisation. *Strategic Analysis*, 36(4), 645-648.

- Rühle, M. (2013). Reflections on 9/11: A View from NATO. E. Hallams, L. Ratti, & B. Zyla içinde, *NATO Beyond 9/11 The Transformation of the Atlantic Alliance* (s. 54-55). UK: Palgrave Macmillan.
- Samokhvalov, V. (2017). Russia and its Shared Neighbourhoods: a Comparative Analysis of Russia-EU and Russia-China Relations in the EU's Eastern Neighbourhood and Central Asia. *Contemporary Politics*, 24(1), 30-45.
- Sean, R. (2017). The Eurasian Economic Union: the Geopolitics of Authoritarian Cooperation. *Eurasian Geography and Economics*, 58(4), 419.
- Sean, R. (2018). The Biopolitics of China's "War on Terror" and the Exclusion of the Uyghurs. *Critical Asian Studies*, 50(2), 232-258.
- Sharshenova, A., & Crawford, G. (2017). Undermining Western Democracy Promotion in Central Asia: China's Countervailing Influences, Powers and Impact. *Central Asian Survey*, 36(4), 453-472.
- Shea, J. (2013). *NATO and The U.S. Pivot to Asia: To Follow or Not to Follow?* GMF Policy Brief, <http://www.gmfus.org/file/3033/download%20/>.
- Sloan, S. R. (2001). Continuity or Change? The View from America. S. V. vd. içinde, *NATO After Fifty Years* (s. 11). Delaware: Scholarly Resources.
- Snyder, G. H. (1997). *Alliance Politics*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Song, W. (2014). Interests, Power and China's Difficult Game in the Shanghai Cooperation Organization (SCO). *Journal of Contemporary China*, 23(85), 85-101.
- Şahin, G. (2017). Küresel Güvenliğin Dönüşümü: NATO Bağlamında Kavramsal, Tarihsel ve Teorik bir Analiz. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 16(2), 59-81.
- ŞİÖ. (2020). *About SCO*. ŞİÖ Resmi Web sitesi: http://eng.sectesco.org/about_sco/ adresinden alındı
- ŞİÖ. (2022). <http://eng.sectesco.org/news/20220314/823003.html> adresinden alındı
- Tardy, T. (2006). *The EU and NATO as peacekeepers: Open Cooperation versus Implicit Competition* "Peacekeeping-Peacebuilding Preparing for the Future. FIIA Report 14, Finland: Otamedia Oy.
- UN. (2022). *Shanghai Cooperation Organization*. BM Resmi Web Sitesi: <https://dppa.un.org/en/shanghai-cooperation-organization>. adresinden alındı
- Wallace, T. (2014). China and the Regional Counter-Terrorism Structure: An Organizational Analysis. *Asian Security*, 10(3), 199-220.
- Ward, A., & Hackett, J. (2006). The Shanghai Cooperation Organisation. *Strategic Comments*, 12(6), 1-2. doi:10.1080/1356788061265
- Webber, M. (2013). NATO after 9/11: Theoretical Perspectives. E. Hallams, L. Ratti, & B. Zyla içinde, *Webber, Mark (2013). "NATO after 9/11: Theoretical Perspectives", (ed) Ellen Hallams, Luca Ratti, Benjamin Zyl* *NATO Beyond 9/11 The Transformation of the Atlantic Alliance* (s. 27-28). UK: Palgrave Macmillan,.
- Weitz, R. (2006). Towards a New Turkey-NATO Partnership in Central Asia. *Turkish Policy Quarterly*, 5(2), 121-131.
- Xu, B., & Reisinger, W. M. (2018). Russia's energy diplomacy with China: Personalism and Institutionalism in its Policy-Making Process. *The Pacific Review*, 1-19.
- Yilmaz, S., & Liu, C. (2018). China's 'Belt and Road' Strategy in Eurasia and Euro-Atlanticism. *Europe-Asia Studies*, 70(2), 252-276.
- Yuan, J.-D. (2010). China's Role in Establishing and Building the Shanghai Cooperation Organization (SCO). *Journal of Contemporary China*, 19(67), 855-869.
- Zapolskis, M. (2012). 1999 and 2010 NATO Strategic Concepts: A Comparative Analysis. *Lithuanian Annual Strategic Review*, 10(1), 35-56.
- Zhao, S. (2018). A Revisionist Stakeholder: China and the Post-World War II World Order. *Journal of Contemporary China*.
- Zhou, W., & Esteban, M. (2018). Beyond Balancing: China's Approach towards the Belt and Road Initiative. *Journal of Contemporary China*, 481-501.

The Effects of Risk Management Practices on Financial Performance: An Empirical Analysis on Islamic Banks *

Suna AKTEN ÇÜRÜK**
Gülşah ŞEN KÜÇÜK***
Mine IŞIK****
Raif PARLAKKAYA*****

ABSTRACT

Risk is an inevitable reality for financial institutions, and once it is known, the main activity to be done is an effective risk management. The purpose of this study is to empirically analyze the effects of risk management practices on financial performance in Islamic banks. This study examines the effect of risk management practices on the financial performances of three Islamic banks operating in Türkiye through regression analysis. The data set of the study consists of a panel data containing 180 observations in total. Return on equity and return on assets, which are used as indicators of banks' financial performance, are dependent variables of the model. The financial ratios used to represent risk management are the independent variables of the model. The findings reveal that leverage ratio and asset utilization ratio have statistically significant effects on the performance of Islamic banks. The results of the study support the findings and arguments in the established body of previous literature. The findings obtained within the scope of this study could be used as guidance for the banks in their financial risk management practices and they will shed light on the future studies.

Keywords: Risk Management, Financial Performance, Islamic Banks, Panel Regression.

Risk Yönetimi Uygulamalarının Finansal Performans Üzerindeki Etkisi: İslami Bankalarda Uygulamalı Bir Araştırma

ÖZ

Risk, finansal kuruluşlar için kaçınılmaz bir gerçektir ve bir kez bilindiğinde yapılacak temel faaliyet, etkin bir risk yönetimidir. Bu çalışmanın amacı, İslami bankalarda risk yönetimi uygulamalarının finansal performans üzerindeki etkisini analiz etmektir. Bu çalışma, Türkiye'de faaliyet gösteren üç İslami bankanın risk yönetimi uygulamalarının finansal performansları üzerindeki etkisini regresyon analizi yoluyla incelemektedir. Çalışmanın veri seti, toplamda 180 gözlem içeren bir panel veriden oluşmaktadır. Bankaların finansal performansının göstergesi olarak kullanılan özkaynak karlılığı ve aktif karlılığı modelin bağımlı değişkenleridir. Risk yönetimini temsil etmek için kullanılan finansal oranlar, modelin bağımsız değişkenleridir. Bulgular, kaldıraç oranı ve aktif kullanım oranının İslami bankaların performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkilere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmanın sonuçları, önceki literatürün yerleşik yapısındaki bulguları ve argümanları desteklemektedir. Elde edilen bulgular, bankaların finansal risk yönetimi uygulamalarında yol gösterici olarak kullanılabilir ve bundan sonraki çalışmalara ışık tutacaktır.

Anahtar Kelimeler: Risk Yönetimi, Finansal Performans, İslami Bankalar, Panel Regresyon.

1. Introduction

Risk refers to the probability of the occurrence of adverse events (Brigham and Houston, 2014, p.259). Unlike the uncertainty, the occurrence probabilities of possible outcomes in a risky event are known. Risk is an inevitable fact for financial institutions, and once it is known, the main activity to be done is an effective risk management. Atan defined the risk management as “a set of policies implemented to ensure

* Bu çalışma, 6-8 Temmuz 2022, İstanbul, Türkiye, 40. EBES Konferansında sözlü sunum olarak sunulmuştur.

** **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, saktan@erbakan.edu.tr

*** Dr., Bağımsız Araştırmacı, gulsah42_18@hotmail.com

**** Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, mineisik@bayburt.edu.tr

***** Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, rpkaya@erbakan.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 31.12.2022; Makalenin Kabul Tarihi: 02.05.2023

Citation/Atf: Akten Çürük, S., Şen Küçük, G., Işık, M., Parlakkaya, R. (2023). The effects of risk management practices on financial performance: an empirical analysis on islamic banks. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 18-33. <https://doi.org/10.52642/susbed.1221549>

and protect the profitability of the bank” (Atan, 2002, p. 5). Risk management has a special importance for banks due to their potential influence on both banking sector and the entire economy (Çolak & Yiğidim, 2001, p. 117). Islamic banks also need effective risk management practices that include risk identification, measurement, mitigation, monitoring, control and reporting (Ariffin & Kassim, 2014, p. 27).

For a successful risk management, first of all, it is necessary to determine the types of risks that are likely to be encountered. Similar to their traditional competitors, Islamic banks face credit risk, market risk, liquidity risk and operational risk. However, due to its unique structure, the level of exposure of Islamic banks to these risks varies (Parlakkaya, Çetin, & Demirci, 2022, p. 610).

Credit risk is generally defined as “the potential for a counterparty to fail to meet its obligations, as agreed in the terms and conditions”. Such risks arise from loans given by banks. Islamic banks should have sufficient capital to protect themselves from the credit risk they undertake (Febianto, 2012, p. 75).

The purpose of credit risk management is to maximize a bank's risk-adjusted rate of return by taking measurable and reasonable credit risks. Banks should consider the relationships between credit risk and other risks. Effective management of credit risk is a critical component of a comprehensive risk management approach and is an important factor for a bank's long-term success (Shah, Ullah, & Khalid, 2012, p. 617).

Market risk is generally defined as “risks that affect the value of many assets” or “systematic and non-systematic risks arising from instruments and assets traded in organized markets and causing price volatility” (Febianto, 2012, p. 76). Market risk can also be expressed as the loss risk of the bank due to negative developments in market prices. The components of market risk are stock risk, commodity price risk, return rate risk and currency risk (Van Greuning & Iqbal, 2008, s. 156).

Liquidity risk emerges due to insufficient liquidity that reduces the bank's ability to fulfil its obligations on maturity date (Febianto, 2012, p. 77). Having sufficient liquidity is of great importance for meeting funding demands and fulfilling obligations. Liquidity risk is very important due to (i) the limited Sharia compliant money market and interbank market, and (ii) the shallow subsidiary bazaar (Al Rahahleh, Bhatti, & Misman, 2019, p. 9).

Operational risk is stated as "the risk of direct or indirect loss arising from inadequate/failed internal processes, people, technology or external events" (Basel Committee on Banking Supervision, 2001, p. 2). Identifying operational risks in Islamic banks can be a difficult task as there are many elements that need to be analyzed comprehensively (Izhar & Hassan, 2013, pp. 15-16). In this context, Islamic banks should have a business continuity plan regarding operational processes or working systems to be implemented in order to avoid business interruptions which might result from technology and communication infrastructure or external events and disasters such as terrorism and flooding. In addition, Islamic banks can benefit from Islamic insurance services to reduce their operational risks; they can resort to outsourcing if there is a shortage of qualified personnel, develop audit policies, and increase staff productivity with training (Izhar & Hassan, 2013, pp. 34-36).

As Islamic banks performed better than conventional banking system during the global financial crisis, investigating the risk management practices of these banks is a worthy research path to follow. Accordingly, the purpose of this study is to empirically analyze the relationship between risk management practices and financial performance in Islamic banks, and the main research question can be expressed as: ‘what are the types of risks that affect the financial performance of Islamic banks?’.

In order to achieve the aims of this study and to answer the research question, hypotheses that assumed that risk management practices has statistically significant effect on the performance of Islamic banks have formulated and a panel data regression model was developed to test the hypotheses.

2. Literature Review

A review of literature clearly indicates that there are several studies dealing with various aspects of risk management in the Islamic banks. While some theoretical discussions in the literature deal with the risks that Islamic banks are exposed to in the general framework (Makiyan, 2008) and in the context of specific risk types (Izhar & Hassan, 2013), some of them include comparative evaluations with traditional banks (Rhanoui & Belkhouout, 2018). Many studies conducted to evaluate the effectiveness of risk management

practices of Islamic banks are based on survey. In addition to studies examining a single country such as Brunei Darussalam (Hassan, 2009), Pakistan (Khalid & Amjad, 2012) and Malaysia (Ariffin & Kassim, 2014), studies that make cross-country comparisons (Abdul Rahman, Balqis & Dean, 2013; Abdul Rahman, Alsmady, Ibrahim & Muhammad, 2014) are also noteworthy. It is seen that interviews (Ilias, 2012) and case studies (Halis & Abdssalm Eltawil, 2017) were conducted in other studies aiming to emphasize the need for risk management and to reveal the current situation in the sector. Studies evaluating the impact of risk management practices on banks are limited (Akhtar, Ali & Sadaqat, 2011; Yousfi, 2015), and this study aims to make an important contribution to the literature by focusing on Turkey by using the statistical analysis. Table 1 contains a summary of the literature.

Table 1. Literature Review

Author(s)	Extent	Methodology	Result
Makiyan (2008)	The general-specific risks that Islamic banks are exposed to are revealed and what can be done to reduce these risks is explained.	Theoretical discussion.	It is suggested that new financial instruments should be adopted in addition to the existent institutional arrangements in order to handle these risks and to operate in a more favorable environment.
Hassan (2009)	The study examines the degree to which Islamic banks in Brunei Darussalam use risk management practices and techniques in dealing with different types of risk.	Questionnaire Descriptive, Correlation and regression analysis.	It is found in this research that Islamic banks in Brunei Darussalam face foreign exchange, credit and operational risk. Also the results show some evidence of efficiency in credit risk management within the industry.
Akhtar, Ali, & Sadaqat (2011)	The study examines liquidity risk through a comparative study between Conventional and Islamic banks of Pakistan.	Data from the financial reports. Descriptive, Correlation and regression analysis.	The study found that conventional banks had better profitability and liquidity risk management than Islamic banks.
Khalid & Amjad (2012)	This study examines the risk management of Islamic banks in Pakistan.	Questionnaire- Descriptive, Correlation and Regression analysis.	Credit risk analysis and risk monitoring are the most influential factors.
Ilias (2012)	It emphasises the need for risk management in Islamic banks.	Interviews-Descriptive Research	It was pointed out that risk management is important for Islamic banks and therefore recognizing and measuring all kinds of risks has crucial importance for Islamic banks.
Izhar & Hassan (2013)	It discusses various dimensions of operational risk and methods of reducing such risk.	Theoretical discussion	The study presents a framework to be applied in the analysis of operational risks. It is stated that the framework will be also useful in determining the losses that Islamic banks may make. In addition, the study draws attention to five dimensions of operational risk.
Abdul Rahman, Balqis, & Dean (2013)	It examines the efficacy of risk management practices of Islamic banks.	Questionnaire- Descriptive, Correlation and Regression analysis	The survey conducted on the risk management departments of Islamic banks in Pakistan and Malaysia indicates that they were reasonably effective in their risk management practices, in terms of understanding risk management, identifying risk, assessing and analyzing risk, and monitoring risk. Otherwise, it is stated that there are significant differences on describing risk and understanding risk management between the Islamic banks in these countries.
Abdul Rahman, Alsmady, Ibrahim, & Muhammad (2014)	The risk management practices of Islamic banks in Malaysia and Pakistan are comparatively examined.	Questionnaire- Independent t-test, Correlation and Regression analysis	It is argued in this study that the risk management practices of Malaysian Islamic banks are in a more preferable state, particularly in terms of the aspects, including risk management understanding, risk assessment and monitoring.

Ariffin & Kassim (2014)	It examines the risk management practices of selected Islamic banks in Malaysia and their financial performance.	Questionnaire-Descriptive, analysis	It is stated that the selected Islamic banks have acceptable risk management practices on average, but there are some aspects that need to be improved. Further, the adoption of technically more advanced techniques of risk measurement and risk reduction, which are in line with the Islamic law, is suggested so that Islamic banks could develop new products and maintain their competitiveness in the market.
Yousfi (2015)	The study aims to determine the impact of risk management practices on Jordanian Islamic banks' performance.	Data from the financial reports. Descriptive, Correlation and regression analysis.	Contrary to market risk; liquidity, credit and operational risk management practices have a negative and significant statistical impact on performance.
Halis & Abdssalm Eltawil (2017)	In this study, due diligence has been made regarding the risk management practices of Islamic banks operating in Libya.	Case study	As a result of the study, various recommendations are presented to strengthen the risk management of Islamic banks in Libya.
Rhanoui & Belkhoutout (2018)	It investigates the similarities and differences of operational risks in traditional and Islamic banking systems.	Theoretical discussion	It is proposed that the definition of operational risk differ across these banking systems.

3. Data Set and Research Model

Three Islamic banks operating in Turkey and having consistent data for the period from 2006 and 2020 were included in the analysis within the scope of the study. Thus, the data set consists of a panel data containing 180 observations in total. (Number of cross-section units $N=3$ (Number of banks) and the number of time units obtained for each cross-section unit is $t=60$ (15 years 4 quarters $15*4=60$)) Panel data offers researchers several advantages, particularly as compared to cross-section and time series data sets, as it reduces linearity and therefore increases the efficiency of empirical findings. Thus, panel data enables the researcher to examine various economic problems that cannot be addressed otherwise (Hsiao, 2003). Table 2 presents information about the banks in focus and panel data set used in the analysis.

Table 2. Contents of The Panel Data Set

Islamic Banks (Participation Banks)		
1- Albaraka Türk Participation Bank		
2- Kuveyt Türk Participation Bank		
3- Türkiye Finans Participation Bank		
Number of Horizontal Section Units $N= 3$	Number of Time Units $t= 60$ (15 years 4 quarters)	Total Number of Observations = 180

In the research, two panel data regression models were built in order to analyze the effect of risk management practices of Islamic banks on their financial performance. Return on equity and return on assets, which are used as indicators of banks' financial performance, are dependent variables in the model. The financial ratios, that are categorized into 4 groups and used to represent risk management, are the independent variables of the model. The details of the variables included in the model and studies in the literature using these variables are shown in the table below.

Table 3. Variables and Their Bases

Category	Variable Name Used	Symbol	Calculation of Variables	Existing Literature
Performance	“Return on Assets”	ROA	“Net Profit/Total Assets”	(Kamau & Ayuo, 2014), (Yousfi, 2015), (Şamiloğlu, Öztop, & Kahraman, 2017), (Prieto & Lee, 2018), (Noor, 2019), (Ekinci & Poyraz, 2019), (Rohmawati & Shenurti, 2019), (Sathyamoorthi, Mogotsinyana, Mphoeng, & Mashoko, 2020), (Fadun & Oye, 2020), (Mandipa & Sibindi, 2022)
	“Return on Equity”	ROE	“Net Profit/Total Equity”	(Kamau & Ayuo, 2014), (Yousfi, 2015), (Şamiloğlu, Öztop, & Kahraman, 2017), (Olalekan, Mustapha, Irom, & Emily, 2018), (Ekinci & Poyraz, 2019), (Rohmawati & Shenurti, 2019), (Sathyamoorthi, Mogotsinyana, Mphoeng, & Mashoko, 2020), (Mandipa & Sibindi, 2022)
Liquidity Risk	Capital	LR1	“Total Equity/Total Assets”	(Said, 2013), (Yousfi, 2015), (Sathyamoorthi, Mogotsinyana, Mphoeng, & Mashoko, 2020)
	Liquidity	LR2	“Loan/Deposit”	(Yousfi, 2015), (Olalekan, Mustapha, Irom, & Emily, 2018), (Sathyamoorthi, Mogotsinyana, Mphoeng, & Mashoko, 2020), (Fadun & Oye, 2020)
Credit Risk	Risk	KR1	“Total Debt to Total Assets”	(Yousfi, 2015) (Sathyamoorthi, Mogotsinyana, Mphoeng, & Mashoko, 2020)
	Debt	KR2	“Total Bank Debt to Equity”	(Yousfi, 2015) (Sathyamoorthi, Mogotsinyana, Mphoeng, & Mashoko, 2020)
Operational Risk	Efficiency	OR1	“Total Overheads / Net Interest Income”	(Yousfi, 2015) (Fadun & Oye, 2020)
	Income	OR2	“Asset Utilization Ratio= Operating Income/ Total Assets”	(Yousfi, 2015)
Market Risk	Inflation	PR1		(Yousfi, 2015), (Ekinci & Poyraz, 2019), (Sathyamoorthi, Mogotsinyana, Mphoeng, & Mashoko, 2020)
	Interest Rates	PR2		(Yousfi, 2015), (Mudanya & Muturi, 2018), (Noor, 2019), (Sathyamoorthi, Mogotsinyana, Mphoeng, & Mashoko, 2020)

Data for the Islamic banks were obtained from the financial statements in their quarterly -4 period-independent audit reports, which are available on the official website of the Participation Banks Association of Turkey.

A general hypothesis is formulated for the liquidity risk category:

➤ H1₀: Liquidity risk management practices have not any statistically significant effect on the performance of Islamic banks.

➤ H1₁: Have statistically significant.

Then, two sub-hypotheses, H1.1 and H1.2, is formulated based on equity weight and loan/deposit ratios representing the liquidity risk.

➤ H1.1₀: Equity weight has not any statistically significant effect on the performance of Islamic banks.

➤ H1.1₁: Equity weight has statistically significant effect on the performance of Islamic banks.

➤ H1.2₀: The loan/deposit ratio has not any statistically significant effect on the performance of Islamic banks.

➤ H1.2₁: The loan/deposit ratio has statistically significant effect on the performance of Islamic banks.

A general hypothesis is formulated for the liquidity credit risk category:

➤ H2₀: Credit risk management practices have not any statistically significant effect on the performance of Islamic banks.

➤ H2₁: Credit risk management practices have statistically significant effect on the performance of Islamic banks.

Then, two sub-hypotheses, H2.1 and H2.2, is formulated based on debt weight and leverage ratio representing the credit risk.

- H2.1₀: Leverage ratio has not any statistically significant effect on the performance of Islamic banks.
- H2.1₁: Leverage ratio has statistically significant effect on the performance of Islamic banks.
- H2.2₀: Debt weight has not any statistically significant effect on the performance of Islamic banks.
- H2.2₁: Debt weight has statistically significant effect on the performance of Islamic banks.

A general hypothesis is formulated for the operational risk category:

➤ H3₀: Operational risk management practices have not any statistically significant effect on the performance of Islamic banks.

➤ H3₁: Operational risk management practices have statistically significant effect on the performance of Islamic banks.

Then, two sub-hypotheses, H3.1 and H3.2, is formulated based on efficiency and utilization rates representing the operational risk.

➤ H3.1₀: The efficiency ratio has not statistically significant effect on the performance of Islamic banks.

➤ H3.1₁: The efficiency ratio has statistically significant effect on the performance of Islamic banks.

➤ H3.2₀: The asset utilization rate has not statistically significant effect on the performance of Islamic banks.

➤ H3.2₁: The asset utilization rate has statistically significant effect on the performance of Islamic banks.

A general hypothesis is formulated for the market risk category:

➤ H4₀: Market risk management practices have not any statistically significant effect on the performance of Islamic banks.

➤ H4₁: Market risk management practices have statistically significant effect on the performance of Islamic banks.

Then, two sub-hypotheses, H4.1 and H4.2, is formulated based on inflation and interest rates representing the operational risk.

➤ H4.1₀: Inflation has not any statistically significant effect on the performance of Islamic banks.

➤ H4.1₁: Inflation has statistically significant effect on the performance of Islamic banks.

➤ H4.2₀: Interest rates have not statistically significant effect on the performance of Islamic banks.

➤ H4.2₁: Interest rates have statistically significant effect on the performance of Islamic banks.

The equation for the panel data regression model, which was created to test the hypotheses and where ROA is the dependent variable, is presented in equation 1 below.

$$ROA_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it}.LR1_{it} + \beta_{2it}.LR2_{it} + \beta_{3it}.KR1_{it} + \beta_{4it}.KR2_{it} + \beta_{5it}.OR1_{it} + \beta_{6it}.OR2_{it} + \beta_{7it}.PR1_{it} + \beta_{8it}.PR2 + \epsilon_{it}$$

$$i = 1,2, \dots, N \quad t = 1,2, \dots, T \quad (1)$$

The equation for the panel data regression model, which was created to test the hypotheses and where ROE is the dependent variable, is presented in equation 2 below.

$$ROE_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it}.LR1_{it} + \beta_{2it}.LR2_{it} + \beta_{3it}.KR1_{it} + \beta_{4it}.KR2_{it} + \beta_{5it}.OR1_{it} + \beta_{6it}.OR2_{it} + \beta_{7it}.PR1_{it} + \beta_{8it}.PR2 + \epsilon_{it}$$

$$i = 1,2, \dots, N \quad t = 1,2, \dots, T \quad (2)$$

4. Methodology and Empirical Findings

Regression models are models that examine the relationship between dependent variable and independent variables. In other words, regression models are models used to explain a dependent variable by one or more independent variables (Gujarati, 2004). Regression models that are built on data sets with two different dimensions of time and cross section, represent panel data regression models.

The panel data regression model, which is widely used in empirical analysis, is generally expressed as in equation 3, presented below (Baltagi, 2008):

$$Y_{it} = \alpha + x_{it}\beta + \varepsilon_{it} \quad i = 1,2, \dots, N \quad t = 1,2, \dots, T \quad (3)$$

In the regression model; the letter *i* represents the cross-section unit, while the letter *t* represents the time series dimension. Also, α is the constant term, x_{it} is the explanatory variable, Y_{it} is the dependent variable, and ε_{it} is the error term (Baltagi, 2008).

In regression models that are built on variables affecting each other, the relationship between variables is explained based on some core assumptions. These core assumptions can be summarized as follows; normality assumption, no autocorrelation problem, no multicollinearity problem, covariance assumption, and no strong correlation between independent variables. In the analysis, the tests required for the core assumptions of the regression analysis were carried out sequentially.

There are very important estimation methods used in panel data regression models such as pooled or mixed least squares (Pooled OLS model), fixed effect, and random effect in estimating panel data regression models (Lopez, 2015). In the panel data regression model with unit and time dimensions, necessary tests were carried out in this study to make an appropriate choice between pooled EQC, fixed effect and random effect estimators. Table 4 presents descriptive statistics for all variables used in the study. ROA average was 0.0902, ROE average was 0.2905, LR1 average was 0.0963, LR2 average was 0.9931, KR2 average was 9.9288, KR1 average was 0.9036, OR1 average was 1.1949, OR2 average was 0.0369, PR1 average was 9.7268, PR2 average was 9.9142. Information on the minimum, maximum, standard deviation and skewness, and kurtosis values of the variables are also presented in Table 4. For panel data regression analysis, first of all, the assumption that the dependent variables fit the normal distribution should be tested. For this reason, the (Jarque & Bera, 1987) test was conducted in the study and the results are presented in Table 4. Before any transformation, the significance values of (Jarque & Bera, 1987) normality test for ROA and ROE series were respectively obtained as <0.001 and <0.001. In order to ensure normality, the p value of the (Jarque & Bera, 1987) test should be >0.050. When the square root transformation of the dependent variables was made, it was observed that the dependent variables ROA and ROE fit the normal distribution, and the results are presented in Table 4.

Table 4. Descriptive Statistics for Variables

	ROA*	ROE*	LR1	LR2	KR2	KR1	OR1	OR2	PR1	PR2
Average	0.0902	0.2905	0.0963	0.9931	9.9288	0.9036	1.1949	0.0369	9.7268	9.9142
Median	0.0872	0.2856	0.0938	0.9712	9.6616	0.9062	1.0289	0.0349	9.2083	7.2500
Maximum	0.1842	0.5675	0.1550	2.6070	19.3291	0.9508	6.7031	0.0829	22.3867	22.5000
Minimum	0.0147	0.0565	0.0492	0.6471	5.4520	0.8450	0.5023	0.0102	4.3500	1.5000
Standard deviation	0.0314	0.0906	0.0218	0.1805	2.5505	0.0218	0.7538	0.0177	3.4105	5.6802
Skewness	0.2921	0.0791	0.4030	4.0422	0.7453	-0.4029	3.9211	0.5484	1.7334	0.7384
Kurtosis	3.0291	3.0463	2.6471	36.8704	3.7159	2.6476	22.3505	2.6401	6.6146	2.4797
Jarque-Bera	2.5655	0.2038	5.8062	9094.2010	20.5099	5.8008	3269.5530	9.9928	188.1244	18.3878
p	0.2773	0.9031	0.0549	0.0000	0.0000	0.0550	0.0000	0.0068	0.0000	0.0001
Number of observation	180	180	180	180	180	180	180	180	180	180

* The square root transformation was performed because the dependent variables (ROA and ROE) were not normally distributed.

In order to determine the tests to be used and to produce reliable findings, it is important to test the cross-section dependence at first in the empirical studies. The test to be used in determining whether there is a cross-section dependency for the series is decided by examining the data set. If the time dimension (T) is larger than the cross-section dimension (N) in the data set, the (Breusch & Pagan, 1980) test is used, and in the opposite case, the (Pesaran, 2004) test is used. Since the time dimension of the data set subject to the analysis in the study is larger than the cross-section dimension, the cross-section dependence was examined using the (Breusch & Pagan, 1980) test and the results are shown in Table 5.

Table 5. Cross-Section Dependence and Unit Root Test Results

Cross-section dependence		Unit root test results			
Breusch-Pagan LM test		Fixed		Fixed and trend	
		Pesaran-CIPS	PANIC (Bai and Ng)	Pesaran-CIPS	PANIC (Bai and Ng)
	Test statistic (p)	Test statistic (p)	Test statistic (p)	Test statistic (p)	Test statistic (p)
ROA	116.5065 (<0.001) *	ROA -3.59463 (<0.01) *	2.92668 (0.005) *	-3.64730 (<0.01) *	0.24476 (0.807)
ROE	84.73122 (<0.001) *	ROE -2.37071 (<0.05) **	0.15700 (0.875)	-2.41341 (>=0.10)	-0.79630 (0.426)
LR1	99.41925 (<0.001) *	LR1 -3.00710 (<0.01) *	1.21513 (0.243)	-3.25102 (<0.01) *	-1.16138 (0.246)
LR2	16.90298 (0.001) *	LR2 -2.76998 (<0.01) *	-0.32379 (0.746)	-3.53645 (<0.01) *	0.49897 (0.618)
KR1	99.40885 (<0.001) *	KR1 -3.00661 (<0.01) *	1.18127 (0.238)	-3.25109 (<0.01) *	-1.17433 (0.240)
KR2	121.3706 (<0.001) *	KR2 -2.22320 (<0.10) ***	2,06295 (0.039) **	-2.47307 (>=0.10)	-6.65352 (0.513)
OR1	111.4112 (<0.001) *	OR1 -4.60341 (<0.01) *	6.56707 (<0.001) *	-5.27004 (<0.01) *	6.15983 (<0.001) *
OR2	161.5488 (<0.001) *	OR2 -2.79481 (<0.01) *	-0.01370 (0.989)	-3.71559 (<0.01) *	-0.23279 (0.816)
PR1	180 (<0.001) *	PR1 0.19461 (>=0.10)	4.09134 (<0.001) *	>=0.10	0.98118 (0.327)
PR2	180 (<0.001) *	PR2 0.0 (>=0.10)	4.30839 (<0.001) *	>=0.10	1.09586 (0.273)

*1% significance level, **5% significance level, ***10% significance level, Bai and Ng method was used in the PANIC test.

It was found that the level of cross-sectional dependence for banks in all series is 1%, according to the results of the Breusch-Pagan LM (1980) test conducted in the analysis of cross-sectional dependence. Since the hypothesis of 'H₀: There is no cross-section dependency' is rejected, the stationarity of the series should be examined using second-generation unit root tests (Baltagi, 2008).

Second generation unit root tests are a highly developed method used to detect the presence of unit roots more accurately, as they have the ability to detect the existence of unit roots more precisely. Second generation unit root tests such as Maddala-Wu, CIPS, PANIC were first proposed by Maddala and Wu in 1999. These tests are widely used, correcting for varying variance and producing accurate results even for small samples, withstanding various other data problems. In this context, the analyzes in this study were continued by using second generation unit root tests. In this study, CIPS and PANIC tests were used as unit root tests. CIPS and PANIC tests, which are second generation unit root tests, offer advantages such as reorganizing the data in a non-parametric way and being resistant to deviations from the normal distribution. The CIPS test is a Phillips-Perron (PP) unit root test designed to eliminate excessive skewness and varying variance problems. The CIPS test provides an alternative method by rearranging the data to be non-parametric, but also increases the power of the test.(Hakkio, C. S., & Rush, M., 1991); (Breitung, J., 2000); (Choi, I., 2001); (Chang, Y., & Park, J. Y., 2002).

The test statistic is calculated as presented below:

$$t = [(\beta - 1)/SE(\beta)] - 0.5 * [(ln(T)/ln(n))] * \delta$$

β is the unit root coefficient. $SE(\beta)$ represents the standard error, while T represents the number of data. n represents the size of the sampling window and δ is a correction factor.

The PANIC test, on the other hand, is a unit root test formulated using resampling and halving methods. Although resistant to deviation of data from normal distribution, this test has the ability to produce powerful results against common data problems such as heteroscedasticity and autocorrelation.

The test statistic is calculated as presented below:

$$t = [(\beta - 1)/SE(\beta)] * [(1 + \gamma n)/n]$$

β is the unit root coefficient. $SE(\beta)$ represents the standard error, while n represents the number of data. γ is a correction factor (Hakkio, C. S., & Rush, M., 1991); (Choi, I., 2001); (Chang, Y., & Park, J. Y., 2002); (Breitung, J., 2000). When the unit root test results are examined with the (Pesaran, 2007) CIPS and (Bai & Ng, 2004) PANIC tests, the hypothesis of "H₀: There is a unit root" in the PR1 and PR2 series in the CIPS test results was accepted. The result was "no unit root" at the 5% significance level in the ROE series, at the 10% significance level in the KR2 series, and at the 1% significance level in the other series. In addition, when the PANIC test results were examined, PR1 and PR2 series were found to be stationary at 1% significance level, and KR2 variable at 5% significance level. In general, it can be said that the series are stationary at the level. According to the results of the CIPS test in the fixed and trend model, ROA,

LR1, LR2, KR1, OR1 and OR2 series were not observed as stationary, while other variables were observed as stationary. At the end of the PANIC test, OR1 series was observed as stationary at only 1% significance level, while other variables were not observed as stationary.

In order to decide the appropriate model within the scope of the study, the models were examined with the F test and Pagan LM test, depending on the cross-section effect, and the results are presented in Table 6.

Table 6. F Test and Breusch Pagan LM test results

Tests	ROA			ROE		
	Test statistics	Probability value	Impact	Test statistics	Probability value	Impact
F Test	1.275235	0.282	Pooled	1.082911	0.3409	Pooled
Breusch Pagan LM Test	0.130196	0.7182	Pooled	0.200791	0.6541	Pooled
Hausman Test*	---	---	---	---	---	---

*The value was not calculated because the number of cross-sections is lower than the number of dependent variables.

Following the results obtained, both models were examined with the pooled effect model. Therefore, in the study, the effect of independent variables on ROA and ROE was estimated by the pooled least squares method and the significance level was taken as $p < 0.050$. In addition, according to the Pesaran CD (2004) test, cross-sectional dependence was observed in the ROA (4.072526; < 0.001) and ROE (4.339319; < 0.001) models.

The correlation matrix for the variables was examined and the results obtained are shown in Table 7. A statistically significant positive correlation was observed between ROA and ROE ($r = 0.941$; $p < 0.001$).

Table 7. Correlation Matrix for The Variables

	ROA	ROE	LR1	LR2	KR1	KR2	OR1	OR2	PR1	PR2
ROA	r 1.000									
	p -----									
ROE	r 0.941*	1.000								
	p <0.001	-----								
LR1	r 0.497*	0.190**	1.000							
	p <0.001	0.011	-----							
LR2	r 0.008	-0.083	0.229*	1.000						
	p 0.911	0.271	0.002	-----						
KR1	r -0.497*	-0.190**	-1.000*	-0.229*	1.000					
	p <0.001	0.011	<0.001	0.002	-----					
KR2	r -0.474*	-0.173**	-0.958*	-0.315*	0.958*	1.000				
	p <0.001	0.021	<0.001	<0.001	<0.001	-----				
OR1	r -0.086	-0.072	-0.137	-0.212*	0.137	0.099	1.000			
	p 0.249	0.335	0.067	0.004	0.067	0.188	-----			
OR2	r 0.872*	0.849*	0.323*	-0.052	-0.323*	-0.277*	0.002	1.000		
	p <0.001	<0.001	<0.001	0.489	<0.001	<0.001	0.983	-----		
PR1	r -0.230*	-0.118	-0.398*	-0.209*	0.398*	0.422*	0.229*	-0.090	1.000	
	p 0.002	0.115	<0.001	0.005	<0.001	<0.001	0.002	0.229	-----	
PR2	r 0.084	0.124	-0.111	-0.217*	0.111	0.137	0.446*	0.147**	0.701*	1.000
	p 0.261	0.098	0.138	0.004	0.138	0.066	<0.001	0.049	<0.001	-----

r: Correlation factor, *1% significance level, **5% significance level.

Looking at Table 7, it was observed that there was a statistically significant negative correlation between ROA and KR1 ($r = -0.497$; $p < 0.001$). It was found that among the independent variables, OR2 has the strongest correlation with the dependent variable ROA, and this correlation was statistically significant and positive ($r = 0.872$; $p < 0.001$). It was observed that there is a statistically significant negative correlation between ROE and KR1 ($r = -0.19$; $p = 0.011$). Also, among the dependent variables, OR2 is the variable that has the strongest correlation with ROE, and this correlation was statistically significant and positive ($r = 0.849$; $p < 0.001$). A statistically significant positive correlation was found between PR1 and PR2; LR1 and LR2; LR1 and OR2; KR1 and KR2; PR1 and KR1; PR1 and KR2; PR1 and OR1; OR1 and

PR2; PR2 and OR2. Moreover, a statistically significant negative correlation was observed between KR2 and OR2; LR1 and KR1; LR1 and KR2; PR1 and LR1; KR1 and LR2; LR2 and KR2; OR1 and LR2; PR1 and LR2; PR2 and LR2. There was not any statistically significant correlation observed between OR2 and PR1; OR1 and LR1; PR2 and LR1; OR2 and LR2; OR1 and KR1; PR2 and KR1; OR1 and KR2; PR2 and KR2; OR1 and OR2.

One of the most important assumptions in regression models is multicollinearity. Multicollinearity is an undesirable but frequently encountered problem in regression model analysis. If there is a multicollinearity problem between the independent variables, this may render the explanatory power of the associated variables for the parameter estimates meaningless and can cause the regression to give erroneous results. Therefore, correlation values between independent variables should be low in regression models. One of the main methods used to analyze this relationship between independent variables is the analysis of Variance Inflation Factor (VIF) values. VIF measures the extent of a variable's effect in the standard error of the regression. When there is a multicollinearity problem, the VIF value is high. Values such as $VIF \geq 5$ or $VIF \geq 10$ are considered as generally accepted threshold values for VIF. In a regression model, it is generally accepted that the multicollinearity problem arises when the VIF values are higher than 10 (Craney & Surles, 2002). The multicollinearity problem can also be examined through the tolerance values. A small Tolerance value (TV) indicates a larger VIF value. It is generally accepted in the literature that a TV above 0.20 suggests there is no multicollinearity problem (Mertler & Vannatta, 2005). If the VIF and tolerance values do not meet the mentioned conditions, it is accepted that there is a multicollinearity problem between the independent variables in the regression model. In this study, the multicollinearity regarding the variables was examined, and the findings are shown in Table 8. As it can be seen in Table 8 that the VIF value of the KR1 variable is very high, and its tolerance value is very low. In addition, it was found that the tolerance and VIF values of the KR2 and LR1 variables are not within the accepted limits.

Table 8. Multicollinearity Test Results

The dependent variable; ROE and ROA		
	Tolerance Value	VIF
LR1	0.070	14.369
LR2	0.778	1.285
KR1	0.002	407708016.000
KR2	0.068	14.804
OR1	0.714	1.401
OR2	0.826	1.210
PR1	0.377	2.654
PR2	0.360	2.782

Within the scope of the analysis, at first the KR1 variable and then the LR1 variable were removed from the model, and the results of the new values obtained are presented in Table 9.

Table 9. Multicollinearity Test Results Obtained After Removing KR1, LR1 variables

The dependent variable; ROE and ROA		
	Tolerance Value	VIF
LR2	0.842	1.188
KR2	0.668	1.497
OR1	0.757	1.321
OR2	0.845	1.183
PR1	0.378	2.648
PR2	0.363	2.754

As it can be seen in Table 9, the tolerance and VIF values were within the accepted limits, after the KR1 and LR1 variables were removed from the models.

Table 10. Prediction Results of The Regression Model for ROA

Independent variables	Beta coefficient	Least squares Standard errors			Cluster-Robust Standard errors		
		S. dev.	t	p	S. dev.	t	p
LR2	-0.007	0.006	-1.272	0.205	0.009	-0.810	0.503
KR2	-0.003	0.000	-5.738	0.000	0.000	-7.671	0.017
OR2	1.377	0.060	23.018	0.000	0.066	20.724	0.002
OR1	-0.004	0.001	-2.970	0.003	0.002	-2.404	0.138
PR1	-0.001	0.000	-3.124	0.002	0.001	-2.524	0.128
PR2	0.001	0.000	2.893	0.004	0.000	2.268	0.151
C	0.085	0.009	8.936	0.000	0.004	18.987	0.003

F= 145.659, p<0.001, R²=0. 0835, Adj. R²= 0.829, Durbin-Watson stat= 0.764

The Pooled Least Square method was used as the estimation method for the regression model built for the ROA dependent variable. The created model was found to be statistically significant (F=145.659, p<0.001). The t test statistic value used in the least squares method is the t value of the 'student - t'. The t value in the cluster robust method is the test statistic value of the robust-t value. (Huber, P.J., 1981); (Yohai, V. J., 1987); (Maronna, R. A., Martin, R. D., & Yohai, V. J., 2006). With this created model, 82.9% of the dependent variable of ROA can be explained. When the presence of autocorrelation for the model is examined, in the Durbin-Watson d test table for 180 observations, the dL (lower) limit value of the d statistic was determined as 1.707 and the dU (upper) limit value was determined as 1.831. Through the model built with the ROA dependent variable as presented in Table 10, it is seen that the Durbin-Watson test statistical value is 0.764 (0 < d < dL). Durbin-Watson values of the model estimated according to these values suggest the existence of autocorrelation. In the regression models built, another method used in the cases of violation of assumptions, such as varying variance or autocorrelation, is the Robust error method (Chen, Wei, & Parzen, 2003); (Metin, 2013); (Parente & Santos Silva, 2016); (Hagemann, 2017). Since there is an autocorrelation problem in the model, the estimation results obtained by correcting the least squares standard errors with the Cluster-Robust method were interpreted in the study. According to the findings presented in Table 10, a statistically significant negative effect of the KR2 variable on ROA was observed (p=0.017), and 1% change in KR2 value causes 0.3% decrease in ROA value. Additionally, a statistically significant positive effect of the OR2 variable on ROA was found (p=0.002), and 1% change in OR2 value causes 137.7% increase in ROA value. For the other variables, there was not any statistically significant effect observed (p>0.050).

Table 11. Prediction Results of The Regression Model for ROE

Independent variables	Beta coefficient	Least squares Standard errors			Cluster-Robust Standard errors		
		S. dev.	t	p	S. dev.	t	p
LR2	-0.016	0.021	-0.748	0.455	0.028	-0.561	0.631
KR2	0.004	0.002	2.497	0.013	0.002	2.455	0.134
OR2	4.312	0.214	20.153	0.000	0.177	24.336	0.002
OR1	-0.015	0.005	-2.748	0.007	0.006	-2.276	0.151
PR1	-0.005	0.002	-2.905	0.004	0.002	-2.619	0.120
PR2	0.003	0.001	2.491	0.014	0.001	2.312	0.147
C	0.145	0.034	4.279	0.000	0.017	8.489	0.014

F= 84.519, p<0.001, R²= 0.746, Adj. R²= 0.737, Durbin-Watson stat= 0.680

In the regression model, which is the second model in this study and built for the dependent variable ROE, the Pooled Least Square method was used as the estimation method. The model created was found to be statistically significant (F=84.519, p<0.001). With this model created, 73.7% of the ROE dependent variable can be explained. When the presence of autocorrelation for the model was investigated, the dL (lower) limit value of the d statistic was 1.707 and the dU (upper) limit value was 1.831 in the Durbin-Watson d test table for 180 observations. With the model, the statistical value of Durbin-Watson test was found to be 0.680, and it is presented in Table 11 (0 < d < dL). Durbin-Watson values for the estimated model indicate the existence of autocorrelation. Since there is an autocorrelation problem in the model, the estimation results were interpreted by using the Cluster-Robust method. As in the results presented in Table 11, a statistically significant and positive effect of the OR2 variable on ROE was observed

($p=0.002$). 1% change in OR2 value causes an increase of 431.2% in ROE value. There was not any statistically significant effect observed for the other variables ($p>0.050$).

Table 12 summarizes the acceptance status of the hypotheses created in the study according to the test results.

Table 12. Summary of Acceptance Status of Hypotheses According to Test Results

Hypotheses / Sub-Hypotheses	ROA	ROE
H1 / H1.2 (LR2)	H1.2 ₀ : Accepted ; H1.2 ₁ : Rejected	H1.2 ₀ : Accepted ; H1.2 ₁ : Rejected
H2 / H2.2 (KR2)	H2.2 ₀ : Rejected ; H2.2 ₁ : Accepted	H2.2 ₀ : Accepted ; H2.2 ₁ : Rejected
H3 / H3.1 (OR1)	H3.1 ₀ : Accepted ; H3.1 ₁ : Rejected	H3.1 ₀ : Accepted ; H3.1 ₁ : Rejected
H3 / H3.2 (OR2)	H3.2 ₀ : Rejected ; H3.2 ₁ : Accepted	H3.2 ₀ : Rejected ; H3.2 ₁ : Accepted
H4 / H4.1 (PR1)	H4.1 ₀ : Accepted ; H4.1 ₁ : Rejected	H4.1 ₀ : Accepted ; H4.1 ₁ : Rejected
H4 / H4.2 (PR2)	H4.2 ₀ : Accepted ; H4.2 ₁ : Rejected	H4.2 ₀ : Accepted ; H4.2 ₁ : Rejected

5. Conclusions

Islamic banks, whose popularity is consistently increasing each passing day all around the globe, have become an important field of study in the economics and finance literature. The foundations of the Islamic banking system in the Turkish financial system could be traced back to 1980s. Currently, six Islamic banks actively operate in Turkey. Three of them were founded and started their activities after the year, 2015. Even though the number of Islamic banks in Turkey and their asset size is quite low as compared to the conventional banks, Islamic banks, with their high growth rates and financial performances, appear as an important area that is worthy of examination.

This study, through regression analysis, examines the effect of risk management practices on the financial performances of three Islamic banks, which have fifteen years of consistent data from the period between 2006 and 2020, operating in Turkey. In the analyses, risk management was evaluated in four categories as liquidity risk, credit risk, operational risk and market risk. The findings reveal that leverage ratio and asset utilization ratio are effective on the performance of Islamic banks. The results of the study are in line with the finding of a similar research by (Yousfi, 2015), suggesting that credit risk and operational risk management practices affect financial performance. In addition, the results, obtained in this study are along the same line with the finding, indicating the effect of credit risk practices on financial performance, by (Sathyamoorthi, Mogotsinyana, Mphoeng, & Mashoko, 2020), who conducted a similar study focusing on traditional banks.

Credit risk is considered the most severe and common type of risk, especially for commercial banks in developed markets. Although it is impossible to operate as a bank without taking any credit risk, banks can and do manage their credit risks more effectively by utilizing the technological advancements and innovative applications. Additionally, the operational risks are of great importance for the banks, as they are becoming more integrated with the global markets, and the extent of their engagement with new technologies and qualified personnel increases day by day. In order to increase their financial performance, Islamic banks, with respect to their unique nature, should well-define the risks that they are exposed to, and make those risks measurable. Precautions should be taken for increased credit risk, especially in murabahah and mudarabah financing. Also, contracts with customers should be freed from gharar. Risks reduced by various tools and methods will no longer be a serious threat. Finally, it can be stated that the findings obtained within the scope of the current study could be used as guidance for the banks in their financial risk management policies and practices, and they will shed light on future research. The results can be used as valuable feedback for those interested in the Islamic banking system. Future studies that analyze different risk types in comparison with conventional banks would fill the gap in the literature.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların alışmadaki katkı oranları Suna AKTEN ÜRÜK %25/ Gülşah şEN KÜÇÜK %25/
Mine IşIK %25/ Raif PARLAKKAYA %25 şeklindeadır.
The authors' contribution rates in the study are AKTEN ÜRÜK %25/ Gülşah şEN KÜÇÜK %25/
Mine IşIK %25/ Raif PARLAKKAYA %25 form.

ıkar atışması Beyanı / Conflict of Interest

alışmada herhangi bir kurum veya kişi ile ıkar atışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu alışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

References

- Abdul Rahman, R., Alsmady, A., Ibrahim, Z., & Muhammad, A. D. (2014). Risk Management Practices in Islamic Banking Institutions: A Comparative Study Between Malaysia and Jordan. *The Journal of Applied Business Research*, 30 (5), pp. 1295 – 1304.
- Abdul Rahman, R., Balqis, S., & Dean, F. (2013). Assessing the risk management practices of Islamic banks: empirical evidence from Malaysia and Pakistan. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 9(4), pp. 11-31.
- Akhtar, M. F., Ali, K., & Sadaqat, S. (2011). Liquidity risk management: A comparative study between conventional and Islamic banks of Pakistan. *Interdisciplinary Journal of Research in Business*, 1 (1), pp. 35-44.
- Al Rahahleh, N., Bhatti, M. I., & Misman, F. N. (2019). Developments in risk management in Islamic finance: A review. *Journal of Risk and Financial Management*, ISSN 1911-8074, MDPI, Basel, 12(1), pp. 1-22. <https://doi.org/10.3390/jrfm12010037> E.T. 5.5.2021
- Ariffin, N. M., & Kassim, S. (2014). Risk management practices of selected Islamic banks in Malaysia. *Aceb International Journal of Social Sciences*, 3 (1), pp. 26-36.
- Atan, M. (2002). Risk yönetimi ve Türk bankacılık sektöründe bir uygulama. *Doktora Tezi. Gazı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Bai, J., & Ng, S. (2004). A panic attack on unit roots and cointegration. *Econometrica*, 72 (4), pp. 1127–1177.
- Baltagi, B. (2008). *Econometric analysis of panel data*. John Wiley & Sons.
- Basel Committee on Banking Supervision. (2001). Consultative Document: Operational Risk.
- Breitung, J. (2000). The local power of some unit root tests for panel data. In Nonstationary panels, panel cointegration, and dynamic panels (pp. 161-177). Emerald Group Publishing Limited.
- Breusch, T., & Pagan, A. (1980). The lagrange multiplier test and its application to model specifications in econometrics. *Reviews of Economics Studies*(47), pp. 239–53.
- Brigham, E.F., & Houston, J.F. (2014). *Fundamentals of financial management*, Translation Editor: N. Aypek, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Chang, Y., & Park, J. Y. (2002). A revisit to the unit root hypothesis of purchasing power parity using a panel data approach. *Journal of Money, Credit and Banking*, 34(1), 114-127.
- Chen, L., Wei, L. J., & Parzen, M. I. (2003). Quantile regression for correlated observations. In proceedings of the second seattle symposium in biostatistics: Analysis of correlated data. *lecture notes in statistics*, pp. 51-69, Springer, New York.
- Choi, I. (2001). Unit root tests for panel data. *Journal of International Money and Finance*, 20(2), 249-272.
- Craney, T. A., & Surlles, J. G. (2002). Model-dependent variance inflation factor cut off values. *Quality Engineering*, 14(3), s. 391-403, <https://doi.org/10.1081/QEN-120001878>. E.T. 5.5.2021
- Çolak, Ö. F., & Yiğidim, A. (2001). *Türk bankacılık sektöründe kriz*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ekinci, R., & Poyraz, G. (2019). The effect of credit risk on financial performance of deposit banks in Turkey. *Procedia Computer Science*(158), pp. 979–987.
- Fadun, O. S., & Oye, D. (2020). Impacts of operational risk management on financial performance: A case of commercial banks in Nigeria. *International Journal of Finance & Banking Studies*, 9(1), pp. 22-35.
- Febianto, I. (2012). Adapting risk management for profit and loss sharing financing of Islamic banks. *Modern Economy*(3), pp. 73-80.
- Gujarati, D. (2004). *Basic Econometrics*. United States Military Academy West Point.
- Hagemann, A. (2017). Cluster-robust bootstrap inference in quantile regression models. *Journal of the American Statistical Association*, 112 (517), pp. 446-456. <https://doi.org/10.1080/01621459.2016.1148610>. E.T. 05.05.2021
- Hakkio, C. S., & Rush, M. (1991). Cointegration: how short is the long run?. *Journal of International Money and Finance*, 10(4), 571-581.
- Halis, M., & Abdssalm Eltawil, A. E. (2017). Risk Management in Islamic Banks: Findings From Libya. *The International Journal of Economic and Social Research*, 13 (2), pp. 97-118.

- Hassan, A. (2009). Risk management practices of Islamic banks of Brunei Darussalam. *The Journal of Risk Finance*, 10 (1), pp. 23-37.
- Huber, P. J. (1981). Robust statistics (No. 26). John Wiley & Sons.
- Hsiao, C. (2003). *Analysis of panel data (2nd ed)*. Cambridge University Press. .
- Ilias, S. E. B (2012). Risk Management in Islamic Banking. *International Proceedings of Economics Development and Research*, 55(32), pp. 159-162.
- Izhar, H., & Hassan, Z. S. A. (2013). Applying core principles of risk management in Islamic banks' operational risk analysis. *Afro Eurasian Studies*, 2(1-2), pp. 15-40.
- Jarque, C. M., & Bera, A. K. (1987). A test for normality of observations and regression residuals. *International Statistical Review*, 55(2), pp. 163-172.
- Kamau, D., & Ayuo, A. (2014). The Effects of working capital management on organizational performance- A survey of manufacturing firms in eldoret municipality. *Research Journal of Finance and Accounting*, 5(5), pp. 72-80.
- Khalid, S., & Amjad, S. (2012). Risk management practices of Islamic banks of Pakistan. *The Journal of Risk Finance*, 13 (2), pp. 148-159.
- Lopez, C. P. (2015). *Econometric models with panel data. create space independent publishing platform*. ISBN-10:97815076449-97.
- Makiyan, S. N. (2008). Risk management and challenges in Islamic banks. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 4(3), pp. 45-53.
- Maddala, G. S., & Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(S1), 631-652.
- Mandipa, G., & Sibindi, A. B. (2022). Financial performance and working capital management practices in the retail sector: Empirical evidence from South Africa. *Risks* 10, 63, pp. 1-17. <https://doi.org/10.3390/risks10030063>. E.T. 15.12.2022.
- Maronna, R. A., Martin, R. D., & Yohai, V. J. (2006). Robust statistics: theory and methods. John Wiley & Sons.
- Mertler, C. A., & Vannatta, R. A. (2005). *Advanced and multivariate statistical methods: Practical application and interpretation*. Glendale, CA: Pyrczak Publishing.
- Metin, N. (2013). *Avrupa ülkelerinde ekonomik özgürlüğün panel veri modelleri ile analizi*. Derin Yayınları.
- Mudanya, L. E., & Muturi, W. (2018). Effects of financial risk on profitability of commercial banks listed in the Nairobi securities exchange. *International Journal of Social Sciences Management and Entrepreneurship*, 2(1), pp. 75-93.
- Noor, J. A. M. (2019). Effect of financial risk on performance of transport firms in Mombasa county. *Doctoral Dissertation, JKUAT-COHRED*.
- Olalekan, L. I., Mustapha, L. O., Irom, I. M., & Emily, B. N. (2018). Corporate board size, risk management and financial performance of listed deposit money banks in Nigeria. *European Journal of Accounting Auditing and Finance Research*, 6 (1), pp. 1-20.
- Parente, P., & Santos Silva, J. (2016). Quantile regression with clustered data. *Journal of Econometric Methods*, 5(1), pp. 1-15. <https://doi.org/10.1515/jem-2014-0011>. E.T. 05.05.2021
- Parlakkaya, R., Çetin, H., & Demirci, M. N. (2022). Risk management in Islamic banks: A research on the participation banks in Turkey. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), pp. 608-636.
- Pesaran, H. (2004). *General diagnostic tests for cross section dependence in panels*. Working Paper No: 0435, University of Cambridge.
- Pesaran, H. (2007). A Simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), pp. 265-312.
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Prieto, T., & Lee, Y. (2018). Factors associated with the financial performance of commercial firms in ecuador. *글로벌경영학회지*, 15(5), pp. 1-26.

Rhanoui, S., & Belkhoutout, K. (2018). Operational Risk in Both Conventional and Islamic Banking Perceptions: Differences and Similarities. *European Scientific Journal, ESJ*, 14(13), pp. 110-120. <https://doi.org/10.19044/esj.2018.v14n13p110>. E.T. 15.12.2022.

Rohmawati, E., & Shenurti, E. (2019). The influence of financial performance and corporate social responsibility on firm's value (For companies (Food and beverage sector) listed in Bursa Efek Indonesia). *Advances in Economics, Business and Management Research*(127), pp. 82-85.

Said, A. (2013). Risks and efficiency in the Islamic banking systems: The case of selected Islamic banks in MENA region. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3 (1), pp. 66-73.

Sathyamoorthi, C. R., Mogotsinyana, M., Mphoeng, M., & Mashoko, D. (2020). Impact of financial risk management practices on financial performance: Evidence from commercial banks in Botswana. *Applied Finance and Accounting*, 6(1), pp. 24-40.

Shah, M., Ullah, H., & Khalid, S. (2012). A comparative study of credit risk in different companies of different sectors in Pakistan. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 2 (1), pp. 615- 626.

Şamiloğlu, F., Öztop, A. O., & Kahraman, Y. E. (2017). The determinants of firm financial performance: Evidence from Istanbul stock exchange (BIST). *IOSR Journal of Economics and Finance (IOSR-JEF)*, 8(6), pp. 62-67.

Van Greuning, H., & Iqbal, Z. (2008). *Risk analysis for Islamic banks*. The World Bank Washington, D.C.

Yohai, V. J. (1987). High breakdown-point and high efficiency robust estimates for regression. *The Annals of Statistics*, 15(2), 642-656.

Yousfi, I. (2015). Risk management practices and financial performance in Jordan: Empirical evidence from Islamic banks. <http://dSPACE.univ-setif.dz:8888/jspui/bitstream/123456789/926/1/1.d.pdf>. E.T.05.05.2021

Örgütsel Değişimi Başarmak Yolunda Değişime Direnmeyi Ortadan Kaldırmak İçin Örgüt Kültürünün Rolü ve Önemi: Sanayi Sektörüne Yönelik Bir Araştırma

Rıfat İRAZ*
Melek Sermin EFEÖĞLU**

ÖZ

Piyasa koşullarının dinamikliği ve teknolojik gelişmeler örgütlerde değişimi kaçınılmaz kılmaktadır. Değişim sürecinin etkin ve iyi yönetimi, güçlü örgüt kültürünün de desteği ile muhtemel direnç kaynaklarını aşabilecektir. Bu çalışmada, örgütsel değişimi başarmak yolunda değişime direnmeyi ortadan kaldırmak için örgüt kültürünün rolü ve önemi vurgulanmıştır. Bu kapsamda çalışanların örgüt kültürü algıları ile örgütsel değişim düzeyleri arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bursa'da sanayi sektörüne yönelik bir işletmenin 103 çalışanına ulaşılmış ve kolayda örnekleme yöntemiyle gönüllü 87 kişiye anket çalışması uygulanmış, sonuçlar SPSS 23.0 programı ile analiz edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular kapsamında; örgüt kültürü ile örgütsel değişim arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu ve örgüt kültürü ile örgüt kültürünün alt boyutlarından destekleyici eğilimli örgütsel kültür, gelişme eğilimli örgütsel kültür ve açıklayıcı eğilimli örgütsel kültür ile örgütsel değişim ve örgütsel değişimin alt boyutlarından bilişsel örgütsel değişim, duygusal örgütsel değişim ve davranışsal örgütsel değişim arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgüt Kültürü, Örgütsel Değişim, Değişime Direnç.

The Role and Importance of Organizational Culture to Remove Resistance to Change in Achievement of Organizational Change: A Research for the Industrial Sector

ABSTRACT

The dynamism of market conditions and technological developments make change inevitable in organizations. Effective and good management of the change process will be able to overcome possible sources of resistance with the support of a strong organizational culture. In this research, the role and importance of organizational culture is emphasized in order to eliminate resistance to change in order to achieve organizational change. In this context, it is aimed to determine the relationship between organizational culture perceptions of employees and organizational change levels. A survey study was applied to 87 people randomly selected among 103 employees with the convenience sampling method in an industrial sector enterprise in Bursa, and the results were analyzed with the SPSS 23.0 program. Within the scope of the findings obtained from the research, it was found that there is a statistically significant and positive relationship between organizational culture and organizational change, and organizational culture and sub-dimensions of organizational culture, supportive-oriented organizational culture, development-oriented organizational culture and explanatory-oriented organizational culture and organizational change and organizational change sub-dimensions. It has been determined that there is a statistically significant and positive relationship between cognitive organizational change, emotional organizational change and behavioral organizational change.

Keywords: Organizational Culture, Organizational Change, Resistance to Change.

1. Giriş

Örgütlerin devamlılığının sağlanabilmesi ve örgütsel rekabet ortamında yaşayabilmesi önemlidir. Örgütlerin gelişebilmesi ve yaşamını sürdürebilmesi için alınan tedbir ve yapılan değişiklikler örgütsel değişim olarak tanımlanabilir. Örgüt kültürü, organizasyondaki bireylerin var olan kültürü benimseyip

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, rifat@selcuk.edu.tr

** **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, melek.efeoğlu@lisansustu.selcuk.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 20.12.2022; Makalenin Kabul Tarihi: 22.06.2023

Citation/Atf: İraz, R., Efeoğlu, M. S. (2023). Örgütsel değişimi başarmak yolunda değişime direnmeyi ortadan kaldırmak için örgüt kültürünün rolü ve önemi: sanayi sektörüne yönelik bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 34-53.
https://doi.org/10.52642/susbed.1222052

geliştirdikçe, örgütü ve bireyleri birleştiren, örgütün devamlılığında ve ilerlemesinde değişken, yararlı ve soyut bir değerdir.

Her örgütteki değişim süreci, örgütün ve iş usullerinin doğası, örgüt kültürü, yönetim ve liderlik tarzları ile çalışanların tutum ve davranışlarındaki farklılıklar sebebiyle benzersizdir (Rashid vd., 2004, s. 161). Örgütlerin iç ve dış ortam değişimlerinde, örgüt yapısına uygun olarak yerinde ve zamanında şartların olgunlaştırılmasıyla sonuca ulaşılabilmesi gerekmektedir. Her örgütsel yapıda, alışkanlıklar ve benzeri sebeplerle değişime direnç meydana gelir. Bu değişime direnç durumunun çok iyi analiz edilerek yönetilmesi gerekir.

Kültür, örgüt psikolojisi için önemi giderek artan bir kavramdır (Schein, 1988, s. 43). Örgütte değerler, normlar ve davranış kalıpları, günlük uygulamaları ve olayları etkilemesiyle örgüt kültürünün önemi giderek artmıştır (Muijen, 1998, s. 129). Örgüt kültürü olmadan, değişimi veya değişime karşı direnmeyi anlamak mümkün değildir (Schein, 1988, s. 43).

Örgütsel değişimlerde değişime direnç durumu, örgüt kültürünün güçlü ya da zayıf olması ile doğrudan ilgilidir. Güçlü örgüt kültürünün bulunduğu örgütlerde işgörenler, yöneticilerine de duydukları güvenle, olması gereken değişimin işletmenin geleceği, karlılığı, yaşaması ile geleceğe ve gelecek kuşaklara taşınması için gerekli olduğunu bilirler. Ayrıca değişerek gelişen ve yenilikçi artan rekabet ortamında örgütün yaşaması için gerekirse kendileri de inanarak büyük destek verirler. Örgüt kültürünün zayıf olduğu örgütlerde; değişime direncin olması örgütsel değişimi ve gelişimi engelleyebileceği gibi, işletmenin belirli bir zaman sürecinde yok olmasına da sebep olacaktır. İşletmelerin devamlılığı için örgütsel değişimin olması gereken her alanda yapılması esnasında dirençle karşılaşıldığında, direncin ortadan kaldırılması ve değişimin sağlanabilmesi için, güçlü liderlik ve iyi yöneticilikle işgörelere değişimin gerekliliğinin etkin iletişim ve eğitimle çok iyi anlatılması gerekir. İyi yöneticilik özelliklerinin yanında örgüt kültürünün güçlendirilmesi ve gereken tedbirlerin alınması, uygulanması zorunludur.

Bu çalışmanın amacı, çalışanların algıladıkları örgüt kültürü ve alt boyutları ile örgütsel değişim ve alt boyutları düzeyleri arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Çalışma kendi içinde üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Öncelikle örgüt kültürü, örgütsel değişim, değişime direnç ile örgüt kültürü ile örgütsel değişimin değerlendirilmesine dair literatür incelemesi yapılmıştır. Sonra, yöntem ve bulgular ele alınmıştır. Çalışma; sonuç, öneriler ve tartışma ile bitirilmiştir.

2. Literatür İncelemesi

Literatür incelemesi başlığı altında “Örgüt Kültürü”, “Örgütsel Değişim”, “Değişime Direnç” ile “Örgüt Kültürü ile Örgütsel Değişimin Değerlendirilmesi ve Hipotezlerin Geliştirilmesi” alt başlıklarına yer verilmiştir.

2.1. Örgüt Kültürü

Örgüt, belirli amaç ve nedenler ile birbirine bağlı insanların oluşturduğu bir gruptur. Ortak ve bireysel hedefleri ile sorumlulukları bulunmaktadır. Toplumda bir kurumun ya da bir grubun üyesi olmak, oraya uyumlu olma zorunluluğunu doğurur. Bu zorunluluğun temel koşulu ise, ortak amaçlar-standartlar-değerler-alışkanlıklardan oluşan inançları paylaşmaktan ileri gelmektedir (Eren, 2020, s. 135; Zerenler, 2019, s. 170).

Pettigrew (1979), örgüt kültürü kavramını ‘*On Studying Organizational Cultures*’ isimli çalışmasında ilk defa kullanarak; örgüt kültürünün oluşumuna inanç, ritüel, mit, sembol, dil ve ideoloji unsurları ile yaklaşmıştır. Bu unsurlarla çalışanların örgütlerine bağlılıklarının meydana geleceğini ifade etmiştir (Pettigrew, 1979).

“Örgütler farklı kültür mozaigine sahip bireylerden oluşmaktadır. Bu bireyler, görevsel ve mesleki norm ve ölçütlerle bir araya gelmiş, bir arada bir grup oluşturmanın doğal bir sonucu olarak diğer örgütlerden farklı ama kendi içlerinde nispeten ortak inanç ve değerler sistemi oluşturmuştur. Oluşan bu sistem, örgüt içinde değişik inanç, değer, tutum, düşünce şekli ve ahlak anlayışının bir arada var olmasına yardım eder. Bu oluşuma ‘örgüt kültürü’ adı verilmektedir.” (Eren, 2020, s. 135).

Örgüt kültürü öğrenilmiş veya sonradan kazanılmış bir olgudur, yazılı bir metin halinde değildir. Örgüt üyelerinin düşünce yapılarında, bilinç ve belleklerinde inanç ve değerler olarak yer alır. Ayrıca örgüt kültürü, düzenli bir şekilde tekrarlanan veya ortaya çıkarılan davranışsal kalıplar şeklindedir (Eren, 2020, ss. 138-139; Muijen, 1998, s. 119; Schein, 1988, s. 7; Şimşek vd., 2019, s. 67).

Örgüt kültürü grup üyelerinin ortak paylaşımıdır. Organizasyonun üyeleri ile organizasyonun amaçlarını ve hedeflerini birbirine bağlayan bir köprüdür. Kültürün toparlayıcı/bütünleştirici etkisi vardır. Organizasyonun amaç-karar-strateji-plan-politikalarının varlığında ve başarılmasında önemli bir noktadır. Kültür, örgüt hakkındaki değerlendirmelerin kimliği gibidir. Örgütün toplumsal standartlarını, değerlerini çevrede bulunan başka örgüt ve kişilerle ilişki biçimleri ve ilişki düzeylerini sergileyerek çevresinde tanınır kılmaktadır. Kurum içi-dışı tutum ve davranışlarda kültürün izlerine rastlanır. Güçlü örgüt kültürüne sahip organizasyonlarda çalışanlar nasıl davranmaları gerektiği hususunda davranışsal parametrelere sahip iken; zayıf örgütsel kültüre sahip organizasyonlarda bu parametreler oluşmaz ve zaman kaybına yol açar. Böylece örgüt kültürünün o kurumdaki çalışan yöneticiler ve diğer işgörenler açısından belirli yararları bulunmaktadır. Çalışanları birbirlerine ve organizasyona bağlayarak, biz duygusunun gelişmesine ve takım ruhunun oluşması ile örgüt iklimine olumlu katkı sağlamış olur. Çalışanlar açısından organizasyon kültürünün benimsenmesi, örgütsel bağlılığı etkiler. Güçlü bir kurum kültürü, güçlü bağlılıktır. Eğer kültür zayıf kalırsa çalışan-örgüt, çalışan-çalışan bağı zayıflar ve sadakatleri azalır. Örgüt kültürü, iş yapma yöntem ve süreçlerine belirli standartlar getirerek örgütsel verimliliği de artırır. Organizasyonda meydana gelmesi muhtemel çatışmalara, örgüt kültürünün oluşturduğu belirli standart uygulama ve süreçler ile daha hızlı bir şekilde çözüm sağlanabilir. Bu bakımdan örgüt kültürü, dış adaptasyon ve iç entegrasyon sorunlarıyla başa çıkmayı öğretir (Eren, 2020, ss. 166-169; Karasoy, 2019, s. 60; Pettigrew, 1979; Rashid vd., 2004, ss. 164-165; Schein, 1988, ss. 7-8; Şimşek vd., 2019, ss. 74-75).

Örgüt kültürü; kurumların amaçlarının, stratejilerinin ve politikalarının oluşmasında önemli olduğu kadar yöneticiler için de seçilmiş olan stratejilerin yürütülmesinde uygulanacak araç ve tekniklerin başarısında kolaylık veya zorluk oluşturan bir etkidir (Koçel, 2014, s. 163). Örgüt kültürü yönetim kadrosu için kendilerince sorumluluktan bir kaçış yolu olarak işlev görebilmesi açısından tehlikelidir. Çünkü yönetim, örgütün olması gerektiği gibi çalışmaması durumunda kendi başarısızlığını değil de kültürün bu duruma neden olduğunu iddia edebilir. Başka bir deyişle, yönetim, örgüt kültürünün rolünü gerekçe göstererek kendi başarısızlıklarını gizleme eğilimi sergileyebilir (Muijen, 1998, s. 129).

Organizasyonel değerlerin, kurum üyelerince anlaşılması ve paylaşılmasının yoğunluğu, güçlü bir kültürün varlığıdır. Ancak bu her zaman istenen bir durum olmanın ötesine geçebilir. Çünkü genel itibariyle, geleneksel ve kapalı organizasyonlarda örgüt üyeleri arasında güçlü değer paylaşımları gerçekleşebilir. Yoğun bir şekilde kültüre adanmışlık, organizasyonun çevresel ve içsel değişimlere uyumunda direnç olarak kendini gösterir (Zerenler, 2019, s. 170).

Örgüt kültüründe belirli koşullarda değişim gerekebilmektedir (Hofstede vd., 1990, s. 314). R. Kilmann'a göre, örgüt kültüründeki değişimin dört sebebi olabilmektedir. Örgüt kültürü, organizasyonun ana hedeflerini desteklemiyor ise; organizasyonun başarısını artıracak şekilde tetiklemiyor ise; organizasyondaki çıkar gruplarının, örgüt çıkarları doğrultusunda toparlayıcı rolünü gerçekleştiriyor ise; organizasyonun üyelerini, örgütün karışık ve zor olan sorunlarını ele almasında ve çözmeye teşvik etmesinde katılımcı bir role sahip olmadığı durumlar söz konusu ise değişim gerçekleşmelidir. İç çevre ve dış çevre şartlarına göre örgütsel kültürde değişim için küreselleşmenin varlığı kabul edilmeli ve bütün örgüt üyelerine örnek teşkil edecek inanç ve değerler sergilenerek standartlar ortaya konmalıdır. Tüm bunları gerçekleştirecek lider güçlü olmalıdır (Ehrhart vd., 2014, ss. 295-296; Eren, 2020, ss. 169-171).

2.2. Örgütsel Değişim

Değişim, 90'lı yıllardan itibaren kişisel ve örgütsel yaşamın en önemli konusu haline gelmiştir. "Değişimin örgütsel yaşam üzerindeki etkisini şu görüşler çok açık göstermektedir: Organizasyonlarda performans değerlemelerinde artık 'Satış tahminleri tuttu mu?', 'Bütçeyi aştı mı?', 'Kar hedefini tutturdu mu?' gibi sorular yerine 'Neyi değiştirdi?', 'Hangi hızda değiştirdi?', 'Neleri değiştirmeyi planladı?', 'Yeterli hızda değiştiriyor mu?' sorularının sorulması gerekir. Yani organizasyonlarda her iş, her ilişki, her iş yapma usulü, her süreç ve her prosedür sürekli olarak değiştirilmek zorundadır. Organizasyon mensupları da böyle bir sürekli değişim içinde yaşamaya alışacaklardır. Günlük yaşamda çok kullanılan terimlerle artık organizasyonlarda 'değişmeyen tek şey değişim' olmuştur." (Koçel, 2014, s. 783).

Örgütsel değişim, bir kurumdaki belirli bir zaman içerisinde iki nokta arasındaki dönüşümdür. Organizasyonun öncesinin ve sonrasının karşılaştırılması ile değişim fark edilir. Bu; bireylerin ve nesnelere

yerlerini değiştirmekten, şahsi bilgi ve yeteneklerin mevcut durumundan farklı bir konuma getirilmesine kadar gerçekleşen bütün farklılıklardır (Barnett & Carroll, 1995, s. 219; Koçel, 2014, s. 784; Rashid vd., 2004, s. 176). Örgütsel değişimin bilinen en yaygın hedefleri arasında; vizyon, strateji, kültür, yapı, sistem, üretim teknolojisi ve liderlik tarzı yer alır (İlhan, 2017, s. 1119).

Örgütsel değişimin ana amacı, örgütsel bütünlüğün korunması ile örgütte sürekliliğin sağlanmasıdır (Yeşil, 2018, s. 319). Geleceği öngörerek gerçekleştirilen her değişim önemlidir, uzun vadeli rekabet avantajı sağlanmasına olanak tanımaktadır. Organizasyonlar, değişimi sadece bir ihtiyaç olarak başlatmazlar. Örgütün devamlılığını ve bir süreç olarak ele alınmasını başarmak amacı ile de başlatırlar (Güney, 2020, s. 80; Palmer vd., 2017, s. 140).

Örgütsel değişimin nedenleri; dışsal ve içsel olarak ikiye ayrılır. Dışsal çevre olarak işletmeyi etkileyenleri politik koşullar, teknoloji, rakipler, müşteriler, finansal koşullar, ekonomik koşullar, sosyal koşullar, satıcılar ve kamuoyu olarak sıralamak mümkündür. İşletmenin küresel rekabet ortamında sözü geçen dış çevre unsurlarının her biri kendi içinde hızlı değişim yaşamaktadır. İşletme de bu hızlı değişimlere kayıtsız kalamamaktadır. Aksi durumda, dış çevre unsurlarına uyum sağlayamayan her organizasyon olumsuz etkilenme yaşayacaktır. İçsel çevre olarak işletmeyi etkileyen faktörleri ise, işletme fonksiyonları bünyesinde meydana gelen her türlü değişim ihtiyacı olarak tanımlamak mümkündür. Alt sistemlerde oluşan ve 'sorun' olarak atfedilen her gelişme, içsel değişimi zorunlu kılar. Bu sorunların başlıcaları ise; finansal sorunlar, büyüme, inovasyon çalışmaları, hatalı yönetim uygulamaları, düşük verimlilik, çatışmalar, iş yapma tekniklerini değiştirmek vb. durumlar içsel değişime sebep olmaktadır (İraz & Şimşek, 2004, ss. 102-104; Koçel, 2014, ss. 792-793; Robbins & Judge, 2017, s. 646; Yeşil, 2018, s. 319). Farklı bir ifadeyle örgütsel değişim sürecinin gerçekleştirilmesinde organizasyonun mevcut yapısının, iş süreçlerinin ve teknolojinin etkin olmaması, işgören yetkinliklerinin ve kurum vizyonunun arzu edilen hedeflere ulaşmasında yetersiz kalmasının nedenler arasında olduğu söylenebilmektedir (Güney, 2020, s. 80; Palmer vd., 2017, s. 140).

Örgütsel değişimin kapsamı ve gerçekleştirilme süresine bağlı olarak farklı sınıflandırılmalara tabi tutulmaktadır (İraz & Şimşek, 2004, ss. 101-102; Koçel, 2014, s. 787): *Planlı-Plansız Değişim*: Değişim sürecinin önceden karar verilip uygulanması planlı değişim iken, değişimin amacının-yönünün-süreçteki safhaların nasıl gerçekleştirileceğinin önceden düşünülmemesi ile kriz anına hazırlıksız yakalanıp değişimin gerçekleştirilmesi plansız değişimdir. *Makro-Mikro Değişim*: Örgütte değişim faktörü olan hususların sayısı ve kapsamı ile ilgili değişim türüdür. Kurumun tamamının değişime konu olması makro değişim iken, kurumdaki herhangi bir değişim mikro değişimi ifade eder. *Zamana Yayılmış-Ani Değişim*: Değişime neden olan hususların amacı, konusu ve zaman baskısına göre farklılık göstermektedir. *Proaktif (Öngörücü)-Reaktif (Tepkisel) Değişim*: Gelecekte olması muhtemel çevre şartlarına uygun, örgütün iş-faaliyet ve prosedürlerinin değiştirilmesi proaktif değişimi ifade ederken; organizasyonun fiilen gerçekleşen koşullara karşı tepki göstermesi ise reaktif değişimdir. *Aktif-Pasif Değişim*: Örgütün dış çevresinde gelişim gösteren şartlara uyum sağlaması için kendi bünyesinde değişim yapmaya yönelmesi pasif değişim iken; örgütün yenilik yaparak dış çevresini etkilemesi ve değiştirmesi aktif değişimdir. *Adım Adım-Radikal (Köklü) Değişim*: Adım adım ancak sürekli bir şekilde değişimin yapılması ile mevcut durumun tamamen ve radikal bir şekilde değişiminin yapılmasıdır. *Evrimsel-Devrimsel Değişim*: Kurum faaliyetlerinin kendi içlerinde ufak ilerlemelerle sürekli olarak değişmesi evrimsel değişim iken; kurum içerisindeki alışkanlıklarda (üretilen ürün, kullanılan teknoloji vs.) değişim öncesiyle karşılaştırılmayacak kadar büyük çapta meydana gelen değişim ise devrimsel değişimdir.

Kurt Lewin tarafından ortaya atılan sonrasında Edgar Schein ile birlikte geliştirilen örgütsel değişim hangi konuda veya hangi düzeyde gerçekleşirse gerçekleşsin, şu aşamaları içerir (Koçel, 2014, ss. 794-795; Lewin, 1947): Değişimi gerçekleştirecek değişkenlerin mevcut durumundan çözdürülmesi sağlanır (*unfreezing*), bu aşamada yapılması gereken en önemli hamle; değişimin gerekli olduğuna ilgilileri ikna etmek, sonuçlarından bahsetmek, yaşanan sorunların mevcut durumdan kaynaklandığı belirtmektir. Sonrasında çözdürülmüş değişkenlere yeni bir şekil verilir (*change*), bu aşamada değişim fiilen gerçekleşir. Böylelikle mevcut durumdan farklı duruma taşınmış olunur. Ardından yeni şekillendirilen değişkenler yeniden dondurulur (*refreezing*); bu son aşamada ise, değişimin devamlılığının sağlanması için çaba sarf edilmesidir. Böylelikle yeni durum, önceki duruma dönüşü engelleyici bir şekilde süreklilik kazanacaktır. Yaşanan

dönüşüm sürecinin başarı ile sonuçlandırılabilmesi için işgörenlerin yüksek düzeyde enerji harcamaları, dönüşümün bir vizyonu gerçekleştirmek amacıyla olması ve dönüşümcü bir liderin önderliğinde gerçekleştirilmesi oldukça önemlidir (Şimşek & İraz, 1999, s. 50).

Örgütsel değişimi gerçekleştirme adımlarında, işletmeler için şu öneriler sıralanabilir (Bozkurt, 2014, s. 89; Erdil & Keskin, 2004, s. 5; Özalp & Çetin, 2021, s. 152; Schulz-Knappe vd., 2019, s. 681): -Değişimin planlama aşamasında yapılacak olan görüşmelere kurumun tüm birimlerinin katılımının sağlanması ile düşüncelerinin ortaya çıkarılması önemlidir. -Kısa vadeli bir değişim planından ziyade uzun vadeli bir değişim planı hazırlanmalıdır. -İşgörelere örgütsel değişimin amacına yönelik eğitim verilmelidir. -Örgütsel değişim esnasında değişime direnç gösteren işgörelerin endişeleri dikkate alınarak, çözüme ulaştırılmasına yönelik destek ihmal edilmemelidir. İşgörelerin değişim sürecine katılımlarının sağlanması ile değişime yönelik tutumları olumlu etkilenebilir. -Organizasyonel değişimin bireysel boyutu çok önemlidir. Bireyler, değişimle birlikte kişisel boyutta bütünleşmedikçe, örgütsel anlamda değişim gerçekleşmez. -Kurum mensupları arasında iletişimin etkin kılınması adına düzenli seminerler verilebilir. -İşletmenin geleceğini etkileyen kararların kültür ekseninde oluşacağı unutulmamalıdır. -Kurumda yapılacak herhangi bir değişimin kolay bir süreç olmadığı, aynı anda pek çok faktörde değişiklik gerektirdiği de dikkate alınmalıdır.

2.3. Değişime Direnç

Örgütsel değişim sürecinde direnç gösterilmesi arzu edilen bir durum değildir. Fakat değişime direnç; değişimin doğasında mevcut olduğundan (Yener, 2021, s. 205) dolayı her daim vardır.

Değişime direnme; duygusal, davranışsal ve bilişsel olmak üzere üç boyutta değerlendirilmektedir. Duygusal boyut ile işgörelerin örgütsel değişim hakkında sahip oldukları duyguları ele alınırken; davranışsal boyutta, işgörelerin örgütsel değişime yönelik tutum ve davranışları; bilişsel boyutta ise, işgörelerin değişim ile ilgili sahip oldukları düşünce ve inançlar ele alınır (Dunham-Presenter vd., 1989; Oreg, 2006).

Değişime direnç gösterilmesinin altında yatan sebepler üç kademe değerlendirilebilir. İş ile ilgili nedenler, kişisel (psikolojik) nedenler ve sosyal nedenler şeklinde sıralanırken; genel olarak, değişimin statükoyu bozması, bilinenden uzaklaşmayı gerektirmesi ve alışıldandan vazgeçilmesi gibi sebeplerin yoğun olduğu göze çarpar. Bu sebepler, rutin arayışı, bilişsel katılık, duygusal tepki ve kısa vadeli zihinsel boyutlar etrafında şekillenebilmektedir (Karabal, 2018, s. 21; Koçel, 2014, s. 798; Martin, 2013; Pearce & Robinson, 1989, s. 378). Değişime direnmeye sebep olan etmenlerden iş ile ilgili olan nedenleri sıralamak gerekirse; maliyet yüksekliği, iş koşullarında değişiklik korkusu, değişimi teknik olarak imkânsız görme, iş-ücret-ödül ilişkisinde değişiklik korkusu, teknik bilgi yetersizliği korkusu, iş yükü artışı korkusu, teknolojik işsizlik korkusu çalışanların zaman zaman değişime karşı çıkmalarına ve olumsuz tutum sergilemelerine sebep olur. Diğer bir direnme şekli olan kişisel (psikolojik) nedenleri ise; bilinenin verdiği rahatın bozulması, yetersiz hale gelme korkusu, kendine güvenmeme, başarısız olma endişesi, bilinmeyen korkusu, alışkanlıklardan vazgeçmenin zorluğu, değişim hakkında bilgi sahibi olunmaması olarak sıralamak mümkündür. Ancak bu kişisel nedenler tek bir bireyle kalmayıp, örgütteki diğer üyelere de yansımaktadır. Bir diğer direnç olan sosyal direnç ise; çalışanlar örgütte departman içi veya departmanlar arası oluşan ilişki ağından etkilenirler ve bağımsız hareket edemezler. Değişim amaçları ile grup normları/hedefleri arasında fark oluştuğunda, değişimi öneren ya da uygulayanlara karşı olumsuz tutum ve güvensizlik oluştuğunda değişime direnç gerçekleşecektir. Ayrıca yöneticiler de almış oldukları yanlış veya uygun olmayan kararları değiştirmeyi ya da düzeltmeyi, otoritelerini zedeleyen bir durum gibi algılayarak direnç gösterebilirler (Koçel, 2014, ss. 799-800).

Değişime direnç her zaman olumsuz olarak algılanmamalıdır. Değişime direncin yararları da olabilmektedir (Mabin vd., 2001; Piderit, 2000). Direnç gösteren tarafların ne konuda olumsuz tutum gösterdiği dikkate alınırsa, muhtemel yanlışların düzeltilmesi gibi faydalı bir duruma da dönüşebilir. Örneğin; değişiklik önerilerinin yeniden gözden geçirilmesine fırsat sağlar, daha etkin iletişim sistemini zorunlu kılar (Schulz-Knappe vd., 2019, s. 681), ciddi sorunlar meydana gelmeden önlem alınmasına (Tunçer, 2013, s. 376) olanak sağlar, değişim öncesi değişime uygun kültür altyapısına imkân tanır. Değişime direnme bir ağrıya benzetilebilir (Lawrence, 2009, s. 56); ağrının nerede olduğu belirsizdir ancak

bir tedavi gereklidir. Bu yüzden değişim için gerçekleşen direnme ile değişim sırasında/sonrasında problem unsuru olabilecek konuların erken teşhisine fayda sağlaması gibi hususlar sıralanabilmektedir (Koçel, 2014, s. 804).

2.3.1. Değişime Direncin Ortadan Kaldırılmasında Kullanılan Yöntemler

Değişimi yönetebilmek kolay değildir (Marques, 2007, s. 5). Bu durum yöneticilerin/liderlerin, değişimi etkin bir şekilde uygulamayı ve işgörenlerin değişimi kabul etmeleri için onları ikna etmenin yollarını aramasını gerektirir (Hitt vd., 2009, s. 26). Değişime karşı oluşan direnç kısa bir süre içinde elimine edilemezse; organizasyon, enerjisinin büyük bir kısmını örgütsel değişime harcamak yerine; direnmenin meydana getirdiği problemleri çözmeye harcamak zorunda kalacaktır (Tunçer, 2013, s. 373).

Değişime karşı direnmeyi mevcut durumdan kaldırmak için başvurulan yöntemler, değişimi gerçekleştirecek olan kişilere, değişimden etkilenen kişiler, değişimin alanına-sistemine ve çevresel şartlara göre farklılık gösterebilmektedir. Örgütsel değişim sürecinde değiştirilmek istenen herhangi bir alan ile ilgili olarak değişime zorlayan içsel ve dışsal güçlerin belirlenmesinin ardından değişimi önlemeye çalışacak muhtemel direnç kaynaklarının tahmin edilmesi gerekmektedir. Sonrasında, direnç kaynaklarının şiddetini azaltıcı ve değişime zorlayan kuvvetlerin şiddetini artırıcı önlemler ile ulaşılmak istenen değişim gerçekleşebilecektir (İlhan, 2017, s. 1128; Koçel, 2014, s. 797). Kısacası, değişime direncin ortadan kaldırılabilmesi için öncelikle değişime dirence neden olan sebepler doğru analiz edilerek, uygun yöntemler geliştirilebilmelidir (Agarwal vd., 2020, s. 1175; Robbins & Judge, 2017, ss. 647-649; Sucu, 2000):

Tablo 1. Değişime Direncin Ortadan Kaldırılmasında Kullanılan Yöntemler

Empati ve Destek	Örgütte işgörenler, yalnız başlarına değişim ile başa çıkamayacaklarını düşünürler ve bu nedenle direnç gösterebilirler. Ancak değişime uyum sağlama sorunu yaşayan veya yaşayacak çalışanlara dinlenme zamanı verilmelidir ve işlerinde daha başarılı olabilecekleri pozisyonlara yerleştirilmeleri sağlanmalıdır.
Katılım	Organizasyon içerisindeki bireyin alınacak kararlara katılımının sağlanması ile kendisine ve görüşlerine değer verildiği hissettirilmelidir. Katılımda önemli olan; işgörenin fikirlerinin kabul olması değil, sürecin içine dahil edilmesiyle dışlanmamasıdır.
İletişim	Açık iletişim, kişilerin değişim sürecine doğru bir şekilde hazırlanmalarına olanak tanır. İşgörenlerin değişim ve sonrasında neler olacağına dair bilgi sahibi olmaları kaygı düzeylerini azaltacaktır. Ancak değişim sürecinin gizli yürütülmesi direnç oranını artıracaktır.
Eğitim	Yeni şartlara uygun eğitim verilmesi direnmeyi önleyecek güçlü bir adımdır. Eğitim ile iletişim, organizasyon üyelerinin tutum ve davranışlarının değişimine zemin hazırlayarak önceden tahmin edilemeyen çevre şartlarına uyumlarını kolaylaştırarak.
Ortak Amaçlar	İşgörenlerin gereksinim ve hedeflerini, örgütün hedefleri ve gereklilikleri ile ortak bir paydada yer almasına olanak tanınmalıdır.
Grup Gücü	Grup içerisindeki statüsü diğerlerine nazaran yüksek olan kişilerin, değişimi desteklemeleri sağlarsa, grup desteğini almak kolaylaşacaktır. Gruplar değişimi benimsediği takdirde üyelerinin de düşünce ve değerlerini değiştirmesi hızlanacaktır.
Müzakere ve Anlaşma	Değişime direnen işgörenler ile değişimin amacı-kapsamı-süresi ve metodu hususlarında iş birliği, müzakere ve anlaşmalar yapılması direnci azaltacaktır.
Taviz Verme	Yöneticiler değişime direnen işgörene terfi, ödül gibi çeşitli yollarla (değişim planı içinde olabilir/olmayabilir) taviz vererek sürecin içine dahil etmeye çalışmaları direncin azalmasına ve çalışanları değişime karşı istekli hale getirebilmektedir.
Manipülasyon ve Kooptasyon	Manipülasyon, kişilerin herhangi bir konuyu farklı algılamasını sağlayarak, mevcut halini farklı gösterme gayretidir. Kooptasyon; direnç noktasında yoğun olan bireylerin kilit rollere getirilmesi ve çözüm üretmelerinin sağlanmasıyla değişimin içine dahil edilmesidir. Ancak; yöneticilerinin bu yöntemleri uyguladığını fark eden çalışanlar, örgütte istenmeyen davranışların ve durumların yaşanmasına sebep olabilirler.
Açık ve Kapalı Zorlama	Yöneticilerin diğer yöntemler işe yaramadığında en son başvurdukları, çalışanları korkutarak hatta sindirerek direnci önlemeye çalıştıkları yöntemdir. Ancak bu yöntem, bir kriz durumunda acil olarak yapılması gereken bir değişiklik için doğal olarak başvurulan bir seçenektir.

Tablo 1’de yer alan değişime direncin ortadan kaldırılmasında kullanılan yöntemlerin seçimi değişime karşı direncin şiddetine göre farklılık gösterir.

İşgörenlerin konuşma ve kendilerini ifade etmelerine fırsat verilmedikçe, değişime direnmelerini önleme hususunda herhangi bir metoda başvurmak uygun değildir (Tunçer, 2013, s. 403). Karar verme süreçlerine örgüt üyelerinin müdahil olması (Schulz-Knappe vd., 2019, s. 670) ile çalışanlara sorumluluk devrilmiş olur (Kyurova, 2021, s. 392) ve organizasyonun işleyişine ilişkin geribildirim sağlanabilir (Ling vd., 2020, s. 728). Örgütsel değişimin başarısı, işgörelere sağlanan değişime yönelik eğitimlere de bağlıdır. Eğitimlerle değişime yönelik olumsuz bakış açılarının değişimi gerçekleştirerek, direnç yerine değişime destek sağlanacaktır (Tunçer, 2013, s. 373). Aktif etkilenen tarafların, değişim sürecine katılımı ile düşük direnç seviyeleri gerçekleşirken; değişime katılım göstermeyen ve çalıştıkları kültürü anlamada eksikliği olan çalışanlar yüksek direnç seviyeleri göstereceklerdir (Levasseur, 2001, ss. 71-73). Bu döngü yönetimin etkinliğine bağlıdır (Tunçer, 2013, s. 373).

Gruplarda değişime direnç; birey-grup standartlarına bağlıysa, grup kültür değerinin etkisi azaltılırsa veya değiştirilirse değişime direnç azalır. Grubun kültür değerlerini değiştirmek, kişilerin herhangi birini tek tek değiştirmekten daha kolay bir yöntemdir. Grup kültürü değiştirilemediği müddetçe, kişiler değişikliklere daha güçlü bir şekilde direneceklerdir. Bundan dolayı grup standartlarının değişimi ya da değişmemesi, bireyler ve grup standartı arasındaki ilişkiden kaynaklanan direnci ortadan kaldıracak veya güçlendirecektir (Lewin, 1947).

2.4. Örgüt Kültürü ile Örgütsel Değişimin Değerlendirilmesi ve Hipotezlerin Geliştirilmesi

İşletmeler, faaliyet gösterdikleri dinamik ortam koşullarından kaynaklı olarak zorluklar yaşayarak değişimleri gerekir. Ayrıca işletmeler, yeni fikirlere sahip olduklarında da değişime eğilimi gösterirler. Her değişimin maksadı, işletmenin etkinliğini artırmak ve örgütsel performansını etkilemektir. Bu sebeple, örgütsel değişiklikler iç veya dış ortam faktörleri ekseninde dayatılanlardır. Bu dinamikler arasında bir denge kurularak tasarlanan değişime yönelik aşamalar göz önünde bulundurulmalıdır (Furxhi, 2021, s. 30; İlhan, 2017, s. 1119). Örgüt kültürü, işgörenlerin değişim uygulamasına etkileri olabilecek tutum ve davranışların biçimlendirilmesinde önemli bir itici güçtür (Schein, 2010). Örgüt kültürü, örgütsel değişimin keşfedilmesine ve uygulanmasına katkı sağlayarak ileriye taşıyabilir, yardımcı olabilir ve tüm bu ihtimallerin tersine değişimi engelleyebilir (Kyurova, 2021, s. 393). Böylece, örgüt kültürü de dinamiktir. Çevre şartlarının ve beklentilerdeki değişimin bütünleşme sorunlarına odaklanarak kurumun yaşam süresi içinde var olduğundan dolayı kültürün de değişmesi gerekebilir. Örgüt kültüründeki zengin değerler, varsayımlar, inanç ve davranış bileşenlerinin değişimi, işgörenlerin performansını etkilemesi örgüt kültürü ve örgütsel değişimin birbirileri ile ilişkisini ortaya koymaktadır (Carlström & Ekman, 2012). Örgütsel değişim ile birlikte kültür değişiminin de gerçekleşmesi, örgüt üyelerinin kuruma karşı yabancılaşmasını ortadan kaldırarak örgütsel bağlılığa dönüştürecek; verimlilik, iş doyumunu ve dolayısıyla performans artışına sebep olarak örgütü geleceğe taşıyacaktır (Uyguç, 2019, s. 190).

Organizasyonlarda kültürün varlığı ile çalışanların nasıl davranacakları, ne söyleyecekleri ve ne yapacakları konusunda kurallar konulur (Kyurova, 2021, s. 387). Böylelikle her organizasyonun kendine ait bir kültürü yaratılmış olur. Kültür yapısı, yerleşmiş davranış kalıpları her organizasyonda birbirinden farklıdır. Her işletmenin kendi doğasına uygun değişimler diğer işletmelere uygunluk göstermeyebilir. Bu yüzden her organizasyonun sahip olduğu farklı özelliklerinin ve kültürünün anlaşılmasının, dolayısıyla her işletmede meydana gelecek değişim uygulamalarının ve değişim için kullanılacak yöntemlerin o örgüte has, içinde bulunduğu durum ve şartlara uygun olarak belirlenmesi gerektiği önem arz etmektedir (İlhan, 2017, s. 1120; Özençel, 2007, s. 27). Örgüt kültürü işletmede faaliyetlerin yapılış tarzları ile ilgilidir. Kurumda uygulanmaya konulacak herhangi bir değişim modeli, faaliyetlerin yapılış şeklini etkileyeceğinden ya da temelinden sarsacağından, çalışanların örgüt kültürü bağlamındaki ana değer ve inançlarını harekete geçirecektir. Bu sebeple, örgütlerdeki değişim uygulamaları kültürel bir değişim planlamasını gerekli kılmaktadır (Polat, 2003, s. 127).

Çalışanlar, örgütsel değişimi bir araç olarak kabul ederler (Kyurova, 2021, s. 392). Esnek, kendini yenileyebilen, çevresel değişimlere uyum sağlayabilen kurumlarda, değişim ve değişimin sürecinin yönetimi diğer kurumlara göre daha sorunsuz ilerlemeye yardımcı olmaktadır (İlhan, 2017, s. 1128). Zira, değişim sürecinde asıl sorun yaşayan organizasyonlar, değişimi ve yenilenmeyi sürekli erteleyen, devamlı değişmeye güç yetiremeyenlerdir. Değişimin uzun süre ertelenmesi ile örgütün çevresi ile olan uyumu arasındaki açığı

devamlı açılır. En sonunda, değişimi ele alan organizasyonun işgörenleri, uzun süre yaşamış oldukları davranışları ve alışkanlıkları değiştirmek istemezler ve direnişe geçerler (Tunçer, 2013, s. 402). Acele ile yapılan değişimlerde, bilgi eksikliğiyle birlikte sonrasında değişim onaylanmayacaksa gerçekleşen direnç yüzünden çalışanlarda gereksiz bir gerginliğe sebep olabilecektir (Schulz-Knappe vd., 2019). Değişim ne denli radikal olursa, işgörenlerin değişime karşı direnci o kadar fazla olur. Değişmeye alışık olmayan ve kendisini değişime hazırlamamış olan işgörenlerin tepkileri ciddi boyutlara varabilmektedir (Tunçer, 2013, s. 402). Bu nedenle yönetim biliminin ilgilendiği örgütsel değişim modeli esas itibarı ile planlı değişimdir. Örgütsel değişimin başarısı da değişim sürecinin rastgele olmasına değil, aksine planlı bir şekilde yürütülmesine bağlıdır (Yeşil, 2018, s. 320). Bu başarıda 'planlama' yeterli olmamakla beraber zorunlu bir unsurdur (Tunçer, 2013, s. 373).

Bir organizasyon kültürü ne kadar güçlü olursa, örgüt üyeleri tarafından sergilenen tutum ve davranışlar üzerinde de etkisi o kadar büyüktür. İşgörenler, değişime karşı olumlu tutum sergilediklerinde, değişim için hemfikir ve bu değişimi uygulamak için motive olurlar. Değişimin gerektirdiği bilgi, beceri ve donanıma sahip işgörenler, değişimi bir fırsat olarak değerlendirerek, değişime direnmek yerine ona sahip çıkarlar (Tunçer, 2013, s. 404). Burada bir bireyin genel öğrenme isteği (Szebel, 2015) değişime uyum sağlaması için önemli bir faktördür. Çünkü değişim, işgörenler için yeni bir şeydir ve onları etkilemektedir. Nitekim değişiminin uygulayıcısı yine onlardır. Fakat, olumsuz tutum gösteren işgörenlerin örgütsel değişime hazır olmadıklarını ve değişimi kabul etmedikleri anlaşılmaktadır. Sözü edilen çalışanlar, değişime dahil olmak için motive değildirlir ve zaten bu durumu reddetmektedirler (Furxhi, 2021, s. 30).

Başarılı bir değişim yönetiminin yöneticileri/liderleri; motive olmuş, değişimi benimseyen ve öğrenme odaklı işgörenlerle hareket ederek süreçte devamlılık sağlayabilir. Süreçte devamlılık olmazsa, değişime karşı açık veya kapalı gösterilen direnç; değişimde başarısızlığa yol açtığı gibi maliyet kaybına, kaynakların etkin ve verimli kullanılmayarak israfına ve gecikmelere sebep olarak örgüte de zarar verir. Bu nedenle direncin engellenmesi veya yok edilmesinde kullanılacak metotlarda kişisel özelliklere, duruma ve işlerin aciliyetine göre değişiklik gösterilebilir (Furxhi, 2021, s. 30; İlhan, 2017, s. 1117; Tunçer, 2013, s. 377).

Her koşulda değişim belirsizdir (Kyurova, 2021, s. 393) ve zordur. Bu yüzden örgütlerin küresel rekabet ortamına uygun olarak teknolojiye ve çevrede meydana gelen değişimlere kendilerini hızlı bir şekilde uyarlayabilmeleri, değişimi kabul ederek belirsizliği yönetmeleri gerekmektedir (İraz, 2000, s. 163). Örgüt yönetimi, çalışanlar ile daha fazla diyalog kurmalıdır. Bunun için, işgörenlerin iş yerlerinde kendilerini rahat hissetmeleri için iletişim departmanı ile birlikte çalışarak pozitif bir kültür ve iklimle çalışma ortamı sağlamalıdır. Böylece işgörenler örgütleri tarafından takdir edilmiş ve destek almış (İraz vd., 2012, s. 407) olacaklardır. İraz ve Altunışık (2016)'ya göre, bireylere fırsat verilmesi ile yaratıcılıklarını sergileyebilecekler ve yeni fikirler ortaya çıkarabilecekler ve ürettikleri bu fikirlerin uygulanmasına yönelik plan ve programlar geliştirebileceklerdir (İraz & Altunışık, 2016, s. 129). Bu durum, işgörenlerin örgütlerine olan bağlılıklarını güçlendirecek ve değişim sürecine aktif katılım (Özalp & Çetin, 2021, s. 144) göstermeleri ile desteklerini artıracaktır. Bağlılıkları, motivasyon ve verimliliklerinin artmasına katkı sağlayacaktır (Kovancı vd., 2020, s. 303; Schulz-Knappe vd., 2019). Diyalogun eksik olması, işgörenlerde büyük ihtimalle değişim sürecinde işletme tarafından yalnız bırakılmış hissi yaratacaktır. Bir çalışanın örgüte kattığı değer düşünülürken; kendisini değişimler karşısında değersiz hisseden ve örgüte yabancılaşan işgören oldukça maliyetli olmakla (Özgüleş vd., 2020, s. 2) birlikte, bu durum da değişim sürecinin başarısız olma olasılığını artırarak dirence yol açacaktır (Schulz-Knappe vd., 2019). Özetlemek gerekirse, yöneticiler/liderler; değişim sırasında çalışanlarına rol-model olmalı, işgörelere enerji vermeli, onları motive etmeli ve dürüstçe iletişim (Özalp & Çetin, 2021, s. 144) kurmalıdır. Bunları uygulayan yöneticilerin/liderlerin örgütsel değişimde başarılı olma olasılığı yüksektir. Ancak bunları uygularken örgüt kültürünün gücünü unutmamak gerekir (Merrell & Watson, 2012; Musselwhite & Plouffe, 2011). Çünkü kültür, sosyal ve örgütsel yapıların temel taşıdır (Bozkurt, 2014, s. 89). Örgüt kültürünü dikkate almayan ve önemsemeyen değişim girişimleri genellikle olumsuz sonuçlara sebebiyet verecektir (Choi, 2011). Örgütsel değişime, örgütsel kültür perspektifinde yaklaşmak, değişime etki eden örgüt kültürü ve niteliklerini çözümlenmek, herhangi bir değişim girişiminin ve değişim yönetiminin başarısının ya da başarısızlığının başlıca belirleyicilerindendir (Bendor-Samuel, 2004; Bozkurt, 2014, s. 4).

Kyurova (2021); liderlik, örgüt kültürü ve örgütsel değişime yönelik çalışmasında; ilgili bu kavramların net olarak anlaşılmasının, başarılı bir örgütsel değişime katkıda bulunacağını tespit etmiştir (Kyurova, 2021, s. 393).

Özalp ve Çetin (2021); çalışmalarında öğretmenlerin örgüt kültürü ve değişime ilişkin algılarının tespit edilmesini amaçlamışlardır. Nitel gerçekleştirilen çalışmada, örgüt kültürünün kaynağı olarak iletişim ve aidiyet tespit edilirken; örgüt kültüründeki öncelikli değişimin, iletişim ve kararlara katılım ile gerçekleştirilmesi gerektiği bulgular arasındadır. Örgüt kültüründe de değişimin engellerinin; değişime karşı çıkma ve organizasyon üyelerinin alışkanlıklarından vazgeçmemesi şeklinde olduğu tespit edilmiştir (Özalp & Çetin, 2021, s. 131).

Dark ve arkadaşları (2017); üç yıl boyunca ruh sağlığı merkezinde gerçekleştirdikleri örgütsel kültür algılarının planlı ve plansız değişime yönelik tutumlarını inceledikleri araştırmalarında, örgüt kültürünün nispeten sağlam ve değiştirilmesi zor olduğunu dile getirerek, bir organizasyonun üzerinde dış faktörlerin geçici de olsa örgüt kültürünü mutlaka etkileyeceği tespit edilmiştir. Planlanmamış değişikliklerin ve planlanmış ancak büyük örgütsel değişimin personelde ek strese yol açtığı bulguları arasındadır. Sonuç olarak, işgörenlerin örgüt kültürüne yönelik algılarının nispeten esnek olduğunu ve örgütsel kültürün bazı değişimleri kendi içinde absorbe edebildiği tespit edilmiştir (Dark vd., 2017, ss. 5-6).

Al-Ali, Singh, Al-Nahyan ve Sohal (2017); çalışmalarında BAE'deki kamu sektörü işletmelerinin değişim liderliğinin örgüt kültürü ve örgütsel değişim üzerine etkisini incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre; örgüt kültürü ve örgütsel değişimde liderliğin önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Örgüt kültürünün örgütsel değişim üzerindeki etkisinde ise; özellikle hiyerarşik kültürün, BAE koşullarında örgütsel değişimi etkin bir şekilde kolaylaştırmada en önemli rolü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak örgütsel kültürün, örgütsel değişimi olumlu ve önemli ölçüde etkilediği tespit edilmiştir (Al-Ali vd., 2017, s. 735).

Bozkurt (2014); tez çalışmasında her örgütün kendine has bir kültürü olduğunu vurgulayarak, örgütsel değişim sürecinde örgütsel kültürün etkisini araştırmayı amaçlamıştır. Sonuç olarak, örgüt kültürünün değişimi kolaylaştırıcı etkisinin olduğunu ve örgüt kültürünü özümseyen işgörenlerin işletmelerinde değişim sürecinin daha kolay ve etkili gerçekleştirildiği tespit edilmiştir (Bozkurt, 2014, s. 4).

Chiloane-Tsoka (2013); farklı örgüt türlerinin farklı örgütsel değişime yönelik algıları olduğunu vurgularken, banka çalışanları ile gerçekleştirdiği çalışmada; örgüt kültürü ile örgütsel değişim arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi amaçlamıştır. Sonuç olarak, örgütsel kültür ile örgütsel değişim arasında bir ilişki olduğunu ve hiyerarşik kültürün baskın olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca değişimin kötü uygulanması ve ödül eksikliği gibi durumlarda değişime direnç gösterildiği ve işgörenlerde değişime karşı olumsuz yaklaşımlarına sebep olduğu tespit edilmiştir (Chiloane-Tsoka, 2013, ss. 22-23).

Örgüt kültürü kavramının ölçülebilmesinde altı alt boyut bulunmaktadır: Destekleyici eğilimli örgütsel kültür, gelişme eğilimli örgütsel kültür, açıklık eğilimli örgütsel kültür, kuralcılık eğilimli örgütsel kültür, hiyerarşi eğilimli örgütsel kültür, klan eğilimli örgütsel kültür (Şeşen, 2010). Örgütsel değişim algısının ölçülebilmesinde üç alt boyut bulunmaktadır: Bilişsel örgütsel değişim, duygusal örgütsel değişim, davranışsal örgütsel değişim (Bingül, 2006; Dunham-Presenter vd., 1989). Literatürdeki çalışmalar; (Al-Ali vd., 2017; Bozkurt, 2014; Chiloane-Tsoka, 2013; Çetin vd., 2013; Çetin vd., 2012; Dark vd., 2017; Kandemir, 2020; Naveed vd., 2016; Olafsen vd., 2021; Rashid vd., 2004; Şeşen, 2010) göz önüne alınarak bu araştırmanın hipotezleri geliştirilmiştir:

H1. Çalışanların örgüt kültürü algıları ile örgütsel değişim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

H1a. Çalışanların örgüt kültürü algıları ile örgütsel değişimin alt boyutlarından bilişsel örgütsel değişim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

H1b. Çalışanların örgüt kültürü algıları ile örgütsel değişimin alt boyutlarından duygusal örgütsel değişim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

H1c. Çalışanların örgüt kültürü algıları ile örgütsel değişimin alt boyutlarından davranışsal örgütsel değişim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

H2. Çalışanların örgüt kültürü alt boyutlarından destekleyici eğilimli örgütsel kültür algıları ile örgütsel değişim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

H2a. Çalışanların örgüt kültürü alt boyutlarından destekleyici eğilimli örgütsel kültür algıları ile bilişsel örgütsel değişim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

H2b. Çalışanların örgüt kültürü alt boyutlarından destekleyici eğilimli örgütsel kültür algıları ile duygusal örgütsel değişim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

H2c. Çalışanların örgüt kültürü alt boyutlarından destekleyici eğilimli örgütsel kültür algıları ile davranışsal örgütsel değişim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

H3. Çalışanların örgüt kültürü alt boyutlarından gelişme eğilimli örgütsel kültür algıları ile örgütsel değişim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

H3a. Çalışanların örgüt kültürü alt boyutlarından gelişme eğilimli örgütsel kültür algıları ile bilişsel örgütsel değişim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

H3b. Çalışanların örgüt kültürü alt boyutlarından gelişme eğilimli örgütsel kültür algıları ile duygusal örgütsel değişim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

H3c. Çalışanların örgüt kültürü alt boyutlarından gelişme eğilimli örgütsel kültür algıları ile davranışsal örgütsel değişim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

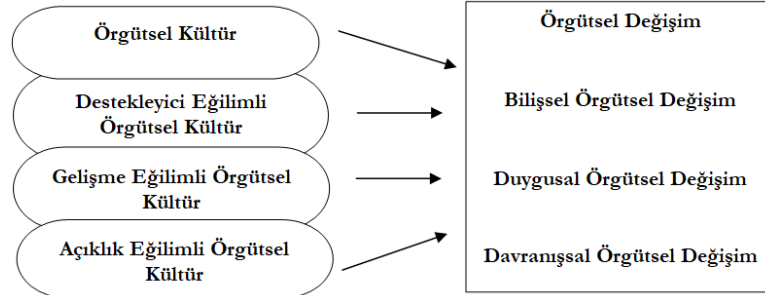
H4. Çalışanların örgüt kültürü alt boyutlarından açıklık eğilimli örgütsel kültür algıları ile örgütsel değişim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

H4a. Çalışanların örgüt kültürü alt boyutlarından açıklık eğilimli örgütsel kültür algıları ile bilişsel örgütsel değişim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

H4b. Çalışanların örgüt kültürü alt boyutlarından açıklık eğilimli örgütsel kültür algıları ile duygusal örgütsel değişim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

H4c. Çalışanların örgüt kültürü alt boyutlarından açıklık eğilimli örgütsel kültür algıları ile davranışsal örgütsel değişim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

Alanyazın incelemeleri ve hipotezler ışığında bu araştırmanın modeli Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3. Yöntem

Yöntem başlığı altında “Araştırmanın Amacı ve Önemi”, “Araştırmanın Evreni ve Örneklemi”, “Araştırmanın Yöntemi ve Tekniği”, “Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Araçları” ile “Araştırmanın Etik Kurul Kararı” alt başlıklarına yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı; çalışanların örgüt kültürü algıları ile örgütsel değişim düzeyleri arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Araştırma çerçevesinde örgüt kültürü ve örgüt kültürünün alt boyutlarından; destekleyici eğilimli örgütsel kültür, gelişme eğilimli örgütsel kültür ile açıklık eğilimli örgütsel kültürün; örgütsel değişim ve örgütsel değişimin alt boyutlarından bilişsel örgütsel değişim, duygusal örgütsel değişim ile davranışsal örgütsel değişim ile ilişkisini incelemektir.

Örgütsel kültür ve örgütsel değişim ilişkisine ait literatürde yerli ve yabancı çalışmalar (Al-Ali vd., 2017; Bozkurt, 2014; Chiloane-Tsoka, 2013; Özalp & Çetin, 2021) mevcuttur. Tüm dünya ekonomileri için sanayi ve sanayi sektörü oldukça önemlidir. Bu yüzden araştırmada sanayi sektörüne ait çalışanların örgütsel kültür algıları ile örgütsel değişim düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesinin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini, Bursa’da 103 kişinin bulunduğu sanayi sektörüne ait bir işletmenin çalışanları oluşturmaktadır. İşletme çalışanı 103 kişiye ulaşılmış, gönüllü 87 kişiden cevap alınmış ve bu cevapların hepsi değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu sebeple, araştırmanın örneklemini 87 katılımcı oluşturmaktadır. Baş (2013, s. 41)’a göre, araştırmanın analizi için 103 kişi içerisinde 87 kişilik örneklem yeterli gelmektedir.

3.3. Araştırmanın Yöntemi ve Tekniği

Araştırma, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda (keyfi) örnekleme yöntemidir. Bursa ilinde sanayi sektöründe bulunan bir işletmedeki çalışanların gönüllülük esasına bağlı olarak katılım sağlayabilecekleri anketler, online gönderilmiştir. Nicel araştırmanın anket yöntemiyle gerçekleştirilen bu çalışmada soru sorma tekniği kullanılmıştır.

3.4. Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Araçları

Çalışmanın verilerini elde etmek için anket yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda oluşturulan anket formu üç ana bölümden ve toplam 49 ifadeden oluşmaktadır. Anket formunun birinci bölümünde demografik özelliklere yönelik ifadeler yer alırken, ikinci bölümde örgüt kültürü ve boyutlarına ilişkin ifadeler ve anket formunun üçüncü bölümünde ise örgütsel değişim ve boyutlarını ölçmeye yönelik ifadeler bulunmaktadır.

Araştırma için hazırlanan veri toplama araçları sanayi sektörüne ait işletmeye online olarak gönderilmiş ve cevaplandırılmıştır. Yapılan geri dönüşler neticesinde, istatistiksel olarak yapılan analizde kullanılabilecek anket sayısı 87 olarak belirlenmiştir.

Anket formunun birinci bölümü demografik özelliklerden oluşmakla birlikte “Cinsiyet; Medeni Durum; Şirket Pozisyonu; Yaş; Eğitim Düzeyi; İşletmede Çalışma Yılı; Toplam Çalışma Süresi” şeklinde 7 ifadeden oluşmaktadır.

Anket formunun ikinci bölümünde Danışman ve Özgen (2003) tarafından geliştirilen; Şeşen, 2010 tarafından değiştirilerek geliştirilen 24 ifade ve altı boyuttan oluşan “Örgütsel Kültür Ölçeği” bulunmaktadır. Ölçekte yer alan kuralcılık eğilimi (1.-2.-18.-23.) 4 ifadeden, hiyerarşi eğilimi (10.-11.-19.-20.) 4 ifadeden, klan eğilimi (3.-12.-21.-24.) 4 ifadeden, destekleyicilik eğilimi (4.-5.-13.-14.) 4 ifadeden, gelişme eğilimi (6.-7.-15.-16.) 4 ifadeden, açıklık eğilimi (8.-9.-17.-22.) 4 ifadeden oluşmaktadır.

Anket formunun üçüncü bölümünde Dunham-Presenter ve arkadaşları (1989) tarafından geliştirilmiş, Bingül (2006) tarafından Türkçe’ye uyarlanan 18 ifade ve üç boyuttan oluşan “Örgütsel Değişim Algısı Ölçeği” bulunmaktadır. Ölçekte 6 ifade (1.-9.-10.-11.-12.-13.) bireylerin değişim karşısındaki tutumlarının bilişsel boyutunu, 6 ifade (2.-3.-5.-7.-14.-18.) bireylerin değişim karşısındaki tutumlarının duygusal boyutunu, 6 ifade (4.-6.-8.-15.-16.-17.) bireylerin değişim karşısındaki tutumlarının davranışsal boyutunu oluşturmaktadır. Ters kodlama yapılan ifadeler “*” ile belirtilmiştir.

Demografik bilgiler haricindeki iki ölçekte Likert Ölçeği kullanılmıştır. 5 kategorili Likert Tipi Ölçekte “1-Kesinlikle Katılmıyorum; 2-Katılmıyorum; 3-Kararsızım; 4-Katılıyorum; 5-Kesinlikle Katılıyorum” ifadeleri yer almaktadır.

3.5. Araştırmanın Etik Kurul Kararı

Bu araştırmada yayın etiğine uyulmuş olup, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Bilimsel Etik Değerlendirme Kurulu’nun 15/02/2022 tarihli ve 03/12 sayılı Etik Kurul Kararı vardır.

4. Bulgular

Araştırmaya dahil olan katılımcılardan elde edilen verilerin analiz edilmesinde yararlanılan program, SPSS programının 23. versiyonudur.

Bulgular başlığı altında; katılımcıların demografik özellikleri, güvenilirlik ve geçerlilik analizi, ortalamalar ve standart sapma verileri, normallik testi, fark testleri ile korelasyon analizi alt başlıklarına yer verilmiştir.

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcıların demografik özelliklerini inceleyebilmek için frekans analizi yapılmıştır. Buna göre katılımcıların %93,1'inin erkek, %6,9'unun kadın; %62,1'inin evli, %37,9'unun bekar; %12,6'sının yönetici, %87,4'ünün çalışan; %87,4'ünün 18-29 yaş aralığında, %10,3'ünün 30-64 yaş aralığında, %2,3'ünün 65 yaş ve üzeri; %3,4'ünün ortaokul, %47,1'inin lise, %35,6'sının önlisans, %9,2'sinin lisans, %2,3'ünün yüksek lisans ve %2,3'ünün doktora eğitim düzeyinde; %4,6'sı 1 yıldan az, %2,3'ü 1-3 yıl arası, %64,4'ü 4-6 yıl arası, %23'ü 7-9 yıl arası, %1,1'i 10-15 yıl, %1,1'i 16-20 yıl, %3,4'ü 21 yıl ve üzeri zaman dilimlerinde ilgili işletmede çalışmakta iken; toplam çalışma sürelerine göre %1,1'i 1 yıldan az, %2,3'ü 1-3 yıl arası, %32,2'si 4-6 yıl, %47,1'i 7-9 yıl arası, %6,9'u 10-15 yıl arası, %2,3'ü 16-20 yıl arası, %8'i 21 yıl ve üzeri zaman dilimlerinde çalışmış oldukları tespit edilmiştir.

4.2. Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi

Ölçeğin güvenilirliğini kontrol edebilmek için Cronbach's Alpha değeri incelenmiştir. Buna göre 24 ifadeden oluşan örgütsel kültür ölçeğinin Cronbach's Alpha değeri 0,826 olarak tespit edilmiştir. 18 ifadeden oluşan örgütsel değişim algısı ölçeğinin Cronbach's Alpha değeri 0,917 olarak tespit edilmiştir.

Örgütsel kültür ve örgütsel değişim algısı ölçeklerinin alt boyutlarının güvenilirlik analizine ilişkin bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Güvenilirlik Analizi Bulguları

ÖLÇEKLER	İfade Sayısı	Cronbach's Alpha
Desteleyici Eğilimli Örgütsel Kültür	4	0,700
Gelişme Eğilimli Örgütsel Kültür	4	0,765
Açıklık Eğilimli Örgütsel Kültür	4	0,809
Bilişsel Örgütsel Değişim	6	0,852
Duygusal Örgütsel Değişim	6	0,704
Davranışsal Örgütsel Değişim	6	0,730

Örgütsel kültür ve örgütsel değişim algısı ölçeklerinin alt boyutlarının güvenilirlik değerleri de beklenen değer (0,70) üzerinde tespit edilmiş ve böylece araştırmada kullanılan ölçeklerin yeterli düzeyde güvenilirliğe sahip olduğu belirlenmiştir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerliliklerini test edebilmek için açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Elde edilen KMO test değeri Örgütsel Kültür Ölçeği için 0,753 ve Örgütsel Değişim Ölçeği için 0,890 olarak tespit edilmiştir. Barlett test değerleri ise her iki ölçek için istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur (Örgütsel Kültür Ölçeği; $\chi^2=1225.826$, $df=276$, $p=0,000$ ve Örgütsel Değişim Ölçeği; $\chi^2=1095.680$, $df=153$, $p=0,000$). Açıklayıcı faktör analizi bulgularına göre örgütsel kültür ölçeği %70,310 varyans açıklama oranı ile 6 faktörde, örgütsel değişim ölçeği %68,594 varyans açıklama oranı ile 3 faktörde toplanmıştır.

4.3. Ortalamalar ve Standart Sapma Verileri

Değişkenlere ait ortalama ve standart sapma verileri incelendiğinde; örgüt kültürü ölçeğinin ortalaması 3,4564 ve standart sapma değeri 0,29749 iken; örgütsel değişim ölçeğinin ortalaması 3,5511 ve standart sapma değeri 0,40028 olarak tespit edilmiştir. Örgüt kültürünün alt boyutlarından, destekleyici eğilimli örgütsel kültürün ortalaması 3,4569 ve standart sapma değeri 0,52993; gelişme eğilimli örgütsel kültürün ortalaması 3,7126 ve standart sapma değeri 0,53446; açıklık eğilimli örgütsel kültürün ortalaması 3,0345 ve standart sapma değeri 0,56954 olarak tespit edilmiştir. Örgütsel değişimin alt boyutlarından, bilişsel örgütsel değişimin ortalaması 3,6130 ve standart sapma değeri 0,43543; duygusal örgütsel değişimin ortalaması 3,5326 ve standart sapma değeri 0,41362; davranışsal örgütsel değişimin ortalaması 3,5077 ve standart sapma değeri 0,42447 olarak tespit edilmiştir. Bu doğrultuda katılımcıların örgütsel kültüre ait gelişme eğilimli örgütsel kültür algılarının ve örgütsel değişime ait bilişsel örgütsel değişim düzeylerinin yoğun olduğu gözlemlenmiştir.

4.4. Normallik Testi

Verilerin analizi gerçekleştirilmeden önce verilerin normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiştir. Kolmogorov-Smirnov testinin sonucuna (Örgütsel Kültür için, $p=0.04<0.05$; Örgütsel Değişim için, $p=0.00<0.05$) göre verilerin normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir.

4.5. Fark Testleri

İki grup karşılaştırması yapılırken; Mann-Whitney U testi gerçekleştirildi. Mann-Whitney U testi, cinsiyet; medeni durum ve şirketteki pozisyon ifadelerine yöneliktir. Ancak iki seçenekten fazla karşılaştırma yaparken; Kruskal Wallis tek yönlü testi gerçekleştirildi. Kruskal Wallis tek yönlü testi, yaş; eğitim düzeyi; işletmedeki çalışma yılı ve toplam çalışma süresi ifadelerine yöneliktir.

Örgütsel kültür için yapılan Mann-Whitney U testi ve Kruskal Wallis tek yönlü testi şu şekildedir. Örgütsel kültür için, cinsiyete yönelik yapılan Mann-Whitney U testi sonucuna göre; $U=216.50$, $p=0.657>0.05$ olduğu için cinsiyet açısından erkekler ve kadınlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Medeni duruma yönelik yapılan Mann-Whitney U testi sonucuna göre; $U=650.50$, $p=0.035<0.05$ olduğu için medeni durum açısından evli ve bekarlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. Bu sonuç, *katılımcıların örgütsel kültür algılamalarının medeni duruma göre farklılaştığını göstermektedir*. Sonuçlar incelendiğinde, göre evli çalışanların ($X=48,45$) örgütsel kültür algılamalarının bekar çalışanlara ($X=36,71$) göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Şirketteki pozisyona yönelik yapılan Mann-Whitney U testi sonucuna göre; $U=380.50$, $p=0.631>0.05$ olduğu için şirketteki pozisyon açısından yönetici ve çalışanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Yaş sorusuna yönelik yapılan Kruskal Wallis tek yönlü test sonucuna göre; $p=0.439>0.05$ olduğu için istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Eğitim düzeyine ilişkin yapılan Kruskal Wallis tek yönlü test sonucuna göre; $p=0.227>0.05$ olduğu için istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. İşletmede çalışma yılına ilişkin yapılan Kruskal Wallis tek yönlü test sonucuna göre; $p=0.069>0.05$ olduğu için istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Toplam çalışma süresine ilişkin yapılan Kruskal Wallis tek yönlü test sonucuna göre; $p=0.327>0.05$ olduğu için istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Örgütsel değişim için yapılan Mann-Whitney U testi ve Kruskal Wallis tek yönlü testi şu şekildedir. Örgütsel değişim için, cinsiyete yönelik yapılan Mann-Whitney U testi sonucuna göre; $U=234.00$, $p=0.880>0.05$ olduğu için cinsiyet açısından erkekler ve kadınlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Medeni duruma yönelik yapılan Mann-Whitney U testi sonucuna göre; $U=646.50$, $p=0.032<0.05$ olduğu için medeni durum açısından evli ve bekarlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. Bu sonuç, *katılımcıların örgütsel değişim düzeylerinin medeni duruma göre farklılaştığını göstermektedir*. Sonuçlar incelendiğinde, evli çalışanların ($X=48,53$) örgütsel değişim düzeylerinin bekar çalışanlara ($X=36,59$) göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Şirketteki pozisyona yönelik yapılan Mann-Whitney U testi sonucuna göre; $U=306.50$, $p=0.154>0.05$ olduğu için şirketteki pozisyon açısından yönetici ve çalışanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Yaş sorusuna ilişkin yapılan Kruskal Wallis tek yönlü test sonucuna göre; $p=0.375>0.05$ olduğu için istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Eğitim düzeyine ilişkin yapılan Kruskal Wallis tek yönlü test sonucuna göre; $p=0.313>0.05$ olduğu için istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. İşletmede çalışma yılına ilişkin yapılan Kruskal Wallis tek yönlü test sonucuna göre; $p=0.04<0.05$ olduğu için istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. Bu sonuç, *katılımcıların örgütsel değişim düzeylerinin işletmedeki çalışma yılına göre farklılaştığını göstermektedir*. Toplam çalışma süresine ilişkin yapılan Kruskal Wallis tek yönlü test sonucuna göre; $p=0.03<0.05$ olduğu için istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. Bu sonuç, *katılımcıların örgütsel değişim düzeylerinin çalışma yaşamında buldukları süreye göre farklılaştığını göstermektedir*.

4.6. Korelasyon Analizi

Araştırmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişkileri görebilmek için Spearman korelasyon analizi yapılmıştır ve elde edilen bulgular Tablo 3'te gösterilmiştir. Buna göre örgüt kültürü ile örgütsel değişim arasında orta düzeyde, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır ($r = 0,588$; $p<0,01$). Dolayısıyla H1 hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 3. Değişkenlere Ait Korelasyon Analizi Bulguları

ÖLÇEKLER	Örgütsel Değişim	Bilişsel Örgütsel Değişim	Davranışsal Örgütsel Değişim	Duygusal Örgütsel Değişim	Örgüt Kültürü	Destekleyici Eğilimli Örgütsel Kültür	Gelişme Eğilimli Örgütsel Kültür	Açıklayıcı Eğilimli Örgütsel Kültür
Örgütsel Değişim	1							
Bilişsel Örgütsel Değişim	0,934**	1						
Davranışsal Örgütsel Değişim	0,958**	0,844**	1					
Duygusal Örgütsel Değişim	0,939**	0,826**	0,884**	1				
Örgüt Kültürü	0,588**	0,538**	0,554**	0,601**	1			
Destekleyici Eğilimli Örgütsel Kültür	0,570**	0,567**	0,515**	0,597**	0,834**	1		
Gelişme Eğilimli Örgütsel Kültür	0,556**	0,533**	0,516**	0,570**	0,900**	0,723**	1	
Açıklayıcı Eğilimli Örgütsel Kültür	0,528**	0,502**	0,461**	0,579**	0,839**	0,803**	0,764**	1

Korelasyon, 0,05 düzeyinde anlamlıdır; $p < 0,05$ (*); $n = 87$.

Korelasyon, 0,01 düzeyinde anlamlıdır; $p < 0,01$ (**); $n = 87$.

Örgüt kültürü ile örgütsel değişim arasında orta düzeyde, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı korelasyon vardır ($r = 0,588$). Örgüt kültürü ile bilişsel örgütsel değişim arasında orta düzeyde, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı korelasyon vardır ($r = 0,538$). Örgüt kültürü ile duygusal örgütsel değişim arasında orta düzeyde, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı korelasyon vardır ($r = 0,601$). Örgüt kültürü ile davranışsal örgütsel değişim arasında orta düzeyde, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı korelasyon vardır ($r = 0,554$). *Dolayısıyla, H1, H1a, H1b ve H1c hipotezleri doğrulanmıştır.*

Destekleyici eğilimli örgütsel kültür ile örgütsel değişim arasında orta düzeyde, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı korelasyon vardır ($r = 0,570$). Destekleyici eğilimli örgütsel kültür ile bilişsel örgütsel değişim arasında orta düzeyde, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı korelasyon vardır ($r = 0,567$). Destekleyici eğilimli örgütsel kültür ile duygusal örgütsel değişim arasında orta düzeyde, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı korelasyon vardır ($r = 0,597$). Destekleyici eğilimli örgütsel kültür ile davranışsal örgütsel değişim arasında orta, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı korelasyon vardır ($r = 0,515$). *Dolayısıyla, H2, H2a, H2b ve H2c hipotezleri doğrulanmıştır.*

Gelişme eğilimli örgütsel kültür ile örgütsel değişim arasında orta düzeyde, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı korelasyon vardır ($r = 0,556$). Gelişme eğilimli örgütsel kültür ile bilişsel örgütsel değişim arasında orta düzeyde, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir korelasyon vardır ($r = 0,533$). Gelişme eğilimli örgütsel kültür ile duygusal örgütsel değişim arasında orta düzeyde, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı korelasyon vardır ($r = 0,570$). Gelişme eğilimli örgütsel kültür ile davranışsal örgütsel değişim arasında orta düzeyde, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı korelasyon vardır ($r = 0,516$). *Dolayısıyla, H3, H3a, H3b ve H3c hipotezleri doğrulanmıştır.*

Açıklayıcı eğilimli örgütsel kültür ile örgütsel değişim arasında orta düzeyde, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı korelasyon vardır ($r = 0,528$). Açıklayıcı eğilimli örgütsel kültür ile bilişsel örgütsel değişim arasında orta düzeyde, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı korelasyon vardır ($r = 0,502$). Açıklayıcı eğilimli örgütsel kültür ile duygusal örgütsel değişim arasında orta düzeyde, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı

korelasyon vardır ($r = 0,579$). Açıklayıcı eğilimli örgütsel kültür ile davranışsal örgütsel değişim arasında orta düzeyde, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı korelasyon vardır ($r = 0,461$). *Dolayısıyla, H4, H4a, H4b ve H4c hipotezleri doğrulanmıştır.*

5. Sonuç, Öneriler ve Tartışma

Bu araştırmada, çalışanların örgüt kültürü algıları ile örgütsel değişim düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma, Bursa'da bulunan sanayi sektörüne ait bir işletmenin 87 çalışanından elde edilen verilerle değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular kapsamında örgüt kültürü ile örgütsel değişim arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu ve örgüt kültürü ile örgüt kültürünün alt boyutlarından destekleyici eğilimli örgütsel kültür, gelişme eğilimli örgütsel kültür ve açıklayıcı eğilimli örgütsel kültür ile örgütsel değişim ve örgütsel değişimin alt boyutlarından bilişsel örgütsel değişim, duygusal örgütsel değişim ve davranışsal örgütsel değişim arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda geliştirilen *H1, H1a, H1b, H1c, H2, H2a, H2b, H2c, H3, H3a, H3b, H3c, H4, H4a, H4b, H4c* hipotezleri desteklenmiştir. Elde edilen bulgular literatürdeki çalışmalar (Al-Ali vd., 2017; Chiloane-Tsoka, 2013; Kandemir, 2020; Naveed vd., 2016; Rashid vd., 2004; Seren, 2005) ile benzerlik göstermektedir. Üretim işletmelerine yönelik Rashid ve arkadaşlarının (2004) araştırma bulguları farklı örgüt kültürlerinin örgütsel değişime yönelik farklı tutum kabul düzeylerine sahip olduğunu gösterirken, Chiloane-Tsoka (2013) banka çalışanlarıyla gerçekleştirdiği çalışmada örgüt kültürü ile örgütsel değişim arasında bir ilişki olduğunu ancak, yaklaşık oranlarla dört ayrı kültürün (hiyerarşik, pazar, adhokrazi, klan) aynı anda kurumda benimsendiğini ve örgüt kültürü türlerinin hepsinin örgütsel değişime karşı olumlu bir algıya sahip olduklarını tespit etmiştir. Naveed ve arkadaşlarının (2016) banka çalışanlarıyla gerçekleştirdikleri araştırmaları ile Bozkurt'un (2014) otel ve fabrika çalışanlarıyla iki farklı sektörü elde aldığı çalışması da benzer niteliktedir. Ayrıca, kamu kurumlarında değişim odaklı liderin planlı değişime doğrudan ve acil değişime dolaylı etkisini tespit eden Al-Ali ve arkadaşlarının (2017) çalışması ile Kandemir'in (2020) de kamu personeliyle gerçekleştirdiği çalışmasındaki örgütsel kültür ve örgütsel değişim arasındaki ilişkiye yönelik bulguları benzerlik göstermektedir. Bahsedilen araştırmaların yapıldığı sektörler ve örneklemeler farklı dahi olsa, araştırmamızda elde bulgular alanyazındaki bu araştırmaların bulgularını destekler niteliktedir. Fakat farklı bir araştırma yürüten Olafsen ve arkadaşları (2021), kamu kurumlarında gerçekleştirdikleri çalışmayla gelişme eğilimli ve destekleyici eğilimli örgüt kültürlerinin örgütsel değişim türleri ile ilişkisi olmadığını tespit etmişlerdir.

Küresel rekabet ortamında, işletmelerin verimliliklerinin artırılması ve faaliyetlerine devam edebilmeleri için organizasyonlarda yapılandırma değişiklikleri, teknolojik ilerlemeler gibi gelişen koşullara göre değişime uğramaları kaçınılmazdır. Örgütsel değişim sürecinin yönetilmesi güçtür. İyi yönetilemeyen bir değişim sürecinin dirençle karşılaşacağı kaçınılmazdır. Sağlıklı bir örgütsel değişimin gerçekleşmesi ve direncin önlenmesi; zamanında, yerinde, koşullara uygun tedbirlerle her aşaması planlı olarak yapılmalıdır. Gerçekleşmesi planlanan örgütsel değişimde organizasyon ve yönetim bileşenlerinin de yeniden yapılandırılması, kültürde, bireylerde ve gelişen teknolojiye yönelik değişikliklerin yapılmasının gerekliliği de göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda, örgüt kültürü; organizasyonlarda değişimin başarılı bir şekilde uygulanmasında gücü yadsınamaz bir gerçekliktir. Örgütsel değişimin gerçekleşmesi ve direncin önlenmesinde örgüt kültürü bir köprü işlevi görür. Örgüt kültürünün öneminin anlaşılması ve keşfedilmesi, etkili ve başarılı bir örgütsel değişime yol açacaktır.

Örgütsel değişimin gerçekleştirilmesinde, direnci önlemek hususunda liderlerin/yöneticilerin üzerine çok büyük sorumluluklar düşmektedir. Güçlü bir örgüt kültürü yardımı ve iyi yönetim uygulamaları sergilenerek çalışanların değişime hazır hale getirilmesi başarıyı sağlayacaktır. Güçlü örgüt kültürü ile örgütüne, liderlerine/yöneticilerine inanan ve güvenen işgörenler, örgütsel değişimin olması gereken bir zorunluluk olduğu bilinciyle değişime direnç göstermeyecekler ve hatta değişim sürecine destek olacaklardır. Aksi durumda değişime karşı direnç kaçınılmaz olarak gerçekleşecektir. Bu durum çalışanların motivasyon ve verimlilik düşüşünü de yaşamalarıyla örgütlerine zarar verecek ve örgütün zamanla yok olmasına sebep olabilecektir.

Örgüt kültürünün güçlenmesi ve değişime karşı muhtemel direncin önlenmesi için dikkate alınacak öneriler: -Örgüt çalışanlarına değişim süreci şeffaf bir biçimde anlatılmalıdır. -Değişimin faydalarının

bilincine varılması için gerekli eğitimler verilmelidir. -Çalışanların değişim sürecine etkin katılımı sağlanmalıdır. -Sürece aktif katılan çalışanların, ekonomik ve sosyal yönden de doyurulması önemlidir. -Çalışanlara değerli oldukları hissettirilmelidir. Böylece örgüt kültürünün güçlenmesiyle de örgütsel değişim, çalışanlar üzerindeki psikolojik etkisiyle ortaya çıkıp moral ve motivasyonlarını yükselterek, verimliliklerini de artıracaktır.

Araştırmanın zaman ve maliyet kısıtları nedenleriyle Bursa ilinde sanayi sektöründeki sadece bir işletmenin dahil edilmesi çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Sonuçlar işletme için geçerlidir ancak genelleştirilememektedir. Ayrıca araştırma; kesitsel niteliğe sahip olmasından dolayı belirli bir zaman dilimini yansıtmaktadır. Gelecek araştırmalar için; konunun boylamsal uygulamalarla ele alınması, farklı sektörlerde ve daha büyük evren ve örneklemelerde uygulanması önerilmektedir.

5. Extended Abstract

It is important to ensure the continuity of organizations and to survive in an organizational competitive environment. Measures taken and changes made in order for organizations to develop and survive can be defined as organizational change. Organizational culture is a variable, useful and intangible value that unites the organization and individuals, as individuals in the organization adopt and develop the existing culture, in the continuity and progress of the organization. In the internal and external environment changes of the organizations, it is necessary to reach the result by maturing the conditions in place and on time in accordance with the organizational structure. In every organizational structure, resistance to change occurs due to habits and similar reasons. This situation of resistance to change should be analyzed and managed very well. The resistance to change in organizational changes is directly related to the strong or weak organizational culture. Employees in organizations with a strong organizational culture, with the trust they have in their managers, know that the necessary change is necessary for the future, profitability, survival of the enterprise and its transfer to the future and future generations. In organizations where organizational culture is weak, resistance to change may prevent organizational change and development, as well as cause the enterprise to disappear in a certain time period. The aim of this study is to determine the relationship between the organizational culture perceived by the employees and the organizational change levels. The study is a quantitative research and survey method and questioning technique were used as data collection method and technique. The questionnaire form created in this direction consists of three main parts and a total of 48 statements. In the first part of the questionnaire, there are expressions about demographic characteristics, while in the second part, there is the "Organizational Culture" scale consisting of 24 expressions and six dimensions, which was developed by Danışman & Ozgen, 2003 and modified by Sesen, 2010. In the third part of the questionnaire, there is the "Perception of Organizational Change" scale consisting of 18 expressions and three dimensions, developed by Dunham-Presenter et al., 1989 and adapted into Turkish by Bingul, 2006. The data collection tools prepared for the research were sent online to the industrial sector enterprise in Bursa and answered. A questionnaire study was applied to 87 people randomly selected among 103 employees working in the enterprise, the number of questionnaires that could be used in the statistical analysis as a result of the feedbacks was determined as 87 and the results were analyzed with the SPSS 23.0 program. The hypotheses developed in accordance with the purpose of the research state that there is a statistically significant and positive relationship between the organizational culture perceptions of the employees and their organizational change levels. At the same time, there is a statistically significant and positive relationship between organizational culture and sub-dimensions of organizational culture, supportive-oriented organizational culture, development-oriented organizational culture and openness-oriented organizational culture, organizational change and cognitive organizational change, emotional organizational change and behavioral organizational change. In the study, frequency analysis, means and standard deviation data, reliability analysis and correlation analysis were performed. Within the scope of the findings obtained from the research, it was found that there is a statistically significant and positive relationship between organizational culture and organizational change, and that organizational culture and organizational culture sub-dimensions, supportive-oriented organizational culture, development-oriented organizational culture and explanatory-oriented organizational culture and organizational change and

organizational change are sub-dimensions. It has been determined that there is a statistically significant and positive relationship between cognitive organizational change, emotional organizational change and behavioral organizational change. With this result, suggestions to be taken into account in order to strengthen the organizational culture and prevent possible resistance to change can be listed: The change process should be explained to the employees of the organization in a transparent way. Necessary trainings should be given in order to be aware of the benefits of change. Effective participation of employees in the change process should be ensured. It is important that the employees who actively participate in the process are also fed economically and socially. Employees should be made to feel valued. Thus, with the strengthening of the organizational culture, organizational change will emerge psychologically for the employees and increase their morale, motivation and productivity. The limitation of the study is the inclusion of a single enterprise belonging to the industrial sector in Bursa in the universe of the research. The results are valid for the enterprise but cannot be generalized. In addition, the research reflects a certain time period due to its cross-sectional nature. For future research, it is recommended that the subject be handled with longitudinal applications and applied in different sectors and larger populations and samples.

Keywords: Organizational Culture, Organizational Change, Resistance to Change.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Rıfat İRAZ %50/ Melek Sermin EFEOĞLU %50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Rıfat İRAZ %50/ Melek Sermin EFEOĞLU %50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Agarwal, N., Bansal, R., & Fulzele, R. (2020). Review on Organizational Culture. *Journal of Critical Reviews*, 7(10), 1175-1179.
- Al-Ali, A. A., Singh, S. K., Al-Nahyan, M., & Sohal, A. S. (2017). Change Management through Leadership: the Mediating Role of Organizational Culture. *International Journal of Organizational Analysis*, 25(4), 723-739.
- Barnett, W. P., & Carroll, G. R. (1995). Modeling Internal Organizational Change. *Annual Review of Sociology*, 21, 217-236.
- Baş, T. (2013). *Anket. Seçkin*.
- Bendor-Samuel, P. (2004). Change Management Tools Key to Winning Internal Acceptance: Implementing Offshore Strategies. *Outsourcing Journal*, 28-53.
- Bingül, B. (2006). *Study to Investigate the Relationship Between Crises and Openness to Change in Organizations* [Marmara Üniversitesi]. İstanbul.
- Bozkurt, B. (2014). *Örgütsel Değişim Sürecine Örgüt Kültürünün Etkisi ve Bir Araştırma* [Afyon Kocatepe Üniversitesi]. Afyonkarahisar.
- Carlström, E. D., & Ekman, I. (2012). Organisational Culture and Change: Implementing Person-Centred Care. *Journal of Health Organization and Management*, 26(2), 175-191.
- Chiloane-Tsoka, E. (2013). The Influence of Corporate Culture on Organisational Change of First National Bank of Namibia. *International Journal of Business and Economic Development*, 1(3), 15-24.
- Choi, M. (2011). Employees' Attitudes Toward Organizational Change. A Literature Review. *Human Resource Management*, 50(4), 479-500.
- Çetin, F., Hazır, K., & Basım, H. N. (2013). Destekleyici Örgüt Kültürü ile Örgütsel Psikolojik Sermaye Etkileşimi: Kontrol Odasının Aracılık Rolü. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 31-52.
- Çetin, F., Şeşen, H., & Basım, N. (2012). Örgüt Kültürünün Rol Ötesi Olumlu Davranışlara Olan Etkisi: Örgütsel Bağlılığın Aracı Değişken Rolü. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(2), 197-211.
- Danışman, A., & Özgen, H. (2003). Örgüt Kültürü Çalışmalarında Yöntem Tartışması: Niteliksel-Niceliksel Yöntem İkileminde Niceliksel Ölçümler ve Bir Ölçek Önerisi. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 91-124.
- Dark, F., Whiteford, H., Ashkanasy, N. M., & al., e. (2017). The Impact of Organisational Change and Fiscal Restraint on Organisational Culture. *International Journal of Mental Health Systems*, 11(11), 1-7.
- Dunham-Presenter, R. B., Grube, J. A., Gardner, D. G., Cummings, L. L., & Pierce, L. (1989). *The Development of an Attitude toward Change Instrument* Annual Academy of Management Conference Madison.
- Ehrhart, M., Schneider, B., & Macey, W. (2014). *Organizational Climate and Culture: An Introduction to Theory, Research, and Practice*. Routledge.
- Erdil, O., & Keskin, H. (2004). Örgütsel Değişim Sürecinin Özellikleri, Enformasyon Sisteminin Etkinliği, İş Değişimlerini Uygulama Etkinliği, Rekabet Stratejileri ve İşletme Performansı Arasındaki İlişkiler. *Yönetim Dergisi: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü*, 15(47), 3-14.
- Eren, E. (2020). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. Beta.
- Furxhi, G. (2021). Employee's Resistance and Organizational Change Factors. *European Journal of Business and Management Research*, 6(2), 30-32.
- Güney, S. (2020). *Yönetim ve Organizasyon El Kitabı*. Nobel Yayıncılık.
- Hitt, M., Hitt, M. A., Black, S., & Porter, L. W. (2009). *Management*. Pearson Prentice Hall.
- Hofstede, G., Neuijen, B., Ohayv, D. D., & Sanders, G. (1990). Measuring Organizational Cultures: A Qualitative and Quantitative Study Across Twenty Cases. *Administrative Science Quarterly*, 35(2), 286-316.
- İlhan, A. (2017). Örgütlerde Değişim Yönetimi ve Değişime Karşı Direncin Üstesinden Gelmek İçin Geliştirilen Stratejiler. *Social Sciences Studies Journal*, 3(6), 1117-1129.
- İraz, R. (2000). Örgütsel Değişim ve Çevresel Belirsizliği Yönetmede Kullanılan Stratejiler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(4), 155-164.
- İraz, R., & Altunışık, İ. (2016). Örgüt İçi Faktörlerin Yenilik ve Yaratıcılık Performansına Etkisi: Hizmet Sektöründe Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 11, 114-132.

- İraz, R., Fındık, M., & Eryeşil, K. (2012, 10-12 Mayıs). Algılanan Örgütsel Destek ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Selçuk Üniversitesi Örneği. 11. Ulusal İşletmecilik Kongresi. Konya.
- İraz, R., & Şimşek, G. (2004). Örgütsel Değişimin Gerçekleştirilmesinde Liderliğin Rolü: Transformasyonel Liderlik İncelemesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(7), 99-117.
- Kandemir, H. (2020). Toplumsal Kültürün Örgüt Kültürü Aracılığı ile Örgütsel Değişim Tutumları Üzerine Etkisi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(1), 18-36.
- Karabal, C. (2018). Değişime Direnç, Örgütsel Hafıza ve Vazgeçme Arasındaki İlişkiler. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 6-24.
- Karasoy, H. A. (2019). Örgütsel Bağlılık. İçinde A. Bedük (Ed.), *Örgüt Psikolojisi Yeni Yaklaşımlar-Güncel Konular* (4. Baskı, s. 49-68). Atlas Akademi.
- Koçel, T. (2014). *İşletme Yöneticiliği*. Beta.
- Kovancı, M., İnandı, Y., & Fakiroğlu, M. (2020). Öğretmenlerin Okul Kültürü Algıları İle Örgütsel Bağlılıkları ve Değişime Gösterdikleri Direnç Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 296-307.
- Kyurova, A. (2021). Leading Through Change Can Happen Effectively Only if a Full Understanding and Appreciation of Organizational Culture is Progressively Developed. *Revista Inclusiones*, 8(Özel Sayı), 384-396.
- Lawrence, P. R. (2009). How to Deal with Resistance to Change. *Harvard Business Review*, 47(1), 49-57.
- Levasseur, R. (2001). People Skills: Change Management Tools-Lewin's Change Model. *Interfaces*, 31(4), 71-73.
- Lewin, K. (1947). Group Decision and Social Change. *Readings in Social Psychology*, 6, 39-44.
- Ling, Y., López-Fernández, M. C., Serrano-Bedia, A. M., & Kellermanns, F. W. (2020). Organizational Culture and Entrepreneurial Orientation: Examination Through a New Conceptualization Lens. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 16, 709-737.
- Mabin, V. J., Forgeson, S., & Green, L. (2001). Harnessing Resistance: Using The Theory of Constraints to Assist Change Management. *Journal of European Industrial Training*, 25(2/3/4), 168-191.
- Marques, J. F. (2007). Unlearning: The Hardest Lesson of All. *Performance Improvement*, 46(1), 5-6.
- Martin, J. (2013, 10-13 April). Organizational Culture and Organizational Change: How Shared Values, Rituals, and Sagas Can Facilitate Change in an Academic Library. ACRL, Indianapolis, IN.
- Merrell, P., & Watson, T. (2012). Effective Change Management: The Simple Truth. *Management Services, Summer*, 20-23.
- Muijen, J. J. V. (1998). Organizational Culture. In P. J. D. Drenth, H. Thierry, & C. J. Wolff (Eds.), *Handbook of Work and Organizational Psychology* (s. 113-131). Psychology Press.
- Musselwhite, C. W., & Plouffe, T. (2011). *Influence Style Indicator*. Discovery Learning Press.
- Naveed, T. R., Jantan, A. H. B., & Ahmad, N. (2016). Organizational Culture and Organizational Change in Pakistani Commercial Banks. *International Journal of Research in Business Studies and Management*, 3(8), 15-18.
- Olafsen, A. H., Nilsen, E. R., Smedsrud, S., & Kamaric, D. (2021). Sustainable Development Through Commitment to Organizational Change: The Implications of Organizational Culture and Individual Readiness for Change. *Journal of Workplace Learning*, 33(3), 180-196.
- Oreg, S. (2006). Personality, Context and Resist to Organizational Change. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 15(1), 73-101.
- Özalp, U., & Çetin, M. (2021). Meslek Liselerinde Çalışan Öğretmenlerin Örgüt Kültürü Ve Değişime İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *Kabramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 131-157.
- Özençel, E. (2007). *Örgütsel Değişimin ve Değişime Direnme Olgusunun Algılanması Üzerine Bir Araştırma (Selçuk Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu Örneği)* [Selçuk Üniversitesi]. Konya.
- Özgülüş, B., Sevim, Ş., & Urgan, S. (2020). Organizasyonlarda Görülen Değişime Direnç, Yabancılaşma ve Değersizlik Hissi: Bir Kamu Hastanesinde Araştırma. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 15-24.
- Palmer, I., Dunford, R., & Akin, G. (2017). *Managing Organizational Change*. McGraw-Hill.

- Pearce, J. A., & Robinson, R. B. (1989). *Management*. McGraw-Hill.
- Pettigrew, A. M. (1979). On Studying Organizational Cultures. *Administrative Science Quarterly*, 24(4), 570-581.
- Piderit, S. K. (2000). Rethinking Resistance and Recognizing Ambivalence: A Multidimensional View of Attitudes Toward an Organizational Change. *Academy of Management Review*, 25(4), 783-794.
- Polat, E. (2003). *Örgütsel Değişim ve Örgütsel Değişimde Kültürün Yeri* [Yıldız Teknik Üniversitesi]. İstanbul.
- Rashid, Z. A., Sambasivan, M., & Abdul-Rahman, A. (2004). The Influence of Organizational Culture on Attitudes Toward Organizational Change. *Leadership & Organization Development Journal*, 25(2), 161-179.
- Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2017). *Organizational Behavior*. Pearson Education Limited.
- Schein, E. H. (1988). *Organizational Culture* (Publication Number 2088-88) [Sloan School Management].
- Schein, E. H. (2010). *Organizational Culture and Leadership*. Jossey-Bass.
- Schulz-Knappe, C., Koch, T., & Beckert, J. (2019). The Importance of Communicating Change: Identifying Predictors for Support and Resistance toward Organizational Change Processes. *Corporate Communications: An International Journal*, 24(4), 670-685.
- Seren, Ş. (2005). *Değişime Karşı Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Kalite Belgesi Alan Hastanelerde Değişim ile Örgüt Kültürü Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* [İstanbul Üniversitesi]. İstanbul.
- Sucu, Y. (2000). *Yönetim Kavramlar Kuramlar ve Süreçler*. AİBÜ Basımevi.
- Szebel, A. (2015). *Veränderungskompetenz von Mitarbeitern. Eine empirische Untersuchung zur differentiellen Konstrukterschließung der individuellen Veränderungskompetenz von Mitarbeitern unter besonderer Berücksichtigung des Einflusses dispositionaler Persönlichkeitsfaktoren* [Universität zu Köln].
- Şeşen, H. (2010). *Öncülleri ve Sonuçları ile Örgüt İçi Girişimcilik: Türk Savunma Sanayinde Bir Araştırma* [Kara Harp Okulu]. Ankara.
- Şimşek, M. Ş., Çelik, A., & Akgemci, T. (2019). *Davranış Bilimleri*. Eğitim Yayınevi.
- Şimşek, M. Ş., & İraz, R. (1999). Bilişim Teknolojilerinin Örgütsel Dönüşüm Üzerindeki Etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 37-51.
- Tunçer, P. (2013). Değişim Yönetimi Sürecinde Değişime Direnme. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 32(1), 373-406.
- Uyguç, N. (2019). *Etkili Değişim Yönetimi*. Nobel Yayıncılık.
- Yener, S. (2021). Düzenleyici Odakların Değişime Direnç Üzerindeki Etkisinde Örgütsel İletişimin Aracı Rolü. *UIİİD-IJEAS*, 30, 197-210.
- Yeşil, A. (2018). Örgütlerde Değişimin Önemi ve Değişim Yönetimi Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(5), 307-323.
- Zerenler, M. (2019). Örgütsel Sessizlik. İçinde A. Bedük (Ed.), *Örgüt Psikolojisi Yeni Yaklaşımlar-Güncel Konular* (4. Baskı, s. 159-183). Atlas Akademi.

Sosyalist Arnavutluk Döneminde Sanatın Siyasal İşlevleri

Ledjo ZENELİ*

ÖZ

1945-1992 yıllarını kapsayan Sosyalist Arnavutluk dönemi üzerinde bir çok araştırma yapılmıştır. Bu dönemde sanatla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında genelde sanatın kurumsallaşması ve devlet tarafından nasıl algılandığı üzerinde durulmuştur. Sanatsal bir alan olan şarkıların rejimi meşrulaştırma işlevine ilişkin araştırmalar ise bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada öncelikle sanat ve siyaset ilişkisine sosyolojik bir değerlendirme yapılarak başlanmıştır. Sonra o dönemde yapılan on bir tane şarkı üzerinde nitel araştırma yöntemi kapsamında içerik analizi uygulanmış olup bu işlevin niteliği ve boyutları tespit edilmiştir. Bulgulara göre *siyasal iktidarın meşrulaştırılması, siyasal liderin karizmasının meşrulaştırılması ve dış politikada alınan kararların meşrulaştırılması* olarak ortaya çıkan üç işlevin incelenen şarkılarda yoğun olarak bulunduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca bulgular ışığında bakıldığında resmi ideolojinin savunduğu “sanat toplum için” anlayışı çok spekülative olması nedeniyle reddedilmiş ve bunun yerinde “sanat parti için” anlayışın daha gerçekçi olduğu öne sürülmüştür. Sonuç kısmında ise çalışmanın özgün özellikleri ileri sürülerek buna benzer konularda yapılabilecek diğer araştırmalara katkısı tartışılmıştır. En son bölümde ise İngilizce dilinde geniş özet bölümü verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyalist Arnavutluk, Sanat, Siyasal İktidar, Dış Politika, Karizma, Sanat Parti İçin.

Political Functions of Art in the Period of Socialist Albania

ABSTRACT

There are many studies on Socialist Albania that cover the years 1945-1992. Studies of art in this period have focused on the institutionalization of art and how it was perceived by the state. However there are no studies about the function of songs to legitimize the regime. Therefore, in this study, firstly was started by making a sociological interpretation of relationship between art and politics. Then, by giving the artistic context of regime about was conducted a content analyze on eleven songs produced in that period and the nature with dimensions of this function was also determined. According to the findings, it was revealed that three functions emerged as *legitimization of political power, legitimization of the charisma of the political leader and legitimization of the decisions taken in foreign policy* were strongly present in the examined songs. It was also argued that the perspective “art for party” is more realistic than the “art for society” which has been a widely supported perspective by the regime. In the result part was discussed about contributions of this study. There is also an English extended abstract part in the end.

Keywords: Socialist Albania, Art, Political Power, Foreign Policy, Charisma, Art For party.

1. Giriş

1912 yılında Osmanlı’dan bağımsızlığını ilan edip ulus bir devlet olarak sahneye çıkan Arnavutluk 1939 yılında İtalya tarafından işgal edilir. Bu dönem içerisinde komünist fikirlerden ilham alan bazı gruplar birleşerek faşist güçlere karşı savaşmaya başlarlar. Bu gruplar ise 1945 yılında İtalya’nın iflasından sonra alternatif bir iktidar temsilcisi olarak karşılarında duran ve komünist fikirler içermeyen diğer grupları yenerek ülkenin yönetimini ele geçirirler. Bu şekilde tek partili bir siyasal yapı inşa ederler (Duka, 2007, s. 206 - 230). Zamanla sıkı bir diktatörlük biçimine dönüşen devlet, Marksizm – Leninizm ilkeleri doğrultusunda, ilerleme amacıyla toplumdaki her unsuru kontrol etmeyi kendine görev edinir. Özel mülkiyetin ortadan kaldırılması, kooperatiflerin oluşturulması, dinlerin tamamen yasaklanması, ulusal kimliğin devleti yöneten parti ve liderle özdeşleştirilmesi, eğitimin de bir siyasi propaganda aracı haline dönüşmesi gibi yeni hayatı ve yeni insanı “yaratmaya” yönelik birçok reform alınır ve uygulatılmaya çalışılır. Bu reformlar kapsamında yer alan ve bu makalenin temel iddiasını oluşturan bileşenlerden bir tanesi de sanatın bir propaganda aracı olarak kullanılmaya başlanmasıdır.

Dönemin siyasi iktidarın propagandasını yapmaya zorlanan sanat çok önemli siyasal işlevler yerine getirmiştir. Bu işlevlerin en önemlisi ise bir meşrulaştırma aracı olmasıdır. Bu bağlamda *siyasal iktidarın*,

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, zeneli294@gmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 30.12.2022; Makalenin Kabul Tarihi: 02.05.2023

Citation/Atf: Zeneli, L. (2023). Sosyalist Arnavutluk döneminde sanatın siyasal işlevleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 54-66. <https://doi.org/10.52642/susbed.1227047>

siyasal liderin karizmasının ve dış politikada alınan kararların sanat aracılığıyla meşrulaştırılıp meşrulaştırılmadığı bu çalışmanın temel sorularını oluşturmaktadır. Dolayısıyla makalenin temel amacı, ifade edilen üç siyasal işlevin sanat eserlerinde nasıl yansıdığını göstermektir. Bu amacı gerçekleştirmek için sosyalist dönem boyunca yapılmış marş niteliğinde olan on bir tane şarkı üzerinde nitel araştırma yöntemi kapsamında içerik analizi uygulanmıştır. Şarkıların içeriklerinden amaçlarla ilgili olan belli sözlere atıfta bulunarak söz konusu işlevlerle olan bağlantısı gösterilmiştir. Yapılan araştırmadan sonra bu işlevlerin incelenen şarkılar içerisinde yoğun olarak bulunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte sanatın bir meşrulaştırma aracı olarak işlev görmesinin “sanat toplum için” anlayışından çok, “sanat parti için” anlayışını desteklediği tespit edilmiştir. Buna göre “sanat toplum için” anlayışı rejimin resmi söylemi tarafından ileri sürülse de bu dönemin gerçekliği hakkında zengin bilgiler sunan bu şarkılara bakıldığında söz konusu yönergenin çok spekülatif olduğu görülmektedir. Dolayısıyla parti, lider ve ideolojiyi sürekli vurgulayan bu şarkıların amaçlarının da “sanat parti için” anlayışına dayanan kavramsal tutumunu desteklemek olduğunun kanaatine varılmıştır.

Arnavutluk'ta sosyalist rejimin sanatı nasıl değerlendirdiği konusunda birçok çalışma bulunsa da Türkiye'de böyle bir çalışma henüz bulunmamaktadır. Arnavutluk'ta var olan çalışmalar da genelde teorik düzeydedir ve yukarıda söz edilen işlevlerin sanat eserleri üzerinde sistematik olarak nasıl yansıdığını açıklayan ampirik çalışmalar bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu makalenin özgünlüğü ve önemi literatüre bu yönde hem bilgi eklenmesi hem de bu rejimin sanatsal gerçekliğine ilişkin yeni bir bakış açısı geliştirmesi bakımından net bir şekilde görülmektedir.

Çalışmanın genel yapısına bakılacak olursa öncelikle araştırmacının kapsamı, amacı ve bulguları ileri sürülerek genel bir bağlam yansıtmak amacıyla özet ve sonra giriş kısmı verilmiştir. Sonra teorik alan konulmuştur. Teorik alan iki başlıktan oluşmaktadır. Birinci kısımda makalenin temel amacının ışığında sosyolojik perspektif açısından sanat ve siyaset ilişkisine odaklanırken, ikinci kısımda bu çerçevede Sosyalist Arnavutluk dönemindeki sanat anlayışına yönelik yapılan araştırmalar doğrultusunda sanatın devlet tarafından nasıl algılandığına odaklanılmıştır. Daha sonra toplanılan verilerin analizi yapılarak bulgular kısmı verilmiştir. Bundan sonra sonuçların tartışıldığı ve çalışmanın katkısının verildiği sonuç bölümü bulunmaktadır. Ayrıca bu çalışmanın genel çerçevesini yansıtacak şekilde İngilizce dilinde geniş özet kısmı da eklenmiştir. En son olarak da kaynaklar listesi verilmiştir.

2. Sosyolojik Perspektif Açısından Sanat ve Siyaset Arasındaki Etkileşim

“Günlük rutinlerin içine iyice daldığımızda, olup bitenlerin anlamı üzerinde pek durup düşünmeyiz; hatta özel deneyimimizi başkalarının başına gelenlerle karşılaştırmaya, bireysel olandaki sosyal olanı, tikel olandaki genel olanı görmeye fırsatımız hiç olmaz [...]” (Bauman, 2013, s. 19)

Belki de sosyolojik perspektifin en doğru ve kapsayıcı tanımı budur. Bauman'ın bu paragrafta belirttiğinin doğrultusunda sosyolojik imgelem bireysel olandaki sosyal olanı ve tikel olandaki genel olanı görmemize yardımcı olur. Sanat, toplumdaki birçok olgu gibi toplumsal şartlardan sürekli etkilenmektedir. Dolayısıyla toplumdan tamamen bağımsız bir şekilde sanat yapmak mümkün değildir. Toplumdaki değerler, normlar, güç ilişkileri, ekonomik durum ve genel olarak kültür, sanatın içeriğini etkileyebilmektedir. Buna göre sanat, toplumdaki diğer unsurlarla etkileşim içerisinde olması bakımından sosyolojik bir olgudur. Sanatın etkileşim içerisinde olduğu toplumun önemli kurumlarından biri de siyasettir. Bauman'ın yukarıda ifade edilen açıklamasının kapsamında değerlendirilecek olursa sosyolojik olarak sanat ve siyaset arasındaki ilişkisine bakmak aslında birinin diğerindeki genel etkisine odaklanmak demektir. Mesela sanatçının özgür demokratik toplumlarda yaptığı ve görünüşte özgün ve tikel gözükken belli bir sanatsal eserde dönemin siyasal ideolojisini görmek mümkündür. Bundan dolayı sanat ve siyaset arasındaki etkileşimin anlaşılması böyle bir bakış açısıyla ele alınmalıdır.

Siyaset, toplumdaki düzeni sağlamaya yönelik bir kurumdur. Ama devlet ile özdeş değildir. Devlet daha çok modern döneme özgü siyasal bir organizasyondur (Aydın, 2013, s. 183-185). Bu çalışmada ise makalenin amacı gereği nedeniyle siyaset kurumunun önemli bileşenlerden biri olan elitin siyasal gücü üzerine odaklanılmıştır. Sosyolojik olarak değerlendirildiğinde siyasetin toplumsal düzeni korumaya veya onu yönetmeye çalışırken sadece polis, hukuk, seçimler sistemi gibi alt kurumlarını kullanmamaktadır. Bununla birlikte, tarih boyunca insanlar için çok önemli bir unsur olagelmış olan sanatı da kullanabilmektedir. Sanat,

siyaseti bir şekilde çekebilmektedir. Çünkü sanatsal eserlerin toplumsal yaşamı değiştirmeye yönelik oldukça büyük bir etkisi vardır.

“*Sanat ve siyaset kavramlarının ilişkisi, sanatın gücünün toplumsal işlevle kullanımının sergilendiği bir çerçevedir*” (Gezer, 2017, s. 3091). Buna göre sanatın toplumsal bir işlev yerine getirdiği durumlarda siyaset ile ilişkili olduğu anlamına gelmektedir. Çünkü siyasetin en önemli bileşenlerden biri olan siyasal gücün uygulanması, toplumsal işlevlerin yerine getirilmesinde sık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda sanatsal bir eserin etkileme gücüne bağlı olarak gerçekleştirdiği siyasi nitelikteki toplumsal işlevlerden kaynaklı koşullar içerisinde, siyasal gücün bulunduğu ileri sürmek yerinde olacaktır. Sanatın sadece siyasal bir ideolojiyi meşrulaştırdığı durumlarda değil, siyasal izlerin açık bir şekilde sergilenmediği sanatsal eserlerde bile siyasetin izlerini bulmak mümkündür. Bu durumun özellikle günümüz dünyası için geçerli olduğu söylenebilir.

Modern düşünceyle birlikte her ne kadar siyasetin sanattan bağımsız olabileceği ve olması gerektiği vurgulanmışsa da böyle bir söylem artık geçerliliğini kaybetmiş görünmektedir (Yılmaz, 2014). Günümüzde, sanatçının daha özgür olması nedeniyle, sanatın siyasetten tamamen kopuk olduğu bir izlenim oluşmuşsa da, aslında hem sanat eserlerinde belli siyasi görüşlerin yansımaları olarak hem de sanatçının siyasi aktörlerle çatışması anlamında gibi birçok etkileşim formlarında bu ilişkinin belirginleştiği göze çarpmaktadır. Bunun yanında siyasetin sanatı kullanması en somut olarak toplumu bir bütün olarak yenilemek gibi amaçların hayata geçirilmesi süreçlerinde görülmektedir. Ancak yöneten sınıfın bunu yapabilmesi için kendi hegemonik üstünlüğünü korumak zorundadır. Dolayısıyla bu bakımdan sanatın en görünür siyasal işlevi bu amacın gerçekleşmesine dayandırılabilir. Mesela sosyalist rejimlerde bu durum çok net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Sonraki bölümlerde de görüleceği gibi Sosyalist Arnautluk döneminde, sanat tam anlamıyla siyaseti meşrulaştıran bir araç olarak kullanılmıştır.

2.1. Sosyalist Arnautluğun Sanat Anlayışı

Bardhoshi'ye göre (2010) Arnaut devletinin toplumu bir bütün olarak değiştirmek amacıyla uygulamaya çalıştığı modern projeler üç dönem şeklinde ayrılabilir: 1. Oksidentalizm politikaları (yaklaşık olarak 1920 – 1939); 2. Yeni sosyalist insanın yaratılması amacıyla ‘özgürleştirme’ politikaları (1944-1992) ve Avrupalılaştırma politikaları (1992 – günümüze kadar).

Bu çalışmada ele alınan ise II. Dünya Savaşı sonrasında kendisini hem teorik hem de pratik düzeyde Marksizm – Leninizm ilkeleri kapsamında inşa etmeye çalışan yeni sosyalist rejimin uygulamaya başlattığı toplumsal projelere tekabül eden dönemdir. Bu ilkelerin gereği olarak tek partili hayat kurumsallaşmaya başladı. “*Komünist egemenliğin gerçekliği yukarıdaki ve aşağıdaki aktörler arasında çoklu ilişkiler etkileşimi olarak ifade edilmektedir. Yukarıdaki aktörler, tamamen ulaşamazlarsa da, totaliter kontrolü hedeflerken, aşağıdaki aktörler kendi durum ve çıkarları doğrultusunda propagandaya ve yönergelere adaptasyonu hedeflemekteydiler...*” (İdrizi, 2014, s.70). Bu bağlamda değerlendirildiğinde yukarıdaki aktörlerin kontrolü sağlamak için kullandıkları en önemli yöntem gözetim uygulamalarıdır. Bununla ilişkili olarak, mesela, Anthony Giddens’in (2013, s. 59-61), modernitenin en önemli kurumsal boyutlardan biri olarak gördüğü gözetim mekanizması genel olarak modern devletlerin ve özel olarak totaliter rejimlerin toplumsal kontrolü elde etmek için kullandıkları en önemli araçlardan biri haline gelmiştir. Bu bağlamda Sosyalist Arnautluk’taki devletin bütün kurumları tek parti tarafından ele geçirildikten sonra, sıkı gözetim mekanizmasının yardımıyla sosyal, kültürel, ekonomik gibi toplumun tüm boyutları kontrollü bir şekilde yaklaşık 45 yıl boyunca devrimci bir toplumsal değişim sürecine tabi tutuldular. Sıkı gözetim mekanizmalarının yardımıyla bu devrimci nitelikteki toplumsal değişimi gerçekleştirmek için kullanılan en önemli araçlardan biri de sanatın olduğu vurgulanmaktadır. Dönemin liderine göre sanat tamamen sanatçının elinde bırakılmamalıydı. Sosyalist hükümet için sanatçının özgür bir şekilde hareket etmesi sosyalizmin ideolojik temelleri için bir tehdit unsuruydu. Dolayısıyla sanatçı, ideolojinin bir destekçisi ve onu canlandıran bir araçtan farklı bir role sahip olamazdı. Bu anlamda hem sanatçının kendisi hem de yaptığı iş gözetim mekanizmasının en önemli hedeflerden biri olduğu görülmektedir.

Sosyalist realizm propagandasının en temel amacı parti kültürünün pekiştirilip meşrulaştırılmasına hizmet etmektir. Bu, gazete yazılarında, meydanlarda, kitlesel faaliyetlerde, tiyatrolarda, dergilerde vb. alanlarda sürekli yansıtılmaktaydı. Geleneksel kültürün folklorik unsurları bile bu amaca hizmet etmek amacıyla

araçsallaştırılmıştı (İsufi, 2018). Bir bakımdan, dönemin koşulları içerisinde bakıldığında bu anlaşılır bir durumdur. Çünkü parti egemenliğinde olan devletin uygulayacağı devrimci reformların halk bünyesinde meşrulaştırılması için öncelikle toplumun kolektif bilincinde partinin olumlu bir imajı enjekte edilmeliydi. Sonuçta devletin bütün bileşenleri partiye bağlıydı ve alınan her karar partinin kararı ile alınmaktaydı. Bu anlamda parti sürekli kendisini meşrulaştırma ihtiyacını duymaktaydı. Mesela Sosyalist Arnavutluk'ta sıkça kullanılan “*Partinin dediğini halk yapar, halkın istediğini parti yapar*” sloganında görülebileceği gibi halk ve parti birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılayan anlamında karşılıklı destekli bir etkileşime indirgenmektedirler. Bu çerçevede partinin imajı birçok sanatsal eserde halk için çalışan ve onu arzulan son toplumsal aşaması olan komünizme götürecek nihai bir araç olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte, parti kültürünün yanında kişisel kült de rejimin en belirgin özelliklerden biriydi. Bir sonraki bölümde görüleceği gibi liderin kültü birçok sanatsal eserde pekiştirilmeye çalışılmıştır.

Sosyalist rejimin diğer önemli bir özelliği ise dünya – indirgemeci politikalarıydı. Rejimin uyguladığı politikalar temelde çoğulcu dünyaya karşı bir saldırı olarak da düşünülebilir. Çünkü rejimin görüşüne göre çoğulculuğu yok etmek - ki bu yok etme süreci sanatta da ortaya çıkar – nihai amacın tamamlanması için son derece önemlidir. Böylece Arnavut devleti toplumdaki bütün düşünsel ve maddesel gelişmelerin tek üreticisi ve yöneticisi konumuna geldi (Hankollari, 2021). Çoğulculuğa karşı savaş diğer alanlarda olduğu gibi sanat cephesinde de açıldı. Sanat tam anlamıyla ideolojik savaşın en önemli meydanı haline dönüştü. Dönemin ideolojik anlayışına karşı olan eserler kabul edilemezdi. Dolayısıyla ortadan kaldırılmalydılar.

Komünist parti, kurulduğu zamandan beri kitleyi kontrol etmeyi kendisine amaç edinmişti ve bunun için algı yaratan sanat da bu amaca hizmet etmek zorundaydı. Bu doğrultuda aldığı ilk adımlardan biri Arnavut şahsiyetlerin kişisel kütüphanelerine el koymaktı (Ahmeti, 2019). Rejim, sanatçılar üzerinde sıkı bir denetim uygulayarak sosyalizmin ideolojik ilkelerini meşrulaştırmaya çalıştı. Bu şekilde sanatçının faaliyeti “sanat toplum içindir” anlayışına uygun olacak şekilde sınırlandırılmıştı. Diğer bir ifade ile sanat topluma hizmet eden bir araç olarak görülmeye başlandı. Ama hangi toplum imgesine hizmet ?

Arnavut sosyalist rejimin koşullarında genel kabul gören “sanat toplum içindir” anlayışı uygun görünmemektedir. Çünkü sosyalist dönemin bağlamında değerlendirildiğinde toplumun sanatsal arzuları ve diğer ihtiyaçları kendi özgür dinamiğinden kaynaklanmamaktaydı. Eğer Arnavut toplumun sanatsal isteklerinden bahsedilecek olursa zaten bu istekler geleneksel folklorik eserlerinde üretilmişti. Sosyalist gerçeklikte ise bu istekler parti tarafından belirtilmekteydi. Dolayısıyla sanat da bu amacın gerçekleştirilmesi doğrultusunda kullanıldığı için “sanat parti için” anlayışı daha gerçekçi görünmektedir. Doğrudan böyle bir söylem olmadığı halde, bu çalışmanın da ileri sürdüğü üzere, rejimin işleyiş biçimi ve bu anlamda sanat üzerindeki etkileri bu gerçekliği çok net bir şekilde yansıtmaktadır.

Bu çerçevede değerlendirmek için bir örnek vermek gerekirse müzik sanatına bakılabilir. Arnavutluk'taki modern müziğin başlangıcı sosyalist rejim ile birlikte başlamıştır. Bu dönemde gerçekten de müziğin modern parametreler çerçevesinde sistematik ve düzenli olarak kurumsallaşması net bir şekilde görünmektedir. İdeolojinin müzik eserleri üzerindeki etkilerine rağmen, söz konusu kurumsallaşma ideoloji – müzik anlamında tek boyutlu bir etkileme süreci olarak değerlendirilmemelidir. Bununla birlikte ulusal kimliğin pekişmesi için toplumun kendine özgü geleneksel unsurların kullanımı da görülmektedir. Bu şekilde kurumsallaşma aslında sosyalizmin çerçevesinden çıkmadan ulusal kimliğin inşası doğrultusunda gelişmiştir (Minga, 2018). Ama yine de bu durum “sanat toplum için” anlayışına uygun görünmemektedir. Çünkü sanat dalından biri olan müzik, bu anlamda ulusal kimliğin pekişmesine hizmet etmişse de toplumun önemli bir tamamlayıcısı olarak sayılan ulusal kimlik, sosyalist ideolojinin ilkelerine bağlı ve bunları meşrulaştıracak şekilde gelişmiştir. Dolayısıyla sanat eserlerinde, toplumun bir ihtiyacı olan ulusal kimliğin pekişmesi en başta duran partiyi meşrulaştıran işlevsel bir mekanizmaya indirgenmektedir. Şüphesiz ki ilk görünüşte böyle bir durumu tespit etmek zordur ancak sürekli parti ve liderin kurtarıcı olarak öne çıkması aslında tam da bu makalede savunulan “sanat parti içindir” anlayışını desteklemektedir. Bu anlayış daha net bir şekilde “sanat partinin tasarladığı toplum projesi içindir” olarak ifade edilebilir. Çünkü bu açıdan partinin topluma yönelik düşüncesi zorunluluk arz eden çizgisel bir gelişme süreci bağlamında var olmaktadır. Parti ancak bu gelişim sürecine yardım ettiği sürece var olabilirdi. Dolayısıyla sanat da dolaylı olarak en temelde, toplumdan ziyade, partinin rolünü meşrulaştırmaktaydı.

Sanatın üzerinde nasıl sıkı bir kontrol uygulandığına dair başka bir örnek, devletin lideri olan Enver Hoxha'nın 60'lı yıllarda gitar gibi modern enstrümanların kullanımını eleştirmesinde görülebilir. Ona göre bunlar batıcı sanatın rüzgarlarını Sosyalist Arnavutluk'a getirme tehlikesini içermekteydiler. Böylece bu enstrümanlar tehdit olarak nitelendirilip daha çok geleneksel enstrümanların kullanımına önem verilmeye başlandı (İsufi, 2020). Ama yine de rejimin geleneksel unsurlara önem vermesine rağmen bunları ideolojiyle uyumlu olacak şekilde belli bir temizlik sürecine tabi tuttu. Ballgati'ye göre (2021) rejimi ve lideri yüceltmek amacıyla geleneksel müziğin doğasını bozmadan doğrudan bir araçsallaştırma işlemi mümkün olmazsa da bu şarkıların içeriğini metafizik boyuttan ve 'sınıf düşmanlarından' temizlemek mümkündür.

Sanatın partiyi ve rejimi meşrulaştırma aracı olarak işlev görmesinin yanında toplumun kültürünü değiştirmek amacıyla kullanıldığı da görülmektedir. Mesela sanat, toplumun tabularını kırabilmek için çok işlevsel bir araç olarak değerlendirilmiştir. Hoxha'nın da belirttiği gibi çeşitli sanatsal eserlerde gençlerin aşkı vurgulanmıştır. Amaç, ailenin sosyalist toplumun çekirdeği olarak görülmesi nedeniyle ve dolayısıyla onu zamanın ilkelerine göre yenileyebilmek için ataerkil kavramına saldırmaktır. Ama erotik duyguların ifade edilmesi görünmemektedir (Hoxha, 2014). Çünkü sanattaki erotik duygular daha çok bireyselliğin ve kişisel zevkin yansıması olarak öne çıkmaktadırlar. Böyle bir durum ise sosyalizmin ideolojik temeli açısından kabul edilemezdir. Dolayısıyla bir şekilde aşk da araçsallaştırılmış gözükmektedir. Buna bağlı olarak, erotik duygular gibi unsurların yokluğu yeni sanatsal eserlerin kabullenişini kolaylaştırmış görülmektedir. Çünkü bunların olmaması o dönemde geleneksel değerlerle tutulan toplumun kolektif bilincinin çok fazla rahatsız edilmemesine neden olmuştur. Bu yüzden de toplumdan gelebilecek olası tepkilerin karşı – eylem yapmak anlamında radikalleşmesi mümkün gözükmemektedir.

Sosyalist ideolojinin yansıması, dönemin resimlerinde de görülmektedir. Devletin ideolojik temelleri diğer sanat eserlerinde olduğu gibi insan vücudunu yansıtan resimler üzerinde adeta gözle görünür bir şekilde kemikleşmişlerdir (Kalo, 2021). Kalo'nun bu araştırmasına göre resimlerdeki insan vücudu bağımsız ve bireysel değil, kolektif amacın gerektirdiği kriterler içerisinde yer almaktadır. İnsan vücudu, tek olarak ifade edildiği resimlerde bile sistemin koyduğu ilkeler çerçevesinde çizilmiştir.

Sonuç olarak denilebilir ki Sosyalist Arnavutluk'taki totaliter sistem gerçekten de sanatı tamamen araçsallaştırarak siyasal ideolojinin bir hizmetçisi durumuna düşürmüştür. Bu, müzik, resim, film gibi her sanat dalında görülmektedir. Bu çerçevede sosyalist devlet, sanatı hem kendi mekanizmalarıyla birlikte siyasal, kültürel ve ekonomik uygulamalarını meşrulaştırmak için hem de yeni hayatı inşa etmek adına geleneksel kültürün "gerici" unsurlarını temizleyerek halkı eğitmek amacıyla kullanmıştır. Dolayısıyla sosyalist sistemde sanat hem meşrulaştırıcı hem de eğitici bir mekanizma olarak öne çıkmaktadır. Ama o dönemdeki eğitimin temelde partinin varlığını meşrulaştıran bir özelliği olması nedeniyle meşrulaştırıcı işlevi ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda bir sonraki bölümde, seçilen bazı şarkılar üzerinde içerik analizi uygulanarak, örneklem olarak seçilen bazı şarkıların sistemin ne tür siyasal bileşenlerini meşrulaştırmaya yönelik oldukları tespit edilmiştir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmanın iki tane temel sorusu vardır: 1- Sanatın Sosyalist Arnavutluk'ta siyasal bir meşrulaştırma aracı olarak işlev görüp görmediğini; 2- "Sanat toplum için" anlayışın yerinde "sanat parti için" anlayışın daha geçerli olup olmadığını tespit etmek. Bu bağlamda alt - soru niteliğinde olan üç tane siyasal işlev belirlenmiştir: 1 – sanat siyasal iktidarı meşrulaştırmaya yönelik bir araç olarak işlev görmüş müdür ? 2 – Sanat siyasal liderin karizmasını meşrulaştırmaya yönelik bir araç olarak işlev görmüş müdür ? 3- Sanat Sosyalist Arnavutluk döneminde dış politikada alınan kararlarını meşrulaştırmaya yönelik bir araç olarak işlev görmüş müdür ? Bu sorulara cevap vermek amacıyla söz konusu işlevlerin şarkılara nasıl yansıdığı üzerine durulmuştur. Söz konusu şarkılar ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Youtube'den başka online bir kaynakça olmadığı için kaynak olarak sadece youtube'deki videolar gösterilmiştir. Ayrıca şarkıların kimler tarafından ve tam olarak hangi yıllarda söylendiği konusunda gerekli ve güvenli kaynaklara ulaşılamamıştır. Bu nedenle de örnekleme sadece aşağıda bulunan youtube linkleri üzerine tıklanarak açılan sayfalar aracılığıyla ulaşılabilmektedir.

Tablo 1. İncelenen Şarkı Videolarına İlişkin Bilgiler

Şarkıların Orijinal Adları	Şarkıların Adlarının Türkçesi	Erişim Adresi
1. Qëndrojmë Si Malet	Dağlar Gibi Tutunuruz	https://www.youtube.com/watch?v=eMrakLCrnKo
2. Partia Dhe Populli	Parti ve Halk	https://www.youtube.com/watch?v=ZeR6rrCqejg
3. Në Njërin Dorë Kazmën, Në Tjetrën Pushkën	Bir Elde Kazma, Diğerinde Tüfek	https://www.youtube.com/watch?v=9riAxLvgAy8
4. Enver Hoxha Tungjatjeta	Enver Hoxha Çok Yaşa	https://www.youtube.com/watch?v=0LjVZmzbPPQ
5. Plot Pesë Shekuj	Tam Beş Yüzyıl	https://www.youtube.com/watch?v=1_k7awEZFgG
6. Ligjëro Shoku Enver	Hitap Et Yoldaş Enver	https://www.youtube.com/watch?v=sC6l_ZaYgoM&t=167s
7. Tiranë - Pekini	Tiran - Pekin	https://www.youtube.com/watch?v=cD5I4ZFchqU
8. Rritim Jetën Tonë	Hayatımızı Büyütürüz	https://youtu.be/tJqGq4dvFIQ
9. O Toka Ime E Lashtë	Ey Benim Kadim Toprağım	https://youtu.be/7rSJ8IMafOY
10. Atdhe I Lashtë, Atdhe I Ri	Kadim Vatan, Yeni Vatan	https://youtu.be/DT1xGhJ3xjM
11. Nënë Moj Do Pres Gërshetin	Ey Annem Örgümü Keseceğim	https://youtu.be/PbOohphVdB4

Bu çalışmanın örnekleme amaca yönelik örnekleme seçimine göre yapılmıştır. Sosyalist dönemi analiz etmek amacıyla roman, şiir gibi diğer eserler üzerinde yapılan araştırmalar bulunurken, şarkılarla ilgili ve özellikle bu şarkıların içeriklerine ilişkin detaylı içerik analizleri bulunmamaktadır. Ayrıca şarkıların halka daha etkili ve kolay bir şekilde ulaşabilmeleri ve diğer sanat eserlerinden farklı olarak daha kısa olmaları nedeniyle söz konusu amaçların bulunup bulunmamasının tespit edilebilmesi açısından daha işlevsel olmaları bakımından bu araştırmanın amaçlarına ulaşılması için son derece uygun bir örneklem biçimi olarak ortaya çıkmaktadırlar. Yukarıda ifade edilen şarkıların seçilmesinin sebebi ise araştırmanın sorularının cevaplanması için uygun olmalarıdır. Söz konusu şarkıların hepsi siyaset içerikli olmaları nedeniyle sanatın siyasal işlevlerinin tespit edilebilmesi için ve bunların nasıl yansıdıklarını göstermek açısından oldukça uygundur. Bu şekilde siyasi nitelikte olan on bir tane şarkı seçilmiş ve üzerine nitel araştırma yöntemi kapsamında içerik analizi uygulanmıştır.

İçerik analizi, belli metinler üzerine bir dizi işlem kullanılarak geçerli yorumların elde edilmesi için kullanılan bir yöntemdir. Söz konusu yorumlar mesajın göndereni, mesajın kendisi ve alıcısı hakkında bilgi verir. (Weber, 1989). Devi'ye göre (2008) ise içerik analizi iletişimin içeriğine yönelik bir bilimsel araştırma biçimidir. Yani içeriğin anlamlarına, bağlamına ve niyetlerine atıfta bulunarak incelenmesidir. Bu anlamda şarkıların içerik kısmı incelendikten sonra siyasal işlevlerle ilgili sözler seçilerek, mesajın göndericisinin, alıcısının ve mesajın kendisinin ne anlama geldiklerine ilişkin yorumlar yapılmıştır. Yani sosyalist dönemde yapılan ve siyasal içeriğe sahip bu şarkılar seçildikten sonra verilen mesajlar incelenmiş ve bu mesajların dönemin bağlamı içerisinde özellikle alıcı üzerinde ne tür etkiler yaratmaya amaçladıkları yorumlanarak tespit edilmiştir. Bu yorumlar ise eleştirel söylem analizi doğrultusunda yapılmıştır. Bu anlamda dönemin siyasal bağlamındaki sanatın durumunun incelenme süreci eleştirel bir süzgeçten geçirilerek ve yukarıda belirlenen sorular çerçevesinde belli temaların oluşturulması ve çalışmanın amaçları yönünde geçerli yorumların elde edilmesiyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın yöntemi söz konusu parametreler çerçevesinde inşa edilip uygulanmıştır. Sonra da sonuç kısmında çalışmanın katkısı ve özgün özellikleri hakkında tartışmalar yapılmıştır.

4. Bulgular

4.1. Siyasal İktidarın Meşrulaştırılması

Şarkılarda önemli olan özelliklerden biri yönetimdeki Arnaut komünist partinin siyasal iktidarının meşrulaştırılmasıdır. Partinin temel amaçlarından biri ülkede sosyalizm kriterleri kapsamında yeni bir hayat inşa etmektir. Bundan dolayı yeni amacın halka bildirilip meşrulaştırılması gerekirdi. Bu doğrultuda, “*Ey parti bu halk seni doğurmuş, Arnautluk annemizi yeniden doğurmak için*” sözünde (Dağlar Gibi Tutunuruz şarkısı) partiyi halkın doğurduğu belirtilmiştir. Yani partinin gerçek annesi belli bir entelektüel kesim değil, halkın kendisi olduğu vurgulanmaktadır. Böylece partinin halktan uzak ve tamamen bağımsız, üstün bir izlenimden ziyade (burjuva imajının reddedilişi), çocuğun annesi için yaptığı fedakarlık gibi, parti de halkı koruyan ve ihtiyaçlarını karşılayan bir çocuk rolüne bürünmektedir. Bunu da zaten Arnautluk'u - ki burada Arnautluk üzerinde yine bir anne statüsü giydirilmiş – yeniden doğurmak amacıyla hayata gelen

bir parti imajında belli olmaktadır. Dolayısıyla bu sözdeki “doğurmak” fiille aslında var olan eski toplumun yıkılıp yeni bir toplumun yaratılması kastedilmektedir. Ayrıca ilginç bir şekilde yeniden doğurma isteğinin de halktan kaynaklandığı belirtilmektedir. Bununla birlikte kurulan partinin meşruiyet kaynağı olarak halk belirlendiği için siyasal iktidarın meşruiyetinin de halktan geldiği mesajı verilmiş olur.

“*Bak bizim kartalımızı, kanatlarını özgürce açar göklerin üstündeki kırmızı bayrakta*” sözünde (aynı şarkı) ise Arnavut bayrağındaki kartalın şimdi özgürce uçtuğu belirtilmektedir. Yani ülkenin tam bağımsızlığına kavuşması, komünistlerin İtalyan faşistlerle yaptıkları savaşlardan sonra gerçekleştiği mesajı verilmektedir. Sonra devam eden; “*ve üzerinde bir yıldız var, yıldızlar arasında en güzel olanı*” sözünde marksist ideolojisinin sembolü vurgulanmaktadır. Bu yıldız şimdi kartalın daha da özgür uçmasına destek sağlamaktadır. Ayrıca bu yıldızın diğer yıldızlardan daha güzel olduğunun vurgulanması, Sosyalist Arnavutluğu marksizm ideolojisinin amaçlarının gerçekleşmesine destek sağlayan en önemli ülke olarak yanılmaktadır. Bu bakımdan Latif’in de belirttiği gibi, komünist devlet, Arnavutluk’un marksizmi ihanet etmeyen dünyadaki tek devlet olduğu mitini inşa etmişti (Latifi, 2014).

“*Ve bakın toprak üzerindeki ülkeye, keskin bir şekilde kılıcı tutar devrim*” sözünde ise parti aracılığıyla ülkenin devrimin gerçekleşmesi için uygun bir koşullar bütünü olarak inşa edilmekte olduğu mesajı verilmektedir. Bu anlamda partinin Arnavutluk’u yeniden doğurmak için çalıştığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Dönemdeki şarkılara bakıldığında diğer önemli bir özellik ise halk ve partinin bir bütünlük içerisinde olduklarının vurgulanmasıdır. Halk ile partinin bütünleşmesi ideolojinin en temel ilkelerden biri olduğu görülmektedir. Mesela “*Et ve kan, parti ve halk*” sözünde (Parti ve Halk Şarkısı) etin kanla birleşik olması gibi parti ile halkın da aynı şekilde olması gerektiği ileri sürülmektedir. Bu “*çelik bağlantıda kopuk iplik bulmaz düşman; ne buldu ne de bulacaktır*” sözünde ise (aynı şarkı) halk ile partinin birlikte olması, güvenlik açısından da önemli olduğu mesajı verilmektedir. Birlik olursa düşmanın Sosyalist Arnavutluğu yıkmak amacıyla halkı ve partiyi birbirlerine düşürebilmek için hiç bir imkanı yoktur. Bu nedenle de birlik devam etmelidir. Ayrıca bundan söz konusu birliğe karşı olan herkesin düşman olduğu mesajı da verilmiş olur.

“*Marksizm – Leninizm için onur ve kabramanlığımız var, görkemli bulunduğu bu bayrağı [...] cesurca ayakta tutar parti*” olarak geçen diğer sözünde ise ideolojiye bağlılık ve ideolojinin kurucusu olan partinin vatanın bayrağını da koruduğu ifade edilmektedir. Bu anlamda ulusal sembollerin partiyle ilişkilendirilmesi, partinin siyasal iktidarının meşrulaştırılması açısından çok işlevsel olduğu görülmektedir.

İlginç bir şekilde şarkılarda kazma ve tüfek ideolojik amaçlarının gerçekleştirilmesini destekleyen baş araçlar olarak öne çıkmaktadırlar. Buna göre iyi bir komünist vatandaş bir elini kazmayı diğer elini tüfeği kullanmak için kullanacaktır. Örneğin “*bir elde kazmayla vatanı inşa ederiz, diğer elde tüfekte zaferlerimizi koruruz*” sözünde (Bir Elde Kazma, Diğerinde Tüfek Şarkısı) gerçekten de bu mesaj verilmektedir. Dönemin ideolojisinin yücelttiği en önemli statülerden ikisi işçi ve askerdir. Dolayısıyla normal bir insanda her iki özellik bulunmak zorundaydı; istenilen amaca ulaşabilmek için hem işçi hem de asker olunmalıydı.

“*Biz öne yürürüz, her zaman öne doğru; çünkü zaferler elde eder bizim partimiz*” aynı şarkının sözünde yine parti her tür gelişmenin öncüsü olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte bu şarkıdaki dönemin ekonomik ve güvenlik şartlarına yönelik bir meşrulaştırma çabası da mevcuttur. Örneğin “*Tarlalarda, fabrikalarda ve şantiyelerde iş ateşlenir ve şarkılar patlar, vatan bahar çiçeği gibi her gün daha da güzel açar, susamış karga düşmanlar çalınca dişlerini gıcırdatırlar, ama bayır dokunulmaz Arnavut toprağı, kartalımızsin parti*” sözünde tarlalarda ve fabrikalarda yapılan işlerin ülkeyi her gün daha da geliştirdiği belirtilmektedir. Bundan rahatsız olan düşmanlar ise partinin sağladığı güvenlik nedeniyle hiçbir şey yapamamaktadırlar. Diğer taraftan, bir çok şarkıda komünist hayatın çok mutlu olduğuna dair mesajlar bulunsa da komünist sistemindeki ekonomik durum istikrarsızdı. Luku’nun da belirttiği üzere (2007) hem iç krizler – ki buna ekonomik durgunluk da dahildir - hem de uluslararası alandaki izolasyon gibi durumlar o kadar derindi ki sistemin çöküşüne yol açtılar. Dolayısıyla bu anlamda şarkılar aslında gerçek şartları örtterek siyasal iktidarın meşruiyet kaynağını beslemeleri bakımından çok işlevsel oldukları aşikardır.

Bu şarkıların içeriklerine bakıldığında partinin rolü yüceltilerek siyasal iktidarın meşrulaştırılması hedeflenmiştir. Parti siyasal iktidarın en önemli ve kaçınılmaz unsuru olarak tasvir edilmiştir. Dolayısıyla söz konusu şarkılar araştırmanın birinci sorusu için gerekli cevapları vermektedirler.

4.2. Liderin Karizmasının Meşrulaştırılması

Komünist dönemde lider olan Enver Hoxha'nın imajı yüceltilmiş, neredeyse metafizik bir boyut almıştır. Woodcock'a göre (2008) komünizm ve arnavut devletin inşası aynı projenin bileşenleri olmaları nedeniyle halk bu rejimle özdeşleştirilmiştir. Bu özdeşleştirilme sürecinin bir sonucu olarak, ilginç bir şekilde diğer Avrupalı post-sosyalist ülkelerden farklı olarak, Arnavutluk'ta, sistemle veya liderle dalga geçen şakaların yokluğunu da bu nedene bağlamaktadır.

Enver Hoxha'nın toplumdaki konumu çok yüksekti. Onun toplumsal konumuna yönelik yapılan çeşitli şarkılar da bu durumun sürekli böyle kalmasına dikkat etmişlerdir. Mesela Enver Hoxha Çok Yaşa şarkısındaki *"Enver Hoxha bu dağlar ve kayalar kadar yaşa, Arnavutçanın sesini yükselttin, tüm bu halkı aydınlığa kavuşturdu"* sözün de gösterdiği gibi halkı aydınlatan Enver Hoxha'nın dağlar kadar uzun yaşaması arzu edilmektedir. Onun varlığının, Arnavut coğrafyasının önemli bir özelliği olan dağlar kadar, dolayısıyla normal bir insanın yaşam süresinden daha fazla kalması istenmektedir. Enver Hoxha aslında ulusun babası olarak algılanmaktaydı. Onun figürün otoritesinin, karizmasının ve kaçınılmazlığının sistemin meşrulaştırılmasını gerçekleştirecek kadar güçlü olduğunu söylemek hiç de yanlış olmayacaktır.

Tam beş yüzyıl şarkısında ise Enver Hoxha Arnavutluğun yıllardır beklediği bir kahraman olarak yansıtılmaktadır. Mesela *"Anne tam beş yüzyıl bekle, İskenderbey için bir kardeş büyütmek için"* sözünde Enver Hoxha ulusal kahraman olan İskenderbey'in bir kardeşi olarak ifade edilmektedir. Bu noktada önemli olan İskenderbey'in kahraman olma özelliğidir. Enver Hoxha da bu anlamda İskenderbeyle paylaştığı kahramanlık özelliği aracılığıyla kardeştir. Yani kahraman olmaları bakımından kardeş olarak tasnif edilmektedirler. Nitekim tarihsel açıdan değerli bir kahraman olarak kabul edilen İskenderbey'in otoritesinin ve öneminin Enver Hoxha'nın otoritesini ve karizmasını pekiştirmek için araçsallaştırıldığı görülmektedir. *"Enver'in Arnavutluğu, kırmızı yolunda, onur yolunda [...] hep partiyle birlikte olacağız, bu sözümüz yeminimizdir"* sözünde ise Enver Hoxha'ya yolundan ayrılmayacağına dair söz verilip yemin edilmiştir. Ayrıca *"Enver'in Arnavutluğu"* kısmı, vatanı liderin bir mülkü gibi yansıtmaktadır. Sonuçta yeni Arnavutluğu inşa eden kişinin Enver Hoxha olduğu düşüncesi yaygındı. Bu nedenle her gelişmenin onun kültürüyle ilişkilendirilmesi gayet normal karşılanmaktaydı.

Neticede liderin yüceltilmesi, kendisinin halkın hep beklediği bir kahraman olarak tasvir edilmesi, uzun bir şekilde yaşamasının istenmesi ve bunlarla birlikte insanları aydınlatan bir aydın olarak sunulması karizmasının pekiştirilmesini ve aynı zamanda meşrulaştırılmasını amaçlamaktadır. Yani o dönemdeki sanatın böyle bir siyasal işlev de yerine getirdiği net bir şekilde görülmektedir.

4.3. Dış Politikada Alınan Kararların Meşrulaştırılması

Araştırmanın sonucunda sosyalist dönemde yapılan bazı şarkılarda dış politikayı vurgulayan sözlerin de bulunduğu tespit edilmiştir. Mesela *"Hitap et Yoldaş Enver"* şarkısında Arnavutluğun dış politikasını yöneten Enver Hoxha'nın kişilik kültürü çok belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Şarkıya göre Enver Hoxha uluslararası alanda Marksizm'i koruyarak Arnavutluğu onurlandırmıştır. *"Sen Marksizm'i kurtardın, Arnavutluğu onurlandırdın"* sözünde bu mesaj verilmektedir. Bu dönemde Sovyet Birliği ve Arnavutluk arasındaki ilişkiler hiç iyi değildi. 1961 yılında ise Nitika Sergeyevich Kuruşçev'in yönetiminde olan Sovyet Birliği -Arnavutluk arasındaki diplomatik ilişkiler tamamen sonlandırılır.

Şarkıda bu sarsıntılı dönemde Enver Hoxha Marksizm'in gerçek temsilcisi olarak ön plana çıkmaktadır. Ayrıca liderin dış politikaya ilişkin aldığı kararların da meşrulaştırılmaya çalışılması görülmektedir. *"Gittiğin her toplantıda sesini duydular, bülbül gibi konuştun, sadece gerçeği söyledin"* alıntısında lider gerçeğin savunucusu ve destekçisi olarak yansıtılmaktadır. *"1957 yılında Enver Moskova'da konuştu, Kuruşçev'e kendisiyle aynı düşüncede olmadıklarını açıkça belirtti"* sözünde de Enver'in kişisel otoritesi doğrultusunda alınan kararların meşrulaştırılması ve doğruluğu gösterilmeye çalışılmaktadır. *"Enver yine Moskova'da yüzüne çarptı, tüm dünyayı şaşkına uğrattı"* sözünde ise aynı şekilde hem liderin karizmasının pekiştirilmesi hem de uluslararası toplantılarda aldığı kararların doğru ve haklı oldukları vurgulanmak istenmektedir. Ayrıca bu şarkıda Enver'in aldığı kararların Marksizm – Leninizm ilkelerinin kapsamında oldukları mesajı da verilmektedir.

Bununla birlikte ülkeler arasındaki ilişkilerin meşrulaştırılma çabaları da mevcuttur. Mesela *"Tiran – Pekin"* şarkısında Arnavutluk ile Çin'in birliği anlatılmaktadır. Şarkıya göre Çin ve Arnavutluk birlikte çalışarak yeni hayatı yaratacaklardı. Bu anlamda devlet Çinle işbirlik kurduğunda bunun önemli, faydalı ve

meşru olduğunu göstermeye çalışmıştır. İşbirliğin gerekliliğini sanatı kullanarak marksizm ideolojisinin varlığı için gerekli bir koşul olduğu düşüncesini pekiştirerek temellendirmeye çalışmıştır.

Örneğin “*eşeli bir dost olarak sana doğru geliyorum ey büyük Çin [...] Bu dünya bizimdir, biz yeni hayata yükseltiriz. Dünyamızın düşmanları bizimle kıyaslanamazlar*” sözünde açık bir şekilde iki ülkenin işbirliği ve dünyanın diğer kısmı karşısında birlikte durdukları ifade edilmektedir. Dolayısıyla buna göre, sözün içeriğine bakıldığında anlaşılabilirliği gibi, diplomatik ilişki, dünyanın diğer tarafına karşı, her iki ülkedeki partilerin savundukları ideolojiye hizmet eden bir mekanizma olarak resmedilmektedir. Diplomatik ilişkinin sanatsal bir şekilde halka bildirilmesi aslında onu aynı zamanda meşrulaştırmaktadır. Söz konusu ilişkiyle ilgili söylem realist amaçların kapatılarak hayatın diğer alanlarında da olduğu gibi dönemin siyasi ideolojisinin çerçevesinde inşa edilmiştir.

Yani bu iki şarkıda dış politikada alınan kararların meşrulaştırılması söz konusudur. Bu meşrulaştırma biçimi iki temel biçimde ortaya çıkmaktadır. Birincisi liderin otoritesi aracılığıyla söz konusu kararların doğruluğunun vurgulanması olarak ortaya çıkarken, ikincisi alınan kararların Marksizm – Leninizm ideolojisi açısından hayati olduğu mesajı verilerek meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Bundan dolayı önemli bir sanatsal eser olan şarkıların söz konusu işlevi de yerine getirmeye çalıştıkları aşikardır.

4.4. Yeni Hayata Övgü

Sanatın bir meşrulaştırma aracı olması sadece yukarıda ifade edilen üç işlevler şeklinde ortaya çıkmamaktadır. Bunlarla birlikte milliyetçi duyguların tetiklenmesi, sosyalist yaşamın güzelliklerini ileri sürmek ve geleneksel değerlere saldırmak gibi farklı biçimlerde beliren ve inşa edilmekte olduğu düşünülen yeni hayatın vurgulanmasıyla da ortaya çıkmaktadır. Ayrıca sanat vatanın yüceltilmesi ve ulusal kimliğin pekişmesi gibi başka işlevler de yerine getirmiştir ancak aşağıda da tartışıldığı gibi şarkılarda kullanılan söylemin bu işlevlerin yukarıda sunulan üç temel işlevlerin meşrulaştırılması şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir.

Akar sabahlar

Şelale gibi akarlar

Öylece insanlar arasında

Bizim hayat adımları atar.

Ben de onların arasında girerim

Bir kelime, bir şarkı eklerim

Hayatın şarkıdır bu

Senin için Arnavutluk

Senin için Arnavutluk, ey anne.

“Hayatımızı Büyütürüz” şarkısındaki bu alıntılara bakıldığında öncelikle hayatın adımlar attığı belirtilmiştir. Bu noktada Marksizm ideolojisinin çizgisel gelişim tasavvuru ortaya çıkmaktadır. Yani hayat adımlar atarak istenilen amaca doğru yürümektedir. Sonra sanatçının diğer insanların arasında katılarak, halk ile bütünleşip şarkı söyleyerek yeni hayatın inşa edilmesine katkıda bulunduğu vurgulanmaktadır. En sonunda da bütün bu gelişmelerin Arnavutluk, yani vatan için yapıldığı vurgulanmıştır. Bu noktada sanatçı diğer insanların yaptığı gibi ideoloji için çalışan bir kişi olarak ifade edilmektedir.

Bunun yanında vatani yücelten ve oradaki hayatın ne kadar güzel olduğunu anlatan şarkılar da vardır.

Ey kadim toprak

Ey sevgili vatan

Seninle kalbimizde

Biz hayatla yüzleşiriz

[...]

Bu kadim bölgede mutlu yaşar bir halk

Çünkü iş ve onurla ber zaman yeni insanı yükseltir.

“Ey Benim Kadim Toprağım” şarkısında geçen bu sözlere bakıldığında toprağın değerinin kadim olmasıyla belirlendiği görülmektedir. Toprağın eski olma özelliği milli duyguları tetikleme ve pekiştirme işlevi vardır. Bu vurgu aslında bir çok Arnavut şarkıda bulunmaktadır. Ama bu şarkıda asıl olan şey halkın mutlu olmasının sebebinin yeni insanı yaratmasında yattığının belirtilmesidir. Dolayısıyla yine her ne kadar

vatana ilişkin bir şarkı olsa da ideolojik unsurların yine ortaya çıktıkları görülmektedir. Bu tür şarkılarda ulusal kimliğin pekiştirilmesi ve milliyetçi duyguların tetiklenmesi yukarıda belirlenen üç işlevin türevleri olarak ortaya çıktıkları görülmektedir. Benzer bir durum aşağıdaki şarkıda da görülmektedir:

*Dağlarımız kadar kadimsin
Yanında olan denizler kadar ekşi
Senin üzerinde dalgalar ve fırtınalar çarpar,
Benim vatanım dev bir kaya gibi durmaktadır.
Savaşlar arasında büyüdüün,
Kendini vermedin, eğilmedin,
Vatan gururlu durmaktadır bugün özgürlükte.
Parti kalplerindeki kabramanlığı yakıtı
O bizim ateşeli fenerimizdir
Benim vatanım – her zaman yeni vatan.*

“Kadim Vatan, Yeni Vatan” şarkısında geçen bu sözler de aynı şekilde bir taraftan vatani yüceltirken diğer taraftan partiyi ve ideolojiyi meşrulaştırmaktadır. Bir önceki şarkıda görüldüğü üzere arnavut şarkılarında vatanın kadim ve eski olarak nitelenmesi yaygındır. Bu şarkıda da aynı şekilde vatanın eski ve kadim olma niteliği onun içerisindeki dağlar ve denizlerle ilişkilendirilmektedir. Bununla birlikte üzerinde çarpan tehlikelere rağmen hala ayakta durduğu vurgulanmıştır. Sonra partinin insanlardaki kahramanlığı ortaya çıkardığı, özgürlüğü sağladığı ve onların yol gösterici feneri olduğu söylenmiştir. Vatanın eski olduğunun belirtilmesinin yanında yeni olduğu da ifade edilmiştir. Yeni özelliği parti tarafından inşa edilmekte olduğu düşünülen komünist hayatı temsil etmektedir. Dolayısıyla vatan bu noktada düalist bir anlayış çerçevesinde eski olma bakımından üstünlüğü ve orada yaşayan halkın hakkı olduğunu temsil ederken, yeni olma özelliği partinin ona “giydirdiği” Marksizm ideolojisini temsil etmektedir.

Sosyalist Arnavutluğun sanat anlayışı kısmında tartışıldığı gibi sosyalist hükümetin diğer bir amacı geleneksel olana saldırarak halkı yeni sosyalist ilkelerle eğitmektir. Bu durum “Ey Anne Örgümü Keseceğim” şarkısında açık bir şekilde ifade edilmektedir.

*Ey anne örgümü keseceğim,
Ve dağın üzerinde çıkacağım
Yoldaşlarım beni bekliyorlar
Bulutların öptüğü o dağlarda.
Çık ey anne, düşün misafirlerine haber ver,
Benim partizan çıkacağımı
Gelenek gelini yapma beni
Tüfeği alacağım, dağa çıkacağım.*

Bu şarkıda kadınların sadece gelin değil, partizanların arasında katılarak bir savaşçı olabildikleri mesajı verilmektedir. Kadın bu noktada gelenekseli temsil eden anneye karşı gelerek bireysel bir karar almaktadır ama yine de bu bireysel kararın temelinde partinin ilkesi olan ve propagandasını yaygın bir şekilde yaptığı partizanların kolektif savaşı yatmaktadır. Dolayısıyla bireysel kararlar da rejimin koyduğu kriterlerin sınırları içerisinde ifade edilmektedir. Diğer taraftan rejimin yönergeleri kapsamında kadın – erkek eşitliği sunulmaya çalışılmaktadır.

Sosyalist Arnavutluğun sanat anlayışı kapsamında değerlendirildiğinde bu çalışmada incelenen şarkıların yerine getirdikleri işlevler bağlam açısından daha da anlam kazanmaktadır. Çünkü sanatın parti tarafından denetlenerek ve sürekli var olan siyasal ve ideolojik unsurları ileri sürerek faaliyet göstermesi o dönemdeki siyasal sistemin mantığına uygun düşmektedir. Bunun sonucunda da “sanat parti için” anlayışı çok daha realist bir kavramsallaştırma aracı olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu işlevler “sanat toplum için” anlayışından ziyade “sanat parti için” anlayışın daha anlamlı ve açıklayıcı olduğunu göstermektedirler. Çünkü bu işlevlerin yerine getirilmesi aslında istenilen komünist toplumun gerçekleşmesini sağlamayıp onun sağlanabileceğinin ihtimalini sürekli ileri sürerek ve canlandırarak temelde ve pratikte bu amacın gerçekleşmesi için çalıştığı düşünülen partinin varlığını korumaktadırlar. Dolayısıyla “sanat toplum için” anlayışı bu noktada çok fantazmagorik bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır.

5. Sonuç

Bu çalışmanın ileri sürdüğü en önemli iddialar şunlardır:

Sosyalist Arnautluk döneminde sanat hükümetin siyasal anlayışını birçok yönden meşrulaştırmaktadır. Yani bu anlamda sanat rejimin bir aracı olarak var olmakta ve onun amaçları doğrultusunda faaliyet göstermektedir. İncelenen şarkılara bakıldığında meşrulaştırma boyutları üç şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi sanatın partinin siyasal iktidarını meşrulaştırdığı görülmektedir. Bu şarkılarda partinin siyasal iktidarı bir gereklilik olarak tasvir edilmiştir. Bu bakımdan meşrulaştırma sürecinde partinin iktidarının amaçlanan ideolojik hedeflere ulaşmakta kaçınılmaz bir mekanizma olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte incelenen şarkılarda dönemin koşullarının en önemli karakteristik özelliklerinden biri olan siyasal liderin karizmasına yönelik bir meşrulaştırma çabası da tespit edilmiştir. Lider hem parti ve vatan için hem de apriori olarak doğru kabul edilen ideolojinin varlığı için son derece önemli bir yapıtaş olarak sunulmaktadır. Bunların yanında dış politikada alınan kararların doğruluğuna ilişkin bir meşrulaştırma girişimi de söz konusudur. Bunun doğrultusunda alınan kararların doğruluğu doğası gereği öyle olduğu için ya da zamanın koşulları için gerekli olması nedeniyle değil, Marksizm – Leninizm ideolojisinin ilkeleri çerçevesinde inşa edilen siyasal mevcut durumun değişmezliğine yönelik bir gerekçe biçiminde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca belirtilmesi gereken önemli bir nokta daha vardır: Sosyalist Arnautluk'ta yapılan sanat eserleri, siyasal güvenin pekiştirilmesi, ulusal kimliğin inşa edilmesi, milliyetçi duyguların pekiştirilmesi gibi başka işlevler de yerine getirmişlerdir. Ancak bu çalışmanın ortaya koyduğu söz konusu üç işlev temel işlevler olarak ortaya çıkmaktadırlar. Söz konusu diğer işlevler ise bu üç siyasal işlevin türevleri olarak meydana gelmektedirler.

Son olarak da bu şarkıların işlevlerine bakıldığında dönemin resmi ilanı olan “sanat toplum için” anlayışın spekülatif olduğu, yani gerçekliği yansıtmadığı, tam tersine dönemin ideolojik yapısını ve varlığını korumak için hizmet ettiği ileri sürülmüştür. Farklı bir deyişle dönemin siyasal durumuna bakıldığında “sanat toplum için” anlayışın araçsallaştırılıp bu durumu koruyan bir kavramsal tutum rolünde işlevselleştirildiği görülmektedir. Bundan dolayı şarkıların sosyalist rejimin koşullarında yerine getirdiği işlevleri belirtmek amacıyla daha doğru bir kavramsal tutum öne sürülmüştür. Dönemin şarkılarının gerçek işlevinin iktidarda bulunan partinin, liderin karizmasının, dış politikada alınan kararların ve genel olarak siyasal modelin meşrulaştırılması biçiminde ortaya çıkan bu kavram ise “sanat parti için” olarak nitelendirilmiştir.

Dolayısıyla bu çalışma hem ileri sürdüğü yeni anlayışlar bakımından hem de o dönemde yapılan sanat eserlerin sosyalist rejimin koşullarının anlaşılmasına yönelik nasıl önemli bir rol oynayabileceğini göstermiş olup farklı sanat dalları üzerine yapılabilecek diğer araştırmalar için de son derece önemli bir örnek teşkil etmektedir.

6. Extended Abstract

Socialist Albania has been a widely examined object of various scientific fields over the last thirty years, including politics, economics, culture, and law. Art is an essential aspect of this period. Despite its perceived entertaining nature it must be highlighted that art is also intertwined with politics and other social and cultural values of a society. So art can be influenced by the social and political conditions of a society, particularly politics. In Socialist Albania, art was based on the "art for society" perspective. According to this approach, art and artists had to work for the aims and needs of society which were conceptualized by the dictatorship regime within the framework of Marxist-Leninist ideology. Art and artists could not deviate from the directives of that ideology, and any artistic initiative that did not conform to the given orders was forbidden and punished in the most severe ways. In this context, art in Socialist Albania had two important functions: to legitimize political directives and to educate people according to the principles of Marxism-Leninism ideology.

Therefore, art can be a useful material in the aspect of understanding the political and social context of a certain society. In this context the study focuses on one of the most important forms of art in this period, namely political songs. The reason for choosing politically-oriented songs is the lack of systematic research on them and their suitability for the aims of this study. Eleven songs that referred to the political features of the socialist regime were selected and a content analysis was conducted to determine whether these songs were created based on parameters that legitimized the political state of the socialist government.

Two main questions were defined in this study. The first question was whether art served to legitimize the regime. Based on the findings, three legitimization functions of art were identified: *the legitimization of political power, the legitimization of the charisma of the political leader, and the legitimization of decisions taken in foreign policy*. The study found that all three functions were intensely present in these songs. The songs featured numerous expressions that magnified the party, leader, and ideology. Political elements were also found in songs that aimed to inform people about foreign policy and solid Marxist truths of the leader and party during international relationships meetings where Albania's honor was thought to be saved as the only true Marxist-Leninist representative state. Moreover, the songs clearly highlighted the worship of the leader and party as the two inevitable pillars of state security and progress.

While it is difficult to say that all artistic situations were an artificial state created to hold the political elite in power, and that they did not genuinely care about official ideology and its objectives, there is an important point which seems to be more objective and measurable. Based on the second question of whether the perspective of "art for party" is more realistic than the "art for society" perspective, it seems that the real function of art was to legitimize and maintain the continuity of the political elite and status quo. Thus, this study emphasizes that the perspective of "art for society" is speculative for the artistic context of the relevant regime, and "art for party" is more realistic in terms of compatibility with the political conditions in Socialist Albania. In the other words "art for party" perspective refers to the function of art - in that case the songs – in maintaining the political state of this period which emerges in the context of legitimizing the three other functions given above. According to this the designed society was related to the political power of the elite, and there was no desire or need from the society that emerged from its independent social dynamics to be fulfilled by Marxist-Leninist ideology. Therefore, the perspective of "art for society" based on Marxist objectives was not a result of society's own desire, but was instead imposed by the regime.

In conclusion, this study provides an approach to understand the relationship between art, society, and politics, and demonstrates that songs can be a valuable resource for comprehending the socio-political context of Socialist Albania.

Keywords: Socialist Albania, Art, Political Power, Foreign Policy, Charisma, Art for Party.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Ledjo Zeneli %100 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Ledjo Zeneli %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Ahmeti, N. (2019). Kultura, Letërsia dhe Arti në Shërbim të Partisë në Shqipëri (1945 - 1968). *Gjurmë Antropologjike - Seria e Shkencave Historike*(49), 395-399.
- Aydın, M. (2013). *Kurumlar Sosyolojisi*. Açılım Kitap.
- Ballgati, E. (2021). Administrimi shtetëror i këngës tradicionale qytetare shkodrane gjatë periudhës socialiste. *Antropologjia*, 3(1), 43-68.
- Bardhoshi, N. (2010). Për një antropologji të modernitetit shqiptar. *Polis*(9), 77-87.
- Bauman, Z. (2013). *Sosyologjik Düşünmek* (A. Yılmaz, Trans.; 9 ed.). Ayrıntı Yayınları.
- Devi, P. B. (2008). Content analysis. *Research methods for social work*, 5, 1-20.
- Duka, V. (2007). *Histori e Shqipërisë, 1912 - 2000*. Shtëpia Botuese "Kristalina - KH".
- Gezer, Ö. (2017). Sanat siyaset ilişkisi: propaganda ve protesto. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 6(39), 3091-3110.
- Giddens, A. (2013). *Pasojat e Modernitetit* (F. T. Valbona NATHANALI, Blerjana BINO, Trans.). UETPRESS.
- Hankollari, B. (2021). Botëkuptimi socialist dhe politikat e tij botë - reduktuese. *Antropologjia*, 2(2), 117 - 144.
- Hoxha, E. (2014). Love, Erotic Art and the Moral in the Albanian Socialist Realism. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(3), 613-613.
- İdrizi, İ. (2014). Sundimi komunist në Shqipëri në periudhën e vonë të tij nga perspektiva e historisë kulturore. *Përfaqja* (32-33), 70-87.
- İsufi, A. (2018). Realizmi Socialist, İdeologjia dhe Propaganda. *Anglisticum. Journal of the Association - Institute for English Language and American Studies*, 7(11), 69-82.
- İsufi, A. (2020). Realizmi socialist, liberalizmi dhe formalizmi. *Anglisticum. Journal of the association - intitutute for english language and american studies.*, 7(10), 102 - 112.
- Kalo, S. (2021). Trupi në pikturën e realizmit socialist: shprehje fantazish, ankthesh, dëshirash. *Antropologjia*, 2(2), 32-52.
- Latifi, B. (2014). Etnocentrizmi dhe ksenofobia në Shqipërinë komuniste. *Symbol*(2), 61-78.
- Luku, E. (2007). Aspekte të krizës dhe rënies së regjimit komunist në Shqipëri në gjysmën e dytë të viteve '80. *Gjurmime Albanologjike-Seria e shkencave historike*(37), 11-27.
- Minga, M. (2018). Muzika shqiptare në rrugët e ndërtimit socialist: Institucione dhe institucionalizim. *Antropologji*, 1(1), 41-63.
- Weber, R. T. P. (1989). *Basic content analysis*. Sage.
- Woodcock, S. (2008). Diktatura Pa Humor-Ose Mungesa e Barsoletave Shqiptare mbi Socializmin. *Polis*(5), 65-76.
- Yılmaz, A. (2014). Sanat ve Siyaset İlişkisinin Dönüşümü. *Art-e Sanat Dergisi*, 7(14), 285-315.

Çevresel Etkili Tahviller: Genel Bir Bakış

Mehmet ELA*
Selim COŞKUN**

ÖZ

Çevresel konularda yaşanan son dönemdeki gelişmeler devletlerin dikkatinin çevresel problemlere ve çeşitli çözümlere yönelmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda birçok devlet ve uluslararası kuruluş çevresel sorunların yol açtığı olumsuzluklar karşısında çeşitli önlemler almıştır. Çevresel koruma önlemleri konusunda giderek artan ihtiyaç, daha fazla finansman kaynağını gerektirmiştir. Bu durumun sonucunda yenilikçi çözümler ortaya atılmaya başlanmış ve bu yenilikçi çözümlerden biri olan çevresel etkili tahvil ile özel yatırımcıların çevresel konuların çözümüne yönelik yatırım yapması sağlanmıştır. Çevresel etkili tahvil, “performansa dayalı ödeme” yapısı ve tüm taraflarına sağladığı faydalar ile öne çıkmasına karşın henüz sadece ABD’de uygulanmıştır. Yarattığı birçok avantaj yanında birtakım dezavantajlara sahip olan çevresel etkili tahviller hala dar bir uygulama alanına sahip olup atık su ve kanalizasyon problemlerinin aşılması ve ormanların dayanıklılığının artırılması amacıyla uygulanmıştır.

Bu çalışmada çevresel etkili tahviller hakkında bilgi verilmiş, özellikleri ve ihraç süreci açıklanmış, tahvilin bileşenleri, örnekleri ve avantajları konuları incelenmiş ve potansiyeline ulaşmasının önündeki engeller belirlenmiştir. Son olarak çevresel etkili tahvilin Türkiye için uygulanabilirliğine değinilmiş ve dünyada uygulanma potansiyeline ulaşması yönünde çeşitli çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Etki yatırımı, Çevresel Sorunlar, Etki Tahvilleri, Çevresel Etkili Tahviller.

Environmental Impact Bonds: A General Overview

ABSTRACT

Recent developments in environmental issues have caused the attention of governments to focus on environmental problems and various solutions. As a result, many governments and international organizations have taken various measures against the negativities caused by environmental problems. The growing need for environmental protection measures required more funding sources. As a result of this situation, innovative solutions started to be put forward and as one of these innovative solutions, environmental impact bonds allowed private investors to invest in the solution of environmental issues. Although the environmental impact bond stands out with its “performance-based payment” structure and the benefits it provides to all parties, it has only been implemented in the USA yet. Environmentally effective bonds, which have some disadvantages as well as many advantages they create, still have a narrow application field and have been applied to overcome wastewater and sewage problems and to increase the resilience of forests.

In this study, information about environmentally effective bonds is given, their properties and issuance process are explained, the components, examples and advantages of the bond are examined and the obstacles to reaching its potential are determined. Finally, the applicability of the environmental impact bond for Turkey was mentioned and various solutions were offered to reach its potential to be implemented in the world.

Keywords: Impact Investment, Environmental Problems, Impact Bonds, Environmental Impact Bonds.

1. Giriş

Çevresel sorunlar, son yıllarda yaşanan hızlı iklim değişiklikleri, artan sel felaketleri ve orman yangınları gibi nedenlerle güncel ve üzerinde durulması gereken bir konu olarak öne çıkmıştır. Bu durumun temel sebebi, çevresel problemlerin hiç şüphesiz topyekûn olarak çevre yanında insan sağlığını ve ülke ekonomilerini olumsuz etkilemesidir. Nitekim çevresel bozulmalar su, hava, orman, tarım arazisi, sahiller (kıyı) ve atık (kanalizasyon) sistemlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Daha geniş bir ifade ile çevresel problemler, hava ve su kalitesinde bozulmalara yol açabilmekte, kıyılarda yer alan üretkenliği ve turizmi olumsuz etkileyebilmekte, tarım arazilerinde çölleşme ve erozyon gibi etkilere neden olabilmekte, atıklar

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, mehmetela@osmaniye.edu.tr

** Prof. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, selimcoskun@osmaniye.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 01.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 30.05.2023

Citation/Atf: Ela, M., Coşkun, S. (2023). Çevresel etkili tahviller: genel bir bakış. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 67-81. <https://doi.org/10.52642/susbed.1275382>

konusunda ise yetersiz hizmetlere ve atık suların yayılmasına neden olabilmektedir (Croitoru ve Sarraf, 2014, s. 254-256). Bu konuda Dünya Bankası tarafından yapılan bir tahmine göre, ekolojik olarak kritik eşik aşılır ve ülkeler doğayı korumaya ve eski haline getirmeye daha fazla yatırım yapmazsa, küresel ekonomi 2030 yılına kadar yıllık 2,7 trilyon dolarlık kayıpla karşı karşıya kalacaktır. Ayrıca, doğayı korumak için yapılacak yıllık küresel harcamaların üç katına çıkarak 2030'a kadar yaklaşık 350 milyar dolara ve 2050'ye kadar 536 milyar dolara çıkması gerekmektedir (Johnson vd., 2021). Çevresel problemlerin bir kamusal kötü olması, diğer bir ifade ile tüketiminde rekabetin olmaması ve tüketiminden dışlanmama özelliklerinin çevresel problemler için geçerli olması, çevresel problemlerin çözümünde örgütlenme maliyetlerinin yüksek olması ve bireysel çözümler için yeterli teşvik edici unsurların bulunmaması, çevresel problemleri giderici harcamaların kamu kesimi tarafından yapılmasına neden olmaktadır (Ela, 2021, s. 30-32).

Çevresel korumaya yönelik gerekli harcamaların oldukça yüksek olması, kamu kesimi ve hayırsever fonların tek başına çözemeyeceği bir fon sıkıntısını beraberinde getirmektedir. Bu durumda ise çevresel konuları ele alacak ve özel sektörü dahil edecek inovatif çözümlerin geliştirilmesi kaçınılmaz hale gelmektedir (Dey ve Gibbon, 2018, s. 375; Herrera vd., 2019, s. 260). Bu çözümlerin en önemlilerinden birisi ise bir etki tahvili (etkili tahvil) türü olan çevresel etkili tahvil (EIB)'dir.

Çevresel etkili tahvil, çevreyi korumaya ve çevresel atıklara ve kanalizasyonlara ilişkin sistemin “yeşil” hale getirilmesine yönelik yenilikçi bir tahvil türüdür. Çevresel etkili tahvilleri diğer tahvil türlerinden ayıran temel özellik ise “performansa göre ödeme” yapısına sahip olması ve özel sektörü projeye dahil edebilmesidir. Buna göre çevresel etkili tahviller, ilgili çevresel projenin performansının daha önceden belirlenen eşiği aşması halinde yatırımcılara ek bir performans ödemesi yaparken eşiğin aşılamaması halinde yatırımcılara daha az ödeme yapmaktadır. Çevresel etkili tahvilin diğer bir önemli yönü ise tahvilin tüm ilgili taraflarına fayda sağlaması, yani “kazan-kazan-kazan” sistemine sahip olmasıdır. Bu ve benzeri özellikleri ile öne çıkan çevresel etkili tahviller, uygulamada henüz yeni olmakla birlikte önemli bir potansiyele sahiptir.

Çevresel etkili tahvillerin tanımlanması, özelliklerinin, avantaj ve dezavantajlarının irdelenmesi, taraflarının, bileşenlerinin ve uygulama örneklerinin incelenmesi amacıyla ele alınan bu çalışma sekiz bölümden oluşmaktadır. Girişin ardından ikinci bölümde etki tahvilleri (etkili tahviller) konusu incelenmiş, üçüncü bölümde çevresel etkili tahvillerin tanımı yapılmış, dördüncü bölümde tahvil süreci irdelenmiş, beşinci bölümde tahvilin bileşenleri tanıtılmış, altıncı bölümde avantaj ve dezavantajlarına değinilmiş, yedinci bölümde bugüne değin uygulanan örnekleri incelenmiş, sekizinci bölümde tahvilin potansiyeli araştırılmış, Türkiye için uygulanabilirliği tartışılmış ve ardından sonuca gidilmiştir.

2. Etkili Tahviller (Etki Tahvilleri)

Etkili tahviller (etki tahvilleri), genellikle kamu kesimi veya bağışçı kuruluşlar tarafından fonlanan projelerin özel yatırımcılar tarafından finanse edildiği, performansa dayalı (“sonuçlara göre ödeme” veya “başarı için ödeme” veya “sonuçlara dayalı” olarak da adlandırılır) tahvillerdir. Etki tahvillerinin gelirleri genellikle yenilikçi faaliyetleri finanse etmek için kullanılmaktadır. Proje faaliyetlerinin uygulanması yoluyla, projelerin belirli sosyal ve/veya çevresel hedeflere ulaşması beklenmektedir. Bu hedeflere ulaşırsa, yatırımcılar başlangıçtaki yatırımlarını ve ek bir getiriye geri almaktadırlar. Ancak daha da önemlisi hedeflere ulaşılmazsa, yatırımcılar yatırımlarının tamamını veya bir kısmını geri alamamaktadırlar. Bu nedenle, etki tahvilleri, etki elde etme riskini kamu kesiminden/bağışçı kurumdan yatırımcılara devretmektedir (Thompson, 2023, s. 355).

Etki tahvillerinin en temel türleri, sosyal etkili tahviller, kalkınma etkili tahviller ve çevresel etkili tahvillerdir (Dey ve Gibbon, 2018, s.375). Sosyal etkili tahviller, yaklaşık 10 yıl önce piyasaya sürülmelerinden bu yana dünya çapında 278 milyon dolar değerinde 74 proje için kullanılmış olup popülaritesi katlanarak artmıştır. Sosyal etkili tahviller, sağlıkla ilgili problemleri iyileştirmek, tekrar suç işleme oranlarını düşürmek gibi genellikle sosyal konulara odaklanmaktadır (Brand vd., 2020, s. 2). Kalkınma etkili tahviller ise ilk olarak modellendiği ve pilot projesinin uygulandığı 2014 yılından beri 24 projede kullanılmış olup genellikle sağlık ve eğitim gibi temel kalkınma alanlarına yönelik olarak kullanılmaktadır. Kalkınma etkili tahviller, sosyal etkili tahvillere göre nispeten daha düşük ihraç hacmine sahiptir (Ainsworth, 2022). Sosyal etkili tahvillerden sonra modellenen çevresel etkili tahviller ise genellikle

çevrenin korunması ve çevresel problemlerin çözümüne yönelik olup uygulama örneği açısından oldukça yeni bir tahvil türüdür. Genellikle ABD’de kendisine uygulama alanı bulan bu tahvil türüne örnek olarak Orman Dayanıklılık Tahvili (Yuba Projesi), District of Columbia (DC) Water Su Tahvili ve Atlanta Taşkın Tahvili verilebilir (Brand vd., 2020, s. 2).

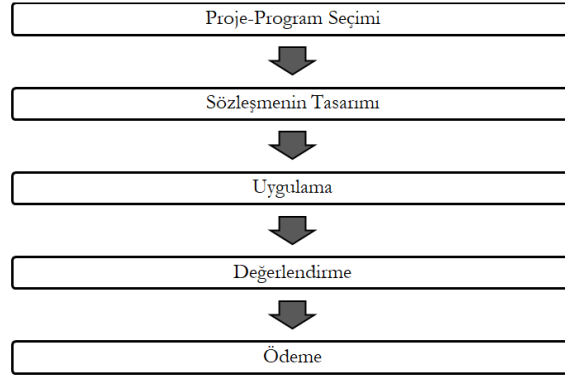
3. Çevresel Etkili Tahvillerin Tanımı ve Süreci

Çevresel etkili tahviller, çevresel bir konuyu ele alan bir “performansa göre ödeme” sözleşmesi olarak tanımlanmaktadır (Nicola, 2013, s. 14). Bu anlamda çevresel etkili tahviller, çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınma için “sonuçlara dayalı”, “başarı için ödeme” veya “performans için ödeme” temeline dayalı finansman biçimini kullanmaktadır. Bu finansman biçiminde yatırımcılar tahvili satın alırken ihraççı tarafından yatırımcılara yapılan geri ödeme, istenen (eşik) bir çevresel sonucun (örneğin kanalizasyon taşkınlarında %10 azalma) elde edilmesi ile bağlantılı olarak yapılmakta ve istenen çevresel sonuç elde edilirse yatırımcılara yapılan ödeme ek bir performans primi ile arttırılmaktadır (EDF, 2018, s. 8; Lypiridis ve Kuzio, 2019, s. 41). Projenin istenen ve daha önceden belirlenen sonucu vermemesi durumunda (eşiğin altında kalması) ise yatırımcılara daha az ödeme yapılmaktadır. Uygulamaya bakıldığında diğer tahvil türlerinde, başarı halinde yatırımcılara yapılan geri ödemenin azalması beklenirken, çevresel etkili tahvillerde bu durum tersine işlemekte ve projenin başarılı olması halinde geri ödeme artmaktadır. Bu durumun temel sebebi ise tahvilin tüm taraflarının faydalarının aynı yönde olduğu bir “kazan-kazan-kazan” durumunun oluşmasıdır. Nitekim yatırımcılar getiri elde ederken, kamu kesimi tasarruf etmekte (maliyetleri azaltmakta) ve toplum hükümetin başka bir yolla fon sağlayamayacağı ilgili projeden kamu yararı elde etmektedir (Balboa, 2016, s. 34).

Özel sermayenin çevresel konulardaki projeleri fonlamasına dayanan çevresel etkili tahviller, bir tür kamu-özel sektör ortaklığıdır (Lypiridis ve Kuzio, 2019, s. 41). Çevresel etkili tahvillerde uygulama (execution) riski, yani projenin başarılı olmaması riski yatırımcılara aktarılmaktadır (Bose vd., 2019, s. 330). Bu aktarım, projenin başarılı olmaması durumunda yatırımcılara yapılan “daha az” ödeme ile sağlanmaktadır.

Güncel durumda, halen gelişim aşamasında olan çevresel etkili tahviller, genellikle yağmur suyu ve taşkınların giderilmesi ve ormanlara dayanıklılık sağlanması gibi henüz dar bir uygulama alanı için kullanılmaktadır.

Çevresel etkili tahvillerin süreci şu şekildedir: Çevresel etkili tahvil oluşturmak, kamu kurumunun çevresel problemi ve bu problemin çözümü sonucunda istenen çevresel sonucu, örneğin taşkınların azaltılmasını seçmesiyle başlar (bkz. Şekil 1). Bu şekilde proje belirlendikten sonra bir aracı kurum, sözleşmedeki getiriyi belirlemek ve finansman sağlayıcıları projeye yatırım yapmaya çekmek için performans ölçütleri ve program değerlendirme süreçlerini tasarlar. Performans ölçütlerini ve potansiyel getiriyi belirleme süreci, hizmet sağlayıcı (çevresel koruma projesini uygulayacak bir kuruluş), devlet kurumu (altyapıyı geliştirme sonucunda tasarruf etmeyi amaçlayan belediye gibi) ve özel sektör arasında dikkatli bir müzakeredir ve aracı kurum müzakereci olarak hareket eder. Özel sektör yatırımcısı daha sonra projeyi uygulaması (örneğin yeşil altyapı kurması) için bir hizmet sağlayıcıya finansman sağlar ve uygulama riskini üstlenir. Proje tamamlandıktan sonra harici bir kurum (değerlendirici), sözleşmede belirtilen çevresel çıktıların gerçekleşip gerçekleşmediğini (taşkınların belirlenen ölçüde azalıp azalmadığını) belirlemek için projeyi değerlendirir. Değerlendirme sonucunda, yatırımcılar projenin sözleşmedeki performans ölçüsünü karşılaması durumunda ek bir getiri elde ederler. Proje önceden kararlaştırılan hedefe ulaşırsa, kamu kesimi tarafından başarı nedeniyle sağlanan tasarruf kısmen yatırımcılarına ödeme yapmak için kullanılır, artan kısım ise kamu kesimine aktarılır. Değerlendirme, projenin istenen durumu kararlaştırılan dereceye kadar iyileştirmediğini (yani taşkınların belirlenen ölçüde azalmadığını) gösterirse, yatırımcılara ödenen getiri düşük tutulur veya hiç geri ödeme yapılmaz (Balboa, 2016, s. 34-35; Lypiridis ve Kuzio, 2019, s.42).

Şekil 1. Çevresel Etkili Tahvil Süreci

Kaynak: Balboa (2016, s.36).

4. Çevresel Etkili Tahvillerin Bileşenleri

Çevresel etkili tahvilin bileşenleri proje, çevresel etkili tahvilin tarafları, faydaları, sonuca dayalı geri ödemeler ve risk paylaşımı yapısından oluşmaktadır.

4.1. Proje

Çevresel etkili tahvilin oluşturulması ve yapılandırılması için öncelikle çevresel bir problemin belirlenmesi ve çevresel etkili tahvile uygun biçimde (örneğin gri altyapı yerine yeşil altyapı için) projelendirilmesi gerekmektedir. Bu anlamda aracı kuruluş (proje geliştiren taraf) projenin fizibilitesini yapmakta ve tarafları koordine etmektedir. Çevresel etkili tahvil ise, daha sonra aracı kurum tarafından finansal olarak modellenmekte ve getiri, eşik değer vb. diğer bileşenler belirlenmektedir. Hemen belirtmek gerekir ki, çevresel etkili tahvilin yoğun zaman alan ve yüksek maliyetli yapılandırma maliyetlerinden dolayı yüksek hacimli projeler için kullanılması daha uygun olmaktadır (Thompson, 2020).

4.2. Tarafları

Çevresel etkili tahvil, yatırımcılar, ödeme yapan yararlanıcılar, proje geliştiriciler ve uygulayıcılar olmak üzere temel olarak dört tarafı kapsamaktadır.

Yatırımcılar: Çevresel projelere yatırım yapan ve yatırım tutarının faiziyle birlikte geri ödenmesini isteyen ilgili taraflardır. Yatırımcılar, hem finansal sonuçları önemseyen geleneksel yatırımcılar ve hem de çevresel sonuçlara odaklanan yatırımcı çeşidi olabilmektedir. Bu açıdan yatırımcılar bir yandan getiri elde edebilirken diğer yandan çevresel getiri (doyum) elde edebilmektedirler (EDF, 2018, s. 18). Getiriler, yatırımcı iştahına, ortaya çıkan çevresel faydalara ve çevresel tahvilin geri ödeme yapısına bağlı olarak piyasa faiz oranına eşit veya bu oranın altında olabilir (Brand vd., 2021, s. 5-6). Örneğin DC Water tarafından ihraç edilen çevresel etkili tahvilde getiri oranı piyasa faiz oranına eşitken Atlanta tarafından ihraç edilen çevresel etkili tahvilde getiri, piyasa oranının altındadır (Harvell vd., 2020, s. 24).

Ödeme Yapan Yararlanıcılar: Çevresel etkili tahvil tarafından finanse edilen projelerden fayda sağlayan ve tahvilin anapara ve faizini geri ödeyen yararlanıcı taraflardır. Yararlanıcılara örnek olarak çevresel faydalar sayesinde sel riski azalan ve bu faydayı kullanarak çevresel etkili tahvil için geri ödeme yapan mülk sahipleri verilebilir. Ya da sulak alanların iyileştirilmesine yönelik projeler, bölgedeki özel varlık sahiplerinin veya ticari işletmecilerin arazi kaybının önlenmesi ve sel riskinin azaltılması gibi önemli sonuçlar elde etmelerine yardımcı olmakta ve bu da iş kesintilerini ve maddi hasarı azaltmaktadır (EDF, 2018, s.18). Bu varlık ve iş sahipleri, proje yoluyla yapılan müdahaleden elde ettikleri fayda ve bunun sonucunda oluşan gelir nedeniyle projeye ödeme yapabilmektedir. Son olarak, çevresel etkili tahvillerin bir veya daha fazla ödeme yapan yararlanıcısı bulunabilir (Brand vd., 2021, s. 5-6).

Proje Geliştiriciler: Projeyi oluşturmak, fizibilitesini yapmak, çevresel faydayı tahmin etmek ve çevresel etkili tahvilin geri ödemesini yapılandırmak için gereken çevresel-finansal modellemeyi gerçekleştiren danışmanlar, araştırmacılar veya akademisyenlerdir. Proje geliştiriciler, anlaşmaları

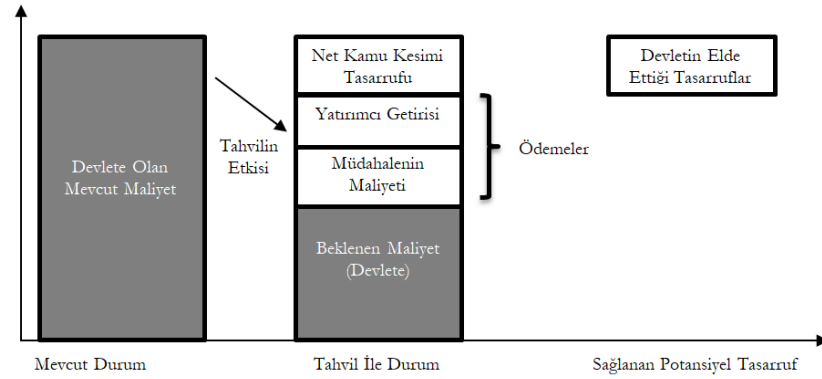
yapılandırılan ve sözleşmeleri yöneten kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ile özel şirketleri içermektedir (Brand vd., 2021, s.6).

Uygulayıcılar (Yükleniciler): Çevresel müdahaleleri sahada uygulayan, yüklenici (hizmet sağlayıcı) gruplarıdır. Uygulayıcılar, yararlanıcılar veya toprak sahipleri olabilirken, kâr amacı gütmeyen bir kuruluş, kabile (federal bölge altındaki kabile bölgesi), yerel yönetim ortağı, yerel bir kamu hizmeti şirketi veya inşaat şirketi de olabilmektedir. Uygulayıcı genellikle projeyi uygulayan ve inşayı gerçekleştiren taraftır (Brand vd., 2021, s. 6; Lypiridis ve Kuzio, 2019, s. 42).

4.3. Faydaları

Çevresel etkili tahviller, taraflarına önemli faydalar sağlamaktadır. İlk olarak kamu kesimi çevresel etkili tahviller ile finanse edilen yeşil projeler dolayısıyla maliyet tasarrufu sağlamakta, varlık sahipleri gibi üçüncü taraflar sel suyunun veya sulak alanın azaltılması sonucu artan iş hacmi, toprak sahipliği ve mülk değeri nedeniyle fayda sağlamakta, yatırımcılar çevresel doyum ve finansal getiri elde etmekte ve projenin uygulayıcıları (yükleniciler) çevresel tahvilce sağlanan finansman dolayısıyla ön finansmana sahip olmakta ve performansa göre prim hakkına sahip olmaktadır. Diğer yandan çevresel etkili tahvilin istihdam yaratma vb. birtakım faydalarından da bahsetmek mümkündür:

Kamu Kesimi İçin Faydaları: Çevresel etkili tahviller ile kamu kesimi (genellikle yerel yönetimler) oldukça maliyetli olan alternatif gri projeler yerine yeşil projeleri uygulayabilmekte ve böylece maliyet tasarrufu sağlayabilmektedir (bkz. Şekil 2). Yeşil projenin (örneğin taşkın azaltma veya sulu alanın giderilmesi) başarılı olması halinde kamu kesimi oldukça maliyetli olan ve halk için rahatsız edici (gürültülü inşaatlar vb.) gri projelerden kaçınabilmekte, projeyi daha geniş bir alana yayabilmekte ve böylece maliyet tasarrufu elde edebilmektedir (Bose vd., 2019, s. 332). Projenin başarılı olması sonucunda yatırımcılara daha fazla ödeme yapılmaktadır. Buna göre başarılı olan bir proje sonucunda kamu kesimi, alternatif gri projelerin çok daha maliyetli olmasından dolayı çevresel etkili tahvil yatırımcılarına performans primini ödemekten memnuniyet duyabilecektir. Diğer yandan düşük performans durumunda yatırımcılara daha az ödeme yapıldığından kamu kesimi ek projeler için kaynak bulabilecektir.

Şekil 2. Çevresel Etkili Tahvillerin Kamuya Sağladığı Maliyet Tasarrufu
Kaynak: Balboa (2016, s. 35).

Kamu kesimi için faydalar şu örnekle daha net anlaşılabilir: Belediye tahvilleri için piyasa faiz oranının %4 olduğu varsayalım. Ve DC Water gibi tahvil ihraç eden bir kurumun tercihinin yeşil bir altyapı ile çok daha pahalı bir gri altyapı projesi arasında olduğunu varsayalım. Kuruluş, proje başarılı olursa %5, başarısız olursa %3 ödeyeceği yeşil altyapı projesi için tahvil ihraç etsin. Bu tahvillerin bir iklim değişikliği projesi bağlamında ihraç edildiği ve binalarının çatılarına güneş panelleri kurmak için olduğu düşünölsün. Bu güneş panellerini finanse etmek için 100.000.000 dolarlık çevresel etkili tahvil ihraç edilsin. Diyelim ki paneller ile 100 GWh elektrik üretilmesi ve bu durumda yaklaşık 14.000.000 dolar tasarruf edilmesi beklenmektedir. Bu güneş panellerinin 120 GWh güç üretmesi ise 2.800.000 dolar daha tasarruf edileceği anlamına gelmektedir. Projenin halihazırda beklenen (100 GWh) sonucu üretmesi halinde 4.000.000 dolar faiz ödenmesi gerekmekte iken güneş panelleri %20 daha fazla güneş enerjisi üretirse (120 GWh),

yatırımcılara %5 faiz veya 5.000.000 dolar ödenecektir (1.000.000 dolar performans primidir). Bu durumda, memnuniyetle 1.000.000 dolar daha ödenecektir çünkü 120 GWh üretimle zaten 2.800.000 dolar tasarruf edilmiştir. Öte yandan, güneş panelleri planlandığı kadar üretim yapmazsa, yatırımcılara yalnızca %3 veya 3.000.000 dolar geri ödeme yapılacaktır. Dolayısıyla, bu durumda tasarruf o kadar büyük olmayacak, yani elektriğe daha fazla para harcamak zorunda kalınacak, ancak yatırımcılara daha az ödeme yapıldığı için kuruluş tasarruf edecektir (Curley, 2022, s. 108-109).

Yatırımcılar İçin Faydaları: Yatırımcılar (“etki yatırımcıları”) genellikle çevreye ve ekosisteme yararlı projelere yatırım yapmaktadırlar. Çevresel etkili tahvil yatırımcıları ise ilgili tahvil ile finanse edilen projeye yatırım yapmakta ve böylece getiri ve çevresel konularda doyum elde edebilmektedirler. Projenin başarılı olması halinde daha fazla getiri alan yatırımcılar düşük performans durumunda ise daha az getiri elde etmektedir. Söz konusu yatırımcılar, her durumda çevresel doyuma (tatmine) ulaşabilmekte ve yenilikçi finansmanı teşvik edebilmektedir (EDF, 2018, s. 14).

Uygulayıcılar (Yükleniciler) İçin Faydaları: Çevresel etkili tahvil, sermayeyi yüklenicilere önceden sağlamakta ve yüklenicinin gerekli kaynaklara sahip olmadığı ve gelirlerini daha sonra edindiği durumlarda önemli fayda sağlamaktadır (Hall vd., 2017, s. 36). Yükleniciler projeler yüksek performans elde ettiğinde teşvik de alabilmektedirler (EDF, 2018, s. 14).

Faydalancılar (Ödeme Ortakları) İçin Faydaları: Çevresel etkili tahvilin geri ödemesine katılım, tahvilin finanse ettiği projenin sonucunda elde edilen fayda (sel sularında azalma vb.) nedeniyle proje alanındaki varlık ve iş sahiplerinin sel hasarına karşı savunmasızlıklarını ve maliyetli iş kesintilerini azaltmanın maliyetine katılmaları anlamına gelmektedir. Böylece ilgili proje daha erken uygulanabilmekte ve fayda daha erken elde edilebilmektedir. Çevresel etkili tahvil ile faydalancıların projeye yaptıkları gönüllü yatırım, faaliyet gösterdikleri bölgenin uzun vadeli ekonomik istikrarını iyileştirebilmektedir. Son olarak, çevresel etkili tahvil, ödeme ortaklarına (varlık ve iş sahipleri) bu yatırım için vergi avantajı sağlayacak şekilde yapılandırılabilir (EDF, 2018, s. 14).

Toplum İçin Faydaları: Toplum, proje sonucunda oluşacak yeşil alandan istifade ederken yeşil alanın sürdürülmesi için gerekli istihdam olanaklarından yararlanabilmektedir (Mazur, 2018).

4.4. Geri Ödeme Yapısı ve Risk Paylaşımı

Çevresel etkili tahvillerde geri ödeme, “sonuca (performansa) dayalı” şekilde yapılmaktadır. Yatırımcılara yapılan ödemeler, projede istenen sonuçların elde edilmesine bağlı olduğundan çevresel etkili tahviller, ihraççıların proje performansına ilişkin bazı riskleri yatırımcılara devretmesine olanak tanıyarak kıt kamu fonlarının daha verimli harcamalarda kullanılmasına yardımcı olmaktadır. Bu özellik aynı zamanda ihraççıları performans riskli veya belirsiz olan yenilikçi veya etkili projeleri denemeye teşvik etmektedir. Bu anlamda inovatif yeşil projelerin uygulama (proje başarısızlık) riski yatırımcılara devredilmektedir. Performansa göre ödeme mekanizması farklı şekillerde yapılandırılabilir. Örneğin DC Water’ın çevresel etkili tahvili, proje başarısızlığı riskini yatırımcılarla paylaşmaya odaklanan üç kademeli bir yapı kullanmaktadır. Buna göre projenin belirlenen eşik değerden “düşük performans” göstermesi durumunda yatırımcı, ihraççıya (belediye vb.) projenin faiz maliyetlerinin bir kısmını kapsayan bir meblağ ödemekte ve ihraççının yatırımın maliyetinin bir kısmını karşılamasına olanak tanımaktadır. Tersine, eğer proje önceden belirlenmiş olan eşik değerden “yüksek performans” gösterirse, ihraççı yatırımcıya düzenli faiz ödemelerine ek olarak performans ödemesi yapmaktadır. Son olarak proje belirlenen eşik değer kadar performans gösterirse ihraççı yatırımcıya herhangi bir performans ödemesi yapmamakta, aynı şekilde yatırımcı da ihraççıya bir ödeme yapmamaktadır (EDF, 2018, s. 17-18; Harvell vd., 2020, s. 23). Diğer yandan iki kademeli ödeme yapısı da benimsenebilmektedir. Örneğin Atlanta DWM’nin çevresel etkili tahvili iki kademeli olup şu şekildedir: Önceden bir “yüksek performans eşiği” belirlenmekte ve buna dayanarak yatırımcılar için iki potansiyel getiri sunulmaktadır. Ödeme süreci, performans eşiğinin aşılmasına dayanmaktadır. Bu durumda eşik aşılsa ek ödeme vardır ancak eşik aşılmazsa ek ödeme yoktur. Bu anlamda proje yüksek performans eşiğinin altında performans gösterirse, yatırımcılara “temel” faiz oranı üzerinden geri ödeme yapılmakta olup bu ödeme haricinde ek bir performans ödemesi yapılmamaktadır. Bu t5ahvilde temel faiz oranı, tahvil ihraç edildiğinde tahmin edilen piyasa faiz oranından biraz daha

düşüktür. Değerlendirme, projenin yüksek performans eşliğinin üzerinde performans gösterdiğini ortaya çıkarırsa, ihraççı yatırımcılara ek bir ödeme yapacaktır (Harvell vd., 2020, s. 23-24).

5. Çevresel Etkili Tahvilin Avantaj ve Dezavantajları

Çevresel etkili tahvillerin avantajları arasında riski özel yatırımcı ile paylaşmak, ödeme ortağı edinebilmek, yeni yatırımcıları (etki yatırımcılarını) çekebilmek, yapısında denetimi kendiliğinden barındırmak, uygulayıcılara ön finansman sağlamak ve yenilikçiliği teşvik etmek sayılabilmektedir. Çevresel etkili tahvillerin avantajları aşağıdaki gibi belirtilebilir:

Riski Paylaşmak: Çevresel etkili tahvilin temel avantajı, kamu sektöründen özel sektör ve kâr amacı gütmeyen sektörlerle riskin aktarılmasıdır (Chen ve Bartle, 2022, s. 110). Nitekim çevresel etkili tahvil “sonuca dayalı ödeme” yapısı ile projenin başarısızlık riskini özel yatırımcılara aktarmaktadır (Bose vd., 2019, s. 330). Proje başarısız olduğunda tahvilin yapısına göre değişebilmekle birlikte özel yatırımcılar ihraççıya geri ödeme yapmakta ve böylece riski üstlenmektedir.

Ödeme Ortağı Ekleme: Çevresel etkili tahviller, proje sonuçlarıyla ilişkili faydaları ölçmek ve sayısalılaştırmak için yapılandırılmıştır. Çoğu zaman bu faydalar, projenin uygulanmasından sorumlu olan ihraççının ötesinde birden çok kuruluşa yayılmaktadır. Çevresel etkili tahvilde ödemeler sonuçlara dayalı olarak yapıldığından, tahvil bu pozitif dışsallıkları birden çok ödeme yapan taraf ile ilişkilendirmenin bir yolu olarak hizmet etmekte ve böylece finansman ve geri ödeme için maliyet paylaşımı yoluyla ihraççıya destek olmaktadır. Örneğin, sulak alan restorasyon projeleri yalnızca ihraççının taahhütlerini yerine getirmesine yardımcı olmamakta, aynı zamanda bölgedeki özel varlık sahiplerinin veya ticari işletmecilerin arazi kaybının önlenmesi ve sel riskinin azaltılması gibi önemli sonuçlar elde etmelerine yardımcı olmaktadır. Bu da iş kesintilerini ve maddi hasarı azaltmaktadır. Bu varlık sahipleri, mülklerine ve varlıklarına sınırı olan faydalı sulak alan projelerinin inşasını hızlandırma arzusuyla finansmana katkıda bulunmaktadır (EDF, 2018, s. 18).

Yeni Yatırımcıları Çekmek: Yenilikçi çevresel yatırımlara odaklandıkları için çevresel etkili tahviller sadece finansal getiriler değil aynı zamanda çevresel ve sosyal getiriler de arayan “etki yatırımcılarını” ve sadece çevresel getiriye odaklanan iyiliksever yatırımcıları çekebilmektedir (EDF, 2018, s. 18; Hall vd., 2017, s. 17). Bu anlamda geleneksel tahvillerde yatırımcılar, ihraççının ödeme kabiliyetine göre yatırım yaparken çevresel etkili tahvilde projenin ne kadar iyi sonuç üreteceğine ve çevresel faydasına bağlı olarak yatırım yapmaktadır (Wong, 2019, s. 39).

Yapısında Denetim Barındırmak: Çevresel etkili tahviller sonuca dayalı olduğundan, bu sonuçların bağımsız bir kuruluş tarafından izlenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu durum göstermektedir ki kamusal hizmetlerde oldukça önem verilen denetim ve izleme, çevresel etkili tahvilin yapısında kendiliğinden bulunmaktadır (Hall vd., 2017, s. 14).

Ön Finansman Sağlamak: Çevresel etkili tahviller, sermayeyi uygulayıcılara (yüklenicilere) önceden sağlaması yönüyle oldukça faydalıdır. Bu durum, özellikle uygulayıcıların gerekli kaynaklara sahip olmadığı ve projeden elde edilecek gelirlerin daha sonra edinildiği durumlarda yararlıdır (Hall vd., 2017, s. 14).

Yenilikçiliği Teşvik Etmek: Çevresel etkili tahviller riski özel yatırımcılarla paylaştığından dolayı kamu kesimini daha fazla inovatif yöntemi denemek için teşvik edebilmektedir (Hall vd., 2017, s. 16). Ayrıca çevresel etkili tahviller, ihraççıların kamu fonlarının yenilikçi, faydalı ve verimli çevresel projelerde kullanımlarını araştırma ve keşfetme konusunda inovasyon ve liderlik isteği duymalarına da olanak tanımaktadır (EDF, 2018, s. 19).

Çevresel etkili tahvillerin dezavantajları arasında performans ölçütlerinin belirlenmesinin oldukça zor olması, tahvilin yapılandırma ve ölçme-izleme aşamasında yüksek işlem maliyetlerinin bulunması, henüz başlangıç aşamasındaki bir enstrüman olması dolayısıyla yatırımcılar için çeşitli engellere sahip olması, uzun vadeli faydaları ve geri ödemeleri dolayısıyla politik risk barındırması, kirlenici firma ve yatırımcıları engellemekte zorlanması sayılabilmektedir. Çevresel etkili tahvillerin dezavantajları (sınırlılıkları) aşağıdaki gibi belirtilebilir:

Ölçütlerin Belirlenme Zorluğu: Çevresel sonuçları doğru bir şekilde yansıtabilen metriklerin (ölçütlerin) belirlenmesi oldukça zor ve maliyetli bir süreçtir (Bose vd., 2019, s. 333). Örneğin çevresel etkili tahvil, proje sonucundaki küçük bir değişikliğin orantısız bir şekilde yatırımcılar için getiriyi azalttığı

bir “uçurum etkisi” yaratma riski taşımaktadır. Örneğin beklenen metrik (performans) değeri suyun sıcaklığının 3 derece azalması ise ve bağımsız değerlendirme kuruluşu sonuçta 2,9 derecelik bir azalma belirlemişse, müdahale bir sözleşme hatası olacaktır. Daha soğuk akarsu sıcaklıkları ile kamu yararı artmış ve daha büyük balık stokları ortaya çıkmış olsa da bu faydalar göz önüne alınmamıştır ve sözleşme kendi standartlarına göre başarılı olamamıştır. Bu anlamda “geri ödeme uçurumu” ortaya çıkmıştır ve yatırımcılar yatırımlarını kaybetmiştir. Bu bakımdan, metrikler öyle ayarlanmalıdır ki yatırımcıların üstlendiği risk ile çevresel fayda dengelenmelidir. Eğer belirlenen çıktı (performans) çabuk ulaşılabilecek derecede düşükse yatırımcı riskleri ile birlikte çevresel faydalar da düşük olacaktır. Aksine belirlenen çıktı düzeyi çok yüksekse bu kez de yatırımcıları çekmek zorlaşacaktır (Balboa, 2016, s. 37). Diğer yandan, çevresel koşullar vb. bölgeye özgüdür ve yerel özellikler çevresel projelerin beklenen sonuçlarını değiştirebilmektedir (Hall, 2017, s. 46). Bu nedenle diğer coğrafyalardaki benzer projelerden alınan performans ölçütlerini ve eşik değerleri benimsemek ve aynen kullanmak mümkün değildir. Performans metrikleri o bölge ve projeye özgü olduğundan koşullu (performansa bağlı) bir ödemeyi tetikleyecek performans eşiklerini belirlemek için projeye özel teknik analizler gerekmektedir (Wong, 2019, s. 40).

Yüksek İşlem Maliyetleri: Etki tahvillerinin genelinde olduğu gibi çevresel etkili tahvilin yapılması (tesis edilmesi) ile ilgili işlem maliyetleri vardır. Bunlar arasında, sözleşme taraflarının belirlenmesi ve koordine edilmesi, mali, yasal ve teknik durum tespiti analizlerinin yapılması, sözleşmelerin müzakere edilmesi, metriklerin belirlenmesi ve sonuçların izlenmesi-değerlendirilmesi ile ilgili zaman, işçilik ve ilgili maliyetler sayılabilmektedir (Hall, 2017, s. 46; Wong, 2019, s. 40). Bu anlamda örneğin veri toplama ve proje izleme-değerlendirmeyi desteklemek için çeşitli sistemler kurulması gerekebilmektedir (Lypiridis ve Kuzio, 2019, s. 42). Diğer yandan çevresel etkili tahvillerin karmaşıklığı ve zahmetli kuruluş (yapılanma) sürecine sahip olması, ilgili tarafların tahvilin çeşitli nitelikleri üzerinde anlaşamaması nedeniyle erken iptal edilmesi gibi ek bir risk oluşturabilmektedir (Hall vd., 2017, s. 18). Yüksek işlem maliyetleri ile ilgili problemleri aşmak içinse projelerin yeterli büyüklükte olması gerekmektedir. Güncel durumda işlem maliyetleri, üçüncü taraf destekçi kuruluşlar (Walton Vakfı, McKnight Vakfı veya Chesapeake Bay Vakfı gibi) tarafından karşılanırsa da işlem maliyetlerini aşacak faydaları ortaya çıkaracak büyüklükte (en az 5 milyon dolar) projeler gerekmektedir (Thompson, 2020).

Yatırımcılar İçin Engeller: Şimdiye kadar bireysel yatırımcılar çevresel etkili tahvillerin yatırımına büyük ölçüde katılmamıştır. Bunun bir nedeni, tek bir bireyin ödeyebileceğinden daha yüksek satın alma fiyatlarının (1 milyon dolar ve üstü) bulunması ve iyi tanımlanmış bir geçmiş performansın olmamasıdır. Diğer yandan, çevresel etkili tahvillerin sayısının azlığı ve nispeten küçük hacimlere sahip olması, belirli bir hacimde yatırım yapabilen bazı büyük kurumsal yatırımcıların yatırım yapmasını engellemektedir. Son olarak, yönetsel deneyimin ve başarılı çevresel etkili tahvil örneklerinin eksikliği, büyük yatırımcılar için engel oluşturmaktadır. Birçok kurumsal yatırımcı, yatırımlarından belirli düzeyde getiri elde etmek ve paralarını başarılı bir geçmiş performansa sahip ürünlere yatırmak arzusundadır. Başarılı örneklerle birlikte deneyimli çevresel etkili tahvil yöneticilerinden oluşan eğitilmiş bir grup olmadan büyük yatırımcılar çevresel etkili tahvillere büyük miktarlarda sermaye yatırmak konusunda zorluk yaşayabilecektir (Brand vd., 2021, s. 9-10).

Politik Risk: Hükümetlerin etki tahvillerine dahil olması ve uzun vadeli geri ödemeler, etki tahvillerini politik risklere karşı savunmasız hale getirmektedir. Diğer bir risk kaynağı ise partizanlıktır. Bu anlamda, bir muhalefet partisinin etki finansmanına ideolojik bir itirazı olması ve daha sonra iktidara gelmesi durumunda, etki tahvilinin terk edilmesi veya baltalanması riski vardır (Hall vd., 2017, s. 19).

Kirletici Firma ve Yatırımcıları Engelleme: Çevre kirliliği veya doğal kaynakların aşırı kullanımı gibi kamusal kötüler, firmaların kâr maksimizasyon faaliyetinin bir yan ürünüdür. Bu durumda kamusal kötüyü çevresel etkili tahviller aracılığıyla ele almak, bu firmaların elde ettiği kârı etkilememekte ve hatta arttırabilmektedir (Balboa, 2016, s. 39). Diğer yandan, yatırımcıların çevresel etkili tahvil aracılığıyla yapılan çevresel iyileştirmeden kâr elde etmek için bir çevresel zararı sürdürmekte ve hatta bir çevresel zarara neden olmakta makul bir menfaati olabilmektedir. Bu durum çevresel etkili tahvilin ölçüt tabanlı odağının, çevresel zararların altında yatan siyasi veya ekonomik nedenlerin üstesinden gelmekte etkili olamayabileceğini göstermektedir (Hall, 2017, s. 47).

6. Çevresel Etkili Tahvillerin Örnekleri

Çevresel etkili tahvillerin örnekleri genellikle ABD’de görülmektedir. Bunlardan ilki olan DC Water’ın ihraç ettiği çevresel etkili tahvili takiben yine ABD’de çeşitli şehirler tarafından çevresel etkili tahvil ihraç edilmiş ve bu tahviller genellikle kanalizasyon taşkınlarının azaltılmasını veya kirli suyun iyileştirilmesini hedef almıştır. Diğer yandan zamanla çevresel etkili tahviller su ve kanalizasyon haricindeki konularda da kullanılmaya başlanmış ve ABD’de orman dayanıklılık tahvilleri ihraç edilmiştir. Söz konusu çevresel etkili tahvil örnekleri aşağıdaki gibidir:

DC Water: Columbia Bölgesi, birçok ABD şehri gibi genellikle sık sık kanalizasyon taşmalarına maruz kalan bir birleşik (yağmur suyu ve kanalizasyonun aynı yerden aktığı) yağmur suyu ve kanalizasyon sistemine sahiptir. Washington’un birleşik kanalizasyon akımı, yılda ortalama 2,5 milyar galon birleşik kanalizasyon suyunu sonunda Chesapeake Körfezi’ne akan Rock Creek kolu da dahil olmak üzere üç nehre boşaltmıştır. Bu kirli sular, bakteri, çöp ve ağır metalleri beraberinde getirerek DC’nin su kalitesini, hava kalitesini ve doğal yaşam alanlarını olumsuz etkilemiştir. Birleşik kanalizasyon sisteminde yaşanan taşmalar, ABD Temiz Su Yasası’nı ihlal eden hacimlere ve sıklığa ulaşmıştır. Birleşik kanalizasyon akımı sorununu ele almak için DC Water, 2016 yılında 2,6 milyar dolarlık bir gri altyapı (tünel) planı geliştirmiştir. Ayrıca, aynı hedeflere önemli ölçüde daha düşük bir maliyetle ve daha kısa bir sürede ancak daha yüksek düzeyde bir belirsizlikle ulaşmak için yeşil altyapıyı kullanmanın potansiyel faydalarını da araştırmıştır. Yeşil altyapı finansal modelini tasarlaması ve rehberlik etmesi için finans aracıları olarak hizmet veren Quantified Ventures ile birlikte, riski kamu kesiminden özel sektöre kaydırmak için yeşil altyapıyı finanse edecek ilk çevresel etkili tahvili yapılandırıp ihraç etmiştir (World Economic Forum, 2022). Bu tahvil halka arz şeklinde değil, tahvilin finansal riskini üstlenen yatırımcılara (Goldman Sachs ve Calvert Impact Capital) özel olarak (nitelikli yatırımcıya arz) satılmıştır. Ödeme yapan yararlanıcılar ise, DC Water Kurumu ve DC bölgesindeki su tüketicileridir. Tahvil, “performansa göre ödeme” biçiminde, temel performans ölçütü olan yağmur suyu azaltma hacmi ile yapılandırılmıştır. Temel faiz oranı, 30 yıl için %3,43 olarak belirlenmiştir. Tahvil üç kademeli olarak yapılandırılmıştır. Performans kademesi 1, yüksek performans yansıtmaktadır (yağmur suyu akışındaki azalma %41,3’ten fazladır). Bu durumda DC Water, projedeki riski paylaştıkları için yatırımcılara ek bir performans ödemesi yapacaktır. Performans kademesi 2, her iki tarafın da herhangi bir ödeme yapmasına neden olmayacak şekilde yağmur suyu akışında azalma beklentisini ifade etmektedir. Performans kademesi 3, düşük performans yansıtmaktadır (yağmur suyu akışındaki azalma %18,6’dan azdır). Dolayısıyla yatırımcılar D.C. Water’a geri ödeme yapacaklardır. 2020’de DC Water, yenilikçi çevresel etkili tahvilinin başarısını duyurmuştur. Bu anlamda tahvil tarafından finanse edilen yeşil altyapı projeleri, yağmur suyu akışını önceki seviyelere göre yaklaşık %20 oranında azaltmış, 2016’da belirlenen performans hedeflerine (performans kademesi 2’ye) ulaşmış ve böylece tahvil sabit bir oranda geri ödenmiştir (Chen ve Bartle, 2022, s. 111).

Atlanta: 2019’da Atlanta Şehri, Quantified Ventures ile birlikte 14 milyon dolarlık ikinci çevresel etkili tahvili ihraç etmiştir. Atlanta’nın çevresel etkili tahvili, kritik sel ve su kalitesi konularını ele almakta ve Proctor Creek havzasındaki yağmur suyu akışını azaltacak yenilikçi yeşil altyapı projelerine fon sağlamaktadır. Tahvil ihracı, KeyBanc Capital Markets ve Siebert Cisneros Shank tarafından sunulan satış garantisi (yüklenim) desteği ve Rockefeller Vakfı’ndan alınan bir hibe ile desteklenmiştir (Chen ve Bartle, 2022, s. 109). Atlanta’nın on yıllık çevresel etkili tahvili, tahmini baz faiz oranı %3,55 olan iki kademeli bir performans yapısına sahiptir. İki kademeli yapıdan dolayı faiz, altı yıl sonra proje yüksek performans eşiğini aşarsa (6,52 milyon galonluk yağmur suyu tutma kapasitesini aşarsa), yatırımcılara daha yüksek bir seviyede geri ödeme yapılacaktır. Bu anlamda proje, eşliği aşarsa efektif faiz oranı %4,67’ye yükselmekte ve Atlanta, yatırımcılara ek 1 milyon dolar ödeyerek şehir için ek 800.000 dolar net tasarruf sağlayacaktır (CDP, t.y.). Atlanta projesi yüksek performans eşliğinin altında performans gösterirse Atlanta, tahvili temel faiz oranında geri ödeyecektir. Bu durumda, temel performans faiz oranı, tahvil ihraç edildiğinde tahmin edilen piyasa faiz oranından biraz daha düşüktür (Harvell vd., 2020, s. 24).

Yuba: Yuba Projesi Orman Dayanıklılık Tahvili (FRB), özel yatırımcıların kamu arazisi yönetiminin desteklenmesi ve orman restorasyonu ile bağlantılı orman yangını riskinin azaltılmasına odaklanması için ilk fırsat olarak ortaya çıkmıştır. Tahvil, proje geliştiricileri olan Blue Forest Conservation tarafından Yuba Nehri Havzası’ndaki 15.000 dönümlük restorasyonu finanse etmek için 4 milyon dolar özel sermaye

toplamaştır. Ödeme yapan yararlanıcılar, yatırımcılara (AAA Insurance of California, Calvert Impact Capital, the Rockefeller Foundation ve Gordon and Betty Moore Foundation) geri ödeme yapmaktan sorumlu olan ABD Orman Hizmetleri, California Eyaleti ve Yuba Water Agency'dir. Tahvil, 5 yıl vadeli ve %2,5 karma faiz oranına sahip olup %1'i programla ilgili yatırımlar yoluyla kurumsal yatırımcılara ve %4'ü piyasadaki yatırımcılara ödenen özel bir kredi şeklindedir (Brand vd., 2021, s. 7).

Hampton: Hampton'un kıyıdaaki konumu, düşük rakımı ve yüksek geçirimsiz yüzeyi, sık sık sellere ve kirli yağmur suyu akışına neden olmuştur. İklim değişikliği, deniz seviyesinin yükselmesi ve artan fırtına şiddeti, Hampton ve vatandaşlarını giderek daha savunmasız hale getirmiştir. Bu durumun sonucunda, 2020'de Hampton Şehri, yaklaşık 12 milyon dolar değerinde üç büyük yeşil altyapı projesini uygulamak için çevresel etkili tahvil ihraç eden üçüncü ABD şehri olmuştur. Projelerin sonuç (performans) ölçütü ek yağmur suyu depolama kapasitesi olarak 8,6 milyon galondur. İlgili tahvile yatırımcılardan iki kat talep gelmiştir (Chen ve Bartle, 2022, s. 110; Lee & Lindsay, 2021).

Baltimore: Baltimore, District of Columbia (DC) gibi kanalizasyon sorunları olan bir başka şehirdir. Baltimore, federal yasalara göre 2019 yılına kadar 4.000 dönümden fazla üst yapı ve binadan kaynaklanan kirli su akışını azaltmak ve arıtmak zorundadır. Chesapeake Bay Foundation ve Quantifed Ventures ile birlikte çalışan Baltimore, yaklaşık üç düzine mahallede yağmur suyu yönetimi için yeşil altyapıyı finanse etmek ve sert yüzeyleri bitkiler, ağaçlar ve yeşil alanlarla kaplamak için yapılacak harcamaları desteklemek, kirli akıntıyı Baltimore Limanı'na varmadan ve rüzgarlara ulaşmadan önce emmek ve filtrelemek için 6,2 milyon dolarlık çevresel etkili tahvil ihraç etmeyi planlamaktadır (Curley, 2022, s. 109).

7. Çevresel Etkili Tahvillerin Küresel Potansiyeli ve Türkiye İçin Uygulanabilirliği

Çevresel sermaye giderek yükselmekte olup çevreyi korumaya yönelik finansal yapıda ve yeşil tahvil piyasalarında son dönemlerde yaşanan artış, yeşil tahvil için geniş sermaye havuzlarından yararlanma potansiyeline işaret etmektedir (Herrera vd., 2019, s. 260). Bu anlamda çevresel etkili tahville benzer mekanizma ve yatırımcı yapısına sahip olan yeşil, sosyal ve sürdürülebilirlik tahvillerinin hacmi 2021'de yıllık %77 artışla 1.036 milyar dolara ulaşmıştır. Benzer şekilde, 2021 yılında bu tahvillerden dünya çapında 3.020 adet ihraç edilerek bir önceki yıla göre %99 artış sağlanmıştır. Son beş yılda ise yeşil, sosyal ve sürdürülebilirlik tahvilleri miktar olarak %670, ihraç sayısı bakımından ise %746 artmıştır (ICE, 2022, s. 4). Konuya etki yatırımı açısından bakıldığında ise, etki yatırımı piyasası hızlı bir büyüme yaşamakta olup (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018) güncel olarak yaklaşık 500 milyar dolar değerinde olduğu tahmin edilmektedir (Thompson, 2023, s. 353).

Çevresel etkili tahvillere yönelik potansiyel yukarıda değinildiği üzere oldukça yüksek olup bu potansiyele ulaşılması ve geniş sermaye havuzundan yararlanılabilmesi için daha önce belirtilen işlem maliyetlerinin yüksekliği ve ölçütlerin belirlenmesindeki zorluklar vb. problemlere çözüm bulunması gerekmektedir. Bu anlamda (i) ölçütler ve sonuç izleme süreci basitleştirildiği ve bu konuda standardizasyon sağlandığı ölçüde, (ii) işlem hacimlerinin oransal olarak düşürülmesi amacıyla projelerin ölçeğinin (hacminin) büyümesi halinde ve (iii) çevresel etkili tahvillerin kullanımını artırması ile, söz konusu tahviller daha kolay ve başarılı şekilde ihraç edilebilecektir (Brand vd., 2021, s. 9-12; Hall, 2017, s. 47; Hall vd., 2017, s. 18-19). Son olarak çevresel etkili tahviller, sadece taşkın, su kalitesi ve orman için değil başka tür projeler için de kullanılabilir potansiyele sahiptir. Örneğin, daha geniş arazi kullanım stratejilerini ve atık su ve tortu akışını azaltmak için daha ileri teknolojileri kapsayan bir su kalitesine veya orman ekosistemlerinin karbon ölçümüne dayanan çevresel etkili tahviller oluşturulabilir (Hall, 2017, s. 45).

Çevresel etkili tahvillerin halihazırda taşkınları ve atıksuya bağlı riskleri azaltmak ve ormanların yangınlara karşı dayanıklılığını arttırmak amacıyla kullanıldığı bilinmektedir. Bu açıdan Türkiye'ye bakıldığında, Su Kaynakları Yönetimi ve Güvenliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda önümüzdeki dönemde iklim değişikliğine bağlı olarak taşkın ve sellerde artış olabileceği ve bu anlamda kentlerde taşkın ve kentsel yayılı kirliliğin yaşanmaması için önlemler alınması gerektiği belirtilmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018). Diğer yandan Orman Genel Müdürlüğü, ortalama olarak yangından zarar gören alanların son yıllarda artması göz önüne alındığında 2023 yılı sonuna kadar orman yangınlarına karşı önleyici tedbirler almayı ve yangın başına düşen alan miktarının düşürülmesini hedeflemektedir (Orman Genel Müdürlüğü, 2018). Tüm bu hedefler dikkate alındığında Türkiye'de çevresel etkili tahvilin önemli bir

potansiyelinin olduğu düşünülebilmektedir. Bu açıdan öncelikle yasal ve düzenleyici çerçeve ile özellikle yerel yönetimlerin çevresel etkili tahvil ihracı mümkün kılınmalıdır.

8. Sonuç

Son dönemlerde dünyada yaşanan iklim değişimleri, artan orman yangınları ve çevresel felaketler araştırmacıların ve devletlerin dikkatinin çevresel konulara yönelmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda çevresel korumaya yönelik artan çabalar söz konusu olmakla birlikte, bu çabalar devletlere önemli maliyetler yüklemektedir. Maliyetlerin düşürülmesi ve çevresel konularda özel sektör yatırımcılarından faydalanılması için önemli bir teşvik sağlayan bu durum sonucunda etki tahvillerinin bir türü olan çevresel etkili tahviller ihraç edilmeye başlanmıştır.

Henüz erken bir aşamada olan ve uygulama alanı olarak yeterli genişliğe ulaşamayan çevresel etkili tahviller, tüm taraflarına fayda sağlaması açısından ve “sonuca (performansa) dayalı” yapısı ile çevresel konulara yenilikçi bir çözüm olarak öne çıkmıştır. Çok sayıda avantajı bünyesinde barındıran çevresel etkili tahviller, henüz yeni bir enstrüman olduğundan tam olarak çözüme kavuşturulmamış birtakım dezavantajlara da sahiptir. Bunlar arasında temel olarak performans ölçütlerinin belirlenmesinin oldukça zor olması ve tahvilin yapılandırma-ölçme-izleme aşamalarında yüksek işlem maliyetlerinin bulunması sayılabilmektedir.

Çevresel etkili tahviller, benzer özelliklere sahip etkili tahviller ve yeşil tahvillerin başarısı yanında oldukça çeşitli potansiyel uygulama alanları göz önüne alındığında önemli bir potansiyele sahiptir. Ancak potansiyelin tam olarak gerçekleşebilmesi için değinilen dezavantajlı durumların da çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Ancak bu durumda çevresel etkili tahviller daha geniş bir uygulama alanı yakalayabilecek ve ABD dışındaki diğer ülkelerin dikkatini çekebilecektir.

Çevresel etkili tahviller Türkiye için önemli bir potansiyel taşımaktadır. Nitekim Türkiye'nin yüksek miktarda ormanlık alanlara ve kanalizasyon ve altyapı konusunda yatırıma ihtiyacı vardır. Bu anlamda Türkiye'nin gerek taşkınları önleme ve atıksu yönetimi ve gerekse de yangınların önlenmesine yönelik hedefleri bu alanda yapılacak yatırımların yeşil projeler ve çevresel etkili tahvillerle gerçekleştirilebileceğini göstermektedir.

Çevresel etkili tahviller oldukça yenilikçi ve gelişim aşamasında olan bir enstrüman olduğundan gelecek çalışmalarda çevresel etkili tahvillerin Türkiye için potansiyelinin ayrıntılı analizi, çevresel etkili tahvile olan potansiyel ihtiyaç, mevcut çevresel altyapı sorunları ve etki yatırımcılarının olası ilgisi bağlamında değerlendirilebilir. Ayrıca çevresel etkili tahvillerin yeni bir üyesi olan orman dayanıklılık tahvilleri ayrıntılı olarak incelenebilir ve Türkiye açısından potansiyeli değerlendirilebilir.

9. Extended Abstract

In this study, environmental impact bonds developed against environmental problems are discussed in general terms. Descriptive and discursive methods were used and these methods were supported by figures to research the environmental impact bonds. In the study, environmentally effective bonds were defined, their properties were evaluated, their advantages and disadvantages were researched, parties, components and application examples were examined. The main purpose of the study is to define and determine the potential of environmental impact bonds.

The starting point of the study is the environmental problems that have increased recently all over the world and the environmental impact bonds developed as a financial solution to these problems. Accordingly, the increase in environmental problems has led many countries and international organizations to take measures against environmental problems. The measures taken are insufficient today and more funds are needed to solve environmental problems. Many solutions have been developed against the lack of funds, and one of these solutions is undoubtedly environmental impact bonds.

Environmental impact bonds provide a solution to the fund constraint by enabling private investors to participate in the financing of green projects. That is, in innovative green projects, the implementation risk of the project is transferred to private investors through environmental impact bonds. Accordingly, the environmental impact bond uses the “pay-for-performance” system. With the environmental impact bond, a threshold performance value is determined in advance to evaluate the success of the project. If the

threshold value is exceeded as a result of the project, an additional performance payment is made to the investors. In case the threshold value is not exceeded, investors pay an amount to the issuer. In this way, the environmentally effective bond reconciles the interests of all parties. The issuer gains cost saving, investors gain returns and environmental impact, and society gains environmental benefits.

The issuance process of environmentally effective bonds works as follows: The project developer determines the environmental problem and the project to be implemented against this problem, and then designs the evaluation process of the project results and performance metrics and threshold performance. As an intermediary institution, the project developer provides coordination between the parties of the bond. Then, government institution issues environmental impact bonds and investors pre-finance the contractor by investing in environmentally impact bonds. As a result of the project, an independent institution evaluates the outcome of the project. If the determined threshold value is exceeded, additional performance payment is made to the investors and if it is not exceeded, the investors pay to public institution.

Investors, paying beneficiaries, project developers and contractors are the parties of environmental impact bonds. Environmental impact bonds, which are still a niche instrument, have some advantages and disadvantages. Its advantages include the cost savings of the public sector (usually municipalities), sharing risk with private investors, adding paying beneficiaries to the parties of the bond, attracting new investors (particularly impact investors), auditing the project process intrinsically, providing pre-financing to contractors and encouraging innovation. The disadvantages include difficulties in determining performance metrics, high transaction costs in the issuance-monitoring-evaluation process, some obstacles for investors and having political risks. Among these disadvantages, high transaction costs and difficulties in determining performance metrics come to the fore. As a matter of fact, the determinants of the repayment to the investors are the performance metrics and these metrics are quite difficult to determine. The process of monitoring and evaluating project results creates an additional cost and increases the transaction costs.

Environmental impact bonds are a relatively new instrument and have very few application examples. Examples of environmental impact bonds are only in the United States. Following the first environmental impact bond issued by DC Water, a few cities issued environmental impact bond in the USA, and these bonds generally aimed at reducing sewage floods or improving water quality. On the other hand, in time, environmental impact bonds began to be used in other environmental issues such as forest resilience bond (Yuba Project) were issued in the USA.

Environmental impact bonds, which have only been issued in the USA to date, have a very narrow scope of application. In this sense, environmental impact bonds have been used to solve sewage and storm water problems and forest-related problems. However, environmental impact bonds have significant potential, given the success of green bonds and impact bonds with similar characteristics and wide variety of potential application areas of environmental impact bond. However, according to the result of the study, the mentioned disadvantageous situations should be resolved in order to realize the potential fully. Ensuring standardization in determining performance metrics and in this regard and environmental In this regard, standardization of the determining performance metrics and more widespread use of environmental impact bonds may contribute to the solution. According to the result of the study, it is the best way for environmental impact bonds to capture a wider application area and attract the attention of other countries other than the USA.

Environmentally effective bonds have a significant potential for Türkiye. As a matter of fact, Türkiye's targets for both flood prevention and wastewater management and fire prevention show that investments in this field can be realized with green projects and environmental impact bonds.

Keywords: Impact Investment, Environmental Problems, Impact Bonds, Environmental Impact Bonds.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Mehmet ELA %50/ Selim COŞKUN %50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Mehmet ELA %50/ Selim COŞKUN %50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Ainsworth, D. (2022). *What have we learned about development impact bonds 10 years on?* . <https://www.devex.com/news/what-have-we-learned-about-development-impact-bonds-10-years-on-102761> [Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023].
- Balboa, C. M. (2016). Accountability of environmental impact bonds: The future of global environmental governance? *Global Environmental Politics*, 16(2), 33-41. https://doi.org/10.1162/GLEP_A_00352
- Bose, S., Dong, G., & Simpson, A. (2019). *The financial ecosystem: The role of finance in achieving sustainability*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-05624-7_1
- Brand, M. W., Gudiño-Elizondo, N., Allaire, M., Wright, S., Matson, W., Saksa, P., & Sanders, B. F. (2020). Stochastic hydro-financial watershed modeling for environmental impact bonds. *Water Resources Research*, 56(8). <https://doi.org/10.1029/2020WR027328>
- Brand, M. W., Quesnel Seipp, K., Saksa, P., Ulibarri, N., Bomblies, A., Mandl, L., Allaire, M., Wing, O., Tobin-de la Puente, J., Parker, E. A., Nay, J., Sanders, B. F., Rosowsky, D., Lee, J., Johnson, K., Gudino-Elizondo, N., Ajami, N., Wobbrock, N., Adriaens, P., ... Gibbons, J. P. (2021). Environmental impact bonds: A common framework and looking ahead. *Environmental Research: Infrastructure and Sustainability*, 1, 1-17. <https://doi.org/10.1088/2634-4505/ac0b2c>
- CDP. (t.y.). *Project profile environmental impact bonds for green infrastructure*. Geliş tarihi 23 Şubat 2023, gönderen https://www.forest-trends.org/wp-content/uploads/2017/11/Gammie_State-of-Green-Infra-Investment.pdf [Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023].
- Chen, C., & Bartle, J. R. (2022). *Innovative infrastructure finance: A guide for state and local governments* (1st ed.). Palgrave Macmillan.
- Croitoru, L., & Sarraf, M. (2014). How much does environmental degradation cost? The case of Morocco. *Journal of Environmental Protection*, 9, 254-265. <https://doi.org/10.4236/jep.2018.93017>
- Curley, M. (2022). *The price of climate change: sustainable financial mechanisms* (1st ed.). CRC Press.
- Dey, C., & Gibbon, J. (2018). New development: Private finance over public good? Questioning the value of impact bonds. *Public Money & Management*, 38(5), 375-378. <https://doi.org/10.1080/09540962.2018.1477676>
- EDF. (2018). *Financing resilient communities and coastlines*. <https://doi.org/10.3133/sim3381> [Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023].
- Ela, M. (2021). Kamusal kötüler (public bads): Genel bir bakış. İçinde T. E. Çiftçi (Ed.), *Yeni tartışmalar ışığında maliye, ekonomi ve işletme yazıları* (ss. 23-40). Gazi Kitabevi.
- Hall, D. (2017). Greening the future: a case for environmental impact bonds. *Policy Quarterly*, 13(2), 41-48. <https://doi.org/10.26686/PQ.V13I2.4662>
- Hall, D., Lindsay, S., & Judd, S. (2017). *Permanent forest bonds: A pioneering environmental impact bond for Aotearoa New Zealand*. <http://researcharchive.vuw.ac.nz/handle/10063/8141> [Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023].
- Harvell, L., Riggs, E., Thompson, A., Kirk, E., Mullins, E., Lapp, S., Kattula, R., & Barr, O. (2020). *Identifying water infrastructure funding and financing options to assure safe, clean, affordable water for all Michigan citizens and communities. A guide to water sector infrastructure funding and financing tools*. <https://efc.sog.unc.edu/wp-content/uploads/sites/1172/2021/05/Michigan-Water-Infrastructure-Financing-Tools-1.pdf> [Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023].
- Herrera, D., Cunniff, S., DuPont, C., Cohen, B., Gangi, D., Kar, D., Peyronnin Snider, N., Rojas, V., Wyerman, J., Norriss, J., & Mountenot, M. (2019). Designing an environmental impact bond for wetland restoration in Louisiana. *Ecosystem Services*, 35, 260-276. <https://doi.org/10.1016/J.ECOSER.2018.12.008>
- ICE. (2022). *2021: The year impact bonds topped \$1 trillion. Examining trends across global markets*. https://www.ice.com/publicdocs/Impact_Bond_Analysis.pdf [Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023].
- Johnson, J. A., Ruta, G., Baldos, U., Cervigni, R., Chonabayashi, S., Corong, E., Gavryliuk, O., Gerber, J., Hertel, T., Nootenboom, C., & Polasky, S. (2021). *Economic case for nature. A global earth-economy model to assess development policy pathways*. www.worldbank.org. [Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023].

Lee, Y. J., & Lindsay, M. (2021, Ekim 29). *Environmental impact bonds: overview + case studies*. https://d18lev1ok5leia.cloudfront.net/chesapeakebay/documents/3._environmental_impact_bonds_-_matt_lindsay__jason_lee.pdf [Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023].

Lypiridis, C., & Kuzio, M. (2019). *Innovative finance solutions for climate-smart infrastructure new perspectives on results-based blended finance for cities*. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/32192/Innovative-Finance-Solutions-for-Climate-Smart-Infrastructure-New-Perspectives-on-Results-Based-Blended-Finance-for-Cities.pdf> [Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023].

Mazur, L. (2018). *Why environmental impact bonds are catching on*. <https://www.governing.com/gov-institute/voices/col-environmental-impact-bonds-washington-dc-baltimore-atlanta.html> [Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023].

Nicola, D. J. (2013). *Environmental impact bonds* (#1; CASE i3 Working Paper). The Fuqua School of Business. http://cpicfinance.com/wp-content/uploads/2017/03/CASEi3_EIB_Report_FINAL-links.pdf [Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023].

Orman Genel Müdürlüğü. (2018). *Stratejik plan 2019-2023*. [https://www.ogm.gov.tr/tr/e-kutuphane-sitesi/StratejikPlan/Orman%20Genel%20M%C3%BCd%C3%BCrl%C3%BC%C4%9F%C3%BC%20Stratejik%20Plan%20\(2019-2023\).pdf](https://www.ogm.gov.tr/tr/e-kutuphane-sitesi/StratejikPlan/Orman%20Genel%20M%C3%BCd%C3%BCrl%C3%BC%C4%9F%C3%BC%20Stratejik%20Plan%20(2019-2023).pdf) [Erişim Tarihi: 10 Haziran 2023].

T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2018). *Su kaynakları yönetimi ve güvenliği özel ihtisas komisyonu raporu*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/SuKaynaklariYonetimi_ve_GuvenligiOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf [Erişim Tarihi: 10 Haziran 2023].

Thompson, A. (2020, Temmuz 2). *Environmental impact bonds: Where are they now?* <https://efc.web.unc.edu/2020/07/02/environmental-impact-bonds-where-are-they-now/> [Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023].

Thompson, B. S. (2023). Impact investing in biodiversity conservation with bonds: An analysis of financial and environmental risk. *Business Strategy and the Environment*, 32(1), 353-368. <https://doi.org/10.1002/BSE.3135>

Wong, A. (2019). *Strategies to advance investments in coastal resilience solutions in Boston*. Yayınlanmamış doktora tezi, Massachusetts Institute Of Technology, Environmental Science Barnard College.

World Economic Forum. (2022). *DC Water's environmental impact bond*. https://www3.weforum.org/docs/WEF_Urban_Transformation_Case_Study_DC_Water_2022.pdf [Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023].

Circular Economy: A Bibliometric Analysis of Publications in the Web of Science

Özkan YALÇIN*

ABSTRACT

The circular economy, which is considered an alternative to the linear economy, is one of the concepts explored within the scope of the sustainable development approach. With the worsening of resource usage and environmental challenges in recent years, research on the circular economy has grown dramatically. In its most basic form, the circular economy is based on the reduction of output and waste, as well as the recovery of waste.

This study aims to make a bibliometric analysis of the concept of circular economy, which is of great interest in the academic field. A quantitative approach for reviewing literature in any discipline is bibliometric analysis. In this regard, this study reviewed the literature and did a bibliometric analysis of the papers published in Web of Science between 2004 and 2022. The study examined 4182 studies titled 'circular economy' on the Web of Science. VOSviewer software was utilized in the study to conduct a systematic bibliometric analysis as well as a visual network analysis. As a result of the analysis, it has been revealed that the leading country in the circular economy is China, the institution is European Research Universities Association Leru, Journal is Sustainability and the researcher Patrizia Ghisellini.

Keywords: Circular Economy, Bibliometric Analysis, VOSviewer, Web of Science.

Döngüsel Ekonomi: Web of Science'daki Yayınların Bibliyometrik Bir Analizi

ÖZ

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ekseninde tartışılan kavramlardan birisi doğrusal ekonomiye alternatif olarak görülen döngüsel ekonomi olmuştur. Son yıllarda döngüsel ekonomi üzerine yapılan araştırmalar kaynak kullanımı ve çevresel sorunların derinleşmesiyle birlikte katlanarak hızla artmaktadır. Döngüsel ekonomi en temel ifade ile genellikle üretimin ve atık olarak düşünülen şeylerin minimize edilmesi ve oluşan atıkların geri kazanımı üzerine kurgulanmıştır.

Bu çalışma, akademik alanda oldukça ilgi gören döngüsel ekonomi kavramına yönelik bibliyometrik bir analiz yapmayı amaçlamaktadır. Bibliyometrik analiz, literatürde herhangi bir alanı gözden geçirmek için tercih edilen nicel bir yöntemdir. Buradan hareketle bu çalışma, konuyla ilgili literatürü gözden geçirerek Web of Science'ta 2004-2022 yılları arasında yayınlanan çalışmaların bibliyometrik analizini gerçekleştirmiştir. Çalışma ile Web of Science'ta yer alan 'döngüsel ekonomi' başlıklı 4182 çalışma analiz edilmiştir. Çalışmada sistematik bir bibliyometrik analizini yapmak ve görsel bir ağ analizi gerçekleştirmek için VOSviewer yazılımından yararlanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda döngüsel ekonomi konusunda önde gelen ülkenin Çin, kurumun Avrupa Araştırma Üniversiteleri Birliği Leru, Journal is Sustainability ve araştırmacının Patrizia Ghisellini olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Döngüsel Ekonomi, Bibliyometrik Analiz, VOSviewer, Web of Science.

1. Introduction

The circular economy is one of the topics considered within the scope of the sustainable development approach. The global usage of materials has nearly tripled in the previous 107 years, from 7 billion tons in 1900 to 92 billion tons in 2018. The usage of materials in 2050 is expected to be between 170 and 184 billion (Circle Economy, 2021, p. 38). This means, humanity is currently using our planet's ecosystems 1.75 times faster than they can be regenerated, that is, almost a second world is needed in response to its production and consumption habits (WWF, 2019). In addition, by 2050, it is predicted that 2.8 more planets, almost a third world, will be needed (WWF, 2012, p. 56). Unfortunately, a remarkable part of the natural resources used are classified as waste due to the traditional linear economic model and cannot be brought back into the economy (OECD, 2011, p. 15). This situation has led to the questioning of the

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, ozkanyalcin@trabzon.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 03.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 07.07.2023

Citation/Atf: Yalçın, Ö. (2023). Circular economy: a bibliometric analysis of publications in the web of science. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 82-91. <https://doi.org/10.52642/susbed.1276059>

current linear economic structure, which sees natural resources as unlimited and cheap, and to the emergence of different paradigms within the concept of sustainable development. As a result of this questioning, and as a result of the transformation in the sustainability paradigm, the concept of circular economy has become popular and put into practice with the leadership of international organizations (European Commission, 2014; European Commission, 2020; OECD, 2021). European Environment Agency (2014, p. 11) claims that the circular economy focuses on the economy's physical and material resource components, such as recycling, limiting and reusing physical inputs to the economy, and treating garbage as a resource, resulting in decreased primary resource consumption.

The concept of circular economy, which emerged on the axis of sustainability, has become very popular today and has become a frequently discussed topic. Along with the discussions made within this framework, the circular economy issue has also been frequently discussed in the academic field and the number of studies on the subject has increased exponentially (Geissdoerfer et al., 2017; Reike et al., 2017, p. 249). Simultaneously, the rising academic literature on this issue makes it more difficult to understand the key areas of interest, the prominent institutions and authors, potential links across other countries and universities. For this reason, knowing the evolution of the studies on circular economy and classifying the studies in certain criteria not only provides convenience for researchers working on the subject, but also saves time. There are several bibliometric studies that highlight distinct facets of the circular economy. Such as "The Circular Economy A new sustainability paradigm?" prepared by Geissdoerfer et al., "Circular Economy: A Critical Literature Review of Concepts" by Beaulieu et al., "A Systematic Literature Review of Bio, Green and Circular Economy Trends in Publications in the Field of Economics and Business Management" by Ferreira Gregorio et al. and "Green, Circular, Bio Economy: A Comparative Analysis of Sustainability Avenues" by D. D'Amato (Geissdoerfer et al., 2017; Beaulieu et al., 2015; Ferreira et al., 2018; D'Amato et al., 2017). Although there are various biometric analysis studies on the topic of circular economy, most of the studies are not up-to-date and have not analyzed academic studies such as articles, book chapters, and proceedings papers in terms of scope.

Considering the studies and deficiencies in the literature, in this study, a bibliometric analysis of the concept of circular economy was carried out in an up-to-date and comprehensive manner. This study evaluated the studies on circular economy with bibliometric analysis, which is a quantitative technique used to review the literature in any field. In this context, 4182 studies titled 'circular economy' in the Web of Science (WoS) Core Collection database between 2004-2022 were analyzed. VOSviewer software was used to make a systematic bibliometric analysis of the circular economy and to perform a visual network analysis. As a result of the analyses, it was shown that the country that contributed the most to the circular economy was China, the institution was European Research Universities Association Leru, the Journal was Sustainability, and the researcher was Patrizia Ghisellini. Furthermore, the country with the highest connectivity is UK and the university with the highest connectivity is Delft Technical University.

2. Material and Method

WoS is a comprehensive database that contains and compiles academic studies. The emergence of scientific databases such as World of Science has made obtaining vast volumes of bibliometric data comparatively simpler (Kemeç & Tarakcioglu Altınay, 2023). WoS's core collection is a hub of 21,100 high-quality, peer-reviewed publications that are widely accessed and distributed in over 250 disciplines, as well as access to over 53 million articles and 1.18 billion cited references. As a result, this database is valuable for exploring the literature on the circular economy. On the WoS database, the papers on the circular economy were assessed using the bibliometric analysis approach. A quantitative approach for reviewing literature in any discipline is bibliometric analysis. This strategy is efficient for quantitatively analyzing the most productive published literature and tracing the field's evolution over time (Hui et al., 2021; Iftikhar et al., 2019). In this article, studies on the circular economy are categorized by using VOSviewer software to perform a systematic bibliometric analysis and visual network analysis (see Figure 1 for VOSviewer terminology).

This study's information is based on the 'Core Collection Database of WoS,' which is a peer-reviewed, accessible, comprehensive, and multi-disciplinary database. 4182 papers from 2004 to 2022 (June 1, 2022) were downloaded in 'The Complete Record and Cited References' format from WoS. The search was

conducted on June 1, 2022. From 2004 until 2022, the string 'circular economy' was used to search titles, abstracts, and keywords. The data collection is made up of nine individual 'txt' files, as the WoS database only allows for 500 downloads in 'txt' format at a time. The VOSviewer tool, version 1.6.18, was used to evaluate the data. The scan includes all genres, including articles, conference materials, books, and book chapters.

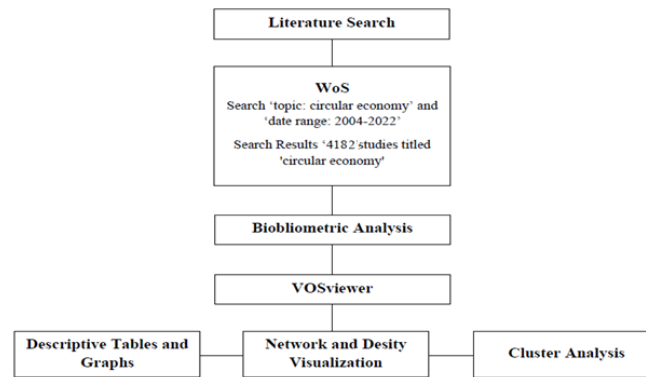

Figure 1. VOSviewer Terminology Diagram, Literature Search, and Bibliometric Analysis

3. Findings

In the study, 4182 studies that have been included in WoS so far have been examined. 4047 of the studies were published in English. A small number of different types of studies have been conducted in different languages such as German, Turkish and Spanish. As a result of the analysis, the studies were categorized according to years, keywords, countries and citations. In addition, the 10 most influential publications are shown in detail according to their publication types, fields of study, indexes, universities and journals.

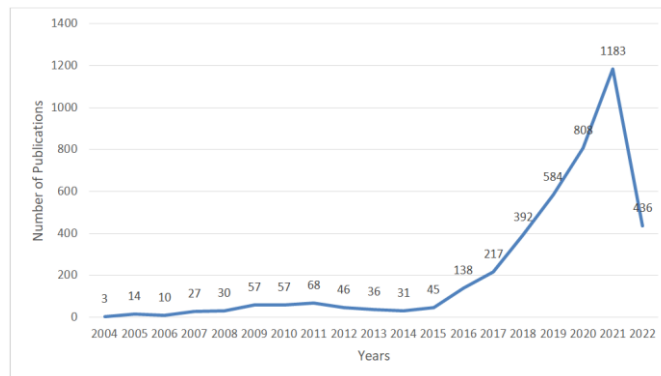

Figure 2. Distribution of Publications on Circular Economy by Years

As a result of the search made with the concept of circular economy, 4182 studies were found (The distribution of studies by years is shown in Figure 2). The first was published in 2004. While no serious change was observed in academic studies from 2004 to 2015, there has been a significant increase in the number of publications since 2016, and the number of publications on the 2021 circular economy reached the highest point by reaching 1183. It is thought that the reason for the rapid increase in the number of studies conducted after 2015 is due to the European Union's acceptance of the 'Circular Economy Package', which includes the 'EU Action Plan' and its annexes, for the circular economy covering the entire product life cycle, on 2 December 2015. Although it is seen that 436 studies were conducted in 2022 and there is a decrease in the studies, this is due to the fact that only half of 2022 has been completed.

Table 1. Most Influential Publication Types, Fields of Study, Indexes, Universities and Journals¹

	Publication Types	Studying Places	Indexes	Universities	Journals
1	Articles (2695)	Environmental Sciences Ecology (1935)	SCI- EXPANDED (2379)	League of European Research Universities Leru (208)	Sustainability (382)
2	Proceedings Papers (799)	Engineering (1422)	SSCI (1483)	Delft University of Technology (50)	Journal of Cleaner Production (369)
3	Review Articles (434)	Science Technology (1286)	CPCI-S (581)	Technical University of Denmark (48)	Resources Conservation and Recycling (184)
4	Early Access (163)	Business Economics (814)	ESCI (526)	Indian Institute of Technology System Iit System (44)	Business Strategy and the Environment (85)
5	Book Chapters (124)	Energy Fuels (267)	CPCI-SSH (353)	Bucharest University of Economic Studies (42)	Sustainable Production and Consumption (61)
6	Book Reviews (11)	Materials Science (206)	BKCI-SSH (96)	University of Manchester (38)	Energies (57)
7	Books (9)	Computer Science (198)	BKCI-S (54)	Polytechnic University of Milan (36)	Science of the Total Environment (55)
8	Letters (6)	Operations Research Management Science (164)	A&HCI (19)	Royal Institute of Technology (34)	Journal of Industrial Ecology (49)
9	Retracted Publications (1)	Chemistry (180)		Utrecht University (33)	Waste Management (45)
10	Retractions (1)	Public Administration (134)		Norwegian University of Science Technology Ntnu (32)	Procedia Cirp (43)

Source: Created by the author

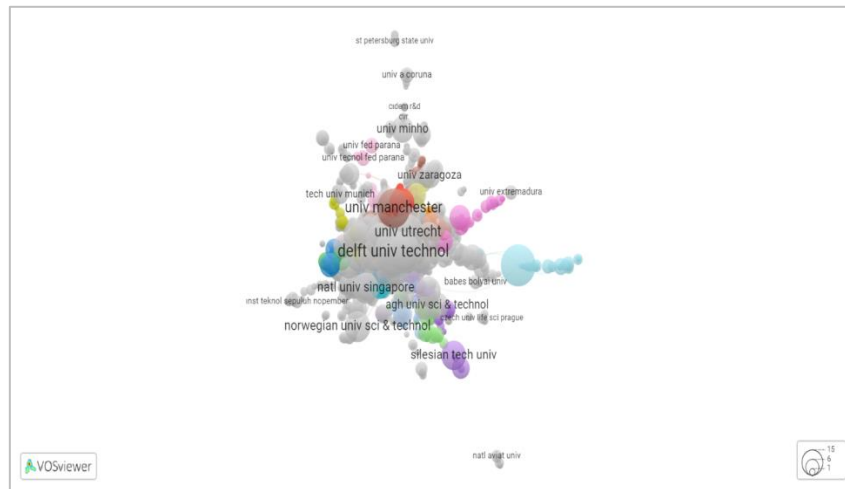
When Table 1 is examined, it is seen that 2695 of the studies made as a result of the search made in WoS with the concept of circular economy are Articles. This means Two-thirds of the studies are made up of article-type publications. When the studies on the circular economy are examined, it is seen that most of the publications are prepared in the field of Environmental Sciences Ecology. In terms of the number of studies carried out, Engineering, Science Technology and Business Economics come after Environmental Science. This shows that the ecological, engineering, technological and business aspects of the circular economy are mainly handled, and the subject is studied less frequently in terms of chemistry and public administration aspects. The most academic studies on the subject have been by the League of European Research Universities Leru. 208 of the 4182 studies carried out were carried out by this university. Looking at the top 10 journals that publish the most on the circular economy, Sustainability and Journal of Cleaner Production appear as the journals that contain the most publications on the circular economy. Approximately 28% of the articles in the top 10 journals were published by these two journals. 2379 of the publications on the circular economy on WoS are in the journals scanned within the scope of Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED); 1483 of them were published in the indexes by the Social Sciences Citation Index (SSCI).

¹ Numerical differentiation has been observed in 'Publication Type', 'Studying Places', and 'Indexes' since a work on WoS can be in two or more categories.

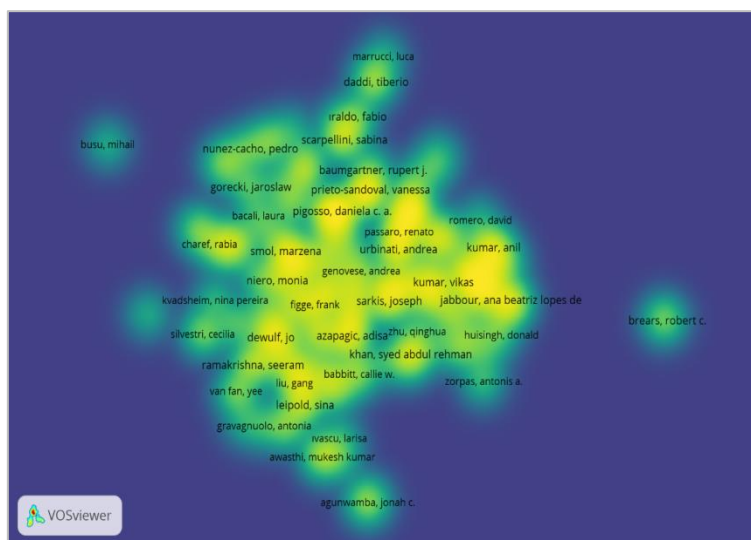

followed by the Netherlands (1136) and China (1093), respectively. The WoS network map for countries is presented in Figure 4.

Figure 5. Network Map of Universities⁴

The WoS network map for universities is presented in Figure 5. In the context of co-authorship and connections, 3757 different organizations are represented in 18 different clusters. When institutions are ranked according to total connection strength, Delft University of Technology (108 connection strength) is in the first place. Manchester University ranks second with 74 connections, while “Montpellier Business School” ranks third with 65 connections. Delft University of Technology still ranks first in terms of the number of publications produced. In second place is Bucharest University of Economic Studies. Manchester University is in third place. These numbers show that the most active institution in the circular economy is Delft University of Technology. The institutions with which Delft University of Technology has the strongest connection are with Lund University and University of Cambridge in Sweden, respectively.

Figure 6. Density Map of the Authors⁵

⁴ To the details of the network map of the countries; Access is available online at <https://app.vosviewer.com/?json=https://drive.google.com/uc?id=1eW0ecVSb0TPntATdfYiWE8Uw1TVgBDP>

When the authors are ranked according to the number of citations (see Table 2), Patrizia Ghisellini et al. rank first with a total of 1709 citations from her studies on circular economy. Martin Geissdoerfer et al. are second with 1691 citations. Julian Kirchherr et al. are in third place with 1470 citations.

The most influential journal in terms of the number of citations is the Journal of Cleaner Production. Eight of the top twenty most cited studies have been published in this journal. The most effective studies on citation were made between 2006 and 2018. The low number of citations for the studies after 2018 is directly related to the spread of the publication processes of the studies over several years.

Table 2. The Most Influential Articles in Terms of Citations

Author	Title	Total Number of Citations	Publisher	Year
Patrizia Ghisellini et al.	A review on circular economy: the expected transition to a balanced interplay of environmental and economic systems	1709	Journal of Cleaner Production	2016
Martin Geissdoerfer et al.	The Circular Economy A new sustainability paradigm?	1691	Journal of Cleaner Production	2017
Julian Kirchherr et al.	Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions	1470	Resources Conservation And Recycling	2017
Jouni Korhonen et al.	Circular Economy: The Concept and its Limitations	893	Ecological Economics	2018
Nancy Bocken et al.	Product design and business model strategies for a circular economy	861	Journal of Industrial and Production Engineering	2016
Michael Lieder & Amir Rashid	Towards circular economy implementation: a comprehensive review in context of manufacturing industry	839	Journal of Cleaner Production	2016
Arnold Tukker	Product services for a resource-efficient and circular economy - a review	774	Journal of Cleaner Production	2015
Alan Murray et al.	The Circular Economy: An Interdisciplinary Exploration of the Concept and Application in a Global Context	745	Journal of Business Ethics	2017
Walter R. Stahel	Circular economy	665	Nature	2016
Biwei Su et al.	A review of the circular economy in China: moving from rhetoric to implementation	562	Journal of Cleaner Production	2013
Mateusz Lewandowski	Designing the Business Models for Circular Economy- Towards the Conceptual Framework	504	Sustainability	2016
Andrea Genovese et al.	Sustainable supply chain management and the transition towards a circular economy: Evidence and some applications	471	Omega-International Journal of Management Science	2017
Yuliya Kalmykova et al.	Circular economy - From review of theories and practices to development of implementation tools	422	Resources Conservation And Recycling	2018
Zengwei Yuan et al.	The circular economy - A new development strategy in China	416	Journal of Industrial Ecology	2006
Yong Geng et al.	Towards a national circular economy indicator system in China: an evaluation and critical analysis	406	Journal of Cleaner Production	2012
Jouni Korhonen et al.	Circular economy as an essentially contested concept	383	Journal of Cleaner Production	2018
Julian Kirchherr et al.	Barriers to the Circular Economy: Evidence From the European Union (EU)	382	Ecological Economics	2018
Sebastien Sauve et al.	Environmental sciences, sustainable development and circular economy: Alternative concepts for trans-disciplinary research	370	Environmental Development	2016
Roberto Merli et al.	How do scholars approach the circular economy? A systematic literature review	365	Journal of Cleaner Production	2018
Fenna Blomsma & Geraldine Brennan	The Emergence of Circular Economy A New Framing Around Prolonging Resource Productivity	346	Journal of Industrial Ecology	2017

Source: Created by the author

⁵The details of the density map of the authors; Access is available online at https://app.vosviewer.com/?json=https://drive.google.com/uc?id=1RBvkuxSUw_Uf3124qw3q94A3Spb4s9Ea

4. Discussions and Conclusion

The circular economy has been one of the prominent and frequently discussed issues in order to reduce the increase in resource use within the framework of the sustainable development approach. Along with these developments, the issue of circular economy has been discussed in the academic community with different dimensions recently. While the increase in the number of academic studies increases the knowledge about the subject; dimensions of literature, interests, connections, etc. made it difficult to detect. This study presented the literature on the circular economy with a biometric analysis.

According to the study results, it was determined that the leading country in circular economy studies is China, the institution was European Research Universities Association Leru, the Journal was Sustainability, and the researcher was Patrizia Ghisellini. In addition, the country with the highest connectivity is UK and the university with the highest connectivity is Delft Technical University.

To begin with, 4182 publications between 2004-2022 containing all types of studies were listed in the WoS database. Circular economy is a very current field of study. Since 2016, the topic of circular economy has often found a place in the literature. Between 2016 and 2021, 3322 studies were published. 79.3% of all publications were produced during this time period. Between the years 2004-2022, the most number of articles (2695) were produced.

Second, universities, which are built on collaboration and have a long history, stand out among institutions in studies in the circular economy. The League of European Research Universities, founded in 2002, is the most influential institution in the field of circular economy, with 208 publications. It is an association of 21 leading research-intensive universities that share the values of high quality teaching in an internationally competitive research environment. The largest and most comprehensive technical university in the Netherlands, Delft University of Technology, founded in 1842, comes second with 50 publications. Technical University of Denmark, established in 1829 in Copenhagen, Denmark's capital, ranks third with 48 publications.

Third, publications on the circular economy are dominated by the research areas of Environmental Sciences Ecology, Engineering, Science Technology, and Business Economics. Instead of being limited to a few fields, studies and collaborations in many fields will contribute more to the literature. As in research areas, several journals come to the fore in publisher organizations. A total of 935 studies were published in the journals Sustainability, Journal of Cleaner Production and Resources Conservation and Recycling. The share of these three journals among a total of 200 publishers is 22.3%.

Lastly, environmental concerns may affect the regional distribution of research intensity. For this reason, studies conducted in different countries offer clues to show the global trend. China, the UK and Italy are the most active countries in the circular economy. About 40% of all studies were conducted in these countries. When the countries are ranked according to their connections to do business together, the country with the most connections is England. The country with which English writers have the most partnerships is Italy.

In conclusion, this study has shown a clear picture of the evolution of circular economic research in general, including current and diverse publications. With the findings and evaluations of the study, it saves time and resources by compiling the literature holistically for local governments, governments, researchers, students and practitioners who are interested in circular economy.

In the future, this work can be extended by using different databases such as Scopus, Google Scholar. Considering the data presented in this study, qualitative analyzes on the circular economy can be carried out.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların alışmadaki katkı oranları Özkan YALIN %100 şeklinde dir.
The authors' contribution rates in the study are Özkan YALIN %100 form.

ıkar atışması Beyanı / Conflict of Interest

alışmada herhangi bir kurum veya kişi ile ıkar atışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu alışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

References

- Beaulieu, B., Durme, G., & Luc Arpin, M. (2015). Circular Economy: A Critical Literature Review of Concepts. https://ciraig.org/wp-content/uploads/2020/05/CIRAIG_Circular_Economy_Literature_Review_Oct2015.pdf [Accessed: 10 May 2022].
- Circle Economy. (2021). *The Circularity GAP Report: Solutions for a Linear World that Consumes over 100 Billion Tonnes of Materials and Has Warmed by 1-Degree*. Amsterdam: Circle Economy.
- D'Amato, D., Droste, N., Allen, B., Kettunen, M., Lahinen, K., Korhonen, J., Leskinen, P., Matthie, B.D. & Toppinen, A. (2017). Green, Circular, Bio Economy: A Comparative Analysis of Sustainability Avenues. *Journal of Cleaner Production*, 1(168), pp. 716-734. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.09.053>
- European Commission. (2014). *Towards a Circular Economy: A Zero Waste Programme for Europe*. Bruksel: European Commission.
- European Commission. (2020). *New Circular Economy Action Plan For a Cleaner and more Competitive Europe*. Bruksel: European Commission.
- European Environment Agency. (2014). *Resource-efficient Green Economy and EU*. Luxembourg: European Environment Agency.
- Ferreira Gregorio, V., Pie, L., & Tercero, A. (2018). Systematic Literature Review of Bio, Green and Circular Economy Trends in Publications in the Field of Economics and Business Management. *Sustainability*, 10(4232), pp. 1-39. doi:<https://doi.org/10.3390/su10114232>
- Geissdoerfer, M., Savaget, P., Bocken, N., & Hultink, E. (2017). The Circular Economy - A New Sustainability Paradigm? *Journal of Cleaner Production*, 143, pp. 756-768. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.12.048>
- Hui J., Wang L., Liu R., Yang C., Zhang H., He S., Chen Z. & Wei A. (2021). A Bibliometric Analysis of International Publication Trends in Premature Ejaculation Research (2008-2018). *Int J Impot Res.*, 33(1), pp. 86-95. doi:10.1038/s41443-019-0224-x
- Iftikhar, P., Ali, F., Faisaluddin, M., Khayyat, A., De Gouvias De Sa, M., & Rao, T. (2019). A Bibliometric Analysis of the Top 30 Most-cited Articles in Gestational Diabetes Mellitus Literature (1946-2019). *11(2)*. doi:10.7759/cureus.4131
- Keme, A., & Tarakcioglu Altunay, A. (2023). Sustainable Energy Research Trend: A Bibliometric Analysis Using VOSviewer, RStudio Bibliometrix, and CiteSpace Software Tools. *Sustainability*, 15(4), pp. 1-21. doi:<https://doi.org/10.3390/su15043618>
- OECD. (2011). *Resource Productivity in the G8 and the OECD*. France: OECD.
- OECD. (2021). *Towards a more Resource-Efficient and Circular Economy*. France: OECD.
- Reike, D., Vermeulen, W. J., & Witjes, S. (2017). The Circular Economy: New or Refurbished as CE 3.0? — Exploring Controversies in the Conceptualization of the Circular Economy through a Focus on History and Resource Value Retention Options. *Resources, Conservation and Recycling*, 135, pp. 246-264. doi:<https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.08.027>
- WWF. (2012). *Turkey's Ecological Footprint Report*. Switzerland: WWF.
- WWF. (2019). July 29: Earth Overshoot Day 2019 is the Earliest Ever. <https://wwf.panda.org/?350491/Earth-Overshoot-Day-2019> [Accessed: 10 May 2022].

Metaverse Nedir? Literatür Art Alanı Bağlamında Yeni Bir Tanım Önerisi

Mikail BATU*
Celal KOCAÖMER**

ÖZ

2000 yılından itibaren yeni iletişim teknolojilerinin hızlı bir şekilde gelişmesi ile Metaverse dünyasına yönelik bir evrilmeye meydana geldiği bilinmektedir. Bu dünya, Türkiye’de özellikle son yıllarda farklı çevreler tarafından yoğun bir şekilde dile getirilmekte, tanımlanırken sosyal bilimlerdeki birçok kavram gibi farklı yönleri vurgulanmakta; ancak genel kabul gören bir tanımdan söz etmek mümkün olmamaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmada ulusal ve uluslararası çalışmalarda Metaverse’ün hangi kavramlarla tanımlandığını ve bu tanımlarda hangi kavramların daha çok vurgulandığını belirlemek amaçlanmıştır. Metaverse’ün ne olduğu, Metaverse ile ilgili üzerinde en çok durulan kavramların neler olduğu ve hangi temaların oluşturulabileceği soruları sorulmuştur. Amaç ve sorular doğrultusunda Metaverse’ü açıklayan 89 tanım Maxqda 2020 programında içerik analizi yapılarak incelenmiştir. İncelemede kapsam, içerik, teknik yapı ve sosyal alan olmak üzere dört tema belirlenmiştir. Bu temalar çerçevesinde 22 kategori ve 401 kod oluşturulmuştur. İnceleme sonunda dünya, sanal, Metaverse, gerçeklik, etkileşim, dijital, fiziksel, 3D, insan, kullanıcı kavramlarının yoğunluğa sahip oldukları görülmüş ve kapsayıcı yeni bir tanımlama yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Metaverse, Sanal Dünya, Sanal Gerçeklik, 3D, Avatar.

What is the Metaverse? A New Definition Proposal in the Context of the Literature Background

ABSTRACT

It is known that evolution towards the Metaverse world has occurred with the rapid development of new communication technologies since 2000. This world has been intensely expressed by different people in Turkey, especially in recent years. While defining the Metaverse, different aspects are emphasized like many concepts in social sciences; however, it is not possible to talk about a generally accepted definition. Accordingly, in this study, it is aimed to determine with which concepts Metaverse is defined in national and international publications and which concepts are emphasized more in these definitions. Questions were asked about what the Metaverse is, what the most emphasized concepts about Metaverse are, and which themes can be created. In line with the purpose and questions, 89 definitions explaining the Metaverse were analyzed by content analysis in the Maxqda 2020 program. In the review, four themes were determined as scope, content, technical structure and social area. Within the framework of these themes, 22 categories and 401 codes were created. At the end of the review, it was seen that the concepts of world, virtual, Metaverse, reality, interaction, digital, physical, 3D, human and user had the highest frequency and an inclusive new definition was made.

Keywords: Metaverse, Virtual World, Virtual Reality, 3D, Avatar.

1. Giriş

21. yüzyılın en önemli itici güçlerinden biri olan bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, gün geçtikçe her alanda etkisini arttırmaktadır. Bilginin üretilmesi, paylaşılması ve yeniden üretilmesi ile ilgili önemli bir role sahip olan teknolojiler, sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik olarak her toplumu derinden etkilemektedir. İnternetin yayılması, hızının artması, mobil telefonların çoğu kişi tarafından erişilebilir hale gelmesi, internet kullanıcılarının sadece içerikleri tüketen tarafta olmak yerine, hem tüketen hem de üreten tarafta yer alabilmesi gibi gelişmeler, teknolojinin varacağı sonraki nokta ile ilgili öngörülerini daha zor algılanır hale getirmektedir.

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Doç. Dr., Ege Üniversitesi, mikail.batu@ege.edu.tr

** Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, celalkocaomer@sdu.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 05.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 01.06.2023

Citation/Atf: Batu, M., Kocaömer, C. (2023). Metaverse nedir? literatür art alanı bağlamında yeni bir tanım önerisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 92-112. <https://doi.org/10.52642/susbed.1277793>

Teknolojik yenilikler, yakınsama (yeni teknolojilerin birbirileri ile entegre olması) ve internetin gelişimi ile insanların iletişim kurma biçimleri günümüzde değişmiştir (Ning ve diğerleri, 2021). Bilgisayar oyunları, sanal gerçeklik ortamları ve web siteleri gibi yeni medya mecraları ile sosyal medyanın kullanımının çok hızlı bir şekilde artması da kullanıcıların iletişimlerini etkilemiştir. Yeni teknoloji uygulamaları ile yüz yüze iletişime alternatif her an her yerde ulaşılabilen bir çevrimiçi iletişim olanağı doğmuştur. Bu gibi gelişmeler, içinde bulunulan dünyayı algılama ve yaşama biçiminde de değişiklikler yaratmaktadır. Bu noktada, gerçek dünya ile sanal dünyanın birleşimini ya da gerçek dünyadan farklı sanal bir dünya olarak ifade edilebilecek Metaverse kavramını anlamak önem taşımaktadır.

Son yıllarda Metaverse kavramı üzerinde çok fazla durulmaktadır. Teknolojinin bir sonraki yeni aşaması olarak düşünülebilecek Metaverse kavramını anlamak, gelecekte içinde bulunulan dünyayı ve insanlığı nelerin beklediğini tahmin edebilmek açısından önemlidir. Metaverse'ün farklı alanlara bir kelimedenden fazlası olarak girdiği, bu kelime üzerine yapılan yorumlardan ve çalışmalardan anlaşılmaktadır. Bu açıdan Metaverse'ü doğru bir biçimde tanımlamak ve anlamak, kavram üzerinde yaşanan bilgi kirliliğini biraz olsun azaltabilir. Metaverse kavramı ile ilişkili çeşitli tanımlar yapılsa da üzerinde uzlaşılmış açık bir tanım bulunmamaktadır (Cheng ve diğerleri, 2022). Bu açıdan, bu çalışmada akademik olarak Türkçe literatürde yeterince yer almayan Metaverse kavramı, farklı tanımlar çerçevesinde ele alınıp tartışılmaktadır. Çalışma içerisinde çeşitli kaynaklardan elde edilen tanımların özellikleri tespit edilerek kapsayıcı yeni bir Metaverse tanımı yapılmıştır.

Metaverse'te gerçek dünyadaki gibi vakit geçirilebilecek mi? Metaverse, insanların iletişim biçimlerini nasıl değiştirecek? Bu yeni kavram dünyayı algılamayı ve anlayışı nasıl etkileyecek? Teknoloji ideal bir Metaverse için yeterince gelişti mi? Bu evren insanlarda hem gerçek hem de sanal dünyada oluşan farklı kimlikler açısından bir kimlik çatışması sorunu yaratacak mı? Gibi sorulara yanıt aranırken, biraz daha temele inip öncelikle Metaverse'ü anlamak gerekmektedir. Öte anlamına gelen "meta" ve evren anlamına gelen "universe" kelimelerinin birleşiminden oluşan Metaverse, kısaca içinde bulunulan dünyanın ötesinde bir evren olarak tanımlanabilir (Özcan, 2021; Fiğan, 2022). Türkiye'de teknoloji konusunda fikir liderlerinden biri olan Barış Özcan (2021), "İnternette sonra bu mu gelecek? Metaverse nedir?" isimli YouTube video paylaşımında Metaverse'ü "Fiziksel gerçeklikle, artırılmış ve sanal gerçekliğin birleştiği ortak online dünyalar topluluğu. Arkadaşlarınızla takılıp vakit geçirebileceğiniz, çalışabileceğiniz, seyahat edip etkinliklere katılabileceğiniz, alışveriş yapabileceğiniz bir ortam" olarak tanımlamaktadır. Bireyler tanımında geçen online dünyalar topluluğuna, kendi dijital kimliklerini bir avatar üzerine yansıtarak dahil olmaktadır. Bu bağlamda Metaverse dijital bir şekilde sunulan yeni bir evren olarak düşünülebilir. Gerçek dünyaya dahil olan bireyler, dijital yansımaları olan avatarları ile Metaverse ya da Metaverse'lerin sunduğu her türlü fırsattan yararlanabilir. Günümüzde, gelişim aşamasında olan Metaverse için tek bir sanal evrenden bahsetmek mümkün olmadığından Metaverse kullanıcıları farklı Metaverse platformlarında yer almaktadırlar.

Meta (Eski adıyla Facebook) CEO'su Mark Zuckerberg de Metaverse'ü yeni nesil internet olarak tanımlamaktadır (Euronews, 2021). Cheng ve diğerleri (2022) ve Binance Academy de (2021a) benzer şekilde Metaverse'ü yeni nesil internet olarak tanımlamaktadır. Lee ve diğerleri (2021) ise Metaverse'ü internet, web teknolojileri ve genişletilmiş gerçekliğin bir araya gelerek oluşturduğu fiziksel ve dijital dünyanın birleştiği sanal bir ortam olarak ifade etmektedir. Bu bağlamda Metaverse ve Metaverse ile ilişkili olabilecek her şeyi teknoloji ile birlikte değerlendirmekte fayda vardır. Bu açıdan çalışma kapsamında Metaverse ile ilişkili olduğu tespit edilen 89 tanım ele alınmaktadır; ancak bu kavramla ilişki kurulabilecek sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, karma gerçeklik, genişletilmiş gerçeklik, dijital ikiz, avatar, NFT, blok zincir (blockchain), ayna dünya, yapay zeka, online video oyunları gibi kavramlar üzerinde de kısaca durulması gerekmektedir.

2. Metaverse Hakkında Bilinmesi Gereken Bazı Kavramlar

Metaverse kavramının kendisini anlamak kadar onun gelişiminde odak noktası olan bazı ilgili kavramları anlamak da önem taşımaktadır. Bu doğrultuda Metaverse ile ilgili olduğu düşünülen bazı kavramlardan bahsetmek gerekmektedir. Farklı kaynaklarda değişik kavramlar üzerinde durulsa da bu çalışmada sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, karma gerçeklik, genişletilmiş gerçeklik, dijital ikiz, avatar, NFT, blok zincir, ayna dünya, yapay zeka, online video oyunları hakkında genel bir bilgi verilmiştir.

Metaverse ile ilgili yapılan tanımlarda bu kavramlardan bahsedilmesi nedeniyle bunları Metaverse'ü anlamak açısından ele almak önem taşımaktadır.

2.1. Sanal Gerçeklik (VR)

Metaverse'ün temel yapı taşlarından biri olan sanal gerçeklik, kullanıcılarına üç boyutlu ve sürükleyici bir deneyim sunarak gerçek dünyadalmış gibi hissetmelerini sağlamaktadır (Ning ve diğerleri, 2021, s. 17). Sanal gerçeklik ve arttırılmış gerçeklik gibi gerçek zamanlı 3 boyutlu işleme ilişkili teknolojiler, Metaverse'te sürükleyici bir kullanıcı deneyimi elde etmek için önemli etkileşim bileşenleridir (Duan ve diğerleri, 2021, s. 156). Sanal gerçeklik, kullanıcının bilgisayar tarafından oluşturulmuş üç boyutlu sanal ortama dahil olmasıyla dünya ile ilişkisinin yok olduğu ve sadece sanal öğelerin algılandığı bir teknolojiyi ifade ederken, arttırılmış gerçeklik, kullanıcının gerçek dünya ile bağlantısının devam ettiği, gerçek ve sanal öğelerin birlikte algılandığı teknolojiyi açıklamaktadır (İçten & Bal, 2017). Arttırılmış gerçeklikten farklı olarak tamamen teknoloji yardımıyla oluşturulan üç boyutlu alternatif bir dünya sunan sanal gerçeklik, kullanıcılar ve yapay zeka tarafından oluşturulan içeriklerin bir yakınsaması olarak sanal bir dünyayı deneyimleme fırsatı sunmaktadır.

Sanal gerçeklik deneyimi için kullanılan çeşitli ekipmanlar aracılığıyla içinde bulunulan fiziksel ortam neresi olursa olsun sanal bir dünyada farklı deneyimler yaşanmasını mümkün hale getirmektedir (Ağralı & Aydın, 2021; Park & Kim, 2022; Reaume, 2022). Günümüzde kullanılan sanal gerçeklik cihazlarına örnek olarak Oculus Quest 2, HTC Vive Pro 2, DecaMove ve Vive Focus 3 cihazları verilebilir (Künüçen & Samur, 2021, s. 42). Sanal gerçeklik cihazları haricinde bilgisayarlar ve mobil telefonlar aracılığıyla da sanal dünyalara erişmek mümkündür. Sanal gerçekliğin hızla yükselmesinin temel sebebi, cep telefonları ve mobil uygulamalar gibi yeni teknolojilerin sanal gerçekliği her yerde ulaşılabilir kılması olmuştur (Ferhat, 2016, s. 731). Devasa çok oyunculu çevrimiçi rol yapma oyunları (MMORPG) bunun en büyük örneğidir. Bu tarz oyunlar uzun bir süredir oyuncuların oluşturdukları avatarlar aracılığıyla sanal bir dünyaya dahil olarak o dünya içerisinde iletişime geçilmesine, seyahat edilmesine ve oyun içi ticaret yapılmasına olanak vermektedir. Metaverse dahilinde sanal gerçekliğin kullanılması bir oyundan daha fazlası olarak gerçek yaşantının sanal dünyaya adapte edilmesini de kapsamaktadır. Reaume (2022), sanal gerçekliğin sanal toplantılar, tıbbi eğitim veya askeri eğitim için de kullanılabileceğini belirtmektedir. Sanal gerçeklik teknolojilerinin herkes tarafından erişilebilir hale gelmesi, Metaverse'ün hedeflediği sanal dünyanın oluşturulması için önemli bir aşama olarak görülmektedir (Cem, 2022b).

Şekil 1'de Meta tarafından oluşturulan Horizon Workrooms isimli bir sanal gerçeklik uygulamasının görüntüsü bulunmaktadır. Kullanıcılar tarafından oluşturulan avatarlar aracılığı ile bireyler sanal bir dünyada yapılan toplantıda temsil edilmektedir (Unleash, 2021).

Şekil 1. Sanal Gerçeklik Örneği

Kaynak: (Wunderman Thompson Intelligence, 2021)

2.2. Arttırılmış Gerçeklik (AR)

Arttırılmış gerçeklik, gerçek dünya deneyimlerimizi gerçek zamanlı etkileşim ile zenginleştiren bir teknolojidir. Görseller, sesler, duyuşsal veriler veya koku duyumuz ile alakalı verilerin eklenmesi ile gerçek dünyaya yönelik algılarımızı geliştiren bir teknolojidir (Reaume, 2022). Arttırılmış gerçeklik, kullanıcı deneyimini geliştirmek amacıyla dijital bilgiyi gerçekle bütünleştirmeye çalışan teknolojidir. Sanal gerçeklik gibi tamamıyla dijital veya bilgisayar tarafından oluşturulan bir ortamı içeren bir teknoloji değildir (Berryman, 2012, s. 212). İdeal Metaverse dünyasına erişmek için önemli teknolojilerden biri arttırılmış gerçekliktir. Bu teknoloji, gerçek dünyada yer alan öğelere bilgisayar tarafından yapay bir müdahale yapılması sonucunda, bu öğelere ait yeni bir gerçeklik oluşması olarak yorumlanabilir.

Arttırılmış gerçeklik teknolojisinin sunduğu görüntünün temeli gerçektir. Gerçek görüntü, çeşitli dijital teknolojilerin yardımıyla üretilen dijital öğeler ile zenginleştirilmektedir. Bu teknoloji çevredeki öğeler ile gerçek zamanlı bir etkileşim sunmaktadır (Cem, 2022a). Arttırılmış gerçeklik teknolojilerinin kullanımı akıllı telefonlar, tabletler gibi taşınabilir cihazlar ile olabileceği gibi sanal gerçeklik gözlükleri gibi giyilebilir cihazlar aracılığıyla da mümkün olmaktadır (Künüçen & Samur, 2021). Arttırılmış gerçeklik cihazlarının erişiminin kısıtlı olması Metaverse'ün gelişiminin önünde bir engel olarak durmaktadır. Bilgisayar ve cep telefonları aracılığıyla bu teknolojiyi deneyimlemek mümkün olsa da gerçek dünyaya ait deneyimi daha fazla geliştirecek farklı arttırılmış gerçeklik teknolojilerine erişmek günümüzde mümkün değildir. Gelecekte bu teknolojilerin daha fazla geliştirilmesi ve yaygınlaşması Metaverse'ün gelişiminde önemli bir role sahip olabilir.

Arttırılmış gerçeklik, gerçek dünya yerine yapay olarak oluşturulmuş yeni bir alternatif dünya sunan sanal gerçeklikten farklı olarak, insanların gerçek dünyadaki gerçeklik algısını değiştirmektedir (Kalkavan, 2021). Şekil 2'deki örnekte de görüleceği üzere gerçek dünyada yer alan bir mutfağa dijital bir öğe olarak tencere görüntüsü eklenmiştir. Bu örnekte görüldüğü gibi arttırılmış gerçeklikle, var olan ortama yeni bir gerçeklik kazandırılmıştır. Arttırılmış gerçeklik uygulamaları; tıp, mühendislik, sanayi, ticaret, turizm, video oyunları, uzay teknolojileri, eğitim ve buna benzer birçok alanda kullanılır hale gelmiştir (Künüçen & Samur, 2021, s. 47-48) ve farklı alanlara da yayılmaktadır.

Şekil 2. Arttırılmış Gerçeklik Örneği

Kaynak: (Kalkavan, 2021)

2.3. Karma Gerçeklik (MR)

Karma gerçeklik, fiziksel öğelerle sanal veya dijital öğelerin birleştirildiği, arttırılmış gerçekliğin daha ileri bir seviyesi olarak yorumlanabilir (Dong, 2021). Karma gerçeklik ile sanal ve gerçek dünyanın iç içe geçtiği yeni bir ortam oluşturulmaktadır. Bu yeni ortamda fiziksel ve dijital nesnelere iç içe geçmektedir ve birbirileri ile etkileşim halindedir (Milgram & Kishino, 1994; Deloitte, 2017; Künüçen & Samur, 2021). Bu teknoloji, arttırılmış gerçeklikten farklı olarak fiziksel ortama eklenen sanal öğeler üzerinde değişiklik yapabilmeye olanak tanımaktadır (Speicher ve diğerleri, 2019). Bu teknolojinin sanal gerçeklik ve arttırılmış gerçeklik teknolojilerinin özelliklerini kullanarak gerçek ve dijital görüntüler arasında bir yakınsama sağladığı görülmektedir. Diğer teknolojilerden en büyük farkı ise fiziksel olarak içinde bulunulan ortama getirilen sanal ve dijital öğeler üzerinde oynamalar yapılmasına olanak vermesidir. Bu açıdan kullanıcının sanal

öğeler ile gerçek zamanlı etkileşiminin yanı sıra bunlara müdahale etmesi, kullanıcıyı daha aktif hale getirmiştir. Kullanıcılar bu sayede dijital öğeler ile kendi içeriklerini üretebilmektedir.

Karma gerçeklik, eğlence sektörü, görsel sanatlar, eğitim, endüstriyel tasarım, mimari yapı, video oyunları ve ticaret gibi farklı alanlarda kullanılabilir (Künüçen & Samur, 2021, s. 50). Karma gerçekliği daha iyi anlayabilmek adına Microsoft HoloLens teknolojisi kullanılabilir. Özel bir başlık takılarak kullanılabilen bu teknoloji ile bulunan fiziksel ortama hologram ile üretilmiş dijital nesnelere getirmek mümkündür. Karma gerçekliği kullanırken sanal gerçeklikte olduğu gibi bulunan fiziksel ortama bir ayrılma olmamaktadır. Arttırılmış gerçeklik uygulamasındaki gibi bulunan fiziksel ortama dijital öğelerin görüntüleri getirilmektedir. Karma gerçekliğin arttırılmış gerçeklikten farkı ise yaratılan dijital görüntüler ile etkileşime girilip, bu görüntüler üzerinde değişiklikler yapılabilmesidir (Cem, 2021).

Şekil 3. Karma Gerçeklik Örneği

Kaynak: (Microsoft, 2021)

2.4. Genişletilmiş Gerçeklik (XR)

Genişletilmiş gerçeklik, sanal gerçeklik, arttırılmış gerçeklik ve karma gerçekliği kapsayan şemsiye bir terimdir (Cheng ve diğerleri, 2022; Dong, 2021; Evolve EFTs, 2021; Künüçen & Samur, 2021; Park & Kim, 2022). Genişletilmiş gerçeklik, bilgisayar teknolojileri ve çeşitli donanımlar vasıtasıyla oluşan insan-makine etkileşimini ve gerçek ile sanal ortamların birleşimini ifade etmektedir (Doolani ve diğerleri, 2020; Fast-Berglund ve diğerleri, 2018). Bu açıdan genişletilmiş gerçekliğin, sanal gerçeklik, arttırılmış gerçeklik ve karma gerçekliğin tüm özelliklerine sahip olan, tüm bu teknolojileri kendi içerisinde barındıran teknolojik bir kavram olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Kısaca genişletilmiş gerçeklik var olan ve gelecekte ortaya çıkabilecek tüm gerçeklik teknolojilerini içinde barındıran bir kavram olarak düşünülebilir. Bu açıdan örneğin bir sanal gerçeklik ürünü, aynı zamanda genişletilmiş gerçeklik ürünü olarak değerlendirilmelidir.

Metaverse, internet, web teknolojileri ve genişletilmiş gerçeklik arasındaki yakınsamanın olanak verdiği fiziksel ve dijitalin harmanlandığı bir sanal ortam olarak ele alınmaktadır (Lee ve diğerleri, 2021). Genişletilmiş gerçeklik, Metaverse içerisindeki avaturları ve gerçek dünyadaki kullanıcıları birbirine bağlayan bir teknoloji sunarken (Park & Kim, 2022, s. 4211), aynı zamanda giyilebilir cihazlar tarafından yaratılan gerçek ve sanal dünyaları ifade etmektedir (Nalbant & Uyanık, 2021). 5G, yapay zeka, nesnelere interneti ve giyilebilir teknolojiler gibi yeni teknolojilerdeki ilerleme genişletilmiş gerçekliğin gelişimine katkı sağlamaktadır. Genişletilmiş gerçeklik uygulamalarının yaygınlaşması ile birlikte tıp, savunma, uzay, yeni medya teknolojileri, eğitim, ticaret, turizm, spor, pazarlama, eğlence ve buna benzer alanlarda önemli etkileri olabilecek birçok farklı alanda kullanımının artması beklenmektedir.

2.5. Dijital İkiz

Dijital ikiz kavramı gerçek dünyadaki bir nesnenin veya yapının sanal versiyonu şeklinde açıklanabilir (Evolve EFTs, 2021). Bu bağlamda dijital ikiz, gerçek dünyanın dijital kopyaları olarak birçok sanal dünya yaratmaktadır (Lee ve diğerleri, 2021). Fiziksel dünyanın öğeleri 3 boyutlu modelleme yoluyla dijital ikizler

olarak Metaverse’te yaratılabilir ve kullanıcılar bunları yapay zeka tarafından desteklenen genişletilmiş gerçeklik teknolojileri ile kullanabilir. Kullanıcılar aynı zamanda, 3 boyutlu modelleme yoluyla kendi içeriklerini de üretebilmektedirler (Cheng ve diğerleri, 2022). Lee ve diğerleri (2021), fiziksel dünyanın dijital ikiz olarak yeniden üretildiğini ve bu dijital ikizlerden birçok sanal dünya yaratıldığını ifade etmektedir. Sürecin sonunda bu dijitalleştirilen fiziksel ve sanal dünyaların birbirlerine bağlanarak Metaverse’e doğru ilerleyeceğini belirtmektedir. Bu ifadelerin görselleştirilmiş hali olarak şekil 4 incelenebilir.

Metaverse dünyasında sanal olarak insanları temsil eden avatarlar bulunmaktadır. Avatar kavramı da dijital ikiz kavramına benzer bir kavramdır. Avatarlar, Metaverse dünyasında kullanıcıların dijital ikizleri olarak düşünülebilir (Park & Kim, 2022). Örneğin, Turkcell markası Metaverse üzerinde bir mağaza açmak istediğinde gerçek dünyada yer alan bir Turkcell mağazasının sanal versiyonunu o evrene ekleyerek gerçek dünyadaki Turkcell mağazasının dijital ikizini üretmiş olmaktadır.

Şekil 4. Fiziksel Dünya-Dijital İkiz-Metaverse

Kaynak: (Lee ve diğerleri, 2021)

2.6. Ayna Dünyası

Ayna dünyası, gerçek dünyadaki insanların, yerlerin ve şeylerin sanal versiyonlarının bulunduğu gerçek dünyanın dijital bir versiyonudur. Metaverse gerçek dünyayı yansıtan bir ayna dünyası olabileceği gibi tamamen sıfırdan yaratılmış sanal bir dünya da olabilir (Evolve EFTs, 2021). Ayna dünyası gerçek dünyaya ait bilgileri sanal dünyaya aktarmayı ifade etmektedir. Gerçek dünya, dijital ortamda yeniden üretilir ve simülasyon bilgileri eklenir. Bu kapsamda Google Earth, Microsoft Virtual Earth gibi yazılımlar ayna dünyaların yaratılmasında rol alan önemli örneklerdir (Park & Kim, 2022). Google Earth ile çeşitli zamanlarda toplanan uydu görüntüleri, hava görüntüleri, 3 boyutlu görüntüler ve sokak haritaları gibi birçok görüntüye ulaşılmaktadır (Google Earth Help, 2022). Google Earth gibi yazılımlarla bir mouse hareketi ile içinde bulunulan fiziksel ortamdan farklı bir ortama girilerek o ortam deneyimlenebilmektedir. Örneğin; İzmir’de evde oturulurken, İsviçre’de Alpler ziyaret edebilir, istenilirse Amazon ormanlarında bir gezintiye çıkılabilir. Bu yönden Metaverse’ün sunduğu istenilen anda istenilen yerde bulunabilme olanağı

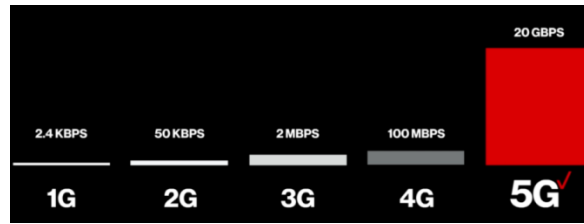
ile benzerlik göstermektedir. Metaverse içerisinde kullanıcılar bir avatar ile temsil edilirken, Google Earth'de bilgisayar ve mobil cihazlar ile bir avatara sahip olmadan gezinmek mümkündür. Aktarılan özellikler bağlamında Google Earth gibi yazılımların, gerçek dünyanın dijital versiyonunun oluşmasına hizmet ettiği görülmektedir. Bu bilgiler ışığında Metaverse evreni günümüz dünyasının bir ayna dünyası olarak düşünülürse bu yazılımların önemi daha iyi anlaşılabilir.

2.7. Yapay Zeka ve 5G Teknolojileri

Metaverse'ün ilerlemesinde önemli teknolojiler arasında 5G ve yapay zeka (AI) teknolojileri yer almaktadır. Yapay zeka, bilgisayar ve makinelerden yararlanılarak problem çözme ve karar verme gibi insan özelliklerini taklit etmektedir (IBM Cloud Education, 2020). Sohbet robotları, akıllı asistanlar, öneri motorları ve buna benzer farklı şekillerde örnekleri olan yapay zeka, kendisine verilen görevleri tamamlamak için insan zekasını taklit eden, ulaştığı bilgilerle kendisini sürekli geliştiren ve veri analiz yeteneği olan sistemler veya makineler anlamına gelmektedir (Oracle, 2022). Metaverse'ün sunduğu sanal gerçeklik deneyiminin geliştirilmesi noktasında en önemli rollerden biri yapay zeka teknolojilerine aittir (Huynh-The ve diğerleri, 2022). Bu teknolojilerin başında gelen makine öğrenme, özellikle derin öğrenme, makinelerin büyük miktardaki verileri tüketerek bu verilere göre öğrenmesini ifade eden yapay zeka teknolojilerinin bir daldır. Bu bağlamda, Metaverse'ün yaratacağı büyük veriler derin öğrenme için önemli fırsatlar sunabilir (Cheng ve diğerleri, 2022). Böylece, Metaverse içerisinde kullanıcı deneyimini geliştirme noktasında yapay zeka destekli gerçek zamanlı dijital çözümler üretilebilecektir.

Yapay zeka teknolojileri insan hayatını geliştirmek noktasında yaşam dünyasına adapte olmaktadır. Bu anlamda Metaverse evrenindeki kullanıcı deneyimini geliştirme ile ilgili de önemli bir rol oynamaktadır. Huynh-The ve diğerleri (2022), Metaverse kullanıcılarının gelecekte yapay zeka yardımıyla yüz, vücut, bitkiler, hayvanlar, araçlar, binalar vb. çeşitli hipergerçeklik nesnelerini üretebileceklerini ifade etmektedir. Sanal gerçeklik ve yapay zeka tabanlı içerik üretiminin birleşmesi kullanıcıların Metaverse deneyimini farklı bir boyuta taşıma potansiyeline sahiptir.

Yapay zekanın ilişkili olduğu kavramlardan biri yeni nesil kablosuz ağ teknolojilerinin en önemlisi olan 5G'dir. Çok hızlı tepki süreleri gereken durumlarda (Örneğin kendi kendini sürebilen arabalarda olduğu gibi) 5G ağları ile makine öğrenimi, derin öğrenme ve yapay zekanın birlikte çalışması gerekmektedir (Cisco, 2022). Böylece bu teknolojileri kullananlar için kullanıcı deneyimi daha üst düzeye çıkmaktadır. 5G kablosuz internet teknolojisi, daha yüksek Gbps (Gigabit/saniye) veri hızı, çok düşük gecikme süresi, daha fazla güvenilirlik, büyük ağ kapasitesi, artan kullanılabilirlik ve kullanıcılarına daha özgün bir kullanıcı deneyimi sunmaktadır (Qualcomm, 2022). Beşinci nesil kablosuz ağ teknolojileri diğer bir ifade ile 5G, 4G'ye göre daha hızlı, daha düşük gecikme süresi ve daha ölçeklenebilir bir kablosuz internet teknolojisi sağlamaktadır (Cheng ve diğerleri, 2022). 1G, 2G, 3G 4G ile süregelen 5G, veri hızı olarak öncüllerinden çok daha fazlasını sunmaktadır (Bkz. Şekil 5). Bu açıdan Metaverse'e bağlanma ve içerisinde geçirilen deneyime yönelik bu teknolojilerin önemli bir potansiyele sahip olduğu söylenebilir.

Şekil 5. 5G Hızının Gelişimi

Kaynak: (Verizon, 2022)

2.8. Çevrim İçi Oyunlar

Metaverse'ün ilk uygulama alanları sanal dünyaları içerisinde barındıran bilgisayar oyunları olmuştur (Narin, 2021). Devasa çok oyunculu çevrimiçi (MMO) video oyunları, günümüzde Metaverse'ün en popüler versiyonudur. Bu oyunların 3 boyutlu dünyalarında birçok insan birbirleriyle etkileşime girmektedir. Second Life, Roblox, Minecraft ve Fortnite bu oyunların örnekleridir (Duan ve diğerleri,

2021, s. 157). Online video oyunları, insanların sanal dünyalarda avaturları ile var oldukları ve bu dünyalarda sosyalleşebildikleri alanlardır. Bu açıdan yeni medyanın yeni bir formu olarak online video oyunları Metaverse ile yakından ilişkilidir. Örneğin, Roblox ve Fortnite gibi oyunlar, kullanıcıları için konserler gibi sanal etkinlikler düzenleyerek bu oyunların sadece oyun değil aynı zamanda bir buluşma ve sosyalleşme platformu olduğunu kanıtlamaktadır (Binance Academy, 2021a). Bu açıdan oyun dünyasında Roblox ve Fortnite gibi oyunlar, yatırımlarını sürükleyicilik, etkileşim, iletişim ve eğlence odaklı yaparak oyuncuların deneyimlerini geliştirmeye odaklanmaktadır. Örneğin Roblox'da, oyuncuların kullanıcı deneyimlerini geliştirmek adına hem sanal hem de gerçek yaşam etkinlikleri düzenlenmektedir. Oyun, kullanıcılara satılabilecek ve satın alınabilecek oyun öğeleri oluşturma imkanı da vermektedir (Duan ve diğerleri, 2021, s. 157-158).

Tüm oyunları birer Metaverse ürünü gibi görmek mümkün değildir; fakat oyunların sürükleyici doğası, iletişime ve sosyalleşmeye olanak veren yapısı, sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik gibi teknolojilerden faydalanmaya başlaması bu oyunların bazılarının Metaverse olarak değerlendirilmesine olanak vermektedir.

2.9. Blok Zincir Teknolojisi

Metaverse, insanlığa potansiyel olarak çalışabilecekleri, sosyalleşebilecekleri, sanal nesnelere satın alabilecekleri ve üretebilecekleri sanal bir dünya sunmaktadır. Bu dünya içerisinde insanlara sanal öğelerin sahipliğini göstermek için güvenli bir çözüm gerekmektedir. Blok zincir teknolojileri dijital mülkiyeti göstermek açısından güvenli bir çözüm olarak görülmektedir (Binance Academy, 2021a). Metaverse'te sahip olunan her türlü sanal öğe, bir NFT'dir (Cem, 2022c). NFT, blok zincir teknolojisi aracılığı ile sahipliği doğrulanabilir bir dijital varlık olarak tanımlanmaktadır (Ethereum, 2022; Leonard, 2022; Merriam-Webster, 2022). Blok zincir teknolojilerinde bir veri birimi olan NFT, kullanıcı tarafından üretilen içeriklerin sahipliğini kanıtlamak için önemli bir öğedir. Bu sayede NFT, dijital içerik sahiplerinin blok zincir teknolojilerindeki akıllı sözleşmeler aracılığıyla mülklerini satmalarına ve ticaret yapmalarına imkan vermektedir (Cheng ve diğerleri, 2022). Kısaca, blok zincir teknolojileri ile satın alınan bir NFT, tamamen satın alan kişiye ait olur ve bunun sahipliği kanıtlanabilir. Sanat ürünleri, GIF'ler, videolar, koleksiyon ürünleri, sanal avaturlar, bir tasarımcıya ait ayakkabı, müzik ürünleri gibi çeşitli şekillerde NFT'ler olabilmektedir (Conti & Schmidt, 2022). Örneğin kripto paralar ile Decentraland gibi sanal bir dünyadan sanal araziler satın alınabilmektedir. Decentraland dünyasında oyuncular, oyunun kripto para birimi MANA ile NFT şeklinde arsalar satın alabilirler. Blok zincir teknolojisi satın alınan arsaların mülkiyetini kanıtlamaktadır (Binance Academy, 2021b).

Yukarıdaki bilgiler ışığında, Metaverse'teki finansal ekosistemin oluşturulması sürecinde blok zincir teknolojileri ve NFT teknolojisi önemli bileşenler olarak görülmektedir (Kuş, 2021, s. 251; Nakavachara & Saengchote, 2022, s. 1). Blok zincir teknolojileri, NFT öğelerin sahipliği konusunda kanıt sunmanın yanı sıra kripto paralar ile Metaverse için uygun dijital para birimleri yaratma potansiyeline de sahiptir (Binance Academy, 2021a; Nakavachara & Saengchote, 2022). Yaratılan bir cüzdan ile dünyanın her yerinden işlem yapmanın mümkün olması erişilebilirlik açısından kripto paraları Metaverse dünyası için değerli kılmaktadır (Binance Academy, 2021a). Bu açıdan blok zincir teknolojilerinin Metaverse'ün gelişiminde önemli role sahip olacağı düşünülmektedir.

3. Yöntem

Bu çalışmaya Metaverse'ün tanımlarında hangi kavramlardan bahsedildiği sorusu ile başlanmıştır. Bu doğrultuda bir araştırma planı hazırlanmıştır. Özellikle Türkçe alan yazınında kapsayıcı bir tanımın eksikliğinin giderilmesi için araştırmanın soruları oluşturulmuştur. Araştırmanın odağında Metaverse kelimesinin niteliği ve anlamı bulunmaktadır. Bu açıdan çalışma nitel bir araştırmanın ürünüdür. Çalışmanın nitel araştırma yöntemi ile yürütülmesi bağlamında Metaverse tanımları hakkında literatür taraması yapılarak veri toplama ve seçim süreci tamamlanmıştır. Veri toplama ve seçim sürecinde Metaverse hakkında dijital ortamda paylaşılmış çalışmaların araştırmanın evrenini oluşturmuştur. Bu çalışmalar incelenerek ölçüt örnekleme yöntemi ile Türkçe ve İngilizce içerikli özgün tanımlara ulaşılmıştır. Metaverse tanımlarına yönelik elde edilen nitel veri de içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Soruları

Bu çalışmada Türkçe ve İngilizce yazılmış çalışmalarda Metaverse'ün hangi kavramlarla tanımlandığını ve bu tanımlarda hangi kavramların daha çok vurgulandığını belirleyerek yeni bir tanım ortaya koymak amaçlanmaktadır. Son yıllarda Metaverse kavramına karşı gösterilen yoğun akademik ilgiye rağmen, çok az çalışma Metaverse'ün anlamına odaklanmıştır. Bu nedenle, Metaverse'ün ne olduğuna dair net bir tanımda uzlaşamamıştır (Cheng ve diğerleri, 2022). Bu çalışma kapsamında, Metaverse hakkında alan yazının incelenmesi ve bu doğrultuda bu incelemelerin bir ürünü olarak yeni bir tanım ortaya koymak istenmiştir. Böylelikle Metaverse nedir sorusuna da kapsamlı bir yanıt verilmiş olacaktır. Araştırmada üç soru sorulmuştur.

- Kapsayıcı bir tanımla Metaverse nedir?
- Metaverse ile ilgili tanımlarda üzerinde en çok durulan kavramlar nelerdir?
- Metaverse ile ilgili hangi temalar oluşturulabilir?

Bu çalışma yukarıdaki araştırma sorularına cevap vererek, literatüre Metaverse'ün ne olduğuna dair genel bir tanımla katkı sağlamaktadır. Ayrıca yeni, kapsayıcı ve çağdaş bir tanımın ortaya konulmasının, gelecekte de bu konuda yapılacak tartışmalara katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Özellikle Türkçe alan yazında üzerinde uzlaşılmış bir tanımın olmaması, yeni teknolojik gelişmelere uyumlu olmayan eski ve daha az kapsayıcı tanımların kaynak olarak kullanılmasını beraberinde getirmektedir. Bir diğer sorun olarak, doğrudan İngilizce'den Türkçe'ye çevirilerde anlam kayıpları olabilmektedir. Bu bilgiler ışığında, yapılacak yeni bir tanımın Türkçe alan yazına katkı sağlaması hedeflenmektedir. Yeni bir tanımın yapılması için ise var olan tanımlarda en çok nelerin vurgulandığının, bu vurgular sonucunda tanımlardaki kodları kapsayan hangi temaların ortaya konulduğunun saptanması gerekmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın soruları, çalışma amacını karşılaması ve kendi aralarında birbirlerini tamamlaması gerektiği düşünülerek oluşturulmuştur.

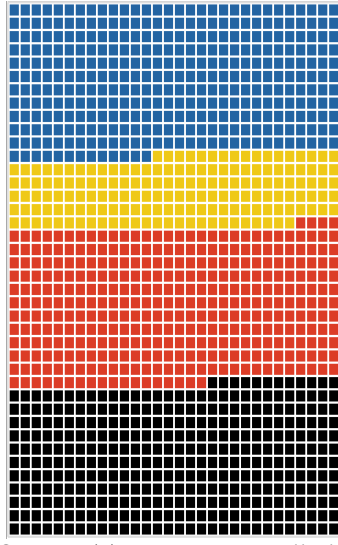
3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Çalışma kapsamında, Metaverse anahtar kelimesi kullanılarak 2022 yılı Şubat ayında Google Scholar ve Google'da inceleme yapılmıştır. Bunun nedeni herhangi bir konuda bilgi araştırılırken büyük bir çoğunluğun arama motorlarını kullanmasıdır (Yurdakul & Bat, 2011, s. 45). İncelemeler sonucunda akademik makaleler, kitaplar, bildiriler, kurumsal web sayfaları ve kurumların yayınladıkları raporlarda yer alan Metaverse tanımlarına ulaşılmıştır. Bunun nedeni Metaverse ile ilgili sadece akademisyenlerin değil alan uzmanlarının da tanımlarına ulaşılma istenmesidir. Bu nedenle özellikle teknoloji şirketleri, teknolojik düşünce liderleri gibi farklı Metaverse aktörlerinin tanımlarının kullanılması çalışma kapsamında önemli görülmüştür. İçerik olarak Metaverse ile ilgili özgün bir niteliğe sahip tanımlar, çalışma kapsamında değerlendirilmek için kayıt altına alınmıştır. Bu kapsamda ulaşılan her tanım çalışma içerisinde değerlendirilmemiştir. Çalışmaya sadece İngilizce ve Türkçe tanımlar dahil edilmiştir. Tanımlara, makale (43 adet), kurumsal raporlar (22 adet), kitap (8 adet), bildiri (8 adet), web sayfası (6 adet), tez (1 adet) ve YouTube videosu'ndan (1 adet) ulaşılmıştır. En eski tanım 1992 yılında, en güncel tanım ise 2022 yılında yapılmıştır. Elde edilen toplam 89 adet tanım değerlendirilerek çalışmanın araştırma sorularına cevap verilmek istenmiştir. Farklı tanımların ele alınmasıyla farklı bakış açısına sahip fikirler değerlendirilmiş olacak ve konunun genel kapsamının gerçekçi ve tek boyutlu olmadan ele alınması sağlanacaktır. Bu durum konunun kapsamının ve içeriğinin daha iyi anlaşılmasını beraberinde getirecektir.

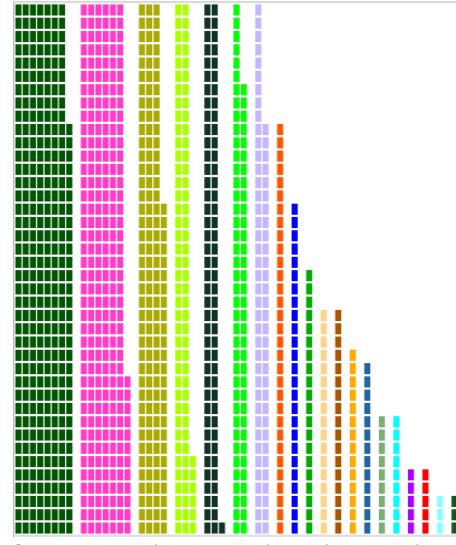
4. Verilerin Analizi ve Bulgular

Veri toplama sürecinde ulaşılan 89 tanım, Maxqda 2020 programında içerik analizi ile incelenmiştir. Sosyal bilimler alanında içerik analizi, önceden veya iş sürecinde belirlenen bazı kodlama sistemleri ile bir metni, metin haline getirilmiş mesajlar bütününe bir bölümünü ya da tamamını, içerik kategorilerine bölerek özetlemektedir. Ayrıca yinelenebilir ve sistematik bir teknik olarak sıklıkla kullanılmaktadır (Sert ve diğerleri, 2012, s. 343). Bu teknikte incelenen metinde sistematik ve tarafsız kod sayıları ve yoğunluklarının bulunması ve buna göre yorumlanması hedeflenmektedir.

Ele alınan tanımlar öncelikle yazar ismi, İngilizce tanımı (İngilizce ise), Türkçe tanımı (Türkçe ise), yayın yeri, yayın yılı olmak üzere beş farklı başlıkta bir liste haline getirilmiştir. Tanımlar elde edilirken tüm makaleler incelenmiş, özellikle Metaverse'ün ne olduğunu tanımlayan, açık ve net cümleler ele alınmıştır. Makalelerin veya açıklamaların hangi alanda yapıldığına bakılmadan Metaverse'ü tanımlamasına dikkat edilmiştir. Sonuç olarak iki araştırmacının da mutabık kaldığı 89 tanım için analiz yapılmasına karar verilmiştir. Tema, kategori ve kodlar içerikteki kavramlar dikkate alınarak oluşturulmuştur. Bu doğrultuda analiz sürecinde kapsam, içerik, teknik yapı ve sosyal alan olmak üzere dört tema belirlenmiştir. Bu temalara bağlı olarak 22 Kategori ve 401 kodlama yapılmıştır. Şekil 6'da içerik (mavi), teknik yapı (sarı), kapsam (kırmızı) ve sosyal alan (siyah) temalarının genel yapı içerisinde hangi oranlarda koda sahip oldukları görülmektedir. Şekil 7'de ise hangi kodların temalar içinde ne kadar yoğunluğa sahip oldukları görülmektedir. Buna göre en yoğun olanlardan bazıları sanal ve gerçek dünya birlikteliği (hâki), etkileşim (pembe) ve süreklilik (hardal) olarak görülmektedir.

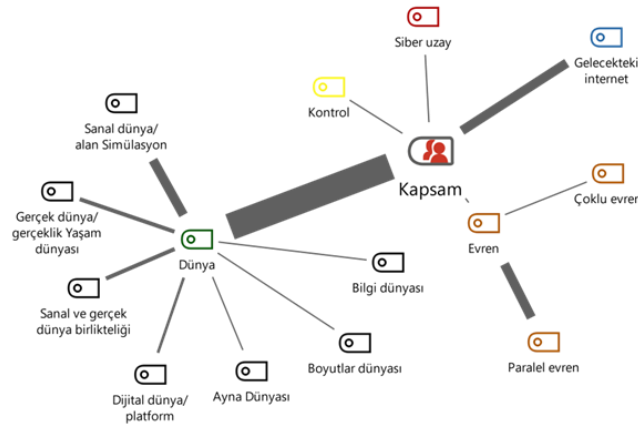
Şekil 6. Tema ve Kategorilerin Yoğunluğu

Şekil 7. Metin Portresi Kod Yoğunluğu

4.1. Tanımların Kapsamı

Tanımlar kapsam bakımından ele alındığında özellikle dünya ve gelecekteki internet kavramlarının yoğunlukla kullanıldığı görülmüştür. Tanımlarda Metaverse'ten öncelikle ve çoğunlukla dünya olarak bahsedilmiştir. Dünya kavramı çerçevesinde ise sanal dünya/alan, sanal ve gerçek dünya birlikteliği, gerçek dünya/yaşam dünyası ve dijital dünya kavramları üzerinde durulmuştur.

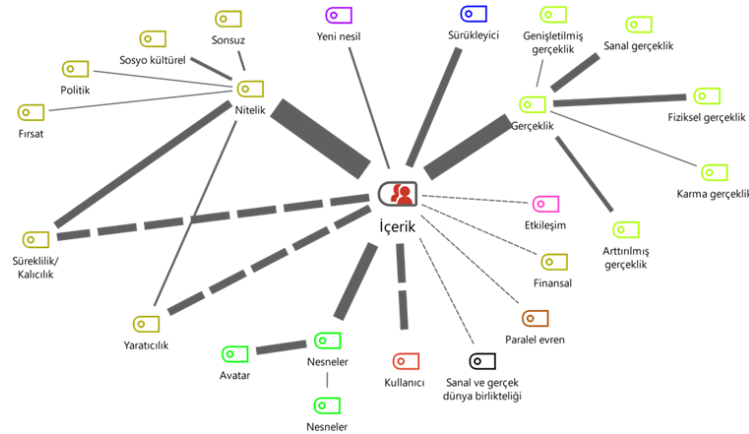
Şekil 8. Kapsam Olarak Metaverse

Kim'e göre (2021, s. 233) Metaverse, sanal avatarlar aracılığıyla gerçekleşen 3D tabanlı sanal bir dünyadır. Bond (2021, s. 17) Metaverse'ü fiziksel dünyanın dijital bir temsili olarak ifade etmektedir. Brown'a (2021, s. 19) göre Metaverse bağlantılı ve açık kaynaklı dünyalar kümesidir. Metaverse'ün farklı gerçeklikler arasında eş zamanlı olarak var olan farklı dünyalar olduğunu ifade eden çok sayıda alan uzmanı bulunmaktadır (Dong, 2021, s. 19; Huggett, 2020, s. 8; Schlemmer ve diğerleri, 2009, s. 27). Bu doğrultuda Metaverse'ü sanal dünyalar bütünü olarak ifade etmek mümkündür.

Kapsam çerçevesinde Metaverse'ü gelecekteki internet olarak ifade edenlerin de yoğunlukta olduğu görülmüştür. Huggett'a (2020, s. 8) göre Metaverse sanal dünyaların, gerçek dünyaya paralel olan ve onun yerini alan gelecekteki bir internet sosyal sanal dünyası olarak ifade edilmektedir. Reaume'a (2022) göre Metaverse, internetin gelecekte beklenen yinelenmesine öncelikle atıfta bulunmak için kullanılmıştır. Metaverse'ü bir evren olarak ifade eden tanımlarda ise yoğunluk paralel evren olduğu yönündedir. Ayrıca çoklu evrenden de bahsedilmiştir. Stein'e (2021, s. 18) göre "Metaverse, sanal dünyalar, odalar ve insanlardan oluşan paralel bir evrendir". Schlemmer ve diğerlerine (2009, s. 27) göre "Metaverse, sanal internet alanı içindeki fiziksel dünyanın paralel uzayının siber uzaya genişletilmesidir". Tanım yoğunluklarında Metaverse'ün paralel bir evren olarak düşünülebileceği veya sanal bir dünya olduğu ifade edilmektedir. Ek olarak gelecekteki internet açıklaması ile günümüzdeki Web 3.0'ın devamının geleceğine vurgu yapılmaktadır.

4.2. İçerik Olarak Metaverse

Metaverse ile ilgili tanımların içeriklerinin yoğunlukla bu kavramı betimleyen yönde olduğu, diğer bir ifade ile nitelik bakımından açıklama içerdikleri görülmüştür. Kavram nitelik olarak yoğunlukla süreklilik, sosyo-kültürel yapı, sonsuzluk, politik içerik ve fırsatlar kodları ile açıklanmıştır. Bond'a (2021, s. 17) göre Metaverse, zaman ve mekânın sürekliliğidir. Dionisio ve diğerlerine (2013, s. 32) göre Metaverse, insan sosyokültürel etkileşimi için 3 boyutlu sanal dünyalar ağıdır. Lai'e (2021, s. 5) göre Metaverse, sonsuz ölçeklenen bir sanal alandır. Kavramın nitelik kategorisine ek olarak gerçeklik ve nesnelere kategorileri üzerinden de yoğunlukla ifade edildiği görülmüştür. Gerçeklik başlığında sanal gerçeklik, fiziksel gerçeklik, artırılmış gerçeklik, genişletilmiş gerçeklik kodlarının olduğu görülmüştür. Gerçeklik kavramı içerisinde fiziksel gerçekliğin sanal gerçeklikten sonraki yüksek yoğunluğu oluşturması dikkat çekicidir. Roblox'a (2021, s. 5) göre Metaverse, sanal bir evrende sanal alanlar olarak açıklanabilir. Schroeder ve diğerlerine (2001, s. 578) göre Metaverse, gerçek dünyanın coğrafi ve fiziksel özelliklerinin modellendiği sanal bir dünyadır. Rehm ve diğerleri (2015, s. 3) Metaverse'ün sanal olarak artırılmış fiziksel gerçeklik yapısı üzerinde durmuştur. Ryskeldiev ve diğerleri (2018, s. 1) "farklı jeo-uzamsal konumlara eşlenmiş, karma gerçeklik alanları dünyası" ifadesi ile Metaverse'ün karma gerçekliğine vurgu yapmıştır. Tanımlarda nesnelere kategorisinde avatar kodu oluşturulmuştur. Bu kod, kişilerin fiziksel gerçekliği ile doğrudan ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Nakavachara ve Saengchote'e (2022, s. 1) göre Metaverse'te kullanıcıların avatarları birbirleri ile iletişime girerek sosyalleşebilmektedir. Park ve Kim'e (2022, s. 4211) göre avatarlar bu dünyada sosyo-kültürel, politik ve ekonomik faaliyetlerde bulunmaktadır.

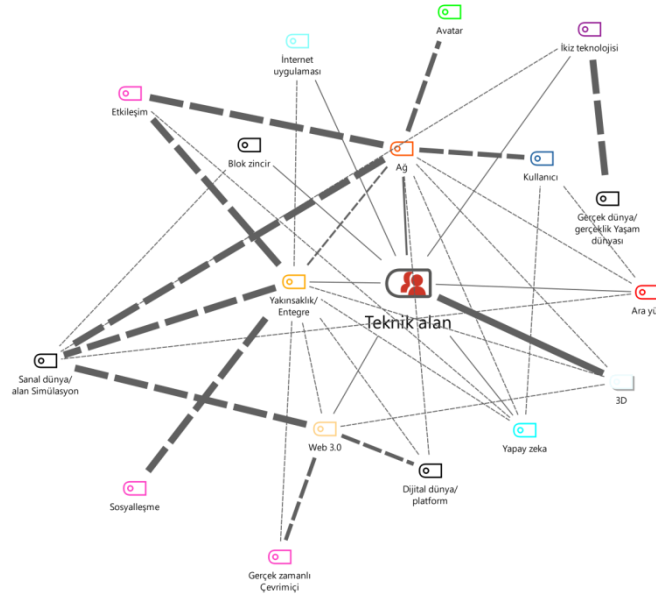
Şekil 9. İçerik Olarak Metaverse

İçerik temasında Metaverse'ün süreklilik, yaratıcılık ve kullanıcı kodları ile doğrudan alt kod oluşturmaları dikkat çekicidir. Collins'e (2008) göre Metaverse, sürekli, sürükleyici, etkileşimli bir ağıdır. Chiu (2021, s. 2) Metaverse'te yaratıcılığın sınırsız olduğunu ve konumun önemli olmadığını belirtmektedir. Stuart (2021, s. 14) Metaverse'ü, kullanıcı tarafından tanımlanabilen kalıcı bir merkez olarak açıklamaktadır. Bu merkezde içerik kullanıcılar tarafından oluşturulmaktadır.

4.3. Teknik Yapı Bakımından Metaverse

Metaverse'ün teknik yapısı temasında en fazla 3D'nin ve sonrasında da ağların kategori yoğunluğu oluşturdukları görülmektedir. Ayrıca teknik yapı bakımından diğer kategoriler olarak ikiz teknolojisi, Web 3.0, yapay zekâ, arayüz, yakınsaklık kategorileri ile karşılaşmıştır. Bu kategoriler içerisinde ise ağ ve yakınsak kategorileri yoğun bir şekilde kod ilişkisi oluşturmuşlardır.

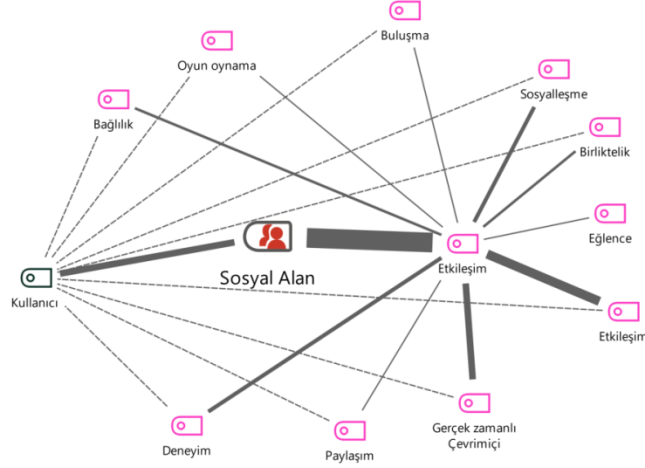

Şekil 10. Teknik Yapı Olarak Metaverse

Ağ kategorisinde; avatar, etkileşim, sanal dünya ve kullanıcı kodlarının yoğunluğunun arttığı görülmektedir. Mullins (2021, s. 16) Metaverse'ün bir uzamsal ağıla ilgili olduğunu dile getirmektedir. Jaynes ve diğerleri (2003, s. 116) Metaverse'ü, evrensel ve paylaşılan bir dijital medya ağı kullanan sürükleyici bir ortam olarak açıklamaktadır. Yakınsaklık kategorisi ise etkileşim, sanal dünya, sosyalleşme, web 3.0, dijital dünya, yapay zekâ, 3D, ağ ve internet uygulamaları ile kod ilişkisine sahiptir. Kwanya ve diğerleri (2014) Metaverse'ü, yakınsak çevrimiçi paylaşılan sanal dünya olarak açıklamakta, Reaume (2022) ise Metaverse'ü sanal ve artırılmış gerçekliğe odaklanan yakınsak dijital platform olarak ifade etmektedir. Tanımlarda ikiz teknolojisi kategorisinin gerçek dünya ile yoğunluklu ilişkiye sahip olması ve çok daha az yoğunlukta sanal dünya ile bağ oluşturmaları dikkat çekmektedir. Ning ve diğerleri (2021, s. 1) Metaverse'ün dijital ikiz teknolojisine dayalı gerçek dünyanın ayna görüntüsünü sunduğunu açıklamaktadırlar. Singh (2021, s. 15), Metaverse'ü, insanların sanal ikizi gibi avaturları aracılığı ile her türlü faaliyeti yaptıkları sanal dünya olarak ifade etmektedir. Web 3.0 kategorisinin ise gerçek zamanlı çevrimiçi, dijital dünya, sanal dünya ve yakınsaklık kodları ile bağ oluşturduğu görülmüştür. Grider ve Maximo (2021, s. 2) Metaverse'ü, herhangi bir yerde bulunan insanların, dijital ve fiziksel dünyaları kapsayan kalıcı, gerçek zamanlı olarak sosyalleşebilecekleri, 3D sanal dünyalar kümesi olarak açıklamaktadırlar. Sweeney (2021, s. 5) ise insanların deneyimler yaratabilecekleri çevrimiçi, 3D, yakınsak dijital dünya olarak tanımlamaktadır.

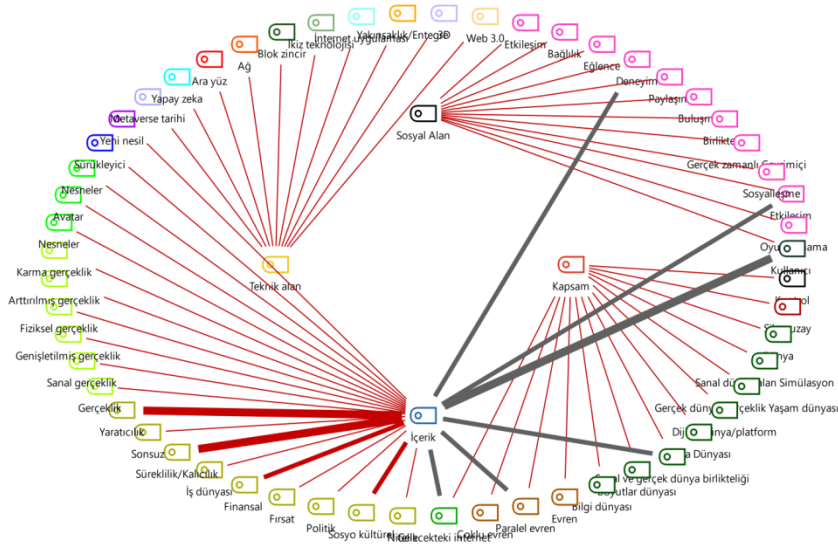
4.4. Sosyal Alan Olarak Metaverse

Metaverse tanımlarda bir sosyal alan olarak yoğun bir şekilde etkileşim kategorisi ile açıklanmaktadır. Etkileşim kategorisi ise gerçek zamanlı etkileşim, sosyalleşme, deneyim, bağlılık, birliktelik, oyun oynama, buluşma, eğlence ve paylaşım kodları ile bağa sahiptir. Sosyal alanla ilgili açıklamalarda bir diğer kategori kullanıcı olarak oluşmuştur.

Şekil 11. Sosyal Alan Olarak Metaverse

Şekil 11'de de görülebileceği gibi kullanıcı kategorisi etkileşim kategorisinin eğlence kodu hariç tüm kodları ile alt bağa sahiptir. Diğer bir ifade ile sosyal alan temasının iki kategorisinin neredeyse tüm alt kodları alt bağa sahiptir. Bu durum birçok tanımda etkileşim ve kullanıcı kavramlarının birlikte geçmesi ile doğrudan ilişkilidir. Örneğin; Stephenson (2000), Metaverse'ü kullanıcıların gerçek dünyayı yansıtan üç boyutlu bir alanda avatarlar olarak birbirleriyle ve yazılım ajanlarıyla etkileşime girdiği bir dünya olarak açıklamaktadır. Prisco (2009, s. 570) Metaverse'ü sanal gerçekliğe dayalı eksiksiz video-gerçekçiliğine sahip ve kullanıcılar arasında sürükleyici etkileşime izin veren ortam olarak ifade etmektedir.

Şekil 12. Kod Yakınlığı Bakımından Tema ve Kategoriler

Çalışmada oluşturulan dört temanın kod birlikte oluşma modeline bakıldığında içerik temasının kapsam ve sosyal alan temalarındaki kodlarla bağa sahip olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda tanımlarda içerikten bahsedilirken Metaverse'ün kapsam ve sosyal alan yapısının öne çıktığını söylemek mümkündür. Bu

aşamasında olan Metaverse'ün ilerlemesi, vaadedilen birçok teknolojinin ilerlemesine ve birlikte etkin bir şekilde kullanılmasına da bağlıdır. Bu noktada, sanal gerçeklik, arttırılmış gerçeklik, karma gerçeklik gibi genişletilmiş gerçeklik teknolojileri, yapay zeka, 5G, nesnelerin interneti ve blok zincir teknolojilerinin gelişiminin Metaverse'ün ideal anlamda gerçekleşmesi noktasında kritik rol oynadığı söylenebilir. Sandbox, Decentraland, OVR ve Axie Infinity gibi kripto para birimlerinin Metaverse evrenleri olsa da günümüzde ideal anlamda bir Metaverse'e erişilmiş değildir.

Son yüzyılda yeni iletişim teknolojileri hızla gelişmekte ve ortaya çıkan yeni teknolojiler insan hayatını etkilemektedir. Özellikle COVID-19 dönemi insanların gündelik hayatının nasıl değiştiğinin önemli bir göstergesidir. Pandemi, insan yaşamının ne kadar dijital hale geldiğini kanıtlar niteliktedir. Bu dönemde insanlar yaşamlarının gerektiği takdirde çevrimiçi yürütülebildiğini görmüşlerdir. E-ticaret ile birlikte ortaya çıkan alışveriş çılgınlığı, uzaktan çalışma, uzaktan eğitim gibi farklı örnekler insan hayatındaki dijitalleşmeye dair kanıtlardır. Bu gibi gelişmeler insan hayatına hızlı bir şekilde giren Metaverse kavramının gerçeğe dönüşebileceğini göstermektedir. Metaverse ile ifade edilen evrenin henüz gerçeğe dönüşmediği bilinse de yeni iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi, gelecekte bu evrenin tam anlamıyla ortaya çıkma potansiyelini arttırmaktadır. Başlangıçta internet, sonrasında sosyal medya insan hayatını nasıl etkilediyse, Metaverse'ün de insan hayatında önemli toplumsal, kültürel ve ekonomik değişiklikler yaratacağını öngörmek; aynı zamanda, Metaverse'ün insanların iletişim biçimlerine de etkisi olacağını varsaymak gerekmektedir. Geçmişte internet ve sosyal medya gibi teknolojik gelişmeler insanların iletişim biçimlerini nasıl etkilerse kullanıcıların oluşturacakları avaturları ile sanal bir dünyada kendilerini temsil etmelerine odaklanan Metaverse dünyasının da önemli etkilerinin olacağı açık bir şekilde görülmektedir. Bu bilgiler ışığında, Metaverse'ün günden güne insan hayatında kapsadığı yerin ve öneminin artması halinde ekonomik, toplumsal-kültürel hayata, insan ilişkilerine, etkide bulunacağı, pazarlama, ulaşım, politika, yeni meslekler gibi birçok farklı alan ve konuda öneminin artacağı öngörülebilir. Farklı kültürel, ekonomik yapıya ve teknolojik sistemlere sahip olan dünya devletlerinin sanal bir dünya içerisinde bulunurken gerçek yapılarının nasıl aktarılacağı, teknolojiye ileri olan ülkelerin gelişmemiş ülkelere yönelik bu konuda hangi yaptırımları uygulayacakları soruları günümüzde açıklığa kavuşturulmamıştır. Ancak dijitalleşen yaşam olanaklarının her geçen gün farklı hız ve seviyelerde de olsa artması, (geleneksel sistemlere bilgisayarın eklenmesi gibi) bir zorunluluk olarak Metaverse evreninde bulunulmayı gerektirecektir. Bu durum, sosyal hayatta insan iletişimini etkileyebilecek yeni davranış şekillerini, yeni kültürel alışkanlıkları, yeni çalışma düzenlerini, yeni ekonomik yapı ve süreçleri beraberinde getirebilir. Gerek toplum gerek ekonomi için bu kadar önemli olan bir konunun ele alınarak doğru ve kapsamlı bir tanımının yapılması akademik literatür bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu bakımdan önemli bir tartışma konusu olarak düşünülen Metaverse'e dair uluslararası ve ulusal alan yazın incelenerek ortaya koyulacak yeni ve kapsayıcı bir tanımlamaya ihtiyaç duyulduğu görülmüştür. Alan uzmanları veya akademisyenlerin Metaverse tanımlarının farklılaşmasına sebep olan noktalardan biri gerçek anlamda "Metaverse işte bu!" denilebilecek bir sanal dünyanın olmayışdır. Bu durum Metaverse'ün farklı şekillerde yorumlanmasına ve açık bir tanımda uzlaşılmasına sebep olmaktadır. Bu noktada, Metaverse'ün farklı tanımlarından ortaya çıkarak kapsayıcı, Metaverse olarak isimlendirilen evrenleri - mevcut durumu ve gelecekte ideal anlamda ortaya çıkması beklenen Metaverse'ü de düşünerek- ifade eden yeni bir tanım yapılması gerekliliği vardır. Ele alınan tanımlardaki kavramlar yeni bir sanal dünyaya işaret etmektedir. Bu sanal dünyanın ise gerçek hayatın yansıması olduğu vurgusu yapılmaktadır. Ayrıca bu dünyanın süreklilik taşıdığı, kalıcı olduğu, karma ve bileşik özellikler gösterdiği ve katılımcılara yeni deneyimler sunduğu ifade edilmektedir. Bu ve sıkça vurgulanan kelimelere bakıldığında Metaverse'ün insan geleceğine ilişkin kapsayıcı ve her alanı etkileyici bir özelliğe sahip olacağı sonucu çıkmaktadır. Gerçekliği net olarak oluşmamış bir kavram için her tanımın eksik kalabilme ihtimali düşünülerek Metaverse'e ait değerlendirmelerin yapılmasında fayda vardır.

6. Yeni Bir Tanım Önerisi

Literatür taraması ile belirlenen tanımların analiz edilmesi sonucunda tanımların kapsamı, içerik olarak Metaverse, teknik yapı bakımından Metaverse ve sosyal alan olarak Metaverse temalarına ulaşılmıştır. Bu doğrultuda, Metaverse kapsam, içerik, teknik yapı ve sosyal alan kavramları çatısında alt dijital kategorilere

sahip sanal bir dünyadır denilebilir Bu dünya paralel evrenleri içeren internetin geleceği olarak diğer bir ifade ile siber uzay olarak görülmektedir. Toplam 22 kategori ve 401 kodlama incelendiğinde genel yapı içerisinde sosyal alan, kapsam ve içerik temaları teknik yapı temasına göre daha fazla vurgulanmıştır. Kod yoğunlukları incelendiğinde ise sanal ve gerçek dünya birlikteliği, etkileşim ve süreklilik üzerine bir vurgulama tespit edilmiştir. Tanımların kapsamı temasına yönelik elde edilen bulgular, dünya (sanal dünya, sanal gerçek dünya birlikteliği, gerçek dünya, yaşam dünyası, dijital dünya) ve gelecekteki internet kavramları üzerinde durulduğunu göstermektedir. İçerik olarak Metaverse temasına yönelik bulgular incelendiğinde, nitelik (süreklilik, sosyo-kültürel yapı vb.), gerçeklik (sanal, fiziksel, artırılmış, genişletilmiş) ve nesnelere (nesnelere ve avatar) kategorilerinde kod yoğunluğu tespit edilmiştir. Teknik yapı temasında ise kod yoğunluğunu 3 boyut ve ağlar (avatar, etkileşim, sanal dünya, kullanıcı) kategorileri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Son olarak sosyal alan olarak Metaverse temasına yönelik elde edilen bulgular sonucunda etkileşim (gerçek zamanlı etkileşim, sosyalleşme, deneyim, bağlılık, paylaşım vb.) kategorisinde kod yoğunluğu görülmektedir. Elde edilen bulgularda tanımlarda içerik olarak Metaverse'ten bahsedilirken sosyal alan yapısı ve tanımların kapsamı öne çıkmaktadır. Sonuç olarak yapılan incelemeler ve tartışmalar ışığında Metaverse'e ilişkin yeni bir tanım önerisinde bulunulabilir:

Metaverse, insanların avatar olarak isimlendirilen bir kullanıcı kimliği aracılığı ile içerisinde temsil edildiği, gerçek dünyanın yansıması temelinde genişletilmiş, sanal, fiziksel, karma ve artırılmış gerçeklik gibi birçok yeni gerçekliğe sahip, 3 boyut tabanlı, sürükleyici, yaratıcı ve etkileşimli çevrimiçi sanal dünyalar ağıdır. Diğer bir ifade ile Metaverse için farklı uygulamalar aracılığı ile ulaşılan gerçek dünyanın çok benzeri veya aynıysa olabilecek sanal dünyadaki karşılığıdır da denilebilir. Bu dünyada avatarlar aracılığı ile gerçek hayatta var olan tüm yaşam gerçeklerinin yaşanması mümkün haldedir.

7. Extended Abstract

In this study, it is aimed to make a comprehensive definition of the concept of the Metaverse, which has been frequently emphasized in recent years and is not agreed on a generally accepted definition. In this direction, Metaverse definitions made in national and international publications have been examined. At this point, it is important to make a definition that covers all these definitions, emerging from the different definitions of the Metaverse.

It is also important to understand the related concepts that are the focal point in the development of the Metaverse concept. Therefore, it is aimed to give general information about technological concepts such as virtual reality, augmented reality, mixed reality, extended reality, digital twin, avatar, NFT, blockchain, mirror world, artificial intelligence, and online video games.

Although there are many definitions made of the Metaverse, there is a lack of a definition covering this universe, especially in Turkish literature. In this direction, it is aimed to answer the following research questions:

Research Question 1: *What is the Metaverse?*

Research Question 2: *What are the most emphasized concepts in Metaverse definitions?*

Research Question 3: *What themes can be created about the Metaverse?*

Answering the above-mentioned research questions, it is aimed to give a comprehensive answer to "What is the Metaverse?" question. Within the scope of the study, a search was made using the keyword "Metaverse". As a result of the search, Metaverse definitions in academic articles, books, proceedings, corporate web pages and reports published by institutions were reached. It is not intended to be dependent only on citations made in academic publications. Therefore, the use of definitions of different Metaverse actors such as technology companies and technology thought leaders was preferred within the scope of the study. Definitions were obtained from academic articles (43), institutional reports (22), books (8), proceedings (8), web pages (6), a thesis (1) and a YouTube video (1). The oldest definition was made in 1992, and the most recent definition was made in 2022. It was aimed to answer the research questions of the study by evaluating a total of 89 definitions. Within this information, 89 definitions explaining the Metaverse were evaluated by content analysis in Maxqda 2020 program.

As a result of the analysis, four themes were determined. Within the framework of scope, content, technical structure and social area themes, 22 categories and 401 codes were obtained. When the

definitions were evaluated in terms of scope, it was seen that the concepts of the world (virtual world, virtual and real world coexistence, real world/life world and digital world), the universe and future internet were emphasized. When the definitions were evaluated in terms of content, codes such as continuity, immersion, socio-cultural structure, infinity, virtual reality, physical reality, augmented reality, extended reality, mixed reality, avatar, parallel universe and interaction were encountered. In the technical structure theme, 3D, networks, twin technology, Web 3.0, artificial intelligence, interface, convergence, avatar, interaction, virtual world and user codes were encountered. Within the scope of the social area theme, the category of interaction was emphasized. Within the scope of the interaction category, real-time interaction, socialization, experience, commitment, togetherness, playing games, meeting, entertainment and sharing codes have been reached. As a result of the analysis, it was seen that the concepts of world, virtual, Metaverse, reality, interaction, digital, physical, 3D, human and user had the highest frequency. In line with this information, a new comprehensive definition has been made:

***Metaverse** is a network of 3D-based, immersive, creative and interactive online virtual worlds, in which people are represented by a user identity called an avatar, and with many new realities such as augmented, virtual, physical, mixed and augmented reality based on the reflection of the real world.*

Keywords: Metaverse, Virtual World, Virtual Reality, Extended Reality, 3D, Avatar

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Mikail BATU %55/ Celal KOCAÖMER %45 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Mikail BATU %55/ Celal KOCAÖMER %45 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Ağralı, Ö., & Aydın, Ö. (2021). Tweet classification and sentiment analysis on Metaverse related messages. *Journal of Metaverse*, 25-30.
- Berryman, D. R. (2012). Augmented reality: A review. *Medical Reference Services Quarterly*, 31(2), s. 212-218.
- Binance Academy. (2021a, September 21). *Binance Academy*. January 4, 2022 tarihinde What Is the Metaverse?: https://academy.binance.com/en/articles/what-is-the-metaverse?utm_campaign=googleadsxacademy&utm_source=googleads&utm_medium=cpc&gclid=Cj0KCQiAu62QBhC7ARIsALXijXTtpSPQO21KMxN_iS0Mx1v_dp4AIWgrgAGs05FFA49o3lgCTjQx1Aw_aAh1FEALw_wcB adresinden alındı
- Binance Academy. (2021b, December 22). Top 7 technologies that power the Metaverse. February 2022, 13 tarihinde <https://academy.binance.com/en/articles/top-7-technologies-that-power-the-metaverse> adresinden alındı
- Bond, K. (2021). *Into the Metaverse*. Wunderman Thompson Intelligence. <https://www.wundermanthompson.com/insight/new-trend-report-into-the-metaverse> adresinden alındı
- Brown, P. (2021). *Into the Metaverse*. Wunderman Thompson Intelligence.
- Cem, H. (2021, Şubat 21). Karma gerçeklik. Mart 09, 2022 tarihinde <https://t24.com.tr/yazarlar/hayri-cem-haftalik/karma-gerceklik,29959> adresinden alındı
- Cem, H. (2022a, Şubat 9). Hoş geldin metaverse. Şubat 11, 2022 tarihinde <https://t24.com.tr/yazarlar/hayri-cem-haftalik/hos-geldin-metaverse,34141> adresinden alındı
- Cem, H. (2022b, Ocak 30). Metaverse öncesi hazırlıklar. Şubat 2022, 2 tarihinde <https://t24.com.tr/yazarlar/hayri-cem-haftalik/metaverse-oncesi-hazirliklar,34026> adresinden alındı
- Cem, H. (2022c, Şubat 12). Metaverse'e nasıl girer, neler yapabilirim? Mart 3, 2022 tarihinde <https://t24.com.tr/yazarlar/hayri-cem-haftalik/metaverse-e-nasil-girer-neler-yapabilirim,34157> adresinden alındı
- Cheng, R., Wu, N., Chen, S., & Han, B. (2022). Will metaverse be nextG internet? Vision, hype, and reality. *arXiv preprint arXiv:2201.12894*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2201.12894>
- Chiu, E. (2021). *Into the Metaverse*. Wunderman Thompson Intelligence. <https://www.wundermanthompson.com/insight/new-trend-report-into-the-metaverse> adresinden alındı
- Cisco. (2022). What is 5G? February 5, 2022 tarihinde <https://www.cisco.com/c/en/us/solutions/what-is-5g.html> adresinden alındı
- Collins, C. (2008). Looking to the future: Higher education in the Metaverse. *Educause Review*, 43(5), s. 51-63.
- Conti, R., & Schmidt, J. (2022, February 15). What is an NFT? Non-fungible tokens explained. March 12, 2022 tarihinde <https://www.forbes.com/advisor/investing/nft-non-fungible-token/> adresinden alındı
- Deloitte. (2017). *Mixed reality: Experiences get more intuitive, immersive, and empowering*. March 9, 2022 tarihinde <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/uk/Documents/technology/deloitte-uk-tech-trends-2017-mixed-reality.pdf> adresinden alındı
- Dionisio, J., Burns III, W. G., & Gilbert, R. (2013). 3D virtual worlds and the Metaverse: Current status and future possibilities. *ACM Computing Surveys (CSUR)*, 45(3), s. 1-38.
- Dong, H. (2021). *A primer on augmented, virtual*. Wunderman Thompson. March 5, 2022 tarihinde <https://www.wundermanthompson.com/insight/new-trend-report-into-the-metaverse> adresinden alındı
- Doolani, S., Wessels, C., Kanal, V., Sevastopoulos, C., Jaiswal, A., Nambiappan, H., & Makedon, F. (2020). A review of extended reality (XR) technologies for manufacturing training. *Technologies*, 8(4). <https://doi.org/10.3390/technologies8040077>
- Duan, H., Li, J., Fan, S., Lin, Z., Wu, X., & Cai, W. (2021). Metaverse for social good: A university campus prototype. *29th ACM International Conference on Multimedia (MM)*, (s. 153-161). <https://arxiv.org/pdf/2108.08985.pdf> adresinden alındı
- Ethereum. (2022). Non-fungible tokens (NFT). March 11, 2022 tarihinde <https://ethereum.org/en/nft/> adresinden alındı

Euronews. (2021, Aralık 18). 'İnternetin geleceği' olarak görülen 'Metaverse' nedir? Mart 7, 2022 tarihinde <https://tr.euronews.com/next/2021/12/18/meta-universe-nedir-metaverse-ile-ilgili-neler-biliniyor> adresinden alındı

Evolve EFTs. (2021, December 8). Metaverse glossary. January 16, 2022 tarihinde <https://evolveetfs.com/wp-content/uploads/2021/12/MESH-ETF-metaverse-Glossary-2021-12-08-EN.pdf> adresinden alındı

Fast-Berglund, A., Gong, L., & Li, D. (2018). Testing and validating extended reality (xR) technologies in manufacturing. *Procedia Manufacturing*, 25, 31-38. <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2018.06.054>

Ferhat, S. (2016). Dijital dünyanın gerçekliği, gerçek dünyanın sanallığı bir dijital medya ürünü olarak sanal gerçeklik. *TRT Akademi*, 1(2), s. 724-746.

Fiğan, M. (2022). Üç boyutlu bir dijital dünyaya doğru: Metaverse. Mart 07, 2022 tarihinde <https://yenimedya.wordpress.com/2021/11/24/uc-boyutlu-bir-dijital-dunyaya-dogru-metaverse/> adresinden alındı

Google Earth Help. (2022). How images are collected. March 11, 2022 tarihinde <https://support.google.com/earth/answer/6327779?hl=en#zippy=%2Cd-images> adresinden alındı

Grider, D., & Maximo, M. (2021). *The Metaverse: Web 3.0 virtual cloud economies*. Grayscale Research. https://www.digitalcapitalmanagement.com.au/wp-content/uploads/2022/02/Grayscale_metaverse_Report_Nov2021.pdf adresinden alındı

Huggett, J. (2020). Virtually real or really virtual: Towards a heritage Metaverse. *Studies in Digital Heritage*, 4(1), s. 1-15.

Huynh-The, T., Pham, Q.-V., Pham, X.-Q., Nguyen, T. T., Han, Z., & Kim, D.-S. (2022). Artificial intelligence for the Metaverse: A survey. *arXiv preprint*, 1-24. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2202.10336>

IBM Cloud Education. (2020, June 3). Artificial intelligence (AI). March 14, 2022 tarihinde <https://www.ibm.com/cloud/learn/what-is-artificial-intelligence> adresinden alındı

İçten, T., & Bal, G. (2017). Artırılmış gerçeklik üzerine son gelişmelerin ve uygulamaların incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi Part C: Tasarım ve Teknoloji*, 5(2), s. 111-136.

Jaynes, C., Seales, W. B., Calvert, K., Fei, Z., & Griffioen, J. (2003). The Metaverse: A networked collection of inexpensive, self-configuring, immersive environments. *the Workshop on Virtual Environments 2003*, (s. 115-124).

Kalkavan, B. (2021, Ağustos 25). Artırılmış gerçeklik AR (Augmented Reality) nedir? E-Ticaretten kullanım örnekleri. Mart 8, 2022 tarihinde <https://hype.com.tr/arama-motoru-optimizasyonu/artirilmis-gerceklik-augmented-reality-nedir/> adresinden alındı

Kim, J. G. (2021). A study on Metaverse culture contents matching platform. *International Journal of Advanced Culture Technology*, 9(3), s. 232-237.

Kuş, O. (2021). Metaverse: 'Dijital büyük patlamada' fırsatlar ve endişelere yönelik algılar. *Intermedia International e-Journal*, 8(15), s. 245-266. <https://doi.org/10.21645/intermedia.2021.109>

Künüçen, H. H., & Samur, S. (2021). Dijital çağın gerçeklikleri: Sanal, artırılmış, karma ve genişletilmiş gerçeklikler üzerine bir değerlendirme. *Yeni Medya*, 2021(11), 37-62.

Kwanya, T., Stilwell, C., & Underwood, P. (2014). *Library 3.0: Intelligent libraries and apomediation*. Elsevier.

Lai, J. (2021). *Intro to the Metaverse*. Newzoo. <https://newzoo.com/insights/trend-reports/newzoo-intro-to-the-metaverse-report-2021-free-version> adresinden alındı

Lee, L.-H., Braud, T., Zhou, P., Wang, L., Xu, D., Lin, Z., . . . Hui, P. (2021). All one needs to know about Metaverse: A complete survey on technological singularity, virtual ecosystem, and research agenda. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2110.05352>

Leonard, K. (2022, February 11). What is an NFT? March 14, 2022 tarihinde https://seekingalpha.com/article/4479683-what-is-an-nft?external=true&gclid=Cj0KCQjwz7uRBhDRARIsAFqjullABouX0PWCb3f4dktPZQXPa-emj7u40gxJ5wY6nJKVRzUffFIy3_UaAr8_EALw_wcB&utm_campaign=14926960698&utm_medium=cpc&utm_source=google&utm_term=133537863789%5Eaud- adresinden alındı

Merriam-Webster. (2022). NFT. March 14, 2022 tarihinde <https://www.merriam-webster.com/dictionary/NFT> adresinden alındı

Microsoft. (2021, October 19). Mixed reality color, light, and materials. February 18, 2022 tarihinde <https://docs.microsoft.com/en-us/windows/mixed-reality/design/color-light-and-materials> adresinden alındı

Milgram, P., & Kishino, F. (1994). A taxonomy of mixed reality visual displays. *IEICE TRANSACTIONS on Information and Systems*, 77(12), 1321-1329.

Mullins, R. (2021). *Into the Metaverse*. Wunderman Thompson Intelligence. <https://www.wundermanthompson.com/insight/new-trend-report-into-the-metaverse> adresinden alındı

Murphy, K. (2021). *Into the Metaverse*. Wunderman Thompson Intelligence. <https://www.wundermanthompson.com/insight/new-trend-report-into-the-metaverse> adresinden alındı

Nakavachara, V., & Saengchote, K. (2022). Is Metaverse LAND a good investment? It depends on your unit of account! *arXiv preprint*, 0-12. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2202.03081>

Nalbant, K. G., & Uyanık, Ş. (2021). Computer vision in the Metaverse. *Journal of Metaverse*, 1(1), 9-12.

Narin, N. G. (2021). A content analysis of the Metaverse articles. *Journal of Metaverse*, 1(1), 17-24.

Ning, H., Wang, H., Lin, Y., Wang, W., Dhelim, S., Farha, F., . . . Daneshmand, M. (2021). A survey on Metaverse: the state-of-the-art, technologies, applications, and challenges. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2111.09673>

Oracle. (2022). Yapay zeka nedir? Yapay zeka hakkında bilgi edinin. Mart 13, 2022 tarihinde <https://www.oracle.com/tr/artificial-intelligence/what-is-ai/> adresinden alındı

Özcan, B. (2021). İnternette sonra bu gelecek! METAVERSE. March 7, 2022 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=kbDEojkAt9c> adresinden alındı

Park, S.-M., & Kim, Y.-G. (2022). A Metaverse: Taxonomy, components, applications, and open challenges. *IEEE Access*, 4209-4251. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3140175>

Prisco, G. (2009). A virtual world space agency. *Futures*, 41(8), s. 569-571.

Qualcomm. (2022). Everything you need to know about 5G. March 2, 2022 tarihinde <https://www.qualcomm.com/5g/what-is-5g> adresinden alındı

Reaume, A. (2022, February 11). *Seeking alpha*. February 11, 2022 tarihinde https://seekingalpha.com/article/4472812-what-is-metaverse?external=true&gclid=Cj0KCQiAu62QBhC7ARIsALXijXROvxI23fZH8D3pKNpdIM57wwpkTvIcg87MCikr0hBF9Zx4_vYhKMaAjqiEALw_wcB&utm_campaign=14926960698&utm_medium=cpc&utm_source=google&utm_term=127894704186%5Ed adresinden alındı

Rehm, S. V., Goel, L., & Crespi, M. (2015). The Metaverse as mediator between technology, trends, and the digital transformation of society and business. *Journal for Virtual Worlds Research*, 8(2), s. 1-6.

Roblox. (2021). *Intro to the Metaverse*. Newzoo. <https://newzoo.com/insights/trend-reports/newzoo-intro-to-the-metaverse-report-2021-free-version> adresinden alındı

Ryskeldiev, B., Ochiai, Y., Cohen, M., & Herder, J. (2018). Distributed Metaverse: Creating decentralized blockchain-based model for peer-to-peer sharing of virtual spaces for mixed reality applications. *the 9th Augmented Human International Conference*, (s. 1-3).

Schlemmer, E., Trein, D., & Cristoffer, O. (2009). The Metaverse: Telepresence in 3D avatar-driven digital-virtual worlds. *Tic. Revista d'innovaci? Educativa*(2), s. 26-32.

Schroeder, R., Huxor, A., & Smith, A. (2001). Activeworlds: Geography and social interaction in virtual reality. *Futures*, 33(7), s. 569-587.

Sert, G., Kurtoglu, M., Akıncı, A., & Seferoglu, S. S. (2012). Öğretmenlerin teknoloji kullanma durumlarını inceleyen araştırmalara bir bakış: Bir içerik analizi çalışması. *XIV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, (s. 351-357).

Singh, N. (2021). *Into the Metaverse*. Wunderman Thompson Intelligence. <https://www.wundermanthompson.com/insight/new-trend-report-into-the-metaverse> adresinden alındı

Speicher, M., Hall, B. D., & Nebeling, M. (2019). What is mixed reality? *2019 CHI conference on human factors in computing systems*, (s. 1-15). Glasgow. <https://doi.org/10.1145/3290605.3300767>

- Stein, D. (2021). *Into the Metaverse*. Wunderman Thompson Intelligence. <https://www.wundermanthompson.com/insight/new-trend-report-into-the-metaverse> adresinden alındı
- Stephenson, N. (2000). *Snow crash*. Spectra Books.
- Stuart, K. (2021). *Into the Metaverse*. Wunderman Thompson Intelligence. <https://www.wundermanthompson.com/insight/new-trend-report-into-the-metaverse> adresinden alındı
- Suzuki, S. N., Kanematsu, H., Barry, D. M., Ogawa, N., Yajima, K., Nakahira, K. T., & Yoshitake, M. (2020). Virtual experiments in Metaverse and their applications to collaborative projects: The framework and its significance. *Procedia Computer Science*, 176, s. 2125-2132.
- Sweeney, T. (2021). *Intro to the Metaverse*. Newzoo. <https://newzoo.com/insights/trend-reports/newzoo-intro-to-the-metaverse-report-2021-free-version> adresinden alındı
- Toneis, C. N. (2011). Puzzles as a creative form of play in Metaverse. *Journal for Virtual Worlds Research*, 4(1), s. 4-21.
- Unleash. (2021, August 19). What is Facebook Horizon Workrooms? March 9, 2022 tarihinde <https://www.unleash.ai/what-is-facebook-horizon-workrooms/> adresinden alındı
- Verizon. (2022). What is 5G and why does it matter? January 8, 2022 tarihinde <https://www.verizon.com/about/our-company/5g/what-5g> adresinden alındı
- Wright, M., Ekeus, H., Coyne, R., Stewart, J., Travlou, P., & Williams, R. (2008). Augmented duality: overlapping a Metaverse with the real world. *the 2008 International Conference on Advances in Computer Entertainment Technology*, (s. 263-266).
- Wunderman Thompson Intelligence. (2021). *Into the Metaverse*. March 5, 2022 tarihinde <https://www.wundermanthompson.com/insight/new-trend-report-into-the-metaverse> adresinden alındı
- Yurdakul, N. B., & Bat, M. (2011). Şirketler için rekabette sanal farkındalık: Arama motoru pazarlaması. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1(1), s. 44-60.

Kadın Yöneticilerin İş Görme Davranışlarının İş Ortamına Etkileri: Antalya'da Çalışan Kadınların Katılımıyla Gerçekleştirilen Bir Araştırma

Hasan GÜLLÜPUNAR*
Nazlıhan ŞİMŞEKLER**
Mutlu DOĞAN GÜLLÜPUNAR***

ÖZ

Kadınlar kariyer gelişimleri bakımından genel olarak iş yaşamında erkeklere göre daha geri planda kalmaktadırlar. Bazı meslek alanları dışında kadınların iş yaşamında yeterli düzeyde temsil edilmediği söylenebilir. Bunun bir sonucu olarak yöneticilik pozisyonları kadınlar açısından ulaşılması daha zor kariyer basamaklarıdır. Kadınlara fizyolojik özellikleri nedeniyle yüklenen sorumluluklar ya da sosyal olarak belirlenen toplumsal roller onların kariyer ilerleme sürecinde karşılaştığı en önemli zorluklar arasındadır. Dolayısıyla fizyolojik ya da sosyal olarak belirlenmiş olan roller kadın yöneticilere yönelik algıyı etkilemektedir. Bu algı kadın yöneticilerin yarattığı iş atmosferi ve yöneticilik başarısı açısından önemli bir faktördür.

Bu çalışma kadın yönetici özelliklerinin iş atmosferi üzerindeki etkisini ele almaktadır. Nicel bir yöntemle gerçekleştirilen araştırmaya çalışan kadınlar katılmıştır. Araştırmaya Antalya'da kamu ve özel sektörde çalışan 221 kadın katılmıştır. Araştırmanın katılımcıları kolayda örneklem yöntemiyle belirlenmiştir. Araştırma verileri ise anket tekniği ile toplanmıştır. Araştırmada kadın yöneticilerin "ilişki yönetme davranışları" ve "iş etiği" özelliklerinin olumlu iş atmosferi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu; "görev yürütme davranışlarının" ise olumsuz iş atmosferi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çalışan Kadınlar, İş Atmosferi, Yöneticilik, Kadın Yöneticiler, Kariyer.

The Effects of Working Behaviours of Women Managers on the Working Environment: A Research Conducted with the Participation of Working Women in Antalya

ABSTRACT

Women are generally more in the background than men in business life. Women are often underrepresented in business life. As a result, managerial positions are a difficult career step for women to achieve. Responsibilities imposed on women due to their physiological characteristics or socially determined social roles are among the most important challenges they face in their career progression process. Therefore, physiological or socially determined roles affect the perception of female managers. This perception is an important factor in terms of the work atmosphere created by female managers and their managerial success.

This study deals with the effect of female manager characteristics on the work atmosphere. Working women participated in the study, which was carried out with a quantitative method. 221 women working in the public and private sectors in Antalya participated in the research. The participants in the research were determined by the convenience sampling method and the data were collected by the questionnaire technique. The research has concluded that the "relationship management behaviours" and "work ethics" characteristics of female managers have a significant and positive effect on the positive work atmosphere, while the "task execution behaviours" has a significant and positive effect on the negative work atmosphere.

Keywords: Working Women, Work Atmosphere, Management, Women Executives, Career.

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar,** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, hgullupunar@gmail.com

** Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, simseklernazlihan31@gmail.com

*** Dr., Sağlık Bakanlığı Isparta İl Sağlık Müdürlüğü, mutludogangullupunar@gmail.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 11.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 10.05.2023

Citation/Atf: Güllüpunar, H., Şimşekler, N., Doğan Güllüpunar, M. (2023). Kadın yöneticilerin iş görme davranışlarının iş ortamına etkileri: Antalya'da çalışan kadınların katılımıyla gerçekleştirilen bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 113-125. <https://doi.org/10.52642/susbed.1281310>

1. Giriş

Geleneksel olarak çoğu toplumda yöneticiler erkeklerden oluşmaktadır. Demokratik ve farklılıkların eşitliği temelinde çoğulcu bir kültürün oluşmadığı toplumlarda erkekler kadınlara göre daha çok dışarıyı temsil eden bir fonksiyon üstlenmektedir. Kadın evindeki görevleri üstlenirken erkek evinin topluma karşı sorumluluklarında temsil gücüne sahiptir. Aynı zamanda kadınlar evinde de erkeğin otoritesi altında bu sorumluluklarını yerine getirmek durumundadırlar. Dolayısıyla kadının kültürel olarak sahip olduğu görev ve sorumlulukları onun sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel yaşamda da yerini belirlemektedir. Evdeki hizmet üreten ve itaat eden sorumlulukları toplumsal alanda edindiği diğer hakları açısından da benzerlik göstermektedir. Bu bakımdan kadına fizyolojik cinsiyetinden öte toplumsal olarak cinsiyet rolleri eklenmektedir. Çünkü kadının üstlendiği görev ve sorumluluklar ait olduğu toplumun değerleriyle yakın bir ilişkiye sahiptir.

Connel'e (1998) göre toplumsal olarak belirlenen cinsiyet aile, devlet gibi tüm toplumsal kurumlarla ilişkili bir pratiğe dayanmaktadır. Kadın ve erkekten oluşan iki cinsle sınırlı kalmayan toplumsal cinsiyet aile ve devlet gibi toplumsal pratiklerle belirlenmektedir. Toplumdaki örgütlenme tarzı cinsiyetçi rol kalıplarının da oluşmasını sağlamaktadır (İmançer, 2006, s. 3). Schegel toplumsal cinsiyetin kültürel bir olgu olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla toplumda var olan ritüeller, yazınsal ürünler, mitler ve tüm simgesel anlatımlar kültürü oluşturmaktadır. Kültür toplumsal cinsiyetin belirlenmesinde önemli bir faktördür. Bu bağlamda örneğin giysi kültürel olarak kişilerin tercihlerinin dışı vurulduğu en temel toplumsal cinsiyet göstergelerinden biridir (İmançer, 2006, s. 2).

Toplumda kadın ve erkeğe farklı roller verilmektedir. Bu onların toplumsal cinsiyet rolleridir. Kadın ve erkekten toplumun çizdiği sınırlar ve hikaye içerisinde rollerini yerine getirmeleri beklenmektedir. Dolayısıyla toplumsal olarak belirlenen cinsiyet kadınlara ve erkekle ilişkili olduğu kabul edilen rollere dayanmaktadır. Çocuklar kız ya da erkek olarak toplumla etkileşime girmekte ve sonrasında sahip oldukları cinsiyetin kültürel anlamlarını öğrenmeye ve kazanmaya başlamaktadırlar. Bu bakımdan toplumsal cinsiyet rolü toplum tarafından belirlenen ve bireylerin yerine getirmesi istenen cinsiyetle ilişkili bir grup beklentidir (Dökmen, 2009, s. 29).

Toplumsal cinsiyetin kadına ve erkeğe yönelik olarak belirlediği rol ve sorumluluklar bireyler ya da gruplar hakkında kalıp yargıların gelişmesine neden olmaktadır. Kunda (1999) kalıp yargıları; bir gruba ilişkin bilgi, inanç ve beklentileri tanımlayan bilişsel bir fonksiyon olarak tanımlamaktadır (Dökmen, 2009, s. 31). Dolayısıyla toplumsal alanda çeşitli kurum ve kuruluşlarda görev üstlenen ve geleneksel olarak kadın ve erkeğe dönük olarak üretilmiş olan normalin dışına çıkan kadınların yönetici olmaları onlar hakkında birçok kalıp yargının üretilmesine neden olmaktadır. Kadınların liderlik, yönetici ya da iletişim kurma gibi özellik ve yetenekleri hakkında birçok kalıp yargı oluşmakta ve onların ortaya koyduğu yönetici eylemlerinden öte bu yargılarla değerlendirildikleri iş ortamları meydana gelmektedir.

Liderlik yönetimde başarının en önemli göstergelerinden biridir. Çünkü liderlik yalnızca bir statü ya da otorite değildir. Daha çok astlarla kurulan ilişkiyle, onlarla arasında gerçekleşen karşılıklı etkileşimle ilgili bir süreçtir (İnce vd., 2004, s. 437). Dolayısıyla liderin önderliğini ve rehberliğini kabul etmiş bireyler kendi istekleriyle ve sahip oldukları güçlü motivasyonla belirlenmiş olan hedeflerin gerçekleşmesi için çaba göstermektedirler. Bu çabanın oluşmasında liderin liderlik tarzı önemli bir etkidir. Bu bakımdan gösterilen liderliğin otoriter, demokratik ya da serbest bir nitelik taşıması bu etkinin gücünü belirlemektedir.

Otoriter lider politika yapmakta ve uygun iş bölümüne uzaktan karar vermektedir. Gruplardan uzak durmaktadır. Ceza, tehdit, talep, emir, kural ve düzenleme otoriter liderliğin temel değerleridir. Demokratik liderlik, eleştirinin ve övgünün olduğu bir liderlik tarzıdır. Demokratik liderler astlarının sorunları tespit etmesine ve bunların üstesinden gelmesi için önerilerde bulunmalarını teşvik eden bir yaklaşıma sahiptir. Genellikle demokratik liderler resmi konum ve güçten yoksundurlar. Liderlik gücünün dayandığı temel değerler hesap verebilirlik, aktif katılım, işbirliği, görev ve sorumlulukların devredilmesidir. Serbest liderler ise grup organizasyonunda çok az ya da hiç yetkisi yoktur. Serbest liderler astlarına güvenirlere ve örgüte yüksek eğitilmiş ve güvenilir üyeleri getirmeyi hedeflerler. Serbest liderlik astların kendi kendilerini izlemesini, problem çözmesini ve başarılı ürünler ortaya koymasını içermektedir. Bu tür liderlik yüksek eğitilmiş ve kendini yöneten astların olduğu iş ortamlarında başarılı olabilmektedir. Dolayısıyla serbest

liderlik bilimsel kurumlarda ve kurumsallaşmış şirketlerde uygun bir tarz olabilirken; geribildirim, yönlendirme, gözetim, esneklik veya övgü gereken iş ortamlarında uygun değildir (Canbolat, 2016, ss. 46-52).

Liderlik tarzları açısından kadın ve erkek farklı becerilere sahiptir. Çünkü kadın ve erkek arasında kimyasal farklar bulunmaktadır. Bu farklar kişinin iş yapış şekline, yönetim şekline ve sosyal hayatına kadar bir sürü alanda kendini farklı şekillerde gösterebilmektedir. Kadın yöneticilerin yönetim tarzları insana, sürece ve çok yönlü bir iletişime dönükken erkek yöneticilerin yöneticilik tarzları sonuca odaklanan ve agresif bir yapıya sahiptir. Kadın ve erkek arasındaki farklılıklar kadın ve erkeğin beynindeki kimyasal yapısından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla kadın ve erkek arasında olan bu farklar kadın ya da erkeği birini diğerinden daha iyi bir yönetici yapmamaktadır (Öçalır, 2017, ss. 9-10). Kadınların yönetimde insana, sürece ve çok yönlü iletişime odaklanan yönetim tarzları onların demokratik liderlik özelliklerine daha yakın oldukları şeklinde yorumlanabilir. Dolayısıyla kadın yöneticiler çalışanların motivasyonlarını demokratik liderlik usulleriyle daha güçlü bir şekilde yükseltebilirler.

Etkin bir liderliğin temel göstergelerinden biri, çalışanların güçlü şekilde işlerine motive olmasıdır. Motivasyon psikolojik bir süreç olarak amaçların gerçekleştirilmesi için güdülenmeyi ifade eder. Dolayısıyla motivasyon çalışanların yüksek bir performansla kurum amaçlarına ulaşmak için sahip oldukları psikolojik sermayeyi tanımlayan bir kavramdır (Gürdal, 2006, s. 35). Bu bakımdan kurumda yaratılacak olumlu iş atmosferi yüksek motivasyonun dayandığı değerlerin üretilmesi açısından önemlidir. Çalışanların pozitif bir psikolojiye sahip olması gerekir. Bu nitelikteki bir çalışan iyi oluş, yaşam doyumu, umut, başarı, mutluluk, iyimserlik, sağlık gibi kişisel özelliklere sahiptir ve çoğunlukla şimdi ve gelecekle ilgili olumlu duyguları besler. Olumlu psikolojiye sahip olmak çalışanların performanslarının artmasını sağlayan güçlü yönlerin ve psikolojik kapasitelerinin gelişime ve değişime açık olmasının ifadesidir (Doğan, 2020, s. 30). Bir kurumda yaratılan olumlu psikolojik sermaye örgütün rekabet avantajını elde edebilmesi için gerekli olan tüm özellikleri kapsamaktadır. İş tatminini, örgütsel bağlılığı, rekabet üstünlüğünü, performans düzeyini ve örgütsel memnuniyeti artırırken; işten ayrılma ve işe olumsuz bakışı azaltmaktadır (Badak, 2019, ss. 13-14; Çetin & Varoğlu, 2015, s. 110).

Kadın yöneticilerin yarattıkları iş ortamıyla ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalarda genel olarak kadın yöneticilerin bulunduğu iş ortamlarıyla ilgili çalışanlar tarafından olumlu duygular belirtilmesine rağmen kadın ve yönetim konusunda kadın lehine bir bakışa sahip olunmadığı ve kadın çalışanların özyeterlilik, umut, iyimserlik, psikolojik dayanıklılık gibi psikolojik faktörler açısından sahip oldukları gücün onların yönetim kademelerine erişme isteklerini daha da güçlendirdiği görülmüştür.

Özdevecioğlu ve arkadaşları (2003) tarafından yapılan bir çalışmada özel sektör ve kamu sektöründe çalışan kadın yöneticiler ile erkek yöneticilerin altında çalışan personellerin stres, iş tatmini ve motivasyon farklılıkları üzerinde durulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre kadın yöneticilerin altında çalışan personellerin stres, iş tatmini ve de motivasyonu erkek yöneticinin altında çalışan personellerinden daha yüksek düzeyde olduğu gözlemlenmiştir.

Negiz ve Yemen'e (2011) ait çalışmada kadın yöneticinin yönetim kademesine geldikten sonra ona bağlı olarak çalışan personelin kadın yönetici ile çalışma ve onun yönetsel pozisyonu açısından değerlendirmesine yer verilmiştir. Araştırma Süleyman Demirel Üniversitesi akademik ve idari birimlerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kadın çalışanların hali hazırda birlikte çalıştıkları kadın yöneticilerinden memnun oldukları ancak kadın-yönetim ilişkisinde kadın lehine düşünmedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Barutçu ve Kaçar'ın (2017) yapmış olduğu bir araştırmada ise kadın çalışanların psikolojik sermayeleri ve cam tavan sendromunu aşma stratejileri arasındaki ilişki ele alınmıştır. Araştırmada kadınların psikolojik sermayesi ve cam tavan aşma stratejileri arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Denizli'de özel bir işletmede terfi almış kadın personelin katılımıyla gerçekleştirilen araştırmada, kadın çalışanların psikolojik sermayeleri olarak tanımlanan öz yeterlilik, iyimserlik, umut ve psikolojik dayanıklılık ile cam tavan aşma stratejileri olarak tanımlanan eğitim ve mesleki eğitim, sosyal ilişki geliştirme, kariyer ilerletme programları, mentordan yardım alma ve yüksek performans gösterme özellikleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki görülmüştür. Buna göre kadın çalışanların psikolojik sermayeleri arttıkça cam tavan aşma stratejileri de artmaktadır. Cam tavan kadınların iş yaşamında kariyer ilerlemelerini engelleyen faktörleri ifade eden bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Yapılan diğer bir araştırmada yönetici pozisyonundaki kadınların yönetici

pozisyonuna gelirken karşılaştığı güçlükler ele alınmıştır. Araştırmada bu güçlükler; kadınların kendilerinden kaynaklı güçlükler, yakın çevrelerinden kaynaklı güçlükler, toplumsal yapıdan kaynaklı güçlükler, yönetsel özellikler, hemcins çatışmaları, sektörel uygunluk, liyakat, fiziksel uygunluk, cinsiyetçi meslek ayrımı, cinsiyete göre duygusal farklılıklar, cinsiyetçi yaklaşımla ayrılmış ortamlar, yöneticilerin sahip olması gereken özellikler ve kurumsal özellikler şeklinde belirlenmiştir (Karakaya & Reyhanoglu, 2020, ss. 60-66).

Kadınlar gerek kariyer basamaklarını ilerlerken ve gerekse yönetici konuma yükseldiklerinde iş başarısı açısından toplumsal olarak belirlenen kültürel cinsiyetçi bir yaklaşımla değerlendirilmektedirler. Dolayısıyla kadınlar hem bir çalışan olarak hem de bir yönetici olarak iş ortamındaki davranışlarını kendilerine yüklenen toplumsal rollerin etkisiyle gerçekleştirmektedirler. Bu durum onların iş ortamındaki gerçek davranışlarını etkilemekte ve gösterdikleri davranışlarda baskı altında olmalarına neden olabilmektedir. Bunun ise başarı ya da başarısızlık açısından önemli bir etken olduğu söylenebilir. Bu çalışmada kadın yöneticilerin yarattıkları iş ortamının kadın çalışanlar tarafından nasıl değerlendirildiği üzerinde durulmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri tarafından etkilenen bir çalışan olarak kadınların aynı cinsiyet rollerin etkisinde yöneticilik yapan kadınların iş görme davranışlarıyla yarattıkları iş ortamını nasıl algıladıkları konusu ele alınmaktadır.

2. Araştırma Soru ve Hipotezleri

Kadın yönetici davranışlarının iş atmosferine etkilerinin ele alındığı bu araştırmanın hipotez ve araştırma soruları şu şekilde sıralanmıştır:

Hipotez 1

Araştırma verileri kadın yöneticilere yönelik tutumlar ölçeği modeliyle uyumludur.

Hipotez 2

Kadın yönetici özellikleri ile araştırmaya katılanların sosyo-demografik özellikleri arasında anlamlı bir fark vardır.

Araştırma Sorusu 1

Kadın yöneticilerin yarattığı iş ortamı hangi faktörler altında tanımlanabilir?

Hipotez 3

Kadın yöneticilerin yöneticilik özellikleri yaratılan iş ortamı üzerinde etkilidir.

3. Yöntem

Bu çalışmada keşfedici, tanımlayıcı ve neden sonuç ilişkisi belirten araştırma türleri birlikte kullanılmıştır. İş ortamıyla ilgili değişkenlerin tanımlanması için keşfedici araştırma yöntemi, değişkenler ve sosyo-demografik değişkenler arası ilişkilerin ortaya konması için tanımlayıcı araştırma yöntemi ve yönetici kadın özelliklerinin kadın yöneticiler tarafından yaratılan iş ortamına etkisini incelemek için neden sonuç ilişkisi belirten araştırma türü kullanılmıştır.

3.1. Araştırma Uygulanması ve Örneklem

Araştırma Antalya'da çalışan kadınların katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evreni Antalya'daki çalışan kadınlardır. Araştırmaya katılanlar ise olasılıksız bir örneklem yöntemi olan kolayda örnekleme yoluyla belirlenmiştir. Araştırma toplam 221 çalışan kadının katılımıyla Antalya il merkezinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın uygulanması yazarlar tarafından gerçekleştirilmiştir.

3.2. Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri üç bölümden oluşan bir soru formu kullanılarak anket yöntemiyle toplanmıştır. Soru formunun ilk iki bölümü çoklu ölçekten oluşmaktadır. Üçüncü bölümde ise sosyo-demografik veriler kategorili ve oransal ölçekler aracılığıyla toplanmıştır.

Soru formunun birinci bölümünde "Kadın Yöneticilere Yönelik Tutumlar Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek Yost ve Herbert (1977) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek daha sonra Sashkin (1979) tarafından gözden geçirilmiştir. Bu çalışmada ise Ölçeğin Berkman (2005) tarafından Türkçeye uyarlanmış hali kullanılmıştır. Ölçek 7'li Liket Ölçeği ile cevapların alındığı 27 maddeden oluşmaktadır.

Soru formunun ikinci bölümünde kadın yöneticiler tarafından yaratılan iş ortamını tanımlayan değişkenlerin belirlenmesi amacıyla araştırmacılar tarafından 11 maddeden oluşan bir çoklu ölçek oluşturulmuştur. Ölçekte yer alan maddelerde iş ortamıyla ilgili olumlu ve olumsuz tanımlamalar yapılmıştır.

Soru formunun üçüncü bölümünde ise araştırmaya katılanların medeni hali, çalıştıkları sektör, eğitim düzeyi ve kadın yönetici ile çalışıp çalışmama durumuyla ilgili verilerin toplanması amacıyla kategorili ölçekler bulunmaktadır. Bu bölümde araştırmaya katılanların yaşı ve çalışma süreleri için oransal ölçek kullanılmıştır.

3.3. Kullanılan Analizler

Çalışmada betimsel istatistikler, doğrulayıcı faktör analizi, keşfedici faktör analizi, ANOVA, T-testi ve Çoklu Regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan “kadın yöneticilere yönelik tutumlar ölçeği” modeli ile araştırma verilerinin uyumluluğunun görülmesi açısından doğrulayıcı faktör analizi kullanılırken; iş ortamıyla ilgili maddelerin yer aldığı çoklu ölçek verileri için keşfedici faktör analiz kullanılmıştır. “Kadın Yöneticilere Yönelik Tutumlar Ölçeği” ile tanımlanmış olan kadın yönetici özelliklerinin sosyo-demografik özelliklerle karşılaştırılmasında ANOVA ve T-testi kullanılmıştır. Kadın yönetici özelliklerinin yaratılan iş ortamına etkisiyle ilgili olarak ise Çoklu Regresyon Analizi gerçekleştirilmiştir.

3.4. Etik Kurul Onayı

Araştırma Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulunun 26.05.2022 Tarih ve E-87432956-050.99-272209 Sayılı Bilimsel Çalışma Onayı ile yürütülmüştür.

4. Bulgular

Araştırma bulguları altı alt başlıkta analiz edilmektedir. Bunlar; araştırmaya katılanların sosyo-demografik özelliklerinin tanımlandığı betimleyici bulguları, araştırma verilerinin “Kadın Yöneticilere Yönelik Tutumlar Ölçeği” ile uyumunu, kadın yöneticiler tarafından yaratılan iş ortamıyla ilgili değişkenlerin keşfedilmesini, araştırma verilerinin normal dağılım testlerini, kadın yönetici özelliklerinin araştırmaya katılanların özellikleri ile karşılaştırılmasını ve kadın yönetici özelliklerinin iş ortamına etkisini ortaya koymaktadır.

4.1. Betimleyici İstatistikler

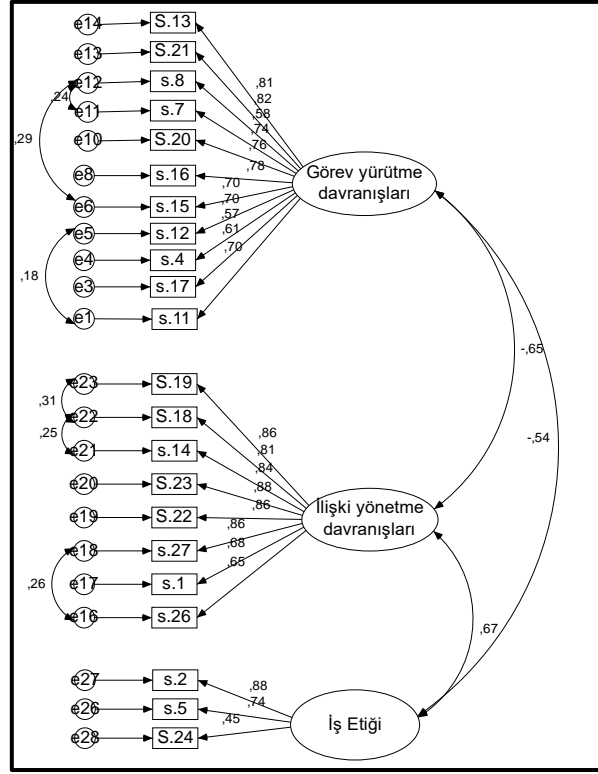
Kadın çalışanların katılımıyla gerçekleştirilen bu araştırmada araştırmaya katılanların yüzde 55,7'si evli, yüzde 44,3'ü bekar. İlk ve orta öğretim düzeyinde eğitime sahip olanların oranı yüzde 19,5, lisans düzeyinde eğitime sahip olanlar yüzde 67,9 ve lisansüstü düzeyde eğitime sahip olanlar yüzde 12,7'dir. Araştırmaya katılanların yüzde 19,5'i 21-29 yaş; yüzde 21,3'ü 30-34 yaş, yüzde 21,3'ü 35-39 yaş, yüzde 24'ü 40-45 yaş ve yüzde 14'ü 46-59 yaş aralığındadır.

Araştırmaya katılanların yüzde 85,1'i Kamuda, yüzde 14,9'u özel sektörde çalışmaktadır. Bunların yüzde 82,8'i kadın bir yönetici ile çalışma deneyimi yaşadığını söylerken yüzde 17,2'si ise böyle bir deneyime sahip olmadığını belirtmiştir.

4.2. Kadın Yöneticilere Yönelik Tutumlar Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi

Araştırmada kullanılan “Kadın yöneticilere Yönelik Tutum Ölçeği Yost ve Herbert (1977) tarafından geliştirilmiş ve daha sonra Sashkin (1979) tarafından gözden geçirilmiştir. Bu çalışmada Ölçeğin Berkman (Berkman, 2005) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezindeki uyarlanmış hali kullanılmıştır. Bu bakımdan araştırma verilerinin ölçeğe uygunluğunun tespiti amacıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi gerçekleştirilmiştir. Ölçek 3 gizli değişken ve 27 maddeden oluşmaktadır. Analizde ise 3 gizli değişken ve 22 madde gruplara ayrılmıştır. Faktör yükleri ve uyum değerlerinin yükseltilmesi amacıyla 5 madde çıkarılmıştır. Ölçek maddelerinin çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında verilerin normal dağılım gösterdiği görülmektedir (Tablo 2). Verilerin normal dağılım göstermesi nedeniyle yapılan analizde en çok olabilirlik (Maximum Likelihood) hesaplama yöntemi kullanılmıştır.

Üç ayrı gizli değişken altında gruplanmış olan ölçek maddelerinin faktör yükleri 0,500'ün üzerindedir. Bir değişken faktör yükü 0,450 olarak gerçekleşmiştir. Uyum değerlerine bakılarak bu madde ölçekten çıkarılmamıştır. Model uyum değerlerinin yükseltilmesi amacıyla düzeltme indeksleri kullanılarak s.8 – s.15, s.12 – s.11, s.19 – s.18, s.18 – s.14 ve s.27 – s.26 maddelerinin hata varyansları birleştirilmiştir. Buna göre hesaplanan uyum değerleri (CMIN=362,596; DF=200; CMIN/DF=1,813; RMSEA= ,061; CFI=,948; GFI=,876) “Kadın Yöneticilere Yönelik Tutum Ölçeği” ile elde edilen verilerin ölçek modeliyle uyumlu olduğunu ortaya koymaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

4.3. Kadın Yöneticiler ve Çalışma Ortamı Faktörleri

Kadın yöneticilerin iş ortamı açısından nasıl bir motivasyon sağladığının tanımlanması amacıyla 11 maddeden oluşan ve 5'li Likert skalasıyla cevapların alındığı bir çoklu ölçek hazırlanmıştır. Bu ölçekte yer alan maddeler arasındaki ilişkilerin tanımlanması amacıyla keşfedici faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Faktör analizinde 8 madde 2 farklı gruba ayrılmıştır. Maddeler ile ana grup arasında anlamlı bir fark bulunmakta ve KMO örneklem yeterliliği ölçütü 0,872'dir. Bu değer çoklu ölçek aracılığıyla toplanan verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. Toplam varyansın yüzde 70,170'inin açıklandığı analizde faktörlerde gruplanan maddelerin genel güvenilirlik değeri ise 0,580'dir. Dolayısıyla faktörlerde toplanan tüm maddelerin güvenilirlik değerinin düşük olduğu söylenebilir (Kayış, 2006, s. 405). Ancak faktörlerin ayrı ayrı güvenilirlik değerlerine bakıldığında birinci faktörün güvenilirliği $\alpha=,883$ ve ikinci faktörünün güvenilirliği 0,782 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Kadın Yöneticilerin Neden Olduğu İş Ortamı ve Motivasyon Faktörleri

MADDELER	A.O	SS		
			1	2
Faktör 1: Olumlu Atmosfer				
Kadın yöneticilerin olduğu birimlerde personel daha sorumluluk sahibidir	3,6028	1,19710	,792	,368
Personel kadın yöneticiler yönetiminde daha başarılıdır.	3,6822	1,19150	,788	,389
Kadın yöneticilerin olduğu birimlerde personel işine daha güçlü bir bağlılık gösterir	3,4533	1,23530	,770	,447
Kadın yöneticiler personelin kurumsal bağlılığını daha fazla güçlendirebilir.	3,4299	1,24555	,760	
Kadın yöneticiler adaletli bir iş ortamının oluşmasında daha başarılıdır.	3,7150	1,25525	,716	,470
Kadın yöneticilerin olduğu birimlerde sövgü (kötü söz) düşüktür.	3,7477	1,23024	,611	
Aritmetik Ortalama	3,6111			
Faktör 2: Olumsuz Atmosfer				
Kadın yöneticilerin olduğu birimlerde daha fazla dedikodu olur.	2,6729	1,41272		-,916
Kadın yöneticilerin olduğu birimlerde personel koordinasyonu daha düşüktür.	2,2991	1,17657	-,335	-,800
Aritmetik Ortalama	2,4862			
Öz değer (Eigenvalues)			3,418	2,195
Varyans (%)			42,729	27,441
Toplam Varyans (%)	70,170			
Faktör Güvenilirlikleri (Cronbach's Alpha)			,883	,782
Genel Güvenilirlik (Cronbach's Alpha)	,580			
KMO Measure of Sampling Adequacy	,872			
Bartlett's Test of Sphericity	X ² =1013,085; df=28; p=,000			

Kadın yöneticilerin olumlu bir iş ortamı sağlamasıyla ilgili 6 maddenin yer aldığı birinci faktör “olumlu atmosfer” olarak tanımlanmıştır. “Olumlu atmosfer” faktörünün özdeğeri 3,418, açıkladığı varyans oranı ise yüzde 42,729’dur. Faktörde yer alan maddelerin en yüksek faktör yükü 0,792, en düşük faktör yükü ise 0,611’dir. En yüksek faktör yükü “Kadın yöneticilerin olduğu birimlerde personel daha sorumluluk sahibidir” maddesinde, en düşük faktör yükü ise “Kadın yöneticilerin olduğu birimlerde sövgü (kötü söz) düşüktür.” Maddesinde gerçekleşmiştir.

Toplam 2 maddenin gruplandığı ikinci faktör ise olumsuz atmosfer olarak tanımlanmıştır. Kadın yöneticilerin bulunduğu iş ortamlarında olumsuz bir iş ortamının oluştuğunu ifade eden maddelerin yer aldığı bu faktörün öz değeri 2,195, açıklanan varyans oranı ise yüzde 27,441’dir. Faktörde yer alan “Kadın yöneticilerin olduğu birimlerde daha fazla dedikodu olur.” maddesi 0,916 faktör yüküne sahipken; “Kadın yöneticilerin olduğu birimlerde personel koordinasyonu daha düşüktür.” maddesi 0,800 faktör yüküne sahiptir.

4.4. Araştırma Verisi Normallik Testleri

Çalışmada kullanılan “Kadın Yöneticilere Yönelik Tutumlar Ölçeği” maddelerinin ve kadın yöneticilerin oluşturdukları iş ortamıyla ilgili maddelerin yer aldığı soru grubunun normallik dağılımlarına bakıldığında toplanan verilerin normal dağılım gösterdiği görülmüştür. Normallik testinde verilerin normal dağılıp dağılmadığının anlaşılması açısından çarpıklık ve basıklık değerleri önemlidir. Fisher verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin anlaşılması açısından çarpıklık ve basıklık değerlerinin +3 -3 aralığında olması gerektiğini belirtmiştir (Eroğlu, 2006, s. 209). Ayrıca bu değerlerin +2 -2 aralığında olması gerektiği belirtildiği gibi (George & Mallery, 2010) +1,5 -1,5 aralığında olması gerektiği de ifade edilmektedir (Tabachnick & Fidell, 2007). Dolayısıyla Tablo 2’de bakıldığında oluşan çarpıklık ve basıklık değerlerinin verilerin normal dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 2. Faktörler Normallik Testi ve Güvenilirlik Değerleri

Kadın Yöneticilere Yönelik Tutumlar	Normallik Değerleri	İstatistik	Standart Sapma	Güvenilirlik Değeri (α)
Görev yürütme davranışı	Çarpıklık	,745	,166	,918
	Basıklık	-,048	,331	
İlişki yönetme davranışı	Çarpıklık	-,707	,166	,938
	Basıklık	-,255	,331	
İş etiği	Çarpıklık	-,900	,166	,711
	Basıklık	,534	,331	
<i>Faktörlerde yer alan bütün maddelerin genel güvenilirlik değeri</i>				,605
İş Ortamı ve Yaratılan Motivasyon Faktörleri	Normallik Değerleri	İstatistik	Standart Sapma	Güvenilirlik Değeri (α)
Olumlu Atmosfer	Çarpıklık	-,140	,166	,833
	Basıklık	-,345	,331	
Olumsuz Atmosfer	Çarpıklık	-,451	,166	,782
	Basıklık	-,495	,331	
<i>Faktörlerde yer alan bütün maddelerin genel güvenilirlik değeri</i>				,580

Faktörlerin güvenilirlik değerleri ise verilerin genel olarak orta ve yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir. Faktörlerin güvenilirlik değerleri (α) değeri $>0,711$ olarak gerçekleşirken; faktörlerde gruplanan tüm maddelerin toplam güvenilirlik değerleri (α) değeri $>0,580$ 'dir (Tablo 2). Bu değerler verilerin orta ve yüksek derecede güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır (Kayış, 2006, s. 405).

4.5. Kadın Yönetici Özellikleri ve Demografik Karşılaştırmalar

Araştırmaya katılanların medeni durumu ve kadın yönetici özellikleri karşılaştırıldığında kadınların "görev yürütme davranışları", "ilişki yönetme davranışları" ve "iş etiği" davranışları açısından anlamlı bir farkın ($p>,050$) olmadığı görülmüştür. Ortalamalara bakıldığında evli ve bekar olanların bu davranışlara verdikleri ortalama puanlar birbirine oldukça yakın olarak gerçekleşmiştir.

Araştırmaya katılanların yaş düzeyleri ile kadınların yönetici özellikleri arasında "görev yürütme davranışları" bakımından anlamlı bir fark ($p=,011$) bulunmaktadır. Buna karşın hem "ilişki yönetme davranışları" hem de "iş etiği" davranışları bakımından anlamlı bir fark oluşmamıştır. Ortalamalara bakıldığında genel olarak yaş düzeyi arttıkça "görev yürütme davranışlarının" ortalamalarında da bir artış olduğu görülmüştür. Çoklu karşılaştırmalarda anlamlı farkın 21-29 ile 40-45 yaş arasında gerçekleştiği görülmüştür. 40-45 yaş grubunda olanlar 21-29 yaş grubuna göre kadınların "görev yürütme davranışları" ile ilgili maddelere daha yüksek bir ortalama katılım göstermişlerdir.

Araştırmaya katılanların kamu ya da özel olmak üzere çalıştıkları sektör ile kadın yöneticilerin özellikleri arasında anlamlı bir fark oluşmamıştır. Anlamlı bir fark olmamasına karşın ortalamalara bakıldığında kadın yöneticilerin "iş etiği" ve ilişki yönetme davranışları" hakkındaki maddelere özel sektörde çalışanların daha yüksek bir katılım gösterdiği görülürken, "görev yürütme davranışları" konusundaki maddelere ise kamuda çalışanların daha yüksek bir katılım gösterdiği gözlenmiştir.

Araştırmaya katılanların kurumda çalıştıkları süre ile kadın yöneticilerin özellikleri arasında yapılan karşılaştırmada ise "görev yürütme davranışları" ($p=,002$), "ilişki yönetme davranışları" ($p=,010$) ve "iş etiği" ($p=,037$) bakımından anlamlı bir fark oluşmuştur. Özellikle "görev yürütme davranışları" ile ilgili maddenin araştırmaya katılanların kurumda çalışma süresi arttıkça daha yüksek bir ortalamaya sahip oldukları görülmüştür. Kurumda 8-9 yıl çalışanlar 1-ay ve 7 yıl arasında çalışanlara göre kadınların "görev yürütme davranışları" ile ilgili maddelere anlamlı bir farkla daha yüksek oranlarda katılım göstermişlerdir. "İlişki yönetme davranışları" açısından kurumlarında 3-7 yıl çalışanlar 8-9 yıl çalışanlara göre, 10-13 yıl çalışanlar 8-9 yıl çalışanlara göre daha yüksek bir ortalama katılım göstermişlerdir. "İş etiği" özelliğinde ise 1 ay – 2,5 yıl çalışanlar 8-9 yıl çalışanlara göre anlamlı bir farkla ve daha yüksek bir ortalama katılım göstermişlerdir.

Araştırmaya katılanların hem eğitim düzeyleri hem de kadın bir yönetici ile çalışıp çalışmama durumu ile kadın yöneticilerin özellikleri arasında anlamlı bir fark ($p>,050$) bulunmamaktadır. Ortalamalara bakıldığında "görev yürütme davranışları" bakımından kadın yöneticiyle çalışanlar (3,053) çalışmayanlara (2,897) göre daha yüksek bir ortalama katılım göstermişlerdir. "İlişki yönetme davranışları" ile ilgili

maddelere kadın yöneticiyle çalışmamış olanlar (4,990) çalışanlara (4,992) göre daha yüksek bir ortalamayla katılım gösterirken; “iş etiği” özelliğinde ise çalışan ve çalışmayanlar aynı ortalama (5,36) ile katılım göstermişlerdir.

4.6. Kadın Yönetici Özelliklerinin Çalışma Ortamına Etkisi

İş ortamı gerek çalışanlar ve gerekse yöneticiler açısından olumlu ya da olumsuz duygulara neden olmaktadır. Yaratılan iş atmosferi hem çalışan hem de yönetici motivasyonu açısından önemli bir etkidir. Oluşan iş ortamındaki temel sorumluluk ise yöneticiye aittir. Diğer bir ifadeyle yöneticiler, bir iş yerinde yaratılan çalışma atmosferinin temel aktörüdür. Çünkü yöneticiler oluşturdukları iş ortamıyla personel motivasyonunu ve iş görme potansiyelini artırabilmektedirler.

Gerek kamu kurumlarında ve gerekse özel işletmelerde kadın yöneticilerin sayısı oldukça azdır. Dolayısıyla kadın yöneticilerin personelin motivasyonu açısından sağladığı atmosfer kadın yöneticilerin başarısının ve yeteneklerinin ortaya konması açısından önemlidir. Bu bakımdan araştırmada kadın yönetici özelliklerinin (“görev yürütme davranışı”, “ilişki yönetme davranışı” ve “iş etiği”) iş ortamına etkisi üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede kurulan araştırma modelinde kadın yönetici özelliklerinin yaratılan iş ortamı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir. Yapılan analizler sonucunda kurulan bu modelin anlamlı ($p=,000$) olduğu görülmüştür.

Tablo 3. Kadın Yönetici Özelliklerinin Olumlu İş Atmosferine Etkisi

		Hata Payı	VIF	Durbin - Watson
Olumlu = 1,098 Atmosfer	+ ,053 Görev Yürütme Davranışları (,385)	,590	1,694	1,751
	+ ,568 İlişki Yönetme Davranışları (,000)	,491	2,037	
	+ ,202 İş Etiği (,000)	,661	1,512	
$R^2=,539; F_{(3-215)}=84,725; P=,000$				

(P Değeri parantez içinde verilmiştir.)

Regresyon analizlerinde Durbin-Watson katsayısı, VIF ve hata payı değerleri bakılması gereken önemli göstergelerdir. Durbin-Watson katsayısının 1,5 ile 2,5 arasında olması beklenir (Öztürk, 2006, s. 264). Bunun yanında Field (2005) VIF değerinin 10'dan küçük, hata payı değerinin 0,2'den büyük olması gerektiğini belirtmiştir (Doğan & Karakuş, 2016, s. 71). Bu çerçevede kadın yönetici özelliklerinin olumlu iş atmosferine etkisi konusunda gerçekleşen Durbin-Watson değerinin 1,751, VIF değerinin 10'dan küçük, hata payı değerlerinin ise 0,2'den büyük olduğu görülmektedir (Tablo 3).

Analizler kadın yönetici özelliklerinin olumlu iş atmosferi üzerinde anlamlı ($p=,000$) bir açıklayıcı olduğunu göstermiştir. Kadın yönetici özellikleri olumlu iş atmosferinin yüzde 53,9'unu açıklamaktadır. Olumlu iş ortamına anlamlı ($p<,050$) etki eden kadın yönetici özellikleri “ilişki yönetme davranışları” ve “iş etiği” özellikleridir. “Görev yürütme davranışları” özelliği olumlu iş atmosferi açısından anlamlı ($p>,050$) bir etki oluşturmamaktadır. Bunu göre kadın yöneticilerin ilişki yönetme davranışlarında meydana gelecek bir birimlik artış olumlu iş atmosferini 0,568 birim artırmaktadır. İş etiği özelliğinde ortaya çıkacak bir artış ise olumlu iş atmosferinde 0,202 birim artışa neden olmaktadır (Tablo 3). Dolayısıyla kadın yöneticilerin yönettikleri birimde olumlu bir iş ortamı oluşturabilmek ve personelin motivasyonunun artırabilmek için iş etiği ve ilişki yönetme davranışları konusunda çalışanların algısının güçlendirmesi gerektiği söylenebilir.

Tablo 4. Kadın Yönetici Özelliklerinin Olumsuz İş Atmosferine Etkisi

		Hata Payı	VIF	Durbin - Watson
Olumsuz = 1,914 Atmosfer	+ ,572 görev yürütme davranışları (,000)	,610	1,639	1,668
	+ ,136 İlişki Yönetme Davranışları (,046)	,521	1,920	
	+ ,068 İş Etiği (,262)	,656	1,524	
$R^2=,484; F_{(3-217)}=68,847; P=,000$				

(P Değeri parantez içinde verilmiştir.)

Kadın yönetici özellikleri ve olumsuz iş atmosferi arasında yapılan regresyon analizinde kadın yönetici özelliklerinin olumsuz iş atmosferi üzerinde anlamlı ($p=,000$) bir açıklayıcı olduğu görülmüştür. Kadın yönetici özellikleri olumsuz iş atmosferinin yüzde 48,4'ünü açıklamaktadır. Analizin VIF değerleri 10'dan küçük, hata yapısı 0,2'den büyüktür. Durbin-Watson değeri ise 1,668'dir (Tablo 4).

Kadın yönetici özelliklerinden “görev yürütme davranışları” olumsuz iş atmosferi üzerinde anlamlı ($p=,000$) pozitif yönlü bir etki yaparken; “ilişki yönetme davranışları” anlamı ($p=,046$) ve negatif bir etki yapmaktadır. Dolayısıyla görev yürütme davranışlarında bir birimlik bir artış meydana geldiğinde olumsuz iş atmosferini 0,572 birim artırmaktadır. Kadınların “ilişki yönetme davranışlarında” gerçekleşecek bir birimlik artış ise olumsuz iş atmosferini 0,136 birim azaltmaktadır (Tablo 4). Dolayısıyla kadınların ilişki yönetme davranışlarında meydana gelecek iyileşmenin olumlu iş ortamına katkı sağlayacağı söylenebilir. Ayrıca analizde kadın yöneticilerin “iş etiği” özelliğinin olumsuz iş atmosferi üzerinde herhangi anlamlı bir etken olmadığı da görülmüştür.

5. Sonuç

Kadınların çalışma hayatındaki başarılarının değerlendirilmesinde çalışma hayatına hakim olan erkek egemen bakışın önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü geleneksel iş yaşamının çerçevesi erkek egemen bir anlayışla çizilmiştir. Kadınlar cinsi özellikleri nedeniyle bazı işlerde ön plana çıkabilmekte iken diğer bir çok alanda erkeğin gerisinde konumlanan bir iş potansiyeline sahiptir. İş yaşamında kadının erkeğin gerisinde konumlandığı iş kariyerlerinden biri yöneticiliktir. Dolayısıyla yöneticilik vasıfları ve gerekleri erkek egemen anlayışın çizdiği çerçeveye oluşmaktadır. Bu durum kadın yöneticilerin yönetim başarısı açısından değerlendirilmelerinde kadınlar üzerindeki baskıyı artırmaktadır.

Bu çalışma kadın yönetici özelliklerinin personelin motivasyonu ve iş başarısı açısından çok önemli bir etken olan iş ortamı üzerindeki etkisini ele almaktadır. Dolayısıyla çalışmada “Kadın Yöneticilere Yönelik Tutumlar Ölçeği” ve araştırmacılar tarafından oluşturulan ve iş ortamıyla ilgili maddelerin yer aldığı bir ölçüm aracıyla anket tekniği kullanılarak veriler toplanmıştır. Veriler katılımcıların betimsel özelliklerini, verilerin “Kadın Yöneticilere Yönelik Tutumlar Ölçeği” ile uyumunu, iş ortamıyla ilgili değişkenlerin keşfedilmesini, katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ve kadın yönetici özelliklerinin karşılaştırılmasını ve kadın yönetici özelliklerinin kadın yöneticilerin yarattığı iş ortamına etkisini ele alan analizlere tabi tutulmuştur.

Yapılan analizlerde araştırmada toplanan verilerin “Kadın Yöneticilere Yönelik Tutumlar Ölçeği” ile uyumlu olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda çalışmada kadın yönetici özellikleri bu ölçekte yer alan “görev yürütme”, “ilişki yönetme” ve “iş etiği” temalarıyla tanımlanmıştır. Kadın yöneticilerin yarattığı iş ortamıyla ilgili değişkenler ise gerçekleştirilen keşfedici faktör analiziyle olumlu atmosfer ve olumsuz atmosfer olmak üzere iki temel başlık altında tanımlanmıştır.

“Kadın Yöneticilere Yönelik Tutumlar Ölçeği” ile tanımlanmış olan kadın yönetici özellikleri ile araştırmaya katılanların yaş düzeyi, medeni durumu, kamu ya da özel sektörde çalışma durumu, kadın yönetici ile çalışıp çalışmama durumu ve eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir farkın oluşmadığı görülmüştür. Araştırmaya katılanların kamu ya da özel sektörde çalışma durumlarıyla ilgili gerçekleşen ortalamalara bakıldığında; özel sektörde çalışan katılımcılar kadın yöneticilerin “ilişki yönetme” ve “iş etiği” özellikleriyle ilgili maddelere daha yüksek bir ortalamayla katılım gösterdikleri, kamu sektöründe çalışan katılımcıların ise “görev yürütme davranışları” özelliğiyle ilgili maddelere daha yüksek bur ortalamayla katıldıkları görülmüştür. Bu durum kadın yöneticilerin kamu kurumlarında “görev yürütme davranışları” bakımından daha olumlu bir izlenim bıraktığı, özel sektörde ise “iş etiği” ve “ilişki yönetme” özellikleri bakımından daha olumlu bir algıya sahip olduklarını göstermektedir.

Kadın çalışanların kurumda çalıştıkları süre ile kadın yöneticilerin özellikleri arasında anlamlı bir fark oluşmuştur. Özellikle kadın yöneticilerin “görev yürütme davranışları” ile ilgili maddelerin kurumda çalışma süresi arttıkça daha yüksek bir ortalamaya sahip olduğu görülmüştür. Kadın çalışanların kurumda kalma süresi arttıkça kadın yöneticilerin “görev yürütme davranışlarına” olan algıları olumlu yönde değişmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre kadın yöneticilerin “ilişki yönetme davranışları” ve “iş etiği” özellikleri kurumda oluşan olumlu iş atmosferi üzerinde anlamlı bir etki yapmaktadır. Kadın yöneticilerin “ilişki

yönetme davranışları” ve “iş etiği” özellikleriyle ilgili algıda meydana gelebilecek olumlu bir gelişme, kadın yöneticilerin yarattığı olumlu iş atmosferini güçlendirmektedir. Kadın yöneticilerin “görev yürütme davranışları” ise olumsuz iş atmosferi üzerinde anlamlı bir etki yapmaktadır. “Görev yürütme davranışlarında” medyana gelebilecek bir birimlik bir artış olumsuz iş atmosferini de artırmaktadır. Buna karşın kadın yöneticilerin “ilişki yönetme davranışlarıyla” ilgili algıda meydana gelebilecek bir artış negatif bir etkiyle olumsuz iş atmosferini azaltmaktadır. Dolayısıyla kadınların “görev yürütme davranışları” olumsuz iş atmosferini güçlendirirken; “ilişki yönetme davranışları” ve “iş etiği” özellikleri olumlu iş atmosferini güçlendirmektedir. Ölçek maddeleri değerlendirildiğinde; kadın yöneticilerin görev yürütme sürecinde daha duygusal davranmaları, profesyonel olarak hareket edememeleri, sevk idare konusunda yetersiz olmaları gibi nedenlerle iş yaşamında olumsuz bir iş atmosferine neden olabildikleri söylenebilir. Buna karşın çalışanlarla kurdukları iletişimle ve iş yaşamında gösterdikleri etik davranışlarla olumlu iş atmosferini daha da güçlendirebilmektedirler.

Bu çalışma kadın yöneticilerin oluşturduğu iş atmosferini etkileyen faktörlerin ortaya konması açısından kadın çalışanlarla gerçekleştirilmiştir. Kadın yönetici özelliklerinin iş atmosferi açısından nasıl bir etkiye sahip olduğu konusunda farklı örneklem gruplarında yeni çalışmalar bu çalışmanın sonuçlarını daha da geliştirecektir. Özellikle erkek çalışanların da katılımıyla yeni çalışmalar gerçekleştirilebilir. Ayrıca kadın yöneticilerle nitel ve çalışanlarla nicel yöntemle gerçekleştirilecek karma yöntemli bir çalışmayla konunun derinlikli olarak ele alınması sağlanabilir.

6. Extended Abstract

Women are generally more in the background than men in business life. Women are often underrepresented in business life. As a result, managerial positions are a difficult career step for women to achieve. Responsibilities imposed on women due to their physiological characteristics or socially determined social roles are among the most important challenges they face in their career progression process. Therefore, physiological or socially determined roles affect the perception of female managers. This perception is an important factor in terms of the work atmosphere created by female managers and their managerial success.

This study deals with the effect of female manager characteristics on the work atmosphere. Working women participated in the study, which was carried out with a quantitative method. 221 women working in the public and private sectors in Antalya participated in the research. The participants in the research were determined by the convenience sampling method and the data were collected by the questionnaire technique. The research question form consists of three parts. In the first part, There are “Attitudes towards Women Managers Scale”; In the second part, there are multiple scales consisting of 11 items, which were created by the researchers and include items related to the work environment, and in the third part, there are socio-demographic questions. The research analysed the descriptive characteristics of the participants, the compatibility of the data with the "Attitudes Toward Women Managers Scale", the discovery of variables related to the work environment, the comparison of the socio-demographic characteristics of the participants and the characteristics of female managers, and the effect of female manager characteristics on the work environment created by female managers. The results of the research can be listed as follows:

- The analysis revealed that the data collected in the research is compatible with the “Attitudes Towards Women Managers Scale”. In this context, in the study, female manager characteristics were defined with the themes of "task execution behaviours", "relationship management behaviours" and "work ethics" in this scale. The variables related to the work environment created by female managers were defined under two main headings as positive atmosphere and negative atmosphere according to the results of factor analysis.
- The research has shown that there is no significant difference between the characteristics of female managers and the age level, marital status, working status in the public or private sector, whether or not to work with a female manager, and education level of the participants. Participants working in the private sector agreed with a higher average to the items related to the "relationship management behaviours" and "work ethics" of female managers. Participants working in the public sector, on

the other hand, agreed with a higher average in the items related to the "task execution behaviours". This situation shows that female managers have a more positive impression in terms of "task execution behaviours" in public institutions, and they create a more positive perception in terms of "work ethics" and "relationship management behaviours" in the private sector.

- There was a significant difference between the working time of female employees in the institution and the characteristics of female managers. Items related to "task execution behaviours" had a higher average as the working time of the study participants increased. As the number of years worked in the institution increases, the perceptions of the participants in the "task execution behaviours" become more positive.
- According to the results of the research, the "relationship management behaviours" and "work ethics" of female managers have a significant effect on the positive work atmosphere in the institution. An increase in the perception of "relationship management behaviours" and "work ethics" of female managers strengthens the positive work atmosphere created by female managers. On the other hand, "task execution behaviours" of female managers have a significant effect on the negative work atmosphere. An increase in the perception of "task-executing behaviours" increases the negative work atmosphere. On the other hand, an increase in the perception of "relationship management behaviours" of female managers reduces the negative work atmosphere with a negative effect. Therefore, while the "task execution behaviours" of female managers strengthen the negative work atmosphere; "relationship management behaviours" and "work ethics" strengthen the positive work atmosphere. Looking at the scale items; It can be said that female managers cause a negative work atmosphere due to the following reasons: behaving emotionally during the task execution process, being unprofessional, being inadequate in management and administration. On the other hand, they can further strengthen the positive work atmosphere with the communication they establish with the employees and the ethical behaviours they display in business life.

Keywords: Working Women, Work Atmosphere, Management, Women Executives, Career.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Hasan GÜLLÜPUNAR %50/ Nazlıhan ŞİMŞEKLER %30/
Mutlu DOĞAN GÜLLÜPUNAR %20 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Hasan GÜLLÜPUNAR %50/ Nazlıhan ŞİMŞEKLER %30/
Mutlu DOĞAN GÜLLÜPUNAR %20 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Badak, A. (2019). *Pozitif Psikolojik Sermaye, Bilişsel Esneklik, Psikolojik Güvenlik ve Çalışan Performansı Arasındaki İlişkiler* [Doktora Tezi]. İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Barutçu, E., & Kaçar, Z. K. (2017). Kadın Çalışanların Psikolojik Sermayeleri Ve Cam Tavan Sendromunu Aşma Stratejileri Arasındaki İlişki: Denizli Örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), Article 4. <https://doi.org/10.30803/adusobed.353413>
- Berkman, Y. A. (2005). *Attitudes Towards Women Managers: Development of a New Measure* [Yüksek Lisans Tezi]. Koç Üniversitesi.
- Canbolat, S. G. (2016). *Yöneticilerin Liderlik Tarzlarına İlişkin Çalışan Alguları, CEDAŞ Grup Şirketleri Örneği (ÇOĞRUMGAZ, SÜRME LİGAZ, KARGAZ)* [Yüksek Lisans Tezi]. Hitit Üniversitesi.
- Çetin, F., & Varoğlu, A. K. (2015). Psikolojik Sermaye, Performans, Ayrılma Niyeti ve İş Tatmini Etkileşimi: Cinsiyetin Düzenleyici Rolü. *İş ve İnsan Dergisi*, 2(2), s.105-113, <https://doi.org/10.18394/iid.61996>
- Doğan, S. (2020). *Kadın Yöneticilerin Örgütsel Psikolojik Sermaye Düzeyleri ve Cam Tavan Algularının Liderlik Tarzları Bağlamında İncelenmesi* [Doktora Tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, U., & Karakuş, Y. (2016). Lise Öğrencilerinin Sosyal Ağ Siteleri Kullanımının Yordayıcısı Olarak Çok Boyutlu Yalnızlık. *Sakarya University Journal of Education*, 6(1), 57-71. <https://doi.org/10.19126/suje.40198>
- Dökmen, Z. Y. (2009). *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. Remzi Kitabevi.
- Eroğlu, A. (2006). Çok Değişkenli İstatistik Tekniklerinin Varsayımları. İçinde Ş. Kalaycı (Ed.), *SPSS Uygulamalı ve Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* (ss. 207-233). Asil Yayın Dağıtım.
- George, D., & Mallery, P. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update* (10th ed.). Pearson.
- Gürdal, D. (2006). *Kadın Yöneticileri Motive ve Demotive Eden Faktörlerin Tespitine Yönelik Bir Araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İmançer, D. (2006). Toplumsal Cinsiyet Oluşumuna İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar. İçinde D. İmançer (Ed.), *Medya ve Kadın* (ss. 1-22). Ebabil Yayınları.
- İnce, M., Bedük, A., & Aydoğan, E. (2004). Örgütlerde Takım Çalışmasına Yönelik Etkin Liderlik Nitelikleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, s.423-446.
- Karakaya, Ş., & Reyhanoglu, M. (2020). Erkek egemen dünyada kadın yönetici olmak: Kadın yönetici çevresi üzerine bir araştırma. *Journal of Politics Economy and Management*, 3(1), s.47-74.
- Kayış, A. (2006). Güvenilirlik Analizi. İçinde Ş. Kalaycı (Ed.), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* (ss. 403-419). Asil Yayın Dağıtım.
- Negiz, N., & Yemen, A. (2011). Kamu Örgütlerinde Kadın Yöneticiler: Yönetici ve Çalışan Açısından Yönetimde Kadın Sorunsalı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011(24), s.195-214.
- Öçalır, M. (2017). *Kurumsal İletişim Açısından Cam Tavan Sendromu: Orta ve Üst Düzey Kadın Yöneticilerin Cam Tavan Sendromu Hakkındaki Görüşlerinin Yönetim ve İç İletişim Açısından Değerlendirilmesine Yönelik İstanbul Örneğinde Nitel Bir Çalışma* [Yüksek Lisans Tezi]. Hadir Has Üniversitesi.
- Özdevecioğlu, M., Bulut, A., Tekçe, E., Çirli, Y., Gemici, T., Tozal, M., & Doğan, Y. (2003). "Kadın ve Erkek Yöneticilerin Yönetimi Altındaki Personelin Motivasyon, Stres ve İş Tatmini Farklılıklarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma". *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 10(2), s.125-138.
- Öztürk, E. (2006). Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli. İçinde Ş. Kalaycı (Ed.), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* (ss. 259-269). Asil Yayın Dağıtım.
- Tabachnick, Barbara. G., & Fidell, Linda. S. (2007). *Using multivariate statistics* (5th ed.). Pearson.

İletişim Fakültesi Öğrencilerinin İletişim Becerilerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*

Fatma AKAR**
Hüsamettin AKAR***

ÖZ

Çevresindeki insanlarla etkili iletişim kurabilen kişiler hem sosyal hayatlarında hem eğitim hayatlarında hem de mesleki yaşantılarında daha başarılı olmaktadır. Bu çalışmada İletişim Fakültesi öğrencilerinin iletişim becerilerinin cinsiyet, bölüm, sınıf ve genel not ortalaması değişkenleri açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma nicel genel tarama modellerinden kesitsel bir araştırmadır. Araştırmanın evrenini Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğrenim gören öğrenciler oluştururken; örneklemini ise bu evrenden basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen 440 öğrenci oluşturmaktadır. Katılımcılardan elde edilen verilerin analizi sonucunda İletişim İlkeleri ve Temel Beceriler ile cinsiyet arasında ($t=3,88$; $p<,001$) ve yine Etkin Dinleme ve Sözel Olmayan İletişim Becerisi ile cinsiyet arasında ($t=4,10$; $p<,001$) anlamlı bir farklılaşma olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan bölüm ve bulunulan sınıfın katılımcıların iletişim becerileri üzerinde anlamlı bir farklılaşmaya yol açmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İletişim Becerileri, Kendini İfade Etme, Etkin Dinleme, İletişime İsteklilik.

Examination of Communication Skills of Communication Faculty Students in Terms of Various Variables

ABSTRACT

People who can communicate effectively with the people around them are more successful in their social, educational and professional lives. In this study, it was aimed to examine the communication skills of the students of the Faculty of Communication in terms of gender, department, class and GPA variables. This study is a cross-sectional study from quantitative general survey models. While the students studying at the Faculty of Communication of Bolu Abant İzzet Baysal University constitute the universe of the research; The sample consists of 440 students selected by simple random sampling method from this population. As a result of the analysis of the data obtained from the participants, there was a difference between Communication Principles and Basic Skills and gender ($t=3.88$; $p<.001$) and again between Active Listening and Non-Verbal Communication Skills and gender ($t=4.10$; $p<.001$). A significant difference was found. On the other hand, it was seen that the department and the class did not cause a significant difference on the communication skills of the participants.

Keywords: Communication Skills, Self-Expression, Active Listening, Willingness to Communicate.

1. Giriş

İletişim bilgi, tutum ve becerilerin paylaşılmasına olanak tanıyan sürekli bir mesaj gönderme ve alma süreci olarak tanımlanmaktadır (Miller, 1988, s. 4). Sikiti (1998: s.1) ise iletişimi iki veya daha fazla kişi tarafından ortak semboller aracılığıyla bilgi, duygu, fikir ve ihtiyaçları içeren mesajları ifade etme, alma ve anlama süreci olarak tanımlamıştır (Asemanyi, 2015, s. 1). İletişim sürecinde oluşturulan mesajlar iki birim arasında (kaynak ve hedef) iletilmekte ve alınmakta diğer bir ifadeyle paylaşılmaktadır. Bu süreçte iletişimin başarılı ya da başarısız olması, kaynağın iletişim becerisi ve sahip olduğu özelliklere bağlı olduğu kadar hedefin sahip olduğu beceriler ve özelliklere de bağlıdır. İletişime giren her kişi söz konusu iki rolü de

* Bu çalışma Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun 01.03.2021 tarihli ve 2021/02 toplantısında değerlendirilerek etik olarak uygun bulunmuştur.

** Öğr. Gör. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, fatmaakar@ibu.edu.tr

*** **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, husamettinakar@ibu.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 12.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 30.05.2023

Citation/Atf: Akar, F., Akar H. (2023). İletişim fakültesi öğrencilerinin iletişim becerilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 126-139. <https://doi.org/10.52642/susbed.1281553>

üstlenir. Şöyle ki kişi sahip olduğu bir bilgiyi ya da düşüncüyü başkalarıyla paylaşırken kaynak, başkalarının paylaştıkları mesajları alırken ise hedef rolüne bürünür.

İletişim temelde bilgi paylaşımını içeren bir süreçtir. İletişim ile bilgi ve anlamlar paylaşılmakta, başkalarının tutum ve davranışları etkilenmekte, çeşitli ilişkiler (iş, arkadaşlık vb.) kurulmakta ve sürdürülmekte, kişisel ihtiyaçlar karşılanmakta ve duygusal açıdan destek sağlanmaktadır. Aslında iletişim, yaşanan hayatın anlamlandırılmasında en önemli unsur olmaktadır. İnsanlar, gördükleri ya da duydukları her şeyi iletişim sayesinde anlamlandırmakta (güzel, çirkin, iyi, kötü vb.) ve bu anlamı başkalarıyla paylaşarak onların tutum ve davranışlarını etkilemektedirler. İletişimin etkili olması hem paylaşılan bilgi ve fikirlerin zenginliğine hem de tutarlı olmasına bağlıdır.

İnsanlar bilgi, duygu ve düşüncelerini paylaşmak için genellikle iki yönlü bir şekilde gerçekleşen sözlü iletişimi tercih ederler. Bununla birlikte insanlar, bilgilerini ve düşüncelerini çeşitli sembol ve işaretlerle de paylaşabilmektedirler (İksan ve diğerleri, 2011, s. 72). Sözlü ve sözsüz iletişimin uyumlu bir şekilde kullanılması bir iletişim becerisi olarak düşünülmektedir (Taşdemir, 2017, s. 164). Bu sebeple iletişim becerileri denildiğinde sadece sözlü iletişime ilişkin beceriler akla gelmemelidir. İnsanların giriştikleri iletişim etkinliğinde sergilemiş oldukları dinleme, algılama, yorumlama, zihinde oluşan düşüncüyü doğru bir şekilde (sözlü, sözsüz ya da yazılı) ifade etme, empati kurabilme ya da çeşitli sembol ya da işaretleri doğru bir şekilde anlamlandırma gibi etkinliklerin her birisi de yine iletişim becerileri içerisinde yer almaktadır.

Bu kapsamda karşılıklı sözlü iletişim içinde olma, etkin dinleme, duygu ve düşünceleri açıkça ortaya koyan yanıtlar verme, gizli amaç taşımayan açık sorular yönelme, sözsüz iletişimi etkin kullanma ve doğru şekilde anlamlandırma, alıcıyı yanıltıcı cevaplar vermeme, doğru içerikten uzaklaşmama, karşıdaki kişiyle göz teması kurma, karşıdaki kişiyle empati kurma, feed-backlerde 'Ben' dilini kullanma, eleştirilere açık olma, dışa dönük davranışlar sergileme, aktif olmaya çalışma, yaşanan çatışmalarda sorun çözücü tavır sergileme iletişim becerileri olarak sunulmuştur (Ceyhan, 2006) Bir başka çalışmada ise dinleme, sözsüz iletişim kurabilme, sunulan mesajlarda açıklık ve sadelik ilkesini işletme, arkadaşça yaklaşabilme, kendine güvenme, empati kurabilme, açık fikirli olma saygı duyma, feedback verme/alma ve son olarak da doğru iletişim biçimini ve aracını seçme en önemli iletişim becerileri olarak sıralanmıştır (Doyle, 2018). İletişim sürecinde söz konusu becerilerde oluşan bir eksiklik veya bu becerilerin kullanılamaması sürecin başarısız olmasına sebep olabilmektedir. Öte yandan insanların iletişim kurmaksızın yaşamlarını sürdürmesi mümkün değildir. Sosyal bir varlık olan insan başka kişilerle iletişim kurar, eğer başka insanları bulamazsa kendisiyle iletişim kurarak iletişim ihtiyacını gidermeye çalışır. Özellikle başkalarıyla girilen iletişimde kişinin sahip olduğu iletişim becerileri, daha da önemli hale gelmektedir. Çünkü iletişim başkalarını anlamayı ve başkalarınca anlaşılmayı sağlar. Bu da kişinin sosyal ilişkilerinde, eğitim sürecinde ve iş ilişkilerinde başarılı ya da başarısız olmasına etki eder.

İnsanların yaşantılarını sürdürürken icra ettikleri mesleklerin her biri belli düzeyde iletişim becerisine sahip olmayı gerekli kılmaktadır. Bazı mesleklerde ise iletişim becerileri çok daha önemlidir (Dilekmen ve diğerleri, 2008, s. 225). Öğretmenlik, doktorluk, hemşirelik, turizm rehberliği gibi meslekler düşünüldüğünde bu meslekleri icra eden kişilerin hedef kişi ya da gruplarıyla başarılı bir iletişim kurmaları ve sürdürmeleri onların mesleki başarılarına doğrudan etki edecektir. Şunun da belirtilmesi gerekir ki iletişim çok farklı amaçlarla (güdüleme, örgütlenme, ikna etme, anlaşma vb.) gerçekleştirildiği için yukarıda isimleri belirtilmeyen diğer pek çok meslek ve meslek mensubu için de iletişim becerileri önem arz etmektedir.

Bu noktada Balcı (1996) insan ilişkileri ile ilgili mesleklerde çalışanların başarısı ile bu kişilerin iletişim becerilerini etkin olarak kullanabilmeleri arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu belirtmektedir. İletişim sektörüyle ilgili olarak düşünülebilecek mesleklerin her birisinde de (gazetecilik, halkla ilişkiler vb.) iletişim becerileri önem arz etmektedir. Özellikle hedef kitlelerini etkileme, yönlendirme ve ikna etmek amacıyla istihdam edilen halkla ilişkiler uzmanları açısından yukarıda ifade edilen her bir iletişim becerisi ayrı bir öneme sahiptir.

Diğer taraftan etkili iletişim kurmayı engelleyen birçok faktör vardır. Yağcı ve Uçar (2018, s. 148-154) tarafından yapılan çalışmada kişiler arasında etkili iletişimi engelleyen faktörler olarak *teknik faktörlerden* (zamanlama, gereğinden çok bilgi yükleme, gürültü, kültürel farklılıklar, farklı deneyim), *dil faktöründen* (kullanılan kavramlar, şeffaflık, semantik unsur), *psikolojik faktörlerden* (iletinin tam aktarılmaması, kişisel

engel, filtreleme, güven ve açıklık, kıskançlık, söylenti, gizlilik, dinlememe, algılamada seçicilik ve *bijerarşik faktörlerden* (statü engeli, bakış açısı farklılığı, süzgeçten geçirme derecesi, geribildirim gerçeğeleşmemesi, uzman görüşü) söz edilmiştir.

İletişim becerileri ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında hem yabancı hem de yerli literatürde çok sayıda çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Şöyle ki, Al-Alawneh ve arkadaşları (2019) Ürdün'de Üniversite öğrencilerine, Fallowfield ve Jenkins (1999) onkologlara, Coffelt ve arkadaşları (2019) farklı sektörlerdeki yöneticilere, Sonnenschein ve Ferguson (2020) ise Avustralya ve Çin'de çeşitli endüstrilerde çalışan üniversite mezunlarına yönelik araştırmalar yapmışlardır. Diğer taraftan ülkemizde ise lise öğrencileri (Fidan, 1996; Karataş, 2015), öğretmenler (Bozkurt Bulut, 2004), acente temsilcileri (Türker & Özalın Türker, 2018), Eğitim Fakültesi (Buluş ve diğerleri, 2017; Dilekmen ve diğerleri, 2008; Karagöz & Kesterelioglu, 2008), Turizm Fakültesi (Kabakulak, 2019; Pelit ve diğerleri, 2018), Tıp Fakültesi (Gamsızkan & Cangür, 2019), İlahiyat Fakültesi (Arıcı & Angın, 2017), Yüksekokul (Aşçı ve diğerleri, 2015; Çetinkaya & Alparslan, 2011; Hacıcaferoğlu, 2014) ve Meslek Yüksekokullarında (Doğruluk ve diğerleri, 2019) öğrenim gören üniversite öğrencilerinin yanı sıra İletişim Fakültesi öğrencileri üzerine yapılmış çalışmaların da (Çakır & Ünal, 2019; Sungur, 2018) olduğu görülmüştür. İletişim becerilerinin herkes için önemli ama en fazla da İletişim Fakültesi öğrencileri açısından önemli olduğu düşünüldüğünde bu fakültede öğrenim gören öğrencilerle yapılan çalışmaların sayısının yetersiz olduğu görülmüştür. Literatürdeki bu eksikliğin bir nebze olsun giderilmesine katkı sunacak olmasından dolayı bu çalışma önemlidir. İletişim Fakültesi öğrencilerinin sahip oldukları iletişim becerilerinin farklı değişkenler açısından incelendiği bu çalışma, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğrenim gören 440 öğrenci ile gerçekleştirilen çevrimiçi anketten elde edilen verilere dayanmaktadır.

2. İletişim Becerileri ve Yapılan Çalışmalar

İletişim becerisi kişinin saygı ve empati temelinde, etkin dinleme yapabilme, düşüncelerini somut bir şekilde ifade edebilme, duygu, düşünce ve fikirlerini hedef olarak seçilen kişiye maske takmadan ben dilini kullanarak aktarabilme, benlik savaşı vermeden ve karşıdaki kişiyi küçük görmeden kendi haklarını koruma ve bunun yanı sıra sözlü mesajlarla sözsüz mesajları uyumlu bir şekilde kullanması neticesinde karşıdaki kişilerle tatmin edici ilişkiler geliştirmesini, karşıdaki kişilerden istenilen tepkiyi almasını sağlayan ve kişinin bulunduğu toplumda hayatını sürdürmesini kolaylaştıran edinilmiş yetenek olarak tanımlanmıştır (Yüksel Şahin, 2008). Tanımdan hareketle kişiler arasında sağlıklı bir iletişimin kurulmasına etki edecek temel unsurların; saygı, empati, etkin dinleme, kendini ifade edebilme ve tutarlı olma olduğu söylenebilir. Saygı çerçevesinde gerçekleşen iletişim sürecinde insanlar, birbirlerini anlamaya çalışmakta ve empati yeteneklerinden en üst düzeyde yararlanma yoluna gitmektedirler. İletişime giren kişilerin birbirlerini dinlemeleri, birbirlerinin sözlerini kesmemeleri, ses tonlarının belirli sınırlar içerisinde kalması, karşıdaki kişiyi anladığına dair mesajların sunulması ve iletişim sürecinde gerekli mesafelere dikkat edilmesi iletişimin daha başarılı olmasını sağlayabilmektedir.

Öte yandan Dökmen (1999, s. 83) kişiler arasında sağlıklı bir iletişimin gerçekleşmesi ve sürdürülmesi için, iletişime giren kişilerin zengin bir bilişsel yaşantıya sahip olmaları gerektiğini ve bilişsel yaşantının, özellikle diğer insanlarla kurulan iletişimde vazgeçilmez bir role sahip olduğunu belirtmektedir. Bu kapsamda iletişime giren kişilerin gördüklerinin, duyduklarının, kendilerine ulaşan mesajları yorumlama ve anlamlandırma usullerinin, unuttuklarının, hatırladıklarının, kendilerine ve çevrelerindekiyle karşı geliştirdikleri kalıp düşüncelerin, şemaların kuracakları iletişimi büyük ölçüde etkileyeceğini dile getirmektedir. Tanım ve açıklamalardan hareketle iletişim becerilerinin tamamının doğuştan kazanılan beceriler olmadığını, birçok iletişim becerisinin sonradan edinilen birikimlerle kazanılabileceğini belirtmek gerekir. Sağlıklı bir iletişimde insanların bilişsel dünyalarının yanı sıra onların duygusal tepkileri ve farklı şekillerde sunulan mesajları algılama becerileri de önem arz eder. Kişilerin iletişim sürecini etkileşim içerisinde sürdürmeleri iletişim sürecinin daha verimli hale gelmesini sağlamaktadır. Gerçekleşen etkileşimle düşüncelerini, duygularını ya da bilgisini paylaşan kişilerin, iletişim sürecinden memnuniyet düzeyleri de fazla olmaktadır.

İnsanlar karşılarındaki kişiler hakkında doğru ya da yanlış her daim bir değerlendirme yapmaktadırlar. Bu değerlendirme yapılırken kişilerin yapıp ettikleri kadar etkili olan bir diğer husus ise kişinin ifade

ettikleri ve bunları ifade etme şekli olmaktadır. Bir kişi kurmuş olduğu iletişim sayesinde karşı tarafta kendisi hakkında olumlu bir imajın oluşmasını sağlayabilir ya da tam tersi bir sürecin işlenmesine sebep olabilir. Özellikle kişiler, iş başvurusu yaptıkları zaman sahip oldukları iletişim becerileri değerlendirme kriterlerinden birisi olmakta ve işverenler tarafından ölçülmeye çalışılmaktadır. Ülkemizde halkla ilişkiler alanıyla ilgili iş ilanlarının araştırma konusu edildiği bir çalışmada, halkla ilişkiler uygulayıcılarının istihdamında öne çıkan en önemli kriterin kişilerin sahip olduğu iletişim becerileri olduğu tespit edilmiştir (Akar, 2018, s. 58).

Burada iletişim becerileri ile ilgili daha önce yapılan çalışmalara bakılacak olursa bu konunun hem yerli hem de yabancı literatürde oldukça ilgi gören bir konu olduğu görülür. Bilim insanları, daha önce de belirttiği üzere toplumun farklı kesimlerinden aldıkları örneklerin iletişim becerilerine yönelik çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmalardan birisi Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi ile Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesindeki öğrencilerin iletişim becerilerini ve empati yeteneklerini karşılaştırmalı bir şekilde ele almıştır. Çalışmada öğrencilerin bireysel özellikleri, empati yetenekleri ve sosyal etkileşimdeki becerileri arasında bir ilişki olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre empatik eğilim arttıkça, iletişim becerileri de yükselmektedir (Çakır & Ünal, 2019, s. 929). Bir başka çalışma Arıcı ve Angın (2017, s. 199) tarafından İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin iletişim becerilerini ölçmeye yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre katılımcıların iletişim becerileri yüksektir ve iletişim becerileri öğrencilerin cinsiyetlerine ve mezun oldukları liseye göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Yine Aşçı ve arkadaşları (2015, s. 162) tarafından Artvin Çoruh Üniversitesi Sağlık Yüksekokulunda hemşirelik ve beslenme diyetetik bölümlerinde öğrenim gören 289 öğrenci ile gerçekleştirilen çalışmada ise kız öğrencilerin iletişim becerilerine yönelik algılarının, erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu ve genel olarak öğrencilerin akademik başarıları ile iletişim beceri düzeyleri arasında bir paralellik bulunduğu tespit edilmiştir. Diğer bir çalışmada örneklem olarak İzmir il merkezinde görev yapan sınıf öğretmenleri seçilmiş ve sınıf öğretmenlerinin iletişim beceri düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği, yine iletişim becerileri alt faktörlerinden “empati”, “saydamlık” ve “eşitlik” alt faktörlerinde cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşma olmadığı, ancak “etkililik” ve “yeterlilik” alt faktörlerinde ise cinsiyete göre anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Bozkurt Bulut, 2004). Duygusal zekanın iletişim becerileri üzerine etkisinin araştırıldığı bir başka çalışmada araştırmaya katılan öğrencilerin duygusal zeka ve iletişim becerileri arasında nasıl bir ilişki olduğu yapılan analizlerle saptanmıştır. Analizler neticesinde katılımcıların empati yetenekleri ile iletişim becerisinin zihinsel, duygusal ve davranışsal alt boyutları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Çetinkaya & Alparslan, 2011, s. 371-372).

İlgili literatür kapsamında çalışmada aşağıdaki hipotezler belirlenmiştir.

H1: İletişim ilkeleri ve temel beceriler ile kendini ifade etme arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H2: İletişim ilkeleri ve temel beceriler ile etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H3: İletişim ilkeleri ve temel beceriler ile iletişim kurmaya isteklilik arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H4: Kendini ifade etme ile etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H5: Kendini ifade etme ile iletişim kurmaya isteklilik arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H6: Etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim ile iletişim kurmaya isteklilik arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

3. Yöntem

İletişim Fakültesi öğrencilerinin iletişim becerilerinin çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesinin amaçlandığı bu araştırma nicel genel tarama modellerinden kesitsel bir araştırmadır. Aşağıda araştırmanın evreni ve örneklemine yanı sıra, veri toplama araçları ve verilerin değerlendirilmesinde kullanılan analizlerle ilgili bilgiler sunulmuştur.

3.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğrenim gören öğrenciler oluştururken; araştırmanın örneklemini ise Halkla İlişkiler ve Tanıtım, Gazetecilik ve Radyo Televizyon ve Sinema bölümlerinde öğrenim gören ve basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenen 440 öğrenci oluşturmaktadır. Örnekleme yer alan öğrencilerle araştırma yapılmadan önce araştırmanın bilimsel etik kurallara uygun olup olmadığı Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun 01.03.2021 tarihli ve 2021/02 toplantısında değerlendirilmiş ve etik olarak uygun bulunmuştur.

3.2. Veri Toplama Araçları

İletişim Fakültesi öğrencilerinin iletişim becerilerinin çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesinin amaçlandığı bu çalışmada 30 soru ve iki bölümden oluşan bir anket formu veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Ankette ilk bölümde araştırmaya katılan öğrencilerin iletişim becerilerini belirlemek amacıyla Korkut Owen ve Bugay (2014)'ın geliştirdiği 5'li likert tipinde hazırlanan 25 soruluk ölçeğe yer verilmiştir. Söz konusu ölçek dört faktörlü bir yapıdadır. İlk faktör; insanları oldukları gibi kabul ederim, başkalarını önyargısız dinlerim, birisi ile iletişim içindeyken sakın bir ses tonuyla konuşurum, benimle herhangi bir konuda konuşmayı istemeyen birisini konuşmaya zorlamam gibi temel iletişim ilkeleri ve iletişim becerilerine işaret eden toplam 10 maddeden oluşmuş¹ ve bu faktör İletişim İlkeleri ve Temel Beceriler olarak isimlendirilmiştir. İkinci faktörde kişilerin kendilerini ifade etmelerine yönelik hazırlanmış şu ifadeler; karşımdakini dinlerken anlamadığım bir ayrıntı olduğunda konunun açığa kavuşması için sorular sorarım, duygularımı rahatlıkla dile getirebilirim gibi toplam 4 ifade yer almıştır ve ikinci faktör Kendini İfade Etme olarak adlandırılmıştır. Üçüncü faktör Etkin Dinleme ve Sözel Olmayan İletişim olarak adlandırılmıştır. Bu faktörün altında ise konuşurken söylediklerimle beden dilimin uyuşmasına dikkat ederim ifadesine benzer toplam 6 madde yer almaktadır. Son faktör ise diğer insanlarla kolaylıkla sohbet başlatabilirim gibi toplam 5 maddeden oluşmaktadır ve İletişim Kurmaya İsteklilik olarak sunulmuştur. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için elde edilen Cronbach Alpha katsayısı ,929'dur. Anketin ikinci bölümünde ise katılımcıların hangi bölümde ve kaçınıcı sınıfta öğrenim gördüklerini belirlemeye yönelik soruların yanı sıra, cinsiyetlerini, genel not ortalamalarını ve ailelerinde toplam kaç kişinin bulunduğunu belirleyecek sorular yer almıştır. Alan araştırması katılımcılarla çevrimiçi bir şekilde gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler SPSS programında analiz edilmiştir.

3.3. Verilerin Analizi ve Kullanılan Testler

Araştırmada kullanılan İletişim Beceriler Ölçeği için elde edilen Çarpıklık ve Basıklık değerlerinin -2.0 ile +2.0 arasında olduğu ve verilerin normal dağılım gösterdiği görülmüş (George & Mallery, 2010); bu nedenle verilerin analizinde parametrik testler kullanılmıştır. Katılımcılara ilişkin bölüm, sınıf, cinsiyet, not ortalaması gibi verilerle birlikte katılımcıların ailelerinin kaç kişiden oluştuğunu belirlemek için Frekans Analizi, İletişim Becerilerini ve alt boyutlarını belirlemek için Doğrulayıcı Faktör Analizi gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların iletişim becerilerinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak için Bağımsız Örneklem T-Testi; öğrenim gördükleri bölüme ve sınıfa göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için Tek Yönlü ANOVA; katılımcıların iletişim becerileri ile genel not ortalamaları arasında bir ilişki olup olmadığını ve ilişki söz konusu ise bu ilişkinin düzeyini ve yönünü tespit etmek amacıyla Korelasyon Analizi yapılmıştır.

4. Bulgular

Yapılan araştırma sonucunda ulaşılan veriler analiz edilmiş ve elde edilen bulgulara aşağıda yer verilmiştir. Bu kapsamda katılımcılara ilişkin bazı özelliklere yer verildikten sonra kullanılan ölçeklere yönelik gerçekleştirilen geçerlilik güvenilirlik analizinden elde edilen sonuçlar sunulmuştur. Yine araştırma modelinde ele alınan alt boyutların geçerliliklerini belirlemek için Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

¹ İzin alınmaksızın kullanılmasını engellemek açısından burada bu faktöre ve diğer faktörlere ilişkin bazı maddelere yer verilmemiştir.

uygulanmış, faktörlere ait ortalama, standart sapma ve korelasyon değerleri belirtilmiş ve sonrasında da faktörler ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır.

4.1. Katılımcıların Bazı Özellikleri

Katılımcılara ilişkin bazı bulgular şu şekildedir;

Araştırmaya katılan toplam 440 öğrencinin %34,1'i Gazetecilik, %57,5'i Halkla İlişkiler ve Tanıtım ve %8,4'ü Radyo Televizyon ve Sinema Bölümünde öğrenim görmektedirler. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler ve Tanıtım bölümlerinde ikinci öğretimde de eğitim-öğretim faaliyetlerinin gerçekleştiriliyor olmasından dolayı bu bölümlerden katılan öğrenci sayısı daha fazla olmuştur.

Bu katılımcıların %38,2'si birinci sınıf, %10,7'si ikinci sınıf, %31,6'sı üçüncü sınıf ve %18,9'u dördüncü sınıf öğrencisidir. Katılımcılardan 3'ü ise hangi sınıfta olduklarını belirtmemişlerdir.

Katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımına bakıldığında ise %59,5'inin kadın, %40,5'inin ise erkeklerden oluştuğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların 1,18 ile 3,85 arasında dağılım gösteren genel not ortalamasına sahip oldukları belirlenirken, bu soruya katılımcıların %12,7'si ise cevap vermemiştir.

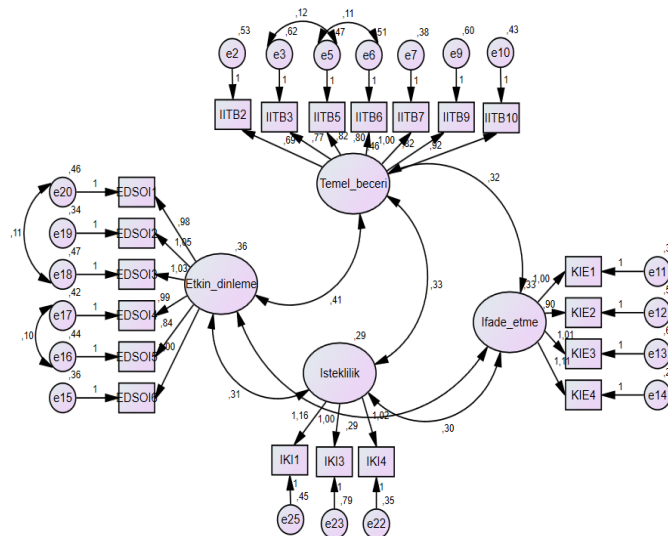
Son olarak katılımcılara kendileri dahil ailelerinde kaç kişi bulunduğu sorulmuştur. Elde edilen verilere bakıldığında katılımcıların %3,6'sı ailelerinin 2 kişiden, %13,4'ü 3 kişiden, %38,4'ü 4 kişiden, %22,7'si 5 kişiden, %12,7'si 6 kişiden, %4,8'i 7 kişiden, %2'si 8 kişiden ve %1,4'ü 9 kişiden oluştuğunu belirtirken, %0,2'lik kısmı 10 kişiden ve yine %0,2'lik kısmı da 11 kişiden oluştuğunu ifade etmişlerdir. Bu soruya iki kişi ise cevap vermemiştir.

4.2. Geçerlilik ve Güvenirlik

Ölçeğe ilişkin gerçekleştirilen güvenilirlik analizinde İletişim İlkeleri ve Temel Beceri alt boyutu için $\alpha=0.850$, Kendini İfade Etme alt boyutu için $\alpha=0.727$, Etkin Dinleme ve Sözel Olmayan İletişim Becerisi alt boyutu için $\alpha=0.843$ ve İletişim Kurmaya İsteklilik alt boyutu için $\alpha=0.737$ olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilir.

Araştırmada incelenen İletişim İlkeleri ve Temel Beceri, Kendini İfade Etme, Etkin Dinleme ve Sözel Olmayan İletişim Becerisi ve İletişim Kurmaya İsteklilik alt boyutlarının geçerli olup olmadıklarını ortaya koymak amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır (Şekil 1).

Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda İletişim Kurmaya İsteklilik alt boyutuna ait 2 ve 5. sorular ile İletişim İlkeleri ve Temel Beceri alt boyutuna ait 1, 4 ve 8. soruların, faktör yüklerinin düşük olmasından dolayı bu sorular çalışmadan çıkarılmıştır. Bu sorular çıkarıldıktan sonra model tekrar analiz edilmiştir. Akabinde tek faktörlü model uygulaması gerçekleştirilerek araştırma modeli ile tek faktörlü model arasında değerlendirme yapılmıştır (Tablo 1).

Şekil 1. Araştırma Modeli Doğrulayıcı Faktör Analizi Diyagramı

Tablo 1. Model-Veri Uyum Değerleri

	X ²	ΔX ²	SD	X ² /SD	GFI	NFI	CFI	TLI	RMSEA
Tek faktörlü Model	1173,57	-	275	4.26	.410	.572	.512	.592	.106
Araştırma Modeli	560,97	612,60	160	2.50	.886	.902	.901	.902	.076

p<0.01

*RMSEA (Root mean square error of approximation); 0.08 altında iyi bir model kabul edilir (Browne & Cudeck, 1992, s. 239).

χ²/SD (Relative Ki-Kare); 1 ile 5 arasında olmalıdır (Marsh & Hocevar, 1985).

GFI (Goodness of fit index); 1'e yakın olursa iyi bir model kabul edilir (Tanaka & Huba, 1985).

NFI (Normated fit index); 1'e yakın olursa iyi bir model kabul edilir (Bentler & Bonett, 1980).

CFI (Comperative fit index); 1'e yakın olursa iyi bir model kabul edilir (McDonald & Marsh, 1990).

TLI (Tucker-Lewis indeksi); 1'e yakın olursa iyi bir model kabul edilir (Bentler & Bonett, 1980).

Tablo 1'de yapılan faktör analizi sonuçları gösterilmektedir. Analiz verileri 4 faktöre ayrılarak test edilmiştir. Modele yönelik RMSEA, TLI, NFI, CFI, GFI ve χ²/SD uyum indisleri yardımıyla ulaşılan sonuçlar ile iyi uyum geçerlilik değerleri göstermektedir. Tablo 1'de 4 faktörlü modelin χ² değerinin anlamlı (p<0.01) olduğu anlaşılmıştır. Diğer yandan χ²/SD değerinin (2,50) 5'ten düşük olması dikkate alınarak modelin geçerli olduğu belirlenmiştir. Modellerin uyum indisleri GFI = 0.886, TLI = 0.902, CFI = 0.901, NFI = 0.902 ve RMSEA = 0.076 olmasından dolayı modelin uyumlu olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra aynı tabloda tek faktörlü model ile araştırmanın dört alt faktörünü karşılaştırıp aralarında farklılık olup olmadığını belirleyebilmek için χ² değerlerine Ki Kare Testi uygulanmış ve iki değer arasında anlamlı fark tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle araştırmada ortak yöntem sapmasının olmadığı belirlenmiştir (Mackenzie & Podsakoff, 2012).

Tablo 2. Faktörlere Ait Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Değerleri

	X̄	Sd	CR(t)	AVE	1	2	3
Temel Beceri	4,14	0,632	0,893	0,625	-		
İfade Etme	4,00	0,656	0,746	0,528	0,620**	-	
Etkin Dinleme	4,16	0,668	0,835	0,659	0,799**	0,665**	-
İsteklilik	4,00	0,766	0,951	0,503	0,633**	0,700**	0,694**

Not: SH, standart hata; *0,05 **0,01 ***0,001 düzeyinde anlamlıdır (çift-yönlü)

Araştırma modeli ile değişkenlerin uyumluluğu ve ölçümü sağlayıp sağlamadığını belirlemek amacıyla yakınsama (convergent validity) ve ıraksama (discriminant validity) geçerlilik yöntemleri uygulanmıştır. Hair ve arkadaşlarına (2006) göre bir araştırmada ölçek maddelerinin faktör yüklerinin 0,5 değerinden yüksek olması araştırma modelinin ölçme ölçütünü sağladığını göstermektedir. Bu kapsamda araştırmanın ifade ölçeklerine ait maddelerin standartlaştırılmış faktör yükleri 0,5 değerinden yüksektir. Ayrıca, faktör yüklerinin parametrik değerlendirme noktasında t değerleri 10,14 ile 14,68 arasında değişmektedir. Bu değerlere göre araştırma modeli uyum ölçütlerini sağlayan anlamlı model olarak görülmektedir (Hair ve diğerleri, 2006).

Araştırma modelinin analizindeki ortalama açıklanan varyans (AVE) değerinin 0,5 değerinden yüksek olması yakınsama geçerliliğinin kanıtı olarak gösterilmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Bu kapsamda dört ölçeğin AVE değerlerinin de 0,5 değerinden yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayırt edici geçerlilik (discriminant validity) için araştırma ölçeklerinin birbirleri arasındaki korelasyon değerlerinin 0,80'den düşük olması gerekmektedir (Kline, 1994). Tablo 2'ye göre, ilgili ölçeklerden elde edilen yapı güvenirliliğinin (CR), her iki güvenilirlik düzeyinin 0.70'den yüksek olması ölçek sonuçlarının güvenirliliğinin bir kanıtı olarak gösterilmektedir (Fornell & Larcker, 1981; Hair ve diğerleri, 2006).

Katılımcıların cinsiyetleri ile iletişim becerileri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını ortaya koymak için gerçekleştirilen Bağımsız Örneklem T-Testi neticesinde elde edilen bulgulara Tablo 3'ten bakıldığında İletişim İlkeleri ve Temel Beceriler ile cinsiyet arasında (t= 3,88; p< ,001) ve yine Etkin Dinleme ve Sözel Olmayan İletişim Becerisi ile cinsiyet arasında (t= 4,10; p< ,001) anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmüştür. İletişim İlkeleri ve Temel Beceriler ile cinsiyet değişkenine ait betimleyici istatistiklere

bakıldığında kadınların ($\bar{X} = 4,17$) erkeklere ($\bar{X} = 3,95$) oranla İletişim İlkeleri ve Temel Becerilerde daha yetkin oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 3. İletişim Becerileri ve Cinsiyet Arasındaki İlişki

Değişkenler	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Bağımsız Örneklem <i>T-Testi</i>		
				T	Sd	P
İITB	Kadın	262	4,17	3,88	438	,000
	Erkek	178	3,95			
EDSOI	Kadın	262	4,20	4,10	438	,000
	Erkek	178	3,95			
KIE	Kadın	262	4,11	1,71	438	,088
	Erkek	178	4,00			
İKİ	Kadın	262	3,90	,75	438	,449
	Erkek	178	3,85			

Sözel Olmayan İletişim Becerisi ile cinsiyet değişkenine ait betimleyici istatistiklere bakıldığında ise yine kadınların ($\bar{X} = 4,20$) erkeklere ($\bar{X} = 3,95$) oranla Sözel Olmayan İletişim Becerisine daha fazla sahip oldukları tespit edilmiştir. Diğer iletişim becerileri (Kendini İfade Etme ve İletişim Kurmaya İsteklilik) üzerinde ise cinsiyetin anlamlı bir farklılaşmaya sebep olmadığı bulgulanmıştır.

Tablo 4. İletişim Becerileri ve Katılımcıların Okudukları Bölüm Arasındaki İlişki

		Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
İletişim Becerileri	Between Groups	,551	2	,276	,882	,415
	Within Groups	136,484	437	,312		
	Total	137,035	439			
İITB	Between Groups	1,227	2	,614	1,666	,190
	Within Groups	160,909	437	,368		
	Total	162,136	439			
KIE	Between Groups	1,385	2	,693	1,556	,212
	Within Groups	194,609	437	,445		
	Total	195,995	439			
EDSOI	Between Groups	1,560	2	,780	1,815	,164
	Within Groups	187,798	437	,430		
	Total	189,358	439			
İKİ	Between Groups	1,100	2	,550	1,294	,275
	Within Groups	185,662	437	,425		
	Total	186,762	439			

Katılımcıların okudukları bölümlere göre iletişim becerileri açısından farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak için yapılan analizden elde edilen bulgulara bakıldığında, okudukları bölümlere göre katılımcıların iletişim becerilerinin anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Benzer şekilde katılımcıların buldukları sınıf ile iletişim becerileri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığına bakılmış, ancak bulunulan sınıf ile iletişim becerileri arasında da anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür.

Katılımcıların genel not ortalamaları ile sahip oldukları iletişim becerileri arasında ilişkiyi ve ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz neticesinde elde edilen bulgulara Tablo 5'ten bakıldığında genel not ortalaması (GANO) ile Etkin Dinleme ve Sözel Olmayan İletişim Becerisi arasında pozitif yönde zayıf bir ilişki ($r=0.104$, $p<0.05$) olduğu, diğer faktörler ile katılımcıların genel not ortalamaları arasında ise herhangi bir ilişki bulunmadığı görülmektedir.

Tablo 5. İletişim Becerileri ile Genel Not Ortalaması (GANO) Arasındaki İlişki

		GANO	IITB	KIE	EDSOI	IKI
GANO	Pearson Correlation	1				
	Sig. (2-tailed)					
	N	384				
IITB	Pearson Correlation	,065	1			
	Sig. (2-tailed)	,201				
	N	384	440			
KIE	Pearson Correlation	,040	,620**	1		
	Sig. (2-tailed)	,437	,000			
	N	384	440	440		
EDSOI	Pearson Correlation	,104*	,795**	,665**	1	
	Sig. (2-tailed)	,041	,000	,000		
	N	384	440	440	440	
IKI	Pearson Correlation	-,043	,636**	,628**	,639**	1
	Sig. (2-tailed)	,401	,000	,000	,000	
	N	384	440	440	440	440

Not: SH, standart hata; *0,05 **0,01 ***0,05 düzeyinde anlamlıdır (çift-yönlü)

Araştırma kapsamında ilgili ölçeğin alt faktörlerine yönelik korelasyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Faktörlere Yönelik Korelasyon Değerleri

	1	2	3
İletişim İlkeleri ve Temel Beceri	-		
Kendini İfade Etme	0,620**	-	
Etkin Dinleme ve Sözel Olmayan İletişim	0,799**	0,665**	-
İletişim Kurmaya İsteklilik	0,633**	0,700**	0,694**

Not: SH, standart hata; *0,05 **0,01 ***0,001 düzeyinde anlamlıdır (çift-yönlü)

Araştırmanın birinci hipotezinde iletişim ilkeleri ve temel beceriler ile kendini ifade etme arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır ($r=0.62$, $p<0.01$). *H1 hipotezi desteklenmiştir.* İkinci hipotezde iletişim ilkeleri ve temel beceriler ile etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim becerisi arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki belirlenmiştir ($r=0.79$, $p<0.01$). *H2 hipotezi desteklenmiştir.* Araştırmanın üçüncü hipotezinde iletişim ilkeleri ve temel beceriler ile iletişim kurmaya isteklilik arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki belirlenmiştir ($r=0.63$, $p<0.01$). *H3 hipotezi desteklenmiştir.* Araştırmanın dördüncü hipotezinde kendini ifade etme ile etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($r=0.66$, $p<0.01$). *H4 hipotezi desteklenmiştir.* Araştırmanın beşinci hipotezinde kendini ifade etme ile iletişim kurmaya isteklilik arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır ($r=0.70$, $p<0.01$). *H5 hipotezi desteklenmiştir.* Araştırmanın son hipotezinde etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim ile iletişim kurmaya isteklilik arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkinin belirlenmesi ($r=0.69$, $p<0.01$) nedeniyle *H6 hipotezi kabul edilmiştir.*

5. Sonuç

İletişimin temelinde etkileme, ikna etme ve yönlendirme vardır ve bir kişinin başka kişileri etkilemesi, ikna etmesi ve yönlendirmesi ancak iletişim becerilerine sahip olması ile mümkündür. Şöyle ki insanların bir arada yaşamaya başladıkları dönemden itibaren özellikle de Antik Yunan döneminde iletişim becerilerine sahip olmanın insanları etkilemek ve kararların alınmasına etki edebilmek açısından ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılmıştır. Bu dönemde özellikle sözlü iletişim becerisine sahip olan kişiler çevrelerindeki insanlarla gerçekleştirdikleri konuşma ve tartışmalarla onları etkilemeyi başarmış ve alınan kararlara etki etmişlerdir. Günümüzde ise iletişim becerilerine duyulan ihtiyaç çok daha fazladır. Çünkü her

bir alanda uzmanlaşan kişi sayısı çok daha fazla olduğundan, bu kişiler arasından farklılaşmak ya da farklı olduğunu ortaya koymak için bu becerilere sahip olunması bir gereklilik olmanın ötesinde bir zorunluluk halini almıştır.

İletişim becerileri her insan ve her meslek mensubu için gereklidir ve bu becerilere sahip olan kişi ve meslek mensupları sosyal ve iş hayatlarında daha başarılı olmaktadır. Ancak burada hemen şunun belirtilmesi gerekir ki bu becerilere belki de en fazla ihtiyaç duyacak olan kişiler, tam da iletişim alanı ile ilgili mesleklerde görev yapan ve yapacak olan kişilerdir. Bu mesleklerin hangisi düşünülürse düşünülün her birisinde görev yapan ve yapacak olanlara biçilen rol söyledikleriyle, yazdıklarıyla ya da gösterdikleriyle insanları etkileme, ikna etme ve yönlendirme rolüdür. Oysa iletişim becerileri ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında çok farklı alanlarda ve çok farklı mesleklerle ilgili olan kişilerin iletişim becerilerine yönelik gerçekleştirildiği görülmektedir. İşte bu sebeplerle çalışmada Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İletişim Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin iletişim becerileri araştırma konusu edilmiş, ilgili fakültenin halkla ilişkiler, gazetecilik ve radyo televizyon ve sinema bölümlerinde okuyan öğrenciler arasından tesadüfi örneklem yöntemiyle seçilmiş olan 440 öğrenciden elde edilen verilerin analiz edilmesiyle ulaşılan bulgular yorumlanarak sunulmuştur.

Bu kapsamda çalışma yapılırken ilk önce ölçeklere yönelik güvenilirlik analizi gerçekleştirilmiş ve ölçeklerin güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra araştırma modelinde ele alınan İletişim İlkeleri ve Temel Beceri, Kendini İfade Etme, Etkin Dinleme ve Sözel Olmayan İletişim Becerisi ve İletişim Kurmaya İsteklilik alt boyutlarının geçerliliklerini belirleyebilmek için araştırma modeline doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır.

Bu çalışmada İletişim Fakültesi öğrencilerinin iletişim becerileri ile cinsiyet, bölüm, sınıf ve genel not ortalaması değişkenleri arasındaki ilişki belirlenmek istenmiştir. Bu doğrultuda ilk önce iletişim becerileri ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını ortaya koymak için Bağımsız Örneklem T- Testi yapılmış ve İletişim İlkeleri ve Temel Beceriler ile cinsiyet arasında ($t=3,88$; $p<,001$) ve yine Etkin Dinleme ve Sözel Olmayan İletişim Becerisi ile cinsiyet arasında ($t=4,10$; $p<,001$) anlamlı bir farklılaşma olduğu tespit edilmiştir. Diğer iletişim becerileri açısından ise cinsiyetin anlamlı bir farklılaşmaya sebep olmadığı görülmüştür. Sungur (Sungur, 2018, s. 133) tarafından İletişim Fakültesi öğrencileri üzerine yapılan çalışmada iletişim becerileri alt boyutlara ayrılmaksızın ele alınmış ve cinsiyetin anlamlı bir farklılaşmaya sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır, diğer taraftan Arıcı ve Angın (2017, s. 209-210)'ın İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerine yaptıkları çalışmada ise iletişim becerilerinin tüm alt boyutları ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada katılımcılarına öğrenim gördükleri sınıfın ve bölümün iletişim becerileri açısından anlamlı bir farklılaşmaya sebep olmadığı belirlenmiştir. Benzer şekilde Sabbah, Hallabieh ve Hussein (2020)'in üniversite öğrencileri üzerine yaptıkları çalışmada da öğrenim görülen fakültenin ve bulunulan sınıfın anlamlı bir farklılaşmaya sebep olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sungur (2018, s. 134)'un çalışmasında ise katılımcıların buldukları sınıf ile iletişim becerileri arasında anlamlı bir farklılaşma tespit edilmiş ve bu farklılaşmanın 1-3, 1-4, 2-4 ve 3-4. sınıflar arasında olduğu ifade edilmiştir. Katılımcıların genel not ortalamaları ile sahip oldukları iletişim becerileri arasındaki ilişkiye bakıldığında ise genel not ortalaması ile sadece Etkin Dinleme ve Sözel Olmayan İletişim becerisi arasında pozitif yönde zayıf bir ilişki olduğu görülmüştür.

Son olarak kullanılan ölçeğin alt faktörleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek için gerçekleştirilen korelasyon analizi neticesinde tüm alt faktörler arasında pozitif yönde güçlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle çalışmada oluşturulan altı hipotezin tamamı kabul edilmiştir.

6. Extended Abstract

Since communication is constant in human life, it is often thought to be easy and is underestimated. However, people spend a lot of time for communication, which is one of the basic facts for people to continue their lives. It is necessary to ensure that these restrictions and information are expressed in a way that everyone involved in the communication process can understand. Thinking about what to say in these places, finding the best way to say it, finding the right words, making sure that the other person understands and understanding everything he says in response are vital efforts of communication

(Wambui ve diğerleri, 2015, s. 1). It is a communication skill for people to explain themselves and the other person in a way that they can understand, and to persuade the other person by understanding them correctly. Some members of these groups have limitations, but some people have to make a serious effort to communicate. Having communication skills in every social structure, status and profession increases the success, acceptance and love of a person.

The resource in raising graduates in various fields to meet the needs of the university focuses not only on the academic goal but also on the social needs such as communication skills necessary for them to compete in the global market as employers now give great importance to social needs, communication skills and personality to search their employees for resources. During the recruitment process of many customer personnel, the test of various groups that the candidates communicate with continues (İksan ve diğerleri, 2011, s. 71). Given the importance of effective communication, it is reasonable to expect employees to have knowledge and expertise in communication skills.

The present study aimed to evaluate the communication skills of Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Communication students in terms of various variables. The reason for limiting the study to communication faculty students is that there are very few studies in the literature on communication faculty students, who are considered to be among the most important people who should have communication skills. This situation will also increase the importance of the study and make a significant contribution to the literature. The population of the study, which was designed in descriptive survey model, consisted of the students studying at Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Communication, while the sample consisted of 440 students selected from this population by simple random sampling method.

Two groups of questionnaires were used as data collection tools in the study. In order to use the communication skills in the first part of the aforementioned questionnaire, a 25-question scale prepared in 5-point Likert type developed by Korkut Owen and Bugay (2014) was included. The Cronbach Alpha value obtained to determine the reliability of the scale is .929. In the second part of the questionnaire, there were questions to determine in which department and in which grade they are studying, as well as questions that would determine their gender, GPA, and the total number of people in their families. The field research was carried out to the Internet somehow and the data obtained were analysed in SPSS programme.

While performing the study, perception analysis for the scales was carried out as priorities and it was determined that the scales were reliable. Then, confirmatory factor analysis (CFA) was applied to the research model to compile the validity of the Communication Principles and Basic Skills, Self-Expression, Active Listening and Non-Verbal Communication Skills, and Willingness to Communicate.

In this study, in which the relationship between the communication skills of the students of the Faculty of Communication and various variables was tried to be determined, an Independent Sample T-Test was conducted to determine whether there was a significant difference between the communication skills of the participants and their gender, and it was determined that there was a significant difference between Communication Principles and Basic Skills and gender ($t=3,88$; $p<,001$) and between Effective Listening and Nonverbal Communication Skills and gender ($t=4,10$; $p<,001$). In terms of other communication skills, it was observed that gender did not cause a significant difference. When it was examined whether the class and department of the participants caused a significant difference in terms of communication skills, it was determined that both variables did not cause a significant difference.

Finally, as a result of the correlation analysis performed to determine the relationship between the sub-factors of the scale used, it was determined that there was a strong positive relationship between all sub-factors. Based on these results, all of the hypotheses formed in the study were accepted.

Keywords: Communication, Self-Expression, Active Listening, Willingness to Communicate, Student.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Fatma AKAR %50/ Hüsamettin AKAR %50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Fatma AKAR %50/ Hüsamettin AKAR %50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Akar, H. (2018). Halkla ilişkiler alanıyla ilgili iş ilanlarının halkla ilişkiler uygulayıcılarının rolleri açısından analizi. *Uluslararası halkla ilişkiler ve reklamcılık kongresi özet ve tam metin bildiriler kitabı* (s. 57-58). Eğitim Yayınevi.
- Al-Alawneh, M., Hawamleh, M., Al-Jamal, D., & Sasa, G. (2019). Communication skills in practice. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 18(6), s. 1-19.
- Arıcı, İ., & Angın, Y. (2017). İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin iletişim beceri düzeyleri. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, s. 199-219.
- Asemanyi, A. A. (2015). An assessment of students' performance in communication skills a case study of the University of Education Winneba. *Journal of Education and Practice*, 6(35), s. 1-7.
- Aşçı, Ö., Hazar, G., & Yılmaz, M. (2015). Sağlık Yüksekokulu öğrencilerinin iletişim becerileri ve ilişkili değişkenler. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(3), s. 160-165.
- Balcı, S. (1996). *Danışma becerileri eğitiminin üniversite öğrencilerinin iletişim beceri düzeyine etkisi*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Bentler, P., & Bonett, D. (1980). Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures. *Psychological Bulletin*, 88(3), s. 588-606.
- Bozkurt Bulut, N. (2004). İlköğretim sınıf öğretmenlerinin iletişim becerilerine ilişkin algılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(4), s. 443-452.
- Browne, M., & Cudeck, R. (1992). Alternative ways of assessing model fit. *Sociological Methods and Research*, 21(2), s. 230-258.
- Buluş, M., Atan, A., & Erten Sarıkaya, H. (2017). Effective communication skills: A new conceptual framework and scale development study. *International Online Journal of Educational Sciences*, 9(2), s. 575-590.
- Ceyhan, A. (2006). An investigation of adjustment levels of Turkish university students with respect to perceived communication skill levels. *Social Behaviour and Personality*, 34(4), s. 367-379.
- Coffelt, T., Grauman, D., & Smith, F. (2019). Employers' perspectives on workplace communication skills: The meaning of communication skills. *Iowa State University Digital Repository*, s. 5-31.
- Çakır, H., & Ünal, U. (2019). İletişim becerilerini inşa eden faktörlerle ilgili İletişim Fakültesi öğrencileri üzerine karşılaştırmalı bir analiz. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(2), s. 929-953.
- Çetinkaya, Ö., & Alparlan, A. (2011). Duygusal zekanın iletişim becerileri üzerine etkisi: Üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), s. 363-377.
- Dilekmen, M., Bascı, Z., & Bektaş, F. (2008). Eğitim fakültesi öğrencilerinin iletişim becerisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), s. 223-231.
- Doğruluk, S., Mutluay, Y., & Baysal, S. (2019). Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin iletişim becerilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Scientific Educational Studies*, 3(1), s. 1-28.
- Doyle, A. (2018). Communication skills for workplace success. 06 06, 2023 tarihinde <http://projectacademy.org/skills/Communication%20Skills%20for%20Workplace%20Success-family-first.pdf> adresinden alındı
- Dökmen, Ü. (1999). *İletişim çatışmaları ve empati*. Sistem Yayıncılık.
- Fallowfield, L., & Jenkins, V. (1999). Effective communication skills are the key to good cancer care. *European Journal of Cancer*, 35(11), s. 1592-1597.
- Fidan, K. (1996). İletişim becerileri eğitiminin lise öğrencilerinin iletişim becerilerini değerlendirmelerine etkisi. *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji Dergisi*, 3, s. 191-198.
- Fornell, C., & Larcker, D. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), s. 39-50.
- Gamsızkan, Z., & Cangür, Ş. (2019). Tıp fakültesi 3. sınıf öğrencilerinin empatik eğilim ve iletişim becerilerinin değerlendirilmesi. *The Journal of Turkish Family Physician*, 10(2), s. 89-97.
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference*, 17.0. Pearson.
- Hacıcaferoğlu, S. (2014). Survey on the communication skills that the college students of school of physical education and sports perceived from the teaching staff. *International journal of Science Culture and Sport*, 2(1), s. 54-67.

- Hair, J., Black, W., Babin, B., Anderson, R., & Tatham, R. (2006). *Multivariate data analysis*. Pearson Prentice Hall.
- Iksan, Z., Zakariaa, E., Meeraha, T., Osmana, K., Liana, D., Mahmuda, S., & Krish, P. (2011). Communication skills among university students. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 59, s. 71-76.
- Kabakulak, A. (2019). Turizm rehberliği öğrencilerinin iletişim becerileri üzerine bir araştırma: Afyon Kocatepe Üniversitesi örneği. *Turist Rehberliği Dergisi*, 2(1), s. 18-30.
- Karagöz, Y., & Kesterelioglu, İ. (2008). İletişim becerileri değerlendirme ölçeğinin faktör analizi metodu ile geliştirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, s. 81-97.
- Karataş, İ. (2015). *Adolesan bireylerin iletişim becerilerinin incelenmesi*. Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi.
- Kline, P. (1994). *An easy guide to factor analysis*. Routledge.
- Korkut Owen, F., & Bugay, A. (2014). İletişim becerileri ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(2), s. 51-64.
- Mackenzie, S., & Podsakoff, P. (2012). Common method bias in marketing: Causes, mechanisms, and procedural remedies. *Journal of Retailing*, 88(4), s. 542-555.
- Marsh, H., & Hocevar, D. (1985). Application of confirmatory factor analysis to the study of self-concept: First and higher order factor models and their invariance across groups. *Psychological Bulletin*, 97(3), s. 562-582.
- McDonald, R., & Marsh, H. (1990). Choosing a multivariate model: Noncentrality and goodness of fit. *Psychological Bulletin*, 107(2), s. 247-255.
- Miller, P. W. (1988). *Nonverbal communication*. National Education Association.
- Pelit, E., Karaçor, M., & Kılıç, İ. (2018). Duygusal zekanın iletişim becerilerine etkisi: Turizm öğrencileri üzerinde bir araştırma. *DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), s. 85-107.
- Sabbah, S., Hallabieh, F., & Hussein, O. (2020). Communication skills among undergraduate students at Al-Quds University. *World Journal of Education*, 10(6), s. 136-142.
- Sonnenschein, K., & Ferguson, J. (2020). Developing professional communication skills: Perceptions and reflections of domestic and international graduates. *Journal of University Teaching & Learning Practice*, 17(3), s. 1-16 (Article 5).
- Sungur, S. (2018). Üniversite öğrencilerinin iletişim becerileri algısı ile kişilerarası ilişki boyutları arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. *Selçuk İletişim*, 11(2), s. 126-138.
- Tanaka, J., & Huba, G. (1985). A fit index for covariance structure models under arbitrary GLS estimation. *British Journal of Mathematical and Statistical psychology*, 38(2), s. 197-201.
- Taşdemir, E. (2017). *Kişilerarası İletişim*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Türker, A., & Özaltın Türker, G. (2018). İletişim becerilerinin satış performansı ve müşteri memnuniyetine etkisi: Acente temsilcileri üzerine bir uygulama. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(59), s. 1171-1184.
- Wambui, T., Kibui, A., & Gathuthi, E. (2015). *Communication skills vol. I students' coursebook*. LAMBERT Academic Publishing.
- Yağcı, T., & Uçar, M. (2018). İletişimde engeller ve etkinlik. *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), s. 142-160.
- Yüksel Şahin, F. (2008). Communication skill levels in Turkish prospective teachers. *Social Behavior and Personality*, 36(9), s. 1283-1294.

Kamuyu Bilgilendirme Modeli Bağlamında Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı'nın (IFCN) Betimsel Bir Analizi

Resul TAŞAN*
Ümit ARKLAN**

ÖZ

Kamuyunun doğru ve güvenilir bilgiler etrafında oluşabilmesi, bilgi ekosisteminin hem olmazsa olmaz bir gereksinimi hem de önemli sorun alanlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sağlıklı bir kamuoyu için öncelikle doğru ve şeffaf bir bilgilendirmeye; bunun gerçekleşebilmesi için de bireysel, toplumsal ve organizasyonel düzeyde bir çabaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda Kamuyu Bilgilendirme Modeli, toplumun doğru ve şeffaf şekilde bilgilendirilmesini önceleyen ilk yaklaşımlardan biridir. Günümüzde ise doğrulama platformlarının bir üst kuruluşu olarak faaliyetlerini sürdüren ve bünyesinde 100'den fazla ülkeden 150'nin üzerinde organizasyonu barındırarak küresel anlamda dijital bilgi ekosisteminin doğruluk ve güvenilirliği için çalışan Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı'nın (IFCN) benimsemiş olduğu temel ilke ve uygulamalar, ilgili modelin doğrultusunda bir görünüm arz etmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmanın amacı, Kamuyu Bilgilendirme Modeli bağlamında IFCN'nin çalışma prensiplerinin ve uygulamalarının sağlıklı bir kamuoyu oluşabilmesi adına sahip olduğu potansiyeli ve sunduğu perspektifi ortaya koymaktır. Çalışmada betimsel bir analiz yapılmış olup ortaya çıkan bulgular ilişkisel ve karşılaştırmalı olarak yorumlanmıştır. IFCN'nin bahsi geçen model bağlamında, kamuoyunun doğru ve şeffaf bir şekilde bilgilendirilmesi adına önemli bir misyon üstlendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamuyu Bilgilendirme Modeli, Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı, IFCN, Doğrulama Platformları.

A Descriptive Analysis of the International Fact Checking Network (IFCN) in the Context of the Public Information Model

ABSTRACT

The formation of public opinion around accurate and reliable information is both an indispensable requirement and one of the most important problem areas of the information ecosystem. For a healthy public opinion, there is a need for accurate and transparent information, and for this to happen, there is a need for individual, social and organizational efforts. The Public Information Model is one of the first approaches that prioritizes accurate and transparent public disclosure at the organizational level. Today, the basic principles and practices adopted by the International Fact-Checking Network (IFCN), which operates as a supreme organization of verification platforms and continues to work for the accuracy and reliability of the digital information ecosystem globally by hosting more than 150 organizations from more than 100 countries, present a view in line with the relevant model. From this point of view, the purpose of this study is to reveal the potential and perspective that the working principles and practices of the IFCN have for the formation of a healthy public opinion in the context of the Public Information Model. In the study, a descriptive analysis was conducted and the findings were interpreted in a relational and comparative manner. As a result of the study, it was concluded that IFCN undertakes an important mission in the context of the model in order to inform the public in an accurate and transparent manner.

Keywords: The Public Information Model, International Fact-Checking Network, IFCN, Verification Platforms.

1. Giriş

Geleneksel medyada olduğu gibi dijital iletişim ortamında da kamuoyunun sağlıklı bilgiler etrafında oluşabilmesi bir gereklilik olmakla birlikte bunun gerçekleşebilmesinin önünde birtakım engeller bulunmaktadır. Yalan haberlerin doğru bilgiden altı kat hızlı yayıldığı (Langin, 2018) böylesi bir ortamda, hakikatin dolaşıma girip yayılabilmesi için kamusal bir iradeye ve çeşitli enstrümanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda halkla ilişkiler alanındaki ilk girişimlerden biri kabul edilen ve ilgili alanın kabuk değiştirmesine vesile olan Kamuyu Bilgilendirme Modeli, kuruluşlar açısından istenmeyen sonuçlara

* Arş. Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, resultasan@sdu.edu.tr

** **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, umitarklan@sdu.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 12.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 23.05.2023

Citation/Atf: Taşan, R., Arklan, Ü. (2023). Kamuyu bilgilendirme modeli bağlamında uluslararası doğruluk kontrolü ağı'nın (ifcn) betimsel bir analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 140-158. <https://doi.org/10.52642/susbed.1281708>

sebepler olsa bile doğru, eksiksiz ve dürüst bir bilgilendirmenin önemine dikkat çekerek gerçeklerin kamuoyuna sunulmasını temel bir yol haritası olarak ortaya koymuştur (Göksel & Yurdakul, 2004, s. 16; Peltekoğlu, 2009, s. 100-101; Seitel, 2016, s. 31-32). Günümüzde ise gerçek bilginin dolaşımının artırılması, yanlış ve manipülatif enformasyonun elimine edilerek kamuoyunun sağlıklı bilgiler etrafında oluşabilmesi için doğrulama platformlarının yoğun bir çaba göstermekte olduğu görülmektedir. Habercilik ve bilgi iletişim teknolojilerini buluşturarak geniş bir perspektifte çalışmalarını yürüten bu organizasyonlar, medya içeriklerinin doğruluk düzeyini ortaya çıkararak (Çömlekçi, 2020a, s. 218; Graves, 2013, s. 4) güvenilir bir kamuoyunun oluşmasına hizmet etmekte ve bu anlamda bahsi geçen modelin temel gerekliliklerinin yerine getirildiği bir düzlemde faaliyetlerini sürdürmektedir.

Yine de doğrulama platformlarının çaba ve çalışmaları tek başına yeterli olmamaktadır. Gerçek bilgiye ulaşmanın giderek zorlaştığı ve yoğun bir enformasyonun kaosunun hâkim olduğu dijital bilgi ekosisteminde faaliyetlerini yürüten bu organizasyonlar, kaynak ve yöntemlerinde hataya düşebilmekte; istemeden de olsa bu ekosisteme zarar verebilmektedir. Bu noktada, küresel anlamda doğrulama platformlarının standartlarını yükseltmek (Örsek & Özsoy, 2020, s. 1) ve yanlış bilgiye karşı küresel mücadeleyi örgütlemek için kurulan (IFCN, 2023a) Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı (International Fact-Checking Network, IFCN), kendisine üye teyitçilerin faaliyetlerini kontrol etmekte ve doğrulamada herhangi bir yanlışlık yapıldığı takdirde gerekli düzeltmelerin gerçekleştirilmesini sağlamaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın amacı Kamuyu Bilgilendirme Modeli bağlamında IFCN'nin çalışma prensiplerini ortaya çıkarmak ve kamuoyunun doğru bilgilendirilmesi adına IFCN'nin üstlendiği çaba ve sorumluluğu görünür kılmaktır. Türkçe literatürde doğrulama/teyit faaliyetlerini odağına alan çalışmalar (Çömlekçi, 2020a; Çömlekçi, 2020b; Çömlekçi & Başol, 2019; Çömlekçi & Bozkanat, 2021; Karadağ & Ayten, 2020; Kavaklı, 2019a) (Kavaklı, 2019b; Kesgin & Gül Ünlü, 2021; Tunçer & Tam, 2022; Yaşar & Uğurhan, 2021; Yumrutaş, 2022) bulunmakla birlikte, doğrulama/teyit alanında faaliyet gösteren bir üst kuruluş olan ve dünya çapında 150'nin üzerinde (IFCN, 2023b) doğrulama platformunu bünyesinde barındıran IFCN hakkında detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu noktada çalışma Kamuyu Bilgilendirme Modeli bağlamında IFCN'nin gelişim sürecini ve kurumun çalışma prensiplerinin nasıl işlediğini kapsamına almaktadır. Bunu yaparken IFCN ve üyelerinin (imzacılarının) genel görünümü, IFCN İlkeleri ve Şikâyet Politikası betimsel bir yöntemle analiz edilerek ilgili model bağlamında ilişkisel ve karşılaştırmalı olarak ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Buradan hareketle bu araştırmanın Türkçe literatür açısından önemli bir boşluğu doldurulacağı öngörülmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

Kamuoyunun doğru, eksiksiz ve şeffaf bilgilendirilmesi günümüz bilgi ekosisteminin en önemli ihtiyaçlarından biridir. Dijital iletişim ortamının çok yönlü doğası gereği bilgi üretimi ve edinimi yoğun bir çeşitlilik göstermekte, bu ortamda doğru ve şeffaf bir bilgilendirmenin yanı sıra manipülatif, yanıltıcı ve gerçeği yansıtmayan enformasyon da kolaylıkla yayılım gösterebilmektedir.

Kamuoyunun sağlıklı bilgiler etrafında oluşabilmesi; bireysel, organizasyonel ve toplumsal açıdan önem arz etmektedir. Özellikle kurumsal işleyişe sahip özel girişimler, devlet aygıtları ya da sivil toplum kuruluşları faaliyetlerini sürdürürken en verimli şekilde davranabilmek için sağlıklı bir kamuoyuna ihtiyaç duymaktadır. Çift yönlü bir sürece işaret eden bu olgu, işleyiş açısından hem doğru ve tarafsız enformasyona erişebilmeyi hem de kamuoyunun eksiksiz ve manipülatif bilgilerden arınmış şekilde bilgilendirilmesini bünyesinde barındırmaktadır. Kurumsal yapılar ile kamuları arasında oluşacak diyalog temelli sağlıklı ilişkiler de ancak bu şekilde mümkün olmaktadır.

Çoğu alanda olduğu gibi halkla ilişkiler alanı açısından da kuruluşlar elde ettikleri başarıları ve yaptıkları çalışmaları kamuoyuna ileterek kurumun amaçlarına uygun şekilde (Tortop, 1998, s. 60) bir diyalog kurmayı arzu etmektedir. Diğer yünden toplumsal istek ve beklentilerin kuruluşlar tarafından bilinmesi gerekmekte ve bu noktada basın/medya önemli bir işlev (Özüpek, 2003, s. 89) görmektedir. Kuruluşların ve bireylerin medyada yer alma çabalarından doğan halkla ilişkiler faaliyetleri, günümüz iletişim ortamının tüm araç ve imkânları kullanılarak sürdürülmekte (Okay & Okay, 2002, s. 19), hedef kitlede yüksek düzeyde farkındalık sağlanması amaçlanarak gerçekleştirilen kurumsal imaj çalışmaları, halkla ilişkiler açısından medyayla/basınla ilişkilerin (Peltekoğlu, 2009, s. 217) dayanak noktasını oluşturmaktadır.

Bu kapsamda Grunig ve Hunt (1984, s. 21) halkla ilişkilerin kamuyu etkileşimini; basın ajansı modeli, kamuyu bilgilendirme modeli, iki yönlü asimetrik model ve iki yönlü simetrik model olmak üzere dört model üzerinden açıklamaktadır. Bu uygulama biçimleri organizasyonların amaçlarının, davranış biçimlerinin ve sahip olduğu değerlerin sunum biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Peltekoğlu, 2009, s. 126). Bu modelleri kuruluşlar, belli sorunlar için amaca uygun stratejilerin geliştirilmesi ve çeşitli çabaları yapılandıran bir oryantasyon düzleminde çift yönlü olarak kullanmaktadır (Grunig, 1989, s. 29-30). Grunig bu modelleri teknik ve profesyonel halkla ilişkiler faaliyetleri olarak iki çatı altında ele almaktadır. Kamuyu bilgilendirme ve basın ajansı modeli halkla ilişkilerin teknik yönlerinin daha yoğun uygulandığı bir kapsamda karşımıza çıkarken iki yönlü simetrik ve iki yönlü asimetrik model ise gerçekleştirilen faaliyetlerin daha profesyonel bir yaklaşımla ele alınıp uygulandığı bir çerçeveyi temsil etmektedir (Okay & Okay, 2014, s. 129). Herhangi bir durum ya da olay karşısında halkla ilişkiler açısından tercih edilecek model, geliştirilecek strateji ve uygulama planı; bir şirketin, girişimin veya organizasyonun değerleri ve amaçları ile doğrudan ilgilidir. Theaker'e (2006, s. 205) göre bir halkla ilişkiler uygulaması imajın iyileştirilmesinden tutumların değiştirilmesine, yatırımcılarla ilişkilerin geliştirilmesinden politikalara nüfuz etmeye kadar birçok amaçla gerçekleştirilebilmektedir. Burada önemli olan uygulanan modelle amaçlanan nihai hedef arasında bir tutarlılık bulunmasıdır.

Bu modellerin ilki olan basın ajansı modelinde, 19. yüzyıldan itibaren kamuoyunun ikna edilmesi için manipülasyon da dahil olmak üzere her türlü uygulamadan yararlanılmıştır. Modelin amacını propaganda faaliyetleri çerçevesinde tek yönlü bir iletişimin öncelenecek hakimiyet kurulması (Göksel & Yurdakul, 2004, s. 14-15) olarak betimlemek mümkündür. Modelde belirlenen amaçlara ulaşabilmek için propaganda ağırlıklı faaliyetler tek yönlü bir iletişimle gerçekleştirilmektedir (Toth, 2002, s. 244). Bu kapsamda mümkün olan en kısa sürede organizasyon lehine olumlu bir tepki ve davranış seti elde edilmeye çalışılmaktadır (Okay & Okay, 2014, s. 132). Genellikle basın ajansları tarafından uygulanan bu modelden, ticari beklentilerin ötesinde yoğunlukla şovlar ve siyasi kampanyalarda yararlanılmıştır (Budak & Budak, 2014, s. 56).

20. yüzyılın başına gelindiğinde halkla ilişkiler çalışmaları kabuk değiştirmek zorunda kalmıştır. Özellikle iş dünyasının yeni yasal düzenlemelerle muhatap olması ve basın aracılığı ile gerçekleştirilen sert eleştiriler, büyük kuruluş ve organizasyonların halkla ilişkiler faaliyetlerini gözden geçirmesini bir zorunluluk haline getirmiştir (Peltekoğlu, 2009, s. 100-101). Basının kamuoyu açısından yolunda gitmeyen durumlara karşı yoğun bir direnç gösterdiği böylesi bir ortamda Ivy Lee'nin çalışmaları (Göksel & Yurdakul, 2004, s. 16) kamuyu bilgilendirme modelinin temellerinin atılmasına olanak sağlamıştır. Bu noktada Lee, kuruluş açısından risk ve olumsuzluklar barındırsa bile kamuoyunu ikna etmenin tek yolunun dürüst ve eksiksiz bir bilgilendirmeden geçtiğinin altını çizmektedir (Seitel, 2016, s. 31-32). Grunig ve Hunt'a (1984, s. 31) göre Lee, organizasyonun faaliyetleri hakkında gerçeklerin anlatılması üzerine kurulu basit bir düşünüşe sahiptir. Eğer gerçekler organizasyona zarar veriyorsa organizasyonun davranış biçimi değiştirilmeli ve gerçekler korkusuz bir biçimde hedef kitleye anlatılmaya devam edilmelidir. Her ne kadar tek yönlü bir iletişim, bu modelin karakteristik bir özelliği olsa da gerçek ve dürüst bir ileti akışı model için olmazsa olmazdır (Göksel & Yurdakul, 2004, s. 17). Tek yönlü bir iletişimin benimsenmesi yönünden basın ajansı modeline benzerlik gösteren bu model, konuyu/durumu ele alışı ve yönetimi açısından basın ajansı modelinden farklılık göstermektedir. Kamuyu bilgilendirme modelinde iletilen mesajlar, propaganda amacı taşımadığı gibi gerçekler her şart ve koşulda kamuoyu ile paylaşılmaya devam etmektedir.

Diğer bir model olan iki yönlü asimetrik model çatısı altında geliştirilip hayata geçirilen uygulamalar, kamuyu bilgilendirme modeline paralellik gösterse de bu modelin iknaya dönük mesajlar içermesi temel ayrım noktasına işaret etmektedir (Budak & Budak, 2014, s. 58). Her ne kadar hedef kitleden alınan geri bildirimler iletişim sürecine dahil edilse de elde edilen bilgiler, kamuoyunu daha etkin ve verimli bir şekilde etkileyebilmek için kullanılmaktadır (Okay & Okay, 2014, s. 169-170). Çift yönlü bir iletişimin mümkün kılındığı bu modelde farklı bakış açıları iletişim sürecine dahil edilmekte ancak kurum ve organizasyon lehine bir ikna sürecinin işletilmesi amaçlanmaktadır. Son model olan iki yönlü simetrik modelde ise çift yönlü dengeli ve tutarlı bir etkileşim söz konusudur (Toth, 2002, s. 244). Hedef kitle ve kurum arasındaki çatışma noktalarının müzakereci bir yöntem izlenerek çözüme kavuşturulması ve gerekli stratejilerin benimsenmesi amaçlanmaktadır. Organizasyonun amaçları ve hedef grupların beklentileri arasında bir

uyumun yakalanması ve bu gerçekleştirilirken hedef kitlenin görüşlerinin de önemsenmesi bu modelde uygulanan halkla ilişkiler stratejilerinin temelini oluşturmaktadır (Okay & Okay, 2014, s. 206-211).

Halkla ilişkiler açısından ikna ve kamuoyu süreçlerinin detaylı bir şekilde ele alınıp uygulamaya konulduğu bu modellerde, kurumlar açısından etkin ve dinamik bir süreç işletilmeye çalışılmaktadır. Organizasyonların sahip olduğu değerler ve nihai hedefleri baz alınarak tercih edilen bu modellerin her biri kurum açısından daha başarılı sonuçların alınması için ortaya konulan ve uygulama alanı bulan yöntemler olarak işlev görmektedir. Bu noktada kamuyu bilgilendirme modeli ise kurum çıkarlarının aleyhine bile olsa gerçek ve dürüst bir bilginin dolaşıma girmesini temel koşul olarak ortaya koymasıyla ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda kamuyu bilgilendirme modelindeki temel motivasyon, asılsız iddia ve söylemlerin ve yanlış bilgilerin hakikat ve doğrulardan daha hızlı yayıldığı ve kamuoyunun gündemini belirlemede daha etkili olduğu hakikat sonrası (post-truth) dönemde, günümüz iletişim ortamının ve kamuoyunun sağlıklı şekilde işlemesine hizmet edebilecek bir misyona sahip durumdadır.

Halkla ilişkiler uygulamalarını kamuyu bilgilendirme modeline yönlendiren olgu gazetecilikle doğrudan ilgili görünmektedir. O yıllarda basın büyük kuruluşlar bünyesindeki olumsuz durumları görünür kılmak ve bunları ortadan kaldırmak için gösterdiği çaba neticesinde, kurumların kendini savunmak için gazetecilik kökenli profesyonellerin kuruluşlar için yürüttüğü itibar çalışmaları bu modelin temellerinin atılmasını sağlamıştır (Göksel & Yurdakul, 2004, s. 16; Peltekoğlu, 2009, s. 100-101). Kurum adına gizlilik politikalarını yıkıma uğratan ve 1916'da bir şirkette danışman olarak işe başlayan gazetecilik kökenli Ivy Lee (Grunig & Hunt, 1984, s. 33), halkın doğru bilgilendirilmesini temel alan (Toth, 2002, s. 244) bir yaklaşımla mevcut halkla ilişkiler pratiklerinde büyük bir değişime neden olmuş; şeffaf ve eksiksiz bilgilendirmeyi tüm politikaların önüne koymuştur. Günümüzde bu modeli hükümetler, ticari girişimler ve kâr amacı gütmeyen kurumlar yoğunlukla kullanmaktadır (Okay & Okay, 2014, s. 167). Geçmişten günümüze halkla ilişkiler çalışmaları açısından önem arz eden kamuoyunun doğru ve eksiksiz bilgilendirilmesi sadece bu alana özgü bir nitelik olmayıp, bilhassa basın ve medya alanında en çok tartışılan konu başlıklarından biri konumundadır.

Sağlıklı kamuoyunun oluşabilmesinin temel dayanak noktalarından biri olan kamusal diyalog demokratik toplumlarda kilit bir rol oynamaktadır (Kriplean ve diğerleri, 2014, s. 1188). Bu diyalogun gerçekleşebilmesi için doğru bilgilendirilmiş bir kamuoyuna ihtiyaç duyulmaktadır. Yanı sıra demokratik işleyişin sağlanabilmesi için bireylerin doğru, erişilebilir ve anlaşılır bilgiye ulaşımı önem arz etmektedir (Humprecht, 2020, s. 322-324). Diğer yönden internet ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ve günümüzde Facebook, Twitter gibi sosyal medya sitelerinin muazzam derecedeki bilgi işlem hacmi ve hızlı akışı; ayrıca yalan/yanlış bilgilerin yayılış hızı ve bu enformasyonun doğrulanmasının güçlüğü nedeniyle çevrimiçi içeriğin filtrelenmesi ve sağlıklı bir biçimde değerlendirilmesi gün geçtikçe zorlaşmaktadır (Brandtzaeg & Folstad, 2017, s. 65; Greenslade, 2016). Bu zorlukla mücadele edebilmek için kapsamlı bir yöntem setine ve pratiğine duyulan gereksinim gün geçtikçe artmaktadır. Söz konusu gereksinimin karşılanabilmesi için ortaya çıkan doğrulama platformları da gerçekleri görünür kılmak ve kamuoyunun sağlıklı bilgilendirilmesinin sağlanması amacıyla faaliyetlerini sürdürmektedir. Kamusal diyalogun gerçekleşmesi, kamuoyu doğru ve hakikat üzerinden oluştuğunda mümkündür. Bu noktada doğrulama platformları önemli bir işlev görme potansiyeline sahiptir.

2010'lu yıllardan itibaren siyasi kutuplaşmanın artması neticesinde sayıları gittikçe artan doğrulama platformlarının (Humprecht, 2020, s. 310) ilk örneklerine 18. yüzyılda ABD'de rastlanmaktadır (Graves, 2013, s. 2-3). Devamında 1900'lü yıllardan itibaren ise doğrulama birimleri yayın organları bünyesinde oluşturulmaya başlamıştır. 1913'te New York World'te doğruluk ve tarafsızlık bürosu bunun ilk örneklerindedir (Uluk, 2021, s. 115). 1938 yılında Colliers'de TIME için yayınlanan bir reklamda doğrulayıcı ve araştırmacıların sayısından bahsedilmektedir (Fabry, 2017). Günümüzde bilinen haliyle ise doğrulama organizasyonları 1980'lerden itibaren görülmeye başlanmıştır (Lowrey, 2017, s. 377). Modern anlamdaki en popüler örnek ise 1994 yılında kurulan snopes.com'tur (Snopes, 2023). 2003 yılında Annenberg Kamu Politikası Merkezi tarafından kurulan FactCheck.org; 2007 senesinde Tampa Bay Times'ın bir projesi olarak hayata geçirilen PolitiFact ve Washington Post tarafından 2008 yılında hayata geçirilen Fact Checker bölümü ise (Graves, 2013, s. 3-4) uluslararası alanda başarılı örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu çalışmanın konusu olan Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı (IFCN) da

üyesi durumunda bulunan 150'nin üzerinde doğrulama organizasyonu ile çalışmalarına devam etmektedir. Türkiye'ye bakıldığında da Teyit, Doğruluk Payı, Doğru gibi örneklerin sayısı her geçen gün artmaktadır. The Duke Reports' Lab'ın 2021 yılında yayınladığı rapora göre dünya çapında 391 doğrulama platformu bu alanda varlık göstermektedir (Stencel ve diğerleri, 2022).

Küresel ölçekte daha geniş bir görünürlüğe sahip olmaya başlayan doğrulama platformları çok yönlü bir yapıda ve hüviyette faaliyetlerini sürdürmektedir. Dolayısıyla doğrulama faaliyetleri sürekli büyümekte ve uygulama alanları çeşitlenmektedir. Bu platformları ilgi alanlarına göre; çevrimiçi söylenti ve aldatmacaları merkezine alanlar (Hoax-Slayer, snopes.com, HoaxBusters, TruthOrFiction.com), siyasi ve kamusal iddiaları inceleyenler (The Washington Post Fact Checker, FactCheck.org, CNN Reality Check) ve özel bir konuda yürütülen tartışmaları irdeleyenler (<https://ukrainefacts.org/>) olarak (Brandtzaeg & Folstad, 2017, s. 66-71) sınıflandırmak mümkündür. Buradaki çeşitlilik bilgi işlem teknolojileri ve habercilik pratiklerinin kesişim noktasında bulunan doğrulama faaliyetlerinin birçok alanla girift bir pozisyona sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Temelde blog yazma ve gazetecilik pratiklerinin melez bir biçimini temsil eden doğrulama işi, intermedya ve ağ ortamının (Graves, 2013, s. 4; Mitchelstein & Boczkowski, 2009, s. 574) tüm imkân ve kabiliyetlerini bünyesinde barındırarak Web'in sağladığı olanakları olabildiğince kullanmaktadır (Graves, 2007, s. 339).

Öte yandan bu imkân ve kabiliyetlerin bir yansıması olarak olağanüstü bir hızla ve ayırım gözetmeden aktarılan sorunlu bilgilerin tümünü düzeltmenin imkânsıza yakın olduğu ağ ortamında (Greenslade, 2016), gerçeklerden uzaklaşarak bilgiye doymuş ve politik olarak kutuplaşmış hakikat sonrası (post-truth) bir dönem yaşanmaktadır (Humprecht, 2020, s. 324). Siyasi kutuplaşmanın artmasının yanı sıra sahte haberlerin hızla yayılması (Çömlekçi, 2020b, s. 273), duyguların ve kişisel inançların kamuoyunu şekillendirmede nesnel gerçekliğin önüne geçmeye başlaması (McIntyre, 2018, s. 5), Twitter, Facebook gibi sosyal medya siteleri aracılığıyla sorunlu enformasyonun dolaşıma sokulması ve yayılım imkânı bulması (Aydın, 2020, s. 76; Çömlekçi, 2019, s. 1550), doğruluğun değişken ve göreceli bir kavram olarak yeniden inşa edilmesi (Ireton & Posetti, 2018, s. 86-87) hakikat sonrası dönemin en önemli özelliklerindedir. Bu bağlamda doğrulama platformları kamuoyunun doğru bilgiler etrafında şekillenmesi ve gerçeklerin daha görünür hale gelmesi adına önemli bir işlev görme potansiyeli taşımaktadır. Gerçeklerin önemini yitirdiği, duygu ve inançların hakikatlerin yerini aldığı siyasi olarak kutuplaşmış günümüz iletişim ortamında, gerçek enformasyon ve bilginin dolaşıma sokulmasına olanak sağlayan; dolaşımda olan sorunlu bilgi ve haberlere karşı mücadele etme misyonuna sahip bu organizasyonlar, çağın getirdiği çok yönlü iletişim ortamında yeri zor doldurulacak bir konumda bulunmakla beraber tek başına sorunlu bilgi ve haberlerle başa çıkabilecek potansiyelden uzak durumdadırlar.

Bu duruma ek olarak doğrulama platformları günümüz dijital ortamında dolaşımda olan enformasyon ve haberlerin güvenilirlik ve doğruluk düzeylerini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır (Çömlekçi, 2020a, s. 218). Bunu yaparken siyasi veya tartışmalı bir konuyu ele aldığı takdirde ulaşılan sonucun yararlığı ve kabul görmesi, o platformun itibarı ile doğru orantılıdır. Kazanılması zor kaybedilmesi ise hayli kolay olan itibarın belirli yaşanmışlıkların ardından oluşan doğası da düşünüldüğünde, gerçekleştirilen doğrulama işleminin dijital ortamdaki kullanıcılara erişiminin önündeki en büyük engel güvenilirliktir (Brandtzaeg & Folstad, 2017, s. 66-71). Diğer bir deyişle doğrulama platformları kamuoyunun doğru bilgiye erişiminde önemli bir rol üstlenmekle beraber doğrulama faaliyetleri kamuoyu tarafından mercek altında tutularak; doğrulamanın kabul görmesi için öncelikle bu platformların itibar kazanması gerekmektedir. Humprecht (2020, s. 310) de benzer bir duruma değinerek, kamusal ve siyasi bir düzlemde teyitçilerin sürekli bir baskı altında bulunduğu ve uygulamalarını şeffaf bir yöntemle gerçekleştirdikleri takdirde başarılı olabileceklerine dikkat çekmektedir.

Diğer yönden doğrulama platformları da zaman zaman yanlış yöntem ya da bağlamda konuyu ele alabilmekte ve gerçekleştirilen doğrulama işlemi gerçekleri yansıtmaktan uzaklaşabilmektedir. Tam da bu noktada doğrulama işlemlerinin geçerlilik ve güvenilirliğini artırmak ve küresel düzlemde doğrulama platformlarının standartlarını yükseltmek için kurulan (Örsek & Özsoy, 2020, s. 1) Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı (International Fact-Checking Network, IFCN), 150'nin üzerinde doğrulama platformunu bünyesinde barındırarak belirlediği ilkeler etrafında bir denetleme görevi üstlenmiş durumdadır. Bu organizasyona üye platformlar, bir iddiayı ele alırken ve doğrularken IFCN'nin belirlemiş olduğu

standartlar ve ilkelere göre faaliyetlerini sürdürecekleri konusunda bir taahhüde sahip durumdadır. Böyle bir üst organizasyonun varlığı, dijital bilgi ekosistemi ve doğrulama faaliyetleri için büyük bir önem arz etmektedir. Bu sayede doğrulama faaliyetleri uluslararası bir standarda kavuşarak, doğrulama platformlarının itibarı ve güvenilirlik derecesi yükselmekte, kamunun doğru ve sağlıklı biçimde bilgilendirilmesi noktasında işlevsel biçimde kullanılabilir önemli bir imkân sağlanmaktadır.

Esasında, kamuoyunun sağlıklı ve doğru bilgiler etrafında oluşabilmesi zorlu ve karmaşık bir çabayla mümkün olabilmektedir. Bunun gerçekleşebilmesi için hem hükümetler, ticari kurumlar ve sivil toplum örgütlerinin çaba göstermesine hem de bireylerin bu yönde talepkâr olmasına gereklilik bulunmaktadır. Birey, kurum ve toplum nezdinde sağlanacak yapıcı bir diyalog ile temin edilebilecek sağlıklı bir kamuoyu, birçok etkenin bir araya gelmesi neticesinde başarılı olabilecek bir bütünlük göstermektedir. Bu kapsamda öncelikle kamuoyu doğru ve şeffaf bir şekilde bilgilendirilmeli ve ihtiyaç duyulması halinde -gerçekleştirilen doğrulama işleminin kontrol edilmesi de dahil olmak üzere- doğrulama mekanizmaları eksiksiz olarak işletilebilmelidir. Bu noktada IFCN doğrulamanın da kontrol edilmesi adına önemli bir faaliyet alanına sahip görünmektedir.

3. Yöntem

Çalışma betimsel analiz yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Var olan bir durumu ortaya çıkarmayı amaçlayan (Erdem, 2011, s. 147) ve araştırmanın kavramsal yapısının önceden açık bir biçimde belirlendiği durumlarda (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 243) kullanılan bu analiz türünde, belli temalar etrafında düzenlenmiş ve yorumlanmış veriler okuyucuya sunulmakta (Karataş, 2015, s. 73) ve bulgular arasında neden sonuç ilişkisi kurularak karşılaştırmalar (Baltacı, 2019, s. 379) yapılmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak doğruluk kontrolü alanında bir üst kuruluş olarak faaliyet yürüten IFCN'nin kuruluş ve gelişim süreçleri betimlenerek kurumun çalışma prensiplerinin nasıl şekillendiği detaylandırılmakta ayrıca kuruma üye durumda bulunan imzacıların küresel düzeydeki genel görünümü özetlenmeye çalışılmaktadır. Ardından kuruluşun çalışma prensiplerini ortaya koyan IFCN İlkeleri (the IFCN Code of Principles) ve Şikâyet Politikası incelenerek bu prensiplerin Kamuyu Bilgilendirme Modeli bağlamında göreceği işlev karşılaştırmalı ve ilişkisel olarak analiz edilmektedir.

4. Bulgular ve Yorum

Bu bölümde öncelikle Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı (International Fact-Checking Network, IFCN) hakkında kuruluş ve gelişim süreçlerini anlatan detaylı bir bilgilendirme yapılmakta ve IFCN'ye üye kuruluşlar (imzacılar), kendilerini tanımlayış şekilleri, istihdam durumları, dağıtım kanalları, gelir kalemleri ve bütçeleri itibarıyla; IFCN tarafından 2018 yılından itibaren yıllık bazda yayınlanan raporlar esas alınarak betimlenmektedir. Devamında başvuru süreci ve IFCN İlkeleri özetlenerek kuruluşun çalışma prensiplerinin hangi esaslara dayandığı ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Son olarak ise Şikâyet Politikası değerlendirilerek bir şikâyet söz konusu olduğunda IFCN'nin hangi adımları uyguladığı anlatılmaktadır. Tüm bu analiz ve yorumlar, kamuyu bilgilendirme modeli bağlamında ilişkisel bir bakış açısıyla ortaya konulmaktadır.

4.1. IFCN ve İmzacılarının Genel Görünümü

Poynter Enstitüsü tarafından 2015 yılında kurulan IFCN, doğrulama faaliyeti yürüten teyitçiler arasında daha yüksek standartlar sağlamak (Lerner-Rubin, 2019; Örsek & Özsoy, 2020, s. 1), yanlış bilgiye karşı küresel mücadeleyi örgütlemek, gerçeklik kontrolünün mükemmelleşmesine katkı sunmak, kamu söylemine katkıda bulunmak ve gazetecilikteki hesap verilebilirliği geliştirebilmek (IFCN, 2023a) üzere çalışmalarını sürdürmektedir. IFCN, teyitçileri oluşturduğu İlkeler aracılığı ile inceleyerek bir yıl geçerli bir sertifika ile (Örsek B. , 2020; Wikipedia, 2023a) bünyesine dahil etmektedir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylı olarak anlatılacak olan IFCN İlkeleri'nin oluşturulmasından sonra 2016 yılında gerçekleştirilen lansmanın ardından 27 ülkeden 35 organizasyon bu ilkeleri imzalamıştır. Bunun akabinde Facebook, "Üçüncü Taraf Doğruluk Kontrolü Programı" (Third Party Fact-Checking Program) için bu ilkelerin esas alınacağını duyurmuştur. 2017 yılına gelindiğinde IFCN, başvuru sahiplerinin doğrulanmış imzacı olmaya uygun olup olmadıklarını belirleyebilmek için dış

değerlendiricilerden oluşan bir danışma kurulu oluşturmuş, 2018'de de sürecin kolaylaşması için çevrimiçi bir başvuru portalını hizmete açmıştır.

Gerçekleştirilen bu iyileştirme sayesinde ve doğrulama platformlarının artan sayısı nedeniyle Ocak 2019'da IFCN üyesi imzacılar 40 ülkeden 60 organizasyona ulaşmıştır. IFCN İlkeleri 2019 Aralık'ta revize edilerek 2020 Nisan'da yürürlüğe girmiştir. 2020 yılında ise Le Monde's Les Decodeurs'ten, ABD'de geleneksel medyanın önemli temsilcilerinden The Washington Post'a, küresel haber ajansları Agence France Presse (AFP), Associated Press (AP) ve Reuters'tan kâr amacı gütmeyen Rappler'e kadar dünya çapında 58 ülkeden 82 kuruluş IFCN'ye imzacı olarak dahil olmuştur (Owen, 2016; Örsek & Özsoy, 2020, s. 1-3). Devam eden yıllarda imzacı doğrulama platformu sayısı giderek artmış olmakla birlikte, 2023 yılına gelindiğinde ise IFCN bünyesinde 95 doğrulanmış aktif imzacı, yenileme sürecinde bulunan 25 onaylanmış imzacı ve sertifika süresi soran eren 39 imzacı (IFCN, 2023b) bulunmaktadır. Sayılar sürekli olarak güncellenmektedir.

IFCN 2018 yılından itibaren yıllık bazda "Doğruluk Denetçilerinin Durumu" isimli bir rapor yayınlamaktadır. Bu rapora IFCN tarafından sertifika verilen doğrulama organizasyonları dahil edilerek katılımcıların genel görünümü ile ilgili bilgiler sunulmaktadır. Burada sertifika sahibi organizasyonların arasından araştırmaya dahil edilenler; kendilerini tanımlayış şekli (akademik girişim, kâr amaçlı medya kuruluşu ve kâr amacı gütmeyen organizasyon), dağıtım kanalları, istihdam durumları (yarı zamanlı, tam zamanlı, gönüllü), yıllık bütçeleri ve gelir kaynakları üzerinden bir değerlendirilmeye tabii tutulmaktadır (IFCN, 2018; IFCN, 2019; IFCN, 2020; IFCN, 2021).

Buna göre 2018 yılında kâr amacı gütmeyen imzacıların büyük çoğunluğa sahip olduğu görülürken 2021 yılına gelindiğinde yine çoğunluğu elinde bulundurmasına rağmen oransal düzeyde bir düşüş gözlemlenmektedir. Kâr amacı güden organizasyonlar ise 2018 yılında düşük bir oranda olmasına karşın yıllar içinde oransal olarak artış göstererek 2021 yılındaki ufak düşüğe rağmen önemli bir yer tutmaktadır (Tablo 1.). Bu durum da kâr amacı güden medya kuruluşlarının doğrulama alanına ilgilerinin arttığını göstermektedir. İşlevsel ve yapısal özellikleri nedeniyle medya; kamuoyunun oluşturulması, toplumsallaştırma, güvenilir ve doğru bilgilerin halka aktarılması (Gezgin, 2002, s. 17-19) noktasında kamunun bilgi ve bilinç düzeyinin artırılmasını önceleyen karakter taşıdığından bu durum kamuların bilgilendirilmesi açısından olumlu bir gelişmedir. En düşük yoğunluğa sahip olan akademik girişimler de bu alanda çalışmalarını sürdürmektedir.

Tablo 1. İmzacıların Kendini Tanımlayış Şekli

	Kâr amacı güden (%)	Kâr amacı gütmeyen (%)	Akademik girişim (%)
2018	28.6	64.3	7.1
2019	46.7	49.3	4
2020	51.4	47.2	1.4
2021	44.2	50	5.8

Kaynak: (IFCN, 2018; IFCN, 2019; IFCN, 2020; IFCN, 2021)

İmzacılar tarafından üretilen doğrulama içeriklerinin çevrimiçi ortamlarda, baskı yoluyla ve TV üzerinden yayıldıkları görülmektedir. Çevrimiçi dağıtımın ilk yıllardan itibaren önemli bir yer tuttuğu ve son iki yılda üretilen içeriklerin tamamının bu ortamda dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca raporlarda 2018 ve 2019 yıllarında çevrimiçi ortamda yayılan içerikler ile diğerlerinin oransal dağılımlarının ayrı ayrı verildiği görülmekte; 2020 ve 2021 yıllarında ise tüm içeriklerin çevrimiçi ortamda yayıldığı ve bu içeriklerin bir kısmının diğer mecralarda da dolaşıma sokulduğu anlaşılmaktadır. Baskı ve TV aracılığı ile dağıtımın son iki yılda önemli oranda artış göstermesi yukarıda değinilen kâr amacı güden geleneksel medya kuruluşlarının bu alana gösterdikleri ilginin bir sonucudur (Tablo 2.). Geleneksel medya alanında faaliyet gösteren medya kuruluşlarının doğrulama alanına gösterdikleri ilginin artması teyit faaliyetlerinin güçlenmesine ve kamuoyundaki bilincin artmasına da hizmet etmektedir.

Tablo 2. Dağıtım Kanalları

	Çevrimiçi (%)	Baskı (%)	Tv (%)
2018	97.6	-	2.4
2019	98.7	1.3	-
2020	100	18.1	23.6
2021	100	19.7	24.4

Kaynak: (IFCN, 2018; IFCN, 2019; IFCN, 2020; IFCN, 2021)

Raporda imzacıların tam zamanlı, yarı zamanlı ve gönüllülük esasına dayalı olarak istihdam faaliyeti yürüttüğü görülmektedir. Her üç kategoride de beş kişiden fazla çalışan sayısının yıllar geçtikçe artış gösterdiği anlaşılmaktadır (Tablo 3.). İstihdam edilen kişi sayısının artması, iş yükünün dolayısıyla doğrulama platformlarının gerçekleştirdiği uygulamaların arttığı anlamına gelmektedir. Söz konusu kurumsal yapıların iş yükü, dolaşıma giren içeriklerin doğrulanması üzerine kurulu olduğu için, artan iş yükü kamunun doğru ve sağlıklı bilgilendirilmesine aynı düzeyde katkı manasını da taşımaktadır.

Tablo 3. İstihdam Durumu

	Tam zamanlı (%)		Yarı zamanlı (%)		Gönüllü (%)	
	0-4 kişi	5+ kişi	0-4 kişi	5+ kişi	0-4 kişi	5+ kişi
2018	49,3	50,7	74,7	25,3	49,3	50,7
2019	49,3	50,7	74,7	25,3	49,3	50,7
2020	37,5	62,5	81,9	18,1	37,5	62,5
2021	34,4	65,6	71,8	28,2	34,5	65,5

Kaynak: (IFCN, 2018; IFCN, 2019; IFCN, 2020; IFCN, 2021)

İmzacıların yıllık bütçesinin sürekli artış eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle 100 bin doların üzerinde gelir elde edenlerin oranı önemli ölçüde artış sergilemiştir (Tablo 4.). Karşılaşılan tablo, yukarıda değinilen kâr amacı güden medya kuruluşlarının bu alana gösterdiği ilginin de bir sonucudur. Aynı zamanda doğrulama işinin sadece sivil toplum kuruluşları ya da akademik bir girişim aracılığıyla yapılmayıp medya kuruluşları aracılığıyla kamuoyunun geneline yayılmaya başladığının bir göstergesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte yıllık bütçelerde meydana gelen artış, doğrulama işi ile uğraşan oluşumların, bünyesinde barındırdığı insan kaynağından sahip olduğu teknik imkanlara varıncaya kadar farklı alanlarda olumlu etki potansiyelleri taşıdığından, bu yapıların işlevselliğine katkı sağlayıcı bir rol üstlenmektedir.

Tablo 4. İmzacıların Yıllık Bütçesi

	0-50 bin (\$) (%)	50-100 bin (\$) (%)	100-500 bin (\$) (%)	500+ bin (\$) (%)
2018 ¹	37,4	26,7	24	12
2019	31	31	19	19
2020	26	19	35	17
2021 ²	39,9	10,5	37	18,6

Kaynak: (IFCN, 2021)

Diğer yünden bu gelirlerin önemli bir kısmının Facebook Üçüncü Taraf Doğrulama Programı ve hibe/bağış/üyelik yoluyla elde edildiği anlaşılmaktadır (Tablo 5.). Facebook'un 2016 yılında başlattığı program, IFCN imzacısı doğrulama platformlarının en önemli gelir kaynağıdır. Sosyal medyanın en büyük dezenformasyon kaynaklarından biri olmasına rağmen, 2,93 milyar aktif kullanıcı sayısı ile sosyal medya platformları arasında birinci sırada (Wearesocial & Hootsuite, 2022) yer alan Facebook'un uygulamaya koyduğu bu program sayesinde doğrulama faaliyetleri finanse edilebilmektedir. Doğrulama platformlarının hibe, bağış ve üyelik aracılığı ile elde ettikleri de diğer önemli gelir kaynakları arasındadır. Bunların yanı sıra çatı kuruluşun desteği, akademik bir kurum ile iş birliği, hükümet ortaklığı ve kamu hizmeti yayıncılığı gibi kalemler de doğrulama platformlarının gelir yöntemlerindedir.

¹ Raporda 2018 yılına ait verilerde oranların toplamı %100,1'dir. Oranlar raporda verilen şekliyle aktarılmıştır.

² Raporda 2021 yılına ait verilerde oranların toplamı %106'dır. Oranlar raporda verilen şekliyle aktarılmıştır.

Tablo 5. En Önemli Gelir Kaynağı

	Facebook Üçüncü Taraf Doğrulama Programı (%)	Hibe- Bağış - Üyelik (%)	Paylaşmayan (%)	Diğer (%)
2019	43,6	41,6	5,5	9,3
2020	44,2	33,7	1,2	20,9

Kaynak: (IFCN, 2021)

4.2. Başvuru Süreci ve IFCN İlkeleri (the IFCN Code of Principles)

IFCN'ye başvuracak doğrulama platformları, çevrimiçi ortamdaki portaldan yararlanarak ilgili adımları izlemektedir (IFCN, 2023c). 200 \$'lık başvuru ücretinin de ödenmesinin ardından değerlendirmeye alınan başvurular, gazetecilik alanındaki uzmanlıkları ve başvuru sahibinin faaliyet gösterdiği bölgedeki doğruluk kontrolüyle ilgili disiplinler göz önünde bulundurularak seçilen dış değerlendiriciler (IFCN, 2023d) tarafından incelemeye tabi tutulmaktadır. IFCN İlkeleri'ne göre değerlendirilen başvurular en az altı olumlu oyla kabul edilmektedir.

IFCN imzacısı olabilmek için bilgi kontrolü amacıyla kurulmuş, öncelikle kamu yararı gözetilen konularla ilgilenen ve partizan olmayan bir yayın politikasına sahip olmak gerekmektedir. Siyasi parti, politikacı ya da devlet tarafından kontrol edilen yayıncılara imzacı statüsü verilmemektedir. Eğer IFCN değerlendiricisi tarafından imza statüsüne başvuran adayın editoryal kontrolünün, devlet ya da siyasi etkiden uzak olduğu açık ve net bir şekilde ayrıldığı belirlenirse bu kaynaklardan fonlanan organizasyonlara da imzacı statüsü verilebilmektedir. Partizan olmama ve adaletle bağlılık, standartlara ve kaynakların şeffaflığına bağlılık, finansman ve kuruluşların şeffaflığına bağlılık, standartlara ve metodolojinin şeffaflığına bağlılık ve açık ve dürüst bir düzeltme politikasına bağlılık olmak üzere beş temel kriter ve alt kriterler üzerinden değerlendirilen başvurular, işleme alınmakta ve bahsi geçen şartları sağlayan adaylara imzacı statüsü verilmektedir (IFCN, 2023e). Başvuru ve kabul şartları, kamuların sağlıklı bilgilendirilmesi noktasında kilit rol üstlenen doğrulama platformları için oldukça isabetli olarak belirlenmiş bir karakter taşımaktadır. Bütün koşullarda aranan yegâne kriterin şeffaflık olduğu ilk bakışta anlaşılmaktadır. Şeffaf, hesap verebilir, uyguladığı prosedürleri ve takip ettiği süreçleri net oluşumların, hangi toplumsal çatı altında faaliyet gösterirse göstereceği doğru bilginin dolaşımına imkân sağlayarak, kamu yararına katkı potansiyelleri taşıyan işlevler üstleneceği kuşkusuzdur.

4.2.1. Partizan Olmama ve Adaletle Bağlılık

Başvuru sahibi, doğruladığı haber ya da bilgide iddiayı kimin yaptığına bakmaksızın eşdeğer iddialar için aynı yüksek kanıt standartlarını kullanarak doğrulamayı gerçekleştirmelidir. Bu kapsamda doğruluk kontrolünü herhangi bir taraf üzerinde yoğunlaştırmamalı, kontrol etmeyi seçtiği iddiaların kapsamını ve önemini dikkate alarak bu iddiayı nasıl seçtiğine dair kısa bir açıklama yapmalıdır. Yapılan doğrulamada kullanılan kaynakların ticari ya da başka türden çıkar ilişkilerini de açıklamalı ve bu durumu görünür kılmalıdır. Ayrıca başvuru sahibi şeffaflık ve doğruluk dışında herhangi bir politika lehinde ya da aleyhinde savunuculuk yapmamalı; herhangi bir partiye, politikacıya veya siyasi bir düzleme destek göstermemelidir. Başvuru sahibinin personeli de partizanlık konusunda benzer bir temsiliyete sahip olmalıdır (IFCN, 2023e).

Siyasal düzlemde taraftar ya da yandaş anlamına gelecek şekilde kullanılan partizan kavramı “belirli bir siyasi partiyi ya da lideri destekleyen kimse” (Cambridge Dictionary, 2023; Wikipedia, 2023b) demektir. Doğrulama platformlarının gerçekleştirdiği eylem ve işlemlerde siyasi yapılarla arasına mesafe koyması kamuların sağlıklı bilgilendirilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu durum herhangi bir siyasi yapıyla ya da figürle ilgili lehte yahut aleyhte olan bilgilerin doğrulanması noktasında söz konusu platformun ve aktardığı bilgilerin güvenilirliği bakımından hayati bir rol oynamaktadır.

Kamuların sağlıklı bilgilendirilerek kamu yararının gözetildiği bir yapıdan partizanca bir tutum sergilemesi kesinlikle beklenmeyecek bir durumdur. Bu en başta sosyal sorumluluğa, tarafsızlığa ve kamu yararına uygun düşmemektedir. Siyasal alanın toplumsal yaşam içerisinde kapsadığı boyut düşünüldüğünde, gerçekleştirilen doğrulama faaliyetinin güvenilirliğine gölge düşürecek, siyasi çıkarları kamu yararının önüne geçirecek tutum ve davranışlardan kaçınılmalıdır.

4.2.2. Standartlara ve Kaynakların Şeffaflığına Bağlılık

Başvuru sahibi doğrulamada kullandığı tüm önemli kanıtların kaynağını belirtmeli ve kaynağın çevrimiçi olarak ulaşılmasının mümkün olduğu durumlarda ilgili bağlantıyı (linki) eklemelidir. Kaynağın kişisel güvenliğinin tehlikede olduğu durumlarda ise kaynağın güvenliği ile uyumlu ölçüde ayrıntı vermelidir. Ayrıca ilk olarak birincil kaynaklara başvurmalı; birincil kaynaklara ulaşamadığı durumlarda ikincil kaynaklar referans alınmalıdır. Doğrulama mümkün olduğu kadarıyla çoklu kaynaklarla gerçekleştirilmeli ve kullanılan kaynakların sahip olduğu çıkar ilişkileri eksiksiz bir şekilde tanımlanmalıdır (IFCN, 2023e).

Doğrulanmamış ya da tamamen/kısmen uydurulmuş söylemlerin yayılmasının engellenmesi noktasında kaynağın şeffaflığı (Evers, 2010, s. 326) ya da diğer bir ifadeyle, bilginin hangi kaynaktan elde edildiği büyük önem arz etmektedir. Söz konusu kaynak bilginin içeriğini dizayn ederken ve yayarken sahip olduğu amaçlar, dünya görüşü, ilişkili olduğu yapılar vb. belirleyici bir rol üstlenmektedir. Kamuların sağlıklı bilgilendirilmesi noktasında doğrulama platformları sahip olduğu bilgiyi hangi kaynaktan/kaynaklardan elde ettiğini şeffaf bir şekilde paylaşırsa, bilgilerin doğruluğuna ve tarafsızlığına ilişkin önemli bir kriter yerine getirilmiş olmaktadır.

Elde edilen bilginin hangi kaynaktan ne şekilde temin edildiğinin net bir biçimde ortaya konulması hem doğrulama platformunun kendine olan güveninin hem de gerçekleştirilen doğrulama faaliyetinin gerçekliğe uyumunun bir göstergesidir. Kaynağı belli olan bilgiler, isteyen herkese rahatça ulaşabilme imkânı vermesi açısından kamuların bilgilendirilmesinde önemli bir kriterdir. Bu sayede oluşabilecek tüm şüpheleri ortadan kaldırma potansiyeli taşımakta ve farklı türden yapılacak manipülasyonların da önüne geçilebilmektedir. Burada tek istisna elde edilen haberin kaynağının hayati tehlikesi olarak belirtilmektedir. Bu denli bir spesifik durum tüm kamular tarafından da anlayışla karşılanacak bir potansiyel taşımaktadır.

4.2.3. Finansman ve Kuruluşların Şeffaflığına Bağlılık

Başvuru sahiplerinin bir önceki mali yıla ait toplam gelirinin %5'inden daha fazlasını oluşturan finans kaynaklarının detaylı verileri sayfalarında yer almalı ve organizasyonun yasal durumu (kâr amacı gütmeyen kuruluş, şirket vs.) net olarak tanımlanmalıdır. Doğrulama organizasyonu, bir medya kuruluşunun veya başka bir ana kuruluşun bünyesinde faaliyetlerini sürdürüyor ise bu durum da açıkça belirtilmelidir. Ayrıca başvuru sahibinin organizasyon yapısı ve editoryal kontrolün nasıl ve kim tarafından yapıldığı detaylandırılmalı ve gerektiğinde iletişim kurulabilmesi için iletişim kanalları belirtilmelidir (IFCN, 2023e).

Medyada faaliyet gösteren kuruluşların finansal açıdan şeffaf olması okuyucularına ve topluma karşı sahip oldukları sorumlulukların başında gelmektedir (Dai, 2014, s. 331). Aynı şekilde doğrulama platformlarının finansal şeffaflığı bu organizasyonların temel özelliklerinden biridir (Çömlekçi, 2019, s. 1552). Diğer yönden finansal destek sağlayan yapılar, hangi oluşumlara destek olacakları konusunda tercihte bulunurken kendi amaçlarını gözetererek karar vermektedir. Doğrulama platformları açısından düşünüldüğünde bu amaçlar, sağlıklı bilgilerin yayılarak kamuların bilgilendirilmesi noktasında sorun teşkil edebilecektir. Hatta bazı kaynaklardan finansal destek alınması, ilgili platformun güvenilirliğine dahi gölge düşürebilmektedir. O yüzden finansmanın sağlandığı kaynaklarda şeffaf davranılması doğru ve güvenilir bilgiler noktasında önemli bir kısıttır.

Ayrıca, herhangi bir doğrulama platformunun kimler tarafından nasıl finanse edildiği ilk odaklanılan hususlar arasındadır. Finansmanın kaynağı aynı zamanda ilgili yapıların hizmet ettiği amaçları da tayin edici bir özellik taşımaktadır. Finans kaynaklarını şeffaf bir biçimde paylaşan platformlar bu konuda saklayacakları bir durumun olmadığı mesajını da kamulara doğrudan vermektedir. Verilen bu mesaj, kamuların ilgili platforma ve onun aktardığı bilgilere yaklaşım tarzında da belirleyici olmaktadır. Platformun varlığını devam ettirmesinde temel belirleyiciler arasında yer alan bu durum, sergilenen şeffaflık sayesinde gizli ajandaların oluşmasını ya da oluştuğu algısını ortadan kaldırmakta ve platforma duyulan güveni de artırmaktadır.

4.2.4. Standartlara ve Metodolojinin Şeffaflığına Bağlılık

Başvuru sahibinin internet sitesinde yapılacak doğruluk kontrolünün seçimi, araştırılma süreci, yazımı ve yayınlanması aşamalarında kullanacağı yöntem hakkında bir açıklama bulunmalıdır. Kontrol edilecek iddialar erişim ve önemine göre öncelenecek belirlenmeli ve iddianın seçilme nedeni belirtilmelidir.

Doğrulama yapılırken iddiayı güçlendiren kanıtların yanında iddiayı zayıflatma ihtimali bulunan kanıtlara da başvurulmalıdır. Söz konusu iddianın kimin tarafından yapıldığına bakılmaksızın eşdeğer bulgulara ilişkin kanıtlar, aynı yüksek standartlar kullanılarak değerlendirilmelidir. İddiaların değerlendirilmesinde kullanıcılardan kanıtlar edinme teşvik edilmeli ama meşru olarak hangi iddiaların kontrol edilip edilemeyeceği de belirtilmelidir (IFCN, 2023e).

Kullanılan metotlar, bilgiye ulaşmak için takip edilecek yollar olduğundan, doğru ve sağlıklı bilgiler için doğru metotların kullanılması önemlidir. Aynı zamanda metot tercihinde etik ilkeler doğrultusunda hareket edilmesi ve ölçütlerin standardize edilmesi de gereklilik arz etmektedir. Bu durum, paylaşılan bilgiye karşı sergilenecek yaklaşım tarzı üzerinde de belirleyici olmaktadır. Ortaya atılan tüm iddiaların çok boyutlu bir biçimde sorgulanması konusundaki objektiflik ve şeffaflık bilginin ulaştığı alıcıları, değerlendirme yaparken rahatlatacaktır.

4.2.5. Açık ve Dürüst Bir Düzeltme Politikasına Bağlılık

Başvuru sahibinin internet sitesinde kolayca erişilebilen ve yayınlarda sıklıkla atıfta bulunulan bir düzeltme ve şikâyet politikası bulunmalıdır. Bu metinde kapsamın ne olduğuna ve özellikle doğruluk kontrolü sonuçlarının yeniden değerlendirilmesini gerektirecek hataların nasıl ele alınacağına dair net bilgiler bulunmalıdır. Düzeltmeye değer bir hata yapıldığına dair kanıtların oluşması durumunda; başvuru sahibi kullanıcılara, yapılan düzeltmeyi ve düzeltilmiş versiyonu sunmaya gayret göstermelidir. Başvuru sahibi, yeniden değerlendirme sürecindeki bir IFCN imzacısı ise; kendisini IFCN imzacısı olarak duyurduğu sayfada, kullanıcıların IFCN kurallarını ihlal ettiğini düşündüğü durumlarla ilgili konuyu IFCN'ye bildirebilecekleri bir bağlantı vermekle yükümlüdür. Ayrıca başvuru sahibinin bir medya şirketinin alt kuruluşu olduğu durumda ana kuruluşun da açık ve dürüst bir düzeltme politikasına sahip olması gerekmektedir (IFCN, 2023e).

İnsan unsurunun olduğu her oluşumda hata potansiyellerinin olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Doğrulama platformları da gerçekleştirdikleri işlemlerde hatalı sonuçlara ulaşabilir ve bunu kamuoyuyla paylaşabilir. İstenmeden yapılan bu hatanın farkına varıldığı andan itibaren açık ve dürüst bir biçimde düzeltilmesi gerekmektedir. Burada hangi politikaların benimsendiğinin şeffaf bir biçimde ortaya konulması önemlidir. Hata yapılsa dahi, söz konusu hatanın düzeltilmesi noktasında takip edilen yol haritası ve bunun açıkça ortaya konulması, ilgili platformun kamunun bilgilendirilmesi noktasında üstlendiği işleve olumlu katkı sağlayacaktır. Kamular, bu durumda bile açık ve dürüst bir biçimde bilgilere erişim sağlamış olacaklardır.

Doğrulama platformlarının kuruluş amacı ve gösterdiği çabaların yegâne motivasyonu, doğru ve güvenilir bilgilerin kamulara ulaşması, gerçek dışı ve manipülatif 'bilgilerin' tespit edilerek ifşa edilmesi ve dolaşımdan olabildiğince çabuk çıkmasıdır. Bu temel amaç üzerine oturan bir yapının kendinden kaynaklı bir hatalı bilginin yayılmasının gündeme gelmesi, kendi varoluş sebebiyle uyumsuz olacaktır. Bu yüzden o yapıdan beklenen ivedi bir biçimde bunu düzeltme gayreti içerisine girmesidir. Bunu yaparken de açık ve dürüst bir tavır takınması beklenmektedir. Bu anlamda takip edilecek prosedürlerin önceden belirlenmiş olması ve bunun da kamuoyuyla paylaşılması sağlıklı bilginin dolaşıma girmesine imkân tanıyacaktır.

4.3. Şikâyet Politikası

Doğrulama platformlarının gerçekleştirmiş olduğu eylem ve işlemlerden memnuniyet duymayan ve üretilen içeriğe itirazı bulunan taraflar olabilecektir. Benimsenen şikâyet politikası doğrultusunda doğrulama platformlarının kamuyu bilgilendirirken gerçekleştirmiş olduğu hatalı eylem ve işlem söz konusu ise nasıl hareket edileceği ve bu sayede hatalı bilginin yayılmasının nasıl önüne geçileceği netliğe kavuşturulmalıdır. Bu noktada IFCN Şikâyet Politikası'nda bilginin türü, kamuoyu üzerinde oluşturduğu etki derecesi, kapsadığı boyut, çözüme kavuşturulabilme durumu gibi ölçütler esas alınarak bir kademelendirme yapıldığı görülmektedir. Söz konusu kademelendirme doğrultusunda nasıl adımlar atılacağı ve ne tür yaptırımlar uygulanacağı belirtilmektedir.

IFCN, her şikâyete müdahale etmemekte, İlkeler Kodu'nun ihlal edildiği yönündeki bildirimleri değerlendirmektedir. Bir temyiz kurulu gibi çalışmamasının yanında, eğer bir üye kuruluşun kuralları açık şekilde ihlal ettiği belirlenirse imza statüsünün askıya alınması ya da iptal edilmesi de dahil olmak üzere

çeşitli yaptırımları uygulama sorumluluk ve yetkisine sahiptir. Şikayetleri değerlendiren IFCN, değişen durumlara göre farklılaşan beş tür uygulamaya başvurmaktadır (IFCN, 2023f).

Birincisi, IFCN imzacının belirlenen kuralların gerisinde kaldığı, bir ihlalin gerçekleştiği ama ciddi ve sistematik olmadığı veya gerçekleşen ihlalin kuralların kasıtlı olarak ihlal edilmesinden ziyade yanlış yorumlanmasından kaynaklandığını tespit ederse tekrarın önlenmesi amacıyla imzacı ile doğrudan bir görüşme gerçekleştirir ama bir yaptırımda bulunmaz (IFCN, 2023f). Burada IFCN'nin tüm taraflar açısından ölçülü bir uygulamaya sahip olduğu görülmektedir.

İkinci olarak, IFCN, imzacı tarafından bir veya daha fazla kriterin ihlal edildiğini ve ilgili konu hakkında kamuoyunun bilgilendirilmesi gerektiğini tespit ederse imzacı kuruluşla konuyu görüşerek kamuoyuna bir bildiri yayınlamasını sağlamaktadır. Bu durumun yıllık raporda da belirtilmesi gerekmektedir (IFCN, 2023f). Bu uygulama, kamunun doğru ve şeffaf bilgilendirilmesi adına önem arz etmektedir. Çünkü gerçekleştirilen doğrulamanın eksik ya da yanlış taraflarının şeffaf ve dürüst bir şekilde ilan edilmesi sağlıklı bilgi ekosistemi için hayati bir noktadır.

Diğer bir uygulama çözülmesi zaman alacak durumlarda başvuru imza statüsünün askıya alınması yöntemidir. IFCN, kuralların ciddi bir şekilde ihlal edildiğini ama imzacının bu durumu çözmeye istekli olduğunu belirlerse sorun çözülüp gerekli düzeltme gerçekleştirilene kadar imza statüsünü geçici olarak askıya almaktadır (IFCN, 2023f). Burada önemli olan nokta imzacının yaptığı yanlış kabul edip düzeltme için zamana ihtiyaç duyuyor oluşudur. IFCN de bu durumu dikkate alarak kuruluşa zaman tanımaktadır.

Dördüncü uygulama ise; ciddi bir ihlalin olduğu ama IFCN ile imzacının çözüm yolunda anlaşamadığı durumlarda gerçekleşmektedir. Böylesi bir durumda adil bir soruşturmanın gerçekleştirilmesi ve bir çözüme ulaşılması için imza sahibinin statüsü askıya alınmaktadır. Son olarak da imza sahibi kuralları çok ciddi biçimde ihlal ederse ve konunun nasıl çözüleceği noktasında fikir birliğine ulaşamazsa ya da imza sahibinin başvuru sürecinde gerekli bilgileri kasıtlı olarak gizlemeye çalıştığı öğrenilirse imza sahibinin statüsü iptal edilerek iki yıldan önceki başvuruları kabul edilmemektedir. Bu kapsamda alınan tüm şikayetler ve atılan adımlar da dahil olmak üzere IFCN her yıl kurulların işleyişi ve sonuçlar hakkında bir rapor yayınlamaya platformların ve kamuoyunun bilgisine sunmaktadır (IFCN, 2023f).

IFCN'nin bu konuda benimsediği politika oldukça dengeli ve orantılı bir görünüm arz etmektedir. Önemsiz bir konudan çok ciddi önem düzeyine sahip bir konuya hatta tafisi mümkün olmayan ihlale varıncaya kadar her durumun ayrı ayrı düşünülüp kategorize edildiği ve son derece uygun karşılıklar ve yaptırımlar öngörüldüğü fark edilmektedir.

Söz konusu Şikâyet Politikası, kamuların bilgilendirilme sürecinin doğru bir biçimde işleminde ve hatalı yahut yanlış bilgiler aktarılmasının önüne geçilmesinde önemli bir işlev üstlenmektedir. Sürece yakından bakıldığında temel kaygının kamunun doğru, şeffaf, dürüst bir biçimde bilgilendirilmesini sağlamak üzere dizayn edildiği fark edilmektedir. Belirlenen bu standartlar kamuların sağlıklı bilgilendirilmesinde emniyet subapları olarak roller üstlenmektedir. Sistem için bir öz değerlendirme, otokontrol yapılanması oluşturarak kamulara doğru ve güvenilir bilgilerin yayılması amaçlanmaktadır.

Genel itibarıyla halkla ilişkilerin özeldir ise kamuyu bilgilendirme modelinin temel ilkelerinden olan açıklık, doğruluk ve şeffaflık, IFCN'nin de temel prensipleri arasında yer almakta; çatısı altında faaliyet gösteren, farklı kültürel ve toplumsal yapılara mensup doğrulama platformlarının sahip olduğu tüm farklılıklara rağmen ortak etik kodlar çerçevesinde belirli standartlara göre hareket etmelerini temin edebilme yegâne amaç olarak öne çıkmaktadır. Böyle bir çatı kuruluşu üye olma, doğrulama platformlarının güvenilirliği ve prestiji açısından önemli olduğundan, ciddi bir motivasyon kaynağını teşkil etmektedir. Benimsenen bu ilkeler sayesinde, kamunun doğru, güvenilir ve şeffaf içeriklere erişiminin sağlanması noktasında ciddi bir adım atılmış, önemli bir fonksiyon üstlenilmiş olmaktadır. Bu oluşum, hem üyeleri konumunda bulunan doğrulama platformları için, hem de içerik tüketicisi konumunda yer alan kamular için iki yönlü önemli yararlar sağlamaktadır. Her iki tarafın da kazançlı çıktığı bir ilişki örüntüsü ile karşılaşılmaktadır.

5. Sonuç

Çalışmada görüldüğü üzere IFCN, doğrulama işiyle ilgili birçok önemli fonksiyonu gerçekleştirmenin yanı sıra kamuyu bilgilendirme adına da önemli bir misyonu yerine getirme potansiyeline sahiptir.

Kamuyunun hakikat etrafında oluşması amacıyla gerçek ve doğru bilginin yayılımını önceleyen ilk girişimlerden biri olarak kabul edilen ve halkla ilişkiler alanında da sıklıkla referans gösterilen Kamuyu Bilgilendirme Modeli'nin (Grunig & Hunt, 1984; Peltekoğlu, 2009, s. 100-101) ortaya koyduğu temel prensiplere sahip bir çerçevede çalışmalarını sürdürdüğü görülen kuruluş, üyesi durumunda bulunan doğrulama platformları aracılığı ile kamuyunun doğru ve eksiksiz bilgilendirilmesinde önemli bir işlevi yerine getirmektedir.

100'den fazla ülkeden doğrulama organizasyonunu bünyesinde barındıran IFCN (2021, s. 2), küresel bir düzlemde doğrulama platformlarının standart ve kalitesinin yükseltilmesini amaçlayarak faaliyetlerini sürdürmekte ve dünya çapında kamuyunun doğru bilgiler etrafında oluşmasına çalışmaktadır. Günümüz bilgi ekosistemi için önemli bir nüfuz alanına sahip olduğu görülen organizasyon, kamuyunu bilgilendirmede çağın gerektirdiği edinin ve kabiliyete sahip görünmektedir.

IFCN, büyük ve saygın medya kuruluşlarından (The Washington Post, Agence France Presse, Reuters vb.) sadece doğrulama işi yapan yerel internet sitelerine kadar kâr amacı güden ya da gütmeyen çeşitli organizasyonları bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca kâr amacı güden organizasyonların doğrulama alanına ilgisinin arttığı tespit edilmiştir. Bu durum medyanın işlev ve görevleri dikkate alındığında kamuyunun doğru bilgilendirilmesi adına olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilmektedir.

Diğer yönden üyelerin istihdam ettiği personel sayısında da sürekli bir artış görülmesi, doğrulama platformlarının gerçekleştirdiği iş ve uygulamaların hacminin arttığını göstermesi bakımından önemli bir parametredir. Benzer bir doğrultuda ciddi bir oranı Facebook Üçüncü Taraf Doğrulama Programı ve hibe/bağış yoluyla elde edilen, platformların yıllık bütçelerinin düzenli olarak yukarı doğru ivmelenmesi de doğrulama işinin gün geçtikçe geliştiğini ve nüfuz alanını genişlettiğini gözler önüne sermektedir.

IFCN İlkeleri çerçevesinde yürütülen başvuru koşulları incelendiğinde ise ilk göze çarpan nokta hem haber kaynaklarının hem de gelir kalemlerinin şeffaf ve güvenilir biçimde paylaşılması gerekliliğidir (IFCN, 2023e). Haberlere, gazetecilere ve haber kuruluşlarına duyulan güvenin gittikçe azaldığı (Edelman, 2021; Jurkowitz ve diğerleri, 2020; Mitchell ve diğerleri, 2020; Reuters, 2021) günümüz bilgi ekosisteminde, gelir modellerinde ve haber kaynaklarında gösterilecek şeffaflık, kurumsal itibarın korunması ve kamunun üretilen içeriklere güven duyması adına önem arz etmektedir. Güven duyulan haber ya da doğrulama kuruluşlarının sayısının artması kamuyunun doğru ve güvenilir bilgiler etrafında şekillenmesine imkân vermektedir. Çünkü kullanıcıların haber kuruluşlarına güven duymaması, onları alternatif kaynaklara yönlendirmekte; alternatif kaynakların da genellikle editoryal bir mekanizmaya sahip olmaması nedeniyle dolaşıma giren enformasyonun/bilginin doğruluk ve güvenilirlik düzeyleri tespit edilememektedir.

Diğer yönden bir gazetecinin, haber kuruluşunun ya da herhangi bir içerik üreticisinin partizanca bir tutuma sahip olması da üretilen bilgiye/habere olan güveni azaltarak kamuyunun oluşmasında sağlıksız bir zemine işaret etmektedir. Partizan bir tutum; haberlerin tarafsızlığına ve güvenilirliğine gölge düşürmekte, toplumda kutuplaşmaya ve ayrışmaya neden olmakta ve haberlerin objektifliğinin kaybolmasına sebebiyet vermektedir (Holland, 2017; Jurkowitz ve diğerleri, 2020; Levendusky, 2013). Bu noktada IFCN, bir başvuruyu incelerken doğrulama organizasyonlarının partizanca bir tutum ve davranışa sahip olup olmadığını sorgulamakta; IFCN İlkeleri'nde bunu açıkça belirtmektedir. Kamuyunun doğru ve eksiksiz bilgilendirilmesinin önündeki en büyük engellerden biri olan bu olgu, IFCN tarafından da kabul edilemez bir perspektifte karşımıza çıkmaktadır. Bu sayede kuruluş tarafsızlığına ve güvenilirliğe gölge düşürmesi muhtemel olan eylem ve uygulamaların önüne geçmeye çalışmaktadır.

IFCN İlkeleri'nde önem atfedilen bir diğer konu da metodolojidir. Doğru adımların izlendiği ve güvenilirlik düzeyi yüksek bir metodoloji ya da inceleme stratejisi, bir araştırmada cevabı aranan soruları çözüme kavuşturabilmektedir (Snyder, 2019, s. 334). Bu kapsamda doğrulama yapılan içeriğin neye göre seçildiği, önem sırasının nasıl belirlendiği ve doğrulama yaparken hangi teknik ve yöntemlerin kullanıldığının açıkça belirtilmesi IFCN tarafından istenmektedir. Bahsi geçen niteliklerin doğrulama platformları tarafından yerine getirilmesi doğrulama yapılan içeriğin kalitesini ve geçerlilik düzeyini artırdığı gibi kamuyunun gerçek bilgiler etrafında oluşması için de bir temel teşkil etmektedir. Çünkü belirli bir yöntem ve standarttan yoksun bir doğrulama işi, toplumun geneli tarafından kabul görecektir. Çünkü belirli bir yöntem ve standarttan yoksun bir doğrulama işi, toplumun geneli tarafından kabul görecektir. Çünkü belirli bir yöntem ve standarttan yoksun bir doğrulama işi, toplumun geneli tarafından kabul görecektir.

IFCN İlkeleri'ndeki son madde Açık ve Dürüst Düzeltme Politikası'na bağlıdır. Günümüzde Reuters ve Associated Press (AP) gibi uluslararası haber ajansları; The New York Times ve The Guardian gibi saygın haber kuruluşları bir düzeltme politikasına sahiptir ve gerçekleştirdikleri düzeltmeleri kamuoyu ile paylaşmaktadır (Associated Press, 2023; Reuters, 2023; The Guardian, 2023; The New York Times, 2023). Haber doğrulaması yapan bir kurumun bir düzeltme politikasına sahip olması ve gerektiğinde yapılan yanlışları açık ve şeffaf bir şekilde kamuoyu ile paylaşması, kuruma duyulan güveni artıracak gibi bir otokontrol mekanizması da oluşturarak yapılan faaliyetlerin kalitesini ve standardını yükseltecektir. Bu sayede kamuoyu gerçek, dürüst ve güvenilir bir düzlemde oluşacaktır.

Çalışmada incelenen bir diğer konu da IFCN Şikâyet Politikası'dır. Kuruluş gelen şikâyetleri, yapılan yanlışlığın kamuoyunu yanlış yönlendirmedeki etkisine göre belli kategorilerde değerlendirmekte ve uygulayacağı yaptırımları da kademeli olarak sertleştirmektedir. Bu kapsamda yapılan yanlışlık hakkında kamuoyunun bilgilendirilmesinden imzacının statüsünün iptal edilmesine kadar çeşitli uygulamalara başvurulmaktadır. Bu uygulamalar ölçülü bir politikanın benimsendiğini göstermekle beraber gerektiğinde caydırıcı yaptırımları da içermekte ve imzacı doğrulama platformlarının IFCN İlkeleri'ne bağlılığını garanti altına almaktadır.

IFCN İlkeleri ve Şikâyet Politikası'nda belirtilen ve gerçekleştirilen uygulamalar, Kamuyu Bilgilendirme Modeli'nin temel çerçevesinde yer alan dürüst ve şeffaf bilgilendirme ilkelerine uygunluk göstermektedir. Bu bağlamda IFCN'nin çalışma prensiplerinin ve uygulamalarının ilgili modelin ortaya koyduğu perspektifte gerçekleştiği görülmektedir.

Sonuç olarak, içerisinde bulunduğumuz enformasyon çağında, bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmelerin etkisiyle sınırların büyük oranda ortadan kalktığı hızla küreselleşen bir dünya tecrübe edilmektedir. Çok hızlı değişim ve dönüşümlerin yaşandığı, bilgi birikimi ve akışının hiç olmadığı kadar artış gösterdiği böyle bir dönemde kamuların her alanda sağlıklı bilgilenebilmesi sorunsuz bir toplumsal, yönetsel ve kurumsal işleyişin temel gereği konumundadır. Başta doğrulama platformları olmak üzere, buna imkân verecek her enstrüman ve oluşum göz ardı edilemeyecek bir önem taşımaktadır. Varlık sebepleri doğru bilginin yayılımını temin etmek olan söz konusu platformları belirli etik kodlar ve standartlar etrafında bir araya getiren IFCN gibi çokuluslu yapılar ise kamuların sağlıklı bilgilendiği demokratik toplumlarda temel emniyet supabı işlevi görmektedir ve bu yapılara duyulan gereksinim gün geçtikçe artmaktadır.

6. Extended Abstract

Transparent and factual information is a fundamental requirement for a healthy public opinion. This requirement is possible as a result of individual, social and organizational efforts. In this context, the Public Information Model, one of the first applications in the field of public relations, has an approach that prioritizes the accurate and transparent information of the society at the organizational level. Today, the basic principles and practices adopted by the International Fact-Checking Network (IFCN), which operates as a supreme organization of verification platforms and continues to work for the accuracy and reliability of the digital information ecosystem globally by hosting more than 150 organizations from more than 100 countries, present an outlook in line with the relevant model.

The aim of the study is to reveal the working principles of the IFCN in the context of the Public Information Model and to make visible the efforts and responsibilities undertaken by the IFCN in order to provide accurate information to the public. At this point, the study covers the development process of IFCN in the context of the Public Information Model and how the working principles of the organization operate. In doing so, the general view of the IFCN and its members (signatories), the IFCN Principles and the Complaints Policy are analyzed through descriptive analysis methodology in order to present a relational and comparative perspective in the context of the relevant model.

When the general situation of IFCN member verification platforms is analyzed, it is seen that there has been a significant increase in the number of for-profit organizations over the years. This shows that the interest of for-profit media organizations in the field of verification has increased. In addition, the number of people employed by member verification platforms has also increased over the years. The increase in the number of people employed means that the workload and therefore the practices performed by the

verification platforms have increased. Since the workload of these institutional structures is based on the verification of circulating content, the increased workload also means an equal contribution to the accurate and healthy information of the public.

It is observed that the annual budget of the members is in a continuous upward trend. This is also a result of the aforementioned interest shown by for-profit media organizations in this field. In addition, the increase in annual budgets has the potential to have a positive impact on the functionality of verification organizations, from the human resources they employ to the technical capabilities they possess. It is understood that a significant portion of these revenues are generated through the Facebook Third Party Verification Program and grants/donations/memberships.

In order to become a member of IFCN, it is necessary to have a non-partisan editorial policy that is established for the purpose of fact-checking and is primarily concerned with issues of public interest. Publishers controlled by political parties, politicians or the state are not granted signatory status. Signatory status may be granted to organizations funded by these sources if the IFCN evaluator determines that the editorial control of the applicant for signatory status is clearly and unambiguously separated from state or political influence. Applications are evaluated based on five main criteria and sub-criteria, s. non-partisanship and commitment to fairness, commitment to standards and transparency of sources, commitment to transparency of funding and organizations, commitment to standards and transparency of methodology, and commitment to an open and honest correction policy.

The organization evaluates the complaints in certain categories according to the effect of the inaccuracy in misleading the public and gradually toughens the sanctions it imposes. Sanctions range from informing the public about the inaccuracy to revoking the signatory's status. The policy adopted by the IFCN in this regard is quite balanced and proportionate. It is noticeable that every situation, from a trivial matter to a very serious matter, even to an irreparable breach, is considered and categorized separately and very appropriate responses and sanctions are envisaged.

As a result, it has been observed that the working principles of IFCN, which was established to raise the standards and quality of truth platforms, are realized within the perspective of accurate and transparent disclosure as set forth in the Public Information Model. In addition, IFCN, which continues its activities on a global level with more than 100 members as a supreme organization, serves the formation of a healthy public opinion worldwide.

Keywords: The Public Information Model, International Fact-Checking Network, IFCN, Verification Platforms.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Resul TAŞAN %50/ Ümit ARKLAN %50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Resul TAŞAN %50/ Ümit ARKLAN %50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Associated Press. (2023). *Corrections/Correctives*. 2 20, 2023 tarihinde <https://www.ap.org/about/news-values-and-principles/telling-the-story/corrections-correctives> adresinden alındı
- Aydın, A. F. (2020). Post-truth dönemde sosyal medyada dezenformasyon: Covid-19 (yeni koronavirüs) pandemi süreci. *ASYA STUDIES*, 12, s. 76–90.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Abi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), s. 368–388.
- Brandtzaeg, P. B., & Folstad, A. (2017). Trust and distrust in online fact-checking services. *Communications of the ACM*, 60(9), s. 65–71.
- Budak, G., & Budak, G. (2014). *İmaj mübendisliği vizyonundan halkla ilişkiler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Cambridge Dictionary. (2023). *Partisan*. 2 11, 2023 tarihinde <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce-t%C3%BCrk%C3%A7e/partisan> adresinden alındı
- Çömlekçi, M. F. (2019). Sosyal medyada dezenformasyon ve haber doğrulama platformlarının pratikleri. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(3), s. 1549–1563.
- Çömlekçi, M. F. (2020a). Kamu diplomasisinin genişleyen repertuarı: Medya okuryazarlığı ve doğruluk kontrol platformları. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 33, s. 211–229.
- Çömlekçi, M. F. (2020b). Combating Fake News Online. Amoruso, Dalkir et al. içinde, *Navigating fake news* (s. 273–289).
- Çömlekçi, M. F., & Başol, O. (2019). Sosyal medya haberlerine güven ve kullanıcı teyit alışkanlıkları üzerine bir inceleme. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 30, s. 55–77.
- Çömlekçi, M. F., & Bozkanat, E. (2021). İnfodemide dijital ortamda sağlık bilgisi edinme ve teyit davranışları. *Istanbul University Journal of Sociology*, 41(1), s. 103–125.
- Dai, T. U. (2014). Medya işletmelerinde denetimin finansal yönetimdeki önemi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11(41), s. 325–342.
- Edelman. (2021). *2021 Edelman Trust Barometer*. 3 20, 2023 tarihinde <https://www.edelman.com/trust/2021-trust-barometer> adresinden alındı
- Erdem, D. (2011). Türkiye'de 2005–2006 yılları arasında yayımlanan eğitim bilimleri dergilerindeki makalelerin bazı özellikler açısından incelenmesi: Betimsel bir analiz. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 2(1), s. 140–147.
- Erkan, G., & AYHAN, A. (2018). Siyasal iletişimde dezenformasyon ve sosyal medya: bir doğrulama platformu olarak teyit.org. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(29. Özel Sayısı), s. 202–223.
- Eugenia Mitchelstein, & Boczkowski, P. J. (2009). Between tradition and change: A review of recent research on online news production. *Journalism*, 10(5), s. 562–586.
- Evers, H. (2010). İnternet haberciliği: yeni etik sorunlar mı? Ç. Bülent, & T. Hakan (Dü) içinde, *Televizyon Haberciliğinde Etik* (s. 322–328). Fersa Matbaacılık.
- Fabry, M. (2017). *Here's how the first fact-checkers were able to do their jobs before the internet*. 01 20, 2023 tarihinde <https://time.com/4858683/fact-checking-history/> adresinden alındı
- Gezgin, S. (2002). Medyanın toplumsal işlevi ve kamuoyu oluşumu. *Istanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 12(1), s. 11–20.
- Göksel, A. B., & Yurdakul, N. B. (2004). *Temel halkla ilişkiler bilgileri*. Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Graves, L. (2007). The affordances of blogging: A case study in culture and technological effects. *Journal of Communication Inquiry*, 31(4), s. 331–346.
- Graves, L. (2013). *Deciding what's true: Fact-checking journalism and the new ecology of news*. Columbia University.
- Greenslade, R. (2016). *Here's the truth: 'fake news' is not social media's fault*. 01 23, 2023 tarihinde <https://www.theguardian.com/media/greenslade/2016/nov/23/heres-the-truth-fake-news-is-not-social-medias-fault> adresinden alındı

- Grunig, J. E. (1989). Symmetrical presuppositions as a framework for public relations theory. *Botan C. H. & Hazleton V. Jr (Eds.), Public Relations Theory* (s. 17–44). içinde
- Grunig, J. E., & Hunt, T. (1984). *Managing public relations*. London: Holt, Rinehart and Winston.
- Guardian, T. (2023). *Corrections and clarifications*. 03 20, 2023 tarihinde <https://www.theguardian.com/theguardian/series/correctionsandclarifications> adresinden alındı
- Holland, E. (2017). *Reducing partisan bias in political reporting for a better informed public*. 4 2, 2023 tarihinde <https://digitalcommons.calpoly.edu/joursp/124> adresinden alındı
- Humprecht, E. (2020). How do they debunk “fake news”? a cross-national comparison of transparency in fact checks. *Digital Journalism*, 8(3), s. 310–327.
- IFCN. (2018). *State of the fact-checkers 2018*. 01 11, 2023 tarihinde https://cdn.teyit.org/wp-content/uploads/2019/07/State-Fact-Checkers_2018.pdf adresinden alındı
- IFCN. (2019). *State of the fact-checkers 2019*. 01 11, 2023 tarihinde https://cdn.teyit.org/wp-content/uploads/2019/07/State-Fact-Checkers_2019.pdf adresinden alındı
- IFCN. (2020). *State of the fact-checkers 2020*. 1 11, 2023 tarihinde https://www.poynter.org/wp-content/uploads/2020/06/IFCN_2020_state-of-fact-checking_ok.pdf adresinden alındı
- IFCN. (2021). *State of the fact-checkers 2021*. 1 12, 2023 tarihinde https://www.poynter.org/wp-content/uploads/2022/01/IFCN_2022_StateFactChecking2021_v05.pdf adresinden alındı
- IFCN. (2023a). *Empowering fact-checkers worldwide*. 2 10, 2023 tarihinde <https://www.poynter.org/ifcn/> adresinden alındı
- IFCN. (2023b). *Verified signatories of the ifcn code of principles*. 19.20.2023 tarihinde <https://ifcncodeofprinciples.poynter.org/signatories> adresinden alındı
- IFCN. (2023c). *Application process for the ifcn code of principles*. 2 19, 2023 tarihinde <https://ifcncodeofprinciples.poynter.org/process> adresinden alındı
- IFCN. (2023d). *Meet our external assessors*. 2 20, 2023 tarihinde <https://ifcncodeofprinciples.poynter.org/external-assessors> adresinden alındı
- IFCN. (2023e). *The commitments of the code of principles*. 3 3, 2023 tarihinde <https://ifcncodeofprinciples.poynter.org/know-more/the-commitments-of-the-code-of-principles> adresinden alındı
- IFCN. (2023f). *Our complaints policy*. 3 2, 2023 tarihinde <https://ifcncodeofprinciples.poynter.org/complaints-policy> adresinden alındı
- Ireton, C., & Posetti, J. (2018). *Journalism, 'fake news' & disinformation: Handbook for journalism education and training*. (UNESCO, Prodükör) 2 28, 2023 tarihinde <https://en.unesco.org/fightfakenews> adresinden alındı
- Jurkowitz, M., Mitchell, A., Shearer, E., & Walker, M. (2020). *U.S. media polarization and the 2020 election: A nation divided*. 03 17, 2023 tarihinde <https://www.pewresearch.org/journalism/2020/01/24/u-s-media-polarization-and-the-2020-election-a-nation-divided/> adresinden alındı
- Karadağ, G. H., & Ayten, A. (2020). Türkiye’de doğrulama/teyit platformlarının karşılaştırmalı incelemesi: dogrulukpayi.com ve teyit.org. *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, s. 483–501.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Dergisi*, 1(1), s. 62–80.
- Kavaklı, N. (2019a). Üniversite öğrencileri arasında internet doğrulama/teyit platformlarının kullanımı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(69), s. 398–411.
- Kavaklı, N. (2019b). Yalan haberle mücadele ve internet teyit/doğrulama platformları. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), s. 663–682.
- Kesgin, Y., & Gül Ünlü, D. (2021). Covid-19 aşısı ve yalan haber: aşılama öncesinde bireylerin yalan haber içeriklerini fark etme, takip etme ve teyit etme eğilimlerinin belirlenmesi. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 35, s. 32–55.
- Kriplean, T., Bonnar, C., Borning, A., Kinney, B., & Gill, B. (2014). Integrating on-demand fact-checking with public dialogue. S. Fussell. içinde New York, NY: ACM.

- Langin, K. (2018). *Fake news spreads faster than true news on Twitter—thanks to people, not bots*. 3 13, 2023 tarihinde <https://www.science.org/content/article/fake-news-spreads-faster-true-news-twitter-thanks-people-not-bots> adresinden alındı
- Lerner-Rubin, D. (2019). *Fact-checking fact-checkers*. 2 16, 2023 tarihinde <https://www.jpost.com/International/Fact-checking-fact-checkers-605142> adresinden alındı
- Levendusky, M. S. (2013). Why do partisan media polarize viewers? *American Journal of Political Science*, 57(3), s. 611–623.
- Lowrey, W. (2017). The emergence and development of news fact-checking sites: Institutional logics and population ecology. *Journalism Studies*, 18(3), s. 376–394.
- McIntyre, L. (2018). *Post-truth*. Massachusetts: The MIT Press.
- Mitchell, A., Jurkowitz, M., Oliphant, J. B., & Shearer, E. (2020). *Americans who mainly get their news on social media are less engaged, less knowledgeable*. 2 20, 2023 tarihinde <https://www.pewresearch.org/journalism/2020/07/30/americans-who-mainly-get-their-news-on-social-media-are-less-engaged-less-knowledgeable/> adresinden alındı
- Mitchelstein, E., & Boczkowski, P. J. (2009). Between Tradition and Change A Review of Recent Research on Online News Production. *Journalism*, s. 562–586.
- Okay, A., & Okay, A. (2002). *Halkla ilişkiler ve medya*. İstanbul: MediaCat Kitapları.
- Okay, A., & Okay, A. (2014). *Halkla ilişkiler: kavram, strateji ve uygulamaları*. Der Yayınları.
- Owen, L. H. (2016). *Clamping down on viral fake news, Facebook partners with sites like Snopes and adds new user reporting*. 02 13, 2023 tarihinde <https://www.niemanlab.org/2016/12/clamping-down-on-viral-fake-news-facebook-partners-with-sites-like-snopes-and-adds-new-user-reporting/> adresinden alındı
- Owen, L. H. (2019). *Clamping down on viral fake news, Facebook partners with sites like Snopes and adds new user reporting*. 2 19, 2023 tarihinde <https://www.niemanlab.org/2016/12/clamping-down-on-viral-fake-news-facebook-partners-with-sites-like-snopes-and-adds-new-user-reporting/> adresinden alındı
- Örsek, B. (2020). *Certificate validity period*. 2 15, 2023 tarihinde <https://twitter.com/baybarsorsek/status/1266404451872657411> adresinden alındı
- Örsek, B., & Özsoy, F. F. (2020). *Ifcn's code of principles transparency report for 2020*. 2 27, 2023 tarihinde <https://ifcncodeofprinciples.poynter.org/storage/docs/IFCN-s-Code-of-Principles-Transparency-Report-for-2020.pdf> adresinden alındı
- Özüpek, M. N. (2003). Halkla ilişkiler faaliyetleri ve basın. *Selçuk İletişim*, 2(4), s. 84–89.
- Peltekoğlu, F. B. (2009). *Halkla ilişkiler nedir?* İstanbul: Beta Basım.
- Reuters. (2021). *Digital news report 2021*. 3 20, 2023 tarihinde <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2021> adresinden alındı
- Reuters. (2023). *About Reuters fact check*. 02 18, 2023 tarihinde <https://www.reuters.com/fact-check/about> adresinden alındı
- Seitel, F. P. (2016). *Halkla ilişkiler uygulaması*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Snopes. (2023). *About us*. 1 20, 2023 tarihinde <https://www.snopes.com/about/> adresinden alındı
- Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 104(104), s. 333–339.
- Soyadı, A. (2020, Temmuz). Çalışma Başlığı. *Selçuk İletişim*, 13(2), 1-12.
- Stencel, M., Ryan, E., & Luther, J. (2022). *Fact-checkers extend their global reach with 391 outlets, but growth has slowed - Duke Reporters' Lab*. 1 18, 2023 tarihinde <https://reporterslab.org/fact-checkers-extend-their-global-reach-with-391-outlets-but-growth-has-slowed/> adresinden alındı
- Tardaguila, C. (2019). *You can now report a suspicious Instagram post and expect a certified U.S. fact-checker to verify it*. 2 14, 2023 tarihinde <https://www.poynter.org/reporting-editing/2019/you-can-now-report-a-suspicious-instagram-post-and-expect-a-certified-fact-checker-to-verify-it/> adresinden alındı
- The Guardian. (2023). *Corrections and clarifications*. 3 20, 2023 tarihinde <https://www.theguardian.com/theguardian/series/correctionsandclarifications> adresinden alındı
- The New York Times. (2023). *How does the new york times handle corrections?* 3 21, 2023 tarihinde <https://www.nytimes.com/article/new-york-times-corrections.html> adresinden alındı
- Theaker, A. (2006). *Halkla ilişkilerin el kitabı*. MediaCat Kitapları.

- Tortop, N. (1998). *Halkla ilişkiler*. Yargı Yayınları.
- Toth, E. L. (2002). Postmodernism for modernist public relations: the cash value and application of critical research in public relations. *Public Relations Review*, 28(3), s. 243–250.
- Tunçer, S., & Tam, M. S. (2022). The covid-19 infodemic: misinformation about health on social media in Istanbul. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 40, s. 340–358.
- Uluk, M. (2021). *Hakikat sonrası çağda yeni medya ve yalan haber*. Ankara: Dorlion Yayınevi.
- Wearesocial, & Hootsuite. (2022). *Digital 2022*. 3 14, 2023 tarihinde <https://wearesocial.com/us/blog/2022/01/digital-2022/> adresinden alındı
- Wikipedia. (2023a). *Poynter institute*. 2 8, 2023 tarihinde https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Poynter_Institute&oldid=1138049457 adresinden alındı
- Wikipedia. (2023b). *Partizanlık*. 2 11, 2023 tarihinde <https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Partizanlık&oldid=27268073> adresinden alındı
- Yaşar, İ. H., & Uğurhan, Y. Z. (2021). Sosyal medyada güven ve teyit: Sosyal medya kullanım sıklığı bağlamında bir inceleme. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(1), s. 32–52.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yumrutaş, M. (2022). Covid-19 pandemi sürecinde aşı haberleri ve haber doğrulama platformları: “doğruluk payı” ve “teyit” örnekleri. *Etkileşim*, 9, s. 194–222.

Determining The Climate Change Anxiety Levels of University Students

Galip USTA*

ABSTRACT

The Paris Agreement goes into great detail on the topic of climate change, which has been called out as one of the major issues affecting the planet. In this study, it is aimed to determine the climate change anxiety levels of university students who are expected to have a high awareness of climate change and have the potential to contribute positively to social governance, and to present solutions to minimize the negative consequences of climate change in line with the results obtained. In the study; 96% of the participants were between the ages of 18-23, between age and anxiety score ($r=0.080$; $p=0.041$), between age and helplessness score ($r=0.087$; $p=0.026$), and between age and climate change anxiety scale total score. It was determined that there was a statistically significant positive and very weak relationship between the two ($r=0.086$; $p=0.029$). A statistically significant difference was found between the median scores of anxiety and helplessness scores according to gender and 59.9% of the participants were women ($p<0.001$). Considering the significance level of the relationship between climate change anxiety levels and age, it can be thought that young people's anxiety about this issue may be a motivating factor in combating the negative consequences of climate change and ensuring social cohesion.

Keywords: Climate Change, Social Awareness, Climate, Climate Policies and Management.

Üniversite Öğrencilerinin İklim Değişikliği Endişe Düzeylerinin Belirlenmesi

ÖZ

İklim değişikliğinin, dünyayı tehdit eden önemli sorunlardan biri haline geldiği ve bu konuya Paris Anlaşması'nda geniş bir şekilde yer verildiği belirtilmiştir. Bu çalışmada, iklim değişikliği konusunda farkındalık algısının yüksek olması beklenen ve toplumsal yönetime pozitif katkı sunma potansiyeli bulunan üniversite öğrencilerinin iklim değişikliği endişe düzeylerinin belirlenmesi ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarını en aza indirmeye yönelik çözüm önerilerinin sunulması amaçlanmıştır. Çalışmada; katılımcıların %96'sının 18-23 yaş aralığında olduğu, yaş ile kaygı puanı arasında ($r=0,080$; $p=0,041$), yaş ile çaresizlik puanı arasında ($r=0,087$; $p=0,026$) ve yaş ile iklim değişikliği endişe ölçeği toplam puanı arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü zayıf bir ilişki olduğu saptanmıştır ($r=0,086$; $p=0,029$). Katılımcıların %59,9'unu kadınlar oluşturmakta ve cinsiyete göre kaygı, çaresizlik puanı ortanca değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0,001$). İklim değişikliği endişe düzeylerinin yaş ile ilişkisinin anlamlılık düzeyi göz önüne alındığında, genç kişilerin bu konuya yönelik kaygı duymalarının, iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarıyla mücadele etmede ve toplumsal uyumun sağlanmasında motive edici bir faktör olabileceği düşünülebilir.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Toplumsal Farkındalık, İklim, İklim Politikaları ve Yönetim.

1. Introduction

It has been stated that climate change has become one of the important problems threatening the world and this issue has been extensively mentioned in the Paris Agreement. According to the literature records, it can be considered that scientists generally focus on concerns about climate change-related problems. In addition, it can be said that it is important to find an answer to the question whether sense of anxiety and responsibility affect attitudes towards reducing the negative aspects of climate change (Jakučionytė-Skodienė & Liobikienė, 2022). The consequences of human-induced climate change, one of the biggest problems facing the world, vary widely in different parts of the world (Holmes, 2020). In fact, climate change is a scientific phenomenon associated with triggering the anxiety levels of future generations in terms of social and environmental aspects. Scientists evaluate future situations through the

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, galipusta@trabzon.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 13.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 10.08.2023

Citation/Atf: Usta, G. (2023). Determining the climate change anxiety levels of university students. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 159-167. <https://doi.org/10.52642/susbed.1282642>

models they have developed as a result of various researches, and in this direction, they emphasize the importance of community participation in order to contribute to reducing the negative consequences of climate change (Anderson, 2010). The majority of communities and nations have committed to reaching zero emissions and enhancing climate resilience, and almost all of them have implemented climate policies (Christensen & Serrano Velarde, 2019).

High concern over global warming was associated with more responsibility for the problem's solution and acts that would increase awareness. Because of this, climate change is a public issue that necessitates personal accountability (Choon et al., 2019; Yilmaz & Can, 2020). In this context, it can be considered that one of the steps to be taken in order to realize behavioral change to reduce the negative consequences of climate change is to make people aware of their concerns or awareness about climate change (Aitken et al., 2011). The concern about climate change can be the trigger for people's positive behavior towards reducing the negative consequences of climate change. In short, it is important to what extent individuals are concerned about climate change. Because this situation can sometimes encourage individuals to display positive attitudes, and sometimes prevent them from displaying positive attitudes (Bord et al., 2000). The attitude of the public is as guiding as the attitudes of policy makers in reducing the negative consequences of global climate change (Fairbrother, 2017). Therefore, it can be accepted that awareness of the phenomenon of climate change is effective in protecting individuals and societies against the negative consequences of climate change, ensuring social adaptation to climate change policies, protecting vulnerable groups against negative consequences, preventing the emergence of new problems or preventing the exacerbation of existing problems (Levy & Patz, 2015). The purpose of this study was to assess the climate change anxiety levels of university students, who are expected to have a high degree of awareness on a variety of subjects, including climate change and social activities, and who have the ability to positively contribute to social governance.

Climate change is seen as a worldwide concern. Knowing the climate change awareness, attitudes, and sensitivities of university students, the future leaders, can help produce mindful and effective climate change solutions. As a result, it is expected that examining university students' climate change anxiety levels in terms of various variables will make significant contributions to the literature in terms of exhibiting climate-friendly behaviors and laying the groundwork for climate change education and awareness studies.

2. Method

In this part of the study, the model of the research, data collection tools, scope and sample, ethical aspect, data collection process and data analysis are included.

2.1. Population and Sampling

The scope of the study consisted of students enrolled in universities in Turkey in the 2021-2022 academic year. Sample selection was not performed, and it was aimed to reach the quorum for the study on the population. Individuals aged 18 and over were invited to the study on a voluntary basis. The study included 651 volunteers. There is no conflict of interest between the participants and the researcher that will affect the study.

2.2. The Model of the Research

In this study, the general survey model was used as it was aimed to determine the climate change anxiety levels of university students. In general survey models, it is aimed to reveal the existing situations by examining the whole or a certain part of the scope (Creswell, 2012; Karasar, 2022).

2.3. Data Collection Tool

The "Climate Change Concern Scale" developed by Stewart, (2021) and adapted to Turkish culture by Gezer & İlhan, (2021) was used to determine the climate change anxiety levels of the participants. The data collection tool consists of two parts, including socio-demographic information (10 items) and items related to the climate change anxiety scale (10 items). In the socio-demographic part; 10 questions were included to provide information about gender, age, marital status, grade level, type of education, type of

program enrolled, cumulative grade point average, place of residence, education status on climate change and if education received, institution information. The climate change anxiety scale consists of 10 items in total and two sub-dimensions, feeling of helplessness and anxiety, in the Turkish adaptation part. A five-point scale ranging from never (1) to always (5) was adopted in the scale (Gezer & İlhan, 2021).

2.4. Data Collection

The questionnaire form prepared by the researcher online (Google Forms) was delivered to the participants via social media (WhatsApp). In the first part of the questionnaire, the purpose of the study, obtaining consent and voluntary participation were mentioned. It was seen that 651 people participated in the survey. Since the questions after consent and voluntary participation are the parts that need to be answered, it was determined that there was no missing data and 651 questionnaires were included in the analysis. Data were collected online between 21.09.2022 and 07.10.2022. The sample size was found to be 385 participants when the 95% confidence interval and 5% margin of error were evaluated. Therefore, in the study, it was accepted that reaching 651 people was sufficient. Convenience sampling method was preferred in data collection (Cohen et al., 2002).

2.5. Data Analysis

The package application IBM SPSS V23 was utilized to analyze the research data. The online replies were first downloaded in Excel format, and then they were imported into the SPSS software tool. The Kolmogorov-Smirnov test was used to determine if data conformed to the normal distribution. Whitney Mann The data that were not normally distributed in terms of matched groups were examined using the U test. In order to investigate the association between age and non-normally distributed scale scores, Spearman's rho correlation coefficient was utilized. For quantitative data, the analysis's findings are shown as mean, standard deviation, and median (minimum to maximum). A significance threshold of $p < 0.050$ was used.

2.6. Ethical Aspect and Data Collection

Permission was obtained from the responsible author of the scale for the use of the Climate Change Concern Scale by e-mail. For the approval of the ethics committee, an application was made to the "Trabzon University, Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee and ethics committee approval was obtained with the letter E-81614018-000-2200032163 before starting the study.

2.7. Limitations of the Study

The data was collected in the form of a Google online survey on a voluntary basis. Therefore, it should be considered that there may be participant declaration bias in the generalization of the results. It is possible to include social acceptance error as the data is based on participant statements only.

3. Results

In this section, the individuals' socio-demographic variables were principally studied. It has been determined that 59.9% of them are women and 40.1% are men in terms of gender distribution, and in marital status distribution, 98.5% of the participants are single and 1.5% are married according to the data in Table 1. The rate of students enrolled in the first year is 51% and the rate of students enrolled in the second year is 49% in terms of class distribution, 74% of the participants live in urban areas and 26% live in rural areas for the permanent residence distribution, 96.2% of the participants haven't and 3.8% have education for education status on climate change. It was determined that 33% first and emergency aid program, 28.1% civil defense and firefighting program, 15.7% Physiotherapy program, 10.3% elderly care and patient care program, 3.5% of them were emergency aid and disaster management program, 3.2% of them were emergency and disaster management program students according to department/program distribution. When the age distribution of the participants was examined, it has been recorded that the age range of 18-23 was 96%, 24-29 was 3.5% and the 30 years and over was 0.5%.

Table 1. Demographic Features

Demographic Features		<i>n</i>	%
Gender	Female	390	59.9
	Male	261	40.1
Marital Status	Single	641	98.5
	Married	10	1.5
Grade	First Grade	332	51
	Second Grade	319	49
Place of Permanent Residence	Urban	482	74
	Rural	169	26
Climate Change Education Status	Yes	25	3.8
	No	626	96.2
Department/ Program	First and Emergency Aid	215	33
	Emergency and Disaster Management	21	3.2
	Elderly Care	67	10.3
	Home Patient Care	40	10.3
	Physiotherapy	101	15.7
	Civil Defense and Firefighting	183	28.1
	Emergency Aid and Disaster Management	23	3.5
Age	18-23	625	96
	24-29	23	3.5
	30 and over	3	.5

Between the median anxiety score values for each gender, there was a statistically significant difference ($p= 0.001$). For men and women, respectively, the median anxiety score was 19, and it was 21. The median anxiety score according to grade did not differ in a statistically significant way ($p=0.201$). According to the location of residence, there was no statistically significant difference in the median anxiety score values ($p=0.087$) (Table 2).

Table 2. Comparison of Anxiety Scores According to Gender, Class, and Place of Residence

	Mean $\pm$ <i>SD</i>	Median (minimum-maximum)	<i>U</i>	<i>p</i> *
Gender				
Male	19.41 $\pm$ 7.02	19 (7 - 35)	61106.0	<0.001
Female	21.57 $\pm$ 5.99	21 (7 - 35)		
Grade				
1 st Grade	20.4 $\pm$ 6.58	20 (7 - 35)	56016.5	0.201
2 nd Grade	21.02 $\pm$ 6.43	21 (7 - 35)		
Place of Residence				
Urban	20.94 $\pm$ 6.42	21 (7 - 35)	37130.5	0.087
Rural	20.04 $\pm$ 6.72	19 (7 - 35)		

*Mann Whitney U test

There was a statistically significant difference in the median feeling of helplessness scores by gender ($p 0.001$). The median feeling of helplessness score for men was 8, but it was 9 for women. The median values of the feeling of helplessness score according to the grades did not differ in a statistically significant way ($p=0.266$). According to the location of residence, there was no statistically significant difference in the median values of the feeling of helplessness score ($p=0.358$) (Table 3).

Table 3. Comparison of The Sense Feeling of Helplessness Score According to Gender, Class, and Place of Residence

	Mean $\pm$ SD	Median (minimum-maximum)	Test Statistic	<i>p</i> *
Gender				
Male	8.42 $\pm$ 3.23	8 (3 - 15)	61114.5	<0.001
Female	9.45 $\pm$ 2.94	9 (3 - 15)		
Grade				
1 st Grade	8.93 $\pm$ 3.17	9 (3 - 15)	55605.5	0.266
2 nd Grade	9.14 $\pm$ 3.03	9 (3 - 15)		
Place of Residence				
Urban	9.1 $\pm$ 3.09	9 (3 - 15)	38807.5	0.358
Rural	8.86 $\pm$ 3.15	9 (3 - 15)		

*Mann Whitney U test

The median values of the overall score on the climate change anxiety scale were shown to differ statistically significantly by gender (p 0.001). Males had a median total score on the climate change anxiety scale of 28, while females had a total score of 30. The median values of the climate change anxiety scale total score according to grades did not differ statistically significantly ($p=0.256$). According to the respondents' places of residence, there was no statistically significant difference in the median values of the climate change anxiety scale total score ($p=0.153$) (Table 4).

Table 4. Comparison of Climate Change Anxiety Total Score According to Gender, Class, and Place of Residence

	Mean $\pm$ SD	Median (minimum-maximum)	Test Statistic	<i>p</i> *
Gender				
Male	27.83 $\pm$ 9.97	28 (10 - 50)	61507.0	<0.001
Female	31.02 $\pm$ 8.56	30 (10 - 50)		
Grade				
1 st Grade	29.34 $\pm$ 9.37	29.5 (10 - 50)	55677.0	0.256
2 nd Grade	30.16 $\pm$ 9.17	30 (10 - 50)		
Place of Residence				
Urban	30.03 $\pm$ 9.2	30 (10 - 50)	37725.0	0.153
Rural	28.9 $\pm$ 9.47	29 (10 - 50)		

Age and anxiety score have a statistically significant but extremely small link ($r=0.080$; $p=0.041$). Age and feeling of helplessness score have a statistically significant but extremely small link ($r=0.087$; $p=0.026$). Age and the overall score on the climate change anxiety scale have a statistically significant positive and very weak connection ($r=0.086$; $p=0.029$) (Table 5).

Table 5. Examination of the Relationship Between Age and Scale Scores

	Age	
	<i>r</i>	<i>p</i>
Anxiety Score	0.080	0.041
Feeling of Helplessness Score	0.087	0.026
Concern Scale Total Score on Climate Change	0.086	0.029

r: Spearman's rho correlation coefficient

4. Discussion

In this study, university students' climate change anxiety levels were assessed according to their gender, age, location of residence, and grade level.

In current study, 96% of the participants in the current study were between the ages of 18 and 23. It was found that age and anxiety score ($r=0.080$; $p=0.041$), feeling of helplessness score ($r=0.087$; $p=0.026$),

and climate change anxiety scale total score ($r=0.086$; $p=0.029$) all had statistically significant but very weak relationships with age. According to a study on climate change anxiety, young individuals exhibit greater levels of the condition than those of other ages (Clayton & Karazsia, 2020). In a research done in the UK, it was shown that the topic of climate change had a favorable impact on young people's personal growth in the realization of worthwhile studies such ecologically responsible activities. The same study noted that it can help individuals adjust to the process of forming their identities, but more research on this topic has to be done (Lawrance et al., 2022). According to a research performed in the United States, 63% of participants think that there is global warming and 47% think that humans are to blame for it; the percentages differ by state (Howe et al., 2015). In a study conducted on university students, it was stated that motivating texts were read to the participants about taking action on climate change, and in the evaluation made after the texts read, there were statistically significant changes in the attitudes of the participants on climate change and their willingness to take action (Sinatra et al., 2012). In a study conducted in Italy, anxiety and self-efficacy beliefs of adults exposed to climate change through media or social media were investigated, and it was mentioned that other negative emotions, including anxiety, were related to self-efficacy beliefs (Maran & Begotti, 2021). When it comes to climate change, young people might feel a wide range of emotions, including anger, fear, impotence, and hopelessness (van Nieuwenhuizen et al., 2021). In the study conducted with young people in Australia, it has been revealed that young people are worried about the future effects of climate change and they feel powerless because they cannot change this situation (Chiw & Ling, 2019). Climate change can have negative effects on people's mental health (Clayton, 2021). According to a research done with teenagers in the US between the ages of 13 and 17, young people feel "fear," "desperation," "anger," and "anxiety" over climate change (Hamel et al., 2019). In our study, it was observed that there was a statistically significant difference between age, anxiety, and feeling of helplessness scores. In the literature, it was stated that anxiety and other emotions related to climate change were associated with age. Therefore, in terms of the results of the relationship between climate change anxiety levels and age, it can be said that the data of our study and the literature data are consistent.

In this study, 59.9% of the participants were females and a statistically significant difference was found between the median values of anxiety and feeling of helplessness scores according to gender ($p<0.001$). It was obtained as the median anxiety score for males was 19, it was 21 for females; the median value of the feeling of helplessness score of males was 8, it was 9 for females. A statistically significant difference was found between the median values of the climate change anxiety scale total score according to gender ($p<0.001$). While the median value of the climate change anxiety scale total score for males was 28, it was 30 for females. In the study focused on Turkish people, it was stated that females showed lower levels of concern about climate change (Ergun & Rivas, 2019). In the study on gender and climate change, it has been stated that climate change anxiety in the context of gender has a strong relationship with economic development, that females and males living in economically rich countries have less climate change anxiety levels, but the level of anxiety for males is significantly lower than the females (Bush & Clayton, 2022). Many studies in the literature, it has been stated that females are more sensitive and effective than males in making decisions about reducing climate change (Schwerhoff & Konte, 2020), preparing environmental policies (Nielsen & Huse, 2010), implementing environmentally friendly strategies (Ben-Amar & McIlkenny, 2015), adapting to climate change studies and reporting (Bravo & Reguera-Alvarado, 2018). The World Health Organization (WHO) states that females are more vulnerable to the effects of climate change (World Health Organization, 2014). In the literature, it has been seen that females are more sensitive and effective towards climate change and environmental issues. In this study, it was determined that females had higher anxiety and feeling of helplessness scores than males. As in the literature, it can be evaluated that females' more sensitive approaches to environmental and climate change issues can be associated with this situation.

According to the participants' places of residence, there was no statistically significant difference in the median values of the total score on the climate change anxiety scale in this study ($p=0.153$). According to the location of residence, there was no statistically significant difference between the median scores for dejection ($p=0.358$) and anxiety ($p=0.087$). In the previous studies, it has been stated that the

environmental anxiety levels of those living in urban areas are similar even if their education levels are different, but the level of education has an effect on the perception of environmental anxiety in those living in rural areas, and the anxiety level of people with low education level in rural areas is lower (Liu & Mu, 2016). In our study, it can be said that there was no statistically significant difference in climate change anxiety levels by place of residence, which differs from the literature.

5. Conclusion and Recommendations

Women were found to have higher degrees of worry and helplessness than males did in the study looking at university students' anxiety levels related to climate change. There was a statistically significant difference in the median anxiety and helplessness scores by gender, with women being more likely to experience these feelings. It is believed that women, who are viewed as a sensitive group, should play an active part in battling the harmful effects of climate change or limiting these negative effects since they are more concerned about environmental issues and climate change than males. It is predicted that assigning more duties to women in this regard will contribute to the reduction of women's anxiety levels and at the same time increase social awareness about climate change. The age of the participants and their anxiety and helplessness ratings were shown to have a statistically significant positive and very weak association in the research. It may be hypothesized that young people's worry about this issue may be a motivating element in preventing the harmful effects of climate change and preserving social cohesiveness given the relevance degree of the link between climate change anxiety levels and age. It may be determined that raising awareness of climate change among educated and young people can benefit social governance and the execution of climate policy. There was no statistically significant difference between the median values of the total score of the climate change anxiety scale according to the place of residence of the participants. Unlike the literature, it can be said that the reason why there was no difference according to the place of residence in our study may be related to the fact that the participants were subject to university education and their awareness was high.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların alışmadaki katkı oranları Galip USTA %100 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Galip USTA %100 form.

ıkar atışması Beyanı / Conflict of Interest

alışmada herhangi bir kurum veya kişi ile ıkar atışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu alışmada Yksekretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

References

- Aitken, C., Chapman, R., & McClure, J. (2011). Climate change, powerlessness and the commons dilemma: assessing New Zealanders' preparedness to act. *Global Environmental Change*, 21(2), 752-760. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2011.01.002>
- Anderson, B. (2010). Preemption, precaution, preparedness: Anticipatory action and future geographies. *Progress in Human Geography*, 34(6), 777-798. <https://doi.org/10.1177/0309132510362600>
- Ben-Amar, W., & McIlkenny, P. (2015). Board effectiveness and the voluntary disclosure of climate change information. *Business Strategy and the Environment*, 24(8), 704-719. <https://doi.org/10.1002/bse.1840>
- Bord, R. J., O'Connor, R. E., & Fisher, A. (2000). In what sense does the public need to understand global climate change? *Public Understanding of Science*, 9(3), 205. <https://doi.org/10.1088/0963-6625/9/3/301>
- Bravo, F., & Reguera-Alvarado, N. (2018). Do independent director's characteristics influence financial reporting quality? *Spanish Journal of Finance and Accounting*, 47(1), 25-43. <https://doi.org/10.1080/02102412.2017.1362200>
- Bush, S. S., & Clayton, A. (2022). Facing change: Gender and climate change attitudes worldwide. *American Political Science Review*, 1-18. <https://doi.org/10.1017/S0003055422000752>
- Chiw, A. & Ling, H. S. (2019). Young people of Australia and climate change: Perceptions and concerns. *Millennium Kids*, 1-31. Available from: <https://www.millenniumkids.com.au/wp-content/uploads/2019/02/Young-People-and-Climate-Change.pdf>
- Choon, S. W., Ong, H. B., & Tan, S. H. (2019). Does risk perception limit the climate change mitigation behaviors? *Environment, Development and Sustainability*, 21(4), 1891-1917. <https://doi.org/10.1007/s10668-018-0108-0>
- Christensen, J., & Serrano Velarde, K. (2019). The role of advisory bodies in the emergence of cross-cutting policy issues: comparing innovation policy in Norway and Germany. *European Politics and Society*, 20(1), 49-65. <https://doi.org/10.1080/23745118.2018.1515864>
- Clayton, S. (2021). Climate change and mental health. *Current Environmental Health Reports*, 8(1), 1-6. <https://doi.org/10.1007/s40572-020-00303-3>
- Clayton, S., & Karazsia, B. T. (2020). Development and validation of a measure of climate change anxiety. *Journal of Environmental Psychology*, 69, 101434. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2020.101434>
- Creswell, J. W. (2012). *Educational research: planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. 650.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2002). *Research methods in education*. <https://doi.org/10.4324/9780203224342>
- Ergun, S. J., & Rivas, M. F. (2019). The effect of social roles, religiosity, and values on climate change concern: An empirical analysis for Turkey. *Sustainable Development*, 27(4), 758-769. <https://doi.org/10.1002/sd.1939>
- Fairbrother, M. (2017). Environmental attitudes and the politics of distrust. *Sociology Compass*, 11(5), e12482. <https://doi.org/10.1111/soc4.12482>
- Gezer, M., & İlhan, M. (2021). İklim değişikliği endişesi ölçeği: Türkçeye uyarlama çalışması. *Ege Coğrafya Dergisi*, 30(1), 195-204. <https://doi.org/10.51800/ecd.932817>
- Hamel, L., Lopes, L., Munana, C., & Brodie, M. (2019). *The kaiser family foundation/washington post climate change survey*. Available from: <https://www.kff.org/other/report/the-kaiser-family-foundation-washington-post-climate-change-survey/>
- Holmes, D. C. (2020). Introduction to the research handbook on communicating climate change. In *Research Handbook on Communicating Climate Change* (pp. 1-20). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781789900408.00006>
- Howe, P. D., Mildenberger, M., Marlon, J. R., & Leiserowitz, A. (2015). Geographic variation in opinions on climate change at state and local scales in the USA. *Nature Climate Change*, 5(6), 596-603. <https://doi.org/10.1038/nclimate2583>
- Jakučionytė-Skodienė, M., & Liobikienė, G. (2022). The changes in climate change concern, responsibility assumption and impact on climate-friendly behaviour in EU from the Paris agreement until

2019. *Environmental Management*, 69(1), 1-16. <https://doi.org/10.1007/s00267-021-01574-8>
- Karasar, N. (2022). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler*. Nobel Akademi.
- Lawrance, E. L., Jennings, N., Kioupi, V., Thompson, R., Diffey, J., & Vercammen, A. (2022). Psychological responses, mental health, and sense of agency for the dual challenges of climate change and the COVID-19 pandemic in young people in the UK: an online survey study. *The Lancet Planetary Health*, 6(9), e726–e738. [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(22\)00172-3](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(22)00172-3)
- Levy, B. S., & Patz, J. A. (2015). Climate change, human rights, and social justice. *Annals of Global Health*, 81(3), 310–322. <https://doi.org/10.1016/J.Aogh.2015.08.008>
- Liu, X., & Mu, R. (2016). Public environmental concern in China: Determinants and variations. *Global Environmental Change*, 37, 116–127. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2016.01.008>
- Maran, D. A., & Begotti, T. (2021). Media exposure to climate change, anxiety, and efficacy beliefs in a sample of Italian university students. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(17), 9358. <https://doi.org/10.3390/ijerph18179358>
- Nielsen, S., & Huse, M. (2010). Women directors' contribution to board decision-making and strategic involvement: The role of equality perception. *European Management Review*, 7(1), 16–29. <https://doi.org/10.1057/emr.2009.27>
- Schwerhoff, G., & Konte, M. (2020). *Gender and Climate change: towards comprehensive policy options*. In: Konte M, Tirivayi N (eds) *Women and Sustainable Human Development: Gender, Development and Social Change*. Palgrave, London, 51–67. https://doi.org/10.1007/978-3-030-14935-2_4
- Sinatra, G. M., Kardash, C. A. M., Taasobshirazi, G., & Lombardi, D. (2012). Promoting attitude change and expressed willingness to take action toward climate change in college students. *Instructional Science*, 40 (1), 1-17. <https://doi.org/10.1007/s11251-011-9166-5>
- Stewart, A. E. (2021). Psychometric properties of the climate change worry scale. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18 (2), 494. <https://doi.org/10.3390/ijerph18020494>
- van Nieuwenhuizen, A., Hudson, K., Chen, X., & Hwong, A. R. (2021). The effects of climate change on child and adolescent mental health: Clinical considerations. *Current Psychiatry Reports*, 23, 88. <https://doi.org/10.1007/s11920-021-01296-y>
- World Health Organization. (2014). *Gender, climate change and health*. Available from: www.who.int
- Yilmaz, V., & Can, Y. (2020). Impact of knowledge, concern and awareness about global warming and global climatic change on environmental behavior. *Environment, Development and Sustainability*, 22(7), 6245–6260. <https://doi.org/10.1007/S10668-019-00475-5>

An Analysis of Mass Communication in the Pandemic (In the Example of Coca Cola Ads)

Ebru ÇİTİL*

ABSTRACT

The pandemic called Covid 19, which emerged in the last period of 2019, turned into a chaos that affected the whole world physically and psychologically. The pandemic period caused people's habits and communication styles to change. It has become a way of life for people to be unable to leave their homes due to restrictions. This situation has also caused a change in the way global brands reach consumers and the content of their advertising messages. In this study, two commercials prepared by the Coca Cola brand during the period when the effects of the pandemic were felt intensely and the effects of the pandemic were relatively alleviated were analyzed by semiotic analysis method.

In this research, it is aimed to reveal how and for what purpose an international brand gives messages on a global scale in its advertisements, which intercultural codes it brings to the fore, to reveal the messages behind the visible messages and which elements in mass communication and for what purpose they are effective on people. The findings of the analysis carried out in the context of signifier-signified, denotation-connotation in the research overlap with the theoretical foundations of semiotics.

Keywords: Pandemic, Mass Communication, Advertising, Semiotic Analysis.

Pandemide Kitle İletişimine Yönelik Bir Analiz (Coca Cola Reklamları Örneğinde)

ÖZ

2019 yılının son dönemlerinde ortaya çıkan ve Covid 19 adı verilen pandemi tüm dünyayı fiziksel ve psikolojik yönden etkileyen bir kaosa dönmüştür. Pandemi dönemi tüm dünyada yaşayan insanların alışkanlıklarının ve özellikle iletişim biçimlerinin değişmesine neden olmuştur. Zorunlu kısıtlamaların neden olduğu insanların evlerinden dışarıya çıkamama durumu bir yaşam biçimi haline dönmüştür. Bu durum özellikle küresel çapta faaliyet gösteren markaların tüketicilere ulaşma biçimlerinde ve reklam içeriklerinde yer alan mesaj içeriklerinde de değişimlere yol açmıştır. Bu çalışmada Pandemi döneminin başlangıcı sayılabilecek ve etkilerinin en ağır şekilde hissedildiği dönemde ve pandemi etkilerinin nispeten hafifleyerek devam ettiği dönemde Coca Cola markasının hazırladığı reklam kampanyaları ve bu kampanyalarda yer alan iki reklam filmi gösterge bilimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir.

Bu araştırmanın amacı uluslararası ölçekte bir markanın reklamlarında küresel ölçekte hangi mesajları nasıl ve ne amaçla vurguladığını, kültürlerarası kodları nasıl ve ne şekilde öne çıkardığını ortaya koyarak, görünen mesajlarının ardındaki mesajlara ulaşmaktır. Bu amaçla kitle iletişiminde reklam filmlerinin insanlar üzerinde hangi öğeleri kullanarak etkili olmak istedikleri açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Araştırmada gösteren-gösterilen, düz anlam-yananlam bağlamında elde edilen analiz bulguları, göstergebilimin kuramsal temelleri ile örtüşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Kitle İletişimi, Reklam, Göstergebilimsel Analiz.

1. Introduction

The phenomenon of communication, which is accepted to have started with life in the world, has also been shaped as human-to-human communication from the moment humans showed their existence on earth. With the development of communication types, mass communication has become one of the important types. The directing and persuasive effect of mass communication on human communities is possible with mass media. For this reason, it is widely used in mass media marketing and advertising. Although the pandemic is a problem that humanity encounters from time to time in the historical process, the world is going through a chaotic pandemic period that started especially in the last months of 2019 and whose effects continue until today. Despite great scientific and technological advances in today's

* Corresponding Author/Sorumlu Yazar, Dr., ebr-76@hotmail.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 15.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 15.08.2023

Citation/Atf: Çitil, E. (2023). An analysis of mass communication in the pandemic (in the example of coca cola ads). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 168-187. <https://doi.org/10.52642/susbed.1283837>

modern societies, the world has entered an uncertain period in the face of the pandemic. The pandemic has especially affected communication styles and human relations deeply, and isolation and quarantine have made individuals dependent on mass media. In this research, two commercials of the Coca Cola brand describing the pandemic conditions were analyzed by semiotic analysis method. The purpose of this research is to reveal which values and messages are emphasized on a global scale, and how and how the universal aspects of intercultural codes are emphasized in Coca Cola advertisements broadcast all over the world during the pandemic period, in the context of the use of all cultural signs in the world in the social system. At the same time, among the aims of the research is to reveal how the signs used in the advertising medium are shaped in accordance with the established codes in the culture. Also in this research, it is aimed to reveal the messages behind the visible messages and which elements in mass communication and for what purpose they are effective on people. In the advertisements examined with semiotic analysis, it is aimed to measure the positions of the signs used in the culture by examining the commercials in terms of sign, signifier, shown, denotation and connotation within the scope of semiotic analysis method. In the literature part of the research, which aims to reveal how intercultural elements are reflected from the global to the local in advertisements and how guiding and effective they are in evaluating people and other living things, the concepts of communication, mass communication and advertising are briefly defined and the historical process of the pandemic period is explained.

2. Communication, Mass Communication, Advertising and Pandemic

Communication is an uninterrupted and dynamic process for understanding and being understood (Andersen, 1959). Symbols used in this process in which thoughts, feelings and information are transferred (Berelson & Steiner, 1964, p. 254) carry cultural codes and constitute the social interactions of individuals (Fiske, 1990, pp. 67-69). Mass communication; They are messages sent for profit to targeted large masses by means of mass means carrying the functions of informing, persuading and socializing (Laswell, 1948, p. 224). This type of communication is conveyed to the undifferentiated social masses that do not have a bond or solidarity between them (Giddens, 2008, p. 631). Until recently, mass communication was used in newspapers, magazines, books, telephone, radio, it was carried out by means of cinema and television (Aziz, 1982, pp. 3-5). Today, computer-mediated communication, in which internet-based technologies are used, has outstripped other mass media, as new information technologies combine radio, television, personal computers and the internet in a single device (Dolgun, 2016, p. 134). "Reclamare" meaning to call in Latin and "reclame" meaning promotion, announcement in French are accepted as the root of the word advertisement (Okay, 2009, pp. 6-7). Paid presentations for the general audience that aim to promote the service, product or ideas of a particular person or organization are expressed as advertisements (Kotler, 2020, pp. 13-15). Advertisements consist of meaningful wholes woven with imaginary and cultural codes that affect and recreate people's values, prejudices and perceptions. Ads are texts that have their own language and rhetoric (Tuncer, 2020, p. 74). Advertisements are a socio-cultural reflection of the society they address, so it is only possible to get the targeted result from the advertisement by recognizing the cultural infrastructure of the target audience. Knowing the cultural structure of the target audience increases the impressiveness of the advertisement (Yıldırım, 2019, p. 345). In addition, mastering the cultural structure allows the advertising message to be evaluated from more than one perspective, not only the verbal and the visible, but also the non-verbal (Gromova, Müğlova, & Perez, 2017, p. 82). With digital advertisements, the distance between the target audience and brands has decreased and interaction has begun (Rodgers & Thorson, 2000, pp. 50-52). In terms of the diversity of feelings and thoughts, man is quite different from other living species (Özkan, 2021, p. 80). Advertising, which turned from physiological needs to psychological needs and emotions (Berger, 2000, p. 146), also enabled the development of an emotional bond between users and brands (Batu, 2010, p. 12).

Pandemic; It is defined as the beginning of an epidemic leaving the regional borders (Aslan, 2020, p. 38) and affecting large masses (Merriam-Webster, 2020). The World Health Organization (WHO) reported on 31 December 2019 that there were cases with pneumonia-like symptoms in the city of Wuhan, Hubei province of China (Dunyada-covid-19-salg-n-n-ilk-100-gununde-yasanlar-ilk-nerede-ortaya-cikt-nasl-yayildi, 2020) A new coronavirus was identified on January 7, 2020. On February 11, 2020, WHO named the virus that causes serious acute respiratory diseases as Coronavirus Disease-2019

(COVID-19) (Muccari, Chow, & Murphy, 2020) and declared it a pandemic, announcing that a global epidemic had begun. About three months after its emergence in China, the disease has spread worldwide (Zhou, et al., 2020, p. 270). Currently, more than 762 million people in the world have been affected by the pandemic and more than 6 million people have lost their lives (Coronavirus disease 2019 (COVID-19) situation report, 2020). It shows by increasing it in economic and sociological sense (Gangadharbatla, 2021). The COVID-19 pandemic has revived existential concerns by reminding people of their fragility (Hui S. , Azhar, Madani, & Ntoumi, 2020, pp. 264-266) and accordingly, radically changing people's lifestyles and habits. (Hasanat, et al., 2020, pp. 3-6). An important part of this periodical change is the changes in advertisements.

3. Semiotics and Its Theoretical Framework

The word semiotic comes from the Greek words “semeion” meaning sign, (Rifat, 1992, p. 17) sign and “logia” meaning theory, word (Culler, 2002). In addition to emphasizing the contrast between the signifier and the signified, the ancient Greek philosophers created a doctrine of signs by emphasizing the role of the correct choice of words in effective communication, and Plato by emphasizing the universality and objectivity of words (Rifat, 2009, p. 10).

Semiotics is based on symbolization and, examines the formation of meaning. Semiotics begins with understanding the sign (Saussure, 1998). Signs are forms, objects and phenomena that represent something outside of themselves and have qualities that can replace what they symbolize. Signs are the parts of the meaningful whole formed by the intermediaries such as languages, gestures and mimics, sign languages, sound, writing, picture, music, film, image, movement that people reveal with the aim of communicating, and are functional with the basis of association. Semiotics examines the interrelationships of these agents. In semiotics, the sign is at the center (Barthes, 2016, p. 47) They are the structures that signified and complete the signifier. Demonstrating the concept signifier the concept intended to be explained is expressed as the signified. The signifier creates the narrative and the signified creates the content (Fiske, 2017, p. 130).

All signs in an individual's life have a meaning, and every linguistic or visual message around them can be constructed as a language skill, apart from the produced symbols (Sığırıcı, 2016, p. 29). Individuals express their thoughts to the world through their signs (Bulduklu & Karaçor, 2019, p. 205). Semiotics is functional in a wide area including cultural phenomena (Erkman, 1987, pp. 9-11). Semiology, which produces meaning from messages in the communication process, makes this production by using cultural codes and using signs according to the processing systematic of the culture (Fiske, 1990, pp. 67-69). In summary, semiotics conveys the explicit or implicit meanings in images or texts that form a meaningful whole, from the known to the unknown.

Philosopher John Locke is the person who gave semiotics its name. For the first time, Locke defined semiotics as the doctrine of signs with the term 'semiotice' and expressed it as a basic science. (Deely, 1990, pp. 113-114). According to Locke, the doctrine of signs examines the content of signs used to understand concepts or explain information to others (Rifat, 1992, p. 18).

Ferdinand de Saussure took languages into the study area of linguistics, founded a branch of science on the functioning of signs other than language and named it with the concept of sémiologie. According to Saussure, language is the most important set of systems and signs that express concepts. In semiotics, features such as the features of the alphabet, intonations and sound levels are meaningful within the semantic structure of the language. With all these features, language can be compared with writing, special alphabets, sign languages, symbols and social behavior rules (Saussure, 1998, p. 46). He states to Saussure that every sign (such as image, object and sound) consists of the “signified” represented by the 'signifier', and that the sign consists of the signified and the signifier (Saussure, 1998, p. 111). The signifier is the expression, the form, and the signified is the content. The signifier is the physical being of the sign and the signified is the mental being of the sign and they cannot be separated from each other. The relationship between the signifier and the signified is associative. There is no natural or logical relationship between them (Erkman, 1987, p. 45). While Saussure applied semiotics to the linguistic field, he also extended linguistic analysis to the field of culture (Saussure, 1998, p. 46).

Charles Sanders Peirce introduced contemporary semiotics in the early 20th century, at the same time as the linguist Saussure. Peirce named his theory of linguistic and non-linguistic signs as semiotic and enabled semiotics to cover all areas of life (Erkman, 2005, pp. 68-69). Peirce defines the signs as triads that are divided into three within themselves (Rıfat, 2005, p. 116). In the first three, the sign is evaluated according to whether it is a simple quality, a real entity or a general rule. In the second triad, the relationship between the sign and the object is evaluated according to whether the sign has a feature on its own, establishes an existential relationship with its object or establishes a relationship with its interpreter. In the third triad, it is evaluated according to the interpreter's interpretation of the sign as a possibility, reality or logic sign. A sign stands for a person for any adjective relating to something, and this creates an equivalent sign in the person's mind. Briefly; sign, interpreter, and object are Peirce's three most important categorizations (Pierce, 1978, p. 122). In theory, based on the relationship of a sign with an object, the pictorial sign (icon), is called symptom and symbol. The pictorial sign refers to the object due to the nature of the object (Pierce, 1984, p. 291). Certain lines in the mind, which cannot perceive all the details in the perception process, have associative features. The visual sign activates the formation of these lines (Erkman, 1987, p. 47). Peirce is an important theorist in semiotics because he takes the concepts as a whole and elaborates them, separating the signs, interpreters and objects according to their types.

According to Umberto Eco, semiotics consists of natural and spontaneous communication systems, a diversity that includes complex cultural systems, and examines all cultural phenomena within the communication process (Erkman, 1987, p. 31). Eco states that the sign is the basic and smallest unit of the process of creating meaning. Emphasizing that signs convey information, they can also convey inaccurate information in this transfer process, and states that there are three types of intentions during the reading of the texts. These; the reader's intention, the text's intention, and the author's intention. Eco; states that although a work is completed as a production, it is not closed to interpretation. Interpretations cannot change the originality of the work, but it offers different perspectives to the interpreter and allows the reader to make endless guesses (Küçükeroğan, 2009, p. 168).

Roland Barthes is one of the founders of contemporary semiotics. The structural analysis method developed by Barthes includes facts that have meaning. Barthes connects these phenomena to semiotics through the concept of signification and examines the relations between signs and connotations (Vardar, 2001, p. 88). Barthes is the pioneer of denotation and connotation theories. Societies produce objects in the context of certain rules and measures, and all uses in this production turn into their own signs (Barthes, 2016, pp. 48-50). Signification is the process of visualizing the signifier as the signified. Barthes has settled the fictional analysis in the literature as denotation and connotation. The literal meaning expresses what the sign represents. Connotation refers to how the sign represents. The denotation is generally universal and is resolved with common meaning in the mind. Connotation, on the other hand, is resolved in different ways in the minds of each person, depending on the culture (Barthes, 2016, pp. 48-50). Literal meaning; After it emerges with the meaning in the mind of the person, it starts to lose its power and the number of meanings depending on the same signifier increases, so the connotation that the codes in the signs are deciphered emerges. Denotation is objective, connotation is subjective (Fiske, 2017, p. 84). Although denotation and connotation are sometimes shown as opposites, they are not opposites, but complementary concepts (Dzanic, 2013). In the process of meaning and interpretation, Barthes also explains the concept of myth. According to Barthes, myths are signs with broad cultural meanings and complex and well-formed communication systems that serve the ideological purposes of the dominant class (Dervişcemaloğlu, 2016, p. 6).

4. Relationship Between Semiotics, Advertising and Pandemic

Semiotic analysis is an important method that is frequently used in the field of communication studies (Atabek & Atabek, 2007, p. 75). Semiotic analysis is effective in revealing the invisible part of advertisements that effectively use the existing codes in society (Günay, 2022, p. 183). The fact that the advertisement contains verbal and visual elements increases the use of semiotic analysis in the analysis of advertising campaigns (Barthes, 2009, p. 27). While advertising plays a role in transferring the cultural codes of individuals to consumer products (Odabaşı, 2017, p. 68), it also keeps the product or service under control (Bati, 2018, p. 48). While semiotics ensures that the intended meanings are understood by

the buyers (Williamson, 2001, p. 11) it also provides the re-creation of the products presented with the advertisements by the environment, cultural codes, symbols, and images created by the brand (Küçükerdoğan, 2009, p. 155). Each advertising notice is a combination of a signifier and a signified. The success of global brands locally is directly proportional to their good use of cultural signs (Barthes, 2016, p. 188) In today's societies, the consumption process has turned into the publication and reception of signs (McLuhan, 2014) the subject of consumption has become the order of the signs (Baudrillard, 2016, p. 252).

Health requires a state of complete physical as well as mental and social well-being (Larson, 1996, p. 181). The changes that emerged with the pandemic have also changed the expectations of consumers from brands (Kotler, 2020, pp. 13-15). In processes where large-scale social problems are experienced, consumers expect brands to show social responsibility and be active about the problems (Özoran, 2020). During the pandemic process, the brands to consumers; It can be stated that they approach in line with the approaches to alleviate concerns about Covid-19, communicative solutions focused on crisis management, and to unite people who are physically apart during the crisis (Shipley & Loar, 2020). National and global brands have broadcast advertising campaigns covering pandemic conditions during the Covid-19 outbreak. In this period, brands followed their lives closely, reflected their culture in campaigns and made the pandemic an important message in order to appeal to their target audiences. In this way, they tried to strengthen their position by giving the message that they do not only offer products or services, but that they know their target audience closely and think about them. For example; The Coca Cola brand has moved the letters in its logo away from each other during the pandemic period and has created a bond between the target audience and the brand with its message that staying apart is the best way to unite again (<https://www.campaignlive.co.uk/article/coke-goes-big-covid-social-distancing-times-square/1677909>).

5. The Purpose and Method of the Research

In this study, two commercial films of the Coca Cola brand during the COVID-19 pandemic were examined. The first of these commercials is "Wonderful Meal", which was released by the Coca Cola brand in June 2020, lasting 90 seconds with the participation of 13 real families from eight countries (<https://www.passionateinmarketing.com>, 2020). In this commercial, there are images and discourses that invite people to stay at home and explore life at home in the face of new normals (<https://www.coca-colacompany.com/news/around-the-table-around-the-world-coca-cola-celebrates>, 2020), In the images in the commercial where they cook and shape their own meals, it is emphasized that people can continue the excitement of life from their homes, increase their awareness about themselves and the world, and the power of staying together in this new order. In addition to the call to stay indoors during the pandemic, the ad also calls to eat together. Coca Cola in the commercial, It gives the message that humanity is separate from their loved ones due to the conditions of the period, but they are one when they share (<https://www.campaignlive.co.uk/article/coca-cola-the-great-meal-anomaly-new-york/1688513>, 2020).

"Open Yourself to Life", the second commercial that the Coca Cola brand released during the period when the pandemic continued, started to be broadcast in August 2020. In this commercial, the brand encourages consumers to discover new values that emerge with the changes created by the pandemic in human life and in the world, while inviting awareness, appreciation of values and being open to change. Emphasizing the idea of returning to normal and being open to change, the advertisement emphasizes being able to look at life from a new perspective and discovering new opportunities. In the commercial, Coca Cola also gives the message that humanity is separate from their loved ones due to the conditions of the time, but they are united when they share (<https://www.passionateinmarketing.com>, 2020).

There are various cultural norms, attitudes and beliefs in society, and consumption-oriented advertisements aim to reach their target audience by using these codes. The most effective method for this is to call out strong codes accepted in the society. The aim of this research is to reveal which values are emphasized on a global scale in Coca Cola advertisements broadcast all over the world during the pandemic period, which universal features of intercultural codes are highlighted, and the ways and forms of the signs used in the advertising medium to the established codes in the culture. The research aims to analyze the images and discourses used in Coca Cola's advertisements with the theme of "Great Meal" and

“Open Yourself to Life” in this direction. In the analysis, the position of the signs used in the advertisements examined in the culture is tried to be measured. The reflection of intercultural elements in advertisements from global to local is another factor examined in the research. In summary, the research has tried to reveal with which codes the brand, emphasizing that we are part of a global family, tries to achieve this. While positioning itself as a brand, it is also revealing which cultural codes it uses, with which strategies and with which connotation. The commercial films examined in this research were examined in the context of semiotic analysis method, in terms of sign, signifier, signified, denotation and connotation. According to Saussure in semiotics, features such as the features of the alphabet, intonations and sound levels are meaningful within the semantic structure of the language. With all these features, language can be compared with writing, special alphabets, sign languages, symbols and social behavior rules (Saussure, 1998, p. 46). He states to Saussure that every sign (such as image, object and sound) consists of the “signified” represented by the 'signifier', and that the sign consists of the signified and the signifier (Saussure, 1998, p. 111). The signifier is the expression, the form, and the signified is the content. The signifier is the physical being of the sign and the signified is the mental being of the sign and they cannot be separated from each other. The relationship between the signifier and the signified is associative. According to Barthes, there are two levels of meaning, denotative and connotation. Denotation; it consists of the signifier or the plane of narration, while the connotation meaning refers to the plane of signifier or content. The prose refers to what the signifier represents, while the connotation refers to how the signifier represents it (Barthes, 2016, pp. 48-50). The theoretical frameworks used in the study belong to Saussure and Barthes. The reason for this is that the main pillars of Saussure and Barthes in the process of examining the study and expressing its purpose are appropriate and explanatory.

6. Research Limitations and Contributions

In the research, two commercials broadcast by the Coca Cola brand in June and August of 2020 after the announcement of the pandemic were examined. The reason why the Coca Cola brand was included in the research for only two commercial films is that other Coca Cola commercials do not directly emphasize the pandemic. It has been seen that the studies on the advertisements it carries out are limited. And also, While some studies' analysis of advertising campaigns during the pandemic process through semiotics and their focus on social messages are similar to this study; Some studies focus on studies on different fields during the pandemic process and the findings they reveal differ from the results of this study.

7. Research on the “Great Meal” and “Open Yourself to Life” Commercials

In the research section, the commercial films of the Coca Cola brand broadcast during the pandemic period will be examined with the "Great Meal" and "Open Yourself to Life" semiotic analysis method.

“Great Meal”

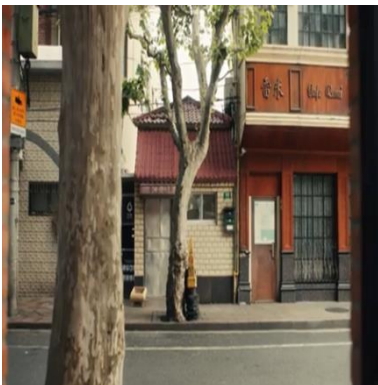

Image 1. Empty Street

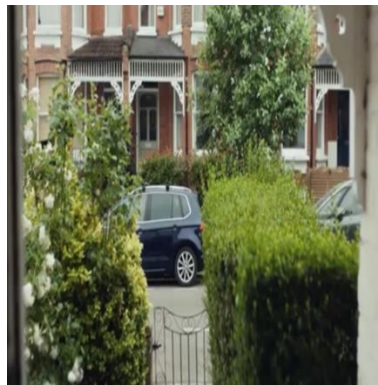

Image 2. Empty Garden and Street

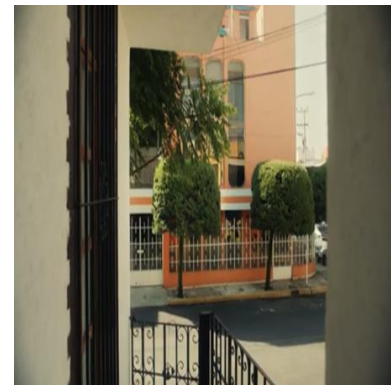

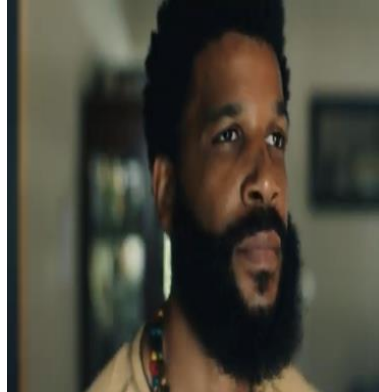
Image 3. Empty Street View from Window

All images related to great meal are by (<https://www.coca-colacompany.com/news/around-the-table-around-the-world-coca-cola-celebrates>, 2020).

The 1st, 2nd, and 3rd images in the big meal advertisement show empty streets and avenues in the context of the signifier, emphasizing the eyes looking out of their homes even if people are not in the frame. In the context signified in the images, the empty streets describe people who have lost their freedom, despite the presence of green trees, light and all the necessary environment for people to continue their lives. The sentence “the day the world stopped, was the day we found out where we are going” accompanying the images emphasizes that the pandemic has had such a strong effect on humanity that the world has stopped, and this effect causes people to question their humanity and where the world is heading. This questioning has once again reminded people that there is a way out, that hope is not lost, that life continues behind closed doors, albeit with limited freedom.

Image 4. Woman in the House

Image 5. Man in the House

Image 6. The Person in Front of the Door

Images 4, 5 and 6 show people inside the house as signs. Images 4 and 5 It shows a close-up of the people who show it in the visuals. In these images, people are looking in a certain direction, but the object or person they are looking at is not visible. 6. In the image, the person who is inside the house shows a view from a more distant plane. This person is shown opening a door in the signifier. People with close-up faces do not see any smiles on their faces. It can be stated that these facial expressions, which can be described as somewhat tense, are related to the current pandemic conditions. However, in all images, the presence of light in the environment of people can be matched with a feeling of light and hope in the universal sense in the context of the signified or connotation. 6. In the image, we can say that the door opened by the person in the context of the signified or connotation emphasizes the feeling of hope to reach more positive times after the obstacles.

Image 7. People in the Kitchen

Image 8. Person in Apron in the Kitchen

In the 7th and 8th images, the demonstrator signifier a middle-aged woman and a man getting ready to cook in a place that is understood to be the kitchen with light from the windows. In the signified, the woman is standing upright, with her face turned to the sunlight, with a postural stance that reflects her thoughtfulness or concern. People who are going through difficult times are anxious but continue to stand

up and face the challenges. The man in the 8th image also displays a thoughtful, slightly bent head, but an upright stance. The kitchen is a place where food, which means the continuity of life for human life, takes place. The images, in which people are prepared to cook the food and are on their way to the continuity of life, emphasize the continuity of life and hope, accompanied by the daylight that fills the content, despite all the difficulties and uncertainties.

Image 9. Refrigerator and Coca Cola

Image 10. Woman in the Kitchen

In images 9 and 10, there are two women who are preparing a meal accompanied by sunlight pouring into the kitchen from the window. In the 9th image signified, white objects on the counter symbolize meanings such as cleanliness, purity, peace, salvation and hope. Colors such as blue, green and red on the woman and on the walls of the kitchen emphasize the vitality and warmth of nature. The fact that the refrigerator is full of food emphasizes that people have food and that if there is food, life can continue. In the signified of the 10th image, the feeling that hope and salvation can exist with the light that fills in, is tried to be aroused in the audience, and the depth of the kitchen and the shot that emphasizes the depth and the length of life are emphasized.

Image 11. People Cooking

Image 12. Meal with Tomatoes

Image 13. Person Drinking
Coca Cola

In the 11th and 12th images, there are people with only their hands visible on the kitchen counter preparing a meal with various fruits and vegetables. In the size signified, the fruits and vegetables in the images symbolize the continuity of life, while at the same time reflecting the diversity and yield of food that our planet offers to people. People continue to keep themselves and their loved ones alive by continuing to cook. Although dark colors are dominant in the images, it is seen that fruits and vegetables have bright and vibrant colors and a reference is made to the meaning of life. The signifier in the 13th image is an African American male drinking Coca-Cola. This person is the person in the 5th image who looks at uncertainty with worry. In the context signified in this image, the person is sipping Coca-Cola with a more relaxed facial expression and is in a light-colored T-shirt in a bright room. In the narrative, where white and light colors are used as supportive, Coca-Cola is at the center of the photograph, accompanying diversity and productivity, and emphasizing that the hardest times are easier with it.

Image 14. Artichoke

Image 15. Food with Coca Cola

Image 16. Pastry

In the 14th, 15th and 16th images, although the people cooking in the context of the signifier are not visible, the dishes are visible. In addition, in all three images above, it is seen that dishes belonging to the cuisines of various countries and therefore their cultures are prepared. While different dishes symbolize different cultures and cultural diversity, we can say that Coca Cola, which is mixed into the food or on the tables, is emphasized as the common flavor and unifier of the whole world. We can say that the current side meaning in the images shown is that Coca Cola will continue to exist alongside humanity and people in the new world order.

Image 17. Fish Meal

Image 18. Meat Meal

Image 19. Dinner Table with
Coca Cola

In the images 17 and 18, the hands of the people cooking and the food being prepared are seen. Meals in the signifier are meat and fish. The images include gastronomies of various cultures. In the advertisement, Coca Cola emphasizes that it is a cross-cultural consumption item with these details, while emphasizing that it is a bridge between cultures and that it has features that unite people. In the 19th image, there is a table and the preparation of the food being brought to the table. In the context signified, the brightness of the table environment and the presence of more than one person's hands in the frame convey the message that bright days can only be reached together. Coca-Cola brought to the table is the closest object to the lens in the photograph and complements the thoughts and feelings emphasized. In the context of the meaning generally shown in the visuals or in the context of the side meaning, we can say that Coca Cola is processed as an object that unifies, integrates and empowers people in difficult times.

Image 20. Food Ritual with Coca Cola

Image 21. Eating with Coca Cola

Image 22. Tables with Coca Cola

Images 20, 21 and 22 show people helping each other and preparing the table. People who are family or close friends are preparing to eat in a bright environment with a smile and joy. In the context signified, Coca Cola is on the table in all three images, emphasizing the message that without it, the tables are incomplete and unity and togetherness are incomplete. The family is complete only with Coca Cola. Increasing the number of Coca Cola in proportion to the number of people in the image number 21 emphasizes the necessity of not depriving everyone of this flavor and integrating power. In the context of connotation in all images, Coca Cola is included in people's families and personified as if it were a living entity.

Image 23. Coca Cola and Dinner with Friends

Image 24. Dinner Table in the Garden

In the image number 23, two young men, a dog, a live house plant and household items are seen eating together in a home environment. At the dinner table of two people of different ethnic origins, the Coca Cola bottle is a unifying element. In the visual describing the quarantine period in the pandemic, it is emphasized that life continues with cultural diversity, that people continue to be with the people and animals they love, while they have Coca Cola with them. The dog and house plant in the image have the connotation that Humans are strong with other creatures on the planet. Image 26 shows people sitting around a table in the garden and eating. Green grass and trees can be seen in bright weather, a baby carriage can be seen in the garden. Despite the pandemic, people continue to eat without losing their will to live in a garden in green colors that emphasize vitality in the context signified. While the bright, luminous air emphasizes hope for the future, the high fenced garden and high walls behind the garden emphasize that the limitations and separations still continue. The stroller in the garden emphasizes the continuity of the human species and life.

Image 25. Food Ritual with Coca Cola

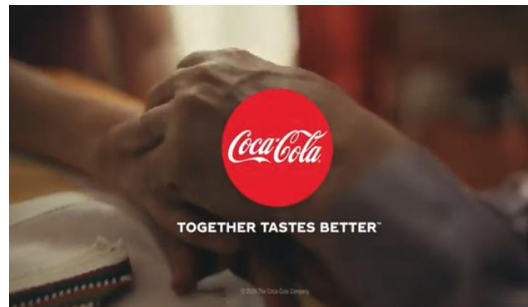

Image 26. Differences and Coca Cola

Image 27. Activities and Coca Cola

In all three images in the commercial, people of various ages, genders and ethnicities are seen around a table. People who eat or play together in a house are seen smiling. In the context shown, there are Coca Cola bottles on the tables together in the visuals. It is emphasized that Coca Cola is the most important element that unites people and ensures continuity of life in the pandemic. The verbal expression "we got lost together, we rediscovered ourselves" in the images can be stated that even in challenging periods such as the pandemic, people transform differences and diversity into unifying elements, and that the time spent at home necessarily plays a role in increasing togetherness, interaction and communication. In the narrations in the visuals, it is emphasized that Coca Cola is always an accompanying element in the works that people perform together in their homes. People who succeed together have Coca Cola by their side in their success, and Coca Cola has a share in this success.

Image 28. Handinhand

In the last image in the advertisement, it is seen that the sign consists of a table and the hands that appear hand in hand on the table of two different people. In the signifier, it is seen that the cover-like object on the table is white in color. In addition, the "together tastes better" inscription under the Coca Cola emblem shows that white color is used as a backdrop. When evaluated in the context of denotation meaning, it can be seen that two people who know each other are holding hands in the same space, while when evaluated in the context of signified or connotation meaning, it can be seen that they have features and highlights of the pandemic period. In the signified or in the connotation sense, it emphasizes that people have entered into a certain solidarity by joining hands during the pandemic period. In addition, the sentence under the Coca Cola emblem gives a message of unity and uses the color white. When evaluated in the context of cultural signs, it is emphasized that although the use of white color is challenging and pessimistic, peace, cleanliness and enlightenment are still possible for people. The Coca-Cola emblem is seen in the center, placed in the middle of the signifier. In the context of the signified and connotation meaning, we can say that the message that the Coca Cola brand is with people in this difficult period and that it is with them in their lives is emphasized. In the image, the brand tries to convey the message that it is a part of the family with people who know each other and perhaps are family, and that the difficulties of life can only be facilitated by being together.

“Open Yourself to Life”

Image 29. The Person Inside the House

Image 30. The Person in Front of the Window

All images related to open yourself to life are by (coca-cola.com.tr/kurumsal/duyurular/ac-kendini-hayata, 2020).

In the first image in the advertisement, the African American man sitting in a dark room is facing the window and the man is looking towards the sunlight entering the room. The room also features a desk in front of the window and a plant in a flowerpot on the floor. When the image of the advertisement is examined in the context of the signified, the fact that the man leaves the dark side of the room behind and turns his face to the light coming from the window is the message that the darkness is left behind, which is also supported by cultural symbols, and that the future is brighter. It is expressed by the work desk in the sign that the person carries his social or business life to his home, and also the living plant standing on the ground sign the continuity of life. The ad states that “everyone is restrained in the pandemic. It can be said that it is a image that supports the message of “now is the time to get out of the darkness into the light, it is time to look forward”.

In the second image, which signifies the figure, the man is standing in front of a bright window, smiling. In the context of denotation or connotation, the person looks at the light with a smiling expression. Smiling is a universally positive expression and contains the message that the future is more hopeful. When the expressions in the images are examined in the context of connotation, it can be stated that what is expressed by "that" day is the atmosphere of panic, anxiety and chaos that started with the pandemic and continued afterward. “Wait a bit” is a discourse that emphasizes that people should get rid of their sense of helplessness and think more logically, and that they should maintain hope despite all that has happened.

Image 31. Smiling Man

Image 32. Smiling Woman

A dark-skinned young man standing in front of the wall in the 3rd image and his stance smiling in front of the wall he has behind him can be seen. In the 4th image, a similar image is seen, smiling in front of the wall behind it, and an illuminated corridor extending forward. The message that is displayed or in both images in terms of connotation is that everyone, regardless of their ethnic origin, is confined and stuck between walls during the pandemic period. Now, it is time to leave the walls behind and go into the

light, the message of time to look forward is given when people take the walls behind them and the corridor is illuminated with a perspective angle.

Image 33. Activity Together

Image 34. Video Chat on the Phone

In the sign in the 5th image, there is a house, an adult man and a boy, and the boy plays the game called table football on the adult man carpet. Light Light enters the house and faces are smiling. In the dimension of connotation, there are people who cannot spend time outside the house, so they try to live their lives and have fun inside the house. In the image, it is emphasized that the situation of the children in the limitation due to the pandemic can only be alleviated by all kinds of activities that we can do together with and with our loved ones. In the 5th image, the sign includes a video conversation of a person with a mobile phone and the person on the other end of the phone lying down and sending a kiss to the person with his/her hand. In the dimension signified, it is emphasized that people who cannot go out of the house during the pandemic period can communicate with their loved ones and people who need them, only to the extent permitted by technology. In the image, the message is given that people can convey their feelings to the person in front of them only through a medium. The sentence “we realized, we understood the value of many things” in the 5th and 6th images is the little thing that people always complain about because of the bans that came with the pandemic at the connotation level, the restriction of freedom, the inability to be with other people, and the disruption of the usual flow of life. It emphasizes that they understand the value of even things.

Image 35. Haircut

Image 36. Market Personnel

Image 37. Smiling Market Personnel

In the 7th image, a bathroom, a man and a woman are seen in the signifier. In the bathroom, the woman cuts the man's hair. Both are smiling, dressed in yellow. In the context signified, there is the message that people who cannot go out of the house cannot even meet their basic needs. The bright bathroom in the signified and the yellow colors on the people are positive elements in psychology. The sunshine in the environment and the smile on people's faces represent hope for the future. In the 8th and 9th images, a staff member is seen inside a large sales place. It is seen that the young woman, who creates

the impression that she is on duty at the beginning of her job, shown in the first image, is wearing a blue workwear that means harmony, peace and comfort. The unsmiling facial expression of the officer in the first image gave way to a smile in the second image, and started to spread a message of positivity. The yellow color on the rear shelves symbolizes light and sunlight. The attendant smiles and becomes willing to communicate with other people. "Well, if we do things differently now", "Will I say I don't like my job, for example; never" discourses, the connotation is that people can grasp the value of everything they have by developing awareness, that the problems that were complained about before become meaningless with the pandemic, and the order of importance and value is re-created.

Image 38. Little Girl

Image 39. People on the Bus

Image 40. Sea and Human

The car signifier in the 9th image is a little girl and a person inside the car. It is emphasized that not being able to go out freely in the context signified raises awareness even in children. While the child is looking at his mother from the outside of the car, the message that nothing will be the same again supports what is signified by the rhetoric "I don't want to go to school again" in the visual and emphasizes their awareness of the freedom to go out. 10. The image shows a bus interior that reflects depth. In the signifier, the people on the bus are sitting far from each other because of the pandemic. In the context of this signified, it symbolizes the physical and psychological isolation of people and their distance from each other. It symbolizes that there is always hope. The individuals in the photograph are smiling even though they are going through difficult times, and this action symbolizes their belief in the good under all circumstances. Infinity and loneliness are emphasized in the image number 11. In the signifier, the air is gray and closed. In what is signified, man is alone and left alone with nature on the planet. The adventure of humanity, which started alone and defenseless, has returned to where it started. Humanity is alone with a long time to question its loneliness and the reasons for this situation. When the images 10 and 11 are examined, the sentence "I will listen with my ears, not with my headphones" emphasizes people's distance from nature and reality with technological developments in terms of connotation.

Image 41. The Man in the Kitchen

Image 42. Flour and Eggs

In images 13 and 14, it is seen that people engage in activities that make them feel good, such as music and food, in an environment dominated by dark colors. When examined in the context of what is

signified, it is emphasized that people have all kinds of equipment and abilities to be self-sufficient even when they are alone in a dark period. The pandemic has made people despair. Liberation, on the other hand, is hidden in the yellow color of the Afro-American man, the color of the sky and the sea, reminiscent of the sun in the blue garment or the meal. In the text dimension, the sentence "I will continue with my music and my meals, I will try new things" is always to continue living again and to find new things for oneself, for the sake of humanity, for the sake of life, no matter what people come up with.

Image 43. City and Billboard

Image 44. People Dancing

In the 15th image, the perspective-emphasizing roads, flowing traffic and a large Coca Cola advertisement poster placed in the building on the opposite façade can be seen on the signifier. In the signified, motion indicating the continuity of life, drawing reflecting the emphasis of depth and eternity in the advertisement of Coca Cola, located just opposite at the top of the road, as well as dark colors, the presence of vivid colors such as lights and red are seen. While all these image signs reflect the continuity of life, Coca Cola, which is at the center of life, movement and continuity, continues to be with people during the pandemic period they are going through, is at the center of life and symbolizes vitality. 16. Signifier in the image are people dancing on the street. In the signified, there are elements that emphasize mobility and the continuation of life. People continue their habits and activities they enjoy in order to survive. The fact that the street symbolizing infinity and the wall symbolizing obstacles are left behind supports this message. The sentence "I will not be ashamed, I will share my figures everywhere because I danced" in the images, on the other hand, emphasizes that people could not do the behavior they always did in the early stages of the pandemic, but now they will continue to hold on to life more eagerly than before as they start all over again.

Image 45. The Wall

Image 46. Drinking Coca Cola Together

It is a garden that signifier in the 17th and 18th images. There are people sitting in the garden, separated by a wall and fence, eating and drinking Coca Cola. The wall and fence signified represent separation and symbolize the separation between people. The ritual of toasting the separated people against each other shows that they continue to be together, communicate and have fun despite everything. Barriers did not separate people. Although the tables cannot be set together, Coca Cola has a unifying

power. The raising of Coke bottles in the hands in the images symbolizes that the force that unites people is Coke. The value of being able to eat and drink together at the same time on both sides of the obstacle is emphasized. The weather is cloudy, the colors are dark, but the wall, fence and plates are white. The future holds hope. The sentence “I will enjoy every meal with my loved ones” in the visuals emphasizes that life gains meaning with people who are valued. The taste of every dish is possible with our loved ones and Coca Cola.

Image 47. Hug

Image 48. Eye to Eye

Image 49. The Bride

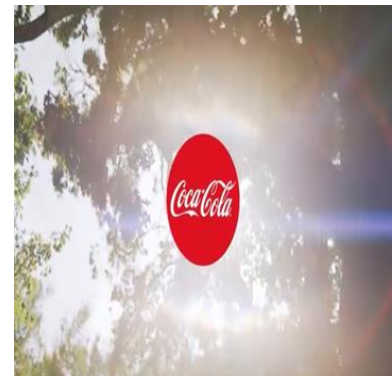
In the 19st and 20nd images, in the context of the signifier, it is seen that people hug each other and the sun lights accompanied by smiles. It is emphasized that people can overcome these difficult days by holding on to each other and together. In the 21st image, a bride drinking Coca-Cola is happily seen among people having fun at a traditional marriage ceremony. Cola is always with you on every happy day. Despite the pandemic, Cola accompanies the most beautiful, enjoyable and traditional days. In the sentence “I will always be with you and I will shout yes yes yes” used together with the images, it is emphasized that we are always with our loved ones, as well as in a difficult time such as the pandemic. The object that emphasizes and evokes that it will be with you here is again Coca Cola.

Image 50. People in Front of Greens

Image 51. People Walking in Greens

Image 52. Nature and Coca Cola

Image 22 signifier a smiling young African American person and a green nature behind him. In the context signified, the continuity of life behind the person is depicted with green nature. The person has a yellow color that evokes sunlight and the person is smiling. In the other image, an African American man is walking to the bright future among the trees, under a sky dominated by light. The visual and the rhetoric “Yes, see, we are succeeding together” symbolizes that the future is bright and that people will achieve the enlightenment together, and that one side of this success belongs to Coca Cola. In the 24th image, the Coca Cola logo is seen in the middle of a sky photograph surrounded by trees adorned with sunlight in the context signifier. In the context signified, Coca Cola rose into the darkness like the sun in this troubled period and instilled hope in people. The photo highlights the emphasis on life, hope and continuity in the

open air and a green sky theme. Coca Cola is still with people and continues to be a hope and light to people, while opening itself to life with enthusiasm, "And now I will always remind myself of this sentence, open yourself to life with a brand new excitement".

8. Findings Conclusion, and Recommendations

In this research, the commercial films of the Coca Cola brand broadcast internationally with the slogans "Great Food" during the pandemic quarantines and "Open Yourself to Life" during the period when the effects of the pandemic began to decrease were examined. With the semiotic analysis used as a research method, the universal and local cultural elements in the verbal or written messages in the images and images in the two advertising films released by the Coca Cola brand during the pandemic period were analyzed. In the context of the signifier and written-verbal elements used in the commercial films, it can be seen that despite the heavy and restrictive conditions of the pandemic, despite the heavy and restrictive conditions of the pandemic, people should not lose hope, reconnect to life, should be together despite physical and spatial differences, and emphasized that the difficult period they are in can only be overcome with solidarity.

In commercial films, it is possible to say that the Coca Cola brand undertakes the function of conveying emotions and while doing this, it also becomes the object of function. While Coca-Cola tries to carry emotions such as family, togetherness, solidarity, friendship, love and longing to the extent that they become objects in commercial films, it gives the message that all these feelings would be incomplete and unpleasant without it in terms of signified and connotation. In the commercials, it is seen that there are message focuses on people staying at home with their families, discovering what they can do at home with their own skills and equipment, and not losing their commitment to life and hope. While Coca-Cola emphasizes that it acts with a sense of social responsibility in these visual and verbal messages in its advertisements, it is also possible to express that the brand acts strategically to stay in people's minds while people are experiencing physical and psychological separations and their priorities have changed. The image and verbal presence of the Coca Cola drink in all the activities that people perform together or alone in the advertisements includes the connotation that are given to people to emphasize that it is only possible to overcome all these emotions, physiological and psychological problems with Coca Cola. It is seen that the emotions, values and awareness emphasized in these commercial films are realized through universal and local cultural elements. Especially on a universal basis, it was concluded that many elements are used both in the context of signifier and denotation and in the context of signified and connotation.

It is possible to state that the connotation given under all the universality accents in Coca Cola advertisements is that the Coca Cola drink is a world brand and a product that serves its customers with an understanding that embraces all people from all ethnicities and religions living in the world. Considering that advertising products try to explain other meanings besides the real meaning by making them associate, it is possible to express that there is another subtext under each meaning layer. In this research, two advertisements of Coca Cola with the themes of "Great Food" and "Hungry Yourself to Life" were analyzed semiotically and the findings were interpreted. The results obtained support the theory of semiotic analysis and the principles represented by the theorists of the theory, Saussure and Barthes. In the literature researches carried out on the subject, it was seen that there was no study that examined the advertisements of the Coca Cola brand that focused directly on the features of the pandemic period and gave messages related to this period. It has been seen that some studies in the literature have examined the advertising films in the pandemic process through the semiotic analysis method, while some studies have been carried out only on the social responsibility messages given. In this context, although there is no exact similarity with this study, it has been determined that some similar studies have been done, but there are differences between the results obtained. In the light of all these results, it is possible to state that this research will contribute to the literature of communication, psychology and marketing sciences. In addition, especially in a period when the effects of the pandemic period are felt intensely, it is possible to state that the increase in studies on the effects of the pandemic period and how these effects are processed by international and national brands and what messages they contain will contribute to the literature of various branches of science and may direct the studies to be carried out later.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların alışmadaki katkı oranları Ebru İTİL %100 şeklinde dir.
The authors' contribution rates in the study are Ebru İTİL %100 form.

ıkar atışması Beyanı / Conflict of Interest

alışmada herhangi bir kurum veya kişi ile ıkar atışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu alışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

References

- Andersen, M. (1959). What is communication? *Journal of Communication*, 9(5).
- Aslan, R. (2020). Tarihten günümüze epidemiler, pandemiler ve covid-19. *Ayrıntı Dergisi*, 8(65), 35-41.
- Atabek, G., & Atabek, Ü. (2007). *Medya metinlerini çözümlemek. İçerik, göstergebilim ve söylem çözümleme yöntemleri*. Siyasal Kitabevi.
- Aziz, A. (1982). Toplumsallaşma ve kitlesel iletişim. *Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Yayınları*, 2, 3-5.
- Barthes, R. (2009). *Yazı ve yorum*. (T. Yücel, Trans.) Metis Yayınevi.F
- Barthes, R. (2016). *Göstergebilimsel serüven*. Yapı Kredi Yayınları.
- Batı, U. (2010). *Reklamın dili*. Alfa Basım Dağıtım.
- Batı, U. (2018). *Tüketici davranışları*. Alfa Yayınları.
- Baudrillard, J. (2016). *Tüketim toplumu*. Ayrıntı Yayınları.
- Berelson, B., & Steiner, G. (1964). *Human behavior*. Harcourt, Brace and World.
- Berger, A. (2000). *Media and communication research methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Bulduklu, Y., & Karaçor, S. (2019). *Kitle iletişim kuramları*. Çizgi Kitabevi.
- coca-cola.com.tr. (2020). Retrieved 2022, from <https://www.coca-cola.com.tr/kurumsal/duyurular/ac-kendini-hayata>: <https://www.coca-cola.com.tr/kurumsal/duyurular/ac-kendini-hayata>
- coca-cola.com.tr/kurumsal/duyurular/ac-kendini-hayata. (2020). Retrieved June 11, 2022, from <https://www.coca-cola.com.tr/kurumsal/duyurular/ac-kendini-hayata>: <https://www.coca-cola.com.tr/kurumsal/duyurular/ac-kendini-hayata>
- Coronavirus disease 2019 (COVID-19) situation report. (2020). Retrieved November 30, 2022, from WHO: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200312-sitrep52-covid-19.pdf?sfvrsn=e2bfc9c0_4
- Culler, J. (2002). *The pursuit of signs: semiotics, literature, deconstruction*. Cornell University Press.
- Deely, J. (1990). *Basics of semiotics*. Indiana University Pres.
- Dervişcemaloğlu, B. (2016, August). Göstergebilim. *Ege Üniversitesi, Ege Edebiyat Dergisi*. Retrieved December 10, 2022, from <http://www.ege-edebiyat.org/docs/493.pdf>
- Dolgun, U. (2016). *Şeffaf hapishane yahut gözetim toplumu*. Ötüken Yayınları.
- Dunyada-covid-19-salg-n-n-ilk-100-gununde-yasananlar-ilk-nerede-ortaya-cikt-nasl-yayildi. (2020). Retrieved December 08, 2022, from <https://tr.euronews.com>.
- Dzanic, M. (2013). The semiotics of contemporary advertising messages: decoding visuals. *Jezikoslovje*, 12(2-3), 475-485.
- Erkman, F. (1987). *Göstergebilime giriş*. Alan Yayıncılık.
- Erkman, F. (2005). *Göstergebilime giriş*. Multilingual yayınları.
- Fiske, J. (1990). *Introduction to Communication Studies*. Routledge.
- Fiske, J. (2017). *İletişim çalışmalarına giriş*. (S. İrvan, Trans.) Pharmakon Yayınevi.
- Gangadharbatla, H. (2021). Covid-19 and advertising: the case for a paradigm shift. *Journal of Current Issues & Research in Advertising*, 42(1), 1-18.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. Kırmızı Yayınları.
- Gromova, E., Müglöva, D., & Perez, E. (2017). Culture in advertising and advertising in culture: communication, translation, representation. *De Gruyter Open*, 81-92. doi:10.1515/aa-2017-0011
- Günay, V. (2022). *Göstergebilim yazıları*. Multilingual.
- Hasanat, W., Hoque, A., Shikha, F., Anwar, M., Bakar, A., Hamid, A., & Tat, P. (2020). The impact of coronavirus (Covid-19) on e-business in Malaysia. *Asian Journal Multidisciplinary Studies*, 3(1), 1-6. <https://www.campaignlive.co.uk/article/coca-cola-the-great-meal-anomaly-new-york/1688513>. (2020). Retrieved August 11, 2022, from Coca Cola. <https://www.campaignlive.co.uk/article/coke-goes-big-covid-social-distancing-times-square/1677909>. (n.d.). Retrieved 07 15, 2023 <https://www.coca-colacompany.com/news/around-the-table-around-the-world-coca-cola-celebrates>. (2020). Retrieved June 10, 2022, from Coca Cola.

- <https://www.passionateinmarketing.com>. (2020). Retrieved November 30, 2022, from <https://www.passionateinmarketing.com>.
- Hui, S., Azhar, I., Madani, A., & Ntoumi, F. (2020). The continuing cOVID-19 epidemic threat of novel coronavirusesto global health -the latest 2019 novel coronavirus outbreak in Wuhan, China. *International Journal of Infectious Diseases*, 91, 264-266. doi:DOI: 10.1016/j.ijid.2020.01.009
- Kotler, P. (2020). The consumer in the age of coronavirus. *Journal of Creating Value*, 6(1), 12-15.
- Küçükerdoğan, R. (2009). *Reklam nasıl çözümlenir?: reklam iletişiminde göstergeler ve stratejiler*. Beta Yayınları.
- Larson, J. (1996). The world health organization's definition of health: social versus spiritual health. *Social Indicator Research*, 38, 181-192.
- Laswell, H. (1948). The structure and function of communication in society. (L. Bryson, Ed.) *Institute for Religious and Social Studies*, pp. 37-51.
- McLuhan, M. (2014). *Gutenberg galaksisi*. (G. Gül, Trans.) Yapı Kredi Yayınları.
- Merriam-Webster. (2020). Outbreak vs. epidemic: spreading illness. Retrieved October 11, 2022, from <https://www.merriamwebster.com/words-at-play/spanish-flu>
- Muccari, R., Chow, D., & Murphy, J. (2020). Coronavirus-timeline-tracking-critical-moments-covid-19-. Retrieved December 12, 2022, from nbcnews.com: <https://www.nbcnews.com/health/health-news/coronavirustimeline-tracking-critical-moments-covid-19-n1154341>
- Odabaşı, Y. (2017). *Tüketim kültürü, yetinen toplumdaki tüketen topluma*. Aura Kitapları.
- Okay, A. (2009). *Kurumsal reklamcılık*. Derin Yayınları.
- Özkan, Ö. (2021). Ruh adam romanı ve kayıp otoban filminin metinlerarasılık kuramı dahilinde karşılaştırılması. *İDİL*(70), 75-97.
- Özoran, B. (2020). Covid-19 salgınında markaların twitter kullanımları üzerine bir inceleme. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 429- 458.
- Pierce, C. (1978). *Ecrits sur le signe*. (P.Seuil, Trans.)
- Pierce, C. (1984). *Writings of Charles S. Pierce*.
- Rıfat, M. (1992). *Göstergebilimin ABC'si*. Sel Yayınları.
- Rıfat, M. (2005). *XX. Yüzyılda dilbilim ve göstergebilimin kuramları*. İstanbul: YKY Yayınları.
- Rıfat, M. (2009). *Göstergebilimin ABC'si*. Say Yayınları.
- Rodgers, S., & Thorson , E. (2000). The interactive advertising model. *Journal of Interactive Advertising*, 1(1), 41-60.
- Saussure, F. (1998). *Genel dilbilim dersleri*. (B. Vardar, Trans.) Multilingual.
- Shiple, K., & Loar, A. (2020, April). *Pazarlamanın-geleceği/ dijital-donusum/ kriz-yonetimi-ve-pazarlama-markaların-koronavirusun-etkileriyle-basa-cikma-yontemleri/*. Retrieved from <https://www.thinkwithgoogle.com/intl/tr-tr>.
- Sığırcı, İ. (2016). *Göstergebilim uygulamaları, metinleri, görselleri ve olayları okumak*. Seçkin Yayıncılık.
- Tuncer, E. S. (2020). Gösergebilimin Çözümleme Modelleri Işığında Reklam Anlatıları. *Atatürk İletişim Dergisi*(20), 73-102.
- Tuncer, E. S. (2020). Göstergebilimin çözümleme modelleri ışığında reklam anlatıları. *Ata İletişim Dergisi*, 73-102.
- Vardar, B. (2001). *Dilbilimin temel kavram ve ilkeleri*. Multilingual Yayınları.
- Williamson, J. (2001). *Reklamların dili; reklamlarda anlam ve ideoloji*. (A. Fethi, Trans.) Ütopya Yayınları.
- Yıldırım, Ş. (2019). Reklamlardaki kültür aktarımının göstergebilimsel bir incelenmesi. *International Journal of Languages Education and Teaching*, 7(2), 344-357. doi:10.18298/ijlet.12384
- Zhou, P, Yang, X, Wang, X, . . . L. (2020). Discovery of a novel coronavirus associated with the recent pneumonia outbreak in humans and its potential bat origin. *Search life-sciences literature*. doi:10.1101/2020.01.22.914952.

Ötekileştirilen Şehir: Weber’de Batı ve Doğu Şehirleri Ayrımı*

Umut ERDOĞAN**
Tuğça POYRAZ***

ÖZ

Şehirleşmenin tarihi Avrupa-merkezci biçimde yazılırken Batı ve Doğu şehirleri birbirinden tamamen ayrıştırılmakta, bu ayrıştırılma hiyerarşik bir ilişki zeminine yerleştirilmektedir. Batı şehrinin dezavantajlı, geri kalmış, irrasyonel, geleneksel ötekisi olarak inşa edilen Doğu şehri imajı, Avrupa’nın ilerlemeci ve gelişmiş, modern şehrinin yaratılabilmesi için ihtiyaç duyulan ötekiye çevrilmiştir. Bu bağlamda, düalist düşüncenin egemen olduğu Batı metafiziği, Batı-Doğu ayrımının şehirleşme olgusuna da yansıtılarak Avrupa-merkezci bir tarihyazımını beslemektedir. Aydınlanmacı bir düşünür olan Weber de, dönemin düşünsel sınırları içinde gerçekleştirdiği analizlerinde şehirleşme olgusunu Avrupa-merkezci biçimde analiz etmiştir. Bu çalışmada da, Weber’in “Ekonomi ve Toplum” adlı eserindeki şehirleşme analizlerinin yapısökümcü bir okuması gerçekleştirilmiş, Batı-Doğu karşıtlığının şehirleşme olgusu bağlamında kurulduğu Avrupa-merkezci düşünsel çerçeve açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Postyapısalcı bir yaklaşımla hareket edilen çalışmada, Derrida’nın yapısöküm stratejisi yol gösterici olmuştur. Gerçekleştirilen yapısöküm neticesinde ötekileştirilen Doğu’nun inşasındaki kavramsal karşıtlıklar ortaya konmuş, Weber’in taraflı analizlerinin eleştirel bir okuması gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonucunda Weber’de Batı-Doğu karşıtlığının modern-geleneksel, rasyonel-irrasyonel, gelişmiş-geri kalmış, aktif-pasif kavramsal karşıtlıkları üzerinde kurulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Weber, Şehirleşme, Şehir, Ötekileştirme, Yapısöküm, Oryantalizm.

The Marginalized City: The Distinction between Western and Eastern Cities in Weber

ABSTRACT

As the history of urbanization is written in a Eurocentric way, Western and Eastern cities are completely separated from each other, and this separation is placed on the ground of a hierarchical relationship. The image of the Eastern city, constructed as the disadvantaged, backward, irrational, traditional other of the Western city, is transformed into the other needed to create the progressive and developed modern city of Europe. In this context, Western metaphysics, which is dominated by dualist thought, feeds a Eurocentric historiography by reflecting the West-East distinction to the urbanization phenomenon. Weber, an Enlightenment thinker, also analyzed the phenomenon of urbanization in a Eurocentric way in his analyzes within the intellectual boundaries of the period. In this study, a deconstructive reading of the urbanization analysis in Weber's "Economy and Society" was carried out, and the Eurocentric intellectual framework in which the West-East opposition was established in the context of urbanization was tried to be revealed. Derrida's deconstruction strategy was guiding in the study, which was acted on with a poststructuralist approach. As a result of the deconstruction, conceptual contradictions in the construction of the marginalized East were revealed and a critical reading of Weber's biased analyzes was carried out. As a result of the study, it has been concluded that the West-East opposition in Weber is based on modern-traditional, rational-irrational, developed-backward, active-passive conceptual contrasts.

Keywords: Weber, Urbanization, City, Marginalization, Deconstruction, Orientalism.

1. Giriş

Batı düşünce geleneği birbirleri arasında hiyerarşik ilişkiler kurulan düalizmler temelinde oluşturulmuştur. Özellikle Hıristiyanlık sonrasında Avrupa’da yayılan düalizm (Ball, 2015, 264), birbirine karşıt biçimde kurulan yapılar, edebiyattan siyasete uzanan bir alan içinde Avrupa-merkezci düşüncenin de zeminini kurmuş, “biz” ve “öteki” ayrımını da inşa etmiştir. Avrupa-merkezci düşüncenin güçlenmesi moderniteyle birlikte gerçekleşmesine karşılık “öteki” ayrımı, yalnızca Batı modernitesiyle yaratılmamış

* Bu çalışma 2023 tarihli “Ötekinin Bilgisi: Weber’de Avrupa-merkezliğin Yapısökümü” adlı doktora tezinden üretilmiştir

** Corresponding Author/Sorumlu Yazar, Dr., erdogan.e.umut@gmail.com

*** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, tpoyraz@hacettepe.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 17.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 17.07.2023

Citation/Atf: Erdoğan, U., Poyraz, T. (2023). Ötekileştirilen şehir: weber’de batı ve doğu şehirleri ayrımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 188-205. <https://doi.org/10.52642/susbed.1284812>

olup, ötekiyi tanımlama, öteki olgusunu kurma girişimleri Antik Yunan'a dek uzanmıştır (Schnapper, 2005, 25). Sosyolojide "biz" ve "öteki" ayrımı ise bir bütünlükten bahsetmek mümkün iken, kopukluklarla yaratılan kavramlar ve bölünmeler anlamına gelmektedir. Farklı olduğu düşünülen davranışlar veya tutumlar, öteki ile kurulan ilişkiye dair algı ve düşünce kategorilerini şekillendirerek bir kutuplaştırma stratejisine dönüşmektedir. "Biz" ve "öteki" ayrımının inşası, uzlaşmaz biçimde farklılaştırılmış iki kutup yaratarak biz ve öteki arasında duygusal mesafe, güvensizlik, kuşku, korku ve çatışma temelinde bir ilişki yaratmaktadır (Bauman, 1999, 40). Bu bağlamda biz ve öteki ayrımıyla kurulan Avrupa-merkezci düşünce, Batı ile Doğu'yu birbirinden ontolojik ve epistemolojik olarak ayrı iki varlık olarak ele almaktadır.

Max Weber de kendi dönemindeki birçok Aydınlanmacı düşünür gibi Avrupa ve Avrupa dışındaki fenomenlere de ilgi duymasına karşılık, bu ilgisini karşılaştırmalı analizlerinde Batı lehine yorumlamaya yönelmiş, yanlı bir bakışa sahiptir. Avrupa-merkezci bir şovenizmle giriştiği araştırmaların sonuçlarını taraflı bir değerlendirmeye ele alarak, Avrupa'nın üstünlüğünün inşa edileceği bir yorumlama yolunu seçmiştir. Bunun için de Weber, kendi sosyolojisinde merkezi öneme sahip rasyonalite kavramını temel almıştır. Rasyonalite, akılcılık, modernite kavramları bağlamında bir kıyaslamaya giden Weber, ele aldığı olguları akılcılık zeminine indirgeyerek değerlendirmeyi seçmiştir (Kanth, 2005, 31). Ona göre modern toplumun (Batılı anlamda) inşasına yönelik asıl itici güç, tutarlı ve sürekli biçimde akılcı bir dünya görüşünün gelişmesidir (Clarke, 1991, 287). Weber, modern toplumun biçimsel rasyonalitesi ile tözsel irrasyonelitesi arasındaki çelişkinin keyfi değil, aslında modern toplumların değer sistemleri arasındaki çatışmaya yansıyan nesnel bir özelliği olduğunu düşünerek, bunun da nesnel ve tarihsel bir sonuç olduğunu kabul etmiştir (Clarke, 1991, 288). Bu nedenle aslında Weber için Avrupa toplumunun tarihi, tek tip ve her alana yayılan, geriye dönüşü imkânsız bir rasyonalizasyon yasasına sahiptir (Weiss, 2006, 156).

Çalışma kapsamında Weber'in "Ekonomi ve Toplum" adlı eseri üzerinden gerçekleştirilen şehirleşme olgusunun yapısökümünde Batı-Doğu, rasyonel-irrasyonel, modern-geleneksel, gelişmiş-geri kalmış karşıtlıkları açığa çıkartılmıştır. Doğu'yu Batı'nın irrasyonel ötekisi olarak kurgulayan Avrupa-merkezci düşünce bağlamında, Weber'de de olumsuzlanan, yetersiz, geri kalmış şehirleşme olgusu üzerinden inşa edilen Doğu şehri, Asya ve genel olarak Doğu şehirlerinin daima ötekileştirmektedir. Batı'nın birlik içindeki yapısına karşılık Doğu şehirlerinin parçalı bir yapıya sahip olduğu vurgusu, klan, kabile ve soy bağı birlikteliklerini içeren geleneksel yapı Weber tarafından farkların öne çıkarılmasıyla olumsuzlanmaktadır. Gerçekleştirilen yapısökümcü okuma, Doğu şehrinin Weber'in gözünde hukuki olarak gelişmemesi, yurttaşlık bağı oluşturmaması iddiaları, geleneksel örgütlenme biçimlerine bağlanarak modern-geleneksel karşıtlığı zeminine yerleştirilmektedir. Gelişmiş-geri kalmış ayrımı, Batı-Doğu karşıtlığını desteklerken, rasyonelleşme kabiliyetinden yoksun Doğu, oryantalist biçimde Weber'in analizlerinde inşa edilmektedir. Bu süreçte Doğu'nun özellikleri değersizleştirilerek Batı karşısında ikincil konuma yerleştirilmekte, Batı şehrinin eşsiz gelişimini kanıtlamak adına Weber tarafından araçsallaştırılmaktadır. Çin, Rusya, Hindistan, Arap yarımadası gibi Weber'in Batı dışı olduğu için Doğu kategorisi altında birleştirmekten çekinmediği bölgeler, ona göre geleneğin egemenliği nedeniyle modern anlamda şehirleşmemiştir; özerk şehir yönetimi, bağımsız burjuva sınıfı, şehir yurttaşlığı bağlamında toplumsal birlik duygusu yaratamamıştır. Weber'in sürekli öne çıkardığı üzere Batı'nın birliğine karşılık Doğu'nun parçalı yapısı, modern-geleneksel ve rasyonel-irrasyonel karşıtlıkları ekseninde kurularak, Weber'deki Avrupa-merkezçiliği beslemektedir. Demokratik Batı şehrine karşılık inşa ettiği despot Doğu algısıyla Weber, şehrin örgütlenme biçimi üzerinden Doğu'nun uyumsuz, dağınık, parçalı yapısını Batı'nın ilkel, olumsuz, önceki dönemine ait bir öteki gibi sunmaktadır.

2. Şehirleşmenin Avrupa-merkezci Tarihi

Şehirleşmenin tarihi, dünya tarihinde Batı şehrinin gelişimine referansla yazılmakta; dünyanın geri kalan bölgelerindeki şehirleşme biçimleri Batı şehriyle karşılaştırılarak değerlendirilmektedir. Özellikle Rönesans'la birlikte kendi kökenleri olarak Yunan ve Roma mitine dönen Avrupa, şehirleşme sürecini tarihsel bir ilerlemenin parçası olarak konumlandırmakta, bu nedenle de dünya tarihinde şehirleşmesini benzersiz bir konuma yerleştirmektedir. Hem Atina şehrinin yapısı hem de Roma cumhuriyeti, siyasi yapıları nedeniyle Avrupa'da ilerleyen dönemlerde kurulacak şehirler için daima bir referans noktası haline getirilmektedir (Hörcher, 2021, 129). Avrupa şehirleşmesinin tarihinde Yunan şehri, hukuki ve siyasi

yapısına yüklenen benzersiz özelliklerle öne çıkarılmakta (Benevolo, 1995, 21); Batı şehrinin *birliğini* Doğu şehrinin dağınık ve parçalı yapısı karşısında başlangıcından beri ayrıştığı düşüncesi inşa edilmektedir.

Bu doğrultuda, Avrupa-merkezci tarih yazımında Orta Çağ'da Batı'da feodalizmin kurumlarının gelişmesi, Batı kültürünün bahsi geçen dönemde canlanmasının bir yönünü temsil etmektedir. Dolayısıyla şehir kültürünün oluşmaya başlaması, Karolenj dönemi (8. yüzyıl sonu ve 9. yüzyıl) ve sonrasında Batı Avrupa'daki şehirleşme için önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Batı Avrupa'nın tarım toplumuna dayanan yapısı, on ikinci yüzyılla birlikte şehir yurttaşlığını oluşturmaya başlayarak, Yunan ve Roma'ya dayandırılan şehir kültürünün daha yoğun bir biçimine dönüşmüş, Doğu'nun şehir kültüründen ve Roma ile Yunan'dan da ayrıştığı yeni bir forma kavuşmuştur. Bu yeni şehir tipinin Batı Avrupa'nın yaşadığı dini değişimler üzerinde de etkiye sahip olduğu kabul edilmektedir (Dawson, 1948, 161-162). Modern anlamda şehir kavramının yapılmasında da Batı modernitesinin yaşadığı sürecin belirleyici kabul edilmesi, şehrin *geçmişteki* şehirden öncelikle ekonomik anlamda farklılaştığı, *ilerlemeci* bir yapıya sahip olduğu görüşü egemendir. Sanayi, ticaret ve hizmet sektöründe gelişim gösterdiği için şehirleşmenin varlığının benimsenmesi, ekonomik fayda amacıyla şehirde varlığını sürdüren modern insanın da geleneksel atalarından farklılaştığı noktaya dönüşmektedir. Şehir, köy ve kasabalardan tarımsal üretimden ayrılmış, geleneksel üretim ve idare biçimlerinden uzaklaşmış bir forma dönüşerek, modern şehir kavramını *ilkel* olarak damgalanan biçimlerden tamamen ayırmaktadır (Bookchin, 1999, 46).

3. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada Weber'in "Ekonomi ve Toplum" eseri üzerinden şehirleşme analizleri, postyapısalcı bir yaklaşımla Derrida'cı yapısöküm stratejisiyle okunmuştur. Avrupa-merkezci bir düşünür olarak Weber'in Batı'yı yerleştirdiği üstün konum çerçevesinde Batı ve Doğu kategorilerinin hangi kavramsal karşıtlıklar üzerinden inşa edildiği ortaya konmuştur. Batı metafiziğine hâkim düalist yapılarla kurulan kavramsal karşıtlıklarla inşa edilen anlamın Weber'in şehirleşme olgusu analizlerinde nasıl yeniden inşa edildiği eleştirel bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bu doğrultuda Avrupa-merkezci düşüncenin Batı-Doğu ayrımı üzerinden kurulduğu bağlamların bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Batı'nın Doğu karşısında üstün konumda olduğunu kabul eden Avrupa-merkezçiliğin Weber'deki izlerini ortaya çıkarmak amacıyla gerçekleştirilen yapısökümcü okuma ise Weber'de aynı karşıtlıklar üzerine kurulu yapının varlığını göstermiştir. Batı-Doğu karşıtlığı temelinde Weber'de rasyonel-irrasyonel, modern-geleneksel, gelişmiş-geri kalmış gibi kavramsal karşıtlıklara ulaşılmıştır. Böylece Avrupa-merkezci düşüncenin Batı dışına yönelmiş ötekileştirme sürecine dair bir analiz mümkün olmuştur. Şehirleşme olgusu üzerinden gerçekleştirilen yapısökümcü okuma, Batı-Doğu karşıtlığını ortaya koymuştur.

Yapısökümü gerçekleştirilen metinde, Weber'in Avrupa-merkezci biçimde kurduğu anlamın ortaya konulabilmesi, Batı metafizik geleneğine sıkışan anlamların bir mevcudiyete dayandırılmadan yorumlanabilmesi amacıyla postyapısalcı bir yol izlenerek, Derrida'nın yapısöküm stratejisi uygulanmıştır. Bu bağlamda Derrida'daki iz, farklılık, oyun, mevcudiyet, eklenti, karar-verilemezlik gibi kavramlar analiz araçları olmuştur.

Derrida'daki *iz* kavramı, anlamın mutlak kökeni olarak aslında farklılık (differance) kavramıyla birlikte değerlendirilmektedir (Derrida, 2014, 100); *iz*in üretimindeki farklar ise *farklılık* kavramıyla ifade edilmektedir (Derrida, 2020, 271). Anlam ise *oyuna* bağlıdır (Derrida, 2020, 343). Farklılık kavramı, izin mevcudiyetini daima bir köke bağlayarak anlamı sabit, mutlak bir yapıya indirgenmesinden kurtarılmasında bir görev üstlenmektedir. Anlamı ortaya koyan iz, *ötekâlerin* oyununu metin içinde açığa çıkartmaya yarayarak, *ötekâlere* dair kurulan anlamın ifşasına imkân tanır. Bu bağlamda Derrida, bir merkeze dayandırılarak inşa edilmiş bağlamların dışında da bir okuma fırsatı yaratmaktadır. Varlığın sürekli *ertelenme* halinde olduğunu düşünen Derrida için metindeki *iz*ler, yeni bağlamlarda okuma için elimizde olan tek güçtür (Burik, 2009, 160). *Oyun* kavramı ise, her şeyin sürekli oluş halinde olmasına gönderme yaparak, varlıklar arasında kurulan ikili yapıların yapaylığıyla bağlantılıdır. Oyun, bu ikiliğin olmadığı bir konumun inşasını mümkün kullmaktadır. Oyun, Derrida'da aslında *metafizik mevcudiyet*inin yokluğu ve varlığın anlamındaki kısıtlılığın yok olduğu durumdur. *Tekrarlanabilirlik* kavramı da bu bağlamda mutlak bir durumun varlığına karşıdır. Bir metin ya da varlık, hiçbir kökene ya da merkeze dayandırılmadığı bir bağlamda ele böylece ele alınabilmektedir (Stocker, 2006, 185-186). *Eklenti* ise göre dışsal bir mevcudiyete

eklenmektedir. Tarihin kökene, kültürün doğaya eklenmesi buna bir örnektir. Bu bağlamda köken, tarih gibi kavramlar Derrida'ya göre aslında *eklenidir*. *Metafizik mevcudiyetine* yapılan eklenmeler ise varlığı dışlayan bir eklenmeye dönüşerek (Derrida, 2014, 252-253), anlamı yalnızca metafizik bir bağlama sıkıştırarak mutlak bir yapıya dönüştürmeye çalışmaktadır. Eklenti, bir açıklama girişiminde metafiziğe atıfta bulunmanın kör noktasıdır; metafizik kategoriler olmadan bir anlama ulaşabilmenin yolu ise eklentinin yeni mevcudiyetlere olanak tanıyan yapısında gizlidir (Bradley, 2008, 116). Böylece, verili bağlam dışında bir okuma ya da yorumlama mümkün olmakta, sabitlenmiş anlamdan uzaklaşabilmektedir. Derrida'daki *farklılık* ve *tekrarlanabilirlik* kavramları ise kimliğin yapay biçimde bölünmüş ve karşıtlık zemininde yeniden kurgulanmış yapısıyla ilgilidir. Ancak Derrida'ya göre bir kimliğin varlığı, aynı zamanda yokluğun izleriyle de işaretlenmiştir. Bu nedenle *farklılık oyunlarının* çeşitliliği kadar *izden* bahsetmek mümkündür. Derrida'ya göre anlamın mutlak bir yapıda olmaması nedeniyle, farklılık oyunlarının çeşitliliği vurgusu ekseninde düşünüldüğünde aslında tam ve eksiksiz bir anlam asla mevcut değildir (Dooley & Kavanagh, 2007, 39). Sonuç olarak Derrida'daki *farklılık* kavramının önemi ötekileştirme, farklılıkları inşa etme, dışlama ve ayırıştırma bağlamlarında düşünüldüğünde görülebilmektedir. Çalışma bağlamında Avrupa-merkezci farklılıkların inşa edildiği anlamların ifşasında bu nedenle özellikle farklılık kavramı da kilit rolde olmuştur.

Derrida'nın yapısöküm stratejisinden faydalanan çalışmada, Weber'de ertelenen anlamların açığa çıkartılmasıyla kurulan kavramsal karşıtlıklar, yerleştirildikleri taraflı bağlam içinden çıkarılarak eleştirel bağlamlarda okunabilmiştir. Böylece Avrupa-merkezci düşüncenin kurduğu yapay kategorilerinin Batı'yı üstün kılan bir bilgi anlayışı doğrultusunda inşa edildiği görülebilmektedir. Kavramsal karşıtlıklar üzerinden aralarında hiyerarşik ilişkiler kurulan ayrımlara ulaşılmıştır. Derrida'nın yapısökümcü okuma stratejisi, Weber'deki biz ve öteki ayrımını yaratan metafiziğin ortadan kaldırılarak bir değerlendirme yapılabilmesine imkân tanımıştır. Aydınlanmacı bilgi anlayışının, Weber'deki izleri sürülebilmektedir. Weber'deki metafizik mevcudiyeti, analiz edilen şehirleşme olgusunu kuran karşıtlıklar üzerinden değerlendirilerek, "öteki" olarak Doğu şehrinin Weber'de nasıl inşa edildiği ortaya konulmuştur.

4. Weber'de Şehir Olgusunun Yapısökümü

Avrupa-merkezci tarih yazımı, Batı Avrupa'da modern anlamda şehirleşme süreçlerini dünya tarihi için bir dönüm noktası olarak sunmaktadır. Batı'nın yalnızca rahiplerin ve soyluların egemenliğindeki yapısının, şehirleşmeyle oluşan burjuva sınıfıyla beraber değişmesi süreci (Pirenne, 2014, 157), Batı'nın sınıflı toplumsal yapısının dünyanın geri kalanından ayırıştırılması adına eşsiz bir olgu olarak sunulmaktadır. Weber'in şehirleşme analizlerinde de bu yanlılığı görmek mümkündür.

Şehir kavramının etimolojik kökenlerinde, kavramın İngilizcesi olan "city" kelimesinin bazı kaynaklarda "urbs" kelimesine dek uzandığı görülmektedir. "Urbs"; şehrin ticaret ya da güvenlik gibi gerekçelerle taştan yapılmış, taş ile çevrelenmiş yapısına bir gönderme yapmaktadır (Sennett, 1999, 27). Bu nedenle şehir, başından itibaren ortak çıkar ve amaçlar etrafında oluşmaktadır. Weber'in şehir kavramında da şehir, göreceli biçimde kapalı bir koloniyi kapsamlı olarak biçimlendiren, aralıklı hanelerin, kişisel ilişkilerin ve komşuluğun var olduğu, içinde yaşayanların tarımdan çok ticaretle uğraştığı bir yapılanma olarak ele alınmaktadır. Ticaretin şehirdeki ağırlığı ise şehrin ortaya çıkışında pazar ya da sarayın varlığıyla ilgilidir. Feodal bir sarayın dâhil olduğu durumlarda ekonomik ve politik bir merkez konumunda bulunan şehir, yapısındaki ticari ağırlık nedeniyle pazarda malların mübadelesinde de bir uzmanlaşmayı beraberinde getirmektedir (Weber, 2018b, 578).

Weber'e göre üç farklı şehir türü vardır; tüketici, üretici ve tüccar şehri. Tüketici şehirler daha çok prenslerin şehirleri, üretici şehirler ise Antik Çağ'da, Orta Çağ'da, Asya'da olan, zanaatkarların ürettiği malların dış pazarlara satıldığı modern şehrin örnekleridir. Tüccar şehirleri ise iç pazarda tüketimin fazla olduğu, ancak dış pazarlarla da alışveriş yapabilen şehirlerdir. Weber, şehirlerin yapısı farklılık gösterse de, zanaat ve ticaret merkezleri olmaları nedeniyle hane ekonomisi ve doğal ekonomiyle bağlantılı biçimde şehirleri ele almaktadır. Aşamalı bir tarihsel çizgi düşünen Weber'e göre bu şehirler, şehir ekonomisinin oluşmasındaki evrelerdir. Aynı zamanda ona göre ekonomik merkez olan şehirler siyasi-idari anlamdaki şehirlerden tamamen farklıdır. Weber duvar ya da kalenin Akdeniz ve Orta Çağ şehirleriyle birlikte Doğu şehir yapılanmasının vazgeçilmez bir parçası olduğunu vurgulamaktadır (Weber, 2018b, 580-586). Şehrin yapılanması ve idaresinde, Batı-Doğu farklılığı, şehrin oluşmasında itibaren Weber için mevcuttur.

“Ne ekonomik anlamda her “şehir” ne de sakinleri siyasal-idari anlamda özel bir statüye sahip her garnizonun geçmişte bir “komün” oluşturuyordu. Kelimenin tam anlamıyla şehir-komünü kitle olgusu olarak sadece Batı’da görüldü; onu Yakın Doğu (Suriye, Fenike ve belki Mezopotamya) da biliyordu, fakat sadece geçici bir yapı olarak. Başka yerde onun ancak temelleri bulunur.” (Weber, 2018b, 590).

Şehir kültürü olarak medeniyet, Goody’ye göre (Goody, 2015) M.Ö. 3000’li yıllarda ortaya çıkmıştır. İlk olarak Asya’nın bazı bölgelerinde, akâbinde ise Avrupa’da yer yer oluşmaya başlayan şehir kültürü, Avrupa-merkezci yazarlar tarafından Yunan medeniyetine dayandırılmakta ve bu gerçek göz ardı edilmektedir. Avrupa ve Asya’yı Batı ve Doğu karşıtlık zeminine yerleştiren görüşler çerçevesinde şehirleşme üzerinden ortaya çıkarılan *fark*, demokratik ve özgür Batı’ya karşılık despot Doğu imajının yaratılmasına amacıyla kullanılmaktadır. Doğu’nun kısıtlı su kaynakları nedeniyle, sulama sistemleri üzerinden geliştiği öne sürülen merkezi yapısı nedeniyle Doğu’nun Batı’dan tamamen ayrıştığı bir tarihsel seyir izlediği kabul edilmektedir. Buna karşılık Batı’da antikiyet feodaliteye, oradan da kapitalizme doğru *ilerlemeci* bir seyir izlemiştir. Avrupa-merkezci biçimde yaratılmak istenen karşıtlık, iki unsura da uzlaşamaz biçimde ayrılmış tarihsel ve siyasi seyir inşa etmektedir. Batı’nın Doğu’ya karşı ayırım stratejisine dönüşmüş bu yol, Avrupa’nın “biz”, Doğu’nun ise “öteki” kimliğini yaratmakta kullanılmakta; Batı “pozitif” olurken Doğu “negatif” olmaktadır (Goody, 2015, 193-194). Weber’in analizinde de bu ayrımı görmek mümkündür. *Kendinde mevcut olarak Batı’da* şehirleşme, Weber’e göre kendi içsel yapısının bir parçası, onun bir karakteristiğidir. Metin, dayandırıldığı mevcudiyet bağlamında Batı’yı kendinde mevcut fenomenolojik bir unsur olarak kurgulamaktadır. Weber’in düşüncesinde iki ayrı kutup olan Batı ve Doğu, bu nedenle şehirleşme üzerinden de ayrılmış haldedir. Weber, Batı-Doğu düalizmiyle kurduğu ötekileştirme bağlamında şehir yurttaşlığını da yalnızca Batı’ya özgü görmektedir.

“Bir yerleşim yerinin şehir-komününe dönüşmesi için en azından göreceli ölçüde tarım dışı ticari tip olması ve şu özelliklerle donatılmış olması gerekiyordu; 1) tahkimat, 2) bir pazar, 3) kendi mahkemesi, 4) birliksel bir yapı ve bununla bağlantılı 5) en azından kısmi bağımsızlık ve atamalarına kasabalıların belli biçimlerde katılabildiği otoriteler tarafından yönetimi içeren otosefallik. Geçmişte, bu gibi haklar neredeyse her zaman bir “sınıfın” imtiyazları formunu aldı; bu nedenle siyasal tanımlamada şehrin karakteristiği ayrı bir burjuva “sınıfının” görünüşüdür.” (Weber, 2018b, 591).

Batı ve Doğu kategorilerindeki ayırım, Weber’de Batı’da modern kurumların temelini oluşturabilme kapasitesinin mevcut olmasıdır. Kendi kendine yeten bir yapı olarak bu kurumları oluşturabilme gücü, şehir topluluğunun oluşabilmesi için gereken askeri, ticari ilişkileri ve şehir yurttaşlığını da yaratabilmiştir. Kısmen bağımsızlık kazanabilmiş yapılar olarak şehirler, Weber’e göre yalnızca Batı’da gelişebilecekleri ortamı bulmuştur. Doğu’da ise Weber’e göre imtiyazlı sınıfın, burjuvanın gelişebileceği bir özgürlük alanı olmamıştır. Avrupa-merkezci biçimde Batı’ya hiyerarşik üstünlük tanıyan Weber, Doğu’da şehir birliklerini de görmezden gelmektedir. Tarım dışındaki faaliyetlerin gelişmediğini düşündüğü Doğu şehri, Weber için geleneksel olana ait bir kategori olarak dışlanmaktadır. Öte yandan Hobson’a (Hobson, 2020) göre ticari bir küreselleşme Doğu’da M.S. 500 itibarıyla başlamıştır. Küresel ticaretin 1500’lerde Batı’da ortaya çıktığını savunan Avrupa-merkezciliğin aksine M.S. 500’den sonra Batı dışında küresel bir hareketlilik mevcuttur. Persler, Araplar, Afrikalılar, Javalılar, Yahudiler, Hintliler ve Çinliler başta olmak üzere küresel bir ekonomik hareketlilik yaratılmış, bu gruplar 1800’lere dek mevcut egemenliklerini de korumuştur. Küresel boyuttaki ticaretin kolaylaştırılması için transit geçişlerde düşük vergilendirme yapılması gibi uygulamaların varlığı ise devletlerin doğrudan desteklediği süreç ve sistemin varlığını göstermektedir (Hobson, 2020, 46). Dolayısıyla metinde, bir ötekileştirme süreci işlemektedir. Derrida’daki *iz* kavramı ise ötekiye dair meseleleri gündeme getirmekte bir araçtır (Bellou, 2013, 95); bu nedenle ötekinin, metinde şehir birliğine sahip olmayan Doğu olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Weber’e göre Doğu şehri, ticari girişimlere fırsat sunma kapasitesinden de yoksundur; ayrı bir sınıf oluşturarak, bu sınıfın görünüşü haline gelebilecek şehir yapılanması ona göre sadece Batı’da ortaya çıkmıştır. Şehrin yurttaşlık birliği, hukuku ve bağımsız yönetimi yalnızca Batı’da gerçekleşmiştir. Bu durum, ona göre Doğu’nun klan birliklerinden ve mutlakiyetçi yönetiminden oluşan yapısının aksidir. Weber’in ortaya koyduğu bağımsız şehir burjuvazisini geliştirebilen özellik ise ona göre Batı şehrindeki rasyonel-demokratik yapılanmanın varlığıdır.

Görülebileceği üzere Weber’de Batı-Doğu, modern-geleneksel, aktif-pasif, gelişmiş-geri kalmış karşıtlıkları, Doğu’nun olumsuzlanarak Batı karşısında ötekileştirildiği çerçevede kurulmaktadır.

Şehir, Batı tarihinde de farklı süreçlerden geçmiştir. Özellikle Hıristiyan şehir anlayışı, şehirli burjuvanın oluşacağı döneme kadar dini ya da ekonomik faaliyetler dışındaki birlikteliklere açık alanlara karşı çıkmıştır. Denetlenemeyen meydanlar, kalabalığın keyfi biçimde bir araya gelebileceği alanlar Orta Çağ şehir anlayışıyla bağdaşmamaktadır (Sennett, 1999, 110-111). Weber’in tanımına çok az bir kısmı uyan Orta Çağ’daki Batı şehirleri ise on sekizinci yüzyıldaki şehir komünleridir. Fakat Weber’e göre Asya’daki şehirler, kendi şehir tanımına birkaç istisna hariç hiçbir biçimde uymamaktadır. Pazar ya da kalelerinin olduğu Asya şehirleri ya da ticaret merkezine dönüşmüş şehirler Çin’de, Mısır’da, Yakın Doğu’da, Hindistan’da var olmuştur ancak Orta Çağ’daki Batı şehirinde bu durum söz konusu olmamıştır (Weber, 2018b, 591).

“Bununla birlikte, Asya şehirleri “kasabalılara” şehir komünündeki üyelikleri nedeniyle uygulanabilir özel bir maddi hukuk ya da dava hukuku ya da onlar tarafından özerk olarak atanan bir mahkeme bilmiyordu. Sadece loncalar ya da (Hindistan’da) eğer öncelikle ya da özellikle tek bir şehirde yaşıyorlarsa, o zaman özel bir hukuk ya da kendi mahkemesini geliştirebilen kastlar durumunda bir benzerlik tecrübe ettiler. Fakat hukuki bakış açısından, bu örgütlenmelerin kentsel merkezi salt tesadüf idi ya da önemi yoktu. Özerk şehir yönetimi bilinmiyordu ya da tam gelişmemişti. En önemlisi, şehrin birliksel yapısı ve kasabalı kavramı (taşradan bir insandan farklı olarak) asla gelişmedi ve sadece temel olarak var oldu. Çinli kasabalı hukuki olarak aynı soydan gelenlerin ve bu nedenle ata kültü tapınağının durduğu ve onunla ortaklığını dikkatli biçimde desteklediği yerli köyünün bir üyesiydi. Benzer şekilde, köy topluluğunun yaşamını şehirde kazanan Rus üyesi hukukun gözünde “köylü” olarak kaldı. Ek olarak, Hindistanlı kasabalı kastının bir üyesiydi.” (Weber, 2018b, 591).

Weber’e göre rasyonel Batı karşısına konumlandığı irrasyonel öteki olarak Asya’da şehrin özel hukuku söz konusu değildir. Weber, irrasyonel karakterdeki bir örgütlenme yapısı nedeniyle şehrin kendi özel hukukunu geliştirme kabiliyetinden yoksun olduğunu düşündüğü Hindistan’daki kast sisteminin ise ancak *tesadüfi* olabileceğini düşünmektedir. Ona göre sistematik ve hesaplanabilir, rasyonel hukuki bir örgütlenme yalnızca modern Batı’da mevcuttur. Sahip olduğu yanlış bakış nedeniyle, dünyanın başka bir bölgesinde gelişen şehir hukuku, Weber’e göre yalnızca tesadüfidir. Çin, Hindistan, Rusya gibi geleneksel değerlerin egemen olması nedeniyle irrasyonel bir yapıya sahip olduğunu düşündüğü bölgeler, Weber’in rasyonel-irrasyonel temelinde kurduğu modern-geleneksel karşıtlığının da bir yansımasıdır. Gelişemeyen, irrasyonel öteki, Weber’de karşımıza *geleneksel* olarak çıkmaktadır. Weber için bağımsız mahkemeleri olmayan Doğu, özerk bir şehir idaresi geliştirememiştir. Weber’e göre bunun nedeni, temelinde irrasyonel olarak değerlendirdiği *ata kültürü*dür. Weber, Doğu’nun mutlak yetçi bir yapıya teslim olduğunu savunan Avrupa-merkezci görüşlerle örtüştüğünden, Batı’nın rasyonel devlet yapılanması karşısında irrasyonel kaldığını düşünmektedir. Klanlardan, kabilelerden, kastlardan oluşan parçalı ve dağınık yapısı Weber’e göre Batı metafiziğinde de var olan *birlik* anlayışı etrafında örgütlenen Batı’nın rasyonel yapısından uzaktır. Dolayısıyla Weber’in şehir analizlerinde oryantalist bir bakış egemendir; oryantalist gelenekte şehrin bağımsız şehir yönetimi, özerk bir burjuva ve toplumsal dayanışma olmak üzere üç unsurun yokluğu ile açıklanması (Al-Azmeh, 1976; akt.; Turner, 1984, 71), Weber’de de tekrar etmektedir. Derrida’daki *iz* ve *différance* kavramlarının bir mevcudiyete indirgenmiş anlam karşısında mücadele etmesi durumu (Bellou, 2013, 103), Weber’in burada Batı’yı konumlandırmasında da görülebilmektedir. Batı referansı ile tanımladığı *ötekiler* karşısında güçlenen Batı kategorisi, *ötekinin* sahip olmadığı kabiliyetleri de inşa etmektedir. İrrasyonel öteki, bu durumda şehirleşebilme gücünden yoksun kalmaya mahkum bir ontolojiye sahiptir; dolayısıyla Weber’in rasyonel-irrasyonel, modern-geleneksel, gelişmiş-geri kalmış karşıtlıklarıyla Batı’yı Doğu karşısında hiyerarşik olarak üstün biçimde konumlandığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

Şehir yurttaşlığını modern Batı şehri geliştirebilmiş olmasına karşılık, Orta Çağ’da Batı kasabalarında yurttaşlık birliğinin olmadığı gibi, tüzel niteliğe sahip bir şehirden bahsetmek de mümkün değildir.

“Fakat Doğu’da, Orta Çağ ve antik Batı’ya güçlü bir karşıtlık içinde, şehir sakinlerinin yerel yönetim işlerinde özerkliğinin ve katılımının -yani tarım dışı- ticari ve göreceli olarak büyük bölgelerde -kırsal bölgeden daha güçlü şekilde geliştiğini göremeyiz. Aslında kural olarak tam tersi doğru olurdu. Örneğin, Çin’de yaşlılar konfederasyonu pratikte köyde mutlak güce sahipti ve bu

nedenle taotai hukukta geçerliliği olmamasına rağmen onunla işbirliği yapmak zorundaydı. Hindistan'da da köy topluluğu çok kapsamlı yetkilere sahipti ve Rus mir'i III. Alexander yönetiminde bürokratikleşene dek yetki alanında neredeyse özerk yönetim gösterdi. Tüm Yakın Doğu dünyasında yaşlılar (İsrail'de zekenim), esasen aynı soydan gelenlerinki ve sonradan soylu klanların şefleri (şehir-dışı) bölgelerin ve yerel sarayların temsilcileri ve yöneticileriydi. Asya şehirlerinde bu asla olamazdı, çünkü bu genellikle yüksek memurların ya da prensin kendisinin merkeziydi ve bu nedenle doğrudan onları askeri korumalarının sopsası altındaydı.” (Weber, 2018b, 593).

Weber, geleneği irrasyonel öteki olarak görmektedir. Batı-Doğu karşıtlığı, tarıma dayalı üretimi olan geri kalmış Doğu ve tarım dışı üretim yapabilen, modern dönemleri yaşamaya başlamış Batı karşısında kurulmaktadır. Weber, Batı'nın ilerlemeci yapısı nedeniyle gelişme göstermeye daima devam etmesine karşılık Doğu'nun tarihsel ilerleme gücünden yoksun olduğunu oryantalistçe savunmaktadır. Modern anlamda örgütlenmeye doğru ilerleyen Batı'daki sürecin aksine Doğu şehirlerinde ata kültürü, yaşlıların yönetimi, klanların varlığı gibi Weber'e göre geleneksel olduğu için irrasyonel olan idare biçimleri hakimiyetlerine devam etmiştir. Modern-geleneksel karşıtlığını tarihsel olarak kurgulayan Weber, Doğu'yu Batı karşısında dezavantajlı hale getirerek ötekileştirmekte; Doğu'nun bilgisini, örgütlenme ve yaşam biçimini rasyonel-irrasyonel, modern-geleneksel, gelişmiş-geri kalmış karşıtlıklarıyla olumsuzlamaktadır.

Weber, M.Ö. beşinci yüzyılda antik şehirlere benzer olguların Akdeniz kıyısında ve Fırat üzerinde görüldüğünü belirtmektedir. Ona göre parçalı da olsa aristokrasinin ve klanların varlığının söz konusu olduğu bu dönemin Helenistik dönem öncesine kadar aşılammış bir gelişme evresidir. Weber, Muhammed Peygamber döneminde Arap kıyı şehirlerinde de bu gelişme evresinin durduğunu düşünmektedir. Monarşinin şehir özerkliği ve şehirdeki aristokrasiyi tahrip etmediği bu durum, Weber'e göre İslam şehirlerinde de devam etmiştir. Antikitede ve Doğu'da ise koşullar İslami yönetim egemenliğinde korunmuştur. İlerleyen dönemlerde ise istikrarsız özerkliği destekleyen şehir aristokrasisi oluşmuş, ancak bu dönemde aristokrat klanların varlığı şehirde bağımsız bir güç elde edememiştir (Weber, 2018b, 595-596). Avrupa-merkezci biçimde Doğu şehrini istikrarsız ve parçalı olarak sunan Weber, Batı şehir aristokrasisini ise rasyonel örgütlenmeye erişebilecek bir yapı olarak değerlendirmektedir. Buna karşılık Doğu, irrasyonel biçimde, İslam'ın kabile dini olduğu iddialarıyla desteklenerek parçalı yapısı nedeniyle aynı gelişimi gösterememiş bir olgu olarak sunulmaktadır. Batı'nın gözündeki *zapt edilemez çocuk* olarak Doğu algısını destekler biçimde Weber'in yansıttığı Doğu, irrasyonel, duygusal, parçalı birliklerden oluşan irrasyonel bir yapıdır.

“Arap şehirleri -örneğin Mekke- tüm Orta Çağ boyunca ve neredeyse günümüze kadar tipik klan kasabalarıydı.” (Weber, 2018b, 596).

Hegel'in Doğu ve Batı'yı karşıt iki kategori olarak konumlandığı tarih felsefesindeki *tarih* ve *tarih-dışı* ayrımında kabileler ve mit tarihin dışındadır. Hegel bunu, düzyazı ile kurduğu bağ üzerinden inşa etmektedir. Ona göre tarih dışında nesnelere düzyazıda anlatabilme kabiliyeti olmadığı gibi, varoluşun tarih dışında bir bilinci de yoktur (Hegel, 2016, 86). Derrida'nın (Gramatoloji, 2014) Batı metafiziğinde yazının yerleştirildiğini düşündüğü merkezi ve üstün konum, Hegel'in tarih felsefesinde bu bağlamda karşımıza ötekileştirilmiş, bölünmüş¹ bir Doğu olarak çıkmaktadır. Aydınlanma'nın Batı-Doğu ayrımını yeniden üreten düşünsel çerçevesi bağlamında, Hegel'i takip eden aynı gelenek içinde oryantalist biçimde üretilen Batı-Doğu ayrımı, Doğu'da özellikle İslam coğrafyasını parçalı bir yapıya sahip olan, *birlikten* yoksun öteki olarak konumlandırmaktadır. Avrupa ve Doğu toplumlarının yapısal farklılıklarının uzlaşmazlık ve ötekileştirme zeminine çekildiği, mozaik kuramı bu bağlamda temel olarak feodalizmden kapitalizme geçen sürede Avrupa'da toplumsal katmanlaşmayla beraber sınıfların oluşabilmesine karşılık, İslam toplumlarında yalnızca yarı özerk ve dikey bölünmeler olduğunu öne sürmektedir. Bu birimler, mozaik yaklaşımına göre etnik, dini ve kabile ayrımlarıyla karşılaştırıldığında, Avrupa'daki sınıflı toplumsal yapı karşısında

¹ “Asya'nın tekil bölümlerinden Yukarı Asya'yı (Göçebelerin Tarih toprağına girmedikleri düzeye dek ve girmedikleri sürece) ve Sibirya'yı tarihsel olmadıkları için daha şimdiden dışladık. Asyatik Dünyanın geri kalanı dört bölgeye ayrılır: Birincisi Sarı ve Mavi Nehir tarafından oluşturulan nehir ovaları, Uzak Asya'nın yüksek bölgeleri -Çin ve Moğollar. İkinci olarak Ganj'ın ve İndus'un vadileri. Tarihin üçüncü sahnesi Oxus ve Jaxartes'in nehir ovaları, Persia'nın yüksek bölgeleri, ve Fırat ve Dicle'nin öteki vadi ovalarıdır ki, Ön-Asya kendini buraya bağlar: Dördüncüsü Nil'in nehir ovasıdır.” (Hegel, 2016, 86-87).

değersizleştirilmektedir (Turner, 1984, 71-72). Weber'in İslam toplumlarına bakışında da bu yaklaşımı görmek mümkündür. Arap şehirlerinin parçalı yapısı ve bunun süregelmesi, Weber'e göre Avrupa'nın yapısal üstünlüğü karşısında geri kalmış öteki konumuna itilen Doğu'nun *kaderidir*. Weber, Batı-Doğu karşıtlığı temelinde şehirleşmeyi bu nedenle ilerleme ve geri kalmışlık bağlamına yerleştirmekte, geri kalmanın nedenini ise İslami Doğu'daki klan birliklerinin şehirleşmenin Batılı anlamdaki modern örgütlenmeyi gerçekleştirecek gücünün olmamasına bağlamaktadır. Ancak, İslam'ın tarihte doğduğu döneme bakıldığında, aslında şehirli bir din geleneğine sahip olduğu görülebilmektedir. Bu nedenle Weber'in iddialarının aksine İslam, başlangıcından bu yana şehirli bir din olagelmıştır (Hodgson, 1999, 133). Bu nedenle, yanlış bir tavra sahip Weber aslında modern-geleneksel, gelişmiş-geri kalmış karşıtlıklarıyla Batı-Doğu ayrımını şehir yapısı üzerinden de kurgulamaktadır.

Weber'e göre Mekke de birbirinden bağımsız, parçalı yapılara sahip, klanlarla çevrili bir şehirdir. Klan liderleri arasında düzenli ve sürekli bağların yokluğu ise Weber için şehrin devamlı çatışma halinde olması sonucunu yaratmaktadır (Weber, 2018b, 596). İslam toplumlarını sürekli parçalı, dağınık, süreksiz yapıda olduğunu öne süren oryantalist yaklaşımı destekler biçimde Weber'de klanların varlığını Batı'daki burjuva benzeri bir sınıf geliştirmeleri önünde engel olarak değerlendirmektedir. Özgür ve bağımsız şehirlerin oluşmasına engel olduğundan ona göre irrasyonel olan bu durum, yeniden rasyonel-irrasyonel karşıtlığını da desteklemektedir.

“Dokuzuncu yüzyılda Tulunid ve Safaridler Mekke sokaklarında savaştığında en zengin loncalar (kasaplar ve hububat tüccarları) tarafından seçilen tarafın mücadelenin sonucunu belirleyebildiğini duyduğumuzda Batı'daki gelişmeleri hatırlarız. Aksine, Muhammed zamanında sadece soylu Kureyş ailelerinin tutumu askeri ve siyasi önemdeydi. Bununla birlikte bu asla bir lonca birliği haline gelmedi.” (Weber, 2018b, 597).

Derrida'daki *différance* kavramı, farklılaşmanın iki düzlemi; hem kendi dışında kurulan ötekileştirme sürecini hem de bunu erteleyen düzlemi bir araya getirmektedir. Bu iki düzlem, yapı sökücü bir okumada bir mevcudiyete indirgenmiş bağlamı ve inşa edilen farklılığın özneyi nasıl kurduğunu açığa çıkarma görevi üstlenmektedir (Evans, 1991, 121). Weber'de kurulan farklılık, klanlara dair analizleri aracılığıyla ötekileştirilen Doğu kategorisini desteklemektedir. Siyasi olarak parçalı, çatışmalı klanlar, burjuva sınıfı yaratmaya yetecek birlik duygusuna sahip olmayarak Batı'daki sınıflı yapının tam karşıtı olarak değerlendirilmektedir. Batı'nın yetişkin-rasyonel varlığına karşılık Doğu çocuksu-irrasyonel, kavgacı, kaotik, çatışma içinde kurgulanmaktadır. Mozaik kuramı bu nedenle Weber'in İslam şehrine dair düşüncelerini belirlemektedir. Ona göre İslam yalnızca savaşçı özellikleri besleyen, dolayısıyla sanayicinin ve tüccar sınıfının gelişmesini engelleyen bir dindir. Doğu, Batı'nın aksine sınıflı yapı oluşturamamıştır; Weber'e göre bunun nedeni İslam şehirlerinde lonca birliklerinin kurulması önünde İslam'ın engel olmasıdır. Weber'in savaşçı dini olarak ele aldığı İslam, Avrupa-merkezci biçimde çizilen despot Doğu algısıyla uyumlu biçimde, şehrin örgütlenmesini de askeri ve siyasi eksenle sınırlı tutan bir yapıdadır. Sonuç olarak Weber'de lonca birlikleri oluşturamayan despot Doğu, Batı-Doğu, gelişmiş-geri kalmış, modern-geleneksel, rasyonel-irrasyonel karşıtlıkları temelinde İslam'ın da ötekileştirildiği bir kategoriye dönüştürülmektedir.

“Şehirlerin ekonomik niteliklerine sahip Asya ve Doğu yerleşimleri hakkında bulunan tüm güvenli bilgiler, sadece klan birliklerinin ve bazen mesleki birliklerin örgütlü eylemin araçları olduğunu ama böyle şehir yurttaşlarının birliği olmadığını işaret eder görülür.” (Weber, 2018b, 598).

Ötekileştirme bir süreç olarak idealize edilen biz imajını ve olumsuzlanan öteki imajını hem inşa hem de hayal etmeyi içermektedir. Özcü ve indirgemeci bir süreç olan ötekileştirme, olumsuzlanan, kötülünen, dışlanan ötekiye dâhil edilen tüm üyeleri kapsayacak biçimde de genişletilmektedir (Jackson, 2016, 27). Weber'de de Doğu, bir kategori olarak bu şekilde genişletilip homojenleştirilmiştir. Batı, Doğu'yu kendine referansla ilişkisel biçimde tanımlayarak, rasyonel-irrasyonel karşıtlığı bağlamında ötekileştirmiştir: Çocuksu, dağınık, kaotik Doğu, Batı'nın rasyonel örgütlü eylemi yaratabilen birliğine erişebilme gücünden yoksundur.

“Orta Çağ'daki Batı şehirleri, özellikle ideal tipe yakın bir formda geliştiği Alpler'in kuzeyindeki topraklardaki şehir, Asya koşullarına dikkat çekici bir karşıtlık sunar.” (Weber, 2018b, 601).

Weber'e göre benzersiz olan Batı şehri, Orta Çağ'da Asya'daki şehirlerin de zıddıdır. Asya ve Doğu şehirleri gibi Avrupa'daki şehirler de birer kale olmalarına ek olarak zanaat, pazar ve ticaret merkezleri

olmuştur. Doğu'da da Batı'da tüccarlar gelişmiş ve meslek loncaları ortaya çıkmıştır. Weber, Asya şehirlerine benzer biçimde Avrupa'da Orta Çağ'da ve antik dönemde şehir dışında bulunan derebeyliklerin olduğunu da belirtmektedir. Dolayısıyla koruyucu lordlar, siyasi lordlar ve memurların da varlığına değinen Weber, Orta Çağ'da her zaman gayrimenkul hukukunun bulunduğu da altını çizmektedir. Bu özellik, Doğu'dan, Asya'dan ve antik dönemden Orta Çağ'ı da farklılaştırmaktadır (Weber, 2018b, 601). Bu bağlamda bir yorumlamaya gidildiğinde Weber için şehirleşmede itici güç olarak Hıristiyanlık ile karşılaşmak da mümkündür. Avrupa haricindeki örgütlenme biçimleri ona göre Batı'daki *birlik* duygusundan yoksun olması nedeniyle dağınık ve parçalıdır. Hıristiyan Avrupa, rasyonelleşebilmiş din anlayışı sayesinde dağınık yapısını modern şehri kuracak rasyonelleşme yönünde dönüştürebilmiştir. Weber, modern Batı'da örgütlenmiş Hıristiyan cemaatlerinin yapısının toplumsal ve yasal biçimde birlik oluşturabilmelerine karşılık Doğu'da bunun mümkün olmadığını savunmakta, birlik duygusundan uzak parçalı yapı nedeniyle şehirleşme kapasitesinin yokluğuna inanmaktadır. Şehir, Avrupa'da yurttaşlık bağıyla kurulan bir yerleşim alanı olarak ortaya çıkabilmiş, ancak Doğu'da bu rasyonel bağlanmanın yokluğu nedeniyle modern şehirleşme mümkün olmamıştır. Modern-geleneksel, Batı-Doğu karşıtlıklarını kuran Weber, Doğu'nun gelişmemişliğini aynı zamanda İslam ve modern kapitalizm arasında gördüğü engele de bağlamaktadır. İslam, ona göre laik ve radikal bir kültürün önüne geçmiştir. Yapısal farklılıklar üzerinden kurduğu kategorik ayrımları destekleyen Weber, rasyonel Batı karşısına geri kalmaktan başka kaderi olmayan bir Doğu yerleştirmektedir. Böylece, Batı-Doğu, rasyonel-irrasyonel düalizmiyle inkâr edilen ve olumsuzlanan öteki olarak Doğu imajı güçlendirilmektedir.

Batı şehrinin ayırt edici bir özelliği olarak Weber, şehir sakinleri arasındaki statü bilincine yönelik politikaların varlığını göstermektedir. Mali kazanç ile kölelerin özgürlüklerine kavuşma ihtimallerinin varlığı buna bir örnektir. Bu nedenle şehirde nüfusun artması, her bir birey için kazanç artırmanın bir yolu olarak değerlendirilmeye başlanmıştır:

“Bu nedenle, şehrin tüm yurttaşları senyorel egemenliğin bağlarını koparma hakkını zorla aldı. Bu, Orta Çağ'daki Batı şehrini tüm diğerlerinden ayıran büyük -aslında devrim niteliğinde- bir yenilikti.” (Weber, 2018b, 603).

Oryantalist biçimde Doğu despotizmi kabulünü yeniden üreten Weber, Batı'da bağımsız şehirlerin oluşmasını şehir yurttaşlığı bağlamında değerlendirmekte, bunu da şehir burjuvazisinin gelişebilmesine bağlamaktadır. Sınıflı yapısıyla Doğu'daki parçalı yapıdan üstün konuma yerleştirilen Batı şehri, siyasi ve idari olarak da özgürleşmeye yönelebilmiştir. Ona göre aktif konumdaki Batı rasyonelleşerek gelişmiş, pasif kalmaya mahkûm Doğu ise gelişmemiştir.

Batı şehrinde statü farklılaşmasını yaratan güç ise şehirdeki ileri gelenlerin ekonomik olarak güçlenip bağımsızlaşması olmuştur. İleri gelenlerin güç kazanmasında ise Weber'e göre iç siyasi eşitlik ve şehirdeki memurların özgür seçimi rol oynamıştır. Weber, bu gelişmeyle şehirde aristokrasi karşısında soylu olsun ya da olmasın bir statü birliği oluştuğunu düşünmektedir (Weber, 2018b, 604). Ona göre özgür, bağımsız burjuvazinin oluşması, Batı'nın Doğu karşısındaki bir üstünlüğü olmakta, böylece Weber Batı'nın ontolojik farklılığını yeniden öne sürmektedir.

“Bu farklılıkların yanı sıra, antik Batı ve tipik Orta Çağ şehrinin belirleyici genel niteliği, “kasabalılar” olarak özellikle onlara uygulanabilir bir özel hukuka tabi olan ve bu nedenle hukuki olarak özerk bir statü grubu oluşturan halkın, özel karakteristik organlarla donatılmış, kurumsallaştırılmış birliğinde yatar.” (Weber, 2018b, 605).

Derrida'ya göre metin, bir *kendinde mevcut olmayanın* denetimindedir; bu *mevcudiyet olmayanın* varlığı, metni izler tarafından örülmüş hale getirmektedir. Bu durum, Derrida'daki iz, difference ya da eklenti kavramlarının ortaya çıkarmaya çalıştığı anlamla ilgilidir. İzlerin varlığı, mutlak anlamın ve amacın imkânsızlığı tarafından biçimlendirilmektedir (Royle, 2003, 68). Bu doğrultuda, yapısökümü gerçekleştirildiğinde yeni anlamların potansiyelleri ve metnin bir mevcudiyete indirgenmiş anlamının ötesindeki bağlamlar ortaya çıkarılabilmektedir. Batı'nın tarihsel biçimde farklılıklar üzerine kurulmuş anlamı da böylece yapısökümüyle açığa çıkartılabilmektedir. Weber'e göre Batı, Orta Çağ'daki şehirleşme sürecinde de biriciktir. Avrupa, bağımsız loncalarını yaratıp şehir yurttaşlığını oluşturabilmiş, feodal-patrimonyal yapıdan uzaklaşabilmiştir. Daha özgürlükçü bir yapıya dönüşen Batı şehri, rasyonel-yasal devlet yapılanmasını kurarak Weber'e göre Doğu'daki otoriter-despot devlet yönetiminden de ayrılmıştır.

Weber, Batı-Doğu karşıtlığını rasyonel devlet yönetimine karşılık despot bir yönetim koyarak desteklemeye girişmektedir. Hıristiyan Batı'nın şehirlerinde özerk statü gruplarının ortaya çıkabilmesi, modern kapitalizmin gelişme süreci bağlamında ele alındığında, Weber'e göre patrimoniyal Doğu'nun despot idaresi altında bağımsız örgütlenmelerin oluşmaması, kapitalizmin gelişmesi için engele dönüşmektedir. Oryantalist bir tavırla Weber, Batı karşısında olumsuzladığı Doğu'yu yeniden rasyonel-irrasyonel, modern-geleneksel karşıtlığı zemininde ötekileştirmektedir.

“Tam gelişmiş antik ve Orta Çağ şehri her şeyden önce, bir kural olarak kasabalarının birlik kültürü için uygun bir dini sembolle donatılmış bir kardeşlik birliği olarak oluşturuldu.” (Weber, 2018b, 605).

Rasyonel-irrasyonel karşıtlığı burada da söz konusudur. Antik dönemde ve Orta Çağ'da Batı'da Weber'e göre şehirlerin bir ilerleme çizgisi mevcuttur. Tarihselleştirerek desteklemeye giriştiği bu durum, Weber'e Doğu'nun aksine *birlik* yaratabilen Batı'nın yapısal özellikleriyle ilgilidir. *Birlik*, Batı'nın rasyonel dini olan Hıristiyanlığın kardeşliğiyle oluşabilmektedir; ancak Doğu'nun dini yapısı onu birliğe ulaştıramamış, soy bağlarıyla dağınık bir idareye mahkûm etmiştir. Weber için, Batı'da din tarihin her döneminde kardeşliği kurabilecek kadar rasyonel örgütlenme gücüne sahipken, Doğu'nun dini parçalı bir yapının haricinde bir idare kuramayacak kadar irrasyoneldir.

“Batı'da böyle bir şehir topluluğunun birliği mülkiyete sahip olur ve onu kontrol ederdi. Ali yanlılarının toplulukla “Fadak Bahçeleri” hakkındaki ünlü ihtilafı -Şiiliğin ayrılmasında birinci ekonomik neden- topluluk mülküne karşı haneden mülkü üzerine bir çekişme iken, halifenin temsilcilerinin adına toprak talep ettiği “topluluk”, Mekke'nin aslında var olmayan siyasal “topluluğu” değil, İslam'ın dini topluluğuydu.” (Weber, 2018b, 606).

11. ve 12. yüzyıl sonrasında İslam, Batı Avrupalılar'ın düşüncelerinde büyük yer kaplamaya başlamıştır. Avrupa'nın ötekilerinden birine dönüştürülen İslam, Yahudiler'in ötekileştirilmesinden farklı bir süreç yaşamıştır. Sayıca az olan Yahudiler, Batı için daha *yakın* kabul edilmiş; İsa'yı mesih olarak reddetmelerine karşılık Hıristiyan hegemonyasındaki Batı için doğrudan bir tehlike olarak değerlendirilmemiştir. Öte yandan Batı'nın diğer ötekileri; Çin, Hindistan başta olmak üzere Avrupa'nın *garip* olarak tanımladığı yerler ve toplumlar, coğrafi olarak *uzak* kalmıştır. Bu nedenle egzotik olarak görülen, fantastik hayallerinde nesneleşen bu uzak ötekiler karşısında İslam, coğrafi anlamda da Avrupa'ya daha yakın olduğu için Batı tarafından daima bir tehdit olarak konumlandırılmıştır (Lockman, 2004, 36). Bu sebeple Batı, İslam'ı kendi kimliğini kurmak için kullandığı özelliklerin karşıtıyla inşa etmiştir. Weber'den yapılan alıntıda da görüleceği üzere, İslam aslında irrasyonel öteki olarak rasyonel Batı karşısına yerleştirilmektedir. Weber de, Mekke'deki yapıyı İslami şehrin gelenekselliklerinden kurtulamayan, irrasyonel kalmaya mahkûm bir toplum olarak görmektedir. Dolayısıyla İslam şehrindeki siyasal örgütlenme Weber için aslında *yoktur*. Ona göre meşru kabul edilebilecek tek örgütlenme biçimi, rasyonel-siyasi bir örgütlenmedir.² Mekke'nin örgütlenme biçim Weber için İslam'ın irrasyonel ötekiliğine haptir. Weber, burada da modern-geleneksel, rasyonel-irrasyonel karşıtlıklarını kurarak Batı-Doğu ayrımında Batı'yı avantajlı konuma yerleştirmektedir. Modern Batı'da şehir ortak bir kontroldeyken, dezavantajlı ve irrasyonel Doğu'da bu durum şehri sadece halifenin mülkü haline getirmiştir.

“Batı'da, Hindistan ve Ekvatorial bölgelerindeki gibi tabu engelleri yoktu; Asya'da bir şehir birliği içinde kardeşliği engelleyen klan örgütlenmesinin büyüsel totemik, atasal ve kast destekleri de yoktu. Tam bir totemizm ve klan egzogamisine kazuistik bağlılık- muhtemelen dönemin geç bir noktasında- geniş ölçekli politik-askeri ve özelde şehir birliklerinin hiç gelişmediği alanlarda açıkça ortaya çıktı. (...) Antikitede klan bağları her yerde, geleneğin hatırına, yeni oluşturulan toplulukların

² İslamiyet'in şehirleşme önünde bir engel olduğunu öne süren yaygın Avrupa-merkezci görüşlerin aksine, bu şehirler yerel, bölgesel ve uluslararası anlamda faaliyet gösterebilmiştir. İslam şehirlerindeki üretim, yalnızca kırsala doğru bir dağıtım merkezi olmamış, aynı zamanda dış ticarete de açılarak sanayi merkezlerine dönüşebilmiştir. Raymond, bunlara bazı örnekler vermektedir: Tunus'ta 17. yüzyılın başında İspanya'ya sürülen Endülüsler'in bölgeye yerleşmesiyle, 18. yüzyılın sonlarına doğru fes üretiminde 300 usta ve 15.000 zanaatkar sayısına ulaşılmıştır. Fesler, Osmanlı İmparatorluğu'nun her gölgesine, özellikle Mısır'a ihraç edilmiştir. Tekstilde ise Kahire öne çıkmıştır. Evliya Çelebi'nin 1660'lardaki kayıtlarında Kahire'de 12.000 tekstil işçisi olduğu bilgisi yer almıştır. Bölge, ithalat ve ihracatta da güçlenmiştir. Filistin, 19. yüzyılın başında sabun üretiminde merkez olmuş, Halep ise tekstilde 12.000 dokuma tezgahına sahip bir şehir olarak Avrupa'ya kadar ihracat yapmıştır. İthalatta, Marsilya, gücünü 18. yüzyıl boyunca 20 kat arttırmıştır (Raymond, 2008, 733).

“putperest” ortaklıklar ve boylara bölünmesi tarafından yapay olarak yeniden oluşturulmuş olsa bile bir klan birliği değildi; artık temel birliği oluşturan polislin askeri ortaklığıydı.(...) Orta Çağ şehirlerinin idari örgütlenmesinde kilise topluluğunun oynadığı çok önemli rol, klan bağlarının çözülmesinde Orta Çağ şehrini önemli ölçüde biçimlendiren Hıristiyan dininin bu özelliğine işaret eden pek çok semptomdan sadece biriydi. İslam, aksine, erken halifelğin içsel çekişmelerinin tarihinin gösterdiği gibi Arap kabile ve klan bağlarının bölücülüğünün üstesinden asla gerçekten gelemedi; erken dönemlerinde kabile ve klanların muzaffer ordusunun dini olarak kaldı.” (Weber, 2018b, 608).

Weber için büyü, kast, ata kültü gibi geleneksel örgütlenme biçimleri, Doğu’nun parçalı yapısının nedenleridir ve totem, soya bağlılık, putperestlik gibi irrasyoneldir. Fakat Weber’e göre Hıristiyan Batı’daki şehir, büyüden arınmış dinin önderliğinde oluşturulmuştur. Rasyonel olarak konumlandığı Hıristiyan Batı’nın Orta Çağ’daki bağımsız şehirlerinin varlığının aksine İslam, parçalı ve çekişmeli siyasi birlikler olarak gelenekselliği içinde kalmıştır. Sadece ordu dini olarak ele aldığı İslam’a karşılık rasyonel bir şehir örgütlenmesini sağlayabilen, klan birliklerinin yerine örgütlü bir şehir kurabilen ise Weber’e göre Hıristiyanlık olmuştur. Rasyonel-irrasyonel, modern-geleneksel karşıtlıklarıyla Batı-Doğu ayrımı, karşı karşıya yerleştirilen Hıristiyanlık-İslamiyet düalizmiyle de Doğu’nun olumsuzlandığı imajı desteklemektedir.

Weber, tarihte Batı-Doğu şehrinin farklı seyri konusunda Doğu’da klanların, Antik Yunan ve Roma şehirlerinde ise bireyi öne çıkaran yurttaşlığın varlığını karşı karşıya getirmektedir. Özellikle kuzey Avrupa’da Orta Çağ şehrinde ise yurttaşlık bilincinin oluştuğunu düşünen Weber için Orta Çağ’da şehir yapılanmasında kilisenin kültik bir merkez olarak konumunu, klanların ritüel birliklerinin aksine dini bir birlik yaratabilmeler kabiliyeti bağlamında değerlendirmektedir (Weber, 2018b, 609-611).

“Fakat, Yakın Doğu’dakiler de dâhil olmak üzere, tüm Asya şehirlerinde “komün” olgusu ya hiç yoktu ya da en çok, sadece her zaman şehrin ötesine de yayılan akraba grupları birliği biçimini alan temellerde mevcuttu.(...) Batı şehri -ve özellikle kısa bir süre için tek ilgi konumuz olması gereken Orta Çağ şehri- sadece ekonomik olarak ticaret ve zanaat merkezi değildi; fakat aynı zamanda siyasi olarak normal durumda bir kale ve belki bir garnizon, idari olarak bir saray bölgesi ve bunun ötesinde yeminli bir kardeşlik birliği idi.” (Weber, 2018b, 612).

Weber’e göre daima rasyonelleşme yönünde ilerleyen Batı şehri, ekonomi, ticaret ve zanaat merkezi olmasının haricinde sahip olduğu saray çevresinde örgütlenen şehirlerindeki kardeşlik birliği sayesinde klan birliklerinden oluşan Doğu’dan tamamen ayrılmaktadır. Asya ve Yakın Doğu da, Weber’e göre Doğu’nun gelişmemişliğine dahil olarak şehirleşme kapasitesinden de yoksun kalmış, rasyonel bir örgütlenme kuramamıştır.

“Şehir kurumsallaşmış bir birlik, (değişen derecelerde olsa bile) özerk ve müstakil, aktif bir “bölgesel kurum” haline geldi. Başından beri, kasabasının dışarıdaki taraflar karşısındaki imtiyazlı konumunun bireyin hakkı olması Orta Çağ şehrinin gelişmesi için büyük önem taşıyordu. (...) Orta Çağ şehrinin bir kasabalı birliği içinde gelişmesi için iki koşul merkezi önem taşıyordu: Bir yanda, kasabalıların ekonomik çıkarlarının onları kurumsallaşmış birliğe sevk ettiğinde bu harekete büyü ya da din engellerinin varlığı tarafından ket vurulmaması ve diğer yandan daha büyük bir siyasal birliğin çıkarlarını dayatan rasyonel bir yönetimin yokluğu.(...) Orta Çağ özerk ve müstakil şehir birliğinin doğuşu, Konsul, Majer (belediye başkanı) ya da Bürgermeister tarafından başkanlık yapılan yönetim konseyiyle, doğası gereği sadece Asya şehrinin gelişmesinden değil, ayrıca antik polislin gelişmesinden de farklılaşan bir süreçtir.” (Weber, 2018b, 613-614).

Orta Çağ şehrinde yurttaşlık birliğinin gelişmesinde Weber’e göre iki koşul vardır; ortak ekonomik çıkarların çevresinde birleşildiğinde büyüün veya dinin engeliyle karşılaşmak ya da daha büyük bir siyasal birliğin çıkarlarını dayatan rasyonel idareden yoksun olmak. Weber, geleneksel-modern ayrımını şehrin rasyonel örgütlenmesi üzerinden burada da kurmaktadır. Din ve büyü, rasyonelleşmiş bir sisteme uyum sağlayamadığı müddetçe şehrin rasyonelleşmesini engelleyerek onu geleneksel sınırlar içinde tutmaktadır. Müstakil şehir birliğinin varlığı ise şehir burjuvazisinin oluşabildiği modern koşullarla mümkün olmaktadır. Dağınık soy birlikleri yerine sınıflı bir yapı kurabilen şehir, Weber’e göre rasyonel gelişme sağlayabilmektedir.

Weber’e göre sosyolojik anlamda modern bir kasabalı birliğine en yakın örnek ise İtalya’daki ileri gelenlerin egemenliğidir:

“Bu nedenle pek çok kaynağın belirsizliğine rağmen kasabalı birliğinin sosyolojik anlamı en iyi İtalya’da tanımlanabilir. Bunun genel ön koşulu, Batı’ya özgü egemenlik güçlerinin kısmen feodal, kısmen prebendal olarak elde edilişiydi.” (Weber, 2018b, 615).

Modern anlamda şehrin oluşmasına dair Avrupa-merkezci tarih yazımında İtalyan şehri, Weber’de de görüldüğü üzere öne çıkarılmaktadır. 10. ve 11. yüzyılda İtalya, Roma şehir yapılanmasının üzerinde gelişmeye devam ederek, hareketli bir nüfus ve şehir hayatı yaratmıştır. Roma dönemindekine benzer biçimde Orta Çağ’da İtalyan kasabaları, şehrin çevresindeki kırsal alanla yakın ilişkiler kurmuş, şehir topluluğunun aile bağları bu bölgeler ile korunmaya devam etmiştir. Halk genellikle İtalyan kasabalarında kazandığı geliri kırsaldaki çiftliklerine ya da topraklarına yatırmış, dolayısıyla kasabalarda şövalyeler, tüccarlar, rantiyeler ve zanaatkarlar beraber yaşayıp çalışmaya devam etmiştir. Evlilik ilişkileriyle de güçlendirilen şehirdeki ilişkiler, soylular ve halk arasında hiyerarşiyi korumasına rağmen keskin sınırları yaratmamıştır (Campbell, 2011, 162). İtalya örneği üzerinden ilerlemesi bağlamında da değerlendirildiğinde Weber, şehir analizlerinde Batı şehrine odaklanmakta, Batı şehrinin oluşum sürecini dünyanın geri kalanındaki şehirleşme süreçleri için bir referans noktası kabul etmektedir. Batı feodalizmi ve prebendalizmin etkisi bağlamında, şehir birliğinin İtalya’da ortaya çıkışı bu anlamda Weber tarafından şehrin gelişiminin Batı üzerinden değerlendirilmesine dönüşmektedir. Batı’ya özgü egemenlik biçimlerinin kısmen prebendal kısmen de feodal olarak sağlanması, siyasi ve ekonomik amaçlarda ortaklık, Batı’da şehri yeminli kardeşlik birliğine doğru geliştirmiştir. Bu nedenle komünal birlik kurabilen şehir Weber’e göre siyasi ve askeri gücünü de genişletebilmek adına askeri örgütlenmesini de şehre devretmiştir. Weber, şehrin rasyonel idaresinde aynı zamanda İtalya şehirlerinde devrimci bir gelişme olarak kabul ettiği yargılamada rasyonel araçlara ve kanıtlara yer verildiği prosedürün gelişmesinin de altını çizmektedir. Şehirdeki yurttaşları kapsayan rasyonel hukukun kanunlaştırılması da onun için Batı şehrini ayırtmaktadır (Weber, 2018b, 615-617). Eşsiz bir konum atfettiği İtalyan şehri Weber’de Rönesansla birlikte elde ettiği gücü de taşımaktadır. Avrupa’nın kendi hegemonik yapısını güçlendirdiği Rönesans’ta İtalya, Avrupa-merkezci tarih anlayışı için öncü ve önemli bir rol üstlenmektedir. Enternasyonal bir kültür olduğu iddiasıyla ortaya konulan, Rönesans sonrası inşa edilen Avrupa kültürü, senyörün hâkimiyetindeki Batı feodalizminden farklılık göstererek, İtalya’daki şehir devletlerinin yerel özerkliğe sahip oldukları bir ortamda gelişim göstermiştir (Wood, 2012, 53-54). Özellikle İtalya’nın kuzeyindeki toprak sahipliği, Batı feodalizminden farklı biçimde zayıf kalmıştır. Şehri şövalyeliğinin olmadığı Germanik kuzeyde ise yeminli kardeşlik, güneydekinden farklılaşarak arkaik özellikler göstermiştir. Kuzeydeki koruyucu localar ise Orta Çağ’da şehirlerde klan desteklerinin yerini alma eğiliminde olmuştur. Bu gibi koruyucu birlikler de ekonomik çıkarlarda ortaklıklar kurulmuştur (Weber, 2018b, 615-620).

“Kuzey Fransa’da şehir birlikleri öncelikle diğer lonca özellikleri olmadan yeminli barış birlikleri iken, Nordik ve İngiliz şehir birlikleri düzenli olarak bir lonca niteliği taşıdı. İngiltere’de şehir birliğinin tipik formu şehirde perakende ticareti tekelleştiren (tek) lonca tüccarıydı” (Weber, 2018b, 621).

Rasyonel-irrasyonel karşıtlığı bağlamı, Weber için loncaların oluşmasında da mevcuttur. Avrupa’nın kuzeyindeki şehirler, loncaların oluşmasıyla geleneksel ticari yapıdan farklılaştıkları için Weber’e göre rasyonelleşerek ayrılmaktadır. Bu dönemde loncaların ortaya çıkmasıyla şehirlerde ticaret geleneksel biçiminden uzaklaşarak hammadde tedarikinde çalışacak işçinin yetiştirilmesinden ürünün pazara sunulmasına dek daha kapsamlı bir ticari işleyişe doğru genişlemiştir (Huberman, 2009, 127). Şehirleşmeyle loncaların gelişmesi, şehirlerde kardeşlik birliği haricindeki birliklerin oluşumunu da beraberinde getirmiştir (Weber, 2018b, 622). Batı dışındaki şehirlerin gelişmesinde Weber aynı zamanda şehir memuriyetlerinin ve konseye katılma hakları üzerinde de durmaktadır.

“Asya’da ona engel olurken, Akdeniz civarında ve sonra Avrupa’da şehirlerin gelişmesinin başlamasına nihai olarak neyin neden olduğu sorusunu ileri sürmek zorundayız. Buna bir cevap daha önce verilmişti; yani bir şehir kardeşliği ve bu nedenle şehir komünün gelişmesi klan birliği ve Hindistan’da kastların büyü bağları tarafından engellendi. Çin’de klanlar merkezi din meselelerinin, ata kültürünün taşıyıcılarıydı ve bu nedenle yıkılmazdılar. Hindistan’da kastlar spesifik

bir yaşam idaresinin taşıyıcılarıydı; bireyin sonraki enkarnasyonun kaderi buna uyulmasına bağlıydı; bu nedenle ritüel olarak diğerleriyle karşılıklı olarak özeldiler. Fakat kardeşliğe engeller aslında Hindistan'da mutlakken, aynısı klan bağlarının sadece göreceli bir engel oluşturduğu Çin için -ve hatta daha da az olarak Yakın Doğu için- söylenemez. Bu alanlar için oldukça farklı bir unsur hala hesaba katılmalıdır; askeri yapıdaki farklılıklar ve hepsinden önemlisi ekonomik ve sosyolojik temellerindeki farklılıklar.” (Weber, 2018b, 625).

Weber için Batı'da modern anlamda şehrin oluşması, Batı'nın *Doğu olmamasından* da kaynaklanmaktadır. Kendini tanımlama amacıyla öteki yaratma ihtiyacı duyan Batı, klanların, büyüünün, soy bağlarının egemenliğindeki öteki olarak Doğu'yu ve Asya'yı, geleneksellikten kurtulamadığı için şehirleşme kabiliyetinden yoksun öteki olarak konumlandırmaktadır. Dolayısıyla rasyonel-irrasyonel, modern-geleneksel karşıtlığı, Doğu'nun Batı karşısında olumsuzlanarak değersizleştirildiği bir öteki inşasını beslemektedir.

Mısır'daki, Yakın Doğu'daki, Çin'deki nehir düzenlemeleri ve sulama politikalarına olan ihtiyaç Weber'e göre kraliyet bürokrasisini ortaya çıkarmıştır. İnşaat için gerekli işgücünün sağlanması, kraldan alınan gelir ile ordunun yönetimi kendi tekeline geçirmesi ve bürokratikleşmesi sonucunu yaratmıştır. Doğu'dakinin aksine Batı'da lord, şehrin ileri gelenleriyle bir ortayol bulmadan iş yapabileme imkânına sahip değildi. Weber'e göre Batı'ya özgü bu durum şehir komününün gelişmesinden önceki bir aşamadır. Weber, Batı'nın tarihine bakıldığında Antik dönem sonrasında oluşan tüm şehir birliklerinin silahlı gruplardan oluşan birlikler olduğunu düşünmektedir (Weber, 2018b, 625). Weber'in Batı'ya ve Doğu'ya tamamen farklı tarihsel süreçler yüklemesi bu bağlamda sulama sistemleri üzerinden geliştirdiği farka dayanmaktadır. Merkezi yönetim tarafından denetlenen sulama sistemleri, Weber'e göre Doğu'yu despotlaştırmışken Batı'da merkezi yönetimden bağımsız bir bürokrasi gelişerek sulama sistemlerini kontrol edebilme gücü sağlamıştır. Böylece şehirler, merkezi idareden bağımsız varlıklara dönüşebilmiştir. Şehir komününü yaratan bu bağımsızlık, Weber'e göre Batı-Doğu karşıtlığında Batı'yı ayrıcalıklı kılmaktadır.

Merkezi yönetimden bağımsızlaşabilen Batı şehri Weber'e göre statü birliklerini de kurabilmiştir. Farklı statü gruplarından oluşan birlikler şehrin yönetiminde güç elde edebilmiştir. Weber, Venedik örneğini vererek ileri gelenlerin, aristokratların yönetimindeki gücüne değinmektedir. Ancak, İngiliz şehirlerinde farklı bir seyir söz konusu olmuştur:

“İngiltere'deki şehir gelişmesi, İtalya'dakinden tamamen farklı bir yön aldı: Şehirler, sınıf sistemi içinde, organları özel hukuki ünvanların ediniminden elde edilmiş kesin bireysel haklara sahip imtiyazlı birlikler haline geldi; bunlara bireysel baronlarla aynı yollarla sahip oldular ve ticari kuruluşlar bireysel bağışla elde edilmiş özel haklara sahiptiler. Bu gelişme bir kez olunca, şirket kavramı kavramı sonunda İngiliz hukukuna girdi. İmtiyazlı “topluluktan” şehir loncasına ve oradan birleşik şehre geçiş bu deşışkendi. İngiliz kasabalılarının özel hukuki statüsü bu nedenle krallığın kısmen feodal, kısmen patrimonyal tüm birliğinden elde edilen imtiyazlar demetinden oluştu; kendi siyasal egemenlik sistemini örgütlemiş özerk bir birliktelikteki üyelikten kaynaklanmadı.” (Weber, 2018b, 641).

Weber'e göre bu nedenle İngiliz kasabaları geleneksel yapılarından uzaklaşabildikleri için rasyonelleşmiş bir örgütlenme kurabilmiştir. Weber, modern-geleneksel, rasyonel-irrasyonel karşıtıllıklarıyla Batı şehrinin kendine özgü yapısını, rasyonel ticari faaliyet geliştirebilme gücünü idaresindeki rasyonelleşmeye, patrimonyal ve feodal haklarla desteklenmiş yapısına bağlamaktadır.

Diğer yandan, şehrin sınıflı bir yapı geliştirmesi beraberinde Batı'da özel hakları gündeme getirmiş, *şirket* kavramının hukuk sistemine dâhil olmasınıyla sonuçlanmıştır. Özel hukuki konumlarını feodal ve patrimonyal birliklerden alan ayrıcalıklı İngiliz kasabalılarına zaman içinde kral veya feodal lordlar tarafından yeni şehirlerin kurulması dönemlerinde bazı haklar ve özerklikler verilmiştir. Weber, öncelikle özel loncaların şehrin mali yükümlülüklerinin kefil olarak ayrıcalıklar elde ettiğini belirtmektedir. İlerleyen dönemde ise kasaba yurttaşlarına birlik hakları verilmiştir (Weber, 2018b, 630-641). Weber, Batı şehrinin gelişim seyrini Doğu'dan tamamen ayırıştırarak, parçalı birliklerden oluşan yapıyla sürekli çatışma halinde olup birlik geliştiremeyen bir Doğu şehriden Batı şehriden tamamen ayırıştırılmaktadır.

Benzer biçimde Orta Çağ'da Avrupa şehri de benzersizdir; antik ve Orta Çağ şehirlerinin kıyaslamasını yapan Weber'e göre İtalyan şehirleri patrimonyal ve feodal yapılarla güçlenerek rasyonelleşmiştir. Antik

döneme bakıldığında şehirleşme, modern kapitalizme veya modern şehre benzer özelliklere sahip değildir. Weber, Orta Çağ şehrinin, Antik dönemdekilerden farklı biçimde hem modern kapitalizme hem de şehre bağlanmış olduğu görüşündedir (Weber, 2018b, 687-688).

“Şehir tarafından oluşturulması ve yine onun içerisinde (eski) loncalar ve (ve daha sonra) “esnaflar” tarafından özerk hukuk oluşturulması, siyasi olarak bağımsız İtalyan şehirleri ve bazen İspanyol, İngiliz ve Fransız ve Alman şehirlerinin önemli bir kısmı tarafından, her ne kadar bu onlara sözleşme tarafından her zaman açıkça bağışlanmış olmasa da, tam olarak uygulanmış bir haktı. (...) Şehrin mahkemeleri, laik yargıçlar olarak kasabalılarla, şehirdeki arazi sahipliği sorunlarına, pazar ilişkilerine ve ticarete belli bir şehrin tüm kasabalılarına özgü tek tip bir hukuk uyguladı. Hukukun kendisi geleneğe ya da özerk kanuna ya da taklide, kabullenmeye ya da başka bir şehrin hukuki sisteminin kurucu sözleşmesindeki uygulamaya dayanabilirdi. Şehir mahkemeleri giderek düellolar, işkenceyle sorgulamalar ve klan yeminleri gibi irrasyonel ve büyüsel kanıt araçlarını, sunulan kanıtın rasyonel prosedürleri lehine, dava prosedürünün dışında bıraktı. Bununla birlikte bu gelişmenin düz bir çizgide gerçekleştiği düşünülmemelidir: Bazen şehir mahkemelerinde özel bir dava prosedürüne bağlılık daha eski hukuksal formların, İngiltere’de olduğu gibi rasyonel yenilikler karşısında kraliyet mahkemeleri tarafından korunmasına (jürinin yokluğu) ya da kıta üzerindeki Orta Çağ hukukunun Roma hukukunun etkisine karşı korunmasına işaret ediyordu. Sonraki durumda, kapitalizme uyarlanabilir hukuki kuruluşlar kökenini Roma (ya da Germen) “arazi hukukunda” değil, açıkça şehir hukuk sistemlerinde buldu (bu erken kapitalist çıkarların özerkliği sahip olduğu şehirlerde oldu). (Weber, 2018b, 689).

Batı-Doğu karşıtlığı, Weber’in yapısökümcü bir okumasında şehir olgusu analizleri üzerinden yeni anlamlandırmalara fırsat tanımaktadır. Bu bağlamda Derrida’daki differance kavramı, yeni anlamlara ve kavramsallaştırmalara ulaşabilmek adına bir araç işlevi görerek, anlamın daha fazla olasılıklarına açılan bir kapı olmaktadır (Choat, 2010, 68). Weber’in kurduğu ikili karşıtlık zeminindeki anlamlarda, tam bir mevcudiyetin varlığını reddeden bir okuma bu nedenle amaçlanmıştır. Weber, eserinde Venedik ve İngiltere örnekleri üzerinden verdiği Batı şehrinin eşsiz gelişimini de bu karşıtlıklar zeminine oturtmaktadır. Derrida’nın kavramıyla ifade edersek, burada olan bir *oyundur*. Bu oyun, rasyonel Batı karşısına irrasyonel Doğu inşa ederek, şehirleşme üzerinde kabiliyetleri arasında bir hiyerarşi kurmaktadır. Rasyonel hukuki birlik yaratabilen Batı, Doğu’nun aksine gelişmiştir. Ötekileştirilen Doğu, şehrin hukuki yapısına dair analizleri üzerinden Weber’de rasyonel-bürokratik örgütlenmeden yoksun öteki konumuna indirgenmektedir. Ticari anlamda da gelişen şehir birliği, Batı’da lâik mahkemeler kurabilmiş, hukuku tek tipleştirmiş, bunları da rasyonel bir bürokrasi içine yerleştirebilmiştir. Doğu’nun irrasyonel olarak değerlendirdiği uygulamaları aksine Weber, Batı’nın kendi içinde irrasyonel öğeleri temizleyebilme gücüne de sahip olduğunu düşünmektedir. Tarihsel olarak gelişim göstermiş bir varlık olarak Batı, Weber için Doğu’nun karşısında izlediği aktif ve ilerlemeci süreciyle şehrin örgütlenmesi üzerinden de kendisini ayrıcalıklı kılmıştır.

Kapsamlı idari yetkilere sahip şehir yönetiminin varlığı, Orta Çağ’ın zirvesinde Batı’daki şehir komünlerini de tamamlamıştır (Weber, 2018b, 690).

“Pazar her Orta Çağ şehrinin parçasıydı ve pazar üzerindeki denetim her yerde konsey tarafından önemli ölçüde şehir lordunun elinden alındı. Sonraki dönemlerde ticaretin ve üretimin düzenlenmesi yerel güç yapısına bağlı olarak ya feodal otoritelerin ya da meslek birliklerinin elinde toplandı; şehir lordu büyük oranda dışlanmaya devam etti.” (Weber, 2018b, 691-692).

Weber için pazar Orta Çağ şehrinin bir parçası olarak modern şehirdeki kapitalizmin gelişmesi için de tarihsel arka planı sağlamaktadır. Lordun tekelinde toplanan yetkinin dağılmasıyla birlikte Batı şehri Doğu’daki merkezîyetçi idareden farklılaşmıştır. Weber için Doğu’nun tek kişide gücün toplandığı idari yapısına karşılık Batı’daki feodalizm ve mesleki locaların varlığı, ticaretin gelişebilmesi için gereken hareket alanını da açmıştır. Sürekli gelişme ve ilerleme gösteren bir Batı kategorisine karşılık Weber Doğu’yu daima durağan, hatta geriye giden bir kategori olarak inşa etmektedir. Oryantalist bir Doğu algısına sahip olan Weber, Batı’nın yaşadığı dönüşümün tetikleyicisi olarak da Rönesans ile başlayan döneme işaret etmektedir.

Weber, Orta Çağ’dan itibaren şehrin ticari potansiyeline de dikkat çekmektedir. Şehir, geniş bir alan üzerinde ekonomik ve siyasi özellikleri bağlamında yurttaşlarının ortak çıkarlarına yönelik farklı politikalar da izlemiştir. Weber, bu nedenle Fransız ve İngiliz kralların çoğu zaman baronlarla mücadeleyle bağlantılı biçimde ya da siyasi amaçlarla dostça ilişkiler de geliştirdiğini ifade etmektedir. Siyasi ve feodal lordlar, ekonomik çıkarları doğrultusunda hareket ederek şehirde çatışma ortamı yaratmaktan kaçınmıştır (Weber, 2018b, 694-695). Bu nedenle Weber’e göre şehirdeki ticari faaliyetler hayati önemde olmuştur.

“(…) şehirlerin kurulması, kurucuların bakış açısından öncelikle ticari bir girişim, para gelirleri için fırsatların oluşumuydu. Bu türden ekonomik çıkarlar doğuda, özellikle Polonya’da Yahudi soykırımı zamanında bile soylular tarafından çok sayıda şehir kurulmasını teşvik etti. (...) Bu “ticari” girişim sıfatıyla, bu spesifik olarak Orta Çağ ve Kuzey Avrupa tipi şehir kuruluşu, göreceğimiz gibi, antik şehir tarafından sunulan askeri kale-şehir kuruluşlarına doğrudan bir antitez oluşturur.” (Weber, 2018b, 695).

Rasyonel örgütlenme başarısını gösterdiğini düşündüğü Batı şehri, Weber için Doğu’daki, Asya’daki şehirlerden ayrılmaktadır. Ticari girişimler olarak tanımladığı biçimde gerçekleştirilmiş ve soylulardan Orta Çağ’dan itibaren destek görmüş ekonomik faaliyetler, Weber’e göre Batı şehrini farklı kılan özelliklerdir. Modern şehir birliğinin oluşması da bu bağlamda soyluların varlığından destek görmüş; askeri-bürokratik idarenin olduğu antik şehrin aksine rasyonel-ekonomik girişimlerin önünü açmıştır.

5. Sonuç

Weber’in “Ekonomi ve Toplum” eseri üzerinden gerçekleştirilen şehir olgusunun yapısökümcü okuması sonucunda, Weber’de Batı şehrinin tarihsel olarak kendine özgü bir formda gelişerek Batı dışından farklılaştığı sonucuna ulaşılmaktadır. Batı-Doğu ayrımının şehir olgusu üzerinden rasyonel-irrasyonel, modern-geleneksel, aktif-pasif, gelişmiş-geri kalmış, bütün-parçalı, düzenli-dağınık, akılcı-duygusal, feodal-patrimonyal, özgürlükçü-despot karşıtlıkları temelinde farklar üzerinden kurulduğu analizlerinde Weber, Batı şehrini Asya’daki ya da Doğu’daki şehirlerden üstün bir yerde konumlandırmaktadır. Şehirler arasındaki örgütlenme farklılıkları, Batı ve Doğu kategorilerine yüklediği olumlu ya da olumsuz özellikler bağlamında değerlendirilerek, Weber’de Doğu’yu daima Batı karşısında olumsuzlayarak ötekileştirmektedir. Weber’in Avrupa-merkezci analizleri doğrultusunda Batı, toplumunun sınıflı bir yapı oluşturacağı şekilde gelişerek modern anlamdaki şehirleşme sürecini yaşayabilmişken; despot olarak konumlandığı Doğu, klan birliklerinin dağınık yapısı ve korunan geleneksel yapı nedeniyle rasyonelleşemeyerek şehirleşememiştir. Weber’e göre rasyonel gelişmeyi engelleyen bir yapısı olan Doğu, şehir birliğini geliştiremeyerek, tarihsel süreçte Batı’da modern kapitalizmin oluşmasına imkân tanıyacak hak ve özgürlükleri de inşa edememiştir. Doğu, Weber için geleneksel yönetim ve yaşam biçimlerinin egemenliğinden kurtulamadığı için, *Batı gibi* olamamıştır.

Şehirleşme olgusunun yapısökümüyle Weber’in Avrupa-merkezci yanlılığı, ötekileştirilen şehir olarak Doğu’nun nasıl inşa edildiğini ortaya koymuştur. Weber, Batı tipi modern şehrin oluşum sürecini, Avrupa’nın geri kalanından bile Batı şehrini ayrıştıran büyük bir tarihsel gelişme olarak değerlendirmektedir. Weber’e göre şehirleşmeyle beraber Avrupa’da burjuvanın oluşması, Batı’yı dünyanın geri kalanından farklılaştıran eşsiz bir özelliktir. Şehirleşmeye dair analizlerinde Weber, Batı’yı sürekli biçimde dünyanın geri kalanı karşısında ayrıcalıklı ve üstün bir konuma yerleştirmektedir. Modern şehirleşmeyi yalnızca Batı şehrine indirgeyen Weber, Doğu şehrini ötekileştirmektedir. Yurttaşlık birliği kuramadığı öne sürdüğü Doğu şehri, Weber’in oryantalist bir Doğu yorumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Oryantalist bir tavırla Doğu’ya bakan Weber, Batı-Doğu karşıtlığı çerçevesinde şehrin birlik sergileyemediği Doğu’yu, Batı’nın ilkel bir formu olarak değerlendirmektedir. Burjuvanın gelişmesi için ihtiyaç olan özgür ortamın olmadığını, despot ve merkezîyetçi bir yapının egemenliğinde olarak değerlendirdiği, parçalı ve dağınık yapısıyla Doğu, Weber’in gözünde yalnızca Batı’nın geri kalmış ötekisi konumundadır. Despot Doğu teziyle uyumlu biçimde Weber, ötekileştirdiği Doğu şehrinin Batı’dakinin aksine bağımsız girişimlere imkân tanımayan bir yapıya sahip olduğunu, merkezi yönetimin gücü nedeniyle bireysel güçlenmeye olanak vermediğini düşünmektedir. Şehrin örgütlenmesinde Doğu’da geleneğin egemen olması, Weber’e göre irrasyoneldir; Batı’daki modern rasyonel şehir hukuku ve bürokrasisinin gelişmesine karşılık Doğu’da bu gelişmenin yaşanmamasının nedeni ona göre budur. Doğu şehri, bağımsız

ve rasyonel bir yönetici grubu oluşturamamıştır. Batı'da modern rasyonel bürokrasinin önünü açan, Avrupa'nın kökenleri olarak değerlendirdiği Roma ve Helen'e dayanan özgürlük anlayışı karşısında Weber'e göre Doğu'da klanların, ailelerin, yaşlıların yönetiminden kurtulamayan bir şehir vardır. Avrupa'da şehrin gelişme gösterebilmesini ise Helen mirası üzerine oturtan Weber, rasyonel örgütlenmeye evrilebilecek koşulların tarihsel olarak bu miras nedeniyle kurulduğunu düşünmektedir. Doğu, yapısal farkları nedeniyle aynı temele sahip olamamış, Batı'da gelişen feodalizmin kapitalizme evrilmesinin aksine prebendal yapısını aşamamıştır. Oryantalizmin bölünmüş, dağınık şehir yapılanmasına sahip ilkel bir form olarak değerlendirdiği Doğu şehri imajı, Weber tarafından da sahiplenilmiştir.

Weber'e göre Batı şehrinde, şehrin ileri gelenlerinin yönetim ve ticarete güçlenebilmesi, Doğu'nun parçalı ve despot yönetiminin aksine, rasyonellik ve gelişmişlikle ilgilidir. Avrupa-merkezci biçimde Doğu'yu ötekileştiren Weber, modern Batı şehrinin denetiminin de Doğu'dan farklı olduğunu düşünerek, Batı şehrinde müstakil gelişmeye imkân veren, burjuvayı ve sınıflı yapı kurabilen, yurttaşlık bilincini yaratabilen yapıyı, Doğu'nun geleneksel yapısından ayırtmaktadır. Weber için büyük önem taşıyan loncalar, bu nedenle Batı'da gelişebilirken, Doğu'daki örgütlenme ve yönetiminin kısıtlılığından dolayı Doğu şehrinde oluşamamış; Doğu'da mesleki, ekonomik ya da dini birlikler, Batı'nın rasyonel yapısına sahip olunamadığı için kurulamamıştır.

Geleneksel değerlerin Doğu'daki gücü nedeniyle Weber, şehrin geleneksel yapısının aşlamadığını, rasyonel kapitalist gelişme önünde bu durumun daima engel olarak kaldığını düşünmektedir. Loncalarını kurabilen feodal Batı'nın şehirleri, tarihsel seyrinde Doğu'da patrimonial yönetim altındaki şehirlerden tamamen farklılaşarak, rasyonel ticari girişimlerin önünü açmıştır. Sonuç olarak, şehir olgusuna dair analizlerinde Doğu kategorisi, Weber tarafından gelenek nedeniyle gelişimi durmuş, kaderi geri kalmışlığa mahkûm bir kategori olarak inşa edilirken, Batı her anlamda ayrıştırılarak yüceltirmektedir.

5. Extended Abstract

The Eurocentric approach separates East and West ontologically and epistemologically. The differences between the West and the East are irreconcilable according to the Eurocentric approach. The West and the East, which were historically considered as two different entities, have also been consistently analyzed in Eurocentric historiography by emphasizing their differences. The East, marginalized in the face of the West, is positioned as inadequate, backward, passive, devoid of the West's understanding of progress, far from Western rationality, irrational, and therefore childish, bad, mystical or worthless. The West, which tends to define itself by othering the East and to construct an identity, in this context, defines the East by othering it in order to create itself. The way of thinking, which dominates Western philosophy and is based on oppositions, also constitutes the intellectual ground that establishes the West-East distinction in this context. Along with the Enlightenment and modernity, the East was re-instrumented to define the West, and the East was again marginalized by the Enlightenment thinkers. In this context, the works of Weber, one of the great names of sociology, have analyzed of the East with a Eurocentric approach. Weber followed an approach based on the West-East opposition in his work called "Economy and Society", in which he analyzed the phenomena of religion, capitalism, administration and urbanization. Therefore, with this study, which makes a deconstructive reading of the Eurocentric analysis of the phenomenon of urbanization, a critical reading of the urbanization analyzes constructed as a meta-narrative in Weber is presented. For this reason, it was aimed to reveal the knowledge that created the marginalized East, and the deconstruction of the knowledge built in favor of Europe was carried out. The study, which has a poststructuralist approach, has deconstructed the phenomenon of urbanization through Weber's "Economy and Society" by making use of Derrida's deconstructive reading strategy. As a result of the study, it was concluded that the West-East opposition in Weber was founded on the conceptual contrasts of modern-traditional, rational-irrational, developed-backward, active-passive. In Weber, who reproduces the distinction between West and East in a Eurocentric manner through the phenomenon of urbanization, the advantageous position of the West is realized by the marginalization of the East. Rational-irrational, developed-backward, whole-part, orderly-disorganized, rational-emotional, feudal-patrimonial, libertarian-despot oppositions have been identified as dualisms that establish the differences between the West and the East. The deconstructive reading carried out within the scope of the

study showed that Weber placed the Western city in a hierarchically superior position by differentiating it from the cities in Asia or the East. The categories of West and East are set up in Weber in a completely opposite way. According to Weber, organizational differences between cities left the Eastern city in fragmented units, while the Western city created a class structure. The Eastern city, which could not establish a modern urban unity and structure, is doomed for Weber to not be able to develop by staying within its traditional borders. Because of its traditional structure, the East, according to Weber, seems to always have to lag behind the West. According to Weber, the emergence of the bourgeoisie in Europe during the formation of the city in the West completely separates the West from the rest of the world. According to Weber, this is a unique feature. Weber, who always places the West in a privileged position, also in his analysis of urbanization, Weber constantly places the West in a privileged and superior position against the rest of the world. For this purpose, he uses the category of the East and presents an approach based on opposition. Weber, who reduces the phenomenon of urbanization in the modern sense to only the Western city, marginalizes the Eastern city. The Eastern city, which he claims could not establish a civic unity, appears as an orientalist interpretation of Weber's East. As a result of the study, it has emerged in the context of urbanization analyzes that the East is only the other of the West for Weber. In line with the despotic East theses established in an orientalist manner, Weber also attributes the undeveloped structure of the Eastern city to the traditional administration style. The Eastern city, which did not allow for individual initiative, could not develop a bourgeoisie, and could not reach a free environment where it could establish a civic union. The East is irrational for Weber in the context of urbanization analyses. Weber, who interprets his centralist administration as irrational against the West, evaluates the Western city, which puts the individual forward, as modern and rational. According to Weber, the Western city, which did not have a despotic government, developed a modern and rational city law and revealed the modern bureaucracy. According to Weber, clans, families and elders dominate the administration in the East. For this reason, there is no opportunity for a rational organization like in the Western city. Weber, who founded the urbanization in Europe on the Greek myth in a Eurocentric way, thinks that the conditions that can build rational organization have historically been established because of this heritage.

Keywords: Weber, Urbanization, Marginalization, Orientalism, Deconstruction, City.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Umut ERDOĞAN %50/ Tuğça POYRAZ %50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Umut ERDOĞAN %50/ Tuğça POYRAZ %50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Ball, W. (2015). *Avrupa'daki Asya ve Batı'nın Şekillenmesi: Tek Dünyaya Doğru* (A. A. Çağlayan, Çev.; Cilt. 2). Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (1999). *Sosyolojik Düşünmek* (A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bellou, T. (2013). *Derrida's Deconstruction of the Subject: Writing, Self and Other*. Peter Lang.
- Benevolo, L. (1995). *Avrupa Tarihinde Kentler* (N. Nirven, Çev.). AFA Yayıncılık.
- Bookchin, M. (1999). *Kentsiz Kentleşme: Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü* (B. Özyalçın, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bradley, A. (2008). *Derrida's Of Grammatology: An Edinburgh Philosophical Guide*. Edinburgh University Press.
- Burik, S. (2009). *The End of Comparative Philosophy and the Task of Comparative Thinking: Heidegger, Derrida and Daoism*. State University of New York Press.
- Campbell, H. M. (Ed.). (2011). *A History of Western Civilization: The Ascent of the West From Prehistory Through the Renaissance*. Britannica Educational Publishing.
- Choat, S. (2010). *Marx Through Post-Structuralism*. Continuum.
- Clarke, S. (1991). *Marx, Marginalism and Modern Sociology: From Adam Smith to Max Weber*. Macmillan.
- Dawson, C. (1948). *Religion and the Rise of Western Culture*. Image Books.
- Derrida, J. (2014). *Grammatoloji* (İ. Birkan, Çev.). BilgeSu Yayıncılık.
- Derrida, J. (2020). *Yazı ve Fark* (P. B. Yalın, Çev.). Metis Yayınları.
- Dooley, M., & Kavanagh, L. (2007). *The Philosophy of Derrida*. Acumen.
- Evans, J. C. (1991). *Strategies of Deconstruction: Derrida and the Myth of the Voice*. University of Minnesota Press.
- Goody, J. (2015). İslam ve Avrupa (F. Bulut, Çev.). *Doğu ve Batı'nın Ötesinde Asya ve Avrupa* içinde (ss. 193-205). Matbu Kitap.
- Hegel, G. W. F. (2016). *Tarih Felsefesi* (A. Yardımlı, Çev.). İdea Yayınevi.
- Hobson, J. M. (2020). *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri* (E. Ermert, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Hodgson, M. G. S. (1999). *Rethinking World History*. Cambridge University Press.
- Hörcher, F. (2021). *The Political Philosophy of the European City: From Polis, through City-State, to Megalopolis?* Lexington Books.
- Huberman, L. (2009). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla* (M. Belge, Çev.). İletişim Yayınları.
- Jackson, J. (2009). Encountering "the West" Through Academic Mobility: Shifting Representations and Reinforced Stereotypes. *Intercultural Masquerade: New Orientalism, New Occidentalism, Old Exoticism* içinde (ss. 17-32). Springer.
- Kanth, R. K. (2005). *Against Eurocentrism: A Transcendent Critique of Modernist Science, Society, and Morals*. Palgrave Macmillan.
- Lockman, Z. (2004). *Contending Visions of the Middle East: The History and Politics of Orientalism*. Cambridge University Press.
- Pirrenne, H. (2014). *Orta Çağ Kentleri: Kökenleri ve Ticaretin Canlanması* (Ş. Karadeniz, Çev.). İletişim Yayınları.
- Raymond, A. (2008). The Economy of the Traditional City. *The City in the Islamic World* içinde (ss. 731-752). Brill.
- Royle, N. (2003). *Jacques Derrida*. Taylor&Francis.
- Sennett, R. (1999). *Gözün Vicdanı: Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam* (S. Sertabiboğlu & C. Kurultay). Ayrıntı Yayınları.
- Schnapper, D. (2005). *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki* (A. Sönmezay, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Stocker, B. (2006). *Derrida on Deconstruction*. Routledge.
- Turner, B. S. (1984). *Marks ve Oryantalizmin Sonu* (H. Ç. Keskinok, Çev.). Kaynak Yayınları.
- Weber, M. (2018). *Ekonomi ve Toplum* (L. Boyacı, Çev.; Cilt. 2). Yarıntı Yayınları.
- Weiss, J. (2006). On the Irreversibility of Western Rationalization and Max Weber's Alleged Fatalism (B. Allen & S. Whimster, Çev.). *Max Weber, Rationality and Modernity* içinde (ss. 154-163). Routledge.
- Wood, E. M. (2012). *Özgürlük ve Mülkiyet* (O. Köymen, Çev.). Yordam Kitap.

Beyşehir Gölü'nün Doğu Kesiminde Doğal Ortam Koşulları ve Arazi Kullanımına Etkisi*

Gülhan AYDIN**
Recep BOZYİĞİT***

ÖZ

Bu çalışma, Beyşehir Gölü'nün doğusunda doğal ortam koşullarını ve bunların arazi kullanımındaki etkilerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Mevcut arazi kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar arasında; tarımsal potansiyelin verimli kullanılmaması, orman alanlarının tahrip edilerek tarım alanlarına dönüştürülmesi, yüksek eğim ve yanlış arazi kullanımı nedeniyle şiddetli erozyon, mahallelerin atık suları ile akarsuların kirletilmesi, gölet sayısının artması ve yerleşmelerin tarım alanlarına kurulması yer almaktadır.

Beyşehir Gölü'nün doğu kesimindeki kıyı ovası ve plato sahalarında tarım alanları geniş sahalara kaplanmaktadır. %52'lik orana sahip tarım alanlarının (839 km²); %29'u (461 km²) kuru tarım, %12'si (196 km²) karışık tarım ve %11'i (182 km²) ise sulu tarım alanı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dağlık kesimlerde ise çalı ve otsu bitkiler (%26) ve ormanlık sahalarda (%9) önemli yer tutar. Araştırma sahasındaki arazi kullanımında tespit edilen en büyük değişim kıyı ovası üzerindeki sulu tarım arazilerindeki artıştır. Sulu tarım alanlarındaki artış olumlu ve olumsuz sonuçları ortaya çıkıştır. Olumlu sonuçları arasında ürün deseni ve miktarındaki artış; olumsuz sonuçları arasında ise Beyşehir Gölü sularının fiziksel ve kimyasal özelliklerindeki değişimlerdir.

Sonuç olarak, göl çevresinde arazi kullanımı ile ilgili problemlerin çözümü ancak sahanın doğal potansiyeline uygun, sürdürülebilir planlamalarla sağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Beyşehir Gölü, Arazi kullanımı, Doğal ortam koşulları, Uzaktan Algılama.

Natural Environmental Conditions in the Eastern Part of Beyşehir Lake and its Impact on Land Use

ABSTRACT

This study aims to reveal the natural environment conditions in the east of Beyşehir Lake and their effects on land use. Among the problems that arise due to the current land use; the inability to use agricultural potential efficiently, the destruction of forest areas and the transformation of them into agricultural areas, severe erosion due to high slope and incorrect land use, pollution of rivers with wastewater of neighborhoods, increase in the number of ponds and establishment of settlements on agricultural areas are included.

In the coastal plain and plateau areas in the eastern part of Beyşehir Lake, agricultural lands cover large areas. 52% of agricultural land (839 km²); It was concluded that 29% (461 km²) is dry agriculture, 12% (196 km²) is mixed agriculture and 11% (182 km²) is irrigated agriculture. In mountainous areas, bush and herbaceous plants (26%) and forest areas (9%) have an important place. The biggest change in land use in the research area is the increase in irrigated agricultural lands on the coastal plain. The positive and negative results of the increase in irrigated agricultural areas have emerged. Its positive results include an increase in product pattern and quantity; Among the negative results are the changes in the physical and chemical properties of the waters of Beyşehir Lake.

As a result, the solution of the problems related to land use around the lake can only be achieved through sustainable planning appropriate to the natural potential of the site.

Keywords: Beyşehir Lake, Land Use, Natural Environmental Conditions, Remote Sensing.

1. Giriş

İnsanlığın avcılık ve toplayıcılık yaptığı en eski dönemden günümüzdeki şehir hayatına kadar olan süreçte fiziki çevre faktörleri en etkili unsur olmuştur (Taş & Yakar, 2010). Artan dünya nüfusu ile önemi

* "Beyşehir Gölü'nün Doğu Kesiminde Jeomorfolojik Birimler Üzerinde Arazi Kullanımı" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

** **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, gulaydin79@hotmail.com

*** Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, rbozyigit@erbakan.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 19.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 16.05.2023

Citation/Atf: Aydın, G., Bozyiğit, R. (2023). Beyşehir gölü'nün doğu kesiminde doğal ortam koşulları ve arazi kullanımına etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 206-224. <https://doi.org/10.52642/susbed.1285682>

artan arazi kullanımında, doğal çevre ve insan faaliyetleri birbirini etkileyen önemli unsurlardır. Bu etkileşim geçmişte tarım ve sanayi devrimi ile günümüzde ise teknolojiye gelişmelerle devam etmektedir (Bahadır, 2013) Doğal faktörlerin potansiyeli, insanın çevre üzerinde meydana getirdiği değişimleri bazen sınırlandırmakta bazen de sonsuz imkânlar sağlamaktadır. Yeryüzünün sunduğu bu imkânlar çerçevesinde doğal çevreyi değiştiren insanlar buna bağlı olarak farklı ekonomik faaliyetlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Özçağlar, 1994).

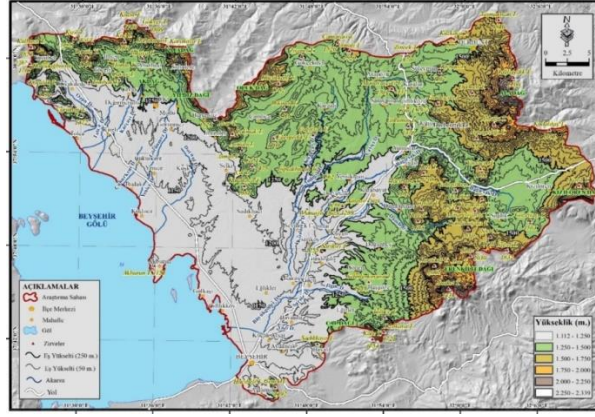
Fiziksel ortam özelliklerinin tespiti, ortamdaki doğru bir şekilde faydalanma ve arazi kullanımında sürekliliğin sağlanmasında da büyük katkı sağlamaktadır. Arazinin doğal özellikleri ile uyumlu olmayan araziden faydalanma yöntemleri, yıllar içerisinde doğal çevre sorunlarının ortaya çıkmasında etkili olmaktadır (Turoğlu, 2000). Özellikle son yıllarda kırsal kesimlerden kentlere doğru göç ile birlikte arazilerin kullanım amacı dışında kullanılması ve iklim değişikliği gibi etkenler arazi kullanımında ciddi değişimlere sebep olmuştur (Houghton, 2003; Paudel ve diğerleri, 2016). Arazi kullanımındaki değişim toprak, su ve atmosfer üzerinde etkili olmakla birlikte ekosistemler üzerinde de çarpıcı değişikliklere sebep olmaktadır (Meyer & II. Turner, 1994). Dolayısıyla bir araziden faydalanmak için öncelikle arazinin içinde bulunduğu havzanın doğal kaynaklarının korunarak arazi kullanım amaçlarına göre planlanması gerekmektedir. Yapılacak olan planlamalar mahalle-köy gibi küçük alanlarda uygulanabileceği gibi şehir, ülke gibi daha geniş alanlarda da uygulanabilmektedir. Planlama açısından bir diğer önemli saha, sınırları doğal özelliklere göre belirlenen havzalıdır (Garipağaoğlu, 2012) .

Arazi kullanımı ile ilgili çalışmalarda, uygulanan farklı yöntem ve tekniklerle belirlenen bir sahanın doğru bir şekilde planlanmasına çalışılmıştır. Dünyada ve ülkemizde bu konu ile ilgili çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Günümüzde doğal kaynakların yanlış arazi kullanımı sonucu hızla tüketilmesi en büyük problemlerdendir. Doğal ortamı oluşturan birimlerin (su kaynakları, toprak, bitki örtüsü vs.) yanlış ve olması gerekenden fazla tüketilmesi beraberinde doğal ortamda bozulmalar meydana gelmektedir (Özdemir & Bahadır, 2010). Arazi kullanımı ile ilgili yapılan eski çalışmalar daha çok durum tespiti niteliğinde olmuştur. Bu çalışmalar aynı zamanda ülkemizde arazi kullanımı ve değerlendirmesi açısından günümüzdeki çalışmaların temelini oluşturmaktadır (Erinç, 1959; Erol, 1959; Gözenç, 1969; Gözenç, 1975; Gözenç, 1978; Mater, 1982). Daha sonraki yıllarda arazi kullanımı ile ilgili yapılan çalışmalarda uzaktan algılama ve coğrafi bilgi sistemleri kullanarak yıllar içerisindeki değişimlerin tespiti yapılmıştır. Özellikle 2000 yılından sonraki çalışmalarda arazi kullanımında farklı yıllarda güncellenen Corine verileri kullanılarak dönemsel değişimler analiz edilmiştir (Sarı & Özşahin, 2016; Bayar & Karabacak, 2017; Aydın & Bozyiğit, 2022). Araştırmaların bir kısmı ise fiziki unsurların arazi kullanımı ile ilişkisi ve sorunları üzerine yapılmıştır (Taş & Yakar, 2010; Türkan, 2016; Özdemir & Bahadır, 2010; Çelik, 2014; Garipağaoğlu ve diğerleri, 2015). Ayrıca arazi kullanımında meydana gelen değişimlerin çevre sorunları ile ilişkisi de birçok çalışmada ele alınmıştır (Sokouti & Nikkani, 2017; Cüceloğlu ve diğerleri, 2017; Cüceloğlu ve diğerleri, 2021). Konya ili ile ilgili toprak, arazi kullanımı ve değişimi ile ilgili yapılan çalışmalar da mevcuttur (Bozyiğit & Güngör, 2013; Ateşoğlu ve diğerleri, 2019; Ateşoğlu, 2021; Sarış & Gedik, 2021; Selçuk ve diğerleri, 2021).

Araştırma sahası, Konya il merkezinin güneybatısında; 37° 63' 62"- 38° 05' 67" kuzey enlemleri ile 31° 42' 88" -32° 17' 56" doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Yüzölçümü, 1600 km²'dir. Sahanın kuzeyinde, Doğanhisar ve Iğın ilçeleri; kuzeydoğusunda Derbent ilçesi, doğusunda, Selçuklu ve Meram ilçeleri; güneyinde, Seydişehir ilçesi; batısında Beyşehir Gölü ve kuzeybatısında, Şarkikaraağaç ilçesi yer almaktadır (Harita 1). Çalışma alanının sınırları Beyşehir Gölü'nün doğusunda, kuzeybatıda Sultan Dağları (2113 m); kuzeydoğuda Aladağ (2339 m); doğuda Kızılören Dağı (2193 m) ve güneydoğuda Erenkilit Dağı (2334 m)'nin su bölüm çizgisi dikkate alınarak oluşturulmuştur (Harita 2).

Harita 1. Araştırma Sahasının Yeri

Harita 2. Çalışma Alanının Topoğrafya Haritası.

2. Yöntem ve Teknikler

“Beyşehir Gölü'nün doğu kesiminde doğal ortam koşulları ve arazi kullanımına etkisi” adlı çalışmada gezi gözlem yöntemi kullanılmıştır. Farklı tarihlerde gerçekleştirilen saha çalışmaları ile arazi kullanımına etki eden doğal süreçlerin etkileri yerinde tetkik edilmiş, ölçüm ve fotoğrafları alınarak somutlaştırma yoluna gidilmiştir.

Araştırma sahasının bugünkü özelliklerini kazanmasında birinci derecede rol oynayan yapısal unsurlar, yeryüzü şekilleri, iklim, hidrografik, toprak ve doğal bitki örtüsü özelliklerini ortaya koymak için 1/100 000 ölçekli topoğrafya, jeoloji ve toprak haritalarının Iğın L 28, Isparta M 26, Konya M 27 ve M 28 paftaları kullanılmıştır. Daha sonra arazi çalışmalarından elde edilen bulgular dikkate alınarak ArcGIS, ArcMap arayüzü, 10.5 sürümü kullanılarak topoğrafya, jeoloji, jeomorfoloji, eğim, bakı, hidroğrafya, toprak, bitki örtüsü ve arazi kullanım haritaları (2018) hazırlanmış, elde edilen veriler tablo, grafik ve fotoğraflarla desteklenerek bu çalışma ortaya konulmuştur.

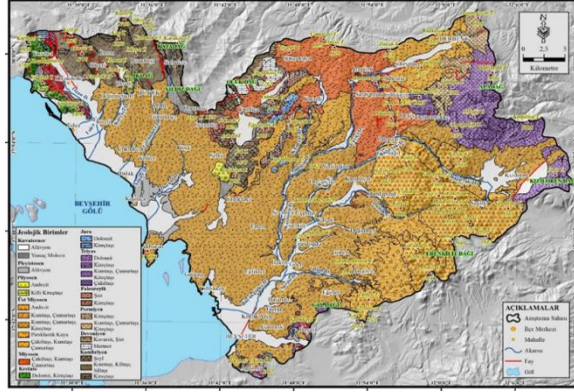
3. Bulgular

3.1. Arazi Kullanımını Etkileyen Doğal Ortam Koşulları

3.1.1. Jeolojik özellikler ve Arazi Kullanım İlişkisi

Beyşehir Gölü'nün doğu kesimini oluşturan sahada, Kambriyenden günümüze kadar farklı jeolojik devirlerde oluşmuş formasyonlara rastlanmaktadır. Araştırma sahasının temelinde Kambriyen, Devoniyen

ve Permien'e ait birimler yer almaktadır. Bu birimler şist, kireçtaşı, kumtaşı, kiltası ve rekristalize kireçtaşlarından oluşmaktadır (Foto 2.1). Paleozoyik temel üzerinde Mesozoyik'e ait kumtaşı, kiltası konglomera, kireçtaşı, dolomit ve dolomitik kireçtaşları diskordant olarak oturmaktadır. Tersiyer'e ait formasyonların ise Miyosen ve Pliyosen yaşlı oldukları görülür. Miyosen ve Pliyosen yaşlı kumtaşı, çakıltası, çamurtaşı, kireçtaşı, killi kireçtaşı, andezit, dasit, aglomera ve tüfler, Mesozoyik formasyonların üzerine uyumsuz olarak yüzeylenmektedirler (MTA, 2016). Araştırma sahasının en genç oluşumlarını yamaç molozu, alüvyon ve kıyı kumulları teşkil etmektedir. Bu formasyonlar içerisinde alüvyonların daha yaygın olduğu görülür (Harita 3).

Harita 3. Çalışma Alanının Jeoloji Haritası

Paleozoyik unsurların daha çok sahanın kuzey kesimini oluşturan Sultan Dağları'nın güneydoğu kesiminde yaygın olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Kambriyen yaşlı kireçtaşı, kumtaşı, kiltası ve silttaşı formasyonları Hüyük'ün kuzey kesiminde Akdağ, Yıldız Dağı ve Darıöz T. çevresinde yer almaktadır. Bu formasyonlar içinde ara seviyeler halinde mermer ve dolomitler bulunur (MTA, 2016). Hüyük ilçesinde kil ve silt boyutundaki malzemelerin yoğun olduğu yerlerde tuğla-kiremit fabrikaları bulunmaktadır. Ayrıca mermer ocakları da Oluk Dağı çevresinde yoğunlaşmaktadır. Bu sahaların tarımsal bir değeri yoktur. Bitki örtüsünden yoksun eğimli sahalarda kolüvyal toprakların yaygın olduğu görülmektedir. Bu alanlar bağcılık için uygun sahalardır.

Mesozoyik araziler en geniş alanlı olarak Aladağ ve Kızılören Dağı çevresinde eğimli araziler ile temsil edilir. Triyas'a ait konglomera, kireçtaşı, dolomit ve dolomitik kireçtaşı aşınmaya karşı dirençli olduğu için topoğrafik olarak yüksek sahaları oluşturmuştur. Dağlık alandan kaynağını alan akarsular tarafından derince yarılmış vadiler oluşmuştur. Kızılören Dağı'nın kuzeybatı eteklerinde yamaç molozu yoğun olarak izlenmektedir. Bu sahalarda da orman, çalı ve otsu bitkiler geniş alan kaplamaktadır.

Araştırma sahasında en geniş alanı Miyosen yaşlı volkanik unsurlar oluşturmaktadır. Andezit, kumtaşı, çamurtaşı, piroklastik kaya gibi dirençli unsurlar eğimli ve yüksek alanlarda yaygındır ve bu alanlar insan müdahalesinin en az olduğu alanlardır. Volkanik rölyef şekilleri Erenkilit Dağı'nın zirvesi olan Anakız T. (2334 m), Kızılkaya T. (1721 m) kümüldom volkanik şekillerin olduğu sahalardır. Az akıcı lavların yavaş yavaş yüzeye çıkması bu sahada küçük tepelerin oluşmasına sebep olmuştur (Selçuk Biricik, 1982). Ancak Üst Miyosen yaşlı kumtaşı ve çamurtaşından oluşan dolgu düzlükleri, akarsular tarafından yarılmış alçak ve yüksek plato alanlarını oluşturmuştur. Bu kesimlerde özellikle akarsu boylarında sulu tarım yoğun bir şekilde yapılmaktadır. Ancak oldukça geniş alanlarda ise kuru tarım faaliyetleri yaygın bir şekilde yapılmaktadır.

Kuvaterner alüvyal dolgular ise Beyşehir Gölü'nün doğu kıyı kesiminde, Sağlık ovasında, Sarısu akarsuyu ve kolları çevresinde yaygındır. Gölün doğusunda Pleistosen ve Holosen'e ait alüvyon dolgular mevcuttur. Eğim derecesinin en az olduğu bu alanlar, su tutma kapasitelerinin fazla olması sonucu yüksek tarımsal verimliliğe sahip sahalardır. Bu sahalarda yoğun olarak sulu tarım arazisi olarak değerlendirilmektedir.

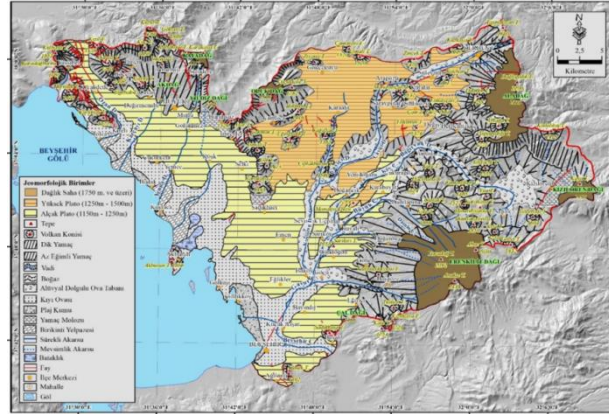
Araştırma sahası tektonik birimler açısından da zengindir. Özellikle Sultan Dağları ile Külbastı, Koruluk ve Çürüktaş Tepeleri arasında kuzeybatı- güneydoğu doğrultusunda faylar bulunmaktadır. Bu fay hattının

ortaya çıkardığı çöküntü sahası aynı zamanda karayolunun geçtiği alandır. Kızılören Dağı'nın kuzeybatındaki yamaç molozlarına paralel olan kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan aktif normal fay hattıdır.

Beyşehir Gölü'nün doğu kesiminde yer alan arazide, jeolojik birimler ile arazi kullanımı arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Aladağ, Kızılören D., Erenkilit D. ve Sultan D.'nin güneydoğusu çevrelerinde bitki örtüsünden yoksun olan yüksek kesimlerde erozyon ana kaya açığa çıkmış durumdadır. Bu sahalar tarım için uygun olmayan VI. sınıf arazilerdir. Bununla birlikte yamaç döküntülerinin bulunduğu kolüvyal toprakların oluştuğu kırıntılı karasal malzemelerin olduğu etek kesimleri bağcılık için oldukça elverişlidir. Güncel alüvyal dolgular ise havzadaki tarımsal verimliliğin en yüksek olduğu Beyşehir Gölü'nün doğu kıyısı çevresinde ve akarsu vadileri boyunca uzanmaktadır. Aynı zamanda su tutma kapasitesi yüksek olan bu sahalar tarım alanı olarak kullanılmaktadır. Ancak bu alanlar aynı zamanda yerleşim alanlarının en fazla kurulduğu sahalardır. Yapılacak planlama ile yerleşim alanlarını I. ve II. sınıf araziler üzerine kurulması engellenmelidir. Akarsular tarafından yarılan Miyosen dolgu düzlükleri alçak ve yüksek plato alanlarına karşılık gelmektedir. Bu kesimlerde sulama imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle kuru tarım yapılmaktadır. Jeolojik özellikler saha içinde bulunan taş ocaklarının alanları, kullanımları, çevreye etkileri ve oluşabilecek riskler göz önüne alınarak planlamada göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle taş ocaklarının molozları ve tozları yakınlarındaki verimli tarım arazileri için tehdit oluşturmaktadır. Jeolojik formasyonlar ayrıca fay hatlarının dağılışı ve deprem açısından riskli sahaları belirler. Kızılören Dağı'nın kuzeybatısına uzanış gösteren fay hattı deprem açısından risk teşkil etmektedir. Kızılören Mahallesi tam olarak bu fay hattına oldukça yakın bir alanda kurulmuştur. Bu mahallenin zemin olarak daha dirençli bir alana taşınması doğru olacaktır. Yerleşim, tarım, sanayi, madencilik gibi beşerî faaliyetlerin dağılışı alanlarının belirlenmesi ve yapılacak planlamalarda jeolojik özellikler oldukça önemlidir.

3.1.2. Jeomorfolojik Özellikler ve Arazi Kullanım İlişkisi

Araştırma sahasında; dağ, plato ve ova özelliği gösteren sahalar bulunmaktadır. Çalışma sahasındaki dağlık sahaların, kısa mesafelerde yüksekliğin ve eğim oranının değişmesinde oldukça etkili olduğu görülür. Araştırma sahasındaki dağlık alanlar: kuzeybatıda ve kuzeyde Sultan Dağları'nın güneydoğu kesimi; kuzeydoğuda, Aladağ (2339 m); doğuda Kızılören Dağı (2193 m); güneydoğuda, Erenkilit Dağı (Erenler) (2334 m) yer almaktadır (Harita 4).

Harita 4. Çalışma Alanının Jeomorfoloji Haritası.

Araştırma sahasının kuzeybatı ve kuzeyinde; Sultan Dağları'nın güneydoğu uzantısında Kafa Dağı (2113 m), Yıldız Dağı (1783 m) ve Oluk Dağı (1828 m) yer almaktadır. Söz konusu bu dağlar, Paleozoyik yaşlı sert ve dayanıklı litolojik birimlerden oluşmasının yanı sıra yamaç eğimlerinin dik olması ile dikkat çekmektedir. Ortalama yamaç eğimi genellikle 15-25° arasında değişmekle birlikte Kafa Dağı'nın yüksek kesimlerinde 25-35°'ye ulaşmaktadır. Araştırma sahasının kuzeydoğusunda yer alan Aladağ, temelde Permian yaşlı kalker, mermer ve kuvarsitler, üstte Triyas yaşlı kalker, çamurtaşı ve kumtaşlarından oluşmaktadır. Yüksek kesimlerinde çıplak kaya ve seyrek bitki örtüsü geniş alan kaplar. İnceleme sahasının

doğusunda yer alan Kızılören Dağı ise Triyas yaşlı dolomit, kalker, çamurtaşı ve kumtaşı dağın ana yapısını oluşturmaktadır. Eğim oranı 15-25° ve 25-35° arasında olan özellikle batı yamaçlarda erozyonun artmasında etkili olmuştur. Bitki örtüsü bakımından fakir olan bu saha dağın batı kesiminde ova tabanı ile dağ arasında yamaç molozununun geniş alan kaplamasına sebep olmuştur.

Erenkilit (Erenler) Dağı ise çalışma alanında doğusunda yer almaktadır. Mesozoyik araziye örten ve Üst Miyosen- Alt Kuvaterner yaşında olan genellikle tuf, ignimbirit, aglomera, andezit, dasit, traki-andezit ve trakitler litolojisi oluşturan temel unsurlardır (Selçuk Biricik, 1982). Erenkilit Dağı'nın yamaçlarında eğim değerleri %25'in üzerindedir ve pek çok mevsimlik dere tarafından derince yarılmıştır. Bu sebeplerden dolayı dağlık alanlar genel olarak tarımsal kullanıma uygun değildir. Bu alanlarda doğal bitki örtüsünün yaygın olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma sahasında yükselti ve konum özellikleri açısından alçak ve yüksek plato sahaları bulunmaktadır. Yüksek plato sahaları (1250-1500 m), araştırma sahasının kuzey kesiminde, Saracık ve Çayıçi dereleri vadileri ile yarılmış düzlüklerden oluşmaktadır. Plato sahasında aşınmaya karşı dirençli litolojilerin yer aldığı kesimlerde münferit tepeler bulunmaktadır. Plato sahasında eğimin %5-10 arasında olduğu kesimlerde kuru tarım, Saracık ve Çayıçi dereleri vadilerinin bulunduğu kesimlerde ise sululu tarım yapılmaktadır.

Alçak plato sahaları (1150-1250 m), Beyşehir Gölü'nün doğu kesiminde kuzeybatı-güneydoğu yönünde kıyı ovasına paralel bir uzanış göstermektedir. Plato, genellikle Üst Miyosen yaşlı kumtaşı, konglomera, marn, andezit, aglomera ve tüflerin yer aldığı jeolojik birimlerin yer aldığı dalgalı düzlüklerden oluşmuştur.

Alçak plato sahasında eğim, 0-2° ile 2-5° arasında değişmektedir. Özellikle eğim değerlerinin az olduğu bu alanlar, doğal koşulların da uygun olmasının bir sonucu olarak tarım ve yerleşimin yoğun olduğu sahalardır. Beyşehir Gölü'nün doğu kıyısından 1150 metre yüksekliğine kadar olan kesimde kıyı ovası yer almaktadır. Ova, Beyşehir Gölü'ne paralel bir şekilde kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanış göstermektedir. Kıyı ovasının oluşum ve gelişiminde flüvyal ve limnik faktörlerin etkileri görülmektedir. Kıyı ovasında eğim, 0-2° arasında değişmektedir. Eğimin az olmasının olumlu ve olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Olumlu etkisi kıyı ovasının büyük bir bölümünün sululu tarım alanı olarak kullanılması şeklindedir (Fotoğraf 1). Olumsuzlukları arasında; bataklık kesimlerin oluşması (Akburun Mahallesi'nin kuzey kesimi), sel ve taşkın riskinin fazla olmasıdır. Kıyı ovasındaki bulunan tarım alanlarını tehdit eden taşkın riski göz önünde bulundurularak geleceğe dönük önlemlerin alınması ve planlamaların bu şekilde yapılması gerekmektedir.

Fotoğraf 1. Akburun-Kuşluca Mahallesi Arasında Kıyı Ovasının Doğudan Görünüşü.

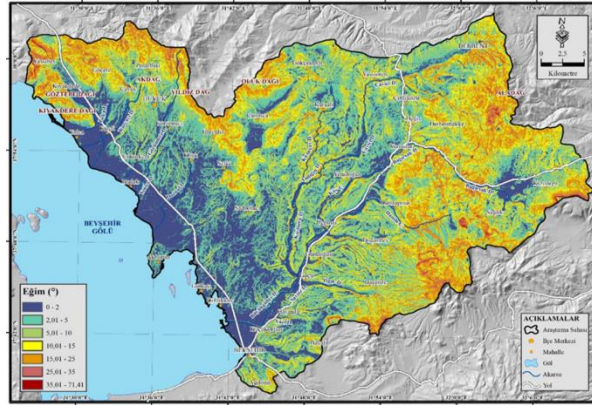
Araştırma sahasında kıyı ovası dışında yükselti ve alan bakımından farklı Sağlık Ovası yer almaktadır. Sağlık Ovası, araştırma sahasının doğusunda yer almaktadır. Doğu-batı uzunluğu 6 km, kuzey-güney genişliği 5 km olan bir dağ ovası özelliği göstermektedir (Bozyiğit & Güngör, 2013).(Fotoğraf 2). Ova tabanı Kuvaterner yaşlı alüvyallerin yer aldığı ve büyük bir kısmında eğimin 0-2° arasında değiştiği yüzeylerden oluşmaktadır. Eğim derecesinin az olması arazinin tarım amaçlı kullanılmasına yol açtığı gözlenmiştir.

Fotoğraf 2. Sağlık Ovası, araştırma sahasının doğusunda yer almaktadır. Ova flüviyal kökenli alüvyonlardan oluşmuştur.

3.1.3. Eğim Özellikleri

Eğim derecesi; erozyon, toprak oluşumu, bitki örtüsü, akarsu drenaj ağı ve arazi kullanımını etkilemektedir. Araştırma sahasında eğimin fazla olduğu kesimler; dağlık alanlar ile vadi yamaçlarıdır. Eğimin az olduğu sahalar arasında kıyı ovası, Sağlık Ovası ile alçak plato sahalarıdır (Harita 5). Beyşehir Gölü'nün doğu kesiminde farklı eğim değerlerine sahip araziler bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en geniş alan kaplayan hafif eğimli alanlar (390 km²) ile düz ve düze yakın alanlardır (376 km²). En fazla eğim derecesine sahip olan sarp alanlar (4 km²) ise sahada en az alanı kaplamaktadır (Tablo 1).

Harita 5. Çalışma Alanının Eğim Haritası.

Tablo 1. Çalışma Alanının Eğim Sınıfı ve İnfiltrasyon Türü İlişkileri

Eğim Derecesi	Eğim Sınıfı	İnfiltrasyon Türü	Alan (km ²)
< 2	Düz ve Düze Yakın Alanlar	Çok Yüksek	375,85
2 - 5	Hafif Eğimli Alanlar	Yüksek	389,61
5 - 10	Orta Eğimli Alanlar	Orta	371,83
10 - 15	Çok Eğimli Alanlar	Orta	203,49
15 - 25	Dik Eğimli Alanlar	Az	209,91
25 - 35	Çok Dik Eğimli Alanlar	Çok Az	44,76
> 35	Sarp Alanlar	Çok Az	4,08
Toplam	-	-	1599,54

Beyşehir Gölü'nün doğu kesiminde yükselti ile eğimin doğru orantılı olarak değiştiği görülmektedir. Yükselti, batıdan doğuya doğru kıyı ovasından itibaren kademeli olarak artmaktadır. Eğim değerlerinin en az olduğu kesimlerde (kıyı ovası ve alçak plato sahası) tarım alanları ve yerleşim alanlarının yoğun olarak bulunduğu görülmektedir. Kıyı ovasında sulu tarımın (%53,3); alçak plato sahasında ise kuru tarımın (%61,5) ilk sırada yer almasında eğim ve yükselti değerlerinin düşük olması; yüksek plato (%31,8) ve dağlık sahalarda da (%53,2) en geniş arazi kullanım şeklinin maki ve otsu bitkilerin yer tutmasında da eğim ve

yükselti değerlerinin fazla olmasının etkileri görülmektedir. Eğim değerinin oldukça yüksek olduğu dağlık alanlar arazi kullanımında insan müdahalesinin en az olduğu kesimdir. Jeomorfolojik açıdan değişen yükselti basamakları nüfus ve yerleşmenin dağılımında oldukça etkilidir. Özellikle yükseltinin az olduğu alanlarda doğal koşulların sunduğu imkânlar doğrultusunda yoğun yerleşme görülürken, yüksek kesimlerde yerleşmeler oldukça azdır.

3.1.4. İklim Özellikleri ve Arazi Kullanım İlişkisi

Araştırma sahası bulunduğu konum itibarı ile iklim özellikleri bakımından Orta Anadolu Karasal iklimi ile Akdeniz iklimi arasında geçiş özelliği göstermektedir. Beşehir Gölü'nün ılgınlaştırıcı etkisi özellikle Beşehir ve Hüyük ilçelerinin yer aldığı kesimlerinde görülmektedir. Araştırma sahasının doğu kesimlerine gidildikçe yükseltinin de artmasına bağlı olarak karasal iklim özellikleri etkisini göstermektedir.

Araştırma sahasında yıllık ortalama sıcaklıklar, Beşehir Gölü'nün güneydoğu kıyısındaki Beşehir'de 10,8 °C'dir. Arazi kullanımı açısından oldukça önemli olan sıcaklık değerleri sahada sadece ocak ayında (-0,1 °C), 0 °C'nin altına düşmektedir. Temmuz ve ağustos aylarında ise 22,0 °C ile en yüksek ortalama sıcaklık görülmektedir (Tablo 2). Bu değerler sahada vejetasyon döneminin uzun olmasını sağlamıştır. Sıcaklığın mevsimlere dağılımında en soğuk mevsim kış (0,8 °C), en sıcak mevsim ise yazdır (20 °C). Sonbahar mevsiminin (11,9 °C) ilkbahar mevsiminden (9,7 °C) daha sıcak geçtiği tespit edilmiştir.

Tablo 2. Beşehir, Derbent ve Hüyük'ün Aylık Ortalama Sıcaklıklar (1979-2016)

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Y.O
Hüyük (3)	-3,1	-2,2	4,5	9,1	13,0	18,4	21,5	22,2	17,0	13,1	6,3	0,7	10,0
Derbent (2)	-1,1	2,6	4,3	8,5	14,2	16,1	20,6	21,1	18,1	12,6	7,1	-1,0	10,1
Beşehir (37)	-0,1	0,9	4,9	9,9	14,4	18,6	22,0	22,0	17,7	12,0	5,9	1,6	10,8

Kaynak: M.G.M. (2018).

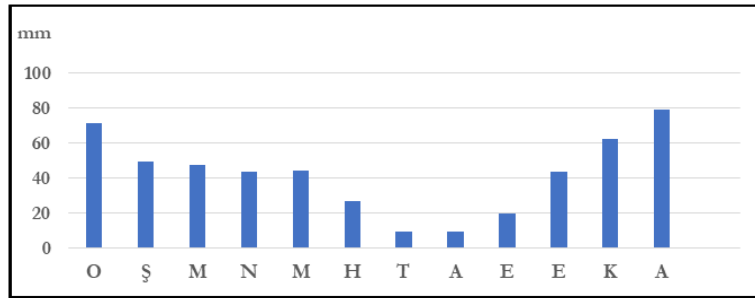
Nispi nem oranındaki değişimlerde yaz ve kış mevsiminde önemli farklar vardır. Sıcaklığın yüksek ve bulutluluğun az olduğu yaz aylarında nispi nem oranı düşüktür. Çalışma alanında sıcaklığın yükselmeye başlaması ile ilkbahar aylarından itibaren azalmaya başlayan nispi nem en düşük seviyeye temmuz ve ağustos aylarında ulaşır (Temmuz, %49,8; Ağustos, %49,9). Nispi nemin en yüksek olduğu aylar ocak (%77,4) ve aralık (%76,6) ayları olduğu görülmektedir. Beşehir'de yıllık ortalama nispi nem oranı %63,7'dir.

Beşehir Gölü'nün doğu kesiminde yıllık ortalama yağış 505,0 mm'dir. Ovalık alandan çevreye doğru gidildikçe ve yükseldikçe yağış miktarı artar. En çok yağış alan ay 78,9 mm ile aralık, en az yağış alan ay 9,5 mm ile ağustostur (Tablo 3). Yağış miktarında aralık ayından sonra azalma başlar ve nisan ayına kadar sürer. Mayıs ayında yağışta bir artma olurken haziran ayından itibaren tekrar bir azalma başlar. Temmuz ve ağustos ayları oldukça kurak geçmektedir (Grafik 1).

Tablo 3. Beşehir Yıllık Ortalama Yağışın Aylara Dağılımı (1979-2016).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Y.T.
mm	71,1	49,1	47,4	43,4	44,1	26,9	9,6	9,5	19,4	43,7	61,9	78,9	505,0

Kaynak: M.G.M. (2018).

Grafik 1. Beşehir'de Yıllık Ortalama Yağışın Aylara Dağılımı (1979-2016)

Beyşehir istasyonu göz önüne alınarak hazırlanan Thornthwaite iklim tasnifine göre ise; az nemli, mezotermal, su eksiği yaz mevsiminde ve çok kuvvetli, okyanus etkisine çok yakın iklim tipi (C1 B'1 s2 b'3) görülmektedir.

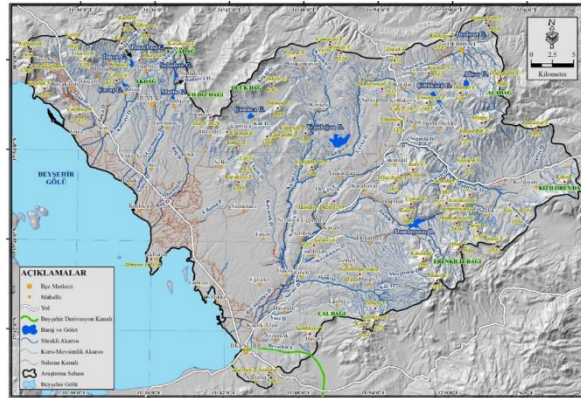
Beyşehir Gölü'nün doğu kesiminde iklim elemanlarının arazi kullanımını üzerinde etkili olduğu görülür. Ortalama sıcaklıkların aylara dağılışında yılın sadece bir ayında (Ocak) 0° C'nin altına düşmesi, en sıcak ayların ise temmuz ve ağustos olması tarımsal üretim için uygun sıcaklık koşullarını oluşturmaktadır. Ancak yaz aylarında yağış miktarının düşük olması arazi kullanımında kuru tarım alanlarının geniş alanlar kaplamasında etkili olmuştur. Araştırma sahasında karasal iklimin etkili olduğu yüksek plato ve dağlık kesimlerde de çalı ve otsu bitki alanlarının sahadaki en geniş ikinci arazi kullanım şekli olmasında yükseltinin yanında iklim parametrelerindeki değişimin sonucudur.

Araştırma sahasında Beyşehir ilçesi ve Hüyük ilçesinin göle kıyı olan kesimlerinde yağış azlığına bağlı olarak bozkır (step) bitki örtüsü yaygın iken dağlık alanlara doğru yağış miktarının artmasına bağlı olarak bitki örtüsü değişmektedir. Yıldız Dağı, Oluk Dağı, Kızılören Dağı ve Erenkilit Dağı yamaçlarında karaçam ormanları geniş alanlar kaplarken Aladağ çevresinde Meşe ormanları gelişmiştir. Arazi kullanımının yükseltiyeye bağlı iklim değişikliği etkisi bu alanlarda görülmektedir. Daha alçak tepelerde ise çalı ve fundalık alanlar yayılış gösterir.

Sonuç olarak Beyşehir Gölü'nün doğu kesimlerinin kapsayan çalışma sahasını ilgilendiren iklim verileri doğru bir şekilde analiz edilmeli, iklim değişikliğine yönelik projeksiyonlar oluşturularak geleceğe yönelik planlamalar yapılmalıdır. Karlı gün sayısının azalması ve yağış şartlarının değişmesi gibi klimatik faktörlerin sahadaki arazi kullanımını büyük ölçüde değiştireceği göz önünde bulundurulmalıdır. Geleceğe dönük planlamalarda iklim değişikliği ve etkileri dikkate alınmalıdır.

3.1.5. Hidrografik Özellikler ve Arazi Kullanım İlişkisi

Araştırma sahasının önemli hidrolojik unsurlarını Beyşehir Gölü, Sarısu ve Kırelî akarsu havzaları ve göletler oluşturmaktadır (Harita 6). Türkiye'nin en büyük tatlı su gölü olan Beyşehir Gölü, sahadaki hidrografik sistem içinde yer alan en büyük ve tek doğal göldür. Beyşehir Gölü, fayların uzanış doğrultusuna paralel kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanış göstermektedir. Gölün uzunluğu, 42 km, en geniş yeri ise 26 km'yi bulmaktadır. (Selçuk Biricik, 1982) . Gölün oluşumunda tektonik ve karstik süreçlerin etkili olduğu görülmektedir. Gölün alanı ise maksimum su kotunda 723,8 km² iken, minimum işletme kotunda alanı 611,1 km² olarak belirlenmiştir (D.S.İ., 2020). Beyşehir Gölü yüzölçümü değişmekle beraber ortalama 651 km² yüzölçümü ile ülkemizin en büyük tatlı su gölüdür. Beyşehir Gölü su seviyesi yıllar arasında değişmeler gösterdiği DSİ'nin yapmış olduğu rasatlardan anlaşılmaktadır. Bu konuda, DSİ tarafından göl suyunda geçmiş yıllarda meydana gelen değişimler, taşkınlar ve Çevre Bakanlığı'nın önerileri sonucunda; Beyşehir Gölü'nün maksimum işletme kotu 1125,50 m iken minimum işletme kotu 1121,00 m olarak belirlenmiştir. Yağış miktarının ve çeşidinin değişmesinin bir sonucu olarak önceki yıllara göre göl suyu seviyesi düşmektedir (Fotoğraf 3). Beyşehir Gölü, sulama kanalları ile kıyı ovası üzerindeki tarım arazilerinin sulanmasına imkân sağlamaktadır.

Harita 6. Çalışma Alanının Hidrografya Haritası

Fotoğraf 3. Beyşehir Gölü sularının bilinçsiz kullanımı sonucunda göl alanı küçülmüştür.

Fotoğrafta Tolca Mahallesi civarında Beyşehir Gölü'ne ait eski kıyı izleri görülmektedir.

Araştırma sahasında; Sarısu (1056,4 km²) ve Kireli (505,5 km²) akarsu havzaları önemli hidrolojik unsurlardır. Bu akarsu havzaları içinde bulunan en önemli akarsular; Sarısu, Kocaçay, Yenice, Çavuşköy, Ozan, Çukurkent, Büyükgöller ve Eflatunpınarı dereleridir. Bu akarsular ve kolları genel olarak kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda Beyşehir Gölü'ne doğru akış göstermektedir. Bu akarsular boyunca sulu tarım arazileri uzanış göstermektedir. Aynı zamanda arazi kullanımı ve yerleşim alanlarının seçiminde belirleyici unsur akarsular olmuştur.

Sahada yer alan tek baraj gölü, Damlapınar Barajıdır. Baraj, Damlapınar Mahallesi'nin 4 km güneydoğusunda Damlapınar Çayı üzerine kurulmuştur. Çalışma alanında 2000 yılından sonra yapılan göletlerin ise oldukça fazla olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan bazıları; Pınarbaşı, Göçeri, Suludere, Çavuş, Burunsuz, İlmen, Mutlu, Çamlıca, Yenidoğan, Çiftliközü, Alışar ve Derbent göletidir. Bu göletler buldukları alanda tarım arazilerini sulama, hayvancılık ve balık tutma amaçlı olarak kullanılmaktadır. Hüyük ilçe merkezinin kuzey kısmında gölet sayısının fazla olmasında dağlık alanlardan kaynağını alan sürekli ve mevsimlik akarsuların fazla olması etkili olmuştur. Sahada yer alan bu göletler, Hüyük'te özellikle çilek, bağ, sebze, bostan ve meyve üretimini artırmış ve sahada yer alan ürün desenini değiştirmiştir. Ancak gölet sayısının artması ileride Beyşehir Gölü'nde meydana gelecek seviye azalmalarında etkili olabileceğinden konu ile ilgili gerekli tedbirler alınmalıdır.

İnceleme alanında bulunan su kaynakları; sulama ve içme suyu amaçlı olarak kullanılmaktadır. Ancak sıcak su kaynağı şeklinde olanlar kaplıca olarak değerlendirilmektedir. Araştırma alanında bulunan kaynaklar özellikle dağlık alanlardaki kar ve yağmur suları ile beslenmektedir. Buna bağlı olarak kaynaklardaki akım miktarlarının ilkbaharda arttığı yaz mevsiminde ise belirgin bir şekilde azaldığı görülmüştür (Soyaslan & Hepdeniz, 2018).

Çalışma sahasında hidrografik unsurlar arazi kullanımı üzerinde etkili en önemli faktörlerden bir tanesidir. Beyşehir Gölü'nden alınan sular sahada sulu tarım alanlarının artmasında oldukça büyük önem taşımaktadır. Çevredeki dağlık alanlardan kaynağını alan akarsular hem tarımsal faaliyetleri hem de yerleşim yerlerinin seçiminde en etkili faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sahada göl ve akarsular evsel atıklar, sanayi atıkları ve tarımsal kullanıma bağlı olarak kirlenmektedir. Yapılacak planlamalarda özellikle atık yönetim çalışması yapılmalı, sahadaki su varlığının sürdürülebilir şekilde kullanılması gerekmektedir. Son yıllarda kuraklık nedeniyle göllerin ortadan kalkması da en büyük tehlikelerden bir tanesidir. Gelişen teknoloji sayesinde tarımsal faaliyetler istenilen başka alanlarda da yapılabilecektir. Ancak ülkemizin en büyük tatlı su gölü olan Beyşehir Gölü'nde meydana gelecek seviye azalması telafisi mümkün olmayan sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Bu konuda gerekli önlemler titizlikle alınmalıdır.

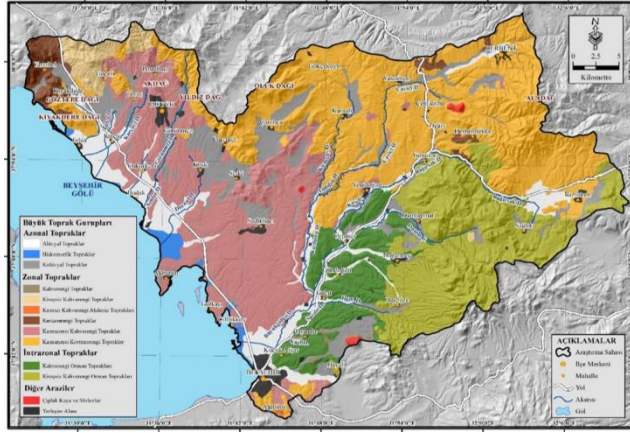
3.1.6. Toprak Özellikleri ve Arazi Kullanım İlişkisi

Beyşehir Gölü'nün doğu kesiminde farklı oluşum özelliğine sahip 11 büyük toprak tipi görülmektedir (Harita 7). Araştırma sahasında en yaygın olan toprak tipleri; kırmızımsı kestane rengi, kırmızımsı kahverengi, kireçsiz kahverengi orman, alüvyal, kolüvyal ve hidromorfik topraklardır.

Araştırma sahasında; kırmızımsı kestane rengi topraklar, %30,8'lik oranı ile ilk sırada yer almaktadır. Çalışma alanında Aladağlar ve yüksek plato sahasında görülmektedir. Bu toprakların akarsu vadi tabanlarında yer aldığı sahalarda sulu tarım, yüksek plato alanlarında ise kuru tarım yapıldığı görülmektedir. İkinci sırada ise %20,7'lik oranı ile kırmızımsı kahverengi topraklar gelmektedir. Kırmızımsı kahverengi

topraklar çalışma sahasında; kıyı ovası ve alçak plato sahası üzerinde yayılış göstermektedir. Bu topraklar üzerinde kıyı kesiminde daha çok sulu tarım ve iç kesimlerde kuru tarım yapılmaktadır. Eğimin arttığı yerlerde ise bahçelerde meyve tarımı yapılmaktadır. Kireçsiz kahverengi orman toprakları ise %16,68 ile üçüncü en geniş alan kaplayan toprak tipidir. Sahada, Erenkilit Dağı ve çevresinde geniş alanlarda görülmektedir. Kireçsiz kahverengi toprakları alüvyal, kolüvyal ve hidromorfik topraklar takip etmektedir. Alüvyal topraklar; vadi tabanları ile kıyı ovasında yer almakta ve genellikle sulu tarım alanı olarak kullanılmaktadır. Kolüvyal topraklar ise dağlık alanlar ile plato sahaslarının kesiştiği yamaçlarda yaygın olarak görülmektedir. Hidromorfik topraklar ise gölün doğu kıyı kesimlerinde özellikle Akburun Mahallesi'nin kuzey kesiminde geniş alan kaplayan bataklık sahada görülmektedir. Bu alanlar tarım arazisi olarak değerlendirilememektedir (Harita 7).

Araştırma sahasındaki topraklarda taşlılık, sığlık ve erozyon en büyük problemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Erozyon sonucu eğimli ve bitki örtüsünden yoksun eğimli sahalarda toprak giderek sığlaşmakta, verimli toprakların bir kısmı akarsular vasıtası ile göle taşınmaktadır. Özellikle ormanların tahrip edilerek tarım arazisi haline getirilmesi engellenmelidir. Mera alanlarının korunması ve sahada erozyona karşı alınacak tedbirlerin artırılması şarttır. Yöre halkının bu konuda bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

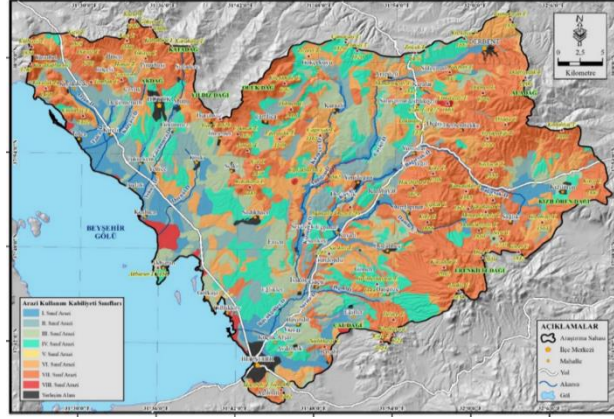
Harita 7. Çalışma Alanının Toprak Haritası

3.1.7. Arazi Sınıfları ve Arazi Kullanım İlişkisi

Araştırma alanında sekiz sınıf arazi bulunmaktadır (Harita 8). Bu sınıflandırmada VII. sınıf arazilerin (%35.82) en geniş alan kapladığı tespit edilmiştir. Sahada yer alan yüksek dağlık alanların etekleri, tepelik alanlar ve eğimli yamaçlar VII. sınıf arazilerin içinde geniş alan kaplamaktadır. Bu sahalarda, genel olarak ormanlık arazilerin yaygın olduğu sahalardır. İkinci sırayı ise %16.49 ile VI. sınıf araziler almaktadır. Bu sınıf araziler ise genel olarak kuru tarım arazisi olarak değerlendirilmektedir. Üçüncü sırada yer alan IV. sınıf araziler ise %13.73 oranı daha çok eğimli yamaçlar ve düzlük alanların kesiştiği sahalarda bulunmaktadır. Sahada Hüyük çevresinde meyve bahçeleri olarak yer yer de kuru tarım ve bağcılık faaliyetlerinin yapıldığı sahalardır. 1. sınıf araziler; %7.51'lik oranı ile altıncı sırada gelmektedir. Bu araziler daha çok kıyı ovası ile vadi tabanı ovalarında yer almaktadır. Bu kesimlerde sulu tarım; alçak plato sahası ve Sağlık Ovası'nda ise kuru tarım alanı olarak değerlendirilmektedir. Çalışma alanında II. Sınıf araziler (%11.20) I. sınıf arazilerin çevresinde ve akarsu vadilerinde dar alanlı olarak görülmektedir. Bu arazilerin, büyük bir kısmında sulu ve kuru tarım yapılmaktadır. III. Sınıf araziler de II. Sınıf arazileri çevrelemekte orta dereceli eğime sahip alanlardır. Genel olarak nadaslı kuru tarım ve mera arazisi olarak kullanılmaktadır. Sulama imkânının olduğu dar alanlarda sulu tarım da yapılmaktadır.

Araştırma sahasında I., II. ve III. sınıf araziler, kıyı ovası ve alçak plato sahasında birbirlerini çevreleyerek bulunmaktadır. Bu alanlar daha çok sulu tarım ve kuru tarım faaliyetlerinde kullanılmaktadır. IV. sınıf araziler eğim değerinin arttığı yüksek plato sahasında gerekli önlemler alınarak tarım yapılması gereken sahalardandır. Ancak arazi gezilerinde eğim doğrultusunda tarım yapılan sahanın oldukça fazla olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra arazi kullanımında sahada yeni olan ve tarım için uygun olmayan

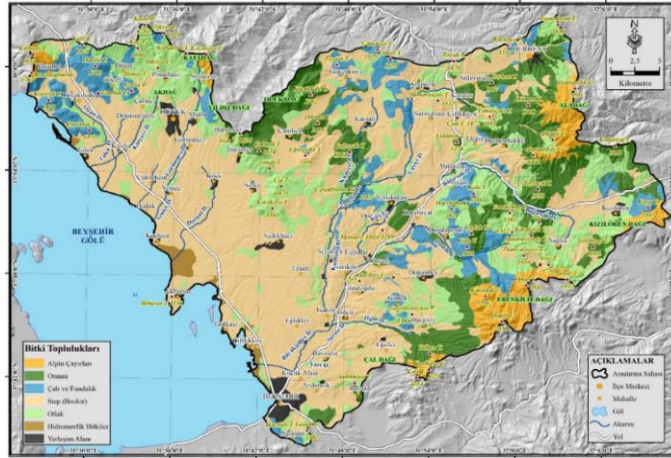
eğimli arazilerin güneş enerjisi tarlaları ile değerlendirildiği tespit edilmiştir. Karabayat ve Sarıköy mahalleleri çevresinde buna örnek alanlar bulunmaktadır. Sahada VIII. Sınıf araziler ana kayanın ortaya çıktığı sahalar ve ırmak taşkın alanlarında görülmektedir. Yüksek erozyon sonucu taşlık ve kayalık kesimler arazi kullanımı açısından değerlendirilemezken, bataklık alanlardaki sazlıklar; çatu malzemesi, hasır dokumacılığı ve sepet yapımında kullanılmaktadır.

Harita 8. Çalışma Alanının Arazi Kabiliyet Sınıfları Haritası

3.1.8. Bitki Örtüsü Özellikleri

Çalışma alanında bitki örtüsü heterojen dağılım göstermektedir. Bitki örtüsü antropojenik etkilerle çoğu yerde eski özelliğini kaybederek farklı formlara dönüşmüştür. Sahada orman, çalı ve fundalık, step (bozkır), otlak, Alpin çayırlar ve hidromorfik bitki toplulukları bulunmaktadır (Harita 9).

Harita 9. Çalışma Alanının Bitki Örtüsü Haritası

Araştırma sahasında dağlık alanlarda orman yaygın bitki örtüsünü oluştururken, dağların yüksek kesimlerinde Alpin çayırlar görülmektedir. Sultan Dağları'nın güneydoğu kesimini oluşturan Akdağ, Yıldız ve Oluk dağlarının yüksek kesimlerinde yağış miktarının artmasına bağlı olarak iğne yapraklı ormanlar yayılış gösterir. Ayrıca sahanın doğu kesiminde yer alan Aladağ, Kızılören ve Erenkilit dağları çevresinde de karaçam, meşe ve ardıç ağaç topluluklarından oluşan ormanlık alanlar mevcuttur. Ormanların yoğun olduğu bir diğer alan ise Kızılören Dağı çevresindedir. Kızılören Mahallesi'nin güneyinden başlayarak 1500-1750 m yükseltileri arasında karaçam ormanları hâkim tür olarak bulunmaktadır. Kızılören Kalıntı Ormanı olarak belirlenen bu alanın çevresinde genç karaçam (*Pinus nigra*) ağaçlandırmaları, saçlı meşe (*Quercus cerris*) ve boylu ardıç (*Juniperus exelsa*) ormanları bir arada bulunmaktadır.

Beyşehir Gölü'nün doğu kesiminde ekolojik şartların etkisi ile en yaygın bitki örtüsü bozkırdır. Ancak tarla açma, otlama, yangınlar ve yakacak temini için ağaçların kesimi antropojen bozkır alanlarının oluşmasında etkili olmuştur (Fotoğraf 4). Arazide tarla açma, otlama, yangınlar ve kesim gibi sebeplerden dolayı bitki örtüsünün değiştiği gözlenmektedir. Antropojen etkiler sonucu primer vejetasyonun yerini sekonder vejetasyonu oluşturan step bitki türleri almıştır (Fotoğraf 5). Çalışma alanında çalı formasyonları daha çok tepeler üzerinde orman tahribinden sonra sahaya yerleşmiş bitki toplulukları şeklindedir. Ormanlık sahanın kenarında ve orman içi açıklıklarda, ağaçlandırma sahalarında, akarsu ve göllerin kenarlarındaki nemli sahalarda dar alanlarda yayılış göstermektedir. Sucul bitkiler ise göl kıyısı boyunca ve akarsu vadileri boyunca görülürler. Kuşluca Mahallesi'nin güneyi ile Akburun Mahallesi'nin kuzey kesiminde daha geniş bir alanda görülmektedir. Bu sahalarda özellikle sazlık alanlara rastlanmaktadır. Bu bitkiler genellikle hidromorfik özellik göstermektedir. Göl kıyılarında bulunan sazlık-bataklık alanlar göl ekosistemi açısından oldukça önemli ve korunması gerekli alanlardandır.

Fotoğraf 4. Antropojen Etkilerle Orman Vasfını Kaybetmiş Sahalardan Biri (Saracık Deresi vadisi).

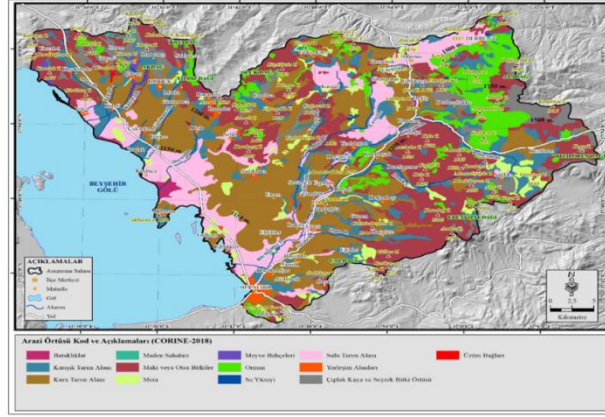

Fotoğraf 5. Tahrip Edilen Bitki Örtüsü Yerine Sekonder Vejetasyonun Hâkim Olduğu Saha.

Bitki örtüsü ile arazi kullanımı arasındaki ilişkiler incelendiğinde; bitki örtüsünün orijinal yapısı yer yer korunabilmişse de antropojen etkilerle çoğu yerde özelliğini kaybetmiş ve farklı formlara dönüşmüştür. Bitki örtüsünün gelişimi daha çok step özelliğini yansıtır bir duruma dönüşmektedir. Bu özelliği ile İç Anadolu step vejetasyonunun genel özelliklerini yansıtmaktadır. Bu alanlar genel olarak kuru tarım arazilerinin yayılış alanlarına paralellik göstermektedir. Sahada beşerî faktörlerin etkisi ile tahrip olmuş bitki örtüsünün niteliği değişerek ormanlık alanların bir kısmı antropojen bozkır alanı haline dönüşmüştür. Erozyonun da bölgede aktif halde olması toprak özelliğinin bozulmasına ve çıplak alanların oluşmasına neden olmuştur. Tüm bu ve benzeri şartlara maruz kalmış araştırma sahasında her geçen gün arazi kullanımının özelliği de değişmiştir.

3.2. Beyşehir Gölü'nün Doğu Kesiminde Arazi Kullanım Durumu

Çalışma alanında güncel arazi kullanımını ortaya koyabilmek için Corine Land Cover Arazi Sınıflandırması yöntemine göre uzaktan algılama teknikleri ile 2018 yılı arazi kullanım haritası yapılmıştır (Harita 10). Elde edilen arazi kullanım sınıflarının coğrafi bilgi sistemleri kullanılarak alansal dağılımları tespit edilmiştir.

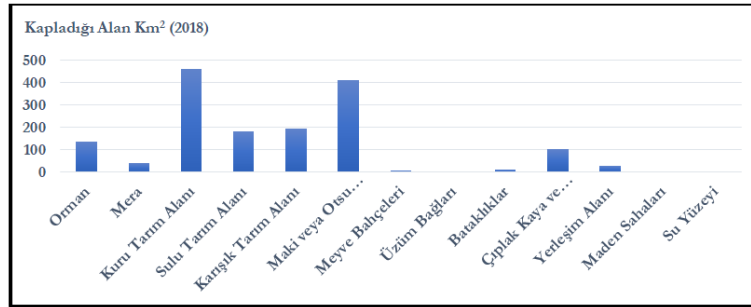

Harita 10. Beyşehir Gölü'nün Doğu Kesiminde 2018 Yılı Arazi Kullanımı Haritası

Çalışma alanı 1600 km²'lik bir alan kaplamaktadır. Havzada en geniş alanı %29'luk oranı ile kuru tarım alanı (461 km²) kaplamaktadır. Bunu %26 oranı ile maki veya otsu bitkiler alanları (411 km²) takip etmektedir. Ardından %12'lik oranı ile karışık tarım alanları (196 km²) gelmektedir. Sulu tarım alanı (182 km²) %11'lik oran ile arazi kullanımında dördüncü sırada yer alır. Orman alanı 136 km² alan kaplayarak %9'luk oranı ile beşinci sırada bulunurken, çıplak kaya ve seyrek bitki örtüsü 104 km² alanı ve %7'lik oranı ile altıncı sırada gelmektedir. Meralar 42 km² alan kaplayarak %4'lük orana sahiptir. %2'lik oranı ile yerleşim alanları 26 km² alan kaplamaktadır. Bataklıklar ise 10 km² alanı ile toplam alanın %1'lik kısmını oluşturur. Maden sahaları ve su yüzeyi alanı ise 2 km²'lik alanı % 0,1'lik oranı ile toplam çalışma alanı içindeki en dar arazi kullanım sınıflarını oluşturmaktadır (Tablo 4, Grafik 2).

Tablo 4. Beyşehir Gölü'nün Doğu Kesiminde 2018 Yılı Arazi Kullanım Sınıfları Alansal ve Oransal Dağılımı

Arazi	Alan Km ²	Oran %
Orman	136	9
Mera	42	4
Kuru Tarım Alanı	461	29
Sulu Tarım Alanı	182	11
Karışık Tarım Alanı	196	12
Maki veya Otsu Bitkiler	411	26
Meyve Bahçeleri	7	0,43
Üzüm Bağları	1	0,06
Bataklıklar	10	1
Çıplak Kaya ve Seyrek Bitki Örtüsü	104	7
Yerleşim Alanı	26	2
Maden Sahaları	2	0,12
Su Yüzeyi	2	0,12
Toplam	1600	100

Grafik 2. Beyşehir Gölü'nün Doğu Kesiminde 2018 Yılı Arazi Kullanım Sınıflarının Kapladığı Alanlar.

4. Sonuç

Arazi kullanımında insanın etkisi her geçen gün artmasına rağmen, doğal ortam koşulları hala en belirleyici faktör olma özelliğini korumaktadır. Beyşehir Gölü'nün doğu kesiminde arazi kullanımına etki eden doğal ortam koşulları; jeoloji, yer şekilleri, iklim, toprak, su ve doğal bitki örtüsüdür.

Araştırma sahasının sahip olduğu jeolojik özelliklerin farklı etkileri görülmektedir. Bu etkiler arasında; Kambriyen yaşlı kumtaşı, kıltaşı ve silt taşından oluşan formasyonlar, çalışma sahasının kuzeybatısında yüksek dağlık alanların oluşmasında etkili olmuştur. Bunun bir sonucu olarak yerleşme ve tarımsal faaliyetlerin kısıtlı bir alanda yer almaktadır. Kıltaşı ve silt taşı formasyonları, yörede tuğla ve kiremit fabrikalarının kurulmasında; mermer yataklarının fazla olması da mermer ocaklarının açılması ve işletilmesini sağlamıştır. Ayrıca sahadaki Miyosen yaşlı volkanik unsurlar yüksek dağlık ve tepelik alanları oluşturmuştur (Erenkilit D. 2334 m ve Kızılkaya T.). Dağlık alanların bitki örtüsünden yoksun olan kesimleri; sahada erozyonun artmasında, kolüvyal toprakların oluşmasında etkili olmuştur.

Çalışma sahasında arazi kullanımında etkili olan farklı jeomorfolojik birimler bulunmaktadır. Sahadaki jeomorfolojik üniteler dağlık saha, yüksek plato, alçak plato ve kıyı ovası olmak üzere dört bölüme ayrılmaktadır. Arazi kullanımında en büyük değişim kıyı ovası üzerinde olmuştur. Kırelili sulama projesinin 2008 yılında devreye girmesi ile kıyı ovasında arazilerin büyük bir kısmı sulu tarım arazine dönüşmüştür. Daha önce hububat ekim alanı olan yerlere, sahanın iklim şartlarına uygun olmayan ayçiçeği, silaj mısır, fasulye ve yonca gibi su ihtiyacı fazla olan ürünler ekilmektedir. Ancak vahşi sulama ve yağmurlama şeklindeki sulama faaliyeti kıt olan tatlı su kaynaklarımızın israf olmasına sebep olmaktadır. Son yıllarda artan sıcaklık ve kuraklık su kaynaklarını daha doğru ve akılcıca kullanmamız gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca gölün kıyısındaki bu tarım arazilerinde kimyasal gübre kullanımının artması, tarımdan dönen sularla göl suyuna karışan kimyasallar göldeki kirliliği ve otlanmayı artırmaktadır. Bu sahadaki sulu tarım alanları daraltılmalı bunun yerine iklim ve toprak özelliklerine uygun tarımsal ürünler yetiştirilmelidir.

Beyşehir Gölü'nün doğu kesiminde arazi kullanımında etkili olan eğim değerleri göl kıyısından çevreye doğru gidildikçe artmaktadır. Eğim değerlerinin en az olduğu kıyı ovası ve alçak plato sahası, tarım arazileri ve yerleşmenin en yoğun olduğu alanlardır. Burada yapılan en büyük hatalardan bir tanesi verimli tarım arazileri üzerinde yerleşim yerlerinin kurulmasıdır. Verimsiz topraklar ve eğimli alanları yerleşim alanı olarak değerlendirmeli, ovalık alanların sadece tarım için kullanılması konusunda planlama yapılmalıdır. Ayrıca dağlık ve tepelik alanlarda eğim değerinin çok fazla olması, erozyonun seyrini ve şiddetini arttırdığı görülmektedir. Erozyonu önleyecek bitki türlerinin eğimli arazilerde gelişmesi sağlanmalıdır.

Araştırma alanı, iklim özellikleri bakımından Orta Anadolu ve Akdeniz iklimi arasında geçiş özelliği göstermektedir. İklim şartları göl kıyısından doğuya doğru gidildikçe karasallaşmaktadır. Yağış ve sıcaklık şartları kuru tarım için uygun koşulları sağlamaktadır. Ancak yörede sulu tarımın yaygınlaşması hem Beyşehir Gölü'nü besleyen akarsu ve kaynaklarının sularının azalmasına hem de göl ekosisteminin zarar görmesine yol açacaktır. İklim özelliklerine uygun tarımsal faaliyetler yaygınlaştırılmalı ve su kaynaklarının korunması sağlanmalıdır.

Çalışma sahasının hidrografik unsurları arasında göl, gölet, akarsu ve su kaynakları bulunmaktadır. Türkiye'nin en büyük tatlı su gölü olan Beyşehir Gölü sahadaki tek doğal göldür. Araştırma sahasında 2000'li yıllardan sonra sayıları artan göletler, Beyşehir Gölü'nün su seviyesinde azalmalara sebep olmaktadır. Son yıllarda kuraklık probleminin de devreye girmesi sonucunda Beyşehir Gölü su seviyesindeki düşüşü hızlandıracağı düşünülmektedir. Günümüzde göl kıyısında 30-40 yıl önce daha geniş olan bataklık ve sazlık alanlar, göldeki seviye düşmeleri sonucunda kurumakta çok sayıda kuş türü ve diğer canlıların habitatları yok olmaktadır. Özellikle göl suyunun içindeki kirletici unsurları doğal olarak kendine çeken ve filtre görevi gören sazlık alanların tahrip edilmesi büyük bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Çalışma alanında göle dökülen çok sayıda akarsu bulunmaktadır. En büyük sıkıntılardan bir diğeri ise sahadaki akarsuların geçtikleri mahallelerin evsel atık sularını, göle taşıyan unsurlar haline gelmesidir. Mahallelerin kanalizasyonları uygun alanlarda oluşturulacak kuyularda toplanmalı ve dereler yoluyla göle taşınmasının önüne geçilmelidir. Yerel yönetimlerin bu konuda acil önlemler alması gerekmektedir.

Beyşehir Gölü'nün doğu kesiminde çeşitli toprak tipleri bulunmaktadır. Havzada akarsuların fazla olması alüvyal toprakların geniş yer kaplamasında etkili olmuştur. Bu topraklar sulu tarımın yapıldığı

tarımda verimliliğin en fazla olduğu alanları oluşturur. Araştırma sahasındaki topraklarda taşlılık, sıklık ve erozyon en büyük problemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Erozyon sonucu eğimli ve bitki örtüsünden yoksun sahalarda, toprak giderek sığlaşmakta ve yok olmaktadır. Erozyonun etkili olduğu araziler, arazi kabiliyet sınıflarına göre VII. Sınıf araziler (%35,82) olarak sahada geniş yer kaplamaktadır. I., II. ve III. sınıf araziler ise (%30,68) sulu ve kuru tarım faaliyetinin yoğun yapıldığı kıyı ovası, alçak plato ve yüksek plato sahalarının bir kısmını içine almaktadır.

Çalışma alanında bitki örtüsü heterojen dağılım göstermektedir. Bitki örtüsü antropojenik etkilerle çoğu yerde eski özelliğini kaybederek farklı formlara dönüşmüştür. Gölün doğu kesiminde ekolojik şartların etkisi ile en yaygın bitki örtüsü bozkırdır. Ancak tarla açma, otlatma, yangınlar ve yakacak temini için ağaçların kesimi antropojen bozkır alanlarının oluşmasında etkili olmuştur. Bu sahada uygun alanlarda ağaçlandırma çalışmaları yapılarak erozyon önlenilebileceği gibi, yüzeysel toprağı tutacak Koyun çimi (*Festuca violacea*), Kekik (*Thymus siphyleus*), Boğa dikenini (*Eryngium campestre*), Sığırkuyruğu (*Verbascum cheiranthifolium*) gibi bitkilerin daha fazla tercih edilmesi gerekir.

5. Extended Abstract

The study titled "Natural environmental conditions in the eastern part of Beyşehir Lake and its impact on land use" aims to reveal the natural environmental conditions that affect land use and their effects on land use. In recent years, there have been changes in land use in the research area and some problems have arisen accordingly. Among them; Inefficient use of agricultural potential, destruction of forest areas and conversion to agricultural areas, severe erosion due to high slope and incorrect land use, pollution of rivers with wastewater of neighborhoods, increase in the number of ponds and establishment of settlements on agricultural areas are included.

The effects of natural processes affecting land use were examined on-site with field studies carried out on different dates, measurements and photographs were taken and concretized. Then, topography, geology, geomorphology, slope, aspect, hydrography, soil and vegetation and land use maps (2018) of the field were produced using Geographic Information Systems (GIS). Maps were prepared using ArcGIS, ArcMap interface, version 10.5.

Depending on the geological characteristics of the study area, the formations consisting of Cambrian aged sandstone, claystone and silt stone were effective in the formation of high mountainous areas in the northwest of the study area. Mioyosen aged volcanic elements also formed high mountainous and hilly areas (Erenkilit M. (2334 m) and Kızılkaya H.). The parts of the mountainous areas that are devoid of vegetation; It has been effective in the increase of erosion in the field and the formation of colluvial soils.

The geomorphological units on the site are divided into four sections: The mountainous site, the high plateau, the low plateau and the coastal plain. The biggest change in land use has been on the coastal plain. With the commissioning of the Kireli irrigation project in 2008, a large part of the lands in the coastal plain turned into irrigated agricultural land. Products with high water needs such as sunflower, silage corn, beans and alfalfa, which are not suitable for the climatic conditions of the field, are planted in areas that were previously a cereal plantation area. The slope values that are effective in the use of land in the eastern part of Beyşehir Lake increase as you go from the shore of the lake to the surrounding area. The coastal plain with the lowest slope values and the low plateau area are the farmland and the areas where settlement is the most intense. One of the biggest mistakes made here is the establishment of settlements on fertile agricultural lands.

The research area shows a transition feature between Central Anatolia and Mediterranean climates in terms of climate characteristics. The climatic conditions become continental as you go from the lake shore to the east. The distribution of precipitation conditions and temperature conditions affect the agricultural activities and product diversity in the field. Precipitation and temperature conditions provide suitable conditions for dry farming. However, the spread of irrigated agriculture in the region will cause both the decrease in the water of the streams and their sources feeding Beyşehir Lake and the damage to the lake ecosystem.

The hydrographic elements of the study area include lakes, ponds, streams and water resources. The ponds, which have increased in number after the 2000s in the research area, cause decreases in the water

level of Beyşehir Lake. There are many streams pouring into the lake in the study area. Another of the biggest problems is that the streams in the field become the elements that carry the domestic wastewater of the neighborhoods they pass through to the lake.

Stony, shallowness and erosion are the biggest problems in the soils in the research area. As a result of erosion, the soil gradually becomes shallower and disappears in sloping areas devoid of vegetation. Vegetation in the study area shows heterogeneous distribution. Vegetation has lost its former feature in most places with anthropogenic effects and has turned into different forms. In the eastern part of the lake, the most common vegetation with the influence of ecological conditions is steppe.

As a result, the research area contains a wide range of natural environment elements and offers various features in land use. The area, which is an important geographical interaction area, also contains different ecosystems. Therefore, the plans to be made should not be in spite of nature, but in harmony with nature. The solution to the problems related to land use can only be achieved by making sustainable plans suitable for the natural potential of the site.

Keywords: Beyşehir Lake, Land Use, Natural Environment Conditions, Geographic Information Systems (GIS).

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Gülhan AYDIN %50/ Recep BOZYİĞİT %50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Gülhan AYDIN %50/ Recep BOZYİĞİT %50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Ateşoğlu, A. (2021). Konya Kapalı Havzası Uzun Dönem Bitki Örtüsü İndeksi Verilerinin İzlenmesi ve Eğilim Analizi. *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, 36(2), s. 346-356. <https://doi.org/10.7161/omuanajas.908576>
- Ateşoğlu, A., Arıkan, T., & Yıldız, S. (2019). Konya Kapalı Havzası Orman, Mera ve Tarım Alanlarının Değerlendirilmesi. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 21(3), s. 821-832. <https://doi.org/10.24011/barofd.541386>
- Aydın, G., & Bozyiğit, R. (2022). Beyşehir Gölü'nün Doğu Kesiminde Jeomorfolojik AK/AÖ (Arazi Kullanımı/Arazi Örtüsü) Değişiminin Corine Sistemine Göre Analizi (1990-2018). *SBedergi*, 6(11), s. 311-329. <https://doi.org/10.29228/sbe.66008>
- Bahadır, M. (2013). Kovada Gölü Milli Parkı'nın Sürdürülebilir Yönetimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18(30), s. 287-310. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunidcd/issue/2458/31329> adresinden alındı
- Bayar, R., & Karabacak, K. (2017). Ankara İli Arazi Örtüsü Değişimi (2000-2012). *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 15(1), s. 59-76. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000181
- Bozyiğit, R., & Güngör, Ş. (2013). Konya ovasının toprakları ve sorunları. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 0(24), s. 169-200. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marucog/issue/471/3836> adresinden alındı
- Cucelolu, G., Abbaspour, K., & Ozturk, I. (2017). Assessing the Water-Resources Potential of Istanbul by Using a Soil and Water Assessment Tool (SWAT) Hydrological Model. *Water*, 9(10), s. 814. <https://doi.org/10.3390/w9100814>
- Cucelolu, G., Seker, D., Tanık, A., & Öztürk, İ. (2021). Analyzing Effects of Two Different Land Use Datasets on Hydrological Simulations by Using SWAT Model. *International Journal of Environment and Geoinformatics*, 8(2), s. 172-185. <https://doi.org/10.30897/ijgeo.828112>
- Çelik, M. (2014). İslâhiye İlçesi Arazi Kullanımı Üzerinde Yükselti, Eğim ve Toprak Faktörlerinin Etkisi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), s. 173-186. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kilissbd/issue/45259/566875> adresinden alındı
- D.S.İ. (2020). *İşletmede Olan Sulama Tesisleri Raporu*.
- Eriñç, S. (1959). Bölge Planı Nasıl Yapılır?. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enst. Dergisi*, (10), s. 39-41.
- Eriñç, S. (1963). *Tatbiki Coğrafya ve Planlama, Şebircilik Konferansları*. İstanbul: İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yay.
- Erol, O. (1959). Mihalicçık Dağlarının Jeomorfolojisi ve Araziden Faydalanma. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, (17), s. 3-4.
- Garipağaoğlu, N. (2012). Havza Planlamalarında Coğrafyanın Rolü ve Türkiye'de Havza Planlamacılığı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), s. 303-336. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisobil/issue/2830/38438> adresinden alındı
- Garipağaoğlu, N., Şahin, C., Çeker, A., & Şenol, C. (2015). Çayağzı (Riva) Havzası'nın Doğal Ortam Koşulları (Jeolojik-Jeomorfolojik-Hidrografik Açından) ve Sürdürülebilir Kullanım Üzerindeki Rolü. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 0(31), s. 48-81. <https://doi.org/10.14781/mcd.73355>
- Gözenç, S. (1969). Bolu Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Yararlanma, 'Land Use'. *Basılmamış Doktora Tezi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst.
- Gözenç, S. (1975). Arazinin Kullanılması ve Değerlendirilmesinin Coğrafi Yönden Tetkiki. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enst. Dergisi*, s. 20-21.
- Gözenç, S. (1978). *Küçük Menderes Havzasında Arazinin Kullanılışı ve Sınıflandırılması*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Houghton, R. (2003). Revised estimates of the annual net flux of carbon to the atmosphere from changes in land use and land management 1850-2000. *Tellus B*, 55(2), s. 378-390. <https://doi.org/10.1034/j.1600-0889.2003.01450.x>
- Mater, B. (1977). *Dağa Yarımadasında Arazi Sınıflandırılması*. İ.Ü. Coğr. Enst. Derg(21), s. 189-210.
- Mater, B. (1982). *Urta Yarımadasında Arazinin Sınıflandırılması İle Kullanılışı Arasındaki İlişkiler*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Meyer, W., & II.Turner, B. (1994). *Changes In Land Use And Land Cover: A Global Perspective*. Cambridge University Press.

- MTA. (2016). *1/100 000 Türkiye Jeoloji Haritaları Serisi Konya M-27 Paftası*. 227. MTA Yayınları.
- Özçağlar, A. (1994). Çarşamba Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma. *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*(3), s. 93-128.
- Özdemir, M., & Bahadır, M. (2010). Uzaktan Algılama İle Acıgöl Havzası'nda Arazi Kullanımının Zamansal Değişim Analizi (1975-2005). *The Journal Of International Social Research*, 3(12), s. 335-351. <https://hdl.handle.net/11630/8166> adresinden alındı
- Paudel, B., Yi-li, Z., Shi-cheng, L., Lin-shan, L., Xue, W., & Khanal, N. (2016). Review of studies on land use and land cover change in Nepal. *Journal of Mountain Science*,(13), s. 643-660. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11629-015-3604-9> adresinden alındı
- Sarı, H., & Özşahin, E. (2016). CORİNE Sistemine Göre Tekirdağ İlinin AKAÖ (Arazi Kullanımı/ Arazi Örtüsü) Özelliklerinin Analizi. *Alinteri Ziraat Bilimler Dergisi*, 30(1), s. 13-26. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/alinterizbd/issue/24325/257756> adresinden alındı
- Sarış, F., & Gedik, F. (2021). Konya Kapalı Havzası'nda Meteorolojik Kuraklık Analizi. *Coğrafya Dergisi*(42), s. 295-308. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iucografya/issue/63677/885519> adresinden alındı
- Selçuk Biricik, A. (1982). *Beyşehir Gölü Havzası'nın Strüktural ve Jeomorfolojik Etüdü*. İstanbul Ün. Coğ. Enst. Yayınları.
- Selçuk, S., Cebeci, M., Köker, B., & Yılmaz, Z. (2021). Konya İli Arazi Kullanım/Örtüsü Değişim Analizi. *Türkiye Peyzaj Araştırmaları Dergisi*, 4(2), s. 100-114. <https://doi.org/10.51552/peyad.1033847>
- Sokouti, R., & Nikkani, D. (2017). Optimizing land use pattern to reduce soil erosion. *Eurasian Journal of Soil Science*, 6(1), s. 75-83. <https://doi.org/10.18393/ejss.284269>
- Soyaslan, İ., & Hepdeniz, K. (2018). Beyşehir Gölü Havzasının Yeraltısuyu Akım Modellemesi Esaslı Hidrojeolojik Özelliklerinin değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Ün. Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 9(1), s. 63-74. <https://doi.org/10.29048/makufebed.358206>
- Taş, B., & Yakar, M. (2010). Afyonkarahisar İlinde Yükselti Basamaklarına Göre Arazi Kullanımı. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(8), s. 57-76. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000107
- Tunçdilek, N. (1985). *Türkiye'de Relief Şekilleri ve Arazi Kullanımı*. İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enst. Yay.
- Turoğlu, H. (2000). Doğal Ortam Analizi ve Düzenleme-Planlama Çalışmaları. *Coğrafya Dergisi*,(8), s. 201-212.
- Tümertekin, E. (1961). Bölge Planlamasında Coğrafyacının Rolü. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enst. Dergisi*(11).
- Türkan, O. (2016). Çankırı İlinde Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı. *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, (s. 414-429). Ankara.

Ötekileştirilmiş Beden ya da Engelliler: Sosyolojik Bir Değerlendirme

Zhanargul PANGALİYEVA*
Bengül GÜNGÖRMEZ AKOSMAN**

ÖZ

Bu çalışma, günümüzde ve bütün dünyada önemli konulardan biri olan engellilik meselesini ele alan teorik bir çalışmadır. Çalışmada engellilere yönelik tutumlar ve görüşler sosyolojik açıdan incelenir. Bu bağlamda bedenın ötekileştirilmesi ve yeniden inşa edilmesi üzerine konuşulan sosyal teorisyenlerin düşünceleri ele alınmıştır. Teorik kavramlarla ilgili literatür taraması yapılarak gerçekleştirilen bu çalışma, engellilere yönelik olumsuz tutumların her zaman olduğunu öne sürmüş ve bu durumu yönetim, üretim ve tüketim konuları ile ilgili değerlendirmiştir.

Engelli, bedeninde belli bozuklukların olmasıyla ve bu bozukluklar sebebiyle toplumsal hayatta arka plana itilen birey olarak tanımlanmaktadır. Engellilik, her zaman insan bedeniyle ilişkili olarak yorumlandığından beden, yönetim ve üretim gibi konularla beraber, insanlığın bütün yaşam süreci boyunca tartışılan konuya dönüşmüştür. Ayrıca tarihe baktığımızda engelli kimseler hep ötekileştirilen, dışlanan, izole edilen, ölüme terk edilen bireyler olarak görünmektedir. Günümüzde ise engelli bireyler yasal olarak toplumun diğer üyeleriyle eşit haklara sahip olsa bile, engellilere yönelik olumsuz tutumlardan dolayı günlük yaşamda zorluklar çekmektedir. “Engelliler, hiçbir şey yapamayan, başkalarına bağımlı insanlar” gibi olumsuz görüşler nedeniyle engelli bireyler topluma aktif olarak katılamamakta ve yoksullukta yaşayan dezavantajlı grup içerisinde yer almaktadır. Engellilerin bu durumda yaşamasının sebebi de hasta bedenın ötekileştirilmesidir. Makalenin amacı da engelliliği bedenın ötekileştirilmesine dair tartışılan düşünceler üzerinden açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: Beden, Engelli, Öteki, Ötekileştirme, Modernite, Postmodernizm, Tüketim.

Otherized Body or Disabled: A Sociological Assessment

ABSTRACT

This study is a theoretical study that deals with the issue of disability, which is one of the important issues today and all over the world. In the study, attitudes and views towards the disabled are examined from a sociological perspective. In this context, the thoughts of social theorists on the marginalization and reconstruction of the body are discussed.

A disabled person is defined as an individual who is pushed into the background in social life due to certain disorders in her body and because of these disorders. Since disability has always been interpreted in relation to the human body, it has become the subject of discussion throughout humanity's entire life cycle, along with issues such as body, management and production. In addition, when we look at history, people with disabilities are always seen as individuals who are marginalized, excluded, isolated and left to die. Due to negative opinions such as “the disabled, people who cannot do anything, dependent on others”, disabled individuals cannot actively participate in society and are included in the disadvantaged group living in poverty. The aim of the article is to explain disability in terms of the discussed ideas about the marginalization of the body.

Keywords: Body, Disabled, Other, Othering, Modernity, Postmodernism, Consumption.

1.Giriş

Çağımızda bilim ve teknolojinin gelişmesine, toplumun her alanında gerekli yasaların çıkarılmasına rağmen, hala topluma tam olarak katılamayan, her türlü zorluklarla yaşayan toplumsal gruplar bulunmaktadır. Bu toplumsal grupların bir tanesi de engellilerdir. Ulusal ve uluslararası düzeyde alınan önlemlere rağmen engellileri dışlama durumları hala bulunmaktadır ve bu durum engellilerin hayata aktif olarak katılamamalarının nedeni olmaktadır. Engelli bireyin dışlanmasının nedenlerinden biri bedenindeki fiziksel ve zihinsel bozuklukların olmasıdır.

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Doktora öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, zhanarguloral@gmail.com

** Prof. Dr. Bursa Uludağ Üniversitesi, bgungormez@uludag.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 25.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 28.07.2023

Citation/Atf: Pangaliyeva, Z., Güngörmez Akosman, B. (2023). Ötekileştirilmiş beden ya da engelliler: sosyolojik bir değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 225-241. <https://doi.org/10.52642/susbed.1287410>

Her zaman yaşadığımız toplumda vücudumuzun “fiziksel” ya da “biçimsel” boyutları ile ilgili toplumsal bir gerçeklik bulunmaktadır. Bundan dolayı kişilerin taşıdıkları bedenler “güzel ya da çirkin”, “sağlıklı ya da hasta”, “iyi ya da kötü”, “zayıf ya da şişman”, “normal veya anormal” olarak etiketlenmektedir. Fakat bedene yönelik bu tür etiketlemelerin oluşmasında toplum ve iktidarın da rolü vardır. Ve bedene verilen bu notların neye veya kime göre verildiği, hangi kavramın doğru ya da yanlış olduğu hakkındaki tartışmalar insanlık tarihi boyunca devam etmektedir. Söz konusu olan engellilik, daima beden ile ilişkili olduğundan beden konusu ile beraber engellilik kavramının tarihi de ilk çağlara kadar uzanmaktadır. Engellilik insanlık tarihi ile beraber yaşadığı için her dönemde ve her toplumda engelli bireylerle ilgili farklı tutumların olduğu da görülmektedir. Bunun nedeni toplumun kültürel, sosyal, ekonomik, siyasal yapılarının özelliklerine bağlıdır. Tarihe bakıldığında, bir toplumda engelliler kapatılarak ya da öldürülerek cezalandırılmışken, diğer toplumda engellilere merhamet gösterilmiştir. Çoğunlukla engellilere yönelik insafsız davranışlar Batı toplumundaki Hristiyan dininin varsayımlarıyla ve modernitenin getirdiği akıl ve ilerleme, üretim, emek ve sınıf, modern insan, ırkçılık gibi kavramlarla ilgilidir.

Fiziksel kusur nedeniyle üretime katılmayanlar veya üretime az katkıda bulunanlar yönetim tarafından her zaman ötekileştirilerek dışlanmışlar. Bu durumu (Seyyar, 2006) çalışmasında: “ilk dönemde engelliler, günahları için Tanrı tarafından cezalandırılan, lanetlenmiş kişiler olarak sayıldı; bu yüzden de onlardan utanç duyulur ve onlar yük olarak görülür; bu nedenlerden dolayı hor görülüp, ezildiler ve toplumdaki dışlandılar” diye özetlemektedir. Çalışmasının yine bir paragrafında Seyyar, orta çağda fiziksel yönden çirkin görünen, deli hareketleriyle “cadı” olarak tanımlanan engellilerin kilise ve pazar yerlerinde canlı canlı yakılmış olduğunu ve cadı mahkemeleri olarak tarihte ünlü olan engizisyon mahkemelerinde binlerce engelli suçsuz yere cezalandırılıp, hayatını kaybetmiş olduğunu da söylemektedir (Seyyar, 2006). Engellilerle ilgili ön yargıların hatta ırkçı tutumu ile ilgili şiddetin artması ise modern zamana aittir. Modern devlet bürokratik yapısıyla kendi iktidar yöntemleri ile modern insan ve toplum yaşamını akıl ve bilim tarafından dizayn ederek yönetmiştir. Modern dönemde “akla uygun davranmak, normlara uymak” anlamına gelmektedir. Modern insan, çalışan yani üreten, sağlıklı, akılcı, ilerlemeye tabi tutulan ve itaatkâr bireydir ve bunun dışında kalanlar ise ötekidir. Tüm bu özellikleri dikkate aldığımızda modern insan ya da akıl tamamen erkek, beyaz ve Batılı olarak karşımıza çıkar. Ötekiler ise Doğulu, siyah, kadın, eşcinsel ya da tüm azınlıklar ve alt kültür mensuplarıdır. Böylece modernite akıl dışı olanı, toplumun düzeni ile normlara uymayanları engelliler de dahil değersizleştirir ve toplumdaki izole eder. Çünkü onlar toplum için uygun hale getirilmeli ya da tamamen toplumdaki uzaklaştırılmalıdır (Şimşek, 2014). Tarihe baktığımızda yönetim tarafından hastalar, engelliler, kadınlar, etnik ve ırksal azınlıklar gibi grupların öteki olarak adlandırıldığı ve bazı haklardan mahrum bırakıldığı veya dışlandıkları fark edilmektedir. Bu anlamda hasta beden ile yönetim ilişkisi ilk olarak Platon’un çalışmalarında ele alınmaktadır. Burada beden konusu, Antik Yunan düşünürlerinin konuştuğu devlet yönetimi ile düzeni, gelişim ve yaşam, savaş ve asker gibi temel kavramlarla ilgili ele alınmaktadır. Beden sağlıklı bir nesil getirme bakımından önem kazanarak, üreme konusunda cinsel ve pedagojik eğitimin, iyi bir savaşçı yetiştirebilmek açısından askeri eğitimin bir parçası haline getirilmektedir. Bununla birlikte çalışma hayatında sağlıklı bir bedene sahip olma veya hasta kişinin alacağı sağlık yardımlarının ölçüsü de beden varlığına bağlı anlatılmıştır (Ketenci & Topuz, 2014).

Modern dönemde ise iktidarın ötekileştirdikleri bu gruplar sadece dışlananlar değil, aynı zamanda çeşitli deneyimlere, zorluklara tabi tutulanlardır. Modern iktidar tarafından ötekinin bedenine ilişkin yapılan çeşitli uygulamalar, deneyimler hakkındaki görüşler moderniteyi eleştiren postmodern düşünürleri M. Foucault, Z. Bauman, P. Bourdieu ve J. Baudrillard gibi sosyologlara aittir. Bu yazarların çalışmalarındaki öteki ile ilgili anlatılan düşünceleri engelliler için de kullanabiliriz. Çünkü engellilere yönelik olumsuz tutumların ve engellilerin ezilen dezavantajlı grup olarak algılanmasının nedenini tartışmak için beden ve ötekileştirme konuları üzerine değerlendirme yapmalıyız. Dolayısıyla engelliliği, ötekileştirilen beden olarak anlatmaya çalışan bu makalede, kapsamlı bir teori çalışması yapılarak, öteki beden üzerine konuşan sosyal teorisyenlerin içinden en önemli görüşler ele alınmaya çalışılmıştır.

2. Platon: Sağlıklı ve Hasta Beden

Beden konusunun insan tarihinin en eski ve en tartışmalı kavramlarından biri olduğu, felsefe düşünce tarihinde bu konuyla ilgili daima felsefi ikiliklerin betimlenmesiyle açıklanabilir. Bazen ruh-beden, bazen de

zihin(akıl)-beden ayrımı üzerinde çok farklı şekilde tartışmalar sürdürülmüştür ve bedene ilişkin bu tartışmalar Antik Yunan filozoflarına kadar uzanmaktadır. Sokrates, Platon, Aristo ile başlayan ruh-beden düalist tartışmalarında hocası Sokrates'in görüşlerine dayanarak Platon da ruhun sonsuzluğunu öne sürer ve ruhu gerçek bilgiye ulaşmanın temeli olarak ele alır. Fakat bedeninin de önemi hakkındaki felsefi düşüncelerin örneklerini Platon'un eserlerinden görebiliriz.

Platon'un ideal devlet anlayışını ortaya koyan çalışmalarında hastaların yaşamı, hekimlerin tedavi uygulamaları hakkındaki görüşleri yansıtmaktadır. Ona göre sağlıklı bir beden yetiştirmek için beden eğitimi yapılmalı ve iyileşmeyecek olan hasta beden ise kendi haline bırakılması gerekiyor. Hekimin görevi ancak iyileşebilecek olan hastaları tedavi etmektir. Sokrates kronik hastalıklara sahip olan bedene uzun tedavilerin yapılmasına karşı durur. Tüm bu durumu şöyle ifade eder: "iyileşirse ne ala, yok bedeni hastalığa karşı koyamaz da ölürse, kurtulmuş olur derdinden" (Platon, MÖ 340 civarı/2003). Devlet'in başka bir pasajında bu görüşlerini tanrısal esaslara bağlayarak şunları söyler:

"İşte Asklepios bu gerçeği biliyordu. Onun için de hekimliği yalnız bedenleri doğuştan sağlam olup da geçici bir hastalığa tutulmuş insanlar için kullandı. Bu hastaları ilaçla, bıçakla iyi ederken, onları gündelik işlerinden, yaşayışlarından ayırmıyordu... kötü bir hayatı uzatmaya uğraşmazdı. Böylelerinin kendilerine benzeyecek çocuklar yapmalarını doğru bulmazdı. Tabiatın verdiği ömrü yaşamaya gücü yetmeyen adamı, iyileştirmenin ne o adama ne de topluma fayda vermeyeceğine inanıyordu." (Platon, MÖ 340 civarı/2003).

Eserin diğer bir sayfasında "hekimler ve yargıçlar... Bunlar yurttaşlar arasında, bedenleri ve içleri doğuştan iyi olanlara bakacak, iyi olmayanlara gelince, bedenleri bozuk olanları hekimler bırakacak ölsün" diye yazılmıştır (Platon, MÖ 340 civarı/2003). Bu pasajlar Platon zamanında da sadece sağlıklı bireylerin devlet için önemli olduğunu ve hastaların ölüme terk edildiği durumu açıklamaktadır.

"Yasalar" eserinde ise akıl hastalarının toplumdan uzak tutulması gerektiğine ve bu kurala uymayanlara para cezası uygulanmasına da değinilmektedir (Platon, MÖ 340 civarı/2007). Yasa koyucularla belirlenen hastalıkların üreme yoluyla aktarılmaması ve tedavi edilemeyecek olanların kendi başlarına bırakılması yükümü, onların toplumsal dışlanmalarına neden olmuştur.

Platon çalışmalarında devlet için hizmet edecek olan sağlıklı bedeninin gelişimi için, ruhsal ve bedensel eğitim hakkında da konuşmaktadır. Bu eğitimler: "beden için idman, ruh için müzik" olmaktadır (Platon, MÖ 340 civarı/2003). Bedensel eğitim, dans ve güreş içeren jimnastik yoluyla gerçekleştirilir. Dans, esneklik sağlamak ve müziğin ritmine göre serbest hareketler yapabilmek için ve güreş, bedensel çeviklik, güç ve sağlık kazanmak için yapılmalıdır. Çocuklar askerlik çağına kadar yapılan gösterilere silah donanıp, at üstünde katılmaları gerekmektedir. Platon'a göre beden eğitimi sadece birey için değil, devletin istikrarı, düzeni ve gelişmesi için de önemlidir. Askeri bakımdan beden eğitiminde bu yüzden güreşe çok önem verilir. Çünkü güreş, beden hareketleri içinde dövüğe yakın olanıdır. Dolayısıyla savaşta dövüşmek için güreşi öğrenmelidir (Platon, MÖ 340 civarı/2007). Platon'un tüm bu düşünceleri, Antik dönemdeki devlet yönetiminin beden üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu durum devlet için sağlıklı insanın önemini ve engellilere yönelik yönetimin tutumunu net bir şekilde açıklamaktadır. Platon'un eserlerini değerlendirerek engellilere yönelik olumsuz tutumların ve engellilerin toplumdan uzaklaştırılmasının Antik dönemde başladığını söyleyebiliriz. Ancak o zamanlarda yönetim tarafından kullanılan bedene ilişkin bu bakış açısı çağımızın devlet yöneticileri için de yabancı değildir. Günümüzde bedeninin iktidar tarafından disipline edilmesi, her koşula karşı bakıma alınması, sadece bu geleneğin güncellenmiş, değiştirilmiş görünümüdür. Çünkü genel perspektiften değerlendirildiğinde her toplumda kendilerine özgün beden politikalarının uygulandığını görmekteyiz. Her gün bedene ilişkin "sağlıklı beden", "ideal beden", "sosyal beden" anlamında bireylerin beslenmeleri, diyet ve spor yapmaları, kilo vermeleri, kaç çocuk doğurmaları, cinsel kimlik tercihinin yapılması, vb. gibi önerilerde yeniden sınırlar çizilmektedir. Tam da bu nedenle çağdaş yönetim sistemindeki bedene yapılan deneyimler dikkatimizi çekmektedir.

3. Michel Foucault'da Beden ve İktidar İlişkisi

"Öteki"lik bağlamındaki beden-iktidar ilişkisinin ilk çarpıcı tespitini yapan Foucault, tüm çalışmalarında modernitenin bireyler üzerindeki etkisini, özellikle yeni gücün dezavantajlı gruplara yaptığı tahakkümünü açıklamaktadır. Foucault'ya göre modernite, toplumu normal ve anormal, biz ve öteki olarak ayıran yeni

iktidar formunu inşa etmiştir ve bu iktidarın ötekinin bedenine yaptığı uygulamaları onun “bio-politika” deyiminde söz edilmiştir. Yazarın tüm yazılarında iktidar ön plandadır ve yazarın kendisi de “iktidarın her yerde olduğunu” söylemektedir. Ve toplumsal yaşamın her alanındaki iktidar her zaman bedene müdahale etmiştir. Bu sebeple beden, daima kendisine işkence, şiddet uygulanan, gözetim altına alınan, kontrol edilen, çeşitli deneyler yapılan olarak belirlenmektedir. Foucault, modern devletin iktidarı konusunda eleştiriler yapan sosyologlardan birisi olarak, modern zamanda sadece ürünlerin değil, insanların da üretildiğini söylemekte ve bunun devlet gücünün modern biçimleri tarafından beden üzerinde yapıldığını anlatmaktadır. Bu tür eylemlerin örnekleri, onun tüm eserlerinde açıkça gösterilmiştir. Çalışmalarında iktidar analizi yapan Foucault, insan bedeni üzerinde baskı uygulayan iki güçten bahseder: disiplin gücü ve biyolojik güç. Disiplin gücünün her şeyin memurların gözetim altında olmasını sağlayan hiyerarşik gözlem; kimin veya neyin normal olduğunu ya da normal olmadığını ve normların dışına çıkanları cezalandırma gücüne sahip normalliğin belirlenmesi ve normlara göre hüküm vermek için test etmek ve gözlemlemek gibi işlevi vardır (Foucault, 1975/1992). Disipline edici iktidar, fiziksel cezalar vermekte kalmayıp onları sürekli kontrol altında tutmaya çalışırken, biyolojik güç, doğum-ölüm oranı, hastalık, diyet, beslenme üzerinden bir tür nüfus planlaması yapmaktadır. Bu bilimsel araştırmalara olanak tanır ve bilim normalliğin standartlarını belirler. Bu durumda bilim, iktidarın denetim mekanizmalarından birisi olarak karşımıza çıkar. Aslında Foucault’ya göre bilgi iktidarın bir türüdür ve normları belirleme aracıdır. Foucault’nun buradaki temel argümanı modern devlet otoritesinin fiziksel dayatmaktan psikolojik etkilemeye doğru değiştiğini söylemesidir. Foucault’ya göre geçmişteki iktidarlara ölüm ve yaşatma politikası ile gücü elinde tutmaya çalışmışsa, modern iktidar ise nüfusu sürekli gözetleme, kontrol altında tutma yolunu seçmiştir.

Kendi çalışmalarında Foucault, bedenleri iyileştirme adına kurulan ya da onları sürekli gözetlemede iktidar için önemli rol alan hapishane, hastane, okullar gibi modern kurumların ortaya çıkışını da incelemiştir. Ona göre tüm bu kurumlar, devletin kontrol altına alma, disipline etme ve normalleştirme sistemine dahil olan disiplin edici gücün mekanizmalarıdır. Böyle bir denetim, gözlem modern kurumlarda insanları yönetmenin en iyi enstrümanı olmuş ve gözlem tek biçimliliği oluşturmuştur. İnsanlar cezalandırılmaktan korktuğu için aynı şekilde hareket ederler. Foucault, buna dinamik normalleştirme der ve bunun demokratik olmadığını ileri sürer. Çünkü bu özgür irade ve özgür düşünceyi yok edecektir. Bu modern dönemin temel ilkelerine uygundur. Modern dönem kontrol odaklıdır ve bu dönemdeki bütün kurumlar insanları tüm yaşamı boyunca kontrol edecek mantıkla inşa edilmiştir. Foucault bu döneme, sosyal ortopedi çağı diyor. Çünkü yazar önceden bildiğimiz saf suçlu toplumların aksine, disiplin toplumu olarak tanımlanan belirli bir iktidar biçiminden, bir toplum türünden bahsediyor. İktidar, bu hedefine ulaşmak için her türlü cezalandırma, denetim gibi, yani normalleştirici ve disipline edici yöntemleri de geliştirerek, insanları normal ve anormal beden olarak ikiye ayırmaktadır (Foucault, 1975/1992).

Foucault (1961/2006) çalışmasında, aslında “normal” insanı sosyal ile hukuk sisteminin öznesi, kurallara uyan birey olarak açıklar ve bu kavramın insanlar tarafından yaratıldığını, anormal ise, toplumun kültürel normlarını reddettiği için kapatılmasına karar verildiğinden deli olarak tanımlanmakta olduğunu söylüyor. Fiilen normal ve anormal kavramlarının net bir tanımlanması yoktur. Foucault’nun anlatımıyla hukuk ve tıp, bu konular üzerindeki tartışmalarda genellikle ortak bir karar vermektedir. Açıkçası hukuk ve tıp, normal ya da anormal bedenlerin standartlarını kendileri belirlemektedir ve bu kararlarında birbirini desteklemektedir. Böylece hukuk, devlet ve psikiyatri bedenleri suçlu, deli veya anormal olarak tanımlayarak onların kapatılmasına karar çıkartmaktadır (Bingöl, 2019). Aslında burada modern iktidar tarafından uygulanan “deli” kavramının akıl bozukluğu olan bir hasta insana kullanılan açıklamadan ziyade modernite düzenine aykırı tüm insanları tanımlamak için uygulanan söylem olduğunu da belirtmek gerekir. Modernite döneminde akıl bozukluğu olan hastalarla toplumsal normlardan sapmış suçlular, sapıklar, dilenciler ve serseriler, zührevi hastalar, eşcinseller, çapkınlar, büyücüler, saygısız ve sadakatsiz kocalar, düşmüş kadınlar, ahlaksızlar ve meczuplar bir tutularak, hepsi deli olarak algılanmıştır ve ortaya ahlak meselesi konulmaktadır. 18. yüzyılın sonuna kadar deliliğin ve aptallaşmanın tam ayrıntılı bir ayrımı yapılmamaktadır. Bundan dolayı uzun zamandır medeni haklarında mağlup olan insanlar deli olarak kabul edilmiştir. Bütün bu tiplerin deli olarak tanımlanmasından kurumlardaki delilerin sayısı giderek artmıştır (Foucault, 1961/2006). Bu deneyi Foucault “çılgınlık” kelimesiyle simgelemektedir. “Çılgınlık” teknik bir hukuk ve tıp terimidir, fakat kapatmaya ilişkin dar bir anlamda tüm düzensizliği kapsayan şiddeti ima

etmektedir. Yani tıbbi bilgiler, delilik fikrini ancak 18. yüzyılın sonunda formüle edebilmektedir. Bu zamana kadar, akıl hastalığına dair teorik bir değerlendirme yoktu. Sadece 19. yüzyılda delilik, zihinsel bir bozukluk olarak görülmeye ve deliler yavaş yavaş hasta insanlara dönüşmeye başlamıştır. Fakat akıl hastalarının tedaviyi de çoğunlukla kapatma evlerinde devam ederek, ıslaha yönelik olmuştur. Tedavi görmeleri için hastaneye gönderilmek yerine deliler, burada ikamete mahkûm edilerek, her türlü “cezalandırma”, “denetleme” teknikleriyle karşılaşmışlardır. Bu nedenle hastane ile hapisanenin çoğu zaman birbirlerine karışmasına şaşırılmamalıdır. Foucault, bu fikirleriyle 19. yüzyılda bir kişi, bireysellik, normal ve anormal bir birey, kurallara uyan ve kuralların dışına çıkan bir birey hakkında belirli bir bilginin nasıl oluşabileceğini, özellikle sosyal kontrol ve gözetim uygulamaları tarafından nasıl üretildiğini göstermek istemiştir. Bedenin normal ve anormal tanımlaması, Foucault’nun normalleştirme kavramına bağlı olarak nitelendirilmektedir. İktidarın sınıflandırma uygulamasına uymayan bedenler “anormaller” olarak adlandırılmaktadır. 1974-1975 yıllarında Collège de France’da veren derslerinde Foucault bu konular üzerine tartışmaktadır. “Anormal” derslerinde hukuk ve tıp iktidarlarının dışında yeni bir terimden, otoriteden söz ediyor ve onu “normalleştirme gücü” diye adlandırıyordu. Normalleştirme kendi gücünü, hukuk alanıyla tıp biliminin birliğini kullanarak bedenleri kontrol etmektedir ve bunun en somut örneği olarak eşcinsel ilişkileri yasaklayarak onları “anormaller” olarak gösterir ve bu durumun önemli teorik ve politik sorun olduğunu belirtir. Hukuk ve tıp alanlarının birliğinden oluşan adli makamın nesnesi normal ve anormal bedenlerdir. Adli makam, “anormal” kategorisine atıfta bulunarak, bunu normallikten bir geçiş olarak görür (Foucault, 1999/2005).

19. yüzyılın sonunda Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinde şekillenen “anormal” figürü, Foucault’ya göre, bazı özelliklerini bir deli figürsünden miras almış olsa da bu ona benzemiyor. Bu figür, bilim ve hukukun, tıbbin ve cezalandırma mekanizmalarının kesiştiği noktada ortaya çıkan sosyal bir olguyu temsil etmektedir. “Anormal” toplum tarafından reddedilir fakat yasaların kapsamına girmez; potansiyel bir tehdit unsurdur ama infaza tabi değildir, ancak aktif düzeltici eylemden geçer, karmaşık bir düzeltici uygulamalar sistemine dahil edilir. Aslında “anormal”, 19. yüzyılda Avrupa’da şekillenen yeni bir yönetim sanatının ürünüdür. Foucault bu sanata “iktidar bilgisi” adını verir ve onun özellikle bireyin psikolojisinin ve davranışının özelliklerini incelemeyi amaçladığını, yanı sıra bireyin tüm bedensel ve ruhsal tezahürlerini gözlemleyen kontrol mekanizmalarını kapsayıcı olduğundan söz eder.

“Anormal” dersinde Foucault, bir yandan psikiyatrinin gelişimini, diğer yandan ise anormallerin oluşumunu, cinselliğin tarihini incelemektedir. Foucault’nun yaptığı tarihsel analize göre, 19. yüzyılın anormali, bugünkü haliyle psikiyatride normalleşmenin temelini atan anormallik sorunudur (Foucault, 1999/2005). Foucault’nun dediği gibi yasadışı sorunu ve anormal sorunu ya da suçlu sorunu ve patolojik sorunu artık birbiriyle bağlantılıdır. Bu anormal olarak değerlendirilen eşcinsellik ve delilik durumunun, suç durumu gibi kapatılıp cezalandırılacaktır anlamına gelmektedir. Delilerin anormal olarak tanımlanması ve hastane, hayır evi bazen suçlularla beraber hapisane gibi kurumlara kapatılarak toplumdan izole edilmesi geçmiş yüzyıllarda da bulunmuştur ve bu pratik Orta Çağ’da cüzzamlıların toplumdan dışlanması durumundan alınmıştır. Foucault, bu uygulamaları şimdi tek kelimeyle, dışlama, “marjinalleştirme” diyeceğimizi söylüyor. Ona göre iktidarın delileri, hastaları ve suçluları, anormalleri, çocukları ve yoksulları etkileme yöntemi hala bu biçimdedir. Genel olarak, onları etkileyen gücün mekanizmaları, dışlama, diskalifiye, sınır dışı etme veya reddetme, yoksun bırakma, tanınmamadır. Foucault, cüzzamlıları dışlama modeli olan bu uygulamanın tarihsel faaliyetinin zamanı geçmiş olsa da toplumumuzda yankılanmaya devam ettiğini düşünüyor (Foucault, 1999/2005). Foucault bu düşüncesiyle modern iktidarın da kendi fikrinden farklı olan bireyleri(bedenleri) sınıflandırarak normalleştirilmesi gerekir görüşüyle, güç altına almayı devam ettiğini söylemektedir. Yani iktidarın oluşturduğu sınıflandırmaya uymayan bireyler, anormaller: hasta, deli, engelli, suçlu, eşcinseller, vb. ve onların normalleştirilmesi için devlet onları yutma yoluna gidiyor. Foucault, iktidarın bu işlemlerine “Büyük Kapatma” demektedir ve tüm bu insanların toplumun düzeni için tehlikeli sayılarak bir araya kapatıldığı dönemden söz etmektedir. Bu kapatma işinin siyasal, dinsel, ekonomik, ahlaki anlamları vardı. Kısacası bu durumun özelliği toplumsal düzeni sağlamak amacıyla iktidar ilişkilerine zarar verecek olanları toplumdan uzaklaştırarak, kapalı yerlerde kontrol altında tutmaktır. Yani disiplin edici kurumlara kapatılmadaki iktidarın amacı bedenlerin uysallaştırılmasıydı. Foucault’nun bu konudaki iddiası, iktidarın beden üzerinden özneye ulaşmak istemesidir. Yani

normalleştirme, iyileştirme adına kapatılarak cezalandırılan şey beden olarak görünse bile, asıl amaç bireyin değiştirilmesidir. Devlet, “normal” bedenlerden farklı olanları, farklı düşüncelere sahip bedenleri kontrol altına alarak onların ruhunu, bilincini değiştirmeye çalışmaktadır. Sonuç olarak, mevcut iktidar sistemi çerçevesinde, herhangi bir sosyal ve eğitim kurumu: örneğin, aile, okul, ordu, çalışma yeri, akıl hastanesi, hapisane, bir kişinin davranışını değerlendirir ve belirli bir “norm” ile uyumlu hale getirmeye, yani bireyleri standartlaştırmaya çalışırlar.

Foucault'nun belirttiği gibi, disipline edici iktidar, devlet yöneticilerinin beden üzerinde çeşitli düzenlemeleri zorunlu kılmasına yol açmıştır. Bu yöndeki en meşhur, ünlü eylemlere politik liderler Hitler'in, Mussolini'nin ve Stalin'in düzenlemeleri örnek olabilir. Söz edilen liderlerin yönetimindeki iktidar ve beden ilişkisinin örnekleri Burlachuk'un çalışmasına dayanarak tartışılabilir. Burlachuk (2006) çalışmasında, tamamen devletin çıkarlarına tabi olarak oluşturulan disiplinli, fiziksel bir beden hakkındaki iktidarı Üçüncü Reich'in eğitim politikasında Führer'in: “Ulus-devlet tarafından yürütülen tüm eğitim, kafaları kırmayı değil, öncelikle sağlıklı bir vücut oluşturmayı amaçlamalıdır” diyen sözlerine dayanarak açıklamaktadır. Böylece Nazizm disiplinli-sağlıklı bir vücudun oluşumu için jimnastiğin en uygun spor olduğunu savunmaktadır.

Çalışmada İtalya'daki “faşist yaşam tarzının” ana özellikleri “hızlılık, kararlılık, dinamizm” olduğundan da söz edilmektedir. Bu yüzden hükümetin kararıyla, tüm İtalyanlar, yaş, sosyal statü ve cinsiyetten bağımsız olarak, cumartesi günleri askeri spor ve siyasi eğitim yapmak zorunda olmuştur. Mussolini'nin kendisi, Napoli Körfezi'nde yüzme, engelli koşu ve at yarışları düzenleyerek, yurttaşları için bir örnek olmuştur. Bu dönemde İtalya'da toplu jimnastik ya da tek bir ritimdeki hareket egzersizleri günlük ve moda haline gelmiştir. Çünkü, faşistlere göre bu bir kolektivizm duygusunun gelişmesine katkıda bulunuyordu. Hatta Mussolini, tüm parti toplantılarına beden eğitimi derslerinin eşlik etmesini ve hiyerarşilerin spor standartlarını geçmesini istemiştir (Burlachuk, 2006).

Milliyetçi spor örgütleri açısından doğan Nazizm'in aksine, ütopyik projelendirme fikirlerinden aşırı derecede etkilenen Sovyet hükümeti, başlangıçta bir kişinin fiziksel yönüne hiç dikkat etmemiştir. Sovyet hükümetinin tüm radikal kültür politikasının amacı, yeni tutumlar, değerler ve davranış normları oluşturmaktır. Siyasi kontrolün amacı, her şeyden önce bir kişinin iç dünyası olmuştur. Bu nedenle, yetkililer tarafından önerilen kültürel proje, bir insanı ve toplumu reform etmenin asıl amacı bilinç ve davranış olduğu gerçeğinden hareket etmiştir. Kitleyi etkilemenin yolu fiziksel değil, ancak zihinsel özelliklere başvurmak olmuştur. Sosyal kontrolün nesnesi olarak bedensel özelliklerin ele alınması, hükümetin ekonomik kalkınma ve ülkenin savunma kapasitesi sorunuyla karşı karşıya kaldıktan sonra başlamıştır. Sovyet gücü, siyasi etkisinin nesnesi olarak insan bedeni keşfettikten sonra insan davranışının bilinçli tarafıyla ilişkili kendi varlığını yeniden düşünmeye başlamıştır. Bilince başvurmadan kitleyi etkilemenin mümkün olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı beden, irade ve ruh üçlüsü ifadesinde, beden ve irade aracılığıyla ruhun da oluşturulabileceği fikrini meydana getirmiştir (Burlachuk, 2006). Örnek olarak alınan bu düzenlemelerde engellilere yer yoktur. Çünkü bu eylemler hep sağlıklı, disiplinli beden geliştirmekten söz etmektedir. Aksine ruh ve bedeni nasıl etkileyebilecekleri üzerine düşünülen denemeleri hayata getirmiştir. Sovyetler Birliği'ndeki engellilerin durumu hakkındaki araştırmalarda engellilerin toplumdan uzaklaştırıldıkları, uzmanlaşmış kurumlarda kapalı tutuldukları konuşulmaktadır. Korostelevaya'nın çalışmasına göre Sovyetler Birliğinde kabul edilen engelliliğin tıbbi modeli, daha çok uzmanlaşmış özel eğitim kurumlarını, uzmanlaşmış işletmeleri ve sanatoryumları meydana getirmiştir ve engelliler bu kurumlarda toplumdan izole edilerek yaşamlarını devam etmişlerdir (Korostelevaya, 2012). 2014 yılında yayınlanan UNISEF'in araştırmasında ise Sovyetler döneminde engelliler tedavi edilebilir, “norm”dan sapma olarak değerlendirildiği ve resmi istatistiklerden gizlenmiş olduğu yazılmıştır. Çalışmada “SSCB'de engelli yok!” gibi ifadelerin bazen kullanıldığı da bahsedilmiştir (UNISEF, 2014). Aslında, eski Sovyetler Birliği'nin böyle bir görüşü, Birlik topraklarında fiziksel ve zihinsel-ruhsal sağlık bozukluğu olan insanların damgalanmaya maruz bırakıldığından toplum için “görünmez”, önemsiz bir hale gelmesinin örneğidir. Fakat günümüzde bile toplum engellileri görmezden gelir, onların isteklerini kabul etmezler ya da zihinsel-ruhsal engelliler çevre için “tehdit oluşturabilir” diyen kararlar da verebilir. Bu nedenlerden dolayı engelliler okul ve iş hayatlarında zorluklar yaşamaktadır. Engelli çocuklar eğitime başvurduklarında yetkililer bazen engellilerin çevreye tehdit oluşturmasından korktukları için ya da okuldaki diğer çocukların

engelli çocuklardan çekindikleri yüzünden ya da okullarda uzman personellerin olmamasından engelli çocukların özel eğitim kurumlarında ya da evde eğitim görmesine karar vermektedir. Yani engelli çocuklar uzmanların kontrolü altında uzmanlaşmış özel eğitim ve sağlık kurumlarında eğitim görmelidir. Bu tam da Foucault'nun anlattığı durumdur. Engelli çocukların özel okullara gönderilmesi eğitim sistemindeki ayrımcılık ve dışlama durumunu göstermektedir. Tabii ki engellilerin eğitim görmesindeki özel eğitim ile kaynaştırmalı eğitimin yararları hakkındaki tartışmalar da farklı şekildedir. Ancak özel eğitim engellilerin topluma yabancılaşmasını getirecek, sadece kendi aralarında ilişki kurduğu için bu çocuklar topluma açılmakta utangaç hale gelirler, dünya görüşleri de dar olabilir. Sonrasında bu çocuklar topluma kaynaşmakta, sosyalleşmede, normal insanlar arasında kendisini ifade etmekte sıkıntılar yaşayabilir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Foucault, bedenin içinde yaşadığı toplum ve toplumda egemen olan fikirler ve görüşler tarafından yaratıldığını ve bireyin toplumdaki konumunun belirlenmesinde iktidar ilişkilerinin en etkili şey olduğunu savunur. Ona göre modern iktidar, bedenleri spor ve diyet yapmaya, çalışmaya ve törenlere katılmaya zorlar. Normal bedenin dışında olan hastalar, deliler, suçlular ve eşcinseller toplum için tehlikeli sayıldığından toplumdaki uzaklaştırılıp, özel kurumlarda terbiye edilir, azap çektirilir. Toplumdaki normlara uymayan bu grup, “anormaller” olarak damgalanır. Fakat toplumdaki normları oluşturan da “anormalin” kim olduğuna karar veren de “normallerin” kendileridir. Foucault'nun tüm çalışmalarını değerlendirdiğimizde ele alınan konuların bir ucunun engelliler için de geçerli olduğu görülmektedir. Çünkü modern toplumda etiketlenmeye, dışlanmaya maruz kalan, rehabilite edilmesi gereken engellilerin klinikler, tımarhaneler, özel okullar, bakım evleri gibi kurumlarda yaşadıkları bir gerçektir. Bazen engelliler de normalleştirilmek için bu mekanlarda her türlü deneyimlere tabi tutulmuşlardır. Böylece bu kurumlar engellileri kontrol altında tutarak, toplumdaki soyutlamışlardır. Engellilerin yetenekleri, hakları, özgürlükleri, duyguları ve düşünceleri hiç hesaba katılmamıştır. Engelliler bu dönemde doktorlar için düzeltilebilecek, denetilebilecek sadece bir bedeni ifade etmişlerdir. Şu anda bile engellileri insan olarak görmeyen ve onların yaşamı ile sorunlarının toplum için önemli olmadığını düşünenler vardır. Dolayısıyla bu düşünceler engellileri dışlamaktadır. Toplum tarafından dışlanan bazı engelliler içedönük sakin bir hayat yaşamaya veya özel eğitim okullarında eğitim görmeye, ailesi reddettikten sonra bakım ve huzur evlerinde yaşamaya mecbur kalmaktadır.

4. Pierre Bourdieu Sosyolojisinde Beden Meselesi

Beden sosyolojisi alanında Bourdieu'nun beden üzerine analizi, kültür ve iktidar odaklı yaklaşımların sentezini ifade eder. Onun teorisi sınıf eşitsizliklerini ve sınıf temelli tahakkümü beden üzerinden değerlendirmektedir. Bourdieu, farklı sınıfların yaşam stili, sınıflar arasındaki tahakkümü anlatmak için habitus, alan, ekonomik, kültürel, sembolik sermaye, tercih ve beğeni kavramlarına başvurmuştur. Çünkü sınıf kültürünün oluşturduğu yatkınlıklar, tercihler ve beğeniler bedende cisimleşmektedir ve beden, habitus, kültürel sermaye, simgesel şiddeti ilişkili kılan olgudur. Yani bu demek oluyor ki, bedenin yeri, toplumsal pratik, eylemler, tercih ve beğeniler ile açıklanır. Bourdieu'nun bu görüşleri genelde ezilen, fakir, alt sınıf üyesi olarak yaşayan engellilerin durumunu açıklamamıza yardımcı olacaktır.

Bourdieu'nun bedene yönelik bu yaklaşımı onun “Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi” adlı eserinde net görünmektedir. Yazarın bu kitabı, sınıf hakimiyetini karakterize eden sembolik metaların tüketimini ve sınıf üyesi olmanın estetik beğeniler oluşturduğunu ifade eden bir çalışmadır. Eserin temel meselesi sınıf tahakkümünün kültürel işleyişini ortaya dökmek olarak özetlenmektedir. Yazar, farklı sınıfların yaşam stili arasındaki ayrımları, Fransız toplumunun gıda tüketimi, eşyaların ve kıyafetlerin seçimleri, yaptıkları sporlar, dinlediği müzikler, okuduğu gazeteler örneklerinde açıklamaktadır. Bourdieu (1979/2015) çalışmasında bu gibi faaliyetlerin sınıfsal karakteri olduğunu ve toplumsal sınıfı üreten şeyler olarak gösteriyor. Aynı zamanda Bourdieu için bu pratikler sembolik tahakküm araçlarıdır ve sınıf, toplumsal sınıflandırma mücadelesinin sonucudur. Sınıflandırmanın kendisi ise Bourdieu'ya göre bir siyasi iktidar pratiği anlamına gelir. Bourdieu kendi çalışmasında ekonomik ve kültürel sermaye birikimi ile ilgili farklı sınıf ya da sınıfsal fraksiyonların olduğundan söz eder ve genellikle meslekler üzerinden ayrım yapılan: işçi sınıfı, orta ve üst sınıfı ele alır (Bourdieu, 1979/2015). Yazar, farklı sınıfların uyguladığı faaliyetler ile sınıfın bulundurduğu sermaye arasında belirli bir ilişki olduğunu söylüyor ve bu faaliyetlere analiz yapar. Bourdieu'nun incelediği etkinliklerin içinden bedenle ilgili olan örnekler odaklanırsa, ilk

olarak gıda tüketim meselesi üzerine duralım. Bourdieu, farklı sınıfların beslenme biçiminin beden (kuvveti, sağlığı ve güzelliği) üzerindeki etkileri hakkında sınıfların kendi fikirleri olduğunu vurgular. Dolayısıyla vücudun şeklinden gücüne önem veren halk sınıfları(erkek) ucuz ve besleyici ürünleri tercih ederken, serbest meslek sahipleri sağlıklı, az yağlı, hafif ve lezzetli yiyecekleri seçmektedir. Böylece halk sınıfları için hazmı zor, yağlı ve baharatlı gıdaların tüketimi, güç verici anlamı ifade etse, üst sınıflar için hafif, sağlıklı yiyeceklerin kullanımı formu kuruma ve sağlıklı beslenmeyi belirtmektedir (Bourdieu, 1979/2015).

Bourdieu'nun çalışmasında toplumsal sınıfın beden üzerindeki ilişkisi sadece gıda tüketiminde değil aynı zamanda spor yapma tercihlerindeki farklılıklarla da göze vurulmaktadır. Spor yapma hem faaliyet hem gösteri olarak algılanmaktadır. Hiyerarşilenmiş sınıflar arasındaki spor türlerinin dağılımını anlamak için her sınıf için spor yapmanın ne ifade ettiğini, sporun temsil ettikleri farklı maliyet (ekonomik, kültürel ve "fiziksel") ve faydaları değerlendirmek gerekir. Bourdieucu anlamda spor pratiğinin fiziksel faydaları- vücut geliştirme ya da formu koruma konusunda güzelliği, sağlığı, gücü; iktisadi ve toplumsal faydalar- toplumsal terfi, sosyal ilişkiler kurmak gibi durumları; sporların her birinin dağılımsal ve konumsal değerlerine bağlı olan kısa ve uzun vadeli sembolik faydalar- ender ya da yaygın olmasını, açık biçimde bir sınıfa atfedilmesini; beden üzerinde harcanan çabayla yaratılan faydalar- zayıflık, bronzlaşma, kaslanma durumlarını ifade etmektedir. Söz konusu sporların bir sınıfa atfedilmeleri bedensel maliyetlerle de (tehlike, risk, sarf edilen çaba) ilgilidir. Dolayısıyla spor yapmadaki anlam da vücudun durumu da her sınıf için farklıdır. Bu demek oluyor ki, sınıfa işlemiş olan beden, beğeniyle kendi biçimini seçer ve değişime uğratar. Bunu bedene bakış, özen gösterme, doyurma ve bakımını sağlama gibi görünüşte en doğal olanlarıyla yapar. Bedenin boyutları (hacim, boy, ağırlık vb.) ile biçimlerinin (yuvarlak ya da küt, kazık gibi ya da esnek, düz ya da kavisli vb.) oluşumu bu tercihlerin sonucudur. Kısacası beden, çeşitli şekillerde ifade edilen sınıf beğenisinin en yadsınamaz nesnesidir. Aslında bedensel iyeliklerin sınıflar arası dağılımı, bedenin kullanım biçimleri tarafından belirlenir. Yani bazı gıdaların seçilmesinin temelinde bedensel özellikler yatmaktadır, özellikle de bedeni kullanma biçimi. Dolayısıyla işçi sınıfındaki erkek bedeni için bazı yemekler uygun olarak görülüyor. Örneğin balık, muz dışındaki diğer meyveler halk sınıfındaki erkekler için uygun olmayan yiyeceklerdir. Bunun nedeni bu gıdaların hafif, doyurucu olmaması değil, erkek eline yakışmayan ve eril bir yemek yeme tarzına uymaması olarak algılanmasıdır. Genellikle küçük lokmalar halinde, lazıklar yüzünden ağzın ön kısmıyla, dişlerin ucunda hafifçe çiğnemesini gerektiren yemekler kadınlar için hazırlanan, dişil kimliğine ait anlamında kabul edilmektedir. Bourdieu'nun belirttiği gibi spor türleri de eril ve dişil olarak ayrılır. Erkek sporları olarak kabul edilen- avlanma, olta balıkçılığı, rugby, dövüş sporları, atış vs. güç, hız gibi fiziksel yetenekleri sergilemesi ile kavga, şiddet, acıya direnç, dayanışma ve eğlence ilgisi var erkeklik kültürü göstermektedir. İçedönük- yoga, dans, bedensel dışavurum dişil spor türleri olarak sayılmaktadır (Bourdieu, 1979/2015). Bu bir taraftan kadını dışlamak ve erkeğin üstünlüğünü gösteren simgesel şiddet meselesidir. Eril tahakkümü meselesi Bourdieu'da sadece gıda tüketimi ile spor yapmakla sınırlı değil, aynı zamanda bedenin sağlığı, güzelliği, dış görünüşü ve "normal" beden meselesi ile de karşımıza çıkmaktadır.

Bourdieu kendi çalışmasında eril tahakküm ve onunla ilgili sembolik şiddet meselesini sembolik mallar ekonomisiyle ilişkili olarak açıklamaya çalışır. Sembolik mallar ekonomisinde erkekler için de kadınlar için de yatınlıklar, onları üreten ve yeniden üreten yapılardan ayrı yaşamazlar ve özellikle sembolik mallar piyasasında kadın bedeni sadece bir semboller olarak var olur. Kadın ile erkek arasındaki sembolik şiddette, sürekli olarak başkalarının görüş ve düşüncelerine göre şekillenen ve bedensel hexis'e tabi tutulan kadın bedenidir. Bourdieu, habitusun bedende görünür hale gelmesini hexis kavramıyla açıklar ve bedensel hexis, bedenin fiziksel biçimini, tavır ve duruşunu, konuşma ve ses tonunu kullanımını içerir. Bu yüzden bedenin pratik deneyimi, toplumsal yapıların bedenselleşmesiyle meydana gelen bedenin başkalarında uyandırdığı tepkilerle oluşur (Bourdieu, 1998/2016). Bourdieucu analizle modern toplum, bedensel özelliklere ilişkin yasal bir pazarın meydana gelmesine de neden olmuştur. Burada söz konusu, kozmetik, kıyafet, duruş, dış görünüşü gibi faktörlerinin öneminin artması ile dişliğin imgesinin yeniden tasarlanması ve güzelliğin iş piyasasında bir değer kazanıyor olması ve bazı kadınların cazibelerinden mesleki bir yarar sağlayabilmeleri durumu olmaktadır. Buna ek olarak güzellik dergileri, reklamlar, güzellik uzmanları da bu pazara katkı sağlamaktadır. Kadın dergileri, reklamlar, güzellik yarışmaları ve uzmanlık okulları, cazibe uzmanları

bedenin kullanımı ve imajı konusunda talimat vererek kadın imgesini yaymaktadırlar (Bourdieu, 1979/2015). Bourdieu'ya göre günümüzde "ideal beden" hexis'ini dayatan diyet ürün satıcıları, plastik cerrahlar, evlilik danışmanları, doktorlar, spor ve diyet uzmanları, reklamcılar gibi mesleklerle yeni beden kültürünü yücelten dergiler arasında bir bağlantı var. Bilimin gücünü arkalarına alarak, doktorlar ve diyet uzmanları beden için kendi normallik tanımlamalarını yaparak, "normal insanda boy ve ağırlık oranları çizelgesi", "dengeli beslenme düzeni" veya "cinsel uyum" gibi uygulamaları dayatmaktadır. Bourdieu'nun deyişiyle "yeni küçük burjuvazi" olarak tanımlanan bu meslek grupları, "baskı yerine baştan çıkarmayı, kolluk kuvvetleri yerine halkla ilişkileri, otorite yerine reklamı, sert bir üslup yerine yumuşak bir üslubu koyarak tabi sınıfların sembolik bütünleşmesini" sağlamaktadır (Bourdieu, 1979/2015). Bu meslek sahiplerinin sunduğu ideal beden hexis'i de sağlıklı, uzun boylu, ince, zayıf bir bedendir. Bedene yönelik tüm bu uygulamalar bedenin toplumdaki yerini belirlemektedir. Bu bağlamda Bourdieu, toplumsallaşma süreci içindeki kişinin sosyal değeri, kendi dil ürünü ve beden değeriyle belirlenmekte olduğunu söylemiştir. Bunun nedeni bedenin özellikleri gitgide kapitalist dünyadaki ekonomi ve ticari işletme kültürünün de bir parçasına dönüşmüş olması ve iş dünyasında bile bedenin bu özelliklerine dikkat çekilmesidir. Bourdieu'nun de ifade ettiği gibi, artık patronlar dünyasında "işten çıkarmadan değil, bir sportif örnekleme kullanılarak 'yağdan arınma'dan söz edilmektedir, çünkü güçlü bir beden ince olmalıdır" (Köse, 2011). Bourdieu'nun bahsettiği üst sınıf hakimiyeti, eril tahakküm, ideal beden anlayışı altında sadece işçi sınıfın ya da kadının ezildiğini değil aynı zamanda engellilerin de ezildiklerini göstermektedir. Engelli bireyler işgücü piyasasında verimsiz, onları işe almak çok masraflı, problemliler olarak sayıldığından, iş yerlerinde gerekli düzenlemelerin tasarlanmamasından ya da sadece dış görünüşlerinden dolayı çoğu engelli iş bulamıyor ya da düşük maaşlı işlerde çalışıyor. Bu yüzden engelliler yoksullukta yaşamaktadır.

Sonuçta Bourdieu'ya göre beden, temelini doğadan alıyor gibi görünse de aslında kültürel üretimin ve gücün bir ürünü olarak değerlendirilmektedir. Bourdieu'nun habitus, sınıf, tüketici davranışları ve beğeni üzerine yazdıklarını incelediğimizde sınıfsal alışkanlıkların ve tercihlerin tümüyle bedende maddileştiğini fark ederiz. Çalışmalarında beğenilerin meşrulaştırılması üzerinde konuşan Bourdieu, tüketim pratiklerinde sadece yüksek ya da düşük gelirin değil, beğenin devreye gireceğini ve bu ya zorunluluk beğenisi ya da refah beğenisi olduğunu belirtir (Bourdieu, 1979/2015). Aslında hâkim sınıf ile alt sınıfın habitusu arasındaki ilişki, hükmetme ilişkisidir. Üst sınıfın beğenileri karizma, güzellik, yetenek, bilgi gibi özelliklere dayandığı için meşrulaştırılır. Özdemir'e (2020) göre Bourdieu, hâkim sınıf beğenilerinin meşrulaştırılmasının yüzünden ezilen diğer grupların egemen sınıfa ayrılmaz bir şekilde bağlı olduğunu öne sürer ve egemen sınıfın damgasından arınmış gerçek bir halk sınıf kültürünün olmayacağını savunur. Bu bağlamda Köse, beğeni, bazıları için benzerlik sembolüken, diğerleri için bedenlerinde taşıdıkları damgayı (stigma) gösterdiğini söylemektedir (Köse, 2011). Bourdieu'nun tüm bu anlattıklarına dayanarak, gerçekten de yaşam süresinin her alanında hâkim sınıfın meşrulaştırdığı çeşitli kalpların engellilerin yaşamını daha da zora soktuğunu söyleyebiliriz. Bourdieucu anlamda modern dönemde üst sınıf, erkekler, sağlıklı ve mükemmel beden imajı sembolik güce sahip olmaya devam ettikçe engelliler de yoksul grup olarak kalmaya devam edecektir. Çünkü her zaman fiziksel bozukluklarına damga vurulan engelliler, her alanda kaybeden birey olmaktadır. Engelliler, düşük gelirleriyle gıda tüketiminde sağlıklı, sindirilmesi kolay sayıldığından pahalı olan yemekleri ya da pahalı, kaliteli diğer ürünleri (kıyafet, eşya gibi) tüketemez; fazla para(sermaye) olmadığından eğlence ve dinlenmeye zaman harcamazlar; güzellik, yetenek, dış görünüş açısından normallik uygulamalarına uymadığı için de çalışma hayatında da zorluklar yaşar; zenginlik ve gücün yokluğundan toplumdaki statüleri de hep düşüktür. Tüm bu nedenlerden dolayı genellikle engelliler dezavantajlı grup sayılır ve fakir bir sınıf olarak yaşamaktadır.

5. Zygmunt Bauman Sosyolojisindeki Öteki ya da Yabancı Kavramı

Modernliğe yoğun eleştirilerde bulunan ve modern dönemdeki Almanya'daki engellilerin durumundan söz eden Bauman, toplumsal anlamda modernliğin standartlar, ümit ve suçluluklarla ilgili olduğunu söyler. Ona göre modernlik sürekli hareket halinde olmaktır, durmanın imkansızlığıdır. Bununla birlikte Bauman, modernitenin sınıflandırma, düzenleme ve kontrol etme düşüncesine tabi olduğunu da vurgulamaktadır. Modernlik, farklılığı büyük bir suç olarak gördüğünden, farklılığı ortadan kaldırmak için sınıflandırma yapar. Sınıflandırma ise dahil olma ya da dışlama ile gerçekleştirilir. Böyle bir dahil etme ve dışlama

operasyonu, normlara uyan ve uymayanlar olarak toplumu ikiye ayırır. Bu anlamda modernlik, bir düzenleme projesidir ve buradaki ulaşmak istenen sonuç disiplinli bir toplum yaratmaktır. Modern insanın kendisi de düzenlemenin tasarımıdır. Burada düzenlemenin temel amacı, her şeyi standartlaştırılan düzenin içinde tutmaktır. Düzenlemeye bağlı oluşan sınırın dışında kalanlar, standartlara uymayanlar – ötekidir (Bauman, 1991/2003). Söz konusu modernitenin standartlarına uymayan, farklılıklar gösteren ve bu yüzden de öteki olarak anlatılan gruplardan biri engellilerdir. Engelliler fiziksel yapıları bakımından farklılık gösterdiği için, sınıflandırmaya tabi tutulur ve tedavi edilmedikleri için toplum için tehlikeli bir düşman haline gelmiştir. Böylece modernite hem hasta hem de tehlikeli düşman olarak kabul edilen engellilerin ihmal edilmesine karar vermiştir. Modern iktidar sınıflandırmasının dost ile düşman ikiliğini ve yabancı kavramını ortaya çıkarması hakkında Bauman (1991/2003) çalışmasında devam etmektedir. Ona göre dost-düşman ikiliği “hakikati yalandan, iyiyi kötüden, güzeli çirkinden, uygun ile uygunsuzu, doğru ile yanlış, zevk sahibi ile zevksizi birbirinden ayırır”. Böylece modernite, kendi grubuna ait olmayanları düşman olarak gördüğü ve kendisinden daha düşük bir konuma koyduğu bir durumu yaratmıştır. Yabancı, dostlarla düşman arasındaki ilişkiyi bozan, çatışma üreten, tehlike kaynağıdır. Yabancı ne dost ne de düşmandır, belki de ikisi birdendir ve bu yüzden de tehlikelidir. Yabancılar, karar verilemez olan ve sınıflandırılmayanlardan olan üçüncü ögenin öznesidir. Bunlar hakiki melez, canavarlardır, tedavisi mümkün olmayan hastalığı yakalayan kişilerdir. Bu nedenle yabancı ya da öteki toplumun istikrarı için bir tehdit oluşturan, sürekli sorunlar yaratan modernliğin belasıdır. Bauman’ın analizine göre sınıflandırmanın getirdiği bu ikili karşıtlıklar düzensizliğe, kaosa yol açmıştır. Toplumdaki düzensizliğin kaynağı, sınıflandırma sırasında farklılık gösteren – ötekidir. Şayet öteki belirlenemeyen ve öngörülemez bir şey ise ve olumsuzluğu, kaosu getirirse onun yeniden yapılandırılması, tasarlanması, inşa edilmesi ya da yok edilmesi gerekir. Bauman’a göre modern iktidar için düşman sayılan öteki “hem hasta hem de hastalık bulaştırıcı hem yaralı hem de yaralayan” bir şey olarak belirlenmiş ve ondan kurtulmanın tek yolu cerrahi müdahale veya en iyisi ilaçlama ve zehirlenme olduğu söylenmiştir. Toplumun geri kalanının sağlığını koruyabilmesi için öteki imha edilmelidir. Onun imhası tıbbi ve sıhhi bir meseledir. İşte bu yüzden de ötekiler üzerinde çeşitli deneyim ve uygulamalar yapılmıştır. Onlardan en yaygın ve popüler olanları: yüksek dozda ilaçlar, gaz odaları, tımarhaneye hapsedme ve öldürmedir. Sonuçta bu düzenlemeler “öteki”yi gözden uzaklaştırarak onları önemsiz, bağımlı, faydasız(yararsız), sapma ve tehlikeli birey yaptılar. Bauman’a göre bu, Erving Goffman’ın sunduğu leke (damga/stigma) kavramının net bir açıklamasıdır (Bauman, 1991/2003). Goffman’ın çalışmalarında, damga(stigma) kavramı sosyal veya fiziksel bir yetersizliği gösteren bir etiketleme olarak anlatılır. Stigma, bir bireyin topluluğa girmesini zorlaştırır ve sosyal kabulünü engeller. Goffman’ın damga teorisine göre, damgalı bir kişi normal birey olarak kabul edilemez ve ona ayrımcılıklar uygulanır. Damga teorisi, damgalı bireyin aşağı halini açıklar ve temsil ettiği tehlikeyi izah etmektedir. Damgalı birey diğer normal insanların kendisini gerçekten kabullenemedikleri ve eşit şekilde temasa geçmek istemedikleri yönünde bir algıya sahip olur. Damgalı birey toplum tarafından herhangi bir şeyi yapamayan insan olarak algılanır. Bu düşünce ile utanç duymaktadır ve birey bunu küçük düşürülme olarak kabul edebilir (Goffman, 1963/2019).

Konuşulan bu özellikleri göz önüne bulundurarak, Bauman moderniteyi bahçe kültürüne benzetmektedir ve modern devlet mantığını da bununla anlatmaktadır. Bahçe kültüründe, bahçe sürekli kontrol edilmeli, düzenlenmeli, içindekiler sınıflandırmalı, farklı olanlar yabancı otlar olarak sayılmalı ve bahçıvan bahçeyi onlardan arındırmalıdır. Bahçe olan yerde yabancı otlar da olacaktır. Bahçe zarar görmemesi için onların yok edilmesi gerekmektedir. Modern devlet tam da bu bahçedir ve iktidarın ötekileri yok etme konusundaki hareketleri, açık söylemek gerekirse Almanya’daki Yahudilerin durumu “bahçe kültüründeki” yabancı otların kaderiyle aynıdır. Burada Bauman Yahudileri yabancı otlara benzetmektedir. Bu bahçede öteki olarak nitelendirilen doğuştan hasta olanlar, zihinsel ve bedensel özürsüzlük gibi başka da zararlı otlar vardır (Bauman, 1991/2003). Bauman bahçe kültürü ile yahudi soykırımını arasında bağ kurarak, bu konu üzerinde “Modernite ve Holocaust” adlı eserini yazmıştır. Bauman’a göre Nazi Almanya’sında Hitler yönetiminin düzenlediği katliam sadece ırkçılık olanaklı (yahudi ve çingeneler) olmakla kalmaz ve kendi engelli vatandaşlarını da kapsamaktadır. Bu katliam bir “bahçıvanlık işi” gibi yapılan, toplumu normalleştirme faaliyetidir. Bauman, tüm bu düzenlemelerin yönetim tarafından sağlıklı, üstün bir ırk yetiştirmek ve onları korumak adına yapıldığını ve yok etme

eylemine kendi ırklarından olmayan, aşağı sayılanların kısırlaştırılması, hasta ve normlara uymayanların baskı altında tutulması olarak açıklar (Bauman, 1989/2007). Bauman, engellilerin yok edilmesi durumunu şöyle özetlemektedir:

“Naziler, gaz odalarını kurmalarından epey önce, Hitler’in emriyle kendi zihinsel ve bedensel özürülü yurttaşlarını “ötanazi” diye yanlış bir ad takılmış “merhametten öldürme” yoluyla yok etmeye ve ruhsal yönden üstün kadınların ırksal yönden üstün erkeklerce, örgütlü bir şekilde döllenmesiyle üstün bir ırk yetiştirmeye(öjenik) kalkışmışlardı.” (Bauman, Modernite ve Holocaust, 1989/2007)

Modernliğin düzen ve uyum operasyonları sırasında dışarıda kalan “öteki”nin üzerinde uygulanan bu acımasız, sert, barbar politika ya da “toplum mühendisliği”nin müfrit ve resmi örnekleri Hitler ve Stalin yönetiminde yürütülen düzenlemeler olduğu Foucault’taki gibi Bauman’ın da çalışmalarında net anlatılmaktadır. Bauman’a göre onlar, insanoglunun mükemmelliğe doğru ilerlemesini destekleyen, bilimsel ve teknolojik gelişme, planlama, eğitim ve sosyal reformların tüm engelleri kaldıracağına dair iyimser görüşün ve toplumsal sorunların nihayet çözülebileceğine inanan inancın ünlü evlatlarıdır (Bauman, 1991/2003). Neticede bu deneyimler modern iktidarın engellilere yönelik net bir tutumunu göstermektedir ve modernitenin birey üzerinde baskı yaptığı ve bedenini yeniden inşa ettiği fikri değişmez bir gerçekliktir.

Modernliğin karşısında postmodernliği savunan Bauman, postmodern dönemde farklı kimliklerin uyum içinde yaşaması gerektiğini ve öteki kimliklerin dışlanmasından vazgeçilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Onun demek istediği şey, postmodernizmin farklılıkları, marjinal kimlikleri kabul etse de onların hep ezilen, dışlanan, güçten yoksun grup olarak kalmasıdır. Yani, bireyin üzerindeki baskı günümüzde de devam etmektedir. Tüketim toplumu olarak adlandırılan günümüz toplumunda bu baskıyı tüketim kültürünün unsurları yapmaktadır. Tüketim pazarının bir ürünü olarak ortaya çıkan yeni yoksullar tüketim toplumunun trajedisi olarak ele alınmaktadır. Üretim toplumunda çalışmayan, tembellik yapan insan, yoksul sayılırsa, tüketim toplumunda yeterince tüketemeyen birey, yoksul olarak kabul edilmektedir. Böylece tüketim toplumunda yoksulluk kategorisine ait insanların sayısı artmıştır. Bu nedenle Bauman, günümüz toplumunda işçi sınıfı ve alt sınıf terimlerinin etkinliğini kaybettiğini ve “sınıf dışı veya altı” kavramının kullanılması daha uygun olduğunu vurgulamaktadır. Bu kategori devletten yardım alanlar, dilenciler, alkol bağımlıları, yasa dışı göçmenler, çete üyeleri vb. gibi farklı kimliklere sahip insanları içeriyor. Toplumun bu kısmı başkalarının önünde bir yandan da korku ve tehlike yaratmaktadır. Dolayısıyla Bauman, toplum üyelerini fayda sağlayanlar ve tehlike yaratanlar olarak değerlendirmektedir (Bauman, 1987/2017).

Eşiyok’a göre günümüz toplumlarının tüketim toplumu olduğunu ifade eden Bauman, yaşamın her alanının tüketimle şekillendiğini düşünmektedir. Tüketim toplumunda yaşayan insanlar sürekli bir tüketim halindedir ve bu tüketimden zevk alamazlar. Çünkü Bauman, tüketim toplumunda insanların isteklerinin önemini yitirdiğini, insanların otomatik tüketiciler haline geldiğini ve hiçbir şeyin sabit standartlarının olmadığını söylemiştir. Standartlar sürekli değiştiği için insanlar onlara ulaşamazlar. Bu durum bedeni de kapsamaktadır. Bedeni çekici, güzel ve şık kılmak için toplumdaki talep ve ihtiyaçlar yeniden güncellenmektedir. Günümüz toplumunda yaşayan bireyler, görünüşleriyle ilgili her zaman belirli standartlara sahip olmak zorundadır. Eğer bir insan toplumdaki yerini, popülerliğini kaybetmeye başlarsa, bedenini ve dış görünüşünü yeniden şekillendirmelidir. Bunun için çoğunlukla estetik cerrahi operasyonlara başvurulmakta ve beden böylece yeniden yapılandırılmaktadır (Eşiyok, 2018). Postmodern tüketim kültüründeki bedenin dış görünüşünün önemi Bauman Douglas’ın, “dış uyaranlara gereksinim duyan” proje beden kavramıyla açıklamaya çalışır. Bu bağlamda beden, tüketici toplumun hazzı tarafından işlenir ve arzu edilebilir bir nesne haline getirilir. Yani beden her türlü haz ve eğlencenin nesnesi haline dönüşmektedir ve ona uygun olarak şekillendirilmektedir (Köse, 2011). Bauman’a göre bedenin tüketim endüstrileri tarafından yapılandırılıp, yönlendirilmesi durumu, günümüz toplumundaki sosyal düzeni sağlayan sosyal kurumlarda bir çöküşün olduğunu da göstermektedir. Modern çağda toplumsal düzenin kaynağı sanayi fabrikaları ve zorunlu askerlik olmuştur. Bu disiplin kurumlarında eğitilen bedenlere sosyal düzenin normları dayatılmıştı ve beden ona göre şekillendirilmiştir. Sağlıklı beden olarak orduda hizmet edebilecek veya bir fabrikada çalışabilecek olan bir kişi kabul edilmiştir. Sağlık standardı, toplumun bu kurumlarının işleri için gerekli fiziksel aktiviteleri gerçekleştiriyordu. Günümüzde ise, kitle ordusuna ve sanayi emeğine duyulan ihtiyaç ortadan kalktı. Postmodern dönem insanı, duyuusal deneyimin

zenginleşmesi, sosyal hayatın normu haline geldiği koşullarda büyür. “Bilinmeyen duymalara sürekli açıklık ve her seferinde öncekinden daha zengin ve daha derin yeni deneyim- tüm bunlar baştan çıkarıcılığa yenik düşmek için gerekli koşullardır. Bugün tüm iyi eğitilmiş bedenlerin bir araya getirilebileceği istikrarlı bir duruma vurgu yapan “sağlık” değil, sürekli hareket veya hazır olma anlamına gelen “zindelik” (fitness) hareket,” diye yazıyor Bauman (Burlachuk, 2006). Yani tüketim toplumunun bedeni fitness, kozmetik ürünler, estetik cerrahi operasyonlar ile yeni bir şekil alarak, tüketim kültüründe kendini sunmaktadır.

Neticede Bauman’ın modern çağdaki öteki beden ya da tüketim toplumundaki sınıf altı olarak yorumladığı beden, engellileri de içermektedir. Kendi çalışmalarında Bauman Nazi ve komünist yönetimindeki engellilerin durumunu, onlara yapılan çeşitli insanlık dışı uygulamaları açıkça göstermiştir. Bu çalışmalar modern dönemdeki engellilerin halini net bir şekilde anlamamızı sağlamaktadır ve bu çalışmalardan yola çıkarak engellilere insan muamelesi bile yapılmadığını söyleyebiliriz. Postmodern tüketim toplumunda ise engelliler toplumun bir üyesi olarak kabul edilmelerine rağmen, sosyal sınıflandırmada en alt düzeyde yer almaktadır. Bauman’a göre bunun nedeni engellilerin dış görünüşü ile ilgilidir. Tüketici toplumda engelliler, kendi bedenlerini toplumun talep ve ihtiyaçlarına göre şekillendiremezler, tüketim kültürünün beden üzerinde kullandığı pahalı ürün ve prosedürleri kullanamazlar, haz ve eğlence kaynağının nesnesi olamazlar.

6. Jean Baudrillard’ın Tüketim Toplumundaki Beden

Kapitalizm ve teknolojinin gelişimiyle birlikte beden, bir tüketim alanı olarak gündeme gelmeye başlamıştır. Özellikle sosyolojide Bauman, Baudrillard, Goffman tüketim kültürü ve beden ilişkisini tartışan başlıca teorisyenler olarak sıralanabilir. Bu yazarlar bedenın tüketim toplumunda güzellik, diyet yapmak, kozmetik ürünleri tüketmek, cerrahlık konularının nesnesi olduğunda hem fikirdir. Baudrillard’ın postmodern toplumu ve bu toplumdaki bedenın kaderini tarif eden en meşhur çalışması “Tüketim Toplumu”dur. Bu çalışmasında Baudrillard, yaşadığımız dönemde tüketimin sistemli bir etkinlik haline geldiğini ve global yanıt biçimi olduğunu açıklamaktadır. Ona göre insanların gündelik alışverişleri eskiden yaptıkları alışverişe benzemiyor, bu sadece ihtiyaçları karşılamak değil, daha çok bir saplantı haline gelmiş gösterişli mal ve iletilerin edinilmesine dayalı tüketim durumunu ifade etmektedir. Baudrillard, içinde bulunduğumuz dönemde insanların nesnelere tarafından kuşatıldığını ve bu nesnelere insanların baştan çıkartarak tüketicide satın alma isteği uyandırdığını belirtmektedir. Tüketim toplumunda vitrin, reklam, üretici firma ve marka bir bütünlük oluşturarak, nesnelere karmaşık hale getirir ve tüketiciyi karmaşık tercihlere yönlendirir. Bu yönlendirme sadece nesnelere için değil beden için de geçerlidir. Çünkü tüketim toplumunda beden de tüketilen bir nesneye dönüşmüştür. Bu durum hakkında Baudrillard (1970/2008) çalışmasında: “tüketilen şeylerin arasında en güzel tüketim nesnesi- beden” diye yazmıştır. Postmodern kültür etiğinde bedenın yeni keşfi, özellikle de dişil bedenın varlığı ve tüketim kültür ahlakında bir tüketim nesnesi haline gelmesi, moda ve reklamın oluşturduğu sağlık, tedavi, diyet ve rejim, vücut bakımı, güzellik, gençlik, zariflikle ilgilidir. Burada Baudrillard tarafından sunulan bedenın iki pratiğini hatırlayabiliriz: bir fetiş olarak beden ve sermaye olarak beden. Beden, hem bir tüketim nesnesi (reklamlar, parlak dergiler, internette reklamlar vb.) hem de sermaye olduğu için her iki biçimde de hareket eder. İkincisi hem parasal hem de zaman olarak belirli yatırımları gerektirir. Çünkü güzel bedeni oluşturmak için fitness merkezlerine gitmek, çeşitli tıbbi prosedürler yaptırmak gerekir. Sonunda diğer sermayeler gibi, insan vücudu da er ya da geç kâr etmeye başlar. Böylece bu yatırımlar sonucunda beden bir kültür varlığı olarak düzenlenir ve toplumsal statü göstergelerinden biri haline gelir. Yazara göre bu işlevsel beden artık dinsel anlamda olduğu gibi sadece “et” ya da endüstriyel mantıkta olduğu gibi “iş gücü” değildir, toplumsal taktik ve ritüel bir unsur olarak ele alındığında güzellik ve erotizm gibi iki temel işlevsel motife sahiptir. Bu bağlamda Baudrillard: “Güzelliğin kadın için mutlak, dinsel bir buyruğa dönüştüğünü ve güzellik etiği gerektiği bedenın tüm değerlerinin değiştiğini ve bu değişim- görkemli, eksiksiz ideal beden fikrini, arzu ve haz fikrini kendinde bulundurduğunu” ifade etmektedir (Baudrillard, 1970/2008). Tüketim kültürünün haz ve isteği eğlence ile birleşerek, herhangi bir şeyi tüketirken alınan zevkin dozunu artırarak, satın alıcıları meraklı tüketicilere dönüştürür. Tüketim kültürü eğlence için sinema, televizyon, internet, eğlence ve alışveriş merkezlerini kullanır ve filmdeki, fotoğraftaki ya da reklamdaki oyuncunun, şarkıcının, mankenin bedeni sembolik kimlik olarak sunulur. Bu bedenlere taklit yapmak ya da benzetmek amacındaki bireyler

tüketim pazarının nesnesine dönüşür. Yani, insanlar gördüklerinin peşinden koşarken, tüketim lâbirentinin içine sıkışırlar. Tüketim kültürü, bireyleri kendi iç dünyasını ve manevi değerlerini geliştirmeye değil, dış görünüşlerine yatırım yapmaya zorlar. Araştırmacı Köse'ye göre Baudrillard bu durumu "anlamı yitirme pahasına kendi görüntüsüne kapılmanın kışkırtıcılığı" diye özetlemektedir. Bedenin dış görünümü için kullanılan güzellik ürünlerinden, estetik cerrahi ameliyatlara kadar tüketim toplumunun sunduğu bütün fırsatlar, bedenin sahip olduğu özneliği ve bireyselliği, doğal ve özgün anlamlarını yok ederek, yeni protez ve yapay varlıklar yaratmaktadır. Yine Baudrillard'ın dediği gibi: "makyaj da yüzü geçersiz kılmamanın bir yoludur; daha güzel gözlerle gözler geçersiz kınır, daha kusursuz dudaklarla dudaklar ortadan kaldırılır". Bu postmodern dönemdeki bedeni daha belirgin kılmak için bedene yapılan müdahaledir (Köse, 2011). Kısacası, tüketim toplumunun yarattığı modern beden, bronzlaşma, spor ve modayı da içeren temizlikten makyaja kadar çeşitli nesnelere sahip olunarak elde edilmektedir. Bu bağlamda beden, kendini güzel ve rekabet edebilecek şekilde tutmaya özen gösterir. Tüketim toplumunda herkesin ödevi ve hakkı güzel olmaktır ve güzellik incelikten ayrılamaz, güzellik şişman ya da kaba olamaz. Hatta güzellik modanın yücelmesini ifade eden, manken bedenidir (Baudrillard, 1970/2008). Bedene ilişkin tüm bu eylemler bedeni kültürel bir sermaye haline getirmektedir. Böylece, tüketim toplumunda beden, güzelliği, dış görünüşü ile kendini sunmaktadır. Bu yüzden Baudrillard: "Eğer eskiden bedeni sarmalayan ruh idiyse, günümüzde ruhu sarmalayan bedendir" ifadesini sunmuştur. Bu durum yeni dönemde üretim ve tüketim ilişkilerinin beden etrafında yoğunlaşması ile birlikte cinsel ve erotik açıdan yeniden keşfedilen kadın bedeninin öneminin artması ile ilgilidir. Çünkü Batı tarihi boyunca beden ve kadın aynı kölelik kaderi paylaşmıştı. Postmodern dönemde kadının özgürleşmesi ile bedenin özgürleşmesi mantıksal ve tarihsel olarak birbirine bağlantılıdır (Baudrillard, 1970/2008). Yani, Burlachuk'a göre yirminci yüzyılın ortasında, yetkililer geçit törenleri, gösteriler, spor yarışmaları aracılığıyla bedenin disiplin edilmesi ile ilgileniyorsa, şimdi tüketim toplumunda disiplinli bedenin yerini Baudrillard'ın da dediği gibi modern kozmetiklerin "stilize" edilmiş, "giydirilmiş" bedeni almıştır. Pierre Bourdieu'nun gösterdiği gibi, bugün ihtiyaçların yaratılması düzenlemenin yerini, reklam ideolojik telkinlerin yerini ve baştan çıkarmalar gözetim ve zorlamanın yerini alıyor. Güç, beden üzerindeki kontrol işlevini zorlama yoluyla değil, ayartma yoluyla yapmaktadır. Ayartma nedir? Ayartma- sonsuz bir dizi yeni hizmet ve ürün sunan, sürekli yenilenen bir tüketici alanıdır. Tüketen beden, nesnel ve kültürel dünyalarla onunla özel bir ilişki içindedir. Tüketim kültüründe vücut zevk için maksimum düzeyde uyarlanması gerektiğinden, reklam sayesinde, vücudun işlevleri sosyal olarak önemli hale gelir. Kitle iletişim araçları aracılığıyla bedenin sosyal ideali oluşturulur. Baudrillard'ın belirttiği gibi reklam, mallara, hizmetlere kadınlığın bazı hayali özelliklerini verir ve onların hepsi büyümlü bir ayartma alanı oluşturur. Dolayısıyla gençlik ve sağlık kültürünün toplumda yerleşmesi tesadüf değildir. Genç olmak, sağlıklı olmak kaderin bir hediyesi değil, ahlaki bir zorunluluktur. Hasta olmak, yaşlı olmak sadece kötü değil, aynı zamanda ahlaki olarak da sorumsuzdur (Burlachuk, 2006).

Baudrillard'ın konuştuğu bedene ilişkin tüm bu anlatılar engelli bireyleri de etkilemektedir. Fiziğinde kusurları olan engelliler, güzellik görünümüyle bedenlerini sermaye halinde sunan bireylerle bir sırada duramazlar. Çünkü dış görünüme önem verilen pazar da olsun, günlük hayatta olsun engelliler arka plana itilmektedir. Tüketim konusuna gelince, engelliler ekonomik durumlarına göre markalı olan ürünleri satın alma ve onları sergileme durumundan da uzak durmaktadır. Dolayısıyla tükettikleriyle kimliklerini kazanmakta olan bu dönemde, engelliler alt sınıf üyesi olarak yaşamaktadır. Böylece onlar iş hayatında veya toplumsal alanlarda olsun zorluklar çekmektedir.

7. Sonuç

Değerlendirme yaptığımız tüm çalışmalar, toplumdaki bedenin yeri her zaman toplumun ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal yapıları tarafından belirlendiğini ve her dönem kendi konumlarına göre bedeni inşa ettiğini öne sürmektedir. Ele aldığımız düşünürlerin görüşlerine göre önceleri sadece fiziksel olarak değerlendirilen beden, artık toplumun ihtiyaçlarına, kurallarına göre uyarlanmış nesne haline gelmiştir. Bundan böyle toplum tarafından sınırları çizilen ve şekillendirilen bedene sorumluluklar da yüklenmeye başlanmıştır. Geleneksel dönemde beden, sağlıklı ve hasta beden, sanayi döneminde üretimle ilgili verimli/verimsiz, faydalı/faydasız beden olarak yorumlanırsa, modernite bedeni normal/anormal, sağlıklı/sağsızsız gibi kategorilerle değerlendiriyordu ve onlardan devlet düzeni ile kurallarına uymaları talep

ediliyordu. Postmodern dönemde ise beden, her zaman tüketmesi gereken, güzel ve genç görünmesi istenen bir nesne haline getirildi. Bu durum bedene yatırım ve harcamalar yapılmasını sağlıyordu. Bedene yönelik tüm bu kategoriler engelliler için de geçerliydi. Çünkü bu bakış açılarının ve kategorilerin oluşturduğu sonuçlar, günümüzde bile engellilerin yaşamını olumsuz etkilemektedir. Engellilerin yaşam standartlarının yükselmemesi ve onların hayata aktif katılmamalarının nedeni uzun yıllardır toplumda üstün olan engelliliğin tıbbi modelinin etkisidir. Engelliliğin tıbbi modeli engelli bireyleri, “hep bağımlı, verimsiz, hiçbir şey yapamayan, topluma yük olan, hasta, çirkin insanlar” diyen olumsuz tutumları oluşturmuş ve bu ön yargılar toplumun zihninde iyice yerleşmiştir. Bundan dolayı toplumun diğer üyeleri engellileri hor görürler, onları aşağı sayarlar ve dışlıyorlar. Bazen engelli bireyler hakkındaki olumsuz önyargıların ve tutumların dışında onlarla alay etme, engellilere kötü muamelede bulunmak gibi durumlar da oluyorlar. Engellilere yönelik bu tutumlar engellilerin toplumdaki konumunu koparak, kendi içlerine dönük bir hayat sürdürmesine sebep olmaktadır. Engellilerin bu durumunu değiştirmek amacıyla postmodern düşünürler ışığında beden konusunun tekrardan ele alınması ve kendinden önceki dönemdeki bedene ilişkin algıların eleştirilmesi engellilik konusuna yeni bir yön vermiştir. Söz konusu olan postmodern dönemde gelişen engellilerin sosyal ve hak temelli hareketleri engelli sorunlarının devlet tarafından sosyal politikaların kapsamında ele alınmasını istemektedir. Böylece engelli bireylerin herkesle aynı eşit şartlarda yaşaması ve toplumun tüm alanlarına dahil olmaları talep edilmektedir. Son dönemde gelişen engelliliğin toplumsal ya da sosyal modeli, engellilik sorunlarını toplum ve çevredeki engellerden yani toplum yapılarının eksikliğinden ya da diğer insanların yanlış düşüncelere kapılmasından kaynaklandığını öne sürmektedir. Bu sorunların yerine getirilmesinde devletin sunduğu hizmetlerin kalitesi ve işlevselliği önemlidir. Bazı durumlarda problemler engelli bireylerin yetersizliği ile ilgili olmayıp toplumsal alanın geliştirilmemesi, yaşamı kısıtlayan unsurların olmasından dolayı yaşanmaktadır. Bu durum herkesin eşitliği ve özgürlüğü, adalet ve hak temelli gelişim ilkelerini savunan modern dünya konumuna karşı gelmektedir. Oysa engellilerin de toplumun diğer üyeleri gibi sosyal hayata katılmaya hakkı vardır. Bu yüzden bu zamana kadar engelliler için kullanılan her türlü olumsuz tutumlardan ve bağımlılık ile koruma ilkesini yaratan iktidar yöntemlerinden kurtulma zamanı gelmiştir.

Her geçen gün engelli sayısının artması ve onların sosyal problemlerinin ağırlaşması devlet yönetimi tarafından çözüm gerektirmektedir. Fakat çoğu zaman devlet politikasında engellilere yeterince yer ayrılmamakta ve engellilerin yaşamı göz ardı edilmektedir. Ayrıca toplumda eşitsiz yapıları oluşturarak eşitsizliği geliştiren, engellilerin dışlanmasına ve yoksulluğun derinleşmesine sebep olan da iktidarın kendisidir. Çünkü genelde engellilere yönelik devlet politikaları engellilerin sağlık hizmetleri ile devlet tarafından ödenecek engelli aylığı meselesine odaklandığı için engellilerin diğer haklarını önemsememektedir. Günümüzde engelli insanlar için sadece ekonomik güven sağlamak yeterli değil, aynı zamanda onların manevi gelişimini, boş zamanlarını ve eğlencelerini de organize etmek gerekmektedir. Bu amaçta iktidar engelli bireyler için fırsat eşitliği, bağımsız yaşam, her türlü erişilebilirlik ve etkileşim, sosyal adalet üzerine odaklanmalıdır. Fakat engellilere sunulan hizmetlerin yetersizliği ya da kalitesinin düşük olması, erişilebilirlik sorunlarının yaşanması engelli bireylerin kendilerini toplumun bir parçası olarak hissetmelerini engellemektedir. Bundan dolayı engelliler eğitim almakta, istihdam edilmekte, sokaklarda dolaşmakta sıkıntılar yaşamaktadır. Söz konusu olan engellilerin tüm sorunlarının çözülmesi için yönetim her zaman sunduğu tüm hizmette engellileri dikkate almalı ve gerekli düzenlemeleri yapmalıdır. Artık engelliler eve hapis olmak istemiyorlar, yaşadığı toplumun bir üyesi olarak kendilerini geliştirmek ve sosyalleşmek istiyorlar, kendi haklarını savunuyorlar ve bu haklara dayanarak toplumdaki aktif insanlar gibi tüm faaliyetlerden, hizmetlerden yararlanmak istiyorlar ve doğal olarak bunların yerine getirilmesini talep ediyorlar. Engellilerin bağımsız yaşayabilmesi için devlet yönetimi onların problemlerini bir çözüme kavuşturmalı ve engellilere çeşitli imkanlar sunmalıdır. Yani devlet artık engellilere öteki olarak davranamaz ve her durumda onların isteklerini, ihtiyaçlarını düşünüp gereğini uygulamalıdır. Engellilere yönelik hizmetler ise engellilerin hak ve onurlarını korumalı ve eşitlik ilkesini sağlamalıdır. Bu yüzden engellilik konusunun hassasiyeti ve önemi dikkate alındığında bu alanda yapılan kapsamlı araştırmalara her zaman ihtiyaç duyulabilir. Bu bağlamda, tarihsel dönemlerdeki engellilerin toplumdaki yeri hakkındaki düşünürlerin görüşlerine dayanarak yazılan bu makale, teorik açıdan önem kazanmaktadır ve engellilik alanında yapılacak çalışmalara temel teşkil edebilir. Makalede ele alınan engelliliğin tarihi, engelliliğe yönelik

yaklaşımlar ve düşünürlerin çalışmaları, engellilerin durumunu ve onların karşılaştıkları sorunları iyice anlamamızı sağlar.

8. Extended Abstract

Disabled people are one of the social groups that experience various difficulties in the life process compared to other segments of the society. The main reason for this is that, apart from the physical disability of the disabled individual, they are excluded from the society due to the negative attitudes and prejudices of the society. The exclusion of the disabled has continued throughout human history and has been done in different ways in every period. In this context, the attitudes of the society towards the disabled are explained by the views on the "other" body that have existed throughout history. The power's perspective on the "other" body and examples of the methods it applies are clearly seen in the works of thinkers such as Plato, Foucault, Bauman, Bourdieu and Baudrillard. Especially the studies of postmodern sociologists who criticize the methods applied by modernity on the other body and the consumption culture of postmodern ethics gain importance in this field. These thinkers discuss in their work the place of the other body in society and the reconstruction of the body. In the history of humankind, sick, insane and disabled individuals have been counted as the other body and have been removed from society because they were perceived as a social threat. Therefore, as a result of the "othering" process made by power and religion, production and consumption relations, people have always seen "others" as bad, enemy, ugly, barbarian and have made different moves towards them. In ancient times, the sick body was left alone and left to die because it could not heal, but in the Middle Ages it was considered a "witch" due to Christian religious assumptions and was burned alive. Modernity, on the other hand, went further, evaluated these bodies as unhealthy and abnormal, and made all kinds of medical interventions by closing them to private institutions, claiming that they could be healed with medical methods. Although postmodernity accepts the difference by putting the idea of pluralism forward, it has placed the disabled individuals who cannot be consumers as "underclass", outside the sociality, at the bottom of the stratification. These views explain that every society has its own body policy, and these policies use various methods to build a healthy, "normal", "ideal", "social" body. In the rebuilding of the body, the boundaries of individuals' health, nutrition, diet and sports, weight loss, appearance and even thoughts are drawn. This body focus appears in the concepts of "healthy body" in Plato, "normal body" controlled by power in Foucault and Bauman, "social body" formed by the cultural capital field in Bourdieu, and "ideal body" that is a consumption object in Baudrillard.

Others who do not comply with the criteria determined by the power in modernity have been subjected to normalization. The normalization methods discussed in Foucault and Bauman's work were medical intervention, surveillance, control, torture and violence in disciplinary private institutions such as hospitals, prisons, mental hospitals, schools, which were established as power mechanisms. As a result of these methods, the government sought to create identical individuals who obeyed. The most famous acts of these various arrangements on the body belong to political leaders such as Hitler, Mussolini and Stalin.

The reshaping of the body in the works of Bourdieu and Baudrillard is related to the idea of beauty, fashion, pleasure and entertainment in consumer culture. In this period, institutions such as beauty centers, gyms, aesthetic clinics reshape the body with methods such as cosmetic products, various medical procedures, nutrition, diet and regimen, and maintaining form. All these methods regarding the body make the body both an object of consumption and capital. After all, the body has always been an object to which something is done. In this case, especially the "other" body has suffered a lot, and the marginalization of the body due to the fact that it is the other has led to serious problems. Disabled people, who are always seen as the other body, are always oppressed, excluded and discriminated against. This makes their life even more difficult.

Keywords: Body, Disabled, Other, Othering, Modernity, Postmodernism, Consumption.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Zhanargul PANGALİYEVA %50/
Bengül GÜNGÖRMEZ AKOSMAN %50 şeklindedir.

The authors' contribution rates in the study are Zhanargul PANGALİYEVA %50/
Bengül GÜNGÖRMEZ AKOSMAN %50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Baudrillard, J. (2008). *Tüketim toplumu*. (H. Deliceçaylı ve F. Keskin Çev.). Ayrıntı Yayınları (Kitap 1970 yılında basıldı).
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve müphemlik*. (İ. Türkmen Çev.). Ayrıntı (Kitap 1991 yılında basıldı).
- Bauman, Z. (2007). *Modernite ve Holocaust*. (S. Sertabıboğlu Çev.). Versus Kitap (Kitap 1989 yılında basıldı).
- Bauman, Z. (2017). *Yasa koyucular ile yorumcular*. (K. Atakay Çev.). Metis Yayınları (Kitap 1987 yılında basıldı).
- Bingöl, O. (2019). Foucault'da iktidar, beden ve özne üçlüsü. *Asia Minor Studies*, 7(2), 327-334. <https://doi.org/10.17067/asm.579970>
- Bourdieu, P. (2015). *Ayırım: Beğeni yargısının toplumsal eleştirisi*. (D. F. Şannan ve A. G. Berkkurt Çev.). Heretik Yayınları (Kitap 1979 yılında basıldı).
- Bourdieu, P. (2016). *Erişim Tabakası*. (Bediz Yılmaz Çev.). Bağlam Yayıncılık (Kitap 1998 yılında basıldı).
- Burlachuk, V. (2006). Vlast' i telo: istoriya lyubvi [Güç ve beden: Bir aşk hikayesi]. *Sotsiologiya: Teoriya, Metody, Marketing [Sosyoloji: Teori, Yöntemler, Pazarlama]*, 2, 24-27.
- Eşiyok, E. (2018). Bedene ilişkin yaklaşımlar üzerine bir değerlendirme. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 46, 112-122.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin doğuşu*. (M. A. Kılıçbay Çev.). İmge Yayınevi (Kitap 1975 yılında basıldı).
- Foucault, M. (2005). *Anormal. Collège de France dersleri (1974-1975)*. (A. Şestakova Çev.). Nawka (Kitap 1999 yılında basıldı).
- Foucault, M. (2006). *Deliliğin tarihi*. (M. A. Kılıçbay Çev.). İmge Kitapevi (Kitap 1961 yılında basıldı).
- Goffman, E. (2019). *Damga. Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. (Ş. Geniş, L. Ünsaldı, S.N.Ağırnaslı Çev.). Ankara: Heretik (Kitap 1963 yılında basıldı).
- Ketenci, T., & Topuz, M. (2014). Platon'da beden ve yasa ilişkisi. *Kaygı Dergisi*, 22, 27-43. <https://doi.org/10.20981/kuufefd.11476>
- Korostelyeva, N. (2012). Sotsial'naya model' invalidnosti kak osnova formirovaniya tolerantnogo otnosheniya k invalidam (Engellilere karşı hoşgörülü bir tutumun temeli olarak sosyal engellilik modeli). *Chelyabinsk: Vestnik ChGPU*, 8, 81-93.
- Köse, H. (2011). Tüketim toplumunda bir "sosyal beden" kurgusu olarak kadın. *Selçuk İletişim*, 6(4), 76-89.
- Özdemir, M. (2020). Bourdieu perspektifinden sınıfsal ilişkileri okumak: Youtuberların simgesel şiddetin üretimine etkisi. *Intermedia International e-Journal*, 299-316. <https://doi.org/10.21645/intermedia.2020.83>
- Platon. (2003). *Devlet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (Kitap MÖ 340 civarı basıldı).
- Platon. (2007). *Yasalar*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi (Kitap MÖ 340 civarı basıldı).
- Seyyar, A. (2006). *Özürlülere adanmış sosyal politika yazıları*. Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Şimşek, M. E. (2014). *Moderniteden Postmoderniteye Uzanan Bir Köprü: Zygmunt Bauman*. (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- UNİSEF Kazakistan. (2014). *Mügedektigi bar balalardıñ jaǵdayına taldaw: Qazaqstan Respublikasında inklehuzivti qoǵamdı damıtuw* (Özürlü çocuklar durum analizi: Kazakistan Cumhuriyeti'nde kapsayıcı bir toplumun gelişimi), (Ed. Sonila Tomini, Mikaella Vanore, Sepide Yuzefzade, Frantsiska Gassmann). Astana.

Depremi Yaşayan Çocuklara Okunan Metaforik Hikâyenin Etkisinin Resim Temaları ile İncelenmesi: 6-10 Yaş Örnekleme

Ayşe ALPTEKİN*
Ayşegül SARIKAYA**

ÖZ

Bu çalışma depremi yaşayan 6-10 yaş arası çocuklara okunan metaforik hikayenin, çocukların yaptıkları resimlerin temaları ile incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden Durum Çalışması tekniğinde tasarlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, 20 Şubat Kahramanmaraş merkezli deprem felaketinden sonra, Konya iline gelerek, yurtlara yerleştirilen ve yurtlar içinde açılan okullara devam eden temel eğitim düzeyindeki çocuklar oluşturmaktadır. Verilerin toplanması için serbest resim çizim tekniği kullanılmıştır. Ön test verileri olarak toplanan bu resimlerin ardından çocuklara, Kahramanmaraş merkezli depremden etkilenen çocuklar için yazılmış olan metaforik hikaye okunmuştur. Bir gün sonra çocuklardan tekrar resim yapmaları istenmiştir. Hikâye sonrası istenen resimler son test verileri olarak kullanılmıştır. Çocuklardan alınan resimlerin içeriği iki uzman araştırmacı tarafından incelenmiş ve resim içerisindeki tüm temalar not edilmiştir. NVivo 14 paket programı kullanılarak temalar, ortak özelliklerine göre kodlara ayrılmış ve 29 kod elde edilmiş ve aynı program ile karşılaştırmalar yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre çocukların resim temaları incelendiğinde, metaforik hikayenin tüm yaş gruplarında(6-10 yaş) olumlu değişimlere yol açtığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Metaforik Hikaye, Çocuk Resimleri, Deprem.

An Investigation of the Effect of the Metaphoric Story Read to Children who Have Experienced the Earthquake with Painting Themes: A Sample of 6-10 Years Old

ABSTRACT

This study was carried out to examine the metaphorical story read to children aged 6-10 who experienced the earthquake, with the themes of the pictures made by the children. The study was designed in the Case Study technique, which is one of the qualitative research methods. The study group of the research consists of children at the basic education level who came to Konya after the February 20 Kahramanmaraş-centered earthquake disaster and were placed in the dormitories and attending the schools opened in the dormitories. Free picture drawing technique was used to collect the data. After these pictures, which were collected as pre-test data, the children were read a metaphorical story written for the children affected by the Kahramanmaraş-centered earthquake. One day later, the children were asked to paint again. The pictures requested after the story were used as post-test data. The content of the pictures taken from the children was examined by two expert researchers and all the themes in the picture were noted. Using the NVivo 14 package program, the themes were divided into codes according to their common features, and 29 codes were obtained and comparisons were made with the same program. According to the results of the study, when the painting themes of the children were examined, it was seen that the metaphorical story led to positive changes in all age groups (6-10 years).

Keywords: Metaphorical Story, Children's Drawings, Earthquake.

1. Giriş

Afetlerin çocukların ruh sağlığı üzerindeki etkilerine ilişkin çalışmalar, bir afetin yaşanmasından hemen sonra afet mağduru çocukların kafalarının karıştığını ve endişeli olduklarını göstermektedir (Murphy vd., 1987). Bununla birlikte çocukların felaketlere verdikleri tepkiler, toplumun ihtiyaç duyulan desteği

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, elmaliayse@hotmail.com

** **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, artegull@gmail.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 26.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 09.06.2023

Citation/Atf: Alptekin, A., Sarıkaya, A. (2023). Depremi yaşayan çocuklara okunan metaforik hikâyenin etkisinin resim temaları ile incelenmesi: 6-10 yaş örnekleme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 242-257. <https://doi.org/10.52642/susbed.1287634>

sağlamasına (Ziv & Israeli, 1973), çocuğun afet yaşandıktan sonra ebeveynlerinden ayrı kalmamasına ve yetişkinlerin afet karşısında verdikleri tepkilerine göre değişiklik göstermektedir. Çocukların 2. Dünya Savaşı'na karşı göstermiş oldukları tepkiler üzerinde, ebeveynlerinin davranışlarının hayati önem taşıdığını gösteren çalışmalar mevcuttur (Freud & Burlingham, 1944). Afet yaşayan kişilerin, doğal kaynaklı afetler ile insan kaynaklı afetlere farklı tepkiler gösterdiği, farklı doğal afetlere de farklı tepkiler gösterdiği bilinmektedir (Beigel & Berren, 1985; Frederick, 1980).

Afet yaşayan çocuğun süreçten etkilenmesinin birçok belirleyicisi olduğu bilinmektedir. Çocuğun afet öncesinde yaşadığı koşullar, stres (La Greca vd., 1996; Pynoos vd., 1999; Vernberg vd., 1996) ve afet sonrası yaşadığı ortam (Kronenberg vd., 2010; Lindgaard vd., 2009; Osofsky vd., 2007) bu belirleyiciler arasında sayılabilir.

Çocukların afeti yaşadıkları sırada savunmasız oldukları ve korunmaya muhtaç oldukları doğru olsa da, aynı zamanda bu çocukların afetlerin etkilerini azaltmak için ev halkı ve toplum çabalarına katkı sağlayabilecek benzersiz bir kapasiteleri mevcuttur (Fothergill, 2017). Bir afet sonrasında çocukların afet etkilerini azaltmak için katkı sağlamaları ile çocukların ruh sağlıkları arasındaki ilişkiyi destekleyen güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Çocukların gelişimsel olarak, afetle ilgili korku ve stresle baş edebildikleri ve bu nedenle afetlerden sonra çalışmak için önemli bir yaş grubu oldukları bilinmektedir (Dutta vd., 2022).

Tehlike deneyimleri, bireylerin gelecekteki savunmasızlıklarını azaltmada etkili olabilmektedir. Bu nedenle, tehlikeler ve bunların neden olduğu kritik koşullar, bireysel becerilerin, kapasitelerin, yeteneklerin, dayanıklılığın ve gelecekteki tehlikeler için oluşan yeteneklerin ve bunlara verilen tepkilerin geliştirilmesinde etkili olabilecek değerli deneyimler sunabilmektedir (Luthar & Cicchetti, 2000; Manyena vd., 2008). Depremin çocuklar üzerindeki olumsuz etkisini iyileştirmek ve etkiyi olumluya çevirmek için depreme ilgili farkındalıklarını artırmak amacıyla müdahale çalışmalarının yapılması gerekmektedir (Aydoğdu & FOFANA, 2023). Bu müdahale çalışmalarının iyi derecede kabul görmüş ve gelecek vaat eden bir uygulama olan Psikolojik İlk Yardım yönergelerinde öne sürülen erken müdahale önerilerini yansıtacak şekilde olması önem arz etmektedir (Hafstad vd., 2012).

Çocuklar yaşamı, geçmişi bugünü ve geleceği içeren bir süreklilik içinde algırlar. Bu algı çocuklar için güven duygusu açısından önem arz etmektedir. Doğal afet yaşayan çocuklarda afet, geçmiş ve gelecek arasındaki ilişkiyi bozarak, yaşamın devamına ilişkin algılarına zarar verir (Gordon & Wraith, 1993). Afet sonrası yapılacak müdahalelerin temel amacı, geçmiş ve gelecek arasındaki ilişkinin yeniden kurulmasıdır (Vernberg & Vogel, 1993).

Metaforlar ve hikâyeler, insanların bilgi işleme sistemlerini geliştirmek ve yerleşik kalıplardan kurtulmalarına yardımcı olmak için, özellikle travmatik olaylar sonrası kullanılan müdahale araçlarıdır (Kuehlwein, 2000; Otto, 2000). Metaforun temeli somut alan ve hedefi ise soyut alan olarak adlandırılmaktadır. Son yıllarda bu konudaki giderek artan sayıdaki araştırmalar, metaforik jestlerin insanların anlama ve öğrenme süreçlerini geliştirebileceğini göstermiştir (Khatin-Zadeh, 2022; Khatin-Zadeh vd., 2022).

Metaforlar küçük çocuklara analogiler sağladığından, kanıt testleri, yeniden ilişkilendirme ve felaketten arındırma gibi karmaşık akıl yürütme tekniklerini anlamamanın basit bir yolunu sağlamaktadırlar (Grave & Blissett, 2004). Bu sebeple metaforlar, müdahale programları için oldukça uygun görülmektedir. Hikâyeler, metaforik müdahalenin özel bir biçimidir. Hikâyeler, kişiye doğrudan talimat verme durumunun ortaya çıkardığı savunma ihtiyacını ortaya çıkarmamaktadırlar (Otto, 2000). Ayrıca anlatının içindeki metaforun, yeni bir dünya kurmaya, düzen ve tutarlılık sağlamaya ve aynı zamanda dünyayı yeniden şekillendirmeye, farklı bir imaj sunmaya da yardımcı olduğu görülmektedir (Contini, 2020).

Çocuklar zamanlarının büyük bir kısmını çizim ve resim yaparak geçirmektedirler ve onların bu sanatsal çabaları, dünyayı nasıl algıladıkları ve verdikleri tepki hakkında birçok şey söyleyebilmektedir (Hargreaves, 1978). Çocuk resimleri, çocuklar gelişimsel olarak ilerledikçe gelişmektedir. Çocuk çizimleri, çocuklar yaklaşık 18 aylıkken görünüşte rastgele işaretler olarak başlamaktadır. Bu çizimler onlara duyuşal zevk sağlar ve fiziksel gelişimlerini destekler. Çocuklar büyüdükçe yaptıkları karalamalar, soyut çizgilerin ve

şekillerin oluşumuna doğru ilerlemekte ve bu çizimler onların dünyalarını temsil etmek için bir araç haline gelmektedir (Martin, 2010; Mitchell, 2006).

Çocukların yaşadıkları olumsuz deneyimler sonucu içlerinde oluşan değişimlerin dışarıdan fark edilmesi oldukça zordur. Çünkü çocukların ifade etme biçimleri yetişkinlerden farklıdır. Resim ve oyun aracılığı ile onları örseleyen olayı işlemeye başlarlar (Danışman & Okay, 2017). Çocuklar dil gelişimi öncesinde bile yaşadıkları olayları imgelem olarak zihinsel kaydetmekte ve bu kayıtları çizimler yoluyla ifade edebilmektedirler (Fisher, 2000). Çizmek veya karikatür yapmak, çocukların sorunları nesnel olarak adlandırmalarına ve bireysel olarak anlamlı başa çıkma görüntüleri oluşturmalarına olanak tanımaktadır. Bu uygulama iyi bir işbirlikçi olmakla birlikte, çocukları zorluklarla yüzleşmede aktif bir rol benimsemeye teşvik etmektedir (Chansky, 2011; March & Mulle, 1998).

Türkiye’de 6 Şubat 2023 tarihinde sabaha karşı Kahramanmaraş ili merkez olmak üzere, 10 ili etkileyen ve büyük yıkıcı etkisi olan bir deprem yaşanmıştır. Bu depremden dokuz saat sonra yine Kahramanmaraş ili merkez olmak üzere yıkıcı etkisi yüksek bir deprem daha meydana gelmiştir. Artarda meydana gelen bu depremlerde binlerce kişi ölmüş ve binlerce kişi bulunduğu ili terk etmiştir. Hava koşullarının olumsuz olması ve depremin etki alanının çok geniş olması, temel ihtiyaçların yeterli miktarda afet bölgesine ulaştırılamaması ve artçı depremlerin yoğun bir şekilde devam etmesinden dolayı, bölgedeki insanlar yakın illerdeki öğrenci yurtlarına nakil edilmiş ve temel ihtiyaçları ve güvenlikleri burada sağlanmıştır. Çocukların yaşadığı yurtların içine okullar açılmış, çocukların da hızlı bir şekilde rutinlerine dönmeleri sağlanmıştır. Yaşanan afetin hemen ardından, afeti yaşayan insanların güvenli bölgeye alınması, travmatik ortamdan uzaklaştırılması ve günlük yaşam rutinlerine hızlı bir şekilde geri döndürülmesi, bu kısa süreç içinde insanların etkilenme durumlarını daha kolay araştırılması, gözlemlenmesi ve psikolojik ilkyardımanın hızlı şekilde koordineli olarak yapılması avantajını doğurmuştur. Bu çalışmada, afeti yaşamış ve yurtlara yerleştirilerek okullarına ve rutin hayatlarına dönmüş çocuklara okunan metaforik hikâyenin etkilerinin resimler yoluyla incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmanın önemi ve diğer çalışmalardan farkı, çocuklar için üstün bir teknik olan metaforik hikâyenin etkilerinin resim tekniği ile bu kısa süreç içinde izlenmesidir.

2. Yöntem

Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması tekniğinde tasarlanmıştır. Creswell and Poth (2016)’a göre durum çalışması; araştırmacının zaman içerisinde sınırlandırılmış bir veya birkaç durumu çoklu kaynakları içeren veri toplama araçları (gözlemler, görüşmeler, görsel-ışitseller, dokümanlar, raporlar) ile derinlemesine incelediği durumların ve duruma bağlı temaların tanımlandığı nitel bir araştırma yaklaşımıdır. Durum çalışması; tek bir durum ya da olayın derinlemesine boylamsal olarak incelendiği, verilerin sistematik bir şekilde toplandığı ve gerçek ortamda neler olduğuna bakıldığı bir yöntemdir. Bu teknik, elde edilen sonuçlar ile olayın neden o şekilde oluştuğu ve gelecek çalışmalarda nelere odaklanılması gerektiğini ortaya koymaktadır (Davey, 1990). Yapılan bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uygun davranılmıştır.

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, 20 Şubat Kahramanmaraş merkezli deprem felaketinden sonra, Konya iline gelerek yurtlara yerleştirilen ve yurtların içinde açılan okullara devam eden temel eğitim düzeyindeki çocuklar oluşturmaktadır. Çalışmada olasılıklı örnekleme yöntemlerinden basit örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Basit rastgele örnekleme yöntemi, zamandan ve kaynaklardan tasarruf etmek için en iyi olasılıklı örnekleme tekniklerinden birisidir ve bu yöntemde her bireyin bir örneğin parçası olarak seçilme olasılığı aynıdır (Karasar, 2007). Çalışma grubundaki çocukların birincil yakın kaybı olmamakla birlikte aileleri ile birlikte yurttan kalmaktadırlar. Gruba dâhil edilen çocuklar aileleri ile birlikte deprem felaketinden sonraki üç gün içinde bölgeyi terk etmişlerdir. Ancak çocukların hepsi depreme ve yıkıma şahit olmuşlardır. Çalışma grubu için, aileler ile birlikte aynı odalara yerleştirilen ve hızlı şekilde gerekli temel gereçler sağlanarak okullarına başlanması sağlanan bir yurttaki çocuklar seçilmiş ve bu yurttaki temel eğitim düzeyindeki tüm çocuklar örnekleme dâhil edilmişlerdir. Anasınıfına devam eden 6 yaşında 14 çocuk, birinci sınıfa devam eden 7 yaşında 24 çocuk, ikinci sınıfa devam eden 8 yaşında 26 çocuk, üçüncü sınıfa devam eden 9 yaşında 23 çocuk, dördüncü sınıfa devam eden 10 yaşında 21 çocuk olmak üzere toplam 108 çocuk araştırmaya katılmıştır.

2.2. Verilerin Toplanması

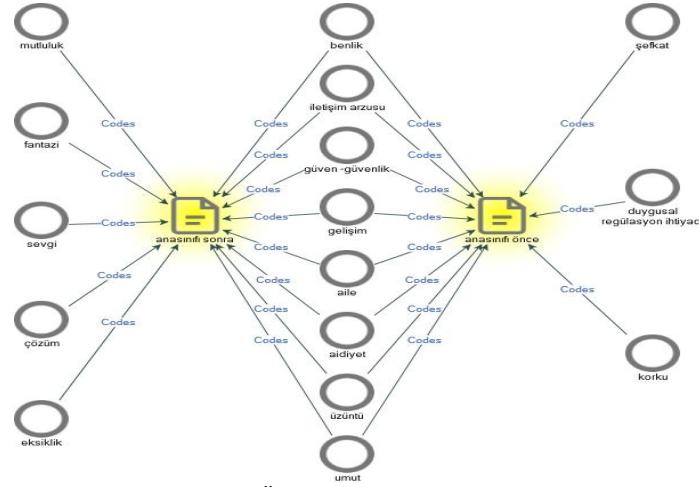
Verilerin toplanması için serbest resim çizim tekniği kullanılmıştır. Bu teknik, tamamen çocukların doğal olarak rutin hayatlarında kullandıkları bir tekniktir. Çocuklar zamanlarının büyük bir kısmını çizim ve resim yaparak geçirmekte ve onların bu sanatsal çabaları, dünyayı nasıl algıladıkları ve tepki verdikleri hakkında birçok şey ortaya koyabilmektedir (Hargreaves, 1978). Verilerin toplanması için çocuklara kâğıtlar dağıtılmış ve istedikleri bir resim çizmeleri istenmiştir. Ön test verileri olarak toplanan bu resimlerin ardından çocuklara, Teber (2023)'in Kahramanmaraş merkezli depremden etkilenen çocuklar için yazmış olduğu metaforik hikaye okunmuştur. Hikaye içeriğinde fırtına ve kuş yuvaları metaforu üzerinden çocuklara depremin ne olduğu, neler hissedildiği, iyileşme için umut, yeniden düzenleme yapılabileceği gibi durumlar anlatılmaktadır. Bir gün sonra çocuklardan tekrar resim yapmaları istenmiş ve hikâye sonrası istenen resimler son test verileri olarak kullanılmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Çocuklardan alınan resimlerin içeriği iki uzman araştırmacı tarafından incelenmiş ve resim içerisindeki tüm temalar not edilmiştir. NVivo 14 paket programı kullanılarak, temalar ortak özelliklerine göre kodlara ayrılmış ve 29 kod elde edilmiştir ve sonrasında aynı program ile karşılaştırmalar yapılmıştır.

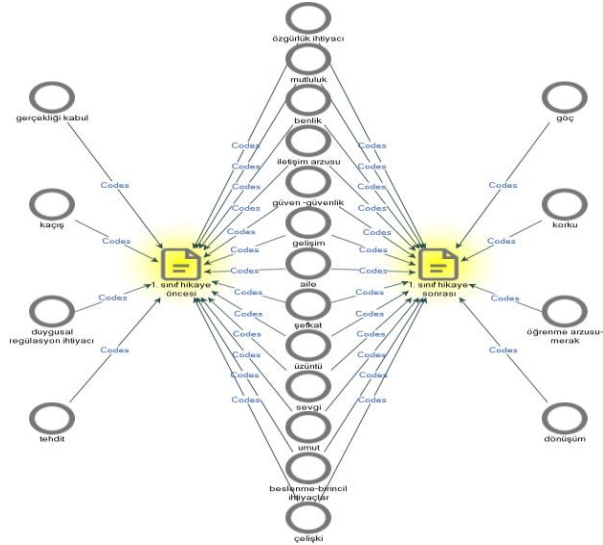
3. Bulgular

Çocukların metaforik hikayeyi dinledikten önce ve sonra yaptıkları resimlerdeki temalar tek tek incelenmiş ve ortak özellikteki temalar birleştirilerek 29 tane kod elde edilmiştir. NVivo 14 paket programında analiz edilen kodların, hikâye öncesi ve sonrası karşılaştırılması sonucunda elde edilen veriler aşağıda verilmiştir.

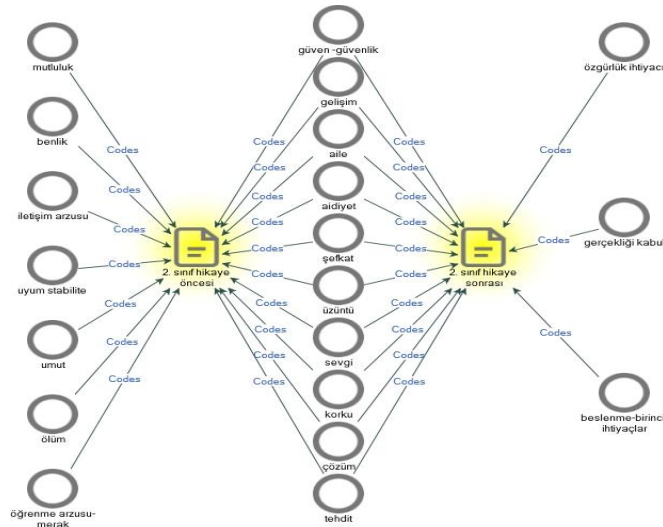
Şekil 1. Metaforik Hikâye Anlatımından Önce ve Sonra Anasınıfı Çocuklarının Resimlerinde Kodlara İlişkin Bulgular

Şekil 1 incelendiğinde anasınıfı çocuklarının resimlerinde, metaforik hikaye okunmadan öncesinde yapılan resimlerdeki temalarda görülen farklılıklar; şefkat, duygusal regülasyon ve korku olarak belirlenmiştir. Hikâye okunduktan sonrasında yapılan resimlerdeki temalarda görülen farklılıklar mutluluk, fantezi, sevgi, çözüm ve eksiklik olarak ortaya çıkmıştır. Benlik, iletişim arzusu, güven-güvenlik, gelişim, aile, aidiyet, üzüntü, umut temaları ise hikâye okunmadan önce ve hikâye okunduktan sonraki çocukların resim temalarındaki ortak temalar olmuştur. Hikâye sonrasında görülen mutluluk, fantezi, sevgi, çözüm temaları çocukların iyileşme yolunda olduklarını göstergesi olarak tahmin edilmektedir.

Şekil 2. Metaforik Hikâye Anlatımından Önce ve Sonra 1. Sınıf Çocuklarının Resimlerindeki Kodlara İlişkin Bulgular

Şekil 2'ye göre 1. sınıf çocuklarının metaforik hikâye okunmadan öncesinde farklılaşan temaların; gerçekliği kabul, kaçış, duygusal regülasyon ihtiyacı ve tehdit olduğu görülmektedir. Hikâye okunduktan sonra göç, korku, öğrenme arzusu ve dönüşüm temaları farklı temalar olarak ortaya çıkmıştır. Özgürlük ihtiyacı, benlik, iletişim arzusu, şefkat, üzüntü, sevgi, umut güven güvenlik, gelişim, aile, üzüntü, çelişki, beslenme-birincil ihtiyaçlar temaları ise hikâye okunmadan önce ve hikâye okunduktan sonraki çocukların resim temalarındaki ortak temalar olmuştur. Anasınıfı çocuklarından farklı olarak bu grupta, beslenme-birincil ihtiyaçlar, öğrenme arzusu ve tehdit temaları ortaya çıkmıştır. Hikâye okunduktan sonra ortaya çıkan dönüşüm ve öğrenme arzusu çocuğun rutinlerine daha fazla döndüğünü düşündürmektedir.

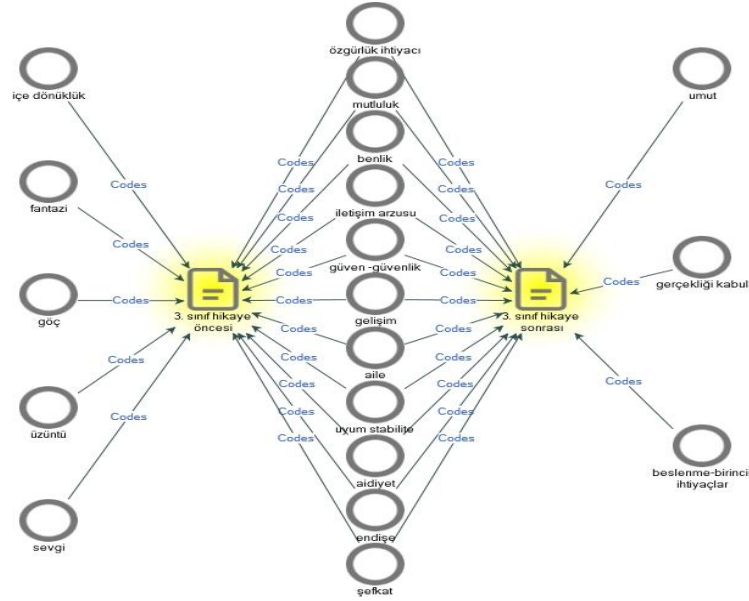

Şekil 3. Metaforik Hikâye Anlatımından Önce ve Sonra 2. Sınıf Çocuklarının Resimlerindeki Kodlara İlişkin Bulgular

Yukarıdaki şekil göz önüne alındığında 2. sınıf çocuklarının metaforik hikâye okunmadan önceki resim temalarında farklılaşan temaların; mutluluk, benlik, iletişim arzusu, uyum, stabilite, umut, ölüm ve öğrenme arzusu temaları olduğu görülmektedir. Hikâye öncesi ve sonrası ortak temalar; güven-güvenlik, gelişim, aile, aidiyet, şefkat, üzüntü, sevgi, korku, çözüm ve tehdit olarak belirlenmiştir. Hikâye sonrasında

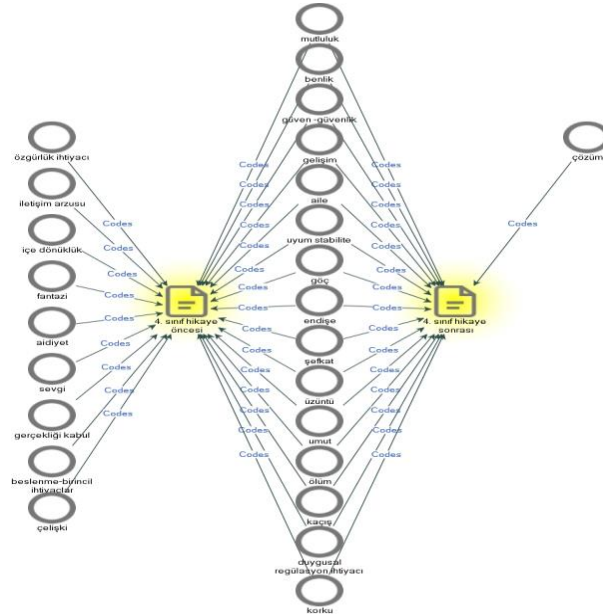

farklılaşan temaların ise; özgürlük ihtiyacı, gerçekliği kabul, beslenme-birincil ihtiyaçlar olduğu görülmektedir.

Şekil 4. Metaforik Hikâye Anlatımından Önce ve Sonra 3. Sınıf Çocuklarının Resimlerindeki Kodlara İlişkin Bulgular

Yukarıdaki şekil göz önüne alındığında 3. sınıf çocuklarının metaforik hikâye okunmadan önceki resim temalarında farklılaşmanın; içedönüklük, fantezi, göç, üzüntü, sevgi olduğu görülmektedir. Hikâye öncesi ve sonrasında görülen ortak temalar; özgürlük ihtiyacı, mutluluk, benlik, iletişim arzusu, güven-güvenlik, gelişim, aile, uyum stabilite, aidiyet, endişe ve şefkat olarak belirlenmiştir. Hikâye sonrasında farklılaşan temaların ise; umut, gerçekliği kabul, beslenme-birincil ihtiyaçlar olduğu görülmektedir.

Şekil 5. Metaforik Hikâye Anlatımından Önce ve Sonra 4. Sınıf Çocuklarının Resimlerindeki Kodlara İlişkin Bulgular

Şekil 5 göz önüne alındığında 4. sınıf çocuklarının metaforik hikaye okunmadan önceki resim temalarındaki farklılaşmanın; özgürlük ihtiyacı, iletişim arzusu, içe dönüklük, fantezi, aidiyet, sevgi, gerçeği kabul, beslenme- birincil ihtiyaçlar, çelişki olduğu görülmektedir. Mutluluk, benlik, güven-güvenlik, gelişim, aile, uyum-stabilite, göç, endişe, şefkat, üzüntü, umut, ölüm, kaçış, duygusal regülasyon ihtiyacı, korku temaları ise hikaye öncesi ve sonrasında görülen ortak temalardır. Hikâye sonrası farklılaşan tema ise sadece çözüm teması olmuştur. Hikâye sonrası bulgulara göre dördüncü sınıfların doğrudan yaşadıkları felaket için çözüme odaklandıkları yorumu yapılabilir.

Tablo 1. Metaforik Hikâye Anlatımı Öncesi ve Sonrası Çocukların Resimlerindeki Kod Frekansları

Kodlar	Metaforik Hikâye	Metaforik Hikâye
	Öncesi Çocuk	Sonrası Çocuk
	Resimlerindeki	Resimlerindeki
	Kodlar	Kodlar
Aidiyet	20	4
Aile	13	30
Benlik	14	11
Beslenme-Birincil İhtiyaçlar	3	13
Çelişki	2	1
Çözüm	1	6
Dönüşüm	0	1
Duygusal Regülasyon İhtiyacı	6	1
Eksiklik	0	1
Endişe	3	3
Fantezi	2	1
Gelişim	24	20
Gerçekliği Kabul	2	6
Göç	3	4
Güven -Güvenlik	25	44
İletişim Arzusu	25	7
Kaçış	5	2
Korku	3	9
Mutluluk	8	10
Öğrenme Arzusu-Merak	2	2
Ölüm	6	1
Özgürlük İhtiyacı	10	20
Sevgi	12	9
Şefkat	22	14
Tehdit	5	1
Umut	20	33
Uyum Stabilite	5	3
Üzüntü	11	23
İçedönüklük	2	0

Tablo 1 incelendiğinde en fazla kod sayısının bulunduğu temanın güven-güvenlik olduğu görülmektedir. Kod sayısının yoğunlaştığı diğer bir temanın ise iletişim arzusu olduğu belirlenmiştir. Umut kodu yüksek frekansa sahip kodlardan birisi olurken, hikâye sonrası umudun yükseldiği görülmektedir. Tabloya göre çocukların hikâye sonrası üzüntüleri, özgürlük ihtiyaçları, çözümleri, aile algıları ve korkuları, umutları artmış, iletişim arzuları belirgin şekilde azalmıştır.

4. Tartışma ve Sonuç

İçedönüklük yalnızca üç ve dördüncü sınıf çocuklarının hikâye öncesi temalarında görülmüştür. Rholes and Ruble (1984)' nin çocukların sosyal gelişimleri ve başarı motivasyonları ile ilgili yaptıkları çalışmada, diğer yaş gruplarında bir farklılaşma gözlemlenmez iken, 9-10 yaş grubunda bir farklılaşma gözlemlendiğini tespit etmişlerdir. Bu yaş grubunun sosyal gelişim olarak farklı bir düzeyde oldukları düşünüldüğünde, bu çalışmada elde edilen sonucun gelişimsel bir süreç ile ilgili olduğu ön görülmektedir.

Livesley and Bromley (1973) çocukların diğer kişileri anlamak için kendi yaşam deneyimlerini kullanma becerileri ile ilgili yaptıkları çalışma ile, 5-6 yaş ve 9-10 yaş çocuklarının bu becerileri kullanmada önemli ilerleme gösterdiklerini belirlemişlerdir. Bu çalışmada, 9-10 yaş aralığında farklı bir gelişimsel sürecin başladığını düşündürmektedir. Bu durumun, deprem sonrası verilen tepkilerin 9-10 yaşta diğer gruptan ayrılmasının nedeni olduğu öngörülmektedir.

İkinci sınıfta ölüm teması hikâye öncesi yapılan resimlerde görülürken, dördüncü sınıfta hem hikâye öncesi hem de hikâye sonrasında görülmüş, buna karşın diğer gruplarda görülmemiştir. İşlemsel gelişim aşamasındaki çocuklar (7-11 yaş), ölümü geri döndürülemez, içsel nedenlere (vücut işlevinin durması) atfedilebilir ve evrensel bir olgu olarak görürler (Smilansky, 1987; Speece & Brent, 1984). Bu çalışmada 8 yaş ve 10 yaş çocuklarında ölüm teması görülmüştür. İki yaş grubu da ölümü gerçek anlamda kavrayabilecekleri yaş grubu içindedir. Ancak ilgili literatür ve gelişim aşamaları ile bu çalışma sonucu açıklanamamaktadır. Bunun dışında 9 yaş, 12 yaş ve daha küçük çocuklar resimlerinde ölümü, ölümlerin fiziksel özellikleri ve ölümün sebepleri ve koşulları ile ilgilenerek, ağırlıklı olarak biyolojik terimlerle temsil ederler (Tamm & Granqvist, 1995). Ölüm kodu içinde yer alan resim temalarında “ 4.2: İnsan figürünün kanatlanıp gökyüzüne doğru yükselmesi” olarak bir tema yer almaktadır ki bu tema biyolojik değil, gizem ve metafizik temasıdır. Bu temalar daha çok 15 yaş üstü çocukların resimlerinde görülmektedir (Tamm & Granqvist, 1995). Bu durum, doğal afet sonrası çocukların resimlerinde ölüm temasının farklı değişkenlerden etkilendiğini ve normal gelişimsel süreçteki ölüm çizimleri ile aynı olmadığını göstermektedir. Ancak 8 yaşta hikâye sonrasında ölüm temasının kaybolmuş olması da, bu yaş grubunun metaforik hikâyeden farklı bir şekilde etkilendiğini göstermektedir.

Güven-güvenlik temasının en çok tercih edilen kod olduğu görülmektedir. Hikâye sonrasında çocukların güvenli yer algılarının geliştiği düşünülmektedir. Afetlerde, düzenin ve güvenliğin yeniden tesis edilmesi, tipik olarak müdahale yeri olarak hizmet veren okullar aracılığıyla sunulan, etkili, büyük ölçekli sosyal hizmetler gerektirmektedir (Gordon vd., 1999). Yapılan çalışmada müdahale yeri, çocukların aileleri ile yerleştirilen yurtlar ortamıdır. Bu ortamda yapılan müdahale, çocukların güvenli yer algısını geliştirmiştir. Roje (1995), Los Angeles depreminden sonra bir ilkökul ortamında çocuklarla sanat kullanımının çocukların normal işlevlerine geri dönmelerini, yani güvenli alanlarına dönüşlerini kolaylaştırdığını belirlemiştir. Hikâye anlatımı ve resim çizimleri, sanatsal faaliyet olarak düşünüldüğünde Roje'nin bulguları bu çalışmanın güvenli yer algısı ile ilgili bulgularını destekler niteliktedir.

Kod sayısının yoğunlaştığı bir diğer grubun İletişim Arzusu olduğu belirlenmiştir. Çocukların hikâye ve resim aracılığı ile iletişim arzularının giderildiği tahmin edilmektedir. Sanatla ifade teknikleri, deprem mağduru çocuklarla bağlantı kurmak için doğal yollar sağlamaktadır (Shen, 2002). Hofmann and Rogers (1991), 7.1 büyüklüğündeki Kaliforniya depreminden sonra bir sığınakta, kurtulan çocuklar ile sanat tekniklerini kullanarak çalışmışlardır. Küçük çocuklar duygularını sözle ifade edemeyebileceklerinden, diğer iletişim biçimleri arasında yer alan oyun oynama, resim yapma veya şarkı söylemenin daha etkili olabileceğini ortaya koymuşlardır (Webb, 2004). Resim ve hikâye tekniğinin, çocukların iletişim kurma ihtiyaçlarını giderdiği düşünülmektedir.

Metaforik hikâye okunmadan önce anasınıfı çocuklarının resimlerinin farklılaşan temalarının; şefkat, duygusal regülasyon ve korku olduğu belirlenmiştir. Hikâye okunduktan sonraki temaları; mutluluk, fantezi, sevgi, çözüm ve eksiklik olarak ortaya çıkmıştır. Newman vd. (2014) yaptıkları meta-analiz çalışmasında doğal afetler sonrası çocuklara herhangi bir psikolojik müdahale verildiği zaman önemli ölçüde daha iyi durumda olduklarını ve müdahale alanların almayanlara göre ortalama %66 daha fazla iyileşme gösterdiğini belirlemişlerdir. Hikâye sonrasında anasınıfı çocuklarının iyileşme temaları göstermeleri Newman vd. (2014)'nin bulguları ile benzeşmektedir.

Birinci sınıf çocuklarının metaforik hikâye okunmadan önceki temalarının; gerçekliği kabul, kaçış, duygusal regülasyon ihtiyacı ve tehdit olduğu görülmektedir. Katrina Kasırgası sonrası evleri yıkılan bazı çocuklar, anlamadaki boşlukları doldurmak için büyülü düşünceleri kullanmışlar ve ebeveynlere tekrar tekrar “Her şey yoluna girecek. Eve gidip yerleri süpürebiliriz ve her şey yoluna girecek” şeklinde söylemlerle,

gerçeği kabul etme ya da kaçış davranışları göstermişlerdir (Osofsky vd., 2007). Hikâye okunduktan sonra göç, korku, öğrenme arzusu ve dönüşüm temaları farklı temalar olarak ortaya çıkmıştır. Doğal afetlerde belli bir süre geçtikten sonra, korku, üzüntü gibi duygular gelebilmektedir (Myers, 1994). Çocuklarda dönüşüm teması da yine Newman vd. (2014)'nın çalışmaları ile desteklenmektedir. Öğrenme arzusu teması ise; Ericson' un psikososyal gelişim kuramında belirttiği, 7-11 yaş çocuklarının başarıya karşı başarısızlığın olduğu öğrenme ve başarının çok önemli olarak görüldüğü dönem ile açıklanabilir (Maree, 2021). İkinci sınıf çocuklarında da yine aynı tema görülmüştür.

2. sınıf çocuklarının metaforik hikaye okunmadan önceki resim temalarında farklılaşan temaların; mutluluk, benlik, iletişim arzusu, uyum, stabilite, umut, ölüm ve öğrenme arzusu temaları olduğu görülmektedir. İletişim arzusu, yukarıda belirtildiği gibi Shen (2002) ve Hofmann and Rogers (1991)'ın çalışmaları ile açıklanabilmektedir. Hikâye sonrasında ise farklılaşan temaların; özgürlük ihtiyacı, gerçekliği kabul, beslenme-birincil ihtiyaçlar olduğu görülmektedir. Gerçekliği kabul, çocuğun değişime uğradığı ve iyileşme gösterdiğinin göstergesi olarak varsayıldığında, Newman vd. (2014)'nın çalışması ile açıklanabilir. Ayrıca bu tema üçüncü sınıf çocuklarında da görülmüştür. Özgürlük ihtiyacı ise, doğal afetlerden sonra oluşan, korku ve üzüntüden (Myers, 1994) kaçış olarak yorumlanabilir. Gerçekliği kabul ile birlikte beslenme ve yaşama devam etmek için gerekli birincil ihtiyaçlara yöneldikleri tahmin edilmektedir.

3. sınıf çocuklarının metaforik hikaye okunmadan önceki resim temalarındaki farklılaşmanın; içedönüklük, fantezi, göç, üzüntü, sevgi olduğu görülmektedir. Hikâye sonrasında farklılaşan temalar ise; umut, gerçekliği kabul, beslenme-birincil ihtiyaçlardır. Bu temalarda şu ana kadar açıklanmayan ve dikkat çeken tema, fantezi temasıdır. Anasınıfı çocuklarında görülen fantezi teması, 9 yaş çocuklarında tekrar görülmüştür. 6 ve 9 yaşındaki çocuklar, gelişim dönemleri göz önüne alınarak incelendiğinde, gelişimsel olarak dönüşüm noktalarında (Arı, 2008). Bu yaş grubundaki çocukların, doğal afet sonrasında gelişimsel olarak fantezilerini kullandıkları düşünülmektedir.

4. sınıf çocuklarının metaforik hikaye okunmadan önceki resim temalarındaki farklılaşmanın; özgürlük ihtiyacı, iletişim arzusu, içe dönüklük, fantezi, aidiyet, sevgi, gerçeği kabul, beslenme- birincil ihtiyaçlar, çelişki olduğu görülmektedir. Ayrıca dördüncü sınıfların hikâye sonrası farklılaşan tek temasının çözüm teması olduğu belirlenmiştir. 11 yaş itibarı ile çocuklar gelişimsel olarak daha soyut düşünebildikleri bir döneme geçmekte ve bir olayın birden çok nedeni ve sonucu olabileceğinin farkına varmaktadır (Arı, 2008). Metaforik hikâyenin, bu düşünce sistemindeki çocukları doğrudan çözüm sonucuna götürmüş olabileceği düşünülmektedir. Diğer grupların hikaye öncesinde ortaya çıkan temaların, 4. sınıf çocuklarında hikaye öncesi ve sonrası ortak temaları olarak ortaya çıkması, metaforik hikayelerin küçük yaş gruplarında daha etkili olabileceğini düşündürmektedir. Ancak bunun için elde edilen veriler yeterli olmamakla birlikte, bu konu ile ilgili yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. 4. sınıflarda diğer gruplardan farklı olarak, çelişki teması görülmektedir. Bu temanın kombinasyonel birleştirici düşünce (Piaget, 1966) sistemi ile açıklanabileceği düşünülmektedir. Yakın gelecekte 10 yaş yani 4. sınıf çocuklarının yeni bir gelişim dönemine geçeceği düşünüldüğünde, bir olayın birçok nedeni ve birçok sonucunun olabileceğini kavradıkları kombinasyonel birleştirici düşünce (Piaget, 1966) sistemi, bu yaşta tam oturmadığı için çelişkilerin başlayabileceği öngörülmektedir.

Genel olarak bakıldığında çalışmanın sonuçlarına göre çocukların resim temaları incelendiğinde metaforik hikayenin tüm yaş gruplarında (6-10 yaş) olumlu değişimlere yol açtığı görülmüştür. Son yıllarda bu konuda yapılan araştırmalar, metaforik jestlerin, insanların anlama ve öğrenme süreçlerini geliştirebileceğini göstermiştir (Khatin-Zadeh, 2022; Khatin-Zadeh vd., 2022). Bu çalışmada en olumlu değişimler, anasınıfı yani küçük yaş grubunda görülmüştür. Metaforlar, küçük çocuklara analogiler sağladığından, yaşanan felaketin ortaya çıkardığı olumsuz duygulardan kurtulma gibi, karmaşık akıl yürütme tekniklerini anlamının basit bir yolunu sağlarlar (Grave & Blissett, 2004). Küçük çocukların metaforik hikayeye daha olumlu cevap vermesinin de bu durumdan kaynaklandığı düşünülebilir.

5. Extended Abstract

The main purpose of post-disaster interventions is to re-establish the relationship between the past and the future (Vernberg & Vogel, 1993). Metaphors and stories are intervention tools used especially after traumatic events to improve children's information processing systems and help them get rid of established patterns (Kuehlwein, 2000; Otto, 2000). In recent years, a growing number of studies have shown that metaphorical gestures can improve people's understanding and learning processes (Khatin-Zadeh, 2022; Khatin-Zadeh vd., 2022). In this study, it is aimed to examine the effect of the metaphorical story read to children who have experienced the disaster and returned to their schools and routine lives by being placed in dormitories, through pictures. The importance of this study and its difference from other studies is that the effects of the metaphorical story, which is a superior technique for children, are followed through the pictures made by the children after the disaster.

The study was designed in the Case Study technique, which is one of the qualitative research methods. The study group of the research consists of children at the basic education level who came to Konya after the February 20 Kahramanmaraş-centered earthquake disaster and were placed in the dormitories and attending the schools opened in the dormitories. A total of 108 children participated in the study. Free picture drawing technique was used to collect the data. Papers were distributed to the children and they were asked to draw a picture of their choice. After these pictures, which were collected as pre-test data, the children were read a metaphorical story written by Teber (2023) for the children affected by the 2023 Kahraman Maraş-centered earthquake. One day later, the children were asked to paint again. The pictures requested after the story were used as post-test data. The content of the pictures taken from the children was examined by two expert researchers and all the themes in the picture were noted. Using the NVivo package program, the themes were divided into codes according to their common features and 29 codes were obtained.

The themes in the pictures of the children before and after listening to the metaphorical stories were examined one by one and 29 codes were obtained by combining the themes with common features.

The different themes of the kindergarten children's pictures before the metaphorical story is read and the pictures after it is read are: compassion, emotional regulation, and fear. After the story was read, different themes emerged as happiness, fantasy, love, solution and lack. The themes of self, communication desire, trust, security, development, family, belonging, sadness, hope were the common themes in children's painting themes before and after the story was read. The post-story themes of happiness, fantasy, love, and resolution are predicted to indicate that children are on the way to recovery.

The themes that differ from the pictures of first grade children before and after reading the metaphorical story are: acceptance of reality, escape, need for emotional regulation and threat. After the story was read, the themes of migration, fear, desire to learn and transformation emerged as different themes from the ones before it was read. Freedom need, self, desire for communication, compassion, sadness, love, hope, trust, security, development, family, sadness, conflict, nutrition-primary needs are the common themes in children's painting themes before and after the story is read.

The painting themes of second grade children before reading the metaphorical story differ from the painting themes after they are read. These themes are happiness, self, desire to communicate, harmony, stability, hope, death and desire to learn. Common themes before and after the story; security-security, development, family, belonging, compassion, sadness, love, fear, solution and threat. After the story, the themes that differ from before; freedom, acceptance of reality, nutrition-primary needs.

A differentiation was observed in the painting themes of third grade children before reading the metaphorical story and after reading the metaphorical story. These themes are: introversion, fantasy, migration, sadness, love. Common themes before and after the story; freedom need, happiness, self, desire for communication, trust-security, development, family, harmony, stability, belonging, concern and compassion. After the story, the themes that differ from before; hope, acceptance of reality, nutrition-primary needs.

The themes that differ from the painting themes after reading the metaphorical story of fourth grade children are: need for freedom, desire for communication, introversion, fantasy, belonging, love, acceptance of reality, nutrition-primary needs, contradiction. The themes of happiness, self, trust-security,

development, family, harmony-stability, migration, anxiety, compassion, sadness, hope, death, escape, need for emotional regulation and fear were the themes that differentiated before the story. The theme that differentiated after the story was only the solution theme. It is seen that post-story fourth graders focus directly on the solution for the disaster they experience.

Keywords: Metaphorical Story, Children's Drawings, Earthquake.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Ayşe ALPTEKİN %55/ Ayşegül SARIKAYA %45 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Ayşe ALPTEKİN %55/ Ayşegül SARIKAYA %45 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

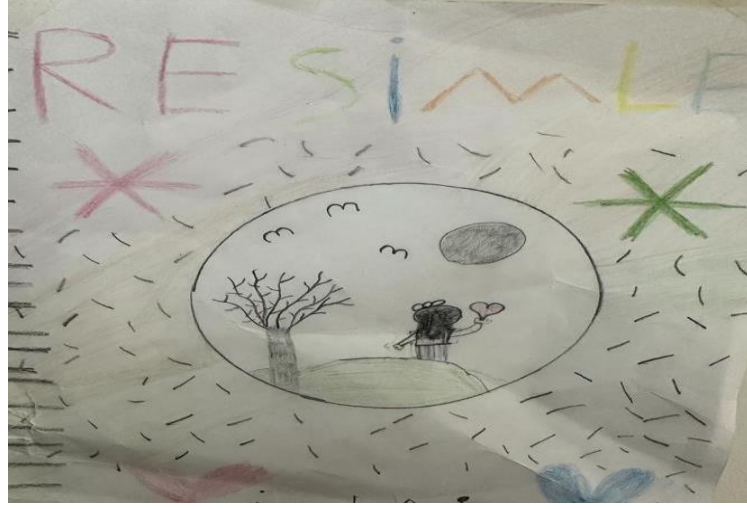
Kaynakça

- Ari, R. (2008). *Eğitim psikolojisi: Gelişim ve öğrenme*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Aydoğdu, F., & FOFANA, A. (2023). Depremi Küçük Çocuklar Üzerindeki Etkileri ve Müdahale Programları. International Conference on Trends in Advanced Research,
- Beigel, A., & Berren, M. R. (1985). Human-induced disasters. In (Vol. 15, pp. 143-150): SLACK Incorporated Thorofare, NJ.
- Chansky, T. (2011). *Freeing your child from obsessive-compulsive disorder: A powerful, practical program for parents of children and adolescents*. Harmony.
- Contini, A. (2020). Metaphors, stories, and knowledge of the world. In *Innovazione nella didattica delle scienze nella scuola primaria e dell'infanzia. Al crocevia fra discipline scientifiche e umanistiche: Atti del Convegno (Reggio Emilia, 2-3 dicembre 2016)* (Vol. 4, pp. 7-18). Cluep.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage publications.
- Danışman, I., & Okay, D. (2017). Afetlerin çocuk ve ergenler üzerindeki etkileri ve müdahale yaklaşımları. *Türkiye Klinikleri Journal of Psychology-Special Topics*, 2(3), 189-197.
- Davey, L. (1990). The application of case study evaluations. *Practical assessment, research, and evaluation*, 2(1), 9.
- Dutta, A., Peña, F., Holcomb, J. M., Leiva, L., Squicciarini, A. M., Canenguez, K. M., Bergmann, P., Riobueno-Naylor, A., Farley, A. M., & Simonsohn, A. (2022). Earthquake exposure, adverse childhood experiences, and psychosocial functioning in Chilean children: A longitudinal study. *Journal of traumatic stress*, 35(4), 1177-1188.
- Fisher, D. (2000). Preventing childhood trauma resulting from exposure to domestic violence. *Preventing School Failure: Alternative Education for Children and Youth*, 44(1), 25-27.
- Fothergill, A. (2017). Children, youth, and disaster. In *Oxford research encyclopedia of natural hazard science*.
- Frederick, C. (1980). Effects of natural vs. human-induced violence upon victims. *Evaluation and change*(Special issue), 71-75.
- Freud, A., & Burlingham, D. (1944). *War and Children* New York: Int. In: Univ. Press.
- Gordon, N. S., Farberow, N. L., & Maida, C. A. (1999). *Children & disasters*. Psychology Press.
- Gordon, R., & Wraith, R. (1993). Responses of children and adolescents to disaster. *International handbook of traumatic stress syndromes*, 561-575.
- Grave, J., & Blissett, J. (2004). Is cognitive behavior therapy developmentally appropriate for young children? A critical review of the evidence. *Clinical psychology review*, 24(4), 399-420.
- Hafstad, G. S., Haavind, H., & Jensen, T. K. (2012). Parenting after a natural disaster: A qualitative study of Norwegian families surviving the 2004 tsunami in Southeast Asia. *Journal of child and family studies*, 21, 293-302.
- Hargreaves, D. J. (1978). Psychological studies of children's drawing. *Educational Review*, 30(3), 247-254.
- Hofmann, J., & Rogers, P. (1991). A crisis play group in a shelter following the Santa Cruz earthquake.
- Karasar, N. (2007). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar, ilkeler, teknikler*. Nobel yayın dağıtım.
- Khatin-Zadeh, O. (2022). How does representational transformation enhance mathematical thinking? *Axiomathes*, 32(Suppl 2), 283-292.
- Khatin-Zadeh, O., Eskandari, Z., & Marmolejo-Ramos, F. (2022). Gestures enhance executive functions for the understating of mathematical concepts. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 1-11.
- Kronenberg, M. E., Hansel, T. C., Brennan, A. M., Osofsky, H. J., Osofsky, J. D., & Lawrason, B. (2010). Children of Katrina: Lessons learned about postdisaster symptoms and recovery patterns. *Child development*, 81(4), 1241-1259.
- Kuehlwein, K. T. (2000). Enhancing creativity in cognitive therapy. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 14(2), 175-187.
- La Greca, A. M., Silverman, W. K., Vernberg, E. M., & Prinstein, M. J. (1996). Symptoms of posttraumatic stress in children after Hurricane Andrew: a prospective study. *Journal of consulting and clinical psychology*, 64(4), 712.

- Lindgaard, C. V., Iglebaek, T., & Jensen, T. K. (2009). Changes in family functioning in the aftermath of a natural disaster: The 2004 tsunami in Southeast Asia. *Journal of Loss and Trauma, 14*(2), 101-116.
- Livesley, W. J., & Bromley, D. B. (1973). Person perception in childhood and adolescence.
- Luthar, S. S., & Cicchetti, D. (2000). The construct of resilience: Implications for interventions and social policies. *Development and psychopathology, 12*(4), 857-885.
- Manyena, S. B., Fordham, M., & Collins, A. (2008). Disaster resilience and children: managing food security in Zimbabwe's Binga District. *Children Youth and Environments, 18*(1), 303-331.
- March, J. S., & Mulle, K. (1998). *OCD in children and adolescents: A cognitive-behavioral treatment manual*. Guilford Press.
- Maree, J. G. (2021). The psychosocial development theory of Erik Erikson: critical overview. *Early Child Development and Care, 191*(7-8), 1107-1121.
- Martin, M.-L. (2010). Child participation in disaster risk reduction: The case of flood-affected children in Bangladesh. *Third World Quarterly, 31*(8), 1357-1375.
- Mitchell, L. M. (2006). Child-centered? Thinking critically about children's drawings as a visual research method. *Visual Anthropology Review, 22*(1), 60-73.
- Murphy, S. A., Norbeck, J. S., Weinert, C., Cardea, J. M., & Lenz, E. R. (1987). Self-efficacy and social support: Mediators of stress on mental health following a natural disaster. *Western Journal of Nursing Research, 9*(1), 58-86.
- Myers, M. D. (1994). A disaster for everyone to see: an interpretive analysis of a failed IS project. *Accounting, Management and Information Technologies, 4*(4), 185-201.
- Newman, E., Pfefferbaum, B., Kirlic, N., Tett, R., Nelson, S., & Liles, B. (2014). Meta-analytic review of psychological interventions for children survivors of natural and man-made disasters. *Current psychiatry reports, 16*, 1-10.
- Osofsky, J. D., Osofsky, H. J., & Harris, W. W. (2007). Katrina's children: Social policy considerations for children in disasters. *Social Policy Report, 21*(1), 1-20.
- Otto, R. K. (2000). Assessing and managing violence risk in outpatient settings. *Journal of clinical psychology, 56*(10), 1239-1262.
- Piaget, J. (1966). The psychology of intelligence and education. *Childhood Education, 42*(9), 528-528.
- Pynoos, R. S., Steinberg, A. M., & Piacentini, J. C. (1999). A developmental psychopathology model of childhood traumatic stress and intersection with anxiety disorders. *Biological psychiatry, 46*(11), 1542-1554. [https://www.biologicalpsychiatryjournal.com/article/S0006-3223\(99\)00262-0/fulltext](https://www.biologicalpsychiatryjournal.com/article/S0006-3223(99)00262-0/fulltext)
- Rholes, W. S., & Ruble, D. N. (1984). Children's understanding of dispositional characteristics of others. *Child development, 55*, 550-560.
- Roje, J. (1995). LA'94 earthquake in the eyes of children: Art therapy with elementary school children who were victims of disaster. *Art Therapy, 12*(4), 237-243.
- Shen, Y.-J. (2002). Short-term group play therapy with Chinese earthquake victims: Effects on anxiety, depression and adjustment. *International Journal of Play Therapy, 11*(1), 43.
- Smilansky, S. (1987). *On death: Helping children understand and cope*. Peter Lang Publishing.
- Speece, M. W., & Brent, S. B. (1984). Children's understanding of death: A review of three components of a death concept. *Child development, 55*, 1671-1686.
- Tamm, M. E., & Granqvist, A. (1995). The meaning of death for children and adolescents: A phenomenographic study of drawings. *Death Studies, 19*(3), 203-222.
- Teber, M. (2023). *Büyük Fırtına*. <https://mehmetteber.com/buyuk-firtina/>
- Vernberg, E. M., La Greca, A. M., Silverman, W. K., & Prinstein, M. J. (1996). Prediction of posttraumatic stress symptoms in children after hurricane Andrew. *Journal of abnormal psychology, 105*(2), 237.
- Vernberg, E. M., & Vogel, J. M. (1993). Part 2: Interventions with children after disasters. *Journal of Clinical Child Psychology, 22*(4), 485-498.
- Webb, N. B. (2004). *Mass trauma and violence: Helping families and children cope*. Guilford Press.
- Ziv, A., & Israeli, R. (1973). Effects of bombardment on the manifest anxiety level of children living in the kibbutzim. *Journal of consulting and clinical psychology, 40*(2), 287.

Ek 1. Örnek Çocuk Resimleri ve Resim Temaları

Resim 1. Umut ve Mutluluk Temalı Resim

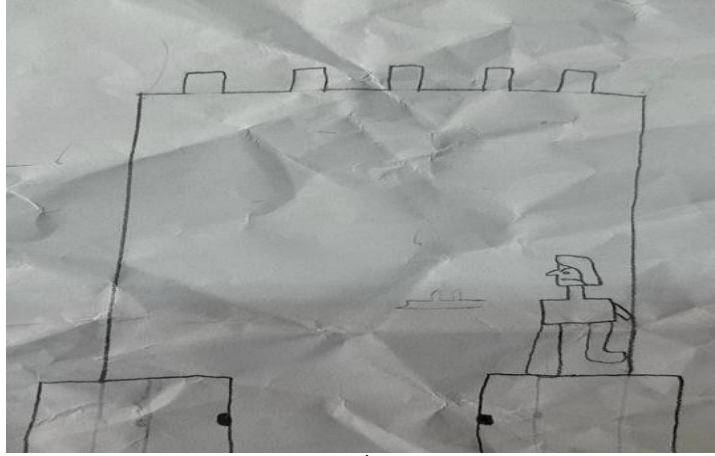
Resim 2. Aidiyet ve Endişe Temalı Resim

Resim 3. Aile, Mutluluk, Umut ve Dönüşüm Temalı Resim

Resim 4. Umut ve Özgürlük İhtiyacı Temalı Resim

Resim 5. Güven-Güvenlik, Endişe, İçedönüklük ve Tehdit Temalı Resim

Resim 6. Çözüm, Dönüşüm, Umut, Özgürlük İhtiyacı ve Fantezi Temalı Resim

Ek 2. Metaforik Hikaye

Büyük Fırtına

Zamanın birinde çeşit çeşit kuşların, yaşadığı bir orman varmış. Ağaçların dallarında bir sürü kuş yuvası varmış. Bazı yuvalar küçük, bazıları ise büyümüş. Bu ormanda kuşlar mutlu şekilde yaşamış. Küçük kuşlar oyun oynar, akşam olunca yuvalarına gidermiş. Uykuları gelince de sıcacık bir uykuya dalarlarmış.

Günlerden bir gün tüm kuşlar yuvalarında uykudayken ormanda sesler duyulmuş, sonra yuvalar ve ağaç dalları hızlıca sallanmaya başlamış. Kuşlar korku ile uyanmışlar, ne olduğunu anlayamamışlar. Anne-babalar yavrularını da yanına alarak hemen yuvalarından uçup yere konmuşlar. Hava soğukmuş, biraz da üşümüşler. Çokça da korkmuşlar.

Bu gürültünün ve sallanmanın nedeni fırtınaymış. Fırtına çok sert ve hızlı esen rüzgâr demektir. Bu ormana gelen büyük fırtına nedeni ile ağaçların dalları sallanmış. Birçok yuva bu rüzgârda devrilip yere düşmüş. Hatta bazı kuşlar bu yuvaların altında kalmışlar.

Sabah olunca herkes fırtınayı duymuş. Fırtınayı duyanlar hemen yardıma koşmuşlar. Küçük kuşları sıcak bir yere götürmüşler. Aç kuşları doyurmuşlar ve üşüyenlere kuş battaniyesi dağıtmışlar.

Kötebekler devrilen yuvaların altında kalan kuşları kazarak kurtarmışlar. Bazı kuşları ise yaralı kurtarıp hemen hastaneye götürüp iyileştirmişler.

Fırtına ara ara esmiş, ama gittikçe hızı azalmış. Onun hızı bitene kadar kuşlar güvenli yerlerde uyumuşlar.

Biraz zaman geçince fırtına tamamen bitmiş. Büyük kuşlar, herkesin yardımı ile küçüklere yeni sağlam yuvalar yapmışlar. Bazılarını tamir etmişler. Hasta kuşlar iyileşip yuvaya dönmüşler.

Bir süre sonra bu ormanda her şey normale dönmüş. Tüm zor zamanlar gibi bu zor zaman da geçiip gitmiş. Herkesin içindeki korku küçülmüş, küçülmüş ve bitmiş. Küçük kuşlar okullarına gitmişler, ormanda uçuş yarışları bile yapmışlar. Büyük kuşlar ise işlerinin başına dönmüşler.

Bu ormanda ve tüm diğer tüm ormanlarda herkes bu ormanı konuşuyormuş. Yardımlaşarak bu büyük fırtınanın zorluklarını aştıklarını herkes birbirine gururla anlatıyormuş. Herkes aynı şeyi söylüyormuş: Yardımlaşarak tüm zorlukları yenebiliriz.

Mehmet TEBER

Halkla İlişkiler ve Stratejik Sessizlik: Kurumsal Niyetler Üzerine Nitel Bir Analiz

Ebru AKÇAY*

ÖZ

Bir halkla ilişkiler stratejisi olarak sessizlik, halkla ilişkilerin görmezden geldiği konuların başında gelmektedir. Kriz iletişimde kurumların ve markaların sessizlik stratejilerinden ziyade ne söylediklerine odaklanması, bu suskunluğun en açık örneği konumundadır. Ne var ki, mükemmel halkla ilişkilerin şeffaflık ve dürüstlük gibi normatif değerlerinin karşılığı olarak konumlandırılan sessizlik, halkla ilişkiler pratiğinin temelinde yer almaktadır. Kamuların beklentileri olduğu halde sessizliğin kasıtlı ve bilinçli olarak tercih edilmesi anlamına gelen “stratejik sessizlik” kavramı; toplumsal, çevresel ve politik sorunların yaşandığı toplumsal infial dönemlerinde daha kritik hale gelmektedir. Afet dönemlerinde sessiz kalan markalara yönelik kamuoyu baskısı, markaların ve kurumların sessizliklerini bozmalarına yol açmaktadır. Çalışma, 6 Şubat 2023’te meydana gelen depremin ilk üç günü sessiz kalan dokuz markanın, kamuoyu tepkilerinin ardından sessizliklerini nasıl açıkladıklarını ve sessizliklerini ne şekilde çerçevelediklerini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, çalışmada söz konusu dokuz markanın *Twitter*’da 9 Şubat 2023 tarihinde yaptıkları kamuoyu açıklamaları bir halkla ilişkiler faaliyeti olarak ele alınmış ve açıklamaların tematik analizi gerçekleştirilmiştir. Tematik analizde, sessizliğin işlevleri olarak tanımlanan “bağlantı”, “etkileme”, “ifşa”, “yargılama” ve “harekete geçme” işlevleri analiz kategorileri olarak kullanılmıştır. Analiz sonucunda; sessizliklerini duyarsızlık ve duygusuzluk ile ilişkilendiren kamu kategorilerinin tepkilerine karşılık, markaların sessizliklerini etik değerlerle ilişkilendirdikleri yani sessizliklerini “törensiz sessizlik” olarak işaretledikleri ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sessizlik, Stratejik Sessizlik, Kurumsal Sessizlik, Halkla İlişkiler, Reaktif Halkla İlişkiler Stratejileri.

Public Relations and Strategic Silence: A Qualitative Analysis on the Organizational Intentions

ABSTRACT

Silence as a public relations strategy is one of the most overlooked topics in public relations. That the crisis communication focuses on what organizations and brands say, rather than their silence, is the clearest example of this reticence. However, as being positioned as the opposite of the normative values of excellent public relations such as transparency and honesty, silence is at the core of public relations. “Strategic silence”, referring to the deliberate and conscious choice of silence despite the public expectations, becomes critical during periods of social outrage when social, environmental, and political problems are at stake. Public pressure on brands that remain silent during times of disaster leads them to break their silence. The study aims to investigate how nine brands remaining silent for the first three days of the earthquake occurred on February 6, 2023, explained and framed their silence after public reactions. By regarding the public statements of the nine brands on *Twitter* on February 9, 2023 as a public relations activity and conducts a thematic analysis of the statements. Functions of silence as “linkage”, “affecting”, “revelational”, “judgmental” and “activating” functions were used as analysis categories. The study puts forward that unlike the reactions of public categories regarding their silence with insensitivity and insensibility; brands associated their silence with ethical values therefore marked their silence as “ceremonial silence.”

Keywords: Silence, Strategic Silence, Organizational Silence, Public Relations, Reactive Public Relations Strategies.

1. Giriş

Sessizlik, her zaman halkla ilişkiler pratiğinde var olmuşsa da halkla ilişkilerde en fazla azımsanan konulardan biridir, halkla ilişkiler disiplini sessizlik konusunda sessizliğini korumaktadır ve herhangi bir halkla ilişkiler kitabında “stratejik sessizlik” başlığını görmek mümkün değildir (Dimitrov, 2018, ss. 3-4). Alanın sessizlik konusundaki bu sessizliği, halkla ilişkiler pratiğinin temelde konuşmayla, diyalogla ve etkileşimle özdeşleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Böyle bir algılayış, halkla ilişkileri “susmak” ve

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, ebruakcay@baskent.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 26.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 19.07.2023

Citation/Atf: Akçay, E. (2023). Halkla ilişkiler ve stratejik sessizlik: kurumsal niyetler üzerine nitel bir analiz. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 258-272. <https://doi.org/10.52642/susbed.1287677>

sessizlik” ile değil, “konuşmak” ve “sesli olmak” ile ilişkilendirmeyi ve dolayısıyla alanda sessizliğe ilişkin olumsuz yargıları ve hatta sessizliği yok saymayı beraberinde getirmiştir. Alanda sessizliğin olumsuz algılanması, sessizliğin akademik metinlerde teorik ve pratik olarak çalışmaması ile de sonuçlanmıştır.

Halkla ilişkiler disiplininde sessizlik kavramıyla ilişkili olarak, negatif bir kavram olarak bahsedilen “sır” kavramına da ilgi görece azdır ve “şeffaflık” halkla ilişkilerde bir öneri olarak sunulur (Cronin, 2020, s. 226). Şeffaflık, mükemmel halkla ilişkilerin en önemli kavramlarından biri haline gelmiştir. Şeffaflık, kamular tarafından talep edilen bir nitelik olmakla beraber kurumlar da şeffaf olduklarına dair halkla ilişkiler söylemlerini dolaşıma sokmaktadır. Kurumların faaliyetleri ve planları hakkında dürüst ve açık olmaları olarak tanımlanabilecek olan şeffaflık, kurumların sessiz kalmalarını engelleyen bir pratik olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle şeffaflığın karşıtı olarak sır kavramı da halkla ilişkilerde olumsuz çağrışımları olan bir kavrama işaret etmektedir. Diğer bir ifadeyle, kurumsal faaliyetlerine ilişkin sessiz kalan kurumların söz konusu faaliyete ilişkin sır sakladığı ya da dürüst olmadığına yönelik bir düşünce alanda hâkim konumdadır.

Cronin (2020, s. 223) Sothl vd.’nin “şeffaflık paradoksu” adını verdikleri sürece gönderme yaparak kimi zaman çok görünürlüğüne şeffaflığa zarar verebileceğini çünkü çok fazla bilginin netlikten ziyade karışıklık yarattığını aktarmaktadır. Bu noktada, sessizlik de kurumların yaptıkları ettikleriyle ilgili bilgi paylaşımları, görünür olmaları ve hesap vermeleri anlamında kullanılan şeffaflığın karşıtı olarak konumlandırılmaktadır. Dimitrov (2015, s. 648) halkla ilişkilerde sesin, sessizliğin yerine koyulmasına karşı çıkmaktadır çünkü yazara göre iletişim süreçlerinde sorumlu, şeffaf ya da hesap verilebilir olmak profesyonel değerler olsa da iletişim aynı zamanda sessizlik ve görünmezlik içinde gelişir ve anlam sadece dil aracılığıyla oluşmaz.

Halkla ilişkilerin uygulama alanlarından biri olan kriz yönetimi alanında da sessizlik hakkında çok az çalışma bulunmaktadır çünkü sessizlik kriz yönetiminde bir tepki olarak kavramsallaştırılmamaktadır; öyle ki, Coombs’un “durumsal kriz iletişimi” teorisinde ve Benoit’in “imaj restorasyon” teorisinde sessizlik bir strateji olarak ele alınmamaktadır (Le vd., 2019, ss. 162-163). Sessizliğin kriz yönetiminde az çalışılmasının bir diğer sebebi de paydaşların kurumlardan kriz zamanlarında yanıt vermelerini beklemeleri ve örgütlerin açıklamalarını duymak istemeleridir (Pang vd., 2022, s. 221). Dolayısıyla, kriz iletişimine yönelik literatür sessizlik üzerine değil, kurumların sesleri üzerine yoğunlaşmıştır.

Halkla ilişkiler literatüründe sessizlik üzerine çalışmalar az olsa da bu durum, sessizlik hakkında literatürün filizlenmeye başlamadığı anlamına gelmemektedir. Diğer bir deyişle, halkla ilişkiler literatürü, sessizlik hakkındaki sessizliğini bozmaya başlamış görünmektedir. Sessizlik konusuna yönelik olan akademik ilgi, konuyla ilgili ilk kitap çalışması özelliği taşıyan ve Roumen Dimitrov tarafından 2018’de yazılan *Strategic Silence: Public Relations and Indirect Communication* başlıklı kitabın yayınlanmasıyla ve alandaki önemli dergilerden biri olan *Public Relations Inquiry*’de 2022’de sessizlik kavramına odaklanılan *Taboos in Health Communication: Stigma, Silence and Voice* başlıklı sayının çıkmasıyla daha da görünür hale gelmiştir. “Sessizlik ne zaman acıtır ve ne zaman iyileştirir?” gibi önemli bir soruyu gündeme alan söz konusu sayı, özellikle sağlık iletişimde tabuları, sessizliği ve sesi tartışmaktadır (Dimitrov vd., 2022, s. 7).

Türkçe literatürde de halkla ilişkiler alanında sessizlik kavramına ilişkin bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak sessizlik kavramı ile yapılan tarama sonucunda, özellikle işletme alanında “kurumsal sessizlik” ve “örgütsel sessizlik” başlığıyla yapılan hatırı sayılır miktarda çalışma olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar, sessizlik kavramını kurum içi iletişimde açık iletişimin yokluğu olarak tanımlamaktadır. Morrison & Milliken (2000) bir kurumda çalışanların kurumdaki potansiyel sorunlar hakkında bilgilerini saklamaları ya da bu sorunlar karşısında genellikle sessiz kalmaya mecbur hissetmeleri gibi durumları “örgütsel sessizlik” olarak tanımlamaktadır. Bu açıdan, örgütsel sessizlik “çağdaş yönetim yaklaşımlarının sonucunda çalışanlar arasında daha yüksek düzeyde bilgi paylaşımının ve uyumun gerçekleşmesi beklenirken, çeşitli nedenlerden dolayı çalışanların örgütlerine karşı kayıtsız ve sessiz kaldıkları” durumlara işaret etmek için kullanılmaktadır (Çavuşoğlu & Köse, 2019, s. 367).

Örgütsel sessizliğin, yöneticilerin negatif geribildirimden korkmasının ve örtük inançlara sahip olmasının bir çıktısı olduğunun altını çizen yazarlara göre (Morrison & Milliken, 2000, ss. 711-712) örgütte üst yönetimdeki kişilerin ekonomik ve finansal deneyimleri varsa, görev süreleri uzunsa, üst yönetimde, güç mesafesi yüksek ve kolektivist kültürüne ait kişiler baskınsa, yöneticiler ve çalışanlar arasında cinsiyet,

ırk, etnisite ve yaş gibi farklılıklar bulunuyorsa, örgüt maliyet kontrolüne odaklanıyorsa, örgüt istikrarlı endüstrilerden birinde faaliyet gösteriyorsa, örgüte hiyerarşik bir yapı hakimse, örgüt taşeron işçi çalıştırıyorsa, örgüt yönetiminin en doğruyu yönetimin bildiğine ve çalışanların çıkarıcı olduğuna yönelik bir inancı varsa, o örgütte örgütsel sessizliğe katkıda bulunan yönetsel inançlar daha yaygın olacaktır.

Morrison & Milliken (2000, s. 706) yazdıkları dönemde örgütsel sessizliğe ilişkin verilerin akademik yayınlarda değil, popüler yayınlarda bahsedildiğini dolayısıyla konunun akademik olarak da çalışılması gerektiğini belirtmektedirler. 2000'lerin sonuna doğru yayınladığı çalışmasında Çakıcı da (2007, s. 147) Türkiye'de örgütlerdeki sessizliğe ilişkin araştırmaların azlığına vurgu yapmıştır. Ancak günümüzde, örgütsel/kurumsal sessizlik hakkında yapılan çalışmaların artış gösterdiği görülmektedir. Örgütsel sessizlik üzerine güncel literatürde; örgütsel sessizliğin, örgütsel iletişim (Doğan & Derin, 2022; Sarı & Kırılmaz, 2022) örgütsel sosyalleşme (Taşlıyan vd., 2022; Yıldız & İlban, 2022); örgütsel demokrasi (Işık vd., 2022; Özbezek & Paksoy, 2022); örgütsel adalet (Doğan & Oğuzhan, 2022; Senger & Karcoğlu, 2022); duygusal emek (Atilla & Kılıç, 2022; Kaya & Ünalın, 2022); örgütsel sinizm (Aksoy Kürü vd., 2022; Alhas, 2022) ve paternalist liderlik (Başar & Okçu, 2022; Öz vd., 2022) gibi kavramlarla ilişkisini irdeleyen çalışmalar bulunmaktadır. Çalışmaların ağırlıklı işletme ve yönetim bilimleri alanlarında yapıldığını söylemek mümkündür. Bu nedenle, literatürdeki sessizlik hakkındaki çalışmaların kurumsal iç iletişim ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Sessizlik kurumsal iç iletişim ile ilişkilendiriliyor olsa da sessizlik kavramını doğrudan halkla ilişkiler alanıyla ilişkilendirerek inceleyen çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla, halkla ilişkilerde iç paydaşlarla ya da dış paydaşlarla iletişimde stratejik olarak kullanılan sessizlik hakkında teorik bir boşluk olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kendisi de Batılı bir pratik olan halkla ilişkilerde sessizliğin bu olumsuz algısı, Batı geleneğinin bizatihi sessizliğe yönelik ön yargısıyla ilişkilendirilebilir, hatta Batının sessizliğe yönelik önyargısı, sessizliğin “döngü uzmanlığı” (*spin*) olarak, konuşmanın, bilginin ve haberin karşıtı olarak konumlandırılmasına da sebep olmaktadır (Dimitrov, 2018, ss. 11-13). “Döngü uzmanlığı” halkla ilişkiler uzmanlarının gerçekleri büküğünü, şeffaf davranmadığı ve gerçekleri sakladığını ima eden bir kavramdır. Bu nedendir ki, kimi durumlarda sessiz kalan kurumlar, söz konusu durum hakkında bilgi vermemekle ve kamuyu haberdar etmemekle eleştirilmektedir. Bu durum da sessizliğin halkla ilişkiler alanında olumsuz algılanmasına ve halkla ilişkilerin sessizlikle değil, kurumsal açıklamalarla ilişkilendirilmesine neden olmaktadır.

Bu çerçevede bu çalışma, halkla ilişkilerde “sessizlik” kavramını ve “stratejik sessizlik” kavramının halkla ilişkilerdeki yerini tartışmaya açmaktadır. Bu doğrultuda, 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremin ilk üç gününde taziye mesajı yayınlamayan ve yardımları hakkında açıklama yapmayan ve sessiz kalan dokuz markanın, depremden üç gün sonra yayınladıkları kamuoyu açıklamalarını tematik olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Tematik analiz aracılığıyla, kamuoyu tepkisinin ardından sessizliklerini bozmak zorunda kalan markaların sessizliklerinin gerekçesi olarak neyi gösterdikleri ve sessizliklerinin ardındaki kurumsal niyetlerini ne şekilde çerçeveledikleri “sessizliğin işlevleri” (Le vd., 2019) kategorileri temelinde analiz edilecektir.

2. Sessizlik Kavramı Üzerine

Gündelik hayatta sessizlik, çoğunlukla açık iletişimin yokluğu ya da iletişimin kesilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle, sessizlik genellikle olumsuz imalarla doludur. Kamusal iletişimde de sessizlik istenmemektedir, zira konuşmamak görünmezlikle eşdeğerdir (Archetti, 2022, s. 38). Sessizliğe ilişkin bu olumsuz çağrışımlar, sessizliğe yönelik akademik tartışmalarla koşut ilerlemektedir. 1970'lerde sessizlik kavramını, “olumsuzluk, pasiflik, iktidarsızlık ve ölüm” ile ilişkilendiren dilbilimciler; 1980'lerin ortalarında, Cicero'nun sessizliği “en büyük konuşma sanatlarından biri” olarak kabul etmesinden hareketle ortaya atılan “dilbaz sessizlik” (*eloquent silence*) ile ilgilenmeye başlamıştır (Ephratt, 2008, ss. 1909-1910). “Dilbaz sessizlik”, sessizliğin bir anlamı hatta birçok anlamı olduğuna vurgu yapan bir kavramdır. Bu kavram, sessizliğin iletişimin yokluğu olarak tanımlanmasına karşı çıkan bir görüşü temsil etmektedir.

Sessizlik konusundaki bu görüşler, söylenmeyenlerin de söylenenler kadar niyetli ve planlı olabileceğini (Dimitrov, 2015, s. 648) tartışmaya açmıştır. Bu çerçevede, sessizlik artık iletişim yokluğu olarak tanımlanamaz (Archetti, 2022, s. 38). Sessizlik anlamının yokluğu ya da hiçlik olarak değil, birbirinden farklı işlevi, boyutu ve farklı anlamları olan bir kavram olarak ele alınmalıdır. Gündelik hayatta sessizliğin işlevlerini anlamak, sessizliğin yaratacağı zorluklarla baş etmemizi sağlar (Kenny, 2011, s. 2).

Sessizlik; kişinin konu hakkında konuşacak kadar yeterli bilgi sahibi olmadığı, konuşmak için acele etmediği, bir sonraki adımda ne söyleyeceği hakkında dikkatlice düşündüğü, tartışmalı bir konu hakkında tartışmaktan kaçındığı, onayladığı, onaylamadığı, şüpheli veya kararsız olduğu, sıkıldığı, başkasının ne anladığı hakkında emin olmadığı, korktuğu, kibar davrandığı ya da duygusal olduğu, kibirli olduğu, başkalarını cezalandırdığı ya da sembolik olarak yok saydığı, başkalarından rahatsız olduğu, iletişim isteği olduğu halde kendini ifade etmekte zorlandığı, karşısındakini üzmemekten çekindiği, başka şeyler düşündüğü, özgünlüğünü veya bağımsızlığını vurgulamak istediği, sınırlendiği veya empati duyduğu anlamlarına gelebilmektedir (Johannesen, 1974, ss. 29-30). Birbirinden farklı, kimi zaman birbirinin tamamıyla karşıtı olan anlamlarıyla birlikte sessizlik, ancak spesifik bir bağlamda anlam kazanır. Bu nedendir ki, gündelik hayatta önemli bir yeri olan sessizliğe ihtiyaç duyulur (Kenny, 2011, ss. 9-10).

Kenny (2011, s. 6) sessizliğin çeşitlerini; bilgece ya da erdemli sessizlik, alçakgönüllü sessizlik, kurnaz ya da hesaplayan sessizlik, dilbaz sessizlik, şaşkın sessizlik, suçlu sessizlik, güçlü sessizlik, zayıf sessizlik, törensel sessizlik, kanaatkâr sessizlik, aylak sessizlik, ölüm sessizliği olarak sıralamaktadır. Sıralanan sessizliğin her birinin kullanıldığı bağlam, iletişimsel süreç ve sessizliğin bu bağlam içindeki anlamı farklıdır. Örneğin, bir kişi şaşırıldığı için veya suçlu hissettiği için susabileceği gibi, bir kişi bir cenazede susmak durumunda olduğu için ya da bir konuda alçakgönüllü görünmek için de sessiz kalabilir. Bu nedenle, kişilerarası iletişimde sessizliğin ne anlama geldiği bağlama bağlıdır. Örneğin, sessizlik; kriz anında tercih edilebileceği gibi, temastan kaçınmak için, bir hatayı kabul etmemek için ya da beklenen en kötü senaryoyu hafifletmek için proaktif olarak da tercih edilebilir (Dimitrov, 2015, s. 646).

Sessizliğe ilişkin yukarıda aktarılan bu farklı kategorilendirmeler, kişilerarası ve siyasal iletişimdeki farklı anlamlarıyla (sessiz kalmak ve başkasını susturmak) birlikte sessizliğin kasıtlı ve niyetli bir şekilde kullanılıp kullanılmamasının önemli bir ayrım olduğunu hatırlatır. Başka bir deyişle, bir kişinin sessiz kalmayı tercih etmesi, yani kasıtlı olarak sessiz kalması ise susmak zorunda kalması arasında bir fark bulunmaktadır. Bu durum, durumlar için de geçerlidir, Kurumlar sessiz kalmayı tercih edebilecekleri gibi kimi durumlarda sessiz kalmak zorunda da kalabilirler. Sessizliğin kurumlar tarafından kasıtlı ve niyetli olarak tercih edilmesi, “stratejik sessizlik” olarak tanımlanmaktadır.

Jensen’e göre (1973, s. 249) sessizliğin işlevleri birçok diğer faktöre ve özellikle kültürel etkilere göre değişse de sessizliğin temelde beş işlevi bulunur: bağlantı işlevi (*linkage function*), etkileme işlevi (*affecting function*), ifşa işlevi (*revelational function*), yargılama işlevi (*judgmental function*) ve harekete geçme işlevi (*activating function*). Bu işlevler hem olumlu hem de olumsuz şekilde işlemektedir. Örneğin, bağlantı işlevi, insanları birbirine bağlayabilir ya da onları ayırabilir. Etkileme işlevi ile sessizlik, iyileştirebilir ya da incitebilir, ifşa işlevi ile sessizlik bir şeyi ortaya çıkarabilir veya başkalarından bilgi gizleyebilir, yargılama işlevi ile sessizlik bir şeye onay verildiğine/onay verilmediğine işaret edebilir ve harekete geçme işlevi ile sessizlik düşünceliliği ima edebilir ya da bir kişinin eyleme geçmediğini ima edebilir (Jensen, 1973, ss. 249-255).

Jensen’in kişilerarası iletişim için yukarıda bahsedilen sessizliğin beş işlevini kurumsal iletişime uyarlayan Le vd.’e göre (2019, s. 164), kurumlar; paydaşlarıyla bağlantı kurmak, paydaşlarını iyileştirmek, paydaşlarına bir konu hakkındaki onaylarını sunmak, bir konu hakkında bilgi vermek veya bir konu hakkında halihazırda çalışılıyor olduğu mesajını vermek için sessizliği tercih edebilir. Diğer taraftan; kurumlar, paydaşlarını ya da bir toplumsal sorunu yok saymak, paydaşlarına zarar vermek, bilgi gizlemek, konuya muhalif olduklarını hissettirmek ve eylemsiz olduklarını ima etmek için de sessizliği tercih edebilirler (bkz. Tablo 1). Le vd. (2019, s. 165) kriz dönemlerinde; kurumsal niyet dışında, kriz durumları ve yerel kültür gibi dışsal faktörlerin de kurumu sessiz kalmaya itebileceğini de saklı tutarlar.

Tablo 1. Kriz İletişiminde Stratejik Sessizliğin Önerilen İşlevleri (Le vd., 2019, s. 164).

Sessizliğin İşlevi	Kriz Yönetimindeki Kurumsal Niyet (Olumlu)	Kriz Yönetimindeki Kurumsal Niyet (Olumsuz)
Bağlantı	Paydaşlarla bağlantı	Paydaşları/konuları yok sayma
Etkileme	Paydaşları iyileştirme	Paydaşlara zarar verme
Ifşa	Bilgi yayma	Bilgi gizleme
Yargılama	Onay mesajı verme	Muhalefeti hissettirme
Harekete geçme	Üzerinde çalışıldığı mesajını verme	Eylemsizliği hissettirme

Bu çerçevede, sessizliği “kasıtlı” ya da “kasıtsız” olması üzerinden farklılaştıran Le vd. (2019, s. 163) kurumların sessiz kalmak zorunda kaldıkları durumları “kasıtsız sessizlik” olarak, kurumların sessiz kalmayı kasıtlı olarak tercih ettikleri durumları ise “stratejik sessizlik” olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla, kurumların sessizliğini stratejik olarak nitelendirebilmek için kurumların sessizliği “kasıtlı” olarak tercih etmeleri gerekmektedir.

3. Stratejik Sessizlik ve Halkla İlişkiler

Sessizlik, iletişimin tüm boyutlarında (kişilerarası iletişim, kamusal iletişim, siyasal iletişim, örgütsel iletişim vb.) yer alsa da tüm sessizlik biçimlerinin stratejik olduğunu söylemek mümkün değildir. Örneğin, bir kişinin konuşmak için acil veya zorunlu bir nedeni olduğu halde konuşmadığı durumlarda sessizlik, stratejik sessizlik olarak tanımlanırken, sessizlik beklenen bir tavır olduğunda (örneğin saygının ifadesi olarak susuluyorsa) ve bir geleneğe itaat etmek amacıyla kullanıldığında, stratejik olarak tanımlanamaz çünkü geleneksel ve resmi olan sessizliğin stratejik olduğunu söylemek güçtür (Brummett, 1980, ss. 289-290). Kurumlar için de aynı durum geçerlidir. Sessizlik, ancak bir kurumun konuşması beklendiği halde kurumun sessiz kaldığı durumlarda stratejik hale gelir.

Sözlü olmayan davranış biçimi olarak tanımlanan stratejik sessizliğin politikada da göz ardı edildiğini belirten Brummett’e göre (1980, ss. 289-290) politik stratejik sessizliğin üç temel özelliği bulunmaktadır: stratejik sessizlik beklentileri ihlal eder, kamuoyunda kimi anlamları içerir, kasıtlıdır ve bir izleyiciye yöneliktir. Benzer şekilde, Dimitrov (2018, s. 131) da stratejik sessizliklerin¹; kasıtlı, izleyicilere yönelik, çoğunlukla iletişimsel ve söylemsel olduğunu ve dolaylı olarak gerçekleştiğini belirtir. Bu tanımlamalarda öne çıkan vurgu; stratejik sessizliğin konuşmanın beklendiği durumlarda bilinçli olarak tercih edilmesi, spesifik anlamlar içermesi, dolayısıyla iletişimsel/söylemsel olması ve bir kamu kategorisine yönelik olmasıdır. Bu nedenle, stratejik sessizlik bir halkla ilişkiler stratejisi olarak kavramsallaştırılmaktadır.

Smith (2013, s. 145) reaktif halkla ilişkiler stratejilerinden biri olduğunu belirttiği “kasıtlı eylemsizlik” stratejisi altında üç strateji olduğunu belirtir: stratejik sessizlik, stratejik belirsizlik ve stratejik eylemsizlik. Bir soruyu zekice savuşmayı içeren stratejik belirsizlik genellikle politikacılar tarafından kullanılırken; stratejik eylemsizlik, kurumların bir konu hakkında hiçbir açıklama yapmaması ve hiçbir eylemde bulunmaması anlamına gelmektedir; böyle durumlarda kurum hiçbir şey yapmamayı tercih eder ve krizin/mevcut durumun sönümlenmesini bekler ancak sönümlenmeyecek konularda, eylemsiz kalarak kurum daha büyük risk alıyor olabilir (Smith, 2013, ss. 165-166). Kurumun sessiz kalarak risk alıp almadığı gündemdeki konunun hassasiyetine göre veya kamuların sessizliği ne şekilde algıladığına göre belirlenmektedir.

Smith (2013, s. 164) kurumların sabır ve sakinlik stratejisi olan stratejik sessizliği, kurumların anlamlı bir yorum yapmaması ya da yanıtız kalması olarak tanımlarken; stratejik belirsizliği, belirsiz yanıt verme olarak ve stratejik eylemsizliği ise bir şey dememek/yapmamak ve problemin durulmasını beklemek olarak tanımlamaktadır. Dimitrov (2018, ss. 116-119) ise ima edilen sessizlik (*implicit silence*) ve aşıkâr sessizlik (*explicit silence*) arasında bir ayırım yapar; aşıkâr sessizlik kamunun sözlü iletişim beklentilerini ihlal eden bir sessizlik olarak tanımlanırken, ima edilen sessizlik ise “sessizlik gibi görünmediğinde stratejiktir”. Bu durum, kurumlar için de bu geçerlidir, kurumlar da aşıkâr sessizliği kullanmaktadırlar. Kamuların bir konu ya da kriz hakkında kurumlardan açıklama beklediklerinde kurumların açıklama yapmamayı tercih etmesi, aşıkâr sessizliğe örnek olarak gösterebilir.

¹ Dimitrov (2018, s. 95) “stratejik sessizlikler” kavramını tercih etmektedir çünkü stratejik sessizliğin çeşitleri ve dereceleri bulunmaktadır. İlk ayırım, iletişimsel olan (*communicative*) ve iletişimsel olmayan (*non-communicative*) sessizlik üzerinedir. Tüm sessizlikler iletişimseldir; kişi bir şey söylemese de iletişim kurar. İletişimsel olmayan sessizlik ise sosyoekonomik ve politik bir unsurdur, örneğin bilgiye erişimin engellenmesi iletişimsel olmayan sessizliğe örnektir. Kamusal alandaki (*public sphere*) sessizlik ve özel alandaki (*private sphere*) sessizlik, ikinci boyuttur. Profesyonellerin kamusal alandaki sessizliğe örnek verilebilir. Kamusal sessizlik söylemsel ve söylemsel olmayan sessizlik olarak ikiye ayrılır. Söylemsel iletişim (*discursive communication*) ve söylemsel olmayan (*non-discursive communication*) iletişim sessizliğin bir diğer boyutudur. Söylemsel sessizlik dilsel olandır, söylemsel olmayan ise pratiğe gönderme yapmaktadır. Dolaylı söylem (*indirect discourse*) ve direkt söylem (*direct discourse*) ayrımı ise bir diğer boyuttur. Direkt söylem konuşmayı ve diyalogu içerirken, dolaylı söylem dilin “yapısal hafızasıdır”. İma edilen sessizlik (*implicit silence*) ve aşıkâr sessizlik (*explicit silence*) ayrımı son boyuttur. İma edilen sessizlik daha dolaylıken, aşıkâr sessizlik daha dolaysızdır (Dimitrov, 2018, ss. 96-104).

Stratejik sessizliğin her zaman “işe yaracağını” söylemek güçtür. Nitekim, stratejik sessizlik “durumsal ve bağlamsaldır” (Dimitrov, 2018, s. 7). Stratejik sessizlik, kamuların kurumun suçluluk ya da utanç nedeniyle değil de mağdurlara merhamet, mahremiyete saygı ya da diğer erdemli düşünceler gibi daha yüksek niyetlerle sessiz kaldığını kabul ettiğinde ya da sorun üzerinde çalıştığını ve bu konuda fazla konuşmayı tercih etmediğini düşündüğünde işe yarayabilir (Smith, 2013, s. 164). Sessizlik, kurumun sorun üzerinde halihazırda çalıştığı ve sadece konuşarak laf kalabalığı yapmayı reddettiği gibi bir anlama da gelebilir (Maor vd., 2012, ss. 585-586). Stratejik sessizlik, ancak kamuların halihazırda güvendikleri kurumlara güvenmesiyle kabul edildiği için sessizliğin itibarı güçlü olan kurumlar tarafından daha rahat bir şekilde kullanıldığı ya da itibarı düşük olan kurumların sessiz kalmakta zorlandığı söylenebilir. Kurum güçlü bir itibara sahip olduğu alanlarla ilgili eleştirilerle karşılaştığında genellikle sessiz kalmayı göze alabilir, çünkü bu tür eleştiriler genel itibarı için çok az tehdit oluşturur. Buna ek olarak, bir kurum itibarına ikincil düzeyde etki edecek eleştirilerle karşılaştığında da görmezden gelmeyi ve sessiz kalmayı göze alabilir. Özetle, Maor vd.’ye göre (2012, ss. 582-587) bir kurumun itibarının gücü sessizlik ve konuşma arasındaki seçimini şekillendirmektedir.

Diğer taraftan; sessizlik, kuruma yönelik olumsuz fikirlerin karşılıksız kalmasına da neden olabilir, bu nedenle şiddetli ve ısrarlı bir biçimde kamusal bir yanıt bekleniyorsa sessizliği korumak zor olabilir. Nitekim, sessizlik konuya ya da rakibe karşı “kayıtsızlığı” da ima edebilir (Smith, 2013, s. 164). Dimitrov’a göre ise (2020, s. 118) sessizlik, karşılıklı olarak iletişim olarak kabul edilirse ve dinleyici prensip olarak konuşmacının ima ettiği anlamı anlarsa başarılı olur. Bazı durumlarda da yasalar kurumların sessiz kalmasını gerektirir ancak böyle bir durumda da kurumun bu sebebi açıklaması gerekir (Smith, 2013, s. 164). Bu nedenle, açıklanmış sessizlik beklentileri ihlal etmediği için sadece nedeni açıklanmamış sessizliği stratejik sessizlik olarak tanımlayan Brummett’e göre (1980, s. 290) neden sessiz kalındığının açıkladığı durumlar ile nedeni açıklanmayan sessizlik arasında fark bulunmaktadır. “Stratejik sessizlik beklentileri ihlal eder, belirli anlamları atfeder ve bir şeye ya da bir kişiye yöneliktir çünkü sessizlik stratejik olarak tanımlanması için bir niyete özgü olmalıdır” (Brummett, 1980, s. 295). Smith ise (2013, s. 165) stratejik sessizliğin “yorum yok” anlamına gelmediğini çünkü “yorum yok” yaklaşımının kurumun bir suçu kabul ettiği ve bir açıklamasının olmadığı anlamına gelebileceğini söyler.

Ferrin vd.’e göre (2007) ise suskunluk (*reticence*), suçlanan taraf tarafından üç nedenle tercih edilebilir. Birincisi, suçlanan taraf kabahatinin belirsiz kalması için ya da müttefikini töhmet altında bırakmamak için sessiz kalmayı tercih edebilir. İkinci olarak, suçlanan taraf kişisel ya da hassas konularda ya da bilginin gizliliği söz konusu olduğunda bir suçlamaya suskunlukla cevap vermeyi daha makul bulabilir. Üçüncüsü, kendi aleyhine suçlamaya karşı yasal hak sağlayan Anglo-Amerikan sistemi suskunluğa ilişkin kültürel bir norm yarattığı için bir kişi soruşturma hala devam ederken suçlamalara ilişkin yanıt vermemeyi tercih edebilir (Ferrin vd., 2007, s. 894).

Sessizliğin, kriz yönetiminde samimi bir strateji olup olmadığını, hangi şartlar altında sessizliğin bozulması gerektiğini, sessizlik bozulduğunda bu durumun kurumun itibarını ve toplumsal risk algısını nasıl etkilediğini inceleyen Pang vd. (2022, s. 232) sessizliğin bir kurum tarafından devam eden bir krizde stratejik olarak kullanıldığı durumlarda, nasıl bozulduğunun kamular için önemli olduğunu ve krize ilişkin tepkileri etkilediğini ortaya koymuştur. Dahası, Pang vd. (2022, s. 232) sessizliğin bozulma biçiminin kurumların itibarlarını doğrudan etkilediğini, toplumsal risk algısını etkileşimli olarak etkilediğini ve kamuları krize ilişkin bilgi paylaşım niyetini dolaylı olarak etkilediğini de ileri sürmektedir.

Le vd. (2019, s. 165) stratejik sessizliğin iki şekilde bozulduğunu ortaya koymuştur: bir kurum belirli bir zamanda sessizliğini bozmayı veya kriz bitene kadar sessiz kalarak sessizliğini sürdürmeyi planlayabilir. Dolayısıyla, kurum sessizliğini “planlı” ya da “zorla” bozabilir; planlı olarak sessizliğin bozulduğu durumlarda kurumlar sessizliği yanıt vermek için zaman kazanmak amacıyla kullanırken, kurumun sessizliği bozmaya zorlanması kurumun sessiz tavrını ve sessizliğini bozmaya zorlandığı durumları anlatır (Pang vd., 2022, s. 222). Sessizliği bozulma biçimlerine göre tanımlayan Le vd. (2019, s. 173) stratejik sessizliğin amaca dayalı üç tipolojisini olduğunu belirtir: kaçınma sessizliği (*avoiding silence*), kurum/lider belirli paydaşlardan ve/veya eldeki sorunlardan kaçınmayı amaçladığında kullanılır; gizleme sessizliği (*hiding silence*) ilgili bilgileri paydaşlardan gizlemek için kullanılır; ve geciktirme sessizliği (*delaying silence*) ise konu üzerine çalışmaya devam edildiğine işaret etmek ve asıl yanıt için zaman kazanmak için kullanılır. Geciktirme

sessizliği, aktivasyona işaret etmek için kullanılırsa ve uygun bir yanıtın verilmesine yetecek kadar uzun süre devam ettirilirse olumlu olabilir. Kurumlar kaçınma ve gizlemeyi kullandığında hem bilgi boşluğu sırasında hem de sessizlik sonrasında paydaşların kuruluşa ilişkin algıları üzerinde olumsuz bir etki yaratır. Ancak geciktirme sessizliği kullanıldığında, sessizlik sırasında bazı paydaşlar tarafından tolere edilebilir. Kuruluş, geciktirme sessizliğini planlandığı gibi uygun bir yanıt stratejisiyle bozmayı başarır, paydaşların kuruluşa olan güvenini sürdürme/yeniden kazanma olasılığı daha yüksektir. Tam tersi durum, durumu daha da kötü hale getirebilir. Eğer sessizlik stratejik ve dikkatli şekilde uygulanırsa altın değerinde olabilir (Le vd., 2019, ss. 173-174).

Her ne kadar akademik ilgi yeni yeni filizlenmeye başladıysa da stratejik sessizlik, halkla ilişkiler pratiğinin merkezinde bulunmaktadır. Günümüzde iletişim kampanyaları “ne söyleneceği üzerine değil ne söylenmeyeceği üzerine savaş vermektedir” ve iletişimci profesyonelleri müşterilerinin konuşmayı ne zaman bırakacaklarına/susacaklarına ve konuşmamayı nasıl başaracaklarına yönelik onlara bilgi vermektedirler (Dimitrov, 2018, ss. 4-6). Dahası artık kurumsal itibarla ilişkili olduğundan, konuşmanın önemi vurgulandığı kadar stratejik sessizliğin de önemi vurgulanmaktadır (aktaran Maor vd., 2012, s. 585). Diğer bir deyişle, olumsuz çağrışımlarına ve hakkındaki akademik ilgisizliğe rağmen, stratejik sessizlik kavramının halkla ilişkiler pratiği için kritik öneme sahip olduğu kabul edilmiş görünmektedir.

Dimitrov (2018, ss. 230-231) halkla ilişkilere yönelik üç çıkarımda bulunur. İlk olarak, “kamu ilgisinin koreografisi” olarak halkla ilişkiler stratejik sessizlik ile ilgiyi bir konuya çekme ve ilgiyi başka bir konuya yönlendirme arasındaki dengeyi bulur. İkinci olarak, halkla ilişkiler sessizliği “ses azaltma” olarak işe koşar. Ve son olarak, stratejik sessizlik, halkla ilişkileri “dolaylı, stratejik iletişim sanatı” olarak tanımlamayı mümkün kılmaktadır. Bu nedenle, aslında halkla ilişkiler kamunun ilgisini başka bir konuya çekmek istediği ve mesaj/slogan kalabalığından azade olmak istediği zamanlarda sessizlikten “stratejik” olarak yararlanmaktadır. Ancak halkla ilişkilerde sessizlik hakkında düşünmemizi sağlayan, aslında kamuların kurumların önemli konular hakkındaki sessizliklerine yönelik tepkileridir. Özellikle kriz dönemleri, kurumların sessizlikleri hakkında kamuların taleplerinin yükselmeye başladığı dönemlerdir. Deprem gibi toplumu derinden etkileyen ortamlarda da kamuların kurumlardan ve markalardan beklentileri ve sessiz kalan kurumlara yönelik tepkileri artmaktadır. Bu çalışma kapsamında da 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremin ilk üç gününde sessiz kaldıkları için “kara listeye” alınan markaların, sessizliklerini ne şekilde çerçeveledikleri ve kurumsal niyetleri hakkında nasıl açıklamalar yaptığı incelenmektedir (Marketing Türkiye, 2023).

4. Yöntem ve Bulgular

6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremin ardından, konuya ilişkin açıklama yapmayan, taziye mesajı yayınlamayan ve yaptıkları yardımlar/destekler konusunda sessiz kalan markalara ilişkin, sosyal medyada kamuoyu tepkisi oluşmuştur. Sosyal mecralarda bu konu hakkında “seslerini” yükselten kamular, bu markaları boykot edeceklerini ilan etmişlerdir. Bu açıdan, kamular markaların sessizliğini, “bilgece ya da erdemli” ya da “alçakgönüllü” sessizlik olarak değil, “kurnaz ya da hesaplayan sessizlik” olarak algıladıklarını söylemek mümkündür (Kenny, 2011). Dolayısıyla, markaların sessizlikleri kurumlar adına bir krize dönüşmüştür. Kamuoyu baskısı büyüdükçe, söz konusu markalar sessizliklerini depremden üç gün sonra bozmak zorunda kalmışlardır. Çalışma kapsamında, markaların kamuoyu açıklamalarında sessizliklerinin ardındaki kurumsal nedenlerin nasıl aktarıldığının ve sessizliklerini nasıl çerçevelediklerinin tartışılması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, dokuz markanın (*Starbucks Türkiye, Netflix Türkiye, Disney+ Türkiye, Spotify Türkiye, H&M Türkiye, Skechers Türkiye, U.S Polo Assn. TR, MUBİ Türkiye, Samsung Türkiye*) markalarının 9 Şubat 2023 tarihinde *Twitter*'da yaptıkları kamuoyu açıklamaları, bir halkla ilişkiler faaliyeti olarak ele alınmış ve tematik analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Tematik analiz, sözcükleri veya cümleleri niceliksel olarak saymanın ötesinde verilerdeki örtük ve açık anlamları, yani temaları, tanımlamaya ve açıklamaya odaklanmaktadır (Guest vd., 2012, s. 9). Analizde, Jensen'in (1973) “bağlantı”, “etkileme”, “ifşa”, “yargılama” ve “harekete geçme” olarak beş işlevi olduğu sessizliği, kriz iletişimine uyarlayan Le vd.'nin (2019) kategorilendirmeleri kullanılmıştır.

Harekete Geçme: “Sessizlik Ama Depremin İlk Gününden İtibaren Oradaydık”

Depremi ilk üç günü “aşıkâr sessizliğe” bürünen dokuz marka, bu sessizliğiyle kamuoyunun beklentisini ihlal etmiş, dolayısıyla sosyal medyada kamusal tepki ve boykot çağrısı ile karşı karşıya kalmıştır. Yoğun tepki üzerine, markalar sessizliklerini bozmak zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla, markaların sessizliklerini planlı olarak değil, zorunlu olarak bozdukları söylenebilir (Le vd., 2019; Pang vd., 2022). Kamuoyunun tepkisi üzerine sessizliklerini bozmak zorunda kalan markaların yaptıkları kamuoyu açıklamalarında dikkat çeken ilk özellik, markaların tümünün depremin ilk gününden itibaren deprem bölgesinde olduklarını belirtmeleri olmuştur:

“Felaketin ilk gününden itibaren Spotify olarak depremden etkilenen bölgeler için global çapta bağış kampanyası başlattık” (*Spotify*)

“Merkez üssü Kahramanmaraş olan ve civar illerde trajik hasara yol açarak tüm ülkemizi yasa boğan deprem felaketinin derin üzüntüsünü yaşadığımız ilk günden itibaren depremden bölgeye destek vermek adına yoğun çaba gösteriyoruz...” (*Sketchers Türkiye*)

“Merkez üssü Kahramanmaraş olan ve birçok ilimizde hissedilen depremin derin üzüntüsünü yaşıyoruz.” (*Samsung Türkiye*)

“TMSF Yönetiminde bulunan Aydınli Grup, deprem bölgesindeki acil ihtiyaçları karşılamak için ilk günden itibaren Kamu Kuruluşları, Kızılay ve AFAD iş birliğiyle harekete geçti.” (*U.S. Polo Assn. TR*)

“Yaşadığımız bu zor günlerin yaralarını sarmak için deprem bölgesine destek olmak adına ilk günden beri çalışıyoruz.” (*He&M Türkiye*)

“The Walt Disney Company olarak yardım çabalarına katkıda bulunmak için ilk andan itibaren çalışma arkadaşlarımızla birlikte, ilgili yardım kuruluşlarına destek olmak için harekete geçtik.” (*Disney+ Türkiye*)

“Ülkemizde yaşanan felaketin sebep olduğu derin üzüntüyü ve acıyı paylaşıyor, ilk andan itibaren destek için ekip olarak çalışıyoruz.” (*Netflix Türkiye*)

“Hepimizin ortak acısına bir nebze çare olabilmek için daha ilk günden itibaren deprem bölgesinde, toplanma alanlarında, diğer illerdeki yardım toplama merkezlerindeydik.” (*Starbucks Türkiye*)

“Geride kalan dört gün boyunca yaraların sarılmasına nazırene bir destek sunabilmek adına Arjantin’den İtalya’ya, Kanada’dan Hindistan’a pek çok çalışmamız Ahbap hesaplarına kişisel bağışta bulundu.” (*MUBİ Türkiye*)

Tüm markaların yukarıda alıntılanan “ilk günden itibaren deprem bölgesindeydik” vurgusu markaların sessizliklerini, “harekete geçme” işlevi ile çerçevlediklerini göstermektedir. Harekete geçme işlevi, sessizliğin bir konu hakkında kurumun harekete geçtiğini ya da geçmediğini ima etmek için kullanıldığı durumları anlatır (Le vd., 2019). Kamuoyunun tepkisi, markaların sessizliğini, markaların deprem bölgesine gitmemesiyle yani “stratejik eylemsizliği” ile ilişkilendirmiştir. Bu nedenle, markalar sessizliklerinin eylemsiz kaldıklarından kaynaklanmadığını vurgulamak durumunda kalmışlardır. Çalışma kapsamında ele alınan hiçbir marka, depremi takip eden üç günlük sessizliklerinin eylemsizlikle ilişkilendirilmesini istememiş, dolayısıyla açıklamalarında özellikle depremin ilk gününden itibaren deprem bölgesinde olduklarının altını çizmişlerdir. Bu durumda, afet dönemlerinde markaların stratejik sessizliğinin, stratejik eylemsizlikle ilişkilendirilme potansiyelinin arttığını söylemek mümkündür. Afet dönemlerinde sessiz kalan markaların ise bu potansiyeli, kamuların tepkileri aracılığıyla fark ettiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira markalar, kamusal tepki aracılığıyla sessizliklerinin deprem bölgesine yardım etmediklerine yönelik bir algı yarattığını anlamış ve bu kamusal algıyı değiştirmek için sessizliklerinin, konuya ilişkin eylemsizlikle ilişkilendirilmesini engellemek istemişlerdir.

İfşa: “Sessizlik Ama Kayıtsız Kalmadık”

Markalar, sessizliklerinin “gizleme sessizliği” olarak tanımlanmasını önlemek için, açıklamalarında yaptıkları yardımları kimi zaman detaylı bir biçimde kimi zaman kısaca aktarmışlardır. Bu nedenle, markaların sessizliklerini, bir bilgiyi gizleme ya da açığa çıkarma anlamına gelen olarak ifşa işlevi (Le vd., 2019) ile tanımladıkları görülmektedir. Bu çerçevede, markaların tümü kamuoyu açıklamalarında, yaptıkları aynı ve nakdi yardımları ve bağışları paylaşmışlar:

“Kampanya kapsamında her bir Spotify çalışanının bağış miktarı kadar tutarı, şirket olarak Spotify da ekliyor. (...) Dünyanın farklı yerlerindeki Spotify kullanıcılarına depremin etkisini anlatmak ve depremden etkilenenlere bizimle beraber bağış yapmaya devam etmek için global platformumuzu kullanıyoruz. Kullanıcılar, Dünya Sağlık Örgütü Vakfı ile Türkiye ve Suriye’de yaşanan deprem felaketi için harekete geçen Acil Sağlık İttifakı’na direkt bağışta bulunabiliyorlar” (*Spotify Türkiye*)

“Bu kapsamda, ilgili kurumlarla iş birliği içinde deprem bölgesindeki ihtiyaçların giderilmesine destek vermek amacıyla 3 Milyon Dolar tutarında bir bağış yapıyoruz. Bu bağışın 1,5 Milyon Doları nakit olarak, geri kalan 1,5

Milyon Doları ise taşınabilir şarj cihazı, tablet, beyaz eşya, portatif ultrason, geçici barınma çözümlerine ve sağlık tesislerine destek olarak kullanılacak.” (*Samsung Türkiye*)

“H&M Türkiye ekibi olarak, acil ihtiyaç listelerine dayanarak bölgede bulunan vatandaşlarımıza kışlık kıyafetlerimizi gönderdik. Ayrıca, H&M Group olarak AFAD’a 100.000\$, H&M Vakfı olarak ise Kızılhaç/Kızılay ve Save the Children yardım kuruluşlarına toplam 500.000\$ bağışta bulduk.” (*H&M Türkiye*)

“Yardımlarımızı düzenlediğimiz bağış kampanyasıyla tüm dünyadaki Disney çalışanlarının da katılabileceği şekilde genişlettik.” (*Disney+ Türkiye*)

“Tüm enerjimizi afet bölgelerine ulaştırılacak yardımlar için kullanıyoruz. Şu ana kadar 6 milyon TL tutarındaki bağışı sektördeki partnerlerimiz aracılığıyla yardım kuruluşlarınıza ulaştırdık. Buna ek olarak tüm dünyadaki çalışanlarımızın kişisel bağışlarına da şirketimiz, iki katına daha ekleyerek destek olmaya devam ediyor.” (*Netflix Türkiye*)

“Geride kalan dört gün boyunca yaraların sarılmasına naçizane bir destek sunabilmek adına Arjantin’den İtalya’ya, Kanada’dan Hindistan’a pek çok çalışanımız Ahbap hesaplarına kişisel bağışta bulundu. Bununla birlikte Türkiye’de bu yıl elde ettiğimiz gelirin tamamını yine Ahbap Derneği aracılığıyla depremzedelere bağışladık. Sinema endüstrisindeki önemli isimlerin desteğiyle bağış kampanyasını tüm dünyaya yaymak için çalışmalarımız devam ediyor.” (*MUBİ Türkiye*)

Burada dikkat çekici olan, yaptıkları yardımları tüm detayıyla paylaşan markaların da olmasıdır:

“Deprem gününden başlayarak; aşağıda detaylarını kısaca vermeye çalıştığımız, tamamı belgeli acil destek aksiyonlarımızı organize ederek ivedilikle hayata geçirdik; 6 ve 8 Şubat tarihlerinde, VALİLİKLER aracılığı ile Adıyaman ve Kahramanmaraş’a, toplam 3.650 koli gıda ve su gönderisi, 6 Şubat itibarıyla, Adıyaman’daki üreticilere destek amaçlı, 250 işçi maaşının karşılıksız üstlenilmesi, 6 Şubat tarihi itibarıyla, bölgedeki tüm çalışanlarımıza ve ailelerine acil nakdi destek, 6 Şubat tarihinden itibaren, bölgedeki çalışanlarımız ve aileleri için tüm temel ve barınma ihtiyaçlarını anlık karşılamaya yönelik 7/24 açık olan yardım hattının aktive edilmesi ve kesintisiz yardım, 7 Şubat tarihinde, VALİLİKLER aracılığı ile Adıyaman’a, 200 koli çocuk bezi ve 250 adet ısıtıcı gönderisi, 7-8 Şubat tarihlerinde, AFAD aracılığı ile Hatay’a, depo stoklarımızdaki tüm kışlık ürünler dahil olmak üzere 13.171 adetlik giyim gönderisi, Adıyaman-Hatay-Kahramanmaraş bölgeleri için acil 2.000 adet kışlık bot üretiminin başlatılması.” (*Shechers Türkiye*)

“Lojistik merkezimizde yer alan kadın, erkek, çocuk kışlık giyim ürünlerinden oluşan 120.000 adet ürün ile birlikte 10 ton gıda maddesi, 5 adet su tankı, 1000 adet battaniye, sağlık & hijyen paketleri ve 5 adet seyyar tuvalet ekipmanının da yer aldığı toplamda 4 tır, 6 kamyon ve 3 adet Karavandan oluşan insanı yardım konvoyumuz AFAD koordinasyonunda afet bölgelerine ulaştırılmak üzere yola çıktı. (...) Ayrıca toplam 25.000.000 TL AFAD hesaplarına bağış olarak gönderilmiştir. #BirlikteYileseceğiz” (*U.S. Polo Assn. TR*)

“The Starbucks Foundation ve Alshaya Group’un katkılarıyla, arama kurtarma alanlarındaki gönüllülere ve depremden etkilenen vatandaşlarımıza içecek ve yiyecek sağlanması da dahil olmak üzere, acil yardım çalışmaları yürüten yerel kurum ve kuruluşları destekliyoruz. (...) Arama kurtarma alanlarında, yurt genelinde afet koordinasyon merkezlerinde yapılan gönüllü destek çalışmalarında ve gölgeye ulaşmaya çalışan arama kurtarma ekiplerine yol mağazalarımızda güvenlik kuralları çerçevesinde ikram sağlıyoruz. (...) The Starbucks Foundation, Starbucks Corporation ve Alshaya Group birlikteliğiyle, sahadaki çalışmalarımıza ek olarak afetzedeleri desteklemek için yardım kuruluşlarına 19 milyon TL bağışta bulunuyoruz” (*Starbucks Türkiye*)

Markaların, yaptıkları yardımları bu kadar detaylı bir biçimde aktarmaları; sessizliğin duyarsızlık veya kayıtsızlık olarak ilişkilendirilmemesine ilişkindir. Nitekim, sessizlik kimi zaman konuya karşı “kayıtsızlığı” çağrıştırmaya potansiyeline sahiptir (Smith, 2013, s. 164). Kamusal hassasiyetin arttığı depremin ilk günlerinde de markaların sessiz kalması konuya kayıtsız kaldıklarını düşündürmüştür. Kamunun bu algısının farkında olan markalar da verdikleri detaylı bilgilerle hem yaptıkları yardımı kamuoyuna duyurma imkânı bulmuşlar hem de sessizliklerinin asıl nedenini bilgi bombardımanı ile kapatmaya çalışmışlardır. Markalardan bir tanesi ise yaptığı yardımların kanıtı olarak deprem bölgesinden fotoğraflar da paylaşmıştır. Örneklerin gösterdiği gibi, markalar sessizliklerinin nedenini açık açık söylemeseler de kriz üzerinde halihazırda çalıştıkları için (Maor vd., 2012, ss. 585-586) sessiz kaldıklarını ima etmişlerdir. Diğer bir deyişle, markalar üç günlük sessizliklerini “geciktirme sessizliği” olarak nitelendirmişlerdir. Bu çerçevede, sessizliklerinin kayıtsızlık olarak ele alınmasına engel olmaya çalışan markalar, sessizliklerini bozarak yaptıklarını açığa çıkarma/ifaşa etme yolunu tercih etmek durumunda kalmışlardır.

Yargılama: “Sessizlik Çünkü Yardımlarımızın Reklamını Yapmak İstemedik”

Yargılama işlevi, sessizliği tercih eden tarafın bir konuya onay verdiğini ya da muhalefet ettiğini ima etme fonksiyonudur (Le vd., 2019). Sessizliklerini yargılama işlevi ile çerçeveleyen markalar, yardımlarını tanıtmaya ve yardımlarını reklam ve halkal ilişkiler aracı olarak kullanma konusundaki etik duruşları

nedeniyle sessiz kaldıklarını açıklamışlardır. Ancak markalardan yalnızca iki tanesi neden sessiz kaldıklarını doğrudan açıklamıştır. Söz konusu iki marka, özellikle deprem döneminde yaptıkları yardımları açıklamanın halkla ilişkiler ya da reklam malzemesi olarak kullanmak istemedikleri ve içinde yaşanılan toplumun kültürüne ters olduğunu düşündükleri için sessiz kaldıklarını açıklamışlardır:

“Marka ve şirket prensiplerimiz doğrultusunda, gerek yardım gerek ise bağış konularını şirketimiz için reklam malzemesi haline getirmeyi, özellikle böyle hassas bir dönemde bu tip insani hususlar üzerinden ön plana çıkarmayı hiçbir zaman arzulamadık. Bu toprakların kültürü gereği “Sağ elin verdiği sol el bilmemeli” prensibiyle hareket etmeyi tercih ettik. Fakat, sosyal medyada maruz kaldığımız, değerlerimiz ve yaptıklarımızla örtüşmeyen son derece haksız muamele ve yargılama, bir Türk şirketi olarak ülkemizde üretim ve yatırım yapan Skechers Türkiye’yi derin şekilde üzmüştür. Bu sebeple, bugüne kadar verdiğimiz desteklere istinaden daha fazla detay ve bilgilendirme ihtiyacının oluştuğunu görüyoruz.” (*Skechers Türkiye*)

“Elbette oradaydık, oradayız, olmaya da devam edeceğiz.” “Elbette ilk amacımız bunu duyurmak olmadı. Bu acıyı yüreklerinde hisseden herkes gibi biz de önceliğimizi organize olmaya, bir an önce bölgeye ulaşmaya, faydalı olmaya ayırdık. Bu yüzden sessiz kaldık, ama durmadık.” (*Starbucks Türkiye*)

Markaların neden sessiz kaldıklarına ilişkin bu açıklamaların inandırıcı ya da samimi bulunup bulunmadığı bu çalışmanın sınırlarını aşsa da stratejik açıdan bakıldığında, markaların sessizliklerinin nedenini açıklamaları ve bunu bağışın tanıtımının yapılmamasına yönelik kültürel yaklaşımdan kaynaklandığını söylemek başarılı bir halkla ilişkiler stratejisi olarak değerlendirilebilir. Bu noktada, açıklanan sessizlik ile açıklanmayan sessizlik arasındaki fark (Brummett, 1980, s. 290) görünür olmaktadır. Bahsi geçen iki marka dışındaki markalar neden sessiz kaldıklarına dair açıkça bir yorum yapmamıştır. Açıklama yapan markalar, yardımlar hakkında tanıtım yapmanın halkla ilişkiler malzemesi olarak kullanılmaması gerektiğine yönelik etik kaygılardan dolayı ya da içinde yaşanılan kültürün yardımı/bağışı yapan kişinin bunu gizli tutması gerektiğine yönelik öğretilere duydukları saygıdan dolayı sessiz kaldıklarını belirtmişlerdir. Yapılan yardımlara yönelik açıklama yapmayı etik bulmadıkları için sessiz kaldıklarını ileri süren markaların, bu açıklamaları aracılığıyla sessizliklerini mesleki etik ilkelerle ve erdemli bir duruşla ilişkilendirmeye çalıştıklarını da söylemek mümkündür. Ancak bu açıklamalar, markaların depremin ilk üç günü neden taziye mesajı paylaşmadıklarına yönelik soruları cevapsız bırakmıştır. Bu durumda, aslında kurumların samimi bir şekilde sessizlikleri hakkında özür dilemek yerine, krizi fırsata çevirmeye çalıştıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bağlantı: “Sessiz Kalmamız Duygusuz Olduğumuz Anlamına Gelmiyor”

Markalar, sessiz kaldıkları için özür dilemeseler ya da açıkça neden taziye mesajı yayınlamadıklarını açıklamasalar da kamuoyunun “en azından taziye mesajı yayınlatabilirdiniz” yönündeki tepkilerine yönelik olarak, konuya ilişkin duygularını paylaşmışlardır. Bu noktada, sessizliğin, kamu kategorileriyle ve paydaşlarla bağlantı kurmanın ya da kamuların taleplerini, isteklerini ve beklentilerini görmezden gelmek anlamına geldiği bağlantı işlevi (Le vd., 2019) devreye girmiştir. Markalar; kamularla olan bağlarını, sessizliklerine yönelik kamusal tepkinin de bilinciyle siyah font üzerine beyaz karakterlerle yazılmış taziye mesajlarıyla güçlendirmeye çalışmışlardır. Markaların bir bölümü, konuya ilişkin olarak “derin üzüntü içinde olduklarını” ifade ederken, bir bölümü ülkelerine duydukları sevgiye ve “kalplerine” vurgu yapmışlardır:

“Kalbimiz, depremden etkilenen herkesle birlikte.” (*Spotify Türkiye*)

“Tüm kalbimiz ve desteğimiz deprem bölgesinde. (...) Merkez üssü Kahramanmaraş olan ve civar illerde trajik hasara yol açarak tüm ülkemizi yasa boğan deprem felaketinin derin üzüntüsünü yaşadığımız ilk günden itibaren depremezed bölgeye destek vermek adına yoğun çaba gösteriyoruz...” (*Skechers Türkiye*)

“Ülkemiz ve milletimize olan sevgimizle bu zor günleri atlatarak yaralarımızı birlikte saracağız.” (*U.S. Polo Assn. TR*)

“H&M olarak ülkemizde yaşanan deprem felaketinin derin üzüntüsü içindeyiz.” (*H&M Türkiye*)

“Ülkemizde meydana gelen yıkıcı depremlerin neden olduğu kayıplardan dolayı derin bir üzüntü içindeyiz” (*Disney+ Türkiye*)

“Ülkemizde yaşanan felaketin sebep olduğu derin üzüntüyü ve acıyı paylaşıyor, ilk andan itibaren destek için ekip olarak çalışıyoruz.” (*Netflix Türkiye*)

“Ülkemizde ve komşu bölgelerde yaşanan trajedi ile ilgili büyük üzüntü içindeyiz.” (*Starbucks Türkiye*)

“Ülkemizi sarsan deprem felaketi dolayısıyla MUBİ ekibi olarak derin bir üzüntü içindeyiz.” (*MUBİ Türkiye*)

Birbirini tekrar eden bu tarz mesajlar, markaların sessizliklerinin duygusuzlukla ve sorumsuzlukla ilişkilendirilmemesi için yapılmış bir halkla ilişkiler taktiği olarak yorumlanabilir. Bir taziye mesajında söylenebilecekler sınırlı olsa da markaların birbirine çok yakın ifadelerle duygularını anlatmalarının, hem kamuoyu tepkisini geçiştirmek üzere yapıldığı izlenimi uyandırmakta hem de markaların samimiyetini ve güvenilirliğini zedelemektedir. Kurumların sessizliğine yönelik kamusal tepki, markalara kişilerarası iletişimde matem anlamına gelen sessizliğin, kurumsal iletişim söz konusu olduğunda duygusuzluk olarak algılanabileceğini de göstermiştir. Bu farkındalıkla, kurumlar da sessizliklerinin duygusuzluktan değil matemden kaynaklandığını ima etmek durumunda kalmışlardır. Markaların açıklamalarında duygularına yönelik açıklamada bulunması, sessizliklerinin kamuoyunda “törensiz sessizlik” (Kenny, 2011) olarak işaretlenmesine işaret etmektedir. Sessizliği törensiz sessizlik çerçevesinden tanımlamak, kurumların zarar gören imajlarını onarma çabası olarak da değerlendirilebilir.

Etkileme: “Aynı Hatayı Bir Daha Yapmayacağız”

Sessizliğin etkileme işlevi ile sessizliğin karşı tarafı iyileştirme ya da incitme işleviyle ilgilidir (Le vd., 2019). Markalar, yaptıkları açıklamalarda, kamuların kolektif öfkesine ve incinmelerine yol açan sessizliklerine karşılık, artık iyileşmeye odaklanacaklarına vurgu yapmışlardır. Sessizliklerinin yarattığı krizin bir daha yaşanmaması adına markalar, geleceğe yönelik yardımlarının devam edeceğine, bu iyileşmenin hep beraber olacağına/yaraların beraber sarılacağına ancak iyileşmenin zaman alacağına yönelik görüşlerini paylaşmışlardır:

“Depremi etkilerini hafifletmeye yardımcı olmak için platform olarak destek vermeye devam edeceğiz.” (*Spotify Türkiye*)

“Depremde bölgemizin ve tüm ülkemizin yaşadığı bu talihsiz dönemi ancak ‘birlikte’ aşabileceğimizin farkında olarak ilerleyen dönemde de yaraların sarılması için yardım çabalarımızı özenle devam ettireceğimizi tüm Türkiye ile paylaşmak isteriz...” (*Sheehers Türkiye*)

“Ayrıca önümüzdeki günlerde FOX yayınlarımız aracılığıyla depremedelere yönelik bir yardım kampanyası da planlıyoruz.” (*Disney+ Türkiye*)

“Daha yolun çok başındayız. Birlikte bu büyük afetin yaralarını sararak için çalışmaya devam edeceğiz.” (*Netflix Türkiye*)

“Yaraların sarılmasının zaman alacağını farkındayız. Hizmet ettiğimiz toplumu desteklemeye devam edeceğiz.” (*Starbucks Türkiye*)

“Afet bölgesindeki depremedelerimizin yanında olmaya devam edeceğiz.” (*Samsung Türkiye*)

“Türkiye bizim için çok değerli ve üstümüze düşen ne varsa bundan sonra yapmaya hazırız.” (*MUBİ Türkiye*)

Bu açıdan, markalar sessizliklerinin çağrıştırdığı sorumsuzluk, kayıtsızlık ve duyarsızlık gibi kavramlarla anılmamak için sorumlu birer marka olacaklarının taahhüdünü vermişlerdir. Markaların bu açıklamalarının ne denli güvenilir bulunduğu bu çalışmanın kapsamını aşılıyor olsa da bu çalışma kapsamında markaların sessiz kaldıklarında imajlarına zarar gelmemesi için daha dikkatli davranma konusunda kamuoyunun taleplerini dinlemek konusunda daha bilinçli hale geldiklerini söylemek mümkündür. Yanı sıra, kamuların tepkileri markalara, sessizliklerinin kamuları incitebileceğini ve kurumların afet dönemlerindeki açıklamalarının (söylemsel düzeyde de olsa) kamuların iyileşmesine katkı sağlayabilecek bir güç olduğunu göstermiştir. Diğer bir deyişle, markaların afet dönemlerindeki sessizliklerinin kamuların halihazırda hassas olan duygularına daha da zarar verebileceğini fark ettiğini söylemek mümkündür.

5. Sonuç

Sessizlik, kurumlar tarafından stratejik olarak kullanılsa da kurumların sessizliklerini ne şekilde bozdukları da yine aynı şekilde stratejik bir karardır. Bu çalışmada, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremin ilk üç günü sessiz kalan ve kamuoyu tepkisinin ardından sessizliklerini bozmak zorunda kalan dokuz markanın sessizliklerini nedeni olarak neyi gösterdikleri/göstermedikleri ve sessizliklerini ne şekilde açıkladıklarının ve çerçevelediklerinin ortaya konması amaçlanmıştır.

Çalışma; markaların, kurumsal sessizliğin beş işlevini (Le vd., 2019) sessizliklerini çerçevelemek ve nitelendirmek üzere kullandıklarını ortaya koymuştur. İlk olarak, markalar sessizliklerinin depreme ilişkin eylemsiz kalmalarından kaynaklanmadığını vurgulamak için, sessizliklerini “harekete geçme işlevi” ile tanımlamışlardır. Markaların tümü, sessiz oldukları halde depremin ilk gününden itibaren deprem bölgesinde olduklarını vurgulamıştır. Bu vurgu, kurumların sessizliklerinin eylemsizlikle ilişkilendirilmesini önlemek üzere gerçekleştirilmiş bir halkla ilişkiler stratejisi olarak değerlendirilebilir. İkincisi, markalar

sessizliklerinin kayıtsızlıklarıyla ilişkilendirilmemesi için sessizliklerini sessizliğin “ifşa işlevi” ile ilişkilendirmişlerdir. Öyle ki, markalar açıklamalarında yaptıkları yardımları, kimi zaman çok detaylı bir biçimde kimi zaman fotoğraflarla kanıtlayarak, duyurmuşlardır. Dolayısıyla, markaların sessizliklerinin bir şeyleri gizleme olarak algılanmasının önüne geçmeye çalıştıklarını söylemek mümkündür. Yanı sıra, sessizliği kurumsal şeffaflık ve hesapverilebilirlikle ilişkilendiren markaların, sessizliğin ifşa işlevini bir halkla ilişkiler stratejisi olarak kullandığını söylemek mümkündür. Üçüncüsü, markalar sessizliklerinin depremzedelere yardım etmeyi kabul etmeme olarak algılanmasının önüne geçmek istemişlerdir. Bu açıdan, sessizliklerini “yargılama işlevi” ile çerçeveleyen markalar, yardımlarını tanıtmaya ve yardımlarını reklam ve halkla ilişkiler aracı olarak kullanma konusundaki etik duruşları nedeniyle sessiz kaldıklarına vurgu yapmışlardır. Bu kapsamda, markaların sessizliğin yargılama işlevini, etik duruşlarını sergilemek üzere stratejik olarak kullandıkları söylenebilir. Bunlara ek olarak, markalar sessiz kalmalarının konuya ilişkin duyarsızlıklarından ve duygusuzluklarından ileri gelmediğini aktarmak üzere, sessizliklerini sessizliğin “bağlantı işlevi” ile çerçevelemişlerdir. Açıklamaların neredeyse tümünde, markaların depremden dolayı “derin üzüntü içinde” oldukları tekrarlanan bir açıklama olmuştur. Bu nedenle, markaların depremin ilk üç günündeki sessizliklerini kayıtsızlık ve duyarsızlıktan ziyade matemle ilişkilendirmeye çalıştıkları söylenebilir. Sessizliklerinin ardındaki temel motivasyonun kurumsal matem olduğuna yönelik açıklamaları, markaların sessizliklerinin kamuların duygularına zarar verebileceğini fark ettiklerini de göstermektedir. Markaların son olarak, sessizliğin “etkileme işlevi” ile sessizliklerini nitelendirmeye çalıştıklarını söylemek mümkündür. Nitekim markalar sessizliklerinin kamuları incittiği gerçeğinden yola çıkarak, iyileşmeye katkı sağlayacaklarına ve yardımlarının devam edeceğine yönelik vurgu yaparak açıklamalarını sonlandırmışlardır. Markaların sessizliklerini bu şekilde nitelendirmelerinin, sessizliklerini “törensiz sessizlik” (Kenny, 2011) olarak işaretlemeye hizmet ettiğini söylemek mümkündür. Bu durum, markaların afet dönemlerindeki açıklamalarının kamuların iyileşmesine katkı sağlayan bir halkla ilişkiler aracı olarak da değerlendirilebileceğini göstermiştir.

Betimsel olarak ortaya konan bu sonuçlarla birlikte, çalışmanın yönetsel kısıtlılıklarının olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede; çalışma, kamuoyu açıklamalarının tematik analizine odaklandığı için kamuların markaların deprem dönemindeki sessizlikleri ve sessizliklerin bozulma biçimlerini ne şekilde açıkladıklarını kapsam dışında bırakmaktadır. Bu nedenle, kamu kategorilerinin markaların ve kurumların stratejik sessizliklerine nasıl tepki verdiği araştırılmayı beklemektedir. Kamuların perspektifinden yapılacak böylesi bir araştırmanın, halkla ilişkiler ve stratejik sessiz arasındaki teorik ve pratik bağı daha da görünür kılacağı düşünülmektedir.

5. Extended Abstract

Although silence is at the core of public relations, it is an issue that is mostly ignored in public relations. The main reason for public relations to remain silent about its silence is the negative connotations of the concept of silence. In the field of public relations, silence means hiding something and being indifferent, while transparency and honesty are the concepts that are blessed. In this direction, there are few studies on silence in crisis communication, too. However, recently, studies on public relations and silence have begun to increase. However, there is still no study on the concept of silence in the field of public relations in the Turkish literature. Silence has various meanings and dimensions. However, silence only becomes strategic when it is preferred even though there is an expectation is the otherwise. Just as people prefer silence in daily life and interpersonal communication, organizations and brands also choose to remain silent. This process, which is defined as “strategic silence”, is one of the most important issues in public relations. In this context, this study opens the concept of strategic silence in public relations to discussion and reveals its theoretical and practical relation with public relations. In this direction, it aims to analyze the public statements of nine brands, which did not send condolence messages and remained silent in the first three days of the Kahramanmaraş-centered earthquake that occurred on February 6, 2023. Through thematic analysis, the brands that had to break their silence after the public reaction were analyzed based on the categories of “functions of silence”: “linkage”, “affecting”, “revelational”, “judgmental” and “activating” functions. The study aimed to examine what the brands show as the reason for their silence and how they frame their corporate intentions behind their silence.

Study revealed that brands use all functions of silence to frame and qualify their silence. First, brands defined their silence as a “activating function” to emphasize that their silence was not due to their being inactive to earthquake. All of the brands emphasized that they were in the earthquake area from the first day of the earthquake even though they were silent. Second, brands associated their silence with the “revelational function” of silence so that their silence was not associated with their indifference to the issue. So much so, that brands announced their aid initiatives in their public statements, sometimes in a very detailed way, sometimes by proving it with photographs. Therefore, it is possible to say that brands tried to prevent their silence from being perceived as hiding something. Third, brands wanted to prevent their silence from being perceived as refusal to help earthquake victims. In this respect, the brands that framed their silence with the “judgmental function” emphasized that they remained silent due to their ethical stance on promoting their aid initiatives and using their aid as an advertising or a public relations tool. In addition, brands framed their silence with the “linkage function” of silence to convey that their silence was not due to their insensitivity and insensitivity to the earthquake victims. In almost all of the statements, there was a repeated statement that brands were “deeply saddened” by the earthquake. Therefore, it can be said that the brands tried to associate their silence in the first three days of the earthquake with mourning rather than indifference and insensitivity. Finally, it is possible to say that brands tried to characterize their silence with the “affecting function” of silence. As a matter of fact, brands concluded their statements by emphasizing that their silence could hurt the feelings of the public, emphasizing that they would contribute to the recovery and that their assistance would continue. It would be not wrong to conclude that the brand’s characterization of their silence in this way serves to mark their silence as “ceremonial silence”. Since the study focuses on the thematic analysis of public statements of the brands, it excludes how the publics perceived the silences of brands and the ways in which silences were broken during the earthquake period. Therefore, how public categories respond to the silences of brands and institutions remains to be explored. Future studies from the perspective of the publics will make the theoretical and practical link between public relations and strategic silence.

Keywords: Silence, Strategic Silence, Organizational Silence, Public Relations, Reactive Public Relations Strategies.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Ebru AKÇAY %100 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Ebru AKÇAY %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Aksoy Kürü, S., Demirel, O., & Ulufer Kansoy, S. (2022). Örgütsel Sessizliğin Örgütsel Sinizme Etkisinde Örgütsel Dışlanmışlığın Aracılık Rolü. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23(1), 197-217.
- Alhas, F. (2022). Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma: Devlet Su İşleri Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44, 285-310.
- Archetti, C. (2022). When Public Relations Can Heal: An Embodied Theory of Silence for Public Communication. *Public Relations Inquiry*, 11(1), 37-56.
- Atilla, G., & Kılıç, C. (2022). The Relationship between Perceived Organizational Support with Emotional Labor and Organizational Silence; An Application on Bank Employees. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 123-144.
- Başar, Ş., & Okçu, V. (2022). The Relationship Between High School Principal' Paternalistic Leadership Behaviors and Teachers' Organizational Silence Levels. *Siirt Eğitim Dergisi*, 2(1), 12-32.
- Brummett, B. (1980). Towards Theory of Silence as a Political Strategy. *The Quarterly Journal of Speech*, 66, 289-303.
- Cronin, A. M. (2020). The Secrecy-Transparency Dynamic: A Sociological Reframing of Secrecy and Transparency for Public Relations Research. *Public Relations Inquiry*, 9(3), 219-236.
- Çakıcı, A. (2007). Örgütlerde Sessizlik: Sessizliğin Teorik Temelleri ve Dinamikleri. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 145-162.
- Çavuşoğlu, S., & Köse, S. (2019). Örgütsel Sessizlik Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması. *BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 365-387.
- Dimitrov, R. (2015). Silence and Invisibility in Public Relations. *Public Relations Review*, 41(5), 636-651.
- Dimitrov, R. (2018). *Strategic Silence: Public Relations and Indirect Communication*. Routledge.
- Dimitrov, R. (2020). Successful Silences: A Practitioner's Toolkit. *Tripodos*, 48, 117-131.
- Dimitrov, R., Jelen, A., & L'Etang, J. (2022). Editorial. *Public Relations Inquiry*, 11(1), 3-35.
- Doğan, F., & Derin, N. (2022). Örgütsel İletişim ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkide Psikolojik Rahatlığın Aracı Rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 20(45), 613-634.
- Doğan, S., & Oğuzhan, Y. (2022). A Research on the Effect of Organizational Justice on Organizational Silence and Commitment to the Organization. *Cumhuriyet University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 23(1), 183-203.
- Ephratt, M. (2008). The Functions of Silence. *Journal of Pragmatics*, 40, 1909-1938.
- Ferrin, D. L., Kim, P. H., Cooper, C. D., & Dirks, K. T. (2007). Silence Speaks Volumes: The Effectiveness of Reticence in Comparison to Apology and Denial for Responding to Integrity- and Competence-Based Trust Violations. *Journal Of Applied Psychology*, 92(4), 893-908.
- Guest, G., MacQueen, K. M., & Namey, E. E. (2012). *Applied Thematic Analysis*. Sage.
- Işık, M., Tutuç, C., & Gündoğdu, B. (2022). Örgüt Kültürü ve Örgütsel Demokrasinin Örgütsel Sessizlik Üzerindeki Etkisi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(4), 23-42.
- Jensen, J. V. (1973). Communicative Functions of Silence. *ETC: A Review of General Semantics*, 30(3), 249-257.
- Johannesen, R. L. (1974). The Functions of Silence: A Plea for Communication Research. *Western Speech*, 38(1), 25-35.
- Kaya, B., & Ünal, D. (2022). Investigation into the Effect of Organizational Silence on Emotional Labour among Nurses. *İşletme Bilimi Dergisi (JOBS)*, 10(2), 275-298.
- Kenny, C. (2011). *The Power of Silence: Silent Communication in Daily Life*. Karnac.
- Le, P. D., Leo, H., Pang, A., Li, Y., & Goh, C. (2019). When is Silence Golden? The Use of Strategic Silence in Crisis Communication. *Corporate Communications: An International Journal*, 24(1), 162-178.
- Maor, M., Gilad, S., & Bloom, P. B. (2012). Organizational Reputation, Regulatory Talk, and Strategic Silence. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 23, 581-608.
- Marketing Türkiye. (2023, Şubat 9). Boykot Listesindeki Hangi Markalar Açıklama Yaptı, Hangileri Suskunluklarını Koruyor? .

Morrison, E. W., & Milliken, F. J. (2000). Organizational Silence: A Barrier to Change and Development in a Pluralistic World. *The Academy of Management Review*, 25(4), 706-725.

Öz, H., Kılıç, S., & Çalışır, M. (2022). The Effect of Paternalistic Leadership Perception on Employee Silence. *Journal of Social Sciences and Education*, 5(1), 27-46.

Özbezek, B. D., & Paksoy, H. M. (2022). Örgütsel Demokrasinin Örgütsel Sessizlik Düzeyine Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1, 82-104.

Pang, A., Jin, Y., Seo, Y., Choi, S. I., Teo, H., Le, P. D., & Reber, B. (2022). Breaking the Sound of Silence: Explication in the Use of Strategic Silence in Crisis Communication. *International Journal of Business Communication*, 59(2), 219-241.

Sarı, B., & Kınılmaz, H. (2022). Sağlık Kurumlarında Örgütsel Sessizlik ve İnförmel İletişim İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(33), 292-308.

Senger, N., & Karcıoğlu, F. (2022). Yöneticilerin Dönüştürücü Liderlik Davranışlarının Örgütsel Sessizlik ve Örgütsel Adalet İle İlişkisi. *Ekev Akademi Dergisi*, 91, 206-221.

Smith, R. D. (2013). *Strategic Planning for Public Relations*. Routledge.

Taşhyan, M., Güler, B., & Gurbanlı, E. (2022). Örgütsel Sosyalleşmenin Örgütsel Sessizlik Üzerine Etkisi: Tekstil Sektöründe Bir Alan Araştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 1041-1056.

Yıldız, N., & İlban, M. O. (2022). Örgütsel Sosyalleşmenin Örgütsel Sessizlik ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi: Konaklama İşletmeleri Örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 19(3), 542-564.

Türkiye'nin İlk Kadın Diplomatı Adile Ayda ve Türk Diplomasisi*

Arif Behiç ÖZCAN**

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, siyasal hayata ilişkin birçok dönüşüm yaşanmıştır. Bu süreçte Türk diplomasisi de kapılarını kadınlara açmıştır. Adile Ayda 1932'de Dışişleri Bakanlığı'na meslek memuru olarak atandığında Türkiye'nin ilk kadın diplomatı unvanına sahip olmuştur. Ancak Adile Ayda'nın diplomatik kariyeri inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Kendi ifadesiyle "kadın olması nedeniyle karşılaştığı bazı engeller nedeniyle" diploması dünyasından bir süre uzak kalan Adile Ayda, 1958'de tekrar diplomatik mesleğine dönmüştür. Bu çalışmanın amacı, Türk diplomasi tarihinin önemli bir figürü olan Adile Ayda'nın diplomatik kariyerini inişli çıkışlı hale getiren nedenleri araştırmaktır. Karşılaştığı sorunları kadın olmasıyla ilişkilendiren Adile Ayda, bu sorunları açık bir şekilde dile getirmemiştir. Bu araştırmanın ulaştığı sonuçlara göre kendisinin diploması dünyasından uzun süre uzak kalışı onunkısa süren ilk evliliğiyle ve İsmet İnönü'nün eşi Mevhibe Hanım'ın bu evlilikteki rolüyle ilişkilendirilebilir. Diplomatlığa dönüşü ise, babası Sadri Maksudi Arsal'ın siyaset alanındaki bağlantılarıyla açıklanabilir.

Anahtar Kelimeler: Adile Ayda, Türk Diplomasisi, Sadri Maksudi Arsal, Dışişleri Bakanlığı, Kadın Diplomatlar.

Türkiye's First Woman Diplomat, Adile Ayda and The Turkish Diplomacy

ABSTRACT

In the first years of the Republic of Türkiye, there were many transformations regarding the political life. In this process, Turkish diplomacy also opened its doors to women. When Adile Ayda was appointed as a Professional officer to the Ministry of Foreign Affairs in 1932, she had the title of Türkiye's first female diplomat. However, Adile Ayda's diplomatic career has followed a course of ups and downs. Adile Ayda, who, in her own words, stayed away from the world of diplomacy for a while "due to some obstacles she faced due to being a woman", returned to the profession of diplomat in 1958. The aim of this study is to investigate the reasons that made the diplomatic career of Adile Ayda, who was an important figure in the history of Turkish diplomacy, ups and downs. Adile Ayda, who related the problems she faced with being a woman, did not Express these problems openly. According to the results of this research, her long absence from the world of diplomacy can be associated with her short-lived first marriage and the role of İsmet İnönü's wife Mevhibe Hanım in this marriage. Her return to diplomacy can be explained by the political connections of her father, Sadri Maksudi Arsal.

Keywords: Adile Ayda, Turkish Diplomacy, Sadri Maksudi Arsal, Ministry of ForeignAffairs, Women Diplomats.

1. Giriş

Türkiye'nin ilk kadın diplomatı unvanına sahip olan Adile Ayda, akademik dünya içinde genel olarak dünya çapında bir Türkolog ve Türkiye'de kadın haklarının önde gelen savunucularından birisi olarak tanınmaktadır. 1932 yılında Dışişleri Bakanlığı'nın sınavını kazanmış olsa da literatürde hakkında anlaşmazlık bulunan nedenlerle kendisi bir süre diploması dünyasından uzak kalmıştır. 1958 yılı, Türk diplomasi tarihi açısından önemli bir dönüşüm yılı olmuş ve kadın diplomatlar yabancı temsilciliklerde görevlendirilmeye başlamışlardır. Türkiye'yi yurt dışındaki diplomatik misyonlarda temsil eden ilk kadın diplomat olarak Adile Ayda önce 1958 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na delege olarak atanmıştır. 1960-1971 yılları arasında, Lahey, Belgrat ve Roma'da diplomatik görevlere getirilmiştir. Diplomatik görevlerini tamamladıktan sonra 13 Temmuz 1976'da Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından Cumhuriyet Senatörü üyeliğine atanarak Türkiye'de kamu görevi yürütmeye devam etmiştir. Bu çalışmanın

* 20-22 Ekim 2022 tarihlerinde düzenlenen I. Osmanlı ve Türkiye Araştırmaları Kongresi'nde "Türkiye'nin İlk Kadın Diplomatı: Adile Ayda" başlığıyla sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** **Corresponding Author/Sorumlu Yazar,** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, abozcan@selcuk.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 25.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 01.06.2023

Citation/Atf: Özcan, A. B. (2023). Türkiye'nin ilk kadın diplomatı adile ayda ve türk diplomasisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 273-282. https://doi.org/10.52642/susbed.1287726

amacı, Adile Ayda'nın 1932'de girdiği Dışişleri memurluğundan kısa bir süre sonra ayrılmasına ve 1958'de diploması dünyasına dönüşüne yol açan nedenleri tespit etmektir.

Bu amaçla çalışmada öncelikle Adile Ayda'nın eğitim sürecinde oldukça önemli rol oynayan babası Sadri Maksudi Arsal'ın Türkiye'ye geliş sürecinden bahsedilmiştir. Ardından Adile Ayda'nın 1932'de girdiği Dışişleri Bakanlığı meslek memurluğundan 1934'te neden ayrıldığına ve 1958'de neden tekrar diploması dünyasına döndüğüne ilişkin literatürdeki tartışmalar ele alınmış ve bu tartışmalar tarihi bilgi ve belgeler ışığında eleştiriyeye tabi tutulmuştur. Sonrasında Adile Ayda'nın 1958'le başlayan diplomatlık serüvenine ilişkin değerlendirmeler yapılmış, Türk diplomasisi açısından kadın diplomatların Adile Ayda'da somutlaşan önemi vurgulanmıştır. Adile Ayda'nın diplomat yönü ve Türk diplomasinin bu önemli dönüşümü üzerine günümüze kadar çok az sayıda akademik çalışma yapıldığı dikkate alındığında, bu çalışmanın küçük de olsa bu alana yapabileceği bilimsel katkı önemli olacaktır. Ayrıca kendisi hakkında var olan literatüre ilişkin burada yapılacak değerlendirmelerin Türk diplomasisi tarihine ilişkin çok dikkat çekmeyen bu konuda yeni bir bilimsel tartışma başlatması ümit edilmektedir.

Adile Ayda Türkiye'nin ilk kadın diplomatı olsa da bilim insanları onun bu yönünü genelde ihmal etmişlerdir. Bu konudaki literatür incelendiğinde sadece şu çalışmalarla karşılaşmaktadır: "Diploması Tarihi Işığında İlk Türk Kadın Diplomat: Adile Ayda" adlı yayınlanmamış yüksek lisans tezi tarihsel gelişmeler ışığında onun diplomatlık yönüne değinen bir çalışmadır (Yoğun, 2019). "Diplomaside Kadın ve Egemen Maskülenlik: Değişen Normlar ve Pratikler" adlı makale (Süleymanoğlu-Kürüm & Rumelili, 2018) ve "Women and Gender in Turkish Diplomacy: Historical Legacies and Current Patterns" adlı kitap bölümünde (Rumelili & Suleymanoglu-Kurum, 2018) de Adile Ayda'ya ilişkin değerlendirmeler mevcuttur. "Tourism as a Soft Power in Turkish Foreign Policy from the Perspective of Women Ambassadors: The Case of Africa" adlı çalışmanın Adile Ayda'ya değindiği kısımlar bulunmaktadır (Balci & Boztaş, 2021). *Zeki Kunalalp and the Turkish Foreign Service* adlı kitap Adile Ayda'nın diplomatlık yönüne temas eden eserlerdendir (Güçlü, 2015). Emekli bir diplomat tarafından yazılmış bir anı kitabı olan *Sinirli Yıllar: Dışişlerinde 42 Yıl'da* yazar Adile Ayda ile farklı ülkelerdeki karşılaşmalarından edindiği gözlemleri paylaşmaktadır (Aytaman, 1996). Yine bir başka emekli diplomata ait *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz* adlı eserde de Adile Hanım ile ilgili kısa bilgiler bulunmaktadır (Girgin, 2005). Bunlar dışında kendisini edebiyat ve tarih alanlarındaki bilimsel çalışmaları nedeniyle konu edinmiş birçok eser bulunmaktadır.

Yukarıda adı geçen araştırmalar diplomaside kadınların yeri ve Adile Ayda'nın diplomatlık yönüyle ilgili farklı konulara vurgu yapmaktadırlar. Ancak söz konusu literatür içerisinde Adile Ayda'nın diploması dünyasından uzun süre uzak kalmasına yol açan ve sonrasında geri dönüşüne neden olan gelişmeleri gerekçeleriyle birlikte açıklayan bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle bu araştırma ilgili soruya bir yanıt arama çabasının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca yine bu çalışmalarda, Türkiye'de kadın diplomatların görevlendirilmesine ilişkin iki farklı bakış açısı ortaya çıkmaktadır: Kadınların diplomasieye çok geç girdiklerini vurgulayan eserler ki bu durumu kadınlara yönelik ayrımcı fikir ve politikalarla ilişkilendirmektedirler. Diğerleri ise dünyada kadınların diplomasie alanındaki varlığının genel görünümünü açısından Türkiye'de bu hakların daha erken hayata geçirildiğinin altını çizmektedirler. Bu tespitler arasındaki zıtlık, bilim insanlarının perspektif farklılığından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmanın amacı ise bu perspektiflerden birini güçlendirmek veya zayıflatmaktan çok Adile Ayda'nın bir diplomat olarak karşılaştığı sorunların Türkiye'de kadınlara yönelik kapsamlı bir engelleme anlayışından mı yoksa bunun Adile Ayda'nın şahsiyeti ve ailesiyle ilgili özel ve biricik durumlarla mı ilişkili olduğunu anlayabilmektir. Nitekim kendisi bazı resmi arşiv belgelerinde de görüldüğü üzere "kadın olması nedeniyle karşılaştığı bazı engelleri" gerekçe göstermekte ancak bu engellerin neler olduğunu anlaşılır hale getirecek ayrıntılara yer vermemektedir. Bu araştırmaya yön veren ana unsur, kendisinin detaylandırmadığı bu gerekçeleri ortaya çıkarabilmektir.

Araştırma sürecine, araştırma metoduna ve araştırmanın sınırlılıklarına ilişkin vurgulanması gereken bazı önemli noktalar bulunmaktadır. Adile Ayda "Türkiye'nin ilk kadın diplomatı" sıfatını taşıması nedeniyle Türk diplomasie tarihi açısından dikkat çeken birisidir. Araştırma sürecinde mesafe alındıkça Adile Ayda'nın hayatının birçok yönüyle incelenmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bu nedenle, öncelikle onun hayatına yön veren kritik bir süreç olarak babası Sadri Maksudi Arsal'ın Kazan'dan Avrupa'ya, oradan da

Türkiye'ye geliş sürecine ve Adile Ayda'nın bu süreçten nasıl etkilendiğine bakmak gerekmiştir. İkinci olarak, Adile Ayda'nın 1932'de diplomat olarak atanmasının ardından 1934'te neden ayrıldığı konusu daha önemli bir soru haline gelmiştir. Çünkü Adile Ayda hakkındaki araştırmalarda bu soruya verilen yanıtlarda önemli düzeyde bir karışıklık ve/veya boşluk olduğu sonucuna ulaşıncaya bu konunun üzerine daha fazla gidilme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Üçüncü olarak, Adile Ayda'nın 1958'de Dışişleri Bakanlığı'na dönüş süreci, o dönemin iç ve dış siyasal şartlar çerçevesinde analiz edilmiştir. Diplomatik misyonlarda yaptığı görevler ve sonrasında bu görevlerin sona ermesiyle birlikte Cumhuriyet Senatörü olarak yürüttüğü kamu görevleri sırasında kendisinin siyaset ve dış politika anlayışını ortaya koyabilecek izler takip edilmiştir. Araştırma sürecinde TBMM Tutanak Dergisi, TBMM Arşivi ve Resmi Gazete arşivi taranmıştır. Aynı zamanda aile üyelerinin yaptıkları konuşmalar da birincil kaynak olarak kullanılmıştır. Araştırmanın en büyük sınırlılığı, Adile Ayda'nın diplomatik görevleri sırasında yaşadıklarını anlattığı bir anı kitabının bulunmamasıdır.

2. Sadri Maksudi Arsal'ın Kazan'dan Türkiye'ye Gelişi ve Adile Hanım

1878 yılında Kazan'da doğan Sadri Maksudi Arsal Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'daki Türklerin milli uyanışını sağlama amacıyla olan çeşitli siyasal örgütlenmeler içerisinde yer almış Kazan-Tatar bir aydındır. 1920 yılına kadar Rusya'daki Müslümanların/Türklerin milli varlığını korumak için mücadele eden idealist bir siyasetçidir (Yörük, 2017). Gaspıralı İsmail ve Yusuf Akçura gibi Türk kimliğinin inşasında fikirleriyle etkili olan isimler ise Kırım bölgesinde mücadele yürütmekteydiler (Mankoff, 2022). Kırım'a gittiğinde tanıştığı Gaspıralı İsmail Bey'in Türklük konusundaki düşüncelerinden etkilenen Sadri Maksudi, 1917 Bolşevik Devrimi'ne karşı Kazan-Türkmənistan hattındaki hareketlere dâhil olarak siyasal açıdan aktif bir lidere dönüşmüştür (Çetin Ç. Z., 2018). Ancak Bolşeviklerin bu siyasal hareketler üzerindeki baskılarının artması sonucunda ülkesini terk ederek Finlandiya'ya sığınmak zorunda kalmıştır. Finlandiya'dayken eşine yazdığı mektup Osmanlı Devleti'nin Moskova'daki elçisi Ali Fuat Paşa tarafından Kamile Hanım'a ulaştırılmış, bu mektup üzerine eşi, çocukları Naile ve Adile ile birlikte Finlandiya'ya gitmiştir (Ayda, 1991). Sonrasında bir süre Almanya'da kalan aile ardından daha uzun süre kalacakları Fransa'ya taşınmışlardır. Sadri Maksudi, bu süreçte Sorbonne Üniversitesi'nde Türk tarihi üzerine dersler vermeye başlamıştır. Sadri Maksudi, 1911'den beri Türk Yurdu dergisine yazılar göndermeye de devam etmiştir. Atatürk'ün hem bu yazılar nedeniyle hem de Sorbonne'da verdiği dersler nedeniyle Sadri Maksudi'ye olan ilgisi artmaya başlamıştır. Nitekim Atatürk, genç Cumhuriyet'in kurumsallaşma sürecine katkı sunacağından emin olduğu Sadri Maksudi'yi 1924 yılında Yusuf Akçura'nın da tavsiyesiyle Türkiye'ye davet etmiştir. Ankara'ya geldiklerinde ise tarihçi Halil İnalçık ile aynı binaya yerleşmişlerdir (Çaykara, 2006). Arsal ailesinin Avrupa yılları böylece sona ermiş ve 1925'te Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını alarak burada yaşamaya başlamışlardır. Sadri Maksudi Arsal Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin kurucu dekanı olmuş, üniversitede hukuk dersleri vermiş, ayrıca Türk Tarih Kurumu'nun kuruluş sürecinde en etkili kişi olmuş, *Türk Dili İçin* adlı eseriyle Türk Dil Kurumu'nun kuruluşuna da önemli katkılar sağlamıştır. Atatürk, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde ders verdiği dönemlerde onun dersini dinlemeye gitmiştir. Derste sorduğu sorulara aldığı yanıtlarla Sadri Maksudi hakkındaki düşünceleri daha da netleşen Atatürk'ün, ona olan güveni daha da artmıştır (Pultar, 2017). Yazdığı eserlerle, özellikle 1955'te yayınlanan *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları* adlı kitapla millet, milliyet gibi kavramları incelemiş, milliyet fikrine karşı düşünceleri analiz etmiştir. Türkiye'deki milli kimliğin inşasına ve Türkiye'de tarih ve dil bilincinin gelişmesine önemli katkılar sunan Sadri Maksudi'nin Atatürk ile yakınlığı devam etmiş ve zaman geçtikçe onun en yakın fikir arkadaşlarından birisi olmuştur (İnalçık, 2017). Bu yakınlık sonucunda Atatürk Sadri Maksudi'yi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın meclis üyesi olarak görmek istemiş ve böylece 1931 ve 1939 arasındaki iki dönem boyunca bu partiden milletvekilliği yapmıştır.

Sadri Maksudi'nin hem bir bilim insanı hem de bir bürokrat olarak Türkiye'ye yaptığı katkılar nedeniyle Atatürk ile oldukça yakın bir dostluk kurduğu anlaşılmaktadır. Sadri Maksudi'nin, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurma sürecinde Atatürk'ün fikirlerinden istifade ettiği birçok Kazan-Tatar milli aydınından biri olmuştur (Çetin Ç. Z., 2018). Ancak kendisi bir dilci olduğu için Atatürk'ün etrafındaki başka dilciler tarafından yakinen takip edilen Sadri Maksudi, bir gün TBMM'de Etibank adının Etibankası olarak değiştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak bu ismin Atatürk tarafından verildiğini bilmediği için bunu bir gramer meselesi olarak gördüğünden böyle bir eleştiride bulunmuştur. Bunu fırsat bilen diğer dilciler Atatürk ile

Sadri Maksudi'nin arasını açmak için bu konuşmayı kullanmışlar ve bunda da başarılı olmuşlardır (Çaykara, 2006). Bu ayrışma konumuz açısından son derece önemlidir. Çünkü uzun süredir CHP'den uzaklaşmış olan Sadri Maksudi'nin Demokrat Parti'ye (DP) yaklaşması ve 1950-1954 yılları arasında DP milletvekili olması, daha sonra 1958 yılında Adile Ayda'nın diploması dünyasına dönüşünü oluşturan siyasal şartları açıklayıcı güce sahiptir. Bu konuya dördüncü başlık altında detaylı olarak değinilmiştir.

3. Adile Ayda'nın İlk Kadın Diplomat Oluşu ve İlk Evliliği

1913 yılında St. Petersburg'da doğan Adile Hanım, ilköğrenimini Paris'te tamamlamıştır. Ailesiyle birlikte Avrupa'dayken, orada aldığı eğitimle ileri düzeyde yabancı dil öğrenmiştir. Siyasetçi yönü olan ve Türk kimliği, Türk dili gibi konularda yazılar yazan babasının düşüncelerinden derinlemesine etkilendiği, kendisinin ileride bir Türkolog olmasına neden olacak düşünsel zeminin böylece oluşmaya başladığı söylenebilir. Adile Hanım'ın yabancı dil bilgisi, edebiyat ve tarihe olan merakı onun özellikle Almanya'da eğitim aldığı yıllarda gelişmiştir. Türkiye'ye döndüğünde ise Cumhuriyet'in eğitime getirdiği fırsat eşitliğinden yararlanan bir kadın olarak eğitimini İstanbul'da, Notre Dame de Sion Fransız lisesinde tamamlamış ve 1932 yılında Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirmiştir (Emiroğlu, 2022). Ayrıca uzun süre komşuluk yaptığı Halil İnalcık'ın, "Adile Abla" dediği Adile Ayda'nın münevver yönüne ilişkin gözlemleri oldukça önemlidir. Bu gözlemlerden, Adile Hanım'ın gençlik yıllarında son derece donanımlı bir hanımefendi olduğu açıkça anlaşılmaktadır (Çaykara, 2006).

1930'larda Dışişleri Bakanlığı büyük ölçüde erkeklerin dünyası olarak görülmekteydi (Güçlü, 2015). Nitekim İngiltere 1946'ya, İtalya 1963'e ve İspanya 1971 yılına kadar kadınları diploması alanından uzak tutmuşlardır. Türkiye'de ise Adile Ayda, 1932 yılında Dışişleri Bakanlığı sınavlarına girmiş ve aynı yıl meslek memuru olarak atanmıştır. Böylece kendisi Türkiye'nin ilk kadın diplomatı olarak tarihe geçmiştir. Adile Hanım'ın on yıllarca sürecek diplomatik kariyeri bu şekilde başlamıştır ve onunla birlikte diploması alanı kadınlara açılmıştır. 1933'e kadar dünyada kadın diplomatı olan ülke sayısı sadece 13 iken ve Türkiye de bu ülkelerden birisi olmuştur (Bloch, 2004).

Adile Ayda'nın yüksek eğitim seviyesi, üç yabancı dil bilmesi ve yurtdışında okuması onun bu sınavı başarısında yardımcı faktörler olmuştur. Ayrıca modern Türk diplomasisinin inşa sürecinde yetişmiş, nitelikli insan gücüne önemli derecede ihtiyaç duyulmuş, Cumhuriyet'in ilke ve değerlerine bağlı bu insanların diploması alanında da istihdam edilmesi gerekmiştir. Milli Mücadele döneminin hassasiyetlerinin bir sonucu olarak diploması alanında da güvenilirliği yöneticiler tarafından teyit edilmiş kişiler tercih edilmiştir (Sert, 2019). Bu nedenle Atatürk'ün Sadri Maksudi Arsal'a olan güvenin bu süreci kolaylaştıran diğer bir faktör olmuştur. Sonuçta Adile Hanım, bu ilke ve değerleri benimsemiş bir ailenin üyesi olarak Dışişleri Bakanlığı'nda memur olarak görevlendirilmiştir (Önal-Kılıçbeyli, 2020).

İlk evliliğini de bu süreçte gerçekleştiren Adile Hanım, 1934'te aldığı ani istifa kararıyla Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılmış ve diplomasideki ilk evresi böylece kısa süre içinde sona ermiştir. Yukarıda bahsettiğimiz faktörler çerçevesinde Adile Hanım'ın bu istifası araştırılmaya değer bir konu olarak düşünülmüştür.

Çalışmanın ana sorusu da bu istifa sürecinde yaşanan gelişmelerle ilgili olduğundan soruyu tekrar hatırlatmak gerekmektedir. Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başladıktan iki yıl gibi kısa bir süre sonra Adile Hanım neden istifa etmiştir ve 1958'de neden diploması dünyasına geri dönmüştür? Bu sorunun her iki kısmına ilişkin yanıtlar konusunda literatürde bir belirsizlik hâkimdir. 1934 yılındaki ayrılışı kısaca "evlenmesi nedeniyle" şeklinde açıklayanlar da vardır (Girgin, 2005). Giriş kısmında bahsettiğimiz eserlerden bazıları tarafından Adile Ayda'nın Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevinden ayrılmasıyla ve uzun zaman sonra tekrar bu görevine dönmesiyle ilgili başvurdukları ve birbirini destekleyen/tekrarlayan bilgiler birleştirildiğinde ortaya çıkan anlatı şu şekildedir:

Adile Ayda, 1932 yılında Dışişleri Bakanlığı'na giren ve böylece ilk kadın diplomat sıfatını alan kişi olsa da 1934 yılında – İsmet İnönü tarafından – kadınların yurtdışı görevlere atanmasını yasaklayan bir yasa/düzenleme/karar yürürlüğe girdiği için bu görevinden istifa etmiştir... 1957'de bu yasa kaldırılınca tekrar Dışişleri Bakanlığı'na dönmüştür ve Türkiye Cumhuriyeti'ni farklı ülkelerde temsil etmiştir (Çetin, 2018; Süleymanoğlu-Kürüm & Rumelili, 2018; Balcı & Boztaş, 2021; Rumelili & Süleymanoğlu-Kürüm, 2018).

TBMM Tutanak Dergisi ve Resmi Gazete arşivlerinde yapılan araştırmalar sonucunda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu zamana kadar kadınların yurt dışına temsilci olarak atanmalarını yasaklayan, bu konuda kadınlar için engeller veya kısıtlamalar oluşturan herhangi bir yasal düzenleme ile karşılaşmamıştır. 25 Haziran 1927 yılında Resmi Gazete'de yayınlanan Hariciye Vekâleti Memur Kanunu'nda da kadın memurlara yönelik herhangi bir ifade dahi bulunmamaktadır (Resmi Gazete, 1927). Ayrıca yine aynı kaynaklarda, 1957 yılında var olduğu iddia edilen bir yasanın yürürlükten kaldırıldığına ilişkin de herhangi bir belge bulunmamaktadır. Dahası, TBMM oturumlarında bu veya buna benzer bir kısıtlama hakkında tartışma dahi yapılmadığı tespit edilmiştir. Adile Ayda'nın diploması dünyasının dışında kalmasına gerekçe olarak böylesine bir yasanın var olduğunu belirten kaynakların bu yasanın ne zaman TBMM'de tartışıldığını ve onaylandığını, Resmi Gazete'de ne zaman yayımlandığını gösteren herhangi bir bilgi vermedikleri de görülmüştür. Ayrıca Cumhuriyet Senatörlerinin kendi el yazılarıyla doldurup imzaladıkları Hal Tercümesi belgesinde Adile Ayda, "1932'de Dışişleri giriş sınavını kazanarak ilk Türk kadın diplomat olmuştur. Kadın olması sebebiyle karşılaştığı engeller yüzünden iki sene sonra ayrılarak..." şeklindeki cümlelerinde de herhangi bir yasal düzenlemeden bahsetmemektedir (TBMM, 1976).

Adile Ayda'nın istifa gerekçesi hakkında yazılan eserlerin bazılarında, bir belge göstermeden yasal düzenlemeden bahsetmeleri, istifanın gerekçesinin ortaya çıkarılması için hassas bir araştırma yapılması gereği ortaya çıkmıştır. Adile Hanım'ın istifasını açıklayabilecek en güçlü deliller kızları tarafından dile getirilmiştir. Bunlardan birisi Gönül Ayda Pultar'dır ve bu sürecin tarihi arka planını kısaca açıklamaktadır. Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneği'nin 20 Ocak 2019'da Ankara'da gerçekleştirdiği "Sadri Maksudi Arsal ve Adile Ayda" adlı konferansta dedesi ve annesi hakkında önemli bilgiler veren Gönül Ayda Pultar, konuşmasının bu istifa sürecini içeren bölümlerinde şöyle demektedir:

"O sırada hem Sadri Maksudi en parlak dönemini yaşıyor... En makbul milletvekillerinden biri.. Çok gözde durumda... Hem de Ankara bütün sıkıntıları artık geride bırakmış. Çok parlak bir sosyal hayat başlamış Ankara'da. Böyle bir dönemde Sadri Maksudi ve eşi çeşitli davetlere gidiyorlar. Kordiplomatığın, bütün elçiliklerin davetlerine davet ediliyorlar. Artık genç kız olmuş olan kızlarını da götürüyorlar. Herhalde biraz da bunun etkisiyle Adile Dışişleri'nin giriş imtihanına giriyor ve kabul ediliyor. 12 Aralık 1932'de bir tarihi an olmuş oluyor. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa bir kadın diplomat oluyor. Sadece Türkiye Cumhuriyeti'nde değil, İslam âleminde, geniş alırsanız doğu âleminde ilk defa belki de... Genç kız olduğu için bu arada talipleri oluyor. Taliplerinden birini aile reddedemiyor. İsmet İnönü'nün eşinin aracılığıyla talip olan birisine hayır denilemiyor. Evleniyor ama mutlu olmuyor, kısa sürüyor. Ayrılıyor. Yalnız bu arada tabi Adile Dışişlerinden ayrılmış oluyor bu evlilik meselesi dolayısıyla" (Hayri, 2019). Ayrıca diğer kızı Gülnur Üçok da annesinin Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevine devam etmemesini bu ilk evliliğine bağlamakta ancak bunun dışında başka bir ayrıntı vermemektedir (Yoğun, 2019).

Bu bilgilere dayanarak ulaşılabilecek açıklayıcı ve tutarlı bir sonuç şudur. Daha önce de vurgulandığı gibi 1934 yılında gelen istifa kararının herhangi bir yasal engel nedeniyle verilmediği açıktır. Adile Ayda'nın kendi ifadesinde belirttiği "kadın olması sebebiyle karşılaştığı engeller" Gönül A. Pultar'ın açıklamasıyla genel olarak örtüşmektedir. Adile Hanım, bir şekilde, İsmet İnönü'nün eşi Mevhibe Hanım'ın önerdiği kişiyle evlenip daha sonra bu evliliği sonlandırmıştır. Sonuçta kendisi, İnönü ailesinin aracılığıyla gerçekleşmiş bir evliliği sonlandırılmıştır. Bu karardan sonra evliliğinde rol alan kişilerle yaptığı özel görüşmeler sonucunda mesleğinde sorunlar yaşayacağını anlamış veya öngörmüş olabilir. Adile Ayda anladığı/öngördüğü bu sorunları kadın olmasına bağlı engeller olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla kadınların artık yurt dışı temsilciliklerde görevlendirilmeyeceğine ilişkin herhangi bir yasal düzenlemenin olmadığı bu koşullar altında Adile Hanım cinsiyetçi pratiklere bağlı birtakım baskılarla veya engellerle karşılaşmış olabilir. Daha önce de belirtildiği gibi Adile Hanım, kendisinin bu süreçte yaşadıklarına ilişkin bir ayrıntı vermemiştir. Bu sorunların neler olabileceğine ilişkin feminist yaklaşımlar çok çeşitli olasılıklar sunabilirler. Diplomatik görevlerin erkeklerden farklı olarak kadınlar için ne tür yeni sorunlar getirdiğine ilişkin çalışmalar bu konuda ufuk açıcı olabilir. Fakat araştırma sürecinde karşılaşılan ve Roma'da diplomatik görevdeyken dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a göndermiş olduğu bir telgraf, istifa gerekçesinin, ilk evliliğiyle ilgili ve böylesine şahsileşmiş bir durumdan farklı olabileceğinin işaretlerini vermekte ve bu nedenle temel sorunun yanıtlanmasını daha da zorlaştırmaktadır. Söz konusu belgeye

değinmeden önce, diplomasiden uzak geçen uzun bir dönemin ardından Adile Ayda'nın tekrar Dışişlerine dönüşünden bahsedilmesi gerekmektedir.

4. Adile Ayda'nın Diploması Dünyasına Dönüşü

Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrıldıktan sonra Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Fransız Dili ve Edebiyatı bölümlerini bitiren Adile Hanım, 1942 yılında Halil Reşit Ayda ile evlenerek onun soyadını almıştır. Bu evliliğinden Gülnur (Üçok) ve Gönül (Ayda Pultar) adında iki kızı olmuştur. Diploması dünyasından uzak kaldığı dönemlerde Adile Ayda, 28 Haziran 1943'te Ankara Üniversitesi DTCF Fransız Dili ve Edebiyatı kürsüsüne ve bir yıl sonra da 10 Ekim 1957'ye kadar öğretim üyeliği yapacağı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne geçmiştir (Çoker, 1998).

Türkiye'de bu süreçte çok partili hayata geçilmiş, 1950 seçimleri sonucunda DP iktidara gelmiştir. Uzunca süredir CHP'den uzaklaşmış olan Sadri Maksudi Arsal, bu dönemde DP'nin siyasi çizgisine yaklaşmıştır. Nitekim 1950'de Adnan Menderes, kendisini DP milletvekili yapmıştır. Adile Ayda'nın Dışişleri Bakanlığı'nda tekrar görev alması konusunda babasının bu siyasi ilişkilerinin etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca DP hükümetinin Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu Adile Ayda'yla 1932'den beri tanışmaktaydılar, çünkü ikisi de bakanlığa 1932'deki sınav sonucunda alınmışlardır. Bu nedenlerle Zorlu tarafından tekrar diploması dünyasına davet edilen Adile Ayda, 1958 yılında atama yoluyla diplomat olmuştur ve böylece Dışişleri Bakanlığı'ndaki kariyerinin ikinci evresi başlamıştır.

Yukarıda, 1934'teki istifa süreciyle ilgili tartışmaların yapıldığı bölümde bazı kaynakların 1957 yılında, kadınların yurt dışına görevlendirmeleriyle ilgili yasanın iptal edilmesi sonucunda Adile Ayda'nın diplomatlığa dönebildiğini savunanlara değinilmiştir. Araştırma sırasında TBMM Tutanak Dergisi ve Resmi Gazete başta olmak üzere bu tür bir yasanın yürürlükten kalktığına ilişkin veya TBMM'de bu içerikte bir konunun tartışıldığına ilişkin herhangi bir bilgiyle karşılaşmamıştır. Ayrıca DP döneminde, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na hazırlanan Kadınların Siyasi Haklarına Dair Sözleşme Haziran 1959'da onaylanmıştır (Resmi Gazete, 1959). Böylece kadınların siyasi hayat içerisindeki ve devlet kurumlarında çalışmalarına ilişkin var olan haklar bu uluslararası sözleşmenin de garantisi altına alınmıştır.

27 Mayıs darbesi sonrasında Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmiştir. DP hükümetine yakın diplomatlar ise "daha az öneme" sahip ülkelere gönderilmiştir. Bu süreçte Adile Ayda da Lahey'den Belgrat'a gönderilmiştir. Darbeciler onu cezaen Belgrat'a göndermeyi uygun bulmuşlardır ama bu şehir, Tito dönemi Yugoslavyasının yani Soğuk Savaş döneminin "önemli" ülkelerinden birinin başkentiydi. 1963 yılına kadar burada konsolos olarak çalışan Adile Ayda, 1967-1971 arasında da Roma Büyükelçiliği'nde elçi müsteşar olarak görevlendirilmiştir. Bu görevlendirmede Dışişleri Bakanı Sabri Çağlayangil'in de bir Kırım Türk'ü olmasının etkili olduğu düşünülmektedir (Aytaman, 1996). Adile Ayda, 1958'den Cumhuriyet Senatörü olarak görevlendireceği 1976 yılına kadar birçok yurt dışı temsilcilikte farklı sıfatlarla görev yapmıştır. Özellikle kadın haklarıyla ilgili uluslararası toplantılara Türkiye'yi temsilen gönderilen heyetlerde görevlendirilmesi uygun görülen ilk isim de yine Adile Ayda olmuştur. Bu görevlendirmelerden bazıları şunlardır: Mayıs 1966'da Milletlerarası Kadınlar Konseyi'nin Tahran'da yapılacak olan kongresine Türkiye'yi temsilen gidecek heyette yer alması uygun görülmüştür (Devlet Arşivleri Başkanlığı, 2022a). Kasım 1966'da Türkiye-İngiltere Daimi Karma Kültür Komisyonunun Londra'da yapılacak toplantısına delege olarak görevlendirilmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı, 2022b). Yine Ekim 1970'te Milletlerarası Kişi Halleri Komisyonu'nun Roma'da yapacağı toplantısında, o dönemde Roma Büyükelçiliğinde maslahatgüzar elçi müsteşar olan Adile Ayda imzaya yetkilendirilmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı, 2022c).

Bir yandan yurt dışı temsilcilikte görev yapan, bir yandan da ülkede bulunduğu ara dönemlerde uluslararası toplantılara Türkiye'yi temsilen katılan Adile Ayda Roma'da görevli olduğu 22 Mart 1971 tarihinde, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a sürpriz bir telgraf göndermiştir. Telgrafta yazan ifadeler şu şekildedir:

"Cumhurbaşkanı pek Sayın Cevdet Sunay, kurulmakta olan yeni hükümete kadın hakları bakımından da Atatürkçülük ve anayasa prensiplerinin ve kadın-erkek hak eşitliği esasının tatbikini ve bu meyanda sırf kadın olduğum için süregelmekte olan mağduriyetime son verilmesini tavsiye buyurmanızı derin saygılarımla istirham ederim" (Devlet Arşivleri Başkanlığı, 2022d).

Daha önceki Hal Tercümesi kâğıdında 1934'teki istifasını “kadın olması sebebiyle karşılaştığı engeller yüzünden...” şeklinde belirten Adile Ayda'nın, bu gerekçesinin nasıl anlaşılacağı tartışılmıştı. Ancak 1971'de, yurt dışında görevli iken göndermiş olduğu bu telgrafta da yine kendisi tarafından “kadın olduğum için süregelmekte olan mağduriyetim” olarak ifade ettiği mağduriyet ile neyi kastettiği de bilinmemektedir.

Adile Ayda ile farklı görevler sırasında birkaç kez birlikte çalışmış olan Reha Aytaman'ın yaptığı gözlemler kendisiyle ilgili başka ipuçları içermektedir. Nitekim Aytaman, Adile Ayda'nın diplomatik teamüllere uygun olmayan bazı davranışlar sergilediğini ve elçilik çalışanlarının bu tür davranışları bazen gülümseyerek bazen de rahatsız olarak karşıladıklarını belirtmektedir. Kendisi, bir gün Adile Hanım Belgrat'taki elçilik binasının tabelasını boyarken, etrafında toplanan halkın şaşkın bakışlarını ilginç bir anı olarak anlatmaktadır (Aytaman, 1996). Burada ancak şöyle bir yorum yapmak mümkündür. Bilim insanı yönü, farklı ülkelerin kültürlerini tecrübe etmesi, akademik güveninin tam olması ve kurallara sıkı sıkıya bağlı olmak yerine daha esnek bir diplomatik anlayışına sahip olması, çalışma ortamında eleştirilmesine ve bu nedenle bazı sorunlar yaşamasına yol açmış olabilir. Her halükarda Adile Hanım'ın bu konularda kendisine yapılan eleştirilerden olumsuz şekilde etkilenmiş olması mümkündür. Ancak, bu eleştirileri diplomatlığın gerektirdiği “ciddiyete uymayan”, “esnek” davranışlarına veya “keskin” protokol kurallarına “gerekli gibi” uymamasına yapılmış eleştiriler olarak görmek yerine kendisinin kadın olmasına yönelik bir tavır olarak değerlendirmiş olabilir. Bunun dışında, yine kendisi ayrıntı vermediğinden, bu tür mağduriyetlerinin kadın olmasıyla nasıl bir ilişkisi olduğunu anlamak mümkün değildir, ancak yorumlarla bir açıklama getirilebilmektedir. Ayrıca 13 Temmuz 1976'da Cumhuriyet Senatörü olarak görevlendirilen Adile Ayda'nın, senato üyesi olduğu dönemde benzer sorunlardan hiç bahsetmemiş olması da dikkat çeken diğer bir konudur.

5. Sonuç

Türk siyasi tarihi açısından önemli bir isim olan, Türkiye'nin ilk kadın diplomatı unvanına sahip olan Adile Ayda'nın inşili çıkışlı diplomatik kariyerini incelemeyi amaçlayan bu çalışma, temel olarak bu diplomat hakkında açıklanmayan bazı hususları mercek altına almıştır. Adile Hanım, 1932'de Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başlamasından iki yıl gibi kısa bir süre sonra neden istifa etmiştir ve 1958'de görevine neden geri dönmüştür? Bu iki süreci etkileyen siyasal koşullar göz önüne alınarak ilgili sorulara yanıt aranmıştır.

Bu çalışmayı gerekli hale getiren neden ise, Adile Ayda'nın diplomatik yönünü inceleyen çalışmaların, onun istifa ve geri dönüş süreçlerinin gerekçesini açıklamakta zorlanmış olmalarıdır. Söz konusu çalışmalardan bazıları onun istifasını yine onun ifadesiyle sadece bir cümleyle açıklamaktadırlar: “... kadın olması sebebiyle karşılaştığı engeller yüzünden...”. Ancak Adile Ayda tarafından bu ifadenin içi hiçbir zaman doldurulmamıştır. Bu nedenle de, bu genel ifade, istendiği şekilde içi doldurulabilecek bir ifade olarak görülebilir. Yine bu genel ifadenin içi, Türkiye Cumhuriyeti'nin diplomasisi tarihi açısından son derece yanlış değerlendirmelere yol açacak şekilde doldurulabilir.

Bu çalışma, tarihi belgeler ve birinci kaynaklara dayanarak Adile Ayda'nın yaşadığı ve kadın olmasıyla ilişkilendirdiği engellerin neler olabileceğini açıklama çabasıdır. Bu çerçevede, 1934'te Adile Hanım'a, ilk evliliğiyle bağlantılı bir takım özel nedenlerle meslekte başarılı olamayacağını düşündürmesi veya doğrudan bu konuda kendisine bilgi verilmesi üzerine istifa etmiş olabilir. Ki bu ikinci durumu ispatlamak mümkün değildir. 1958'de diplomasisi dünyasına dönüşünde ise babasının DP ile ve kendisinin Fatih Rüştü Zorlu ile yakın teması etkili olmuştur. Ancak ne istifası ne de göreve dönüşü bazı kaynakların iddia ettiği gibi yasal düzenlemelerle ilişkilidir. Başka bir ifadeyle, TBMM tarihinde, Dışişleri Bakanlığı'nda görev yapan kadın personelin yurt dışında görevlendirmelerini engelleyen bir yasa çıkarılmadığı için böyle bir yasanın daha sonra yürürlükten kaldırılması da söz konusu değildir. Dışişleri Bakanlığı'nın kendi iç mekanizmasında da bu tür bir düzenlemeyle karşılaşılmamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu günden bu zamana kadar kadınların siyasal hayata katılımını teşvik etmiştir. Bu durum elbette, kadınların Türk diplomasisinde görev alma haklarını da kapsamaktadır. Nitekim Türkiye, seçme ve seçilme hakkı başta olmak üzere kadın hakları konusunda birçok devletten daha önce yasal düzenlemeler yapan bir ülkedir. Cumhuriyet tarihinin hiçbir döneminde TBMM'de

kadınların herhangi bir siyasal haktan mahrum bırakılmasına yol açacak yasal bir düzenleme konusu ne tartışılmış ne de böyle bir yasa yapılmıştır. Nitekim 1934 yılında, Cumhuriyet'in kurucu iradesinin Türkiye'de devrimler gerçekleştirdiği ve modern bir ülke inşa ettiği bu kritik dönemde kadınlara yönelik yasaklama/engelleme içeren yasal bir düzenleme yapılmış olması zaten düşünülemez.

Bununla birlikte, yasal düzenlemeler bağlamında Türkiye'nin attığı önemli adımlar bu hakların fiilen en iyi şekilde uygulandığı anlamına gelmemektedir. Literatürde de sıkça tartışıldığı üzere yasal düzenlemeler tek başına yeterli olamazlar. Her türlü hak konusunda olduğu gibi kadın hakları konusunda da insan merkezli bir düşünceye dayanan bir hak kültürünün yerleşmesi gerekmektedir.

Adile Ayda'nın çeşitli mağduriyetleri ile kadın olması arasında kurduğu ilişkiyi anlamak tam olarak mümkün olmasa da diplomatlık kariyeri boyunca çeşitli zorluklar yaşadığı anlaşılmaktadır. Bilimsel açıdan bakıldığında, söz konusu mağduriyetlerin yasal düzenlemelerden değil pratik/ fiili durumlardan kaynaklanmış olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle, Adile Ayda'nın diplomatlık kariyerini etkileyen ve kendisinin kadın olmasıyla ilişkilendirdiği gerekçelerin bilimsel olarak derinlemesine tartışılmasına ve bu konuda daha kapsamlı araştırmalar yapılmasına ihtiyaç vardır.

6. Extended Abstract

The aim of this study is to understand the reasons for the ups and downs in the diplomat career of Adile Ayda, Türkiye's first female diplomat. There is uncertainty about why Adile Ayda's civil service at the Ministry of Foreign Affairs, which started in 1932, ended in a short time like two years, in the researches made about her. Also, under which political conditions she returned to the world of diplomacy in 1958 has not been examined. With this research, it is aimed to contribute to the elimination of this uncertainty.

When we look at the official archive documents written by Adile Ayda, it can be seen that she constantly emphasize some of the problems she experienced "because of being a woman". On the other hand, some studies in the literature try to understand the problems that Adile Ayda may have experienced as a woman diplomat, based on these statements that do not contain detailed information. However, some studies argue that Adile Ayda's resignation from her job as a civil servant in the Ministry of Foreign Affairs in 1934 was related to a legal regulation that prohibited women from being sent abroad that year. They associate Adile Ayda's return to the Ministry of Foreign Affairs in 1958 with the annulment of this legal arrangement. Therefore, explaining when such a legal regulation was made in the history of the Republic of Türkiye and what its scope is, constitutes the main problem of this research.

In order to answer the aforementioned question, the history of laws of the Republic of Türkiye required scanning both the minutes of the Grand National Assembly of Türkiye and the Official Gazette archives. When these sources are examined, no regulation prohibiting the appointment of women in foreign representations has been encountered. Therefore, it has been clearly revealed that this resignation and return process is not primarily related to legal regulations. However, in order to answer the main question, it was necessary to take a closer look at Adile Ayda's personal life. The statements made by her family and close friends about her and the researches made about Adile Ayda's diplomatic aspect were examined. This research has two important results. Adile Ayda left because of problems with her first marriage, not because of legal discrimination against women in Türkiye. Her return to the world of diplomacy is related to the fact that her father, Sadri Maksudi Arsal, is close to that government due to his political preferences.

The Republic of Türkiye has been encouraging women's participation in political life since its establishment. This, of course, includes the right of women to take part in Turkish diplomacy. As a matter of fact, Türkiye is a country that has succeeded in making legal arrangements before many states on women's rights, especially the right to vote and be elected. In no period in the history of the Republic, a legal regulation that would deprive women of any political rights was neither discussed nor passed in the Grand National Assembly of Türkiye. As a matter of fact, it is unthinkable that in 1934, during this critical period when the founding will of the Republic made revolutions in Türkiye and built a modern country, it made a legal regulation that included prohibiting/preventing women from diplomatic duties.

However, important steps taken by Türkiye in the context of legal regulations do not mean that these rights are actually implemented in the best way. As is frequently discussed in the literature, legal regulations alone cannot be sufficient. As with all rights, a culture of rights based on a human-centered idea must be established on women's rights.

Although it is not possible to fully understand the relationship that Adile Ayda has established between her various grievances and being a woman, it is understood that she has experienced various difficulties throughout her career as a diplomat. From a scientific point of view, it has been concluded that the aforementioned grievances may not have arisen from legal regulations but from practical/actual situations. For this reason, there is a need for scientific in-depth discussions of the reasons that affected Adile Ayda's career as a diplomat and associated with her being a woman, and more comprehensive research on this subject.

Keywords: Adile Ayda, Turkish Diplomacy, Sadri Maksudi Arsal, Ministry of Foreign Affairs.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Arif Behiç Özcan %100 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Arif Behiç Özcan %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Ayda, A. (1991). *Sadri Maksudi Arsal*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aytaman, R. (1996). *Sınırlı Yıllar (Dışişlerinde 42 Yıl)*. AD Yayıncılık.
- Balci, E., & Boztaş, A. (2021). Tourism as a Soft Power in Turkish Foreign Policy from the Perspective of Women Ambassadors: The Case of Africa. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9 (3), 1482-1500.
- Bloch, J. C. (2004). Women and Diplomacy. *The Ambassadors Review, Fall 2004*, 93-100.
- Çaykara, E. (2006). *Tarihçilerin Kutbu Halil İnalçık Kitabı*. İş Bankası Yayınları.
- Çetin, Ç. Z. (2018). XX. YY. Başında Paris'te Eğitim Alan ve Siyasi Faaliyetlerde Bulunan Kazan Tatar Aydınları. A. Temizer, & İ. Serbestoğlu (Ed.) içinde, *Multidisipliner Çalışmalar-4 (Sosyal Bilimler Cilt II)* (s. 585-601). Institut za Geografiju.
- Çoker, F. (1998). *Türk Parlamento Tarihi: Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri II. Cilt (1966-1980)*. TBMM Vakfı Yayınları.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı. (2022a). *13.5.1966 Tarihli Kararname*. T. C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı. (2022b). *18.11.1966 Tarihli Kararname*. T. C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı. (2022c). *12.10.1970 Tarihli Kararname*. T. C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı. (2022d). *23.03.1971 Tarihli Telgraf*. T. C. Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi.
- Emiroğlu, A. (2022). 1923 ve 1960 Arası Türkiye'de Kadın Hakları ve Türk Kadınının Edindiği Hakları Kullanmaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 1186-1198.
- Girgin, K. (2005). *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz*. Okumuş Adam Yayınları.
- Güçlü, Y. (2015). *Zeki Kunalp and the Turkish Foreign Service*. Cambridge Scholars Publishing.
- Hayri, S. (2019). Türkiye'nin ilk kadın diplomatı Adile Ayda. [Video]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=qLz2SQuF_xI.
- İnalçık, H. (2017). Sadri Maksudi Arsal İçin. *İÜHFİM Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı*, 77, 15-18.
- Mankoff, J. (2022). *Empires of Eurasia: How Imperial Legacies Shape International Security*. Yale University Press.
- Önal-Kılıçbeyli, E. H. (2020). Arsal'dan Ayda'ya: Türk-Tatar İdeali'nin Türkiye Cumhuriyetine Katkısı. *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 12 (47), 11-15. doi: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>.
- Pultar, G. (2017). Dedem Sadri Maksudi Arsal (1878-1957). *İÜHFİM Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı*, 77, 43-74.
- Resmi Gazete. (1927). *Hariciye Vekâleti Memurun Kanunu*. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/635T.pdf>. [Erişim Tarihi: 10 Şubat 2023].
- Resmi Gazete. (1959). *Kadınların Siyasi Haklarına Dair Sözleşmenin Tasdiki Hakkında Kanun*. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10220.pdf>. [Erişim Tarihi: 18 Şubat 2023].
- Rumelili, B., & Suleymanoglu-Kurum, R. (2018). Women and Gender in Turkish Diplomacy: Historical Legacies and Current Patterns. K. Aggestam, & A. Towns (Eds.) içinde, *Gendering Diplomacy and International Negotiation* (s. 87-106). Palgrave Macmillan, Cham.
- Sert, H. (2019). Diplomasi Cephesinin Neferleri: TBMM Hükümetleri Döneminde Hariciye Vekaleti. *100. Yılında 19 Mayıs ve Milli Mücadele Sempozyumu*, (s. 1-18).
- Süleymanoğlu-Kürüm, R., & Rumelili, B. (2018). Diplomaside Kadın ve Egemen Maskülenlik: Değişen Normlar ve Pratikler. *Uluslararası İlişkiler*, 15 (57), 3-18, doi: 10.33458/uidergisi.518039.
- TBMM. (1976). Cumhuriyet Senatosu Üyelerine Mahsus Hal Tercümesi Kâğıdı (Sicil No: 441). TBMM Arşivi.
- Yoğun, P. (2019). *Diplomasi Tarihi Işığında İlk Türk Kadın Diplomat: Adile Ayda*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Van 100. Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Yörük, A. A. (2017). Sadri Maksudi Arsal İçin Bir Bibliyografya Denemesi. *İÜHFİM Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı*, 77, 123-163.

Küreselleşmenin Uluslararası İlişkilerde Yarattığı Süreklilik ve Değişim Tartışması

Kürşat KAN*

ÖZ

Teknolojinin gelişimiyle küresel olarak toplulukların birbirleriyle benzeşmeye başladığı görülmüştür. Bu benzeşmelerin bir sonucu olarak ortak duygular, ortak ürünler, ortak ilişkiler artış göstermiştir. Bu gelişmelerin sonucunda küreselleşme 1980'lerin başından beri literatürde tartışılan kavramlardan biri haline gelmiştir. Bu bağlamda devletlerin de zamanla birbirleriyle olan ilişkilerinde kullandıkları yöntemler değişime ve gelişime uğramıştır. Uluslararası İlişkiler ulus devlet temelinde işlese de küreselleşmenin milliyetçi duygularını hem törpülediği hem de köpürttüğü yadsınamaz bir gerçek haline gelmiştir.

Küreselleşme sonucunda Uluslararası İlişkilerde değişimin mi yoksa sürekliliğin mi öncelenmesi gerektiği tartışmaları karşımıza çıkmaktadır. Aktörler, ilişkilerini düzenlerken uyguladıkları yöntemlerdeki değişimlere, çoğu zaman tedbirli bir tutum takınmışlardır. Dolayısıyla "Devlette süreklilik esastır" anlayışı uluslararası ilişkilerde geçerliliğini ne kadar koruyabilir başka bir tartışma konusudur. Gücü elinde bulunduran mekanizmalar sürekliliği mi değişimi mi istemektedir, yoksa her ikisi de farklı metotlarla da olsa birlikte kullanılabilir mi? Gibi sorulara bilim insanları cevap bulmaya çalışmaktadır.

Uluslararası İlişkilerin kavramlarından biri olan diplomasi de küreselleşmenin etkisiyle değişime uğramıştır. Konferanslar, ikili görüşmeler teknolojiye dayanarak görüntülü haberleşme uygulamaları üzerinden daha sık ve yoğun yapılmaya başlanmıştır. Zaman ve mekân kavramının giderek ortadan kalktığı, mesafelerin kısaldığı, hemen her türlü bilgiye hızlıca ulaşılabilirdiği günümüzde bu avantajlar küreselleşmenin sınırsız bir dünya sunduğunu iddialarını gündeme getirmiştir.

Bu çalışmada da tüm bu gelişmelerin sonucu olarak uluslararası ilişkilerde değişimin minör mü olacağı yoksa küreselleşmenin uluslararası ilişkilerde majör değişikliklere yol açıp açmayacağı incelenmiştir. Başka bir ifadeyle uluslararası ilişkilerde sürekliliğin mi yoksa değişimin mi kalıcı olacağı tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler, Değişim, Süreklilik.

The Debate on Continuity and Change Caused by Globalization in International Relations

ABSTRACT

With the advancement of technology, it has been observed that communities around the world have started to resemble each other. Similar emotions, products, and relationships have become more common worldwide. As a consequence of these developments, globalization has been a subject of debate in the literature on international relations since the early 1980s. In this context, the methods used by states in their relations with each other have also undergone changes and developments over time, despite International Relations being based on the nation-state. It is an undeniable fact that globalization has both smoothed and intensified nationalist sentiments.

The debate over whether continuity or change should be prioritized in International Relations as a result of globalization is ubiquitous in scholarly circles. Actors in international arena have often taken a cautious approach when it comes to changes in the methods, they apply in regulating their relationships. Therefore, the notion of "continuity is essential in the state" is another topic of debate in literature on international relations. Do mechanisms that hold power desire continuity or change, or can both be used together, albeit with different methods? These are the questions that scholars are trying to find answers to. Diplomacy, one of the concepts of International Relations, has undergone changes with the impact of globalization.

This study examines whether globalization will result in major or minor changes in international relations. In other words, the study discusses whether continuity or change will be permanent in international relations.

Keywords: Globalization, International Relations, Change, Continuity.

1. Giriş

Teknolojinin gelişmesi ve insanların teknolojiye erişiminin kolaylaşması küreselleşmenin yaygınlaşmasına bu da pek çok yeni gelişmeye zemin hazırladı. Teknolojik gelişmelerin ilerlemesi ve

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, kursatkan@selcuk.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 26.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 25.05.2023

Citation/Atf: Kan, K. (2023). Küreselleşmenin uluslararası ilişkilerde yarattığı süreklilik ve değişim tartışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 283-292. <https://doi.org/10.52642/susbed.1287785>

küreselleşme ile bunların tüm dünyaya yayılması hayatın kolaylaşmasını sağlarken, bu gelişmelerin uluslararası ilişkilerde ulus devlet merkezli düzende, devlet olgusunda yarattığı deformasyon nedeniyle bir risk oluşturduğu düşünülmekteydi. Uluslararası İlişkiler devletlerin tarihsel olaylarda, savaşlarda ve barışlarda birbirleriyle olan ilişkileriyle ilgili her türlü konuda kullanılan bir kavramdır. Küreselleşme ise bireysel ya da toplumsal konularda bile kullandığımız bir kavram haline gelmiştir. Ancak küreselleşmenin uluslararası ilişkileri de devletlerin ilişkilerinden bağımsız olarak uluslararası topluluklar ve bireyler arası ilişkileri inceleme alanına dönüştürme etkisinden söz edilebilir. Yine de uluslararası ilişkilerin küreselleşmenin etkisiyle değişime uğramasına, süreklilik konusunda alışılmış metotların dışına çıkılması nedeniyle temkinli yaklaşılmaktadır. Uluslararası sistemde aktörlerin kim olacağı ve konumları bir sorunsal haline gelmiştir. Uluslararası ilişkilerin küreselleşmenin araçlarından biri olarak görülmesi ulus devletlerin erozyona uğrama ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Bu durum makalenin konusu olan “küreselleşmenin uluslararası ilişkilerde yaratacağı değişim ve süreklilik tartışmasına” neden olmaktadır.

Bu çalışmada ilgili literatürden faydalanarak değişim ve süreklilik konusundaki genel bir değerlendirme yapılacaktır. Küreselleşmede güç olgusu, devletlerin uluslararası ilişkilerdeki yöntemlerin dönüşümleri ve sürekliliği devam eden hususları ele alınacaktır. Makalede küreselleşmenin uluslararası ilişkilerde sebep olduğu değişimler ile ilgili hususlar da değerlendirilecektir. Küreselleşme sonucu yaşanan dönüşümler ve sürekliliğini koruyan kısımlar incelenecektir.

Küreselleşmenin hayatın her alanına yayıldığı bilinen bir gerçektir. Bu yaygınlığa rağmen küreselleşme ile uluslararası ilişkiler arasındaki bağ tartışma konusudur. Uluslararası ilişkilerin devleti başat aktör olarak görmesi ile küreselleşmenin başkaca aktörleri ön plana çıkarması ve devletin başatlığının sorgulanması tartışma konusudur. Küreselleşme neticesinde yaşanan değişimlerden her şey etkilendiği gibi uluslararası ilişkiler de etkilenmiştir. Ancak günümüzde uluslararası ilişkiler küreselleşme sürecinin bir parçası haline mi geldi? Uluslararası ilişkiler de artık değişimin içinde mi? gibi soruların cevapları bu çalışmada aranacaktır.

Uluslararası ilişkiler disiplini varoluşsal değerleri açısından sürekliliği önemsemiş ve realizmin etkisiyle küreselleşmeye şüpheyle yaklaşmıştır. Ancak ticaretin serbestleşmesi sonrası küreselleşme toplumları dönüştürürken uluslararası ilişkilerde de değişimler yaşanmıştır. Küreselleşmenin uluslararası ilişkilerde yarattığı değişimler, küreselleşmeye yaramış ve küreselleşme süreci hızlanmıştır. Bu kapsamda birinci bölümde, küreselleşme ve uluslararası ilişkiler kavramı, birbirleriyle olan etkileşimleri, güç ve hegemonya etmenleri değerlendirilmiştir. İkinci bölümde makalenin tartışma konusu olarak ele alınan uluslararası ilişkilerdeki “Değişim ve Süreklilik” konusu ele alınmıştır. Bu sürece dair modern devletteki değişim, teknoloji ve küresel ekonominin bu sürece etkisi değerlendirilmiştir.

2. Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler

Küreselleşme en basit tabiriyle benzeşmedir. Toplumların teknoloji ve fikirler vasıtasıyla etkileşime girerek benzeştirilmesidir. Küreselleşmenin devletlerin ekonomik ilişkilerinin serbestleşmesi ile başlamasından kaynaklı birçok tanımlaması vardır. (Subaşat, 2015) Ancak ekonomik yönle ilgili yapılan tanımlamalar küreselleşmeyi tam olarak açıklamaz. Küreselleşme ulusların ve uluslar üstü toplulukların birbirleriyle olan pek çok türden etkileşimidir. Bu etkileşim dolaylı ya da direkt olarak yapılabilir ve zamana yayılabilir. Küreselleşme kavramının tanımı üzerine uzlaşılabilmiş net ve tek bir tanımın olmaması nedeniyle bir anlam karmaşasına yol açtığından da söz edilebilir (Kan, 2011). Soğuk Savaş sonrasında küreselleşme, yaygın biçimde yaşamın her alanında hissedilen değişim ve dönüşümleri anlatan, bu geniş çaplı dönüşümlerin hem nedeni hem de sonucu olarak kullanılan bir kavramdır. Tarihin farklı dönemlerinde farklı dinamiklerin etkisiyle, dünyanın uzak coğrafyalarının yakınlaşması, kültürel olarak benzeşmesi, zamansal ve mekânsal sınırların giderek erimesi ve insanların da bu sınırların erimekte olduğunu giderek daha büyük bir keskinlikle idrak etmeleridir.

Günümüz dünyasında küreselleşme kaçınılmaz bir gerçekliktir. Ancak bir süreç olarak küreselleşme ile bir proje olarak küreselleşmeyi birbirinden ayırmak gerekir ve burada kastedilen süreç olan küreselleşmedir. Bu benzeşmenin tamamlanma sürecinde küresel olarak; teknolojik, ekonomik, siyasi, kültürel ve toplumsal yakınlaşmalar üst düzeye çıkarlar. Küreselleşmeyi bu bakımdan değerlendirecek olursak varacağı noktanın sınırsız bir çizgide olduğu izlenimine varılabilir. Bu sınırsızlığın getireceği nokta da ütöpik olsa da ülke sınırların ortadan kalktığı, ortak bir kimlik altında tüm insanların birlikte yekpare şekilde ve tamamen

özgürce var olacağıdır. Modern vatandaşlık toplumlara birtakım özgürlükler sağlamış olsa da bu durum ulus devlet öznelinde sınırlı kalmıştır (Dallmayr, 2007). Bu durumun gerçekleşmesi halinde daha özgür insan topluluğunun ortaya çıkışına vesile olacaktır.

Küreselleşmenin olumlu/olumsuz yanları, kazananı ve kaybedeni elbette olacaktır. (Kürkçü, 2013) Olumlu yanları sürekli öne çıkarılırken olumsuz tarafları zımnen kabul edilmekle birlikte sürekli görmezden gelinmiştir. Toplumların dönüşümü noktasında sorunlar yaşanıyor olsa da küreselleşmenin faydaları ve sağladığı kolaylıklar nedeniyle küreselleşme karşıtı geleneksel anlayışı benimseyen kesim gelişmiş ve gelişmekte olan çoğu ülkede daha azdır. Dolayısıyla küreselleşmenin sınırlarının belirsizliği nedeniyle her disiplini etkilemiştir. Bu disiplinlerden biri de “Uluslararası İlişkiler” olmuştur.

Uluslararası ilişkiler devleti ve içindeki toplumları doğrudan ilgilendiren birçok konuyu içinde barındıran bir disiplindir. Uluslararası ilişkiler “siyaset bilimi, iktisat, tarih, hukuk, felsefe, sosyoloji, psikoloji ve coğrafya gibi diğer disiplinlerden beslenen disiplinler arası bir inceleme alanına sahiptir.” (Akdemir, 2017) Uluslararası ilişkilerin bu kadar çok meseleyle ilgilenmesinden ötürü küreselleşme ile her açıdan ve her anlamda doğrudan bir bağ kurmaktadır. Ancak uluslararası ilişkiler küreselleşmeye başlangıçta şüpheyle bakmış bir disiplindir. Bunun sebeplerinden biri devletin bir aktör olarak disiplinindeki baskınlığıdır. Disiplindeki baskın paradigma realizm, küreselleşmenin sisteme yeni aktörleri dâhil etmesi yüzünden küreselleşme onlar açısından da şüpheyle bakılan bir kavram olmuştur. Ancak zamanla uluslararası ilişkiler küreselleşmeyi hızlandıran, küreselleşmeyle birebir bağı olan bir disiplin haline gelmiştir. Her ne kadar ulus devletler için küreselleşme “deformasyon” demekse de ulusların birbirleriyle kurduğu ilişkiler sonucu bir çok alanda gelişim sağlanmıştır. Küreselleşme yaygınlaşırken sağladığı faydalardan biri de ulusların birbirleriyle olan ilişkilerinin pekişmesi ve gelişmesi olmuştur.

Kültürel olarak yakınlaşmaya başlayan uluslar ortak kültür oluşturmaya başlamıştır. Giyimleri, günlük rutinleri, yeme içme alışkanlıkları, dillerde oluşan ortak kelimeler ve birtakım benzer durumlar ortaya çıkmaya başlamıştır (Kan & Kanmaz, 2022). Kültürlerin benzeşmeye başlaması hiç şüphesiz uluslararası ilişkilerin etkisiyle ve küreselleşmenin yaygınlaşmasıyla olası hale gelmiştir.

Küreselleşmenin yaygınlaşmasında sermayenin uluslararası boyutlara taşınması da etkili olmuştur. Serbest ticaret ilkesinin benimsenmesi ve ülkelerin uluslararası anlaşmalar yaparak ticareti teşvik edici adımlar atması sanayileşen ülkeleri daha güçlü bir noktaya taşımıştır. Küreselleşme yaşayan gelişmiş devletler, ulus-üstü anlayışla çalışılan bir sisteme entegre olmaya başlamıştır. Devlet dışındaki aktörler bu entegrasyonda büyük rol üstlenmiştir. “Bugüne dek yalnızca ya da ağırlıklı olarak devletler arasındaki ilişkilere göre biçimlenen uluslararası sistem, ciddi bir evrim geçirerek, devlet dışında başka bazı birimlerin de bu ilişkilere dahil olmasıyla global bir sistem halini almaktadır.” (Kan, 2011) Ancak başka aktörlerin uluslararası sistemde etkin olmasıyla ulus devlet yapısında küreselleşme krizi de yaşanmıştır. Ulus devletlerin küreselleşmeyle gelen yeniliklere entegre olmaya çalışırken deformasyon yaşamaması, alt kimliklerin üst kimlikten ayrışma çabası içerisine girmelerine de sebep olmuştur (Özdaş, 2015). Küreselleşme yeni özgürlükler sağlamaya başladığı için alt kimliktekilerin buldukları ulus devlette duygusal yönden aidiyet sorunu yaşamalarını tetiklemiştir. Boşnak, Makedon, Sırp, Azeri, Kazak vb. alt kimlikler yani yeni “ötekiler” ortaya çıkarmaya başlamıştır (Kan, 2011).

Küreselleşme konusunda Hiperküreselleşmeciler, Kuşkucular gibi farklı ekoller ortaya çıkmıştır. Hiperküreselleşmeciler 1990’ların başlarından itibaren, küreselleşmeyi ideolojik olarak savunarak, küreselleşme-ulus-devlet tartışmasını epey uzun bir süre domine eden bir gruptur. Bunlara en güçlü itirazın geldiği Kuşkucular olarak adlandırılan grup ise küreselleşmenin kaçınılmaz olmadığını ve bilinçli olarak yürütülen bir politika olduğunu vurguladılar. Kuşkucular olarak tabir edilen kesim küreselleşmenin yol açtığı yukarıda bahsedilen sakıncalarından endişe etmişlerdir (Kürkçü, 2013). Ancak her ne kadar küreselleşme deformasyona sebep olsa da alt kimliktekiler de buldukları ulusun değerlerini ve benzer duygularını paylaşmaktadır. Ayrışma çabası içerisine girenleri küreselleşmenin sebep olduğu bir sonuçmuş gibi düşünmek çok da doğru olmayacaktır. Alt kimlik – üst kimlik meselesinde küreselleşme bir araç olarak kullanılmış olabilir. Dolayısıyla kimliklerin ayrışma çabası içerisine girilmesinde siyasi bir takım amaçlar olduğu söylenebilir. Ulusal kimlikle ilgili duygular insanların büyük çoğunluğu tarafından aşırı şiddetle hissedilmektedir (Zalewski & Enloe, 2015). Bu hislere, kendisiyle aynı tabiiyetten sporcuları destekleyen insanların hisleri örnek olarak gösterilebilir. Bu hisleri paylaşan ise sadece aynı kimliği taşıyanlar değil, farklı

etnisiteden ama aynı tabiiyetten insanlardır. Ulusal kimliği benimseyen, bulunduğu topraklarda beraberce yaşayan herhangi bir kimlikte olabilir. Dolayısıyla küreselleşmenin ulus devletler üzerindeki deformasyon süreci bu bilinci benimseyen kitleleri çok fazla etkilememektedir. Bu bilinç ise ailede başlayarak okullarda gördüğü eğitime, arkadaşlık ilişkilerine, birey olma farkındalığına kadar birçok etkeni olan insani edimlere bağlıdır. Konuşulan ortak dil, beraberce yaşanan ortak çevre, içinde bulunulan toplumun ortak tarihi, kültürü vb. etmenler ise oluşan kimliğin olmazsa olmazları arasındadır.

Uluslararası ilişkiler kuramcılarının küreselleşmeyi açıklamayı fazla ilgilenmediğini öne süren Kacowicz ve Mitrani, “uluslararası ilişkiler içinde tutarlı küreselleşme teorileri yok, daha ziyade bazılarıyla ilgilenen mütevazı yaklaşımlar var” (Kacowicz & Mitrani, 2016) diyerek bu durumu eleştirirler. Bu eleştiride teorilerin küreselleşmenin açıklanmasında eksik kaldığı yönüyle haklı olabilirler. Küreselleşmenin teorileştirilmesi konusunda bazı zorluklar bulunmaktadır. Zorluklardan biri küreselleşmenin “Batılı/Amerikalı” olmakla itham edilmesi ve ABD’nin kendi hegemonyasını güçlendirmek için kullanmaya çalıştığı bir yöntem olarak görülmesidir (Kan, 2011). Küreselleşmenin teorileştirilmesinin bir diğer zorluğu ise realizmin hâkim olduğu döneme denk gelmesidir. Çünkü realistler uluslararası ilişkileri çıkarıcı, kendine yeten ve aktör egemen devletin gözünden gören bir yaklaşım içindedir. Kuşkucuların çoğunluğu bu akımları savunan teorisyenlerdir. Uluslararası ilişkiler disiplini sistemde yalnız hareket ederken realizm doğrultusunda “çözülmesi zor” siyasi meselelerle uğraşmıştır. Küreselleşmeyle birlikte bu zor meselelerin kolaylaştığı ve ulus üstü müzakerelerin önem kazandığı görülmüştür (Hay, 2021).

2.1. Güç ve Hegemonya Etkisi

Daha önce de vurgulandığı gibi uluslararası ilişkiler realizmin temel ilkelerinin egemen olduğu bir disiplindir. Realizm güç ve devlet odaklıdır. Dolayısıyla uluslararası ilişkilerde güce sahip olanların yönettiği/yönlendirdiği bir sistem söz konusudur. Hegemonya kelime anlamı olarak bir unsurun diğer unsurlardan üstün ve baskın olduğu anlamını taşır. Uluslararası ilişkilerde hegemonya etkisini ise bir devletin diğer devletlere üstünlük kurması ve dünya siyasetini şekillendirme çabası olarak görülebilir (Örmeci, 2017). Gücü elinde bulunduran devletler hegemonya kurmak, diğerlerine karşı üstünlük sağlamak isterler. Oluşturdukları hegemonya ile kendi çıkarlarını, fikirlerini, doğrularını ve yaşantılarını dayatmak isterler. Bu empoze etme görevini de küreselleşmeyle yaparlar. Küreselleşme her ne kadar ticaretin serbestleştirilmesiyle, ulaşım ve iletişim olanaklarının artması ve yaygınlaşmasıyla maddi bir yayılım gösterdiği düşünülse de bu durumun kültür, dil ve din gibi birçok soyut kavramlarla yayılıma da neden olduğu açıktır. Uluslararası ilişkilerin araç olarak kullanılması ise bu kavramlara erişim imkânı tanır.

Küreselleşmenin uluslar üzerindeki etkisini tek bir alan üzerinden değerlendirmek mümkün değildir. Küreselleşmenin siyasi ve sosyal alanda gösterdiği gelişimlerde ekonomik gelişmeler önemli rol oynamıştır. Ekonomik gelişmelerde ise serbest ticaretin yaygınlaşmasını sağlayan uluslararası ilişkiler ve teknolojik gelişmeler olmuştur. Uluslararası karşılıklı bağımlılık, sosyal ve siyasi bağımlılığı da beraberinde getirmiştir. Bu bağımlılığı da belirleyen tarihsel olarak değerlendirdiğimizde hep gücü elinde bulunduranlar olmuştur.

19. Yüzyılda İngiliz İmparatorluğunun hegemonyasına karşı sömürgecilikte geç kalanların meydan okuması I. Dünya Savaşına sebep olmuştur. Savaş ise sonrasında ABD’nin gücü eline almasına olanak sağlamıştır (Demir & Terzi, 2020). II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetlerin de çevre ülkelerde söz sahibi olmasıyla iki kutuplu sistem oluşmuş, ABD ve SSCB’nin hegemonya kurma çabaları diğer ülkelerde küreselleşme sürecini etkilemiştir. Hegemonik güçlerin küreselleşmeyi kullanırken üstünlük sağlamaya çalıştıkları alanlar ekonomik, siyasi ve ideolojik alanlardır (Demir & Terzi, 2020). Bu alanlardaki ideolojik düzeyde empoze girişimleri sistemdeki ülkeler tarafından küreselleşmenin Amerikalılaştırma olarak algılanmasına neden olmuştur (Kan, 2011).

Uluslararası sistemde iki kutuplu sistemin son bulması sonrası küreselleşmenin etkisiyle ülkelerdeki değişim ve gelişim hızlanmıştır. Bu hızlanma sonucunda yaşanan değişimlerde ABD hegemonyası altında bir küreselleşmeye doğru yol almış bir sistem söz konusu ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2013). ABD ve diğer güçlerin öncülüğünde ya da desteğiyle kurulan uluslararası kuruluşlar da küreselleşmenin boyutlarını ileri düzeye taşımıştır. ABD gücünü göstermek adına bir yandan da küresel jandarmalık görevi üstlenmiştir. Dünya’nın güvenliğini tehdit eden terörist gruplar, uyuşturucu kartelleri ve benzer organize suçlarla

mücadele ederek küresel bir sorumluluk almıştır (Hook & Spanier, 2021). Bütün bunlar uluslararası ilişkilerde küreselleşmeyle yaşanan dönüşüme ABD hegemonyası liderlik ettiğinin göstergesi olmuştur.

ABD gibi küresel boyutta etkisi olan, erişimi olan ve büyük güce sahip olan ülkelere zamanla “küresel güç” tanımlaması yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda küresel güç; siyasi, ekonomik, askeri pek çok alana hâkim; iş birlikleri sağlayan, küreselleşmeye yön veren ülke olarak tanımlanabilir. Küresel güç kazanılan bir ayrıcalık olduğu gibi kaybedilen bir ayrıcalığa da dönüşebilir. Günümüz dünya siyasetinde devletlerin bazı alanlardaki yerini uluslararası örgütler, uluslararası şirketler almaktadır. ABD hegemonyasının da zayıflaması da Çin ve Hindistan gibi ülkelerin yükselişiyle, uluslararası sistemde hegemonik başat aktörlerde ilerideki yıllarda bir artış olacağına dair emareler vermektedir. Ancak küreselleşmeyi doğru kullanan ülkeler varlıklarını korumaya ve gücünü arttırmaya devam edeceklerdir.

3. Değişim ve Süreklilik Tartışması

Değişim doğası gereği kaçınılmaz ve ilerleyen bir süreçtir. İyi ya da kötü, olumlu ya da olumsuz her sistem değişime uğrayacaktır. Ancak bu sistemlerin değişmesiyle güvenilirlikleri ve ciddiyetleri sarsabilir. Uluslararası İlişkilerde de durum bundan farklıdır. Bazı denemeler ve testlerle belirli bir sürecin işlemesi gerekir. Doğrudan ya da direkt olarak değişimin gerçekleşmesi gerekmez, kademeli bir geçişte söz konusu olabilir. AB genişleme sürecini bu duruma örnek gösterebiliriz. Avrupa Birliği kendi bünyesine yeni üye almadan önce aday statüsü verir, aday ülkeyi takip eder ve kendisine uyumlu dönüşümler gerçekleştirmesini talep eder. Belirli bir süreçten sonra ise aday ülkenin gerçekleştirmiş olduğu değişimleri denetler, süzgecinden geçirir ve bünyesine katıp katmayacağına karar verir.

Günümüzde devletlerin egemenliklerinin bir kısmını başka aktörlerle paylaşmaktadır. Ancak hala devlet, egemenlik noktasında geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemini korumaktadır (Yılmaz, 2013). Realizmin devleti merkezde görmesi ile diğer paradigmalarda küreselleşmeyle bu anlayışın son bulduğuna dair iddiaları karşıt görüşler olarak önümüzde durmaktadır (Hay, 2021). Devlet başat aktör olma özelliğini korusa da devletlerin iletişim araçları, anlaşma şekilleri, görüşme düzeyleri gün geçtikçe değişmeye başlamış ve uluslararası sistemdeki aktör sayısı da çoğalmıştır. Devletler geçmişte birbirleriyle olan ilişkilerini elçiler vasıtasıyla fermanlar, dilekçeler vb. dokümanlarla sağlamaktaydı. Zamanla elçilerle yapılan görüşmeler heyetler arası görüşmelere dönüştü. Daha sonra dışişleri bakanlıkları nezdinde oldu, uluslararası örgütler kuruldu ve ilişkiler bu vasıtayla görüşülür oldu ve sonrasında lobicilik dönemi başlamıştır. Uluslararası ilişkilerde yaşanan değişimler sivil ve insani boyutlar noktasında da küreselleşmeyle birlikte benzeşmeye başlamıştır. Uluslararası ilişkiler yalnızca devletlerarasındaki ilişkileri inceleyen/düzenleyen bir alan olmaktan çıkmıştır. “İnsan hakları, demokrasi, uluslararası terörizm, ekolojik sorunlar, nüfus hareketleri, sağlık sorunları, enerji politikaları gibi konular, disiplinin daha fazla yoğunlaştığı alanlar haline gelmişlerdir” (Kan, 2011). Dolayısıyla giderek dönüşen ve ilgilendiği alanlar çoğalan bir uluslararası ilişkiler var olmuştur. Uluslararası ilişkilerin küreselleşme ile ilişkisinin esas tartışmasında ise devlet merkezilik ve devlet merkezilik karşıtlığı yer almaktadır (Hay, 2021).

Süreklilik bakımından değerlendirecek olursak, istikrar ve değişmeme prensibinin de devletlerin bazı tercihlerinde etkili olduğu söylenebilir (Savaşan, 2019). Devlette süreklilik esastır anlayışı, eskiden beridir var olan bir olgudur. Kralların ve yöneticilerinin iktidara sahip oluşu ve değişimi iktidarları için tehdit olarak görmeleri hem yönetsel açıdan hem bilimsel açıdan birçok gelişmenin yaşanmasına engel olmuştur. Egemenliğin ya da iktidarın bir başka güce devri ihtimali bile başat aktör olan devletin sürekliliği önemesine neden olmaktadır. Uluslararası ilişkilerin realist teorisyenlerinin küreselleşme noktasında şüpheye düşmelerinin sebeplerinden biri de budur.

Sürekliliğin bir diğer konusu uluslararası anlaşmalar aksi belirtilmediği sürece yapıldığı tarihten itibaren 100 yıl da geçse geçerliliğini korumaya devam etmesidir (Çağrı, 2019). Uluslararası hukukta alınmış olan kararlar bağlayıcıdır, emsal niteliği de taşır. Hukuka uygun olarak tarafların imzalarının bulunması ve sözleşme şartlarına riayet edilmesi de önemlidir. Dolayısıyla herhangi bir uluslararası anlaşmalarla ilgili alınan ve alınacak olan anlaşma kararları süreklilik arz etmektedir.

Uluslararası anlaşmaların süreklilik arz etmesi değişimi isteyen devletler için bir engel olarak görünebilir. Bazı güçlerin değişimi destekleme nedeni, uluslararası ilişkilerdeki çarpık anarşik yapının sebep olduğu düzenden kaynaklanmaktadır. Güç ve değişim sürekli olarak aynı aktörün elinde olmayabilir. Ancak gücü

elinde bulunduran aktörler sürekli olarak buna sahip olmak isterler. Bu amaçla da ittifaklar kurar, ihtilaflar oluştur ve kurtarıcı rolüne bürünerek paylarını korumak ya da büyümek isteyebilirler. Bu sebeple güç paradoksunun küreselleşmeyi kendi menfaatleri doğrultusunda yönlendirme girişimleri uluslararası ilişkilerin gelişimine sekte de vurabilir.

Uluslararası ilişkilerde karşılıklı güven ortamının sağlanması, diplomatik ilişkilerin kurulması, yeni iletişim araçlarının sisteme dâhil olması değişimle mümkün olmuştur. Aktörler için güven ortamı “kazan kazan” tercihini ön plana itmiştir. Bir ülkenin menfaatinin diğer ülkenin menfaatine de olduğu hususlar daha çok gün yüzüne çıkmıştır. Küreselleşme ve teknolojik gelişmeler öncesi bu husustaki ayrımlar tam olarak saptanamamıştır. İnsan haklarının önemi de küreselleşme sayesinde daha çok benimsenir olmuştur (Mabee, 2004). Herhangi bir ülkede yaşanan insan hakları ihlallerine küresel boyutta tepkiler gelmesi, o ülkenin kendi iç disipliniyi sağlamaya yönelik yeni adımlar atmasına sebep olabilmektedir.

Devletlerin ve diğer aktörlerin işbirliği için oturduğu her masada belirlenmiş bir takım kurallar da yer almıştır. Bu tip toplu organizasyonlar ve buluşmalar yeni tip kuralları beraberinde getirmiştir. En basit örnek olarak Birleşmiş Milletler toplantılarının da ya da benzer uluslararası örgütlerin düzenlediği resmi organizasyonlarda ülkelerin kravatlı görevlilerce temsil edilip masaya kravatlı bir şekilde oturmaları zorunluluğu gösterilebilir. Kravat ve takım elbisenin önemi ciddiyeti, benzeşmeyi, çevresiyle uyumu ve bunun sonucunda işbirliğini betimler.

Küreselleşmeye ve onun getirdikleri yeniliklere özellikle 21.yüzyılda karşı çıkmak “tarihin ters tarafında kalmak” gibidir (Axford & Steger, 2020). Değişimlere şüpheyle yaklaşmak elbette insan doğası gereği alışık olmadığı durumlara temkinli olmasından kaynaklı olabilir. Ancak karşı olmak da küreselleşme sürecini durdurmayacağıdır.

3.1. Modern Devletin Değişimi

Modern devlet, uluslararası ilişkiler ile mümkün hale gelmiştir (Yılmaz, 2013). Modern devlet, ulus devlet kavramıyla eş anlam olarak görülse de kelime anlamı olarak baktığımızda “modern olma” mevcut durumunu daha iyi hale getirme ve yenileme biçimi diyebiliriz (Zabunoğlu, 2018). Ulus devlet ise kelime anlamı olarak değerlendirildiğinde kimlik, siyaset ve siyasi yapı olgularının açıklanmasıyla daha çok bağdaşmaktadır (Arı, 2012). Yine de sosyal bilimlerle ilgili olgularda her iki kavram da kullanılabilir.

Geleneksel devlet anlayışında zayıf olan uluslararası ilişkiler, modern devletle birlikte değişime uğrayarak kuvvetlenmiştir. Uluslararası ilişkiler tarihteki her bir dönüm noktasıyla değişime uğramıştır (Doğruluk, 2021). Küreselleşme sonrası modernleşme hali, kent yapısı öznelinde devlet yapısına da sirayet etmiştir. Modern devletin tanımının her geçen gün farklılaşmasında, yeni anlamlar kazanmasında kitle iletişim araçlarının, haberleşmenin, teknolojik gelişmelerin kısaca küreselleşmeyi hızlandıran faktörlerin de rolü vardır. Bu modernleşmeyle birlikte devlet mekanizmasının işleyişi kolaylaşmış, halk üzerindeki denetim gücü artmıştır. Modernliğin sosyal düzeni hem ekonomik sistem hem de diğer kurumlar için kapitalisttir. Modernlik kurumlar düzeyinde çok boyutludur (Korkusuz, 2013). Bu da modern devletin siyasi, ekonomik, askeri, diplomatik yönleriyle yenilenmesi ve yeniden farklı şekillerde tanımlanmasına neden olmuştur. Ekonomiyle ilgili modern bir yapı inşa etmek için kullanılan tabir “yeni ekonomik model” olarak tanımlanırken, askeriyeğin eskiyen teçhizat ve araçlarının yenilenmesine/geliştirilmesine “modernizasyon” kavramının kullanılması buna örnek gösterilebilir (Ateş, 2020).

Modern devletin değişim/gelişim sürecinde modern uluslararası hukuk da kendine yer bulabilmiştir. Dönüşüme uğramış versiyonunda uluslararası hukuk, devletleri, bölgesel organları, sivil toplum kuruluşlarını, ticaret örgütlerini, ticari aktörleri ve özel kişileri kapsayan her türlü ilişkiyi yönetir hale gelmiştir (Savaşan, 2019). Uluslararası Adalet Divanı ve Birleşmiş Milletlerin aldıkları kararlar modern uluslararası hukukun yapıtaşları haline gelmiştir. Sosyal ve beşerî ilişkilerin gelişmesiyle devlet dışı aktörlerin de modernleşen uluslararası hukuka tabi olması sağlanmıştır. Uluslararası örgütler ve birey de bu hukuktan yararlanmaya başlamıştır (Savaşan, 2019). Bu tip gelişmeler ve küreselleşmenin de etkisiyle ulusların birbirlerine olan bağımlılıkları artmaya başlamış ve egemenlik sorgulanmaya başlanmıştır.

Modern devlet, egemenlik ve yönetim şekli yönüyle geleneksel devletten ayrılrsa da yeni gelişmelere açıklık modern devletin temel niteliklerinden birisidir. Ancak egemenliğin tarih boyunca müzakere edilebilir bir olgu olduğunu da unutmamak gerekir (Kaygusuz, 2021). Bu noktada küreselleşmenin

teknolojiye olan bağımlılığı da modern devleti küreselleşmeye yaklaştırmıştır. Küresel pazarda olma arzusu da küresel ekonominin gerekliliklerini karşılama çabası içerisinde girilmesine neden olmuştur. Ancak küreselleşmenin etkisiyle günümüzde ülkeler kadar bütçesi olan güçlü çok uluslu şirketler ortaya çıkmıştır.

4. Sonuç

Küreselleşmenin birçok şeyi değiştirdiği/dönüştürdüğü gibi Uluslararası İlişkileri de değiştirdiği/dönüştürdüğü söylenebilir. Uluslararası sistemde realizmin baskın olması nedeniyle küreselleşme, zaman zaman bir tehdit olarak da algılanmıştır. Bu durum küreselleşme ve uluslararası ilişkilerin birbirleriyle zıt iki kavram gibi görünmesine neden olmuştur. Ancak küreselleşme uluslararası ilişkiler sayesinde daha aktif bir rol üstlenebilmiştir. Bu açıdan bakıldığında iki kavramın da birbirlerinin gelişimine fayda sağladığı söylenebilir.

Süreklilik ve değişim tartışmasında, uluslararası ilişkiler de değişimler yaşadığı ancak süreklilik arz eden hususlarının tamamen bir değişime uğramadığı gözlemlenmiştir. Uluslararası sistemde başat aktör olan devlet hala önemini korumakta, egemenlik konusunda ise yine devlet egemenliği büyük ölçüde devam etmektedir. Buna rağmen uluslararası sisteme katılmış yeni aktörlerin sürekliliği devam eden hususları etkileme ya da değiştirme çabası içerisinde olduklarından da söz edilebilir.

Geleneksel devlet anlayışı siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan pek çok gelişmenin gecikmesine neden olmuştur. Ulus devletin ortaya çıkmasıyla ve uluslararası ilişkilerin gelişmesiyle birtakım yenilikler/gelişmeler sağlanabilmiştir. Ancak küreselleşmenin yaygınlaşmaya başladığı dönemde uluslararası sistemde devletin başat aktör olması ve realizmin etkisiyle küreselleşmeye şüpheyle bakılmıştır. Bunun sebeplerinden biri küreselleşmenin olumlu yanlarının ortaya çıkışı ile sisteme yeni aktörler katılması ve bunların kazandığı güçle devlet karşısında alternatif olarak görülmesi olmuştur.

Uluslararası ilişkilerin yaşadığı değişimler ulus devlet temelinde erozyona da sebep olmuştur. İçinde bulunduğu toplumlara aidiyet hissi olmayan alt kimliklerin üst kimlikten ayrışma süreci başlamış ve kendi alt kimliğiyle anılmak isteyen, topluluklar doğmuştur. Küreselleşmenin etkin olduğu toplumlarda kültürel ve sosyal değişimler birçok yeni alışkanlıklara da sebep olmuştur. Yerel restoranlar yerine küresel restoranlar tercih edilmiş, giyimde birbirinden etkilenecek farklılık ve benzeşme kıyafetlerde de gözlemlenmiştir. Eskiden aynı mekânda yüz yüze yapılan görüşmeler telekonferans yöntemiyle zamandan ve mekândan bağımsız yapılar hale gelmiştir.

Küreselleşmenin modern devlete etkileri kurumsal boyutta da görülmektedir. Bu etkiler modernleşme ve yenilenmeyi hem teknik anlamda hem fıkirsal anlamda zorunlu kılmıştır. Küreselleşen devletler modernizasyona gitme ihtiyacı hissetmiştir. Başta askeri, eğitim, sağlık vb. sektörlerin modernleşmesi gerekmiştir.

Uluslararası Hukuk bakımından devletlerin imzalamış olduğu anlaşmalar geçerliliğini korurken, yeni anlaşmalar ve küresel konular için modern uluslararası hukuk kavramı ortaya çıkmıştır. Birleşmiş Milletler (BM), Uluslararası Adalet Divanı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi kuruluşlar uluslararası bir aktör olarak düzenleyici/denetleyici vazifeler üstlenmiştir. BM'de 196 tane üye devlet varken bunlardan sadece beşi daimî üyedir ve bunların veto hakkı bulunur. Bu durum sistemde eşitlik ve adalet yönünden bir dönüşümün henüz gerçekleşmediğini de göstermektedir.

Küreselleşme ve uluslararası ilişkilerin gelecekteki yerini tahmin edecek olursak; uluslararası ilişkiler ve küreselleşmenin iç içe geçtiği ve birbirlerinin yerine kullanılabilecek tek bir teori altında değerlendirildiği bir kavram ortaya çıkabilir. Gelecekle ilgili olarak hegemonik gücü elinde bulunduran başat aktörlerin vereceği kararlar etkili olacaktır. Gelecekte başat aktörlerden ABD'nin etkisinin azalacağı, bölgesel güçlerin küresel güce dönüşebileceği öngörülebilir. Küresel farklı organizasyon ve toplulukların kurulması çerçevesinde dönüşüm yaşanabileceği öngörülür de bu bağlamda değerlendirilmektedir. Uzun vadeli tahminler de ise zaman ve mekân kavramlarının sınırlarının günümüzde silikleşmesi durumunun, ülke sınırları içinde geçerli olabileceği ve dünya vatandaşlığı olgusunun ortaya çıkabileceği değerlendirmeleri yapılmaktadır. Sonuç olarak bilimsel ve teknolojik gelişmeler, sosyal bilimlere de etkilemeye devam edecektir. Ancak ne devletin sistemdeki gücü ve ağırlığı değişecek ne de uluslararası ilişkiler devletlerin baskınlığından kurtulmuş hale gelecektir.

5. Extended Abstract

The advancement of technology has led to a noticeable convergence of communities across the globe, resulting in a more widespread presence of shared emotions, products, and relationships. As a consequence of these developments, the concept of globalization has been a topic of scholarly discussion in international relations literature since the early 1980s. In this context, the diplomacy methods used by states in their relations with each other have also undergone changes and developments over time despite International Relations being based on the nation-state. It is undeniable that globalization has both smoothed and intensified nationalist sentiments.

The debate over whether continuity or change should be prioritized in International Relations due to globalization is ubiquitous in scholarly circles. Actors in the international arena have often taken a cautious approach when it comes to changes in the methods, they apply in regulating their relationships. Therefore, the notion of "continuity is essential in the state" is another topic of debate in the literature on international relations. Scholars are trying to answer questions such as: Do mechanisms that hold power desire continuity or change, or can both be used together, albeit with different methods?

If we consider that the realist paradigm dominates International Relations and that the international system is anarchic, it can be said that the powerful can realize their desires. The concepts of power and hegemony are the two most essential concepts in discussions on globalization. When referring to states that hold hegemonic power, terms such as "global power - regional power" are used. These actors that shape International Relations favor expanding globalization in line with their own interests. International Relations, on the other hand, strive to adapt to the changing and evolving conditions of globalization.

Diplomacy, one of the key concepts in International Relations, has changed with globalization's impact. Conferences and bilateral meetings have become more frequent due to technology such as video communication applications. In today's world, where the concepts of time and space are diminishing, distances are shortened, and information is easily accessible, these advantages have brought forward claims of globalization, offering a borderless world.

This study provides a comprehensive assessment of the changes and continuities caused by globalization in international relations through a literature review. In particular, it examines the role of power in globalization and the transformations and continuities in states' approaches to conducting international relations in the globalization process. The study also explores whether these developments due to globalization will lead to minor or major changes in international relations. In essence, the study delves into the debate of whether continuity or change will be a permanent feature of international relations in a globalized world.

It cannot be denied that globalization has changed or transformed many things, including international relations. Especially within the dominant realist paradigm of the international system, globalization has sometimes been perceived as a threat. This situation has sometimes led to the perception of globalization and international relations as two opposing concepts. However, globalization has been able to take a more active role through international relations. In this respect, it can be said that both concepts have benefited each other's development.

As for the debate over continuity and change, while international relations have changed in some ways, some aspects have either remained intact or have not fully transformed. For example, as the dominant actor in the present international system, the state still maintains its importance, and state sovereignty remains largely upheld. However, it can also be argued that new actors who have joined the international system attempt to influence the system or disrupt the continuity.

With the emergence of the nation-state, some innovations and developments became possible in international relations. However, when globalization began to spread, the traditional understanding of the state has caused delays in many political, economic, and social developments. The state's dominance in the international system and the influence of realism have led to skepticism about globalization. One of the reasons for this is that the positive aspects of globalization have emerged, new actors have entered the system, and they have become more assertive and seen as an alternative to the state.

Suppose we were to predict the future of globalization and international relations. In that case, a conception might emerge where international relations and globalization are intertwined and evaluated

under a single theory that can replace each other. The decisions made by the dominant actors who hold hegemonic power will be effective in the future. It can be predicted that in the future, the influence of the United States, one of the dominant actors, will decrease, and regional powers may turn into global powers. It is also considered possible that transformations can occur regarding establishing various global organizations and communities. As for long-term predictions, it is evaluated that the blurring of the boundaries of time and space may be applicable within country borders, and the concept of world citizenship may emerge. Ultimately, scientific and technological developments will continue to influence social sciences.

Keywords: Globalization, International Relations, Change, Continuity.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Kırşat KAN %100 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Kırşat KAN %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Akdemir, B. (2017). Uluslararası İlişkiler ve Spor. *Aurum Journal of Social Sciences*, 79.
- Arı, T. (2012). *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler- 1 Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika*. MKM Yayınları.
- Ateş, B. (2020). Askeri Değişim: Soğuk Savaş Sonrası Dönem Üzerine Bir İnceleme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16-18.
- Axford, B., & Steger, M. B. (2020). An International Journal of Interdisciplinary Research. *ProtoSociology*.
- Dallmayr, F. (2007). Dünya Düzeni ve Vatandaşlık: Ulus Devletin Ötesinde Yeni İmkanlar. *Divan: Journal of Interdisciplinary Studies*, 4-15.
- Demir, Y., & Terzi, N. (2020). Modern Devletin Gelişimi: Küreselleşme. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5.
- Doğruluk, M. B. (2021). Uluslararası İlişkiler Disiplininde Küreselleşme Sorunu. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*.
- Erhan, Ç. (2019). Lozan'ın Süresi, *Türkiye Gazetesi*, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-cagri-erhan/609072>, (Erişim: 28 Temmuz 2019).
- Hay, C. (2021). Uluslararası İlişkiler Teorisi ve Küreselleşme. T. Dunne, M. Kurki, & S. Smith (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (s. 373-395). Felix Kitap
- Hook, S. W., & Spanier, J. (2021). *Amerikan Dış Politikası İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze*. İnkilap Kitabevi.
- Kacowicz, A. M., & Mitrani, M. (2016). Why Don't We Have Coherent Theories of International Relations About Globalization? *Global Governance*.
- Kan, K. (2011). Globalleşmenin Uluslararası İlişkilere Etkileri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2.
- Kan, K., & Kanmaz, M. (2022). Küreselleşmenin Kültürel Boyutu ve Göçün Etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Kaygusuz, Ö. (2021). *Egemenlik ve Vestfalyan Düzen. E. Balta içinde, Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*. İletişim Yayınları.
- Korkusuz, M. H. (2013). *Kültür Vadisinde İnsan, Diplomasi ve Siyaset*. Ayışığı Kitapları.
- Kürkçü, D. D. (2013). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*.
- Mabee, B. (2004). Discourses of Empire: The US 'Empire', Globalisation and International Relations. *Third World Quarterly*.
- Örmeci, O. (2017). *Amerikan İç ve Dış Politikası*. Cinius Yayınları
- Özdaş, O. (2015). Devlet. A. B. Özcan, & Y. Çınar (Ed.), *Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları*. Hükümdar Yayınları.
- Savaşan, Z. (2019). Değişen/Dönüşen Uluslararası Hukuk. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 21-25.
- Subaşı, T. (2015). What is Globalisation and What Is Not? *Florya Chronicles of Political Economy*, 4.
- Yılmaz, A. (2013). *Küresel Dünyada Uluslararası İlişkiler: Teori- Temel Kavramlar-Yeni Gelişmeler*. Kadim Yayınları.
- Zabunoğlu, H. G. (2018). Günümüzde Ulus-Devlet. *Erişyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 537.
- Zaleski, M., & Enloe, C. (2015). Uluslararası İlişkiler Kuramları. K. Booth, & S. Smith (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Kuramları* (s. 279-305). Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.

Nefret Söylemi Mecrası Olarak Sosyal Medya: Ekşi Sözlük'te “Bizim Çocuklar” Örneği

Samet GÜMÜŞ*

ÖZ

Nefret söylemi kavramı ile günlük hayatta sıklıkla karşılaşmakta ve bu durum sıradanlaşmış bir hal almaktadır. İnternet dünyasındaki gelişmeler ve yeni medyanın kullanıcılara sağladığı imkanlar neticesinde günlük hayatta yer edinen nefret söylemi çevrimiçi dolaşıma sokulmakta, yeniden üretilmekte ve niceliği artarak yayılmaktadır. Türkiye'deki İnternet siteleri içerisinde en çok ziyaret edilen ve en popüler sosyal medya platformları arasında bulunan Ekşi Sözlük'te her gün yüz binlerce entry (içerik) girilmekte ve yaklaşık iki milyon sayfa görüntülenmektedir. Entry sayısının fazlalığı, denetim mekanizmasının olmaması ve kullanıcıların anonim kimlikli olması Ekşi Sözlük'te nefret söylemi içeren paylaşımların yer almasına neden olmaktadır. Bu çalışmada Ekşi Sözlük'teki Türkiye A Milli Erkek Futbol Takımı'nı tanımlayan “Bizim Çocuklar” başlığında bulunan entrylerdeki nefret söylemi içerikleri belirlenmekte ve kategorilendirme yapılmaktadır. Veri analiz programı Nvivo12 kullanılarak entryler ve nefret söylemi unsurları sayısal içerik analizi yöntemiyle incelenmektedir. Araştırma sonucunda Ekşi Sözlük'teki “Bizim Çocuklar” başlığında yer alan entrylerdeki nefret söylemi içeren unsurların EURO 2020 Futbol Şampiyonası'nda Türkiye A Milli Erkek Futbol Takımı'nın oynadığı maçlarda aldığı yenilgilere bağlı olarak arttığı gözlemlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nefret Söylemi, Ekşi Sözlük, Sosyal Medya, Milli Takım, Bizim Çocuklar.

Social Media As A Hate Speech Medium: Ekşi Sözlük “Our Children” Example

ABSTRACT

The concept of hate speech is frequently encountered in daily life and this situation has become commonplace. Because of the developments in the Internet world and the opportunities provided by the new media to the users, hate speech, which takes place in daily life, is circulated online, reproduced and spread increasingly in quantity. In Ekşi Sozluk, which is one of the most visited and popular social media platforms in Turkey, hundreds of thousands of entries are entered and approximately two million pages are viewed every day. The high number of entries, the lack of a control mechanism and the anonymous identities of users cause posts containing hate speech to take part in Ekşi Sozluk. In this study, the content of hate speech in the entries under the heading "Our Children", which defines the Turkish National Men's Football Team in Ekşi Sozluk, was determined and categorized. It was analyzed by numerical content analysis method using Nvivo12 program. Consequently, it is observed that the elements containing hate speech in the entries under the title of "Our Children" in Ekşi Sozluk have increased due to the defeats of Turkey National Men's Football Team in the matches played in the EURO2020 Football Championship.

Keywords: Hate Speech, Ekşi Sozluk, Social Media, National Team, Our Children.

1. Giriş

İnsanın duygu dünyasında var olan nefret, gündelik hayatımızın her alanına az veya çok sirayet etmektedir. Duygu ve düşünce olarak yer alan nefretin, sözlü olarak ifade edilmesi sonucu nefret söylemi vuku bulmaktadır. İnsanın doğasında yer alması ve günlük hayatta sıkça görülmesi nedeniyle sıradanlaştırılmakta olan nefret söylemi zihinde yer alan ön yargılar ve ayrıştırıcı düşüncenin yansıması olup öfke ve korku gibi durumlarla birleşmekte ve ileri boyutlara varabilmektedir.

Bireysel ve toplumsal olarak olumsuz sonuçlara neden olan nefret söylemi üzerine birçok tanımlama bulunmakla birlikte Avrupa Konseyi Bakanlar Kurulu'nun yaptığı “ırkçı nefreti, yabancı düşmanlığını, azınlıklara, göçmenlere ve göçmen kökenli insanlara yönelik saldırgan ulusalcılık ve etnik merkezçilik, ayrımcılık ve düşmanlık, dinsel hoşgörüsüzlük dâhil olmak üzere hoşgörüsüzlüğe dayalı başka nefret

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, gumus.samet@hotmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 26.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 13.06.2023

Citation/Atf: Gümüş, S. (2023). Nefret söylemi mecrası olarak sosyal medya: ekşi sözlük'te “bizim çocuklar” örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 293-306. <https://doi.org/10.52642/susbed.1287794>

biçimlerini yayan, kışkırtan, teşvik eden veya meşrulaştıran her türlü ifade biçimi" tanımlaması dünya genelinde kabul görmektedir (Council of Europe, 1997).

İnternet ve sosyal medya aracılığıyla kullanıcılara sunulan özgür ve sınırsız ortam, kişi ve grupların başka kişi veya gruplara karşı ırkçı, ayrımcı, öfke ve nefretlerini kontrolsüz şekilde dolaşıma soktukları faaliyet alanı haline gelmektedir.

Bireyler ve topluluklar çeşitli ortak paydalarda birleşebilmekte ve bu birleşmeler sonucunda aşırı milliyetçi, ırkçı, ayrımcı, cinsiyetçi ve homofobik nefret söylemi üreten yapılar halini almaktadır. Sosyal medyada gerçekleşen nefret söylemleri genellikle etnik köken, cinsiyet, siyasal görüş ve dini inanca karşı yapılmakta olup nefret duygusu taşıyan kişi ve grupların önyargılı veya tarafçı hareketlerini kapmaktadır (Doğu, 2010, s. 225).

Türkiye'de kullanıcı temelli sözlük sıralamasında ilk sırada yer alan ve en çok kullanılan sosyal medya platformları arasında bulunan Ekşi Sözlük "www.eksisozluk.com" sitesi, nefret söyleminin yeni medya ortamına taşındığı, üretildiği ve yayıldığı bir mecra halini almaktadır. Kullanıcıların düşünce ve yorumlarını entrylerde istediği şekilde ifade etmesine alan oluşturmakta, ortaya çıkan bu özgürlük denetimsizlik ile birleşerek nefret söylemine sıkça rastlanan bir ortam halini almaktadır.

Çalışma kapsamında Türkiye A Milli Erkek Futbol Takımı'nı tanımlamak için kullanılan "Bizim Çocuklar" sloganına yönelik Ekşi Sözlük'te açılan başlıkta yer alan entryler incelenmektedir. "Bizim Çocuklar" başlığı altında yer alan entrylerde ortaya çıkan nefret söylemi unsurları tasnif edilmektedir. Elde edilen bulgular neticesinde nefret söylemi içerikleri bilimsel veriler ışığında ortaya konulmaktadır.

2. Nefret Söylemi Kavramı

Nefret insana özgü duygu ifade eden bir kavram olup sözlükte "bir kimsenin mutlu olmamasını, kötülüğünü istemek ve tiksirmek" şeklinde yer almaktadır (TDK, 2021). Bu duygu biçiminin eyleme dönüşmesi sonucu nefret söylemi ortaya çıkmaktadır.

Foucault'ya (1999, s. 33) göre her insan birbirine kıyasla farklı özellikler taşımaktadır ve bu farklılık insan doğası gereği söylemlerinin de farklı olmasına neden olmaktadır. Farklı zamanlarda kişiler birbirinden farklı olmak için kendilik maskelerini kullanmaktadır. Kendilik maskesini kullanan bireyler varlığını dışarıdan gelen dayatmalara ve zorla kabul ettirilen düşüncelere göre değiştirmektedir. Kendilik maskesi bireyin kendine özgü özelliklerini ve imkânlarını göremez hale getirmektedir. Bu durumun sonucu olarak her bireyin söylemi, hem tarihsel süreçte hem de yaşadığı dönem bakımından birbirinden farklılık göstermektedir ve bulunduğu şartlara göre değerlendirilmesi gerekmektedir (Aygül, 2013, s. 16). İnsanlar arasındaki birlikteliği temel alan toplum kavramı, biz ve öteki ayrımının sürekli olarak tekrar edilmesine neden olmaktadır. İnsan doğasında koruyucu refleksle belirginleşen ayrımlar, ötekileştirmeye, yabancılaştırmaya ve bunun sonucunda da kendinden olmayana karşı nefrete dönüşmektedir (Akgül, 2020, s. 58-59).

Nefret söylemi hakkında pek çok tanımlama mevcut olup Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından 1997 yılında nefret söylemi hakkında yayınlanan bildiriye yer alan tanımlama uluslararası alanda nefret söylemi tanımı olarak kabul edilmektedir. Bu tanımlama resmi kurumlarla birlikte özel kuruluşların yaptığı düzenlemelerde esas alınmaktadır. Birleşmiş Milletler tarafından küresel bir sorun olarak değerlendirilen nefret söylemi, Birleşmiş Milletler Nefret Söylemine İlişkin Strateji ve Eylem Planı'nda ise "aşağılayıcı veya ayrımcı bir dile saldıran veya bunları kullanan her türlü konuşma, yazı veya davranış kim olduklarına göre, başka bir deyişle dinlerine, etnik kökenlerine, milliyetlerine, ırklarına, renklerine, soylarına, cinsiyetlerine veya diğer kimlik unsurlarına dayalı olarak bir kişiye veya gruba atıfta bulunmak" şeklinde tanımlanmaktadır (United Nations, 2019, s. 2). Nefret söyleminin temelinde önyargı, ırkçılık, yabancı düşmanlığı, ayrımcılık, cinsiyetçilik gibi nedenler bulunmaktadır. Kültürel farklılıklar ve toplumların kendine has özellikleri nefret söyleminin kullanımını etkilemektedir. Milliyetçilik akımının yükselmesi ve farklı olana karşı hoşgörüsüzlük durumunda nefret dilinin varlığı görülür biçimde artmaktadır (Alğan & Sensever, 2010, s. 15).

Nefret söyleminin açık bir göstergesi ise "ben ve biz" algısı etrafında üretilmekte olup ideolojik yaklaşım çerçevesinde iktidar ve hegemonyasını temsil etmektedir. "Öteki ve onlar" yabancılar, çeşitli azınlıklar, eşcinseller, yoksullar ve sosyal hayattan sürgün edilenler, dışlanmış ve aşağılanmış olarak kabul

edilen toplulukları tanımlamaktadır. Bireyin kendini tanımladığı kimlik ve toplumdaki konumuna göre "ötekiler" değişmektedir (Aygül, 2013, s. 35-36). Nefretin temel amaçlarının başında kendi birey ve grubunu ön plana çıkararak güçlü olarak aksettirmektedir. Kendinden olmayan diğer kişi ve topluluklar ise güçsüz ve makbul olmayan olarak lanse edilmektedir.

Nefret söylemi çeşitleri konusunda literatürde farklı kategorilendirmeler yapılmaktadır. Yeni Medya Ortamlarında Nefret Söylemi Kitabı'nda nefret söylemi çeşitleri "siyasal", "kadınlara yönelik", "yabancılar ve göçmenlere yönelik", "cinsel kimlik temelli", "inanç ve mezhep temelli" ve "engellilere ve çeşitli hastalıklara yönelik" başlıkları ile belirtilmiştir (Çomu & Binark, 2013, s. 209-211).

Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcı Söylem Raporu'nda ülkeye has oluşan dil ve kültür yapısı esas alınarak nefret söylemi tasnifi şu şekilde yapılmaktadır (Yılmaz, 2020, s. 11):

- Abartma-Anlam Yükleme-Çarpıtma: Bir durumu esas alarak topluluğa yönelik genelleme, çarpıtma, abartma, olumsuz gibi olumsuz söylemleri içermektedir.
- Küfür-Hakaret-Aşağılama: Bir topluluk hakkında doğrudan veya dolaylı olarak küfür, aşağılama ve hakaret içeren ifadeler bu kategoride yer almaktadır.
- Düşmanlık-Savaş Söylemi: Savaş çağrışımında bulunan ve düşmanca söylemleri dile getirmektedir.
- Doğal Kimlik-Simgeleştirme: Etnik köken, ırk ve inanca yönelik çağrışımların nefret unsuru olarak kullanıldığı ve simgeleştirildiği ifadeler bu kapsamda bulunmaktadır.

Nefret söylemi üzerine yapılan araştırmalar ırk ve etnik kökene ait nefret söylemlerini incelemekle birlikte homofobik ve cinsiyetçi nefret söylemlerine ilişkin çalışmalar da bulunmaktadır. Nefret söylemleri geniş kapsamlı olmakla birlikte çalışmanın niteliğine göre kendi içerisinde farklılıkları bulunmaktadır. Nefret söylemleri sınıflandırma olarak siyasal, homofobik, etnik ve ırkçı, cinsiyetçi, inanç ve mezhep temelli, engellilere ve çeşitli hastalıklara yönelik nefret söylemleri olarak tasnif edilmektedir (Alğan & Şensever, 2010, s. 23-24).

Spor özellikle de takım sporları aidiyet duygusunu geliştirmekle birlikte "biz" ve "öteki kavramlarını yayılmasına ve gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Ortak bir kimlik oluşumu sağlayan spor kolektif bir kimlik oluşturmakta ve diğerlerini karşıt olarak göstererek "yenilecek alt edilecek rakip" olarak göstermektedir (Talmiciler, 2010, s. 78). Sporun içerisinde meydana gelen bu yapı nefret söyleminin oluşturulmasına, hedefinin belirlenmesine ve fiili anlamda ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

3. Yeni İletişim Biçimi Olarak Sosyal Medya

Sosyal medya bireylerin sadece iletişimde bulunmadıkları aynı zamanda sosyalleştikleri bir mecra olarak karşımıza çıkmaktadır. Kullanıcıların etkileşim halinde bulunduğu internet tabanlı Web 2.0 yapısını temel alan dijital ortamlar sosyal medya olarak tanımlanmaktadır. Fisher'e (2015, s. 116-117) göre medya ekolojisi ve iletişim, sosyal medya ile birlikte radikal bir dönüşümden geçmiştir. Geleneksel kitle iletişim araçları merkezleştirilmişken, yeni medya merkezi olmayan, ağa bağlı bir ortam sunmaktadır. Sosyal medya ile hemen hemen her birey kolayca bir "kullanıcı" haline gelebilmekte, içerik oluşturabilmekte ve yayabilmektedir. Sosyal medyanın öne çıkan bu özelliği ile kullanıcılara "medyanın sosyalleşmesi" şeklinde bir iletişim pratiği sunulmaktadır.

Geleneksel medyaya kıyasla kullanıcılarına yeni bir iletişim ortamı sunan sosyal medyada zaman ve mekân sınırlaması olmadan her kesimden insan katılım sağlayabilmekte, özgürce düşüncelerini paylaşabilmekte, güncel konular üzerinden tartışabilmekte ve farklı ağlar üzerinden insanlarla fikir alışverişinde bulunabilmektedir. Paylaşımın temel alındığı basit bir iletişim yapısına sahip olan sosyal medya kullanım kolaylığı sayesinde gündeme gelmektedir (Vural & Bat, 2010, s. 3351-3353). Kullanıcılarına sunduğu çeşitli olanaklar sayesinde her geçen gün sosyal medyanın kullanım alanı ve kullanıcı sayısı artmaktadır.

Sosyal ağ platformlarıyla 2000 yılından itibaren gündemde yer alan sosyal medya kavramı, her türlü iletişim faaliyetlerinin gerçekleştiği dijital dünyayı kapsamaktadır. Kullanıcıların istedikleri bilgiye ulaşabildiği, online topluluklar oluşturup bireysel içerikler paylaştığı sosyal medya, bilgi, hizmet ve ürün alışverişinde bulunulabilecek elektronik ortamları kapsamaktadır (Güçdemir, 2017, s. 14-15). İnternete erişim ve teknolojinin gelişimiyle birlikte sosyal ağların çeşitliliği ve sunduğu imkanlar artmaktadır. Bu duruma bağlı olarak sosyal medya gün geçtikçe güçlenmektedir. Kullanıcılarına sağladığı hız, alan, çoklu ortam, çok merkezlilik, etkileşim ve katılım gibi özelliklerinden dolayı sosyal medyada kullanıcı merkezli bir

ortam bulunmaktadır. Bu teknolojik özelliklerden dolayı olumlu ve olumsuz çeşitli görüş ve ifadeler sosyal medyada yer almaktadır (Fenton, 2010, s. 3). Nefret söylemi de sosyal medya sıklıkla yer bulmakta ve görünür hale gelmektedir.

4. "Katılımcı Sözlük" Ekşi Sözlük

Ekşi Sözlük, 15 Şubat 1999 tarihinde Sedat Kapanoğlu tarafından kurulmuştur. Kayıtlı yazarların kelime ve kavramla ilgili yorumlarını içeren ve katılımcılık özelliğine sahip bir web sitesidir. Yaşayan yapıda olan Ekşi Sözlük sürekli gelişmekte ve yıllar içerisinde kazandığı popülerite ile Türkiye'nin gündemini belirlemektedir (Doğu, 2010, s. 204). İnternet kullanım araştırması Alexa verilerine göre 2022 yılında Ekşi Sözlük internet sitesi "www.eksisozluk.com" Türkiye'de en çok ziyaret edilen web siteleri listesinde 10. sırada bulunmakta olup, söz konusu siteye günde yüz binlerce entry girilmekte ve yaklaşık iki milyon sayfa görüntülenme sayısına ulaşmaktadır. Türkiye'deki sosyal medya platformları arasında en çok kullanılan siteler içerisinde yer alan Ekşi Sözlük, katılımcı sözlükler arasında ise ilk sırada bulunmaktadır (Alexa, 2022). Kullanıcı sayısı ve erişim gücü göz önünde bulundurulduğunda, Ekşi Sözlük Türkiye'de gündem oluşturabilme gücüne sahip etkili bir yapısı bulunmaktadır.

Kavram ve konsept sınırlaması bulunmayan Ekşi Sözlük'te güncel konu, durum ve kişiler hakkında bilgi, haber ve yorumlar yer almaktadır. Kayıtlı yazarlar tarafından oluşturulan entry (giriş) metinlerinde bulunan linkler ve "bkz" (bakınız) şeklinde yapılan yönlendirmeler ile içerikler okuyuculara sonsuz çağrışım imkanı sunmaktadır (Doğu, 2010, s. 204).

Kurulduğu dönemdeki sitelere kıyasla çok daha etkileşimli ortam sunması ve orijinal bir fikir olması nedeniyle Ekşi Sözlük, kısa sürede kullanıcı sayısını arttırmış ve yüz binlerce kullanıcının ziyaret ettiği bir site haline almıştır. Her görüşten kullanıcının üye olarak yer almasına olanak sağlayan Ekşi Sözlük'ü diğer platformlardan ayıran en önemli fark ise yazar alımının sınırlı sayıda olması ve site içerisinde katı kurallara göre işleyen bir hiyerarşi bulunmaktadır. Ekşi Sözlük kullanıcı kitlesi ile gündeme karşı gösterdiği reaksiyon ve konu çeşitliliği bakımından ön plana çıkmaktadır (Irak & Yazıcıoğlu, 2012, s. 6). Konu başlıkları "sol frame" olarak nitelendirilen anasayfada çerçevede sıralanmaktadır. Konuların popüleritesi ve yazılan entry sayısına göre bu sıralamadaki başlıklar yer değiştirmektedir.

Sosyal medya içerisinden kendine has bir topluluk ve kültür oluşturmaktadır. Ekşi Sözlük toplumda mevcut olarak bulunan nefret söylemlerinin sözlük gündemi çerçevesinde online olarak yeniden üretilmesine ve dolaşımında bulunmasına katkı sağlamaktadır. Yazarların kimlikleri hakkında bilginin bulunmaması ve yeni medyanın kullanıcılara sağladığı istenilen kimliğe bürünebilme özelliği sayesinde ortaya çıkan anonimlik, toplumsal baskılardan bağımsız olarak üretilen nefret söylemlerine neden olmaktadır (Aslantürk & Turgut, 2015, s. 62).

Ekşi Sözlük'te içerik giriş ile ilgili inisiyatif ve sorumluluk yazarlarda bulunmaktadır. Kayıtlı kullanıcıların oluşturduğu içerikler sözlük tarafından denetime tabi tutulmaksızın yayınlanmaktadır. Yayınlanan entryler site üzerinden herkesin erişimine açık halde bulunmaktadır. Entryler ile ilgili şikayet olmadığı takdirde yayınlanan içeriklerin hukuki durumuna ilişkin Ekşi Sözlük tarafından bir değerlendirmede bulunulmamaktadır. Ekşi Sözlük'ün uyguladığı bu politika ve yeni medyanın kullanıcılara sağladığı imkanlar nedeniyle nefret söylemi unsurları içeren entryler artmakta ve yayılmaktadır. Bu konuyla başa çıkabilmek adına "Ekşi Sözlük Nefret Söylemi Denetim Projesi" başlatılmış ve bir yönetmelik yayınlanmıştır.

Nefret söylemiyle mücadele etmek ve bilinç oluşturmak için hazırlanan Ekşi Sözlük Nefret Söylemi Denetleme Yönetmeliği tüm Ekşi Sözlük yazar ve okurlarının katkıda bulunup üzerine eleştiri yapabileceği bir platform olarak tanımlanmaktadır. Proje kapsamında sözlük içerisinde nefret söylemi konusunda her türlü tartışmanın yürütüldüğü "Nefret Söylemi Grubu" ve şikayet sonucu incelemeye alınmış içeriklerin denetlendiği "Nefret Söylemi Denetleme Grubu" oluşturulmuştur (Ekşi Sözlük, 2021).

Yapılan çalışmanın gönüllülük esasına dayanması ve nefret söylemi konusundaki değerlendirmenin bireysel olması nedeniyle Ekşi Sözlük Nefret Söylemi Denetim Projesi eleştirilere maruz kalmış ve sözlüğün kuruluş ilkelerine karşı olduğu gerekçesiyle pek çok yazarın tepkisine neden olmuştur. Çalışma kapsamında alınan kararlarda yaşanan fikir ayrılığı nedeniyle grubun çalışması ve işlerliği durma noktasına gelmektedir. Ekşi Sözlük Nefret Söylemi Denetim Projesi uygulamaya konulduğu ilk zamanlarda nefret

söylemine karşı etkili çalışmalar yapmasına karşın günümüzde işlevsiz bir hal almaktadır. Ekşi Sözlük'te ortaya çıkan ve herhangi bir yaptırımda bulunulmayan nefret söylemi kar topu etkisiyle artarak toplumun geneline yayıldığı gözlemlenmektedir.

5. Sosyal Medya ve Nefret Söylemi

Toplumların yapısında mevcut bulunan söylem pratiğinde nefret söylemi de yer almaktadır. Kitle iletişim araçlarının kullanıcı ve içerik bakımından çeşitlilik göstermesi bu mecralarda nefret söyleminin yer almasına imkan sunmaktadır. Yeni medya teknolojilerinin günlük hayatta yaygın olarak kullanılması, nefret söylemi biçimlerini daha da görünür kılmaktadır (Akgül, 2020, s. 58-59). Toplumun sosyolojik, tarihi, kültürel ve siyasi yapısı ile gelenekleri nefret söylemini yönlendirmektedir. Sosyal medya, nefret söyleminin yayılmasını sağlayan yeni araçlar oluşturmakta ve gelişen teknoloji ile birlikte nefret söylemi her geçen gün artmakta ve yaygınlaşmaktadır (Vardal, 2015, s. 135). Sosyal medya araçları, interaktiflik, hipermetinsellik ve hızlı yayılma özellikleri ile kullanıcıların içerik üretmesine, paylaşmasına ve hızlı bir şekilde yayılmasına zemin hazırlamaktadır. Sosyal medya araçlarının özellikleri doğrultusunda olumsuz, ayrımcı, cinsiyetçi, dışlayıcı ve nefret içeren metinler kolay ve hızlı bir şekilde çevrimiçi dolaşıma girmektedir (Aygül, 2010, s. 111). Kullanıcının üretici konumunda bulunduğu sosyal medyada üretilen içerikler denetimsiz bir biçimde, sınırlandırma bulunmadan ve sonuçları ölçülemez bir şekilde yayılmaktadır.

Ağ sitelerindeki içerikler kullanıcılar tarafından üretilmekte, yeniden dolaşıma geçirilebilmekte ve yine aynı kullanıcılara ulaşarak tüketilebilmektedir. Bu ağlarda içeriklere farklı cihazlarla erişim sağlanabilmekte ve farklı şekillerde tüketilebilmektedir. Kullanıcıların kendilerini ifade edebilmek için oluşturdukları içeriklerde farkında olmadan nefret söylemi ortaya çıkabilir, bu durum nefret söyleminin doğallaşmasına, sıradanlaşmasına ve nefret söyleminin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Kullanıcı tarafından oluşturulan bu içerikler stigma (damgalamak), önyargı, ayrımcılık ve stereotip gibi söylemsel niteliklerle ortaya çıkmaktadır (Çomu & Binark, 2013, s. 209).

Teknolojinin toplumlar üzerinde önemli bir gücü olduğunu vurgulayan McLuhan'a (1964) göre yeni yaşam standartları ve toplum üretiminde teknolojinin belirleyici olduğu ifade edilmektedir. İnsan kültürünün, iletişim kurma biçimlerine bağlı olarak değişiklik gösterdiğini ve iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmelerin kültürel değişime yol açtığı vurgulanmaktadır.

İnternet ve yeni medyanın kullanıcılarına sağladığı bağımsız ortam sebebiyle öfke ve nefret kontrolsüz bir şekilde yayılmaktadır. Günlük yaşamdaki varlığını sürdüren "ötekileştirme" ve "ayrımcılık" yeni medyada da vuku bulmaktadır. Yeni medyadaki nefret söylemi geleneksel medya metinleriyle de pekiştirilmektedir (Aygül, 2010, s. 111). Geleneksel medyada nefret söylemine karşı bir kontrol mekanizması olmasına karşın yeni medyanın kapsadığı alanın çok geniş olması nedeniyle bu konuda mücadele edilmesini zorlaştırmaktadır. Kullanıcılarına merkezi olmayan anonim ve etkileşimli bir yapı sunan yeni medyada nefret söylemi yayılmak için ideal bir alan oluşturmaktadır.

İnternet ortamının teşvik ettiği anlık yanıtlar, içgüdüsel tepkiler, düşünülmemiş yargılar, gelişigüzel açıklamalar, filtrelenmemiş yorumlar ve önyargılar nefret söylemi biçimlerinin kendiliğinden ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Kilvington, 2010, s. 263). Sosyal medya üzerinden oluşturulan nefret söylemleri kullanıcılar tarafından sıradanlaştırılmakta ve farkına varılmadan kabul edilebilmektedir. Sosyal medyada bir topluluğa aidiyetini kanıtlamak, dikkat çekmek ve güçlü konumda olmak için başkalarına hükmetmek amacıyla nefret söylemleri kullanılmaktadır (Vardal, 2015, s. 141). 2000'li yıllar ile birlikte Türkiye'de yeni medya kullanımının yaygınlaştığı ve internet üzerinden kolaylıkla bir araya gelebilen toplumsal yapıların nefret söyleminin bu mecralara girmesine, üretilen nefret söylemini yeniden üretmesine ve yeniden dolaşıma sokmasına izin verdiği belirlenmektedir. Türkiye'de nefret söyleminin üretildiği ve yayıldığı yeni medyada nefret söyleminin görüldüğü kategoriler ise sosyal ağlar, bloglar, mikrobloglar, sözlükler, okur yorumları ve video paylaşım ağları olarak sıralanmaktadır (Aygül, 2013, s. 71-72). Sanal dünya veya özgürce istenilenin yapılabileceği yer olarak lanse edilen yeni medyada bulunan davranışların gerçek hayattan bağımsız olarak değerlendirilemeyeceği görülmektedir. Yapılan davranışların bir diğer kullanıcının özgürlük alanını kısıtlayacağı veya bulunan hareketlerin sosyal medyadaki paydaşlara zarar verebileceği öngörülmeli ve buna uygun olarak hareket edilmesi gerekmektedir (Jakubowicz, 2017, s. 45).

Dijital araçların kolayca dezenformasyon paylaşımına izin vermesi çevrimiçi ortamlarda nefret söylemi içeriğinin daha fazla görülmesine neden olmaktadır. Sosyal medyadaki nefret söylemi gerçek zamanlı olarak küresel ve çeşitli bir kitleye ulaşma potansiyeline sahiptir ve nefret dolu çevrimiçi içerik zaman içinde yeniden görülebilmekte ve tekrar popülerlik kazanabilmektedir. Çevrimiçi topluluklar ve platformlardaki nefret söylemi toplumda gerginlik ve huzursuzluk ortamı oluşturmak için kullanılan bir tehdit unsuru olmakta ve sosyal medya şirketlerinin algoritmaları bu duruma ortam sunmaktadır (United Nations, 2023).

İnternetin sahiplik yapısının olmaması, bir merkezden kontrol edilememesi ile kullanıcılara sınırsız alan ve içerik sunması kötüye kullanılmasına yol açmaktadır. İnternet alanında yatırımları bulunan Google, YouTube, Facebook ve Twitter gibi küresel şirketlerin ırkçılık ve nefret söylemi bağlamında yaptığı pek çok çalışma ise sonuçsuz kalmaktadır

Futbol, yeni medyada nefret söyleminin en çok kullanıldığı alanlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de ve dünyada en popüler spor dalları arasında yer alan futbolun, her unsuruyla medyada gündem oluşturabilme gücü bulunmaktadır. Müsabakalardaki olaylar, taraftarların tartışmaları, maç içerisindeki hakem kararları, futbolcular, teknik ekip ve futbol yorumcuları tarafından yapılan tartışmalar hem geleneksel medyada hem de yeni medyada sıkça yer almaktadır. Günlük hayatta mevcut bulunan nefret söylemi geleneksel medya tarafından futbol üzerinden üretilmektedir. Ortaya çıkan bu nefret söylemi sosyal medyada ise kullanıcılar tarafından yenilenerek tekrar dolaşıma girmektedir (Talimciler, 2014, s. 37). Spor ve futbol kültüründe nefret söylemi; Tribünlerdeki tezahüratlarda, kulüp yöneticilerinin ve futbolcuların yaptığı açıklamalarda, futbol programlarında hararetli tartışmalarda, gazete manşetlerinde, köşe yazarlarının açıklamalarında, bireysel futbol sohbetlerinde ve sosyal medya paylaşımlarında farklı boyutlarda yenilenmektedir.

Çoğu zaman medyanın aracılık ettiği nefret söylemi, kitlelere ulaşmakta ve sosyal medya ile birlikte çarpan etkisi yaratmaktadır (Talimciler, 2010, s. 157). Futbol oyun olmanın ötesine geçerek her şartta kazanma ve başarı elde etme mantığına indirgenmekte, aksi bir sonucun ortaya çıkması halinde ise başta taraftarlar olmak üzere öfke ve nefretini paylaşım imkanı bulabildiği mecralardan yansıtmaktadır.

Futbolun günümüzde yaşadığı dönüşümle birlikte taraftarların fanatizme kaçan davranışları nefret söyleminin bu alanda görülmesine neden olmaktadır. Taraftarların bulunduğu yerlerde, statlar ve maç izlenen alanlarda yer alan nefret söylemleri internet ortamında kullanıcıların kendini ifade edebildiği sosyal medya platformları, forumlar ve bloglar gibi mecralarda yer bulmaktadır. Galibiyet veya mağlubiyet durumuna göre kendi takımına ya da rakip takıma yönelik nefret söyleminde bulunan taraftarların hedefinde genellikle futbolcular yer almakta olup bu söylemde sporcuların doğuştan gelen ve seçilemeyen din, dil, ırk, ten rengi, yüz ve vücut şekline yönelik ifadelerle karşılaşmaktadır (Harranoğlu & Yengin, 2022, s. 238). Sporun dostluk, barış ve kardeşlik gibi birleştirici gücü, nefret söyleminin dahil olmasıyla birlikte yerini ayrıştırıcı, birbiriyle karşıt ve her konuda çatışma halinde bulunan bir yapı oluşturmaktadır.

6. Araştırmanın Basamakları

6.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

"Bizim Çocuklar" sloganı 2021 yılı Mart ayı itibariyle Türkiye A Milli Erkek Futbol Takımı'nı tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu tarihten itibaren milli takımın oynadığı maçlarda, maç öncesi ve maç sonrası başta sosyal medya olmak üzere "Bizim Çocuklar" sloganı Türkiye'de en çok konuşulan ve tartışılan konuların başında gelmektedir. "Aidiyet göstergesi" ve "bağ kurma" anlamları taşıyan "Bizim Çocuklar" ifadesi nefret söylemi tanımındaki "ötekileştirmeye" de zemin hazırlamaktadır. Milli takımın 11 Haziran 2021 - 20 Haziran 2021 tarihleri arasında katıldığı 2020 Avrupa Futbol Şampiyonası'nda oynadığı toplam üç maçta da rakiplerine yenilmiş ve averaj sıralamasına göre turnuvayı katılan 24 takım içerisinde son sırada tamamlamıştır. Bu duruma gösterilen tepkiler ile yeni medyanın kullanıcılara kendini ifade etme ortamı sağlaması sonucu nefret söylemi gün yüzüne çıkmaktadır. "Bizim Çocuklar" sloganı Türkiye A Milli Erkek Futbol Takımı futbolcularını tanımlamakla birlikte başta milli takım teknik ve idari ekip olmak üzere Türkiye'deki tüm futbol paydaşlarını kapsamaktadır. Çalışma kapsamında Türkiye'de en çok kullanılan sosyal medya platformlarından olan ve katılımcı sözlükler arasında ilk sırada yer alan Ekşi Sözlük'teki "Bizim Çocuklar" başlığı altında girilen entrylerdeki nefret söylemi unsurlarını kategorik halde ortaya

çıkarmak amaçlanmaktadır. Çalışma nefret söylemi kapsamında kanıtlayıcı veriler sunması bakımından önem arz etmektedir.

6.2. Araştırmanın Problemi

Sosyal medya platformlarında Türkiye A Milli Erkek Futbol Takımı'nı tanımlamak için kullanılan "Bizim Çocuklar" kavramının yer aldığı bölümlerde nefret söylemi unsurları bulunmaktadır. Çalışma kapsamında ele alınan Ekşi Sözlük'teki "Bizim Çocuklar" başlığında yazılan entrylerde nefret söylemi unsurlarının olması çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır.

6.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın evrenini sosyal medyadaki nefret söylemi oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Ekşi Sözlük'teki "Bizim Çocuklar" başlığında yazılan entrylerde bulunan nefret söylemi içerikleri oluşturmaktadır.

Bu çalışmada Ekşi Sözlük'te "Bizim Çocuklar" başlığı altındaki entrylerde yer alan nefret söylemi unsurlarını incelemek amacıyla sayısal içerik analizi yöntemi kullanılmaktadır. İçerik analizinde iletilerin açık olan içeriğinin nesnel ölçülebilir ve doğrulanabilir bir açıklamasını yapabilmek amacıyla kullanılmaktadır (Fiske, 1996, s. 176). Belirlenen tarih aralığında Ekşi Sözlük sitesinden alınan entryler veri analiz programı Nvivo12 programıyla incelenmiştir.

Toplanan verileri analiz etmek ve aralarında bulunan kavram ve ilişkileri ortaya çıkarmak için içerik analizi yöntemi kullanılmaktadır. İçerik analizinde derinlemesine işlenen veriler ile saklı kalabilecek gerçeklere ulaşılmakta ve temalar keşfedilebilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2005, s. 242-266)

6.4. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Çalışma kapsamında Türkiye A Milli Erkek Futbol Takımı'na yönelik nefret söyleminin ortaya çıkarılması adına Ekşi Sözlük'te yer alan "Bizim Çocuklar" başlığının 6 Mart 2002 açılıp ilk entry girildiği görülmekte ve milli takımın slogan haline getirmesiyle ilgili ilk entrynin de 24 Mart 2021 tarihinde girildiği tespit edilmektedir. Türkiye A Milli Erkek Futbol Takımı'nın 2020 Avrupa Futbol Şampiyonası'nda maçlarını oynadığı 11-20 Haziran 2021 tarihleri arasındaki 10 günlük sürede Ekşi Sözlük yazarları tarafından "Bizim Çocuklar" başlığında 465 entry girildiği tespit edilmiş ve bu entryler araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır (Ekşi Sözlük, 2021).

Çalışma kapsamında Nefret söylemi kategorilerinin oluşturulmasında Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcı Söylem Raporu (Yılmaz, 2020) ve Yeni Medya Ortamlarında Nefret Söylemi kitabı (Çomu & Binark, 2013) referans alınarak "abartma-anlam yükleme-çarpıtma", "küfür-hakaret", "aşağılama-alay etme", "düşmanlık-savaş söylemi", "doğal kimlik nefreti" ve "diğer" şeklinde belirlenmiştir.

7. Bulgular

Sosyal medyada nefret söylemi analizi yapılırken elde edilen bulgular konuya özgü olmalı ve değerlendirilmesi yapılırken aşağıda belirtilen üç kriterin temel alınması gerekmektedir (Pohjonen, 2018, s. 11):

1. Nefret söylemi diğer çalışmalarla genelleme yapılmadan kültürel, toplumsal ve bulunduğu ortam açısından ele alınması gerekmektedir.
2. Mevcut durumdan ve olaylardan bağımsız olarak yalnızca nefret söylemi içeriğine odaklanmak, kutuplaşmaya neden olmaktadır.
3. Nefret söyleminin riskleri, yalnızca nefret söylemi eylemlerinin içeriğine odaklanılarak anlaşılabilir değildir. Nefret söylemi içeriğinin ardındaki daha geniş iletişimsel dinamikler ve toplumsal ilişkilerin de dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir.

Çalışmada entryler olumlu, olumsuz ve nötr olarak tasnif edilmektedir. Olumsuz yorumlardaki nefret söylemi "abartma-anlam yükleme-çarpıtma", "küfür-hakaret", "aşağılama-alay etme", "düşmanlık-savaş söylemi", "doğal kimlik nefreti" ve "diğer" olmak üzere 6 kategoride değerlendirilmektedir.

Nefret söylemi kategorilemesinde birden fazla kategoriye ait olan entryler baskın olan kategori içine dahil edilmiştir. Entry olarak yer alan site içi veya site dışına yapılan yönlendirmeler ile görseller nötr

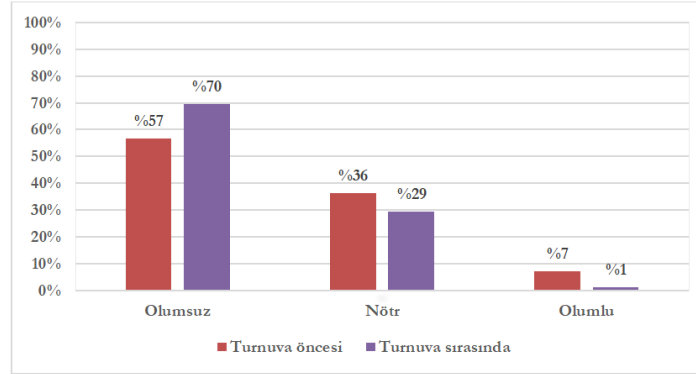
kapsamında değerlendirilmiştir. Çalışmada örnek olarak bulunan entrylerde yazım ve noktalama hataları olmasına karşın yazıldığı gösterilmekte olup küfürler ve hakaretler ise "***" işaretiyle çalışmada yer almaktadır.

"Bizim Çocuklar" sloganının Türkiye A Milli Erkek Futbol Takımı için kullanılmaya başlamasıyla ilgili girilen ilk entryden (24 Mart 2021) 2020 Avrupa Futbol Şampiyonası'nda Türkiye'nin son maçını oynadığı tarihe (20 Haziran 2021) kadar toplam 548 entry girilmiştir. Tablo1'de belirtilen tarihler arasındaki entrylerin olumlu, olumsuz ve nötr olarak rakamsal ve oransal sıralaması yer almaktadır.

Tablo 1. 24 Mart 2021 - 20 Haziran 2021 Tarihleri Arasındaki Yorumların Sıralaması

	Olumsuz	Nötr	Olumlu
Yorum Sayısı	371	166	11
Yüzdeleri Oran	%68	%30	%2

Ekşi Sözlük'te "Bizim Çocuklar" sloganının milli takım için kullanılmaya başlamasıyla ilgili girilen ilk entryden 2020 Avrupa Futbol Şampiyonası'nın başlamasına kadar olan 24 Mart - 10 Haziran 2021 tarihleri arasındaki süre "turnuva öncesi dönem" olarak yer almaktadır. 2020 Avrupa Futbol Şampiyonası'nda Türkiye A Milli Erkek Futbol Takımı'nın maçlarını oynadığı 11-20 Haziran 2021 tarihleri arası ise "turnuva dönemini" kapsamaktadır. 2020 Avrupa Futbol Şampiyonası öncesinde 83 entry girildiği tespit edilmiştir. Entrylerden 47 olumsuz, 30 nötr ve 6 olumlu olduğu belirlenmiştir. Milli takımın 2020 Avrupa Futbol Şampiyonası'nda maçlarını oynadığı süreçte ise toplam 465 entry girildiği saptanmıştır. Bunların 324 olumsuz, 136 nötr ve 5 olumlu olduğu gözlemlenmiştir. Milli takımın turnuvada yer alması entrylerin sayısını arttırdığı, turnuvada olumsuz sonuçlar alması ise olumsuz entrylerin sayısını arttırmakla birlikte olumlu ve nötr entryler yüzdeleri olarak azaltmaktadır. Turnuva öncesi ve turnuva sırasında girilen entrylerin yüzdeleri olarak değişim Şekil 1'de belirtilmektedir.

Şekil 1. Turnuva Öncesi ve Turnuva Sırasında Girilen Entrylerin Yüzdeleri Karşılaştırılması

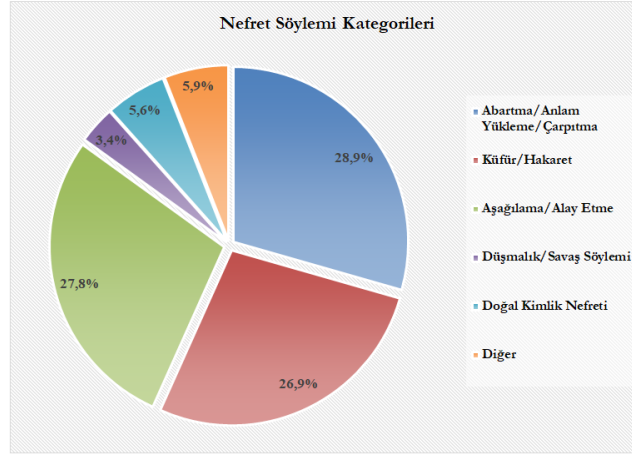
2020 Avrupa Futbol Şampiyonası'nda Türkiye A Milli Erkek Futbol Takımı'nın maçlarını oynadığı tarihlerde girilen entryleri incelediğimizde futbola ilgili öğeler ve turnuva ile ilgili ifadelerin yer aldığı kelime bulutu Şekil 2'de ortaya çıkmaktadır. Kelime bulutunda milli takım ve futbol ile ilgili kelimelerin yanı sıra maçlardaki mağlubiyetler ile ilgili olumsuz kelimeler yer almaktadır.

Şekil 2. Entrylerden Oluşan Kelime Bulutu

2020 Avrupa Futbol Şampiyonası'nda Türkiye A Milli Erkek Futbol Takımı'nın maçlarını oynadığı tarihlerde girilen 465 entry incelendiğinde 324 olumsuz entry tespit edilmiştir. Entryler nefret söylemi kategorilerine göre tasnif edildiğinde aşağıdaki sıralama ortaya çıkmaktadır. Şekil 3'te ise nefret söylemi kategorilerinin yüzdeler oranlarının karşılaştırması bulunmaktadır.

- Abartma-Anlam Yükleme-Çarpıtma: 99 Entry
- Küfür-Hakaret: 87 Entry
- Aşağılama-Alay Etme: 90 Entry
- Düşmanlık-Savaş Söylemi: 11 Entry
- Doğal Kimlik Nefreti: 18 Entry
- Diğer: 19 Entry

Şekil 3. Nefret Söylemi Kategorileri Yüzdeler Oranı

7.1. Abartma-Anlam Yükleme-Çarpıtma

"Bizim Çocuklar" başlığındaki nefret söylemi kategorilerinden en fazla tespit edilen Abartma-Anlam Yükleme-Çarpıtma nefret söyleminden 99 entry bulunmaktadır. Bu kategoride kızgınlık, öfke, endişe ve kaygı duygularının yansıdığı gözlemlenmektedir. Entrylerde sloganın milli takıma uygun olmadığı ve futbolcuların yenilmeleri ve puan alamamalarından ötürü meydana gelen endişe ve kızgınlık sonucu "itici", "reklam düşkünü" ve "yeteneksiz" gibi benzetmeler yer almaktadır.

"jazzscotch" isimli Ekşi Sözlük yazarının; "*reklamalarda oynadıkları kadar sabada oynamayan çocuklar*" şeklindeki ifadeleri ile futbolcuların yeterli performans göstermediği ve çok fazla reklamda yer almasıyla ilgili tepkisi belirtilmektedir.

"ohoo" isimli yazar ise "*itici, yapmacık, eğreti ve daha bir sürü kötü şey olan hashtag, bu federasyonların özel hashtag buldurmaca sevdası hiç bitmeyecek sanırım. olmuyor işte kardaşım yapmayın artık. bizim çocuklar nedir? kimse de demedi mi tutmaz bu, rezil etmeyelim hiç kendimizi sağa sola yazıp diye?*" entrisinde sloganın milli takım için uygun olmadığını ve itici bulduğunu söylemektedir.

"anandaleonhudson" isimli yazar entrisinde "*milli takıma prim olayını yasaklayacaksın, cüzi ücretler yeterli. sözde vatan millet edebiyatı yapmayı çok iyi biliyorlar(!). madem öyle prim falan yok az bir parayla terletin o formayı. oynamak isteyenler işte o zaman belli olur. 80 milyonluk ülkede sizin yerinize oynamak isteyenler var, en azından mücadele izleriz.*" diyerek futbolculara ve alınan sonuçlara yönelik kızgınlığını ifade etmekte ve milli takımda verilen primlere tepki göstermektedir.

7.2. Küfür-Hakaret

"Bizim Çocuklar" ile ilgili yazılan entrylerde küfür ve hakaret içeren 87 entry tespit edilmiştir. Nefret söylemleri küfür içerikli, argo ve kısaltmalarla yapıldığı görülmektedir. Yazarların bir kısmı küfür içeren ifadeyi veya bu ifadeyi çağrıştıracak biçimde kısaltma olarak yazdığı belirlenmiştir. Kızgınlık, öfke ve şiddet eğilimi bu söylem altında yer almaktadır. Bu kategoride sınıflandırılan birkaç örnek ise şu şekildedir:

"kedilerinbabası" isimli Ekşi Sözlük yazarı "*sizin gibi çocuklara s***, rezil rüsva ettiniz koca ülkeyi. ruhsuz y****" futbolculara küfür ve hakaret içerikli kelimeler kullanmaktadır.

"bakinbucokenteresan" isimli yazar ise "*bu sloganı hangi beynini s*** bulduysa alsın a****." Sloganla ilgili olumsuz düşüncesini ifade etmek için küfür içeriğine başvurmuştur.

"shoot the glass" isimli yazar "*çağlar, kerem, rdvan, taylan ve altay hariç bepsi çöptür. bizim çöpler*." Futbolcuların bir kısmı hariç diğerlerine "çöp" benzetmesi yaparak hakaret etmektedir.

7.3. Aşağılama-Alay Etme

Entrylerden 90 tanesinde Aşağılama-Alay Etme içeren nefret söylemi tespit edilmiştir. Entrylerde "balon", "inançsız", "değersiz", "ilkesiz" ve "sıfır çekmek" kelimeleriyle futbolcular aşağılanmakta ve alay edilmektedir. Maçlarda alınan olumsuz sonuçla ve gelecek maçlarla ilgili olumsuz söylemlerde bulunmaktadır.

"galaios" isimli Ekşi Sözlük yazarı "*moderatörlerden başlığı balon çocuklar olarak değiştirmesini talep ediyorum. zira bu kadar övülmüş, bu kadar balon çıkan bir jenerasyonumuz olmadı şimdiye kadar*." belirttiği yorumunda futbolculara "balon" benzetmesi yapmaktadır.

"aligit" isimli yazar entrysinde "*isteksiz, inançsız, umutsuz, mutsuz, değersiz, ilkesiz, sebatsız, saygısız, sevgisiz bir güruh. bizim çocuklar, adı üzerinde, bizim gibiler*." ifadeleriyle futbolcuları aşağılamakta ve bu olumsuzluğun nedenini toplumun durumuna bağlamaktadır.

"gerçekmi" isimli yazar ise "*şimdiki hedef dünya kupasında sıfır çekmek haydi çocuklar*" entrysiyle üç maçta alınan yenilgi ile alay etmekte ve diğer turnuvalarda da başarısız olunacağı görüşünü ifade etmektedir.

7.4. Düşmanlık-Savaş Söylemi

Kategoriler içerisinde 11 entry ile en az yer alan Düşmanlık-Savaş Söylemine yönelik içeriklerdir. Entrylerde "vatan", "millet" vurgusu yapılmakta ve "turnuvadaki milli takım bizim değil" ifadesiyle milli takımı "ötekileştirerek" aidiyetini tartışmaktadır. Bu nefret söylemi kategorisinin en az kullanılmasının nedeni ise milli takımın 2020 Avrupa Futbol Şampiyonası'nda oynadığı maçların tamamını kaybetmesi toplumda zayıflık ve güçsüzlük imgeleri oluşmasına sebep olmaktadır. Kazanıldığında "kahramanlık", "mücadele" ve "zafer" gibi savaş kavramları atfedilen spor müsabakası kaybedildiğinde ise abartma, küfür, aşağılama gibi kategorilerdeki nefret söylemleri görülmektedir.

"fabiano" isimli Ekşi Sözlük yazarı "*ne oldu, vatani milleti savunuyordunuz? iyi ki gerçekten siz savunmuyorsunuz, prim çocuklar sizi*." söylemiyle savaş söylemi ve güçsüzlük çağrışımı yapmaktadır.

"aines" isimli yazar "*bu çocuklar kiminse alsın eve götürsün, bir daba da sabaya, topa, milli takıma yaklaşturmasın*." ifadesiyle futbolcuların milli takımı temsil etmediğini düşmanca ifadeyle göstermektedir.

"13phoenix13" isimli yazar ise "*para pul için o kutsal bayraklı üniformayı giyenlerden / yönetenlerden, prim kavgası verenlerden "bizim çocuklar" olmaz*" yorumuyla milli takım ve giyilen formaya önem atfederek kutsallaştırmakta ve futbolcular ile yöneticilere karşı ötekileştiren ifadeler kullanmaktadır.

7.5. Doğal Kimlik Nefreti

Yabancı karşıtlığı, ırkçılık ve etnik ve dini nefret söylemi olarak karşımıza çıkan Doğal Kimlik Nefreti ile ilgili 18 entry tespit edilmiştir. Entrylerde "Suriyeli", "Yunan" kavramları ile birlikte "gavur" kelimesi kullanılarak nefret söylemi gerçekleştirilmektedir.

"electrobuzz" isimi yazar Ekşi Sözlük yazarı "*elin gavuru çocukları pistten alalım demıştır*." ifadesiyle rakibe karşı "gavur" söyleminde dini inanç ve görüşe karşı nefret söyleminde bulunmaktadır.

"k1P" isimli yazar "*suriyeliler kadar bile olmayanlardır. adamların maçını izledim. Bizden hırslı, bizden güzel ve bizden istekli top oynuyorlar*." ifadesinde "Suriyeli" imgesini açığa çıkararak alt sınıf olarak görmekte ve nefret söyleminde bulunmaktadır.

"cnrcnk" isimli yazar "*sonunda bunları da yunana itelemişler*" yorumunda kullanılan "Yunana itelemek" tabiri milli öğelerle ilgili olumsuz durumlarda kişi veya kurumu tarihsel süreçte Türkiye ile savaşlar yaşayan Yunanistan ile ilişkilendirilmekte ve doğal kimlik öğeleriyle ilgili nefretini ifade etmektedir.

7.6. Diğer Nefret Söylemleri

Nefret söylemi ile ilgili diğer kategorisinde 19 entry tespit edilmiştir. Bu kapsamdaki nefret söylemi siyasi parti, görüş, olaylar ve benzeri şekilde gerçekleşmektedir.

"bibostanciuzatirmisiniz" isimli Ekşi Sözlük yazarı "...parti tipi yozlaştırma hamlelerinden biri daba. milli takımın üzerine yapışmadan tedavülden kalkacak gibi görünüyor." Yorumuyla milli takım için kullanılan slogan, parti ile özdeşleştirmekte ve partinin daha önceki olumsuz hamlelerinden biri olarak nitelendirmektedir.

"eldorado kaymakamı" isimli yazar "'bizim çocuklar başardı' cümlesi kullanılırsa trt ekranlarında, o zaman ülkede oluşacak south park sessizliğini devasa bir merakla bekliyorum ... neden bu kadar patavatsız, çapsız ve düşük niteliklisiniz..." yorumunda "bizim çocuklar başardı" ifadesiyle 12 Eylül Darbesi'ne göndermede bulunarak "bizim çocuklar" sloganının yaptığı çağrışımı ifade etmekte ve siyasilere ilgili çeşitli iddialarda bulunarak nefret söylemlerine devam ettiği görülmektedir.

Kategoriler sonucu oluşan temada ise ekonomik kavramlar ön plana çıkmaktadır. Entrylerde "prim" 101 kez, "reklam" 37 kez, "para" ise 37 kez kullanılmaktadır. Futbolcuların milli takımdan aldığı prim ve kazandığı ücretin ekonomik standartların çok üstünde olması nedeniyle oluşan tepki şu şekildedir:

"uzaklardanbakanadam" isimli yazar "24 takımın en kötüsü ama en zengin olan 'bizim çocuklar'. l*** dayanamadım editi: en milliyetçi çocuklarda bu bizim çocuklar. sürekli bir milli vurgusu. ama turnuvaya katılan en yoksul ülke olmasına rağmen açık ara en yüksek primi alanda bunlar. kötü oyununuzdan değil, bu iki yüzüğünüz, utanmazlığınız yüzünden çocuk olmayan teknik adamda dahil hepimizden nefret ediyorum lan."

"periliev sakini" isimli yazar "(bkz: bizim milyon euroluk çocuklar) adamlar milli takımdan bile dünyaları kazanıyorlar, yok hala bizim çocuklar romantizmi, güzelleme. biz niye böyleyiz? biz neden gelişmiyoruz? vay a***?"

Futbolcuların çeşitli markaların reklamlarında oynaması da kullanıcıların entrylerine nefret söylemi olarak şu şekilde yansımaktadır:

"assab" isimli yazar "reklamlarda dünyayı dişe getiren çocuklar, çocuklar bizim cocuklarımız. büyük s*** çocuklar.."

"tearsofsatan" isimli yazar "reklamlarda oynamaktan futbol taktik calismamislar . u*** hangi kanali açsam cengiz,ozan,merih ,kenan ,yusuf zibilyon tane reklamda oynamislar"

8. Sonuç

Demokratik bir görünüme sahip olan yeni medya, bilgisayar ve internet tabanlı teknolojiyle birlikte nefret söyleminin yayılmasına ortam sunmaktadır. Kullanıcı içerikli yapısıyla yeni medya nefret söyleminin meşrulaşmasına ve üretici ile kullanıcılar tarafından kanıksanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle yeni medyanın toplumdaki kusurları yaygınlaştıran ve büyüten bir yapısı olduğu konusu ön plana çıkmaktadır (Vardal, 2015, s. 132).

Sosyal platformlar arasında en çok kullanılanlar arasında yer alan, toplumsal olaylara reaksiyon gösteren, etkili bir kullanıcı ağına sahip olan ve katılımcı sözlük olarak nitelendirilen Ekşi Sözlük'te Türkiye A Milli Erkek Futbol Takımı'nın kullandığı "Bizim Çocuklar" sloganına yönelik nefret söylemini ortaya koymak amacıyla milli takımın 2020 Avrupa Futbol Şampiyonası'nda yer aldığı tarihler olan 11-20 Haziran 2021 tarihleri arasında "Bizim Çocuklar" başlığındaki 548 entry incelenmiştir.

Ekşi Sözlük platformuna kayıtlı kullanıcılar tarafından yazılan entrylerden nefret söylemi içermeyen paylaşımlar çalışmaya dahil edilmemiştir. Çalışmada sayısal içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Ekşi Sözlük'te belirlenen tarih aralığında alınan entryler veri analiz programı Nvivo12 programıyla incelenmiştir. "Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcı Söylem Raporu" ve "Yeni Medya Ortamlarında Nefret Söylemi" kitaplarında yer alan nefret söylemi kategorileri doğrultusunda 6 kategori belirlenmiştir. Belirlenen kategoriler içerisinde en fazla nefret söylemi olan kategori abartma-anlam yükleme-çarpıtma olup 99 entry tespit edilmiştir. Çalışmada sırasıyla kategorilerden aşağılama-alay etme 90 entry, küfür-hakaret 87 entry, diğer kategorisinde 19 entry, doğal kimlik nefreti 18 entry ve düşmanlık-savaş söyleminde ise 11 entryde nefret söylemi unsurları görülmektedir.

Abartma-Anlam Yükleme-Çarpıtma kategorisindeki nefret söyleminde endişe ve kızgınlık duyguları "itici", "reklam düşküni" ve "yeteneksiz" içerikleriyle ifade edilmektedir. Küfür-Hakaret kategorisinde ise küfür içerikli kelime ve kelime grupları ile argo ve kısaltmalarla gerçekleştiği görülmektedir. Kızgınlık ve öfke duygusu şiddet eğilimine dönüşmektedir. Aşağılama-Alay Etme içerikli nefret söylemlerinde "balon",

"inançsız", "değersiz", "ilkesiz" ve "sıfır çekmek" kelimeleriyle milli takımın aldığı sonuçlar ile futbolcular aşağılanmakta ve alay edilmektedir. Düşmanlık-Savaş Söylemi bölümünde sınıflandırılan entrylerde spor müsabakası adeta bir savaş hali olarak görülmekte ve sıklıkla "vatan", "millet" vurgusu yapılmaktadır. "Kahramanlık", "mücadele" ve "zafet" gibi savaş kavramları atfedilen spor müsabakası ve yenilgi halinde ise "turnavadaki milli takım bizim değil" ifadesiyle milli takımı "ötekileştirerek" kaybetmenin verdiği olumsuz duygu ve düşünce durumu ile nefret söylemine dönüşmektedir. Doğal Kimlik Nefretinde ise "Suriyeli", "Yunan" kavramları ile birlikte "gavur" kelimesi kullanılarak etnik köken ve dini inanış temelli ayrımcılık nefret söylemi içerikleriyle ifade edilmektedir. Diğer nefret söylemleri ise entrylerde siyasi düşünce ve politik söylemler üzerinden gerçekleştiği tespit edilmiştir. Entry yazarlarının karşıt siyasi görüş üzerinden milli takım ve futbolculara hakaret ederek ötekileştirdiği görülmektedir.

Çalışmada ekonomi teması ön plana çıkmaktadır. Entrylerde "prim" 101 kez, "reklam" 37 kez, "para" ise 37 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Tema olarak ekonomik kavramlar ön plana çıkmaktadır. Futbolcuların çeşitli markaların reklamlarında oynaması, milli takımdan aldığı prim ve genel anlamda yapıları için kolay olup kazandıkları ücretin Türkiye standartının çok üzerinde olduğu düşüncesi nefret söylemi olarak entrylere yansımaktadır.

Ekşi Sözlük'te kullanıcıların paylaştığı ve herkes tarafından okunabilen entrylerde nefret söylemine sıkça rastlanmaktadır. Küfür ve hakaret ise sıradanlaşmakta ve entrylerin büyük bir bölümünde açıkça yazılmaktadır. "Bizim Çocuklar" sloganı milli takım futbolcularına yönelik olmasına rağmen milli takım teknik ekip ve yönetici kadrolar ile siyasi kişiler ve kurumların nefret söylemi odağında yer aldığı görülmektedir.

Yeni medya bireyin en temel haklarından biri olan ifade özgürlüğünü kısıtlama olmadan kullanmasını sağlayan bir ortam sunmaktadır. Sunulan bu özgürlük ortamı kullanıcılar tarafından kötüye kullanılabilen ve nefret söylemi içeren paylaşımlar yapılabilir. Yeni medyanın kullanıcılara sağladığı etkileşimlilik, hipermetinsel, hızlı yayılım ve bağımsız ortam gibi özellikler nefret söyleminin hızla yayılmasına neden olmaktadır. Ekşi Sözlük'ün toplumsal baskılardan bağımsız olması, kullanıcıların anonim olması ve girilen entrylerin denetim mekanizması olmadan yayınlanması nefret söyleminin çevrimiçi ortamda dolaşıma girmesine, yeniden üretilmesine ve yaygınlaşmasına zemin hazırlamaktadır.

Sonuç olarak sosyal medyadaki nefret söylemine karşı sosyal medya kullanıcıları olmak üzere içerik üretenler ve sosyal medya platformlarının sahipleri ile düzenleyicileri konuyla ilgili bilinçlenmesi gerekmektedir. Başta Ekşi Sözlük olmak üzere milyonlarca kişiyi etkileyebilecek güce sahip sosyal medya platformlarında nefret söylemi, ırkçılık, küfür, hakaret ve ayrıştırıcı dil bulunan içerikler ve bu içerikleri paylaşan kullanıcılara yönelik tedbirler alınmalıdır. Yeni medyanın kullanıcılara sağladığı kimliğini gizleyerek anonim olarak istediğini yapabilme yanılgısı ortadan kaldırılmalıdır. "Ekşi Sözlük Nefret Söylemi Denetim Projesi" başlatılmasına rağmen işlevsiz bir hal aldığı görülmekte ve nefret söylemine yönelik etkili bir mekanizmanın oluşması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

9. Extended Abstract

The slogan "Our Boys" is used to describe the Turkey A National Men's Football Team as of March 2021. Since this date, the slogan "Our Children" is one of the most talked about and discussed topics in Turkey, especially in social media before and after the match, in the matches played by the national team. The expression "Our Children", which means "a sign of belonging" and "connecting", also lays the groundwork for "othering" in the definition of hate speech. In the 2020 European Football Championship, where the national team participated on 11-20 June 2021, they lost to their opponents in three matches and is in the last place among the 24 teams participating in the tournament according to the average ranking. As a result of the reactions shown to this situation and the new media providing an environment for users to express themselves with the hate speech. Within the scope of the study, it is aimed to categorically reveal the elements of hate speech in the entries entered under the title of "Our Children" in Ekşi Sözlük. The study is important in terms of presenting demonstrative data within the scope of hate speech.

This study try to find answers to the following questions

Q1: Is social media a suitable medium for the creation and spread of hate speech?

Q2: What kind of hate speech is included in the title of "our children" in Ekşi Sözlük?

In the literature, new media and social media structure are mentioned. The emergence and development of Ekşi Sözlük has been discussed. Opinions on the concept of hate speech, international studies and categorizations are included. In addition, items related to hate speech in sports cover the literature of a study.

It is seen that the title of "Our Children" in the relevant Ekşi Sözlük was opened on March 6, 2002 and the first entry was entered, and it was determined that the first entry regarding the national team's making it a slogan was entered on March 24, 2021. It has been determined that 465 entries were entered under the title of "Our Children" by Ekşi Sözlük writers during the 10-day period between 11-20 June 2021, when Turkey A National Men's Football Team played its matches in the 2020 European Football Championship.

In this study, the entries are classified as positive, negative and neutral. Hate speech in negative comments is evaluated in 6 categories: "exaggeration-attribution-distortion", "blasphemy-insult", "humiliation-mockery", "hostility-war speech", "natural identity hatred" and "other". Among the determined categories, the category with the most hate speech was exaggeration-meaning-distortion, and 99 entries were detected. In the study, hate speech elements can be seen in 90 entries, blasphemy-insult 87 entries, 19 entries in the other category, 18 entries in the category of natural identity hatred, and 11 entries in the discourse of enmity-war.

The theme of economy comes to the fore in the study. It was determined that "premium" was used 101 times, "advertisement" 37 times, and "money" 37 times in entries. Economic concepts come to the fore as a theme. The fact that the players play in the advertisements of various brands, the bonus they receive from the national team, and the idea that the job they do is easy and the wages they earn are well above the Turkish standard are reflected in the entries as hate speech.

As a result, features such as interactivity, hypertextuality, rapid diffusion and independent environment provided by new media to users cause the spread of hate speech. The fact that Ekşi Sözlük is independent from social pressures, finds users anonymously, and publishes entries without a control mechanism paves the way for hate speech to circulate, reproduce and spread online. Despite the initiation of the "Ekşi Sözlük Hate Speech Control Project", it seems to have become dysfunctional and an effective mechanism for hate speech needs to be established.

Keywords: Hate Speech, Eksi Sozluk, Social Media, National Team, Our Children.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Samet GÜMÜŞ %100 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Samet GÜMÜŞ %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Akgül, M. (2020). Çevrimiçi Ortamlarda Nefret Söylemi: Ekşi Sözlük'te 65 Yaş Üstü Sokağa Çıkma Yaşamı Tartışmaları. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 58-59.
- Alexa. (2022, Nisan 25). Top Sites in Turkey. <https://www.alexa.com/topsites/countries/TR> adresinden alındı
- Alğan, C., & Şensever, L. (2010). Ulusal Basında Nefret Suçları:10 Yıl, 10 Örnek. Sosyal Değişim Derneği.
- Aslantürk, G., & Turgut, H. (2015). 8284 Vakası: Ekşi Sözlük'te Cinsiyetçi Kamusalılığın Yeniden Üretilmesi. *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi*, 2(1), 45-76.
- Aygül, E. (2010). Facebook'ta Nefret Söyleminin Üretilmesi ve Dolaşıma Sokulması. T. Çomu içinde, *Yeni Medyada Nefret Söylemi* (s. 110). Kalkedon Yayınları.
- Aygül, E. (2013). Yeni Medyada Nefret Söyleminin Üretimi: Bir Toplumsal Paylaşım Ağı Olarak Facebook Örneği. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Council of Europe. (1997). The Committee of Ministers to Member States on "Hate Speech".
- Çomu, T., & Binark, M. (2013). Yeni Medya Ortamlarında Nefret Söylemi. HDV Yayınları.
- Doğu, B. (2010). Sanal Nefret Pratikleri: İnternet'te Nefret Söylemi ve Karşı Örgütlenmeler. T. Çomu içinde, *Yeni Medyada Nefret Söylemi* (s. 223-252). Kalkedon Yayınları.
- Ekşi Sözlük. (2021, Haziran 21). Ekşi Sözlük: <https://eksisozluk.com/bizim-cocuklar--274923> adresinden alındı
- Ekşi Sözlük. (2021, Haziran 2021). Nefret Söylemi Denetim Projesi. <https://eksisozluk.com/eksisozluk-nefret-soylemi-denetim-projesi--2875131> adresinden alındı
- Fenton, N. (2010). Drowning or Waving? New Media, Journalism and Democracy. N. Fenton içinde, *New Media, Old News. Journalism & Democracy in the Digital Age* (s. 3-16). Sage.
- Fisher, E. (2015). Audience Labour on Social Media: Learning from Sponsored Stories. C. F. Eran Fisher içinde, *Reconsidering Value and Labour in the Digital Age* (s. 115-132). Palgrave Macmillan.
- Fiske, J. (1996). *İletişim Çalışmalarına Giriş. Bilim ve Sanat Yayınları.*
- Foucault, M. (1999). *Bilginin Arkeolojisi. Birey Yayıncılık.*
- Güçdemir, Y. (2017). *Sosyal Medya Halkla İlişkiler, Reklam ve Pazarlama. Derin Yayınlar.*
- Harranoğlu, S., & Yengin, D. (2022). İnternet Ortamındaki Futbol Takımı Taraftarlarının Futbolculara Karşı Nefret Söylemi. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 3(6), s. 229-240.
- Irak, D., & Yazıcıoğlu, O. (2012). *Türkiye ve Sosyal Medya. Okuyan Us Yayınları.*
- Jakubowicz, A. (2017). Alt Right White Lite: Trolling, Hate Speech and Cyber Racism on Social Media. *Cosmopolitan Civil Societies: an Interdisciplinary Journal*, s. 41-60.
- Kilvington, D. (2010). The virtual Stages of Hate: Using Goffman's Work to Conceptualise the Motivations for Online Hate. *Media, Culture & Society*, 2(43), 256-272.
- McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man. The MIT Press.*
- Pohjonen, M. (2018). Horizons of Hate a Comparative Approach to Social Media Hate Speech. *VOX-Pol.*
- Talimciler, A. (2010). *Sporun Sosyolojisi Sosyolojinin Spor. Bağlam Yayınları.*
- Talimciler, A. (2014). *Türkiye'de Futbol Fanatizmi ve Medya İlişkisi. Bağlam Yayınları.*
- TDK. (2021, Nisan 25). TDK. TDK: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- United Nations. (2019). UN Strategy and Plan of Action on Hate Speech. United Nations.
- United Nations. (2023, Mayıs 29). Understanding Hate Speech. <https://www.un.org/en/hate-speech/understanding-hate-speech/what-is-hate-speech> adresinden alındı
- Vardal, Z. B. (2015). Nefret Söylemi ve Yeni Medya. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 132-156.
- Vural, B. A., & Bat, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Yaşar University*, 3351-3353.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2005). *Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık.*
- Yılmaz, A. (2020). *Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcı Söylem 2019 Raporu. HDV Yayınları.*

Sosyal Medya ve Elektronik Ağızdan Ağıza Pazarlama Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Twitter Örneği

Eda DIŞLI BAYRAKTAR*

ÖZ

Günümüzde işletmeler, müşteri değeri yaratmak ve mümkün olan en iyi deneyimi sağlamak için büyük çaba sarf etmektedirler. Bu durum, zaman içinde çeşitli biçimler almış ve teknolojik gelişmeler, müşterilerin markalarla doğrudan etkileşim kurmalarını kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda, sosyal medya platformları, müşterilerin markalarla ve diğer tüketicilerle etkileşime geçebildiği önemli bir araç haline gelmiştir. Özellikle Twitter gibi kısa metin paylaşımı yapılan platformlar, haber ve mesajların hızlı bir şekilde yayılmasına ve geniş kitlelere ulaşmasına olanak tanımaktadır. Bu nedenle, sosyal medya üzerindeki konuşmalar, bireyler arasında hızla duyulmakta ve aktarılmaktadır. Araştırmada genel olarak Twitter'da markalarla ilgili konuşulan haberlerin tüketicilerin marka tercihlerine etkisi ile ağızdan ağıza pazarlama arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Twitter kullanım ölçeği bilgilendirici, yararlanma ve etkileme olmak üzere üç boyutta ele alınmıştır. Araştırmanın evrenini Gümüşhane Üniversitesi'nde öğrenim gören ve Twitter kullanan öğrenciler oluşturmaktadır. Bu kapsamda Twitter kullanan öğrencilere yönelik hazırlanan anket formu hem yüz yüze hem de online olarak katılımcılara ulaştırılmıştır. Ankete toplamda 307 katılım sağlanmıştır. Tüm analizler % 95 güven aralığı ve 0.05 anlamlılık düzeyinde, SPSS 25.0 Windows paket programı ve AMOS Graphics 24.0 programlarında yapılmıştır. Araştırma sonucunda Twitter'ın etkileme ve yararlanma özelliklerinin eWOM üzerindeki etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak Twitter'ın bilgilendirici boyutu ile eğitim, cinsiyet, günlük Twitter kullanım süresi ve Twitter kullanma nedeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Elektronik Ağızdan Ağıza Pazarlama, Twitter.

Investigation of the Relationship Between Social Media and Electronic Word of Mouth Marketing: The Case of Twitter

ABSTRACT

Businesses today strive to create the best possible experience for customer value. This situation has taken different forms over the years and technological developments have made it easier for customers to interact directly with brands. As a result, the news spoken on social media is rapidly heard and transmitted among individuals. In particular, Twitter is one of the most effective social media tools in terms of the speed of spread of spoken news. In the research, it is aimed to examine the effect of the news about brands on Twitter on the brand preferences of consumers and the effect on word of mouth communication. In this direction, Twitter usage scale was examined in three dimensions as informative, benefiting and influencing. The universe of the research consists of students studying at Gümüşhane University and using Twitter. In this context, the questionnaire form prepared for students using Twitter was delivered both face-to-face and online. A total of 307 participants were included in the survey. All analyzes were performed using SPSS 25.0 Windows package program and AMOS Graphics 24.0 programs at 95 % confidence interval and 0.05 significance level. As a result of the research, it was concluded that the effects of Twitter's influencing and benefiting features on eWOM were statistically significant and positive. However, no significant relationship was found between the informative feature of Twitter and education, gender, daily Twitter usage time and the reason for using Twitter.

Keywords: Social Media, EWOM, Twitter.

1. Giriş

Teknolojik gelişmelerin hızla artmasına bağlı olarak akıllı telefon kullanım oranları da artış göstermiştir. Bu durum, internet erişiminin daha yaygın hale gelmesine yol açmıştır. İnternetin kolay erişilebilir hale gelmesi, günlük yaşamda yer alan sosyal ağların haber yayma, haber alma, bilgi paylaşma ve iletişim kurma amacıyla her yaş grubundan insan tarafından kullanılan önemli iletişim platformları haline gelmesini sağlamıştır. Bu durum, markaların sosyal ağlarda daha görünür olmalarını artırmıştır. Çünkü böylece

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Dr. Öğr. Üyesi., Gümüşhane Üniversitesi, edisli@gumushane.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 28.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 19.08.2023

Citation/Atf: Dişli Bayraktar, E. (2023). Sosyal medya ve elektronik ağızdan ağıza pazarlama arasındaki ilişkinin incelenmesi: twitter örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 307-321. <https://doi.org/10.52642/susbed.1288839>

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

herhangi bir marka hakkında ortaya çıkan ve konuşulan haberler, kullanıcılar arasında hızla yayılmaya başlamıştır. Günümüzde internet kullanıcıları, tüketim tercihlerini ve deneyimlerini bu sosyal ağlar üzerinden kolaylıkla iletebilmektedir. Elektronik ağızdan ağıza pazarlama (eWOM) olarak değerlendirilen bu durum, tüketicilerin markalarla etkileşim kurması için önemli bir alan olarak kabul edilmektedir. Bu sayede tüketiciler, tanımadıkları binlerce kişiye ulaşarak deneyimlerini aktarabilmekte ve çevrimiçi ortamlarda davranışlarını etkileyebilecek konuşmalar yapabilmektedirler. Sosyal medyanın modern yaşamda ve modern ekonomide hayati bir rol oynamasıyla, müşterilerle olumlu etkileşimler kurmak markalar için önemli bir konu haline gelmiştir. Bu durum, göz korkutucu bir sorumluluk gibi görünse de doğru bir şekilde yönetildiğinde işletmelere önemli katkılar sağlayacaktır.

Günümüzde, dijital çağın yaşandığı bugünlerde, sosyal medya araçları, insanlar arasındaki uzak etkileşimlere aracılık eden ve milyonlarca kişi tarafından kullanılan uygulamalar olarak öne çıkmaktadır. Sosyal medya platformları, insanların arkadaşlarıyla, tanıdıklarıyla ve aileleriyle günlük hayatlarını takip etmelerini sağlayarak dijital bağlantılar kurmalarına olanak tanımaktadır. Bu nedenle, sosyal ağlardaki kullanıcı sayısı, bu yüzyılın başından günümüze kadar sürekli bir artış göstermiş ve katlanarak büyümüştür. Twitter, Facebook, LinkedIn, MySpace ve Instagram gibi çok yaygın kullanılan ağlar birbirlerini takip etmek ve gerektiğinde ticari işlemlerde bulunmak için kullanılan milyonlarca üye içermektedir (Huberman vd., 2008). Sosyal ağlar çok sayıda kişiyi aynı anda bir araya getirerek bilginin veya haberin yayılma hızını arttırmaktadır. Çünkü sosyal medya kullanıcıları aynı anda çok çeşitli içeriklere ulaşarak bu içerikleri kendi sosyal medyalarında paylaşma olanağı bulmaktadırlar (Seçer & Boğa, 2017). Sosyal ağların en önemli faydalarından biride, en eski iletişim biçimlerinden biri olan eWOM'u kullanıyor olmaları ve insanları hızlı bir şekilde birbirlerinden haberdar etmeleri için internetin gücünden ve en son mobil teknolojilerden yararlanmalarındadır (Chan & Guillet, 2011). Sosyal medya, son yıllarda her ölçekten marka için her zamankinden daha önemli hale gelmiştir. Yüksek kaliteli sosyal medya içeriğine yönelik artan talep ve tüketicilerin sürekli çevrimiçi reklamlara maruz kalması, markaların pazarlama stratejilerini daha kullanıcı odaklı bir yaklaşıma doğru götürmüştür. Sosyal medya, yalnızca müşterilerle iletişim kurmak için bir platform değil, aynı zamanda tüketicilerin duygularını ifade ettikleri ve markalar hakkında bilgi almak için gezindikleri bir yer haline gelmiştir (Xu vd., 2021). Sosyal medyada, ürünler veya şirketler hakkında olumsuz görüşler saatler içinde binlerce veya milyonlarca kişi tarafından oluşturulmakta ve bunlar aracılığıyla yayılmaktadır (Lopez vd., 2020; Pfeffer vd., 2013). Sosyal medya müşteri ve markaları bir araya getirmesi nedeniyle iki yönlü bir alandır. Bu sayede işletmeler müşteri katılımı ile birlikte onların şikayetlerini öğrenme ve daha hızlı çözüm üretme olanağı elde etmektedirler (Tsimonis & Dimitriadis, 2014). Mikro bloglar arasında en fazla kullanıcıya sahip sosyal medya platformlarından biri olan Twitter hem kullanıcıların hem de firmaların gerçek zamanlı olarak fikirlerini paylaşmaları ve tartışabilmeleri açısından önemli bir alanlardır (Zanini vd., 2019).

Twitter ilk olarak 2006 yılında kullanıma sunulmuş ve bu tarihten itibaren milyonlarca insanın yararlandığı küresel bir haber ve bilgi kaynağı haline gelmiştir (Boyd vd., 2010). İşletmeler her geçen yıl pazarlama harcamalarının çoğunu sosyal medya programlarına ayırmaktadır. Çünkü markalar sosyal medya aracılığıyla daha fazla müşteriye ulaşarak onlarla daha kolay iletişim kurmaktadır. Buna rağmen tüketicilerin sosyal medya kullanımı ile marka ilişkileri arasında nasıl bir değerlendirme olduğuna dair literatürde çok az çalışma vardır. Bu sebeple araştırmanın ilgili yazına fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Bilgi ve Haber Kaynağı Olarak Twitter

Gündemde olan ve konuşulan haber kaynaklarına dolaysız bir biçimde ulaşmayı kolaylaştırması açısından sosyal medya ağları önemli birer araç olarak görülmektedir. Son zamanlarda sosyal medya mecrası Twitter bilgi ve haber alma anlayışına yeni bir boyut kazandırmıştır. Özellikle akıllı cihazların ve Web 2,0 tabanlı yeni teknolojilerin kullanım yoğunluğunun artması ile sosyal medya tercihleri arasında Twitter ilk sıralarda yer almıştır. Buna bağlı olarak her alanda haber ve bilginin toplum içinde yayılması da hızlanmıştır. Bu sayede Twitter kullanıcıları paylaşımlar yaparak deneyimlerini geniş kitlelere duyurma imkânı elde etmişlerdir ((Duman, 2019; Kuyucu, 2014, p. 1). Sosyal medya ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ve önem kazanması ile birlikte haber medyası ortamı değişmeye başlamıştır. Twitter, haber ve bilgi kaynağı olarak önemli bir sosyal medya aracı özelliği kazanmıştır. Çünkü Twitter, geleneksel haber

alma biçiminden farklı olarak kullanıcılara gündemde olan haberler ve kamu sorunları hakkında sohbet etme fırsatı vererek bilgi alışverişi yapmalarını sağlamaktadır (Kim vd., 2016). Twitter'daki insanlar istekli bilgi tüketicileridir. Birçoğu siyaset ve güncel olaylarla ilgilenir ve düzenli olarak bu konularda tweet paylaşırlar. Twitter, insanların güncel olaylar hakkında bilgi edinmelerine ve bunları paylaşmalarına yardımcı olmanın yanı sıra, haber kaynaklarının ve gazetelerin keşfedilmesini de kolaylaştırır. Twitter kullanıcılarının % 55'i gündemdeki haberleri takip etmek için Twitter'ı kullanmaktadır. 2022'nin ilk altı ayında dünya çapındaki haberlerle ilgili 10,4 milyar tweet atılmıştır (News, 2022).

4.713 kişiyle çevrimiçi yapılan bir çalışmaya göre, araştırmaya katılan her 10 Twitter kullanıcısından yaklaşık % 86'sı Twitter'ı haber almak için kullanmakta ve bunların büyük çoğunluğu %74'ü bunu her gün yapmaktadır. Twitter'ı son dakika haberlerinden haberdar olmak için kullananların oranı ise % 40 olarak belirlenmiştir. Ayrıca kullanıcıların % 34'ü ise Twitter'ı trend olan konulardan haber almak için tercih ettikleri görülmüştür (Rosenstiel vd., 2015).

3. Pazarlama İletişimi Aracı Olarak Twitter

Twitter 2006 yılının başlarında insanların sistemdeki diğer kişilerle kısa metin mesajları *'tweet'* paylaşmasını sağlamak için kurulmuş bir mikroblog hizmetidir. Sistem başlangıçta SMS ile paylaşılacak tweetler için tasarlandığından, bir tweetin maksimum uzunluğu 140 karakterdir (Boyd vd., 2010). Twitter, sosyal ağ sitelerinin ve blogların bazı özelliklerini birleştirir, ancak birkaç önemli farklılık mevcuttur. Kullanıcılar sosyal ağ siteleri gibi diğer kullanıcıların karşılık vermesi gerekmeden profillerde yönlendirilmiş bağlantılar kullanılarak başkaları ile iletişim kurabilirler (takip edebilirler) ve tweetlerini görebilirler. Twitter kullanıcıları, paylaşmak istediklerini doğrudan ve dolaylı bir şekilde herkese açık olarak yayımlayabilirler. Doğrudan (herkese açık gönderiler), belirli bir kişiyi hedeflediğinde kişinin kullanıcı adının yanında '@' simgesiyle birlikte kullanılırken, dolaylı güncellemeler, gönderiyi okumak veya görmek isteyen herkes için kullanılır. Ayrıca kullanıcılar *'retweet'* seçeneği ile diğer profil sahiplerinin paylaşmış olduğu tweetleri kendi sayfalarında yeniden paylaşabilmektedirler. Bireysel ileti (mesaj) gönderebilme, tweet konusunun başında '# (hashtag)' işareti kullanarak istenilen konuya kolayca ulaşabilme gibi kolaylıklar Twitter'ın kullanıcılarına sağladığı önemli özellikler arasındadır (Gunelius, 2011). Twitter'ın yaygın bir şekilde tercih edilmesi sonucunda oluşan geniş bilgi verisi, insanların duygu ve düşüncelerinin öğrenilmesi açısından önemli bilgiler veren büyük bir kaynak haline dönüşmüştür (Ayan vd., 2020). Özellikle kısa ve etkileyici cümleler kullanılarak büyük insan topluluklarına ulaşma kolaylığı sağlayan Twitter kendi platformunda öncü olmuştur (Donercark vd., 2022).

Günlük hayatta bireylere ilgi çekici gelen konular zamanla sosyal medya gündemini oluşturmaktadır. Bu bakımdan özellikle milyonlarca kullanıcısı olan Twitter, günümüzde yeni gündemlerin oluşturulduğu, o günün konularının belirlendiği ve yönetildiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Demir & Ayhan, 2020). Twitter, sosyal medya tepkilerini, siyasi kampanyaları ve sosyal aktivizm gibi belirli konuları araştırmak için popüler bir platformdur. Bütün kullanıcıların görebileceği gerçek olmayan beyanlar, bu kullanıcıların olumsuz tepkilerine ve sonunda bir markadan vaz geçilmesine neden olabilir. Bu sebeple markaların özellikle internette yayılan ve konuşulan ifadelerle dikkat etmeleri gerekmektedir (Johnson vd., 2015). Son on yılda işletmeler tarafından artan sosyal medya kullanımı, işletmelerin müşterilerle bağlantı kurma ve iletişim kurma şeklini tamamen değiştirmiştir (Hennig-Thurau vd., 2015). Twitter ayrıca, kendi düşüncelerini destekleyen tüketicilerin kendilerini ifade etmeleri için de tüketicilere hizmet eder (Kim vd., 2014).

Twitter'ın kitlesi, aktif ve etkili tüketicilerden oluşmaktadır. Diğer sosyal medya platformlarının kullanıcılarıyla karşılaştırıldığında, Twitter'ın kitlesinin markalar hakkında gönderi veya paylaşımında bulunma olasılığı % 78 daha yüksek ve sosyal medyada bir markaya mesaj gönderme olasılığı % 20 daha yüksektir. Diğer platformlardaki kullanıcıların % 49'unun aksine, Twitter kullanıcılarının % 77'sinin görüş ve önerilerini paylaştığı sonucuna varılmıştır (Berestova vd., 2022).

4. Twitter ve E-WOM İlişkisi

Ağızdan ağza iletişim, tüketiciler arasında mal ve hizmetlerle ilgili iletişim akışı olarak tanımlanabilir (De Angelis vd., 2012). "Word of mouth marketing" olarak bilinen kavram, dilimizde çeşitli ifadelerle karşılık

bulmuştur. Bu ifadeler arasında "ağızdan ağıza pazarlama", "ağızdan ağıza iletişim", "ağızdan ağıza yayılma", "kulaktan kulağa pazarlama", "fısıltı pazarlama", "gizli sessiz pazarlama" gibi terimler bulunmaktadır. Bu kavram, insanların ürün veya hizmetler hakkındaki deneyimlerini ve görüşlerini doğrudan birbirlerine aktarmalarını ifade eder (Arslan, 2014). Tüketiciler arasında gerçekleşen bu etkileşim, güvenilirlik ve etkinliği nedeniyle pazarlama stratejileri için önemli bir araç olarak görülmektedir. Bu sayede tüketiciler markalar hakkında olumlu veya olumsuz geri bildirimlerini paylaşmakta ve bu şekilde markaların itibarını ve satışlarını etkileyebilmektedir (Cheung vd., 2020). Elektronik ağızdan ağıza pazarlama, dijital platformlar aracılığıyla gerçekleşen kişisel veya profesyonel iletişimi ifade eder. Bu iletişim, e-posta, mesajlaşma uygulamaları, sanal toplantılar ve video konferanslar gibi dijital iletişim araçlarıyla gerçekleşebilir. Ayrıca elektronik ağızdan ağıza pazarlama, tüketiciler arasında veya işletmeler arasında bilgi paylaşımı, iş birliği ve etkileşimi de kolaylaştırır (Aşır & Ceylan, 2017). Ağızdan ağıza pazarlama iletişimi, tüketicilerin daha kolay satın alma kararı vermelerinin ve potansiyel müşteriler için karar süreçlerini hızlandırmanın en etkili yoludur. Güvenilir bir kişinin ürünü veya hizmeti alarak deneyimlemesi ve deneyimi sonucunda çevresini bu ürünü kullanmaya teşvik etmesi sonucunda karar süreci kolay ve kısa olabilmektedir (Kalpaklıoğlu, 2014, p. 264). Elektronik ağızdan ağıza pazarlama içerisinde elektronik ortamda deneyimi olan tüketicilerin yüz yüze gelme zorunluluğu olmadığı ve ürünlerle ilgili tecrübeleri olan tüketiciler bir araya geldiği için hem daha kolay hem de güvenilir bir pazarlama şeklidir (Hermawan vd., 2022). Günümüzde, pazarlama iletişiminin merkezi haline gelen sosyal medya, yeni fikir ve ürünlerin ağızdan ağıza (eWOM) yayılması için de oldukça faydalı bir ortam olarak görülmektedir. Fakat buna karşın, şirketler, markalar, politikacılar, devlet kurumları ve ünlüler giderek artan bir şekilde olumsuz çevrimiçi ağızdan ağıza pazarlama ve şikâyet davranışlarının etkisi ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Herhangi bir faaliyete veya olumsuzluğa karşı tepki vermek amacıyla sosyal medya kullanıcıları yalnızca birkaç saat içinde büyük bir öfke dalgası yaratabilmektedirler. Bu durum özellikle markaların pazarlama iletişimleri için yeni zorlukları da beraberinde getirmektedir (Pfeffer vd., 2013). Bu sebeple özellikle Twitter, markaların viral pazarlamanın sunduğu fırsatları keşfetmesi için ideal bir alan olarak kabul edilmektedir.

Özellikle son yıllarda, sosyal medya kullanım oranının artması, sosyal medyada diğer bireyler ile ilişki geliştirmenin kolaylığı gibi faktörlere bağlı olarak ağızdan ağıza pazarlama yaygınlaştırmıştır (Yanar & Yılmaz, 2017). Örneğin Twitter, tüketicilerin satın alınan ürünlerle ilgili değerlendirmelerini duyurmaları için benzersiz bir platform görevi görerek ağızdan ağıza pazarlamayı kolaylaştırmaktadır (Chen vd., 2011). Twitter'ın hızlı yanıt verme ve mesaj yayma özelliği sayesinde marka tweetlerinin potansiyel olarak markanın takipçilerinden çok daha büyük bir kitleye erişmesi yüksektir. Bu sebepten trend olan temalara karşılık gelecek içerik oluşturarak markaya olan ilgiyi artırmada ağızdan ağıza pazarlama oldukça önemlidir (Sashittal vd., 2014). Örneğin, 2012 yılında ünlü fastfood markası McDonald's, #McDStories etiketini kullanarak müşterilerinden şirket hakkındaki olumlu hikayelerini Twitter'da paylaşmalarını istemiştir. Bunun sonucunda sadece 2 saat sonra, McDonald's şirketi aniden büyük miktarda olumsuz ağızdan ağıza söze maruz kaldığı için bu duyuruyu geri çekmek zorunda kalmıştır (Pfeffer vd., 2013). Günümüz pazarlama dünyasında tüketiciler, Twitter'ı markalarla ilgili duygularını ifade edebilecekleri bir platform olarak görmektedirler (Zhang vd., 2011). Twitter'da ortaya çıkan bir bilgiyi geniş kesimlere duyurmak için genellikle retweet yapılmaktadır. Retweet, orijinal tweetten hemen sonra yapılır ve böylelikle sık tekrarlanan mesajlar büyük bir etki yaratır (Kwak vd., 2010).

Sosyal medyanın büyük ölçekli veri toplama ve analiz potansiyelinin olması viral pazarlama için yeni fırsatların ortaya çıkmasına imkân sağlamıştır. Örneğin, Twitter'da pazarlamacılar kullanıcı davranışları hakkında bilgi edinip tüketiciler arasındaki etkileşimleri izleyebilmektedirler. Ayrıca tüketiciler takip ettikleri markalarla ilgili duygularını, şikayetlerini ve görüşlerini ifade etmek amacıyla ilgili markalarla ilgili tweet içerikleri oluştururlar (Jansen vd., 2009).

Fortune 500 şirketlerinin çoğu yıl içerisinde tüketicilerle ve paydaşlarla faaliyetleri hakkında diyalog kurmuştur (Rybalko & Seltzer, 2010).

Twitter'ın ağızdan ağıza pazarlama üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalara bakıldığında, Twitter'ın bilgi yayma ve gündem de konuşulma özelliği olan retweet yapma özelliğinin eWOM ile ilişkisini inceleyen çalışmaların çoğunluğu oluşturduğu görülmüştür. Örneğin markalar için Twitter'da ağızdan ağıza pazarlama oluşturmada etkili kişilerin, bilgi simsarlarının ve güçlü kişilerin rolünün araştırıldığı çalışmada 30 küresel

markanın takipçilerinin retweet yaparak marka görünürlüklerini artırdıkları ve bunlar içerisinde etkili kişilerin ve bilgi simsarlarının daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Araujo vd., 2016). Ayrıca benzer bir çalışmada ise, Twitter'da marka takipçilerinin marka tweetlerini takipçilerine retweet etme oranının, markayı takip etmeyenlere oranla daha fazla olduğu ve markaları kendileri ile özdeşleştiren, marka bağlılığı ve marka güveni olan takipçilerin üretilen tweetleri retweet etme olasılıklarının daha yüksek olduğu görülmüştür (Kim vd., 2014). Turizm hizmetlerinde turistler tarafından Twitter kullanımı, elektronik ağızdan ağıza pazarlama ve çevrimiçi incelemelerin yapıldığı çalışmada ise Twitter takipçilerinin güvenilirliği, tweetlere katılım dereceleri ve Twitter kullanıcılarının uzmanlığı ve bilgisi gibi faktörlerin destinasyon seçiminde önemli olduğu tespit edilmiştir (Sotiriadis & Van Zyl, 2013). Sosyal mecralarda ağızdan ağıza yayılmanın tüketici güdülerini yönünden araştırılmasına ilişkin diğer bir çalışmada ise #trendyol hashtagi kullanılarak 2-4 Şubat 2021'de Twitter ortamında konuşulan eWOM içerikleri içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz bulguları sonucunda tüketici içerikli Twitter mesajlarında ortak olarak değerlendirilecek eWOM motivasyonlarının bulunduğunu ve bu motivasyonların ortak söylemlerden ve bazı anahtar kelimelerden hareketle tanımlanabileceği şeklinde değerlendirilmiştir (Çetintas Sağlam, 2022). Bir eWOM medya olarak kabul edilen Twitter'ın etkinliğinin analiz edildiği çalışmada ise yazarlar Twitter'ın elektronik ağızdan ağıza pazarlama süreçlerini yürütmek için etkili bir sosyal medya aracı olduğunu (platform yardımı, diğer tüketiciler için endişe duyma, olumlu duyguları ifade etmek, sosyal yarar, ekonomik teşvikler, şirkete yargım etmek ve tavsiye arama) yedi ölçüm boyutu üzerinden inceleyerek göstermişlerdir (Hermawan vd., 2022). Ayrıca "Twitter etkisi" olarak bilinen bir kavramın deneysel olarak test edildiği bir araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada Twitter benzeri medya araçları aracılığıyla paylaşılan mikrobloglama ağı (MWOM) yoluyla, tüketicilerin satın alma sonrası kalite değerlendirmelerinin hemen yayılarak erken ürün benimseme davranışlarını etkilediği öne sürülmüştür. Bu çerçevede 105 filmin kendi açılış haftalarında Twitter aracılığıyla gönderilen dört milyon MWOM mesajını incelemişler ve olumsuz eWOM'a dayanarak bir filmi izlemeyi tercih etmeyen 600 Twitter kullanıcısının olduğu tespit edilmiştir (Hennig-Thurau vd., 2015).

Twitter gibi çevrim içi platformlarda yapılan elektronik ağızdan ağıza pazarlama, çevrim içi tüketici gruplarının ürün veya hizmet benimseme süreçlerine olan etkisini inceleyen çalışma sonuçları, fikir arayan tüketicilerin çevrim içi yorumları benimsediğini göstermiştir (Cheung vd., 2008). Zhang vd. (2010) tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise çevrim içi restoran değerlendirmeleri üzerinden elektronik ağızdan ağıza pazarlama, restoranların çevrim içi popülaritesi üzerindeki etkisi karşılaştırılmıştır. Çalışma sonunda, restoranların yemek, ortam ve hizmet kalitesine dair tüketici tarafından oluşturulan değerlendirmelerin restoranların çevrimiçi popülaritesi ile olumlu bir şekilde ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Zhang vd., 2010).

Her geçen zaman etki alanının hızla gelişmesine bağlı olarak sosyal medyanın gücünün görmezden gelinmesi imkânsız olmuştur. Bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de özellikle Twitter'da oluşturulan ve konuşulan gündemler insanlar ve hatta resmi kuruluşlar tarafından takip edilmekte ve bu sürece dahil olmaktadır. Bu sebeple Twitter'ın etiket kampanyaları ile kamu gücü oluşturma aracı olarak kullanılması tesadüf değildir (Kardaş, 2022).

5. Araştırma

5.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Günlük hayatımızın ayrılmaz bir parçası olan sosyal medya tüketicilere alışveriş öncesinde marka araştırmalarında yardımcı olmaktadır. Çünkü sosyal medya mecralarında yer alan bilgiler ve içerikler tüketicileri seçim yapmaları konusunda etkilemektedir. Tüketici tercihlerini yönlendirme konusuna yeni bir boyut kazandıran bu alan işletmeler için de oldukça önemlidir. Sosyal ağ sitelerinin etkileşimli doğası, ortak değerlerin birlikte yaratılması açısından tüketiciler ve markalar arasındaki etkileşimi güçlendirmeye katkıda bulunur. Müşteri değeri sağlamayı, müşteri odaklı olmayı ve başarıyı yakalamayı isteyen işletmeler sosyal medyanın bu gücünü göz önünde bulundurmalıdır. Bu bağlamda özellikle Twitter tüketiciler arasında etkileşimin hızlı olması açısından oldukça önemli bir platformdur. Markalar ile ilgili Twitter gündeminde yer alan haberlerin tüketicileri etkileyip etkilemediği veya ne ölçüde etkilediğinin bilinmesi işletmelere önemli faydalar sağlayacaktır. Twitter üzerinde yapılan olumlu veya olumsuz yorumlar, ürün veya markalar

hakkında tüketicilerin algılarını şekillendirebilir ve satın alma kararlarını etkileyebilir. Bu nedenle, markaların sosyal medya platformlarında nasıl algılandığı ve ne tür eWOM mesajlarına maruz kaldığı ve tüketicileri nasıl etkilediği önemli bir konudur. Bu bağlamda araştırmanın amacı markalarla ilgili Twitter gündeminde yer alan haberlerin ve Twitter'ın bilgilendirici, yararlanma ve etkileme özelliklerinin tüketicilerin satın alma tercihlerine ve ağızdan ağıza pazarlama etkisi üzerine etkisini araştırmaktır.

5.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi, Veri Toplama Yöntemi ve Aracı, Ölçek Boyutları ve Yararlanılan Kaynaklar

Bu araştırmanın örneklem olarak kapsamını, Gümüşhane Üniversitesinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın veri toplama aracı olan anket formu yüz yüze ve çevrim içi bir şekilde katılımcılara ulaştırılmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın örnekleme tekniğinin basit rasgele örnekleme yöntemi olduğu söylenebilir (Gürbüz & Şahin, 2018). Yaklaşık bir ay süren veri toplama sürecinin sonucunda toplam 307 katılımcıdan veri toplanmıştır. Gürbüz ve Şahin'e (2018) göre, bu büyüklükte bir örneklem, %95 güven düzeyinde oldukça geniş bir nüfusu temsil etme gücüne sahiptir.

Çalışmada, araştırmanın konusuyla ilgili mevcut literatür taranmıştır. Bunun sonucunda, daha önce diğer araştırmalarda kullanılmış ve geçerliliği ile güvenilirliği doğrulanmış ölçek maddeleri tercih edilmiştir. Twitter ölçeğine bilgilendirici boyutu için İşlek (2012) çalışmasından 5 madde, Kütük (2016) çalışmasından 3 madde, etkileme boyutu için İşlek (2012) çalışmasından 2 madde, Kütük (2016) çalışmasından 6 madde ve yararlanma boyutu için ise Kütük (2016) çalışmasından 7 madde eklenmiştir. Araştırmanın bir diğer ölçeği olan eWOM ölçeği için Şahin vd., (2019) çalışmalarından 5 madde ve Kim vd., (2020) çalışmalarından 3 madde uyarlanarak eklenmiştir. Araştırmaya ilişkin ölçek maddeleri araştırma konusunun içeriğine uygun olarak tüketicilerin anlayabilecekleri tarzda sunulmaya çalışılmıştır Her bir değişken için 5'li Likert tipi ölçek (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Tamamen Katılıyorum) kullanılmıştır.

Her bir değişkene ilişkin faktör boyutları, ölçek madde sayıları ve anket formunun oluşturulmasında yararlanılan kaynaklar Tablo 1'de gösterilmektedir.

Çalışma kapsamında kullanılan kaynaklar ve boyutlar aşağıda Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Araştırmanın Ölçekleri

Ölçek	Maddeler	Kaynak
Bilgilendirici (BİL)	8	İşlek, 2012; Kütük, 2016.
Etkileme (ETKİ)	8	İşlek, 2012; Kütük 2016.
Yararlanma (YRL)	7	Kütük, 2016.
E-WOM	8	Kim vd., 2014; Şahin, 2019.

5.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın gerçekleştirilebilmesi için, Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 05.03.2023 tarihinde, E-95674917-108.99-168817 sayılı kararı ile Etik Kurul Onayı alınmıştır. Araştırma Gümüşhane Üniversitesinde eğitim gören öğrenciler üzerinde yapılmıştır. Hazırlanan anket formu çevrim içi ve yüz yüze olacak şekilde katılımcılara ulaştırılmıştır. Ankete toplamda 307 geri dönüş olmuş ve bütün anketler analizlere dahil edilmiştir. Tüm analizler % 95 güven aralığı ve 0.05 anlamlılık düzeyinde, SPSS 25.0 for Windows paket programı ve AMOS Graphics 24.0 programlarında gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında, nominal ve ordinal parametreler için frekans analizi uygulanarak verilerin dağılımı ve sıklığı belirlenmiştir. Ölçek verileri için ise ortalama ve standart sapma hesaplamaları yapılarak verilerin merkezi eğilimi ve dağılımı belirlenmiştir. Ölçeklerin güvenilirliği için Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı hesaplanmış ve ölçeklerin güvenilirliği değerlendirilmiştir. Ölçeklerin yapısı ve faktör yapısı için Temel Bileşenler Analizi (Faktör Analizi) yapılmıştır. Faktör yükleri ve faktör çıkarımı için Varimax rotasyonu kullanılmıştır ve Kaiser Meyer Olkin Örnekleme yeterliliği ile Barlett Küresellik testleri yapılarak faktör analizi uygunluğu değerlendirilmiştir. Ölçek puanlarının normallik analizi için Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmıştır. Bu testle verilerin normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiştir. İlişkisel tarama modelinde ise Spearman's rho korelasyon analizi ve Genelleştirilmiş Linear Model (Logit) kullanılarak değişkenler arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir.

5.4. Analiz ve Bulgular

Katılımcıların bazı demografik bilgileri ve Twitter kullanım özellikleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik ve Twitter Kullanım Özellikleri

		Kişi sayısı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	200	65.1
	Erkek	107	34.9
Eğitim	Ön lisans	130	42.3
	Lisans	167	54.4
	Lisansüstü	10	3.3
Günlük Twitter kullanım süresi	0-2 saat arası	246	80.1
	3-5 saat arası	43	14.0
	6-8 saat arası	16	5.2
	9-11 saat arası	1	0.3
	12 + saat arası	1	0.3
Twitter kullanım amacı	Günlük gelişmeler	240	78.2
	Twitter profilinden yayın	26	8.5
	Takip ettiklerimin postlarını okuma	28	9.1
	Takip ettiklerim ve takipçilerimle iletişim	13	4.2

Katılımcıların % 65,1'i kadın, % 34,9'u erkektir. Katılımcıların % 42,3'ü ön lisans, % 54,4'ü lisans ve %3,3'ü yüksek lisans/doktora eğitimi almıştır. Katılımcıların % 80,1'i günde 0-2 saat, % 14'ü 3-5 saat, % 5,2'si 6-8 saat, % 0,3'ü 9-11 saat ve % 0,3'ü +12 saat Twitter'da vakit geçirdiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların % 78,2'si Twitter'ı günlük haberler için, % 8,5'i kendi profilinde paylaşım yapmak için, % 9,1'i takipçilerin gönderilerini okumak için ve % 4,2'si iletişim için kullanmaktadır. Her bir ölçek ve boyutu için ölçülen Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Ölçeklere İlişkin Cronbach Alpha Değerleri

	Madde Sayısı	Cronbach Alpha
Bilgilendirici	8	0.897
Etkileme	8	0.894
Yararlanma	7	0.897
E-WOM	8	0.819

Tablo 3’de görüldüğü gibi, tüm ölçek boyutlarının Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayıları literatürde kabul gören 0.60 ile 0.90 arasındadır (Cohen vd., 2001). Buna göre bu değerler Twitter’ın bilgilendirici boyutu için 0.897, etkileme boyutu için 0,894, yararlanma boyutu için 0,897 ve eWOM ölçeği için ise 0,819 olarak ölçülmüştür. Twitter Kullanım Ölçeğinin faktör yapısına yönelik olarak yapılan Temel Bileşenler Analizi (Faktör Analizi) sonuçları Tablo 4’te verilmiştir.

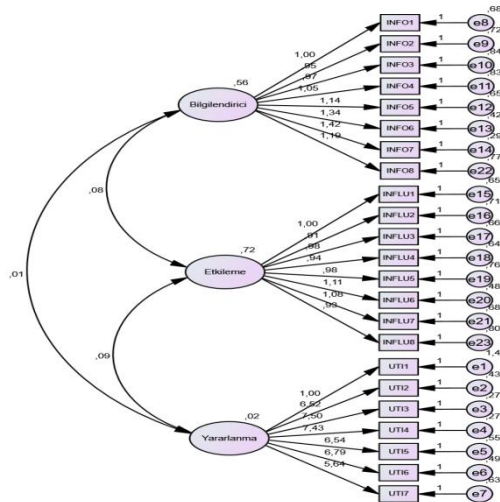
Tablo 4. Twitter Kullanım Ölçeğinin Faktör Yapısına Yönelik Olarak Yapılan Temel Bileşenler Analizi (Faktör Analizi) Sonuçları

	Faktör		
	1	2	3
BİL7	,877		
BİL6	,836		
BİL8	,762		
BİL5	,753		
BİL2	,730		
BİL1	,727		
BİL4	,705		
BİL3	,690		
ETKİ3		,768	
ETKİ4		,756	
ETKİ2		,743	
ETKİ6		,738	
ETKİ7		,663	
ETKİ5		,656	
ETKİ8		,655	
ETKİ1		,651	
YRL4			,839
YRL3			,786
YRL6			,753
YRL5			,733
YRL2			,720
YRL7			,646
YRL1			,631

KMO: 0.923; Barlett's X²:
3844.92; Total variance
explained: 59.55%

KMO: Kaiser Meyer Olkin.

Ölçekte yer alan maddelerin tüm faktör ağırlıkları 0.40'ın üzerinde olup, kabul edilebilir düzeydedir. Ölçeğin KMO düzeyi 0.50 eşik değerinden yüksek olup örneklemin yeterliliğini göstermektedir. Ölçek toplam varyansın % 59,55'ini açıklamaktadır. eWOM ölçeği için ise KMO düzeyi 0.861'dir ve eWOM ölçeğindeki tek boyuttaki tüm maddeler, toplam varyansın % 48.64'ünü açıklama gücü ile 0.366 ile 0.911 arasında değişmektedir. Twitter Kullanım Ölçeği için Doğrulayıcı Faktör Analizi sonuçları Şekil 1'de verilmiştir.

CMIN/DF: 1.69; RMSEA: 0.047, IFI: 0.961; CFI: 0.961.

Şekil 1. Twitter Kullanım Ölçeği için Doğrulayıcı Faktör Analizi sonuçları

Doğrulamalı faktör analizi sonuçları, Twitter Kullanım Ölçeğinin güvenilir düzeyde yüksek uyum iyiliği indekslerine sahip olduğunu göstermiştir.

E-WOM ile Twitter Kullanım Ölçeği boyutları ve demografik özellikler ile Twitter kullanımı arasındaki ilişki için yapılan Spearman's rho korelasyon analizi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. E-WOM ile Twitter Kullanım Ölçeği Boyutları ve Demografik Özellikler ile Twitter Kullanımı Arasındaki İlişki için Yapılan Spearman's rho Korelasyon Analizi Sonuçları

E-WOM	r	p
Bilgilendirici	0.048	0.400
Etkileme	0.528**	0.000
Yararlanma	0.570**	0.000
Cinsiyet	-0.078	0.171
Eğitim	0.022	0.695
Günlük Twitter Kullanımı	-0.010	0.868
Twitter kullanma amacı	0.002	0.976

** p<0.01

Korelasyon analizi sonuçları, eWOM'un Twitter'ın etkileme ($r=0.528$; $p<0.01$) ve yararlanma ($r=0.570$; $p<0.01$) özellikleri ile anlamlı ve pozitif bir şekilde ilişkili olduğunu göstermiştir. Buna karşın eWOM ve Twitter'ın bilgilendirici boyutu, cinsiyet, eğitim, günlük Twitter kullanımı ve Twitter kullanma amacı parametreleri arasındaki korelasyon istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0.05$).

Twitter'ın etkileme ve yararlanma boyutlarının eWOM üzerindeki etkilerine ilişkin Genelleştirilmiş Doğrusal Model (Logit) Analizi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. E-WOM Üzerindeki Etkilenme ve Yararlanmanın Etkilerine Yönelik Genelleştirilmiş Doğrusal Model (GLM-Logit) Analizi Sonuçları

Parametre	B	Std. Hata	95% Wald Güven Aralığı		Hipotez testi		
			Lower	Upper	Wald Ki-Kare	df	p
(Kesişim)	8.14	0.98	6.21	10.06	68.61	1	0.000
Etkileme	0.25	0.05	0.15	0.35	24.66	1	0.000
Yararlanma	0.39	0.05	0.28	0.50	50.21	1	0.000
(Ölçüm)	22.32	1.80	19.05	26.16			

Twitter'ın etkileme ve yararlanma boyutlarının eWOM üzerindeki etkilerine ilişkin Genelleştirilmiş Doğrusal Model (GLM-Logit) Analizi sonuçları, etkileme ($B=0.25$; $p<0.01$) ve yararlanma boyutlarının ($B=0.39$; $p<0.01$) E-WOM üzerindeki etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde olduğunu göstermiştir.

6. Sonuç ve Tartışma

Genel olarak, veriler katılımcıların büyük bir kısmının kadınlardan oluştuğunu, lisans eğitimine sahip olduklarını, günlük Twitter kullanım süresinin büyük bir kısmının 0-2 saat arasında olduğunu ve Twitter'ı özellikle haber takibi için kullandıklarını göstermektedir.

Korelasyon analizi sonuçlarına göre ise eWOM üzerinde Twitter'ın yararlanma etkisi (0.570), Twitter'ın etkileme etkisinden (0.528) daha yüksektir. Bu durum, Twitter'ı yararlanma amaçlı kullananlarda eWOM yatkınlık düzeyinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bir başka ifade ile Twitter, kullanıcılar tarafından sıklıkla yararlanma amacıyla tercih edilirken, etkileme amacının ise daha düşük bir düzeyde olduğu söylenebilir. Bu nedenle, eWOM odaklı pazarlama faaliyetlerinde, sosyal medyanın yararlanma amaçlı kullanımının ağırlıklı olduğu müşterilerde, eWOM faaliyetleri daha etkili sonuç verebilir. Bu nedenle markalar da Twitter'ı yararlanma amaçlı kullanan kullanıcılar ile etkileşim sağlaması ve hedef kitleyle etkili bir iletişim kurması önemli görülmektedir. Ancak, her markanın hedefleri, kitle profili ve içerik stratejisi farklı olduğundan, bu önerilerin uygulanması markanın özelliklerine ve pazarlama hedeflerine uygun şekilde yapılmalıdır. GLM analizi sonuçları korelasyon analizi sonuçları ile uyumlu olup, çok değişkenli boyutta eWOM üzerinde yararlanmanın etkisi (0.39), etkilemenin etkisinden (0.25) daha yüksektir. Çok değişkenli analizde de korelasyon analizi ile uyumlu sonuçların çıkması, yararlanma ve etkileme amaçlı

Twitter kullanımının eWOM üzerinde doğrudan ve yüksek düzeyde etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca araştırma sonuçlarına göre, katılımcıların eğitim seviyesi, cinsiyet, günlük Twitter kullanım süresi ve Twitter kullanma nedeni ile elektronik ağızdan ağıza pazarlama (eWOM) arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu sonuçlar, demografik ve davranışsal faktörlerin eWOM üzerinde belirgin bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Bu durumda, eğitim düzeyi, cinsiyet, günlük Twitter kullanım süresi ve Twitter kullanma nedeninin, katılımcıların ürün veya markalar hakkındaki görüşlerini, tercihlerini ve deneyimlerini Twitter platformunda paylaşma davranışları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı söylenebilir. Yani, demografik ve davranışsal değişkenlerin, katılımcıların eWOM'a katılım eğilimlerini belirlemede etkili olmadığı sonucuna varılabilir.

Bu çerçevede araştırma sonuçlarının daha önce yapılan benzer çalışmalarla uyumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin ilk olarak en çok 10 markayı takip eden 315 Koreli tüketici ile yapılan çalışmada marka mesajlarını retweet yapan tüketicilerin oranı marka kimliği, marka güveni, topluluk taahhüdü, topluluk üyeliği niyeti, Twitter kullanım sıklığı ve toplam retweet sayısında olmayanları geride bıraktığını göstermektedir (Kim vd., 2014). En değerli 100 marka için 50.000'den fazla marka tweetinin incelendiği çalışmada tüketicilerin duygu değişimlerinin (öfkeli, mutlu, neşeli, tiksinti, heyecan, samimiyet) eWOM'u arttıran veya azaltan etkenler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Lopez vd., 2020). Herkese açık gönderilerin tüketicilerin aktif tepkileri üzerindeki etkisinin araştırıldığı bir başka çalışmada ise herkese açık olarak yayınlanan gönderilerin eWOM'un göstergeleri olan tüketicilerin anlık tepkisi üzerinde (retweet) yapma, alıntı yapma, yanıt verme) pozitif etkisinin olduğu görülmüştür (Berestova vd., 2022). Benzer şekilde yakın bir tarihte yapılan çalışmada ise Türkiye örneklemini içinde siyasal, ekonomik ve toplumsal yönden önemli görülen konulara yönelik Twitter üzerinden gerçekleştirilen etiket kampanyalarının gündemi ve kamuoyunu etkileme gücüne sahip olduğu değerlendirilmiştir (Kardaş, 2022). Son olarak Araujo vd. tarafından yapılan başka bir çalışmada ise üç yıllık süre boyunca 19.343 küresel marka mesajı analiz edilmiş ve markanın sosyal medya sitesi, ürün ayrıntılarının (fotoğraf ve video) Twitter'da marka mesajlarının iletilme davranışını (yeniden tweetleme) etkilediği görülmüştür (Araujo vd., 2016).

Teknolojik ilerlemelerle birlikte, müşteriler ve markalar doğrudan iletişim kurma kolaylığı elde etmişlerdir. Böyle bir gelişme sosyal medya kullanımını da arttırmıştır. Özellikle Twitter günlük hayatta ve modern ekonomide müşteriler ile iletişim kurmak için önemli bir araç haline dönüşmüştür. Bu sebeple sosyal medya müşteri hizmetleri sürecinin sağlıklı bir şekilde yönetilmesinin işletmelere fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Çünkü Twitter aracılığıyla hem mevcut müşterilere hem de potansiyel müşterilere doğrudan ve anında destek vermek ve hizmet sunmak etkili olacaktır. Bu sayede müşteri memnuniyeti sağlanacak ve işletmeye yönelik etkileşimler artacaktır.

Twitter, hızlı ve anlık bir platformdur. Markalar, güncel olaylara ve trendlere uygun şekilde içerikler üretmeli ve bu olaylara duyarlılık göstermelidir. Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken, markanın değerlerine ve kimliğine uygun olmayan trendlere katılmamak veya kullanıcıları rahatsız edecek içeriklerden kaçınmaktır. Ayrıca markaların doğru hashtag kullanımı, içeriğin daha fazla kullanıcı tarafından görülmesini sağlayabilir ve etkileşimleri artırabilir. Son yıllarda içerik pazarlama da en etkili araçlardan biri olan etkileyici kişiliklerle iş birliği yapmak, markanın erişimini artırabilir ve hedef kitleye doğrudan ulaşmasına yardımcı olabilir. Bir diğer önemli nokta ise markalar, takipçileriyle aktif bir etkileşim içinde olmalı ve müşteri ilişkilerini önemsemelidir. Sorulara hızlı cevaplar vermek, şikayetleri yönetmek ve olumlu deneyimleri teşvik etmek, marka sadakati ve olumlu marka algısının artmasına yardımcı olabilir. Böylece kullanıcılara kendilerini değerli hissettikleri olumlu algı oluşturulabilir. Markalar, sosyal medya platformları arasında yer alan Twitter üzerinden, hedef kitleleriyle doğrudan iletişim kurma fırsatı bulabilirler ve böylece elektronik ağızdan ağıza pazarlama (eWOM) yönlendirebilirler. İyi bir şekilde yönetilen sosyal medya stratejisi, markalara müşterileriyle doğrudan etkileşime girme olanağı tanır ve bu da müşteri sadakatini artırıcı etkiye sahip olabilir. Bu strateji, markaların müşteri tabanı ile daha derin ve kişisel bir bağ kurmalarını sağlayarak, müşteri memnuniyetini artırmak ve marka algısını olumlu yönde etkilemek açısından önemlidir.

7. Kısıtlar ve Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler

Bu bulguların literatürdeki bir dizi önemli boşluğu doldurarak viral pazarlama ve eWOM araştırmalarına çeşitli şekillerde yardımcı olacağı düşünülmekle birlikte, çalışmada kullanılan evrenin öğrencilerden oluşması Twitter kullanıcılarının genel nüfusunu veya sosyal medya üzerinden eWOM yapan bütün kullanıcıları temsil etmekten uzak olabilir. Bu durum, çalışmanın sonuçlarının genelleştirilmesini sınırlandırabilir. Bu nedenle gelecekteki çalışmalarda bu sınırlılıkları azaltmak için farklı zaman dilimlerinde farklı evren, yöntemler ve veri toplama teknikleri kullanılarak daha genelleyici sonuçlar elde edilebilir.

8. Extended Abstract

Today, electronic word of mouth (eWOM) is perceived by internet users as a means to express their consumption preferences and experiences. Through eWOM, consumers can reach a vast audience of individuals they do not personally know, sharing their experiences and engaging in online conversations that have the potential to influence behavior. Given the significant role of social media in contemporary life and the modern economy, creating positive interactions with customers through eWOM has become a crucial concern for businesses. Although this responsibility may seem daunting, when effectively managed, it can lead to substantial contributions to businesses.

Social media, as an integral part of our daily lives, plays a pivotal role in assisting consumers with brand research prior to making purchases. The information and content disseminated on social media channels significantly influence consumer decision-making. Thus, this realm introduces a new dimension in steering consumer preferences, making it highly relevant for businesses. The interactive nature of social networking platforms fosters stronger consumer-brand interactions, facilitating the co-creation of shared values. Businesses striving to provide customer value, adopt customer-centric approaches, and achieve success must harness the power of social media. In this context, Twitter stands out as an essential platform enabling swift interactions among consumers. Understanding the extent to which news related to brands on Twitter's agenda impacts consumers will yield significant advantages for businesses. Therefore, the research aims to explore the effects of brand-related Twitter content on consumers, along with Twitter's informative, benefiting, and influencing features, and their influence on consumer purchasing preferences through word of mouth communication.

Notably, eWOM has witnessed notable growth in recent years, attributable to factors such as the increased use of social media and the ease of establishing relationships with other individuals on these platforms (Yanar & Yılmaz, 2017). Twitter, for instance, serves as a facilitator of WOM communication, offering a unique platform for consumers to share their product evaluations (Chen et al., 2011). Thanks to Twitter's responsiveness and message dissemination capabilities, brand tweets can potentially reach a much broader audience beyond the brand's followers. Consequently, it becomes crucial to generate content aligned with trending themes and encourage word of mouth sharing to boost brand interest (Sashittal et al., 2014). For example, in January 2012, McDonald's initiated the #McDStories hashtag, encouraging customers to share positive stories about the company on Twitter. However, this attempt resulted in a rapid influx of negative word of mouth, leading McDonald's to retract the campaign within just two hours (Pfeffer et al., 2013).

In line with the research direction, the Twitter usage scale was examined across three dimensions: informative, benefiting, and influencing. The study universe comprised students enrolled at Gümüşhane University who actively use Twitter. For data collection, a questionnaire was administered to students both face-to-face and online, resulting in the participation of 307 individuals. Statistical analyses were conducted using the SPSS 25.0 Windows package program and AMOS Graphics 24.0, with a confidence interval of 95% and a significance level of 0.05. The research findings indicated that the influencing and benefiting features of Twitter had a statistically significant and positive impact on eWOM. However, no significant relationship was observed between Twitter's informative feature and variables such as education level, gender, daily Twitter usage time, and reasons for using Twitter.

Twitter has emerged as a valuable tool for customer communication in both daily life and the modern economy. Therefore, effective management of the social media customer service process is expected to benefit businesses significantly. Providing direct and immediate support and service to existing and

potential customers through Twitter is likely to enhance customer satisfaction and foster increased interactions with the business.

Brands have the opportunity to establish direct communication with their target audiences through social media platforms such as Twitter, thereby facilitating the direction of electronic word-of-mouth (eWOM) marketing. An effectively managed social media strategy affords brands the capability to engage directly with customers, potentially yielding an augmenting influence on customer loyalty. This strategic approach enables brands to cultivate a more profound and personalized connection with their customer base, consequently enhancing customer satisfaction and positively influencing brand perception.

The findings are believed to contribute to various aspects of viral marketing and eWOM research by addressing several significant gaps in the literature. However, it should be noted that the sample used in this study consisting of students may not accurately represent the general population of Twitter users or all users engaging in eWOM through social media. This limitation could potentially restrict the generalizability of the study's conclusions. Therefore, future research could aim to mitigate these limitations by employing different populations, methods, and data collection techniques across different time frames to yield more generalized results.

Keywords: Social Media, EWOM, Twitter.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Eda DIŞLİ BAYRAKTAR %100 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Eda DIŞLİ BAYRAKTAR %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Araujo, T., Neijens, P., & Vliegenthart, R. (2016). Getting the word out on Twitter: The role of influentials, information brokers and strong ties in building word-of-mouth for brands. *International Journal of Advertising*, 36(3), 496-513. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/02650487.2016.1173765>
- Aşır, A., & Ceylan, G. (2017). Analysis of electronic word of mouth (eWOM) and consumer purchase intention in online environment. *Journal of Research in Business, Economics and Management*, 7(3), 1707-1714.
- Arslan, A. (2014). *Elektronik ticaret kalitesinin ağzdan ağza pazarlamaya etkisi* [Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi].
- Ayan, B., Can, M., & Gürsoy, U. T. (2020). Sosyal medya etkinliğinin ölçümü: Firmaların Twitter kullanımına ilişkin bir inceleme. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 121-146. <https://doi.org/https://doi.org/10.11616/basbed.v20i53206.644619>
- Berestova, A., Kim, D.-Y., & Kim, S.-Y. (2022). Consumers' Active Reaction to Brands Taking Stands on Public Issues on Twitter. *Sustainability*, 14(1), 567. <https://doi.org/https://doi.org/10.3390/su14010567>
- Boyd, D., Golder, S., & Lotan, G. (2010). Tweet, tweet, retweet: Conversational aspects of retweeting on twitter. 2010 43rd Hawaii international conference on system sciences,
- Chan, N. L., & Guillet, B. D. (2011). Investigation of social media marketing: how does the hotel industry in Hong Kong perform in marketing on social media websites? *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 28(4), 345-368. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/10548408.2011.571571>
- Chen, Y., Fay, S., & Wang, Q. (2011). The role of marketing in social media: How online consumer reviews evolve. *Journal of interactive marketing*, 25(2), 85-94. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.intmar.2011.01.003>
- Cheung, M. L., Pires, G., & Rosenberger, P. J. (2020). The influence of perceived social media marketing elements on consumer-brand engagement and brand knowledge. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 32(3), 695-720.
- Cheung, C.M.K., Lee, M.K.O., & Rabjohn, N. (2008). The impact of electronic word-of-mouth: The adoption of online opinions in online customer communities. *Internet Research*, 18(3), 229-247. <https://doi.org/10.1108/10662240810883290>
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2001). *Research methods in education* (5th ed. ed.). Routledge Falmer Publisher.
- Çetintas Sağlam, S. Uzunçarşılı Soydaş, A. (2022). Sosyal ağlarda ağızdan ağza yayılmanın (eWOM) tüketici motivasyonları açısından incelenmesine yönelik bir araştırma. *SDÜ İFADE*, 4(1), 34-58.
- De Angelis, M., Bonezzi, A., Peluso, A. M., Rucker, D. D., & Costabile, M. (2012). On braggarts and gossips: A self-enhancement account of word-of-mouth generation and transmission. *Journal of Marketing Research*, 49(4), 551-563. <https://doi.org/https://doi.org/10.1509/jmr.11.0136>
- Demir, Y., & Ayhan, B. (2020). Sosyal medyanın gündem belirleyicileri: Twitter'da gündem belirleme süreci üzerine bir sosyal ağ analizi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2020(51), 1-19.
- Donercark, M., Tarhan, Ç., & Tecim, V. (2022). Twitter verileri üzerinden olumluluk tespitinde ünlem işaretinin etkisi. *Journal of Research in Business*, 7(1), 103-115. <https://doi.org/https://doi.org/10.54452/jrb.1024829>
- Duman, K. (2019). Haber kaynağı olarak sosyal ağların kullanımı: Türk internet haber siteleri üzerine bir analiz. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(Uluslararası Türk Dünyası Basın Sempozyumu Özel Sayısı), 1637-1654. <https://doi.org/https://doi.org/10.19145/e-gifder.583735>
- Gunelius, S. (2011). *30 - Minute social media marketing*. Mcgraw Hill.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Hennig-Thurau, T., Wiertz, C., & Feldhaus, F. (2012). Does Twitter matter? The impact of microblogging word of mouth on consumers' adoption of new movies. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43, 375-394. <https://doi.org/https://doi.org/10.1007/s11747-014-0388-3>
- Hermawan, S. N. S. B., C., Chan, A., & Wulan Tresna, P. (2022). Analyze the effectiveness of Twitter as an e-WOM media (study on tensayaa's group order. *International Journal of Economics, Business and Accounting Research (IJEBAR)*, 6(1), 341-366.

- Huberman, B. A., Romero, D. M., & Wu, F. (2008). *Crowdsourcing, attention and productivity* 2009 World Wide Web Conference, Madrid. <http://arxiv.org/abs/0809.3030>
- İşlek, M. S. (2012). *Sosyal medyanın tüketici davranışlarına etkileri: Türkiye'deki sosyal medya kullanıcıları üzerine bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi].
- Jansen, B. J., Zhang, M., Sobel, K., & Chowdury, A. (2009). Twitter power: Tweets as electronic word of mouth. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 60(11), 2169-2188. <https://doi.org/https://doi.org/10.1002/asi.21149>
- Johnson, A. R., Thomson, M., & Jeffrey, J. (2015). What does brand authenticity mean? Causes and consequences of consumer scrutiny toward a brand narrative. In *Brand Meaning Management* (Vol. 12, pp. 1-27). Emerald Group Publishing Limited.
- Kalpaklıoğlu, N. Ü. (2014). Sosyal Paylaşım Ağlarında Viral Pazarlama. *Yeni Medya Pratikler Olanaklar*. Umuttepe Yayınevi.
- Kardaş, O. (2022). *Kamuoyu oluşturma aracı olarak sosyal medya: Twitter etiketleri (hashtagleri) bağlamında bir değerlendirme* [Yüksek Lisans Tezi, Tarsus Üniversitesi].
- Kim, E., Sung, Y., & Kang, H. (2014). Brand followers' retweeting behavior on Twitter: How brand relationships influence brand electronic word-of-mouth. *Computers in Human Behavior*, 37, 18-25. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2014.04.020>
- Kim, Y., Kim, Y., Wang, Y., & Lee, N. Y. (2016). Uses and gratifications, journalists' Twitter use, and relational satisfaction with the public. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 60(3), 503-526. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1080/08838151.d.1164171>
- Kuyucu, M. (2014). Çevresel haber ortamı olarak Twitter ve Twitter gazeteciliği. *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 159-189.
- Kütük, A. (2016). *Social media marketing in tourism industry and role of the social media on consumer preferences: A survey on the effects of social media sites on the buying decision making process* [Yüksek Lisans Tezi, Yaşar University].
- Kwak, H., Lee, C., Park, H., & Moon, S. (2010). What is Twitter, a social network or a news media? 19th International Conference on World Wide Web-WWW. <https://dl.acm.org/doi/10.1145/1772690.1772751>
- Lopez, A., Guerra, E., Gonzalez, B., & Madero, S. (2020). Consumer sentiments toward brands: the interaction effect between brand personality and sentiments on electronic word of mouth. *Journal of Marketing Analytics*, 8, 203-223.
- News, T. (2022). *How many people come to Twitter for news? as it turns out, a lot*. Retrieved 12 from https://blog.Twitter.com/en_us/topics/insights/2022/how-many-people-come-Twitter-for-new
- Pfeffer, J., Zorbach, T., & Carley, K. M. (2013). Understanding online firestorms: Negative word-of-mouth dynamics in social media networks. *Journal of Marketing Communications*, 20(1-2), 117-128. <https://doi.org/https://doi.org/10.1057/s41270-020-00085-5>
- Rosenstiel, T., Sonderman, J., Loker, K., Ivancin, M., & Kjarval, N. (2015). *Twitter and News: How people use Twitter to get news, Insights, tools and research to advance journalism*. <https://www.americanpressinstitute.org/publications/reports/survey-research/how-people-use-Twitter-news/single-page>
- Rybalko, S., & T. Seltzer. (2010). Dialogic communication in 140 characters or less: How fortune 500 companies engage stakeholders using Twitter. *Public Relations Review*, 36(4), 336-341.
- Sashittal, H. C., Hodis, M., & Sriramachandramurthy, R. (2014). Is your brand a living entity? *MIT Sloan Management Review*, 55(3), 95-96.
- Seçer, A., & Boğa, M. (2017). Sosyal medyanın tüketicilerin gıda ürünleri satın alma davranışına etkisi. *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, 20(4), 312-319.
- Sotiriadis, M. D., & Van Zyl, C. (2013). Electronic word-of-mouth and online reviews in tourism services: the use of twitter by tourists. *Electronic Commerce Research*, 13, 103-124. <https://doi.org/https://doi.org/10.1007/s10660-013-9108-1>
- Şahin, İ., Gülmez, M., & Ersoy, E. (2019). Social media marketing and e-wom: a descriptive approach to mediterranean young's online brand-related activities, attitudes and engagement. *Journal of Internet Applications and Management*, 10(1), 5-24. <https://doi.org/https://doi.org/10.34231/iuyd.518958>

Tsimonis, G., & Dimitriadis, S. (2014). Brand strategies in social media. *Marketing Intelligence & Planning*, 32(3), 328-344. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1108/MIP-04-2013-0056>

Xu, A., Liu, H., Gou, L., Akkiraju, R., Mahmud, J., Sinha, V., Hu, Y., & Qiao, M. (2021). Predicting perceived brand personality with social media. *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media*, 10(1), 436-445. <https://doi.org/https://doi.org/10.1609/icwsm.v10i1.14733>

Yanar, K., & Yılmaz, K. G. (2017). Sosyal medyanın satın alma öncesi ve sonrası tüketici davranışına etkisi üzerine bir araştırma. *Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 24-40.

Yılmaz Elbaşı, G. (2015). *Sosyal medyada pazarlama: Sosyal medyada kullanıcı motivasyonunun üniversite öğrencilerinin sosyal medya pazarlama algısına ilişkin bir uygulama* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi].

Zhang, M., Jansen, B. J., & Chowdhury, A. (2011). Business engagement on Twitter: A path analysis. *Electronic Markets*, 21, 161-175. <https://doi.org/https://doi.org/10.1007/s12525-011-0065-z>

Zhang, Z., Ye, Q., Law, R., & Li, Y. (2010). The impact of e-word-of-mouth on the online popularity of restaurants: A comparison of consumer reviews and editor reviews. *International Journal of Hospitality Management*, 29(4), 694-700. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2010.02.002>

Zanini, M. T., Carbone de Moraes, F., Lima, V., Migueles, C., Lourenco, C., & Reis Irigaray, H. A. (2019). Soccer and Twitter: virtual brand community engagement practices. *Marketing Intelligence & Planning*, 37(7), 791-805.

Doğal Afet ve Kriz Yönetiminde Sosyal Medyanın Etkisi: Kahramanmaraş Merkezli Deprem Felaketi Üzerine Bir İnceleme

Derya ŞAHİN*
Ezgi ZENGİN DEMİRBILEK**

ÖZ

Doğal afetler, büyük oranda veya tamamen insan kontrolü dışında gelişerek genellikle toplumda endişe, korku ve kargaşa yaratan hadiselerdir. Doğal afetler, kendisinden ziyade ortaya çıkarttığı sosyal, fiziksel ve ekonomik sonuçları ile önem kazanmaktadır. Doğal afetlerin yaşandığı dönemlerde kriz yönetimi kavramı da sıklıkla gündeme gelmektedir. Bu süreçte esas olan afet öncesinde gerekli önlemlerin alınmış olması ve bunun neticesinde de afet kaynaklı zararların en aza indirgenmesidir. Özellikle internet ve teknolojinin hayatın vazgeçilmez bir parçası olduğu günümüzde afet ve kriz yönetiminde yeni teknikler geliştirilmektedir. Sosyal medya ise son zamanlarda afet kaynaklı krizlerde ve kriz yönetiminde önemli rol oynamaktadır. Yapılan çalışmada 06.02.2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli gerçekleşen 7.7 ve 7.6 büyüklüğündeki iki deprem sonrasında Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD)'nın Twitter kullanım pratiklerinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesi merkez olmak üzere 11 ili derinden etkileyen deprem felaketi sonrasında sosyal medya platformlarında yapılan paylaşımlar ve haber içerikleri ile medya ve etik konularında düzenlenen AFAD'ın Twitter paylaşımlarındaki ulusal ve uluslararası metinler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen değerlendirmeler sonucunda afet ve kriz süreçlerinde sosyal medya araçlarının etkin bir şekilde işlev gördüğü gözlemlenmiştir. Aynı zamanda afet ve kriz iletişim stratejilerinin, sosyal paylaşım platformu olan Twitter ile birlikte işlerlik kazandığı araştırma sonuçları neticesinde tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra elde edilen içeriksel sonuçlar da afet ve kriz iletişimde sosyal medyanın "etkili iletişim" kurma sürecinde tamamlayıcı bir rol üstlendiğini ve bu doğrultuda vatandaşlara yol gösterici olduğunu desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğal Afet, Kriz Yönetimi, Deprem, Sosyal Medya.

The Impact of Social Media in Natural Disaster and Crisis Management: A Study on the Kahramanmaraş Earthquake Disaster

ABSTRACT

Natural disasters are events that occur largely or completely beyond human control, often causing fear, anxiety, and chaos in society. Natural disasters are important not only for themselves, but also for the social, physical, and economic consequences they create. During times of natural disasters, the concept of crisis management is frequently brought up. The most important aspect of this process is to take necessary precautions before a disaster occurs, in order to minimize the damage caused by the disaster. Especially in today's world where the internet and technology are an essential part of life, new techniques are being developed in the field of disaster and crisis management. Recently, social media has played an important role in crises caused by natural disasters and in crisis management. In this article, social media posts and news content shared on social media platforms were analyzed using the content analysis method, following the earthquake disaster that deeply affected 11 provinces, centering around Pazarcık district of Kahramanmaraş. National and international texts on media and ethics were also examined. The evaluations made showed that social media tools function effectively in disaster and crisis processes. At the same time, it was determined that communication strategies for disaster and crisis, together with the social sharing platform Twitter, were effective based on research results. In addition, the content analysis results also support that social media plays a complementary role in the process of establishing "effective communication" in disaster and crisis communication, and guides citizens accordingly.

Keywords: Natural Disaster, Crisis Management, Earthquake, Social Media.

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, deryasahin2@aydin.edu.tr

** Öğr. Gör., Kırklareli Üniversitesi, ezgizengin@klu.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 28.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 11.07.2023

Citation/Atf: Şahin, D., Zengin Demirbilek, E. (2023). Doğal afet ve kriz yönetiminde sosyal medyanın etkisi: kahramanmaraş merkezli deprem felaketi üzerine bir inceleme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 322-333. <https://doi.org/10.52642/susbed.1289335>

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

1. Giriş

Doğal afetler, geçmişten günümüze yaşanmakta olan, insan hayatında yarattığı kayıplar ve zararlar neticesiyle olumsuz sonuçlar doğuran olaylardır. Bugüne kadar hem dünyada hem de ülkemizde meydana gelen doğal afetler sonucunda pek çok maddi ve manevi kayıp oluşmuştur. İnsanoğlu yıllar boyunca doğal afetlerin etkisini en aza indirmeye çalışmış bunun için bir takım koruyucu önlemler geliştirmiştir.

Asya ülkelerindeki depremler, 2011 Tōhoku depremi ve tsunamisi, Avrupa’da etkili olan Sibirya soğukları, Covid-19 pandemisi ve en son yaşanan Kahramanmaraş merkezli 11 ili derinden etkileyen deprem gibi dünya, bir dizi insan doğa kaynaklı afetle sarsılmıştır. Bunların yanı sıra iklim kaynaklı afetlerin (kuraklık, sel, heyelan vb.) sayısında ve neticesinde yaşanan göç dalgasında da artış gözlemlenmiştir.

Uluslararası Afetler Veri Tabanı [EM-DAT], 2021 yılında dünya çapında 432 afet olayı kaydetmiştir. Bu afetler, 10.492 kişinin ölümüne sebep olmuş, 101,8 milyon kişiyi de etkilemiş ve yaklaşık olarak 252,1 milyar ABD ekonomik kayıp meydana gelmiştir (EM-DAT RAPOR). Afetlerin her geçen yıl artarak yaşanmaya devam ettiği dikkate alındığında afetlerin yaşanma sıklığı ve şiddetinin gelecekte daha fazla artacağını söylemek mümkündür.

Afetlerin ardından yaşanan en büyük sorunlardan biri de iletişim sorunudur (Beachler, 2018). Afet iletişimde medya, en önemli bilgi kaynağı olup hükümetin, karar alıcıların ve toplumun depreme karşı algısını ve tepkisini önemli ölçüde etkilemektedir. Afetlerde çoğu zaman afeti tetikleyen olayın meydana getirdiği yıkıcı etkilere ek olarak afete müdahale zamanı ve şekli ile toplum nezdinde algılanışı aktörler arasında güven sorununa neden olmaktadır. Bu sebeple günümüzde afete müdahale şeklinin yanında afetlerde bilgi sistemlerinin etkin iletişim stratejisi olarak nasıl kullanılacağı ile iletişimin rolü de önemle vurgulanmaktadır. İnternet ve sosyal medya kullanımının her geçen gün artması ile sosyal medya, meydana gelen afet süreçlerinde toplumu bilgilendirmede, toplum davranışlarını olumlu veya olumsuz yönde etkilemekte güçlü bir araç olduğu görülmektedir. Nitekim afet durumunda yardım kampanyalarının düzenlenmesi, yapılacak olan çalışmalara gönüllü olarak katılım sağlanması, enkaz altında kalanlara sosyal medya kanalıyla ulaşılabilmesi, takip edilmesi ve akabinde kurtarılmaları sosyal medyanın olumlu yönleri olarak değerlendirilebilir (Zincir, 2013). Buna rağmen sosyal medyanın yine afet dönemlerinde kişi veya kurumların itibarlarına zarar verme, kişisel mahremiyet ihlali, protesto ve kışkırtma faaliyetleri ile dezenformasyonun yayılması gibi olumsuz yönleri de bulunmaktadır (Alexander, 2013).

Doğal afetler ve krizler insan hayatını var oluştan itibaren olumsuz yönde etkilemiştir. Bu çalışmada 06.02.2023 tarihli Kahramanmaraş’ın Pazarcık ilçesi merkez olmak üzere 11 ili derinden etkileyen deprem felaketi sonrasında sosyal medya platformlarında yapılan paylaşımlar ve haber içerikleri ile medya ve etik konularında düzenlenen ulusal ve uluslararası metinler içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir. Çalışmada ilk olarak konu ile ilişkili kavramsal çerçeve ele alınmış akabinde araştırma bölümüne geçilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Afetler ve Kriz Yönetimi

Sosyal bilimler alanında afet konusunda literatür tarandığında; kriz, acil durum, risk, risk yönetimi, tehlike vb. başlıklarla karşılaşmaktadır. Ergünay’a göre (2009) afet, “İnsanlar için fiziksel, ekonomik, sosyal ve çevresel kayıplar doğuran, normal yaşamı ve insan faaliyetlerini durdurarak veya kesintiye uğratarak toplulukları etkileyen ve etkilenen topluluğun kendi imkân ve kaynaklarını kullanarak üstesinden gelemeyeceği, doğal, teknolojik veya insan kökenli olayların sonuçları” olarak tanımlanmaktadır. Bir diğer tanıma göre de “Tehlikelere açık olma durumu (Wisner, 2003)” Bir tehlikenin meydana gelmesi sonucu oluşan kayıplar (Erdik, 1999)’dır. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) ise afet yönetimi terimleri sözlüğünde “Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay” olarak açıklamıştır. Her gün dünya üzerinde insan yaşamını doğrudan veya dolaylı yoldan etkileyen insan veya doğa kaynaklı pek çok olay meydana gelmektedir. Dolayısıyla bir olayın afet olarak değerlendirilebilmesi için insan yaşamını ekonomik, sosyal, fiziksel, psikolojik veya yaşadığı çevre üzerine herhangi bir etkisi olması gerekmektedir.

Ülkemize baktığımızda Alp-Himalaya deprem kuşağında yer aldığı için afetler bakımından özellikle de deprem, Ülkemiz 1. Derece deprem kuşağında bulunmaktadır. Sel, heyelan, çığ gibi diğer afetlerde de

önemli can ve mal kayıpları yaşanmaktadır. Öte yandan dünya üzerinde iklimlerin değişmesine paralel olarak diğer afetlerin sayısında da artış yaşanmaktadır. Yağışların kısa bir sürede sele dönüşmesi, kasırga ve fırtına gibi afetlerde can ve mal kayıpları artmaktadır. Yakın bir tarihte yaşanan Marmara, Düzce ve Van depremlerinin yanı sıra son zamanlarda sıklıkla yaşanan seller ve beklenen büyük İstanbul depremi ülkemiz için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.

Krizler ise örgütlerin ve toplumların yaşamında karşılaşılabilecek kaotik durumlardır (Demirtaş, 2000). Krize neden olabilecek durumları en aza indirmek mümkündür fakat tamamen ortadan kaldırmak mümkün değildir. Oluşabilecek herhangi bir kriz durumunda meydana gelecek zararı azaltmak için tüm hazırlıkların yapılması, oluşturulan planların uygulanması ve kontrol edilmesi kriz yönetimi olarak tanımlanmaktadır (Büyükkaracıgan, 2016). Kriz dönemlerinde iletişimin iyi bir şekilde yürütülmesi kriz yönetimini de olumlu yönde etkilemektedir. Zira kriz dönemlerinde iletişiminin iyi yönetilmediği durumlarda toplumda öfke ve düşmanlık duyguları ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda krizi iyi bir şekilde yönetebilmek de zorlaşmaktadır. Dolayısıyla kriz dönemlerinde elzem olan toplumun organizasyona güvenmesidir. Etkin yönetilen kriz dönemlerinde yöneticilere ve personele karşı olan güven artarak gönüllü yardım faaliyetlerine katılım artmaktadır.

2.2. Afetlerde Sosyal Medya Kullanımı

“Kullanıcılara enformasyon, düşünce, ilgi ve bilgi paylaşım imkânı tanıyarak karşılıklı etkileşim yaratan çevrimiçi araçlar ve web siteleri için ortak kullanılan bir terim (Sayımer, 2008)” olan sosyal medya, bilginin, farklı düşüncelerin ve deneyimlerin web siteleri tarafından paylaşılmasına olanak tanıyan ve internet dünyasını hayatımıza sokan bir uygulama alanıdır (Weinberg, 2009). Sosyal medya, içeriklere yorum yapılabilmesi, içerik oluşturulabilmesi ve oluşturulan içeriklere katkı sağlaması bakımından geleneksel medyadan ayrılmaktadır.

We Are Social Global Dijital 2022 Raporu'na göre; dünya nüfusu Ocak 2022'de 7,91 milyar kişi olmuştur. Dünya nüfusunun üçte ikisinden fazlası (%67,1) şu an bir cep telefonu kullanmaktadır ve 2021 yılına oranla yeni mobil kullanıcı sayısı 95 milyon kişi artmıştır. Küresel internet kullanıcılarına bakıldığında 2022 yılının başında 4,95 milyara yükselmiştir. Ocak 2022 itibarıyla dünya çapında 4,62 milyar sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. Bu rakam dünya nüfusunun %58,4'üne karşılık gelmektedir. Dünya üzerindeki sosyal medya kullanım oranı her yıl bir önceki yıla oranla artmaktadır. Hem dünyada hem de ülkemizde bu denli kullanım oranına sahip olan platformların afet ve kriz dönemlerinde geniş kitlelere kolaylıkla ulaşılabilme gücü yadsınmaz.

Günümüzde afet ve kriz öncesi, sırası ve sonrasında geleneksel ve sosyal medya önemli bir aktör haline gelmiştir. Özellikle de sosyal medya ve modern teknolojiler sayesinde afetler ve krizlerde iletişim için yeni fırsatlar doğmuştur. Küresel çapta sosyal medya kullanımının hızla gelişmesi ile arama kurtarma faaliyetleri kolaylaşmakta, erken uyarı sistemleri ile kaçış ve kriz haritaları sunulmakta, yardım girişimleri kolaylaşmakta ve afetten etkilenen toplum üyeleri ile kolaylıkla bağlantı kurularak acil durum bilgileri paylaşılabilir (Usta, 2021). Afet öncesi dönemde toplumun afete karşı hazırlıklı olması ve direnç kazanması için yapılan bilgilendirme çalışmalarında sosyal medya etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Toplumun afet dönemlerinde hangi kaynaklara sahip olduğu ve bu kaynaklara en kısa yoldan nasıl ulaşılacağı, toplanma ve barınma alanlarının nereler olduğu ile bu alanlara nasıl ulaşılacağı, afet sonrasında sağlanan yardım hizmetlerine nasıl ulaşılacağı sosyal medya platformlarından hızlı bir şekilde duyurulabilmektedir. Bununla birlikte kurumlar da yayınladıkları kamu spotları, eğitim portalları ve kamuyu bilgilendirici içerikleri sosyal medya platformlarından duyurabilmektedir.

Afet esnasında halkın doğru ve eksiksiz bilgilendirilmesi önem taşımaktadır. Bazı afetlerde afetin derecesine ve etki tipine bağlı olarak elektrik kesintileri yaşanabilmektedir. Böyle durumlarda en etkili yol internet tabanlı uygulamalar olmaktadır. Örneğin: Elazığ ve İzmir Seferihisar depremlerinde AFAD, kesintisiz iletişimi sürdürebilmek için vatandaşları SMS ve internet tabanlı uygulamaları kullanmaya davet etmiştir. Bu nedenle afet ve kriz dönemlerinde sosyal medyanın iletişim amaçlı kullanılması büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda vatandaşlar telefonların GPS özellikleri sayesinde yer bildirimini yaparak kurtarma ekiplerine destek sağlayabilmektedir. Örneğin: 23 Ekim 2011 tarihinde Van'ın Erciş ilçesinde meydana gelen depremin hemen ardından bir TV programı yayında olduğu sırada depremde vatandaş

Twitter hesabından enkaz altında kalan insanların bulunduğu bir adres göndermiş, sunucu da bu mesajı AKUT kurtarma görevlilerine iletmiştir. AKUT'un görevlendirdiği ekipler hemen adrese yönlendirilmiş, iki saat sonra çökmüş bir yapının enkazı kazılarak söz konusu iki insanın hayatı kurtarılmıştır (Zincir, 2013).

Afet sürecinde sosyal medya hesaplarından trajik görüntüler herhangi bir süzgeçten geçmeden anlık olarak paylaşılmaktadır. Oysaki bu paylaşımlar hem Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'na (KVKK'ya) hem Özel Hayatın Gizliliği Kanununa uygun olamamakta hem de toplum üzerinde afeti direkt olarak yaşamamış kişilerde bile derin etkiler bırakmaktadır. Kişilerin afetin ardından medya kanallarında rızası olmadan paylaşıldığı fotoğraflar veya videolar suç teşkil etmektedir. Örneğin: Afet meydana geldiği andan itibaren kişiler, anlık olarak fotoğraflar veya videolar paylaşmaya başlamaktadır. Kaldı ki kişilerin özel ve kişilik haklarını ihlal edici görüntüler de bu süreçte göz ardı edilecek paylaşılmaktadır. Özellikle de dezavantajlı grupların hikayelerinin dramatisasyon ile sosyal medyada ele alınması toplumun genel olarak psikolojisini olumsuz etkilemektedir. Şu an tüm medya platformlarında geçmiş dönemlerdeki depremler araştırıldığında pek çok enkaz görseli karşımıza çıkmaktadır. Depremlerin hemen ardından paylaşılan bu görüntüler depremzedeleri mağdur, muhtaç ve biçare göstererek mücadele çalışmalarının seyrine de etki etmektedir. Bu sebeple medya platformlarından yapılacak olan paylaşımlarda vatandaşların haklarının gözetilmesi gerekmektedir.

Afet sonrasındaki süreçte ise önemli olan hızlı bir şekilde toparlanmaktır. Bu amaçla vatandaşlar belirli aralıklarla bilgilendirilmeli ve ihtiyaçları varsa ivedilikle destek sağlanmalıdır. Afet sonrasında afet esnasında sosyal medya hesapları üzerinden yapılan paylaşımlar gözden geçirilerek eksiklikler varsa giderilmesi için çalışmalar yapılmalıdır.

3. Araştırmanın Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Ülkemizde farklı afet türleri sıklıkla yaşanmaktadır. Bu afet türleri arasından depremler, meydana getirdiği kayıplar ve yaşattığı sıkıntılar bakımından özel bir konumdadır. Nitekim ülke nüfusunun büyük bir kısmı da deprem kuşağı üzerinde yaşamaktadır. Çalışmada son zamanların en yıkıcı ve kayıp veren depremlerinden biri olan Kahramanmaraş merkezli ve 11 ili etkileyen deprem felaketi ele alınmaktadır.

Bu araştırmanın amacı, 06.02.2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli gerçekleşen 7.7 ve 7.6 büyüklüğündeki iki deprem sonrasında Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD)'nın Twitter kullanım pratiklerini analiz etmektir. Araştırma kapsamında AFAD'ın resmi Twitter hesabı 9 kategori üzerinden incelenmiş ve elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırmada içerik analizi yapılırken, içeriklerin tanımlanması, planlanması ve sınıflandırılması büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla araştırma kapsamında AFAD'ın resmi Twitter sayfası içerisinde yer alan paylaşımlar sınıflandırılarak tanımlanmıştır. Çalışma kapsamında 06.02.2023-12.02.2023 tarihleri arasında örnekleme yer alan AFAD'ın 127 adet Twitter paylaşımı incelenmiş ve aşağıda belirtilen kodlama cetveli çerçevesinde içerik analizi uygulanmıştır.

Çalışmanın içerik analizi kapsamında; Gul ve arkadaşlarının (2017) "Twitter sentiments related to natural calamities: Analysing tweets related to the Jammu and Kashmir floods of 2014" (Gul, 2018)' adlı makalelerinden faydalanılarak kodlama cetveli oluşturulmuştur. Çalışma aşağıda yer alan 9 kategoriye göre incelenmiştir:

1. Günlere Göre Tweet Sayısı
2. Tweet Format Dağılımı
3. Tweet İçerik Dağılımı
4. Hastag ve Mention Dağılımı
5. Retweet Dağılımı
6. İzlenme Sayısı
7. Beğenilme Sayısı
8. Retweet Sayısı
9. Yorum Sayısı

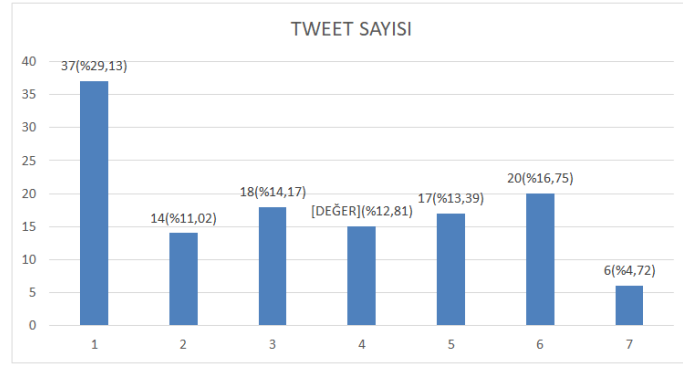
3.2. Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde AFAD'ın resmi Twitter sayfası üzerinde gerçekleştirmiş oldukları paylaşımlar tablolaştırılarak ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Tablo 1. AFAD'ın Twitter Profili

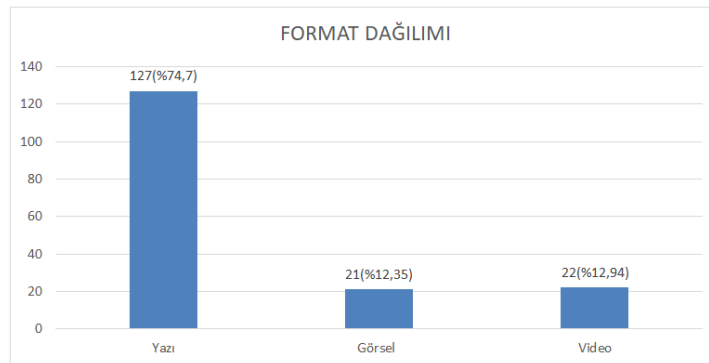
	Gönderi Sayısı	Takipçi Sayısı	Takip Sayısı
AFAD	14.9K	1.5M	180

Çalışmanın başında da belirtildiği üzere araştırma kapsamında AFAD'ın resmi Twitter hesabı örneklem olarak tercih edilmiştir. Tablo 1'de yer alan veriler, AFAD'ın yüksek bir takipçi sayısına sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu durum AFAD'ın resmi Twitter hesabında yapmış olduğu paylaşımların geniş hedef kitlelere ulaşabilme gücü olduğunu göstermektedir.

Grafik 1. Günlere Göre Tweet Sayısı

Araştırma kapsamında, AFAD'ın resmi Twitter hesabından yapmış olduğu paylaşımlar titizlikle incelenmiştir. Grafik 1.'de AFAD'ın 06.02.2023-12.02.2023 tarihleri arasında yapmış olduğu paylaşımların günlere göre dağılımı yer almaktadır. Depremi yaşadığı ilk gün olan Pazartesi günü (06.02.2023) en çok tweet atılan gün olarak tespit edilmiştir. Afetin yaşandığı ilk süreç içinde hedef kitlenin hızlı ve etkin bir şekilde bilgilendirilmesi, kaos ve dezenformasyonun ortaya çıkmaması adına önemlidir. Bu durum deprem gibi güçlü bir afetin yaşandığı ülkemizde halkın birinci ağızdan bilgilendirilmesi gerekliliğini göstermektedir. Dolayısıyla AFAD'ın depremin ilk günü sık sık yapmış olduğu paylaşımlar bu stratejiyi destekler niteliktedir. Daha sonraki günler ise AFAD'ın benzer oranlarda paylaşım yaptığı görülmektedir. Burada da halkın sıklıkla olmasa da ivedilikle bilgilendirilmeleri gerektiği anlaşılmaktadır.

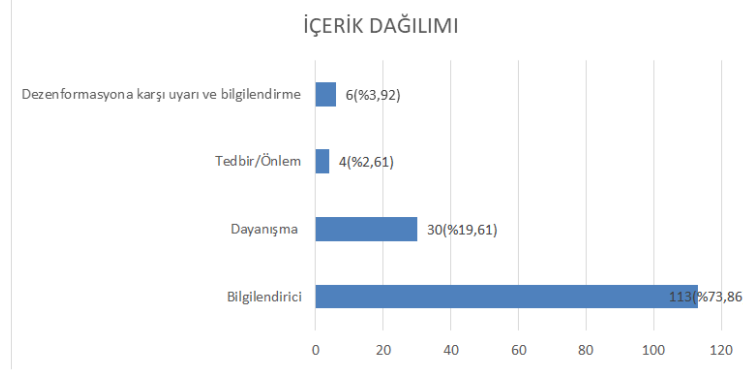

Grafik 2. Twitter'ın Format Dağılımı

Sosyal medya ortamının en çok takipçi sayısına sahip araçlarından biri olan Twitter'ın ortaya çıkış anından itibaren yazısal temelli bir sosyal araç olduğunun vurgusu her daim yapıldığı bilinmektedir.

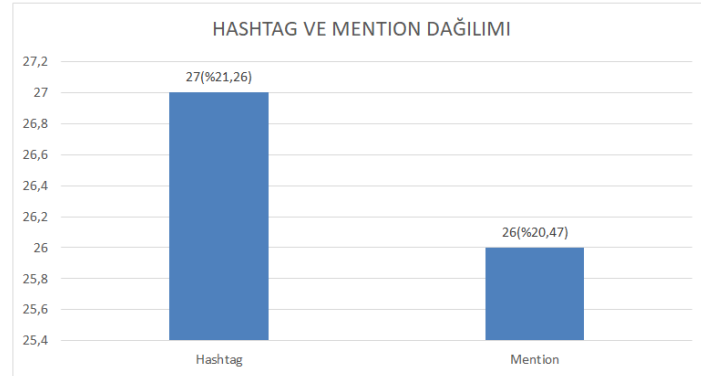

Dolayısıyla AFAD'ın yapmış olduğu paylaşımların büyük bir çoğunluğunun yazınsal olarak (% 74,7) paylaşıldığı görülmektedir. Görsel (%12,35) ve video (%12,94) formatlı paylaşımların ise birbirine çok yakın oranda olduğu tespit edilmiştir.

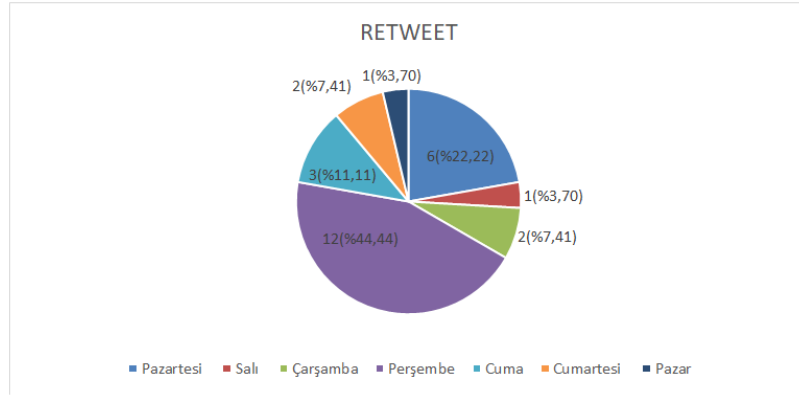
Grafik 3. Twitter'ın İçerik Dağılımı

İncelenen tweetlerin içerikleri 4 ana kategoride ele alınmıştır (Grafik 3). Bilgilendirici amaç içeren tweetler bütün tweetlerin % 73,86'sını oluşturmaktadır. Dayanışma amaçlı paylaşılan tweetler % 19,61, dezenformasyona karşı uyarı ve bilgilendirme amaçlı paylaşılan tweetler % 3,92 ve son kategoride yer alan tedbir ve önlem amaçlı tweetler ise tüm tweetlerin % 2,61'sini oluşturmaktadır.

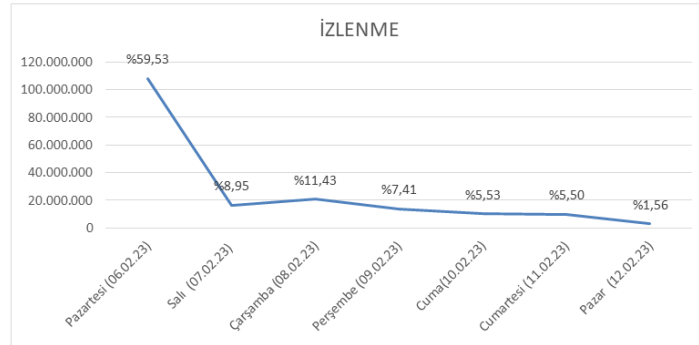
Grafik 4. Hashtag ve Mention Dağılımı

İncelenen tweetlerin %21,26'sında hashtag kullanımının gerçekleştirildiği görülmektedir. Paylaşılan tweetlerde mention kullanımının da (%20,47) hashtag kullanımına çok yakın bir oranda olduğu gözlemlenmiştir. Buna ek olarak AFAD'ın resmi twitter hesabında en sık paylaşılan hashtaglar; #AFAD, #deprem, #Kahramanmaraş, #jandarma olurken, en sık kullanılan mention'lar ise @Kızılay, @jandarma, @EmniyetGM, @AFADBaskanlik'dır.

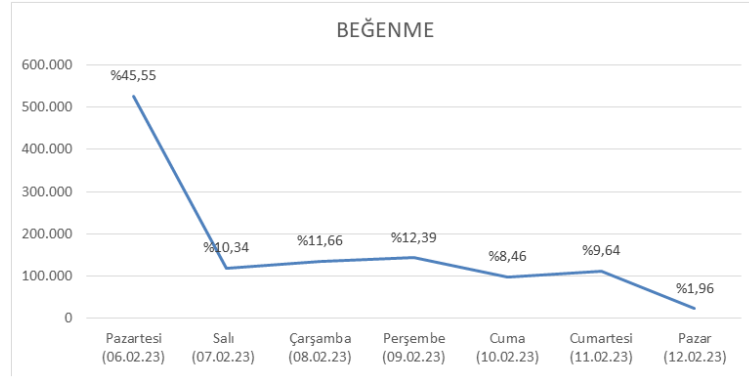
Grafik 5. Twitter'ın Retweet Dağılımı

İncelenen retweetlerin yarısına yakınının 09.02.2023 Çarşamba günü (%44,44) paylaşıldığı görülmektedir. Grafik 5'te yer alan bilgiler incelendiğinde depremin yaşandığı ilk gün olan Pazar günü ise %22,22 oranında AFAD'ın retweet paylaşımı yaptığı gözlemlenmektedir. Diğer günlerde ise benzer oranlarda (%11,11; %7,41; %3,70) retweet paylaşımı yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte paylaşımları en sık retweet yapılan hesaplar ise; T.C. Savunma Bakanlığı, T.C. Jandarma Genel Komutanlığı, T.C. İletişim Başkanlığı, Türk Polis Teşkilatı ve Yunus Sezer'dir.

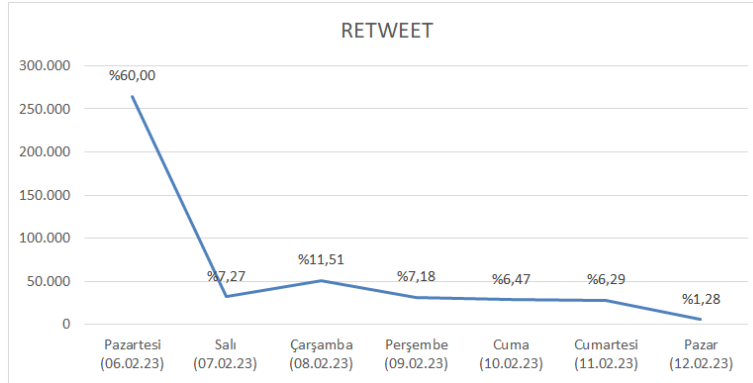
Grafik 6. İzlenme Oranı

Grafik 6'da yer alan bilgiler, araştırmanın gerçekleştiği tarih aralığı içerisinde AFAD'ın paylaşımlarının izlenme oranını göstermektedir. Depremin olduğu ilk gün halk, deprem ile ilintili bilgi almak ve süreci takip etmek adına AFAD'ın resmi twitter hesabını takip etmiştir. Dolayısıyla izlenme oranlarının büyük bir çoğunluğu Pazartesi günü (06.02.2023) gerçekleşmiştir. Pazartesi günü paylaşılan tweetlerin izlenme oranı tüm tweetlerin %59,53'ünü oluşturmaktadır. Diğer günler ise benzer oranlarda izlenme oranının (%8,95; %11,43; %7,41; %5,53; %5,50; %1,56) gerçekleştiği gözlemlenmiştir.

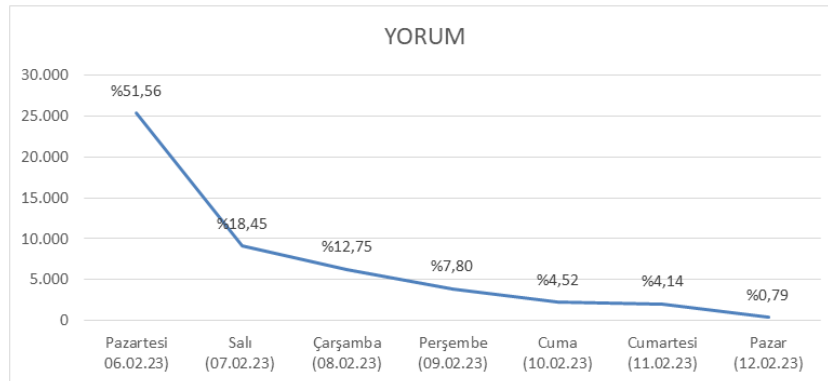
Grafik 7. Beğenme Oranı

Grafik 7’de yer alan veriler incelendiğinde, izlenme oranında yer alan bilgilerle benzer sonuçların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Deprem’in ilk günü paylaşılan tweetler bütün tweetlerin % 45,55’ini oluşturmaktadır. Diğer günler ise benzer oranlarda izlenme oranının (%10,34; %11,66; %12,99; %8,46; %9,64; %1,96) gerçekleştiği gözlemlenmiştir.

Grafik 8. Retweet Oranı

Grafik 8’de yer alan veriler, araştırma yapılan süre içerisindeki retweet oranını göstermektedir. Aynı şekilde diğer grafiklerde yer alan bilgilerle (Grafik 6, Grafik 7) benzer sonuçların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Deprem’in ilk günü paylaşılan tweetler bütün tweetlerin % 60,00’ini oluşturmaktadır. Diğer günler ise benzer oranlarda izlenme oranının (%7,27; %11,51; %7,18; %6,47; %6,29; %1,28)) gerçekleştiği gözlemlenmiştir.

Grafik 9. Yorum Oranı

Son olarak araştırma kapsamında AFAD'ın resmi twitter sayfasında yapmış olduğu paylaşımlara gelen yorum oranı incelenmiştir. Depremün ilk günü paylaşılan tweetler bütün tweetlerin % 51,56'sını oluşturmaktadır. Bundan sonraki günlerde ise diğer grafiklerde yer alan (Grafik 6, Grafik 7, Grafik 8) verilerden farklı bir durum söz konusudur. Grafik 9'da yer alan veriler incelendiğinde, her gün düzenli bir biçimde yorum oranlarında (%18,45; %12,75; %7,80; %4,52; %4,14; %0,79) doğrusal anlamda bir düşüş yaşandığı gözlemlenmiştir.

4. Sonuç

Afet ve kriz dönemlerinde hedef kitleye bilgi akışının hızlı ve etkin bir şekilde sağlanması sürecin başarılı yönetilmesi adına önemlidir. Sosyal medya ortamlarının, geniş hedef kitlelere ulaşabilme olanağı, zaman ve mekândan bağımsızlığı ve etkileşime açık yapısı ile birlikte mesajı hızlı ve etkin bir şekilde alıcıya ulaştırabilme yeteneği, bu ortamın afet ve kriz dönemlerinde sıklıkla tercih edilmesine olanak tanımıştır.

Bu bilgiler ışığında çalışma, yukarıdaki bölümlerde de belirtildiği üzere literatür ve araştırma bölümleri ile birlikte iki temel soruya odaklanmaktadır; “Afet ve kriz iletişimi sürecinde sosyal medyanın rolü nedir?” ve “Sosyal medya, afet ve kriz iletişimi sürecinde halka ulaşmak için etkili bir araç mıdır?” sorularına cevap bulabilmek için ise AFAD'ın resmi Twitter hesabındaki paylaşımları içerik analizine uygun olarak çözümlenmiştir. İçerik analizi gerçekleştirilirken; Twitter üzerinden AFAD'ın yapmış olduğu paylaşımların içeriksel ve formatsal boyutları, yazınsal ve görsel unsurların özellikleri çerçevesinde incelenmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre sosyal medyanın afet ve kriz iletişimi sürecinde etkin bir araç olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Hızlı ve etkin bir şekilde hedef kitleye mesajı ileterek iletişim sürecine güçlü bir destek veren sosyal medya, hem Türkiye'de hem de dünyadaki afet ve kriz iletişim sorunlarına çözüm sunabilecek gücü barındırmaktadır. Bu bağlamda AFAD'ın resmi twitter hesabındaki takipçi sayısı ve gönderi sayısı geniş bir hedef kitleye ulaşım imkânının olduğunu göstermektedir (Tablo 1). Dolayısıyla bu sonuç, herhangi bir afet sürecinde AFAD'ın resmi sosyal medya kaynaklarını halka ulaşmak adına etkin ve hızlı bir şekilde kullanarak sorunlara çözebileceği düşüncesini desteklemektedir.

Çalışmanın bir diğer sorusu olan “Sosyal medya, afet ve kriz iletişimi sürecinde halka ulaşmak için etkili bir araç mıdır?” sorusu için belirli kategoriler değerlendirilmiştir. Araştırmada yer alan izlenme, beğenme, yorum ve retweet gibi kategoriler incelendiğinde, afet ve kriz süreçlerinde sosyal medya araçlarının etkin bir şekilde işlev gördüğü gözlemlenmiştir (Grafik 6, Grafik 7, Grafik 8, Grafik 9). Afet ve kriz iletişim stratejilerinin, sosyal paylaşım platformu olan Twitter ile birlikte işlerlik kazandığı araştırma sonuçları neticesinde tespit edilmiştir. Gerçekleştirilen araştırmada elde edilen içeriksel sonuçlar afet ve kriz iletişiminde sosyal medyanın “etkili iletişim” kurma sürecinde tamamlayıcı bir rol üstlendiğini ve bu doğrultuda oldukça yol gösterici olduğunu ispatlar niteliktedir.

Alan yazında afet ve kriz sürecinde sosyal medya araçlarının kullanımıyla insanlara etkin ve verimli bir şekilde mesajların iletilmesi (Alexander, 2013), (Albuquerque, 2015), (Lachlan, 2016), (Spielhofer, 2016), (Gul, 2018), (Lovari, 2019), (Phengsuwan, 2021) ifade edilmektedir. Bu çalışmanın sonucu da literatürde yer alan diğer çalışmaları destekler niteliktedir. Bu çerçevede sosyal medya ortamının afet ve kriz iletişimi ile ilişkisini konu alan literatür araştırmaları ile birlikte değerlendirildiğinde afet ve kriz iletişiminin amaç ve stratejilerinin sosyal medya ortamlarının yapısında da güncelliğini koruduğunu ve sosyal medya ortamının afet ve kriz iletişimi için uygun bir iklim sağladığı söylenebilmektedir.

5. Extended Abstract

Crises that occur during natural disasters usually happen unexpectedly. Numerous earthquakes have occurred in the world and our country since ancient times, and these earthquakes have had many destructive effects. The efforts made by each country during times of disaster vary depending on the type, severity, and impact of the disaster. In other words, the policies and strategies that countries follow in disaster and intervention processes vary depending on the type, severity, and impact of the disaster. Policies followed in disaster management used to focus on the post-disaster process in the early days. However, with the rapid development of science, technology, and the internet today, risks can be calculated before disasters occur, and disaster processes can be managed more effectively. Disaster

management is a long-term process that covers both pre-and post-disaster periods. Indeed, disasters and crises affect the whole society in terms of their effects, causes, and consequences.

Due to our geological location, our country is located in the first-degree earthquake zone. Therefore, it is necessary to be prepared for unpreventable disasters and to take necessary measures before the crisis. In today's world, where the internet and technology are an indispensable part of life, social media tools should be used effectively during disaster and crisis processes. The most important thing in crisis periods is to transfer information as quickly, reliably, accurately, and consistently as possible. Especially in social media, providing accurate information about what happened in the first hours of the disaster and crisis can be effective in changing the course of the crisis. If correct and fast information is not provided, people may be exposed to disinformation shared on social media. The coordination and communication deficiencies that occurred after the earthquake centered in Gölcük in 1999, which also affected the Marmara region, revealed the importance of communication systems in emergencies. Because efficient use of communication systems is important to prevent the damage and loss of life that occur before, during, and after disasters. As seen in the recent earthquake disaster centered in Kahramanmaraş, much information and data have been shared on social media. National and international news/broadcasting organizations and agencies have provided up-to-date news on the earthquake, while other social media platforms, especially Twitter, have been actively used to announce help requests and operations, obtain news from primary sources, and follow current developments. Social media platforms that allow two-way communication have played an active role in enabling people to reach their loved ones living in earthquake-stricken areas during this process.

In the earthquake that deeply affected 10 provinces centered around Kahramanmaraş, it was observed that some individuals used social media platforms for their purposes and shared many false contents. Fake aid campaigns and fraudulent activities were conducted through social media platforms. Another group played the role of a victim by requesting help, even though they were not in the earthquake zone. Some went even further and disrupted the work of aid organizations by sharing false content. During the disaster process, individuals, due to their emotional state, sometimes can believe misleading, incorrect, and false shares posted on social media. Although the number of such actions is not high, the impact of false actions can be reduced with the interaction power of social media platforms. As seen, allowing individuals to share content instantly on social media platforms firsthand can sometimes adversely affect search and rescue activities. It is possible to say that social media platforms are effective for announcing aid campaigns and informing the public during disaster periods. However, it also has a negative impact in terms of sharing and spreading disinformation that can affect the course of disaster and crisis management. In the recent earthquake disaster that our country has experienced, the importance of acting systematically and strategically, in addition to professionalism, experience, and coordination, has once again been understood during the disaster and crisis process. Therefore, it is necessary to know not only the advantages provided by social media platforms in disaster and crisis management but also the danger of becoming a manipulative source of information with the content shared during this process.

The study aimed to analyze the Twitter usage practices of the Disaster and Emergency Management Presidency (AFAD) following the two earthquakes of 7.7 and 7.6 magnitude centered in Kahramanmaraş on February 6th, 2023. In the scope of the research, the official Twitter account of AFAD was examined under nine categories and the obtained data were subjected to content analysis. During the content analysis, importance was given to identifying, planning, and classifying the contents. In this regard, the posts shared on AFAD's official Twitter page were classified and defined, the Twitter posts in the sample between February 6th, 2023, and February 12th, 2023, were analyzed, and content analysis was applied within the coding table framework mentioned below.

Keywords: Natural Disaster, Crisis Management, Earthquake, Social Media.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Derya ŞAHİN %50/ Ezgi ZENGİN DEMİRBILEK %50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Derya ŞAHİN %50/ Ezgi ZENGİN DEMİRBILEK %50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Alexander, D. (2013). Social Media in Disaster Risk Reduction and Crisis Management. *Sci Eng Ethics*, 717-733.
- Beachler, N. (2018). Afet, Risk ve Zarar Azaltmada İletişim Stratejisinin Rolü. *2nd International Symposium on Natural Hazards and Disaster Management*. Sakarya.
- Büyükkaracıoğlu, N. (2016). Türkiye’de Yerel Yönetimlerde Kriz ve Afet Yönetim Çalışmalarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 195-219.
- Demirtaş, H. (2000). Kriz Yönetimi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 353-373.
- Erdik, M. (1999). İstanbul’da Olası Depreme Hazırlık: Deprem Senaryoları. *Bilim ve Teknik*, 54.
- Ergünay, A. (2009). Doğal Afetler ve Sürdürülebilir Kalkınma. *Deprem Sempozyumu*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Gul, S. S. (2018). Twitter sentiments related to natural calamities: Analysing tweets related to the Jammu and Kashmir floods of 2014. *The Electronic Library*, 38-54.
- Lachlan, K. S. (2016). Social media and crisis management: CERC. *Search Strategies, and Twitter Content, Computers in Human Behavior*, 647-652.
- Lovari, A. &. (2019). Social media in disaster communication: A case study of strategies, barriers, and ethical implications. *WILEY*, 2-9.
- Phengsuwan, J. S. (2021). Use of Social Media Data in Disaster Management: A Survey. *Future Internet* 2021, 2-24.
- Sayimer, İ. (2008). *Sanal Ortamda Halkla İlişkiler*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Soyadı, A. (2020, Temmuz). Çalışma Başlığı. *Selçuk İletişim*, 13(2), 1-12.
- Spielhofer, T. G. (2016). Data mining Twitter during the UK floods: Investigating the potential use of social media in emergency management. *International Conference on Information and Communication Technologies for Disaster Management*.
- Usta, E. &. (2021). Afetlerde Sosyal Medya Kullanımı ve Etik İnkilemler: İzmir Seferihisar Depremi. *Afet ve Risk Dergisi*, 249-269.
- Weinberg, T. (2009). *The New Community Rules: Marketing On The Social Rules*. USA: O'Reilly Media.
- Wisner, B. B. (2003). *At Risk-Natural Hazards, People’s Vulnerability and Disasters*. Routledge: Taylor and Francois Group.
- Zincir, O. &. (2013). Kriz Yönetimi ve Afetlerde Sosyal Medya Kullanımı. *İ.Ü. Siyasi Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65-82.

Literatürdeki STIRPAT, EKC, Çevre Vergisi Konularına Yönelik Çalışmaların Bibliyometrik Ağ Analizi*

Necan AYDIN**
Dilek Göze KAYA***

ÖZ

Çevre ile ilgili konular gün geçtikçe önem kazanırken, çevre üzerine yapılan akademik çalışmalarda hak ettiği değeri kazanmaya başlamıştır. Bibliyometrik ağ analizi akademik araştırma konularındaki en etkili yazar, dergi, ülke gibi birçok kategori açısından tarayıp filtrelemesi, konuların açıklarının belirlenmesi, çalışmaların etkisinin değerlendirilmesi açısından oldukça faydalıdır. Bu çalışma, STIRPAT (nüfus, refah ve teknoloji üzerine rasgele etkilerle regresyon), EKC (Çevresel Kuznets Eğrisi) ve çevre vergileri üzerine odaklanan çalışmaların bibliyometrik ağ analizini konu almaktadır.

Çevre üzerine bu üç başlık odağındaki çalışmalar incelendiğinde, literatüründeki en aktif ülkeler sırasıyla Çin, ABD ve Türkiye olduğu bulunmuştur. Ayrıca analizde en etkili yazar, dergi ve atıf ağları da incelenmiştir. En etkili bulunan bazı kaynakların detaylı incelemesi yapılmıştır. Literatürdeki ana araştırma konularını ve kümelerini belirlemek, potansiyel araştırma boşluklarının tespitine olanak sağlayacaktır. Genel olarak çalışma, STIRPAT, EKC ve çevre vergileri konularına kapsamlı bir bakış açısı sunmakta ve çevre konularına ilgi duyan araştırmacılar ve politika yapıcılar için faydalı bir kaynak oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bibliyometrik analiz, STIRPAT, EKC, Çevre Vergileme.

Bibliometric Network Analysis of Studies Focused on STIRPAT, EKC And Environmental Taxation Issues in the Literature

ABSTRACT

As environmental issues become increasingly important, academic research on the environment is starting to gain the value it deserves. Bibliometric network analysis is very useful in terms of scanning and filtering many categories such as the most influential author, journal, and country in academic research topics, identifying gaps in topics, and evaluating the impact of studies. This study focuses on the bibliometric network analysis of studies focused on STIRPAT (Stochastic Impacts by Regression on Population, Affluence, and Technology), EKC (Environmental Kuznets Curve), and environmental taxation.

When these three focus areas of studies on the environment are examined, it was found that the most active countries in the literature are China, the USA, and Turkey, respectively. Additionally, the most influential authors, journals, and citation networks are also examined, and a detailed examination is made of some of the most effective sources found. Determining the main research topics and clusters in the literature will allow for the study of potential research gaps. Overall, the study provides a comprehensive overview of STIRPAT, EKC, and environmental taxation and is a valuable resource for researchers and policymakers interested in environmental issues.

Keywords: Bibliometric Network Analysis, STIRPAT, EKC, Environmental Taxation.

1. Giriş

Akademik çalışmalar, geçmişten günümüze çeşitli alanlarda ve çeşitli tekniklerle yapıp, sorunlara çözüm önerileri veya durum tespitleri sunmuştur. Geçmiş zamanlarda kullanılan daktilo ve el yazısının ardından kullanılmaya başlanan bilgisayar kullanımı ile yazım tekniği değişmiştir. 1960'lı yıllardan 1990'lı yıllara kadar yaşanan teknolojiye hızlı değişim birçok alanda olduğu gibi akademik yayınların oluşumuna da etki etmiştir. İnternet gibi alışkanlıklarımızı ve yaşam biçimimizi kökten değiştiren teknolojik gelişmeler,

* Bu makale Süleyman Demirel Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Dilek Göze KAYA tarafından danışmanlığı yürütülen "Çevre Vergilerinin Çevresel Bozulmalara Olan Etkisinin Ampirik Olarak İncelenmesi: OECD Ülkeleri Örneği" isimli ve Necan AYDIN tarafından hazırlanmış olan SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yayınlanacak doktora tezinden türetilmiştir.

** **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, necanaydin@gmail.com

*** Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, dilekkaya@sdu.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 28.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 14.06.2023

Citation/Atf: Aydın, N., Göze Kaya, D. (2023). Literatürdeki stirpat, ekc, çevre vergisi konularına yönelik çalışmaların bibliyometrik ağ analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 334-355. <https://doi.org/10.52642/susbed.1289391>

bilgi erişimini ve ortamını derinden değiştirip verilere dayalı bibliyometrik araştırmaları hızlandırmıştır (Birkle vd., 2020, s. 363).

İnternet, günümüzde yapılan uygulama ve araştırmalarda kullanılan evrensel veri tabanı kapsamını oldukça arttırmış ve ulaşımını daha kolay hale getirmiştir (Pranckutė, 2021, s. 1). Bu anlamda veri tabanını kapsamı oldukça geniş olan en yaygın kullanılan araştırma ve alıntı platformu Web of Science (WoS), oldukça eskiye dayanan bir veri tabanıdır. 1964 yılında Eugene Garfield tarafından kurulan Science Citation Index (SCI) 700 dergiyi kapsamaktaydı. WoS SCI'yi temel almış, kapsamını daha genişletilerek yaklaşık 34.000 dergiyi kapsayan bir boyuta ulaşmıştır (Birkle vd., 2020, s. 363). Veritabanı ilk olarak Institute for Scientific Information (ISI), ardından Thomson Reuters ve şimdi de Clarivate Analytics tarafından oluşturulmuş olup her dergi, yukarıdaki veritabanlarına dâhil olabilmesi için belirlenen kriterleri karşılaması gerekmektedir (Hu vd., 2020, s. 1226; Shao vd., 2021, s. 3–5).

Bu çalışma kapsamında öncelikle, bibliyometrik analiz sonuçları gösterilmiş, en çok atıf alan ilk beş makale incelenmiş ve son olarak çevre vergileri, STIRPAT, EKC ile ilgili yayınlar tablo halinde özetlenmiştir.

2. Yöntem

Bibliyometrik analiz tekniği, hem iş dünyasında hem de akademik çalışmalarda son yıllarda oldukça popülerlik kazanmıştır (Donthu vd., 2021, s. 285-286; Şimsek ve Küçükkesmen, 2021, s. 150). WoS bibliyometrik analizleri yapmak için oldukça geniş bir veri tabanına sahiptir (Gökmenoğlu ve Yavuz, 2022, s.233). Çalışmada, Web of Science (WoS) çekirdek veritabanından elde edilen veriler, yazar veya yazarlar, ülkeler, atıflar ve terimler arasındaki bağlantıları ücretsiz bir program olan VOSviewer 1.6.18 versiyonu ile analiz edilmiştir. Bu çalışma, belirtilen amaç doğrultusunda bibliyometrik teknikler ile Web of Science (WoS) veritabanında görüntülenen akademik yayınlar üzerine gerçekleştirilmiştir.

Şekil 1. Analiz Akış Şeması

Kaynak: (B. Wang vd., 2014)

Bibliyometrik analizde ilk önce yapılması gereken işlem anahtar kelimelerin belirlenmesidir. Bu çalışmada anahtar kelimeler "STIRPAT", "EKC", "Environment Kuznets Curve", "Environmental Kuznets Curve", "Environment Taxes", "Environment Tax", "Environmental Tax", "Environmental Taxes" olarak kullanılmıştır. Anahtar kelimeler belirlenirken, aynı konuları farklı isimlerde arama yapılmasına dikkat edilmiştir. Bunun nedeni çalışmayı geniş çerçevede incelenmek içindir. Web of Science veri tabanındaki dergiler (SCI-EXPANDED, SSCI, CPCI-S, ESCI, CPCI-SSH, BKCI-SSH, BKCI-S, A&HCI, IC) indeksleri temel alınarak derlenmiştir. Araştırma alanları ve dil seçeneği konusunda herhangi bir kısıtlama yapılmamış, çalışma 1980-2022 yıllarını kapsamıştır. Anahtar kelimeler ile çerçeve belirlendikten sonra analize dahil edilebilecek nitelik taşıyan toplam 9002 çalışma elde edilmiştir. Son olarak analizler sonucunda ulaşılan bulgular, ilgili yıl, yazar, kurum ve ülke iş birlikleri bağlamında yorumlanmıştır.

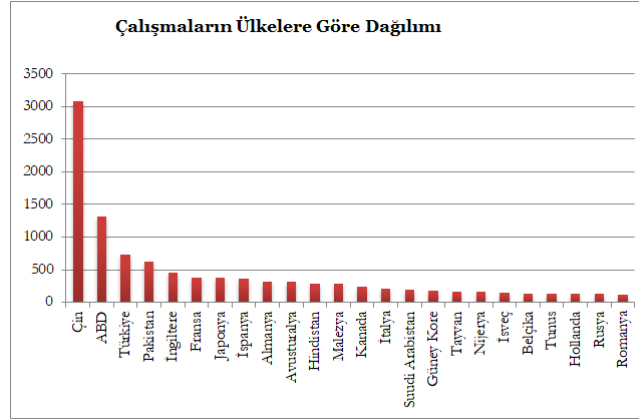
2. Bibliyometrik Analiz ve Bulgular

STIRPAT, EKC ve çevre vergileri konularını içeren çalışmaların literatürdeki kurum, ülke, yazar iş birlikleri ve anahtar kelimeler incelenmiştir.

Tablo 1. Doküman Türlerine Göre Yayınların Dağılımı

Yayın Türü	Sayısı
Makale	7,841
Bildiri	1,103
Derleme makale	299
Erken Erişim	287
Kitap Bölümleri	190
Editör Materyal	58
Toplantı Özeti	36
Kitap Derlemesi	19
Mektup	9
Kitap	8

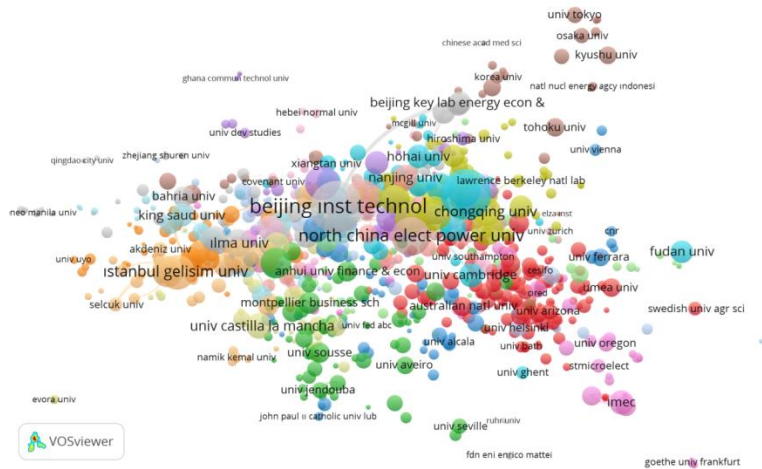
Tablo 1 'de görüldüğü üzere, çalışmaların 7841 tanesi makale türünde yayınlanmıştır. İkinci en yüksek sayı, bildiri olarak yapılan bilimsel çalışmalara aittir.

Şekil 2. Çalışmaların Ülkelere Göre Dağılımı

Şekil 2 incelendiğinde aratılan konularda Çin'in açık ara en fazla yayını bulunan ülke konumunda olduğu görülmektedir. İkinci sırada A.B.D. ve üçüncü sırada ise Türkiye bulunmaktadır.

2.1. Kurum İş Birliği

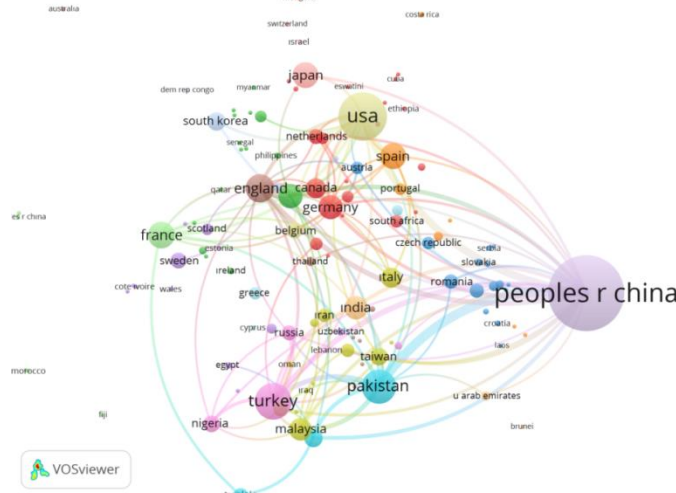
Bibliyometrik analizde incelenmesi gereken konulardan birisi kurumlar arası iş birliğinin durumudur. Bu bölümde kurumlar arası işbirliğinin durumu incelenip açıklanmaya çalışılmıştır.

Şekil 3. Kurum İş Birliği Ağ Haritası

Kurum iş birliği analizinde, bir kurumun en fazla 25 adet, en az ise bir makalesine yer verilmiştir. 5463 kurumdan 4160 tanesinin işbirliği içerisinde olduğu görülmüştür. Araştırmada en çok iş birliği içerisinde olan ve ağ merkezinde bulunan kurumun Çin merkezli “Beijing Inst Technol” olduğu görülmüştür.

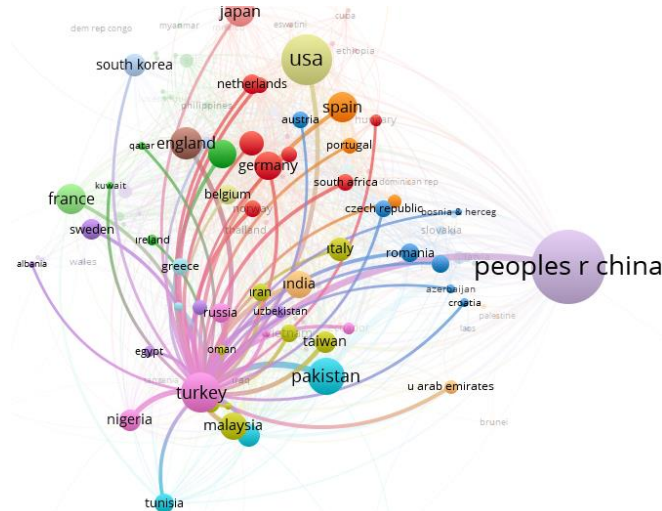
2.2. Ülke İş Birliği

Ağ analizinin ikinci bölümünde ülke iş birliği incelenmiştir. Şekil 4 ve şekil 5 ‘te sırasıyla ülke iş birliği ve Türkiye’nin diğer ülkelerle olan iş birliği incelenmiştir.

Şekil 4. Ülke İş Birliği Ağ Haritası

Şekil 4’te ülkeler arası iş birliği incelendiğinde 144 ülkeden 136 tanesinin birbiri ile ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Ülkeler arasında en çok toplam bağlantı gücüne sahip ilk dört ülke sırasıyla Çin, A.B.D., Pakistan ve Türkiye’dir.

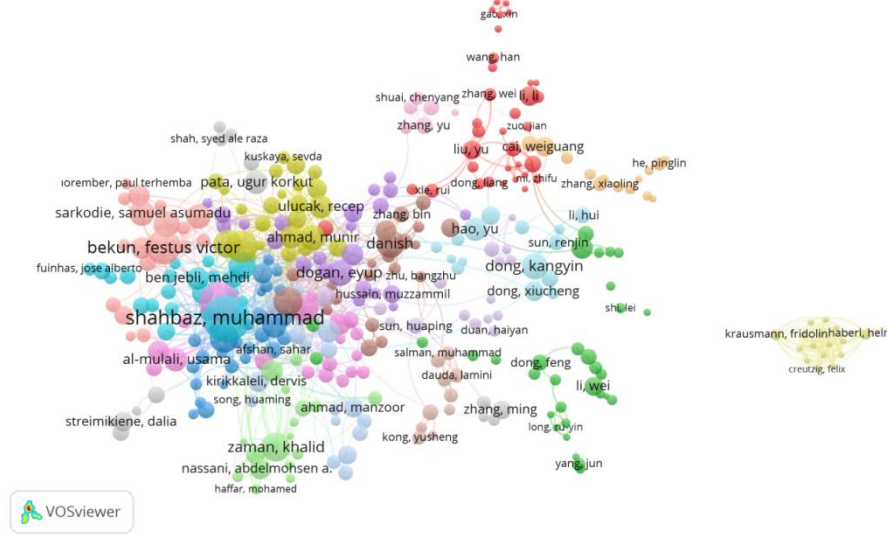

Şekil 5. Ülke İşbirliği Ağ Haritasında Türkiye’nin Konumu

Ülke iş birliği ağında Türkiye’nin birçok ülke ile iş birliği içerisinde olduğu görülmektedir. Türkiye’nin en fazla Çin ile bağlantısının olduğu görülmektedir. Belirtilen kriterler dâhilindeki ülkelerdeki çalışmaların kendi arasındaki bağlantı gücü şekil 5’te gösterilmiştir. Görüldüğü üzere ülkeler arası bağlantı oldukça geniş bir ağa sahiptir.

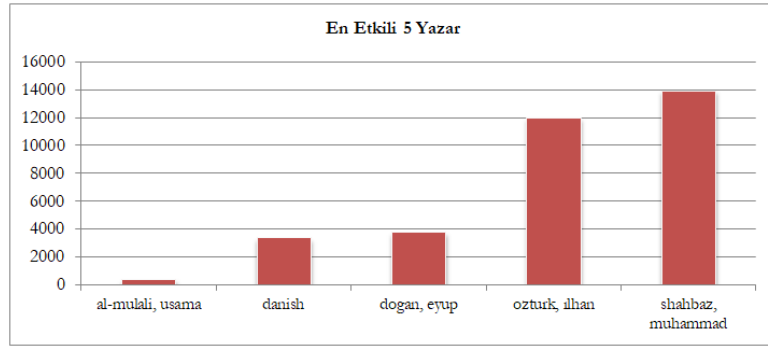
2.3. Yazar İş Birliği

Bibliyometrik analizin üçüncü bölümünde yazarlar arası iş birliği incelenecektir. Yazarlar arasındaki bağlantılar ve en çok atıf yapılan çalışmalar aşağıda görselleştirilmiştir.

Şekil 6. Yazar İş Birliği Ağ Haritası

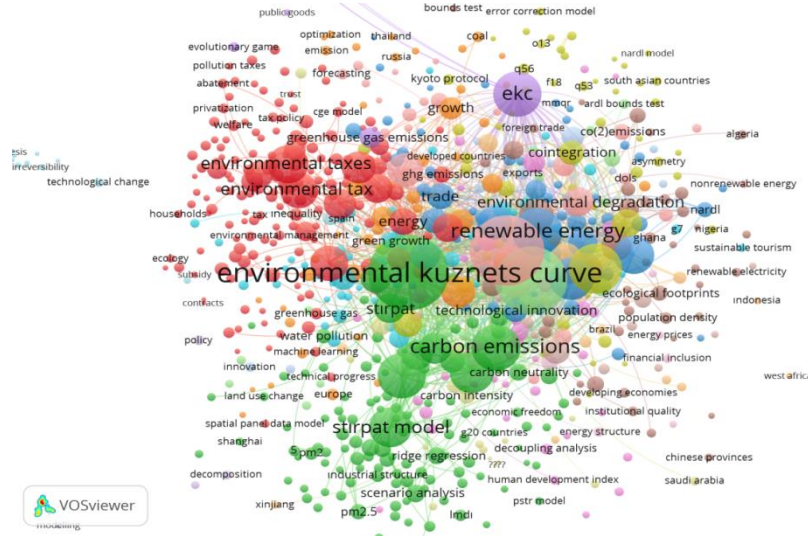
Yazarlar arası iş birliği ağ analizinde, bir yazarın en az bir ve en fazla 25 adet yayını analize dahil edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda 19500 yazar olduğu belirlenmiş, bunlardan 5968 tanesinin birbiri arasında bağlantı olduğu görülmüştür. Shahbaz, Muhammed atıf sayılarında ve bağlantı gücünde ilk sırayı aldığı görülmekte, Ozturk, İlhan ve Dogan, Eyup sırasıyla devam etmektedir.

Şekil 7. Yazar İş Birliğinde En Etkili 5 Yazar

Atıf sayıları ve toplam bağlantı gücü dikkate alındığında en etkili yazarın Shahbaz, Muhammed olduğu görülmüştür. Literatüre Ozturk, İlhan ile birlikte oldukça katkı sağladığı görülmüştür.

2.4. Anahtar Kelime Analizi

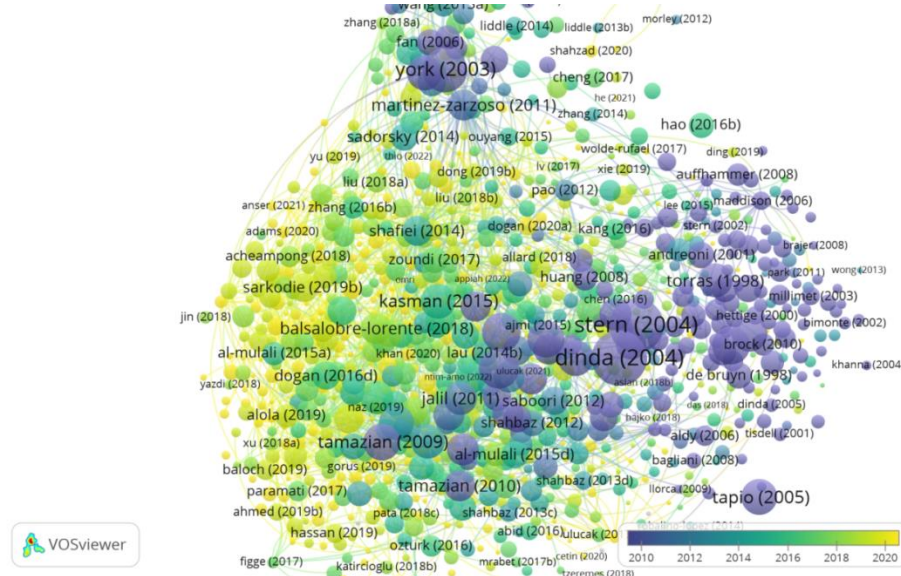

Şekil 8. Anahtar Kelime Ağ Haritası

Anahtar kelimeler analiz edildiğinde “economic growth”, “environmental kuznets curve”, “co2 emissions” toplam bağlantı gücü anlamında ilk üç sırada bulunmaktadır. Bu anahtar kelimelerin çalışmanın odağında bulunduğunu söyleyebiliriz.

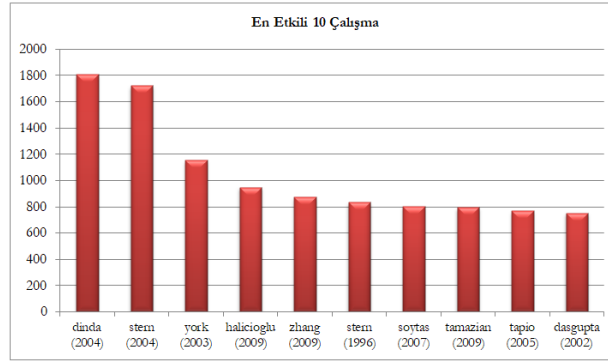
2.5. Çalışmalarda Atıf Ağı

Bibliyometrik analizde aşamalardan birisi de atıf ağının izlenmesidir. Analize dahil olan çalışmaların birbiri arasındaki atıfların, bağlantı güçleri bakımından incelenmesi literatürdeki yayınların nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu göstermiştir.

Şekil 9. Çalışmalarda Atıf Ağ Haritası

Şekil 9’da 8986 adet yazarın 6733 yazar ile bağlantılı olduğu görülmüştür. Bağlantı ağının merkezinde, (Dinda (2004), Stern (2004), Halicioğlu (2009) yayınlarının olduğu tespit edilmiştir.

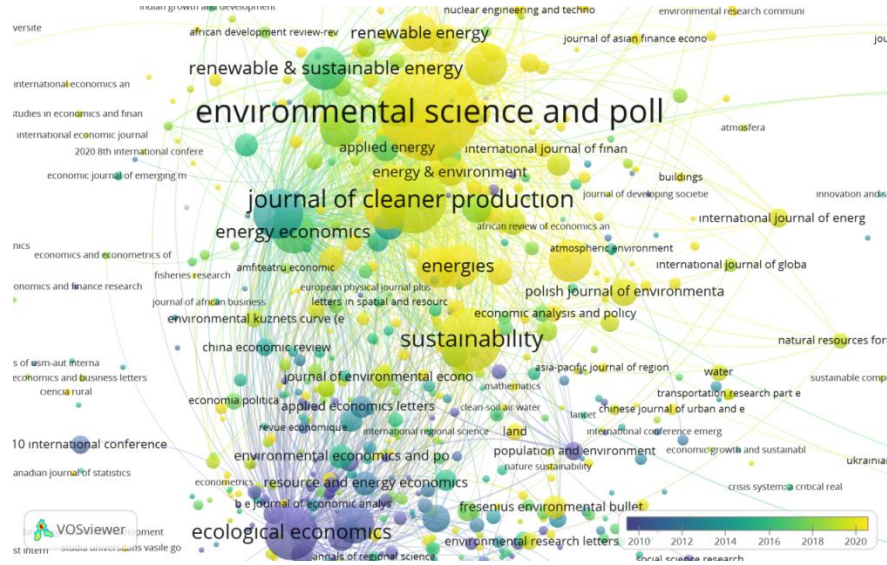

Şekil 10. Atıf Ağındaki En Etkili 10 Çalışma

Şekil 10 atıf ağındaki en etkili 10 çalışmayı atıf sayısına göre sıralayarak gösterilmiştir. Dinda'nın 2004 yılında yaptığı çalışmanın 1809 atıf sayısı ile başı çektiği görülmektedir. Stern'in 2004 yılındaki çalışmasının atıf sayısı bakımından ikinci sırada yer aldığı tespit edilmiştir.

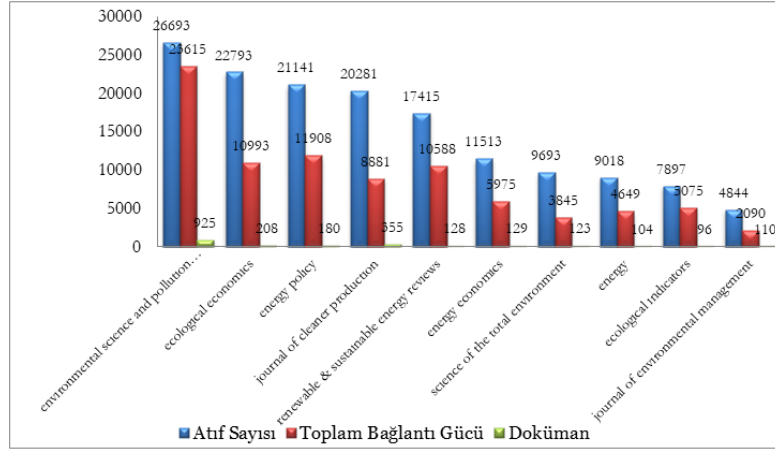
2.6. Kaynaklarda Atıf Ağı

Bu bölümde çalışmaların hangi dergilerde yayımlandıkları ve dergilerin hangi konuları içerdiği hususunda okuyuculara bilgi verilmektedir. Bu bölümde şekil 11 ve şekil 12 'de kaynakların atıf ağ haritası ve ağ haritasındaki en etkili 10 dergi tespit edilmiştir.

Şekil 11. Kaynaklarda Atıf Ağ Haritası

Şekil 11 en çok etkin olan dergileri göstermektedir. Kaynaklarda atıf ağında “environmental science and poll” ilk sırada yer almıştır. Ağ atıf merkezinde yer alan diğer dergiler ise; “ecological economics”, “energy policy”, “journal of cleaner production” ve “renewable & sustainable energy reviews” olarak görülmüştür. Yıllar itibariyle bakıldığında 2010 yılından itibaren çalışmaların arttığını söylemek mümkündür.

Şekil 12. Atıf Ağındaki En Etkin 10 Dergi

En etkili dergilere bakıldığında “environmental science and pollution research” atıf sayısı, toplam bağlantı gücü ve doküman sayısı olarak merkezde bulunmaktadır. Ağ merkezinde ayrıca “ecological economics” ve “energy policy” dergileri bulunmaktadır.

3. Literatürde Yer Alan Bazı Çalışmaların Özet Görünümü

Çalışmanın bu bölümünde anahtar kelimeler girildikten sonra analiz edilip elde edilen sonuçlar doğrultusunda en çok atıf alan çalışmalar incelenmiştir. Bu bölümde ilk beş çalışmanın içeriği ve EKC, STIRPAT ve çevre vergileri üzerine olan çalışmaların tablolar halinde gösterimi yapılmıştır.

Öncelikle, en çok atıf alan ilk beş çalışmanın içeriği incelenmiş ardından Vergi, EKC, STIRPAT ile ilgili çalışmaların tablo ile gösterimi yapılmıştır.

3.1. En çok Atıf Alan Makaleler Üzerine İnceleme

Wos ile anahtar sözcükler girilerek makaleler filtrelenmiş ve çıkan sonuçlardaki ilk beş çalışmanın içeriği incelenmiştir.

Dinda (2004), EKC ile ilgili teorik gelişmeleri ve ampirik çalışmaları incelemiştir. EKC üzerine yapılan birçok çalışmayı derlemiş ve gözden geçirmiştir. Makalede, EKC hipotezi için ampirik kanıt bulan çalışmaların sonuçlarını, yöntemlerini, açıklamalarını ve politika çıkarımlarını tartışmış, çevresel bozulmanın iyileşmeye başladığı gelir düzeyi (dönüm noktası) konusunda literatürde herhangi bir uzlaşmanın olmadığı sonucuna varmıştır.

Stern (2004), çalışmasında Çevresel Kuznets Eğrisi'nin geçmişte yapılan çalışmaları tespit etmiştir. Stern, çalışmasında EKC hipotezi konulu istatistikî çalışmaların tutarsız olduğunu tespit etmiştir. EKC hipotezine yönelik çalışmalara eleştiri mahiyetinde bir makale olarak görülmektedir.

York vd. (2003) çalışması Rosa ve Dietz ile birlikte yapılmış, STIRPAT modeli ile ilgili temel kaynaklardan biri haline dönüşmüştür. STIRPAT modelinin kavramsal temelleri ve faydalarını, modelin farklı kullanımını göstermiştir. Çalışmada STIRPAT modelini geliştirerek nüfus, co2 emisyonları, enerji ayak izi, refah değişkenlerinin birbiri arasındaki ilişkisi incelenmiştir.

Halicioglu (2009), Türkiye örneği bağlamında zaman serisi analizi ile ampirik bir araştırma yapmıştır. 1960-2005 dönemleri arasında karbon emisyonları, enerji tüketimi, gelir ve dış ticaret arasındaki bağlantıyı incelemiştir. Çalışmasında, Türkiye'nin çevre politikalarının yenilenmesi çevresel bozulmaların önlenmesi için oldukça önemli olduğunu belirtmiştir.

Zhang 2009 yılında Cheng ile birlikte yaptığı çalışma, Çin'deki ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve karbon emisyonları arasındaki ilişkiyi 1990-2007 yılları arasındaki veriler ışığında tespit etmeye çalışmıştır. Gelirden enerjiye tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Enerji tüketiminden karbon emisyonlarına tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Karbon emisyonlarının ve enerji tüketiminin ekonomik büyümeye yol açmadığını tespit etmiştir. Bu sonuçlar eşliğinde Çin hükümeti, ekonomik büyümeyi

engellemeden uzun vadede enerji politikası ve karbon emisyonunu azaltmaya yönelik çevre politikaları izleyebileceğini tespit etmiştir.

Stern vd., (1996) makalesinde çevresel kuznets eğrisine eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. EKC hipotezinin ekonometrik analizlerde beklenen faydayı sağlamayacağı görüşündedir. Politika yapımcılar için öneri teşkil edecek bir model olmadığı öne sürmüştür.

Soytas vd., (2007) Amerika Birleşik Devletleri'ndeki enerji tüketimi ve karbon emisyonları ilişkisini incelemiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde gelir, uzun vadede karbon emisyonlarına sebep olmamıştır. Fakat enerji kullanımı karbon emisyonlarına sebep olmuştur.

Tamazian vd., (2009) 1992-2004 dönemi için BRICS ülkeleri bazında test etmiştir. Ekonomik gelişme ve finansal gelişme çevresel kalitenin belirleyicisi olarak tespit etmiştir. Daha yüksek gelişme ise çevresel bozulmayı azaltmaktadır.

Tapio, (2005), AB15 ülkeleri bağlamında 1970-2001 döneminde GSYİH, trafik yoğunluğu ve CO2 emisyonları ilişkisiyi incelemiştir. Alan itibarıyla, ekonomi makalelerinde ayrılmaktadır.

Dasgupta vd.(2002), çevresel kuznets hipotezini savunmuştur. İnsanların ilk önce işlerine gelire odaklanır ve kirlilik hızlı bir şekilde artar. Gelir artışı ile gelişen sanayi ile birlikte önde gelen sektörler daha temiz hale gelip kirlilik sanayi yoğun öncesine geriler. Yani çevresel kuznets hipotezini kabul etmiştir.

Jalil ve Mahmud(2009), Çin'de 1975-2005 yıllarındaki karbon emisyonları, gelir, enerji, dış ticaret bağlamında zaman serisi yöntemi ile çevresel kuznets hipotezi için test edilmiştir. EKC hipotezi kabul edilmiş, gelir ve enerji karbon emisyonlarını uzun vadede etkisi tespit edilmiştir.

Poumanyong ve Kaneko(2010a), 1975-2005 döneminde panel veri ile STIRPAT modeli tercih edilerek analiz yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, kentleşmenin, enerji ve emisyonlar üzerindeki etkisi kalkınma aşamalarına göre farklı olduğu tespit edilmiştir.

Shahbaz vd.(2013) Endonezya'da 1975Q1-2011Q4 döneminde ekonomik büyüme, enerji, finansal gelişme, ticari açıklık ve CO2 emisyonları arasındaki ilişkiler açısından ampirik analiz yapmıştır. Elde edilen bulgulara göre ekonomik büyüme ve enerji tüketimi CO2 emisyonlarını artırmıştır.

Kasman ve Duman(2015), AB ve AB aday ülkeleri dahil edip yaptığı panel veri analizde, 1992-2010 yıllarında CO2, enerji tüketimi, büyüme, ticari açıklık ve kentleşme değişkenleri arasındaki nedensel ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen sonuçlar dahilinde, çevresel kuznets eğrisi kabul edilmiştir.

Ozturk ve Acaravci(2013), 1960-2007 dönemi için panel veri tekniği kullanarak Türkiye açısından inceleme yapmıştır. Çalışmada, CO2, dış ticaret, büyüme, enerji tüketimi ve finansal gelişme değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. EKC hipotezi kabul olmuş, emisyon değerleri gelirle birlikte arttığı sonrasında azalma eğiliminde olduğunu tespit etmiştir.

Torras ve Boyce(1998), çevre kirliliği, gelir, siyasi haklar, liberalleşme, gini katsayısı gibi sosyal hakları da değerlendirmeye katarak arasındaki ilişkiyi incelemiş, çevre kalitesine etkilerinin olduğu sonucuna varmıştır.

Jalil ve Feridun(2011) yaptığı çalışmada Çin'in 1953-2006 yılları arasında enerji, finansal gelişme, büyüme gibi kavramlar arasındaki ilişki panel veri yöntemi ile test edilmiştir. Sonuçlar, Çin'de EKC hipotezini doğrulamıştır. Ayrıca finansal gelişmenin, çevresel bozulmaları azalttığı tespit edilmiştir. Emisyonları artışının nedeni, gelir, enerji, dışa açıklık olarak belirlenmiştir.

Dogan ve Turkekul(2016), 1960-2010 döneminde çevresel bozulma ile enerji, gelir, kentleşme gibi kavramlar arasındaki ilişki Amerika Birleşik Devletleri açısından incelenmiştir. EKC hipotezi kabul edilmemiştir.

Cole(2004) 1980-1997 yılları arasında OECD ülkeleri bağlamında panel veri tekniği ile gelir, sera gazı emisyonu arasındaki bağlantı test etmiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, gelir ve çevre kalitesi arasında ters U ilişkisi bulunmuş, ÇKE hipotezi kabul edilmiştir.

Öztürk ve Acaravci(2010), 1965-2005 dönemi Türkiye bağlamında büyüme, CO2, enerji, istihdam arasındaki ilişki incelenmiştir. EKC hipotezi Türkiye için geçerli olmamıştır.

Martínez-Zarzoso ve Maruotti(2011), 1975-2003 yılları arasında gelişmekte olan ülkeler bağlamında kentleşme ile CO2 emisyonu arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen bulgular sonucunda kentleşme ve CO2 emisyonları arasında ters U şeklinde bir ilişki bulunmuştur.

Arouri vd.(2012), 12 Orta Doğu ve Orta Doğu, Kuzey Afrika Ülkeleri(MENA) bağlamında gelir, enerji, CO2 arasındaki ilişki test edilmiştir. Elde ettiği bulgularda, enerji CO2 salınımına olumlu ve önemli etkiye bulunmuştur.

Pao ve Tsai(2011), 1980-2007 yıllarında BRIC ülkeleri bağlamında çevre kalitesini CO2 emisyonu, yabancı yatırımlar, enerji, gelir arasındaki ilişki test edilmiştir. Bulgular çevresel kuznets eğrisini doğruladığı tespit edilmiştir.

Balsalobre-Lorente vd.(2018) 1985-2016 yılları arasında Avrupa Birliği mensubu beş ülkenin büyüme ve CO2 emisyonları arasındaki ilişki incelenmiştir. Yenilenebilir enerjilerin kullanımı ve enerji inovasyonu çevreye olumlu etkiye bulunmuştur. Yenilenebilir enerji kullanımının artması CO2 emisyonlarını düşürmüştür.

Soytaş ve Sarı (2009), 1960–2000 yıllarında enerji, CO2, işgücü, sermaye verilerinin arasındaki ilişki incelenmiştir. Gelir ve emisyonlar arasında uzun vadede bir ilişki bulunmamıştır.

Apergis ve Ozturk (2015), 14 Asya ülkesi için çevresel kuznets eğrisini test etmek için gelir ve emisyon arasındaki ilişki 1990-2011 yılları arası test edilmiştir. Çevresel kuznets eğrisi bu çalışmada kabul görmüştür.

Acaravci ve Ozturk (2010), 19 AB ülkesi için karbondioksit emisyonları, enerji ve büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, İtalya ve Danimarka için EKC hipotezi sağlanmıştır.

Tamazian ve Bhaskara Rao (2010), 1993-2004 yılları arasındaki 24 geçiş ekonomisini incelemiş ve çevresel kuznets eğrisini teyit etmiştir.

Shafiei ve Salim (2014), 1980-2011 yılları arası OECD ülkeleri bağlamında STIRPAT modeli ile panel veri analizi yapılmıştır. Sonuçlar, EKC hipotezini teyit etmiştir.

3.2. Literatürdeki Bazı Ampirik Çalışmaların Tablo Özetleri

Bu bölümde EKC, STIRPAT ve Vergi ile ilgili literatürdeki ampirik çalışmaların özeti tablo halinde sunulmuştur. Literatürdeki bazı örnek çalışmalar yazar, dönem, ülke, yöntem ve bulgular göz önünde bulundurularak tablo olarak gösterilmiştir. Öncelikle vergi ve çevre ilişkisini inceleyen çalışmalar, sonrasında EKC-çevre ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar, son olarak STIRPAT ve çevre ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar tablo halinde gösterilmiştir.

4. Vergi-Çevre İlişkisini İnceleyen Çalışmalar

İklim değişikliklerinin ve hızlı çevresel bozulmanın başlıca olumsuz etkileri, araştırmacıların çevre kalitesinin ve çevre vergilerinin çeşitli çevre politikası araçlarının etkinliği teorik ve ampirik araştırmasına ilişkin ilgiyi artırmıştır. Yapılan çalışmalarda çevre vergilerinin çevre üzerindeki etkilerini araştırma başlıca araştırılan konulardan birisidir. Çevre vergileri genel olarak karbon emisyonu, nüfus, üretim sektörü, GSYİH, fosil yakıt tüketimleri gibi değişkenlerle etkileşimi incelenmiştir ve bunların etkileri açıklanmaya çalışılmıştır (Toprak, 2006, s. 154).

Tablo 2. Vergi-Çevre İlişkisini İnceleyen Çalışmalar

Yazar	Dönem	Ülkeler	Yöntem	Veriler	Bulgular
(Bengochea-Morancho vd., 2001)	1981-1995	Seçilmiş 10 AB Ülkesi	Panel	Gelir, CO2.	GSYİH %1 yükseldiğinde CO2 salınımı %0,97 oranında artmıştır.
(Bruvoll ve Medin, 2003)	1980-1996	Norveç	Zaman Serisi Analizi	Gelir, hane halkı tüketim, imalat sektörü.	Ekonomik büyüme, nüfus ve enerji kullanımındaki artış CO2 salınımını artırmıştır. Uygulanan çevre vergileri sera gazı emisyonunu azaltmıştır.
(Bruvoll ve Larsen, 2004)	1990-1999	Norveç	Panel	Sera gazı emisyonu, enerji, gelir, imalat, nüfus, vergi.	Enerji tüketim yoğunluğundaki azalma GSYİH kişi başına düşen emisyon miktarını azaltmıştır.
(Floros ve Vlachou, 2005)	1982-1998	Yunanistan	Panel	Enerji, CO2, vergi.	Çevre vergisi çevresel etkilere pozitif yönde etkiler sağlamıştır.
(Hotunluoğlu ve Tekeli, 2007)	1995-2003	18 Avrupa ülkesi	Panel	Gelir, vergi, CO2, enerji.	Çevre vergisi, emisyon salınımını yeterince etkilemediği görülmüştür.

(Barker vd., 2007)	1995-2005	Danimarka, Almanya, Hollanda, Finlandiya, İsveç, İngiltere.	Panel	CO2, enerji, gelir.	Çevresel vergileri, CO2 salınımını olumsuz yönde etkilemiştir.
(Lin ve Li, 2011)	1981-2008	Danimarka, Norveç, Hollanda, Finlandiya, İsveç.	Panel	CO2, gelir, enerji, kentleşme, vergi	Sonuçlar ülkeler açısından farklılık göstermiştir. Örneğin Çevre vergisi, Finlandiya'da kişi başına düşen karbon emisyonu ile negatif bir ilişki gösterirken, Danimarka'da pozitifdir. Bazı örnek ülkelerde anlamlı ilişki yoktur.
(Morley, 2012)	1995-2006	Avrupa Birliği üye ülkeleri ve Norveç	Panel	Çevre vergileri, çevre kalitesi, enerji.	Çevre vergileri ile çevre kirliliği arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur.
(Dökmen, 2012)	1996-2010	29 AB ülkesi	Panel	Vergi, gelir, tüketim harcaması.	Çevre vergileri çevreye olumlu yönde etkide bulunmuştur.
(Bekmez ve Nakipoğlu, 2012)	1994-2009	Türkiye	Panel	Vergi, gelir, CO2.	Uzun dönemde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.
(Kotnik vd., 2014)	1995-2010	Avrupa Birliği'ne üye 19 üye	Panel	Gelir, CO2, kamu çevre harcamaları, nüfus, çevre vergileri.	Çevre vergileri ve sera gazı emisyonları arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.
(Tekin ve Şaşmaz, 2016)	1995-2012	25 AB ülkesi	Panel	CO2, çevre vergileri, enerji, nüfus, gelir.	Çevre vergileri ayrı ayrı incelenmiştir. Sadece Enerji vergileri ve çevre kirliliği arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir.
(Yılmaz ve Şaşmaz, 2016)	1996-2011	Danimarka, Finlandiya, Hollanda, İsveç ve Norveç	Panel	CO2, karbon vergisi, gelir.	Karbon vergisi ile çevre arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.
(del Pilar Parra O. vd., 2017)	1994-2014	OECD Ülkeleri	Panel	Yakıt Tüketimi, çevre vergileri, Gelir.	Çevresel vergiler ile CO2 salınımı arasında negatif ilişki bulunmuştur.
(Zaghdoudi ve Maktouf, 2017)	1994-2014	OECD Ülkeleri	Panel	CO2, enerji, çevre vergileri, gelir.	CO2 salınımı ile çevre vergileri arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.
(Topal, 2017)	2000-2014	53 ülke	Panel	Çevre kalitesi, gelir, dış ticaret, yatırım, demokrasi, yoksulluk, yolsuzluk, çevre vergi yükü.	Çevre vergilerinin çevre kalitesi üzerinde pozitif bir etkisi olduğu görülmüştür.
(Alper, 2018)	1995-2015	18 AB ülkesi	Panel	Çevre vergileri, enerji, gelir, CO2, kentleşme.	Çevre vergilerindeki artış CO2 emisyonunu azaltmıştır.
(He vd., 2019)	1984-2014	Çin, Finlandiya, Malezya	Panel	CO2, gelir, Enerji, çevre vergisi.	Değişkenler arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki vardır.
(Polat, 2019)	1995-2014	25 AB üyesi	Panel	Gelir, CO2, Enerji, çevre vergisi.	Çevre vergileri ve CO2 arasında negatif ilişki vardır.
(Kılınç ve Altıparmak, 2020)	2005-2014	Avrupa Birliği'ne üye 21 ülke ve Türkiye	Panel	CO2, gelir, çevre vergileri, nüfus, Ar-Ge harcamaları, enerji.	Ar-Ge enerji harcamaları ile CO2 salınımı arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.
(Ghazouanvd., 2021)	1994-2018	AB Ülkeleri	Panel	Gelir, sera gazı emisyonu, enerji, kentleşme, çevresel teknoloji.	Çevre vergileri ve daha temiz enerji kaynaklarının teşviki, genel kirlilik akışını azaltmak için etkili bir yol olarak görülmüştür.

Not: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Yapılan çalışmalar çevre vergilerinin sistemdeki diğer davranışlara veya değişkenlere nasıl etki ettiğini anlamamıza yardımcı olmuştur. Çevre vergilerinin etkilerinin ölçülmesi önem arz etmiştir. Literatürdeki ikinci en iyi teori, çevre kalitesinin üst düzeye çıkmasını sağlarken, fakat tam tersi durumlarda ortaya çıkmıştır (Metcalf, 2009, s. 8).

Literatürdeki çalışmalardaki elde edilen sonuçlar incelendiğinde çevre vergileri çevresel bozulmalara olan etkisi tutarsızlık göstermiştir. Bazı çalışmalarda çevre vergileri çevresel bozulmaları olumlu yönde etkilerken bazı çalışmalarda olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Hatta yapılan analizlerde aynı modellerde farklı ülkelerde farklı sonuçlar edildiği görülmüştür.

Çevre ile ilgili çalışmalarda EKC hipotezi ile ilgili çalışmalar oldukça fazla sayıdadır. Çevresel Kuznets Eğrisi konulu çalışmalarda çevre ile gelir ilişkisi incelenmiştir. EKC hipotezine göre önce gelir artarken çevre bozulmaları da beraber artmakta, sonrasında gelir artışı çevresel bozulmaları telafi edip düzeltmektedir (Dinda, 2004, s. 432).

Tablo 3. EKC Hipotezi ile İlgili Çalışmalar

Yazar	Dönem	Ülkeler	Yöntem	Veriler	Bulgular
(Grossman ve Krueger, 1993)	1977, 1982, 1988	Nafta Ülkeleri	Panel	Duman salınımı, gelir, gelir karesi.	Ters U ilişkisi bulunmuştur. ÇKE Kabul edilmiştir.
(Şafık ve Bandyopadhyay, 1992)	1960-1990	149 Ülke	Panel	Çevresel bozulma, gelir, gelir karesi.	SO2 miktarı, havadaki parçacık miktarı ve fecalkoliform dışında ÇKE ilişkisi saptanmamıştır.
(Panayotou, 1993)	1982-1994	30 Ülke	Panel	Sera gazı emisyonu, ormansızlaşma, gelir, gelir karesi.	NO2, PM10, SO2 ve ormansızlaşma serileriyle kuadratik ÇKE'ni sınamış ve tüm seriler için ters-U şeklindeki ilişkiyi tespit edilmiştir.
(Selden ve Song, 1994)	1973-1984	30 Ülke	Panel	Sera gazı emisyonu, CO2, gelir karesi.	Ters U ilişkisi bulunmuştur. ÇKE Kabul edilmiştir.
(Panayotou, 1997)	1982-1994	30 Ülke	Panel	Sera gazı emisyonu, ormansızlaşma, gelir, gelir karesi.	Ters U ilişkisi bulunmuştur. ÇKE Kabul edilmiştir.
(Kaufmann vd., 1998)	1974-1989	23 Ülke	Panel	Kükürt dioksit, gelir, gelir karesi.	Ters U ilişkisi bulunmuştur. ÇKE Kabul edilmiştir.
(Zaim ve Taşkın, 2000)	1980-1990	OECD Ülkeleri	Panel	CO2, gelir, nüfus, arge harcamaları, imalat, gelir karesi.	Ters U ilişkisi bulunmuştur. ÇKE Kabul edilmiştir.
(Dinda vd., 2000)	1979-1990	33 ülke	Panel	SO2, gelir, gelir karesi.	Ters U ilişkisi bulunmuştur. ÇKE Kabul edilmiştir.
(Hill ve Magnani, 2002)	1970, 1980-1990	156 Ülke	Panel	Sera gazı emisyonu, gelir, insani gelişmişlik endeksi, gelir karesi.	Ülke gruplarına yönelik farklı ilişkiler saptanmıştır.
(Cole, 2004)	1980-1997	18 OECD ülke	Panel	Gelir, sera gazı emisyonu, gelir karesi.	Ters U ilişkisi bulunmuştur. ÇKE Kabul edilmiştir.
(Soytas vd., 2007)	1960-2004	A.B.D.	Zaman Serisi	CO2, gelir, enerji, gelir karesi.	Enerji kullanımı uzun vadede karbon salınımına neden olmamış ve gelir artışı çevre sorunlarını çözmemiştir.
(Solakoglu, 2007)	1987-2000	Avrupa Birliği Ülkeleri	Panel	Çevre kirliliği, gelir, gelir karesi.	Aday ülkelerde Ters U ilişkisi bulunamamıştır.
(Soytaş ve Sarı, 2009)	1960-2000	Türkiye	Panel	Enerji, gelir, CO2, gelir karesi.	Ters U ilişkisi bulunamamıştır.
(Zhang ve Cheng, 2009)	1960-2007	Çin	Zaman Serisi	CO2, gelir, enerji, kentleşme, gelir karesi.	Karbon emisyonları ve enerji tüketimi ekonomik büyüme yol açmamıştır.
(Akboştancı vd., 2009)	1968-2003	Türkiye	Zaman Serisi ve panel	Sera gazı emisyonu, gelir, gelir karesi.	ÇKE Kabul edilmiştir.
(Halicioğlu, 2009)	1960-2005	Türkiye	Zaman Serisi	CO2, gelir, ticari açıklık, enerji gelir karesi.	ÇKE hipotezinin Türkiye için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
(Öztürk ve Acaravcı, 2010)	1968-2005	Türkiye	Panel	CO2, gelir, enerji, nüfus, gelir karesi.	ÇKE hipotezinin Türkiye için geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
(Narayan ve Narayan, 2010)	1980-2004	43 Gelişmekte Olan Ülke	Panel	CO2, gelir, gelir karesi.	Bölgesel panel veriler oluşturulmuştur. Orta doğu ve Asya panelinde ÇKE kabul edilmiştir.
(Pao ve Tsai, 2011)	1980-2007	BRIC Ülkeleri	Panel	CO2, gelir enerji, gelir karesi.	ÇKE kabul edilmiştir.
(Wang, 2012)	1971-2007	98 Ülke	Panel	CO2, gelir, enerji, gelir karesi.	ÇKE kabul edilmemiştir.
(Özcan, 2013)	1990-2008	Orta Doğu Ülkeleri	Panel	CO2, gelir, enerji, gelir karesi.	ÇKE kabul edilmemiştir.
(Yavuz, 2014)	1960-2007	Türkiye	Panel	CO2, gelir, enerji, gelir karesi.	ÇKE Türkiye için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

(Cho vd., 2014)	1971-2000	22 OECD Ülkesi	Panel	CO ₂ , gelir, enerji, gelir karesi.	ÇKE Kabul edilmiştir.
(Bozkurt ve Okumuş, 2015)	1966-2011	Türkiye	Panel	CO ₂ , gelir, enerji, ticari açıklık, nüfus, gelir karesi.	ÇKE Türkiye için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
(Brantley Liddle, 2015)	1971-2011	80 Ülke	Panel	CO ₂ , gelir, nüfus, gelir karesi.	ÇKE kabul edilmemiştir.
(F. Bilgili vd., 2016)	1977-2010	17 OECD ülkesi	Panel	CO ₂ , gelir, enerji, gelir karesi.	Bulgular ÇKE hipotezini desteklemiştir.
(Gökmenoğlu ve Taşınar, 2016)	1974-2010	Türkiye	Panel	CO ₂ , gelir, enerji, gelir karesi.	ÇKE geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
(Sinha ve Bhattacharya, 2017)	2001-2013	139 Hindistan Şehirleri	Panel	SO ₂ , gelir, nüfus, gelir karesi.	Farklı ÇKE biçimleri bulunmuştur. Bu farklılıklara yönelik politika biçimleri önerilmiştir.
(Katrırcıoğlu ve Katrırcıoğlu, 2018)	1960-2010	Türkiye	Panel	CO ₂ , gelir, enerji, kentleşme, gelir karesi.	ÇKE geçerliliğine yönelik kanıtlar bulunmuştur.
(Liu vd., 2017)	1970-2013	Asya Ükeleri	Panel	CO ₂ , gelir, enerji, gelir karesi.	ÇKE kabul edilmemiştir.
(Pablo-Romero ve Sánchez-Braza, 2017)	1990-2013	28 AB Ülkesi	Panel	Enerji, gelir, kentleşme, gelir karesi.	Bulgular ÇKE hipotezini desteklemiştir.
(Ozatac vd., 2017)	1960-2013	Türkiye	Panel	CO ₂ , gelir, enerji, kentleşme, finansal gelişme, gelir karesi.	ÇKE Hipotezinin geçerliliğine ulaşılmıştır.
(Ulucak ve Bilgili, 2018)	1961-2013	Düşük, orta ve yüksek gelirli ülke ayrımı yapılmıştır.	Panel	Ekolojik ayak izi, beşeri sermaye, ticaret açıklığı, gelir karesi.	ÇKE Hipotezi kabul edilmiştir.
(Mania, 2020)	1995-2013	98 ülke	Panel	Co ₂ , ihracat, çevresel teknoloji, enerji, gelir, gelir karesi.	Çevresel Kuznets Eğrisinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.
(Doğan vd., 2022)	1994-2014	G7 Ülkeleri	Panel	CO ₂ , gelir, enerji, vergi, ekonomik komplekslik, gelir karesi.	Çevre vergileri, emisyonları etkin bir şekilde azaltmıştır.

Not: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Çevre ile gelir ilişkisi incelenen Çevresel Kuznets Eğrisi konulu çalışmaların genelinde EKC hipotezi kabul edilmiştir. Bazı çalışmalarda EKC hipotezi kabul edilmemiştir. Bu anlamda Stern'nin 2004 yılındaki çalışmasında EKC hipotezlerini derlemiştir. Çalışmasında yayınların EKC hipotezi analizinde elde edilen sonuçların farklılık gösterdiği belirtilmiştir. Tablo 3'te elde edilen bulgular yorumlandığında hala durumun geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

STIRPAT modeli ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. STIRPAT (nüfus, refah ve teknoloji üzerindeki gerilemenin stokastik etkileri) olarak adlandırılan stokastik bir modeldir. Çevresel bozulma, nüfus, refah ve teknoloji değişkenleri sabit olarak yer alır. Aşağıda yapılan çalışmalardan bazı örnekler tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4. STIRPAT Modeli ile İlgili Çalışmalar

Yazar	Dönem	Ülkeler	Yöntem	Veriler	Bulgular
(York vd., 2003)	1991	137 ülke	Panel	Co ₂ , nüfus, gelir, kentleşme.	Kentleşme, nüfus hava kirliliğini arttırmıştır.
(Cole ve Neumayer, 2004)	1975-1998	86 Ülke	Panel	CO ₂ ,SO ₂ , gelir, enerji, nüfus, yaş aralıkları.	Kentleşme, hane halkının büyüklüğü ve yaş yapısı önemli bir hava kirliliği belirleyicisi olarak belirlenmiştir.
(Fan vd., 2006)	1975-2000	Gelişmekte olan ülkeler	Panel	CO ₂ , gelir, nüfus, enerji, kentleşme.	Yüksek gelir düzeyine sahip ülkelerin toplam karbondioksit emisyonları üzerinde olumsuz, ancak diğer gelir düzeylerinde olumlu bir etkisi bulunmuştur.
(Lin vd., 2009)	1978-2006	Çin	Zaman Serisi	Çevre kalitesi, gelir, kentleşme, sanayileşme, nüfus, enerji.	Nüfus, milli gelire yönelik çevreyi daha fazla etkilemiştir.
(Liddle ve Lung, 2010)	1960-2005	17 Gelişmiş Ülke	Panel	CO ₂ , enerji, gelir, yaş aralığı, kentleşme.	Kentleşme karbondioksit emisyonlarını ciddi bir şekilde etkilememiştir.
(Poumanyong ve Kaneko, 2010)	1975-2005	99 Ülke	Panel	CO ₂ , nüfus, enerji, gelir, kentleşme, hizmet sektörü.	Kentleşme, düşük gelirli grupta enerji kullanımını azaltırken, orta ve yüksek gelirli gruplarda enerji kullanımını artırmıştır.

(Martínez-Zarzoso ve Maruotti, 2011)	1975-2003	88 gelişmekte olan ülkeler	Panel	CO ₂ , gelir, nüfus, kentleşme, enerji, imalat sektörü.	Kentleşme ve karbondioksit emisyonları arasında ters u şeklinde bir ilişki olduğunu görülmüştür.
(Li vd., 2011)	1992-2009	Çin	Zaman Serisi	CO ₂ , gelir, sanayileşme, kentleşme, teknoloji seviyesi.	Enerji tüketimindeki artış, hava kirliliğini arttırmıştır.
(Wang vd., 2013)	1980-2010	Çin'in Guangdong Eyaleti,	Zaman Serisi	CO ₂ , nüfus, sanayileşme, hizmet sektörü oranı, enerji, dış ticaret derecesi.	Nüfus, kentleşme oranı, kişi başı milli gelir, sanayileşme oranı hava kirliliğini arttırmıştır. Teknoloji seviyesi, enerji tüketim yapısı ve dış ticaret derecesi hava kirliliğinde düşüşe neden olmuştur.
(Shafiei ve Salim, 2014)	1980 - 2011	OECD ülkeleri	Panel	CO ₂ , kentleşme, enerji, gelir, nüfus.	Yenilenemeyen enerji karbondioksit salınımını arttırmıştır. Yenilenen enerji karbondioksit salınımını azaltmıştır.
(Sadorsky, 2014)	1971-2009	Gelişmekte olan piyasalar	Panel	CO ₂ , gelir, nüfus, kentleşme.	Zenginlik, nüfus, enerji karbondioksit emisyonunu arttırmıştır. Kentleşme ise önemli bir etki göstermemiştir.
(Shahbaz vd., 2016)	1970 - 2011	Malezya	Zaman Serisi	CO ₂ , gelir, kentleşme, enerji, ticari açıklık.	Kentleşme ve CO ₂ olumsuz etkilemiştir.
(Wang vd., (2017)	1952-2012		Panel	CO ₂ , nüfus, kentleşme, gelir, teknolojik gelişme, sanayileşme, ticari açıklık, enerji, üçüncül sanayi oranı, varlık yatırımı.	Nüfus büyüklüğü, kalkınma ve teknolojik ilerleme karbondioksit salınımına değişkenler içinde en büyük etkiyi göstermiştir.
(Shahbaz vd., 2017)	1970-2012	Avusturalya	Panel	CO ₂ , enerji, nüfus, globalleşme, ekonomik küreselleşme.	Ekonomik büyüme karbondioksit salınımını negatif etkilemiştir. Nüfus artışı ve enerji tüketimi karbondioksit salınımı üzerinde etkisi yüksektir. Ekonomik küreselleşme karbondioksit salınımını negatif, sosyal ve siyasal küreselleşme ise pozitif yönde etkilemiştir.
(Yang vd., 2018)	1996 - 2014	Çin, Zhejiang bölgesi	Panel	CO ₂ , gelir, nüfus, enerji, ticari açıklık, ort. sıcaklık değerleri.	Enerji yoğunluğu karbondioksit salınımını negatif, diğer değişkenleri pozitif yönde etkilemiştir.

Not: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

STIRPAT modeli çevresel bozulmaların ampirik analizi için önemli modellerden birisidir. Bu anlamda enerji, teknoloji ve refah seviyesinin ölçülmesi için değişkenlerin birbiri ile ilişkisinin yorumu önemli yol gösterici olabilmektedir. Tablo 4'e bakıldığında enerji, kentleşme ve gelir çoğunlukla çevresel bozulmaları arttırdığı görülmüştür.

5. Sonuç

1980-2022 yılları arası "STIRPAT, EKC ve Çevre Vergisi" konuları dahilinde yapılan çalışma sayısı toplam 9002 olarak belirlenmiştir. Çalışmaların 7841 tanesi makale, 1103 tanesi bildiri niteliğindedir.

Ülke bazında en çok yayın sayısı Çin olarak bulunmuştur ve Çin'i ABD ve Türkiye takip etmiştir. Ülke iş birliği Ağında Türkiye'nin birçok ülke ile iş birliği içerisinde olduğu görülmüş ve ülkeler arasında en fazla Çin ile bağlantısı bulunmaktadır.

Yazar atıfları incelendiğinde, Shahbaz, muhammed atf sayılarında ve bağlantı gücünde ilk sırayı aldığı görülmüş ve literatüre oldukça yarar sağlamıştır. Shahbaz'ı Ozturk, Ilhan ve Dogan, Eyup sırasıyla takip etmiştir.

Anahtar kelimeler analiz edildiğinde "economic growth", "environmental kuznets curve", "co2 emissions" toplam bağlantı gücü anlamında ilk üç sırada bulunmaktadır. Bu anahtar kelimelerin çalışmanın odağında bulunduğunu söylenebilir.

Dergi bazında kaynak atfı ağında "environmental science and poll" ilk sırada yer almıştır. Ağ atfı merkezinde yer alan diğer dergiler ise; "ecological economics", "energy policy", "journal of cleaner production" ve "renewable & sustainable energy reviews" olarak görülmüştür.

Yapılan çalışmalar, ekonomik büyüme, çevresel kuznets eğrisi, karbondioksit salınımı gibi konuları etrafında oluşmaktadır. Bu konular çevre ile alakalı önemli parçalar olmakla birlikte, çevrenin çevre vergisi gibi parçalarla ilişkilerinin incelenmesi farklı açılardan bakma fırsatı verecektir.

STIRPAT, EKC, Çevre Vergisi haricindeki çevre ile ilgili farklı bileşenler de araştırmaların konusu belirlenip, literatürdeki yapılan ve yapılacak çalışmalara yardımcı olunması mümkündür.

6. Extended Abstract

Environmental issues are becoming increasingly important as we face the consequences of our actions on the planet. As a result, academic research on environmental topics is also growing in importance, and scholars are exploring ways to evaluate and understand the impact of these studies.

One such approach is bibliometric network analysis, which involves analyzing the relationships between different academic works and authors to gain insights into the structure and impact of the research. This technique can help researchers identify gaps in the literature, evaluate the impact of different studies, and understand the most influential authors, journals, and countries in a particular field.

In this study, we focus on the bibliometric network analysis of studies on three main environmental topics: STIRPAT, EKC, and environmental taxes. STIRPAT, or the Stochastic Impacts by Regression on Population, Affluence, and Technology model, is a regression model used to examine the impact of population growth, economic development, and technological progress on the environment. The Environmental Kuznets Curve (EKC) is a theoretical framework that suggests that environmental degradation may increase at first as countries develop, but eventually declines as income and wealth increase. Finally, environmental taxes are a policy tool used by governments to encourage environmentally-friendly behavior by imposing taxes on polluting activities or providing incentives for environmentally-friendly practices.

The fact that China, the USA, and Turkey are the most active countries in the literature on STIRPAT, EKC, and environmental taxes indicates a high level of interest and engagement with these environmental issues within these countries.

China has been experiencing rapid economic growth in recent years, and along with this growth has come increased environmental pressures. As such, the country has been taking steps to understand and address these issues, such as implementing a range of environmental policies and investing in renewable energy. In particular, research on the EKC framework may be of interest to China, as it suggests that environmental degradation may eventually decline as income and wealth increase. This is relevant to China's economic development goals and its efforts to balance economic growth with environmental sustainability. The USA is a significant contributor to global greenhouse gas emissions, and as such, the country has faced pressure to address environmental issues. The USA has a history of implementing policies and regulations to protect the environment, and the research on environmental taxes may be of particular interest as a policy tool to encourage environmentally-friendly behavior. Turkey is also experiencing economic growth, and as such, is facing environmental pressures similar to those experienced by China. Turkey has taken steps to address these issues, such as increasing investment in renewable energy and implementing policies to reduce emissions. The research on the STIRPAT model, which examines the impact of population growth, economic development, and technological progress on the environment, may be of particular interest to Turkey as it seeks to balance economic growth with environmental sustainability.

Overall, the high level of research activity in these countries indicates that they are taking environmental issues seriously and are actively seeking solutions. By continuing to engage in research and implementing effective policies, these countries can contribute to a more sustainable future for all.

We also analyzed the most effective author, journal, and citation networks in each of these topics, and found that certain sources were particularly influential in the literature. When analyzing the keywords, "economic growth", "environmental kuznets curve", and "CO2 emissions" are the top three in terms of total link strength. The research found that the institution with the most collaborations and the one at the center of the network is "Beijing Inst Technol" in China. Considering citation counts and total link strength, the most influential author is Muhammad Shahbaz. It was observed that Shahbaz made significant contributions to the literature along with Ilhan Ozturk. The publications of Dinda (2004), Stern (2004), and Halicioglu (2009) were found to be at the center of the link network. "Environmental Science and Pollution Research" is at the center of the network in terms of citation count, total link strength, and document count, making it one of the most influential journals. Additionally, "Ecological Economics" and "Energy Policy" are also present in the center of the network.

These findings suggest that certain authors and journals are particularly influential in these fields, and that their work is shaping the discourse around these topics. By examining these sources in more detail, researchers and policymakers can gain a better understanding of the key debates and ideas in each of these areas.

Overall, this study provides a comprehensive overview of the literature on STIRPAT, EKC, and environmental taxes, and can serve as a useful resource for researchers and policymakers interested in these topics. By identifying the most influential authors, journals, and research clusters, this analysis can help to guide future research and policy decisions in these areas.

Keywords: Bibliometric Network Analysis, STIRPAT, EKC, Environmental Taxation.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Necan AYDIN %50/ Dilek GÖZE KAYA %50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Necan AYDIN %50/ Dilek GÖZE KAYA %50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Acaravci, A., & Ozturk, I. (2010). On the relationship between energy consumption, CO2 emissions and economic growth in Europe. *Energy*, 35(12), 5412–5420. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2010.07.009>
- Akbostancı, E., Türüt-Aşık, S., & Tunç, G. İ. (2009). The relationship between income and environment in Turkey: Is there an environmental Kuznets curve? *Energy Policy*, 37(3), 861–867. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.09.088>
- Alper, A. E. (2018). Analysis of Carbon Tax on Selected European Countries: Does Carbon Tax Reduce Emissions? *Applied Economics and Finance*, 5(1), 29. <https://doi.org/10.11114/aef.v5i1.2843>
- Apergis, N., & Ozturk, I. (2015). Testing environmental Kuznets curve hypothesis in Asian countries. *Ecological Indicators*, 52, 16–22. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2014.11.026>
- Arouri, M. E. H., Ben Youssef, A., M'henni, H., & Rault, C. (2012). Energy consumption, economic growth and CO 2 emissions in Middle East and North African countries. *Energy Policy*, 45, 342–349. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.02.042>
- Balsobre-Lorente, D., Shahbaz, M., Roubaud, D., & Farhani, S. (2018). How economic growth, renewable electricity and natural resources contribute to CO2 emissions? *Energy Policy*, 113(October 2017), 356–367. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2017.10.050>
- Barker, T., Junankar, S., Pollitt, H., & Summerton, P. (2007). Carbon leakage from unilateral Environmental Tax Reforms in Europe, 1995-2005. *Energy Policy*, 35(12), 6281–6292. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2007.06.021>
- Bekmez, S., & Nakipoğlu, F. (2012). Çevre Vergisi-Ekonomik Büyüme İkilemi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 641–658. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jss/issue/24238/256952>
- Bengochea-Morancho, A., Higón-Tamarit, F., & Martínez-Zarzoso, I. (2001). Economic growth and CO2 emissions in the European Union. *Environmental and Resource Economics*, 19(2), 165–172. <https://doi.org/10.1023/A:1011188401445>
- Bilgili, F., Koçak, E., & Bulut, Ü. (2016). The dynamic impact of renewable energy consumption on CO2 emissions: A revisited Environmental Kuznets Curve approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 54, 838–845. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.10.080>
- Birkle, C., Pendlebury, D. A., Schnell, J., & Adams, J. (2020). Web of science as a data source for research on scientific and scholarly activity. *Quantitative Science Studies*, 1(1), 363–376. https://doi.org/10.1162/qss_a_00018
- Bozkurt, C., & Okumuş, İ. (2015). Türkiye’de Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi, Ticari Serbestleşme ve Nüfus Yoğunluğunun Co2 Emisyon Üzerindeki Etkileri: Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(32), 23–35.
- Bruvoll, A., & Larsen, B. M. (2004). Greenhouse gas emissions in Norway: Do carbon taxes work? *Energy Policy*, 32(4), 493–505. [https://doi.org/10.1016/S0301-4215\(03\)00151-4](https://doi.org/10.1016/S0301-4215(03)00151-4)
- Bruvoll, A., & Medin, H. (2003). Factors Behind the Environmental Kuznets Curve. *Environmental & Resource Economics*, 24(1), 27–48. <https://link.springer.com/article/10.1023/A:1022881928158%0Ahttps://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=eih&AN=24826262&site=ehost-live>
- Cho, C. H., Chu, Y. P., & Yang, H. Y. (2014). An environment kuznets curve for GHG emissions: A panel cointegration analysis. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning and Policy*, 9(2), 120–129. <https://doi.org/10.1080/15567241003773192>
- Cole, M. A. (2004). Trade, the pollution haven hypothesis and the environmental Kuznets curve: Examining the linkages. *Ecological Economics*, 48(1), 71–81. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2003.09.007>
- Cole, M. A., & Neumayer, E. (2004). Examining the Impact of Demographic Factors On Air Pollution. *Population and Environment*, 26(1), 5–21.
- Dasgupta, S., Laplante, B., Wang, H., & Wheeler, D. (2002). Confronting the environmental Kuznets curve. *Journal of Economic Perspectives*, 16(1), 147–168. <https://doi.org/10.1257/0895330027157>
- del Pilar Parra O., M., Saucedo A., E., & Díaz P., J. (2017). Estimating Environmental Kuznets Curve: the Impact of Environmental Taxes and Energy Consumption in Co2 Emissions of Oecd Countries.

- DIEM: *Dubrovnik International Economic Meeting*, 3(1), 901–912. <https://hrcak.srce.hr/187438>
- Dinda, S. (2004). Environmental Kuznets Curve Hypothesis: A Survey. *Ecological Economics*, 49(4), 431–455. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2004.02.011>
- Dinda, S., Coondoo, D., & Pal, M. (2000). Air quality and economic growth: An empirical study. *Ecological Economics*, 34(3), 409–423. [https://doi.org/10.1016/S0921-8009\(00\)00179-8](https://doi.org/10.1016/S0921-8009(00)00179-8)
- Doğan, B., Chu, L. K., Ghosh, S., Diep Truong, H. H., & Balsalobre-Lorente, D. (2022). How environmental taxes and carbon emissions are related in the G7 economies? *Renewable Energy*, 187, 645–656. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2022.01.077>
- Dogan, E., & Turkekul, B. (2016). CO2 emissions, real output, energy consumption, trade, urbanization and financial development: testing the EKC hypothesis for the USA. *Environmental Science and Pollution Research*, 23(2), 1203–1213. <https://doi.org/10.1007/s11356-015-5323-8>
- Dökmen, G. (2012). Environmental Tax and Economic Growth: A Panel Var Analysis. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Haziran-Ar(40), 43–65. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesiibd/issue/5897/78021>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133(March), 285–296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Fan, Y., Liu, L. C., Wu, G., & Wei, Y. M. (2006). Analyzing impact factors of CO2 emissions using the STIRPAT model. *Environmental Impact Assessment Review*, 26(4), 377–395. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2005.11.007>
- Floros, N., & Vlachou, A. (2005). Energy demand and energy-related CO2 emissions in Greek manufacturing: Assessing the impact of a carbon tax. *Energy Economics*, 27(3), 387–413. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2004.12.006>
- Ghazouani, A., Jebli, M. Ben, & Shahzad, U. (2021). Impacts of environmental taxes and technologies on greenhouse gas emissions: contextual evidence from leading emitter European countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(18), 22758–22767. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-11911-9>
- Gökmenoğlu, K., & Taşpınar, N. (2016). The relationship between Co2 emissions, energy consumption, economic growth and FDI: the case of Turkey. *Journal of International Trade and Economic Development*, 25(5), 706–723. <https://doi.org/10.1080/09638199.2015.1119876>
- Gökmenoğlu, M., & Yavuz, İ. S. (2022). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkinine Yönelik Çalışmaların Bibliyometrik Ağ Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 231–252. <https://dergipark.org.tr/tr/doi/10.30794/pausbed.1088158>
- Grossman, G. M., & Krueger, A. (1991). Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement. *National Bureau of Economic Research*, 13–56. <https://doi.org/10.3386/w3914>
- Halicioğlu, F. (2009). An econometric study of CO2 emissions, energy consumption, income and foreign trade in Turkey. *Energy Policy*, 37(3), 1156–1164. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.11.012>
- He, P., Ya, Q., Chengfeng, L., Yuan, Y., & Xiao, C. (2019). Nexus between Environmental Tax, Economic Growth, Energy Consumption, and Carbon Dioxide Emissions: Evidence from China, Finland, and Malaysia Based on a Panel-ARDL Approach. *Emerging Markets Finance and Trade*, 00(00), 1–15. <https://doi.org/10.1080/1540496X.2019.1658068>
- Hill, R. J., & Magnani, E. (2002). An Exploration of the Conceptual and Empirical Basis of the Environmental Kuznets Curve. *Australian Economic Papers*, 41(2), 239–254. <https://doi.org/10.1111/1467-8454.00162>
- Hotunluoğlu, H., & Tekeli, R. (2007). Karbon Vergisinin Ekonomik Analizi ve Etkileri: Karbon Vergisinin Emisyon Azaltıcı Etkisi Var mı? *Sosyoekonomi*, 2, 107–126.
- Hu, G., Wang, L., Ni, R., & Liu, W. (2020). Which h-index? An exploration within the Web of Science. *Scientometrics*, 123(3), 1225–1233. <https://doi.org/10.1007/s11192-020-03425-5>
- Jalil, A., & Feridun, M. (2011). The impact of growth, energy and financial development on the environment in China: A cointegration analysis. *Energy Economics*, 33(2), 284–291. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2010.10.003>
- Jalil, A., & Mahmud, S. F. (2009). Environment Kuznets curve for CO2 emissions: A cointegration

- analysis for China. *Energy Policy*, 37(12), 5167–5172. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.07.044>
- Kasman, A., & Duman, Y. S. (2015). CO2 emissions, economic growth, energy consumption, trade and urbanization in new EU member and candidate countries: A panel data analysis. *Economic Modelling*, 44, 97–103. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2014.10.022>
- Katircioğlu, S., & Katircioğlu, S. (2018). Testing the role of urban development in the conventional Environmental Kuznets Curve: evidence from Turkey. *Applied Economics Letters*, 25(11), 741–746. <https://doi.org/10.1080/13504851.2017.1361004>
- Kaufmann, R. K., Davidsdottir, B., Garnham, S., & Pauly, P. (1998). The determinants of atmospheric SO2 concentrations: Reconsidering the environmental Kuznets curve. *Ecological Economics*, 25(2), 209–220. [https://doi.org/10.1016/S0921-8009\(97\)00181-X](https://doi.org/10.1016/S0921-8009(97)00181-X)
- Kılınc, E. C., & Altıparmak, H. (2020). Çevre Vergilerinin CO2 Emisyonu Üzerindeki Etkisi Üzerine Bir Uygulama. *ODÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 217–227.
- Kotnik, Ž., Klun, M., & Škulj, D. (2014). The effect of taxation on greenhouse gas emissions. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 43, 168–185.
- Li, H., Mu, H., Zhang, M., & Li, N. (2011). Analysis on influence factors of China's CO2 emissions based on Path-STIRPAT model. *Energy Policy*, 39(11), 6906–6911. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.08.056>
- Liddle, Brant, & Lung, S. (2010). Age-structure, urbanization, and climate change in developed countries: Revisiting STIRPAT for disaggregated population and consumption-related environmental impacts. *Population and Environment*, 31(5), 317–343. <https://doi.org/10.1007/s11111-010-0101-5>
- Liddle, Brantley. (2015). What are the carbon emissions elasticities for income and population? Bridging STIRPAT and EKC via robust heterogeneous panel estimates. *Global Environmental Change*, 31, 62–73. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2014.10.016>
- Lin, B., & Li, X. (2011). The effect of carbon tax on per capita CO2 emissions. *Energy Policy*, 39(9), 5137–5146. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.05.050>
- Lin, S., Zhao, D., & Marinova, D. (2009). Analysis of the environmental impact of China based on STIRPAT model. *Environmental Impact Assessment Review*, 29(6), 341–347. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2009.01.009>
- Liu, X., Zhang, S., & Bae, J. (2017). The impact of renewable energy and agriculture on carbon dioxide emissions: Investigating the environmental Kuznets curve in four selected ASEAN countries. *Journal of Cleaner Production*, 164, 1239–1247. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.07.086>
- Mania, E. (2020). Export Diversification and CO2 Emissions: An Augmented Environmental Kuznets Curve. *Journal of International Development*, 32(2), 168–185. <https://doi.org/10.1002/jid.3441>
- Martínez-Zarzoso, I., & Maruotti, A. (2011). The impact of urbanization on CO2 emissions: Evidence from developing countries. *Ecological Economics*, 70(7), 1344–1353. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2011.02.009>
- Mehmet Hanefi TOPAL, H. F. G. (2017). Çevre Vergilerinin Çevre Kalitesi Üzerindeki Etkisi: Gelişmekte Olan ve Gelişmiş Ekonomilerden Ampirik Bir Kanıt. *MALİYE ARAŞTIRMALARI DERGİSİ*, 3(1), 63–83.
- Metcalf, G. E. (2009). Environmental Taxation : What Have We Learned in This Decade? *Tax Policy Lessons from the 2000s*, 7–44.
- Morley, B. (2012). Empirical evidence on the effectiveness of environmental taxes. *Applied Economics Letters*, 19(18), 1817–1820. <https://doi.org/10.1080/13504851.2011.650324>
- Narayan, P. K., & Narayan, S. (2010). Carbon dioxide emissions and economic growth: Panel data evidence from developing countries. *Energy Policy*, 38(1), 661–666. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.09.005>
- Ozatac, N., Gokmenoglu, K. K., & Taspınar, N. (2017). Testing the EKC hypothesis by considering trade openness, urbanization, and financial development: the case of Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, 24(20), 16690–16701. <https://doi.org/10.1007/s11356-017-9317-6>
- Özcan, B. (2013). The nexus between carbon emissions, energy consumption and economic growth in Middle East countries: A panel data analysis. *Energy Policy*, 62, 1138–1147.

<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.07.016>

Ozturk, I., & Acaravci, A. (2013). The long-run and causal analysis of energy, growth, openness and financial development on carbon emissions in Turkey. *Energy Economics*, 36, 262–267. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2012.08.025>

Öztürk, İ., & Acaravcı, A. (2010). CO2 emissions, energy consumption and economic growth in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 14(9), 3220–3225. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2010.07.005>

Pablo-Romero, M. del P., & Sánchez-Braza, A. (2017). Residential energy environmental Kuznets curve in the EU-28. *Energy*, 125, 44–54. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2017.02.091>

Panayotou, T. (1993). *Empirical Tests and Policy Analysis of Environmental Degradation at Different Stages of Economic Development* (Issue January).

Panayotou, T. (1997). Demystifying the environmental Kuznets curve: turning a black box into a policy tool. *Environment and Development Economics*, 2(4, SPECIAL ISSUE: THE 'ENVIRONMENTAL KUZNETS CURVE'), 465–484. <https://www.jstor.org/stable/44379189>

Pao, H. T., & Tsai, C. M. (2011). Multivariate Granger causality between CO2 emissions, energy consumption, FDI (foreign direct investment) and GDP (gross domestic product): Evidence from a panel of BRIC (Brazil, Russian Federation, India, and China) countries. *Energy*, 36(1), 685–693. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2010.09.041>

Polat, O. (2019). Environmental Taxes and Carbon Dioxide Emission in Eu Countries : A Panel Var Approach. *Journal of Ebor*, 1(1), 20–33.

Poumanyong, P., & Kaneko, S. (2010a). Does urbanization lead to less energy use and lower CO2 emissions? A cross-country analysis. *Ecological Economics*, 70(2), 434–444. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2010.09.029>

Poumanyong, P., & Kaneko, S. (2010b). Does urbanization lead to less energy use and lower CO2 emissions? A cross-country analysis. *Ecological Economics*, 70(2), 434–444. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2010.09.029>

Pranckutė, R. (2021). Web of science (Wos) and scopus: The titans of bibliographic information in today's academic world. *Publications*, 9(1), 1–59. <https://doi.org/10.3390/publications9010012>

Sadorsky, P. (2014). The effect of urbanization on CO2 emissions in emerging economies. *Energy Economics*, 41, 147–153. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2013.11.007>

Selden, T. M., & Song, D. (1994). Environmental quality and development: Is there a kuznets curve for air pollution emissions? *Journal of Environmental Economics and Management*, 27(2), 147–162. <https://doi.org/10.1006/jeem.1994.1031>

Shafiei, S., & Salim, R. A. (2014). Non-renewable and renewable energy consumption and CO2 emissions in OECD countries: A comparative analysis. *Energy Policy*, 66, 547–556. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.10.064>

Shafik, N., & Bandyopadhyaya, S. (1992). Economic Growth and Environmental Quality: Time Series and Cross-Country Evidence. In *World Bank Publications* (Vol. 904).

Shahbaz, M., Bhattacharya, M., & Ahmed, K. (2017). CO 2 emissions in Australia : economic and non-economic drivers in the long-run. *Applied Economics*, 49(13), 1273–1286. <https://doi.org/10.1080/00036846.2016.1217306>

Shahbaz, M., Hye, Q. M. A., Tiwari, A. K., & Leitão, N. C. (2013). Economic growth, energy consumption, financial development, international trade and CO2 emissions in Indonesia. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 25, 109–121. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2013.04.009>

Shahbaz, M., Loganathan, N., Muzaffar, A. T., Ahmed, K., & Ali Jabran, M. (2016). How urbanization affects CO2 emissions in Malaysia? the application of STIRPAT model. In *Renewable and Sustainable Energy Reviews* (Vol. 57, pp. 83–93). Elsevier Ltd. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.12.096>

Shao, H., Kim, G., Li, Q., & Newman, G. (2021). Web of science-based green infrastructure: A bibliometric analysis in citespace. *Land*, 10(7), 1–9. <https://doi.org/10.3390/land10070711>

Şimsek, A., & Küçükmesmen, E. (2021). Web of Science Veri Tabanında Analitik Hiyerarşi Prosesiyle İlgili Yayınların Bibliyometrik Analizi. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 148–162.

<https://doi.org/10.47257/busad.1040086>

Sinha, A., & Bhattacharya, J. (2017). Estimation of environmental Kuznets curve for SO₂ emission: A case of Indian cities. *Ecological Indicators*, 72, 881–894. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2016.09.018>

Solakoglu, E. G. (2007). The effect of property rights on the relationship between economic growth and pollution for transition economies. *Eastern European Economics*, 45(1), 77–94. <https://doi.org/10.2753/EEE0012-8775450104>

Soytas, U., Sari, R., & Ewing, B. T. (2007). Energy consumption, income, and carbon emissions in the United States. *Ecological Economics*, 62(3–4), 482–489. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2006.07.009>

Soytaş, U., & Sari, R. (2009). Energy consumption, economic growth, and carbon emissions: Challenges faced by an EU candidate member. *Ecological Economics*, 68(6), 1667–1675. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2007.06.014>

Stern, D. I. (2004). The Rise and Fall of the Environmental Kuznets Curve. *World Development*, 32(8), 1419–1439. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2004.03.004>

Stern, D. I., Common, M. S., & Barbier, E. B. (1996). Economic growth and environmental degradation: The environmental Kuznets curve and sustainable development. *World Development*, 24(7), 1151–1160. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(96\)00032-0](https://doi.org/10.1016/0305-750X(96)00032-0)

Tamazian, A., & Bhaskara Rao, B. (2010). Do economic, financial and institutional developments matter for environmental degradation? Evidence from transitional economies. *Energy Economics*, 32(1), 137–145. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2009.04.004>

Tamazian, A., Chousa, J. P., & Vadlamannati, K. C. (2009). Does higher economic and financial development lead to environmental degradation: Evidence from BRIC countries. *Energy Policy*, 37(1), 246–253. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.08.025>

Tapio, P. (2005). Towards a theory of decoupling: Degrees of decoupling in the EU and the case of road traffic in Finland between 1970 and 2001. *Transport Policy*, 12(2), 137–151. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2005.01.001>

Tekin, A., & Şaşmaz, M. Ü. (2016). Küreselleşme Sürecinde Ekolojik Riskleri Azaltmada Çevresel Vergilerin Etkisi: Avrupa Birliği Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 1–17. <https://doi.org/10.18657/yecbu.20984>

Toprak, D. (2006). Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları ve Mali Araçlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 146–169. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/215639>

Torrás, M., & Boyce, J. K. (1998). Income, inequality, and pollution: A reassessment of the environmental Kuznets curve. *Ecological Economics*, 25(2), 147–160. [https://doi.org/10.1016/S0921-8009\(97\)00177-8](https://doi.org/10.1016/S0921-8009(97)00177-8)

Ulucak, R., & Bilgili, F. (2018). A reinvestigation of EKC model by ecological footprint measurement for high, middle and low income countries. *Journal of Cleaner Production*, 188, 144–157. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.03.191>

Wang, B., Pan, S. Y., Ke, R. Y., Wang, K., & Wei, Y. M. (2014). An overview of climate change vulnerability: A bibliometric analysis based on Web of Science database. *Natural Hazards*, 74(3), 1649–1666. <https://doi.org/10.1007/s11069-014-1260-y>

Wang, C., Wang, F., Zhang, X., Yang, Y., Su, Y., Ye, Y., & Zhang, H. (2017). Examining the driving factors of energy related carbon emissions using the extended STIRPAT model based on IPAT identity in Xinjiang. In *Renewable and Sustainable Energy Reviews* (Vol. 67, pp. 51–61). Elsevier Ltd. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.09.006>

Wang, K. M. (2012). Modelling the nonlinear relationship between CO₂ emissions from oil and economic growth. *Economic Modelling*, 29(5), 1537–1547. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.05.001>

Wang, P., Wu, W., Zhu, B., & Wei, Y. (2013). Examining the impact factors of energy-related CO₂ emissions using the STIRPAT model in Guangdong Province, China. *Applied Energy*, 106, 65–71. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2013.01.036>

Yang, L., Xia, H., Zhang, X., & Yuan, S. (2018). What matters for carbon emissions in regional sectors? A China study of extended STIRPAT model. *Journal of Cleaner Production*, 180, 595–602.

<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.01.116>

Yavuz, N. Ç. (2014). CO2 Emission, energy consumption, and economic growth for Turkey: Evidence from a cointegration test with a structural break. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning and Policy*, 9(3), 229–235. <https://doi.org/10.1080/15567249.2011.567222>

Yılmaz, B., & Şaşmaz, M. Ü. (2016). Karbon Vergisi, Ekonomik Büyüme ve CO2 Emisyonu Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Danimarka, Finlandiya, Hollanda, İsveç ve Norveç Örneği. *International Journal of Applied Economic and Finance Studies*, 1(1), 32–41.

York, R., Rosa, E. A., & Dietz, T. (2003). STIRPAT, IPAT and ImPACT: Analytic tools for unpacking the driving forces of environmental impacts. *Ecological Economics*, 46(3), 351–365. [https://doi.org/10.1016/S0921-8009\(03\)00188-5](https://doi.org/10.1016/S0921-8009(03)00188-5)

Zaghdoudi, T., & Maktouf, S. (2017). Threshold effect in the relationship between environmental taxes and CO2 emissions: A PSTR specification. *Economics Bulletin*, 37(3).

Zaim, O., & Taşkın, F. (2000). A Kuznets curve in environmental efficiency: An application on OECD countries. *Environmental and Resource Economics*, 17(1), 21–36. <https://doi.org/10.1023/A:1008318605976>

Zhang, X. P., & Cheng, X. M. (2009). Energy consumption, carbon emissions, and economic growth in China. *Ecological Economics*, 68(10), 2706–2712. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2009.05.011>.

Dijital Şiddeti Farklı Kuşakların Anlatıları Üzerinden Okumak*

Hatice OĞUZ ÖZGÜR**
Metin ÖZKUL***

ÖZ

Araştırmada, internet ve dijital teknolojilerin günlük yaşamda yaygın kullanımıyla ortaya çıkmaya başlayan dijital şiddet olgusuna odaklanılmıştır. Araştırma, sosyo-demografik özellikler bakımından farklı kuşaksal özelliklere sahip bireylerin (Z, Y, X ve Bebek patlaması kuşağı) dijital şiddeti deneyimleme biçimlerini kıyaslamayı ve deneyim farklılıklarını kendi anlatılarından hareketle tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda nitel yöntem ilkeleriyle tasarlanmış olan araştırma, Türkiye'nin çeşitli illerinden gönüllü olarak veri toplama sürecine katılan, dijital şiddeti fail ya da mağdur olarak deneyimlemiş 20 bireyle yapılan derinlemesine görüşmelerle gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın etik izni Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan 11.11.2020 tarihli, 98/12 sayılı karar ile alınmıştır. Araştırmada, katılımcıların dijital şiddet deneyimleri "dijital şiddeti tanımlama", "deneyimlenen dijital şiddet", "dijital şiddet ve toplumsallaşma ilişkisi", "dijital şiddet ve sosyal ilişkiler" temaları üzerinden değerlendirilmiştir. Katılımcıların sergiledikleri veya maruz kaldıkları dijital şiddet eylemlerinin çoğunlukla onların internet ve dijital araç/uygulamaları kullanım alışkanlıkları ve toplumsallaşma koşullarındaki farklılıklarla ilişkili olduğu tespit edilmesine rağmen, şiddetten etkilenme biçimleri bakımından benzer özellikler taşıdıkları görülmüştür. Elde edilen sonuçlar açısından araştırma, dijital şiddet gibi sanal dünyaya ait olan bir eylem biçiminin katılımcıların anlatılarıyla somutlaştırılması ve ilgili literatüre bu kapsamda katkı sağlanması bakımından önemli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Şiddet, Kuşak Farkı, Toplumsallaşma Koşulları, Nitel Yöntem.

Reading Cyberbullying Through the Narratives of Different Generations

ABSTRACT

The research focuses on the phenomenon of digital violence that has started to emerge with the widespread use of the internet and digital technologies in daily life. The research aims to compare the ways in which individuals with different generational characteristics in terms of socio-demographic characteristics (Z, Y, X and Baby Boom generation) experience digital violence and to identify the differences in their experiences based on their own narratives. Accordingly, the research, which was designed with qualitative method principles, was conducted through in-depth interviews with 20 individuals who voluntarily participated in the data collection process from various provinces of Turkey and experienced digital violence as perpetrators or victims. In the study, the participants' experiences of digital violence were evaluated with the themes of "defining digital violence", "experienced digital violence", "relationship between digital violence and socialization", "digital violence and social relations". Although it was found that the participants' experiences of violence were mostly related to their habits of using the internet and digital technology and differences in socialization conditions, it was observed that they had similar characteristics in terms of the ways they were affected by violence. The research is considered important in terms of concretizing digital violence through the narratives of the participants and contributing to the relevant literature in this context.

Keywords: Digital Violence, Generation Gap, Socialization Conditions, Qualitative Method.

1. Giriş

Uygarlığın dönüşümünü günümüzde en hızlı aşamaya getiren unsurlardan biri olan internetin yeni bir iletişim ortamı olarak kullanıcılara sunduğu anlık bilgiye erişim, iletişim ve diğer birçok avantajın yanı sıra dijital dünyanın, şiddet olarak sınıflandırılabilir yansımaları yol açan karanlık bir yüzü de bulunmaktadır.

* Bu araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Hatice Oğuz Özgür tarafından Prof. Dr. Metin Özkul danışmanlığında yürütülerek tamamlanan "Risk toplumu bağlamında kuşaklararası boyutta şiddetin değişen yüzü: Dijital şiddet" isimli doktora çalışmasının verilerinin bir kısmı kullanılarak üretilmiştir.

** **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Öğr. Gör. Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, haticeoguz@isparta.edu.tr

*** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, metinozkul@sdu.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 29.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 31.05.2023

Citation/Atf: Oğuz Özgür, H., Özkul, M. (2023). Dijital şiddeti farklı kuşakların anlatıları üzerinden okumak. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 356-373. <https://doi.org/10.52642/susbed.1289590>

Yeni medya olarak da bilinen dijital iletişim platformlarında yayınlanan materyalin saklanma ve yayılma kolaylığı dijital şiddetin yaratılmasını kolaylaştırmaktadır (Smith et al., 2008). Bu yönüyle günümüz toplumlarında, dijital ortamlar iç içe olan bireylerin sıklıkla karşılaştıkları ya da karşılaşma ihtimallerinin bulunduğu bu şiddet türü, küreselleşen dünyada, şiddet olgusunun yeni bir türü olarak yaygınlık kazanmaya başlamıştır.

Gündelik yaşamı kolaylaştırmak amacıyla üretilmiş olan dijital araçların ve uygulamaların kötü niyetle ve amaç dışı kullanımları dijital şiddeti doğuran önemli sebeplerdendir. Konuyla ilgili çalışmalarda dijital şiddet tanımlanırken genel olarak, dijital iletişim araçlarıyla uygulanan psikolojik, cinsel, ekonomik, sosyal bakımdan herhangi bir kişi ya da gruba zarar vermeyi amaçlayan eylemler ifade edilmektedir (Privitera & Campbell, 2009; Piotrowski, 2012). Dolayısıyla dijital araç ve uygulamaları (telefon, sosyal ağ platformu, e-posta, sohbet uygulamaları, SMS, MMS, vb.) kişi ya da kişileri kandırmak, dolandırmak, kontrol etmek, baskılamak, korkutmak, yıldırma, aşağılamak, tehdit etmek, hedef göstermek amaçlı kullanılmak dijital şiddet eylemlerini doğurmaktadır (Tamer & Vatanartıran, 2014). Dijital şiddet, elektronik sistem üzerinden iletişim kurmak üzere kullanılan herhangi bir araç ile gerçekleştirilebilir. Bu şiddet türü etkileri bakımından, geleneksel (konvansiyonel) şiddetin fiziksel tepkiler/zarar verme dışındaki hemen tüm özelliklerini kapsamaktadır (Cebecioğlu & Altıparmak, 2017; Genç, 2016; Mishna et al., 2012; Kanbur & Kanbur, 2018).

İnternet kullanım oranı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de her geçen yıl artmaktadır. Bu oran 16-74 yaş grubundaki bireylerde 2021 yılında %82,6 iken 2022 yılında %85’tir (TÜİK, 2023). Konuyla ilgili literatürde, internet kullanımının artmasıyla birlikte dijital şiddet deneyimlerinin de artış gösterdiği çeşitli araştırmalarda ifade edilmektedir (Cebecioğlu & Altıparmak, 2017; Çıtak & Yücel, 2022; Karaboğa & Işık, 2021; Yıldırım, 2019). Dolayısıyla dijital iletişim araçlarını kullanan hemen herkes planlı ya da beklenmedik biçimde dijital şiddet deneyimleme riskiyle karşı karşıyadır (Modecki et al., 2014; Oğuz Özgür & Özkul, 2022).

Dijital şiddet mağdur ya da fail olarak deneyimleme durumu kişilerin dijital iletişim araçlarıyla olan ilişkilerine (kullanım sıklığı, süresi, amacı vb.) göre değişebilmektedir. Örneğin, internette geçirilen süre arttıkça (Özmen, 2018; Barındık, 2021; Yiğit & Seferoğlu, 2017), problemler internet kullanım davranışları arttıkça (Altundağ, 2016; Özmen, 2018) dijital şiddet deneyimlenme durumu da artmaktadır. Dijital şiddet deneyimlemeyle ilişkilendirilen demografik ve sosyo-ekonomik faktörler de konuyla ilgili araştırmalarda tespit edilmiştir. Örneğin yaş faktörü üzerinden inceleme yapıldığında, gençler orta yaşlılara; orta yaşlılar yaşlılara göre daha yüksek oranda dijital şiddet deneyimlemektedir (Kaplan, 2022; Oğuz Özgür & Özkul, 2022; Şener & Abınık, 2023; Barındık, 2021). Cinsiyet özelinde değerlendirme yapıldığında erkekler kadınlara kıyasla daha fazla dijital şiddet deneyimi yaşamaktadır, fakat mağdur olarak dijital şiddet deneyimleme ayrımı yapıldığında kadınların oranı erkeklerden daha fazladır (Pew Research Center, 2023; Şener & Abınık, 2023). Orta gelirli bireylerin dijital şiddet deneyimleme durumları, düşük ve yüksek gelirli bireylere kıyasla daha fazladır (Oğuz Özgür & Özkul, 2022; Patchin & Hinduja, 2006; Şener & Abınık, 2023).

Görüldüğü üzere dijital şiddet oldukça çeşitli değişkenlerle ilişkilidir. Bu çalışmada dijital şiddet olgusuyla ilişkili deneyimleri etkileyen faktörler kuşaksal farklılıklarla ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Çünkü kuşakların yetiştiği toplumsal dönemin (toplumsal değişimlere dair farklı tecrübeler) koşullarıyla kendilerine özgü oluşan sosyo-ekonomik ve kültürel özellikleri kapsamında bilgi-iletişim araçlarıyla olan ilişkileri de farklılaşmaktadır (Hung et al., 2007; Çaycı & Karagülle, 2014). Bilgi-iletişim araçlarıyla kurulan ilişkilerin farklılaşması dijital alana dair pratiklerini ve dolayısıyla dijital şiddet deneyimlerini de şekillendirmektedir. Bu durumun tartışılması için farklı kuşaklara mensup bireylerin dijital şiddet deneyimlerine dair anlatıları, literatür bilgisi de göz önünde bulundurularak temel alınmıştır. Dolayısıyla dijital bilgi-iletişim araçlarıyla olan ilişkilerini de içerecek biçimde farklı kuşakların dijital şiddet deneyimlerini anlamak çalışmanın amaçları arasındadır. Bu çerçevede bazı yönleriyle teknolojik gelişimin etkisiyle de değişmekte olan toplumsal alanda geleneksel kabul edilen olguların deneyimlenme biçimlerindeki farklılıkların şiddet özelinde somutlaştırılması da hedeflenmiştir.

2. Yöntem

Farklı sosyo-demografik özelliklere sahip kuşakların kendi ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda internet ve dijital teknolojileri kullanımının dijital şiddet deneyimlerini de farklılaştırdığı varsayımından hareketle kurgulanan araştırma, yine bireylerin kendi tanımlamaları ve söylemleri üzerinden tecrübe ettikleri dijital şiddet olaylarının incelenmesini kapsamaktadır. Bu haliyle dijital şiddet deneyimlerinin neden ve nasıl farklılaştığı sorgusu, genellenmiş ve betimleyici bilgilerden çok her biri “sosyal eyleyen” olan katılımcıların kendileri tarafından deneyimlenmiş, anlamlandırılmış ve tanımlanmış olanın bilgisi üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu sebeple de araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Daha açık bir ifadeyle araştırma, yorumlayıcı bir bakış açısından yola çıkarak, dijital şiddet deneyimlemiş farklı kuşaksal kategorilere dahil bireylerin bu fenomenle ilgili algı ve anlam biçimlerini anlamaya çalışmakta ve amaçlı örneklem tekniğiyle belirlenen, Türkiye’nin çeşitli illerinden araştırmaya gönüllü olarak katılım sağlayan 20 bireyle yapılan derinlemesine görüşmelerin verilerine dayanmaktadır. Belirlenen katılımcıların tespitinde, internet ve dijital araç/uygulamaları günlük yaşamlarında çeşitli sebeplerle düzenli kullanıyor olmalarına, dijital şiddet fail ya da mağdur olarak deneyimlemiş olmalarına, Z, Y, X ve Bebek patlaması kuşağını temsil eden yaş aralıklarında olmalarına dikkat edilmiştir. Çalışmanın etik izni Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu’ndan 11.11.2020 tarihli, 98/12 sayılı karar ile alınmıştır.

Verilerin toplanmasının öncesinde konuyla ilgili çalışmalar taranarak yarı-yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Katılımcılarla yapılan bireysel görüşmelerin internet ve dijital araç kullanımı ve dijital şiddete yönelik düşünceler hakkında fikir sahibi olunmasına ve daha dinamik tartışmalara ortam yaratmasına katkı sağlayacağı öngörülmüştür.

Katılımcılara rastlantısal biçimde ulaşılarak araştırma hakkında bilgi verilmiş ve gönüllü olarak veri toplama sürecine katılmayı kabul eden kişilere söz konusu görüşme formu yöneltilerek veriler elde edilmiştir. Pandemi sürecinden dolayı çoğunluğu dijital ortam (çevrimiçi) görüşmeleriyle (WhatsApp, Facetime, Facebook Messenger, BİP vb.) elde edilen (2021-Ocak) nitel veriler ayrıntılı biçimde not alınarak bilgisayar ortamında metin halinde düzenlenmiştir. Katılımcıların kimliklerini gizli tutmak için K1-Y, K2-Y, K3-Z ..., K20-Y (Z, Y, X, B kısaltmaları kuşakları temsil etmektedir) gibi kod isimler kullanılmıştır. Düzenlenen veriler birkaç kez okunarak görüşmeler kendi içlerinde nitel araştırmanın doğasına uygun biçimde bütün olarak anlamlandırılmaya çalışılmış; ardından çeşitli temalar, kavramsal kategoriler ve kodlar belirlenerek çözümlenmiştir. Bu doğrultuda araştırmada, gündelik yaşamında sıklıkla internet ve dijital araçları kullanan bireyler kuşaksal sınıflamalarla ayrılmış ve şiddetle ilgili algıları dijital şiddet özelinde değerlendirilmiştir.

3. Bulgular

Araştırmanın amacına uygun biçimde katılımcıların, sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan önemli görülen yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, gelir durumu, yaşanan yer ve aile yapısı gibi demografik özelliklerine Tablo 1’de yer verilmiştir. Örneklem grubu içerisinde kuşakların temsiliyle ilgili eşitlik sağlanamamıştır. Bunun en önemli sebebi amaçlı örnekleme sürecinde uygun katılımcıya ulaşılamamasıdır. Ulaşılan gönüllü katılımcılar arasında dijital şiddet deneyimlemiş Y kuşağı üyelerinin yoğunluğu daha fazladır.

Tablo 1. Örneklem grubunun sosyo-demografik özellikleri

Katılımcı kodu	Kuşaksal kategori	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durum	Eğitim Durumu	Çalışma durumu/ Meslek	Gelir Durumu	Yaşanılan yer	Aile Yapısı
K1	Y kuşağı	22	Erkek	Bekâr	Önlisans	Çalışmıyor/ İşsiz	Düşük	İlçe	Çekirdek aile
K2	Y kuşağı	32	Erkek	Bekâr	Lisansüstü	Çalışıyor/ Çevre Mühendisi	Yüksek	İl	Çekirdek aile
K3	Z kuşağı	19	Erkek	Bekâr	Önlisans	Çalışıyor/ Tekniker	Düşük	İlçe	Çekirdek aile
K4	Y kuşağı	40	Erkek	Bekâr	Lise	Çalışıyor/ Şoför	Orta	İl	Parçalanmış aile
K5	Y kuşağı	31	Kadın	Evli	Lisans	Çalışıyor/ Öğretmen	Orta	İl	Çekirdek aile
K6	Y kuşağı	25	Kadın	Bekâr	Lisansüstü	Çalışmıyor/ Sosyolog	Düşük	İl	Çekirdek aile
K7	X kuşağı	48	Kadın	Evli	Lisans	Çalışıyor/ Öğretmen	Orta	İl	Çekirdek aile
K8	Y kuşağı	25	Kadın	Bekâr	Lisansüstü	Çalışmıyor/ Öğrenci	Düşük	Köy/ Kasaba	Çekirdek aile
K9	Y kuşağı	40	Kadın	Bekâr	Lisansüstü	Çalışıyor/ Akademisyen	Orta	İl	Geniş aile
K10	Y kuşağı	22	Kadın	Bekâr	Lisansüstü	Çalışmıyor/ Kimyager	Düşük	İlçe	Geniş aile
K11	Z kuşağı	20	Erkek	Bekâr	Lisans	Çalışmıyor/ Öğrenci	Düşük	İlçe	Geniş aile
K12	Y kuşağı	30	Erkek	Bekâr	Lisansüstü	Çalışıyor/ Eczacı	Orta	İl	Çekirdek aile
K13	Y kuşağı	31	Erkek	Evli	Lisansüstü	Çalışıyor/ Memur	Orta	İl	Çekirdek aile
K14	Bebek patlaması kuşağı	56	Kadın	Evli	Lisans	Emekli/ İşçi	Orta	İl	Geniş aile
K15	Y kuşağı	27	Kadın	Evli	Lisansüstü	Çalışıyor/ Akademisyen	Orta	İl	Çekirdek aile
K16	X kuşağı	49	Kadın	Evli	Lisans	Çalışıyor/ Bankacı	Orta	İl	Çekirdek aile
K17	Y kuşağı	32	Kadın	Evli	Lisans	Çalışmıyor/ Öğretmen	Düşük	İlçe	Çekirdek aile
K18	X kuşağı	46	Erkek	Evli	Lisans	Çalışıyor/ Memur	Orta	Köy/ Kasaba	Geniş aile
K19	Bebek patlaması kuşağı	62	Kadın	Evli	İlkokul	Emekli/ Terzi	Orta	İlçe	Geniş aile
K20	Y kuşağı	27	Kadın	Bekâr	Lisansüstü	Çalışıyor/ İşletmeci	Yüksek	İl	Parçalanmış aile

Araştırmacının verilerle ilgili ortak anlamları keşfetmesi, bu doğrultuda kategoriler oluşturması için dört farklı tema oluşturularak derinlemesine görüşme metinleri analiz edilmiştir. Bunlardan ilki katılımcıların dijital şiddeti, bir şiddet türü olarak nasıl algıladıklarını anlamaya yardımcı olan “dijital şiddeti tanımlama” temasıdır. Bu tema, katılımcıların deneyimledikleri dijital şiddeti nasıl ve hangi unsurlar üzerinden anlamlandırdıklarını tartışmaya katkı sağlamaktadır. İkinci tema, katılımcıların deneyimledikleri dijital şiddetin detaylarını çözümlenmek amacıyla oluşturulan “deneyimlenen dijital şiddet”tir. Bu tema altında katılımcıların sergiledikleri/tanık oldukları şiddet eyleminin ne olduğu, kim tarafından şiddete maruz bırakıldıkları ya da kime şiddet uyguladıkları, bu eylem için hangi dijital platformları tercih ettikleri açıklanmaktadır. Üçüncü tema, katılımcıların toplumsallaşma koşullarını etkileyen faktörlerin dijital şiddetle ilgili deneyimlerine etkisinin tartışıldığı “dijital şiddet ve toplumsallaşma ilişkisi”dir. Dördüncü tema ise dijital şiddet deneyiminin gerek gündelik yaşamdaki gerekse dijital ortamdaki ilişkilere nasıl etki ettiğinin tartışıldığı “dijital şiddet ve sosyal ilişkiler”dir.

3.1. Dijital Şiddeti Tanımlayan Anlatılara Dair

Dijital şiddet deneyimlerinin değerlendirilmesinde öncelikli olarak bu şiddet türünün katılımcılar tarafından nasıl tanındığı, yaşanan deneyimi dijital şiddet olarak nasıl tanımladıkları üzerinde durulmuştur. Katılımcıların dijital şiddeti tanımladığı ifadelerde şiddet davranışının ne aracılığıyla yapıldığına vurgu yapıldığı gibi yalnızca şiddet davranışının içeriğinin ne olduğunun aydınlatıldığı gözlenmiştir. Bundan dolayı katılımcıların ifadeleri “araca dayalı tanımlama” ve “davranışa dayalı tanımlama” olmak üzere iki kategoride toplanmıştır.

Şiddet uygulama isteğini gidermek için telefon, sosyal medya vb. alanların kullanılması olarak tanımlarım. Telefonla rahatsız etmek, hakaret etmek, ısrarla sosyal medyadan arkadaşlık göndermek, sosyal medya paylaşımlarına şiddet içeren yorumlar yazmak vb. (K9-Y). Y kuşağı üyesi olan bu katılımcı dijital şiddeti tanımlarken, “şiddet” arzusunun gidermek isteyen bireyden yola çıkmıştır. Bireyin şiddet eyleminde bulunmak amacıyla gerçek yaşamdaki araç/gereçlerden, davranışlardan ‘dijital alan’a yönelmesi aslında dijital şiddetin özünü oluşturmaktadır. Sergilenen eylemin temeli karşı tarafa ‘bir şekilde zarar verme’ye dayanmaktadır. Bu eylem katılımcının ifadesinde de yer alan hakaret etme, ısrarlı takip, rahatsız etme gibi gerçek yaşamda da yapılabilen eylemlerdir. Başka bir Y kuşağı katılımcı, *İnternet üzerinden insanları kandırmak, dolandırmak gibi davranışlar.* (K4-Y) olarak tanımlayarak dijital şiddet eyleminin sergilenmesinde internetin işlevselliğine vurgu yapmaktadır. Buna benzer başka bir ifade X kuşağı üyesi tarafından şöyle belirtilmiştir: *Argo terimlerle (şabsıma ve başkasına yapılan) internetten, telefonda sürekli rahatsız edilmek.* (K7-X).

Dijital şiddeti tanımlamaya yönelik anlatılarda bilinen davranış türleriyle ilgili şunlar aktarılmıştır: (...) *baskı, tehdit, küçük düşürme vb. her türlü baskı, zorlama veya manipülasyon içeren davranışın kitle iletişim araçları kullanılarak uygulanmasıdır. Özellikle sosyal medya platformları kullanılarak yapılan tehdit, şantaj vb. davranışları bu kapsamda değerlendiriyorum.* (K8-Y). (...) *İnternet üzerinden yapılan her türlü taciz, şiddet, ayrımcılık içeren mesaj ısrarlı takip hakaret aşağılamayı dijital şiddet olarak değerlendiriyorum.* (K10-Y). *Dijital şiddet; insanların birbirine kitle iletişim araçları üzerinden küfür, hakaret, tehdit, cinsel taciz, şantaj, maruz bırakma, görmezden gelme, baskı altında tutma gibi saldırgan davranışlar sergilemesidir.* (K12-Y). *Sosyal platformlarda, psikolojik, cinsel, kişilik özelliklerine, ekonomik vb. alanlarda kişiye karşı yapılan bilinçli veya bilinçsiz rahatsızlık verilmesidir.* (K19-B). Aktarılan ifadelerde katılımcıların, dijital şiddete aracılık eden teknolojik araç ve uygulamalarla ilgili yaygın olarak “sosyal medya”, “internet”, “telefon”, “kitle iletişim aracı” gibi kavramları kullandıkları görülmektedir. Dijital şiddet eylemleriyle ilgili de çoğunlukla sözel ve psikolojik şiddet kapsamında yer alan davranışlardan örnekler vermektedirler.

3.2. Deneyimlenen Dijital Şiddete Dair Anlatılar

Bireylerin dijital araç ve uygulamalarla olan ilişkilerine göre deneyimlenen dijital şiddet eylemlerinin de farklılaştığı gözlemlenmiştir. Araştırmaya katılan çeşitli kuşak üyeleri, dijital şiddet deneyimini Facebook, Twitter ve Instagram gibi sosyal medya uygulamaları başta olmak üzere internet (çevrimiçi ortam) aracılığıyla tecrübe etmişlerdir. Katılımcıların aktarımlarına göre bu uygulamalarda yer alan şiddet eylemi sergileyen profillerin en dikkat çekici özellikleri siyasi ve ayrımcılık içeren paylaşımlarda bulunuyor olmalarıdır: *Facebook, Tiktok gibi uygulamalarda rastladım. Partizan kişilerdi. Abartılı fikirler paylaşıyorlardı.* (K4-Y). *Sosyal medya araçlarından Twitter üzerinde birkaç kez rastladım. Genellikle ideolojik sebeplerden ötürü birkaç kez dijital şiddete maruz kaldığım için şiddet uygulayan tipler genellikle erkek, birilerine ya da o birilerinin fikirlerine bağnazca kendini adayan profildeki insanlardı. Bu profiller günlük yaşam paylaşımlarının yanı sıra ideolojik/politik paylaşımlarda da bulunuyorlardı.* (K12-Y).

Birden fazla kez dijital şiddetle karşılaşmış olan Bebek patlaması kuşağı üyesi katılımcı, dijital şiddet faili olan kişilerin hesaplarıyla ilgili farklı bir özelliğe dikkat çekerek bu kişilerin profillerinde çok fazla paylaşım yapmadıklarını ifade etmiştir. *Facebook, Whatsapp, Instagramda. Kimileri profillerinde fazla bilgi göstermeyen kimileri de erkek, faşistçe bulduğum paylaşımları olmuş bireylerdi.* (K14-B). Katılımcıların anlatılarında çeşitli sosyal medya platformlarındaki anonim veya sahte hesaplarca sergilenen şiddet eylemleriyle karşılaşmıştır. *Facebook. Anonim hesap genelde.* (K1-Y). *Twitter. Bu profiller genellikle erkek ve anonim hesap.* (K8-Y). *Instagram, Facebook fake (sahbe) hesap olanlar vardı.* (K6-Y).

Dijital şiddet eyleminde bulunanlar arasında sosyal medya uygulamalarında gerçek özelliklerini ya da gerçek yaşama dair bilgilerini paylaşan profillere/kişilere de rastlanmaktadır. Y kuşağı üyesi olan

katılımcının deneyimi şöyledir: *Instagram şiddete maruz kaldığım hesabım fake (sabte) hesap özellikleri yoktu. Yani kişisel verilerinin ne kadarını sabiden belirtmiş olduğumu bilemesem de paylaşmış olduğum birkaç fotoğrafı, takipçilerim olduğum arkadaşları ve profil resmi vardı.* (K13-Y). Bu anlatıya göre failin gerçek yaşamındaki kimliğini dijital alandaki profiline de yansıttığı görülmektedir. Kendisi şiddet eyleminde bulunan Z kuşağı üyesi bir başka katılımcı ise dijital şiddet eylemi sergileyen kişilerin dijital alandaki varlıklarıyla ilgili şunları aktarmıştır: *(...) Sanal ortamda dijital şiddet uygulamayı amaçlayan bir kişi oldukça masum imajı yaratarak zararlı biri olarak görülmektedir (...).* (K11-Z). Bu ifadeler referans alınarak dijital şiddet failinin aslında normal bir birey gibi davranabildiği ve bu durumun karşındaki kişide (mağdurda) herhangi bir şüphe, güvensizlik ya da korku durumu yaratmadığı yorumu yapılabilir. Y kuşağı üyesi sosyal medya aracılığıyla dijital şiddet mağduru olan katılımcıların anlatımları da bu yorumu destekler niteliktedir: *Sık kullanılan sosyal medya hesaplarında (ki sadece şu anda birini kullanmaktayım.) Profiller değişken olabiliyor, birinde bir bayan resmi varken bir diğerinde çiçek resmi de olabiliyor.* (K17-Y). *Sosyal medyada rastladım. Bunların profilleri cabil, aciz, kültürsüz, bencil. Onlar için içerik önemli değildir. Kendi fikirlerine uymayan her konuda şiddete başvuruyorlar.* (K5-Y). Dijital şiddet eyleminde bulunmayı amaçlayan kişilerin kullandığı platformlarda kendilerini temsil etmek amacıyla oluşturdukları profillerin gerçeği yansıtmamasının ya da tutarlı içerikler paylaşıp paylaşmamasının önemli olmadığı anlatılar üzerinden anlaşılmaktadır.

Y kuşağı üyesi dijital şiddet eyleminde bulunmuş katılımcılardan birinin deneyimlediği olay şöyledir: *Facebook'ta parti konusunda anlaşmazlık yaşadığım kişilerle karşılıklı küfürleştik. Benim savunduğum parti hakkında onlar küftü, ben de biraz bu konuda hassas davranırım, sonuçta savunduğum bir ideoloji var, bir şekilde bu parti onu yansıtıyor. Aptal aptal yorumlar yapıp küftüler yok öyle değil böyle, bilmem ne diye, ben de onlara küftü. Hep zaten böyle siyasi sebepli tartışmalara giriyorum internette.* (K4-Y). Aynı sosyal medya platformunda yaşanan bir diğer olay ise farklı katılımcı tarafından şöyle aktarılmıştır: *Facebook'tan paylaşımın altında haksız şekilde küfürlü yorumlar ve paylaşımlar paylaşıldı şahsıma dair.* (K1-Y). *Twitter üzerinden yaşadığım bir deneyimimi aktarıyorum: Kendini Türkçe sevdalı bir Türkçü olarak tanıtan bir kadın kullanıcıyı üslubuma çok da dikkat etmeden yaptığı yazım hatası yüzünden eleştirdim. İkili konuşmalardan sonra araya bu kullanıcının arkadaşı başka bir erkek girerek '... mısın nesin? Doğru düğün konuşacaksın bu kızla.' minvalinde bir şeyler yazdı. (...) (K12-Y). "Bir konu hakkında yapılan yoruma sadece kendi görüşlerimi, olaya başka bir pencere ile bakılması gerektiğini ifade eden birkaç cümlelik yazımın altına küfürlü yazılar, terörist ilan etmeler, vatan haini olduğumu ifade eden yazılar bir saldırgan ifade ile ardı ardına geldi. Benim yazımda hiçbir saldırgan dil yoktu. Birçok kişi eleştirel bakış açısına sahip değil, sorgulamayan ama saldıran söylemleri ile sadece rahatsızlık vermeyi hedefleyen sürü içgüdüü ile davranan bireylere cevap yazmanın anlamı yok. Çünkü sadece kendi bildiğini düşündükleri doğrular var. Başkalarının doğruları onlar için affedilmez yanlışlar olarak gördüklerini düşünüyor.* (K14-B). Katılımcıların aktarımlarında görüldüğü üzere tecrübe edilen şiddet olayları, sözel şiddetin dijital alana yansımış birer örneğidir.

Dolandırıcılık ve insan kandırmanın örneklerini de tecrübe eden katılımcıların yaşadıkları olaylar şöyledir: *Benim sosyal medya hesaplarım kopyalanarak çalındı ve gerek arkadaşlarım gerekse akrabalarım benim adımla vererek dolandırıcılık yapılmıştır ve onları mağdur etmiştir. Ben olduğumu zanneden bazı tanıdıklarım kandırıldı, hesabım silindi daha sonra. Bir şey yapamadım. Kim olduğumu falan bilmiyordum çünkü, biraz araştırdım bulmak da çok zormuş zaten. (...) (K5-Y). Instagram hesabımın aynısı oluşturularak dolandırıcılık yapıldı. Hesabımdaki kişilere mesaj atılıp bir link gönderildi ve bunun üzerinden para istendi.* (K6-Y). *(...)Twitterda takip isteğini kabul ettiğim bir hesap, önce benimle konuşmaya çalıştı. Tanımadığım için çok konuşmak istemedim. Ardından fotoğraflarımı çalıp yüzümü çiplak kadın fotoğraflarının üstüne koydular ve beni tehdit ettiler, para istediler. Gören zaten o fotoğrafların bana ait olmadığını anladı, saçma ve alakasız fotoğraflardı. Bunu hiç zaman kaybetmeden eşime ve babama söyledim. Bir avukata danışıp bilirim suçlarına suç başvurusunda bulduk, ancak bir sonuç çıkmadı. Sözde Twitter'ın merkezî yurt dışında olduğu için hesaplara erişime izin vermiyorlarmış.* (K15-Y). *Herhangi bir dijital sosyal medya platformunda dolandırma amacıyla hareket eden saldırgan olarak, sosyal medyada reklamlar özelliğini kullanmayı hedefleyerek kendimize bir banka seçmekteyiz. İlk basamakta seçtiğimiz bankanın sosyal medya profilinin ikizini oluştururuz. Bir sonraki adımda yine seçilen bankanın internet bankacılığı ara yüzünü yine olduğu gibi kopyalarız ve orijinali ile aynı siteyi elde ederiz. URL'sini de benzerleştiriz. Orijinal adrese benzeresi için bazen araya nokta koyulmaz bazen ise adresin sonuna başka uzantılar ekleriz. Orijinale ne kadar çok benzerse inandırıcılığı bir o kadar çok olur. Şimdi birinci adımda hazırladığımız bankanın sabte sosyal medya profili üzerinden bir reklam veriyoruz. Sabte kampanya reklamını gören mağdur, reklam uzantısına tıklayarak ikinci adımda hazırlanan sabte internet bankacılığı sayfasına yönlendirilir. Etrafımızda da gördüğümüz üzere*

genellikle orta yaş ve yaşlı kesimin teknoloji ile arası iyi olmaması nedeniyle bu numaraya kolayca düşülmektedir. Çünkü bilinçsiz kullanıcılar çoğu zaman URL adresi gibi önemli yerleri kontrol etmeyi ihmal ederek direkt doğru siteye geldiğini zannederek kişisel bilgilerini girmektedir. Böylece karşımızdaki kişiye hem maddi hem manevi istediğimiz zararı vermiş oluyorduk. Bu yöntem sadece binlerce numaradan birisidir. (K11-Z).

Bir başka katılımcı, elektronik cihazına zararlı yazılım gönderilerek ve ardından da para ile tehdit edilerek dolandırıcılığa maruz bırakılmıştır: Benim bilgisayarındaki tüm verilerimi bilgisayar korsanlarının geliştirdiği fidye virüsü nedeniyle kullanamaz hale geldi. 12 yıllık akademik bilgi birikimim ve veri tabanım söyledikleri ücreti ödemediğim için kayboldu. Bitcoin üzerinden ödeme talep ettikleri içinde belirttikleri ücreti ödemediğimde çözüleceği noktasında bir teminat yoktu. (...) (K2-Y).

Katılımcıların anlatılarında cinsel şiddet ve istismarla ilgili örnekler de yer almaktadır: Bir defasında Instagramuma bir erkek tarafından cinsel organ resmi gönderilmişti, beni çok sinirlendiren ve rahatsız eden bir olaydı. (...) (K10-Y). Yaklaşık olarak 1,5 yıl önceydi. O zamanlar hesabımın gizlilik ayarlarını aktif hale getirmemişim. Daha önce paylaşmış olduğum bir fotoğrafıma bir yorumla başladı taciz. Ashında ilkin bunun taciz olduğuna kanaat getirmemiş, masum bir kompliman olduğunu düşünmüştüm. Yorumda 'very handsome' falan yazıyordu. Buna müteakibin ben de kibirlilik olsun diye teşekkür mahiyetinde birkaç kelime yazmıştım. Daha sonrasında bu kişi, mesaj bölümünden sohbet etmeye çalıştı. Kısa cevaplar ile geçiştirmeye çalıştım ama ısrarla sürdürmeye devam etti. Bir müddet sonra cevap yazmayı kestim ve üstelik gelen mesajları okumamaya başladım. Üzerinden birkaç gün geçtikten sonra aynı hesaptan bir görüntü geldi. Merak duygusuyla mesajı açınca büyük bir şok yaşadım. Hesabın sahibi girmiş olduğu tuvaletten vücudunun arka tarafından çıplak bir fotoğrafını çekip atmıştı. (...) (K13-Y). Yapacakları bir test için kullanılmış kız çocuk çorabı satın almak isteyen bir ileti almıştım, ne testi vs. diye sorgularken örnek resimler gönderdi ve tüm resimlerde kız çocukları sadece külotlu çoraplı ve belden aşağı çekilmiş resimleri vardı. (...) (K17-Y).

Katılımcıların deneyimledikleri dijital şiddet içerikli davranışların çoğunluğunun "tanımadıkları kişiler" tarafından yapıldığı gözlenmektedir. Bu doğrultuda failer de çoğunlukla tanımadıkları kişilere dijital şiddet uygulamaktadırlar.

Ayrıca mağdurların genel olarak bu durumla nasıl başa çıkmaları gerektiğiyle ilgili hemen hemen aynı yöntemi kullandıkları (hesabı engelleme davranışı), bu konuda ilgili birimlere şikâyet etme ya da güvenlik güçlerine bildirme gibi alternatif mücadele yöntemlerine başvurmadıkları ve çoğunlukla da bu yöntemleri bilmedikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların bazılarının yanıtları şöyledir: O an inanılmaz rahatsız oldum ve hemen büyük bir hicap duygusuyla o hesabı engelledim. Ve sanırım birkaç saat telefonu elime alamadım. (...) (K13-Y). Açıkçası endişe duydum ve engelledim hesabı. Artık tanımadığım kişilerden gelen mesajlarla ilgili dikkatli davranıyorum. (K10-Y). (...) Ben de sonra yeni hesap açtım, şimdi daha dikkatli olmaya çalışıyorum. Çünkü ne kadar ileri gidebileceklerini kestirmek zor. (K5-Y). (...) neden böyle bir cevaba maruz kaldığımı hâlâ anlayabilmiş değilim. Çok sinirlendim. Yazdıklarımı sildim sonra da o kişileri engelledim. (K12-Y). (...) ben de onlara küftüm sonra da hesabı engelledim. (K4-Y). Görüldüğü üzere dijital şiddeti deneyimlemek katılımcılarda kaygıya sebep olduğu gibi bir daha şiddetle karşılaşmamak amacıyla temkinli olmayı da beraberinde getirmiştir.

Katılımcılardan, deneyimledikleri dijital şiddet özelinde kişilerin bu eylemlere başvurma nedenlerini açıklamaları istendiğinde "dijital ortamın sunduğu imkânlar", "toplumsallaşma şartlarından kaynaklanan nedenler" ve "kişilerden kaynaklanan nedenler" olmak üzere üç ana nedene ulaşılmıştır. İnternet ortamının denetlenebilirlik durumunun yeterli olmaması, suç işleyen ya da şiddet uygulayanın yakalanamaması gibi sebepler içinde şiddet uygulama isteği olanları bu alana yönlendiriyordur. (K4-Y). Tanınmama. Yani insanlar sosyal medyada kimsenin onları tanımayacağına güveniyorlar, nasıl olsa kimse benim kim olduğumu anlayamaz diye de istedikleri gibi davranıyorlar. Haklılar da ashında, sabte isimlerle, sabte resimlerle herkes gizlenebilir. (K17-Y). Bu katılımcıların ifadelerine göre sanal ortamda eylemlerin denetlenebilir olmaması, kişilerin takibinin ve tespitinin güç olması; onların daha özgür davranmalarına ve gerektiğinde şiddet eylemlerini çekinmeden sergilemelerine yol açmaktadır. Benzer ifadeler farklı katılımcılarda da yer almaktadır. İnsanların kendilerini internette rahat hissetmeleri, nasılsa kimse bilmez, kimse beni tanıyamaz, kimse beni bulamaz gibi düşüncelerle rahat hareket etmeleri. (K1-Y). Kişilerin birbirini fiziksel olarak görmemesi şiddet uygulamaya kişiyi yönlendiriyor bence. Çünkü şiddet uyguladığı kişi kendini nasıl bulabilir ki, bulamaz, çok zor. (K3-Z).

Ablâk eksikliği ve değer yargısı değişmiş bir toplum içinde yetişmeye başlamak. Çocukluğumuzda bize kimseye zarar vermememiz tembihlenirdi, sürekli büyüklerimiz bizi kontrol ederdi ama şimdi böyle değil, kim kimden ne koparabilirse... Ee sanal ortam da buna yardım ediyor. (K2-Y). Bu katılımcıya göre şiddet eyleminin temelindeki problem

toplumsal değerlerin kazanımındaki eksikliklerdir. Bazı katılımcılara göre ise şiddetin sebebi bireysel kaynaklıdır: *Bastırılmış şiddet duygusuyla hareket edip başkaları üzerinden bunu çakara dönüştürmeye çalışıyorlar, böyle tatmin ediyorlar kendilerini, dijital ortam da bunun için en kolay yer.* (K12-Y). *Bence tamamen kişinin karakter özelliklerinden kaynaklı. Çünkü herkesin imkânı var ama çoğu kimse şiddet uygulamıyor.* (K16-X).

Anlatılar arasında özellikle dijital araç ve uygulamaların yaratmış olduğu sanal ortamın yeterli seviyede denetlenebilir olmamasına ve sınırsız özgürlük sunması durumuna ayrıca dijital şiddet davranışı sergileyenlerin olumsuz kişilik özelliklerine vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda katılımcıların ifadelerinde; erişimin kolay ve yaygın olması, menfaat sağlama, ahlaksızlık, bastırılmış şiddet duygusunu açığa çıkarma, kişisel tatmin, tanınmama kodları ön plana çıkmıştır.

3.3. Dijital Şiddet ve Toplumsallaşma İlişikisine Dair Anlatılar

Bireyin toplumsal aktöre dönüşme sürecindeki deneyimlerinin, gündelik yaşamda örneğin eğlence amacıyla internet üzerinden oyun oynarken maruz kaldığı ya da çevrimiçi görüşme sırasında uyguladığı dijital şiddet eylemiyle ilişkisinin incelendiği bu aşamada farklı toplumsallaşma koşullarına sahip kuşakların dijital şiddet deneyiminden de farklı şekillerde etkilendikleri tespit edilmiştir.

Anlatılarda, toplumsallaşma ve dijital şiddet ilişkisinin genellikle toplumsallaşma koşullarını etkileyen faktörlerden; demografik faktörler, şiddet davranışının öğrenilebileceği ortamlar, şiddet uygulayan grubun ortak kabul edilebilecek özellikleri, toplumsallaşma ortamının şiddete yönlendiren özellikleri gibi faktörler üzerinden açıklanmaya çalışıldığı görülmüştür.

Y kuşağı üyesi olan katılımcılardan bazıları şiddet eylemi ile eğitim konusuna dikkat çekerek, eğitim seviyesi düşük olan bireylerin şiddet eylemlerine daha fazla yöneldiğini ifade etmişlerdir. *Diğerlerini bilemiyorum ama eğitimle ilişkisi var bence. Cabil olanlar bu davranışı yapar ancak.* (K4-Y). *Eğitimle ilişkisi olabilir. Çünkü eğitimi, yaşı, tecrübesi olmayanlar daha çok şiddete meyilli oluyor.* (K1-Y). Fakat başka bir Y kuşağı üyesi katılımcı farklı yönde bir ifadeye bulunarak, eğitim seviyesinin düşük ya da yüksek olmasından ziyade şiddete yönelme eyleminin ahlakla ilişkisi olduğunu belirtmiştir. *(...) eğitim düzeyi internetteki olumsuz içerikleri azaltma ya da düşürme yönünde bir etkiye sahip değil. Çünkü ilk önce ahlak sahibi olması gerekiyor toplumun her kesiminin. Kısaca eğitimi yüksek bir insansın. Lâkin çocuğuna internet ortamında takip edemediğin paylaşımlar izlemesine izin verdiğin sürece ya da bunu bir kurtulma olarak gördüğün sürece. Eğitimli insan olman değişmez. Lâkin yetiştirdiğin çocuk bu ortamlarda gördüğü paylaşımları ahlak edinme dönemine denk gelmektedir. Bundan dolayı da eğitim ile düzeltilemeyecek sorunlar sürekli artmaktadır.* (K2-Y). Bir başka katılımcı: *Bu konuda ne desem yalan olur çünkü öyle şeyler görüyoruz ki inanılmayacak statüdeki insanlar hangi davranışlarda bulunuyorlar o nedenle bunun daha çok insan olmak ile ahlaklı olmak ile alakalı olduğunu düşünüyorum.* (K10-Y).

Bazı katılımcılara göre dijital şiddet davranışlarıyla yalnızca eğitim seviyesi değil diğer demografik özellikler de ilişkilidir: *Eğitimli bireylerin kendisini çok üstün görmesi nedeniyle sorun yaşadığını düşünüyorum, erkeklerin dijital şiddete daha yatkın olduğunu düşünüyorum, 35 yaş üzeri bekâr beylerin yatkın olduğunu düşünüyorum, karşı cins ile iletişimde başarısız olan bireylerin (eğitimsiz grup) daha yatkın olduğunu düşünüyorum. Yaşadığı bölge açısından küçük şehirlerde yaşayanların meyilli olduğu kanaatindeyim.* (K9-Y). *Erkeklerde bu saldırı daha acımasız ve cinsel saldırı boyutunda daha fazla oluyor. Eğitim seviyesi düşük olanlarda oran fazla iken eğitim seviyesi yüksek bireylerde de ne yazık ki oran sıfır değil belki %10-%20 diyebilirim. Yaş boyutu ile karşılaştırma yapmak gerekirse saldırganın saldırma alanıyla ilgili değişiklikler görülebilir. Örneğin cinsel saldırıda, kişifürlü ifadelerde yaş fark etmiyor, belki eğitim düzeyi yüksek olursa bir nebze azalıyor diyebilirim. Tabi ki bunlar benim gözlemlerim.* (K19-B).

Z kuşağı üyesi olan bir katılımcıya göre ise dijital şiddet demografik özelliklerden bağımsız, çoğunlukla dijital sistemle ilgili bir eylemdir: *Bunun demografik özelliklerle çok fazla ilişkili olduğunu düşünmemekteyim. Ama bazı özellikler de öne çıkıyor. Mesela ergenlik dönemindeki erkek çocuklarda dijital şiddet davranışını daha fazla gözlemlemekteyim. Bununla orantılı olarak maddiyat oldukça önemli bir faktördür. Çünkü yapılan siber saldırılar için kullanılan sistem ve özelliklerin belli bir seviyede olması gerekmektedir. Kullanılan işletim sistemlerinin her zaman bir güvenlik açığı bulunmaktadır. Bu güvenlik zafiyetleri dijital şiddetleri artırmaktadır.* (K11-Z). Benzer anlatılar farklı katılımcılardan da dinlenilmiştir: *(...) sayılan değişkenlere çok da bağlı olduğunu düşünmüyorum. Eğitim seviyesi yüksek insanların da öfke kontrol problemi olabilir, bir kadın da bir erkeğe nazaran daha zorba olabilir, bazen çocuklar ya da yaşlılar da yetişkinler kadar merhametsiz olabiliyor.* (K12-Y). *Yaş, cinsiyet ya da eğitim durumu ile ilgili olduğunu*

düşünmüyorum. Çünkü sapkınlıkları 16 yaşta da 66 yaşta da duyuyoruz. Ya da üst düzey bir insanda da duyabiliyoruz. Cinsiyet de erkek oranı yüksek görünse de kadınların da bu oranda düşük olmadığı aşikâr. (K17-Y).

Dijital şiddet davranışı sergileme ve demografik değişkenler arasındaki ilişkiyle ilgili katılımcıların görüşlerinin iki gruba ayrıldığı gözlenmektedir. Bir kısmı daha çok eğitim ile kazanılması gereken ahlak olgusu üzerinde dururken bir kısmı da diğer demografik değişkenlere vurgu yapmıştır.

Katılımcılardan; demografik değişkenler ve dijital şiddet olgusu ilişkisine yönelik değerlendirmelerini destekleyerek genişletmelerini sağlamak amacıyla, dijital platformlarda şiddet eğiliminde olanların bu özelliklerini internet ortamında mı kazanıyor oldukları yoksa gerçek hayatta öğrendiklerini dijital ortama mı taşıyor olduklarıyla ilgili görüşleri de istenilmiştir. Ayrıca gerçek hayattan taşıyorlar ise dijital ortamın bu konudaki kolaylaştırıcı ya da zorlaştırıcı etkilerinin neler olabileceğini, tecrübeleri doğrultusunda anlatmaları istenilmiştir. Alınan yanıtlar doğrultusunda “şiddeti öğrenme ortamı” kategorisi oluşturulmuştur. Katılımcıların önemli kısmının görüşü şiddetin gerçek yaşamdan öğrenilerek dijital ortama taşındığı üzerinedir. *Gerçek hayattan öğrenerek uyguluyorlardır bence. Bir insanın aslı neyse her ortamda öyle davranır. Ee internet de kontrol edilemez olduğundan burada daha çok şiddet sergileme imkânı buluyorlar. (K4-Y). Kötü her zaman kötüdür dijital ortamda da gerçek yaşamda da bu kötülüğünü yapmaktan kaçınmaz. Kişiler gerçekte nasılsa internette de öyle davranıyorlardır diye düşünüyorum ben. (K5-Y). Aslında şiddet insanın içinde bazen bunu gizleyip farklı isimle dijital ortamda sergiliyorlar, en önemlisi insanların yüzümüze söylemeye cesaret edemediklerini rahatlıkla dijital ortamda ifade ediyorlar, bu git gide artıyor ve had bilinmiyor, çok acımasızca eleştiriler yapıyor, haklı olmak ya da olmamak önemli değil. (K18-X). Bana kalırsa gerçek hayatta edinmiş olduklarını sosyal medyadan imtina etmeden uygulama fırsatı yakalıyorlar. Zaten sosyal medya da buna çok uygun bir ortam, kullanıcılara büyük bir özgürlük ve saklanma alanı sunuyor. (K13-Y). Bence günlük yaşantılarında var olan şiddeti dijital platformlarda daha saldırgan biçimde sürdürüyor. Bu dili evine gelen misafirine, komşusuna veya iş arkadaşına aynı şekilde aynı tempoda yapamadığını düşünüyorum. (K14-B). Bence internet bir araç. İçlerinde olan kötülükleri internetle daha kolay dışa vurabiliyor ve bunu çeşitli şekillerde yapıyorlar. (K15-Y). Dijital şiddet eğilimi ile geleneksel şiddet benim açımdan farklıdır. Bu yüzden geleneksel şiddetin gerçek hayatta daha fazla kazanıldığını düşünürken dijital şiddetin sanal ortamda kazanıldığını düşünmekteyim. Dijital ortamdaki gizlilik, şiddet eğilimindeki kişiye bir güven kaynağı olmaktadır. Lakin gerçek hayatta yaşanan fiziksel ve psikolojik şiddet ilerleyen zamanda dijital şiddetin oluşmasında temel oluşturuyor diyebilirim. (K11-Z).*

Katılımcılardan biri ise aktarılanlardan zıt bir düşünceyle şiddetin dijital ortamda öğrenildiği görüşündedir. *İnternet ortamında kazanıyorlar. Çünkü gerçek hayatta söyleyemediklerini sosyal medyadan yansıtıyorlar. Bir de internette baktıkları şeyler hep şiddete yönelik şeylerse uygulamak da onlara kolay geliyor. Başkası da burada şiddet davranışı gösteriyor ben de yapabilirim diye düşünüyorlardır. (K1-Y).*

Bir kısım katılımcı ise şiddetin öğrenildiği ortamların birbirleriyle ilişkili olduğu görüşündedir: *Bu iki kavram birbiri ile iç içe. Yani çocuk evinde gördüğü şiddeti benimsiyor ve dijital ortamdaki şiddet de bu durumu kamıksamasına sebep oluyor. Sonra da bu davranışları kazanıyor. Aynı durum tersi içinde geçerli. İnternette öğrenip ailesi içinde de arkadaşlarına vb. sosyal çevresine de uygulama davranışı kazanıyor. (K2-Y). Bence bu bir çeşit karşılıklık içeriyor artık. Elbette şiddet eğilimli insanlar bu mecralarda da karakterlerini bir noktada mubakkak yansıtıyor fakat bu teknolojinin içine doğan nesil daha çok bu mecralarda öğreniyor bence. (K10-Y).*

Katılımcıların dijital platformlarda şiddet eğiliminde olanların bu özelliklerini internet ortamında mı kazanıyor oldukları yoksa gerçek hayatta öğrendiklerini dijital ortama mı taşıyor oldukları ile ilgili görüşleri çoğunlukla şiddetin gerçek yaşamda öğrenilerek sanal ortama taşındığı yönündedir. Fakat azımsanamayacak bir kısım katılımcı da her iki durumun da birbiri ile ilişkili olduğunu, şiddet uygulayanın kişilik özelliklerinin rolünün olduğunu ve teknolojik imkânların da göz ardı edilemeyecek derecede kolaylaştırıcı özelliklere sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Bu görüşlere ek olarak, gündelik yaşamda ne tür ortamların ya da imkânların insanları şiddet üretmeye yönlendirdiğine dair de katılımcılardan görüş istenmiştir. Alınan yanıtlarla “toplumsallaşma koşullarının şiddete yönlendiren özellikleri” kategorisi zenginleştirilmiştir. Katılımcılar anlatılarında özellikle toplumsal yaşamdaki denetim yetersizliğine ve suç eylemlerinin caydırıcı cezalarla karşılık bulmadığına vurgu yapmışlardır. *Hukuki yaptırımlar yetersiz. İnsanlar ceza almıyor. Yaptıkları suçlar karşılıksız kalıyor. Bu ise gerçek yaşamda şiddeti daha kolay uygulanır hale getiriyor. (K8-Y). Hak ve özgürlükler ihlal edildiğinde adaletsizlerin, haksızlıkların yapıldığı durumlarda insanlar kendileri adaleti kurmaya çalışır. Kişilerin değer yargularına yapılan saldırı ve şiddet içerikli söylemler insanları şiddete sevk eder. (K9-Y). Denetimsiz, standartsız, kontrolsüz dolayısıyla da emniyetsiz*

ortamlar şiddetin doğumuna zemin hazırlar. (K16-X). Bu görüşlere ek olarak bir kısım katılımcı da bireyin etkileşim içerisinde olduğu sosyal çevrenin şiddet eğilimini bireylere kazandırmada rol oynadığını belirtmiştir. *Sürekli baskılanan konuşarak anlaşılmayan insanlar illaki bir gün patlayacak ve etrafına zarar verecektir, özellikle ailesi tarafından baskılanan kişiler kendilerini ifade etmek için şiddete yönelecektir. Aile ortamı şiddetin suçun oluşmasında çok önemli.* (K19-B). *Aile ortamı, arkadaş ortamı, okul ortamındaki sıkıntılar ve iletişim bozuklukları insanları şiddete yönelten başlıca ortamlardandır diyebilirim. Ayrıca bir kişinin maddi gelirinin yüksek olması yani bir servet sahibi olması, tanınmış nüfuzlu birisi olması, kendinde şiddet kullanma tekelinin olduğu yargısını doğurmaktadır. Yani maddi imkânın çok olması şiddet sonrası yaşanacak olayları kolayca örtbas edebilecek nüfuzu olması, şiddetin kullanılabilir bir şey olduğunu akıllara getirmektedir.* (K11-Z). *Sosyoekonomik açıdan düşük standartlar, toplumsal cinsiyet kodlarının sürdürülmesi, çocukluk dönemi şiddet ve saldırgan davranışlar görme geçmişine sahip olma hem gerçek hayatta hem de dijital ortamda şiddeti teşvik etmekte.* (K20-Y).

3.4. Dijital Şiddet ve Sosyal İlişkilere Dair Anlatılar

Dijital şiddeti deneyimlemiş olmak veya buna tanık olmanın sosyal ilişkilere etki edebileceği varsayımından hareketle bu iki değişken ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Araştırma verilerinden hareketle dijital ortamda kurulan ilişkilerin kapsamı ve bu ilişkiler sonucu muhtemel dijital şiddet deneyiminin hem dijital ortamdaki hem de gerçek yaşamdaki ilişkilere etkisi incelenmiştir.

Derinlemesine görüşmelerde katılımcılara, internet ortamında diğer bireylerle kurdukları ilişkilerin içerikleri ve bu ilişkiler sonucunda dijital şiddet deneyimi yaşayıp yaşamadıkları sorulmuştur. Katılımcıların yanıtlarından hareketle “internet ortamında kurulan ilişkiler” ve “dijital şiddet deneyiminin ilişkilere etkisi” kategorileri oluşturulmuştur. Y kuşağı üyesi olan kimi katılımcılar duygusal (aşk) içerikli, arkadaşlık içerikli, iş ilişkisi içerikli ilişkiler kurduklarını, bu ilişkiler sürecinde herhangi bir dijital şiddet eylemiyle karşılaşmadıklarını belirtmişlerdir: *Duygusal ilişkiler kurmaya çalışıyorum. Hayır bir olumsuzluk yaşamadım.* (K4-Y). *Arkadaş olduğum kişiler var Gelinler Kulübü yıllardır görüştiğim insanlar ama bir sorun yaşamadım.* (K6-Y). *Dijital ortamda akademik ilişkiler dışında tanımadığım insanlar ile iletişim ve ilişki kurmam. Bu zamana kadar da bu sebeple dijital ortamda sorun yaşamadım. Tanıdığım insanlar ile bu ortamlarda gerekli olduğu paylaşımlar dışında paylaşım yapmam.* (K2-Y). Fakat başka Y kuşağı üyesi katılımcılar ve Bebek patlaması kuşağı üyesi bir katılımcı arkadaşlık ilişkisi kurmalarına rağmen bunun neticesinde dijital şiddet eylemiyle karşılaşmıştır. *Genellikle arkadaşlık ilişkisi. Bir dönem bir arkadaşımın sevgili olma talebini reddetmem sonucu yine rahatsız edici mesajlara maruz kalmıştım.* (K20-Y). *Sadece internette sürdürdüğün arkadaşlık ilişkileri kuruyorum aslında. Ama örneğin toplumsal bir olay veya günlük bir olayla ilgili takip ettiğim kişiler, gruplar, sivil toplum örgütleri vs.de görüşlerimi ifade ettiğim zaman yazdıklarımın altına şiddet içeren saldırılar oluyor. Kendi fikirlerimin dışında hatta tam zıt fikirleri paylaşanların yorumlarının altındaki yorumlarda da aynı saldırgan ifadelerle sıkça rastlıyorum.* (K14-B). *İnternet ortamında arkadaşlık düzeyinde bir ilişkim var elbette. Fakat ilişki kurmuş olduğum kişiler, genellikle gerçek sosyal hayatta da ilişki kurmuş olduğum kişiler. Buna karşın tanımadığım kişiler ile de sohbet ettiğim olmuştur. Bu bağlamda değerlendirecek olursak aslında sözünü etmiş olduğum taciz olayı; hem gerçek sosyal hayatta kurmuş olduğum ilişkilerden farklı olmasından hem de sosyal medyanın güvenilirliğine inanmadığım halde hesabımın gizlilik ayarlarını aktif hale getirmemiş olmamdan kaynaklanmış olabilir.* (K13-Y).

Bu katılımcıların aksine sanal ortamda herhangi bir ilişki kurmamayı tercih eden katılımcılar da mevcuttur. Bunun sebebini kendilerini olası dijital tehlikelerden korumak olarak açıklamaktadırlar. *Eskiden kim olduğuna çok dikkat etmez, takip isteklerini kabul ederdim. Kötü bir şey olacağını aklımın ucundan geçirmezdim. Saftım, insanları da masum sanurdum ama hiç öyle değilmiş, artık hiç kimeye güvenmiyorum, tanımadığım kişilerin takip isteklerini kabul etmiyorum ve de paylaşımlarımı kısıtlı tutuyorum. (...)* (K15-Y). *İnternet ortamında insanlarla tanışmam. Çok da mantıklı olduğunu düşünmüyorum. Bu nedenle de tanışma sonucunda yaşayabileceğim bir dijital şiddet deneyimim olmadı.* (K16-X). *İlişki kurmaya yönelmediğimden olumsuzluk yaşamadım, tanımadığım insanları almıyorum, diğer takip ettiğim kişileri de seçerken çok dikkat ediyorum rahatsız olduğum durumlarda engelliyorum.* (K18-X). *Genel olarak ilişki kurmamayı tercih ediyorum. Tanımadığım kişilerden tanışma amaçlı veya cinsel taciz mesajları aldıktan sonra tanımadığım kişilere profillerimi gizledim. Bu şiddet beni daha da gizlenmeye itti.* (K8-Y). (...) *Çevremdeki yaşanan olaylar doğrultusunda sanal ortam üzerinden kurulan duygusal ilişkilerin çoğunda dijital şiddet örneğini gördüm. Birbirini tanımadan oluşan bu ilişkilerin sonucunda genellikle zorbalık, tehdit ve şantaj kaçınılmaz oluyordu. Özellikle erkek kullanıcıların isteklerinin yerine getirilmemesi durumunda yaşanan özel şeyleri, kadın kullanıcının ailesine göndereceğine veya*

internet ortamında yayınlayacağı yönünde tehditler ederek bir hegemonya kuruyor ve karşısındakine doğrudan dijital şiddet uyguluyor. Bunlardan dolayı ben genellikle sanal ilişkilerden kaçmıyorum. (K11-Z). İfadelerden de anlaşıldığı üzere katılımcıları sanal ilişkiler konusunda temkinli olmaya iten önemli bir sebep de geçmişte dijital şiddete maruz kalmış olmalarıdır.

Katılımcıların bu görüşlerini daha açık hale getirmelerini sağlamak amacıyla, dijital şiddeti deneyimledikten sonra (mağdur ya da fail olarak) sosyal etkileşimlerinin, insanlarla iletişimlerinin değişikliğe uğrayıp uğramadığı sorulmuştur. Alınan yanıtlarla “internet ortamında kurulan ilişkiler” ve “dijital şiddet deneyiminin ilişkilere etkisi” kategorileri de genişletilmiştir. Katılımcıların bir kısmı sosyal etkileşimlerini olumsuz yönde etkilediğini, başkalarıyla iletişim kurarken güven problemi yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Ayrıca dijital şiddet deneyiminden sonra dijital ortamda birileriyle etkileşim kurarken kişisel bilgilerini paylaşmak konusunda temkinli davranmaya başladıklarını belirtmişlerdir. (...) etkiliyor tabi. Güvenim sarsılıyor. İnsanlarla ilişki kurmak istemiyorum. (K4-Y). İlişki kurma biçimim değişti. Genelde bir daba mubatah olmadım. Bu durum normal bayatta da başıma gelebilirdi. (K1-Y). Kesinlikle değişti. Sosyal medyada tanımadığım herkesten uzak duruyorum ve kişisel bilgi paylaşmıyorum. (K8-Y). Bu rahatsız edici deneyimin ardından hesabımın gizlilik ayarlarını güncelledim ve mümkün mertebe tanımadığım kişi ya da kişilerle ilişki kurmadım. Hatta günlük yaşamımda da bilgilerimi paylaşırken daha dikkatli olmaya başladım. Çünkü ister istemez insan şüphe ediyor, ya bir zarar gelirse başıma diye. (K13-Y). (...) Çok değişti. Güven problemim tavan yaptı. Erkek kadın fark etmez, sanal dünyada kimseye güvenmiyorum. (K16-X). Evet maalesef böyle olaylar beni etkiliyor. Her türlü şiddet beni rahatsız ediyor çünkü. Birkaç gün tedirginlik yaşattır. Şiddeti uygulayan ister bana isterse başka birine uygulasın, uygulayan tanıdığım biri ise önce ona yaptığının, üslubunun yanlış olduğunu ve bu saldırgan davranışlarından dolayı düşünmesini ve özür dilemesi gerektiğini ifade ederim. Anlamak istemeyip yanlışını daha yüksek boyutta savunmaya çalışırsa hayatımdan sosyal medya hesaplarımdan hemen siliyorum. (K14-B).

Katılımcılardan bazıları ise dijital şiddet deneyiminin sosyal etkileşimlerine bir etkisi olmadığını açıklamışlardır. İlişkilerimi pek de etkilemedi ama yaşadığım olaydan dolayı paralı oyun platformlarına kaydolurken kaygı yaşıyorum. (K3-Z). Dijital şiddet olduğunu sandığım sadece birkaç olay yaşadığım için ilişkilerimle ilgili bir değişiklik yaşamadım çünkü deneyimledikten sonra birkaç kez sosyal medyadan ya da farklı internet sitelerinden gizli kimlikle insanlara ben de küffettim. (K12-Y). (...) değişmedi, sadece şiddet uygulayan kişi ile iletişimi kestim. (K9-Y).

4. Tartışma

Dijital şiddet olgusu, her ne kadar sanal ortamda ortaya çıkıyor olsa da yukarıdaki örneklerde görüldüğü kadarıyla gerçeklikten kopuk olmayan ve hem bireysel hem de toplumsal nedenleri olduğu gibi etkileri de söz konusu olan bir şiddet biçimidir (Şener & Abınık, 2023). Geleneksel anlamdaki çeşitli şiddet türleri, motivasyonel dayanakları ve bazı sonuçları itibarıyla, günümüzde dijital şiddete dönüşmüş durumdadır. İnsanlar günlük yaşamda kendilerini ifade edebilmek için en az bir bireye ihtiyaç duyarken, yeni medyanın gelişmesiyle birlikte, karşılarında kimse olmadan ancak teknolojik araçlarla geniş kitlelere ulaşabilmektedir (Semiz Türkoğlu, 2022). Yine kendilerini ifade edebilmek için gerçek yaşamdaki davranışlarını sanal ortama da sergilemeye devam etmektedirler.

Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye genelinde dijital şiddetle ilgili yapılan bir araştırmada gençlerin orta yaşlılara göre; orta yaşlıların da yaşlılara göre daha yüksek yoğunlukta dijital şiddete maruz kaldığı tespit edilmiştir (Şener & Abınık, 2023). Literatürdeki farklı araştırmalarda da genç yaşta bireylerin internetle çok fazla ilişkili olmalarından kaynaklı dijital şiddeti daha fazla deneyimledikleri ve hatta bu sebeple de yoğunlukla, konuyla ilgili araştırmaların onlar üzerinden yapıldığı vurgulanmaktadır (Lyndon et al., 2011; Mishna et al., 2012).

Bu araştırmadan elde edilen bulgulara göre kuşak farklılıklarına rağmen katılımcıların çoğunluğu dijital şiddetin kapsamını bilmektedir ve hangi araçlarla gerçekleştirildiği, hangi eylemleri içerdiği konusunda bilinçlidirler. Katılımcıların ifadelerine bakıldığında dijital şiddeti tanımlama biçimlerinin ve ne tür davranışları bu kapsamda değerlendirdiklerinin genel olarak literatürle uygunluk taşıdığı söylenebilir (Palermi et al., 2017; Kanbur & Kanbur, 2018; Evolution of Internet Governance Empowering Sustainable Development, 2023). Fakat buna rağmen kimi katılımcıların deneyimledikleri dijital şiddeti hafife aldıkları da gözlemlenmiştir. Aslında dijital şiddet, gerçek hayattaki şiddete kıyasla fark edilmesi daha güç olan şiddet türlerindedir. Çünkü uygulanan eylem doğrudan fiziksel bir kapsama sahip değildir ve

çoğunlukla faili bilinemediği gibi kimlerin bundan etkileneceği de bilinmeyebilmektedir (Kanbur & Kanbur, 2018). Bu sebeple de dijital şiddetle karşılaştığında tanımak zor olabilmektedir.

Katılımcılar gündelik yaşamlarında en sık hangi dijital araç ve uygulamaları kullanıyorlar ise dijital şiddetle de o araç ve uygulamalarda karşılaşmaktadırlar. Dijital şiddetle ilgili deneyimlerinin detayları incelendiğinde özellikle sosyal medya uygulamalarının (Facebook, Instagram, Twitter) ön plana çıktığı, bunun ardından dijital oyun uygulamalarının geldiği görülmektedir. Sosyal medya uygulamaları üzerinden dijital şiddet deneyimleme durumu kuşaklara göre kıyaslandığında tüm kuşakların bu mecralarla ilişkili bir deneyim yaşadığı görülmektedir. Çünkü hemen hemen tüm kuşaklar günlük yaşamlarında çevrimiçi çok sık sosyal medya uygulamalarını kullanmaktadırlar (Türk, 2013; Türkoğlu, 2013). Fakat dijital oyun platformlarındaki şiddet deneyimi hemen hemen tamamına yakın bir kısmıyla Z kuşağı üyelerine aittir. Bu durum Z kuşağının çevrimiçi aktivitelerinin çoğunluğunun, oyun platformlarında birbirleriyle ilişki kurmak durumunda kalmalarıyla açıklanabilir (IPSOS, 2023).

Katılımcıların deneyimlerine göre, özellikle sosyal medyada dijital şiddet eylemleri sergileyenler, genellikle anonim veya sahte hesap kullanmaktadır ve hesapları üzerinden siyasi, ırkçı ve ayrımcı paylaşımlar yapmaktadırlar. Benzer bulgular farklı çalışmalarda görülmektedir. Örneğin PEW Araştırma Merkezi'nin araştırmasında yetişkinlerin %75'inin sosyal medya üzerinden şiddete maruz kaldığı ve %20'si için bu eylemin temelini politik veya ideolojik davranışlara dayandığı tespit edilmiştir (Pew Research Center, 2023; Şener & Abınık, 2023). Özmen'in aktarımına göre de internete erişim kolaylığı ve internetin anonim yapısı siber zorbalığın artmasına neden olan en önemli unsurların başında gelmektedir (Özmen, 2018). Dijital şiddet olaylarının, yalnızca belirli bir konunun tartışılması ya da siber ortamda anlık etkileşimin bir sonucu olarak çıkmadığı da anlaşılmaktadır. Zira bir kısım aktarımlara göre failerin fazla paylaşım yapmadıkları dikkate alındığında bazı bireyler şiddet eylemlerini bilinçli bir şekilde (taammüden) oluşturmaktadırlar. Bunun yanında sosyal medyada bazı kişilerin oldukça kolay biçimde şiddet eyleminde bulunabilme sebeplerinden biri de 'gizlenmek' için özel bir çabada bulunmalarına gerek olmamasıdır (Dirimen Arıkan ve diğerleri, 2018; Kanbur & Kanbur, 2018). Çünkü bu platformlarda kişiler yalnızca 'kendilerini gösterdikleri kadar' bilinmektedir ya da tanınmaktadır. Bundan dolayı şiddet gösterme eğilimindeki bireyler kolaylıkla anonim veya sahte hesap/profil oluşturabilmektedirler (Fascendini & Fialová, 2011). Bundan dolayı bu profillerde, hesap yöneticilerinin profili görüntüleyen bireylerce tanınması imkânsız olmaktadır.

Belirtilen tespitlerin aksine kimi anlatılara göre sosyal medyada dijital şiddet eylemi sergileyenlerin bazıları da gerçek yaşamlarını sanal ortama taşımakta, farklı konularla ilgili paylaşımlar yapmakta ve gerçek kimlikleriyle sanal ortamda var olmaktadır. Bu aktarımlar, dijital şiddet failerinin sosyal medyadaki paylaşımlarının içeriklerinin ya da kimliklerinin gerçekliğinin şiddet eylemleri için önem taşımadığını, fail için kesin ifadelerle net bir betimleme yapılamayacağını göstermektedir.

Dijital şiddet eylemleri, ısrarlı takip, taciz içeren mesajlar/gönderiler, şiddet içeren mesajlar/gönderiler, hakaret/küfür içeren mesajlar/gönderiler, dolandırıcılık davranışları, kişisel hesapların çalınması/kısıtlanması, içeriklerin/paylaşımların izinsiz alınıp kullanılması, zararlı yazılımların gönderilmesi gibi çok çeşitli biçimlerde görülebilmektedir (Evolution of Internet Governance Empowering Sustainable Development, 2023). Farklı kuşakların anlatılarında da bu eylemleri örnekleyen ifadeler yer almaktadır. Özellikle sözel şiddet içeren eylemlere sık rastlandığı gözlenmektedir. Kuşaksal karşılaştırmalar bakımından maruz kalınan şiddet türüyle ilgili bir ayırım yapılamamaktadır. Çünkü anlatılara göre örneğin hakarete/küfre maruz kalan Y kuşağı üyesi olduğu gibi Bebek patlaması kuşağı üyesi de bulunmaktadır. Fakat dijital şiddet uygulayanların arasında Y kuşağı ve Z kuşağının daha fazla olduğu; sözel şiddet, dolandırıcılık gibi eylemlerde buldukları da tespit edilmiştir.

Katılımcıların anlatılarında dikkat çekici bir nokta da deneyimledikleri dijital şiddet içerikli davranışların çoğunluğunun 'tanınmadıkları kişiler' tarafından yapıldığıdır. Ayrıca dijital şiddet uyguladığını belirtenler de tanımadıkları kimselere şiddet uygulamışlardır. Konuyla ilgili farklı çalışmalarda dijital şiddet eyleminde bulunulması için bu durumun ayırt edici bir unsur olmadığı, şiddet girişimlerinin tanıdıklardan gelebildiği gibi tanıdık olmayanlardan da gelebildiği bildirilmektedir. Aynı şekilde mağdur da tanıdık olabildiği gibi tanınmayan biri de olabilmektedir (Yıldırım, 2019; Şener & Abınık, 2023).

Dijital şiddeti 'mağdur' olarak deneyimlediklerini bildiren katılımcıların, bu şiddetle başa çıkma konusunda, şiddet uygulayıcısını engelleyerek 'kaçma' davranışı sergiledikleri gözlenmiştir. Kimi katılımcılar durumu güvenlik güçlerine bildirdiğini fakat sonuç alamadığını açıklamıştır. Yıldırım'ın çalışmasında da benzer sonuçlara ulaşıldığı, katılımcıların bu şiddet biçimiyle mücadele konusunda yetkili mercilere karşı güvensiz oldukları tespit edilmiştir (Yıldırım, 2019). Hukuki mevzuatın dijital şiddetle ilişkili eylemleri suç olarak tanımlamakta yetersiz kalması, bu sebepten dolayı da failin gerekli yaptırımlarla karşılaşmaması durumu mağdurların güvensizliklerinin önemli sebeplerinden biri olarak ileri sürülmektedir (Barındık, 2021).

Anlatılara göre dijital şiddet eylemlerinin ortaya çıkmasının sebepleri; dijital ortamın sunduğu imkânlar, toplumsallaşma şartları ve kişilerin karakteristik özellikleriyle ilişkilendirilmektedir. Özellikle teknolojinin sağladığı imkânlara erişimin kolay olması, sanal ortamda bireylerin kendilerini daha kolay gizleyebiliyor olmaları, denetleme boşluğu gibi faktörler sanal ortamın şiddete açık bir ortam olmasına olanak sağlamaktadır (Dirimen Arıkan ve diğerleri, 2018). Bununla birlikte şiddet olgusunu açıklayan kaynaklarda şiddetin sebepleri arasında; şiddetin tatmin edilmesi gereken bir içgüdü olduğu (Freedman et al., 1989; Gök, 2009), toplumda öğrenilen ve paylaşılan değerlerin ya da davranışların sonucu ortaya çıktığı (Durant Jr., 1999; Okumuş, 2014), özellikle şiddete sıklıkla başvuran ailelerde büyümenin bu davranışların ortaya çıkmasında etkili olduğu (Goleman, 1998; Hawkins et al., 1998), olumsuz sosyo-ekonomik koşulların şiddete eğilimi artırdığı (Markowitz, 2003; Kızmaz, 2006), bireylerin biyolojik özelliklerinin ve hormonal yapı ya da koşullarının şiddete yönelten duyguları tetiklediği (Worchel et al., 1999) gibi çeşitli faktörler sıralanmaktadır.

Katılımcılar, dijital şiddet deneyimleri doğrultusunda toplumsallaşma ve dijital şiddeti ilişkilendirirken demografik faktörler, şiddet davranışının öğrenilebileceği ortamlar, şiddet uygulayan grubun ortak kabul edilebilecek özellikleri, toplumsallaşma ortamının şiddete yönlendiren özellikleri gibi unsurlar üzerinden açıklama yapmışlardır. Özellikle bireylerin sahip oldukları eğitim seviyesi, yaş ve cinsiyet gibi demografik özelliklerinin dijital şiddete eğilimi artırma ya da azaltmadaki etkisi konusunda görüş ayrılıkları dikkat çekicidir. Buna ek olarak anlatılarda, içinde yetişilen ahlaki ortamın da şiddet davranışı üzerindeki etkisine ve gerçek yaşamda bu tür davranışların öğrenilerek dijital ortama taşındığına vurgu yapılmıştır. Anlatılarda dikkat çekici bir diğer husus; Z kuşağı ve ona yakın yaşlardaki katılımcıların dijital şiddet ve toplumsallaşma koşullarına dair ilişkiyi sanal ortamın sağladığı imkanlar üzerinden açıklamaları, Y kuşağı ve daha büyük kuşakların bu ilişkiyi demografik özellikler ve ahlaki eğitim gibi unsurlar üzerinden açıklamalarıdır. Bakıldığında toplumsallaşma koşulları; bireylerin aileleri, toplulukları, kültürleri ve medya ortamları dahil olmak üzere sosyal beceri ve normları nasıl geliştirdiklerini etkileyen çeşitli faktörleri ifade etmektedir. Ayrıca ilgili araştırmalarda da bunlar gibi belirli toplumsallaşma koşullarının dijital şiddete katılma veya bunun kurbanı olma olasılığını artırabileceğini öne sürmektedir (Hinduja & Patchin, 2013; Kowalski & Limber, 2013; Wang et al., 2012; Bedrosova et al., 2022; Gao et al., 2022).

Anlatılarda, katılımcıların sanal ortamda kurdukları ilişkiler (arkadaşlık, duygusal, iş ilişkisi vb.) sonucunda dijital şiddete daha açık hale geldikleri gözlenmiştir. Buna karşılık katılımcıların önemli bir kısmı kendilerini olası dijital tehlikelerinden korumak amacıyla, geçmiş şiddet deneyimlerinden de hareketle, sanal ortamda ilişki kurmadıklarını belirtmişlerdir. Kuşaklararası bu iki durumla ilgili belirgin bir fark tespit edilmemiştir. Konuyla ilgili bazı kaynaklarda sanal ortamlardaki etkileşimlerin, bireyleri dijital şiddet eylemlerinin hedefi haline getirebildiği belirtilmektedir (Tokunaga, 2010; Patchin & Hinduja, 2006; Yıldırım, 2019).

Araştırmadaki önemli tespitlerden biri de deneyimlenen dijital şiddet olayının, herkes için geçerli olmasa da bireylerin gerçek yaşamdaki ve sanal ortamdaki ilişkilere karşı güvenlerini olumsuz etkilediği ve kaygıya sebep olduğudur (Beran & Li, 2005; Tennant et al., 2015; Varela et al., 2022). Ayrıca araştırmada bireylerin, bütün bu sebeplerden dolayı dijital araç ve uygulamaları daha temkinli kullanma bilinç ve davranışlarını da geliştirdikleri tespit edilmiştir.

5. Sonuç

İnternet teknolojilerinin hayati bir kullanım alanı yarattığı yeni medya ağları, bireylerin birbirleriyle kolayca sosyalleşebilecekleri farklı bir ortam oluşturmuştur. Sosyal medya, insanların bir konu ya da bilgi

etrafında toplandığı, yeni bilgilerin üretildiği ve yayıldığı, son derece katılımcı bir sanal alan olması nedeniyle yeni kamusal alan olarak görülmektedir. Günümüzde kitle iletişimlerinin en önemli araçlarından biri, yeni sosyalleşme platformları olarak da bilinen dijital ağların kullanımınıdır. Her kuşaktan insan, kendisini, içinde yaşadığı dijital toplumdaki kopuk hissetmemek için yeni medya araçlarını benimseme ve sosyal medyada aktif olma çabası içine girmiştir. Bu çabalarla birlikte olumlu toplumsallaşma davranışlarının yanı sıra olumsuz davranışlar da dijital alanda varlık gösterme biçimleri olarak yer almaktadır. Bunun en yaygın örneği de dijital şiddettir.

Nitel araştırma yöntemiyle elde edilene veriler ve literatür bilgisinin de gösterdiği üzere dijital şiddet, her yaşta insan tarafından farklı şekillerde deneyimlenmektedir. Her ne kadar dijital şiddeti deneyimleme yoğunlukları değişse de bunun için belirli bir sosyo-demografik özelliğe sahip olmaya gerek yoktur; dijital bir aracı/uygulamayı kullanabilmek ve çevrimiçi olabilmek yeterlidir. Bundan dolayı dijital araç ve uygulamalarla içli dışlı olan hemen her yaş grubunun dijital şiddeti fail ya da mağdur olarak deneyimleme olasılığının bulunduğu, bu araştırmadan çıkarılacak önemli sonuçlardan biri olarak görülmektedir. Nitekim araştırmada Y kuşağı üyeleri yoğunlukta olsa da diğer kuşak üyelerinin de bulunması bunu desteklemektedir. Öte yandan, Bebek patlaması kuşağı ve X Kuşağı gibi daha yaşlı kuşakların, çevrimiçi ortamda daha az aktif veya daha az çevrimiçi olmaları nedeniyle dijital şiddete maruz kalma olasılıkları daha düşüktür. Ancak, görüldüğü üzere e-posta veya sosyal medya gibi dijital iletişim araçlarını kullanmaları halinde yine de dijital şiddete maruz kalma riski altındadırlar.

Dijital şiddeti fail ya da mağdur olarak deneyimleme durumu toplumsallaşma koşulları ve sosyal etkileşimlerle ilişkilendirilmektedir. Örneğin mağdur bireyler, özellikle sanal ortamda kuracakları etkileşimlerle ilgili daha tedbirli olmaya veya hiç etkileşim kurmamaya eğilimlidir. Ayrıca şiddet deneyimi bireylerin sosyal medya araçlarını kullanım alışkanlıklarını da etkilemektedir. Kuşkusuz etkilenme düzeyi ya da derecesi açısından bu deneyimlerin herkes üzerinde aynı etkiyi yarattığı elbette iddia edilemez. Fakat sosyo-demografik özellikler açısından fark etmeksizin, bireyler dijital araçları kullanırken ve çevrimiçi şiddet eylemlerine karşı daha temkinli olmaya özen göstermektedirler.

Sonuç olarak, dijital şiddet, yaş grubuna bağlı olarak değişen etkilerle birlikte, tüm kuşaklardaki bireyler üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Daha güvenli ve olumlu bir dijital ortam yaratmak için bu konuyu ele almak ve dijital şiddetle mücadele stratejileri geliştirmek oldukça önemlidir. Bu çalışmadaki anlatılar da dijital şiddet gibi sanal dünyaya ait olan bir eylem biçimini somutlaştırması bakımından önemli görülmektedir.

6. Extended Abstract

The aim of the research is to describe the experiences of digital violence of generations (Z, Y, X and Baby boom) with different socialization characteristics based on their own narratives. From an interpretative point of view, the research tries to understand the perceptions and meanings of individuals from different generational categories who have experienced digital violence, and is based on the data of in-depth interviews with 20 individuals who voluntarily participated in the research from various provinces of Turkey, determined by purposive sampling technique.

In the determination of the determined participants, attention was paid to the fact that they regularly use the internet and digital tools/applications for various reasons in their daily lives, that they have experienced digital violence as perpetrators or victims, and that they are in the age ranges representing the Z, Y, X and baby boom generation. Before collecting the data, a semi-structured interview form was created by scanning the studies on the subject. The participants were contacted randomly and informed about the research, and the data were obtained by directing the interview form to those who voluntarily agreed to participate in the data collection process.

The organized data were read several times and the interviews were tried to be interpreted as a whole in accordance with the nature of qualitative research; Then, various themes, conceptual categories and codes were determined and analyzed. In this direction, in the study, individuals who frequently use the internet and digital tools in their daily lives were separated by generational classifications and their perceptions of violence were evaluated in terms of digital violence.

In-depth interview texts were analyzed by creating four different themes in order for the researcher to discover common meanings about the data and to create categories accordingly. The first of these is the "defining digital violence" theme, which helps to understand how the participants perceive digital violence as a type of violence. This theme contributes to the discussion of how and through which elements the participants make sense of the digital violence they experience. The second theme is "experienced digital violence", which was created to analyze the details of the digital violence experienced by the participants. Under this theme, it is explained what the act of violence exhibited/witnessed by the participants, by whom they were exposed to violence or against whom they inflicted violence, and which digital platforms they preferred for this act. The third theme is "the relationship between digital violence and socialization", in which the effects of the factors affecting the socialization conditions of the participants on their experiences of digital violence are discussed. The fourth theme is "digital violence and social relations", in which it is discussed how the experience of digital violence affects relationships both in daily life and in the digital environment.

Digital violence is experienced in different ways by people of all ages, as evidenced by the data obtained by the qualitative research method and the literature. Although the intensities of experiencing digital violence vary, it is not necessary to have a certain socio-demographic feature; It is enough to be able to use a digital tool/application and be online. For this reason, it is seen as one of the important results to be drawn from this research that almost every age group that is involved with digital tools and applications has the possibility of experiencing digital violence as a perpetrator or victim. As a matter of fact, the presence of other generation members in the research supports this, even though the Y generation members are in the majority. On the other hand, older generations such as the Baby boom generation and Generation X are less likely to be exposed to digital violence because they are less active or less online. However, as can be seen, they are still at risk of being exposed to digital violence if they use digital communication tools such as e-mail or social media.

Experiencing digital violence as a perpetrator or victim is associated with socialization conditions and social interactions. For example, victimized individuals tend to be more cautious or not interact at all, especially regarding their interactions in the virtual environment. In addition, the experience of violence affects individuals' habits of using social media tools. Of course, it cannot be claimed that these experiences have the same effect on everyone in terms of the level or degree of being affected. However, regardless of socio-demographic characteristics, individuals take care to be more cautious against acts of violence when using digital tools and online.

Keywords: Digital Violence, Generational Differences, Socialization Conditions, Qualitative Method.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Hatice OĞUZ ÖZGÜR %50/ Metin ÖZKUL %50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Hatice OĞUZ ÖZGÜR %50/ Metin ÖZKUL %50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Altundağ, Y. (2016). Lise Öğrencilerinde Sanal Zorbalık ve Problemler İnternet Kullanımı İlişkisi. *Online Journal Of Technology Addiction & Cyberbullying*, 3(1), 27-43.
- Barındık, G. (2021). *Dijitalleşen Medya ve Yarattığı Yeni Şiddet Alanı: Dijital Şiddet*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı.
- Bedrosova, M., Machackova, H., Šerek, J., Smahel, D., & Blaya, C. (2022). The relation between the cyberhate and cyberbullying experiences of adolescents in the Czech Republic, Poland, and Slovakia. *Computers in Human Behavior*, 107013.
- Beran, T., & Li, Q. (2005). Cyber-Harassment: A Study of a New Method for an Old Behavior. *Journal of Educational Computing Research*, 32(3), 265-277.
- Cebecioglu, G., & Altıparmak, İ. B. (2017). Dijital Şiddet: Sosyal Paylaşım Ağları Üzerine Bir Araştırma. *Sakarya University Journal of Education*, 7(2), 423-431.
- Çaycı, B., & Karagülle, A. E. (2014). X Kuşağından Z Kuşağına Değişen Mahremiyet Algısı. *International Trends and Issues in Communication & Media Conference*. Dubai, UAE.
- Çıtak, G., & Yücel, Y. (2022). Kadına El Kalkmaz: Peki Ya Dijital Şiddet? *MEYAD Akademi*, 3(2), 162-169.
- Dirimen Arıkan, G., Işık, I., Ayaz, V., & Can, I. (2018). Siber Zorbalık ve Önlenmesi. N. Sargın içinde, *Sanal Alem/Medya Şiddeti* (s. 157-187). Hegem Yayınları/Ankara.
- Durant Jr., T. J. (1999). Violence as a Public Health Problem: Toward an Integrated Paradigm. *Sociological Spectrum*, 19(3), 267-280.
- Evolution of Internet Governance Empowering Sustainable Development. (2023, 4 28). *The 10th Internet Governance Forum (IGF): 'Evolution of Internet Governance: Empowering Sustainable Development'*. Internet Governance Forum: https://intgovforum.org/en/filedepot_download/3367/209 adresinden alındı
- Fascendini, F., & Fialová, K. (2011). *Voices from digital spaces: Technology related violence against women*. APC WNSP.
- Freedman, J., Sears, D., & Carlsmith, J. (1989). *Sosyal Psikoloji*. Ara Yayıncılık.
- Gök, M. (2009). Aile İçi Şiddet ve Öfke İfade Tarzları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
- Gao, J., Liu, F., Xu, J., Wang, J., Mou, J., & Wang, L. (2022). The influence of family incivility on cyberbullying perpetration: A moderated mediation model. *Front. Psychol*, 13, 1-12.
- Genç, Y. (2016). Gençlerin Sözel Şiddeti Öğrenme Yolları ve Şiddet Eğilimleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(30), 144-155.
- Goleman, D. (1998). *Duygusal Zeka-Neden IQ'dan Daha Önemli*. Varlık Yayınları.
- Hawkins, D. J., Herronkohl, T., Farrington, D. P., Brewer, D., Catalano, R. F., & Harachi, T. W. (1998). A review of predictors of youth violence. In R. Loeber, & D. Farrington, *Serious & violent juvenile offenders: Risk factors and successful interventions* (pp. 106-146). Sage Publications, Inc.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2013). Social influences on cyberbullying behaviors among middle and high school students. *J Youth Adolescence*, 42, 711-722.
- Hung, K. H., Gu, F. F., & Yim, C. K. (2007). A Social Institutional Approach to Identifying Generation Cohorts in China with a Comparison with American Consumers. *Journal of International Business Studies*, 38, 836-853.
- IPSOS. (2023, 4 28). *Çocukların Alışkanlıkları Değişiyor: Televizyonun Yerini İnternet Alıyor*. IPSOS: <https://www.ipsos.com/tr-tr/cocukların-alışkanlıkları-değişiyor-televizyonun-yerini-internet-alıyor> adresinden alındı
- Kızmaz, Z. (2006). Şiddetin Sosyo-Kültürel Kaynakları Üzerine Sosyolojik Bir Yaklaşım. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 247-267.
- Kanbur, A., & Kanbur, E. (2018). İşyerinde Siber Zorbalık Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenilirlik Sınama Çalışması. *Psikoloji Çalışmaları*, 38(2), 237-258.
- Kaplan, G. (2022). Gençler Dijital Flört Şiddetinin Toplumsal Cinsiyet Algısı ve İnternet Bağımlılığı İlişkisi. Ankara, Türkiye: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Aile ve Tüketici Bilimleri Anabilim Dalı.

- Karaboğa, F., & Işık, M. (2021). Dijital Şiddet ve Nefret Söylemi. *Spor, Eğitim ve Çocuk (SEÇ)*, 2(1), 1-26.
- Kowalski, R. M., & Limber, S. P. (2013). Psychological, physical, and academic correlates of cyberbullying and traditional bullying. *J Adolesc Health*, 53(1), 13-20.
- Lyndon, A., Bonds-Raacke, J., & Cratty, A. D. (2011). College students' Facebook stalking of ex-partners. *Cyberpsychol Behav Soc Netw*, 14(12), 711-716.
- Markowitz, F. E. (2003). Socioeconomic disadvantage and violence: Recent research on culture and neighborhood control as explanatory mechanisms. *Aggression and Violent Behavior*, 8(2), 145-154.
- Mishna, F., Khoury-Kassabri, M., Gadalla, T., & Daciuk, J. (2012). Risk factors for involvement in cyber bullying: Victims, bullies and bully-victims. *Children and Youth Services Review*, 34(1), 63-70.
- Modecki, K. L., Minchin, J., Harbaugh, A. G., Guerra, N. G., & Runions, K. C. (2014). Bullying prevalence across contexts: a meta-analysis measuring cyber and traditional bullying. *J Adolesc Health*, 55(5), 602-611.
- Okumuş, E. (2014). *Doğamızdaki Şiddet*. Siyah Beyaz Yayınları.
- Oğuz Özgür, H., & Özkul, M. (2022). Risk Toplumunda Kuşakların Yeni Şiddet Deneyimi: Dijital Şiddet. *Turkish Studies*, 17(3), 551-568.
- Özmen, Ş. Y. (2018). Dijital Şiddet, Siber Zorbalık ve Yeni Medya Okuryazarlığı Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61), 958-966.
- Palermi, A. L., Servidio, R., Bartolo, M. G., & Costabile, A. (2017). Cyberbullying and self-esteem: An Italian study. *Computers in Human Behavior*, 69, 136-141.
- Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2006). Bullies Move Beyond the Schoolyard A Preliminary Look at Cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(2), 148-169.
- Pew Research Center. (2023, 4 28). *The State of Online Harassment*. pewresearch: <https://www.pewresearch.org/internet/2021/01/13/the-state-of-online-harassment/> adresinden alındı
- Piotrowski, C. (2012). From Workplace Bullying to Cyberbullying: The Enigma of E-Harassment in Modern Organizations. *Organization Development Journal*, 30(4), 44-53.
- Privitera, C., & Campbell, M. A. (2009). Cyberbullying: the new face of workplace bullying? *Cyberpsychol Behaviour*, 12(4), 395-400.
- Semiz Türkoğlu, H. (2022). Dijital Şiddet Kavramı Üzerinden Linç Kültürü: Twitter Üzerine Bir İnceleme. *İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Yüzyıl'da İletişim Kongresi*. İstanbul: Yeni Yüzyıl Üniversitesi.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils. *J Child Psychol Psychiatry*, 49(4), 376-385.
- Soyadı, A. (2020, Temmuz). Çalışma Başlığı. *Selçuk İletişim*, 13(2), 1-12.
- Şener, G., & Abınık, N. (2023, 4 28). *Türkiye'de Dijital Şiddet Araştırması*. CyberMag: <https://www.cybermagonline.com/turkiyede-dijital-siddet-arastirmasi> adresinden alındı
- Türk, A. (2013). *Y Kuşağı*. Kafekültür Yayıncılık.
- Türkoğlu, T. (2013). *Dijital Tefekkür*. Beyaz Yayınları.
- Tamer, N., & Vatanartıran, S. (2014). Ergenlerin Teknolojik Zorbalık Algıları. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying*, 1(2), 1-20.
- Tennant, J. E., Demeray, M. K., Coyle, S., & Malecki, C. K. (2015). The dangers of the web: Cybervictimization, depression, and social support in college students. *Computers in Human Behavior*, 50, 348-357.
- TÜİK. (2023, 4 28). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2022*. TÜİK: [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587) adresinden alındı
- Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: a critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 26(3), 277-287.
- United Nations. (2023, 4 28). *United Nations Department of Economic and Social Affairs*. IGF Annual Meetings Proceedings : <https://www.intgovforum.org/en/content/igf-annual-meetings-proceedings> adresinden alındı

Varela, J. J., Hernández, C., Miranda, R., Barlett, C. P., & Rodríguez-Rivas, M. E. (2022). Victims of Cyberbullying: Feeling Loneliness and Depression among Youth and Adult Chileans during the Pandemic. *Int J Environ Res Public Health*, 19(5886), 1-15.

Wang, J.-L., Jackson, L. A., Zhang, D.-J., & Su, Z.-Q. (2012). The relationships among the Big Five Personality factors, self-esteem, narcissism, and sensation-seeking to Chinese University students' uses of social networking sites (SNSs). *Computers in Human Behavior*, 28, 2313-2319.

Worchel, S., Cooper, J. M., Goethals, G., & Olson, J. M. (1999). *Social Psychology*. Nelson-Hall, Inc .

Yıldırım, E. (2019). Sosyal medyada kadınlara yönelik dijital şiddet / Digital violence against women in social media. İstanbul, Türkiye: İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı.

Yiğit, M. F., & Seferoğlu, S. S. (2017). Siber Zorbalıkla İlişkili Faktörler ve Olası Çözüm Önerileri Üzerine Bir İnceleme. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying*, 4(2), 13-49.

Açlık Sorunsalında Karakterin Kimlik Yolculuğu: Platform Filmi Örneği

Gökhan DEMİREL*

ÖZ

İletişimsel, sosyal ve kültürel boyutuyla öne çıkan yemek, barındırdığı gösterge ve temsillerle sinema için değerli bir unsur haline gelmiştir. Dolayısıyla toplumsal temsiller barındıran yemek ve sinemanın bir arada incelenmesi, bireyin kimlik inşa ve değişim sürecinde yemek göstergesinin işlevinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Bu çalışma, yemek, açlık ve çevresel faktörlerin bireyin kimliğinde oluşturacağı değişim ve etkileri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Yemeği merkeze alan *Platform* (The Platform, Galder, Gaztelu-Urrutia, 2019),¹ filminin ana karakteri olan Goreng (Iván Massagué)'in film boyunca hem kendisi hem de diğer karakterlerle olan ilişkisine odaklanan çalışmada, karakterin kimlik yolculuğunun Albert Bandura'nın sosyal öğrenme kuramı bağlamında analiz edilerek açıklanması ve kimliksel değişimlerin gözlemlendiği sahnelerin içeriksel bağlamda çözümlenmesi hedeflenmiştir.

Bu hedef doğrultusunda çalışmada, filmin ana karakteri Goreng'in kimliksel yolculuğunun film boyunca çeşitli katmanlardan geçtiği görülmüştür. Erdemli ve ahlaklı bir kimlikten bencil bir kimliğe, daha sonra ise öze dönüş gerçekleştirilerek başkalarının kurtuluşu adına fedakarlıkta bulunulmuştur. Sosyal öğrenme kuramı ilkelerinin ise karakterin kimliksel yolculuğunda ve özellikle hayatta kalmasında rehberlik ettiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Kimlik, Platform, Yemek, Bandura.

The Character's Identity Journey in The Problem Of Hunger: The Platform

ABSTRACT

Food, which stands out with its communicative, social, and cultural dimensions, has become a valuable element for cinema with its indicators and representations. Therefore, examining food and cinema together, which contain social representations, will facilitate the understanding of the function of the food indicator in the process of identity construction and change of the individual.

This study aims to analyze the changes and effects of food, hunger, and environmental factors on the identity of the individual. Focusing on the relationship between Goreng (Iván Massagué), the main character of *The Platform* (Galder, Gaztelu-Urrutia, 2019) film, which focuses on food, both with himself and with other characters throughout the film, the study aims to analyze the identity journey of the character in the context of Albert Bandura's social learning theory. It is aimed to analyze and explain in the context of theory and to analyze the scenes in which identity changes are observed in context.

It has been seen that the identity journey of Goreng, passes through various layers. From a virtuous and moral identity to a selfish identity, to an identity that is self-sacrificing for the salvation of others. It has been determined that social learning principles guide the character's identity journey and especially survival.

Keywords: Cinema, Identity, The Platform, Food, Bandura.

1. Giriş

Etkili bir sanat alanı olan sinema, diğer tüm sanat dallarında olduğu gibi bir temsil sistemi üzerinden anlam yaratmaktadır. Sinema kendi kurgusal evrenini oluşturarak, kendi yarattığı yeni bir gerçeklik dahilinde olayları anlatmaktadır. "Sinema yaratıcısı gördüklerini, yaşadıklarını bir değerlendirme süzgecinden geçirir, onlara kendi dünya görüşünü, kimi zaman da öncülük edebilen düşünce, duyuş ve yorumlarını ekleyerek sanatsal bir eylemle tüketici (seyirci)sine aktarır" (Güçhan, 1993, s. 54). Ancak

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, g.demirel@alparslan.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 29.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 08.07.2023

Citation/Atf: Demirel, G. (2023). Açlık sorunsalında karakterin kimlik yolculuğu: platform filmi örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 374-390. https://doi.org/10.52642/susbed.1289632

¹ Platform filmi, Netflix'te The Platform olarak gösterime girmesine rağmen, İspanya yapımı filmin orijinal ismi El Hoyo'dur. Netflix'te The Platform olarak yayınlandığı için çalışmada bu isimle yer almaktadır.

sinema, yarattığı evrenlerde konuları sıfırdan değil, toplumun gerçeklerinden, çeşitli dinamik ve bileşenlerinden yararlanarak oluşturmaktadır. Diken ve Laustsen (2010), sinemanın toplumsal ilişkileri, bireyin arzu ve korkularını şekillendirme gücü olduğunu belirtmektedirler. Söz konusu durum, filmleri izlenice ve eğlence amacıyla üretilmiş bir yapıttan öte, toplumsal gerçekleri farklı bir açıdan yansıtan bir sanat olarak görmek gerektiğini ortaya koymaktadır.

Toplumsal dinamiklerden biri olan yemek ve yemek ile ilgili kavramların tümü, bu bağlamda özellikle de önemli bir toplumsallaşma ögesi olmasıyla, kendine sinemada sıklıkla yer bulmaktadır. “İnsan fizyolojik yapısı itibarıyla yemekle doğrudan ilgisi olduğu gibi sosyal yönüyle de yaşadığı kültürün etkisi altında bir yemek anlayışına sahiptir” (Beşirli, 2010, s. 161). Yemeğin sinemaya konu edinmesi de bu bağlamda toplumsallaşma dayandırılmaktadır. Sosyal alanlardan ekonomik, politik, biyolojik veya ekolojik alanlara kadar hayatın tüm yönleriyle merkezi bir bağlantısı olan yemeğin sinemada yer alması kaçınılmazdır (Lindenfield & Parasecoli, 2018, s. 27). Yemeğin kendisi, birey için bir sosyalleşme ve ilişki kurma unsuruna dönüşmüştür. İletişim ve kültür yönüyle ön planda tutulan yemek, bedeninin devamlılığını sağlamak adına yapılan bir tüketim eyleminden çok daha fazlasıdır. Serinkaya’ya göre yemek, biyolojik bir ihtiyaçtan ziyade, sosyal bir aktivitedir. Bu da yemeğin nasıl, nerede ve ne zaman yenildiğinin önemini ortaya koymaktadır. Yemek ayrıca duygu, düşünce ve davranış biçimleri de oluşturmaktadır (2017, s. 28). Yemeğin karmaşık anlam sistemlerine sahip olduğunu belirten Goode’ye göre ise yemeğin kapsayıcılığı, onu önemli bir kutsal ve sosyal sembol haline getirmektedir. Yemek, bireyin durumunu, etnik ve sınıfsal sınırlarını belirlemek için bir araç olarak kullanılırken (1992, s. 233), bazı sembol ve imgelerin toplumsal yapıyı, birlikte yemek ise toplumsal ilişkiyi ifade etmektedir (Enez, 2022). Yemek ve yemeğin barındırdığı temsiller, tamamen kültürel değerlere göre anlam kazanıyor olsa da yemeğin, hep bir sosyal ilişkiler düzeyinde anlam kazandığı görülmektedir.

Yemek, evrenselliğiyle, sosyolojik ve kültürel olarak içerdiği sembolik anlamlarla gündelik hayatın temel bir unsuru olarak kabul edilirken, farklı disiplinlerin de çalışma konusu haline gelmiştir. Örneğin; yemeğe ekonomi tarihçileri üretilen, satılan ve alınan bir meta, sosyal tarihçiler farklılaşmanın ve değişen sınıf ilişkilerinin bir göstergesi, kültür tarihçileri ise toplumu ve kimliği besleyen bir öge olarak yaklaşmışlardır (Fernandez-Armesto, 2002, s. 12). Dolayısıyla yemek, farklı anlamlar yüklenerek bireyin kimliğinde bir bileşen temsiline dönüşebilmektedir. Kimlik, bireye yaşam adına yön ve amaç duygusu katarak, kişiliğinin oluşumunu sağlayan bir unsurdur (Chae, 2001, s. 17). Fırat’a göre bu unsuru oluşturan parçalardan biri olan ideolojiler, göstergesel araçlar olarak yemeğe başvurmuşlardır (2014, s. 130). Dolayısıyla yemeğin göstergeler sistemine sahip bir öge olarak, bireyin sosyalleşme ve kimlik edinme sürecine önemli katkılar sunduğu ifade edilebilir.

Sinema, yemek ve kimlik birleşimi ise bu noktada, toplumsal öğeler dolayımında oluşmaktadır: Gündelik hayatın önemli bir unsuru olan yemek, yemeğin güçlü bir şekilde etkilediği kimlik ve toplumsal konuları farklı gerçekliklerle temsil eden sinema. Karataş, toplumsal kurum ve yapıların, bireylerin kimliklerini, yaşam biçimlerini şekillendirdiğini ve bu süreçte de toplumda egemen olan unsurların etkili olduğunu belirtmektedir (2020, s. 1257). Toplumsal gerçekliğin ve bilincin anlatım unsurlarından (Güçhan, 1993, s. 51) biri olan sinema da yemeği, kimlik inşa sürecinde sembol, gösterge ve temsil olarak anlamlandırmaktadır. Zira sinematik imgeler, sosyal etkileşimlerin dinamiklerini gözlemlememize olanak tanırlar (Ferry, 2003, s. 2). Diğer bir ifadeyle birey ve toplum için önemli bir kimlik edinme aracı olan yemek, gündelik yaşamı yeni temsillerle sunan sinematik kurgu için güçlü bir temsil ve göstergedir.

Çalışma kapsamında ele alınan 2019 yapımı *Platform* (*The Platform*, Galder, Gaztelu-Urrutia) filmi, bireyin yemek ve açlık karşısında kimliksel değişimlerine odaklanmaktadır. Filmin kendi içinde yarattığı ve hiyerarşik katmanlardan oluşan dikey platform, karakterlerin kimlik değişimleriyle birlikte analiz edilmiştir. Bireyin gerekli koşullar oluştuğunda ve cezai yaptırım olmadığında ortaya çıkan, maskelerin ardına saklanmış gerçek kimliği, yemek ve açlık üzerinden ele alınmıştır.

2. Sinema ve Yemek İlişkisi

Sinema, görsel bir sanat olarak imge ve temsil kullanımına sıklıkla başvurmaktadır. “Çoğu kez görselliğe dayalı bir apaçıklık varmış gibi görünse de, aslında bu mesajlar kendine özgü kuralları olan, dünya hakkında çok değişik kavram ve düşünceleri içeren, karmaşık görsel ve işitsel bir “dil” kullanmaktadırlar” (Güngör,

2017, s. 699). Sosyoloji sözlüğünde temsil, imge ve metinlerin orijinal kaynakları doğrudan yansıtmak yerine onları yeniden kuran bir terim, göstergebilim ve dilbilim için önemli bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Marshall, 1999, s. 725). Filmler, toplumsal yapıyı bu temsil ve imgeler dolayımında işlemektedirler. Temsil, görünenden farklı bir anlam oluşturmaktadır. Temsillerden oluşan sinema dili, anlamı kurarken aynı zamanda toplumsal süreçlere de katkı sunar.

Sanatsal bir dil olan sinema dili, toplumsal yapıyı, gündelik yaşamı ve sıradan olayları her biri birer temsil olan çeşitli anlam kodlarıyla aktarmaktadır. Bu kodlar, sinemanın mantıksal ilişki dizgesinde bilinçsiz bir şekilde ve geniş bir yelpazede filmlerin anlamını ortaya çıkartmak için bir araya gelmişlerdir (Monaco, 2001, s. 172). Görsel ve işitsel kodlara dayanan bu anlamsal çıkarım, toplumsal yaşamın söylemlerini farklı bir gerçeklik inşa ederek aktarırlar. Sinema üzerine yapılan çalışmalar, onun metaforlarla, kodlarla yüklü bir anlatım aracı ya da bir dil olduğunu ve filmlerin toplumsal yaşamın söylemlerini şifreleyerek, sinematik anlatılar biçiminde aktardığını ortaya koymaktadır (Altun, 2020, s. 48). Söz konusu durum, sinemanın salt bir eğlence aracından ziyade anlam çeşitliliği barındıran, kendi gerçekliği ve dili olan bir sanat dalı olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda Deniz ve Akmeşe (2015, s. 95), sinemanın politik, ekonomik, sosyolojik ya da kültürel açıdan pek çok imge ve temsil barındırdığını, toplumsal yapının şekillenmesinde ve kültürel değerlerin yeniden üretilmesinde kuvvetli bir sanat alanı oluşturduğunu belirtmektedirler.

Sinema anlatısı, karakter, tiplendirme, obje, ışık, renk, kostüm, mekân ve kurgu gibi tüm unsurların başarılı bir şekilde bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaktadır (Yaylalı, 2019, s. 215). Bu anlatı düzleminde 'yemek', önemli bir unsur olarak yer almaktadır. Yemek, sinema anlatısında barındırdığı temsil ve kodlarla değerli bir göstergeler dizgesi oluşturmaktadır. Sinema anlatısında olduğu gibi yemeğin kendisi de farklı temsiller barındırmaktadır. Bir filmde yemeğin kendisi, servis biçimi, yendiği ortam/oda ile kiminle yendiği, farklı temsil biçimleri oluşturmaktadır. Ferry'ye göre görünüşte filmlerde doğal bir işlev olarak tasvir edilen yemek sahneleri, sosyal sınıf, kimlik ve milliyeti belirtmekle kalmaz, aynı zamanda yemek ve yemek yemenin sosyal/kültürel gelişiminin diğer yönleriyle iç içe geçtiği karmaşık bir yapıyı temsil ederler (2003, s. 1). Söz konusu temsiller, yemeğin bedensel bir ihtiyaçtan öte kültürel, sosyolojik ve ideolojik anlamlar barındırdığını ortaya koymaktadır. Yemeğin bu bağlamda içerdiği simgesel anlatımlarla sinema diline biçim ve anlam katması, sınıfsal ayrışmaları perdeye kolaylıkla yansıtmayı mümkün kılmaktadır. Bir et yemeğinin temsil ettiği ile bir tahıl yemeğinin temsil ettiği anlamlar farklıdır. Et yemeği, çoğu zaman maddi gücün göstergesi, tahıl yemeği daha çok düşük gelir ile ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla bir anlam ve sembol üretimine sahip olan yemek, aynı zamanda göstergesel bir anlatıma da sahiptir.

Toplumsal temsilin bir yansıması olan film ile toplumsal yapının önemli bir alanı olan yemeğin bir arada incelenmesi, toplumsal bilincin şekillenmesinde yemek göstergesinin işlevinin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır (Kanık, 2012, s. 14). Gösterge ve imgelerden, temsil ve anlatılardan oluşan bir sanat dalı olarak sinema, anlam dizgelerini toplumsal dinamiklere göre oluşturabilmektedir. Yemeğin toplumsal kurgunun önemli bir ögesi olması, sinemayla ilişkisi daha anlaşılır kılmaktadır. Her ikisi de kendinden simgesel anlatım kodları barındırmaktadır. Bu bağlamda sinema ile yemeğin ilişkisi Novielli'ye (2021, s. 117) göre sinema tarihi kadar eskidir. Yemeğin kullanıldığı ilk film, Lumière kardeşlerin 1895 tarihli Auguste'nin küçük kızını beslediği *Repas de Bébé* (Bebeğin Öğle Yemeği) filmidir.

Yemek üzerinden simgesel anlatım kurgulayarak tarihsel, kültürel hatta politik okumaları yapmak mümkündür. Yemek sahnesinin tasarımında sofranın biçimi, kültürel bir göstergeye, sınıfsal bir düzenin temsiline dönüşebilmektedir. Yemeğin yer sofrasında veya masada yenmesinde farklı çıkarımlar yer alırken, masanın geometrik biçimi ve insanların oturma düzenleri, hiyerarşi bağlamında farklı anlam ortaya koymaktadır. Sinematik evrende yemeklere atfedilen söz konusu sembolik anlamlar, Kanık'a (2012, s. 19) göre yemeğin somut niteliğinden çok daha güçlü anlamlar barındırmaktadır. Yemek sahneleri, olayların aktarımında güçlü bir argüman olarak sinemacı tarafından seyirciye sıklıkla sunulurken; seyirci, sinemada gördüğü yemek üzerinden kültürel, politik ve ideolojik temsillere erişmektedir.

Modern yaşamın kültürel, politik ve ekonomik yönüne doğrudan etki eden yemek, toplumun dinamiklerini işleyen sinematik evren için temsiller dahilinde oldukça önem arz etmektedir. Yemek, filmlerde bireyin durumunu anlatan bir sembol, eylemlerinin ardındaki itici güç, insanın birincil içgüdüleri için metafor ve sosyal düzeyde birleştirici bir unsur olarak kullanılmaktadır (Novielli, 2021, s. 118). Yemeğin bu denli farklı anlamlar barındırması, kodlar ve temsiller oluşturmaları, onu sinema için

vazgeçilmez kılmaktadır. İmgelerin işlenirliğine sahip sinema için yemeğin görsel gücü, seyirciye anlamsal çıkarımlar için ayrıca yardımcı olmaktadır. Yemeğin kendisi başlı başına toplumsal değerler bütünü olarak mesajlar barındırırken, sinema ile birleşimi bu mesajların gücünü ve kitleselliğini arttırmaktadır.

3. Kimlik İnşasında Yemek Unsuru

Kimlik, bireyin kendini tanımlama biçimi olarak kültürel, kişisel ve etnik unsurları barındıran bir kavramdır. Sabit bir zeminde yer almayan kimlik, bundan kaynaklı tarihsel süreçte inşa edilmeye devam etmektedir. Hem sosyolojik hem de psikanalitik kuramlar, kimlik için yaratılmış ve kurulmuş vurgusu yapmaktadırlar (Marshall, 1999, s. 405). Kimlik, sosyal anlamda insanın kendisiyle olan ilişkisini düzenlediği, çevresindeki diğer kimliklerle kendisini konumlandığı bir süreçtir. Bu süreci Atak, bireyin 'ben kimim' sorusuna cevap aradığı süreçte, kullandığı yapılar olarak açıklamaktadır (Atak, 2011, s. 208). Bu yapılar bireyin benliğini inşa eden veya etmeye yardımcı olan diğer bireyler, kişisel ilişkiler, ekonomik, sosyal veya politik gibi toplumsal unsurlardır.

Kimlik, bireyin öz benliği haricinde kendini farklı kategorilere ayırttığı bir tanımlama biçimidir. Birey, sosyal bir varlık olarak, kendini bir veya birden fazla gruba ait hissedebilir. Bireyin davranışları, kendini ait hissettiği grubun davranışlarının belirgin yönlerini benimser (Worley, 1997, s. 2). Politik kimlik, cinsiyet kimliği veya etnik kimlik bu kimlik kategorilerinden bir kaçıdır. Tüm bu kimlikler bireyin toplumsal unsurlar dolayımında inşa ettiği kimliğinin farklı alanlardaki temsillerini ifade etmektedir. Goffman bu temsilleri maskelere benzetir. Çok sayıda maske ve karakterin ardında, her oyuncunun aynı, çıplak ve sosyalleşmemiş bir görüntüye, hedefine odaklanmış, zor ve tehlikeli bir işle meşgul olan bir kimse görüntüsüne sahip olduğunu belirtmektedir (2014, s. 220). Bugünün çağdaş toplumlarında artan bireysellik, bireyin farklı kimlikler edinmesini ve bu kimlikler arasında geçiş yapmasını mümkün hale getirmiştir. Şartların oluşması durumunda birey, Goffman'ın belirttiği maskeleri çıkartabilmekte veya yeni bir maske takınabilmektedir. Ancak Marshall'a göre bu durumda ortaya çıkan asıl sorun, bireyin sosyalleşme sürecinde başkalarına sunmak için takındığı bu maskelerin, ardında gerçek bir benlik ya da kimlik barındırıp barındırmadığıdır (1999, s. 408). Çünkü kimlik, farklı bağlamlarda, çeşitli etkenler dahilinde zamanla oluşmaktadır. Etkenlerin oluşturacağı değişkenler kimliği açığa çıkartabilir veya yeni bir kimlik edinme sürecini başlatabilir.

Kimlik inşası, tarihsel yolculukta süreklilik arz eden bir süreçtir. Bu süreçte değişimi tetikleyen çeşitli uyarıcı veya etkenlere ihtiyaç duyulmaktadır. Yemek kavramı da bu noktada, çalışma kapsamında ele alınan *Platform* filminde olduğu gibi, kimlik inşa ve değişim sürecinde bu etkenlerden birini oluşturmaktadır. Reis ve Akarçay'a göre geleneklerin ve kolektif kimliğin saklı tutulduğu bir temsil alanı olan yemek, kimlik inşa sürecinde kültürel kodlar ve sembolik anlamlar barındırmaktadır (Akt. Gürhan, 2017, s. 1207). Yemek, sosyolojik ve sosyokültürel boyutuyla kimlik inşa sürecinde rol alırken, aynı zamanda da barındırdığı mesajlarla bireyin karakteri hakkında bilgiler vermektedir. Fransız yemek yazarı Jean Anthelme Brillat-Savarin'in 1825 yılında ifade ettiği "bana ne yediğini söyle; sana kim olduğunu söyleyeyim" tespiti (Stano, 2016, s. 328), yemeğin bireyin kimliğinin oluşumunda ne derece etkin rol aldığını açıklamaktadır. Ancak yemeğin sadece kendisi değil, yendiği fiziksel ortam da aynı şekilde kimlik kurgusunda önemli bir göstergedir.

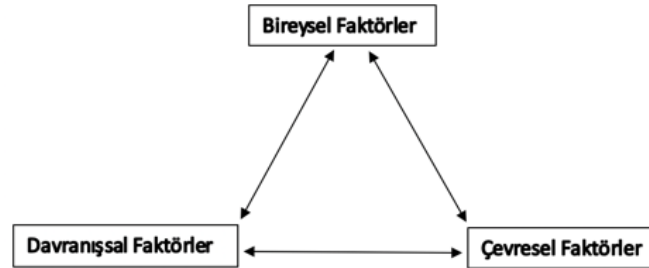
Gündelik hayatın ve toplumsallaşmanın vazgeçilmez bir unsuru olan yemeği Barthes, yalnızca beslenme unsuru değil, bir iletişim sistemi, imgeler bütünü, bir kullanımlar, durumlar ve davranış protokolü olarak görmektedir (2013, s. 24). Çeşitli sembol, gösterge ve anlamlar barındıran yemek, böylece kimliğin inşa veya değişim sürecinin etkin bir ögesi haline gelmektedir. Ancak kimliği sadece anlamlar ağı ören bir unsur olarak düşünemeyiz, yemek aynı zamanda kolektif ve bireysel kimliklerin de merkezinde yer almaktadır (The Unesco Courier, 2022). Söz konusu durum, yemeğin sadece bedensel açlığı giderici bir unsur olmadığını; sofrası biçimi, besinlerin kendisi ve fiziksel ortam gibi etkenlerin tümünün farklı anlamlar, farklı temsiller içerdiğini ortaya koymaktadır. Birey, bu anlam ve temsillerle girdiği etkileşim dolayımında, zaman ve uygun koşullarla birlikte kimlikler edinmekte veya maskenin ardında gizlediği asıl kimliğini ortaya çıkartmaktadır. Fırat, yemeğin sınırsız evrenselliğine karşın, yemeklerin sınırlarında gerçek kimlikler edindiğimizi belirtmektedir (2014, s. 129). Dolayısıyla yemek, sosyal ve kültürel boyutunun yanında, kimlik inşa boyutuyla da incelenmeyi gerektirmektedir.

4. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışma, kültürel kalıpların gerçek hayattaki yansımalarını çözümlmek için dramatik bir öge olarak kullanılan yemeğin (Poole, 2003, s. 12), kimlik inşa sürecine katkısını, film dilini kullanarak, çözümlmeyi hedeflemektedir. Bireylerin kimliksel yolculukları, film boyunca birbirlerinden öğrendikleri üzerinden inşa edilmektedir. Bireylerin gözlem yaparak öğrenmelerini temel alan Albert Bandura'nın sosyal öğrenme kuramı, karakterlerin davranışlarının daha iyi anlaşılması adına çalışmaya dahil edilmiştir.

Sosyal öğrenme kuramına göre; çoğu insan davranışı, modelleme yoluyla gözlemlenerek öğrenilmektedir. Gözlem yoluyla bir davranışın nasıl gerçekleştiği hakkında fikir edinilir ve sonraki davranışlarda kodlanmış bir eylem gibi rehber vazifesi görür (Bandura, 1977, s. 22). Sosyal öğrenme kuramı, davranışçı kuramların deneysel olarak çok katı olan kuralları ve bazı temel prensiplerinin insan davranışlarını tam olarak açıklayamadığından hareketle gelişmiş bir kuramdır (Bayrakçı, 2007, s. 198). Buna göre bireyin her şeyi kendisinin öğrenmesine gerek yoktur. Birey başkalarını gözlemleyerek, onları taklit ederek veya gözlemlediği kişilerin geçmiş deneyimlerinden öğrenerek de kendi bilişsel ve davranışsal sürecini oluşturabilir. Bayrakçı'ya göre gözlemin bilgilendirme işlevi vardır. Sosyal öğrenme kuramcılarının insanların çevresindeki kişilerin davranışlarını gözlediklerini, bu gözlemlerden pekiştirme veya cezalandırma gibi davranışsal bazı sonuçlar elde ettiklerini belirtmektedirler (2007, s. 199).

Zimmerman, hepimizin bir şekilde kendi düzenimiz için gözlemci olduğumuzu ve kimi zaman gözlemci olarak bir beceri edindiğimizin farkında bile olmadığımızı belirtmektedir (1990, s. 4). İnsan davranışları gözlem, taklit, pekiştirme veya tüm bunların aksinde gözlem ve ceza korkusuyla kaçınma şeklinde oluşabilmektedir. Ancak bireyin davranışlarının altında sadece gözleme dayalı eylemleri düşünmek, davranışın anlaşılmasında eksiklik yaratmaktadır. İnsan, sosyal bir varlık olarak çevresiyle var olan bir canlıdır. Dolayısıyla davranışlarında sadece bilişsel faktörler değil, aynı zamanda davranışsal ve çevresel faktörler de etkilidir. Bireyin davranışları, şekil 1'de yer aldığı biçimiyle, üç faktör arasındaki karşılıklı etkileşime dayanmaktadır (Bandura, 1977; Rosenthal & Zimmerman, 1978).

Şekil 1. Sosyal Öğrenme Kuramının Karşılıklı Etkileşim Şeması (Zimmerman & Schunk, 2003, s. 438).

Sosyal öğrenme kuramına göre, sosyal normlar ve kültürel uygulamalar, yetişkinlerin davranışlarını sistematik bir şekilde sınırlarken, yaygın olarak kabul edilen kavramlar, beceriler ve kültürel inançlar ise çoğu insan tarafından sergilenirler (Rosenthal & Zimmerman, 1978, s. 32). Söz konusu durum, kuramın bireyin risk almadan davranış edinmesini sağlayan bir öğrenme kılavuzu sunduğunu göstermektedir. Birey, gözlemlediği davranışları pekiştirme veya sakınma yoluyla benimser. Çalışma kapsamında incelenen filmde ana karakter olan Goreng (Iván Massagué) de sosyal öğrenme kuramı doğrultusunda oda arkadaşını gözlemleyerek, ona soru sorarak ve onu taklit ederek, onun platforma dair geçmiş deneyimlerinden faydalanmaktadır. Goreng, böylece risk almadan kendi davranışını şekillendirmekte, davranışını ödül (yemek) ile pekiştirmektedir.

Bireylerin temel ihtiyacından yoksun kaldığı veya yoksun kalacağı korkusuyla yaşadıkları kimliksel değişimler ve farklı benlikler, filmin bu bağlamdaki önemli sahneleri dolayımında ele alınmıştır. Goreng'in film boyunca devam eden kimlik yolculuğu sosyal öğrenme kuramı üzerinden analiz edilerek çözümlenmiştir.

5. Çalışmanın Amacı ve Örnekleme

Bu çalışma, yemek ve açlığa film diliyle yaklaşmayı, toplumun önemli bir konusu olan yemeğin bireyin karakteri ve kimliği üzerindeki çarpıcı etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu kapsamda 2019 yapımı *Platform (The Platform)* filmi, çalışmanın nesnesi olarak belirlenmiştir. Filmin, yemeği hem sembolik anlamda hem de gerçek anlamda merkeze alması ve toplumsal sınıfları, bireyin yemek karşısında kimliksel değişimlerini, gerekli koşullar oluştuğunda insanın vahşete varan bencilliğini sinematik dille gözler önüne sermesi, çalışmanın nesnesini oluşturmasında etken oluşturmuştur.

Film, yemeğin ve açlığın insan hayatındaki önemine, özellikle açlığın insanın gizli karakter ve kimliklerini ortaya çıkartmasına, yemeği merkeze alarak vurgu yapmaktadır. Sinematik bir dille, kimliksel değişimlerin temsillerinin gösterildiği filmde, yemek bireyin kimliksel değişiminde ana tetikleyici olarak yer almaktadır. Filmde her bir odanın bulunduğu kat ve numarası, bireyin kimlik değişiminde önemli bir etken olarak işlenmiştir. Her bir odanın temsil ettiği yemek/açlık miktarı birbirinden farklıdır. Söz konusu farklar, kimlik analizlerinin oda bağımlı diğer bir ifadeyle mekân bağımlı yapılmasını gerekli kılmaktadır. Zira bireyin varlığının mekânsal bağımlılığı, karakterin kimlik yolculuğunda işaret ve semboller barındırmaktadır (Ağın Gözükızıl, 2022, s.45). Dolayısıyla filmde karakterlerin kimliksel yolculuklarında meydana gelen değişimlerin tümü, mekân/oda bağlamında analiz edilerek çözümlenmiştir.

6. Platform Filmi Analizi

Filmin İsmi	Platform/ The Platform/El Hoyo (Çukur)
Yapım Yılı/Ülke	2019/ İspanya
Filmin Türü	Bilimkurgu-Korku
Yönetmen	Galder Gaztelu-Urrutia
Filmin Konusu	Üst üste dizilmiş yüzlerce odadan oluşan bir mimariye sahip Çukurda ² , her odada iki kişi ve odaların ortasında da bir boşluk bulunmaktadır. Her gün, üzeri özenle hazırlanmış yiyeceklerle dolu bir masa, en üst kattan en alt kata doğru, her odada kısa bir süreliğine duracak şekilde hareket etmektedir. Kişiler, masa durduğu süre boyunca yemek yiyebilmektedirler. Film en üst katta ziyafet sofrası şeklinde hazırlanan masanın, alt katlara ininceye kadar geçen zamanda, çöplüğe daha sonra ise hiçliğe dönüşmesini, karakterlerin de aynı şekilde masanın aşağıya doğru hareketine göre değişen kimliklerini konu edinmektedir.

Film; sık bir mutfakta, müzik eşliğinde özenle yemek yapan aşçıları ve onları titizlikle denetleyen bir şefin görüntüsüyle başlamaktadır. Filmin yemekle başlaması ve yemeklerin hazırlanmasında sarf edilen çaba, yemeğin filmin merkezinde yer aldığını göstermektedir. Menü'nün çeşitliliği ve gösterilen özen ise yemeğin özel insanlar için yapıldığına işaret eder. Klasik film anlatısında hapishane yemeği, genellikle tabloidlere özensiz bir şekilde boca edilen lapadan oluşmaktadır. Dolayısıyla Çukur'un bir hapishane olmadığı, yemek üzerinden temsil edilmiştir.

Filmde her bir odanın karakterlerin kimliksel değişimlerine olan etkisi, bulunduğu kattaki şartlara göre farklılaşmaktadır. Dolayısıyla ana karakterin kimliksel yolculuğu, bir aylık sürelerin sonunda uyandırdığı her bir odaya göre analiz edilmiştir.

² Film analizinde filme ismini veren platformunun, dikey yapıyı değil, yukarıdan aşağıya doğru inen mekanizmayı temsil ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla çalışmada yapının kendisi, orijinal isminin karşılığı olan 'Çukur', aşağıya inen mekanizma ise 'Platform' olarak yer almaktadır.

6.1. Oda Numarası: 48

Oda 48 sahnesi, dış sesin, “İnsanlar üç gruba ayrılır, yukardakiler, aşağıdakiler ve düşenler” cümlesiyle açılır. Bu cümlenin Çukur’un hiyerarşik düzenini temsil ettiği, sahnenin ilerleyen bölümlerinde anlaşılmaktadır.

Filmin ana karakteri Goreng’in (Íván Massagué), gözlerini açtığı ve nerede olduğunu anlamaya çalıştığı görülmektedir. Odada kendisinden başka bir de Trimagasi (Zorion Eguileor) adında bir kişi daha vardır. Goreng, onunla konuşmaya ve bulunduğu durumu daha iyi anlamak için bilgi almaya çalışır. Trimagasi’nin uzun süredir çukurda olduğu anlaşılırken, Çukur’a dair tüm bilgiler de ondan edinilmektedir. Buna göre Çukur kendisinin de bilmediği birçok odadan oluşmakta, buldukları odanın numarası 48 ve numaralar 0’a yaklaştıkça, yemeğe erişim daha kolay olmaktadır. Her odada 1 ay boyunca kalınması gerekmekte ve 1 ayın sonunda onlar fark etmeden yeni bir odaya taşınmaktadırlar.

Tablo 2. Goreng’in Platformu Gördüğü İlk Sahne

Sahnede yer alan karakterler	Karakterin bulunduğu oda Numarası	Davranışsal öğrenme biçimi	Karakterin Kimliksel Durumu
Goreng ve Trimagasi	48 numaralı oda, Üst-Orta sınıf	Gözlem	Değişim henüz başlamadı

Trimagasi konuşurken, yeşil ışık yanar ve platform yukarıdan inerek önlerinde durur. Trimagasi daha platform inmeden zamandan kazanmak için yastığını dizlerinin altına koyarak, yemek için hazırlığını yapar. Platform durunca hemen yemeye saldırır. Onun yemek yeme şekline şaşırarak Goreng, bu yemeklerin yendiğini ve bunların başkalarının arttığı olduğunu fark eder. Trimagasi’nin yemek yeme biçimine, platform aşağıya inerken sofraya tükürmesine ve kendisine iğrenerek bakan Goreng, sofradan sonradan yemek üzere sadece temiz bir elma alır.

Platform aşağıya doğru inerken, Goreng odanın aşırı ısınmaya başladığını fark eder ve bunun nedenini Trimagasi’ye sorar. Trimagasi ise Çukur’un kurallarından birisini daha iletir. Buna göre; kişilerin sadece masa odada durduğu süre boyunca yemek yeme hakları vardır. Sonradan yemek üzere masada bir şey almak, odanın aşırı ısınmasına veya soğumasına neden olmaktadır. Goreng, cebindeki elmaya aşağıya atarken, odanın ısısının normalleştiğini fark edilir.

Goreng, Çukur’a kendi isteğiyle gelmiştir ancak Trimagasi, işlediği bir suçtan dolayı normal bir hapis hane yerine cezasını Çukur’da çekmeyi tercih ettiği için burada bulunmaktadır. Goreng, istediği herhangi bir eşyayı yayında getirebilmesine rağmen, sadece *Miguel De Cervantes’in Don Kişot (Don Quijote)* kitabını yanına almıştır. Kitap, Goreng’in çevresine karşı hassas olduğuna, duyarlı bir insan olduğuna ve kitabın karakteri Don Kişot gibi erdemli bir savaş verdiğine/vereceğine işaret etmektedir.

Tablo 3. Goreng’in Masayı Mahvederek Yemek Yediği Sahne

Sahnede yer alan karakterler	Karakterin bulunduğu oda Numarası	Davranışsal öğrenme biçimi	Karakterin Kimliksel Durumu
Goreng ve Trimagasi	48 numaralı oda, Üst-Orta sınıf	Gözlem, taklit ve pekiştirme	Değişim mevcut

Goreng ve Trimagasi’nin zamanla daha fazla konuşmaya, eğlenmeye, yakınlaşmaya ve dost olmaya başladıkları görülmektedir. Gün geçtikçe Goreng, Trimagasi’ye dönüşmektedir. Hayvan gibi yemek yiyen,

alt kattakileri düşünmeden yemekleri mahveden, bencilce hareket edip masaya tüküren ve kusan Trimagasi'ye iğrenerek bakan Goreng, artık kendisi masaya çıkıp yemek yemekte, bencilce hareket ederek tüm yemekleri mahvetmekte hatta masaya tükürüp kusmaktadır.

Goreng'in 30 günün sonunda kimliksel ve karakter değişimleri açıkça görülmektedir. 48 numaralı odada Goreng'in kimliksel değişiminde yemek ve açlık doğrudan tetikleyici görevinde değildir. Çünkü oda, bulunduğu kat itibarıyla açlık ve yoksunluk tehlikesinin olmadığı bir konumdadır. Dolayısıyla 48 numaralı oda için Goreng'in kimliğinin değişiminde çevresel faktörler ve Trimagasi etkili olmuştur.

Trimagasi, Çukur'da uzun bir süre ve farklı kişilerle birlikte bulunmuş bir karakterdir. Eline fırsat geçtiğinde aç gözlülüğü ve bencilliğini saklamamaktadır. Alt kattakileri asla düşünmeyen, kendisine de üst sınıflar tarafından aynı şekilde bakıldığından emin olan Trimagasi, Çukur'da edindiği deneyimlerini sergilemektedir. Goreng ise davranışlarını, sosyal öğrenme kuramında ifade edildiği üzere, Trimagasi'yi gözlemleyerek, onu taklit ederek biçimlendirmekte, ödül veya ceza ile pekiştirmektedir.

Odada bulunduğu ilk günlerde hem üst kattakiler hem de alt kattakileri düşünen, onları kurtarmak için çözüm arayan, birliktelik inşa etmeye çalışan Goreng, masaya çıkan, masayı kirleten, yemeklere kusan bir karaktere dönüşmüştür. Kişisel, çevresel ve davranışsal faktörler neticesinde kendi davranışını şekillendiren Goreng'in, erdemli insan maskesini indirdiği görülmektedir. Herkesin aynı oranda bencil ve aç gözlü olduğu bir ortamda Goreng, toplumsal taktir için erdemli olmak zorunda değildir. Ceza ve yadırganma endişesi duymadan büründüğü yeni kimliğinde Goreng'in, ilk zamanlar iğrenerek baktığı Trimagasi'ye birkaç günün sonunda dönüşmeye başladığı görülmektedir.

6.2. Oda Numarası: 171

48 numaralı odada 1 aylık zamanlarını dolduran Goreng ve Trimagasi, yeni bir odada uyanırlar. Daha doğrusu, Trimagasi çoktan uyanmış, derin uyuyan Goreng'i yatağa bağlamıştır.

Tablo 4. Goreng'in Yatağa Bağlı Olduğunu Fark Ettiği Sahne

Sahne yer alan karakterler	Karakterin bulunduğu oda Numarası	Davranışsal öğrenme biçimi	Karakterin Kimliksel Durumu
Goreng, Trimagasi ve Mihar	171 numaralı oda, Alt Sınıf	Gözlem, taklit ve pekiştirme	Değişim mevcut

Goreng, durumunu anlamaya çalışırken, açıklama tablo 4'te görüldüğü üzere deneyim sahibi Trimagasi'den gelir. 48 numaralı odadan 171 numaralı odaya gelmişlerdir ve bu odanın bulunduğu kata yemek yetmemektedir. Trimagasi, açlık dayanılmaz hale geldiğinde Goreng'i yemek üzere bağladığını itiraf eder. İlk başlarda buna inanmayan veya inanmak istemeyen Goreng, kısa bir müddet sonra durumun ciddiyetinin farkında varır. Trimagasi, bencil ve aç gözlü bir karakter olarak, aslında açlık korkusuyla yakaladığı ilk fırsatta kendi çıkarını düşünmüştür. Açlık korkusuyla, 48 numaralı odada gizlediği canavar kimliğini 171 numaralı odada ortaya çıkartmıştır.

Trimagasi, Goreng'e bu odada da 30 gün boyunca kalacaklarını ve ilk bir hafta açlığa insanın dayanabileceğini, ancak sonrasında açlığın yol açtığı delilikle birbirlerine saldıracaklarından emin olduğunu, Goreng genç ve daha güçlü olduğu için de böyle bir durumda kendisinin kurban olmayı beklemek yerine, erken davrandığını belirtir. İnsanın açlık korkusuyla dönüşebileceği kimliği ve yapabileceği vahşeti gözler önüne seren Trimagasi, bunu bir iyilik olarak yaptığını, Goreng'i yerken, eti kendisine de yedireceğini, böylece ikisinin de kurtulacağını belirtir. 48 numaralı odada açlık endişesi yaşamadan arkadaş olan iki karakterin, 171 numaralı odada aç kalma korkusuyla av ve avcı konumuna geçtikleri görülmektedir.

Platform, her gün üzerinde bir kırıntı bile kalmamış şekilde 171 numaralı odada durur. Goreng, Trimagasi'nin gözünde gün be gün daha fazla yiyeceğe dönüşmektedir. Trimagasi, Goreng'i salyangoza benzetmektedir. Tıpkı salyangozların yenmeden önce 10 gün boyunca temizlenmeye bırakıldıkları gibi,

Goreng de yenilebilir hale gelmesi için Trimagasi tarafından bekletilmektedir. Yedi günün sonunda hiç yemek yiyemeyen Trimagasi, Goreng'i yemeye karar verir. Goreng'den kopardığı parçayı yemek üzereyken, aşağı doğru inen platformun üzerinden bir kadın(Miharu), Trimagasi'nin üzerine atlayarak, onu öldürür ve Goreng'i kurtarır. Bağlarından kurtulan Goreng, öfke ve dehşet içinde zaten ölmüş olan Trimagasi'yi defalarca bıçaklar.

Tablo 5. Miharu'nun Goreng'e Trimagasi'nin Etini Yedirdiği Sahne

Sahnede yer alan karakterler	Karakterin bulunduğu oda Numarası	Davranışsal öğrenme biçimi	Karakterin Kimliksel Durumu
Goreng ve Miharu	171 numaralı oda, Alt Sınıf	Gözlem, Taklit/Pekiştirme	Değişim mevcut

Tablo 5'te görülen ve Goreng'e et yedirmeye çalışan Miharu (Alexandra Masangkay), aynı zamanda onu ölümden kurtaran kişidir. Goreng, Miharu ile 48 numaralı odadayken, yine platform üzerinden aşağıya doğru inerken tanışmış ve ona yardım etmeye çalışmıştır. Trimagasi'nin aktardığına göre Miharu, her ay bulunduğu odadan masaya atlayarak en alt katlara değin tüm odalarda oğlunu aramaktadır. Miharu sekiz gündür yemek yemediği için güçten düşmüş Goreng ile ilgilenir. Ona güç toplaması için Trimagasi'nin etinden yedirir. Goreng biraz güç toplayınca da Miharu, kızını aramak üzere tekrar platforma binerek aşağıya doğru inmeye başlar. Goreng artık tek başınadır ve 30 günün geriye kalan günlerini, çürüyüp kurtulanmasına rağmen, Trimagasi'nin etini (kurtlarla birlikte) yiyerek geçirir.

Goreng, bağlı kaldığı süre boyunca Trimagasi'yi, sonrasında ise Miharu'yu gözlemleyerek, onların davranışlarını taklit ederek, hayatta kalmak uğruna insan eti yeme davranışı geliştirmiştir. Erdemli bir kimlikten, yamyam bir kimliğe dönüşen Goreng'in kimliksel değişiminde açlık, yoksunluk ve çevresel faktörler etkili olmuştur. Goreng'in yalnızlığı, halüsinasyonlara neden olmaya başlamıştır. Trimagasi ile vicdan muhakemesi yaparken, Miharu ile de sevişir. Açlık, yalnızlık ve insan eti yemenin psikolojik yükü, Trimagasi'nin daha önce belirttiği gibi, Goreng'i çıldırtmaya başlar. Yoksunluğun tetiklediği delilik, Goreng'in kimliğinin başka bir versiyonu haline gelmiştir.

6.3. Oda Numarası: 33

Goreng 171. odada geçirdiği 30 günün sonunda 33 numaralı yeni odasında gözlerini açar. Üst sınıfı temsil eden, dolayısıyla yemeğe erişimi daha kolay olacak Goreng, bu odada açlık endişesi yaşamadan yeni bir kimlik edinme sürecine girmektedir.

Tablo 6. Goreng'in 33 numaralı Odada Uyandığı ve İmoguri'yi Fark Ettiği Sahne

Sahnede yer alan karakterler	Karakterin bulunduğu oda Numarası	Davranışsal öğrenme biçimi	Karakterin Kimliksel Durumu
Goreng, İmoguri ve Miharu	33 numaralı oda, Üst Sınıf	Gözlem, Taklit ve Pekiştirme	Değişim mevcut

Goreng, karşısında onu elinde köpekle izleyen yeni oda arkadaşı İmoguri (Antonia San Juan) ile konuşmaya başlar. Goreng, bir önceki odaya göre daha insancıl davranışlar sergilese de Çukura ilk geldiği günkü gibi bir heyecan, merak ve enerjisi yoktur. Bu da Goreng'in 171'in etkisinden henüz tam olarak kurtulmadığını göstermektedir.

Goreng, İmoguri ile daha önceden tanışmıştır. İmoguri, Goreng'i buraya gelirken mülakata alan kişidir. İmoguri, çukurdakilerin aksine, Çukur'un yönetiminde 25 yıl boyunca çalışmış ve Goreng gibi kendi isteğiyle buraya gelmiştir. 33 numaralı oda, yönetimin Çukur'a olan bakışının gösterildiği odadır. Goreng ile İmoguri arasında geçen diyalog, karakterlerin temsil ettikleri açısından önemlidir. Goreng burada insanların öldüğünü söylerken İmoguri, buraya "dikey kendini dönüştürme merkezi" demeyi tercih etmektedir. Goreng, Çukur'u daha iyi anlamak için İmoguri'ye sorular sormaya başlar. İmoguri'ye göre; Çukur'da 200 oda vardır ve 16 yaşından küçüklere kesinlikle yer yoktur. Çukur'un amacı, kendinden oluşacak bir dayanışma yaratmaktır. Eğer herkes sadece kendi hakkını alırsa yemek, en alt kattakilere yetiyecektir. İmoguri, bu amaçla platform her önlerine geldiğinde sadece hakkı olanı almakta ve alt kattakilere porsiyonlarını hazırlamaktadır. Alt kattakileri her seferinde uyarmasında rağmen, düşündüğü gibi bir "kendinden dayanışma" ruhu yaratamamaktadır.

Goreng, İmoguri'nin her gün yaptığı bu eylemine yardım etmese de bir gün dayanamaz ve alt kattakiler eğer İmoguri'nin dediklerini yapmazlarsa bir ay boyunca masaya pisleyeceğini, tüm yemekleri pislikle bulayacağını ve onları yemek zorunda kalacaklarını söyler. Açlık korkusu, bir kez daha davranış edimini sağlamış ve alt kattakilerin İmoguri'yi dinlemeye mecbur bırakmıştır. İmoguri'ye yardım etme biçimi, Goreng'in kimliksel değişimlerini daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. İnsani duygularından kopan Goreng'in, gözlemleyip taklit ettiği Trimagasi'ye dönüştüğü görülmektedir.

Goreng'in kimliğinin değişiminde Trimagasi rol almışken, İmoguri'nin de Miharunun gelişile değişmeye başladığı görülmektedir. Aşağı inen platformun üzerinde Miharunun baygın bir şekilde yatmakta olduğunu gören Goreng, Miharuyu hemen masadan indirerek kendi yatağına yatırır ve onunla ilgilenmeye başlar. Miharunun havanın soğduğunu söyleince, Goreng, geçmiş gözlem ve deneyimlerine istinaden nedeni anlar ve köpeğin masadan aldığı yiyeceği alıp aşağı inen platforma doğru atar. Miharunun, gece kendine gelmeye başlayınca, herkesin uyuduğu sırada İmoguri'nin köpeğini öldürerek yer. Köpeğinin öldürülüp yendiğini fark eden İmoguri, bu olaydan çok etkilenir. Miharunun iyileşince yukardan gelen platforma tekrar çıkarak, aşağıya doğru inmeye başlar. Ancak artık İmoguri eskisi gibi değildir. Kimliksel değişimlerin konuşmasına ve hareketlerine yansıdığı görülmektedir. Goreng, Miharunun her ay oğlunu aradığını ve onun için üzüldüğünü söylediğinde, İmoguri, onun hakkında yanıldığını, buraya tek başına geldiğini ve onun taklitçi, cani bir katil olduğunu belirtir.

İmoguri'nin Miharunun hakkındaki gerçekleri anlatırkenki yüz ifadesi, kurduğu cümleler ve nefret dolu bakışları, onun yeni bir kimliğe bürünmeye başladığına işaret etmektedir. Erdemli olmaya, platforma ve kendinden bir dayanışmanın oluşabileceğine inanan bir kimlikten, hiçbir şeyi umursamayan, duygusuz ve nefret dolu bir kimliğe doğru geçiş yaşanmıştır.

Tablo 7. Goreng ve İmoguri'nin Kimliksel Değişim İzlerinin Görüldüğü Sahne

Sahnede yer alan karakterler	Karakterin bulunduğu oda Numarası	Davranışsal öğrenme biçimi	Karakterin Kimliksel Durumu
Goreng, İmoguri ve Miharun	33 numaralı oda, Üst Sınıf	Gözlem, Taklit, Pekiştirme,	Değişim devam ediyor

Tablo 11'deki sahnede Goreng ve İmoguri'nin kimliksel değişimleri görülebilmektedir. Goreng, 33 numaralı odaya ilk geldiğinde daha depresif ve umursamaz bir tutum takınıyorken, İmoguri tam tersi olarak, daha enerjik ve umut dolu bir kimlik resmetmekteydi. Ancak 30 günün sonunda çevresel koşullar, her ikisinin de kimliğini değiştirmiştir. İmoguri, her şeye olan inancını, umudunu kaybetmiş ve daha depresif bir duyguya geçiş yapmışken Goreng daha iyi durumdadır. İmoguri'ye bir şeyler yemesi gerektiğini söyleyen Goreng, sonraki oda numarasının daha mı iyi/daha mı kötü olacağına dair bilinmezliği dile getirir. İmoguri'ye yemek yemesi gerektiğini söyleyen Goreng'in İmoguri'nin ilk başlarda yaptığı gibi tabaklara porsiyonları koymaktadır. Gözlem, taklit ve pekiştirme davranışı geliştiren Goreng, 171. odadan farklı olarak daha iyimser bir kimliğe bürünmüştür.

Goreng ve İmoguri 33 numaralı odada yöneten ile yönetilenin çatışmasını, değişimlerini ve gerçekleri ortaya koymaktadır. Goreng, Çukur'a girerken en sevdiği yemek olan salyangozu belirtmiştir. Masada salyangozun olması, herkesin belirttiği en sevdiği yemeğin yapıldığını ve aslında herkese yetecek miktarda yemeğin hergün düzenli olarak verildiğini kanıtlamaktadır. Bu gerçeği fark eden Goreng de gerçeği bilen İmoguri de 33 numaralı odada geçirdikleri 30 günün sonunda değişmişlerdir. Goreng daha fazla insani duygular kazanıp hem İmoguri hem de diğerlerini düşünmeye başlamışken, İmoguri ise depresif bir kimliğe bürünerek hem kendini hem de diğer insanları umursamamaya ve başlarda savunduğu her şeye aykırı davranmaya başlamıştır.

6.4. Oda Numarası: 222

Goreng gözlerini 202 numaralı odada açar. Bu oda şu ana kadar bilinen gerçeklerin yanlış olduğunu kanıtlamaktadır. Goreng, sayıya baktığında İmoguri'nin yanıldığını ve haliyle Çukur'un halen gizemini koruduğunu korkuyla fark eder.

Tablo 8. Goreng'in Yeni Odada Uyanıp, Çukur'a Dair Bilgilerinin Yanlış Olduğunu Fark Ettiği Sahne

Sahnede yer alan karakterler	Karakterin bulunduğu oda Numarası	Davranışsal öğrenme biçimi	Karakterin Kimliksel Durumu
Goreng, Trimagasi (Hayal), İmoguri (Hayal)	202 numaralı oda, Alt Sınıf	Gözlem	Değişim devam ediyor

Yanıldığını fark eden sadece Goreng değildir. 33 numaralı odada insanlara ve yaşama (kendisine kanser teşhisi konmuştur) dair inancını yitiren İmoguri, 200'den fazla odanın var olduğu gerçeğiyle, 25 yıl boyunca hizmet ettiği Çukur'a dair inancını da yitirmiş ve intihar etmiştir. Goreng, böylece tıpkı 171 numaralı odada olduğu gibi hem açlık hem de yalnızlıkla baş başa kalmıştır. Goreng yeni oda numarasına bakarken, 171 numaralı odada daha önce deneyimlediği korkuya kapılmaktadır

Günlerce açlığa dayanan Goreng, en sonunda intihar eden İmoguri'yi yemeye başlar. Açlığın, yalnızlığın ve yamyamlığın verdiği psikolojik yük, Goreng'in yine delirmesine ve halüsinasyon görmesine neden olur. Goreng hem Trimagasi hem de İmoguri ile konuşur. Açlık ve yoksunluk, bir kez daha Goreng'i erdemli kimlikten, bencil ve yamyam bir kimliğine bürünmeye zorlamaktadır. Her odada olduğu gibi bu odada da çevresel faktörler, karakterlerin kimlikleri üzerinde etkili olmuştur. Platform alçaldıkça, insanın yol açtığı dehşetin boyutunun da arttığı görülmektedir.

6.5. Oda Numarası: 6

Goreng yeni bir seviyede, oda 6'da gözlerini açar ve bu seviyede herhangi bir yiyecek veya açlık endişesi yaşamayacaktır. Goreng'in yeni arkadaşı ise üst katlara çıkmaya çalışan Baharat'tır. Baharat (Emilio Buale), bu sistemden kurtulmak için yanında getirdiği halata ve üst kattakilerin merhametine güvenmektedir. Oldukça enerjik olan Baharat'ın aksine Goreng, henüz 202 numaralı odanın dehşetini üzerinden atmadığı için daha sakin ve enerjisiz bir kimliğe bürünmüştür.

Tablo 9. Goreng'in 6 Numaralı Odada Uyandığı ve Baharat ile Tanıştığı Sahne

Sahnede yer alan karakterler	Karakterin bulunduğu oda Numarası	Davranışsal öğrenme biçimi	Karakterin Kimliksel Durumu
Goreng, Baharat; Goreng, Trimagasi (Hayal), İmoguri (Hayal)	6 numaralı oda, Üst Sınıf	Gözlem, Taklit ve Pekiştirme	Değişim devam ediyor

Baharat'ın yukarı çıkma çabası, üst kattakiler tarafından insanlık dışı bir biçimde sabote edilmiştir. Tıpkı Trimagasi'nin Goreng'e daha önce söylediği gibi; üst kattakiler, alt kattakilere önem vermemektedir. Goreng, Baharat'ın çabasını, üst kattakilerin umursamazlığını ve alt kattakilerin yemeğe saldırmasını izlerken, takındığı yüz ifadesi, değişim için bir sinyal vermektedir. Nitekim Goreng'in 202 numaralı odada yaşadığı deliliğe rağmen, önüne gelen masada insana yakışır bir biçimde yemek yediği ve masaya gelmeyen Baharat'a elma verdiği görülmektedir.

Goreng, Trimagasi ve İmoguri'nin halüsinasyonlarını tekrar görür ve onlarla konuşur. Trimagasi Goreng'i kendi gibi bencil olmaya davet ederken, İmoguri ise tam tersi bir yönde Goreng'i etkilemektedir. Kendisinin İmoguri'ye kurduğu "değişim kendiliğinden olmaz" cümlesi, Goreng'in kimliksel değişimini ve harekete geçmesini sağlayan tetikleyici söyleme dönüşmektedir. Goreng, artık yanında getirdiği kitaptaki Don Kişot karakterinin Sancho Panza ile birlikte canavar olarak gördüğü yel değirmenleriyle girdiği mücadele gibi, kendisi de Çukur ile mücadeleye hazırlanmaktadır. Üstelik artık onun da Don Kişot'un Sancho Panza'sı gibi bir arkadaşı, Baharat vardır. Goreng, 48 numaralı ilk odada gerçekleştirmek istediği ancak, Trimagasi'nin umutsuzluğu, bencilliği ve aç gözlüğü yüzünden gerçekleştiremediği, Çukur'a karşı mücadelesine başlamıştır. Kendisiyle birlikte herkesi kurtarmak istemektedir.

Goreng, Baharat'a platformun her odada durduğu süreyi hesapladığını, bu hesaplama göre Çukur'da yaklaşık 250 oda olduğunu ve eğer silahlanırlarsa herkese yemeği eşit bir şekilde pay edip ulaştırabileceklerini söyler. Hesaplamalara göre ilk 50 katın yemeğe erişimi olduğu için bir günlük açlığa dayanabileceklerdir ve yemek 50. kattan itibaren pay edilecektir. Bu hesapla harekete geçen Goreng ve Baharat, gelen platforma çıkarak aşağıya doğru inerler. Platform alt katlara indikçe yemeğe saldıranları bertaraf etmek için ellerindeki demir çubuklarla mücadele ederler. Goreng ve Baharat bu yola, herkesin kurtuluşunun buna bağlı olduğuna inanarak çıkmışlardır. Goreng'in bu yolda erdemli ve iyi insan kimliğine tekrar döndüğü görülmektedir. Ancak bu kimlik, filmin başında Trimagasi'ye iğrenerek bakan kimlik değil, aksine mücadele etmek isteyen, kurtuluş adına bencilliklerinden vazgeçmeyenler hariç, sistemden herkesi kurtarmak isteyen bir kimliktir.

Platformun aşağıya indiği sırada, Baharat'ın bilge diye bahsettiği tanıdık bir adamla yaptıkları konuşma, mücadelelerine amaç ve yöntem katmıştır. Buna göre şiddetten önce diyalog yolunu seçmeliler ve amaçlarının gerçekleşmesi için de üst yönetimin dikkatini çekecek bir mesaj göndermelidirler. Ancak alt katlara inildikçe artan açıklıkla birlikte insanların yol açtığı vahşet ve çılgınlığın boyutu büyümektedir. Bu da alt katlara inildikçe diyalog kurmayı imkânsız hale getirmektedir. Goreng ve Baharat bu yoldaki ilk korkularını içinde insan olmayan katlarda platformun durmadığını fark etmeleriyle yaşamışlardır. Platformun her katta durmaması, Goreng'in yanlış hesap yaptığını ve tahminlerinden daha fazla kat olduğunu ortaya koymaktadır. Yemekleri ve üst yönetime gönderecekleri mesajı (Puding) korurken ölümcül yaralar alan Goreng ve Baharat, bir hedefle çıktıkları yolun, artık bilinmeze doğru gittiğini fark etmişlerdir.

Tablo 10. Goreng ve Baharat'ın Çukur'un Son Katında Küçük Bir Çocuk Buldukları Sahne

Sahne yer alan karakterler	Karakterin bulunduğu oda Numarası	Davranışsal öğrenme biçimi	Karakterin Kimliksel Durumu
Goreng, Baharat	06 numaralı oda, Üst Sınıf	Gözlem, taklit, pekiştirme	Değişim devam ediyor

Platform, son kat olan 333'te durmuştur. Platform'un neden durduğuna ve ellerinde masadan aldıkları puding olmasına rağmen, odanın ısısının neden değişmediğine şaşırarak Goreng ve Baharat, yatağın altında saklanan küçük bir çocuk görürler (Tablo 10). Ellerinde son kalan ve üst yönetime mesaj olarak göndermeyi düşündükleri pudingi, kız olduğu anlaşılan küçük çocuğa verirler. Kız pudingi yerken Goreng ve Baharat kendilerinden geçerler. Goreng, Trimagasi ve İmoguri'nin olduğu çeşitli halüsinasyonlar görüp kriz geçirirken Baharat, onu uyandırarak asıl mesajın çocuk olduğunu söyler. Baharat, son katta ölürken,

Goreng küçük kızı mesaj olarak yukarıya göndermek üzere platforma bindirir. Kendisi de aynı şekilde binmek üzereyken Trimagasi, mesajı birinin taşınmasının gerektirmediğini belirterek onu yanına alır.

Film boyunca bir kimlik yolculuğunda olan Goreng, yolculuğunu son katta tamamlayarak, kızı ve diğer herkesi kurtarmak adına kendini feda etmiştir. Mesaj yukarıya doğru giderken, Çukur'un en alt katında bulunan Goreng, hayali Trimagasi ile birlikte karanlığa doğru yol alır.

7. Bulgular ve Yorumlar

Kimlik, dinamik bir yapı olarak sürekli gelişen, fiziksel, ruhsal ve çevresel koşullara göre yeni biçimler alan bir temsildir. Filmin ana kahramanı Goreng'in bu bağlamda kimliksel yolculuğu, bulunduğu her odaya göre farklı biçimler olarak tamamlanmıştır. Odaların bulunduğu kat ve sağladığı yemeğe ulaşım kolaylığı, kimliksel değişimin ana unsuru olarak filmde işlenmiştir. Filmde, yemek sahneleriyle hem çatışmalar hem birliktelikler inşa edilmiştir. Özellikle de insanların yemek yeme biçimleri, bireylerin toplumsal konumuna, kişisel kimliğine dair temsilleri göstermiştir. Dolayısıyla Albert Bandura'nın sosyal öğrenme teorisinde temellendirdiği davranışların gelişim hali, film boyunca Goreng'e farklı karakterler, çevresel koşullar, yemek ve açlık dolayımında rehberlik etmiştir. Goreng özellikle bulunduğu çevresel koşulları bu teori bağlamında gözlem ve taklit yoluyla kavrayabilmiş ve geliştirdiği davranışları ödül/ceza yoluyla pekiştirmiştir.

Goreng'in kimliksel yolculuğu, film dili kullanılarak kahramanın yolculuğuna dönüştürülmüştür. Goreng'in kahraman temsili ise Miguel de Cervantes'in *Don Kişot* karakteriyle eşleştirilmiştir. Romanın kahramanının yel değirmenleriyle mücadele ettiği gibi, Goreng de Çukur'la savaşmaya karar vermiştir. Goreng'in kimlik değişim yolculuğunun sonraki aşamasını oluşturan bu yaklaşım, onun uyanışını temsil etmektedir. Bu yolculuk, bencillikle hareket eden Goreng'den, alt katlardaki insanları düşünen Goreng'e dair bir yolculuktur.

Film boyunca Goreng'e rehberlik eden Trimagasi ve sonradan ona katılan İmoguri, Goreng'i iyiye ve kötüye yönlendiren iki hayali temsile dönüşmüşlerdir. Trimagasi, kendi karakterinde var olan bencillik ve aç gözlülük yönünden Goreng'i yönlendirirken, İmoguri ise baştan beri vurguladığı kendinden bir dayanışma ve kurtuluşun mümkün olduğu bir söylemle, Goreng'in başkalarını da düşünmesi gerektiği doğrultusunda yönlendirmektedir. Nitekim, kendisi de Goreng'i, Goreng'e görünen halüsinasyonunun ifadesiyle, kurtarmak için feda etmiştir.

Goreng'in kimlik yolculuğunun önemli aşamalarından biri, 6. katta uyanıp Baharat ile tanışmasıyla başlamıştır. Goreng, 6. katta oldukça rahat edip kurtuluşa erişebileceken, herkesin kurtuluşu adına kendini feda ederek, Don Kişot rolüne bürünür ve kitaptaki yel değirmenlerinin temsili olan Çukur'la savaşmaya koyulur. Nitekim artık onun da yanında tıpkı Don Kişot'un gibi bir Sancho Panza'sı (Baharat) vardır.

Çukur'la savaşmak için platforma atlayan temsili Don Kişot ile Sancho Panza, çıktıkları yolda itaatkâr, isyankâr, vahşi, bilge, şiddet yanlısı ve yamyam' gibi birçok farklı kimlik ve temsille karşılaşır. Platform aşağıya indikçe vahşetin boyutu giderek artmaktadır. Amaç edindikleri hedeflerine ulaşmak için zorlu bir mücadeleye girişen ve erdemli kimliklerini kaybetmeyen Goreng ve Baharat, ölümcül yaralar alırlar. Son kat olan 333'e vardıklarında ise kurtuluş umudu olabilecek küçük bir kızla karşılaşır. Kızın bu katta ve hayatta olması ikisini de şaşırtmıştır. Küçük bir kızın varlığı ve Mihar'u benzerliği³, İmoguri'nin Çukur ile ilgili söylemlerinin bir kez daha yanlış olduğunu ortaya koymuştur. Küçük kızın bu kadar derinlikte, 170'li katlara kadar yemeğin asla yetişmediği düşünüldüğünde, nasıl hayatta kaldığının gizemi, Baharat'ın yönetime iletilecek kurtuluş mesajının aslında küçük kız olduğuna dair fikir edinmesine yol açmıştır.

Baharat'ın ölmesiyle, kurtuluş anahtarının üst yönetime gönderilmesi Goreng tarafından gerçekleştirilmiştir. Küçük kız üst yönetime, İmoguri'nin deyişiyle kendiliğinden bir davranış edinimi kazanıldığının, en alt kata kadar yiyeceğin indirilmesinin başarılı olduğunun kanıtı olarak gönderilmiştir. Daha sonra kimliksel yolculuğunda ilk rehberi olan Trimagasi ile birlikte karanlığa doğru yürüyen Goreng, kimliksel yolculuğunu erdemle bütünleştirmiş ve herkesin kurtuluşu için kendini feda ederek yolculuğunu tamamlamıştır.

³ Filmin farklı karakterlerinin diyaloglarında Mihar'u'nun oğlunu aradığı ifade edilmektedir. Filmin sonunda bulunan çocuk ise kızdır. Filmde çocuğun Mihar'u'ya etnik olarak benzemesine rağmen, onun aradığı çocuk olup olmadığına dair bir bilgi verilmemektedir.

8. Sonuç

Goreng, filmin en başından en sonuna kadar uyandığı her odada, tanıştığı her bir karakterle birlikte kimlik yolculuğunda değişimler yaşamıştır. Yemek ve yemekten yoksunluk, Goreng'in yolculuğunda kilit rolde yer almıştır. Özellikle de yemekten yoksunluk, diğer bir ifadeyle açlık, bireyin maskeler ardında gizlenen gerçek kimliğinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dolayısıyla açlığın tetiklemesiyle Goreng erdemli bir kimlikten, yamyamlığa, yamyamlıktan ruhsuz ve duyarsız bir kimliğe doğru yol almış, en nihayetinde ise ilk başta olduğu erdemli kimliğine geri dönmüştür. Bandura'nın davranışsal öğrenmeyi dayandırdığı gözlem, taklit, pekiştirme veya ceza ise Goreng'in davranışsal ve kimliksel yolculuğunda rehber işlevi görmüştür. Dolayısıyla Sosyal öğrenme kuramı ilkelerinin film boyunca özellikle Goreng'in davranışlarının analiz ve çözümlenmesinde fayda sağladığı ifade edilebilir.

9. Extended Abstract

Cinema, as an effective branch of art, mostly uses images and representations in its works. The fictional film universe, which is accepted as the cinematic universe, conveys reality in different ways. Realities in the cinematic universe are created from social dynamics and existing realities. More than just being a piece of art for spectacle, films function as a means of representation and reproduction that reflects social realities from different perspectives.

As a component of society, cinema has often taken a place and continues to do so in every subject related to food. People are directly interested in food under the influence of the culture they live in, both in terms of their physiological structure and social aspects. Food and its representations gain meaning entirely according to cultural values and at the level of social relations. Food, which has different meanings, thus becomes a component in the identity of the individual. Identity is an element that gives an individual's knowledge of who he is, a sense of direction and purpose in life.

The combination of cinema with food and identity also takes place through social elements. While food has an important place in people's lives, the strong effect of food directly affects identity, and cinema deals with these issues as a reality of the society. Food as an important area of social structure makes it possible to make historical, cultural and even political readings by constructing a symbolic expression. While food itself contains messages as a set of social values, its combination with cinema increases the power and massiveness of these messages.

This study analyzes the contribution of food, which is used as a dramatic element to analyze the reflections of cultural patterns in real life, to the identity construction process, by using the language of film. Identity journeys are built on what the characters learn from each other. Learning by observation and imitation, reinforcement method through punishment and reward, on which Albert Bandura's social learning theory is based, was used to better understand the behaviors of the characters. According to this theory, most human behavior is learned by observing through modelling. Observation gives an idea of how a behavior occurs, and acts as a guide, like a coded action, in subsequent behaviors. The identity changes experienced by the characters in the problem of food and hunger in the *The Platform* (2019), which is discussed within the scope of the study, are observed and analyzed within the framework of this theory. The film's centering on food both in a symbolic and real sense, revealing social classes, the individual's identity changes in the face of food, and the brutal selfishness of human beings when the necessary conditions are met, with a cinematic language, has been effective in forming the sample of the study.

In a vertical structure (The Pit), which is divided into layers in the form of a room, the location of the floor where the room is located and the amount of food/hunger represented by each room are different from each other, so it has an impact on the identity changes of the characters. In this context, the identity journey of the characters is completed by taking different forms according to each room they are in. In the film, both conflicts and associations can be built with the food. The social positions of the characters and the representations of their personal identities are all shown according to the way they eat. The development of behaviors based on Bandura's theory has guided Goreng, the main character of the film. In particular, Goreng first observes, and then he understands the work by imitating and develops the behavior.

In the cinema, where the identity journeys of the main character are conveyed with various signs and representations by using the language of the film, a hero's journey is built by taking food at the center. Goreng, enters a new identity process according to each character he meets in every room he wakes up. However, the main triggers for identity changes were hunger and satiety. In particular, the fear of hunger and starvation enabled the real identity of the individual to be revealed. In this context, Goreng also moved from a virtuous identity to cannibalism, from cannibalism to a soulless and insensitive identity throughout the film with the fear of hunger, and eventually returned to the virtuous identity he was at the beginning. Observation and imitation and reinforcement according to punishment and reward, on which social learning theory is based, served as a guide in Goreng's behavioral and identity journey.

Keywords: Cinema, Identity, The Platform, Food, Bandura.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Gökhan DEMİREL %100 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Gökhan DEMİREL %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Ağın Gözükızıl, C. (2022). *Kentsel Dönüşüm ve Devingen Gruplar, Ötelenenler, Kabullenenler, Ayrılanlar*. Ankara: Akademisyen kitapevi
- Altun, A. (2020). Sinemada Ete Dönüştürülen Hayvanın Temsili ve Ataerkilliğin Üretimi. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, (1), 47-59.
- Atak, H. (2011). Kimlik Gelişimi ve Kimlik Biçimlenmesi: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(1), 163-213.
- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Prentice-Hall Publication.
- Barthes, R. (2013). Toward a Psychosociology of Contemporary Food Consumption. C. C. Esterik (Ed.), *Food and Culture*. Routledge.
- Bayrakçı, M. (2007). Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması. *SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, (14), 198-210.
- Beşirli, H. (2010). Yemek, Kültür ve Kimlik. *Milli Folklor*, (87), 159-169.
- Chae, M. H. (2001). Gender and Ethnicity in Identity Formation. *The New Jersey Journal of Professional Counseling*, (56), 17-23.
- Deniz, K., & Akmeşe, Z. (2015). Sinemada Toplumsal Eşitsizliklerin Temsili: “Çoğunluk” Filmi Örneği. *Erişim İletişim Dergisi*, 4(1), 86-96.
- Diken, B., & Laustsen, C. B. (2010). *Filmlerle Sosyoloji*. Metis Yayınları.
- Enez, E. (2022, 09 22). *Yemek Sosyolojisi Üzerine: Anlamlar ve Yaklaşımlar*. Toplum ve Ütopya. Erişim adresi <http://www.toplumveutopya.com/yemek-sosyolojisi-uzerine-anlamlar-ve-yaklasimlar-elif-enez/#>
- Fırat, M. (2014). Kimlik Bağlamında Yemek Kültürü. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 20(80), 129-140.
- Fernandez-Armesto, F. (2002). *Near a Thousand Tables, A History of Food*. Free Press.
- Ferry, J. F. (2003). *Food in Film, A Culinary Performance of Communication*. Routledge.
- Güçhan, G. (1993). Sinema-Toplum İlişkileri. *Kurgu Dergisi*, (12), 51-71.
- Gürhan, N. (2017). Yemek Ve Din: Yemeğin Dini Simgesel Anlamları Üzerine Bir İnceleme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 1204-1223.
- Goffman, E. (2014). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. Metis Yayınları.
- Goode, J. (1992). Food. R. Bauman (Ed.), *Folklore, Cultural Performances and Popular Entertainments*. Oxford University Press.
- Güngör, A. C. (2007), Sinematografik İmgenin Öğretimi, The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication, 7(4), 697-708.
- Kanık, İ. (2012). Seyirlik Yemek: Moderniteden Postmoderniteye Yemeğin Sinematografisi, [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*
- Karadaş, N. (2020). Türk Sinemasında Feodal Aile Yapısı İçerisinde Erkek Kimliğinin İnşası. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(03), 1255-1270.
- Lindenfield, L., & Parasecoli, F. (2018). Food and Cinema: An Evolving Relationship. K. L. Naccarato (Ed.), *The Bloomsbury Handbook of Food and Popular Culture*. Bloomsbury Publishing.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay ve D. Kömürcü, Çev.), Bilim ve Sanat Yayınları.
- Monaco, J. (2001). *Bir Film Nasıl Okunur, Sinema Dili, Tarihi ve Kuramı*. (Ç. E. Yılmaz, Çev.) Oğlak Yayıncılık.
- Novielli, R. (2021). Food Between Life and Death in the Cinema of Marco Ferreri and Itami Jüzō, B. R. Maria Roberta Novielli (Ed.), *Italy-Japan: Dialogues on Food*. Edizioni Ca'Foscari.
- Poole, G. (2003). Reel Meals: Food and Public Dining, Food and Sex, Food and Revenge. W. K. Rachwal (Ed.), *Viands, Wines and Spirits Nourishment and (In)Digestion in the Culture of Literacy*. Katowice.
- Rosenthal, T. L., & Zimmerman, B. J. (1978). *Social Learning and Cognition*. Academic Press.
- Serinkaya, E. Y. (2017). Mutfak Kültürünün Gaziantep'in Geleneksel Konutlarında İncelenmesi. *Artium*, 5(1), 27-41.
- Stano, S. (2016). Tell Me What You [Do Not] Eat, and I Shall Tell You What You Are, Food, Health and Conspiracy Theories. *Lexia / Rivista di semiotica*, 23-24, 327-343.
- The Unesco Courier. (2022, 03 22). *Tell Me What You Eat, and I'll Tell You Who You Are*. Erişim adresi <https://courier.unesco.org/en/articles/tell-me-what-you-eat-and-ill-tell-you-who-you>

are?TSPD_101_R0=080713870fab20000022e68bad860a6238d09a0593ed82b26f320ff86ce30261f859b2b5ea34e8bd088d42eec0143000347c34e37d29440337a6bda66820136dd0038eff612e403566ddcdfb8e

Worley, R. (1997). *Tajfel and Turner Intergroup Conflict Theories*. Erişim adresi https://www.researchgate.net/publication/348648205_Tajfel_and_Turner_Intergroup_Conflict_Theories_1997

Yaylalı, H. (2019). Etkileşim: Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi. *Sinemasal Anlatının Örneklerle Analizi: 'Film Çalışmaları*, 2(3), 214-217.

Zimmerman, B. J. (1990). Self-Regulated Learning and Academic Achievement: An Overview. *Educational Psychologist*, 25(1), s. 3-17.

Zimmerman, B. J., & Schunk, D. H. (2003). Albert Bandura: The Scholar and His Contributions to Educational Psychology. B. J. Schunk (Ed.), *Educational Psychology: A Century Of Contributions*. Lawrence Erlbaum Associates.

The Mediating Role of Perceived Overqualification in the Effect of the Dark Triad on Organizational Cynicism*

Mehmet Ali CANBOLAT**
Aykut BEDÜK***

ABSTRACT

It is observed in the organizational behaviour literature that negative organizational behavior variables are among the current issues that have emerged to occupy it. The dark triad (Machiavellianism, narcissism, and psychopathy), organizational cynicism, and perceived overqualification are some of these negative organizational behavior variables. The main purpose of this study is to examine the mediating role of perceived overqualification in the effect of the dark triad on organizational cynicism. Quantitative research design is employed for this study, where data is gathered from 453 academics working in a public university in Turkey. Descriptive statistics, confirmatory factor analysis, exploratory factor analysis, correlation analysis and Hayes Process Model 4 are used to analyze the data. The results reveal that the variables are interrelated and perceived overqualification plays a mediating role in the effect of the dark triad on organizational cynicism. At the same time, it has been determined that the dark triad has a direct effect on perceived overqualification, perceived overqualification has a direct effect on organizational cynicism and the dark triad has a direct effect on organizational cynicism.

Keywords: Dark Triad, Machiavellianism, Narcissism, Psychopathy, Organizational Cynicism, Perceived Overqualification.

Karanlık Üçlünün Örgütsel Sinizme Etkisinde Algılanan Aşırı Nitelikliliğin Aracı Rolü

ÖZ

Örgütsel davranış literatürünü meşgul etmeye başlayan güncel konular arasında artık sıklıkla negatif örgütsel davranış değişkenlerinin olduğu görülmektedir. Karanlık üçlü (Makyavelizm, narsizm ve psikopati), örgütsel sinizm ve algılanan aşırı yeterlilik bu olumsuz örgütsel davranış değişkenlerinden bazılarıdır. Bu araştırmanın amacı, negatif örgütsel davranış değişkenlerinden karanlık üçlünün örgütsel sinizme etkisinde algılanan aşırı nitelikliliğin aracılık rolünün test edilmesidir. Nicel araştırma deseninin kullanıldığı bu çalışmada veriler Türkiye'de bir kamu üniversitesinde çalışan 453 akademisyenden toplanmıştır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler, doğrulayıcı faktör analizi, açıklayıcı faktör analizi, korelasyon analizi ve Hayes Process Model 4 kullanılmıştır. Sonuçlar, değişkenlerin birbiriyle ilişkili olduğunu ve algılanan aşırı nitelikliliğin karanlık üçlünün örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde aracılık rolü oynadığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, karanlık üçlünün algılanan aşırı niteliklilik üzerinde, algılanan aşırı nitelikliliğin örgütsel sinizm üzerinde ve karanlık üçlünün örgütsel sinizm üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karanlık Üçlü, Makyavelizm, Narsizm, Psikopati, Örgütsel Sinizm, Algılanan Aşırı Niteliklilik.

1. Introduction

Personality is a systematic behavioral tendency of individuals (Mengüloğlu, 2020). From an individual's point of view, it is the knowledge of the individual about his/her physiological, mental and spiritual characteristics. Whereas from other's perspective, it describes certain characteristics and roles an individual has in the society (Bedük, 2012). The main point of research on the dark side of personality is based on the research of Emil Kraepelin and Diefendorf A. Ross. Kraepelin and Diefendorf (1912) in their studies stipulate the features of the dark sides as moral deprivation, lack of sympathy, tendency to persecution, detailed thinking, lack of foresight, inconsistent behavior, aggressiveness, lying for profit and blaming others for failures, among others. Delroy L. Paulhus & Kevin M. Williams are the first

* This paper is extracted from the first author's doctoral thesis under the supervision of the second author.

** **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Assis. Prof., Karamanoğlu Mehmetbey University, malican70@gmail.com

*** Prof. Dr., Selçuk University, abeduk@selcuk.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 29.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 01.06.2023

Citation/Atf: Canbolat, M. A., Bedük, A. (2023). The mediating role of perceived overqualification in the effect of the dark triad on organizational cynicism. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 391-407. <https://doi.org/10.52642/susbed.1289788>

researchers to introduce the concept of the dark triad into the literature. The dark triad comprises of three main dimensions which are; Machiavellianism, Narcissism and Psychopathy (Paulhus & Williams, 2002). The word “dark” here is actually used to emphasize how socially disturbing the structure is (Thomaes et al., 2017).

Machiavellianism is put forward by Niccolò Machiavelli (1469-1527), who is a diplomat and political philosopher. The concept refers to an understanding of politics and the state (Yerebakan, 1988). According to this system of thought, people are innately prone to evil (Özcihan, 2014). The dominant view in the literature is that Machiavellianism is the situation of knowingly and willfully using others for purposes (Wastell & Booth, 2003). Narcissism denotes excessive attachment to one's own physical and spiritual self or character, excessive self-love, self-admiration, egocentrism, lack of empathy, and overestimating oneself (Özel, 2014). Individuals with narcissistic personality traits persistently focus on the desire for perfection qualities such as success, power, beauty or intelligence. The sense of entitlement predominates along with arrogance (Amirigargari, 2013). The tendency for interpersonal manipulation is the central common point of Machiavellianism and narcissism (McHoskey, 1995). The concept of psychopathy is first expressed by the French psychiatrist Philippe Pinel in 1809 with the term of "manie sans délire" (insanity without delirium). Pinel used this concept to describe individuals who do not show any psychotic symptoms but lack moral values (Sass & Felthous, 2018). Psychopathy is a developmental or mental disorder with an antisocial lifestyle, apathetic, deficient in emotional responses, lack of conscientiousness and a high tendency to dishonesty (Matthews, 2018).

Another variable of the study is organizational cynicism. One of the earliest definitions for it is that is a state of dissatisfaction and distrust of others in the organization (Cook & Medley, 1954). The first researchers to deal with cynicism in the organizational context are Kanter and Mirvis (1989), who defined organizational cynicism as a new disease of the era. Organizational cynicism is a situation that is becoming more common in organizations (Mirvis & Kanter, 1991). Organizational cynicism is the employee's disbelief in organizational management (Stanley et al., 2005). It is a reaction and defense mechanism that the employee employs in order to protect him/herself against bad conditions or events in the work environment (Naus et al., 2007; Canbolat & Bedük, 2022).

Finally, it is known that the concept of overqualification in the organizational context is used for the first time in the study called “The Overeducated American” conducted by Freeman in 1976 (Gizlier, 2018). In this study, Freeman explained overqualification as "the situation in which employees have more than enough education for the job they do". Certainly, it is not appropriate to limit the concept of overqualification only to the level of education. There are times that employees may have to work in jobs that are far below their qualifications (Kır & Akçakanat, 2021). The general definition of overqualification is that the qualifications of the employee are more than the requirements of the job is doing in the organization (Kanbur & Şen, 2020), and his/her educational background, skills and experiences are not sufficiently utilized (Kayalık, 2017). In the face of this situation, it is the employee's state of self-superiority and to belittle the work done (Yıldız et al., 2017).

2. Methods

This study adopted a quantitative research design. The research is also cross-sectional and correlational. In line with the literature review, theoretical models and research hypotheses were formulated. Validity and reliability tests were conducted on the study scales or variables. The data obtained from the administered questionnaires were first subjected to descriptive statistics, confirmatory factor analysis and exploratory factor analysis, and then the main hypotheses were tested with Model 4 in the Hayes PROCESS Macro.

2.1. Research Model

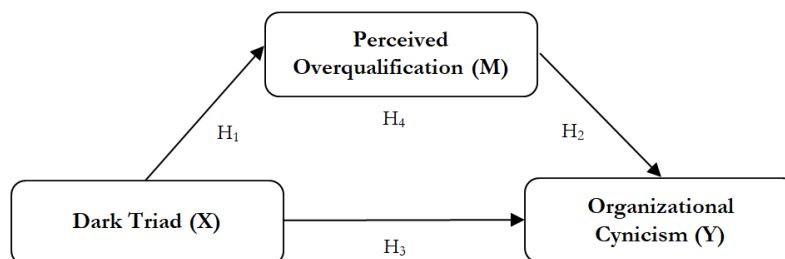
The independent variable of the study was specified as the dark triad, the dependent variable as organizational cynicism and the mediator variable as perceived overqualification. When the literature was examined, it was deduced that all the study variables can be explained by the job demands-resources (JD-R) model. In addition, the JD-R model is based on the assumption that all job characteristics can actually be classified as job demands or job resources (Emre, 2018). According to the job demands and job

resources model, every job has two characteristics; a set of job demands that require physical, mental and emotional abilities and effort, and job resources that have physical, organizational and social characteristics that cause employees to produce positive work-related outputs (Demerouti et al., 2001; Akçakanat et al., 2019). The model also asserts that work can be produced when the resources that employees have meet or exceed their job expectations, otherwise it may lead employees to negative consequences that can result in burnout (Demerouti et al., 2001; Güler, 2019). Ultimately, the dark triad, organizational cynicism and perceived overqualification are also among the concepts that represent negativity. However, in a situation where the job demands of the organization on the employees are high, the employees may not have negative attitudes towards the organization if they believe that they can control these demands and they have the authority to fulfill these demands (Camgöz et al., 2017).

Every organization has its own unique job demands and resources that have significant effects on achieving organizational goals (Bakker et al., 2004). Job demands describe the physical, social and psychological effects of the physical and mental efforts made for the purpose of meeting the requirements of a job (Alcan, 2020; Öztürk, 2020a). Job resources, on the other hand, are defined as job dimensions that facilitate the accomplishment of the goals of the job, reduce the costs related to job demands and motivate employees (Alcan, 2020) as well as refers to the physical, psychological, social or organizational aspects of the job. Job resources reduce job demands and associated physiological and psychological costs and provide functionality in achieving job goals and, finally, promote personal development and learning (Schaufeli & Bakker, 2004). Incentive approaches such as autonomy, quick feedback, promotion, reward or bonus can be mentioned as examples of job resources (Yavan, 2016). The general perception between these two concepts (job demands and job resources) is that they are negatively related (Chen & Chen, 2017). The ability of employees to fulfill their job demands depends on the availability of sufficient job resources (Öztürk, 2020b). In other words, employees can produce positive business results if organizations have sufficient job resources against job demands (Güler & Ocak, 2019). In an organization where job demands and resources are unbalanced, it can result in a lot of negativities on employees (Yelgin, 2018). As a matter of fact, this imbalance leads to an increase in negative attitudes towards work, especially when it is in the work-family dimension (Allen et al., 2000). A high level of job demands can create negative psychological effects on employees (Bolat et al., 2018; Alcan, 2020). In addition, it can cause emotional attrition in employees and even lead to physical diseases of psychological origin (Kaya, 2016).

Finally, the model argues that job demands consume employees' energy and, accordingly, job resources can increase the motivation of employees in order to cope with these demands (Demerouti et al., 2001; Yamaner, 2019). Job demands are not seen as a compelling factor for employees who have a perception of overqualification. On the other hand, overqualified people who fulfill the job demands of the organization quickly and successfully compared to their colleagues will be able to claim a greater share of the job resources. In the light of this information, the current study examined the mediating role of perceived overqualification in the effect of the dark triad on organizational cynicism.

Based on the results of literature review, the type of relationship that exists between the study variables is shown in Figure 1 below.

Figure 1. Conceptual Model of the Research

In line with the model presented in Figure 1 above, the following hypotheses were put forward.

2.2. Research Hypotheses

It has been observed in the literature that the vast majority of the studies conducted on the dark triad are done using students studying at higher education or university graduates (see: Jonason & Tost, 2010; Jonason & Webster, 2010; Lee et al., 2012; McDonald et al., 2012; Wai & Tiliopoulos, 2012; Crysel et al., 2013; Jonason et al., 2013; Jones & Figueredo, 2013; Özsoy & Ardıç, 2017; Özkul, 2020). On the other hand, some studies (Tokgöz & Yılmaz, 2008; Fındık & Eryeşil, 2012) reveal that the level of cynicism increases as the level of education increases. Just as in the dark triad studies, the sample group in organizational cynicism studies is usually selected from higher education students or university graduates (Diktaş & Özgeldi, 2020; Nasu & Afonso, 2020; Qian & Jian, 2020; Mumcu & Özzyer, 2021). These assertions are similarly valid for the perceived overqualification variable. Specifically in studies assessing the level of education (Büchel, 2002; Frenette, 2004; Vaisey, 2006; Ramos & Sanromá, 2012; Maynard & Brondolo, 2014; Harari et al., 2017), it is revealed that the increase in education level increases the perception of overqualification. For these reasons, it has been deduced that the research can be carried out with academicians who have a high level of education. Although there is no research in the literature that specifically evaluates the dark triad and perceived overqualification together, there are studies that test the perceived overqualification with some dimensions of the dark triad as stated below.

It is possible to come across a large number of studies (Fine, 2007; Karaman & Çetinkaya, 2019) that evaluates the relationship between perceived overqualification and personality traits. Karaman and Çetinkaya (2019) found that individuals with personality traits within the scope of emotional balance, including the dark triad, perceive themselves as overqualified. On the flip side, narcissistic tendencies in individuals can affect perceived overqualification (Lobene et al., 2015). Maynard and Brondolo (2014) posit that narcissism is positively related with perceived overqualification, and on the other hand, Harari et al. (2017) found that narcissism is a determinant of perceived overqualification. These results show that individuals with a high level of narcissism will be more likely to experience perceived overqualification (Ulukök, 2020). Besides, educational status in the context of perceived overqualification can lead to Machiavellian tendencies (Özcihan, 2014). The following research hypothesis is formulated in the light of the above review:

H₁: The dark triad has a direct effect on perceived overqualification.

Luksyte et al. (2011) found in their research that those who have a perception of overqualification in organizations can act cynically when they find the work done meaningless, and this may cause unproductive work behavior. Although psychological contracts provide motivation in this regard, cynicism is dominant in non-productive work behaviors. On the other hand, Bakker et al. (2003) found in their research that cynicism is associated with overqualification in the context of professional competence. Karadeniz (2017) claimed that there is a positive relationship between academicians' perception of superiority and organizational cynicism attitudes. There is also a significant and positive relationship between educational level and organizational cynicism. In addition, it is stated that university graduates who are overqualified do not accept the current situation in their organizations due to their more inquisitive nature, and this situation triggers organizational cynicism (Görmen, 2012). The hypothesis put forward in line with all these research results is as follows:

H₂: Perceived overqualification has a direct effect on organizational cynicism.

Ermiş (2019) found in her research that academics have moderate and low levels of dark triad personality traits. On the other hand, it has been found that academics exhibit low levels of cognitive and emotional dimensions of organizational cynicism, and moderate and high attitudes in behavioral dimension (Kutaniş & Çetinel, 2010; Korkmaz, 2011; Çopur, 2018). In the research of Karadeniz (2017) and Kalğan (2009) organizational cynicism attitudes were found to be at a high level in the cognitive dimension. In general, it can be said that the organizational cynicism attitudes of academics are at a high level (Arslan, 2012). Özer (2018) found that about 48% of the 1 (one) unit change in organizational cynicism is explained by personality traits. Researchers have found that there is a relationship between the dark triad and organizational cynicism behavior (Murat, 2017) and that all three sub-dimensions of the

dark triad (Machiavellianism, narcissism, psychopathy) have a statistically significant effect on organizational cynicism (Murat & Börü, 2017). It is also among the findings of the researchers (Murat & Börü, 2019) that the psychopathy characteristics perceived by the employees towards their managers affect their cynicism behaviors. In addition, it has been established that individuals with an increased Machiavellian personality trait tendency, which is one of the dimensions of the dark triad, experience organizational cynicism (Aksoy, 2016). Likewise, there is a significant positive relationship between Machiavellianism and organizational cynicism (Özsoy, 2017). Similarly, cynicism is a concept that helps explain Machiavellianism (Jonason et al., 2015). Although cynicism does not contain skepticism (Mirvis & Kanter, 1989). Machiavellianism is a way of thinking that leads an individual to cynicism (Erkara, 2019). In addition, O'Hair and Cody (1987) have shown that cynics, just like machiavellians, can go down the path of deceiving others in order to achieve their goals, while at the same time not trusting others. Based on the results of the literature review, the hypothesis below is put forward:

H₃: The dark triad has a direct effect on organizational cynicism.

Cynicism can be described as having negative emotions such as desecration, disappointment, frustration, despair, helplessness and insecurity (Başar, 2019). The same or similar emotions or feelings can be used to develop perceived overqualification and the dark triad. In addition, cynicism has been found to be effective in directing overly qualified people to counterproductive work behaviors (Luksyte et al., 2011). Cynicism is also a phenomenon that is considered as a personality trait that reflects negative perceptions (Erol, 2018). Likewise, it is stated that personality traits have a positive effect on organizational cynicism (Özer, 2018).

Demir (2021) shown in the results of their study that self-esteem, one of the dimensions of perceived overqualification, has a significant effect on cognitive and behavioral dimensions of organizational cynicism, and that personality traits do not have a moderating role in the effect of perceived overqualification on organizational cynicism. In addition, overqualified employees may display cynical attitudes towards the organization when they cannot fully use these qualities or when there is no suitable organizational environment to further develop these qualities. Overqualified employees also tend to retain their qualifications such as excess education, knowledge and experience by moving away from the organization. From this point of view, it can be said that as the employees' perception of overqualifications increases, their organizational cynicism levels also increase. If the level of the employee's education, knowledge, skills and abilities are above the work to be executed, it can lead to perception of excessive talent in the individual (Maynard & Brondolo, 2014). Overqualification can also be seen in the form of demand-ability (Akbıyık, 2016) or individual-job mismatch, just like in the job demands-resources model (Kayalık, 2017).

The perception of employees' overqualification is a psychological variable that leads them to job dissatisfaction and negative emotions (Özkanan, 2018) and can cause various attitudes and behaviors (Erdoğan et al., 2011). In fact, perceived overqualification is a phenomenon that is evaluated as a negative variable in the literature (Erdoğan & Bauer, 2009). The dark triad and organizational cynicism also have a negative effect on variables such as job satisfaction (Güllü & Yıldız, 2019). One of the main personality traits that make up organizational cynicism is Machiavellianism. Although there is a positive correlation between Machiavellianism and organizational cynicism, employees' Machiavellian attitudes cause cynical attitudes of individuals (Aksoy, 2016). As can be deduced so far, the dark triad, perceived overqualification and organizational cynicism interact or relate directly or indirectly with each other. The hypothesis put forward in accordance with this interaction or relationship is as follows:

H₄: Perceived overqualification has a mediating role in the effect of the dark triad on organizational cynicism.

2.3. Participants

The study is conducted with the aim of examining the mediating role of perceived overqualification in the effect of the dark triad on organizational cynicism. The population of this research consists of 761 academics working at a public university in Turkey in the 2021-2022 fall semester. The reason why this category of participants is chosen is due to their high level of education with a minimum of a master's

degree holder. Simple random sampling technique is used to select 479 academics between the periods of September-November 2021. Twenty-six (26) out of a total of 479 questionnaires distributed are eliminated for various reasons. Hence, the study is carried out with a data obtained from 453 participants. Most of the participants are between the ages of 35-44 (46.6%), has a doctorate degree (59.8%), holds Assistant Professorship position (23.7%) and majority of them are also married (75.5%). In addition, it is established that greater part of the participants has 4-10 work experience representing 48.6% and 75.9% of them do not have any administrative duties beside their academic duties.

2.4. Instruments

For the purpose of gathering the necessary data for this study, a survey technique is used, where a questionnaire is designed in that regard. The questionnaire consists of a total of 45 questions or items in which 7 questions are meant for demographic data, 12 items for dark personality traits, 13 items for organizational cynicism and 13 items for measuring perceived overqualification.

The first part of the data collection tool consists of the participants' demographic features such as age, gender, marital status, level of education, title, organizational seniority and their administrative duties. The second part contains items assessing the dark personality traits. In the literature, the most widely accepted and used scale for the dark triad is first developed by Jonason and Webster (2010) with the name "Dirty Dozen". The scale consists of 3 dimensions and 12 items, namely Machiavellianism (4 items), psychopathy (4 items), and narcissism (4 items). In this study, the "Dirty Dozen" scale, the validity and reliability of which is tested in Turkish context by Yaşlıoğlu and Atılgan (2018), and measured using a 5-point Likert type (1= Strongly Disagree, 5= Strongly Agree) is used. In this study, Cronbach's alpha values for the scale are as follows; dark personality traits scale: 0.83, Machiavellianism: 0.82, psychopathy: 0.69 and narcissism: 0.80.

The third part of the data collection tool is dedicated to the perception of organizational cynicism. In order to measure the perception of organizational cynicism, the scale designed by Brandes et al. (1999) on organizational cynicism and its validity and reliability are tested in Turkish context by Karacaoğlu and İnce (2012) is used. The scale consists of 3 dimensions and a total of 13 items namely; cognitive (5 items), emotional (4 items), and behavioral cynicism (4 items). The scale is assessed with a 5-point Likert type (1= Strongly Disagree, 5= Strongly Agree). In this study, the Cronbach's alpha value for organizational cynicism is 0.93, cognitive cynicism is 0.94, emotional cynicism is 0.96 and behavioral cynicism is 0.82.

In the fourth and last part of the data collection tool, the perceived overqualification scale developed in Turkish by Uçar and Sezgin (2021) is used to measure the perceived overqualification. The scale consists of 3 dimensions, namely the perception of qualification (5 items), non-appropriateness (4 items) and the perception of simplicity (4 items) making a total of 13 items. This scale is measured using a 5-point Likert type (1= Strongly Disagree, 5= Strongly Agree). Cronbach's alpha value in this study for perceived overqualification scale is 0.84, perception of qualification is 0.91, non-appropriateness is 0.83 and perception of simplicity is 0.84.

2.5. Procedure

In order to comply with scientific research and publication ethics, the permission or approval of Karamanoglu Mehmetbey University Scientific Research and Publication Ethics Committee (Ref: 08-2021/145) is obtained before the data collection. The participants are assured of data security, personal data protection, confidentiality and compliance with ethical standards before the gathering of the data. The researcher personally distributed the questionnaires and it took approximately 10 minutes to fill.

2.6. Data analysis

The data obtained are statistically analyzed within the scope of this study using IBM SPSS and IBM SPSS AMOS software. Firstly, the demographic results of the participants are obtained using frequency analysis, followed by reliability analyzes and normality tests. Then, confirmatory factor analysis (CFA) and exploratory factor analysis (EFA) are conducted on each scale. Subsequently, correlation analysis is done

to determine the relationship that exists among the study variables and their sub-dimensions. The above proposed hypothesis is tested using Model 4 of Hayes Process program developed by Andrew F. Hayes.

2.6.1. Confirmatory Factor Analysis (CFA)

CFA is an analysis technique used to test whether the original structure of a previously developed scale is confirmed by the data gathered for a new study (Gürbüz & Şahin, 2015). This technique is often preferred in validity analyzes (Yaşlıoğlu, 2017). Confirmation of a scale with CFA indicates that it is a valid scale (Gürbüz & Şahin, 2015). As a result of the analysis, it is understood from various parameters that the scale is confirmed or an ideal model is formed. The most commonly used of these parameters are as follows:

- First of all, the standard coefficients of the scale items that emerged as a result of CFA should be examined. These coefficients can be evaluated as factor loads reported in EFA (Başar, 2016). Although it is suggested that the ideal value of standard coefficients should be above 0.50 (Kaiser, 1974; Gürbüz, 2021), Başar (2016) argues that if this value is above 0.40, a good degree of fit is achieved again.
- It is recommended that the correlation coefficients between dimensions should not exceed 0.85 for multidimensional models (Gürbüz, 2021). If this value exceeds 0.90, it indicates that there is a multicollinearity problem between dimensions (Aksu et al., 2017).
- Finally, the goodness of fit values obtained as a result of CFA are expected to be within acceptable limits (Gürbüz, 2021).

2.6.2. Kaiser Meyer Olkin Analysis (KMO)

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) test is one of the most preferred methods to test whether the sample size is sufficient for factor analysis. While the KMO value in the range of 0.80-0.89 is considered be “very good”, a KMO value in the range of 0.90-1.00 is considered be “excellent” (Kaiser, 1974; Aksu et al., 2017).

As a result of the KMO test, the KMO value of the dark personality traits scale was found to be 0.863 and this value was considered to be at a very good level. The KMO value of the organizational cynicism scale was determined as 0.909 and this value was evaluated to be at an excellent level. Finally, the KMO value of the perceived overqualification scale was determined as 0.824 and this value was also considered to be at a very good level. In this case, it was concluded that the sample size of the study was sufficient.

On the other hand, the Bartlett's Test of Sphericity is a statistical technique used to test whether the obtained data come from a multivariate normal distribution. Out of this test, if the Chi-squared (χ^2) test result obtained is significant, it is an indication that the data come from a multivariate normal distribution (Çapri, 2006). Table 1 shows the results of the Bartlett's Test of Sphericity.

Table 1. Results of Bartlett's Test of Sphericity

Scale	χ^2	df	Sig.
Dark Personality Traits	2054.973	66	= 0.000
Organizational Cynicism	5448.920	78	= 0.000
Perceived Overqualification	3649.300	78	= 0.000

Note: χ^2 = Chi-squared, df = degrees of freedom

As seen on Table 1, Bartlett's Sphericity test revealed a statistically significant χ^2 result for each scale and suggested that factor analysis could be applied to the variables. In this case, Maximum Likelihood (ML) will be used as the calculation method due to the determination of the multivariate normal distribution (Gürbüz, 2021).

Due to the nature of the research, the first level multi-factor CFA model was preferred. In this measurement model, observed variables with similar common variances are gathered under the same dimension. In this way, while the items under the same dimension are tested to be related to each other (convergent validity), attempt is made to determine that these items are relatively independent from the observed variables in other dimensions (discriminant validity) (Gürbüz, 2021).

The standard coefficients of the items in the dark triad scale ranged between 0.41 and 0.89, that of those items in the organizational cynicism scale ranged between 0.51 and 0.96, and the standard coefficients of the items in the perceived overqualification scale ranged between 0.42 and 0.95. The fact that the coefficients are above 0.40 indicates that the items fit well with their respective sub-dimensions (Başar, 2016). Since the interdimensional correlation coefficients ranged from 0.12 to 0.67, it was inferred that there was no multicollinearity problem between the dimensions.

Fit indices are widely used in the assessment of CFA results. However, a common conclusion has not yet been reached regarding which of the many model indices should be based on this assessment. It is recommended that the goodness of fit indices in Table 2 be taken as a basis, especially in the calculations obtained by the Maximum Likelihood calculation method (Gürbüz, 2021). Also, the fit indices of the first-level multifactorial CFA results and the "good fit" and "acceptable fit" values of the index values are included in this table.

Table 2. Model Fit Indices of the Scales Using CFA

Index	Dark Personality Traits Scale	Organizational Cynicism Scale	Perceived Overqualification Scale	Good Fit Values	Acceptable Fit Values
χ^2/df	2.207	2.195	2.483	<3	$3 < (\chi^2/df) < 5$
RMSEA	0.052	0.051	0.057	<0.05	<0.08
SRMR	0.041	0.037	0.059	<0.05	<0.08
CFI	0.971	0.987	0.976	>0.95	>0.90
NFI	0.949	0.977	0.960	>0.95	>0.90
NNFI	0.960	0.983	0.968	>0.95	>0.90
GFI	0.962	0.987	0.954	>0.95	>0.90
AGFI	0.938	0.936	0.929	>0.95	>0.90

Notes: χ^2/df = CMIN / df, RMSEA = Root Mean Square Error of Approximation, SRMR = Standardized Root Mean Square Residual, CFI = Comparative Fit Index, NFI = Normed Fit Index, NNFI = Non-Normed Fit Index, GFI = Goodness-of-Fit Index (GFI), AGFI = Adjusted Goodness-of-Fit-Index.

Sources: (Schermelleh-Engel et al., 2003; Yaşlıoğlu, 2017; Gürbüz, 2021)

As seen from Table 2, the RMSEA index value of the dark personality traits scale shows an acceptable fit value and the other index values on the same scale also indicate a good fit value. Under this circumstance, it can be said that the construct validity of the dark personality traits scale is achieved. It is also established that the RMSEA and AGFI index values of the organizational cynicism scale depict acceptable fit values and all other indexes on the scale have good fit values. Hence, it is deduced that the construct validity of organizational cynicism scale is also realized. Finally, it is ascertained that RMSEA, SRMR and AGFI indexes have acceptable fit values for the perceived overqualification scale, and all other indexes show good fit values on the scale. Therefore, it can be said that the construct validity of the perceived overqualification scale is accomplished. A complete evaluation of the results indicates that all the scales are validated with the obtained data.

2.6.3. Exploratory Factor Analysis (EFA)

Exploratory factor analysis was applied to test the compatibility of the scale dimensions with the scale dimensions in the literature. Accordingly, the EFA applied to the Dark Personality Traits scale revealed that the scale had three components. The components have eigenvalues over 1 and represent 63.12% of the total variance. Organizational Cynicism scale EFA revealed that the scale has three components. The components have eigenvalues over 1 and represent 79.45% of the total variance. Perceived Overqualification scale EFA, on the other hand, revealed that the scale has three components. The components have eigenvalues over 1 and represent 70.81% of the total variance. All these findings indicate that the research data has reached the dimensions in the literature. Table 3 presents the results of Pearson correlation analysis.

Table 3. Pearson Correlation Analysis

Scale Totals & Sub-Dimensions	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1-Perceived Overqualification	1											
2-Perception of Qualification	.676**	1										
3-Non-Appropriateness	.686**	.120*	1									
4-Perception of Simplicity	.759**	.259**	.371**	1								
5-Organizational Cynicism	.354**	.105*	.201**	.458**	1							
6-Cognitive Cynicism	.340**	.133**	.173**	.424**	.878**	1						
7-Emotional Cynicism	.309**	.099*	.140**	.426**	.835**	.599**	1					
8-Behavioral Cynicism	.230**	.017	.192**	.290**	.798**	.531**	.533**	1				
9-Dark Personality Traits	.194**	.021	.191**	.210**	.322**	.211**	.267**	.355**	1			
10-Machiavellianism	.181**	-.031	.200**	.230**	.255**	.154**	.219**	.292**	.831**	1		
11-Psychopathy	.185**	.037	.185**	.179**	.235**	.181**	.181**	.238**	.677**	.504**	1	
12-Narcissism	.102*	.041	.081	.097*	.252**	.158**	.212**	.285**	.791**	.450**	.222**	1
Mean	2.84	3.52	2.26	2.55	2.60	2.98	2.07	2.66	1.98	1.70	1.46	2.79
Standard Deviation	0.62	0.81	0.92	0.93	0.84	1.03	1.00	0.96	0.56	0.70	0.58	0.87

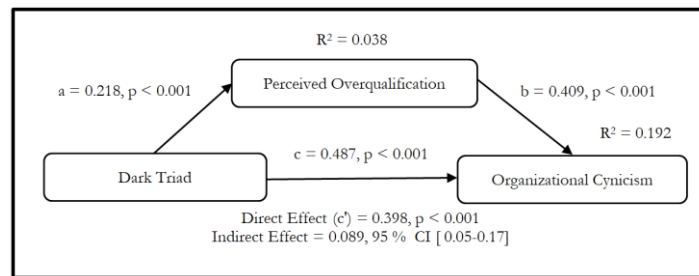
** Correlation is significant at the $p < 0.01$ level (2-tailed)

* Correlation is significant at the $p < 0.05$ level (2-tailed)

Based on the results of the correlation analysis, it is inferred that there is an insignificant relationship between the perception of qualification and behavioral cynicism, as well as between this sub-dimension (perception of qualification) and the dark triad together with its sub-dimensions (Machiavellianism, psychopathy, narcissism). Narcissism also has an insignificant relationship with non-appropriateness. Furthermore, it is found that there is a positive, generally weak or moderate relationship between the total and sub-dimensions of the rest of the scales.

2.6.4. Testing of Hypotheses

The proposed hypothesis in line with the theoretical model of the study is tested using Hayes Process macro. The results of the analysis are shown on Figure 2.

Figure 2. The Mediating Role of Perceived Overqualification in the Effect of Dark Triad on Organizational Cynicism (N=453)

In Figure 2 above, path a denotes results of regression analysis on the effect of the predictor variable; dark triad (X) on the mediating variable which is perceived overqualification (M). Accordingly, it is seen that the dark triad significantly and positively affects perceived overqualification ($a = 0.218$, 95% CI [0.1160-0.3196], $t = 4.203$, $p < 0.001$). The dark triad explains about 4% ($R^2 = 0.038$) of the variation in perceived overqualification. Based on this, the first hypothesis (H_1) was accepted.

The figure also shows the combined effect of perceived overqualification (path b) and dark triad (path c') on the outcome variable, which is organizational cynicism (Y). Based on the results, it is deduced that perceived overqualification has a significant and positive effect on organizational cynicism ($b = 0.409$, 95% CI [0.2947-0.5236], $t = 7.024$, $p < 0.001$). Accordingly, the second hypothesis (H_2) was accepted. The dark triad also has a significant and positive effect on organizational cynicism ($b = 0.398$, 95% CI [.2692-

0.5260], $t = 6.085$, $p < 0.001$). The dark triad together with perceived overqualification explain about 20% ($R^2 = 0.192$) of the variation in organizational cynicism.

Furthermore, figure 2 shows the total effect (path c) of the dark triad (X) on organizational cynicism (Y) in a model without the mediating variable (M). On the basis of the results, it is seen that in the absence of perceived overqualification, the dark triad has a significantly positive effect on organizational cynicism ($b = 0.487$, 95% CI [0.3542-0.6193], $t = 7.2166$, $p < 0.001$). Therefore, based on the results, the third hypothesis (H_3) was accepted.

The indirect effect of the dark triad (X) on organizational cynicism (Y) through the mediating variable (M) is displayed on Figure 2. On the basis of the confidence intervals obtained using the bootstrap technique, it is seen from the table that the dark triad has a statistically significant indirect effect on organizational cynicism through perceived overqualification, as is evident in its β value of 0.089 and 95% CI [0.0407-0.1444]. Hence, it is inferred that perceived overqualification mediates the relationship between the dark triad and organizational cynicism. In the light of these results, H_4 is accepted. Figure 2 also displays the full and partial standardized effect sizes of the dark triad (X) on organizational cynicism (Y). Accordingly, the confidence intervals in both effect sizes are significant since they do not include zero (0) value. The full standardized effect size is 0.059, and the partial standardized effect size is 0.106. Based on this, it can be said that the effect size of the mediator (perceived overqualification) in the tested model is moderate.

2.7. Limitations

As with many studies, this study also has some limitations. The most obvious of these limitations is the limited access to the respondents during the data collection stage due to the COVID-19 pandemic. In addition, since the data of the study are obtained in a cross-sectional approach, it should be taken into consideration that the findings may differ if the research is carried out in a pandemic free period. In terms of population and sampling, the study is limited to academics working in only one province during the 2021-2022 fall semester. Therefore, it is unknown to what degree one can generalize the results of this study to other sectors.

3. Conclusions

This study was conducted on 453 academics with the aim of assessing the mediating role of perceived overqualification in the relationship between dark personality traits and organizational cynicism. Most of the participants are between the ages of 35-44 (46.6%), has a doctorate degree (59.8%), holds Assistant Professorship position (23.7%) and majority of them are also married (75.5%). In addition, it is established that greater part of the participants has 4-10 work experience representing 48.6% and 75.9% of them do not have any administrative duties beside their academic duties.

According to the Hayes Process Macro Model 4 analysis results, it was determined that the dark triad had a significant and positive effect on perceived overqualification ($b = .218$, 95% CI [.1160, .3196], $t = 4.203$, $p < .001$). The dark triad explains about 4% ($R^2 = 0.038$) of the variation in perceived overqualification. Based on this, the first hypothesis (H_1) was accepted. This finding supports the literature. Karaman and Çetinkaya (2019) found that individuals with personality traits within the scope of emotional balance, including the dark triad, perceive themselves as overqualified. On the flip side, narcissistic tendencies in individuals can affect perceived overqualification (Lobene et al., 2015). Maynard and Brondolo (2014) posit that narcissism is positively related with perceived overqualification, and on the other hand, Harari et al. (2017) found that narcissism is a determinant of perceived overqualification. Thus, it can be concluded that similar findings can be obtained in different sample groups, so this effect is not a special case for academics.

Based on the results of the combined effect of the mediating variable (perceived overqualification) and the dark triad on the outcome variable (organizational cynicism), it was established that perceived overqualification had a significant and positive effect on organizational cynicism ($b = 0.409$, 95% CI [0.2947-0.5236], $t = 7.024$, $p < 0.001$). Accordingly, the second hypothesis (H_2) was accepted. The dark triad also has a significant and positive effect on organizational cynicism ($b = 0.398$, 95% CI [.2692-

0.5260], $t = 6.085$, $p < 0.001$). The dark triad together with perceived overqualification explain about 20% ($R^2 = 0.192$) of the variation in organizational cynicism. This finding supports the literature. Luksyte et al. (2011) found in their research that those who have a perception of overqualification in organizations can act cynically when they find the work done meaningless, and this may cause unproductive work behavior. Although psychological contracts provide motivation in this regard, cynicism is dominant in non-productive work behaviors. On the other hand, Bakker et al. (2003) found in their research that cynicism is associated with overqualification in the context of professional competence. Karadeniz (2017) claimed that there is a positive relationship between academicians' perception of superiority and organizational cynicism attitudes. In this case, it can be said that as perceived overqualification increases, organizational cynicism also increases. Academicians may turn to organizational cynicism when they think that they cannot get paid for the work they produce in line with their qualifications.

When the total effect of the dark triad on organizational cynicism is examined in a model without the mediating variable, it is seen that the dark triad has a positive and significant effect on organizational cynicism ($b = 0.487$, 95% CI [0.3542-0.6193], $t = 7.2166$, $p < 0.001$). Therefore, based on the results, the third hypothesis (H_3) was accepted. Ermiş (2019) found in her research that academics have moderate and low levels of dark triad personality traits. In the research findings, the dark triad mean scores of the academicians are low ($\bar{x} = 1.98$). Özer (2018) found that about 48% of the 1 (one) unit change in organizational cynicism is explained by personality traits. Researchers have found that there is a relationship between the dark triad and organizational cynicism behavior (Murat, 2017) and that all three sub-dimensions of the dark triad (Machiavellianism, narcissism, psychopathy) have a statistically significant effect on organizational cynicism (Murat & Börü, 2017). In addition, it has been established that individuals with an increased Machiavellian personality trait tendency, which is one of the dimensions of the dark triad, experience organizational cynicism (Aksoy, 2016). Moreover O'Hair and Cody (1987) have shown that cynics, just like machiavellians, can go down the path of deceiving others in order to achieve their goals, while at the same time not trusting others. The findings obtained in the research and the findings in the literature show a high level of similarity. Thus, it can be said that individuals with dark personality traits are prone to organizational cynicism.

In addition, when the indirect effect of the dark triad on organizational cynicism through the mediating variable is examined, the indirect effect of the dark triad on organizational cynicism is significant. Hence, perceived overqualification mediates the relationship between the dark triad and organizational cynicism ($b = .089$, %95 GA [.0407, .1444]). Moreover, the confidence intervals in both effect sizes are significant since they do not include zero (0) value. Based on the results, the fourth hypothesis (H_4) was accepted. Also, according to the full and partial standardized effect sizes of the dark triad on organizational cynicism obtained from the analysis, it was concluded that the mediation effect of perceived overqualification in the model was moderate. Cynicism; It can be explained as having negative feelings such as disrespect, disappointment, frustration, abusing events, hopelessness, helplessness and insecurity, or in other words, desensitization (Başar, 2019). Perceived overqualification and the dark triad can also develop with similar feelings. Cynicism is also a phenomenon that is considered as a personality trait reflecting negative perceptions (Erol, 2018). Likewise, it is stated that personality traits have a positive effect on organizational cynicism (Özer, 2018). Overqualified employees may exhibit cynical attitudes towards the organization when they cannot fully use these qualities or when there is no suitable organizational environment to further develop these qualities. As a matter of fact, the perception of overqualification is a phenomenon that is evaluated negatively in the literature (Erdoğan & Bauer, 2009; Dar & Rahman, 2020). The dark triad and organizational cynicism also have a negative effect on variables such as job satisfaction (Güllü & Yıldız, 2019). It is seen that the dark triad, perceived overqualification and organizational cynicism have direct or indirect interaction with each other. The results of the current research also reveal this interaction.

As a result, the research revealed that perceived overqualification has a mediating role in the effect of the dark triad on organizational cynicism. It can therefore, be said that this study introduces a new finding or assertion to the literature. Similarly, both the dark triad and perceived overqualification affect organizational cynicism. Considering that organizational cynicism is a disease (Saruhan & Yıldız, 2009), it

can be said that the two main antecedents of this disease are the dark triad and perceived overqualification.

Taking all the above results into consideration, the following suggestions or recommendations can be made.

- Although personality traits are among the traits that cannot be changed in individuals, it is possible to prevent individuals from perceiving themselves as overqualified with the right job placement and task assignment activities at the right levels regarding their perceived overqualification perception. Consequently, organizational cynicism will be prevented.
- In determining the overqualification perceptions of academicians, instead of the sub-dimensions; qualification, non-appropriateness and simplicity, it is recommended that new scales that can measure according to the number of citations, H-index, number of international publications, recognition and productivity levels should be developed and empirical research should be conducted to evaluate these scales.
- Bearing in mind that the dark triad is a personality trait, this trait It should be taken into consideration that it can easily trigger more many negative variables such as counterproductive work behaviours, social isolation, work alienation or political behaviours, etc.
- It is also recommended to apply the research model in different universities and sectors and to comparatively examine the results.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların alışmadaki katkı oranları Mehmet Ali CANBOLAT %70/ Aykut BEDÜK %30 şeklinde dir.
The authors' contribution rates in the study are Mehmet Ali CANBOLAT %70/ Aykut BEDÜK %30 form.

ıkar atışması Beyanı / Conflict of Interest

alışmada herhangi bir kurum veya kişi ile ıkar atışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu alışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

References

- Akbıyık, B. S. Ü. (2016). Algılanan aşırı nitelikliliğin iş performansına etkisi: Örgütsel desteğin biçimlendirici değişken rolü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 1712-1720.
- Akçakanat, T., Uzunbacak, H. H., & Acar, O. K. (2019). İnsan kaynakları yöneticilerinin iş becerikliliklerinin işe adanmışlıkları üzerine etkisi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 395-419.
- Aksoy, E. Ş. (2016). *İşyerlerinde Makryavelizm ve Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişki: Kütahya İli Banka Personeli Üzerine Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Aksu, G., Eser, M. T., & Güzeller, C. O. (2017). *Açımlayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizi ile Yapısal Eşitlik Modeli Uygulamaları*. Detay Yayıncılık.
- Alcan, G. (2020). İş talepleri ve iş kaynakları modeli ile çalışanların psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişki. *Management and Political Sciences Review*, 2(2), 86-103.
- Allen, T. D., Herst, D. E. L., Bruck, C. S., & Sutton, M. (2000). Consequences associated with work-to-family conflict: A review and agenda for future research. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(2), 278-308.
- Amirigargari, A. (2013). *Kadına Yönelik Şiddet, Narsizm ve Saldırganlık Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arslan, E. T. (2012). Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi akademik personelinin genel ve örgütsel sinizm düzeyi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1), 12-27.
- Bakker, A. B., Demerouti, E., Taris, T. W., Schaufeli, W. B., & Schreurs, P. J. G. (2003). A multigroup analysis of the job demands-resources model in four home care organizations. *International Journal of Stress Management*, 10(1), 16-38.
- Bakker, A. B., Demerouti, E., & Verbeke, W. (2004). Using the job demands-resources model to predict burnout and performance. *Human Resource Management*, 43(1), 83-104.
- Başar, E. E. (2016). *Hane Halklarının Sürdürülebilir Tüketim Davranışlarının Ölçülmesine Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Başar, U. (2019). *Liderin Karanlık Kişilik Özellikleri ile Çalışanın Tükenmişliği Arasındaki İlişkide Çalışanın Karanlık Liderlik Algısının Aracı Rolü: Çok Düzeyli Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bedük, A. (2012). *Karşılaştırmalı İşletme-Yönetim Terimleri Sözlüğü* (3. Baskı ed.). Nobel Yayınları.
- Bolat, Ö., Alayoğlu, N., & Koçak, Ö. E. (2018). Rol belirsizliği ve çatışmasının iş'te kendini yetiştirme üzerindeki etkileri. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 347-370.
- Brandes, P., Dharwadkar, R., & Dean, J. W. (1999). Does organizational cynicism matter? Employee and supervisor perspectives on work outcomes. *Eastern Academy of Management Proceedings*, 2, 150-153.
- Büchel, F. (2002). The effects of overeducation on productivity in Germany - the firms' viewpoint. *Economics of Education Review*, 21(3), 263-275.
- Camgöz, S. M., Ekmekci, Ö. T., & Karapınar, P. B. (2017). Örgütsel sinizmin iş yükü, algılanan adalet ve kontrol açısından incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 40-59.
- Canbolat, M. A., & Bedük, A. (2022). Narsizm ve sinizmin mitolojik kökenlerine disiplinlerarası bağlamda eleştirel bir yaklaşım. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(2), 736-745.
- Chen, C.-F., & Chen, S.-C. (2017). Investigating the effects of job demands and job resources on cabin crew safety behaviors. *Tourism Management*, 41, 45-52.
- Cook, W. W., & Medley, D. M. (1954). Proposed hostility and Pharisic-virtue scales for the MMPI. *Journal of Applied Psychology*, 38(6), 414-418.
- Crysel, L. C., Crosier, B. S., & Webster, G. D. (2013). The Dark Triad and risk behavior. *Personality and Individual Differences*, 54, 35-40.
- Çapri, B. (2006). Tükenmişlik ölçeğinin türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 62-77.
- Çopur, Z. (2018). *Öğretim Elemanlarının Örgütsel Demokrasi Alguları ile Örgütsel Sinizm Düzeyleri Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Dar, N., & Rahman, W. (2020). Two angles of overqualification-the deviant behavior and creative performance: The role of career and survival job. *PLoS ONE*, 15(1), 1-16.
- Demerouti, E., Bakker, A. B., Nachreiner, F., & Schaufeli, W. B. (2001). The job demands-resources model of burnout. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 499-512.
- Demir, S. (2021). *Algılanan Aşırı Nitelikliliğin Örgütsel Sinizme Etkisinde Kişilik Özelliklerinin Düzenleyici Rolünü Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Diktaş, G., & Özgeldi, M. (2020). Çalışan performansı ve işten ayrılma niyeti konularında örgütsel sinizm ve sosyal zekânın rolü. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(2), 11-28.
- Emre, O. (2018). İş yolculuğunun kavramsal anlamda incelenmesi ve geri çekilme davranışları. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 1613-1633.
- Erdoğan, B., & Bauer, T. N. (2009). Perceived over qualification and its outcomes: the moderating role of empowerment. *Journal of Applied Psychology*, 4(2), 557-565.
- Erdoğan, B., Bauer, T. N., Peiró, J. M., & Truxillo, D. M. (2011). Overqualified employees: Making the best of a potentially bad situation for individuals and organizations. *Industrial and Organizational Psychology*, 4(2), 215-232.
- Erkara, C. (2019). *Çalışanların Kuşak Farklılıklarına Göre Genel Sinizm Düzeylerinin Örgütsel Sinizm Düzeyine Etkisinin Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Ermiş, S. A. (2019). *Akademisyenlerin Karanlık Üçlü Özellikleri ve Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Erol, F. (2018). *Yenilikçi Örgüt Kültürünün Sinizm Algısına Etkisi: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde Bir Uygulama Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Fındık, M., & Eryeşil, K. (2012, 02-04 Nisan 2012). *Örgütsel sinizmin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma* International Iron & Steel Symposium, Karabük.
- Fine, S. (2007). Overqualification and selection in leadership training. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 14(1), 61-68.
- Frenette, M. (2004). The overqualified Canadian graduate: the role of the academic program in the incidence, persistence, and economic returns to overqualification. *Economics of Education Review*, 23(1), 29-45.
- Gizlier, Ö. (2018). *Çalışanların Aşırı Niteliklilik Algılarının Sonuçlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Görmen, M. (2012). *Örgüt Kültürünün Örgütsel Sinizm Tutumları Üzerine Etkisi ve Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güler, M. (2019). Temel benlik değerlendirmesi çalışanların performansını nasıl etkiler? İşe tutulmanın aracılık rolü. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 61-71.
- Güler, M., & Ocak, M. (2019). Yönlendirici liderliğin çalışan performansına etkisinde işe tutulmanın aracılık rolü. *Toros Üniversitesi İİBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 75-85.
- Güllü, S., & Yıldız, K. (2019). Spor örgütlerinde karanlık kişilik, örgütsel sinizm ve iş tatmini ilişkisinin incelenmesi. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 17(4), 220-232.
- Gürbüz, S. (2021). *AMOS ile Yapısal Eşitlik Modellemesi* (2. Baskı ed.). Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (2. Baskı ed.). Seçkin Yayıncılık.
- Harari, M. B., Manapragada, A., & Viswesvaran, C. (2017). Who thinks they're a big fish in a small pond and why does it matter? A meta-analysis of perceived overqualification. *Journal of Vocational Behavior*, 102, 28-47.
- Jonason, P. K., Lyons, M., Bethell, E. J., & Ross, R. (2013). Different routes to limited empathy in the sexes: Examining the links between the Dark Triad and empathy. *Personality and Individual Differences*, 54, 572-576.
- Jonason, P. K., Richardson, E. N., & Potter, L. (2015). Self-reported creative ability and the Dark Triad Traits: An exploratory study. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 9(4), 488-494.

- Jonason, P. K., & Tost, J. (2010). I just cannot control myself: The Dark Triad and self-control. *Personality and Individual Differences*, 49, 611-615.
- Jonason, P. K., & Webster, G. D. (2010). The Dirty Dozen: A concise measure of the dark triad. *Psychological Assessment*, 22(2), 420-432.
- Jones, D. N., & Figueredo, A. J. (2013). The core of darkness: Uncovering the heart of the Dark Triad. *European Journal of Personality*, 27, 521-531.
- Kaiser, H. F. (1974). An index of factorial simplicity. *Psychometrika*, 39(1), 31-36.
- Kalağan, G. (2009). *Araştırma Görevlilerinin Örgütsel Destek Alguları ile Örgütsel Sinizim Tutumları Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Kanbur, E., & Şen, S. (2020). Algılanan aşırı nitelikliliğin yenilikçi davranış üzerine etkisi: Algılanan lider desteğinin aracılık rolü. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(2), 1060-1077.
- Kanter, D. L., & Mirvis, P. H. (1989). *The Cynical Americans: Living and Working in an Age of Discontent and Disillusion*. Jossey-Bass Publishers.
- Karacaoğlu, K., & İnce, F. (2012). Brandes, Dharwadkar ve Dean'in (1999) örgütsel sinizim ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: Kayseri Organize Sanayi Bölgesi örneği. *Business and Economics Research Journal*, 3(3), 77-92.
- Karadeniz, E. M. (2017). *Üstünlük Vebmi ve Örgütsel Sinizim İlişkisi: Akademisyenler Üzerinde Bir Çalışma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Karaman, E. E., & Çetinkaya, N. (2019). Kişilik özelliklerinin algılanan aşırı nitelikliliğe etkisi: Konaklama işletmeleri çalışanları üzerine bir araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 13-33.
- Kaya, E. (2016). *İş Talepleri ve İş Kaynaklarının İşe Tutkunluğa Etkisinde Pozitif Psikolojik Sermayenin Aracılık Rolünün İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kayalık, A. (2017). *Üstün Yeteneklilik Algısının Mental İyi Oluş Üzerindeki Etkisi ve Duygusal Yeteneğin Aracılık Rolü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Kır, A., & Akçakanat, T. (2021). Algılanan aşırı niteliklilik: Kavramsal bir değerlendirme. *Süleyman demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(31), 1002-1015.
- Korkmaz, C. İ. (2011). *Kişilik Sinizmi ve Algılanan Üst Yönetim Desteğinin Örgütsel Sinizim Üzerindeki Etkisini İncelemeye Yönelik Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kraepelin, E., & Diefendorf, A. R. (1912). *Clinical Psychiatry: A Text-Book for Students and Physicians* (7. Edition ed.). Macmillan.
- Kutanis, R. Ö., & Çetinel, E. (2010). Adaletsizlik algısı sinizmi tetikler mi?: Bir örnek olay. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 186-195.
- Lee, K., Ashton, M. C., Wiltshire, J., Bourdage, J. S., Visser, B. A., & Gallucci, A. (2012). Sex, power, and money: Prediction from the dark triad and honesty-humility. *European Journal of Personality*, 27(2), 169-184.
- Lobene, E. V., Meade, A. W., & Pond III, S. B. (2015). Perceived overqualification: A multi-source investigation of psychological predisposition and contextual triggers. *The Journal of Psychology*, 149(7), 684-710.
- Luksyte, A., Spitzmueller, C., & Maynard, D. C. (2011). Why do overqualified incumbents deviate? Examining multiple mediators. *Journal of Occupational Health Psychology*, 16(3), 279-296.
- Matthews, E. (2018). Psikopati ve Ahlaki Rasyonellik (E. Kılıç, Trans.). In T. Schramme (Ed.), *Ahlakın Dışındakiler: Psikopati ve Ahlaki Yetilerden Yoksunluk* (1. Baskı ed.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Maynard, D. C., & Brondolo, E. M. (2014). I'm too good for this job: Narcissism's role in the experience of overqualification. *Applied Psychology*, 64(1), 208-232.
- McDonald, M. M., Donnellan, M. B., & Narvarete, C. D. (2012). A life history approach to understanding the Dark Triad. *Personality and Individual Differences*, 52, 601-605.
- McHoskey, J. (1995). Narcissism and Machiavellianism. *Psychological Reports*, 77, 755-759.
- Mengüloğlu, M. A. (2020). *Karanlık Üçlü Kişilik Özellikleri ile Girişimcilik Niyeti Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

- Mirvis, P. H., & Kanter, D. L. (1989). Combatting cynicism in the workplace. *National Productivity Review*, 8(4), 377-394.
- Mirvis, P. H., & Kanter, D. L. (1991). Beyond demography: A psychographic profile of the workforce. *Human Resource Management*, 30(1), 45-68.
- Mumcu, A., & Özyer, K. (2021). Örgüt ikliminin örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde lider-üye etkileşiminin aracılık rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 19(39), 63-94.
- Murat, G. (2017). *Karanlık Kişilik Özellikleri ile Sinizm Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Murat, G., & Börü, D. (2017, 3-4 Kasım 2017). *Karanlık kişilik özelliklerinin örgütsel sinizm üzerindeki etkisi* 5. Örgütsel Davranış Kongresi, Antalya.
- Murat, G., & Börü, D. E. (2019). Çalışanların yöneticilerine ilişkin algıladıkları psikopati özelliklerinin sergiledikleri sinik davranışlar üzerindeki etkisi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 14(51), 128-146.
- Nasu, V. H., & Afonso, L. E. (2020). Relationship between cynicism and expected cheating in academic and professional life: A study involving lato sensu graduate students in accounting. *Journal of Education and Research in Accounting*, 14(3), 352-370.
- Naus, F., Iterson, A. V., & Roe, R. A. (2007). Value incongruence, job autonomy, and organization-based self-esteem: A self-based perspective on organizational cynicism. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 16(2), 195-219.
- O'Hair, D., & Cody, M. J. (1987). Machiavellian beliefs and social influence. *Western Journal of Speech Communication*, 51(3), 279-303.
- Özcihan, T. (2014). *Organizasyonlarda Stratejik Duygusal Zeka Kullanımı Makyavelizm İlişkisi ve Çatışma Yönetimine Yansımaları: Tasarım Mübendisliğinde Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Özel, İ. (2014). Dindarlarda narsizm: Yüksek din eğitimi alan öğrenciler üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(32), 310-327.
- Özer, S. (2018). *Örgütsel Sinizm, İşe Yabancılaşma ve Kişilik İlişkisi: TRB1 Bölgesi Otel İşgörenleri Üzerinde Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Özkanan, A. (2018). Algılanan aşırı nitelikliliğe iki yönlü bakış: Çalışan-amir değerlendirmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 664-672.
- Özkul, K. (2020). *Disbonesty in Close Relationships: The Effect of The Dark Triad Personality Traits and Adult Attachment Styles on the Perceptions of Infidelity*. Unpublished Doctoral Thesis, Middle East Technical University The Graduate School of Social Sciences, Ankara.
- Özsoy, E., & Ardıç, K. (2017). Karanlık üçlü'nün (Narsisizm, Makyavelizm ve psikopati) iş tatminine etkisinin incelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 391-406. <https://doi.org/10.18657/yonveek.297733>
- Özsoy, F. H. (2017). *Örgütlerde Makyavelizm ve Sinizmin Çatışma Yönetimine Etkisi: Bir Teknoloji Şirketinde Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, M. (2020a). İşe angaje olma ve algılanan işsellik statüsü ilişkisinde çalışan sesliliğinin aracı rolü. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 19, 614-622.
- Öztürk, M. (2020b). Psikolojik sermaye ve geri çekilme davranışı ilişkisi: Psikolojik sahiplenmenin aracılık rolü. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(3), 1997-2011.
- Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36(2002), 556-563.
- Qian, Y., & Jian, G. (2020). Ethical leadership and organizational cynicism: The mediating role of leader-member exchange and organizational identification. *Corporate Communications: An International Journal of Applied Research & Studies*, 25(2), 207-226.
- Ramos, R., & Sanromá, E. (2012). Overeducation and local labour markets in Spain. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 104(3), 278-291.
- Saruhan, Ş. C., & Yıldız, M. L. (2009). *Çağdaş Yönetim Bilimi* (1. Baskı ed.). Beta Yayıncılık.

- Sass, H., & Felthous, A. R. (2018). Heterojen Psikopati İnşası (E. Kılıç, Trans.). In T. Schramme (Ed.), *Ahlakın Dışındakiler: Psikopati ve Ahlaki Yetilerden Yoksunluk* (1. Baskı ed.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Schaufeli, W. B., & Bakker, A. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: a multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior*, 25(3), 293-315.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Stanley, D. J., Meyer, J. P., & Topolnytsky, L. (2005). Employee cynicism and resistance to organizational change. *Journal of Business and Psychology*, 19(4), 429-459.
- Thomaes, S., Brummelman, E., Miller, J. D., & Lilienfeld, S. O. (2017). The dark personality and psychopathology: Toward a brighter future. *Journal of Abnormal Psychology*, 126(7), 835-842.
- Tokgöz, N., & Yılmaz, H. (2008). Örgütsel sinizm: Eskişehir ve Alanya'daki otel işletmelerinde bir uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 283-305.
- Uçar, Z., & Sezgin, O. B. (2021). Algılanan aşırı vasıflılık: Ölçek geliştirme, güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 196-208.
- Uluök, E. (2020). *Algılanan Fazla Niteliklilik ve Etkileri: Lider-Üye Etkileşiminin Düzenleyici Rolü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Vaisey, S. (2006). Education and its discontents: Overqualification in America, 1972-2002. *Social Forces*, 85(2), 835-864.
- Wai, M., & Tiliopoulos, N. (2012). The affective and cognitive empathic nature of the dark triad of personality. *Personality and Individual Differences*, 52, 794-799.
- Wastell, C., & Booth, A. (2003). Machiavellianism: An alexithymic perspective. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 22(6), 730-744.
- Yamaner, Ö. (2019). *Tükenmişliğin Öncelleri Olarak İş Talepleri ve İş Kaynakları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yaşloğlu, D. T., & Atılgan, Ö. (2018). Karanlık üçlü ölçeği: Türkçe'ye uyarılma, güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(3), 725-739.
- Yaşloğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(Özel Sayı), 74-85.
- Yavan, Ö. (2016). Örgütsel davranış düzleminde adanmışlık. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 278-296.
- Yelgin, Ç. (2018). *İş Talepleri ve İş Kaynaklarının Kabin Görevlilerinin Emniyetli Davranışlarına Olan Etkileri: Nitel Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Yerebakan, İ. (1988). *Makyavelizm ve Christopher Marlowe'dan Makyavelist Bir Oyun: The Jew of Malta*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yıldız, B., Özdemir, F., Habib, E., & Çakı, N. (2017). Aşırı nitelikliliğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde kolektif şükranın moderator etkisi. *Örgütsel Davranış Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 40-61.

No-Way Out: Being Entrapped in Wedlock Plays of Alan Ayckbourn: *How the Other Half Loves* and *The Garden*

Eda BAYRAKCI*

ABSTRACT

Alan Ayckbourn using traditional devices of farcical comedy can be depicted as a farceur, yet via breaking the conventions, *How the Other Half Loves* and *The Garden* turn into a tragedy of the married who became victims within their dissatisfactory marriage. The characters initially drawn as stereotypes develop into characters entrapped in marriage through their monologues including emotions. Ayckbourn has a mastery in employing displacement of time and place to illustrate the desperation in middle-class marriage via modelling entrapped married couples on stage. Although marital dissatisfaction, infidelity, lack of communication between couples are serious problems in modern world, Ayckbourn's presenting this problem humorously makes him outstanding among his contemporaries. Ayckbourn visualizes hypocritical faces of the married from different perspectives changing in accordance with the sphere. House is the sphere where prisoners of marriage bond are trapped while garden depicted as the outside of marriage both literally and metaphorically is the sphere where married prisoners can escape from the burdens and the hardships of marriage. The purpose of this paper is to show central themes of marital dissatisfaction, infidelity and escapist manners of Ayckbourn's characters illustrated vividly by Ayckbourn through his skillful observation and employing traditional devices to break the conventions.

Keywords: Alan Ayckbourn, *How the Other Half Loves*, *The Garden*, Marital Dissatisfaction, Infidelity, Escapism.

Çıkış Yok: Alan Ayckbourn'un Oyunlarında Evliliğe Mahkum Edilmişler: *Diğer Yarım Nasıl Sever ve Bahçe*

ÖZ

Geleneksel komedi unsurlarını kullanan Alan Ayckbourn, her ne kadar bir fars yazarı olarak tasvir edilebilse de, *How the Other Half Loves* ve *Garden*, gelenekleri yıkarak evlilik bağı içinde mağdur olan evli çiftlerin trajedisine dönüşür. İlk bakışta, stereotip olarak çizilen karakterler, bireysellik ve derinlik duygularını içeren monologları aracılığıyla evliliğe hapsolmuş karakterlere dönüşür. Alan Ayckbourn, orta sınıf evliliğindeki çaresizliği sahnede birden fazla kapana kısılmış evli çift modeliyle göstermek amacıyla zaman ve mekanın yer değiştirmesini kullanmakta ustadır. Evlilik doyumsuzluğu, ihanet, yalnızlık, iletişimsizlik, çiftler arasındaki yabancılaşma modern dünyada son derece ciddi sorunlar olsa da Alan Ayckbourn'u çağdaşları arasında öne çıkaran becerisi bu sorunu yalın ve komik bir dille ortaya koymasındır. Ayckbourn, evli çiftlerin maskelerini ve ikiyüzlülüklerini buldukları alana göre değişen farklı perspektiflerden gösterir. Ev, evlilik bağının mahkumlarının kapana kısıldığı alan olarak çizilirken, bahçe hem kelimenin tam anlamıyla hem de mecazi olarak evlilik mahkumlarının evlilik hapisanesinin yüklerinden ve zorluklarından kaçabilecekleri alan olarak resmedilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Alan Ayckbourn'un gözlem yeteneği ile gelenekleri yıkmak için geleneksel yöntemler kullanma becerisini birleştirerek, gerçek evliliklerde görülen evlilikte doyumsuzluk, aldatma ve gerçeklerden kaçma tavırlarını eserlerinde konu ederek, Ayckbourn karakterleri ile bunları canlı bir şekilde eserlerinde sunduğunu göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Alan Ayckbourn, *How the Other Half Loves*, *The Garden*, Evlilikte Doymuzsuzluk, Aldatma, Kaçış.

1. Introduction

Alan Ayckbourn employs the function of drama as a reflection of life on his plays in an unconventionally conventional manner. Through his mastery in observing and mirroring real-life situations and problems on the stage by clever staging strategies and playing time and space, Ayckbourn has become one of the most outstanding figures of Contemporary British Drama. Comedy becomes a tool for Ayckbourn to illustrate the painful, corrupted and pathetic situation and picture of marriage institution of modern times. Marriage is reflected as a sort of cage or imprisonment in which the sufferers directly become entrapped and start to be ruled over by the new codes and rules of marriage institution (Dukore, 1991). Although they are not pleased with their actual situation and dissatisfactory marital relationships,

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, edabayrakci@selcuk.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 30.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 22.08.2023

Citation/Atf: Bayrakci, E. (2023). No-way out: being entrapped in wedlock plays of alan ayckbourn: how the other half loves and the garden. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 408-420. <https://doi.org/10.52642/susbed.1290179>

the sufferers of marriage choose to stay under the reign of wedlock. Instead of confronting with their unhappiness and entrapment within the marriage and freeing themselves from cage, Ayckbourn's married individuals try to create illusionary happiness, alternative extramarital escapes, some sort of obsessive behaviors. Lack of communication, affection, trust and love in the modern marriages, which are accepted as the indicators of marital dissatisfaction, are the central themes in Ayckbourn's most of the plays. Ayckbourn uses the power of comedy in order to present the truly serious theme of the marriages being doomed to fail, which makes his plays by not disturbing the reader. Ayckbourn's characters as an echo of blood and flesh individuals within a dissatisfactory relationship do not have the ability to maintain a healthy intimate relationship. As a good observer of human behaviors, Ayckbourn presents the key features and outcomes of marital dissatisfaction and individuals' coping strategies with an unhappy marriage in his plays both structurally and thematically through his married couples. *How the Other Half Loves* and *Garden* can be accepted as the perfect examples of Ayckbourn's theatre which deals with the issue of marital dissatisfaction and its consequences such as infidelity and escaping from the reality.

In *How the Other Half Loves*, Ayckbourn introduces us three different middle-class couple whose marriages are in different phase of marital life: one middle-aged couple without children, one couple with children and one newlywed young couple. As having a mastery in employing the stage functionally, Ayckbourn presents these three couples on the same stage by dividing the stage into three (Allen, 2002). Through these three couples connected to each other with extramarital partnership, Ayckbourn shows the real face of the marriages with its dissatisfaction, corruption and infidelities. Instead of getting divorced or ending their dissatisfactory relationships, these three couples create alternative happiness within the other couples' marriages. Characters try to find their half or complete their dissatisfied needs in the house of other halves. Within the marriages drawn by the playwright, none of the halves try to unit with their partner as they are mismatches entrapped in the same cage.

House and Garden are Ayckbourn's experimental plays that are staged at the same time on different stages. Ayckbourn plays with the style to put an emphasis on the double face of the marriage within and outside the house or within the marriage bond and escapist, alternative relationships in the garden. House mirrors the gloomy, dull and prisonlike atmosphere of the marriage in which the people are entrapped while the garden is the secret place where individuals can escape from the burdens of their dissatisfactory marriages so as to have a short break from the imprisonment (Allen, 2004). In the garden, characters form an alternative, illusionary world where they can be free from the demands of their marriages through extramarital relationships. Similar to *How the Other Half Loves*, Ayckbourn employs two different stages in order to show the audience the double nature of the marriages: social façade in which the partners act their roles as seemingly loyal husband and wife with their dysfunctional marriage and the real image of the marriages with infidelity, dissatisfaction and corruption.

This study aims at structural and thematic analysis of Alan Ayckbourn's *How the Other Half Loves* issuing the corrupted and dissatisfactory marital relationships of three middle class couples on one stage and *Garden*, one of the twin plays staged simultaneously on two separate stages, showing the escapist attitude and extramarital relationships of the married individuals with respect to key terms and negative outcomes related to marital dissatisfaction. Marital dissatisfaction, infidelity and escapist attitude will be defined and two plays by Ayckbourn will be analyzed in terms of theme and structure.

2. Marital Dissatisfaction, Infidelity and Escape Theory

Marriage as an agreement starts with a vow that covers monogamy, trust, sharing and fidelity. Not both the vow makers can be pleased with the vow they have made later since their demands and expectations are not fulfilled and satisfied by their partner. In some agreements, one or in some both partners feel themselves entrapped within the dissatisfactory wedlock. Marital satisfaction can be depicted as an indicator of happiness in marriage which gives both of the partners a genuine pleasure, fulfillment, and joyfulness when their marriage is put into question with its all aspects. Marital satisfaction may lead to better communication skills within the marriage, psychological and physical wellbeing, life satisfaction and less negative life events and more committed to their relationship (Cohan & Bradbury, 1997); (Christensen et al., 2006); (Falconier et al., 2015); (Canary et al., 2002). Married people with high level of marital

satisfaction generally express their feelings and love, trust each other, communicate effectively, show interest and sympathy of couples toward each other, have a satisfactory sexual relationship with their partner, show affection and caring, describe their partners as their friend (Bradbury et al., 2000). Meeting your partner's needs of belonging and love, caring about their demands and having good communication skills, building trust are the indicators of marital satisfaction leading a lifelong satisfaction. On the other hand, dissatisfactory, unhealthy and dysfunctional marriages in which the individuals and their needs are ignored may lead to a decrease in overall happiness and life satisfaction, physical well-being, and self-esteem of each partner and an increase in stress which may affect the partners' physical and mental well-being (Hawkins & Booth, 2005). Lack or inefficiency of communication between husband and wife, not sharing, loss of intimacy, infidelity, ignorance of physical and psychological needs and alienation within the marriage relationship give way to marital dissatisfaction that will affect not only the physical and mental wellbeing of the partners but also those of their children, their family of origin and social environment.

Individuals try to find a way to save themselves from the burdens of marital dissatisfaction such as divorce, separation, ignorance or escaping from the confrontation, marital therapy and so on. Divorce and separation can be seen as a complete solution to marital dissatisfaction, conflicts and problems. Some of the individuals prefer divorcement as a way to end marital dissatisfaction and conflicts they have confronted within the marriage. On the other hand, the others prefer to continue their marital relationship in spite of marital problems and dissatisfaction they suffer from as divorce is depicted as one of the most stressful life processes that an individual can experience (Greene et al., 2017). Divorce or separation is not a process taking place just between husband and wife. The process includes not only individual outcomes such as economic difficulties, becoming a single parent, but also some disturbing social outcomes such as separation from your partner's social environment, and change in social status. Individuals who do not feel themselves ready to confront these new challenging difficulties in their new single lives prefer to stay under the protection of marriage institution with familiar conflicts and difficulties even though their marriage is not satisfactory. Unhealthy and dysfunctional marriages can persist as a result of some reasons including "inertia, lack of money, a preference for the familiar, each partner's commitment to the spouse and children", not being an outcast and being approved in a monogamous society (Renne, 1970). When it is not easy to end the marriage and overcome its negative consequences, Individuals choose to stay in the marriage relationships by escaping from the confrontation and being ignorant to the problems and conflicts of their marriage. Becoming aliens with no demands and no intimacy can be seen as a safer, no risk solutions for the partners.

In order to realize how the partners with low marital satisfaction prefer to stay in the wedlock, it will be beneficial to look at the escapism and Escape Theory. Escape Theory can be defined as "an escape from the self" (Baumeister, 1990); escape from the real-life problems which individuals find difficult to confront (Woody, 2018); escape from freedom (Fromm, 1994) which relatively leads to a decrease in self-awareness, loss in coping strategies and submission to power symbols in society. Through the escapism, individuals can move away from the negative feelings such as self-evaluation, pain, anxiety resulting from everyday problems, the burden of making their own choices, being exposed to stressors.

Infidelity is another way for the marital partners to escape from the demands and the problems of marriage institution. Partners create an alternative relationship in order to satisfy their emotional, physical or/and psychological intimacy needs while they stay in the safe zone of marriage. Lack of marital, emotional and sexual satisfaction within marriage, seeking for emotional intimacy, desire to punish the partner, having an infidelity history in family of origin can be counted among the reasons that lead to infidelity within the marriage (Glass & Wright, 2010). By employing infidelity in their relationships, individuals try to satisfy their sexual and emotional needs, increase their self-esteem and find a substitute for their unhappy, dysfunctional marriage and are able to keep themselves away from the negative outcomes of divorce and separation.

3. Marital Dissatisfaction and Escapism in *How the Other Half Loves*

How the Other Half Loves is Alan Ayckbourn's second success after *Relatively Speaking*, which carried the young playwright's name to the peak. It was first seen in Scarborough in July 1969 and later, at the Lyric Theatre, London in August 1970. The play was performed in Broadway in 1971, which introduced the name "Ayckbourn" to America and opened the gates of the West End Theatre to the plays of Ayckbourn. The play set the "criteria" of an "Ayckbourn play" by the innovations in theme and technique such as playing with the conventions in an unconventional way, breaking the three unities of Aristotelian traditional theatre –one event happening at one place in a day- by playing skillfully upon the space and time, and employing the technique, devices and the décor as a contribution to the theme (Allen, 2002). Ayckbourn has a mastery in constructing a sort of parallelism between the technical devices and theme. *How the Other Half Loves* uses the conventions of "the well-made play" which is a "term applied to comedy of manners and farces in the nineteenth century" in France, England and the USA (Mansour, 1988). Ayckbourn influenced by Noel Coward -who has got a mastery in making departures technically and thematically from the conventions of well-made play- formulates his own comedy of manners which metamorphoses into "a darker comedy" (White, 1984).

The play is like a satiric mirror of the middle-class values and manners including stories about infidelities in marriage, pursuit of sex and money in a fast and complex woven plot structure which is full of misunderstandings, mistaken identities, deceptions and intrigues. The play takes the three examples of middle-class couple: One is from the upper-middle class with their promoting name, the Fosters, one is from the middle-middle class named as the Phillippses with their philippic speaking style towards each other and the last couple is from the lower-middle class with their paradoxical name and nature, the Featherstones, all of which are suffering from the burdens and the deadlock of marriage. Although Ayckbourn shows the panorama of the middle class, he does not only try to show the class differences in a political manner but his play "reflects the class differences between the marriages and explains the contrasting styles of loving" (Holt, 1999). Ayckbourn is "not a political didacticist" but by entertaining the audience he simply shows how the other half loves and lives as the name of the play suggests. The other half can be both the other class or the other sex. He formulates a space which is inhabited by three couples who are bound each other by marriage, sex, materialistic benefits and unlimited infidelities. As Stuart E. Baker said;

The play is not only about class differences but about the way people's lives are inextricably tied to each other, not in smooth, sane, orderly way, but in broken, disorderly bits. These people are like birds crowded together in an incommensurable cage, perpetually in each other's way, fighting for space, but somehow always maintaining the established pecking order (Dukore, 1991).

The play illustrates the individuals of different classes being trapped, passivized within the marriage. Although marriage is depicted as a bird cage, the inhabitants or in another word the prisoners of this cage develop an escapist attitude as confronting their being trapped and dissatisfied with their actual situation is demanding to overcome. Characters in the play find a way to escape from the burdens of marriage by creating alternative solutions instead of confronting and coping with their real-life problems with an escapist attitude.

Ayckbourn draws this picture of dissatisfaction in marriages and partners employing escapism in a perfect manner. Alan Ayckbourn takes a part of life, mostly a part of his own life as his plays have got some autobiographical references and he shows the life which he sees as a tragedy in a humorous manner by playing upon place and time, and "the caged birds" bound marriage (Dukore, 1991). Marriage and its traumas are the common themes of an "Ayckbourn play" as in his own life, Ayckbourn has suffered a lot from the failure in marriages: The failure of his mother's and his father's relationships, his own marriage and marriages of the people around him. He reflects the manners of wives and husbands entrapped in marriage who see adultery as an escape from the deadlock of marriage. Ayckbourn describes how he sees marriages in *Conversations* by Ian Watson as;

The marriages I do see are either fraught or dull. There are one or two happy ones, but that's because they're new. In general, I don't think people were meant to live with each other for too

long- although, having said that, there are millions of exceptions. As soon as people feel that they are married, there's a sense of entrapment (Mansour, 1988).

How the Other Half Loves presents three marriages doomed to break into pieces. Fiona and Frank are the first couple bound by marriage. They are childless upper-middle class people who are like the old lecherous couple of comedy of manners. Their extreme gentle manners towards each other cover their infidelities and the hypocrisy like a mask and show their being strangers towards each other as Fiona forgets their "bloody" anniversary of marriage while Frank forgets the name of the perfume which Fiona uses. They are the strangers imprisoned in the same dining room. Decreased marital satisfaction or, in other words, one's evaluation of his/her own marriage as an unhappy one was associated with an increased desire for extramarital involvement and possibility of infidelity in the marriage (Prins et al., 1993); (Waite & Joyner, 2001)) Within their relationship, Fiona and Frank do not care about each other's well-being and priorities. They only have the desire to fulfil their individual goals and needs. Although they act the role of a couple, they are the individuals trying to satisfy their hedonic needs. "Infidelity may provide over-benefited individuals with the opportunity to escape and prove their desirability" and they do not need to show caring, affection to their extramarital partner (Munsch & Willer, 2012). Within this kind of relationship, partners have an untold, secret and mutual agreement. They stay within the marriage institution as a social façade and it is not a necessity for each partner to develop any kind of intimacy one another. Neither of them is demanding, caring, restrictive within this mutual agreement. Infidelity is the by-product of this sort of relationship since the partners escape from the burden of marriage institution by creating several kinds of alternative relationships with minimum requirements and communication strategies such as ignoring avoiding conflict can sometimes bring couples a kind of satisfaction in their relationships (Rands et al., 1981). Although they are not satisfied with their actual relationship, they prefer to stay in their wedlock by ignoring their problems and avoiding conflict. Fiona and Frank can be defined as the individual strangers of the same marriage with many extramarital possibilities to escape the demands of marriage.

The second couple is Teresa and Bob from the middle-middle class. Teresa is a negligent wife with an off-stage life-consuming baby, Benjamin, as she complains; "here I am, stuck in this house day after day with that kid" (Ayckbourn, 1978). Bob has not got a place in Teresa's life as a husband. He is not Teresa's husband but Fiona's lover as only thing Bob is interested in his house is the telephone which is a mediator- a device- to connect with the other half of the room. Bob does not belong to this half of the room as Teresa says, "You're never here" (Ayckbourn, 1978). Upon exploring the literature related to marital dissatisfaction, it is mostly presented that unhappy couples seem to have no effective and sufficient communication skills to develop the intimacy in their relationship, which leads to marital dissatisfaction. "Results demonstrate that couples lacking the necessary skills to regulate their emotional expressiveness and successfully communicate tend to become defensive or to withdraw from a conflict situation, and these behaviors in turn, predict later marital dissatisfaction and dissolution" (Litzinger & Gordon, 2005). As it is clearly understood, the relationship between Teresa and Bob lacks the intimacy and satisfaction due to their not having required communication skills even in conflicting situations. Teresa complains about not having Bob at home emotionally though he is actually and physically at home. Since Bob does not feel belonging to the house, to his wife and to his relationship, he creates an alternative life within the outer world via the telephone in order to escape from the dissatisfaction and the burden of the marriage and marriage institution.

The last couple is William and Mary who are at the very beginning of marriage entrapment. They are the victimized innocent couple who receives the first blow of marriage due to the intrigues between the first two couples. Mary the innocent is a chronic cleaner who is suppressed under the control of his upwardly mobile husband, William. Mary has an escapist attitude as she shows "submission to power symbol" in order not to confront with her marital dissatisfaction and problems. William tries to create authority on his puppet-like wife as he says to Fiona; "Do you realize, Mrs. Foster, the hours I've put into that woman?" (Ayckbourn, 1978). Through this newlywed couple, Ayckbourn illustrates the first phase of marriage relationship with its corrupted and hopeless nature from the very beginning and also presents the inevitability of marital dissatisfaction via the couples in different phase of their marriages. William and

Mary's marriage foreshadows a marital dissatisfaction from the beginning as they present the key signals of marital dissatisfaction on the stage such as "avoiding conflict, withdrawal from interaction, stubbornness and defensiveness (Gottman & Krokoff, 1989).

The dinner-party scene which includes two dinner parties simultaneously staged as one party draws the picture of hypocrisy and the duplicity of manners through the changing nature of the Featherstones at two halves of the table, which illustrates the social facades of the corrupted marriages. At the elegantly laid table of the Fosters, William, upwardly mobile middle-class man, tries to affect his boss by speaking in a gentle manner and offering to tie up his boss' shoe laces. At the other half of the table belonging to the Phillipseys, which is in a mess, the Featherstone couple behaves more naturally (Demastes, 1996). Their manners change like the swivel chairs they are sitting, according to the halves of the table. Ayckbourn creates very masterly a comedy of manners belonging to his own class, the middle class unlike the traditional comedy of manners belonging to the upper class. The outside appearance of the relationships is perfectly designed like perfectly laid dinner tables when the families have an outsider as a visitor, yet in the absence of outsiders and social interactions, the dinner tables with their mess present the real nature of the marriages with mess and corruption.

In terms of structure, Ayckbourn uses the time and space concepts in a very sophisticated and different way, which breaks the traditional rules of theatre- the Aristotelian traditional theatre (Berney, 1994). There two events taking place in two places with time difference. In the first scene, there are two different couples sharing one space but there is a little time difference between the two households.

FIONA: That's grotesque, darling. Do you have to do that first thing in the morning? I'm sure you will damage yourself one of these days. It's twenty past. Did you know?

.....

TERESA: (crossing to the bedroom door and calling) Bob! Bob! It's twenty-five past. Bob! Get up! (Ayckbourn, 1978).

In a while, William's rushing out of one room to take a monkey wrench from the cupboard and arriving to the other house with it during the dinner-party scene "throws all notions of time and place into surreal confusion" (Billington, 1990). The two dinner parties intermingled to each other lead the dimension in time and place to the extreme but still in a logical manner. William's being covered in soup in the Phillipseys' house at the dinner party is explained at the other half of the dinner party by his sitting under a leaking faucet in the upstairs bath. The two dinner parties are presented as intermingled with each other since Ayckbourn tries to show us the intermingled extramarital relationship within the dissatisfactory marriages of his characters. Couples are illustrated as dining from each other's dining table stands for the extramarital love affairs of the characters to escape from their own dinner table in a mess.

The play does not have got a resolution but an open-ended structure, which shows the unconventional style of Ayckbourn in a conventional plot structure. The play is lack of closure as the play ends with the dialogue between Teresa and Frank which suggests a potential sexual relationship in the future. As there is no hope and a sign of healing in their actual situation and dissatisfactory marriages.

TERESA: Look, I can't talk any more now, but if you want to- ring me up again and we can even meet somewhere and have session.

FRANK: Thank you very much. I'll do that. Goodbye (Ayckbourn, 1978).

The explanation of Ayckbourn to the lack of closure in the play is seen in his interview with Bernard F. Dukore:

AYCKBOURN: .....I find it artificial to try to close a play off in that way, to say life stops here. I've always had a feeling that life was going on before the play was written and will continue afterwards, and there is only a convenient point to interrupt it, which is always going to suggest another way that's going to be along a minute. I once said comedy is tragedy interrupted....." (Dukore, 1991).

With regard to structure, Ayckbourn blended old conventions of farce techniques with new and unconventional plotting techniques via extending the limits of traditional farce in *How the Other Half Loves*. Though his style seems to be experimental and is based on "commercial formula" at first sight, he achieves uniqueness by converting the linear structure of farce into a sort of indefiniteness and circularity

by dividing the stage into three with three different households and married couples. This definiteness and circularity on the structure is parallel to the theme of the corrupted nature of the marriages. Within the society, there is an indefinite number of corrupted marriages and the married couples are caged and entrapped within this circular structure. Through employing the structure to emphasize the theme, Ayckbourn presents his mastery on the stage.

In *How the Other Half Loves*, these three marriages show the corruption steps of marriage on one stage. Alan Ayckbourn portrays the bitterness, in fact the reality of middle-class marriage life by caging six people and a lively portrayed off-stage baby on the stage of marriage in a mirror showing illusions about time and space. By this mirror, the play revives the spirit of the comedy of manners reshaped in middle-class values.

4. Marital Dissatisfaction and Escapism in *Garden*

House and Garden (1999) are two plays or by John Simon's words in New York; "twin plays" which were written to be performed by the same cast in two different theatres at the same time, which makes these two plays very interesting as the plays are performed simultaneously, the single cast should commute from one theatre to another, which makes the plays hard work on the part of both the stage director and especially actors. Ayckbourn declared the plays as his "sixtieth birthday present" (Allen, 2002). These double plays were performed simultaneously in two auditoria by a single company at the Theatre in Scarborough in 1999 and at the National Theatre in 2000. *House* was appreciated more in the reviews such as Kate Bassett's review in *The Independent*: "House is frequently hilariously funny..."; Richard Zoglin's review in *Times*: "Each plays works on its own (although *House* is better than *Garden*), but each enhances the other"; Michael Billington's review in *The Guardian*: "House, in particular, is one Ayckbourn's best plays..." (Billington, 1990). Yet, *House and Garden* is not ...so much two plays as one long play which happens in two places and in which- as in life- the characters cannot all see or know what is going on all the time. Nor can we as the audience. One of Ayckbourn's avowed intentions was to reflect on the way, at any given moment, we may be only tangential figures in other people's dramas even though our own stories all-consuming to us.

The two plays follow the same story and like in real life, one cannot be everywhere at once. What is off-stage here will be on-stage there, which is very similar to real life situations. Ayckbourn tells the same story from two different perspectives: one happening in the Garden –outside- and the other happening in the House –inside-. These outside and inside places are inhabited by the people who are in general entrapped in the marriage and family institutions. *House* is the cage in which they are in imprisonment and *Garden* is the only available place where they can have a breath, a rehearsal by escaping their cage. In this paper, the outside where the characters can take breath will be on-stage. *Garden* is the place in which secret relationships are practised and the secrets are revealed, yet the house is a mystery for the audience of the on-stage *Garden*.

Ayckbourn as a farceur uses firstly the traditional devices of farcical comedy but as he generally breaks the conventions, the play turns into a kind of tragedy in which the married couples became the victim of the marriage bound (Wandor, 1993). The characters seem to be stereotypes at the first at the first sight, yet as the play develops the audience sees through their monologues the individuality and depth emotions of the characters entrapped in the marriage. *Garden* is full of game-playing – "frolicking"- which is very similar to the features of farce. Teddy dumps his mistress, Joanna and opens his way for a new flirtation with France actress Lucille Cadeau, an alcoholic actress opens the *Garden Fête*, Pearl, the maid flirts with everyone including his step-father, Warn, Joanna goes mad and all around these events the local children dance in the opening of the annual garden party. Chaos overwhelms the garden as the inhabitants try to have breath at the same time (Smith, 1989).

As the play develops, self-revealing of the characters is seen in different versions. Joanna who cannot find satisfaction both in her marriage and her extra-marital relationship goes mad as a reaction towards the sterility of her doctor husband and loss of her womanizer lover, Teddy (Rusinko, 1989). Joanna isolates herself from the gloomy and sterile atmosphere of her life by alienating herself from the other characters. She creates an alternative reality in which she can escape from the confrontation with her two

dissatisfactory relationships: one in the house-marriage- and one in the garden- out of the marriage. Joanna find a way out to escape “from the self” (Baumeister, 1990) and the real life problems which she finds difficult to confront (Woody, 2018). She prefers to lose to control with the harsh reality of her unhappy marriage. As seen in her dialogues in her lunatic mode, Joanna recognizes no more her husband and her lover and calls them with different names;

Joanna: That was Harold. They replaced Giles. They replaced your father with Harold.

.....

Jake: Mum, What makes you think that man isn't Giles?

Joanna: Because if you'd known the real Giles, you'd have seen through this man Jake. ...The real, Giles was the gentlest man in the world, Jake. He loved me so much. ... He gave me so much love. I would never have had to go anybody else for love if Giles had still been here, Jake... (Ayckbourn, 2000)

Through these words told after her going mad, it is understood that Joanna and her husband, Giles are alienated from each other long ago because of their sterile marriage and especially Joanna is very lonely and disappointed as she is entrapped in the garden and the house-marriage. Giles, on the other hand, fills the dullness and emptiness of his marriage with his job as his job covers every part of his life. His job becomes a tool for an escape from his dysfunctional and unhappy marriage. And also, infidelity becomes another compromise for the satisfaction of their emotional needs. Infidelity within the marriage also brings several social and emotional consequences such as anger, jealousy, humiliation, disappointment, self-doubt and depression and may traumatized the betrayed partners (Hall & Fincham, 2006). Within these couples and their corrupted and dissatisfactory marital relationships, the social and emotional consequences of infidelity is clearly presented on the stage.

Ayckbourn shows the lack of communication in the marriage life through Teddy and his wife, Trish. There are no dialogues between Teddy and Trish as Trish chooses not to speak Teddy because of his extra-marital relationship with Joanna. Although they speak the same language, they cannot understand each other. The conversation takes place between Teddy and French actress is much more like a communication as they understand each other although they do not speak the same language. From the tone of their speech, both of them understand the sorrow and the loneliness of the other. The gradual disappearance of the dialogue between husband and wife may lead to conviction that individuals become strangers to each other. Lack of dialogue even in solving the conflicts can be followed by a decline in satisfaction with the relationship and the risk of lack of involvement on the part of the partners in the relationship durability and stability (Bradbury & Fincham, 1990). In these monologues as only, they can know what they say, Teddy and Lucille reveal their weaknesses, loneliness, miseries and their longings.

Teddy: You know, just this short time I've known you... it's extraordinary. I'd forgotten what it's like to have a good laugh, you know. Everyone around me's so bloody serious. I've got a serious wife, I've seriously serious daughter and I've just got shot of a mistress who was serious for Britain.....It's so depressing, it really is. And you feel yourself getting more and more crushed by it all. Guilty. And then someone like you passes through my life. I don't understand a bloody word you're saying...

Lucille: Me? What's my life been like? ...God, what a mess I've made of my life. Two husbands, one of whom drove me to drink, the other one introduced me to drugs... (Ayckbourn, 2000)

At first side, Teddy seems to be stereotypical womaniser who is in pursuit of only sex yet after a while it is understood that he is also a victim of marriage entrapped in the dullness in the marriage who is looking for an escape in his garden. Moreover, Lucille tries to fill the gap in her life with alcohol and drugs after two disturbing marriages. Marital dissatisfaction can give way to the occurrence of an alcohol disorder (Whisman, 1999) while a satisfying marriage helps partners with alcohol problems have a successful treatment (Moos et al., 1990). Using alcohol or drugs or having eating disorders is a sort of substitute for marital dissatisfaction as their emotional needs are not met and fulfilled within the marriage. Unhappy people who do not feel ready to confront their problems find an escapist solution to satisfy their needs with temporary pleasure giving things such as alcohol, drug, food or extramarital relationships.

Ayckbourn also draws the different pictures of relationships. The lower-middle class married couple Barry and Lindy Love, unlike their ironic surname, hate each other and only the material need links these two each other. There is a master-servant relationship instead of husband- wife relationship between them. In unhappy and dissatisfactory marriages, individuals start to see their partners as “a source of emotional support, companionship, sexual gratification and economic support or assistance.” Instead of being husband and wife, they have the roles such as parent, colleague or friend to each other (Renne, 1970). Barry needs Lindy as a worker who helps him in his business and Lindy needs Barry in order to gain her life. All the time, Lindy is oppressed by Barry. At the end of the play, Lindy finds a better opportunity to gain her life as she is rather like the worker of Barry than his wife, and leaves her ex-boss to go with her new Patron who has got a Porsche, Gavin. Lindy and Barry cannot be a husband and wife to each other. Since they cannot interiorize their real roles in their dissatisfactory wedlock, they try to stay in the relationship by choosing different roles for themselves and for their partners such as master-servant, housekeeper-landowner, boss-worker.

The triangular relationship between the gardener Warn, housekeeper Izzie and Izzie’s daughter Pearl shows the extreme corruption within the society. Warn has a sexual greed symbolically shown through his eating too much sandwiches prepared by both Izzie and Pearl during the whole play. The daughter and the mother relationship is also corrupted as Izzie and Pearl share the same man as a sex partner even these three people share the same bed.

The last couple is an example of would-be- lovers: Jake and Sally. Jake and Sally suffer from not revealing their love towards each other and lack of communication. Sally shares her secret love with her poem while share it with his father, Giles. In fact, the corrupted marriages and the unhappy people around them discouraged them. The marriages around them are like imprisonment leading its sufferers to decay. Through this couple, Ayckbourn foreshadows the truth that there is no hope for the future of the upcoming marriages as the marriages are apt to end in catastrophes. As potential lovers, they stop struggling and revealing their love towards each other since marriage institution is corrupted.

In terms of structure, Ayckbourn having a mastery in shattering the conventions and the golden rules of the well-made plays presented the blended structures of the conventional theatre and modern theatre in his play *Garden* and its twin play *House*. Through writing twin plays performed in different theatres simultaneously with the same characters and themes, Ayckbourn breaks and carries the Aristotelian three unity rules out of the stage to another stage. By staging these two plays simultaneously at two different plays with the same cast, Ayckbourn creates the real-life effect as no one cannot be everywhere at once. While the audience at one theatre is watching what is happening in the house- within the marriage and its claustrophobic nature, the audience at the other theatre is witnessing what is happening in the garden- outside the marriage or its escapist nature.

House and Garden is not so much two plays as one long play which happens in two places and in which - as in life - the characters cannot all see or know what is going on all the time. Nor can we, as the audience (Allen, 2002).

Ayckbourn’s structuring his plays in an unconventional manner has a particular purpose as his form serves to emphasize and enrich the content of his plays. Ayckbourn’s employing these two plays enable audiences to see the same events happening around the same characters from different perspectives of house and garden or in other words, within and outside the marriage. In his multiple plays such as *House and Garden*, plot and characters unfold layer by layer as it is presented in two separate settings of these two plays contrasting with each other. Though the characters are the same, they change their manners, behaviors and styles with regard to the setting they are in. Ayckbourn exposes the whole picture of his characters and themes in a circular structure of the play occurring in a vicious circle from the house to the garden and the audience can come to a conclusion about the whole play after watching both of the plays from all perspectives.

To sum up, Alan Ayckbourn demonstrates the funny observations of a serious subject. The matter of the play is very serious, yet Ayckbourn’s handling the matter is rather humorous, which leads the audience to greater laughs and also to heavier thoughts. Ayckbourn draws the picture of the outside and the inside pictures of the marriages and relationships which give satisfaction and happiness no more but sorrows and

disappointments to the insiders and outsiders of them. The technique Ayckbourn used in this play make the play- twin plays- more interesting and about life. Ayckbourn's giving the both perspectives of the story of love and marriage simultaneously adds the play the touch of reality. It is more accurate to finish this paper with the words of Ayckbourn,

"Comedy ends with a marriage and tragedy begins a year later" (Dukore, 1991).

5. Conclusion

To conclude, Alan Ayckbourn's being a talented observer of human behaviors with respect to marriages makes his plays a kind of casebook and a reference book to understand the key features of marital dissatisfaction and its negative outcomes. Not only his genius in observing the human behaviors within the problematic marriages but also his employing the structure, stage as a contributor to the theme by dividing the stage into three separate drawing rooms of three different married couples and staging two plays issuing one married couple's problems on two stages enable Ayckbourn's comedies to present the life as it is. Ayckbourn (Ayckbourn, 2023) on his official website explains his issuing the marriage especially the unhappy marriages through his own words: "Writing about a man and a woman who are not married is so limiting. Within marriage there's the stuff of limitless drama." Even though Ayckbourn describes the marriage as a source of drama and serious problems, he presents the sufferers of marriage in a humorous manner. Ayckbourn presents the comedy with social behaviors and serious themes depending on believable- blood and flesh- characters (Buckroyd, 1986) in *How the Other Half Loves* and *Garden* with their couples suffering within a corrupted and dissatisfactory marriages and trying to find a gate opening to a garden or an extramarital relationship with a neighbor to escape illustrates the realities of several marriages simultaneously to the audience since Ayckbourn told on his website that;

when two people get married, they make a hell of a lot of promises, to each other, to God... and they've no right to make them. I mean, how do they know how what they'll feel like in twenty years or even five years. Nobody can be that certain. The chances are they'll both either get bored to tears with each other, stick it grimly to the end and both die miserably or else get a divorce and break a promise they shouldn't have made in the first place (Ayckbourn, 2023)

Ayckbourn describes the marriage as a sort of cage in which the spouses are entrapped with the marriage vows. When individuals' physical, psychological and emotional needs and wills are not fulfilled and satisfied within the marriage, individuals cannot imagine to break their vows at first and they find themselves in a limbo where there is no way out. Divorce is not seen as way out by the inhabitants of these cages since the process includes unfamiliar troubles and outcomes. In order to survive within this wedlock, cage or hell of promises, individuals try to find substitutes to satisfy their needs and escape from the burdens of marriage that they do not desire to confront. This substitute for their dissatisfactory marriage can be an affectionate or sexual partner within an extramarital relationship, or alcohol and drugs to create an illusionary but temporary happiness, or eating a lot to feed one's unfulfilled emotional hunger or losing the touch with the reality via going mad. Ayckbourn with his playing with the conventional structures in an unconventional and innovative manner illustrates the circularity and indefiniteness of this wedlock-until death do us a part- from all perspectives. Employing the structure functionally to draw the vivid picture of dysfunctional marriages, Ayckbourn presents us a catalogue of sufferers or prisoners of dissatisfactory and unhappy marriages with their escapist attitudes, ups and downs through *How the Other Half Loves* and *Garden*. These two plays entrapped several unhappily married couples in the wedlock without a way out.

6. Extended Abstract

Marital dissatisfaction that affects the married individuals physical, psychological and emotional wellbeing due to the fact that individuals' needs and expectations are not fulfilled within the marriage relationship entraps the spouses in the wedlock. The spouses who do not perceive their marriages as satisfactory and happy cannot find a way to release themselves from this imprisonment. Divorce seems to be a more distant and challenging solution since the individuals have to struggle against its negative outcomes directly. The familiarity of the problem in their ongoing marriages feels like a tiring but safe

option for the married individuals. However, they still need to have a substitute for their unsatisfied physical, emotional and psychological needs that are not met within their marriages. By choosing to stay within their corrupted marriages, the cage dwellers build up an escapist attitude in order not to confront with the burdens and troubles of their marriages. Infidelity seems to be a substitute for their physical, emotional and psychological needs. Under the social protection of their marriages, unhappy spouses prefer to be in extramarital relationships. Besides the extramarital relationships, alcohol, drugs, eating disorders, being a workaholic, showing obsessive behaviors or losing the touch with the real world and going mad can be other optional substitutes for their dissatisfactory marital relationship with their spouses. As a result, marriage becomes a partnership with several substitutes entrapped in the same unbreakable vow. There is no way out for the inhabitants of the cage.

British playwright Alan Ayckbourn observing the corruption, decay and hypocrisy in the modern marriages masterfully presents the reader a vivid picture of the dissatisfactory and unhappy marriages of modern times via employing the structural devices parallel to the theme. Ayckbourn's plays issuing the marital dissatisfaction can be also regarded as autobiographical works since once he described himself as a sufferer of a dysfunctional marriages of his own and his family of origin. In the plays, readers are introduced with several sample couples as the caged birds of marriages. Their lives and marriages are presented to the reader with their escapist attitudes, obsessive behaviors, extramarital relationships, ignorance and unhappiness. Although Ayckbourn has several plays issuing the dissatisfactory marriages of modern times, in this paper, *How the Other Half Loves* and *Garden* will be the subject matter as these two plays are the perfect examples in which Ayckbourn's playing with the structural devices and stages enables him to present several couples at one stage- three couples on one stage divided into three separate drawing rooms in *How the Other Half Loves*- and one couple's marital relationship with its double faces performed on two separate stages- House as the dull and corrupted marriage and *Garden* as the free zone where extramarital relationships are employed as an escape from the reality. Ayckbourn's mastery in combining the structure and the theme of the plays and playing with the stage for his own benefits provide the reader to see numerous couples and their stories related to their corrupted marriages at once and also to realize the intermingled extramarital relationships.

The purpose of this paper is to show central themes of marital dissatisfaction, infidelity and escapist manners of the Ayckbourn's characters that are illustrated vividly on the stage by Alan Ayckbourn through his skillful observation and employing traditional devices to break the conventions. Thus, Marital dissatisfaction and its key terms and negative escapist consequences such as infidelity will be defined and Alan Ayckbourn's two plays *How the Other Half Loves* and *Garden* will be analyzed in terms of theme and structure through the key elements of marital dissatisfaction and its negative consequences on the spouses.

Keywords: Alan Ayckbourn, *How the Other Half Loves*, *Garden*, Marital Dissatisfaction, Infidelity, Escapism.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Eda BAYRAKCI %100 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Eda BAYRAKCI %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

References

- Allen, P. (2002). *Alan ayckbourn: Grinning at the edge*. Continuum pub.
- Allen, P. (2004). *A Pocket Guide to Alan Ayckbourn's Plays*. London: Faber&faber.
- Ayckbourn, A. (1978). *How the other half loves*. Samuel French.
- Ayckbourn, A. (2000). *House & Garden*. London: Faber and Faber.
- Ayckbourn, A. (2023, April 5). *In His Own Words: Marriage*. Retrieved from Alan Ayckbourn Official Website: <http://biography.alanayckbourn.net/styled-30/page-30/BiographyShort.html>
- Baumeister, R. F. (1990, January). Suicide as escape from self. *Psychological review*, 97(1), s. 90. <https://psycnet.apa.org/buy/1990-14898-001> adresinden alındı
- Berney, K. (. (1994). *Contemporary British Dramatists*. St. James P.
- Billington, M. (1990). *Alan Ayckbourn*. . Macmillan Press.
- Bradbury, T. N., Fincham, F., & Beach, S. (2000, March 2). Research on the nature and determinants of marital satisfaction: A decade in review. *Journal of Marriage and The Family*(62), pp. 964-980. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.00964.x>
- Bradbury, T., & Fincham, F. D. (1990). Attributions in marriage: Review and critique. *Psychological Bulletin*, 107(1), s. 3-33. <https://doi.org/https://doi.org/10.1037/0033-2909.107.1.3>
- Buckroyd, P. (1986, January). British Drama 1975-1985. *Rocky Mountain Review of Language and Literature*, 40(1/2), s. 49-66. <https://doi.org/https://doi.org/10.2307/1566602>
- Canary, D., Stafford, L., & Semic., B. A. (2002, March 2). A Panel Study of the Associations between Maintenance Strategies and Relational Characteristics. *Journal of Marriage and Family*, pp. 395-406. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2002.00395.x>
- Christensen, A., Eldridge, K., Catta-Preta, A., Lim, V., & Santagata, R. (2006, October 13). Cross-cultural consistency of the demand/withdraw interaction pattern in couples. *Journal of Marriage and Family*(68), pp. 395-406. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2006.00311.x>
- Cohan, C., & Bradbury, T. (1997, July). Negative life events, marital interaction, and the longitudinal course of newlywed marriage. *J. Personal Soc. Psychol.*(73), s. 114-128. <https://doi.org/https://doi.org/10.1037//0022-3514.73.1.114>
- Demastes, W. (. (1996). *British Playwrights, 1956-1995*. Greenwood P.
- Dukore, B. F. (1991). *Alan Ayckbourn: A Case Book*. Garland pub.
- Falconier, M., Jackson, J., Hilpert, P., & Bodenmann, G. (2015, December). Dyadic coping and Relationship Satisfaction: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*(42), pp. 28-46. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.cpr.2015.07.002>
- Fromm, E. (1994). *Escape From Freedom*. Holt Paperbacks.
- Glass, S. P., & Wright, T. L. (2010, January 11). Justifications for extramarital relationships: The association between attitudes, behaviors, and gender. *The Journal of Sex Research*, 29(3), pp. 361-387. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/00224499209551654>
- Gottman, J. M., & Krokoff, L. J. (1989, February 1). Marital interaction and satisfaction: A longitudinal view. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 57(1), s. 47-52. <https://doi.org/https://doi.org/10.1037//0022-006x.57.1.47>
- Greene, S. M., Anderson, E. R., Forgatch, M. S., Degarmo, D. S., & Hetherington, E. M. (2017). Boşanmadan Sonra Risk ve Dayanıklılık. In F. W. (Ed.), *Normal Aile Süreçleri: Büyüyen çeşitlilik ve karmaşıklık* (M.Kaya, Trans.). Ankara: Pegem Akademi.
- Hall, J. H., & Fincham, F. D. (2006, December). Relationship dissolution following infidelity: The roles of attributions and forgiveness. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 25(5), s. 508-522. <https://doi.org/https://psycnet.apa.org/doi/10.1521/jscp.2006.25.5.508>
- Hawkins, D., & Booth, A. (2005). Unhappily ever after: Effects of long-term, low: Effects of long-term, low-quality marriages on well-being. *Social Forces*(84(1)), s. 451-471. <https://doi.org/https://doi.org/10.1353/sof.2005.0103>
- Holt, M. (1999). *Alan Ayckbourn*. Northcote House.

- Litzinger, S., & Gordon, K. C. (2005, February). Exploring relationships among communication, sexual satisfaction, and marital satisfaction. *Journal of sex & marital therapy*, 31(5), s. 409-424. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/00926230591006719>
- Mansour, W. (1988). Alan Ayckbourn: An Appreciation. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara : Hacettepe Üniversitesi .
- Moos, R. H., Finney, J. W., & Cronkite, R. C. (1990). *Alcoholism Treatment: Context, Process, and Outcome*. Oxford University Press. <https://doi.org/https://psycnet.apa.org/record/1990-98391-000>
- Munsch, C. L., & Willer, R. (2012, October). The Role of Gender Identity Threat in Perceptions of Date Rape and Sexual Coercion. *Violence Against Women*, 18(10), s. 1125–1146. <https://doi.org/https://doi.org/10.1177/1077801212465151>
- Prins, K. S., Buunk, B. P., & VanYperen, N. W. (1993, February). Equity, Normative Disapproval and Extramarital Relationships. *Journal of Social and Personal Relationships* 10(1):39-53, 10(1), pp. 39-53. <https://doi.org/https://doi.org/10.1177/0265407593101003>
- Rands, M., Levinger, G., & Mellinger, G. D. (1981, September). Patterns of conflict resolution and marital satisfaction. *Journal of Family Issues*, 2(3), pp. 297-321. <https://doi.org/https://doi.org/10.1177/0192513X8100200303>
- Renne, K. S. (1970, February). Correlates of dissatisfaction in marriage. *Journal of Marriage and the Family*, 32(1), s. 54-67. <https://doi.org/https://doi.org/10.2307/349972>
- Rusinko, S. (1989). *British Drama 1950 to the Present: A Critical History*. Twayne Pub.
- Smith, L. (1989). *Modern British Farce: A selective study of British farce from Pinero to the present day*. Rowman & Littlefield.
- Waite, L. J., & Joyner, K. (2001, March 2). Emotional satisfaction and physical pleasure in sexual unions: Time horizon, sexual behavior, and sexual exclusivity. *Journal of Marriage and Family*, 63(1), s. 247-264. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.00247.x>
- Wandor, M. (1993). *Drama Today: A Critical Guide to British Drama 1970-1990*. Longman.
- Whisman, M. A. (1999). Marital dissatisfaction and psychiatric disorders: results from the National Survey. *Journal of abnormal psychology*, 108(4), s. 701-706. <https://doi.org/https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-843X.108.4.701>
- White, S. (1984). *Alan Ayckbourn*. Twayne English Authors Series.
- Woody, W. C. (2018, May). Escapism, control, and the discernment of desires. *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology*, 38(2), s. 116–119. <https://psycnet.apa.org/buy/2018-19655-004> adresinden alındı.

The Role of Online Communication Platforms in Maintaining Social Connectedness When Face-to-face Communication is Restricted

Gulnur YENİLMEZ KACAR*

ABSTRACT

Social connectedness, an indicator of psychological well-being, requires social interaction and communication among individuals. Prior research usually examined the relationship between the use of online communication channels and the sense of social connectedness under the circumstances where face-to-face communication was readily available. Pandemic provided an excellent setting to study the sole effect of the use of online communication on social connectedness as online communication was not accompanied by in-person communication due to restrictions such as lockdowns. Seizing the opportunity, this study aims at investigating the relationship between the use of online communication platforms and social connectedness at a time when face-to-face communication was not an option and individuals employed online communication channels heavily. To this end, a survey was conducted online on 406 college students in Turkey in November- December 2022 to present retrospective analyses. The findings indicate while face-to-face communication is the prime component to build social connectedness, the use of online communication channels, particularly WhatsApp, social networking sites, video call helped to maintain social bonds among individuals when in-person communication was virtually absent. The research provides insights on how different communication channels can promote social connectedness with varying degrees depending on their social presence.

Keywords: Online Communication Channels, Social Connectedness, Social Media, Pandemic, Social Presence.

Yüz yüze İletişimin Kısıtlı Olduğu Durumlarda Sosyal Bağlılığın Korunmasında Online İletişim Platformlarının Rolü

ÖZ

Psikolojik iyi oluş halinin bir göstergesi olan sosyal bağlılık, bireyler arasında sosyal etkileşim ve iletişimi gerekli kılmaktadır. Önceki çalışmalar online iletişim kanallarının kullanımı ile sosyal bağlılık hissi arasındaki ilişkiyi genellikle yüz yüze iletişimin de kolayca mümkün olduğu koşullarda incelemiştir. Sokağa çıkma yasakları gibi kısıtlamalar nedeniyle yüz yüze iletişimin mümkün olmadığı pandemi süreci, online iletişimin sosyal bağlılık üzerindeki tek başına etkisini incelemek için mükemmel bir ortam sağlamıştır. Bu fırsattan yararlanarak, bu çalışma, yüz yüze iletişimin bir seçenek olmadığı ve bireylerin online iletişim kanallarını yoğun bir şekilde kullandığı bir dönemde, online iletişim platformlarının kullanımı ile sosyal bağlılık arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, Kasım-Aralık 2022'de Türkiye'de 406 üniversite öğrencisi ile çevrimiçi bir anket yapılmıştır. Bulgular, yüz yüze iletişimin sosyal bağlılık oluşturmak için temel bileşen olduğunu, ancak özellikle WhatsApp, sosyal ağ siteleri ve görüntülü görüşme uygulamaları gibi online iletişim kanallarının, yüz yüze iletişimin kısıtlı olduğu durumlarda bireyler arasındaki sosyal bağları korumaya yardımcı olduğunu göstermektedir. Araştırma, farklı iletişim kanallarının sosyal bulunuşluk özelliklerine bağlı olarak değişen derecelerde sosyal bağlılığı nasıl artırabileceğine ilişkin fikirler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Online İletişim Kanalları, Sosyal Bağlılık, Sosyal Medya, Pandemi, Sosyal Bulunuşluk.

1. Introduction

The World was tremendously struck by the COVID-19, which started in the late fall 2019 in China. The infection was caused by SARS-CoV-2 virus, which resulted in a mild to severe contagious respiratory illness including deaths at an unprecedented level worldwide (Dong et al., 2020). Since there was no medicine or vaccine to prevent or cure the illness at the outbreak of the pandemic, governments and authorities were compelled to take precautions such as stay-at-home orders, social/physical distancing, movement restrictions, closure of educational institutions and workplaces to prevent the further spread of

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Ph.D., Trakya University, gulnuryenilmez@trakya.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 30.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 20.07.2023

Citation/Atf: Yenilmez Kacar, G. (2023). The role of online communication platforms in maintaining social connectedness when face-to-face communication is restricted. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 421-436. <https://doi.org/10.52642/susbed.1290299>

the virus. With the first confirmed case in March 2020, Turkish government closed all schools, ordered businesses to end indoor activities, restricted travel among cities, forbade all social gatherings. The government enacted lockdowns on weekends and on public holidays, ordered a total curfew for over the age of 65 and under the age of 20. The drastic measures such as frequent curfews, the adoption of remote working and distance education practices meant a decrease in physical interactions among individuals. Hence, people turned to online communication channels to pursue business activities, to get education, to access news, to make purchases, to keep in touch with their friends or families.

Maintaining meaningful social bonds and relationships plays a crucial role in promoting psychological well-being (Baumeister & Leary, 1995; Valkenburg & Peter, 2007). On the other hand, lack of social interaction and isolation can have adverse effects on psychological health, involving increased risk of depression, distress, and other mental health conditions (Alsubaie et al., 2019) and can lead to a decreased sense of social connectedness. Therefore, social interaction and communication are a must for human beings under any condition. During the pandemic, the online communication channels such as social networking sites, video call platforms etc. were the sole platforms for social interaction besides phone call since in-person interactions were rather limited. They enabled individuals to have virtual gatherings, attend virtual events, and communicate with their close ties.

Previous research demonstrated that the use of online platforms help to compensate for real-life social deficiencies, to get social support and a sense of belonging to others and to enhance social connectedness (Ellison et al., 2014; Ryan et al., 2017). But these studies were all conducted when the use of online communication channels were, inevitably, coupled with face-to-face communication. There is little research in literature investigating the relationship between the feeling of social connectedness and the use of online communication channels under the conditions where in-person communication was virtually absent. However, the COVID-19 pandemic provided researchers with an excellent setting where face-to-face interactions were lacking so that the sole effect of the use of online communication channels on social connectedness could be tested. To address the gap in literature, it is necessary to investigate whether the use of these platforms for communication purposes can help to preserve bonds among individuals and to build a sense of social connectedness where in-person communication is absent or quite restricted.

Drawing on social presence theory (Short et al., 1976) and considering the social presence of each communication channel, this study examines the relationship between the use of online communication channels and the feeling of social connectedness, which is an indicator of well-being (Baumeister & Leary, 1995). To this end, an online survey was carried out on a sample of 406 college students in Turkey between November- December 2022, and the participants were asked to answer the questions considering their experiences under the pandemic restrictions such as legal curfews and stay-at-home orders. The data were analyzed through SPSS 22.0 (IBM SPSS Statistics for Windows, 2013), and the findings were interpreted within the framework of stimulation hypothesis (Valkenburg & Peter, 2007). Although this study draws upon the data related to the experiences during the COVID-19 pandemic, the findings can be generalized to future incidents such as other pandemics or disasters that will limit face-to-face communication and will result in a dramatic increase in online communication.

2. Online Communication Platforms

Online communication platforms/ channels are digital platforms and tools that enable individuals or groups to communicate and collaborate over the internet. Examples include email, instant messaging applications, video calling applications, social networking sites, Wikis, blogs etc. Among these, social networking sites, wikis and blogs constitute a broader concept as social media (Troom & Leonardi, 2013). Listed under social media, social networking sites (SNSs) are spheres where users congregate around shared interests to build or continue relationships (Boyd & Ellison, 2008), and differ from other media having virtual collections of user profiles (Hughes et al., 2012) and enabling viewing and articulating a list of other users with whom they are bound up within the system (Boyd & Ellison, 2008). On the other hand, instant messaging services such as WhatsApp can be considered a social media platform depending on interpretation (Pang & Woo, 2020). These channels all allow users to communicate in real-time or asynchronously irrespective of physical location and time.

According to “the uses and gratifications approach” (Katz et al., 1973), online communication channels satisfy a wide range of motives; social interaction and communication (Boztepe Taskiran, 2019; Türk, 2023) being the predominant ones. For instance, research has revealed major motives for SNS use are self-expression and self-presentation (Hollenbaugh, 2021; Yenilmez Kacar, 2023), entertainment and escapism (Falgoust et al., 2022), affection seeking and social support (Apodaca, 2017) whereas those for instant messaging app use are relationship maintenance (Lo & Leung, 2009), information sharing and convenience (Gan & Li, 2018). On the other hand, individuals utilize e-mail especially to meet their needs related to information seeking/ sharing (Papacharissi & Rubin, 2000) and video calling apps for distance education (Correia et al., 2020) and business communication purposes (Denstadli et al., 2011) besides communication and social interaction.

According to the studies conducted during the pandemic, individuals steered towards online platforms to get/ share the latest news, information as to the updates on the coronavirus (Watson, 2020) and guidelines established by health authorities (Saud et al., 2020). Being restricted to home for an extended period of time, individuals utilized these platforms for relaxation, pass time, escapism (Bowden-Green et al., 2021) and for communication with their families and social circles whereby they got social support, maintained their existing relationships and social connectedness (Banskota et al., 2020). They could continue their education through synchronous or asynchronous distance learning practices (Grammens et al., 2022) and keep up their work by conducting business operations, meetings, and transactions online by means of online platforms (Anka et al., 2020). Therefore, the use of online communication channels escalated rapidly even in the early stages of pandemic.

At the height of the pandemic, as of 2021 January, the number of global internet users rose by 316 million and reached 4.7 billion, which made up 59.6% of the world’s population. Typical internet users spent an average of 6 hours and 54 minutes per day on the internet (Kemp, 2021a). The most popular instant messaging application, WhatsApp saw a 40% increase in usage (Perez, 2020). The video calling app, Zoom was downloaded 30 times more than the previous year (Kalmykov, 2020). Research reported an additional one to two hours spent on social media per day (Dixon, 2022). In Turkey, average daily amount of time spent on social media totaled up to 2 hours 57 minutes (Kemp, 2021b). As there are a large number of reasons for utilizing online communication channels during the pandemic as mentioned above, the question arises to what extent these channels were used specifically for the purpose of social interaction and communication, and which online communication channels came to the fore in comparison to other channels such as phone call or face to face communication.

3. Online Communication Platforms and Social Connectedness

Communication and social interactions are fundamental human needs since sharing thoughts, emotions or any kind of information enables human beings to socialize with others, to get to know oneself within these social interactions and to comprehend the world around. Through social interactions, individuals establish bonds with others, enhance and retain these relationships and attain the sense of social connectedness. Social connectedness can be defined as the feeling of relatedness and psychological tie felt towards others, groups of people or society (Haslam et al., 2015). It derives from the human instinct to belong to other(s) and to engage in meaningful and positive social interactions (Baumeister & Leary, 1995). Being closely related to psychological well-being, it elevates mood, decreases stress, strengthens self-esteem (Lee & Robbins, 1995), causes an increase in life satisfaction (Sum et al., 2009) and helps to keep control of physiological and mental balance. Lack of social connection leads to the feeling of loneliness (Cacioppo & Patrick, 2008), unhappiness (Liu et al., 2019) in addition to the problems such as maladjustment (Baumeister & Leary, 1995).

Besides face-to-face communication, online communication channels play a significant role in establishing and maintaining social connections. These platforms enable people to connect to each other by making audio/ video call, sending text messages, creating and sharing various forms of contents, whereby people who are physically distant from each other can communicate and maintain their relationships with ease and exhilarating opportunities. However, studies on the relationship between the use of online platforms and psychological well-being have yielded contradictory results. There are two

main opposing hypotheses as to the impact of online communication channels on individuals. According to the displacement hypothesis, the utilization of online communication replaces the time that could be spent with strong ties and close circles offline and harms the quality of these friendships (Kraut et al., 1998; Valkenburg & Peter, 2007). Thus it has detrimental effects on psychological well-being of individuals such as depression, stress (Marino et al., 2018), lower self-esteem, distorted body image (Macmillan, 2017), social isolation (Primack et al., 2017) and emotional instability (Throuvala et al., 2019). These negative impacts emerge especially when these channels are used excessively.

There is also proof supporting the opposite hypothesis: Stimulation hypothesis suggests that the utilization of online communication enhances the quality of relationships as it increases social interaction with existing friends in alternative forms; therefore, it contributes to psychological well-being (Valkenburg & Peter, 2007). A significant number of studies have revealed positive effects of online communication such as increase in self-esteem and in life satisfaction (Seabrook et al., 2016), decrease in anxiety and depression (Macmillan, 2017). Creating occasions to express the self, to build self-identity, to form or maintain friendships and to get social support, these platforms increase social capital, reduce the level of loneliness and gratify the need for social connectedness (Liu et al., 2019; Ryan et al., 2017; Seabrook et al., 2016).

As regards the use of online communication platforms specifically during the pandemic when face-to-face interactions were limited, or sometimes absent, some studies underlined their significance in relieving anxiety and stress by providing social support under lockdown conditions (Saud et al., 2020; Stuart et al., 2021). On the other hand, some others reported negative effects such as escalation in stress, depression, and anxiety levels, but the motive for using digital channels in these studies was seeking information on COVID-19 (Boursier et al., 2020; Liu et al., 2021). Therefore, the impact of online communication channels on psychological well-being is not known when they were used particularly for communication purposes in the absence of in-person communication, and there is little research thereon. Considering that individuals were physically isolated from each other, therefore, were already liable to experience a decrease in their psychological well-being and social-connectedness under strict stay-at-home measures, it is suggested that online communication platforms, being the sole tools for social-interaction during lockdowns, would not harm relationships, on the contrary, would help to maintain them and would improve mental health. Accordingly, the question arises whether the use of these channels was positively related to social connectedness when they were employed specifically for communication and social interaction purposes under restricted in-person conditions during the pandemic. Therefore, this study attempts to answer this very question and address the gap within the literature.

While examining the relationship between various online channels and social connectedness, the reasons for any potential difference in social connectedness can be interpreted drawing on social presence theory (Short et al., 1976). The theory of social presence classifies types of media in accordance with the quality of social presence each embodies (Oh et al., 2018) such as their capability to convey verbal and non-verbal cues like eye contact, gestures, and to enable synchronicity, feedback and psychological proximity within an interaction (Walther, 1996). For instance, face-to-face communication renders the highest level of social presence since it provides visual cues, interactivity, physical closeness, synchronicity, besides auditory cues. On the other hand, email has a lower level of social presence, being devoid of visual cues, verbal information and synchronicity, etc. (Oh et al., 2018). Prior research demonstrated that communication channels higher in social presence are more likely to promote psychological well-being of individuals (Liu et al., 2019; Riedl et al., 2013). Hence, if any connection between the use of different communication channels and social connectedness is determined in this study, social presence theory will help to interpret the distinctions.

4. Material and Methods

4.1. Research Questions

The current study aims at determining the use of online communication channels during the pandemic restrictions and examining the relationship between the use of online communication platforms and social connectedness under circumstances where in-person communication was virtually absent.

The study attempts to answer the following questions:

1. To what extent was the engagement on online communication platforms during the pandemic restrictions? Were there any significant gender differences thereof?
2. To what extent was the feeling of social connectedness during the pandemic restrictions? Were there any significant gender differences thereof?
3. How did the use of different channels of communication relate to the feeling of social connectedness when face-to-face communication was restricted?

4.2. Method

For the current research, quantitative research model was adopted, and an online survey was conducted in November- December 2022 via Google Forms. The research design was developed drawing on a pilot study which was carried out by the researcher beforehand to gain a broader view on online communication habits during the pandemic in Turkey (Yenilmez Kacar, 2021).

4.3. Population and Sampling

In Turkey, 54% of the population is under the age of 35 (Dierks, 2022), and most of the users of online communication channels belong to that group (Kemp, 2021b). Therefore, the population of this study was determined as young adults who used online communication channels during the pandemic in Turkey. The participants were selected from college students via convenience and snowball sampling- a non-probability sampling method- for reasons such as ease of use, low cost and limited amount of time.

Ethical clearance was received from Trakya University Social and Human Sciences Research Ethics Committee with the report number 2021.05.20 dated 26.05.2021. Then, the survey link was shared on WhatsApp and email groups. To represent a population of one million and more, the minimum sample size aimed to reach was calculated as 384 with 95% confidence interval, 5% margin of error (Cohen et al., 2002; Tutar & Erdem, 2020), and 406 valid responses were obtained. The total sample was made up of 209 females (51.5%) and 197 males (48.5 %). Most of the participants were between 18 and 21 (n = 270, 66.5 %).

4.4. Measures

The questionnaire involved questions on engagement on online communication channels and on the sense of social connectedness besides demographic questions related to age and sex.

Engagement on Online Communication Platforms. The participants were asked closed ended questions such as “how many hours did you spend on the internet/ social media on average on a daily basis during the pandemic restrictions?” and “how often did you use SNSs during the pandemic restrictions?”. Assuming that most of the participants would live with their family during the pandemic and, therefore, would have a greater need to communicate with their friends, they were asked “how often did you communicate with your friends in the following ways under the pandemic restrictions?”. To compare the engagement on online communication platforms during the pandemic with normal circumstances, a scale was developed. The scale yielded two factors as “increase in engagement on SNSs” and “increase in engagement on WhatsApp”, which is discussed under Findings in detail.

Social connectedness. To measure the level of social connectedness the participants felt during the pandemic, a scale was developed by adapting some items from “the social connectedness scale” produced by Duru (2007). The scale by Duru was measured to have a high reliability ($\alpha = .90$) and has one factor. The items were rewritten to measure the feeling of social connectedness to friends and family during the pandemic. Higher scores denote higher degrees of social connectedness on the scale.

4.5. Processing Data

Data obtained via online survey were analyzed on SPSS 22.0 (IBM SPSS Statistics for Windows, 2013). Descriptive analyses were performed to measure the counts, percentages and mean values. In order to develop aforementioned scales, exploratory factor analyses were conducted, and both scales yielded a good reliability level, discussed in detail under Findings section. To carry out parametric tests, the

normality of the sample was tested: Skewness and kurtosis values varied from -1.5 to +1.5, indicating that the variables were normally distributed (Tabachnick & Fidell, 2013). *t*-tests were performed to establish significant distinctions by gender. A Pearson’s correlation was implemented to interrogate meaningful statistical relationships among variables, then simple linear regressions were conducted to determine if and to what extent an independent variable can significantly predict a dependent variable.

5. Results

Engagement on Online Communication Platforms

The first research question asked to what extent individuals engaged on online communication platforms during the pandemic measures such as lockdowns. To answer this, the engagement on the internet, social media and SNSs was measured. Then, the use of primary communication channels was examined in terms of communication with friends. Next, to test if there was a change in engagement on online communication platforms during the pandemic, a scale was developed.

According to findings, the most participants (*n* =136, 33.5%) reported spending 5-6 hours on the internet during pandemic while only 7 (1.7%) reported spending less than one hour on a daily basis during the pandemic restrictions. On the other hand, the most participants (*n* =238, 58.6%) reported spending 2-4 hours on social media and only 2 (0.5%) reported spending more than 8 hours on a daily basis as shown in Table 1. 385 participants (94.8%) had SNS accounts whereas 21 (5.2%) had no account on SNSs. The data attained from 21 participants without a SNS account were not included in any tests related to SNS use within the research.

Table 1. Time Spent on the Internet/ Social Media

	Time spent on the internet		Time spent on social media	
	n	%	n	%
less than 1hour	7	1.7	99	24.4
2-4 hours	81	20.0	238	58.6
5-6 hours	136	33.5	53	13.1
7-8 hours	107	26.4	14	3.4
more than 8 hours	75	18.5	2	0.5
<i>n</i>	406	100	406	100

Descriptive statistics for the ownership of an SNS account and the frequency of SNS use (on a 5-point Likert scale; 1 = never, 5= always) by 385 participants with an account on SNSs are shown in Table 2. Most of the participants (*n* = 367, 95.3%) reported having an account on Instagram and used it the most (*M* = 4.03, *SD* = 1.03). The lowest number of account ownership was for Tiktok (*n* = 53, 13.1%) while the least usage was for Facebook *M* = 1.57, *SD* = 1.02).

Table 2. Use of Social Networking Sites

	Have an account on.....		Frequency of use			
	<i>n</i>	%	Minimum	Maximum	<i>M</i>	<i>SD</i>
Instagram	367	95.3	1	5	4.03	1.03
Twitter	267	69.4	1	5	3.5	1.25
Tiktok	53	13.1	1	5	2.67	1.48
Snapchat	201	52.2	1	5	2.57	1.41
LinkedIn	139	36.1	1	5	2.54	1.24
Facebook	230	59.7	1	5	1.57	1.02
<i>n</i>	385					

As regards the channels of communication during the pandemic, the participants reported using WhatsApp the most to communicate with their friends (*M* = 3.40, *SD* = 0.87 on a 4-point Likert scale; 1 = never/ almost never, 4 = several times a day). They used social networking sites (*M* = 3.13, *SD* = 1.05), made a phone call (*M* = 2.34, *SD* = 0.95), made a video call (*M* = 1.94, *SD* = 1.01), met face-to-face (*M* = 1.80, *SD* = 0.80), sent an SMS (*M* = 1.76, *SD* = 1.08) and sent an email (*M* = 1.09, *SD* = 0.37) to keep in touch with friends in descending frequency.

To assess the increase in engagement on online communication platforms during the pandemic restrictions, an exploratory factor analysis was performed on seven items through principal component analysis using Varimax rotation. One item relating to Increase in Engagement on SNS: “I spent more time on SNSs during the pandemic” was deleted as the factor loading was below .50 while the others were above .69 (Field, 2009). Sampling adequacy (KMO= .576) and Bartlett’s test of sphericity ($\chi^2(6) = 157.548$, $p < .001$) indicated the set of variables was appropriate for factor analysis. The analysis revealed two factors with eigenvalues over 1; Increase in Engagement on SNSs and Increase in Engagement on WhatsApp during the Pandemic, explaining 70.149% of the variance in total. As regards the reliability of the scale, the total Cronbach’s Alpha was found to be .55. Considering the low number of items within each factor, this value still demonstrated acceptable reliability for the scale (Hinton et al., 2004: 364). The factor loadings and the Cronbach’s alpha of each factor are shown in Table 3.

Table 3. Exploratory Factor Analysis of the Increase in Engagement on Online Communication Platforms During the Pandemic

Factors and Items	Factor Loadings	Variance Explained %	Cronbach's Alpha
<i>Factor 1: Increase in Engagement on SNSs during the Pandemic</i>			
1. I had more accounts on SNSs than before the pandemic.	.859	33.110	.49
2. I shared more on SNSs during the pandemic than I normally do.	.755		
<i>Factor 2: Increase in Engagement on WhatsApp during the Pandemic</i>			
3. I used WhatsApp more during the pandemic than I normally use.	.840	37.039	.62
4. I belonged to more groups on WhatsApp than before the pandemic.	.842		
	Cumulative variance	70.149	
	Total Cronbach's Alpha	.55	
	Kaiser-Meyer-Olkin Measure of sampling adequacy	.576	
	Bartlett's Test of Sphericity	$\chi^2 = 157.548$	
		df= 6	
		$p = .00$	
	<i>n</i>	385	

The mean scores of the increase in engagement on SNSs and WhatsApp were quite high (on a 3-point Likert scale; 1 = false; 3 = true). The mean score of increase in engagement on WhatsApp ($M = 2.27$, $SD = 0.70$) was much higher than that on SNSs ($M = 1.52$, $SD = 0.62$).

Engagement on Online Communication Platforms with Respect to Gender

An independent-samples *t*-test was carried out to compare online communication activities during the pandemic for women and men. There was no significant effect for gender ($p = .93$) in the scores of time spent on the internet. As regards the time spent on social media, there was a significant difference between women ($M = 2.17$, $SD = 0.75$) and men ($M = 1.83$, $SD = 0.69$); $t(383) = 4.51$; $p < .001$). There was a significant gender difference for the increase in engagement on SNSs; women ($M = 1.65$, $SD = 0.65$) and men ($M = 1.37$, $SD = 0.54$), $t(378.734) = 4.65$; $p < .01$); for the increase in engagement on WhatsApp, women ($M = 2.38$, $SD = 0.69$) and men ($M = 2.16$, $SD = 0.70$), $t(404) = 3.18$; $p < .01$). For all the variables aforementioned, the mean values of women were significantly higher than those of men.

In terms of the channels of communication with friends during the pandemic, there was a significant gender difference in the scores of communication face-to-face; women ($M = 1.70$, $SD = 0.74$) and men ($M = 1.91$, $SD = 0.83$), $t(383) = -2.72$; $p < .01$); communication via SMS; women ($M = 1.90$, $SD = 1.19$) and men ($M = 1.61$, $SD = 0.96$), $t(375.651) = 2.64$; $p < .01$); communication via SNSs; women ($M = 3.28$, $SD = 0.99$) and men ($M = 2.96$, $SD = 1.09$), $t(383) = 2.99$; $p < .01$); communication via video call; women ($M = 2.22$, $SD = 1.05$) and men ($M = 1.72$, $SD = 0.91$), $t(381.070) = 5.06$; $p < .001$). However, there was not a considerable gender distinction as to communication via phone, e-mail or via WhatsApp (all $p > .05$). Whereas the mean values of men were higher than those of women for communication face-to-face, the mean values of women were significantly higher than those of men for communication via SMS, SNSs and video call.

Social Connectedness during the Pandemic

In accordance with the second research question, to test social connectedness during the pandemic restrictions, an exploratory factor analysis was conducted on five items using principal component analysis with Varimax rotation. Sampling adequacy (KMO= .617) and assumptions of sphericity ($\chi^2(10) = 917.431, p < .00$) sufficed to conduct factor analysis.

The analysis yielded two factors with eigenvalues over 1; Connectedness to Friends and Connectedness to Family, explaining 81.633% of the variance in total. The reliability of the scale was tested, and the total Cronbach’s Alpha was found to be .68, which demonstrates good reliability for the scale (Hinton et al., 2004: 364). The factor loadings and the Cronbach’s alpha of each factor are illustrated in Table 4.

Table 4. Exploratory Factor Analysis of Social Connectedness During the Pandemic Restrictions

Factors and Items	Factor Loadings	Variance Explained %	Cronbach's Alpha
<i>Factor 1: Connectedness to Friends</i>			
1. I felt disconnected from my friends during the pandemic. (reversed)	.894	45.132	.83
2. I didn't feel related to my friends during the pandemic. (reversed)	.845		
3. I felt so distant from my friends during the pandemic. (reversed)	.861		
<i>Factor 2: Connectedness to Family</i>			
4. I had a sense of togetherness with my family during the pandemic.	.950	36.501	.89
5. I felt close to my family during the pandemic.	.942		
	Cumulative variance	81.633	
	Total Cronbach's Alpha	.68	
	Kaiser-Meyer-Olkin Measure of sampling adequacy	.617	
	Bartlett's Test of Sphericity	$\chi^2 = 917.431$	
		df = 10	
		p = .00	
		n = 406	

The mean score of connectedness to family ($M = 3.06, SD = 1.10$) was higher than that of connectedness to friends ($M = 2.85, SD = 1.13$) on a 5-point Likert scale; 1 = strongly disagree, 5 = strongly agree.

Social Connectedness during the Pandemic with Respect to Gender

An independent-samples *t*-test was carried out to compare connectedness to friends and connectedness to family for women and men. However, there was not a meaningful difference in the scores ($p = .81$ and $p = .18$, respectively).

Relationship between the Channels of Communication with Friends and Connectedness to Friends

During the pandemic restrictions, 16 participants reported living alone (3.9%), 10 with friends (2.5%), 5 with relatives (1.2%). The majority of the sample lived with their family ($n = 375, 92.4\%$), which implies most of the participants were physically isolated from their friends; therefore, they were more liable to be devoid of social connectedness with their friends. Hence, in accordance with the third research question, the relationship between social connectedness to friends and channels of communication with friends was tested by using Pearson’s correlation coefficient. The results of the analysis are illustrated in Table 5.

Table 5. Bivariate Correlations Among Variables

Variables	1	2	3	4	5	6	7
1 Connectedness to Friends							
2 Comm. with friends face to face	.291**						
3 Comm. with friends via phone call	.183**	.408**					
4 Comm. with friends via WhatsApp	.214**	.354**	.425**				
5 Comm. with friends via SNS	.171**	.266**	.434**	.576**			
6 Comm. with friends via Video Call	.155**	.231**	.546**	.333**	.396**		
7 Comm. with friends via SMS	.095	.153**	.356**	.216**	.255**	.289**	
8 Comm. with friends via email	-.002	.155	.210**	.019	.064	.259**	.251**

** p < .01 level (2-tailed).
n = 385

Bivariate correlation coefficients indicated that connectedness to friends was moderately correlated with face-to-face communication with friends, $r = .29$ ($p < .01$), which was the highest coefficient among the scores showing relationship between the channels of communication with friends (2, 3, 4, 5, 6) and connectedness to friends. Connectedness to friends was significantly related to communication with friends via WhatsApp, $r = .21$. There was a weak but statistically significant correlation between connectedness to friends and communication with friends via phone call, $r = .18$; via SNS, $r = .17$; via videocall, $r = .16$ (all $p < .01$). On the other hand, there was no significant correlation between connectedness to friends and communication with friends via SMS ($p > .05$) or via email ($p > .05$).

The study also examined if the uses of different communication channels are predictors of social connectedness. To check the effect of the channels of communication with friends on the variable of connectedness to friends, simple linear regressions were carried out. The analysis revealed that communications with friends face to face explained 9% of the variance in connectedness to friends ($F(1) = 35.532$, $p = .00$); communications with friends via WhatsApp explained 5% of the variance in connectedness to friends ($F(1) = 18.417$, $p = .00$); communications with friends via phone call explained 3.3 % of the variance in connectedness to friends ($F(1) = 13.232$, $p = .00$); communications with friends via SNSs explained 3% of the variance in connectedness to friends ($F(1) = 11.563$, $p = .00$).

6. Discussion and Conclusion

This research aims to investigate the use of online communication channels and the levels of social connectedness, and to examine the relationship between social connectedness and the use of online communication platforms when face-to-face communication is restricted. The COVID-19 pandemic offered an unprecedented setting to test these. As most of the participants stated to be staying with their family during the lock-down period, which brought about limited in-person contact with their friends, the study focuses on social connectedness in terms of connectedness to friends and the channels of communication with friends.

In line with the first research question, the engagement on online communication platforms during the pandemic restrictions was measured. The results indicate that most of the participants (78.3%) spent more than five hours per day on the Internet. Most of them (58.6%) spent two to four hours a day on social media, which supports “Digital 2021: Turkey report” (Kemp, 2021b).

Nearly all participants (94.8%) had an account in any social networking site. According to the data, Instagram was the most popular SNS among all others. Of the participants with a SNS account, the majority (95.3%) had an account on Instagram and used it the most during the pandemic. Facebook ranked the third after Twitter in terms of the number of participants who had an account on it; however, it was used the least. This suggests that individuals in Turkey created an account on Facebook in the past and still held it, but did not use it anymore during the pandemic. The decrease in popularity of Facebook in Turkey was also demonstrated in “Digital 2021: Turkey report” by Data Reportal (Kemp, 2021b) while it was the most used social platform based on global figures (Kemp, 2021a). Twitter was the second popular platform as to both the number of users and the frequency of usage. However, it is evident that Twitter was utilized extensively as a source of global/ local health information besides social networking during the pandemic since people were in need of instant and up-to-date information as to the global crisis.

Our study shows that among the primary channels to communicate with friends, WhatsApp was the most frequently used one to get in touch with friends under strict stay-at-home orders. This particular finding is in accordance with the findings of Nguyen et al. (2021) that showed the use of any messaging app was far more than email, social media, video call or voice call in the early months of the pandemic.

SNSs followed WhatsApp in frequency of use to communicate with friends. This fact implies that while SNSs had been more popular for consuming user-generated contents till 2019 (GWI, 2021), with the outbreak of the pandemic, social component of social networking sites came to the fore. They were preferred more often than a phone call or a video call, which underlines its significance in maintaining existing offline social connections. Boyd et al. (2008) and Smock et al. (2011) also pointed to such function of SNSs as a feature which distinguishes it from other online platforms. It is interesting that even

though there was little chance to meet face-to-face during the frequent stay-at-home orders during the pandemic, face-to-face communication was still a more common form than communication via e-mail or SMS among friends according to our findings. During this period, individuals could easily access email and SMS, but they preferred them even less than face-to-face communication. It may stem from the fact that email is more commonly used for formal communication rather than within one's closer ties, and SMS has already lost its popularity to Internet protocol-based messaging services such as WhatsApp, which is a free application. This finding also implies that during the pandemic, individuals endeavored to meet in-person to maintain relationships despite the strict measures such as stay-at-home orders at weekends, at public and religious holidays and partial curfews for people under the age of 20.

As to the increase in engagement on online communication platforms, the results indicate that participants engaged both on SNSs and WhatsApp far more than they normally do, which is similar to previous research (Boursier et al., 2020; Gioia et al., 2021; Nguyen et al., 2020, 2022). Such an increase can be explained by greater need for online social support and belonging during COVID-19 measures such as quarantine. In our study, participants were found to utilize WhatsApp much more than they did SNSs. This may stem from the fact that individuals were deprived of and in need of communication under the pandemic limitations, and WhatsApp, which mainly focuses on messaging, fulfilled this need as an easy and instant communication platform with advanced features that allows to make voice call or videocall. Moreover, besides communication, WhatsApp was utilized for educational and business purposes extensively during the pandemic, and these uses led to greater increase in engagement on WhatsApp than on SNSs.

As regards the engagement on online communication platforms during the pandemic, a significant gender difference was observed. Women spent more time on the internet and social media than men did and increased their use of SNSs and WhatsApp far more than men, which is parallel with the findings of Nguyen et al. (2020), showing a more significant rise in the use of any form of digital communication by women than men and Gioia et al. (2021), demonstrating a more dramatic increase in time spent on SNSs for women than men. According to our findings, women wrote a SMS, used SNSs and made videocalls to get in touch with their friends more often than men did, which is in line with the findings of Kimbrough et al. (2013), who carried out their study under normal circumstances. This underlines that women made use of mediated communication technologies more than men during stay-at-home orders as they are more oriented towards relationship maintenance online (Muscanell & Guadagno, 2012; Williams et al., 2009). On the other hand, men met their friends face to face more often than women, which implies they could gratify the needs of social interaction and communication better face-to-face. Kimbrough et al. (2013) also demonstrated men's tendency to use direct communication more than women before the pandemic.

With respect to the second research question to examine the level of social connectedness during physical distancing, a scale was developed measuring connectedness to friends and connectedness to family as two separate factors. The results reveal that connectedness to friends was significantly lower than connectedness to family during the pandemic. The reason for this is that most of the individuals lived with their family during the pandemic restrictions and they had limited face-to-face interactions with their friends due to the imposed stay-at-home orders. As to the social connectedness during the pandemic, no significant gender difference was observed either for connectedness to friends or connectedness to family.

Considering the finding that most of the participants were physically distant from their friends and felt less socially connected to their friends than to their families, the question arises if the use of online communication channels promoted the sense of social connectedness to friends when they could not meet in-person. In line with the third research question, the relationship between social connectedness to friends and the use of various channels to communicate with friends was examined. In general, the findings demonstrate that higher frequency of communicating with friends via WhatsApp, phone call, SNSs, videocall or face-to-face was positively related to higher social connectedness to friends. This finding is contrary to that of Nguyen et al. (2022), who found higher usage of digital communication predicted less social connectedness during the pandemic. According to our findings, communication with friends via SMS or email wasn't found to be related to the feeling of social connectedness to friends. The more individuals used WhatsApp, phone call, video call, the more they felt socially connected to their

friends, which is in line with social presence theory (Short et al., 1976). This particular finding suggests that these channels, all high in social presence (Fox & McEwan, 2017), provided an experience analogous to face-to-face communication and contributed to social connectedness.

Communication via SNSs, was also positively related to social connectedness, which means individuals utilized SNSs as a vehicle to preserve bonds with the ones they were already close to. This particular result corroborates the findings of previous studies carried out before the pandemic (Shane-Simpson et al., 2018; Vanden Abeele et al., 2018). Furthermore, communication via SNSs predicted an increase in social connectedness more significantly than the use of video call did although video call was found to have much higher social presence than SNSs in previous research (Fox & McEwan, 2017; Nguyen et al., 2022; Oh et al., 2018). This may stem from the fact that certain SNSs enable synchronous communication with rich visual and verbal cues, which is similar to in-person communication, besides asynchronous communication. When these SNSs are used for communication purposes in particular, their features such as live video streaming, synchronous video or audio chat are employed more and, hence, SNSs attain far more social presence.

Communication via WhatsApp predicted an increase in social connectedness the most significantly among all the mediated communication channels. A possible explanation for this might be that WhatsApp is more than a text messaging channel with high social presence (Fox & McEwan, 2017), and is generally utilized to maintain relationships (Pang & Woo, 2020; Valkenburg & Peter, 2007). Via WhatsApp, individuals could get in touch with their friends through voice call and video call, even in a group, therefore it may have contributed to the feeling of social togetherness more.

Face-to-face communication had the highest correlation with social connectedness to friends. As individuals met their friends in-person more, they felt more socially connected to them. It is interesting that although face-to-face communication was quite limited and rare under social distancing measures, meeting in-person -albeit rare- sufficed to reinforce the feeling of social connectedness with friends. This stems from that face-to-face interactions have the highest social presence in comparison to means of mediated communication (Fox & McEwan, 2017). This particular finding demonstrates in-person communication played the primary role in facilitating social connectedness.

The findings of this study reveal that besides social presence of online communication channels, the purpose of use had a significant effect on the feeling of social connectedness attained. Previous research showed contradictory results as to the link between the use of online communication channels and social connectedness, and some reported a decline in the feeling of social connectedness (Liu et al., 2019; Nguyen et al., 2022). However, in our study the use of these platforms was examined particularly in terms of their use for communication purposes rather than their uses such as pass time, entertainment or surveillance. Therefore, it can be inferred that depending on the purpose of use of these platforms and on the existence of a chance to communicate face-to-face, social connectedness obtained as a result of use may differ.

In brief, the current study underlines the vital role of face-to-face communication in establishing social connectedness, but also demonstrates that online communication channels such as SNSs, WhatsApp and video call helped to maintain social connectedness among individuals effectively when the chances of in-person interactions were virtually missing. It can, therefore, be assumed that when used with the purpose of communicating with friends, online platforms can contribute to individuals' overall well-being in the absence of face-to-face communication. This particular finding supports the stimulation hypothesis (Valkenburg & Peter, 2007) that online communication can improve the quality of individuals' existing relationships and, thus, reduce loneliness and have a positive effect upon mental health.

The study also presents examples on how different channels of communication can help to enhance social connectedness among individuals with varying degrees depending on their social presence. Moreover, it indicates that online communication channels can be utilized as a substitute for face-to-face communication during global crises necessitating stay-at-home orders and, still, can sustain psychological well-being of the society.

The dramatic rise in the use of online channels for communication during the pandemic also demonstrates that access to the internet and these channels is a basic need for human beings in the 21st

century. Governments and authorities are to take notice of this fundamental right and to develop policies to enable widespread adoption of the internet. Furthermore, they are to grant subsidies for free access to the internet in the time of disasters to maintain social bonds among citizens.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların alışmadaki katkı oranları Gülnur YENİLMEZ KAAR %100 şeklinde dir.
The authors' contribution rates in the study are Gülnur YENİLMEZ KAAR %100 form.

ıkar atışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar atışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu alışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

References

- Alsubaie, M. M., Stain, H. J., Webster, L. A. D., & Wadman, R. (2019). The role of sources of social support on depression and quality of life for university students. *International Journal of Adolescence and Youth, 24*(4), 484–496.
- Anka, A., Thacker, H., & Penhale, B. (2020). Safeguarding adults practice and remote working in the COVID-19 era: challenges and opportunities. *The Journal of Adult Protection, 22*(6), 415–427.
- Apodaca, J. (2017). True Self and the Uses and Gratifications of Instagram Among College-Aged Females [University of Nevada]. In *ProQuest Dissertations and Theses*. <https://search.proquest.com/docview/1978510969?accountid=14169>.
- Banskota, S., Healy, M., & Goldberg, E. M. (2020). 15 smartphone apps for older adults to use while in isolation during the COVID-19 pandemic. *Western Journal of Emergency Medicine, 21*(3), 514.
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation. *Psychological Bulletin, 117*(3), 497–529.
- Boursier, V., Gioia, F., Musetti, A., & Schimmenti, A. (2020). Facing Loneliness and Anxiety During the COVID-19 Isolation: The Role of Excessive Social Media Use in a Sample of Italian Adults. *Frontiers in Psychiatry, 11*.
- Bowden-Green, T., Hinds, J., & Joinson, A. (2021). Personality and Motives for Social Media Use When Physically Distanced: A Uses and Gratifications Approach. *Frontiers in Psychology, 12*, 607948.
- Boyd, D., & Ellison, N. B. (2008). Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication, 13*(1), 210–230.
- Boztepe Taskiran, H. (2019). Uses And Gratifications Approach , Social Media and Personal Branding : A Study On Social Media Users In Turkey. *Communication Today, 10*(1), 142–155.
- Cacioppo, J. T., & Patrick, W. (2008). *Loneliness: Human nature and the need for social connection, 21*(1). WW Norton & Company. <http://journal.um-surabaya.ac.id/index.php/JKM/article/view/2203>
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2002). *Research Methods in Education*. Routledge.
- Correia, A.-P., Liu, C., & Xu, F. (2020). Evaluating videoconferencing systems for the quality of the educational experience. *Distance Education, 41*(4), 429–452.
- Denstadli, J. M., Julsrud, T. E., & Hjorthol, R. J. (2011). Videoconferencing as a Mode of Communication: A Comparative Study of the Use of Videoconferencing and Face-to-Face Meetings. *Journal of Business and Technical Communication, 26*(1), 65–91.
- Dierks, Z. (2022). *Distribution of Instagram users in Turkey as of October 2022, by age group and gender*. Statista. [Accessed: 15 February 2023].
- Dixon, S. (2022). *Additional daily time spent on social media platforms by users in the United States due to coronavirus pandemic as of March 2020*. Statista. <https://www.statista.com/statistics/1116148/more-time-spent-social-media-platforms-users-usa-coronavirus/>. [Accessed: 10 February 2023].
- Dong, E., Du, H., & Gardner, L. (2020). An interactive web-based dashboard to track COVID-19 in real time. *The Lancet Infectious Diseases, 20*(5), 533–534.
- Duru, E. (2007). An Adaptation Study of Social Connectedness Scale in Turkish Culture. *Eurasian Journal of Educational Research, 26*, 85–94.
- Ellison, N. B., Vitak, J., Gray, R., & Lampe, C. (2014). Cultivating social resources on social network sites: Facebook relationship maintenance behaviors and their role in social capital processes. *Journal of Computer-Mediated Communication, 19*(4), 855–870.
- Falgoust, G., Winterlind, E., Moon, P., Parker, A., Zinzow, H., & Chalil Madathil, K. (2022). Applying the uses and gratifications theory to identify motivational factors behind young adult's participation in viral social media challenges on TikTok. *Human Factors in Healthcare, 2*, 100014.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics* (3rd ed.). Sage Publications.
- Fox, J., & McEwan, B. (2017). Distinguishing technologies for social interaction: The perceived social affordances of communication channels scale. *Communication Monographs, 84*(3), 298–318.
- Gan, C., & Li, H. (2018). Understanding the effects of gratifications on the continuance intention to use WeChat in China: A perspective on uses and gratifications. *Computers in Human Behavior, 78*, 306–315.

- Gioia, F., Fioravanti, G., Casale, S., & Boursier, V. (2021). The Effects of the Fear of Missing Out on People's Social Networking Sites Use During the COVID-19 Pandemic: The Mediating Role of Online Relational Closeness and Individuals' Online Communication Attitude. *Frontiers in Psychiatry, 12*(2), 1–11.
- Grammens, M., Voet, M., Vanderlinde, R., Declercq, L., & De Wever, B. (2022). A systematic review of teacher roles and competences for teaching synchronously online through videoconferencing technology. *Educational Research Review, 100*461.
- GWI. (2021). *Social (GWI's Flagship Report on The Latest Trend in Social Media)*. <https://www.gwi.com/reports/social>. [Accessed: 5 February 2023].
- Haslam, C., Cruwys, T., Haslam, S. A., & Jetten, J. (2015). Social connectedness and health. *Encyclopaedia of Geropsychology, 2015*, 41–46.
- Hinton, P. R., Brownlow, C., McMurray, I., & Cozens, B. (2004). *Spss Explained*. Routledge.
- Hollenbaugh, E. E. (2021). Self-Presentation in Social Media: Review and Research Opportunities. *Review of Communication Research, 9*, 80–98.
- Hughes, D. J., Rowe, M., Batey, M., & Lee, A. (2012). A tale of two sites: Twitter vs. Facebook and the personality predictors of social media usage. *Computers in Human Behavior, 28*(2), 561–569.
- IBM SPSS Statistics for Windows, Version 22.0. (22.0). (2013). IBM Corp.
- Kalmykov, M. (2020). *Web Conferencing Boom: COVID-19's Effect on the Video Call Market*. Medium. <https://medium.com/swlh/web-conferencing-boom-covid-19s-effect-on-the-video-call-market-153adc2f9d1>. [Accessed: 2 February 2023].
- Katz, E., Blumler, J. G., & Gurevitch, M. (1973). Uses and Gratifications Research. *Public Opinion Quarterly, 37*(4), 509.
- Kemp, S. (2021a). *Digital 2021: Global Digital Overview*. <https://datareportal.com/reports/digital-2021-global-overview-report>. [Accessed: 15 January 2023].
- Kemp, S. (2021b). *Digital 2021: Turkey*. <https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey>. [Accessed: 15 January 2023].
- Kimbrough, A. M., Guadagno, R. E., Muscanell, N. L., & Dill, J. (2013). Gender differences in mediated communication: Women connect more than do men. *Computers in Human Behavior, 29*(3), 896–900.
- Kraut, R., Patterson, M., Lundmark, V., Kiesler, S., Mukophadhyay, T., & Scherlis, W. (1998). Internet paradox: A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? *American Psychologist, 53*(9), 1017.
- Lee, R. M., & Robbins, S. B. (1995). Measuring Belongingness: The Social Connectedness and the Social Assurance Scales. *Journal of Counseling Psychology, 42*(2), 232–241.
- Liu, D., Baumeister, R. F., Yang, C. C., & Hu, B. (2019). Digital communication media use and psychological well-being: A meta-analysis. *Journal of Computer-Mediated Communication, 24*(5), 259–274.
- Liu, H., Liu, W., Yoganathan, V., & Osburg, V.-S. (2021). COVID-19 information overload and generation Z's social media discontinuance intention during the pandemic lockdown. *Technological Forecasting and Social Change, 166*, 120600.
- Lo, O. W.-Y., & Leung, L. (2009). Effects of gratification-opportunities and gratifications-obtained on preferences of instant messaging and e-mail among college students. *Telematics and Informatics, 26*(2), 156–166.
- Macmillan, A. (2017). *Why Instagram Is the Worst Social Media for Mental Health*. Time. <https://time.com/4793331/instagram-social-media-mental-health/>. [Accessed: 12 January 2023].
- Marino, C., Gini, G., Vieno, A., & Spada, M. M. (2018). The associations between problematic Facebook use, psychological distress and well-being among adolescents and young adults: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Affective Disorders, 226*, 274–281.
- Muscanell, N. L., & Guadagno, R. E. (2012). Make new friends or keep the old: Gender and personality differences in social networking use. *Computers in Human Behavior, 28*(1), 107–112.
- Nguyen, M. H., Gruber, J., Fuchs, J., Marler, W., Hunsaker, A., & Hargittai, E. (2020). Changes in Digital Communication During the COVID-19 Global Pandemic: Implications for Digital Inequality and Future Research. *Social Media and Society, 6*(3).

- Nguyen, M. H., Gruber, J., Marler, W., Hunsaker, A., Fuchs, J., & Hargittai, E. (2022). Staying connected while physically apart: Digital communication when face-to-face interactions are limited. *New Media & Society*, 24(9), 2046–2067.
- Oh, C. S., Bailenson, J. N., & Welch, G. F. (2018). A systematic review of social presence: Definition, antecedents, and implications. *Frontiers Robotics AI*, 5(OCT), 1–35.
- Pang, N., & Woo, Y. T. (2020). What about WhatsApp? A systematic review of WhatsApp and its role in civic and political engagement. *First Monday*.
- Papacharissi, Z., & Rubin, A. M. (2000). Predictors of Internet Use. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 44(2), 175–196.
- Perez, S. (2020). *Report: WhatsApp has seen a 40% increase in usage due to COVID-19 pandemic*. Tech Crunch. <https://techcrunch.com/2020/03/26/report-whatsapp-has-seen-a-40-increase-in-usage-due-to-covid-19-pandemic/>. [Accessed: 18 January 2023].
- Primack, B. A., Shensa, A., Sidani, J. E., Whaite, E. O., Yi Lin, L., Rosen, D., Colditz, J. B., Radovic, A., & Miller, E. (2017). Social media use and perceived social isolation among young adults in the US. *American Journal of Preventive Medicine*, 53(1), 1–8.
- Riedl, C., Köbler, F., Goswami, S., & Krmar, H. (2013). Tweeting to feel connected: A model for social connectedness in online social networks. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 29(10), 670–687.
- Ryan, T., Allen, K. A., Gray, D. L. L., & McInerney, D. M. (2017). How Social Are Social Media? A Review of Online Social Behaviour and Connectedness. *Journal of Relationships Research*, 8, 1–8.
- Saud, M., Mashud, M., & Ida, R. (2020). Usage of social media during the pandemic: Seeking support and awareness about COVID-19 through social media platforms. *Journal of Public Affairs*, 20(4), e2417.
- Seabrook, E. M., Kern, M. L., & Rickard, N. S. (2016). Social networking sites, depression, and anxiety: a systematic review. *JMIR Mental Health*, 3(4), e5842.
- Shane-Simpson, C., Manago, A., Gaggi, N., & Gillespie-Lynch, K. (2018). Why do college students prefer Facebook, Twitter, or Instagram? Site affordances, tensions between privacy and self-expression, and implications for social capital. *Computers in Human Behavior*, 86, 276–288.
- Short, J., Williams, E., & Christie, B. (1976). *The Social Psychology of Telecommunications*. Wiley.
- Smock, A. D., Ellison, N. B., Lampe, C., & Wohn, D. Y. (2011). Facebook as a toolkit: A uses and gratification approach to unbundling feature use. *Computers in Human Behavior*, 27(6), 2322–2329.
- Stuart, J., O'Donnell, K., O'Donnell, A., Scott, R., & Barber, B. (2021). Online social connection as a buffer of health anxiety and isolation during COVID-19. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 24(8), 521–525.
- Sum, S., Mathews, R. M., Pourghasem, M., & Hughes, I. (2009). Internet use as a predictor of sense of community in older people. *CyberPsychology & Behavior*, 12(2), 235–239.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6th ed.). Pearson.
- Throuvala, M. A., Griffiths, M. D., Rennoldson, M., & Kuss, D. J. (2019). Motivational processes and dysfunctional mechanisms of social media use among adolescents: A qualitative focus group study. *Computers in Human Behavior*, 93, 164–175.
- Treem, J. W., & Leonardi, P. M. (2013). Social Media Use in Organizations: Exploring the Affordances of Visibility, Editability, Persistence, and Association. *Annals of the International Communication Association*, 36(1), 143–189.
- Türk, E. (2023). *Sosyal Medyada Halkla İlişkiler ve Simetrik İletişim*. Gece Kitaplığı.
- Tutar, H., & Erdem, A. T. (2020). *Örnekleriyle Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve SPSS Uygulamaları*. Seçkin Yayıncılık.
- Valkenburg, P. M., & Peter, J. (2007). Online communication and adolescent well-being: Testing the stimulation versus the displacement hypothesis. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(4), 1169–1182.
- Vanden Abeele, M. M. P., Antheunis, M. L., Pollmann, M. M. H., Schouten, A. P., Liebrecht, C. C., van der Wijst, P. J., van Amelsvoort, M. A. A., Bartels, J., Kraemer, E. J., & Maes, F. A. (2018). Does Facebook Use Predict College Students' Social Capital? A Replication of Ellison, Steinfield, and Lampe's

(2007) Study Using the Original and More Recent Measures of Facebook Use and Social Capital. *Communication Studies*, 69(3), 272–282.

Walther, J. B. (1996). Computer-mediated communication: Impersonal, interpersonal, and hyperpersonal interaction. *Communication Research*, 23(1), 3–43.

Williams, D., Consalvo, M., Caplan, S., & Yee, N. (2009). Looking for gender: Gender roles and behaviors among online gamers. *Journal of Communication*, 59(4), 700–725.

Yenilmez Kacar, G. (2023). Instagram as One Tool, Two Stages: Self-Presentational Differences between Main Feed and Story on Instagram. *Atlantic Journal of Communication*, doi: 10.1080/15456870.2023.2202401.

Yenilmez Kacar, G. (2021). Online Communication During Pandemic. In A. Ceylan, Z. Karacagil, Ş. Bozgun, & K. Toptaş (Eds.), *3rd International Congress of Multidisciplinary Social Sciences (ICMUSS2021)*. Bidge Yayinlari.

Nörobilişsel Yaşlanma Modelleri: Kaybedilenin Telafisi Mümkün mü?

Elif GÜLDEMİR*

Handan CAN**

ÖZ

Yaşlanma sürecinde bilişsel işlevlerin birçoğunda düşüş görülmektedir. Yaşlanmayla birlikte bilişsel işlevlerde ortaya çıkan bu değişim ile nöral süreçler arasındaki ilişkinin incelenmesine olanak sağlayan nörobilişsel modeller, beyindeki aktivasyon artışına bağlı olarak ortaya çıkan telafi (compensation) mekanizmalarına odaklanmaktadır. Beyin aktivasyonundaki bu artışın, bilişsel performanstaki yaşa bağlı düşüşü dengelemek ve korumak yönünde harekete geçen telafi mekanizmalarını yansıttığı düşünülmektedir. Bu derleme çalışmasının amacı sağlıklı yaşlanma ile birlikte ortaya çıkan telafi mekanizmalarını açıklamak için geliştirilen nörobilişsel modellerden en etkili dört modeli incelemek; bu modellerin katkıları ve sınırlılıklarını tartışmaktır. Bu kapsamda mevcut derlemede Yaşlı Yetişkinlerde Hemisferik Asimetri Azalması (HAROLD) Modeli, Yaşlanmada Posterior-Anterior Kayma (PASA) Teorisi, Nöral Devrelerin Telafıyla İlgili Kullanımı Hipotezi (CRUNCH), Yaşlanma ve Bilişin İskele Teorisi (STAC; STAC-r) ele alınmıştır. Buna karşın nörobilişsel modellerden önce geliştirilen bilişsel modeller yaşa bağlı olarak ortaya çıkan bilişsel farklılıkları açıklamada yaşlanmaya bağlı bozukluklara odaklanmışlardır. Bu nedenle bilişsel değişimi kapsamlı bir şekilde açıklamakta yetersiz kalmışlardır. Nörobilişsel modeller ise, telafi mekanizmalarının harekete geçmesi için nöral ağların kullanımına odaklanmış ve telafi sürecinin daha çok frontal bölgelerde gerçekleştiğine vurgu yapmışlardır. Dolayısıyla nörobilişsel modeller yaşlanmanın nörobilişsel temellerini açıklamak açısından daha kapsamlı modellerdir; ancak bu modeller de bazı sınırlılıklar içermektedir. Türkiye’de ve tüm dünyada yaşlanan nüfus ve buna paralel olarak gelişen demans vaka sayıları giderek artmaktadır. Bu bağlamda, nörobilişsel modelleri test eden çalışmaların artması ve bunlardan elde edilecek sonuçlarla yaşlanmayı açıklayan yeni ve daha kapsamlı modellerin geliştirilmesi, yaşlanma sürecinin doğasının anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlanma, Telafi, Nörobilişsel Modeller, Aynılışma.

Neurocognitive Models of Aging: Is It Possible to Compensate for Loss?

ABSTRACT

Aging is characterized decrease in many cognitive abilities in this stage. Neurocognitive models focus on the compensation mechanisms associated with overactivation in the brain. This overactivation may reflect compensatory mechanisms acting to balance and protect the age-related decline in cognitive performance. The aim of this review is to examine the four most effective neurocognitive models developed to explain the compensatory mechanisms that emerge with healthy aging, and to discuss their contributions and limitations. In this context, the reviewed models include the Hemispheric Asymmetry Reduction in Older Adults (HAROLD) Model, the Posterior-Anterior Shift in Aging (PASA) Theory, the Compensation-Related Utilization of Neural Circuits Hypothesis (CRUNCH), and the scaffolding theory of aging and cognition (STAC; STAC-r). However, cognitive models developed prior to neurocognitive models have explained age-related cognitive differences and focused on age-related impairments. Thus, they fall short of providing a comprehensive explanation of cognitive change. Neurocognitive models, on the other hand, focus on the use of neural networks to activate compensatory mechanisms and emphasize that the compensation process predominantly occurs in frontal regions. Therefore, neurocognitive models are more comprehensive in explaining the neurocognitive foundations of aging; however, they are still insufficient due to some limitations. The aging population is increasing both in Turkey and worldwide, leading to a rise in dementia cases. In this context, increasing the number of studies that test neurocognitive models and developing new and more comprehensive models based on the results obtained from these studies are important for understanding the nature of the aging process.

Keywords: Aging, Compensation, Neurocognitive Models, Dedifferentiation.

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar,** Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, guldemirelif13@gmail.com

** Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, handancan@uludag.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 27.12.2022; Makalenin Kabul Tarihi: 18.06.2023

Citation/Atf: Güldemir, E., Can, H. (2023). Nörobilişsel yaşlanma modelleri: kaybedilenin telafisi mümkün mü?. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 437-453. <https://doi.org/10.52642/susbed.1225337>

1. Giriş

Yaşlanma, doğumla başlayan; bebeklik, çocukluk, ergenlik ve yetişkinlikle devam eden yaşamsal sürecin önemli bir evresidir. Bu süreçte fiziksel, sosyal, duygusal ve bilişsel süreçlerde değişiklikler meydana gelmektedir (Qualls & Abeles, 2000). Yaşlanma sırasında gelişen fiziksel güçlüklerin yanı sıra psikolojik bozuklukların da görülme sıklığı artmaktadır. Duygusal ve bilişsel süreçlerdeki bozulma ile kendini gösteren psikolojik bozukluklar arasında depresyon ilk sıradadır (Fiske vd., 2009). Bilişsel bozuklukların görülme sıklığı da bu süreçte giderek artmaktadır. Bilişsel işlevlerde ortaya çıkan bozulma, yaşlanmaya bağlı olarak gelişen sağlıklı bilişsel yaşlanma sınırları içerisinde yer alabileceği gibi, bazen de bu durum hafif bilişsel bozukluk ya da demansın öncülü olabilir. Bu nedenle yaşlanma sürecinde bilişsel işlevlerde gözlenen bu değişimin takibi, gelecekte gelişebilecek olası demans vakalarının erken tanı ve tedavisi açısından önem arz etmektedir. Nitekim günümüzde demans vakalarının sayısı tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de yaşlanan nüfus sayısındaki artışa paralel olarak artmaktadır (Türkiye Alzheimer Derneği, 2020). Bu nedenle yaşlanmanın bilişsel işlevler üzerindeki etkilerini anlamak günümüzde giderek daha çok önem kazanmaktadır.

Yaşlanma ile birlikte kavramsal akıl yürütme, bellek ve işleme hızı gibi bilişsel işlevlerde düşüş görülürken, kelime bilgisi ile ilişkili bilişsel işlevlerin yaşlanma sürecinden fazla etkilenmediği; hatta gelişme gösterdiği bilinmektedir (Wisdom vd., 2012). Algısal akıl yürütme ve işleme hızı gibi bazı bilişsel becerilerdeki düşüş oranı ise ileri yetişkinler arasında farklılık göstermektedir (Harada vd., 2013). Öte yandan belleğin, tanımaya kıyasla geri çağırma süreçlerinde ve semantik belleğe kıyasla epizodik bellek süreçlerinde daha fazla bozulma görülmektedir (Park & Festini, 2017).

Yaşlanmadaki bilişsel değişim başlangıçta farklı bilişsel teorilerle açıklanmaya çalışılmıştır; ancak bu bilişsel teorilerin tümü, yaşa bağlı davranışsal farklılıkları açıklamak için geliştirilmiş teorilerdir ve çoğunlukla bozukluklara odaklanmışlardır. Bu teoriler bilişsel işlevlerdeki bozukluklardan birine vurgu yapmakta ve her teori sadece işaret ettiği bozukluğa göre tanımlanmaktadır. Bir diğer ifade ile, bilişsel teorilerin hiçbiri yaşlanma ile beyin aktivasyonu arasındaki ilişkiye vurgu yapmamış; yaşlanmadaki telafi mekanizmaları ile de çok fazla ilgilenmemişlerdir. Bunlar arasında en bilinenleri İşleme Hızı (The Processing-Speed Theory), İnhibisyon Bozukluğu (The Inhibitory Deficit Theory), İşleme Kaynakları Bozukluğu (The Sources Deficit Theory) ve Duyusal Bozukluk Teorileridir (The Sensory Deficit Theory).

İşleme Hızı Teorisi'ne (Birren, 1965; Cerella, 1985; Salthouse, 1996) bakıldığında, işleme hızının yaşlanmaya bağlı olarak görülen bozuklukları açıklamada temel bir mekanizma olabileceği öne sürülmektedir (Birren, 1965). Bu teoriye göre yaşlanma ile birlikte işleme hızı yavaşlamaktadır. Salthouse (1996) da bellek dahil birçok bilişsel işlevde yaşa bağlı olarak ortaya çıkan değişimin işleme hızından kaynaklandığına vurgu yapmıştır. Diğer bir deyişle, işleme hızı yavaşladığında, bilişsel performans düşmekte; bilginin işleme süresindeki bu sınırlılıktan dolayı başarılı işleme yürütülememekte ve işleme yavaş olduğu için de ileri yetişkinler eş zamanlı birden çok görevi aynı anda gerçekleştirememektedirler (Salthouse, 1996). *İnhibisyon Bozukluğu Teorisi* (Hasher & Zacks, 1988) ise çalışma belleği işlevlerinde yaşla birlikte ortaya çıkan azalmanın, çalışma belleğine ulaşan ilişkisiz bilgilerin erişimini kontrol etme ve silmedeki başarısızlıktan kaynaklandığını öne sürmektedir. İnhibisyon Bozukluğu Teorisi'ne göre, kontrollü işleyen bilgi işleme süreci yaşla birlikte yetersiz hale gelmekte ve bu da diğer bilişsel işlevlerde bozulmaya yol açmaktadır (Park & Minear, 2004). Ketlemedeki yetersizliklerinden dolayı kolayca dikkati dağılan ileri yetişkinler, hedef bilgi yerine bağlamsal bilgilere odaklanmaktadır (Park & Festini, 2017). *İşleme Kaynakları Bozukluğu Teorisi* (Craik & Byrd, 1982) de, bilişsel işlevlerin gerçekleştirilebilmesinde önemli role sahip dikkat kaynaklarının, yaşla birlikte azaldığını öne sürmektedir. Bir tür bilişsel enerji olarak da tanımlanabilen dikkat (Luo & Craik, 2008), basit görevlere kıyasla daha zor bilişsel görevlerde çok daha fazla kaynak kullanımına ihtiyaç duymaktadır. Dikkat kaynaklarının azalmasından dolayı ileri yetişkinler, daha fazla çaba ve strateji kullanımını gerektiren bellek görevlerinde daha kötü performans göstermektedirler (Craik & Byrd, 1982). Bu durumda bellek işlevlerinde gözlenen yaşa bağlı bu düşüşün, büyük oranda azalmış dikkat kaynakları ile açıklanabileceği öne sürülmektedir (Luo & Craik, 2008). *Duyusal Bozukluk Teorisi* (Lindenberger & Baltes, 1994) ise, duyusal işlemede yaşa bağlı olarak ortaya çıkan bozulmada, bilişsel işlevlerdeki bozulmanın önemli bir rol oynadığını öne sürmektedir. Bu teori duyusal ve bilişsel işlevler arasındaki güçlü korelasyonlara dayanmaktadır (Dennis & Cabeza,

2008). Nitekim yaşlanma ile birlikte görsel ve işitsel işleme gibi temel duyuşal işlevlerde ciddi bozukluklar ortaya çıkmaktadır. Duyusal Bozukluk Teorisi'ne ilişkin tartışmalar, duyuşal yetersizlik ve bilişsel yetersizlik arasındaki ilişkiye farklı açıklamalar getirmiştir. Duyuşal organındaki hasarın duyuşal yetersizliğe yol açtığı ve bu durumun da bilişsel yetersizliğe neden olduğunu öne süren yaklaşımların (Rong vd., 2020) yanında, genel bir nöral hasarın hem duyuşal hem de bilişsel yetersizliklerin her ikisini de etkilediğini iddia eden araştırmacılar bulunmaktadır (Schneider & Pichora-Fuller, 2000). Bu duruma getirilen bir diğer açıklama ise yaşlanma ile birlikte görülen duyuşal düşüşün, duyuşal korteks işlevlerindeki azalmadan kaynaklandığıdır (Cabeza vd., 2004).

Bilişsel teorilere alternatif olarak ortaya çıkan nörobilişsel modeller ise beyindeki telafi mekanizmalarına odaklanmaktadır. Telafi mekanizmaları farklı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Telafi mekanizmalarının ortaya çıktığı durumlardan biri, ileri yetişkinlerin, genç yetişkinler ile aynı zorluk düzeyine sahip görevlere maruz bırakıldığı koşullardır. Genç yetişkinlere verilen görevlerle aynı zorluk düzeyine sahip görevler verildiğinde, ileri yetişkinlerde telafi mekanizmaları harekete geçmekte; ilgili beyin bölgesinde daha fazla aktivasyon görülmekte ve bu durum performans da olumlu biçimde yansımaktadır. Telafi mekanizmalarının ortaya çıktığı diğer bir koşul ise, bilişsel yükün arttığı durumlardır. Bilişsel yükün artışına bağlı olarak beyin aktivasyonunda gözlenen bu artış, hem genç hem de yaşlı yetişkinlerde yine telafi mekanizmalarının harekete geçmesi sonucunda ortaya çıkabilmektedir (Grady, 2012).

Beyin aktivasyonundaki yaşa bağlı olarak ortaya çıkan nörobilişsel değişimi açıklamak için farklı modeller öne sürülmüştür. Bunlar içerisinde *telafi mekanizmalarını* ele alan en etkili dört model, Yaşlı Yetişkinlerde Hemisferik Asimetri Azalması (Hemispheric Asymmetry Reduction in Older Adults; HAROLD), Yaşlanmada Posterior-Anterior Kayma (Posterior-Anterior Shift in Aging; PASA), Nöral Devreler Hipotezinin Telafıyla İlgili Kullanımı (Compensation-Related Utilization of Neural Circuits Hypothesis; CRUNCH) ve Yaşlanma ve Bilişin İskele Teorisi'dir (Scaffolding Theory of Aging and Cognition; STAC, STAC-r). HAROLD Modeli (Cabeza, 2002), genç yetişkinlere kıyasla ileri yetişkinlerde, bilişsel performans sırasında prefrontal korteks (PFK) aktivasyonunun iki taraflı (bilateral) yüksek olduğunu ve bu nedenle hemisferik asimetrinin azaldığını öne sürmektedir. PASA Teorisi'ne göre de genç yetişkinlere kıyasla ileri yetişkinlerin ön beyin bölgelerinde gözlenen aşırı aktivasyona karşın, arka bölgelerde aktivasyon düşmektedir (Grady vd., 1994). CRUNCH Teorisi beyin aktivasyon düzeyinin her yaşta görev talebinin zorluk/kolaylık derecesine göre değişebileceği üzerine vurgu yapmaktadır (Reuter-Lorenz & Cappell, 2008). STAC ve STAC-r ise yaşam boyunca ortaya çıkan bilişsel değişimi yordayabilmek için beyin yapısındaki bireysel farklılıkları, bilişsel kapasiteyi, yaşam boyu gerçekleşen nöral gelişimi ve kaybı da kapsayan geniş bir perspektif sunmaktadır (Park & Reuter-Lorenz, 2009). Özetle, bu modeller telafi mekanizmalarına farklı bir açıklama getirmiş; bu açıklamalar da bilişsel yaşlanma süreçlerinin anlaşılmasında oldukça etkili olmuştur (Festini vd., 2018).

Mevcut derleme çalışmasının amacı, yaşlanma ile birlikte ortaya çıkan beyin yapısal ve işlevsel değişimini ve bu sürece eşlik eden telafi mekanizmalarını açıklamak üzere geliştirilen nörobilişsel modelleri ele almak; yaşlanma süreci ve altında yatan nöral mekanizmaları bu modellerin getirdiği açıklamalar ışığında anlamak ve yorumlamaktır.

2. Yaşlanmanın Nörofizyolojisi

Yaşlanma ile birlikte beyin yapısında bazı değişiklikler olmakta; ortaya çıkan bu değişime paralel olarak beyin işlevlerinde de bazı farklılıklar görülmektedir. Son yirmi yılda fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRG) ve pozitron emisyon tomografisi (PET) gibi nörogörüntüleme tekniklerinin kullanımının artması, beyin aktivasyonunda yaşa bağlı bu değişimi ortaya çıkaran kanıt niteliğindeki birçok çalışma bulgusunu alanyazına kazandırmıştır. Yaşlanma ile birlikte beyinde, özellikle frontal loblarda, gri ve beyaz madde yapılarında düşüş olmaktadır (Asken vd., 2022; Kerchner vd., 2012; Raji vd., 2012).

Yaşlanmaya bağlı olarak ortaya çıkan aşırı aktivasyonun, sol dorsolateral PFK (DLPFK) ve lateral parietal kortekste gri madde kaybına yol açtığı belirlenmiştir (Kalpouzos vd., 2012). Ayrıca Di vd., (2014)'nin çalışmasında da DLPFK'nin aşırı aktivasyon gösteren alanlarında, gri madde kaybının yüksek olduğu saptanmıştır. Beyaz maddede yaşa bağlı olarak görülen değişikliklerin ise özellikle frontal lobdaki aktivasyon değişikliklerinin potansiyel nedeni olabileceği düşünülmektedir. Daselaar vd., (2015) ileri yetişkinlerde gözlenen beyaz madde kaybındaki bu artışın, aşırı aktivasyon ile ilişkili olduğunu bulmuşlar;

"Daha az kablolama, daha fazla ateşleme" olarak tanımladıkları bu durumda aşırı aktivasyonun beyaz madde kaybını telafi edebileceğini öne sürmüşlerdir. Bazı araştırmalarda (Davis vd., 2012; de Chastelaine vd., 2011) da yaşlanmaya bağlı olarak ortaya çıkan PFK'deki bu aktivasyona beyaz madde bütünlüğünün aracılık ettiği gösterilmiştir. Beyin aktivasyondaki artışın, beyaz madde sağlamlığı ile ilişkili olduğu bulunmuş; ancak bu etki diğer çalışmalarda gösterilememiştir (Madden vd., 2007; 2010). Buna karşın, Persson vd., (2006) tarafından yapılan boylamsal bir çalışmada ise ileri yetişkinlerde, korpus kallozumdaki beyaz maddenin, hipokampal hacimdeki düşüğe paralel olarak azaldığı ve bu durumun bellek bozuklukları ile ilişkili olduğu gösterilmiştir.

3. Beyinde Aynılaşıma ve Telafi Mekanizmaları

Beyin görüntüleme çalışmalarından elde edilen bulguların büyük bir kısmı ileri yetişkinlerde, genç yetişkinlere kıyasla aşırı bir aktivasyon artışının ortaya çıktığını göstermektedir. Çoğunlukla her iki hemisferi de kapsayan bu aşırı ve yaygın aktivasyon, özellikle frontal kortekste bilateral olarak izlenmektedir. Birçok çalışmada yüksek bilişsel performansla ilişkilendirilmiş olan bu aktivasyonun, bilişsel performansta yaşa bağlı düşüşü dengeleyen ve davranışın bir süre daha olağan koşullarda sürdürülmesini sağlayan telafi mekanizmaları ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir (Cabeza, 2002; Reuter-Lorenz vd., 2000). Yaşlanma süreçleri ile ilişkili olarak ortaya çıkan bu aşırı aktivasyona getirilen bir diğer açıklama da aynılaşımadır (dedifferentiation; Festini vd., 2018). Aynılaşıma nöronların seçici tepki verme özelliğinin azalmasına bağlı olarak benzer uyarıların hepsine tepki verir hale gelmesidir. Bu durum nöral aktivasyonlarda, odaklanmanın azalması ve nöronların seçiciliğini kaybedip verilen görevle ilişkili özgül tepki verememesi durumunu ifade etmektedir (Park & Minear, 2004).

Nörobilim açısından ele alındığında, aynılaşıma beyin aktivasyon örüntülerinin belirli bir uyarı ya da olaya daha az spesifik olması; nöral tepkilerin ayırt ediciliğinin azalması, diğer bir ifade ile nöronların benzer uyarılara aynı tepkileri vermesi durumunu ifade etmektedir (Festini vd., 2018). Nitekim erken dönem çalışmalarında da, ileri yetişkinlerde iki taraflı PFK aktivasyonu (Cabeza, 2002), daha yaygın aktivasyon alanları (Madden vd., 1999) ve yapılan görevle ilişkili beyin alanlarında da daha az seçici aktivasyon (Townsend vd., 2006) olduğu görülmektedir. Aynılaşımayı incelemenin bir yolu görevler arasındaki aktivasyon örüntülerini karşılaştırmaktır. Bir dizi tekrarlanan görsel uyarı için örtük bellek ile açık belleğin karşılaştırıldığı bir çalışmada (Dennis & Cabeza, 2011), genç yetişkinlerde açık öğrenme (explicit learning) görevi sırasında hipokampusta; örtük öğrenme (implicit learning) görevi sırasında ise striatumda yüksek aktivasyon bulunmuştur. Buna karşın ileri yetişkinlerde her iki görev esnasında aynı anda hem hipokampusta hem de striatumda bir aktivasyon artışı olduğu görülmüştür. Rieckmann vd., (2010) de çalışmalarında genç yetişkinlerde örtük bellek süreçleri aktif iken, striatumda artan ve hipokampusta azalan bir aktivasyon belirlerken, ileri yetişkinlerde her iki alanda da bir aktivasyon artışı olduğunu bulmuşlardır. Benzer şekilde, genç yetişkinlere kıyasla ileri yetişkinlerin algı ve çalışma belleği görevleri sırasında, görsel kortekste nöral ayırt ediciliklerinin azaldığı; diğer bir ifadeyle nöronların uyarılara benzer tepkiler verdiği gözlemlenmiştir (Carp vd., 2010; 2011). Aşırı aktivasyonun, aynılaşıma ya da daha az verimli nöral devrelere yol açabileceği; bunun da yaşlanan beyindeki nöral düşüşün olumsuz etkilerini dengeleyen telafi mekanizmalarını harekete geçirebileceği düşüncesi, farklı beyin bölgelerinde hem telafi hem de aynılaşıma ile ilişkili alanlar olabileceğine ilişkin bulguları desteklemektedir (Carp vd., 2010; Du vd., 2016). Bu nedenle nörobilişsel yaşlanmanın temel modelleri, ileri yetişkinlerde bilişsel performansa yardımcı olan telafi mekanizmalarına daha fazla odaklanmış; bilişsel performanstaki düşüşe ise daha az vurgu yapmıştır.

4. Nörobilişsel Yaşlanma Modelleri

Bilişsel performansın yaşla birlikte bozulduğunu öne süren geniş bir alanyazın olduğu görülmektedir; ancak göreceli olarak bozulmayan bilişsel alanlar da bulunmaktadır (Harada vd., 2013). Yaşlanan biliş hakkında yakın zamana kadar bilinenlerin çoğu davranışsal bulgulara dayanmaktadır. Bellek, dikkat ve oryantasyon süreçlerini ele alan birçok çalışmada, yaşlanmaya bağlı olarak ortaya çıkan değişim gösterilmiştir (Kensinger, 2009). Yaşlanma ile birlikte ilişkisiz uyarıların görmezden gelmek ve baskın tepkileri engellemek zorlaşmakta (Burke & Osborne, 2007; Hasher & Zacks, 1988); bilgi işleme hızı

yavaşlamakta (Albinet vd., 2012; Salthouse, 2010), çalışma belleği (Lubitz vd., 2017) ve açık bellek kapasitesi düşüş göstermektedir (Nyberg vd., 2012). Yaşlanma ile birlikte semantik ve epizodik bellekte, dolayısı ile açık bellekte düşüşler meydana gelmektedir. Ancak meydana gelen bu düşüşlerin görülme zamanı birbirinden farklılaşmaktadır. Epizodik bellekteki düşüş daha erken dönemde başlamakta ve yaşam boyu sürmektedir. Semantik bellekteki gerileme ise yaşamın ilerleyen dönemlerinde kendini göstermektedir (Rönnlund vd., 2005). Örtük bellek, açık belleğin aksine yaşam boyunca korunmaktadır (Lezak vd., 2004). Yeni bilgileri edinme oranı yaşam boyunca azalmakta (Haaland vd., 2003); ancak başarılı bir şekilde öğrenilen bilgilerin kalıcılığı bilişsel açıdan sağlıklı ileri yetişkinlerde korunmaktadır (Whiting & Smith, 1997). Yeni öğrenilen bilgileri geri çağırma işleminde de bozulma görülmektedir (Economou, 2009).

Son 20 yılda nörogörüntüleme tekniklerindeki ilerleme, yaşlanmaya bağlı olarak ortaya çıkan nöral ve bilişsel değişim arasındaki ilişkinin incelenmesinde yeni ufuklar açmış; özellikle PET ve fMRG gibi nörogörüntüleme tekniklerinin kullanımı, davranış ve bilişi birbirine bağlayarak, bilişsel yaşlanmanın nöral temellerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Yaşlanma sürecinde birçok bilişsel işlevin düşüş gösterdiğine dair yaygın bir düşünce olmakla birlikte, araştırmalar bu süreçte nöral aktivasyonun hem artış hem de düşüş özellikleri sergilediğini göstermiştir. İleri yetişkinlerde yaşlanma ile birlikte ortaya çıkan davranışsal (doğruluk miktarında azalma, tepki süresinde yavaşlama) ve yapısal yetersizlikler (kortikal inceltme, beyin atrofisi), bilişsel görevler sırasında ileri yetişkinlerin, genç yetişkinlere kıyasla daha düşük nöral aktivasyon göstereceği beklentisine yol açmıştır (Festini vd., 2018). Buna karşın, bilişsel görevler sırasında yapılan ölçümler, genç yetişkinlere kıyasla ileri yetişkinlerde beyin aktivasyonunda artış olduğunu ortaya çıkarmıştır. Beklenenin tersine beyin aktivasyonunda gözlenen bu artış, ileri yetişkinlerdeki potansiyel telafi mekanizmaları ile açıklanmaktadır; ancak beyinde gözlenen bu aşırı aktivasyon, fonksiyonel görüntüleme çalışmalarının hepsinde gözlenmemektedir. Nitekim ileri yetişkinlerde bellek kodlaması (Grady vd., 1995; Logan vd., 2002) ve duyuşal işleme sırasında (Grady vd., 1994) daha düşük beyin aktivasyonu görülmektedir. Ortaya çıkan bu düşük aktivasyonun, zayıf ya da yeterince kullanılmayan stratejilere ya da atrofi gibi yapısal değişikliklere bağlı olarak ortaya çıkan bozulmalardan kaynaklanabileceği düşünülmektedir (Kalpouzos vd., 2012).

İleri yetişkinlerde beyin aktivasyonunda gözlenen artışın hangi durumlarda ve niçin ortaya çıktığını açıklamaya çalışan bilişsel nörobilimciler (cognitive neuroscientists) yanıt aradıkları sorularına nörobilişsel modeller ile açıklama getirmeye çalışmışlardır. Mevcut derlemede yaşlanma sürecinde ortaya çıkan değişimi açıklamaya çalışan en etkin dört nörobilişsel model ele alınmakta; bu modellere ilişkin önermeler görgül çalışmalar üzerinden tartışılmaktadır. En etkin dört nörobilişsel yaşlanma modeli olan HAROLD, PASA, CRUNCH ve STAC; STAC-r, telafi sürecinde nöral ağların kullanıldığı ve frontal bölgelerin bu süreçte etkin rol oynadığı düşüncesine odaklanmaktadır.

4.1. HAROLD Modeli

HAROLD Modeli (Cabeza, 2002), genç yetişkinlere kıyasla ileri yetişkinlerde belirgin şekilde farklı örüntü sergileyen bir beyin aktivasyonundan bahsetmektedir. İleri yetişkinlerde bilişsel performans sırasında hemisferik asimetrisinin azaldığı; yani PFK aktivasyonunun bir hemisfere lateralize olmadığı öne sürülmektedir. Genç yetişkinlerde çoğunlukla tek taraflı PFK aktivasyon örüntüleri gözlenirken, ileri yetişkinlerde iki taraflı PFK aktivasyon örüntüleri izlenmektedir. Cabeza (2002) hemisferik asimetrideki yaşa bağlı olarak gözlenen bu azalmanın, telafi mekanizması olabileceğini ya da aynılışma sürecinden kaynaklanabileceğini bildirmiştir. Buna karşın aynılışmanın her zaman mutlaka telafi edici bir işleve hizmet etmeyebileceğini; bu durumun yaşa bağlı bir yan ürün olarak ortaya çıkma olasılığının da göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.

HAROLD Modeli'nin geliştirilmesine önyak olan ilk görgül kanıtlar, HERA Modeli'nin (Hemisferik Kodlama/Geri Alma Asimetrisi; Nyberg vd., 1996; Tulving vd., 1994) genç ve ileri yetişkinlerde test edildiği iki çalışmadan elde edilmiştir (Cabeza vd., 1997a; 1997b). HERA Modeli'nin ilk orijinal çalışmasında, PFK'de işlevsel bir hemisferik asimetri olduğu; sol PFK'nin, epizodik uzun süreli bellekteki kodlama ve sağ PFK'nin de bilginin geri çağırılma sürecinde önemli bir rol oynadığı öne sürülmektedir. Buna karşın ileri yetişkinlerle yapılan görüntüleme çalışmaları bulgularının, bu modelin önermeleri ile örtüşmediği görülmüştür. İleri yetişkinlerde, epizodik bellek görevinde bilginin geri çağırılması sırasında

her iki PFK de aktiftir; ki bu da PFK'de gözlenen işlevsel hemisferik asimetride azalmaya yol açmaktadır. İleri yetişkinlerde hemisferik asimetrisinin azaldığını gösteren bu bulgu, Cabeza vd., (2002)'nin çalışması ile desteklenmiştir. Düşük düzeyde bilişsel performansa sahip ileri yetişkinlerle karşılaştırıldığında, daha iyi bilişsel işlevlere sahip ileri yetişkinlerin PFK alanlarında hemisferik asimetrisinin azaldığı görülmüştür. Bu durumdan yola çıkarak araştırmacılar (Cabeza vd., 2002), HAROLD örüntüsünün ileri yetişkinlerde telafi mekanizmalarını yansıtabileceğini öne sürmüşlerdir.

Bu model epizodik bellek, semantik bellek, çalışma belleği, algı ve ketleyici kontrol (inhibitory control) alanlarındaki davranışsal ve işlevsel beyin görüntüleme çalışmalarından elde edilen bulgularla desteklenmiştir. PFK aktivasyonunda yaşa bağlı farklılıkları inceledikleri çalışmalarında Stebbins vd., (2002) yüzeysel ve derin kodlama sırasında, genç yetişkinlerde sol PFK aktivasyonunun sağdakine kıyasla neredeyse iki kat daha fazla olduğunu bulmuşlardır. İleri yetişkinlerde, sol PFK aktivasyonu azalırken, sağ PFK aktivasyonu aynı kalmış ve hemisferik asimetri ortadan kalkmıştır. Yap/Yapma paradigması ile ketleyici kontrolü inceledikleri çalışmalarında Nielson vd., (2002), ileri yetişkinlerde hem sağ hem de sol PFK'de aynı anda belirgin aktivasyon olduğunu belirlemişlerdir. Yine sol parietal kortekste yaşlanmaya bağlı olarak gözlenen aktivasyon artışı da HAROLD Modeli'nin PFK'nin ötesine geçip beyin geneline yayılabileceğini düşündürmüştür. Reuter-Lorenz vd., (2000) de ileri yetişkinlerde hem sözel hem de uzamsal çalışma belleği görevi sırasında iki taraflı PFK aktivasyonu olduğunu bulmuşlardır; ancak genç yetişkinlerde tek taraflı aktivasyon artışı gözlenmiştir. Genç yetişkinlerde gözlenen PFK'deki bu artış sözel çalışma belleği görevi sırasında sadece sol tarafta; uzamsal çalışma belleği görevi sırasında ise sadece sağda belirginleşmiştir.

Genellikle telafi mekanizmaları ile ilişkilendirilen ve yaşlanmaya ilişkin ayırt edici bir model olarak kabul gören HAROLD Modeli, başlangıçta yalnızca yaşlı yetişkinler için önerilmiştir; ancak görgül bulgular bilişsel yük arttığında, ileri yetişkinlere benzer şekilde, genç yetişkinlerin de iki taraflı aktivasyon örüntüsü sergileyebileceğini göstermiştir (Cappell vd., 2010; Höller-Wallscheid vd., 2017; Schneider-Garces vd., 2010). İki taraflı hemisferik aktivasyonun, bireysel farklılıklardan da etkileniyor olması (Angel vd., 2016; Düzel vd., 2010), bu modelin kısıtlı yanlarından biridir; bu nedenle iki taraflı aktivasyonun ortaya çıkışı nöral yaşlanmanın kaçınılmaz bir özelliği olmayabilir. HAROLD Modeli, başarılı/başarısız telafi mekanizmaları ve kısıtlı yanlarından dolayı tekrar gözden geçirilmiş ve yaşa bağlı olarak ortaya çıkan telafi mekanizmalarına daha geniş bir açıklama getirecek şekilde yeniden düzenlenmiştir (Cabeza & Dennis, 2012).

4.2. PASA Teorisi

PASA Teorisi (Grady vd., 1994), genç yetişkinlere kıyasla ileri yetişkinlerde, arka beyin (okspital) bölgelerinde aktivasyon azalması ve ön beyin (frontal) bölgelerinde aktivasyon artışı olduğuna vurgu yapmaktadır. Grady vd., (1994) ileri yetişkinlerin, görsel işleme eksikliklerini (okspital aktivasyonda azalma), daha üst düzey bilişsel süreçleri için içine katarak (PFK aktivasyon artışı) telafi ettiklerini öne sürmüşlerdir. Nitekim genç ve ileri yetişkinler, nesne ve görsel uzaysal işleme görevlerinde doğru cevap verme düzeyi açısından birbirlerinden anlamlı farklılık göstermemiş olsalar da tepki verme süreleri açısından farklılaşmışlardır. PASA'ya göre, PFK'nin aktivasyonundaki artış, ileri yetişkinlerin doğru cevap verme düzeylerini korumalarına olanak sağlamakta; ancak bu durum tepki verme sürelerinin uzamasına yol açmaktadır. İzler çalışmalarının çoğunluğu PASA'yı desteklemekte olup, yaşa bağlı PFK'deki aktivasyon artışının, Grady vd., (1994)'nin de öne sürdüğü gibi telafi mekanizmalarıyla ilişkili olduğunu doğrulamıştır (Dennis & Cabeza, 2008).

PET ve fMRG ile yürütülen dikkat (Ansado vd., 2012; Cabeza vd., 2004), görsel algı (Grady vd., 1994; Iidaka vd., 2002), görsel-uzaysal işleme (Meulenkamp vd., 2004), çalışma belleği (Grossman vd., 2002) ve epizodik bellekte geri çağırma (Cabeza vd., 2004) süreçleri gibi farklı bilişsel işlev alanlarının incelendiği çalışmalarda, PASA örüntüsü gösterilmiştir. Metanaliz çalışmalarının sonuçları da oksipitotemporal bölgelerdeki aktivasyon azalması ve frontoparietal bölgelerdeki artışı doğrulamış; PASA Teorisi'ni desteklemiştir (Li vd., 2015; Maillet & Rajah, 2014). Elektrofizyolojik ölçümlerde de ileri yetişkinlerde öne doğru bir kayma olduğu gözlenmiştir (Alperin vd., 2014).

Bu teori, frontal aktivasyondaki artışın, ileri yetişkinlerin davranışsal performanslarını en üst düzeye çıkarmak ve oksipitotemporal duyuşal yetersizliklerini dengelemek için bir telifi mekanizması olarak ortaya çıktığını öne sürmektedir. Nitekim bu teori yaşlanmaya bağılı olarak ortaya çıkan aşırı frontal aktivasyonun, genellikle performans ile pozitif, oksipital aktivasyon ile negatif korelasyon gösterdiğine ilişkin kanıtlara dayanmaktadır (Davis vd., 2008).

PASA Teorisi farklı çalışmalardan elde edilen birçok bulgu ile desteklenmiş olsa da bu teörinin geçerliliğine ilişkin bazı soru işaretleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, genç ve ileri yetişkinlerde beyin aktivasyonu sırasında gözlenen bu farkın, yaşlanmadan ziyade görevin zorluk derecesine ilişkin farklılıklardan kaynaklanıyor olma olasılığıdır (Cappell vd., 2010; Davis vd., 2008; Höller-Wallscheid vd., 2017; Schneider-Garces vd., 2010). Soru işareti yaratan durumlardan bir diğeri de PASA Teorisi'nin düşük bilişsel performanslı ileri yetişkinlere genellenip genellenemeyeceğı konusudur. Davis vd., (2008), düşük bilişsel performanslı ileri yetişkinlerin arkadan öne doğru (posterior to anterior) kaymanın daha az belirgin olduğı bir telifi modelinden bahsetmişlerdir. Önceki çalışmalarda ise HAROLD ile ilgili telifi edici aktivasyon artışları sadece yüksek bilişsel performans gösteren ileri yetişkinlerde bulunmuş; düşük bilişsel performanslı olanlar ise genç yetişkinler ile benzer aktivasyon göstermişlerdir (Cabeza vd., 2004; Rosen vd., 2002). PASA Teorisi hem aşırı hem de düşük aktivasyonu açıklamada benzersizdir; ancak bilateral aktivasyon üzerinde durulmamış ve sadece ön-arka bölgeler arasındaki aktivasyon kaymasına odaklanılmış olması (Festini vd., 2018) da PASA'nın sınırlıklarından bir diğeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Davis vd., (2008) genç ve ileri yetişkinleri epizodik bellek geri getirme ve görsel algı görevlerindeki doğruluk ve emin olma düzeyleri açısından eşleştirmiş ve böylece görevin zorluğundan kaynaklanan etkiyi ortadan kaldırmıştır. Bu çalışma nörobilişsel yaşlanma açısından bu teörinin getirdiğı açıklamanın geçerli olduğunu ve PASA örüntüsünün görevin zorluğundan etkilenmediğini göstermesi açısından önemlidir. PASA'nın öne sürdüğü gibi yaşlanma ile birlikte arkadan öne doğru bir aktivasyon artışının gözlenmesi, bu durumun görev zorluğundaki farklılıklardan kaynaklanmadığının bir göstergesidir (Ansado vd., 2012).

4.3. CRUNCH Modeli

Yaşlanma ile birlikte beyinde gözlenen iki taraflı aktivasyon artışını telifi edici mekanizmalar ile açıklamaya çalışan bir diğeri model de CRUNCH Modeli'dir (Reuter-Lorenz & Cappell, 2008). CRUNCH Modeli'ne göre yaşa bağılı aşırı aktivasyonun nöral devreler açısından telifi mekanizması gibi bir etki gösterdiğini; bu etkinin görevin zorluk düzeyine göre değiştiğini öne sürülmektedir (Reuter-Lorenz & Cappell, 2008). Bunun yanında, eğitim ve egzersiz gibi faktörler de telifi mekanizmalarında artışa yol açarken (Reuter-Lorenz & Mikels, 2006), uyku yoksunluğu ve nörolojik hasara bağılı olarak aktivasyonda düşüşler görülmektedir (Lustig vd., 2009).

CRUNCH Modeli'ne göre düşük bilişsel yük gerektiren, daha kolay görevlerde bile ileri yetişkinler, genç yetişkinlere kıyasla daha fazla nöral kaynak kullanmaktadır. Bilişsel yükün arttığı durumlarda ise telifi mekanizmalarının etkinliğini kaybetmesinden dolayı ileri yetişkinlerin beyin aktivasyonu, genç yetişkinler ile aynı düzeyde seyretmekte ya da onlara kıyasla azalmaktadır (Grady, 2012). Görev zorlaştıkça, ileri yetişkinlerin aktivasyon düzeyleri, genç yetişkinlerinkinin altına düşmektedir; bu durum zorluk düzeyi arttıkça telifi mekanizmalarının ileri yetişkinlerde yetersiz kalması ile açıklanmaktadır (Reuter-Lorenz & Cappell, 2008).

CRUNCH Modeli, nörogörüntüleme (Mattay vd., 2006; Schneider-Garces vd., 2010) ve EEG (Angel vd., 2011) ile bilişsel yaşlanmayı görgül olarak inceleyen çalışmalardan elde edilen bulgularla da desteklenmiştir. Bu modeli çalışma belleğı açısından ele alan çalışmaların bazılarında bellek yükü değiştiğinde hem PFK hem de parietal kortekste (Cappell vd., 2010; Schneider-Garces vd., 2010); bazılarında ise sadece PFK'de (Mattay vd., 2006) aktivasyon değişikliğı belirlenmiştir. İleri yetişkinlerle genç yetişkinlerin performansının eşdeğer olduğı; ancak çalışma belleğı yükü arttıkça, ileri yetişkinlerin daha az aktivasyon ve daha düşük doğruluk düzeyi gösterdiğini bulunmuştur (Cappell vd., 2010). Çalışma belleğı yükü düşük olduğunda ise bu alanlarda daha fazla aktivasyon olduğuna belirlenmiştir. Epizodik bellek görevleri sırasında da benzer sonuçlara ulaşılmış (Spaniol & Grady, 2012); genç yetişkinlerin sadece zor bir epizodik bellek görevi sırasında iki taraflı PFK aktivasyonu gösterirken, ileri yetişkinlerin görevin hem zor hem de kolay olduğuna koşulda da iki taraflı aktivasyon gösterdikleri belirlenmiştir. Bu durum CRUNCH

örüntüsünün, ek nöral devrelerin aktivasyonuna yol açan görevler gerektirdiğinde, ileri yetişkinlik dışındaki herhangi bir başka yaş döneminde ortaya çıkabileceğini göstermektedir (Banich, 1998; Reuter-Lorenz vd., 1999). Görevin getirdiği bilişsel yük çok fazla ise, telafi edici nöral aktivasyon genç yetişkinlerde bile görülebilmektedir.

CRUNCH Modeli, aşırı aktivasyon gösteren bölgelerin, o bölgede ya da beynin başka bir bölgesindeki yapısal bozulma, hatalı girdi ya da aşırı nöral gürültüden kaynaklanan yetersizliklere bağlı işleme yetersizliklerini telafi edebileceğini öne sürmektedir (Festini vd., 2018). Telifi mekanizması aktivasyonu, PFK ve parietal korteks gibi PFK dışındaki herhangi bir başka beyin alanında da bilateral olarak ortaya çıkabilmektedir (Berlinger vd., 2013; Huang vd., 2012). Özetle, HAROLD ve PASA'nın aksine, CRUNCH Modeli'nin, görevin zorluk derecesi ve kaynak kullanımı ile ilişkili olarak beyinde ortaya çıkan hem düşük hem de aşırı aktivasyonu açıkladığı ve böylece ortaya çıkan değişimleri daha iyi yordadığı düşünülmektedir (Festini vd., 2018).

4.4. STAC ve STAC-r

STAC (Park & Reuter-Lorenz, 2009), yaşla birlikte ortaya çıkan nöral kayıplar ve beyin işlevselliğindeki bozulmaya bağlı olarak frontal aktivasyonun arttığını ve yapı iskelesi özelliği gösteren telifi mekanizmalarının neden olduğu frontal aktivasyondaki bu artışın, beynin işlevselliğindeki yetersizlikleri azaltmaya yönelik olarak çalıştığını öne sürmektedir.

Yapı iskelesi, mevcut bağlantıları güçlendiren, yeni bağlantılar oluşturan, zayıflamış ya da hatalı hale gelen bağlantıları dışarıda bırakarak, beyin işlevlerinde değişikliklere yol açan destekleyici bir çerçeve niteliği taşımaktadır (Park & Reuter-Lorenz, 2009). Yaşam boyu süren ve gelişen bu yapı iskelesi, belirli bir bilişsel hedefe ulaşmak için tamamlayıcı olan alternatif nöral devrelerin kullanımını ve geliştirilmesini içermekte; ayrıca yaşlanan beyinde de bilişsel işlevleri korumaktadır. Bu mekanizmayı kullanma becerisinin bilişsel aktivite ve egzersiz ile arttığı düşünülmektedir. Yapı iskelesini kullanamamalarından dolayı nöral kayıplarını telafi edemeyen ileri yetişkinlere kıyasla, nöral hasarı (dejenerasyon) daha az olduğu için hala daha yapı iskelesini kullanabilen ileri yetişkinler daha iyi bilişsel performans göstermektedirler (Festini vd., 2018).

Nöral ağların daha esnek bir şekilde yapılandırılmış olmasından dolayı PFK (Badre, 2008), telifi mekanizmalarının ortaya çıkması açısından uygun bir alandır; ancak telifi mekanizmaları diğer beyin bölgelerinde de meydana gelebilmektedir (Festini vd., 2018). STAC, yaşa bağlı olarak ortaya çıkan beyin aktivasyonundaki düşüşün, görme ile ilişkili daha özelleşmiş beyin bölgelerinde gözlenirken, aktivasyon artışının PFK ve parietal korteks gibi yüksek bilişsel işlevlerin gerçekleştiği ve daha fazla bilişsel esneklik gerektiren beyin bölgelerinde ortaya çıkma olasılığının daha yüksek olduğunu öne sürmektedir (Alperin vd., 2015; Ansado vd., 2012; Cabeza vd., 2004; Davis vd., 2008). Çalışmalardan elde edilen sonuçlar, genç yetişkinlere kıyasla ileri yetişkinlerde, özellikle epizodik bellek görevlerinin kodlama ya da geri çağırma aşamalarında, oksipitotemporal bölgelerde aktivasyonun azaldığını; buna karşın frontal bölge aktivasyonunda artış olduğunu göstermektedir (Cabeza vd., 2004; Park vd., 2013). Nitekim yaşa bağlı olarak gözlenen frontal aktivasyon artışının, epizodik bellek performansı ile pozitif olarak ilişkili olduğu bulunmuştur (Davis vd., 2008); ki bu durum da yaşlanan beynin, yaşlanmaya bağlı olarak gelişen epizodik bellekteki düşüşü hafifletmek için ek frontal nöral ağları kullanmaya çalıştığını düşündürmektedir.

STAC aynı zamanda beyin bakımı (brain maintenance) kavramını da içermektedir (Nyberg vd., 2012). Bu bağlamda genç yetişkinlerinkine benzer ve göreceli herhangi bir patolojik durumun gözlenmediği bir beyin yapısına sahip bireylerin, başarılı bir yaşlanma gösterecekleri ve daha iyi bilişsel performansa sahip olacakları varsayılmaktadır. STAC'a göre, beyin bakımı telifi edici iskele ihtiyacını azaltmaktadır; ancak nöral hasar oluştuğunda performansı desteklemek için yine de telifi etmeye yönelik olarak iskele kullanılabilir (Reuter-Lorenz & Park, 2014). Düzel vd., (2010)'nin çalışmasında elde edilen bulgular STAC'ı destekler niteliktedir. Bellek kodlaması sırasında, genç yetişkinlere benzer aktivasyon örüntüleri gösteren ileri yetişkinlerin, telifi edici PFK aktivasyonu göstermediği ve yeniden yapılandırılan bellek performanslarının korunduğu gözlenmiştir. Bu bağlamda STAC'ın genel olarak, nöral koruma, nöral hasar ve telifi edici yapı iskelesi arasındaki etkileşimin, bilişsel işlevler üzerindeki etkisine vurgu yaptığı söylenebilir.

Araştırmalar, deneyim, genetik ve çevresel faktörlerin, nöral ve bilişsel işlevlerin önemli belirleyicileri olduğunu göstermiş (Agrigoroaei & Lachman, 2011; Bender & Raz, 2012; de Frias vd., 2014; Zanjani vd., 2013); bu da STAC'ın tekrar gözden geçirilmesine neden olmuştur (Reuter-Lorenz & Park, 2014). Gözden geçirilen ve STAC-r olarak adlandırılan bu yeni teori, yaşam seyri faktörleri de dahil olmak üzere yaşlanan beynin yapısını ve işlevlerini etkileyen tüm değişkenleri içermektedir. Yaşam seyri, eğitim ve fiziksel olarak formda olmak gibi, bireyin doğumdan ölüme kadar deneyimlediği yaşantıların toplamını içermektedir (Festini vd., 2018). Bu teori hem yaşam süresi hem de yaşam seyri ile ilişkili değişimlerin, beynin yapısını ve işlevlerini (Angel vd., 2016; Düzel vd., 2010); özellikle de telafi edici yapı iskelesinin gelişimini doğrudan etkilediğini öne sürmektedir (Reuter-Lorenz & Park, 2014). Bunun yanında beyindeki aktivasyon örüntüleri, beyaz ve gri madde bütünlüğü derecesinden de etkilenmektedir (Daselaar vd., 2015; Di vd., 2014); bu nedenle yapısal beyin ölçümlerindeki değişimler de dikkatle takip edilmelidir.

STAC ve STAC-r, çoğunlukla genç ve ileri yetişkin gruplarını karşılaştırmak için kullanılmakla birlikte, teorilerin diğer yaş gruplarını da kapsayabileceği bildirilmiştir (Park & Reuter-Lorenz, 2009). Bu bağlamda STAC-r, bilişsel yaşlanmanın geniş bir çerçevede ele alınmasına olanak tanımaktadır; ancak kapsamın bu kadar geniş olması teorisinin, bazı açılardan ayrıntılı bir açıklama getirmesini zorlaştırmaktadır.

5. Sonuç

Bu derleme çalışması kapsamında aynılışma ve telafi mekanizmalarından bahsedilmiş; yaşlanmadaki bilişsel değişimi açıklamaya çalışan farklı bilişsel teoriler ele alınmış; daha sonra bu teorilere alternatif olarak ortaya çıkan nörobilişsel modeller ayrıntılı olarak incelenmiş ve nihayetinde de yaşlanma sürecini açıklamaya çalışan bu modellerin katkı ve sınırlılıkları tartışılmıştır. Nörobilişsel modellerden en çok bilinen modeller arasında yer alan HAROLD, PASA, CRUNCH, STAC ve STAC-r, nörobilişsel yaşlanmanın özelliklerinin belirlenmesi açısından oldukça bilgilendirici ve açıklayıcı olmuştur. Böylece bu derleme kapsamında çok sayıda nörogörüntüleme çalışmasında gözlemlenen beyin aktivasyonunu açıklayan nörobilişsel modelleri özetlemek; bu modeller üzerinden yaşlanmaya bağlı telafi mekanizmalarını ve bunun performansa yansımalarını değerlendirmek mümkün olmuştur.

HAROLD Modeli, ileri yetişkinlerde beyin aktivasyonu farklılıklarının belirgin bir örüntüsünü etkili bir şekilde karakterize eden bir modeldir. Başlangıçta PFK'de azalmış hemisferik asimetriyi açıklamak üzere geliştirilmiş olan bu model, yaşlanma sürecinde PFK'de hemisferik asimetrisinin azaldığı saptanan pek çok çalışmada gösterilmiştir. Buna karşın, yaşa bağlı iki taraflı aktivasyon, PFK dışında parietal korteks gibi alanlarda da gözlenebilmektedir. İleri yetişkinlerdeki iki taraflı aktivasyonu açıklayabilmesine karşın bazı görevlerde genç yetişkinlerde gözlenen iki taraflı aktivasyonu açıklayamaması modelin temel sınırlılığını oluşturmaktadır. Hemisferik asimetrisinin bireysel farklılıklardan da etkilendiği göz önüne alındığında, HAROLD Modeli'nin nörobilişsel yaşlanmaya özgü özellikleri açıklamada yeterli olmadığı düşünülmektedir.

Yaşa bağlı olarak beyinde oksipitotemporal bölgelerdeki aktivasyon düşüşü ve frontoparietal bölgelerdeki aktivasyon artışı ile karakterize olan PASA Teorisi, pek çok çalışmanın sonuçları ile desteklenmiştir. Hem aşırı hem de düşük aktivasyona ilişkin açıklamalar getirmesinden dolayı HAROLD Modeli'ne göre daha bilgilendirici olan PASA Teorisi'nde aktivasyon örüntüleri neden-sonuç ilişkileri içerisinde ele alınmamıştır. Ayrıca göreve ilişkin zorluklar ile bireysel farklılıklardan kaynaklanan etkilerin de çalışılmaması bu modelin sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

Bireysel farklılıkların ve görev zorluk düzeyinin beyin aktivasyonunu farklılaştırabileceğini öne süren CRUNCH, değişen görev taleplerine ve bireysel farklılıklara bağlı olarak çok farklı açıklamalar yapabileme becerisinden dolayı güçlü bir modeldir ve bu bağlamda çok sayıda çalışmanın sonuçları bu modeli desteklemektedir. Yine de bu modelde bireysel farklılıklar ile görev zorluğundan kaynaklanan etkileri açıklamaya yönelik hipotezler önerilmesinin ve görev zorluk düzeylerine yönetsel olarak netlik kazandırılmasının, beyin aktivasyon örüntülerinin ortaya çıkış zamanı ile ilişkili değerlendirmelere katkı sağlayacağı düşünülmektedir. CRUNCH Modeli'nde de STAC ve HAROLD'a benzer şekilde, PFK'deki telafi mekanizması aktivasyonu artışından bahsedilmektedir. Bu modelde aktivasyon artışı sadece ileri yetişkinleri ve tek bir beyin bölgesini içermemektedir. Bu model tüm yaş gruplarını içeren ve birden fazla beyin bölgesinde ortaya çıkan telafi mekanizmalarındaki aktivasyon artışını da açıklamaktadır.

STAC ve STAC-r, diğerlerinden farklı olarak, beyin yapısındaki bozulma düzeyi, beyin işlevselliğindeki bozulma ve yapı iskelesi kapasitesi arasındaki etkileşimin, bilişsel performansı etkilediğini öne sürerek, diğer teorik açıklamalardan daha kapsamlı bir açıklama sunmaktadır. STAC-r, bireysel farklılıkların beyin aktivasyonu ve nöral gelişim üzerindeki etkilerini açıklamak için geniş bir çerçeve oluşturmaktadır; ancak kapsamın genişliği aynı zamanda bu teorinin birden fazla yönünün test edilmesini zorlaştıran bir sınırlılığa da yol açmaktadır.

Yaşlanma sürecine açıklama getirmeye çalışan nörobilişsel modeller incelendiğinde, her birinin katkıları ve sınırlılıkları olduğu görülmektedir. Bu modellerin yaşlanma sürecini anlama ve yorumlamaya yardımcı önemli unsurlar içerdiği; ancak henüz hiçbirinin yaşlanma sürecine etki eden tüm faktörleri içeren bir açıklama getirecek modelleme düzeyine ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Yine de nörobilişsel modellerin getirdiği açıklamalar ufuk açıcudur ve gelecekteki çalışmaların tasarlanmasında dikkat edilecek hususların belirlenmesi açısından önemli bilgiler içermektedir. Yaşlanma sürecinde ortaya çıkan hem bilişsel işlevler hem de bu işlevleri temellendiren beyin işleyiş mekanizmalarındaki değişiklikleri anlayabilmek için, boyamsal araştırmalar yapılmalıdır. Nitekim gelişimsel değişiklikler, doğrusal olarak ilerleyebileceği gibi yaşam içinde farklılıklar da gösterebilmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, bilişsel işlevleri değerlendirmede kullanılan sözel ve sözel olmayan görevlerin çeşitlendirilmesi de metodolojik karşılaştırmalara olanak tanınması açısından önemlidir. Bireysel farklılıkları temel alan daha fazla çalışma yapılmasının da yaşlanma sürecinin doğasının anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bunun yanında, bu modellerin potansiyel klinik uygulamalarının keşfinin, bilişsel ve/veya nörolojik bozuklukların teşhis, tedavi ve rehabilitasyon süreçlerine de katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

6. Extended Abstract

Aging is a stage of the developmental process and manifests itself with changes in physical, social, emotional and cognitive processes. Many cognitive abilities appear to decline with aging. By the increasing aging population, understanding the effects of aging on cognitive functions is gaining more and more importance today. Considering cognitive functions, cognitive abilities such as conceptual reasoning, memory and processing speed decrease with aging, while cognitive abilities related to verbal abilities are not affected much by the aging process; it is even known to improve (Wisdom et al., 2012) The rate of decline in some cognitive abilities, such as perceptual reasoning and processing speed, differs among older adults (Harada et al., 2013). On the other hand, there is more impairment in recall processes compared to recognition and episodic memory processes compared to semantic memory (Park & Festini, 2017). Cognitive change in aging has been tried to be explained by different cognitive theories. All of these cognitive theories are developed to explain age-related behavioral differences and focus more on deficits. In addition, these theories emphasize one of the deficits in cognitive functions and the theory is defined over this deficit. The most well-known among these are the Processing-Speed Theory, the Inhibitory Deficit Theory, the Resources Deficit Theory, and the Sensory Deficit Theory. Looking at these cognitive theories, none of them emphasized the relationship between aging and brain activation; they have not been very interested in compensatory mechanisms in aging either.

Neuroimaging studies, which have gone further with the developments in technology in the last two decades, have enabled the examination of the relationship between the changes in cognitive functions and neural processes that occur with aging. Based on the results of these studies, neurocognitive models focus on compensatory and dedifferentiation mechanisms, which are manifested by increased activation (overactivation) in the brain. It is thought that this overactivation may reflect compensatory mechanisms that act to balance and protect the age-related decline in cognitive performance. Another explanation for the overactivation is that neurons lose their selectivity, show reduced distinctiveness and give similar responses to all stimuli; in other words, it is the dedifferentiation of neural responses.

In this context, the aim of the present review is to address the neurocognitive models developed to explain the structural and functional changes of the brain that occur with aging and the compensatory mechanisms accompanying this process; to better understand and interpret the aging process and functioning mechanisms in the light of the explanations brought by these models. Within the scope of this review, the most effective neurocognitive models that try to explain the compensation mechanisms that

occur with healthy aging are discussed: the Hemispheric Asymmetry Reduction in Older Adults (HAROLD) Model, the Posterior-Anterior Shift in Aging (PASA) Theory, the Compensation-Related Utilization of Neural Circuits Hypothesis (CRUNCH), and the Scaffolding Theory of Aging and Cognition (STAC; STAC-r).

The HAROLD Model (Cabeza, 2002) suggests that in older adults compared to young adults, prefrontal cortex activation is bilaterally overactivation during cognitive performance and therefore hemispheric asymmetry is reduced. According to the PASA Theory, in contrast to the overactivation observed in the anterior regions of older adults compared to young adults, the activation decreases (underactivation) in the posterior regions (Grady et al., 1994). The CRUNCH Theory emphasizes that the level of brain activation can vary according to the task difficulty at any age (Reuter-Lorenz & Cappell, 2008). STAC and STAC-r, on the other hand, offer a broad perspective, including individual differences in brain structure, cognitive capacity, lifelong neural development and loss, in order to predict cognitive changes that occur throughout life (Park & Reuter-Lorenz, 2009).

These models, which are quite explanatory in determining the neurocognitive features of aging, focus on the use of neural networks for compensation and emphasize that compensation occurs mostly in the frontal regions. Therefore, these models are useful for determining the neurocognitive features of aging; however, it is not sufficient due to its various limitations. For this reason, longitudinal studies should be conducted in order to understand both the cognitive functions that occur during the aging process and the changes in the brain functioning mechanisms that underlie these functions. As a matter of fact, developmental changes can progress linearly as well as show changes in life. In future studies, diversification of verbal and non-verbal tasks used to evaluate cognitive functions is also important in terms of enabling methodological comparisons. In addition, it is thought that further studies based on individual differences will contribute to the understanding of the aging process.

Keywords: Aging, Compensation, Neurocognitive Models, Dedifferentiation.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Elif GÜLDEMİR %50/ Handan CAN %50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Elif GÜLDEMİR %50/ Handan CAN %50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Agrigoroaei, S., & Lachman, M. E. (2011). Cognitive functioning in midlife and old age: Combined effects of psychosocial and behavioral factors. *The Journals of Gerontology: Series B*, 66B(suppl_1), i130-i140. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbr017>
- Albinet, C. T., Boucard, G., Bouquet, C. A., & Audiffren, M. (2012). Processing speed and executive functions in cognitive aging: How to disentangle their mutual relationship? *Brain and Cognition*, 79(1), 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.bandc.2012.02.001>
- Alperin, B. R., Mott, K. K., Rentz, D. M., Holcomb, P. J., & Daffner, K. R. (2014). Investigating the age-related “anterior shift” in the scalp distribution of the P3b component using principal component analysis. *Psychophysiology*, 51(7), 620-633. <https://doi.org/10.1111/psyp.12206>
- Alperin, B. R., Tusch, E. S., Mott, K. K., Holcomb, P. J., & Daffner, K. R. (2015). Investigating age-related changes in anterior and posterior neural activity throughout the information processing stream. *Brain and Cognition*, 99, 118-127. <https://doi.org/10.1016/j.bandc.2015.08.001>
- Angel, L., Bastin, C., Genon, S., Salmon, E., Fay, S., Balteau, E., Maquet, P., Luxen, A., Isingrini, M., & Collette, F. (2016). Neural correlates of successful memory retrieval in aging: Do executive functioning and task difficulty matter? *Brain Research*, 1631, 53-71. <https://doi.org/10.1016/j.brainres.2015.10.009>
- Angel, L., Fay, S., Bouazzaoui, B., & Isingrini, M. (2011). Two hemispheres for better memory in old age: Role of executive functioning. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 23(12), 3767-3777. https://doi.org/10.1162/jocn_a_00104
- Ansado, J., Monchi, O., Ennabil, N., Faure, S., & Joannette, Y. (2012). Load-dependent posterior–anterior shift in aging in complex visual selective attention situations. *Brain Research*, 1454, 14-22. <https://doi.org/10.1016/j.brainres.2012.02.061>
- Asken, B. M., VandeVrede, L., Rojas, J. C., Fonseca, C., Staffaroni, A. M., Elahi, F. M., Lindbergh, C. A., Apple, A. C., You, M., Weiner-Light, S., Brathaban, N., Fernandes, N., Boxer, A. L., Miller, B. L., Rosen, H. J., Kramer, J. H., & Casaletto, K. B. (2022). Lower white matter volume and worse executive functioning reflected in higher levels of plasma GFAP among older adults with and without cognitive impairment. *Journal of the International Neuropsychological Society*, 28(6), 588-599. <https://doi.org/10.1017/S1355617721000813>
- Badre, D. (2008). Cognitive control, hierarchy, and the rostral–caudal organization of the frontal lobes. *Trends in Cognitive Sciences*, 12(5), 193-200. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2008.02.004>
- Banich, M. T. (1998). The missing link: The role of interhemispheric interaction in attentional processing. *Brain and Cognition*, 36(2), 128-157. <https://doi.org/10.1006/brcg.1997.0950>
- Bender, A. R., & Raz, N. (2012). Age-related differences in memory and executive functions in healthy APOE ε4 carriers: The contribution of individual differences in prefrontal volumes and systolic blood pressure. *Neuropsychologia*, 50(5), 704-714. <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2011.12.025>
- Berlingeri, M., Danelli, L., Bottini, G., Sberna, M., & Paulesu, E. (2013). Reassessing the HAROLD model: Is the hemispheric asymmetry reduction in older adults a special case of compensatory-related utilisation of neural circuits? *Experimental Brain Research*, 224(3), 393-410. <https://doi.org/10.1007/s00221-012-3319-x>
- Birren, J. E. (1965). Age Changes in Speed of Behavior: Its Central Nature and Physiological Correlates. İçinde A. T. Welford & J. E. Birren (Ed.), *Behavior, Aging and The Nervous System: Biological Determinants of Speed and Behavior* (ss. 191-216). Charles C. Thomas.
- Burke, D. M., & Osborne, G. (2007). Aging and Inhibition Deficits: Where are the Effects? İçinde D. S. Gorfein & C. M. MacLeod (Ed.), *Inhibition in Cognition*. (ss. 163-183). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/11587-009>
- Cabeza, R. (2002). Hemispheric asymmetry reduction in older adults: The HAROLD model. *Psychology and Aging*, 17(1), 85-100. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.17.1.85>
- Cabeza, R., Anderson, N. D., Locantore, J. K., & McIntosh, A. R. (2002). Aging gracefully: Compensatory brain activity in high-performing older adults. *NeuroImage*, 17(3), 1394-1402. <https://doi.org/10.1006/nimg.2002.1280>

Cabeza, R., Daselaar, S. M., Dolcos, F., Prince, S. E., Budde, M., & Nyberg, L. (2004). Task-independent and task-specific age effects on brain activity during working memory, visual attention and episodic retrieval. *Cerebral Cortex*, 14(4), 364-375. <https://doi.org/10.1093/cercor/bhg133>

Cabeza, R., & Dennis, N. A. (2012). Frontal Lobes and Aging: Deterioration and Compensation. İçinde D. T. Stuss & R. T. Knight (Ed.), *Principles of Frontal Lobe Function* (2. bs, ss. 628-652). Oxford University Press.

Cabeza, R., Grady, C. L., Nyberg, L., McIntosh, A. R., Tulving, E., Kapur, S., Jennings, J. M., Houle, S., & Craik, F. I. M. (1997a). Age-related differences in neural activity during memory encoding and retrieval: A positron emission tomography study. *The Journal of Neuroscience*, 17(1), 391-400. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.17-01-00391.1997>

Cabeza, R., McIntosh, A. R., Tulving, E., Nyberg, L., & Grady, C. L. (1997b). Age-related differences in effective neural connectivity during encoding and recall. *NeuroReport*, 8(16). <https://doi.org/10.1097/00001756-199711100-00013>

Cappell, K. A., Gmeindl, L., & Reuter-Lorenz, P. A. (2010). Age differences in prefrontal recruitment during verbal working memory maintenance depend on memory load. *Cortex*, 46(4), 462-473. <https://doi.org/10.1016/j.cortex.2009.11.009>

Carp, J., Gmeindl, L., & Reuter-Lorenz, P. A. (2010). Age differences in the neural representation of working memory revealed by multi-voxel pattern analysis. *Frontiers in Human Neuroscience*, 4. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2010.00217>

Carp, J., Park, J., Polk, T. A., & Park, D. C. (2011). Age differences in neural distinctiveness revealed by multi-voxel pattern analysis. *NeuroImage*, 56(2), 736-743. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2010.04.267>

Cerella, J. (1985). Information processing rates in the elderly. *Psychological Bulletin*, 98(1), 67-83. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.98.1.67>

Craik, F. I. M., & Byrd, M. (1982). Aging and Cognitive Deficits. İçinde F. I. M. Craik & S. Trehub (Ed.), *Aging and Cognitive Processes* (ss. 191-211). Springer US. https://doi.org/10.1007/978-1-4684-4178-9_11

Daselaar, S. M., Iyengar, V., Davis, S. W., Eklund, K., Hayes, S. M., & Cabeza, R. E. (2015). Less wiring, more firing: Low-performing older adults compensate for impaired white matter with greater neural activity. *Cerebral Cortex*, 25(4), 983-990. <https://doi.org/10.1093/cercor/bht289>

Davis, S. W., Dennis, N. A., Daselaar, S. M., Fleck, M. S., & Cabeza, R. (2008). Que PASA? The posterior-anterior shift in aging. *Cerebral Cortex*, 18(5), 1201-1209. <https://doi.org/10.1093/cercor/bhm155>

Davis, S. W., Kragel, J. E., Madden, D. J., & Cabeza, R. (2012). The architecture of cross-hemispheric communication in the aging brain: Linking behavior to functional and structural connectivity. *Cerebral Cortex*, 22(1), 232-242. <https://doi.org/10.1093/cercor/bhr123>

de Chastelaine, M., Wang, T. H., Minton, B., Muftuler, L. T., & Rugg, M. D. (2011). The effects of age, memory performance, and callosal integrity on the neural correlates of successful associative encoding. *Cerebral Cortex*, 21(9), 2166-2176. <https://doi.org/10.1093/cercor/bhq294>

de Frias, C. M., Schaie, K. W., & Willis, S. L. (2014). Hypertension moderates the effect of APOE on 21-year cognitive trajectories. *Psychology and Aging*, 29(2), 431-439. <https://doi.org/10.1037/a0036828>

Dennis, N. A., & Cabeza, R. (2008). Neuroimaging of Healthy Cognitive Aging. İçinde F. I. M. Craik & T. A. Salthouse (Ed.), *The Handbook of Aging and Cognition* (3. bs, ss. 1-54). Lawrence Erlbaum.

Dennis, N. A., & Cabeza, R. (2011). Age-related dedifferentiation of learning systems: an fMRI study of implicit and explicit learning. *Neurobiology of Aging*, 32(12), 2318.e17-2318.e30. <https://doi.org/10.1016/j.neurobiolaging.2010.04.004>

Di, X., Rypma, B., & Biswal, B. B. (2014). Correspondence of executive function related functional and anatomical alterations in aging brain. *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, 48, 41-50. <https://doi.org/10.1016/j.pnpbp.2013.09.001>

Du, Y., Buchsbaum, B. R., Grady, C. L., & Alain, C. (2016). Increased activity in frontal motor cortex compensates impaired speech perception in older adults. *Nature Communications*, 7(1), 12241. <https://doi.org/10.1038/ncomms12241>

Düzel, E., Schütze, H., Yonelinas, A. P., & Heinze, H.-J. (2010). Functional phenotyping of successful aging in long-term memory: Preserved performance in the absence of neural compensation. *Hippocampus*, 21(8), 803-814. <https://doi.org/10.1002/hipo.20834>

Economou, A. (2009). Memory score discrepancies by healthy middle-aged and older individuals: The contributions of age and education. *Journal of the International Neuropsychological Society*, 15(6), 963-972. <https://doi.org/10.1017/S1355617709990580>

Festini, S. B., Zahodne, L., & Reuter-Lorenz, P. A. (2018). Theoretical Perspectives on Age Differences in Brain Activation: HAROLD, PASA, CRUNCH—How Do They STAC Up? *Çinde Oxford Research Encyclopedia of Psychology*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190236557.013.400>

Fiske, A., Wetherell, J. L., & Gatz, M. (2009). Depression in older adults. *Annual Review of Clinical Psychology*, 5(1), 363-389. <https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.032408.153621>

Grady, C. (2012). Trends in neurocognitive aging. *Nature Reviews. Neuroscience*, 13(7).

Grady, C. L., McIntosh, A. R., Horwitz, B., Maisog, J. Ma., Ungerleider, L. G., Mentis, M. J., Pietrini, P., Schapiro, M. B., & Haxby, J. v. (1995). Age-related reductions in human recognition memory due to impaired encoding. *Science*, 269(5221), 218-221. <https://doi.org/10.1126/science.7618082>

Grady, C., Maisog, J., Horwitz, B., Ungerleider, L., Mentis, M., Salerno, J., Pietrini, P., Wagner, E., & Haxby, J. (1994). Age-related changes in cortical blood flow activation during visual processing of faces and location. *The Journal of Neuroscience*, 14(3), 1450-1462. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.14-03-01450.1994>

Grossman, M., Cooke, A., DeVita, C., Alsop, D., Detre, J., Chen, W., & Gee, J. (2002). Age-related changes in working memory during sentence comprehension: An fMRI study. *NeuroImage*, 15(2), 302-317. <https://doi.org/10.1006/nimg.2001.0971>

Haaland, K. Y., Price, L., & Larue, A. (2003). What does the WMS—III tell us about memory changes with normal aging? *Journal of the International Neuropsychological Society*, 9(1), 89-96. <https://doi.org/10.1017/S1355617703910101>

Harada, C. N., Natelson Love, M. C., & Triebel, K. L. (2013). Normal cognitive aging. *Clinics in Geriatric Medicine*, 29(4), 737-752. <https://doi.org/10.1016/j.cger.2013.07.002>

Hasher, L., & Zacks, R. T. (1988). Working memory, comprehension, and aging: A review and a new view. *Psychology of Learning and Motivation - Advances in Research and Theory*, 22(C). [https://doi.org/10.1016/S0079-7421\(08\)60041-9](https://doi.org/10.1016/S0079-7421(08)60041-9)

Höller-Wallscheid, M. S., Thier, P., Pomper, J. K., & Lindner, A. (2017). Bilateral recruitment of prefrontal cortex in working memory is associated with task demand but not with age. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(5), E830-E839. <https://doi.org/10.1073/pnas.1601983114>

Huang, C.-M., Polk, T. A., Goh, J. O., & Park, D. C. (2012). Both left and right posterior parietal activations contribute to compensatory processes in normal aging. *Neuropsychologia*, 50(1), 55-66. <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2011.10.022>

Iidaka, T., Okada, T., Murata, T., Omori, M., Kosaka, H., Sadato, N., & Yonekura, Y. (2002). Age-related differences in the medial temporal lobe responses to emotional faces as revealed by fMRI. *Hippocampus*, 12(3), 352-362. <https://doi.org/10.1002/hipo.1113>

Kalpouzos, G., Persson, J., & Nyberg, L. (2012). Local brain atrophy accounts for functional activity differences in normal aging. *Neurobiology of Aging*, 33(3), 623.e1-623.e13. <https://doi.org/10.1016/j.neurobiolaging.2011.02.021>

Kensinger, E. A. (2009). *Cognition in Aging and Age Related Disease*. *Çinde P. R. Hof & C. v. Mobbs (Ed.), Handbook of the Neuroscience of Aging (ss. 249-256)*, Elsevier Press.

Kerchner, G. A., Racine, C. A., Hale, S., Wilhelm, R., Laluz, V., Miller, B. L., & Kramer, J. H. (2012). Cognitive processing speed in older adults: Relationship with white matter integrity. *PLoS ONE*, 7(11), e50425. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0050425>

- Lezak, M. D., Howieson, D. B., Loring, D. W., Fischer, J. S., Hannay, J. H., & Fischer, J. S. (2004). *Neuropsychological Assessment*: Oxford University Press. New York.
- Li, H.-J., Hou, X.-H., Liu, H.-H., Yue, C.-L., Lu, G.-M., & Zuo, X.-N. (2015). Putting age-related task activation into large-scale brain networks: A meta-analysis of 114 fMRI studies on healthy aging. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 57, 156-174. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2015.08.013>
- Lindenberger, U., & Baltes, P. B. (1994). Sensory functioning and intelligence in old age: A strong connection. *Psychology and Aging*, 9(3), 339-355. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.9.3.339>
- Logan, J. M., Sanders, A. L., Snyder, A. Z., Morris, J. C., & Buckner, R. L. (2002). Under-recruitment and nonselective recruitment. *Neuron*, 33(5), 827-840. [https://doi.org/10.1016/S0896-6273\(02\)00612-8](https://doi.org/10.1016/S0896-6273(02)00612-8)
- Lubitz, A. F., Niedeggen, M., & Feser, M. (2017). Aging and working memory performance: Electrophysiological correlates of high and low performing elderly. *Neuropsychologia*, 106, 42-51. <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2017.09.002>
- Luo, L., & Craik, F. I. (2008). Aging and memory: A cognitive approach. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 53(6), 346-353. <https://doi.org/10.1177/070674370805300603>
- Lustig, C., Shah, P., Seidler, R., & Reuter-Lorenz, P. A. (2009). Aging, training, and the brain: A review and future directions. *Neuropsychology Review*, 19(4), 504-522. <https://doi.org/10.1007/s11065-009-9119-9>
- Madden, D. J., Costello, M. C., Dennis, N. A., Davis, S. W., Shepler, A. M., Spaniol, J., Bucur, B., & Cabeza, R. (2010). Adult age differences in functional connectivity during executive control. *NeuroImage*, 52(2), 643-657. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2010.04.249>
- Madden, D. J., Gottlob, L. R., Denny, L. L., Turkington, T. G., Provenzale, J. M., Hawk, T. C., & Coleman, R. E. (1999). Aging and recognition memory: changes in regional cerebral blood flow associated with components of reaction time distributions. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 11(5), 511-520. <https://doi.org/10.1162/089892999563571>
- Madden, D. J., Spaniol, J., Whiting, W. L., Bucur, B., Provenzale, J. M., Cabeza, R., White, L. E., & Huettel, S. A. (2007). Adult age differences in the functional neuroanatomy of visual attention: A combined fMRI and DTI study. *Neurobiology of Aging*, 28(3), 459-476. <https://doi.org/10.1016/j.neurobiolaging.2006.01.005>
- Maillet, D., & Rajah, M. N. (2014). Age-related differences in brain activity in the subsequent memory paradigm: A meta-analysis. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 45, 246-257. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2014.06.006>
- Mattay, Venkata. S., Fera, F., Tessitore, A., Hariri, A. R., Berman, K. F., Das, S., Meyer-Lindenberg, A., Goldberg, T. E., Callicott, J. H., & Weinberger, D. R. (2006). Neurophysiological correlates of age-related changes in working memory capacity. *Neuroscience Letters*, 392(1-2), 32-37. <https://doi.org/10.1016/j.neulet.2005.09.025>
- Meulenbroek, O., Petersson, K. M., Voermans, N., Weber, B., & Fernández, G. (2004). Age differences in neural correlates of route encoding and route recognition. *NeuroImage*, 22(4), 1503-1514. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2004.04.007>
- Nielson, K. A., Langenecker, S. A., & Garavan, H. (2002). Differences in the functional neuroanatomy of inhibitory control across the adult life span. *Psychology and Aging*, 17(1), 56-71. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.17.1.56>
- Nyberg, L., Cabeza, R., & Tulving, E. (1996). PET studies of encoding and retrieval: The HERA model. *Psychonomic Bulletin & Review*, 3(2), 135-148. <https://doi.org/10.3758/BF03212412>
- Nyberg, L., Lövdén, M., Riklund, K., Lindenberger, U., & Bäckman, L. (2012). Memory aging and brain maintenance. *Trends in Cognitive Sciences*, 16(5), 292-305. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2012.04.005>
- Park, D. C., & Festini, S. B. (2017). Theories of memory and aging: A look at the past and a glimpse of the future. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 72(1), 82-90. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbw066>
- Park, D. C., & Reuter-Lorenz, P. (2009). The adaptive brain: Aging and neurocognitive scaffolding. *Annual Review of Psychology*, 60(1), 173-196. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.59.103006.093656>

Park, D., & Minear, M. (2004). Cognitive Aging: New Directions for Old Theories. İçinde R. A. Dixon, L. Backman, & L. G. Nilsson (Ed.), *New Frontiers in Cognitive Aging* (ss. 19-40). Oxford University Press.

Park, H., Kennedy, K. M., Rodrigue, K. M., Hebrank, A., & Park, D. C. (2013). An fMRI study of episodic encoding across the lifespan: Changes in subsequent memory effects are evident by middle-age. *Neuropsychologia*, 51(3), 448-456. <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2012.11.025>

Persson, J., Nyberg, L., Lind, J., Larsson, A., Nilsson, L.-G., Ingvar, M., & Buckner, R. L. (2006). Structure–function correlates of cognitive decline in aging. *Cerebral Cortex*, 16(7), 907-915. <https://doi.org/10.1093/cercor/bhj036>

Qualls, S. H., & Abeles, N. (Ed.). (2000). *Psychology and the aging revolution: How we adapt to longer life*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10363-000>

Raji, C. A., Lopez, O. L., Kuller, L. H., Carmichael, O. T., Longstreth, W. T., Gach, H. M., Boardman, J., Bernick, C. B., Thompson, P. M., & Becker, J. T. (2012). White matter lesions and brain gray matter volume in cognitively normal elders. *Neurobiology of Aging*, 33(4), 834.e7-834.e16. <https://doi.org/10.1016/j.neurobiolaging.2011.08.010>

Reuter-Lorenz, P. A., & Cappell, K. A. (2008). Neurocognitive aging and the compensation hypothesis. *Current Directions in Psychological Science*, 17(3), 177-182. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2008.00570.x>

Reuter-Lorenz, P. A., Jonides, J., Smith, E. E., Hartley, A., Miller, A., Marshuetz, C., & Koeppel, R. A. (2000). Age differences in the frontal lateralization of verbal and spatial working memory revealed by PET. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 12(1), 174-187. <https://doi.org/10.1162/089892900561814>

Reuter-Lorenz, P. A., & Mikels, J. A. (2006). The Aging Mind and Brain: Implications of Enduring Plasticity for Behavioral and Cultural Change. İçinde P. B. Baltes, P. A. Reuter-Lorenz, & F. Roesler (Ed.), *Lifespan Development and the Brain: The Perspective of Biocultural Co-Constructivism* (ss. 255-276), Cambridge University Press.

Reuter-Lorenz, P. A., & Park, D. C. (2014). How does it STAC up? Revisiting the scaffolding theory of aging and cognition. *Neuropsychology Review*, 24(3), 355-370. <https://doi.org/10.1007/s11065-014-9270-9>

Reuter-Lorenz, P. A., Stanczak, L., & Miller, A. C. (1999). Neural recruitment and cognitive aging: Two hemispheres are better than one, especially as you age. *Psychological Science*, 10(6), 494-500. <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00195>

Rieckmann, A., Fischer, H., & Bäckman, L. (2010). Activation in striatum and medial temporal lobe during sequence learning in younger and older adults: Relations to performance. *NeuroImage*, 50(3), 1303-1312. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2010.01.015>

Rong, H., Lai, X., Jing, R., Wang, X., Fang, H., & Mahmoudi, E. (2020). Association of sensory impairments with cognitive decline and depression among older adults in China. *JAMA Network Open*, 3(9), e2014186-e2014186. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2020.14186>

Rönnlund, M., Nyberg, L., Bäckman, L., & Nilsson, L.-G. (2005). Stability, growth, and decline in adult life span development of declarative memory: Cross-sectional and longitudinal data from a population-based study. *Psychology and Aging*, 20(1), 3-18. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.20.1.3>

Rosen, A. C., Prull, M. W., O'Hara, R., Race, E. A., Desmond, J. E., Glover, G. H., Yesavage, J. A., & Gabrieli, J. D. E. (2002). Variable effects of aging on frontal lobe contributions to memory. *NeuroReport*, 13(18). <https://doi.org/10.1097/00001756-200212200-00010>

Salthouse, T. A. (1996). The processing-speed theory of adult age differences in cognition. *Psychological Review*, 103(3), 403-428. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.103.3.403>

Salthouse, T. A. (2010). Selective review of cognitive aging. *Journal of the International Neuropsychological Society*, 16(5), 754-760. <https://doi.org/10.1017/S1355617710000706>

Schneider, B. A., & Pichora-Fuller, M. K. (2000). Implications of Perceptual Deterioration for Cognitive Aging Research. İçinde F. I. M. Craik & T. A. Salthouse (Ed.), *Handbook of Cognitive Aging II* (ss. 155-219). Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Schneider-Garces, N. J., Gordon, B. A., Brumback-Peltz, C. R., Shin, E., Lee, Y., Sutton, B. P., Maclin, E. L., Gratton, G., & Fabiani, M. (2010). Span, CRUNCH, and beyond: working memory capacity and the aging brain. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 22(4), 655-669. <https://doi.org/10.1162/jocn.2009.21230>

Spaniol, J., & Grady, C. (2012). Aging and the neural correlates of source memory: over-recruitment and functional reorganization. *Neurobiology of Aging*, 33(2), 425.e3-425.e18. <https://doi.org/10.1016/j.neurobiolaging.2010.10.005>

Stebbins, G. T., Carrillo, M. C., Dorfman, J., Dirksen, C., Desmond, J. E., Turner, D. A., Bennett, D. A., Wilson, R. S., Glover, G., & Gabrieli, J. D. E. (2002). Aging effects on memory encoding in the frontal lobes. *Psychology and Aging*, 17(1), 44-55. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.17.1.44>

Townsend, J., Adamo, M., & Haist, F. (2006). Changing channels: An fMRI study of aging and cross-modal attention shifts. *NeuroImage*, 31(4), 1682-1692. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2006.01.045>

Tulving, E., Kapur, S., Craik, F. I., Moscovitch, M., & Houle, S. (1994). Hemispheric encoding/retrieval asymmetry in episodic memory: positron emission tomography findings. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 91(6), 2016-2020. <https://doi.org/10.1073/pnas.91.6.2016>

Türkiye Alzheimer Derneği. (2020, Ağustos 29). Türkiye’de 600.000 aile Alzheimer hastalığı ile mücadele ediyor. Eylül 22, 2022 tarihinde <https://Www.Alzheimerderneği.Org.Tr/Turkiyede-600-000-Aile-Alzheimer-Hastaligi-Ile-Mucadele-Ediyor/> adresinden alındı.

Whiting, W. L., & Smith, A. D. (1997). Differential age-related processing limitations in recall and recognition tasks. *Psychology and Aging*, 12(2), 216-224. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.12.2.216>

Wisdom, N. M., Mignogna, J., & Collins, R. L. (2012). Variability in Wechsler Adult Intelligence Scale-IV subtest performance across age. *Archives of Clinical Neuropsychology*, 27(4), 389-397. <https://doi.org/10.1093/arclin/acs041>

Zanjani, F., Downer, B. G., Kruger, T. M., Willis, S. L., & Schaie, K. W. (2013). Alcohol effects on cognitive change in middle-aged and older adults. *Aging & Mental Health*, 17(1), 12-23. <https://doi.org/10.1080/13607863.2012.717254>.

Ahmet Rıza “Pozitivizm Din Merkezîyetçilik ve Anti-Müdahale”

Mustafa TOPUZ*

ÖZ

Bu çalışmada Ahmet Rıza'nın Türk Modernleşmesine yön veren siyasi görüşleri, pozitivizm, din, merkezîyetçilik ve müdahale karşıtlığı yaklaşımları üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Öncelikle Ahmet Rıza'nın siyasi görüşlerinin oluşumu hakkında fikir vermesi açısından hayatına kısaca değinilmiş; ardından eserleri incelenmiştir. Son olarak Ahmet Rıza'nın siyasi görüşlerinin nasıl bir modernleşme modeline işaret ettiği, bu modelin sistematik ve tutarlı fikirlerden mi yoksa çelişkili fikirler karmaşasından mı oluştuğu sorularına cevap aranmıştır. Bu amaçla öncelikle Ahmet Rıza'nın benimsediği Pozitivist görüşle tezat oluşturan İslami düşünceye eserlerinde sıkça yer vermesi üzerinde durulmuştur. Ahmet Rıza'nın bu İslami görüşlere karşı söylemlerini siyasal ve toplumsal alanın dışında dile getirmesi, onun dine pragmatik bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Rıza'nın benimsediği bu pragmatist din anlayışının, benimsediği merkezîyetçi ve müdahale karşıtı yaklaşımlarla ve nihayetinde pozitivist görüşle yakın ilişki içinde olduğu bilinmektedir. Ahmet Rıza'nın düşüncelerini şekillendiren Pozitivist düşünce aynı zamanda Türk modernleşme hareketini de şekillendiren bir düşüncedir. Bu anlamda Türk modernleşme hareketi merkezîyetçi ve müdahale karşıtı bir harekettir. Alternatif bir modernleşme görüşü olduğu iddia edilen ve Ahmet Rıza'nın fikirlerine karşı konumlandırılan görüş ise anti-merkezîyetçi ve müdahale yanlısı bir görüştür.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Pozitivizm, Din, Merkezîyet, Adem-i Merkezîyet, Anti-Müdahale, Müdahale.

Ahmet Rıza “Positivism Religious Centralization and Anti-Intervention”

ABSTRACT

In this study, Ahmet Rıza's political views that shaped Turkish Modernization were tried to be revealed through his approaches to positivism, religion, centralism and anti-interventionism. First of all, Ahmet Rıza's life is briefly mentioned to give an idea about the formation of his political views; then his works are analyzed. Finally, an answer is sought to the questions of what kind of a modernization model Ahmet Rıza's political views point to, and whether this model consists of systematic and consistent ideas or a confusion of contradictory ideas. For this purpose, first of all, Ahmet Rıza's frequent inclusion of Islamic thought in his works, which contrasts with the Positivist view he adopted, is emphasized. The fact that Ahmet Rıza expressed his discourses against these Islamic views outside the political and social sphere shows that he adopted a pragmatic approach to religion. It is known that this pragmatist understanding of religion adopted by Rıza was in close relation with the centralist and anti-interventionist approaches he adopted and ultimately with the positivist view. The Positivist thought that shaped Ahmet Rıza's thoughts is also an idea that shaped the Turkish modernization movement. In this sense, the Turkish modernization movement is a centralist and anti-interventionist movement. The view that is claimed to be an alternative modernization view and positioned against Ahmet Rıza's ideas is an anti-centralist and pro-interventionist view.

Keywords: Modernization, Positivism, Religion, Centralism, Decentralization, Anti-Interference, Interventionism.

1. Giriş

Türk modernleşmesinde, Yeni Osmanlılardan Jön Türklere gelindiğinde, düşünsel karmaşanın azaldığı, aynı doğrultuda, dini/İslâmî önceleyen görüşlerin de yerini, kısmen seküler/dünyevi olana bıraktığı gözlemlenmektedir. Bu durum bir bakıma, modernleşmeci görüşün, düşünceler karmaşasından sistematik/tutarlı bir düşünsel aşamaya doğru evrildiğine de işaret etmektedir.

Nitekim Şerif Mardin Jön Türklerin programının kendilerinden önceki kuşak olan Yeni Osmanlılar'a göre daha yalın, sistematik ve kısmen de daha tutarlı bir düşünsel çerçeveye sahip olduğunu ifade etmektedir (Mardin, 1983, s. 12). Bu yaklaşımı modernleşme “eylemi”nin yol haritası olarak görmek de

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Öğr. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, m.topuz@artvin.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 07.01.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 30.05.2023

Citation/Atf: Topuz, M. (2023). Ahmet Rıza “pozitivizm din merkezîyetçilik ve anti-müdahale”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 454-472. <https://doi.org/10.52642/susbed.1231023>

mümkündür. Bir başka ifadeyle, sistemli ve tutarlı bir görüş ortaya koyabilme çabasının itici gücünü, eyleme geçme istekliliği oluşturmuştur.

Yine Mardin'e göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma tehlikesi Jön Türkler'i, daha pratik, daha hızlı sonuçlar elde etmeye, kısaca eyleme geçmeye yöneltmiştir (Mardin, 1983, s. 12). Jön Türk hareketi içerisindeki gruplardan birisi olan ve Ahmet Rıza'nın başını çektiği Batıcı/modernleşmeci düşünce sistematığı takip edildiğinde bu durum daha da netlik kazanmaktadır.

Toplumun bilimsel doğrular (pozitivizm) doğrultusunda yukarıdan aşağı tasarlanması ve bir bakıma kökten dönüştürülmesi Ahmet Rıza'nın görüşlerinin temelini oluşturmaktadır. Buradan hareketle Türk modernleşmecilerinin izleyeceği yol haritası hakkında bir fikir edinilebileceğini söylemek mümkündür.

Böylesine bir kökten dönüşüm eyleminin (ya da modernleşmenin) düşünsel altyapısını, kısmen de olsa ortaya koymaya çalışan Ahmet Rıza, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmada, öncelikle Ahmet Rıza'nın hayatına değinilmiş ve bu bağlamda da Batıcı fikirleri (ve bu bağlamda pozitivizmi) benimsemesine neden olabilecek (varsa) ipuçları aranmıştır. Sonrasında, Ahmet Rıza'nın eserleri hakkında kısa bilgiler verilmiş ve bu eserlerdeki ortak özellikler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Ahmet Rıza'nın siyasi görüşlerinin tartışıldığı çalışmanın ikinci bölümünde, Türk modernleşme hareketine yön veren ve aynı zamanda Ahmet Rıza'nın görüşlerinin temelini oluşturan pozitivizm, din, merkezîyetçilik ve anti-müdahalecilik konularındaki yaklaşımları ele alınmıştır. Bu bağlamda, Ahmet Rıza'nın dinin/İslam'ın siyasal/toplumsal yaşamdan soyutlanmasını öngören pozitivist felsefeye bağlılığı ile aynı zamanda dine/İslam'a olan ısrarlı vurgusunun yol açtığı çelişkili durum da sorgulanmıştır.

Son olarak, Ahmet Rıza'nın, bir yandan Batıcı Pozitivizme kökten bağlılığına, diğer yandan da (dini/İslami delillerle, tartışmalarla desteklediği) ısrarlı bir Batı eleştirisine ilişkin görüşlerine değinilmiş; bu eleştirileri etrafında şekillenen anti-müdahaleci ve merkezîyetçi yaklaşımları incelenmiştir.

2. Ahmet Rıza'nın Hayatı ve Eserleri

2.1. Hayatı

Ahmet Rıza, dedesi Zahir Nazırı Rıza Efendi'nin İstanbul Boğazı'nda Vanıköy'de bulunan konağında (Şehsuvaroğlu, 2001, s. 5) 1859 yılında doğmuştur (Ebüzziya, 1989, s. 127).¹ Babası, Ziraat ve Darphane Nazırlığı, (Akşin, 1997, s. 356). Şura-yı Devlet (Danıştay) ve (1876'daki ilk Meclis'te) Ayan Meclisi üyeliği yapmış "İngiliz" lakaplı (Şehsuvaroğlu, 2001, s. 5)² Ali Beydir (Ebüzziya, 1989, s. 124). Ali Bey, erken yaşlarından itibaren çevresinde Avrupalı düşünce ve tavırlarıyla tanınmış, aynı zamanda Mustafa Reşid Paşa'nın (1800-1858) da dikkatini çekebilmiş bir kişiliktir. Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasının akabinde 1879 yılında Konya'ya gönderilmiş ve burada vefat etmiştir. Ahmet Rıza'nın annesi ise, ataları Türk (Şehsuvaroğlu, 2001, s. 5). olan Avusturyalı bir Hıristiyan ailenin kızı Naile Hanımdır. Naile hanım sonradan Müslümanlığı seçmiştir (Ebüzziya, 1989, s. 124).

Konya'ya sürülmüş olan babası "İngiliz" lakaplı Ali Bey ve Avusturya kökenli annesi sayesinde genç yaşta Batı kültürüyle tanışmış olan Ahmet Rıza'nın (Uğurlu, 2009, s. 287) düşünce dünyasını etkileyen bir başka gelişme de, Konya'da babasının yanında kaldığı yıllarda, Anadolu'nun köy ve kır hayatından etkilenmiş olmasıdır. Kendisini gençliğinde derinden etkilediğini söylediği Anadolu köylerinin ve Anadolu köylüsünün durumu hakkındaki görüşleri, Ahmet Rıza'nın Fransa'da ziraat öğrenimi yapmayı istemesiyle sonuçlanmıştır (Berkes, 2008, s. 393). Bu sebeple, Mektebi Sultanî'yi (Galatasaray Lisesi) bitirdikten sonra bir süre Hariciye Nezareti Tercüme Kalemî'nde kâtiplik yapmış, (Akşin, 1997, s. 356) ardından, ziraat eğitimi almak amacıyla 1884'de Fransa'ya gitmiştir. Buradaki üç yıllık eğitimini tamamlayarak tekrar yurda dönmüştür (Fındıkoğlu, 1962, s. 5).

Ahmet Rıza, yurda döndükten sonraki süreci "*Anıları*"nda şöyle anlatmaktadır (Rıza, 2001, s. 13):

"...Babamın vefatını haber aldım. İstanbul'a avdetimde kendime bir iş aradım. Kimse beni ne çiftliğine aldı; ne de bir sermaye koyarak bir çiftlik işletmek istedi. Nihayet hiç arzu etmediğim

¹ Ahmet Rıza Bey'in doğum tarihi hakkında bir kesinliğin olmadığını görmekteyiz. Doğum tarihi olarak zikredilen 1859, 1858 ve 1857 tarihlerinden, en çok karşılaşılan 1859 tarihidir. Haluk Y. Şehsuvaroğlu, Ahmet Rıza'nın doğum tarihini 1957 olarak vermektedir (Şehsuvaroğlu, 2001, s. 5). Ziyad Ebüzziya'ya göre bu tarih 1858'dir (Ebüzziya, 1989, s. 127).

² Kırım savaşı sırasındaki İngiliz subay ve erleriyle görüşmesi ve dil bilmesi, halkın kendisini "İngiliz Ali Bey" diye anmasının nedeni olarak gösterilmektedir (Şehsuvaroğlu, 2001, s. 5).

halde hükümet işine girmeğe mecbur oldum. Ziraat Nazırı Arap Hakkı Paşa'ydı. Nezarette bana bir iş olmadığını söyledi. Fransa'da bir ziraat darülfünunu ve üç büyük ziraat mektebi var, her sene yüzden fazla talebe çıkıyor, herkes iş buluyor. Bizim memleketimizde ise ziraata dair bir şey yapılmadığı ve yapılacak birçok iş bulunduğu halde kendi parasıyla tahsil etmiş gelmiş bir adama iş yok deniliyor. Maarif Nezaretine müracaat ettim. 2400 kuruş maaşla bana Bursa'da İdadî-i Mülkî Mektebi Müdürlüğü ile kimya dersini verdiler. Kabul ettim. Bursa Maarif Müdürü, Veli Efendi namında bir şahıs idi. Sekiz ay sonra Nazır Münif Paşa beni, beyanı memnuniyet ederek üç bin kuruş maaşla Bursa Maarif Müdürü yaptı. . ."

Bursa Maarif müdürü olduğu sırada Ahmet Rıza, Fransız Devriminin 100. yılı nedeniyle açılan bir sergiye katılmak bahanesiyle izin alarak 1889'da Paris'e gitmiş; (Kuran, 1945, s. 16) burada Batıcı/modernist fikirleri yakından inceleyebilmek amacıyla memuriyet görevinden istifa ettiğini bildirmiştir (Akşin, 1997, s. 359). Bir süre Fransız Pozitivistlerin başında bulunan Pierre Laffitte'den³ dersler almış (Kuran, 1945, s. 17), Auguste Comte'un (1798-1857) Pozitivist fikirlerini bu sayede daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur (Turan, 2010, s. 599). Aynı süreçte, II. Abdülhamid'e (1842-1918) gönderdiği "Layihalar"da eğitim alanında yapılması gereken ıslahatlar hakkında önerilerde bulunmuştur (Çavdar, 2008, s. 65). Bununla birlikte Paris'te bulunduğu aynı dönemde Jön Türk Hareketine de katılmış ve Hareketin lideri konumuna yükselmiştir (Tunaya, 2011, s. 51).

II. Meşrutiyet ilan edilince 25 Eylül 1908 tarihinde İstanbul'a dönmüş olan Ahmet Rıza, Meclis-i Mebusan seçimlerinde İstanbul mebusu seçilmiştir. Daha sonra da oy birliği ile Meclis-i Mebusan Başkanı olmuştur. Ancak 1909 (31 Mart Vaka'sı) ve 1910 yıllarındaki olaylar nedeniyle İttihatçılarla arası açılmıştır. Ardından, 1912'de, Padişah tarafından, Ayan Meclisi üyeliğine atanmıştır. 1913 yılındaki Babıalî Baskını nedeniyle İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan ilişkileri tekrar kopma noktasına gelen ve Cemiyet'ten ihraç edilen Ahmet Rıza, Mütareke evresinde, bu sefer Padişah Vahdettin tarafından Ayan Meclisi Başkanlığı'na getirilmiştir (Kocabaşoğlu, 2010, s. 177).

Sonraki süreçte, Damat Ferit Paşa'yla anlaşmazlığa düşmüş ve yönetime ağır eleştiriler yöneltmiştir. Sonuçta, 1919 yılında Mustafa Kemal'in isteğiyle yeni kurulacak devleti tanıtmak amacıyla Fransa'ya gitmiştir (Kocabaşoğlu, 2010, s. 177). Ahmet Rıza'nın bu üçüncü Fransa seyahati dört yıl sürmüş, 1923 yılında, (Turan, 2010, s. 599) Lozan Anlaşması'ndan sonra yurda dönmüş ve siyasi yaşamdan çekilerek anılarını⁴ yazmaya koyulmuştur 26 Şubat 1930'da da ölmüştür (Kocabaşoğlu, 2010, s. 177).

Bu bilgiler ışığında, Ziyettin F. Fındıkoğlu (1901-1974), Ahmet Rıza'nın doğumundan 1930 yılındaki ölümüne kadar olan yaşam sürecini dört (4) öneme ayırmaktadır. Bunlar (Fındıkoğlu, 1962, s. 5):

- Başlangıçtan Paris'te ziraat tahsiline gidişine kadar olan dönem (1858 — 1884);
- Yurda dönüş ve Bursa Maarif Müdürü iken tekrar Paris'e gidiş ve Fransa ikameti dönem (1889-1908);
- Memlekete dönüşünden Mütareke'ye kadar olan dönem (1908-1918);
- Ve vefatına kadar olan dönem (1918-1930).

Fındıkoğlu, ayrıca, Ahmet Rıza'nın, siyasi görüşlerine ilişkin eserlerini ve de Pozitivist felsefeye dayalı düşünsel ürünlerinin çoğunu, yetmiş bir yıllık ömrünün ikinci devresinde (1889-1908 yılları arasında) meydana getirdiğinin altını çizmektedir (Fındıkoğlu, 1962, s. 5).

2.2. Eserleri

Ahmet Rıza'nın Fransızca ve Türkçe olan eserleri şunlardır;

1) **Layihalar** (Sultan Abdülhamid'e sunulmuş 5 layiha), Paris (Rıza, 1988, s. VII):

Layihalar, Ahmet Rıza'nın 1889 senesinde gittiği Paris'ten II. Abdülhamit'e göndermiş olduğu ıslahat önerilerini içermektedir (Fındıkoğlu, 1962, s. 8). *Layihalar*'da, sadece milletlerin ilerlemelerinin nedenlerini ve geri kalmış halkların geriliklerine sebep olan unsurları incelemiş; incelemelerin sonucunda, ülkeyi ve halkı içinde bulunduğu tehlikeli durumdan kurtarmak için eğitimden, müspet bilimleri yaymaktan başka yol olmadığını Padişah'a bildirmiştir (Berkes, 2008, s. 394). Ancak bu önerilerinin hiçbirini Padişah tarafından dikkate alınmamıştır (Fındıkoğlu, 1962, s. 8).

2) **Cevat Paşa'ya Layiha** (Sadrazam Cevad Paşa) broşür olarak basılı (Rıza, 1988, s. VII).

3) **Tolerance Muslumane** (İslamiyet'te Serbesti-i Ayin), 1897 Paris (Rıza, 1988, s. VII).

³ Auguste Comte'un 1857'de ölümünden sonra Pierre Laffitte, Pozitivist hareketin başı olarak onun yerini almıştır (Zürcher, 2009, s. 52).

⁴ Tarihi bir belge niteliği taşıyan anıları 1988'de "Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey'in Anıları" adıyla yayımlanmıştır.

İslami hoşgörüyü göstermek için kendi döneminde yazılmış Türkiye ve İslam tarihi üzerine temel bazı Fransızca çalışmalara da başvurmuş ve bu kısa kitabın layihalarından daha değerli olduğu ifade edilmiştir (Ülken, 2017, s. 174). Ahmed Rıza'nın bu eseri, Müslümanların insani yaklaşımlarına karşı Batı'nın düşmanlıklarının örnekleri ile doludur. Bu örneklerin tamamı da Batılı yazarların eserlerinden alınmış itiraflardan oluştuğu görülmektedir (Ebüzziya, 1989, s. 126).

4) *La Crise de l'Orient* (Buhran-ı Şark/Doğu'nun Buhranı), 1907 Paris (Rıza, 1988, s. VII).

Ahmet Rıza, 1907 yılında Fransızca olarak yazmış olduğu bu eserini, Lozan müzakerelerinin ardından yurda döndüğünde tekrar gözden geçirmiş; 1907 sonrasındaki gelişmeleri de Eser'e eklemeyi amaçlamış, ancak ölümü nedeniyle bu düşüncesini gerçekleştirememiştir (Hami, 1988, s. 8).

5) *Echos de Turquie* (Türkiye'den Haberler/Yankılar), 1920 Paris (Rıza, 1988, s. VII).

Ahmet Rıza, bu kitabında mektup, bildiri ve makalelerini toplamıştır (Tunaya, 2008, s. 438).

6) *Vazife ve Mes'uliyet* (Padişah ve Şehzade, Asker, Kadın, üç ayrı broşür. Türkçe), 1907-1908 Paris (Rıza, 1988, s. VII).

"*Vazife ve Mes'uliyet*" adı bir yayın serisine verilmiş genel bir addir. *Kitap; "Padişah ve Şehzadeler", "Askerler" ve "Kadınlar"* başlıklı üç ayrı kitapçıktan oluşmaktadır. Kitap, zamanın düşünsel atmosferinin izlerini taşır. Ve özde, mevcut durumdan hoşnutsuzluğun bir ifadesidir. Dolayısıyla, bu hoşnutsuzluğun giderilmesi için neler yapılması gerektiğine ilişkin önerileri içermektedir (Ebüzziya, 1989, s. 126). Bu önerilere göre, en büyük düşman cehalettir. Buna çare olarak da toplumun eğitim açısından bilinçlendirilmesi, modern tanrının tanıtılması ve uygulanması gerekmektedir. Ayrıca, halkın maddi refahı da artırılmalıdır (Gündüz & Bardak, 2011, s. 23).

Üç kitapçıktan oluşan "*Vazife ve Mes'uliyet*" kitabının en önemli kitapçığının "*Kadın*" isimli kitapçık olduğu ifade edilmektedir. Comte'un "kadınlar" hakkındaki görüşlerinden esinlenmiş olduğu gözlemlenen Ahmet Rıza, Maarif Müdürü (Millî Eğitim Müdürü) iken edindiği tecrübeleri bu eserine yansıttığı ve kadın eğitimine ayrı bir önem atfettiği ileri sürülmektedir (Ebüzziya, 1989, s. 126). Bu bağlamda, Ahmet Rıza, toplumsal ilerlemenin en önemli dinamiklerinden birinin eğitilmiş kadınlar olduğuna dikkati çekmektedir (Gündüz & Bardak, 2011, s. 25). Ona göre, daha iyi çocuklar/nesil yetiştirebilmek için eğitilmiş/kültürlü kadınların varlığı bir zorunluluktur (Mardin, 1983, s. 13). Ahmet Rıza, kadın eğitimine vurgu yaparken de sık sık İslami referanslara başvurması dikkate değerdir (Gündüz & Bardak, 2011, s. 25).

"*Padişah ve Şehzadeler*" isimli kitapçıkta, devletin üst kademe yöneticilerinin eğitimi üzerinde durmakta; Şehzadelerin yetersiz ve kötü eğitildiklerinin altını çizmektedir. Bu durumu toplumu ve devleti felakete sürükleyebilecek bir neden olarak değerlendirmektedir. Çözüm olarak da yine eğitimin iyileştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Gündüz & Bardak, 2011, s. 24).

Kahire'de basılan "*Asker*" isimli kitapçıkta ise, ordunun modern anlamda talimi ve eğitimini ele alan Ahmet Rıza, askeri yenilgilerin nedenini ordudaki modern eğitim eksikliğine bağlamıştır. Ona göre devleti kurtaracak güç modern anlamda eğitilmiş bir ordudur (Gündüz & Bardak, 2011, s. 25).

7) *La Failite Morale de la Politique Occidentale en Orient* (Batı'nın Doğu Politikasının Ahlaken İflası), 1922, Paris (Rıza, 1988, s. VII).

Ahmet Rıza'nın tarihi ve sosyolojik bir inceleme olan (Tunaya, 2008, s. 438) bu son eseri, Batılı yazarların eserlerinden derlenmiş itiraflardır. "*Batı'nın Doğu Politikalarının Ahlaken İflası*" adıyla Türkçe'ye çevrilmiş olan eserin, Hristiyan Avrupa'nın İslam dünyasına bakış açısını göstermesi açısından da kayda değer olduğu vurgulanmaktadır (Ebüzziya, 1989, s. 126).

Ahmet Rıza, bu eserinde dini taassupla hareket eden Batılıların, nefret ve düşmanlık hisleriyle Türklere ve Müslümanlara yaptıkları işkence ve haksızlıkları doğrudan doğruya Avrupalı yazarlardan referansla anlatmaktadır. Batı Kamuoyunun dikkatini çekmek amacıyla yazılan bu eserin, bir nebze de olsa amacına ulaştığını söylemek yanlış olmayacaktır (Ebüzziya, 1989, s. 126).

Yine bu eserde dikkati çeken bir diğer konu, Ahmet Rıza'nın serzeniş ve eleştirilerini, Batılıların İstanbul ve Anadolu'yu işgal ettikleri bir sırada dile getirmesidir. Dolayısıyla, Ahmet Rıza'nın bu eleştirilerini, emperyalist yayıncılığa karşı oluşan bir tepkinin ifadesi olarak da görmek mümkündür (Turan, 2010, s. 587).

Bu nedenle Ahmed Rıza "Batı'nın Doğu Politikasının Ahlaki İflası" adlı kitabında Avrupa'nın Türkiye politikasının ahlak kavramını içermediğini ve Batı'nın haklarını her zaman "kaba kuvvet" yoluyla elde ettiğini belirtmektedir. Ahmed Rıza'ya göre, İslam dünyasının (ve de Türkiye'nin) ekonomik zenginliklerine

dönük saldırganlık, Batı siyasetinin esasını oluşturmaktadır (Turan, 2010, s. 588). Kısaca, Ahmet Rıza, bu eserinde, anti-emperyalist bir yaklaşım sergilemektedir.

8) Muhtelif Fransızca dergi ve gazete makaleleri (Rıza, 1988, s. VII)

9) Fransızca Meşveret (Meşveret) gazetesinde imzalı ve imzasız makaleleri (1895-1908), (1-202 sayı), Paris-Türkçe Meşveret gazetesindeki imzalı ve imzasız makaleleri, Paris, Brüksel. (1895-1898), (1-20 sayı) (Rıza, 1988, s. VII):

İttihatçı bir yayın organı olarak, II. Meşrutiyetin ilan edilmesinde çok önemli bir rolü olduğu bilinen (Kocabaşoğlu, 2010, s. 176) "Meşveret"⁵, 1895'te Paris'te kurulmuş ve 15 günlük aralarla Fransızca ve Türkçe dillerinde dönemin toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunlarına ilişkin makaleler yayımlamıştır (Ramsour, 2013, s. 35). Meşrutiyet'in başına kadar (1908) kesintisiz çıkan derginin⁶ başyazarı hep Ahmed Rıza olmuş ve (Ülken, 2017, s. 170) "Ebü'l-Ahrar (Özgürlüklerin Babası)" Ahmet Rıza adıyla özdeşleşmiştir (Kocabaşoğlu, 2010, s. 176). Meşveret'in ilk sayısında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi programı olarak kısa bir metin yayınlanmış olduğu da ayrıca belirtilmelidir⁷ (Turan, 2009, s. 23).

"Meşveret" in Fransızca ekinde, Comte'un görüşlerinden başka görüşlere de rastlanılmakla birlikte, Dergi'de, Ahmet Rıza'nın görüşlerinin temel dayanağını oluşturan Pozitivizmin, hâkim anlayış konumunda olduğu görülmektedir (Mardin, 1983, s. 152). Bu doğrultuda Ahmet Rıza, Paris'te pozitivistlerin yayın organı olarak bilinen *Revenue Occidentale* isimli dergide *Meşveret*'in Fransızca ilavesinin yayınlanacağını duyururken, derginin nizam/ordre ve ilerleme/progrés anlayışları çerçevesinde hareket edileceğini duyurmuştur (Ramsour, 2013, s. 35-36). Nitekim, Dergi'nin başında, *Pozitivistler*'in şiarı, "Ordre et Progrés (Düzen ve İlerleme)" kelimeleri yazılı idi⁸ (Ülken, 2017, s. 174). Ayrıca, derginin Fransızca adı olan "Mecheveret" in hemen altında derginin bir "Jön Türk" organı olduğu yazılıydı (Mechveret, 1897, s. 1).

Fransızca *Mechveret*'te ayrıca, özellikle Türkler hakkında Avrupa kamuoyunu bilgilendirme, Avrupa devletlerini ve devlet yöneticilerini etkilemeye yönelik bildirimler, makaleler ve açık mektuplar da yayımlanmıştır (Özcan, 2004, s. 397).

Türkçe "Meşveret"te ise, en çok İmparatorluğun gerilemesi, parçalanması ve milliyetçilik sorunlarına odaklanılmıştır (Mardin, 1983, s. 143). Bu bağlamda, Ahmet Rıza'nın Türkçe "Meşveret"te en çok işlediği konular; "yabancı müdahalesi" ve "kapitülasyonlar"dır (Özden, 2009, s. 122-123). Kısacası, Ahmet Rıza'nın Türkçe "Meşveret"te de "Batı'nın Doğu Politikasının Ablaken iflası" adlı eserinde olduğu gibi, üzerinde en çok durulan konulardan biri yine "emperyalizm karşılığı" olmuştur (Mardin, 1983, s. 143). Emperyalizm karşısı bu söylemleri, Ahmet Rıza'nın diğer birçok eserinde de görmek mümkündür.

10) Şura-yı Ümmet Gazetesi (1902-1908)'inde ve **Osmanlı** (1897) gibi çeşitli diğer Jön Türk gazetelerindeki yazıları (Rıza, 1988, s. VII):

Bu gazeteyi 1902 Jön Türkler'in Kongresi'nden sonra müdahale karşıtları çıkartmaktaydı. *Şuray-ı Ümmet* (Hanioglu, 1981, s. 196); 10 Nisan 1902'den 7 Nisan 1910'a kadar Kahire ve Paris'te, Meşrutiyet'ten sonra ise duruma hâkim olmaya başlayan Cemiyet'in daha radikal, militer ve Türkçü olan kolunun yayın organı olarak İstanbul'da yayınlanmıştır (Kocabaşoğlu, 2010, s. 188).

⁵ Meşveret'in, yazı kadrosunda Ahmed Rıza'nın dışında, Hoca Kadri Efendi, Sâî takma adıyla yazan Şerafeddin Mağmumî, gene takma adla yazan Abdullah Cevdet Bey gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimleri de vardı. Bir süre sonra bunlara Muhafazakâr grubun lideri olduğu ileri sürülen Mizancı Murad da katılacaktır. 1902 Kongresi'nden sonra ise, "Osmanlı" gazetesi müdahale yanlısı grubun yayın organı oldu. Prens Sabahaddin, daha sonra Terakki gazetesinde iyice biçimlenecek olan düşüncelerini burada işlemeye başladı (Hanioglu, 1985, s. 846-847).

⁶ *Meşveret*, 1897'den sonra yalnızca Fransızca olarak yayın hayatına devam etmiştir (Mardin, 1983, s. 125).

⁷ *Mechveret*, 1897 Türk-Yunan çatışması üzerine 35. sayıda yayınlanan bir makalede Osmanlıların kusurlu olduğunu söyleyince Cemiyet'in resmi yayını olmaktan çıktı. Aristidi Efendi tarafından kaleme alınan bir makalede Girit'teki isyancılar haklı gösteriliyordu. Cemiyet üyeleri buna karşı çıktı ve tekzip istedi. Ahmed Rıza bunu reddedince Cemiyet'ten çıkarıldı. Gazete II. Meşrutiyet'ten sonra 202. sayısıyla yayın hayatına son verdi (Özcan, 2004, s. 397).

⁸ Pozitivistlerin şiarı "ordre" ve "progrés" söylemlerinde ısrar edilmesinin, cemiyetin dinsizlikle suçlanmasına yol açacağını ve bunun da Halife Abdülhamid'in elini güçlendireceğini fark eden Ahmet Rıza, *Meşveret*'in 32. sayısından itibaren bu kelimeleri dergiden kaldırmıştır (Ramsour, 2013, s. 41). Bilindiği üzere, aynı doğrultuda Cemiyet'in ismi de *ordre/düzen* ve *progrés/ilerleme* değil; *union/birlik*/*ittihat*" ve *progrés/ilerleme*/*terakki*" olarak belirlenmiştir.

Ahmet Rıza Bey'in *Şuray-ı Ümmet*'te⁹ Türkçe olarak ifade edilen görüşlerinin, esasta, *Meşveret*'te çıkan fikirlerden çok farklı olmadığı gözlemlenmektedir (Mardin, 1983, s. 133). Nitekim Ahmed Rıza da, anılarında, Türkçe *Meşveret*'i, Kahire'de, *Şuray-ı Ümmet* adıyla yayımlamaya başladıklarını ifade etmektedir (Rıza, 2001, s. 20).

"Osmanlı" ise Ahmed Rıza Bey'in Cemiyet'in muhafazakâr kanadıyla ters düşmesi ve Mizancı Murad'ın¹⁰ Sultan Abdülhamid'in önerisini benimseyerek İstanbul'a dönmesi üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikirlerini duyurmak amacıyla 1 Aralık 1897'de yayın hayatına başlayan¹¹ ve 15 gün aralıklarla yayımlanan bir gazetedir. Şerif Mardin'e göre "Osmanlı", İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin görüşlerini rahatlıkla ifade edebildikleri "Abdülhamid karşıtı" bir parti gazetesiydi (Kocabaşoğlu, 2010, s. 178).

Ayrıca, "*Osmanlı*"da, Batı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na bakışının Haçlıların (Haçlı seferleri) yaklaşımıyla aynı olduğu tezi sıklıkla vurgulanmaktaydı. Bu bağlamda, "*Osmanlı*"nın da "*Meşveret*" gibi anti-empyralist bir çizgide olduğu söylenebilir (Mardin, 1983, s. 117).

11) *Revue Occidentale* (Pozitivistlerin dergisi)'daki makaleleri (1896-1908), Paris (Rıza, 1988, s. VII).

Ahmet Rıza'nın, *Revue Occidentale*'de yayınlanan ilk makalesi İslam'ın sosyal gelişmeye (ve dolayısıyla Pozitivizme) Hristiyanlıktan daha elverişli olduğu konusuna ilişkindi. Bu bağlamda Ahmet Rıza, bu dergideki yazılarıyla, İslam medeniyetinin çöküşünde İslam'ın rolü olduğunu ileri süren Batı kökenli fikirleri çürütme çabası içerisinde olmuştur (Mardin, 1983, s. 136). Bu bağlamda, Dergi'de Türklerin ve Türkiye'nin tanımına da ağırlık verilmiştir (Ramsour, 2013, s. 105).

12) *Pozitivist Review*'deki makaleler, (1900-1908) Londra (Rıza, 1988, s. VII).

Bu dergi, Fransızca yayınlanan *Revue Occidentale*'nin İngilizce baskısıdır (Ramsour, 2013, s. 105).

13) *Hatırat* (Cumhuriyet Gazetesinde tefrika), Haluk Şehsuvaroğlu kalemiyle, (26.1.1950-19.02.1950) (Rıza, 1988, s. VII).

3. Ahmet Rıza'nın Siyasi Fikirleri

3.1. Pozitivizm ve Din (İslam)

Pozitivizm, 19. yüzyılın ilk yarısında, Batı Aydınlanması'nın Fransa'ya özgü bir türü¹² olarak ortaya çıkmış (Özlem, 2002, s. 457) ve 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'daki bütün fikir alanlarına yayılmıştır (Mardin, 1983, s. 49). Pozitivizm esasen olumsuzlukların sebebini kültürde ve dinde bulan bir anlayışı merkeze almaktadır (Özipek, 2005, s. 236). Bu çerçevede, Batı modernliğini yerel nitelikli kültür ve dinden ayırarak, onun, her topluma uyarlanabilen akılcı bir düşünme ve eylem tarzına dönüştürülebilmesi, Pozitivizmi evrensel bir model haline getirmektedir (Göle, 2000, s. 99).

Bu modele göre, doğada geçerli olan genel yasaların aynısı toplumların yapısında da mevcuttur. Bu yasalar toplumsal yaşam için de geçerlidir (Comte, 2009, s. 111). Dolayısıyla doğada geçerli olan bu yasalar toplumlarda da aranmalı, bulunmalı ve doğa bilimlerinin metodolojisi sosyal ve siyasal alanlara da uygulanmalıdır¹³ (Yıldırım, 2004/1, s. 109).

⁹ Kahire ve Paris'te yayımlandığı dönemde Sami Paşazade Sezai, Silistreli Hamdi, Ahmed Ferid gibi isimler öne çıkar, Ahmed Rıza Bey bir süre geri planda kalır (Kocabaşoğlu, 2010, s. 188).

¹⁰ Ahmet Rıza'nın Cemiyet içindeki nüfuzuna karşı çıkan ilk kişi Mizancı Murat olmuştur. Mülkiye'de öğretmenlik yaptı ve edebi ve gazetecilik faaliyetleriyle ünlendi. Bu faaliyetlerin en önemlilerinden biri, sansürle devamlı sorunlar yaşayan ve kendisine Mizancı lakabını kazandıran "Mizan" gazetesini çıkarmasıydı (Zürcher, 2003, s. 35).

¹¹ "Osmanlı" gazetesinin kadrosu Abdullah Cevdet, İshak Sukûti ve Tunalı Hilmi'den oluşuyordu. Gazete yaklaşık yedi yıl boyunca yayımlandı ve Jön Türk gazeteleri arasında en yüksek tirajlardan birine sahip oldu. Osmanlı gazetesi Fransızca ve İngilizce ekler de yayınlamıştır (Hanioglu, 1985, s. 846). Derginin Fransızca ekinde "Osmanlı" başlığının hemen altında derginin bir "Jön Türk" organı olduğu yazmaktadır (Osmanlı, 1897, s. 1).

¹² Pozitivizmin, Fransa'da akılcı bir görüşe (rasyonalist) dayanırken; İngiltere'de, hemen hemen bütünüyle, duyumcu ve deneyci (amprist) bir felsefe hâkimdi. Bir başka farklılık ise, Fransa'nın toplum teorisinde bütünlükçü, siyasal teoride merkezîyetçi/laik/üstenci ve otoriter bir yapıda olmasıdır. İngiltere'ye baktığımızda toplum teorisinde liberal, siyasal teoride ise Adem-i merkezîyetçiliğin (yerinden yönetimin) hâkim olduğu gözlemlenmektedir (Özlem, 2002, s. 458). Bu bağlamda, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Fransız modelini benimsediği söylenebilir (Göle, 2000, s. 99). Muhafız grup olarak, Prens Sabahattin grubu Desmolins ve Le Play'den esinlenen bir İngiliz Pozitivizmini benimsemiştir (Yıldırım, 2004/1, s. 113).

¹³ Pozitivizmi eleştirenlere göre, doğa bilimleri ve sosyal bilimler farklı paradigmalara dayanmaktadır. Sosyal bilimler, doğa bilimlerinin gelişim modellerinden çok farklıdır (Vergin, 2022, s. 170). Pozitivist görüş doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin birlikteliğini "açıklama" tezine dayandırırken, karşıt görüş "anlama" tezine dayanır ve insan faaliyetlerinin kendine özgü anlamları olduğunu belirterek doğa bilimlerinden farkını ortaya koyar (Bottomore & Nisbet, 2010, s. 311).

Bu yaklaşımda, toplumlar "ortak/evrensel toplumsal doğaya" sahiptirler. Bu ortak/evrensel toplumsal doğada, benzer durumlar aynı sonuçlara yol açar. Daha açık bir ifadeyle, toplumlar ne kadar farklı inançlara, geleneklere ve siyasi düzenlere sahip bulunurlarsa bulunsunlar; Batı'yı modernleştiren koşullar geri kalmış toplumlarda (Osmanlı'da) bir kez oluşturulduktan sonra modernleşme sağlanmış olacaktır (Özlem, 2002, s. 458). Bu durum bize, Osmanlı'daki Batılılaşma/Modernleşme hareketlerinin, Batı'da Pozitivizmin ortaya çıkışıyla aynı döneme denk gelen, Tanzimat'la birlikte başlamasının bir tesadüf olmadığını göstermektedir (Özlem, 2002, s. 457).

Nüveleri Tanzimat Dönemi'nde görülmekle beraber¹⁴, Pozitivizmin Osmanlı modernleşmesindeki esas başlangıcının Yeni Osmanlı hareketine mensup Şinasi'yle birlikte olduğu söylenebilir. I. Meşrutiyet'ten sonraki süreçte ise, Pozitivizm Yeni Osmanlılar'ın uzantısı olarak görebileceğimiz Jön Türkler içerisindeki Ahmed Rıza'nın temsil ettiği (ve aynı zamanda Türk modernleşme hareketine yön veren) bir felsefi akım olarak karşımıza çıkmaktadır (Işın, 1985, s. 356).

Dolayısıyla, Pozitivist felsefesinin Türk Modernleşmesindeki yerinde Ahmet Rıza'nın¹⁵, inkâr edilemez bir rolü olduğunu söylemek abartı olmayacaktır (Korlaelçi, 2009, s. 215). O kadar ki, Ahmet Rıza, Comte'un sloganı olan "*ordre et progrès* (Nizam/Düzen ve Terakki/ilerleme)"nin, Cemiyet'e isim olarak verilmesini teklif etmiş¹⁶, kabul görmeyince, "*ordre* (düzen)" kelimesini "*union* (birlik)" kelimesiyle değiştirerek "*Union et Progrés* (İttihat/Birlik ve Terakki/İlerleme)", Cemiyet'in resmi adı olarak kabul edilmiştir (Korlaelçi, 2009, s. 215). Bunda, Türk modernleşme hareketinin hedefiyle Pozitivistlerin "*düzen içinde gelişme*" arayışlarının örtüşmesinin önemli bir rolü olduğu ileri sürülmektedir (Göle, 2004, s. 21).

Daha yakından bakıldığında, Pozitivizmin (ve dolayısıyla Comte'un) "*Ordre et Progrés*" şiarındaki "*Ordre*", durağan bir denge durumunun söz konusu olduğu bir "düzen" in ifadesidir¹⁷ (Işın, 1985, s. 357-358). Comte tarafından sosyal statik alan olarak da adlandırılan bu "*düzen*", bir toplumun değişmeyen (ancak gelişebilen) ve onun özgün varoluşunu sağlayan bir işleve sahiptir (Timur, 1994, s. 101).

"*Progrés* (ilerleme/terakki)"¹⁸ ise, dinamik, devamlı bir değişme ve gelişmeye dayalı seküler yasalar (dolaysız bir ifadeyle insan "aklı") tarafından düzenlenen bir toplumsal alana karşılık gelmektedir (Işın, 1985, s. 357-358). Yine Comte tarafından Sosyal dinamik (maddi alan) olarak tanımlanan "*ilerleme/terakki (progrés)*",¹⁹ "*düzen* (*ordre*)" tarafından biçimlendirilmektedir. Ve her ikisinin birbirine doğrudan bir bağla bağlı bulunduğu vurgulanmaktadır (Timur, 1994, s. 101). Nitekim ilerlemenin başlamış olması, öncelikle düzenin sağlanmış olması şartına bağlıdır (Mardin, 1983, s. 136).

Gerçekten de, Comte, "düzen" in tüm "ilerleme"lerin ön koşulu olduğunu ve bu bağlamda "düzen" in nihai amacının (hedefinin) "ilerleme" olduğunu belirtir. Comte'a göre "ilerleme" esasta "düzen" in

¹⁴ 19. yüzyılda Tanzimat olarak bilinen reform hareketi pozitivist bir toplum mühendisliğini esas alıyordu (Mardin, 2015, s. 150).

¹⁵ Ahmed Rıza'nın pozitivistlerden ilk haberdar olması 1887'de İstanbul'da Dr. Robinet'in Auguste Comte ile ilgili kaleme aldığı bir kitap dolayısıyla olmuştur. Dönem, bu türden felsefi yayınların Osmanlı aydın kesimlerinde oldukça ilgi gördüğü bir dönemdir. Ahmed Rıza'nın pozitivistleri keşfettiği yıl olan 1887 yılında pozitivist Beşir Fuad'ın intihar etmiş olması, Osmanlı muhafazakâr kesimlerinin pozitivism ve maddeciliğe yönelik güçlü bir seferberlik başlatmasına neden oldu olmuştur (Işın, 1985, s. 356).

¹⁶ 3 Haziran 1889 tarihinde, "*İttihad-ı Osmanî*" (Osmanlı birliği) adıyla bilinen örgüt daha sonra "*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*" adını alacaktır (Tunaya, 2011, s. 51). Ahmet Rıza, kurulacak cemiyet adının "*İttihad-ı İslam* (İslam Birliği)" değil, bütün Osmanlıların kapsayacak bir ad olan "*İttihat ve Terakki*" olması gerektiğini fikrini savunmuştur (Mardin, 1983, s. 29). Nitekim O'na göre, "*İttihat ve Terakki*", "*İttihad-ı İslam*"a göre daha Osmanlıcı (dolayısıyla kapsayıcı) bir yaklaşıma karşılık gelmektedir (Turan, 2010, s. 587).

Ahmet Rıza anılarında bu süreci şöyle anlatmaktadır:
"*İttihat ve Terakki Cemiyeti, ben Paris'teyken kuruldu. Önce adını İstanbul'da İttihad-ı İslam (İslam Birliği) koymuşlardı. Ben değiştirdim. Bizde türlü uluslar bulunduğu ve bunların tümünün haklarına saygı gösterileceği düşünülerek, ya İttihad-i Osmani demek ya da maksadın daha kapsamlı olduğunu göstermek için İttihat ve Terakki demek uygun olacağını bildirdim. Öylece kabul edildi*" (Rıza, 2001, s. 13).

¹⁷ Bu "düzen" ideolojik anlamdaki muhafazakârlıkta, durağan, değişmez ilahi (dini/İslami) yasalar tarafından oluşturulmuş önceden beri var olmuş sonrasında da hep var olacak ilahi bir düzendir. Pozitivistlerin düzeni ise, insan eliyle oluşturulmuş seküler olanı işaret eden bir düzendir. Düzen asla değişmemeli. Ancak bir kere değiştirildikten/oluşturulduktan sonra kurulan yeni düzenin muhafazası artık, ideolojik muhafazakârlığın değil durumsal muhafazakârlığın konusudur. Kurulan düzen artık ilahi bir düzen değil, seküler bir düzendir. Böylece Comte'un da muhafazakâr olarak değerlendirilebileceği alan ideolojik muhafazakârlık değil, durumsal muhafazakârlık olabilecektir.

¹⁸ "Terakki" fikri 19. yüzyılda Pozitivist düşüncenin bir ürünü olan "ilerleme/terakki/progrés", evrimci bir dünya görüşünü yansıtırken 1. Dünya Savaşıyla birlikte yerini köklü dönüşümleri işaret eden devrimci hareketlere bırakmıştır (Toprak, 2013, s. 385).

¹⁹ Comte, sosyal dinamik bir alan olarak konumlandığı "ilerleme"nin "teolojik", "metafizik" ve "pozitivist" aşamalardan oluştuğunu ifade etmektedir (Comte, 2009, s. 116). "Düzen", pozitivist aşamadaki akla dayalı bir düzene karşılık gelmektedir (Freyer, 2021, s. 61).

gelişmesinden başka bir şey değildir. Çünkü doğanın "düzen"i, zorunlu olarak, tüm olası "ilerleme"lerin gücünü kendi bünyesinde barındırmaktadır. O halde "ilerleme" özünde "düzen" ile özdeş ve "düzen" in açığa çıkması "ilerleme"yi işaret etmektedir (Comte, 2009, s. 112).

Diğer yandan, Comte'un, ilerlemenin düzen içerisinde olması gerektiğini ileri süren bu paternalist (üsten dayatmacı) anlayışa dayalı toplum görüşü, Onun bu yönüyle, aynı zamanda, muhafazakâr görüş içerisinde değerlendirilebilmesinin nedenini oluşturmaktadır²⁰ (Öğün, 1997 Güz, s. 104). Bu noktada, aynı değerlendirmenin Ahmet Rıza hakkında da yapıp yapılamayacağı sorusu akla gelmektedir.

Böyle bir soruyu akla getirebilecek haklı sebeplerin varlığı söz konusudur. Ahmet Rıza'nın Fransa'daki ilk yazılarından başlayarak siyasi görüşlerinin neredeyse tamamını İslami argümanlara dayandırması (Ebüzziya, 1989, s. 126), bu görüşü destekler niteliktedir. Bu bağlamda Ahmet Rıza, çok daha ileri giderek, daha önce de ifade edildiği gibi, hatta İslam'ın "pozitivist" görüşe Hıristiyanlıktan daha uygun ve yatkın olduğunu öne sürmüştür²¹ (Çavdar, 2008, s. 66). Ona göre, "*İslam, dinlerin en mükemmeli, en makulü ve insani olanı, sosyal bakları tanıyan ve sosyal değeri bulunan tek dindir*" (Ebüzziya, 1989, s. 126).

Ahmet Rıza'nın, bu yaklaşımı, bize, dini/İslam'ı bir engel olarak görmediğini, aksine dinin toplumsal/araşsal işlevinden alabildiğine yararlanma gayreti içerisinde olduğunu göstermektedir.²² Comte'un, toplumun yönlendirilmesinde dini inançların çok önemli bir rolü olduğunu ve dolayısıyla dikkate alınmaları gerektiğini özellikle vurgulamış olması (Mardin, 1983, s. 133), Comte'cu görüşlere sıkı bağlılığı bilinen Ahmet Rıza'nın, neredeyse bütün siyasi görüşlerini İslam'ı delillerle meşrulaştırma çabalarını anlaşılabilir kılmaktadır.

Bu nedenle, Yeni Osmanlılar'daki yoğun "*İslam*"ı vurgu,²³ Ahmed Rıza'nın düşünsel dünyasında yerini her ne kadar pozitivizme bırakmış olsa da, o, İslam'ı referanslara sıklıkla başvurmaktan yine de geri durmamıştır (Sönmez, 2012, s. 5). Ahmet Rıza'nın, "eğitim" konusundaki fikirlerini İslami görüşlerle temellendirmeye çalışması, pragmatik din yaklaşımının güzel bir örneğini teşkil etmektedir.

Nitekim memleketin gelişebilmesi ve bağımsızlığını kazanabilmesi için, toplumu eğitmekten Başka çözüm yolu olmadığı uyarısında bulunan Ahmet Rıza, Hz. Muhammed'in, "*ilim tahsil etmek her Müslümana farzdır*", sözünü hatırlatarak bilgiye bu ölçüde değer biçen başka herhangi bir din olmadığına dikkat çeker (Ebüzziya, 1989, s. 126).

Ahmet Rıza'nın, yine, eğitime ilişkin, İslami görüşlere dayanarak, ortaya koyduğu şu ifadeleri de oldukça anlamlıdır (Rıza, 1988, s. 171):

"O devirde, İslam dünyasında âlim, mubarıpten daha üstün sayılıyordu. Bunu gösteren birkaç düsturu hatırlatalım: "*Cenab-ı Hak'ın indinde, ilimle meşgul olan, Allah uğruna savaşıp daha makbuldür*"; "*ilim aramak, ibadete, oruca ve cihada müreccabtır*"; "*ilimle bir saat meşgul olmak, bütün bir gece dua etmekten faydalıdır.*"

²⁰ Comte'un muhafazakâr görüş içerisinde değerlendirilmesinde, "düzen" vurgusunun yanında toplumun çekirdeğini/temelini "birey" in değil "aile" nin oluşturulduğu (Işın, 1985, s. 357) yönündeki görüşlerinin de etkisi vardır. Ayrıca, Comte'un aşağıdaki ifadeleri, onun muhafazakâr olduğu değerlendirmelerini adeta haklı kılmaktadır:

"...Muhalefet adını taşıyanlara karşı her zaman derin bir nefret ve tüm yapıcı devlet adamlarına karşı gizli bir sempati duymuşumdur. Genel yeniden yapılanmanın her yerde başlıca gereklilik olduğu bir yüzyılda, açıkça eskimiş malzemelerle inşa edenler bile bana her zaman salt yıkıcılardan daha tercih edilebilir görünmüştür. Resmi muhafazakârlarımızın ellerinin kollarının bağlı olduğu doğrudur, ancak saf devrimcilerimiz bana zamanımızın gerçek ruhuna daha da yabancı görünüyor..." (Comte, 2009, s. 2).

²¹ Rıza'nın bu görüşlerinin doğrudan Comte'tan esinlendiği açıktır. Nitekim Comte, Mustafa Reşit Paşa'ya yazdığı mektupta İslam'ın pozitivizmin nihai hâkimiyetine Katoliklikten daha yatkın olduğunu belirtmiştir (Comte, 2012, s. 26). Comte'a göre pozitivizmin evrensel ve bütüncül anlayışı ile İslam'ın ruhani ve seküler güç ayrımı yapmaması ve evrensel bir bakış açısına sahip olması arasında bir örtüşme mevcuttur (Comte, 2012, s. 36-37).

²² Süleyman Hüsnü Paşa (1838-1892) ise 1892 yılında yazdığı layihasında "felsefe-i cedide" (yeni felsefe) olarak adlandırdığı Pozitivizmi sapkın inançlardan biri olarak nitelendirmiştir. Hatta bu sapkın yeni felsefeye karşı yazılacak kitabın Fransızcaya çevrilmesini önermiştir. Bu durum, Osmanlı devlet adamlarının pozitivizmin yıkıcı etkisine yaptıkları vurguyu göstermektedir. Jön Türk hareketiyle birlikte bu anlayış zamanla değişmiş ve Ahmet Rıza bu değişimin ön saflarında yer almıştır (Deringil, 2007, s. 97-98).

²³ Yeni Osmanlılar dönemi Osmanlı dini dünya görüşünde önemli bir gelişmeye sahne olmuş, o zamana kadar ulemanın münhasır alanı olan dini tartışmalara ulema dışındakiler de dâhil olmuştur. Sonuç olarak, İslam'ın bu yeni "özel" sesi, seküler ve dini düşünürler tarafından eşit paylaşılan ortak bir tema haline gelmiştir. (Mardin, 2015, s. 151).

Bununla birlikte, Ahmet Rıza'ya göre, eğitim konusunda en önemli görev "kadın"lara düşmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi, o, daha iyi çocuklar/nesil yetiştirebilmek için eğitilmiş/kültürlü kadınların varlığını bir zorunluluk olarak görmektedir (Mardin, 1983, s. 13). Ve bu konudaki görüşlerini de yine İslami delillerden yola çıkarak ortaya koymaya çalışmaktadır.

Ahmet Rıza, bir Hadis-i Şerif'ten örnek vererek, ilim tahsil etmenin erkek ve kadına eşit derecede farz olduğunu; ilim tahsil etmek için Çin'e gidilmesinin her ikisi için de geçerli olduğunu altını çizerek ve sorar: "Bu iki emre hanımlar niçin icabet etmiyor?" Ve devamla şöyle der: "Kadına ilim baram olsaydı şeriat alenen men ederdi. İslam'ın en kavi ve en parlak asırlarında birçok fukaha, üdeba zühura gelmezdi." (Gündüz & Bardak, 2011, s. 132). Dahası, Ahmet Rıza, "cennet anaların ayakları altındadır" söyleyecek kadar kadını öne çıkaran ve insan kabul eden tek dinin İslam olduğunu ısrarla vurgulamaktadır (Ebüzziya, 1989, s. 126).

Diğer yandan -yukarıdaki sözleri söyleyen kişiden beklenmeyecek bir biçimde- Ahmet Rıza, 27 Aralık 1885'te Paris'ten kız kardeşine yazdığı mektupta şöyle der (Korlaelçi, 2009, s. 217-218):

"...Ben kadın olsaydım dinsizliği ihtiyar eder ve İslam olmasını istemezdim. Üzerime üç karı ve istediği kadar odalıklar almasına cevaz veren, kocama cennette huriler hazırlayan, başımı yüzümü dolap beygiri gibi örttüğüden maada beni her eğlenceden men eden kocama boşmamamak, döver ise sesimi çıkartmamak gibi daima erkeklerle hayırlı, kadınlara müzır kanunlar bir din benden uzak dursun derim. Tuba! Bu da bir nevi sinir bastalığı olmalı, dine dair bahis açıldı mı kendimi zaptta muktedir olamıyorum."

Ahmet Rıza, yine kız kardeşine yazdığı bir mektubunda aynı eleştirel din yaklaşımını sürdürür (Korlaelçi, 2009, s. 217-218):

"...O çocukluktan vazgeç, namaz kılacağım diye ayaklarını ışıltı, namazına, orucuna itirazın ara sıra yazdığım şeyler biliyorum ki gücüne gidiyor, seni hiddetlendiriyor... Ah Fabriye'ciğim seni, anlamayarak okuduğun Kur'an'dan, dünyadan ve ne olduğunu bilmeyerek inandığın cennetten, hâsılı itikadında ne kadar mukaddes şey varsa hepsinden fazla severim..."

Ayrıca, Ahmet Rıza'nın benzer bir yaklaşımını, dünyevi (seküler) olanın dini (ilahî) olana tercih edilmesi gerektiğini öngören görüşlerine (Pozitivizme) Padişahı ikna etmeye çalışırken de sürdürdüğünü görmekteyiz. Buna ilişkin Padişah'a gönderdiği layihasında Ahmed Rıza; "cibanın kudret ve serveti vatanımızda toplansa kavanini tabiyenin hükümünü değiştiremez. Kürrei arzın üzerindeki dağlar, nehirler nasıl bir kanunu tabi ise, hayati o küreye merbut olan insanlar da herşey de kavanini tabiye itaat ve inkiyat etmeye mecburdurlar" demektedir (Çavdar, 2008, s. 66).

Bir başka layihasında ise, yukarıdaki tersine, bu sefer (ve yeniden yüzünü İslam'a/dine dönerek) dini/İslami görüşlerle temellendirdiği "meşrutiyet" yanlısı fikirlerine Padişah'ı ikna etmeye çalıştığına tanık olmaktadır. Bu amaçla, meşrutiyetin ilanı konusunda padişahın dini duygularını harekete geçirebilmek için²⁴ Peygamber, Hazreti Ebubekir ve Hazreti Ömer'den bazı misaller de aktarır (Berkes, 2008, s. 394).

Ahmet Rıza'nın, din konusundaki bu çelişik²⁵ tavır ve tutumları, "dinin, yerini tamamen pozitivist düşünceye bırakmaya kadar dinden kesinlikle vazgeçilmemesi gerektiği" şeklindeki yine kendisi tarafından ortaya konulan öneriler göz önünde bulundurulduğunda, izah edilebilir olmaktadır. Ahmet Rıza'ya göre, Brezilya'da görüldüğü gibi pozitivizm bir din olarak kabul edildiğinde, İslam tümüyle bir kenara atılabilir (Korlaelçi, 2009, s. 218). Buna göre, dini esaslara dayanan geleneksel toplum, yerini, pozitivizme dayalı modern topluma bırakmakta ve modern toplumunun dini adeta pozitivizm olmaktadır²⁶.

²⁴ Ahmet Rıza Bey'in çabalarının herhangi bir etkisi olmadığı, çünkü Abdülhamit'in Kanun-ı Esas-i tartışmaları sırasında bu tür hikâyeleri Yeni Osmanlılar'dan zaten öğrenmiş olduğu ileri sürülmektedir (Berkes, 2008, s. 394).

²⁵ Yeni Osmanlılar hareketine bakıldığında da, genel eğilim, İslâm şeriatı ile Batı liberalizmi arasında eklektik bir denge kurma yönündeydi. İslâmî naslar bu dengenin çerçevesini pozitif bilim anlayışıyla birlikte çiziyordu. Ve din olgusu kamuoyunun genel tercihlerini yönlendirdiği için, yapılan reformlarda her zaman bu çifte standardın izlerini bulmak mümkündür (Işın, 1985, s. 356).

²⁶ Comte, pozitivizmin kurucusu olarak, pozitivizmi insanlık dinini ilan etmiş ve bu din için bir ilmi yazmıştır (Comte, 2009, s. 10). İlmihalinde Comte, gelişmiş toplumlarda evrensel bir din arayışının boşuna olduğunu ve hiçbir deneyimin, hiçbir doğaüstü inancın bu en üst düzey arzuyu tatmin edemeyeceğini savunmuştur. Ona göre, evrenselliği hedefleyen iki tek tanrılı din bile uyumsuzdur ve başarılı olamamıştır (Comte, 2009, s. 5-6). Bu nedenle Batı Avrupa'da tektanrıcılık, on beş yüzyıl önce çoktanrıcılık kadar modası geçmiş ve zararlıdır (Comte, 2009, s. 424). Comte'a göre (pozitivist) dinin pratik alanı, duygular ve eylemler arasındaki doğal ayırımın bir sonucu olarak iki bölüme ayrılır. Teorik alan ise, inancın tek mümkün temeli olan akla karşılık gelir (Comte, 2009, s. 9). Pozitivizm önce sevgiyi, ardından düzeni gerçek din olarak kabul ettikten sonra, son olarak insanlığın tamamen ilerlemesine, özellikle de ahlaki ilerlemeye tam olarak uyarlanmış tek din olarak kabul edilmelidir (Comte, 2009, s. 187).

Ahmet Rıza'nın bu görüşleri, bazı çevrelerce dinsizlikle itham edilmesine neden olmuştur. Dahası, 31 Mart Vakası (1909) sırasında dönemin Adliye Nazırı, Ahmed Rıza sanılarak linç edilmiştir (Sönmez, 2012, s. 3). Şeriatın yürürlükte olduğu bir dönemde dini/İslam'ı bir devlet düzeni olarak değil de tamamen kişisel bir inanç olarak kabul etmesi onu böyle bir duruma sokmuş olabileceği değerlendirilmektedir (Ebüzziya, 1989, s. 129).

Ahmet Rıza'nın dinsizlik ithamlarına verdiği cevap ise, şöyle olmuştur (Rıza, 2001, s. 81-82):

"Bir takım edepsiz herifler benim aleyhimde bulundular, bana dinsiz dediler. Ben onların övdiği bir insan olsam üzülürdüm. Onlar benim gözümde, benliklerini terbiye etsinler. (31 Mart'ta dinsizliğimden söz edenlere karşı yazdığım makaleyi Ayastefanos'ta Sabri ve Hamdi Efendi'lere vermiştim; basmadular)...Din nedir? Yalnız dua mı? İbadet mi? Beni dinsizlikle suçladıkları sırada hacdan dönen birkaç yüz Türk'ü, Arapların tekbir getirerek kestiklerini gazetede okumuştum. Hacuları kesen bu Araplar, benden daha çok mu Müslümanlardırlar?"

Mardin'e göre de, Ahmet Rıza, dini, toplumun birleştirici bir unsuru olarak görmekte ancak, dine *Vahy-i İlahi* olarak hiçbir değer vermemektedir (Mardin, 1983, s. 136). Nitekim Ahmet Rıza da "...İslam'ı savunarak söylediğimiz her şeyle her tarafta görüldüğü gibi, bir dini değil adalet ve insanlığı savunmak istedik" (Korlaelçi, 2009, s. 218) demektedir.

Kısaca, İslam karşıtlığının Batı'nın Doğu'ya yönelik siyasetinin temel bir ögesi olduğu gerçeği (Özden, 2009, s. 123), Ahmet Rıza'nın bu politikalara karşıtlığını dini/İslami söylemler üzerinden ortaya koymasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu bağlamda, Ahmet Rıza'nın, "...bir dini değil adalet ve insanlığı savunmak istedik" sözlerinin, dönemin emperyalist saldırılarına karşı bir tepkinin yansıması olduğu söylenebilir²⁷ (Malkoç, 2017, s. 123).

Çoğunluğu Müslüman olan, işgal altındaki bir ülkede kitleleri harekete geçirecek bir "katalizör" olarak "dine/İslam'a" yapılan bu zorunlu (ve ısrarlı) vurgunun, önce de ifade edildiği gibi, Pozitivist yaklaşımın bünyesinde barındırdığı pragmatik din yaklaşımının kaçınılmaz bir sonucu olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir.

3.2. Anti-Müdahale ve Merkeziyetçilik

Ahmed Rıza'ya göre, İslami bir coğrafya olarak Doğu, kalıcı barış ve sükûnetin olduğu bir yerdir. Ancak, bu barış ve sükûnet, Batı'nın saldırganlıklarıyla son bulmuştur. Batı'nın Doğu'ya karşı olan bu saldırganlığı, Haçlı Seferleri'nden modern dönemlere kadar değişmeden süregelmiştir (Turan, 2010, s. 595).

Ancak, Ahmet Rıza'nın deyişle, öncesinde başat faktör olan "*İslam aleyhtarlığı*" yerini, "*Toprak kazanmakla özdeşleşen maddi menfaat*" bırakmış (Rıza, 2015, s. 18); bu sefer, İslam ülkelerine ve onların ekonomik varlıklarına yönelik "insanlık dışı" saldırganlık, Batı siyasetinin esası haline gelmiştir. Bu nedenle Ahmed Rıza, daha önce de bahsi geçen "*Batı'nın Doğu Politikasının Ahlaken İflası*" adlı eserindeki "*ahlak*" eksenli eleştirilerini Batı'nın emperyalist yayılcılığına yöneltmiştir (Turan, 2010, s. 589)

Bu eleştiriler bağlamında Rıza, Meşveret'in Fransızca ekindeki yazısında; "...genel çıkar, hiçbir büyük gücün Boğazlara ve İstanbul'a sahip olmamasını gerektirir... Türkiye üzerinde hâkimiyetini genişletecek olan büyük gücün, muazzam bir siyasi ve ticari nüfuz elde edecektir... Rusya, bir ayağını Çanakkale Boğazı'na, diğerini de Sund'a koyduğu zaman eski dünya köleliğe dönüşecek ve özgürlük Amerika'ya göç edecektir..." gibi görüşleri haklı bulduğunu ifade etmektedir (Rıza, 1897, s. 1).

Ahmet Rıza, bir yandan "*Aydınlanma*" ve "*İlerleme*" gibi Batıcı kavramları önemseyip, siyasi görüşlerinin merkezine koyarken diğer yandan da içerisinde bulunulan konjonktürde Batı'nın yayılcı saldırganlığına tanık olmaktadır (Turan, 2010, s. 589). Bu durumun bir sonucu olarak, Ahmet Rıza'nın, Batı'ya karşı olan ahlaki eleştirilerini toplumsal yaşamın modernleştirilmesinden ayırdığına tanık olmaktayız (Turan, 2009, s. 27). Bakıldığında da Ahmet Rıza'nın; "*Batı'nın barbar politikası beni nasıl şiddetle isyan ettiriyorsa, onların fikri gelişmeleri, ilmi keşifleri ve bunların uygulamalarını o derece kuvvetle takdir ve hürmetle karşılıyorum*" (Rıza, 1988, s. 31)

Bu bağlamda, pozitivist dinde ibadet ritüeli, insan duygularının doğrudan gelişimine, bireylerin ve dolayısıyla toplumun akıl temelinde sürekli olarak ilerlemesine ve insanlık için çabalamasına dayanır (Comte, 2009, s. 62).

²⁷ Tanzimat reformlarının bir parçası olarak kurulan okullarda yetişen yeni aydınlar, İslam'ı temel bir toplumsal mesele olarak ele aldılar. İlk olarak 1870'lerde ortaya çıkan bu entelektüel grubun temel amacı, emperyalizme karşı yeni bir İslami birlik, bir dayanışma ruhu inşa etmek için Müslümanları harekete geçirmektir (Mardin, 2015, s. 151). Ahmet Rıza'nın söylemlerini bu çerçevede değerlendirmek yerinde olacaktır.

dediğini görmekteyiz. Bununla birlikte, aynı konuya ilişkin benzer bir yaklaşımla, "*Batı'nın Doğu Politikalarının Ahlaken İflası*" eserinde sıklıkla dile getirdiği, "... Maddî medeniyet, en üst noktada 'ahlak'a erişmek için bir basamak olduğunu unuttuğu anda zararlı bir kuvvet haline alır..." (Rıza, 1988, s. 27) uyarısında da bulunmaktadır.

Ahmet Rıza'ya göre, bu "zararlı kuvvetler", bir ülkeyi ele geçirmek ve varlıklarına el koymak için herhangi bir haklı neden ileri süremezler ise bu ülke halklarının aşağı (medenî olmayan) bir ırka mensup olduklarını; bu insanlara medeniyet getirmenin kendilerine verilmiş ilahî bir hak olduğunu iddia etmektedirler (Rıza, 1988, s. 25). Rıza, bu duruma olan tepkisini ise, şu sözleriyle ortaya koymaktadır (Rıza, 1988, s. 40):

"Gerçekten de, hiçbir Hıristiyan devletin Müslümanların vicdanlarına kaideler yerleştirmeye ve hayatlarını tanzim etmeye kalkışmaya, özellikle ahlaki yönden, asla hakkı yoktur. Her bir memleketin en uygun bulunduğu usulü, kendi başına seçmesi ancak kendisine ait bir haktır. Yabancı devletlerin saldırganlıkla, kaba kuvvetle yaptıkları müdahaleye, milli irade karşı koyar. Başkalarına çeki düzen vermeye kalkınlar, evvela kendi hallerini gözden geçirmeli, kendi hatalarını giderme yollarını aramalı ve her şeyden evvel medeniyet ve mutluluk getireceği bahanesiyle, işgal ettiği ülkelerin idarelerine intizam sağlamalıdır."

Kısaca Ahmet Rıza, medeniyet kavramının ahlaken iflas ettiğine ilişkin iddialarını medenileştirme misyonuna ilişkin serzenişleriyle birleştirir (Turan, 2009, s. 29). Ahmet Rıza'nın üstadım dediği Pozitivist Pierre Lafitte'in kendisine söylemiş olduğunu beyan ettiği "*Batı, Doğu'yu düzeltmeye kalkışmadan evvel kendi tereddidini/soyusuzlaşmasına çare bulmalıdır. Hıristiyanların insan neslini idare etmeye kalkışmasından daha manasız ve daha küstah bir iddia tasavvur edemiyorum*" (Turan, 2009, s. 40) ifadeleri de bu bağlamda oldukça anlamlıdır.

Buna göre, Ahmet Rıza'nın, dışarıdan Osmanlı'nın içişlerine karışılmasını son derece sakıncalı bulduğuna şüphe yoktur (Malkoç, 2017, s. 123). Diğer bir söyleyişle, Ahmet Rıza'nın görüşlerinde, yabancı müdahalesine karşıtlık hayati bir öneme sahiptir (Sönmez, 2012, s. 112). Nitekim, Rıza'ya (ve grubuna) göre, dış müdahale Osmanlı'nın egemenlik haklarını yok saymak anlamına gelmekteydi (Durukan, 2009, s. 145-146). Ahmet Rıza'nın şu ifadelerini bu durumun somut bir örneği olarak görmek mümkündür. "*Amerikan mandasını isteyip istemediğimizi sordular. Ben yanıt verdim; mandadan, himayeden maksadın ne olduğu sordum. Siyasal bağımsızlığımıza en küçük bir zarar verecek bir himayeyi, istemediğimizi söyledim ve Türkler kendilerine efendi değil dost istiyorlar..."* (Rıza, 2001, s. 102-103).

Bu bağlamda, Sina Akşin, İttihat ve Terakki'nin, aynı zamanda, ulusçu (merkezci) bir görüşü benimsemesinde, Ahmet Rıza'nın, pozitivist görüşlerinin yanında, "*müdahale karşıtlığı*" konusundaki kararlı tavrının da etkili olmuş olabileceğini ileri sürmektedir (Malkoç, 2017, s. 124). Buna göre, Ahmet Rıza'nın Batı'ya karşı olan bu (haklı) güvensizliğinin ve dolayısıyla müdahale karşıtlığının, Türk siyasi yaşamında neredeyse günümüze kadar uzanacak olan çok önemli etkileri olduğunu söylemek mümkündür. Bu etkilerin, merkezci / âdem-i merkezîyetçi, müdahaleci / anti müdahaleci karşıtlıkları üzerinden gelişen siyasi oluşumların bir sonucu olduğu söylenebilir.

Bu siyasi oluşumların, daha öncesinde de var olmakla birlikte²⁸, belirgin bir biçimde ortaya çıkışlarının, meşrutî bir yönetim için mücadele eden tüm grupların katılımıyla 1902'de yapılan ilk İttihat ve Terakki Kongresi²⁹ olduğu bilinmektedir. Bu Kongre, her ne kadar Jön Türk grupları arasında ortak bir program oluşturmak amacıyla toplanmış olsa dahi (Çavdar, 2008, s. 19-20) sonuçta emperyalizme karşı takınılacak tavır konusunun gündeme gelmesiyle birlikte, tam aksi yönde, Jön Türk hareketinin iki ana düşünce akımına bölünmesiyle sonuçlanmıştır (Turan, 2009, s. 25). Daha açık bir ifade ile bu Kongre'den sonra

²⁸ Yeni Osmanlı Namık Kemal'in de güçlü bir merkezîyetçilik yanlısı olduğu ifade edilmektedir. Nitekim N. Kemal, Federal bir sistemin Osmanlı birliğinin parçalayacağı düşüncesindedir. Daha sonraki süreçte aynı yaklaşımın Ahmet Rıza tarafından da sürdürülmüş ve bu yaklaşım Prens Sebahattin grubuyla arasındaki ayrılığın temel nedenini oluşturmuştur (Berkes, 2008, s. 312). Adem-i merkezîyetçiliğin ise Mithat Paşa'ya kadar gidebileceği ileri sürülmektedir (Berkes, 2008, s. 358).

²⁹ Sultan'ın yakın akrabası olan Prens Mehmet Sabahattin (1877-1948) Paris'te toplanan sürgündeki ilk Jön Türk Kongresi (1902)'nin örgütleyicisidir. Bu Kongre, Jön Türk hareketinin iki ana eğilimi arasındaki temel ayrılıkların açık bir kopma noktasına gelmesiyle sona erer. Bu ayrılıkların birincisi, askerlerin "devrim"e katılımı sorunudur. İkincisi, reformların gerçekleştirilmesi için Avrupa müdahalesine başvurulup başvurulmayacağı konusunda ortaya çıkar. Ahmed Rıza müdahale karşıtı hareketin ön saflarında yer alırken, Prens Sabahattin dış garanti/yardımlar formülü üzerinde durur (Göle, 2004, s. 75-76). Kopuş, iki bağımsız örgütlenmenin kurulmasıyla belirginleşir: Ahmed Rıza'nın örgütünün adı Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti, Prens'ininki Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkezîyet Cemiyeti adını alır (Durukan, 2009, s. 146).

birbirlerinden bariz bir ayrışma yaşayan iki ayrı anlayışın/grubun³⁰ varlığı söz konusu olmuştur (Aydın, 2009, s. 117). Bu iki gruptan çoğunlukta olanlar "*müdahaleci*" bir anlayışı benimserken; azınlıkta olan grup ise "*müdahale karşıtı*" bir anlayıştan yana olmuşlardır (Reyhan, 2008, s. 39).

Çoğunlukta olan "*müdahale*" taraftarları, Prens Mehmet Sabahattin (1877-1948) önderliğindeki "*liberalist-federalci*" "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti" olarak bilinen gruptur (Bayur, 1991, s. 298). Frederic Le Play'in³¹ (1806-1882) düşüncelerinden esinlenen Prens Sabahaddin (ve grubunun), "Adem-i Merkeziyetçi" ve "Teşebbüs-ü Şahsi"³² olmasının yanı sıra yabancı müdahalesine taraftarlığı da belirgin özelliği olarak öne çıkmaktadır (Özden, 2009, s. 123). Bu grubun dayandığı modernleşme yaklaşımı, İngiltere devlet yönetim modeline dayalı,³³ geleneklerle uyumlu, ılımlı ve tedrici bir yenileşme modeline karşılık gelmektedir (Yayla & Seyitdanlıoğlu, Bahar-Yaz 1998, s. 10-11).

Bu modelde, yine Le Play'in görüşleri doğrultusunda, modernleşmenin aşağıdan yukarıya doğru, toplumdaki yola çıkılarak gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır³⁴ (Lewis, 2008, s. 313). Buna göre, Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi, dine dayalı toplumsal düzeni kökünden bozmuş olduğundan dini temellere dayalı cemaat yapısının, kapitalist düzen içerisinde de devam ettirilmesi gerekmektedir. Yani, modernizmin ortaya koyduğu yeni koşullar altında eski düzen tekrar canlandırılmalıdır (Kansu, 2006, s. 119).

Azınlıkta olan ve "*müdahale karşıtı*" bir anlayışı benimseyen diğer grup ise, "*pozitivist-merkeziyetçi*" Ahmet Rıza'nın grubuydu (Bayur, 1991, s. 298) -ki bu grup "İttihat ve Terakki"nin bir devamıdır (Çavdar, 2008, s. 19-20). Esas amacı merkezi bir ulus devlet olan bu grup için (Hanioglu, 1981, s. 201), birinci öncelik Osmanlı imparatorluğunun korunması ve bu bağlamda da Osmanlı topraklarının yabancı hâkimiyeti altına girmesinin engellenmesidir (Knight, 2010, s. 69).

Bu doğrultuda Ahmet Rıza'nın (ve grubunun) siyasi yaklaşımının, merkeziyetçi (Uslu & Aytakin, 2015, s. 103), yabancı müdahalesine karşı ve aynı zamanda himayeci bir "milli iktisat" görüşüne dayandığı söylenebilir (Aydın, 2009, s. 124). Daha açık bir anlatımla, Comte'un akılcı düşüncesine dayanan merkezi bir anayasal yönetimin savunulması; güçlü/radikal bir merkezi değişim modelini esas alan, devleti ve toplumu yukarıdan aşağıya yeniden inşa etme anlayışı, Fransız Jakobenezmine dayandırılmıştır (Göle, 2000, s. 99). Kısacası, Fransız Devrimi ve (bu bağlamda da) Fransız Pozitivizmi örnek alınmıştır (Zürcher, 2009, s. 41).

Pozitivizmin kurucusu Comte'a göre, İnsanların çoğunluğu "aklına" göre değil, "duygu ve "hırslarına" göre hareket etme eğilimindedirler. Böyle olmakla birlikte, seçkin olarak nitelendirilen az sayıda insanda, aksine, duygulardan ziyade, akıl ön plandadır. Doğru kararları verebilenler de bilimin rehberliğinde akılla hareket etme kabiliyetine sahip bu az sayıdaki "*seçkin*" insanlardır (Cevizci, 2018, s. 814).

Dahası Comte, 19. yüzyılda, toplum üzerindeki kontrolün gelecekte seçkin insanlardan oluşan ve "*bilimsel rahiplik*" olarak adlandırılan "*bilimsel bir aristokraziye*" geçeceğini savunmuştur. Comte'a göre, bu yönetim biçimi, klasik Antik Çağ'da hâkim olan "*teolojik*" aşama ve Orta Çağ'da hâkim olan "*metafizik*" aşama yerine, insan aklının 19 yüzyılda ulaştığı "*pozitif*" aşamanın zorunlu bir sonucu olacaktır (Mosca, 1939, s. 330).

Bu görüşler bağlamında toplum, bilimsel bilgi sahibi, bu "*seçkin*" insanlar tarafından yönetilmeli; yönetilen çoğunluğun karşılaştıkları problemleri çözmeye ihtiyaç duydukları bilgi de yine bu "*seçkin*"

³⁰ Bu aynı zamanda, Osmanlı liberalizmi ile Türk milliyetçiliğini işaret eden bir kutuplaşmaya da karşılık geliyordu (Lewis, 2008, s. 275).

³¹ Frederic Le Play, muhafazakâr Katolikliğin önde gelen bir teorisyeni olarak kabul edilir ve bu ideolojiye önemli katkılarda bulunmuştur. Eğitilmiş bir bilim adamı olan Le Play, aynı zamanda Fransa'nın İkinci İmparatorluğu döneminde saygın bir figür olarak da tanınmaktadır. Le Play, muhafazakâr geleneğin değerlerine sıkı sıkıya bağlı kalmış ve 1789 olaylarıyla ilişkilendirilen "sahte dogmalara" kesin bir şekilde karşı çıkmıştır. Le Play'in sosyal olguların gözlemlenmesine dayanan ampirik yönteminin bu muhafazakâr görüşlerle çelişmediği savunulmaktadır. (Beneton, 1991, s. 97). Le Play'in çalışmaları temel olarak aile yapısının güçlendirilmesini, paternalizme dayalı bir işçi-işveren ilişkisini ve özel mülkiyete mutlak saygıyı içermekteydi (Riutort, 2019, s. 17)

³² Prens Sabahattin, Merkeziyetçilikte olduğu gibi birbirine bağımlı, güçsüz, tembel, sorumsuz, işletme ve düzenleme yeteneğinden yoksun idari kadrolar yerine, bireyci yapının bir ürünü olan Adem-i Merkeziyetçilikte olduğu gibi girişimci, yetkin ve uyumlu idari kadroların olacağını ve bunun doğal sonucu olarak da işletme ve düzenleme yeteneğiyle donatılmış bir adem-i merkeziyetçiliğe geçileceğini, bunun da "güvenli" ve "düzenli" bir yaşama yol açacağı savunmaktadır (Sabahaddin, 2018, s. 247).

³³ Prens Sabahattin, devlet yönetiminde İngilizlerin "self-gouvernement" olarak adlandırdıkları, Adem-i Merkeziyetçisi gerçek bir gelişme modeli olduğunu beyan etmektedir. (Sabahaddin, 2018, s. 241).

³⁴ Bu amaca yönelik olarak Prens Sabahaddin, tüketim, tembellik ve esaretten üretim, girişim ve bağımsızlığa geçmenin tek yolunun bireyci aileler kurabilecek erkek ve kız çocukları yetiştirmek olduğunu söylemiştir (Sabahaddin, 2018, s. 254).

insanlar tarafından öğretilmelidir/verilmelidir. Çoğunluk, "seçkin" azınlık tarafından ıslah edilmeli ve eğitilmelidir (Cevizci, 2018, s. 814). Kısaca, "seçkin azınlık" çoğunluğa rehberlik etmelidir.

Ahmet Rıza'nın, toplumu sürekli ve düzenli bir biçimde dönüştürebilecek "aydınlar"dan oluşan bir "elit /seçkin" sınıf fikrini benimsediği görülmektedir. Rıza'ya göre, âlimler ya da aydınlar "devlet gemisi"nin kaptanlarıdır. Ahmet Rıza'nın bu görüşlerinde, pozitivist aydınlardan esinlendiği bilinmektedir (Kaynar, 2022, s. 63).

Daha açık bir söyleyişle, Ahmet Rıza'nın, "seçkinler" rehberliğindeki "düzen içerisinde ilerleme"ye dayalı modernleşme görüşünün, Pozitivist anlayışa dayandığı ileri sürülmektedir (Zürcher, 2009, s. 52). Bu anlayışa göre, yukarıda da ifade edildiği üzere, toplumun karşılaşacağı/karşılaştığı iktisadi, sosyal ve siyasal problemleri çözecek, bilimsel doğrular rehberliğinde topluma yol gösterecek seçkinlere, yani toplum mühendislerine ihtiyaç vardır (Cevizci, 2018, s. 814). Dönemin içinde bulunulan koşullarının zorunlu bir sonucu olarak bu durum, aynı zamanda Pozitivizmin, söz konusu dönemde neden her derde deva bir anlayış olarak görüldüğünü de bize açıklamaktadır.

Bu görüşler doğrultusunda, Ahmet Rıza'nın (ve grubunun), "seçkin" insanlar rehberliğinde oluşturulacak, yeni bir siyasi (ve de sosyal) yapının ancak yeni bir siyasal kültürle mümkün olabileceği öngörüsüyle, sadece "baklar"ı değil, aynı zamanda "vazife ve mesuliyetleri" de merkezine alan bir vatandaşlık kavramı geliştirdiklerine tanık olunmaktadır. Ahmet Rıza'nın, öncesinde bahsi geçen, *Vazife ve Mesuliyet adlı eserindeki* kavramlaştırmaları bu bağlamda değerlendirmek mümkündür (Kaynar, 2017, s. 33).

Ele alınması gereken bir diğer konu da Türk modernleşmesinin geniş bir alanda pozitivist rasyonalitenin zımni arka planından beslendiği gerçeğidir (Mardin, 2015, s. 154). Kimi araştırmacılara göre Ahmet Rıza'nın (ve grubunun) toplum mühendisliğine dayalı bu pozitivist modernleşmeci görüşlerinin, Atatürk'ün merkezîyetçi düşüncelerinde ve bu doğrultudaki devrimlerinde önemli ölçüde etkili olmuştur (Malkoç, 2017, s. 134). Bu araştırmacılara göre pozitivism, Ziya Gökalp vasıtasıyla Durkheim'in (dayanışmacı) sosyolojisiyle³⁵ uyumlaştırılmaya çalışılmış (Tunaya, 2009, s. 106), böylece Ahmet Rıza'nın benimsemiş olduğu (İttihat ve Terakki'ye yön veren ittihatçı) görüşler Comte'cu bir yaklaşımla Kemalizm'e aktarılarak Türk modernleşme hareketine yön vermiştir (Köker, 1993, s. 163).

Nitekim Kemalist modernleşme anlayışı da, Ahmet Rıza'nın (ve Grubu'nun) görüşleriyle aynı doğrultuda, merkezîyetçi ve anti-müdahaleci bir yaklaşımla Türk modernleşmesinin, toplumdan/bireyden yola çıkarak değil, devlet-toplum/birey ilişkisinde önceliğin ve üstünlüğün devlete verilerek gerçekleşmesi gerektiğini ileri sürmüştür³⁶ (Çetin, 2007, s. 55). Bir "ulus devlet"i işaret eden bu modernleşme yaklaşımının, dini olanı değil seküler/dünyevi³⁷ olanı öncelediği de ayrıca ve tekrar vurgulanmalıdır (Lewis, 2008, s. 313).

Bununla birlikte, Ahmet Rıza'nın "merkezîyetçi" ve "müdahale karşıtı" görüşlerinin çoğunlukta olan "anti merkezîyetçi" ve "müdahaleci" görüşlere tercih edilmesini, Osmanlı'dan bu yana zaten var olan merkezîyetçi siyasal geleneğinin yanı sıra, işgal altındaki bir ülkede milliyetçilik ve bu bağlamda da (merkezîyetçi) ulus devlet kavramlaştırmalarının bir sonucu olarak da değerlendirmek mümkündür.

4. Sonuç

Türk modernleşme hareketine yön veren siyasi görüşleri Ahmet Rıza'yı önemli bir figür haline getirmektedir. Ancak, hareketin düşünce safhasının her yerinde etkili olan Ahmet Rıza'nın eylem aşamasında izine rastlamak zordur³⁸ (Sönmez, 2012, s. 120).

³⁵ Ziya Gökalp'ın İkinci Meşrutiyet yıllarında özellikle Yeni Mecmua'da sık sık kullandığı "mekanik dayanışma" ve "organik dayanışma" kavramlarının patenti Durkheim'di. Atatürk de toplumsal evrimi açıklamak için Durkheim'in "mekanik dayanışma" ve "organik dayanışma" kavramlarını kullanıyordu (Toprak, 2020, s. 325-324).

³⁶ Nitekim Tunaya da, İkinci Meşrutiyet dönemindeki esas tartışma konusunun birey/toplum (yerel) ve devlet (merkez) olduğunun altını çizmektedir (Tunaya, 2009, s. 106).

³⁷ Kemalizm'in "hayatta en hakiki mürşit ilimdir" anlayışı bu noktada anlam kazanmakta; laiklik ise, İslami inanç modelinin yerini yeni düzende akılcı bir inanç ve örgütlenme modelinin alması olarak anlam kazanmaktadır (Köker, 1993, s. 168).

³⁸ Ahmet Rıza'nın düşüncelerinin eylem safhası ittihatçı subaylar tarafından yürütülecektir (Mardin, 1983, s. 162). Nitekim süreç içerisinde İttihat ve Terakki'nin liderliği, Ahmet Rıza gibi düşünürlerden subaylara, bürokratlara geçmiştir (Sönmez, 2012, s. 120). Ve son olarak 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanında Ahmet Rıza ve diğer Jön Türk düşünürlerinin hiçbir fiili etkilerinin olmadığı da bilinmektedir (Sönmez, 2012, s. 123).

Bu düşüncelerin eyleme dönüşmüş biçiminde (Türk modernleşmesinde) din/İslam, devlet ve toplum hayatından bireysel ibadet boyutuna indirgenmiş; pragmatik bir yaklaşımla ona (İslam'a), toplumu kaynaştırıcı/dayanışmacı işlevinden başka bir işlev yüklenmemiştir. Söylem düzeyinde bakıldığında ise, Ahmet Rıza'nın hemen hemen bütün görüşlerini İslami argümanlarla temellendirmeye/meşrulaştırmaya çalıştığını görmekteyiz.

Bunun izah edilebilir en yalın anlamı; pragmatik bir din yaklaşımıdır. Pozitivizmin kurucusu Comte'un da din konusunda böyle bir pragmatik tercihe yöneldiği gözlemlenmektedir. Bu durum, Türkiye bağlamında, geleneksel toplumun dininin "İslam", modernleşen toplumun (modern toplum) dininin ise - Brezilya'da olduğu gibi- "Pozitivizm" mi olması gerektiği tartışmalarını gündeme getirmektedir. Çünkü akli önceleyen Pozitivizm'de manevi/ilahi olana yer yoktur.

Buna göre Ahmet Rıza'nın İslam'ı önceleyen bu yoğun dini söylemlerinin, geleneksel toplum ile modern toplum arasındaki geçiş sürecindeki toplumu, pozitivizme hazırlamak yani pozitivizmi meşrulaştırmak amacına yönelik olduğu söylenebilir. İslam'ın, Pozitivizme Hristiyanlıktan daha yakın olduğu şeklindeki ifadeleri de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Bununla birlikte, Ahmet Rıza'nın ifadesine göre, bu yoğun dini söylemlerinin amacı, bir yönüyle, Batı'nın "emperyalist" saldırganlığına karşı koymaktır. Bu bağlamda bakıldığında, Ahmet Rıza'nın neredeyse bütün eserlerinin ortak konusunun bu "emperyalist" saldırganlık olduğu görülmektedir.

Bu görüş, Ahmet Rıza'nın "müdahale karşıtlığı"nın temelini oluşturmaktadır. Aynı zamanda, Jön Türkler arasında yer alan bir diğer önemli figür olan Prens Sabahaddin ile olan ayrılığın temel nedeni olarak da ortaya çıkmaktadır. Bir diğer ayrışma konusu ise merkezîyetçilik ve âdem-i merkezîyetçilik/yerinden yönetim arasındaki görüş farklılıklarıdır.

Toplumun Pozitivist (akli önceleyen) görüşler doğrultusunda yukarıdan aşağıya tasarlanması, merkezi bir idarenin gerekliliğini zorunlu kılmaktadır. Merkezi idareyi (merkezîyetçiliği) zorunlu kılan bir başka, ama aynı zamanda bağlantılı, bir neden de Pozitivizmin "ordre" (düzen) ilkesidir. Nitekim "düzen", birlikteliği; bir olmayı, tek merkezliliği gerektirmektedir. Pozitivistlere (ve dolayısıyla Ahmet Rıza'ya) göre çok merkezli olma, merkezîyetsizlik (âdem-i merkezîyet) ise, kargaşayı getirecektir.

Kargaşa, Pozitivizmin bir diğer ilkesi "progress (ilerleme)" önündeki en büyük engeldir. Nitekim ilerlemenin olması düzenin sağlanmış olması koşuluna bağlıdır. İlerleme, düzen içerisinde olacaktır/olmalıdır. Bu "düzen (Ordre)"nin somutlaşmış/cisimlenmiş halinin "ulus devlet"e karşılık geldiği söylenebilir. Dolayısıyla, "ilerleme (Progrés)" de bu "ulus devletin" "*muasır medeniyetler seviyesine çıkma*"sı olarak formüle edilebilir.

5. Extended Abstract

In this study, Ahmet Rıza's political views, which have an important place in Turkish Modernization, have been tried to be revealed through positivism, religion, centralism and anti-interventionism approaches. In the first sub-title of the first part of the article, Ahmet Rıza's life has been briefly discussed, with the thought that it can form a basis for his political views; In the second sub-title, brief information about his works has been provided.

Ahmet Rıza's views on "Positivism and Religion (Islam)" are emphasized in the first sub-title of the second chapter, which forms the main part of the article in which Ahmet Rıza's political ideas are examined; In the second sub-title, "Centralist and Anti-Interventionist" approaches are discussed. In the study, what kind of modernization model Ahmet Rıza's political views tried to reveal; Answers were sought to the questions of whether this model consisted of systematic and coherent thoughts or a complex of contradictory thoughts; At the same time, its intellectual effects on the Kemalist modernization movement have been also briefly questioned.

Although the literature review method has been used throughout the study, the text/discourse analysis method has also been applied, in part, with a qualitative approach, through the statements of Ahmet Rıza, and in this context, all of Ahmet Rıza's Turkish works have been examined as primary sources. Secondary sources of the study have been tried to be as wide as possible.

The influence of Ali Bey, whose father was nicknamed "British", and his mother, Naile Hanım, should not be overlooked in shaping Ahmet Rıza's political views. Despite Ahmet Rıza's westernist ideas, he gave

a great place to religious/Islamic issues in his views; Another noteworthy issue is that he tries to base his ideas on Islamic references. It is possible to find these references in almost all of his works. As a matter of fact, it is in sight that Ahmet Rıza tried to put forward his criticisms against the Western occupation and exploitation with Islamic references, through the Crusades.

However, it is also understood from the letters Ahmet Rıza wrote to his sister that he did not adopt any religious/Islamic values when he went outside the political and/or social sphere. It is known that the Comtean Positivist philosophical understanding that Rıza adopted had a significant impact on such a pragmatic approach to religion. This situation also gives us important clues as to why positivism was seen as a panacea for the occupied countries in that period.

As a matter of fact, positivist principles based on a scientific and universal understanding formed the intellectual basis of the Union and Progress Movement; The idea of "progress in order" was transformed into "progress in unity" and "unity/unity"- "progress/progress" gave the Movement its name. The interrelated (and also interdependent) concepts of "order" and "unity" are briefly; "unity" is the precondition of "order"; "Order" is put forward as a prerequisite for "progress".

In this respect, it would not be wrong to say that Ahmet Rıza's "centralist" and "anti-interventionist" views are also a result of the positivist approach he has adopted. While "centralization" appears as unity (and thus the precondition of "order"), the "anti-interventionist" view emerges as a natural consequence of an occupied country's struggle against exploitation. In short, the indispensable condition of resistance and independence against the occupation is "unity" and/or "centralism".

Opposing Ahmet Rıza and defined as the Prince Sebahattin group, the view displayed an "anti-centralist" and "pro-intervention" approach. According to this view, which is also based on a philosophical approach opposed to the positivist philosophical understanding; The British state model should be taken as an example, the traditional structure should be preserved and a gradual change model should be adopted.

As the approach of the Ahmet Rıza group, which is known to be in the minority of these two models, it is witnessed that the Centralist and Anti-Interventionist views, as the dominant views that also guide the modernization movement, left their mark on the period. It is a remarkable view that in addition to the popularity of nation-state conceptualizations in the current conjuncture, a centralist state tradition that already existed in the Ottoman Empire may have also been influential.

Ultimately, it gives us an idea of why positivism, which almost exactly overlaps with centralist views, was seen as a guide in this period. As a matter of fact, these positivist views, which formed the intellectual basis of the Committee of Union and Progress, appear as an understanding that guides the Turkish modernization movement in the next period. It is a well-known fact that Ahmet Rıza's (and his group's) positivist modernization views based on social engineering overlap to a large extent with Atatürk's centralized modernization practices.

The inclusion of the idea of "social solidarity/solidarism" as a result of the Kemalist conceptualization of the "nation state", which corresponds to the idea that progress, that is, reaching the "level of contemporary nations", should be in order and together can also be evaluated in this context. In conclusion, it can be observed that there is a continuity between the theoretical views of Ahmet Rıza and the Kemalist modernization movement.

Keywords: Modernization, Positivism, Religion, Centralism, Decentralization, Anti-Interference, Interventionism.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Mustafa TOPUZ %100 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Mustafa TOPUZ %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- (1897, Décembre 5). *Osmanlı*(1).
- Akşın, S. (1997). *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Aydın, S. (2009). İki İttihat Terakki: İki ayrı Zıynet, İki Ayrı Siyaset. T. Bora, & M. Gültekingil (Dü) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (s. 117-128). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılap Tarihi* (Cilt 1/1). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Beneton, P. (1991). *Muhafazakarlık*. (C. Akalın, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (2008). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bottomore, T., & Nisbet, R. (2010). *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*. (M. Tunçay, & A. Uğur, Dü) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Cevizci, A. (2018). *Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a*. İstanbul: Say Yayınları.
- Comte, A. (2009). *A General View of Positivism*. New York: Cambridge University Press.
- Comte, A. (2009). *The Catechism of Positive Religion* (3 b.). New York: Cambridge University Press.
- Comte, A. (2012). *İslamiyet ve Pozitivizm* (2 b.). (C. Cherfils, Dü., & Ö. Gözel, Çev.) İstanbul: Dergah Yayınları.
- Çavdar, T. (2008). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1839-1950*. Ankara : İmge Kitabevi.
- Çetin, H. (2007). Modernleşme Evrimi: Türk Devrimi. *Muhafazakar Düşünce*(12), 23-63.
- Deringil, S. (2007). *Simgeden Millete: II. Abdulhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durukan, K. (2009). Türk Liberalizminin Kökenleri: Prens Sebahaddin ve İlm-i İçtima. T. Bora, & M. Gültekingil (Dü) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (Cilt 1, s. 141-155). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ebüzziya, Z. (1989). Ahmet Rıza. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 124-127). içinde İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1962). *Augusto Comte ve Ahmet Rıza*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Freyer, H. (2021). *Sosyoloji Kuramları Tarihi*. (M. R. Ayas, Dü., & T. Çağatay, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Göle, N. (2000). *Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (2004). *Mübendîler ve İdeoloji*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gündüz, M., & Bardak, M. (2011). *Eğitimci Bir Jön Türk Lider: Ahmet Rıza Bey ve "Vazife ve Mesuliyet" Eserleri*. İstanbul: Divan Kitap.
- Hami, O. (1988). Ahmet Rıza Bey'in Biyografisi. A. Rıza içinde, *Batı'nın Doğu Politikasının Ahlakî İflassı* (s. 6-9). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (1981). *Bir Siyasal Düşünür olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üçdal.
- Hanioğlu, M. Ş. (1985). Jön Türk Basını. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'te Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 844-850). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- İşin, E. (1985). Osmanlı Mopdernleşmesi ve Pozitivizm. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 352-362). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kansu, A. (2006). Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, 'Sosyal Mesele' ve 'İçtimai Siyaset'. T. Bora, & M. Gültekingil (Dü) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Muhafazakarlık* (Cilt 5, s. 622-631). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaynar, E. (2017). Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Ortadoğu'da Anayasal Düzen'in Gelişimi. *Toplumsal Tarih*(280), 26-35.
- Kaynar, E. (2022). Aydınlanma Mantığı ve Devrim'in Gerçekleri: Jön Türk Devrimi'nden Sonra Jön Türkler. N. L. Aksu, & F. Georgeon (Dü) içinde, *Osmanlı İmparatorluğu ve Jön Türkler* (R. Yüksel, Çev., s. 55-80). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Knight, E. F. (2010). *1908 İhtilal'in Hikayesi: Jön Türkler ve Abdülhamit*. İstanbul: Kariyer Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (2010). Hürriyet'in Basması Kadar Basını da Ünlüdür. S. Akşın, S. Balcı, & B. Ünlü (Dü) içinde, *100. Yılında Jön Türk Devrimi* (s. 163-209). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Korlaelçi, M. (2009). Pozitivist Düşüncenin İthali. T. Bora, & M. Gültekingil (Dü) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (s. 214-222). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köker, L. (1993). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuran, A. B. (1945). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*. İstanbul: Tan Matbaası.
- Lewis, B. (2008). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (B. B. Tuna, Çev.) Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Malkoç, E. (2017). *Ebü'l Abrar Ahmet Rıza Bey: Bir Pozitivistin Hayatı, Yazışmaları ve Düşünce Dünyası*. İstanbul: DER yayınları.
- Mardin, Ş. (1983). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*. İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (2015, June). Turkish Islamic Exceptionalism Yesterday and Today: Continuity, Rupture and Reconstruction in Operational Codes. *Turkish Studies*, 6(2), 145-165. doi:10.1080/14683840500119478
- Mosca, G. (1939). *The Ruling Class (Elementi di Scienza Politica)*. New York and London: McGraw-Hill Book Company.
- Öğün, S. S. (1997 Güz). Türk Muhafazakarlığının Kültürel Politik Kökleri ve Peyami Safa'nın Muhafazakar Yanılgısı. *Toplum ve Bilim*(74), 102-154.
- Özcan, A. (2004). Meşveret. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 29, s. 396-398). içinde İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özden, B. A. (2009). Ahmet Rıza. T. Bora, & M. Gültekingil (Dü) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (s. 120-123). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özipek, B. B. (2005). İrtica Nedir? T. Bora, & M. Gültekingil (Dü) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık*, (s. 236-244). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özlem, D. (2002). Türkiye'de Pozitivizm ve Siyaset. T. Bora, & M. Gültekingil (Dü) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık* (s. 452-464). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ramsour, E. E. (2013). *Genç Türkler ve İttihat Terakki: 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi*. İstanbul: Etkin Kitaplar.
- Reyhan, C. (2008). *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri: Prens Sabahaddin (1877-1948)*. Ankara : İmge Kitabevi.
- Riutort, P. (2019). *Sosyolojiye Giriş Dersleri*. (E. C. Gürcan, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Rıza, A. (Dü.). (1897, Août 15). *Mechveret*(41).
- Rıza, A. (1897, Août 1). Chosees De Turquie. (A. Rıza, Dü.) *Mechveret*(40).
- Rıza, A. (1988). *Batı'nın Doğu Politikasının Ahlakten İflası*. (Z. Ebüzziya, Çev.) Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Rıza, A. (2001). *Anılar*. Ankara: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
- Rıza, A. (2015). *Batı'nın Politik Ahlaksızlığı (Batı'nın Doğu Politikasının Ahlaki İflası)*. (E. Göze, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Sabahaddin, P. (2018). *İttihat ve Terakki'ye Mektuplar: Türkiye Nasıl Kurtarılabilir ? ve İzahatlar* (2 b.). (E. S. Malkoç, & A. İzgöer, Dü) İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Sönmez, E. (2012). *Ahmet Rıza: Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entellektüel Portresi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (2001). Ahmed Rıza Bey Kimdir? A. Rıza içinde, *Anılar* (s. 5-9). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
- Timur, T. (1994). *Türk Devrimi ve Sonrası*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Toprak, Z. (2013). *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*. İstanbul : Doğan Kitap.
- Toprak, Z. (2020). *Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları .
- Tunaya, T. Z. (2008). *Türkiye'de Siyasi Partiler: Mütareke Dönemi* (Cilt 2). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2009). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938): Birinci Kitap Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)*. İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Tunaya, T. Z. (2011). *Türkiye'de Siyasi Partiler: İkinci Meşrutiyet* (Cilt 1). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turan, Ö. (2009). Oryantalizm, Sömürgecilik ve Ahmet Rıza. *Toplum ve Bilim*, 115, 6-41.

- Turan, Ö. (2010). Ahmet Rıza ve Postkolonyal Bağlam. S. Akşin, S. Balcı, & B. Ünlü (Dü) içinde, *100. Yılında Jön Türk Devrimi* (s. 585-589). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Uğurlu, Ö. A. (2009). *Biç İttihatçılar: İbrahim Temo-Ahmet Rıza*. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Uslu, A., & AYTEKİN, E. (2015). 1908-1923: Burjuva Devriminin ve Savaşın Belirsiz Sınırlarında. G. Atılğan, C. Saraçoğlu, & A. Uslu (Dü) içinde, *Osmanlı'da Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (s. 89-193). İstanbul: Yordam Kitap.
- Ülken, H. Z. (2017). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Vergin, N. (2022). *Siyasetin Sosyolojisi*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Yayla, A., & Seyitdanlıoğlu, M. (Bahar-Yaz 1998). Türkiye'de Liberalizm. *Liberal Düşünce*(10-11), 52-63.
- Yıldırım, E. (2004/1). Türk Sosyolojisinde Pozitivizm: Bilginin Sosyolojik Tasarımı (1908-1945). *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi / Journal of Sociological Research*, 107-130.
- Zürcher, E. J. (2003). *Milli Mücadelede İttihatçılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2009). Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları. T. Bora, & M. Gültekingil (Dü) içinde, *Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm* (Cilt 2, s. 44-55). İstanbul: İletişim Yayınları.